

ગાંધીજીનું નવજીવન

ભાગ બીજો

[કલકત્તા કોંગ્રેસથી બેઝવાડા કાર્યક્રમના અંત સુધી]

૧૬૭

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

અમદાવાદ

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૧૯-૯-૧૯૨૦

§ કલકત્તા કોંગ્રેસ

લાલા લજપતગયના પ્રમુખપણા હેઠળ કલકત્તામાં મળેલી ખાસ કોંગ્રેસના જેટલો મહત્વનો નિર્ણય કરવા કોંગ્રેસને અગાઉ કદી મળ્યું નહિ પડ્યું હોય. અસહકારના ઠરાવને થયો તેવો કરો. વિરોધ પણ કોંગ્રેસે અગાઉ કદી જોયો નહિ હોય. આટલા માન અને ધ્યાનપૂર્વક ચોખ્ખી બહુમતીએ ઓછા મતવાળાઓને અગાઉ કદી સાંભળ્યા હોય એ પણ મેં નથી જોયું વિષયનિયામક કમિટીમાં આવેલા ઠરાવનો પણ પ્રજ્ઞતા જાણીતા આગેવાનો તરફથી આવો સામરો અને આટલો પ્રબળ વિરોધ અગાઉ કદી નહિ થયો હોય.

મિસિસ બેસન્ટની હિન્દમેવા જગમહેર છે. પં. માયરીયાજીનું નામ તો દરેકના મ્હોઠામાં માનતો અને માનીતો શબ્દ છે. એમના નામની પાછળ અનેક વર્ષોની ઉત્તમગણ દેશમેવા અને નિર્મળ ચારિત્ર્ય પડ્યાં છે. મિ. દાસ દિનપ્રતિદિન વધતા અને બળવાન બનતા જતા પક્ષના આગેવાન છે. આ અણીને પ્રસંગે લોકમાન્યની ગેરહાજરી મને અત્યંત રસમી લાગી. મિ. બપટિસ્ટા દક્ષિણના મુખી હતા. 'હિન્દુ'ના પ્રતિભાવાન અધિપતિ થીયુન કરતુરીરંગ આંચંગાર મદ્રાસ નેશનલિસ્ટ પક્ષના આગેવાન હતા. આ બધા અને બીજા અનેક આગેવાનોએ અસહકારના ઠરાવનો બારે પ્રયત્નપૂર્વક

વિરોધ કર્યો. મેં મંડપમાંના એ મોટા જનસમુદાયને ખૂબ ચેતવણીઓ આપી. આપમેળની તૈયારી ન હોય, અને મેં બતાવેલા અસહકારના કાર્યક્રમ વિના શુદ્ધ અસહકાર નથી થઈ શકવાનો એ તપો ખાત્રી ન રહ્યું સુધી હોય, તો મારો ફરવ મંબુર કરવામાં કંઈ જ સાર નથી એ ખૂબ સમજાવ્યું. પણ પ્રજાને તો કામ જોઈતું હતું, આપમેળ જોઈતો હતો. છ કલાક મધી ખૂબ કાળજીપૂર્વક ખુદ લાલાજીની દેખરેખ હેઠળ મત લેવાનું કામ ચાલ્યું. પશ્ચિમ જાહેર થઈ ચુક્યું છે. મધ્ય પ્રાંત અને વરાહ સિવાય બીજા ગંધા પ્રાંતોએ અસહકારની તરફેણમાં મન આપ્યો. મધ્ય પ્રાંતમાં પણ અસહકાર વિરુદ્ધ ત્રણ જ મત વધુ પડ્યા.

મેં રજુ કરેલા દરાવમા બિલાફત કમિટીનો આખો કાર્યક્રમ—કરો ન આપવા સુદ્ધાત—આવી જતો હતો અને તુરત અમલમાં મુકવા માટે આદેશિતાય અને માનના હોદ્દાનો ત્યાગ, અદાલતો, શાળાકાલેજો અને નવી ધાગસભાઓનો બરિષ્કાર, એટલી બાબતો હતી. બાજુ બિપિનચંદ્ર પાવની ઉપસૂચનામાં આપણી માગણીઓ સાર ત્રિલાયત ખાતે એક મોશન મોટલું અને દરમિયાન રાષ્ટ્રીય શાળાઓ તથા લવદકોટી સ્થાપવી અને ધારાસભાઓનો બહિષ્કાર ન કરવો, એટલી બાબતો હતી. એમના દરાવની રૂએ ધારાસભાઓમાં જવાનું અને ત્યાં જઈને હરકત કરવાનું આવત અને એનો અર્થ એ જ થાત કે ખરી લડત બીજી ચુંટણી સુધી મુલતવી રહેતી. આમ ખરો વિરોધ ધાગસભાઓના બહિષ્કારની બાબતમાં જ રહ્યો હતો, અને કોંગ્રેસે જનરલ્સ બહુમતીએ ધારાસભાઓનો બહિષ્કાર મંબુર કર્યો છે. મને ઉમેદ છે કે જેઓ ધારાસભાના બહિષ્કારથી સ્વરાજ્ય વહેંચું ન મળના મુલતવી રહેશે એમ નથી માનતા તેઓ કોંગ્રેસનો હેતુ સફળ કરવા હવે પૂરી મહેનતથી કામ કરશે.

કોંગ્રેસમાં પડેલા પ્રાતવાર મત તપાસનાર જોઈ શકશે કે પ્રજાને 'અસહકાર' જોઈએ છે મિસિસ બેસન્ટ જેમણે હરપગથીએ, નિર્ભયપણે અને ખુશ દિલથી તેનો વિરોધ કર્યો તેમને કોંગ્રેસમાં ઘણા જ યોડા અનુયાયીઓ મળ્યા આ બાબતના શુભદાય હું અંહી આ તપાસવા નથી બેસતો. ધારાસભાઓ, કોર્ટો અને શાળાઓના ત્યાગ વિષેની દલીલ અત્યારે પ્રજા સમક્ષે રજુ છે. કોંગ્રેસમાં સાંભળેલી દલીલોથી આ ઉપાયોની અકસ્મીગતા અગર અગત્ય વિષેના મારા વિચારો બિલકુલ નથી બદલાયા. પણ હાલ તો અત્યારે આ બાબતમાં દેશમાંના બહુમતી અને અલ્પમતી વર્ગને ચોક્કસ કહી લેવા મરુદ્ધું છે.

બહુમતીવાળા વર્ગને હું કહીશ કે મોટામાં મોટી ફતેહની પણ ભારેમાં ભારે વિનય અને નિરબિમાનની હોવી જોઈએ. બહુમતી વર્ગે ભારેમાં ભારે જોખમદારી હાવી છે. મારા હાથની તરફથીમાં મત આપનાર દરેક જણ, જે તે છોકરાંઓ હોય તો તે છોકરાંઓને નિશાળ કે કોલેજમાંથી ઉઠાવી લેવા, વધીલ હોય તો વધીલાત બંધ કરવા તથા ખાનગી લવાદ મારફત કજીઆ પતાવવાનો પ્રયત્ન કરવા બંધાયેલો છે. જે તે ધારાસભાનો ઉમેદવાર હોય તો પોતાની ઉમેદવારી પાછી ખેંચી લેવા તે બંધાયેલો છે. હાથકંતામણ અને હાથવણાટને ઉત્તેજન આપવા અને જાતે હાથે કંનેલા ચતરનું હાથે વળેલું કાપડ વાપરવાને તે બંધાયેલો છે. કૌંસના હાથને ટેકા આપીને અસહકારને વિશે તેણે અહિંસા, આપભોગ અને તાલીમનું તત્ત્વ સ્વીકાર્યું હોવાથી અલ્પમતીવાળા વર્ગની જોડે માન અને ન્યાયની નગરથી વર્તવાને તે બંધાયેલો છે. કડવા શુદ્ધતથી પણ તેમની હિંસા કરવી આપણને ન ઘટે. આપણું જ્વલંત આચરણ અને શુદ્ધ સાધનોની મદદથી આપણે તેમને આપણા મતના કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. અલ્પમતીવાળા કાં તો કંઈક દુર્બળતાભર્યા અગર તો તૈયારીમાં અધૂરા હતા એટલું જ. તખલા તરીકે છોકરાં ઉઠાડી લેવાની તદ્દન સામે તો કોઈક જ હતા. પણ ત્યારે તેઓ નિશાળોને ખાલી થતી અને રાષ્ટ્રીય શાળાઓ સ્થપાતી, વધીલોને વધીલાત છોડી દેતા અને છતાં જૂને ન મરતા, અને નામાંકિત નેશનાલિસ્ટ આગેવાનોને ધારાસભાઓનો ત્યાગ કરતા જોશે ત્યારે તેઓ અસહકારના કાર્યક્રમમાં શ્રદ્ધાવાળા બનશે, દુર્બળતા ત્યાગશે અને જાતે અસહકાર અખત્યાર કરવા તૈયાર થશે. માટે જોહા મતવાળાઓ આપણી જોડે આવ મળતા ન થઈ શકે તે સાર આપણે તેમની સામે આકળા ન ચકું જોઈએ.

જોહા મતવાળાઓને હું કહીશ કે ધમધુદમાં તમારી હાર થઈ છે. આથી જો તમારા અંતઃકરણનો અવાજ આડે ન આવતો હોય તો હવે તમારે અસહકારનો કાર્યક્રમ અમલમાં મુકવા ખરા દિલથી કચ્છર કસવી જોઈએ. જેમને એમ જ લાગતું હોય કે બહુમતીવાળાઓએ ગંભીર ભૂલ કરી છે તેમને પોતાના મત તરફ લોકોને વાળવાનો આધકાર છે. પણ જોહા મતવાળાઓમાં પણ ધણાખરાઓએ તો ખાનગી લવાદો અને રાષ્ટ્રીય શાળાઓ સ્થાપવાની પાત તો સ્વીકારી ન છે. તેમને માત્ર ધારાસભાનો બહિષ્કાર જ મુલતવી રખાવવો હતો. હું તેમને સૂચવું છું કે હવે જે બહુમતીએ વધુ ઝડપે ચાલવાનું હવે છે તો તેમણે પણ બહુમતીનો નિર્ણય મંજૂર રાખી અસહકારનો કાર્યક્રમ સફળ કરી બતાવવામાં મદદ કરવી જોઈએ. ' । '.

પરદેશી માલના બહિષ્કારે પણ મારા દગવમાં સ્થાન મેળવ્યું છે તે માટે હું દિલગીર છું. એ કેવી રીતે આવ્યું તે અહીં નહિ કહેવા બેસું; પણ મારા અંતઃકરણના અવાજની આડે એ ન આવતું, હોવાથી અને મારી સરળતા પૂરવાર કરી આપવાની ખાતર આ વસ્તુથી દરાવ બેસીને બનતો હોના છતાં તે રજુ કરવા મેં હા પાડી. સ્વદેશીમા પરદેશી દાખડનો બહિષ્કાર તો આવી જ જાય છે. ખીજા પરદેશી માલના બહિષ્કારની વાત અર્થવગરની છે કાગળ તે અશક્યવત્ છે. પણ આટલી પૂરવણી બેડવાથી આપણે શોખની અને ખીનજરૂરી ચીજો ત્યાગવા પ્રેરાતા હોઈએ તો એ વસ્તુનો પણ ઉપયોગ છે એ કબજા કરવામાં મને વાધો નથી. જે પરદેશી ચીજ ખીનજરૂરી છે તેનો ત્યાગ કરવો એ તો આપણામાના દરેકનો હક અને દરજ છે જ; પરંતુ જે પરદેશી ચીજ જરૂરી છે તે પણ આપણા જ દેશમાં પેદા કરી લેવી અગર બનાવી લેવી એ પણ આપણો ધર્મ છે.

શુદ્ધ સ્વદેશી

સ્વદેશી એક જ વસ્તુ હોય એમ હવે દિવસે મારી ખાત્રી થતી જાય છે. સ્વદેશી ભંડારો મેં ખોલ્યા, સ્વદેશી પ્રતો ઘડ્યા; તેથી કેટલોક અર્થ બસે સર્વો હોય, સ્વદેશી ભાવના બધે લથી વધી હોય, પણ હિન્દુસ્તાનને તેથી દંઝ અર્થલાભ નથી થયો એમ હું માનું છું. સ્વદેશી પ્રવૃત્તિથી જેટલે દગ્ગને હાથેથી કંતાયેલું સૂતર હાથે વણાયું હોય ને તે દાખડનો પ્રચાર થયો હોય તેટલો જ લાભ થયો છે.

મીલોને ઉત્તેજનની જરૂર નથી. મીલો પોતાનો બધો માલ વેચી શકે છે. મીલો પોતાને બેઝનું સૂતર પણ ભાગ્યે દાતી શકે છે. તેવી સ્થિતિમાં મીલોના સૂતરમાંથી હાથે કપડાં વણાવવામાં દેશને લાભ નથી, પણ ગરીબોની ઉપર બોલે વધે છે. આમ ચવાથી સૂતરનું ને દાખડનું દામ વધે તે એક ગેરલાભ, ને બીજો ગેરલાભ એ કે ગરીબો જે હાલ આપણી મીલોને માલ પહેરી સત્તાય પામે છે તેઓ પરદેશી માલ વાપરતા થઈ જાય. આ ગેરલાભ વધે હાનિકારક નીવડે, કેમકે ગરીબોને એક વખત પરદેશી દાખડ વાપરવાની ટેવ પડી જાય તો તેઓને ખાજા સ્વદેશી દાખડ વાપરતા કરી મુકવા મુશ્કેલ પડશે. તેથી સ્વદેશી અળવળના કેટલાક નિયમો ને તરતે નોંધી નાંખું છું.

૧. હાથે કાંતેલા સૂતરનો ને હાથે વણેલા કાપડનો જ ઉપયોગ કરવો.
૨. તેવું સૂતર કાંતાવવાનો અને તે સૂતર વણાવવાનો મહાપ્રયત્ન કરવો.
૩. સૂતર કાંતવાના ને હાથવણાટની સાળના યત્રોમાં જેટલા બની શકે તેટલા સુધારા કરાવવા.

૪. હાથે કાંતેલું સૂતર હાથ કયાં બને છે, તેવું સૂતર કયાં વણાય છે, તેની તપાસ કરવી.

૫. તેવું કાપડ હાથ તો મુખ્ય ભાગે ખાદી છે; તેનો પ્રચાર કરવો.

૬. લોકોમાં સાદાઈનો શોખ વધે તેવા ઉપાયો યોજવા.

૭. અને હાથે કાંતેલું સૂતર તથા તેવા સૂતરનાં વણેલાં કાપડ વેચવાના બંદાર ખોલવા.

મારા પ્રયાસમાં મને માત્રમ પડ્યાં કરે છે કે ચાંતિથી પણ દૃઢતાપૂર્વક આવા પ્રકારના સ્વદેશીનો પ્રચાર ઘણી જગ્યાએ થયાં કરે છે. મદ્રાસમાં એક ગામડામાં સરવન્દ્રસ આદિ ઇન્ડિયા સોસાયટી વાળા રા. હજુમંતરાવ મિત્રોની મદદ લઈ ખૂબ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. એક વિધવા બાઈ તેમને પૈસાથી ને મહેનતથી મદદ કરી રહેલ છે. તેમની પત્ની પણ એ પ્રયાસમાં જોડાયેલ છે. મહલીપદ્મમાં કળાચાળા છે ત્યાં પણ પ્રયાસ ચાલુ છે. કેટલુંક સૂતર મેં જોયું, તે ગુજરાતમાં યાય છે તેના દરતા ઘણું વધારે બારીક ને વગદાર જોરામાં આવ્યું. બારીક સૂતર કેવળ ધનિક સ્ત્રીઓએ રાખથી કાંતેલું હતું. તેનાં વણેલાં ધોતીયાં પણ મેં જોયાં. સ્વદેશી રંગ પણ હીક કરવામાં આવે છે. આમ ખૂણેખાંચરે વગરમૂડીએ પણ આ સાદસ ચાલી રહેલું છે.

ખાદી બંદાર ખોલવામાં પાંચસે રૂપીયા ભાગ્યે જ જોઈયે. તેમાં એક જ માણસ મહેનતુ હોય તો કામ ચલાવી શકે. પોને જેટલો ખાલ રાખી શકે તેટલી જ નાની દુકાન રાખે. ખાદીની ઘરાણી દુકાનમાં જામે નહિ ત્યાં સુધી પોતે ફેરી કરી ખાદી વેચે. આ પ્રમાણે યોદી મૂડીથી ઘણા માણસો નબી શકે અને શુદ્ધ સ્વદેશીનો પ્રચાર થાય. પણ આ લેખનો મુખ્ય હેતુ તો મીલોનું કાપડ પહેર નું વ્રત લેનારને અને તેવા કાપડના બંદાર કાઢનારને ચેતવવાનો છે. નીકળેલા બંદાર બધે કરવાની જરૂર ભલે ન હોય પણ તેઓએ ધીમે ધીમે પોતાના બંદારમાં ખાદી ભરી રાખવાની જરૂર છે. કાપડ ઉપરાંતની ખીચ સ્વદેશી ચીજો રાખી મૂડી રોકવી હોય તો તેઓ બધે રોકે, પણ મીલોનું કે મીલોના સૂતરનું હાથે વણેલું કાપડ એટલું કરવામાં દેશને કશો લાભ નથી થતો એ ચોખ્ખું છે.

રેલમા થતી ચોરઓ

મારી ઉપર ગરીબ માણસની ગવો ચારી આવે છે કે રેલમા માવ મોકલનારાઓના માલની ચોરી પુષ્કળ થાય છે કોઈ સુતર મોઝને છે તો તે ચોરાય છે ફળની ચોરીનો પાગ નથી આમા મનો દોષ ? સરકારનો તો નહિ જ આપણામા પ્રામાણિકપણાનો શોખ નથી, અપ્રામાણિકપણાના તિરસ્કાર નથી મને ખબર નથી કે રેલવેના નોકરોમા 'નવજીવન'નો પ્રચાર કેટલો છે છતાં જેઓ વાગે છે તેમને મારી બિન તિ છે ? તેઓએ બીજાઓને આ લેખ વચાવવો રૂવવેના કામદારો પ્રત્યેના નો ૩ છે એમ તેઓએ સમજવું જોઈએ તેઓથી ચોરી કરાય જ નહિ, જે તેઓને પેટપૂરતો પગાર ન મળે તો તેમણે પગારના વધારાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ પણ ચોરી તો ન જ રાય

રેલવેના યુનિયનો થયા છે તેના નેતાઓને હુ સ્વયં છુ ? જેટલી ફજ તેઓની પગારા વિષે હમે મેળવવાની છે તેટલી જ માફનો સુધારો રવાની છે આપણે હજી જ માગ્યું ને આપણી ફરજ નહિ બજાવીએ તો મજેલા રૂઠો પુમાવશુ અહીં સૂક્ષ્મ પ્રમાણિકતાનો મવાલ નથી સામાન્ય વ્યાપક પ્રામાણિકતાથી પણ જે આપણે વચિત રહીએ તો પ્રત્યેક કારનાર જ ન ચાને રેલવેના ગરમારીઓ પાસે એ સાદો વિચાર ગળું મરે છુ તમે પણ દેશની ચળવળમા ગમ લો છો, તમે પણ ગંધેજી સમ્યક્તા અન્યાયની સામે પોતાર કરો છો તમે પ્રજાની ચેરી કરો તે અન્યાયની સામે પોતાર પણ કરો ? અન્યાયીને ન્યાય માગવાનો હુ હોય ? જોલે ફજ તમે અપ્રામાણિક રહો તેટલે દરજ્જે તમે અ શ્રેષ્ઠ સત્તા વધારે ખેસાં છો, કેમકે લોકાન તમ રો વિશ્વાસ નહિ રહે અને તેવી તોપણ અ શ્રેષ્ઠ વ્યવસ્થા સારી એન તમે કહેવડાવશો બીજાને તામે રહેલી પ્રત્યે ન્યાય સુધી નીતિબળમા તામે ગાખનારી પ્રત્યે નરતા ન થયે ત્યા સુધી તાબામાથી છૂટી જ નથી તેથી જે રેલવેના મારભારી પ્રજાનુ ને પોતાનુ બધુ દિલે તો તેમણે ચોરીરૂપી અનીતિમાથી તો ઘરત ની જી જવાનો નિશ્ચય કરી લેવા જોઈએ

કલકત્તા કાંગ્રેસનાં ભાષણ *

હુ સારી પેઠે સમજું છુ કે આ મહાન મેળાવણ સમક્ષ આ કરાવ મુન્વાણી માટે માલે કેટલી બધી ગલીર જવાબદારી આવી પડે છે જે તમે આ કરાવ મજુર કરશો તો મારી પોતાની તેમજ તમારી મુશ્કેલીઓમા કેટલો બધો વધારો થવાનો છે એ પણ હુ સમજું

* કાંગ્રેસમા અસહકારનો કરાવ રજુ કરતા આપણુ ભાષણ

હું. મારા ઠરાવ તમે મંજૂર કરો તો એનો અર્થ એ જ થવાનો છે કે આજ સુધી પ્રજા પોતાના હક અને ઇલાજતને જાળવવા સારૂ જે નીતિ અપત્યાર કરી આવી તેને આપણે સાદે બદલી રહ્યા છીએ. હું પૂરેપૂરું જાણું છું કે આપણા ઘણા અગ્રણીઓ આવી વિરુદ્ધ છે. આપણી માતૃભૂમિની એવામા હું આપી નથી શક્યો તેટલાં વખત અને શક્તિ તેમણે આપ્યાં છે. ચાહે તે આપણો પણ સરકારની રાજ્યનીતિમાં કોંતિ કરી મુકવા કહેનારી આ નીતિને વિરોધ કરવો એ તેમને પોતાની ફરજ લાગે છે. આ બધું પૂરેપૂરું સમજીને હું તમારી સમક્ષ ઉભો છું. પરમેશ્વરથી ઈચ્છો અને સ્વદેશ પ્રત્યેના ધર્મભાવથી પ્રેરાઈને હું આ ઠરાવ રજૂ કરું છું, તેને તમે વધાવી લેશો એમ હું ઈચ્છું છું.

હું માગી લઉં છું કે હું ગાંધી છું એ ખ્યાલ ધરીને માટે તમે જોડી દેજો હું મોટા 'મહાત્મા' છું અને જોડકામી અમલ કરવો મને મને છે એવા મારા ઉપર આરોપ છે. હું હિંમતપૂર્વક કહું છું કે હું તમારી પાસે 'મહાત્મા' તરીકે નથી આવ્યો, તેમ જોડકામી અમલ ચલાવવાની ઉમેદથી પણ નથી આવ્યો; હું તો મારા અનેક વર્ષોના આચરણમાં અસહકારનો મને જે અનુભવ થયો તે રજૂ કરવાં સારૂ તમારી આગળ ખડો થયા છું હાલની મેદનીવાળી 'રો'દોડો સમાજોએ અસહકારનો રવીકાર કરેલો છે અને મુશવ્વમોએ તો ૧લી ઝોગરથી અને આચારમાં મુકવા લાયક સ્વરૂપ પણ આપી દીધું છે કરાવેલા કાર્યક્રમમાંની ધાર્મિક બાબતો યોગ્ય કે વત્તા ભેરા સાથે અગલમાં પણ મુકાતી જાય છે. હું ફરીથી તમારી પાસેથી માગી લઉં છું કે તમે આ મહત્વના પ્રશ્નમાં માણસ દોણ છે તે સામું ન લેશો, અને ધીરજ અને શાન્તિથી તેના ઉપર તમારો નિર્ણય બાંધજો.

'વળી આ ઠરાવ મંજૂર કર્યો એટલે તમે ઇચ્છો એમ નથી. દરેક જણે ઠરાવની જે જે કલમ પોતાને લાગુ પડતી હોય તેટલા પ્રમાણમાં લાગ્યો જ તેનો અમલ સારૂ કરી દેવો પડવાનો મારી વિનંતિ છે કે તમે ધીરજ રાખીને મારે જોડકાં સામજીને તાળીઓ પણ પાડશો નહિ કે હુગેયેયે કરશો નહિ.' મારે પોતાને માટે તો જોડા કરો તોયે મને બહુ લાગવાનું નથી. પણ તાળીઓ વિચારનો પ્રવાહ ચાલે છે અને તાળીઓ અને હુરીયોથી જોલનાર અને સામજીનાર વચ્ચે મધાયેલો તાર વૂટે છે. માટે તમારું પોતાનું વળણ મને તે હોય, છતાં એકે વત્તાને તમે ફરીથી કરીને 'જેસાડી નહિ દેજો' અસહકાર એ તો તાલીમ અને આપણોની માધના રૂપે કલ્યાયેલો છે, અને વિરુદ્ધ પક્ષના, મત ધીરજ અને શાન્તિથી સમજા લેવા એ અસહકારનું લક્ષણ છે. પૂર્વ પશ્ચિમ જોટલા વિરુદ્ધ વિચારો પણ અરતપરસ નમાવી લેવાની વૃત્તિ જ્યાં સુધી આપણે કેળવ્યું નહિ ત્યાં સુધી અસહકાર અસંભવિત છે. કોધની વરાળો નીકળતાં વાતાવરણમાં અસહકાર ન જ નબી, રાકે કોધને દાખી દેવો એટલી એક અગત્યની વાત હું કહવા અનુભવોથી ૩૦ વરસમાં શીખ્યો છું. દાખી રાખેલી ઉખળતામાંથી જેમ સહિત પેદા થાય છે તેમ સંયમમાં રાખેલ કોધમાંથી પણ એટું બળ પેદા કરી શકાય કે જે સારા જગતને હચમચાવી નાખે. ડૉંગેસમાં આવનારાઓને એક જ રોનાના રેનિકે મિત્ર તરીકે હું પૂછું છું કે આપણી વચ્ચે પરસ્પર સહનશકિત કેળવીએ અને એકબીજાના

મત ગમે તેટલા વિરોધી હોય તોપણ તે નબળાની લેતાં શીખીએ તેના કરતાં વધુ સારી તાલીમ ખીજ કઈ હોઈ શકે ?

મને કહેવામાં આવે છે કે મારો ઠરાવ રજુ કરીને હું મોટું કાંગાણ પાડવા બેઠો છું, મારા ઠરાવથી હું દેશના રાજ્યપ્રકારથી જીવનમાં ફાડ પાડી રહ્યો છું. કૉંગ્રેસ એ કંઈ અમુક પક્ષની સંસ્થા નથી. દરેક મતમતાંતરને માટે કૉંગ્રેસનો માથડો ખુલ્લો હોવો જોઈએ. પોતાના પક્ષની સંખ્યા નાની છે એટલા માટે કે.ઇ.એ કૉંગ્રેસ છોડી જ ની જરૂર નથી. તેમણે વખત જતાં દેશને પોતાનો મત ક્યેતો કરાવીને પોતાની જ બહુમતી કરી લેવાની આશા રાખવી જોઈએ. કૉંગ્રેસે વખેલી કાઢેલી કોઈ પણ નીતિને કૉંગ્રેસને નામે કાઢ અખત્યાર કરી ન શકે. તમે મારી પોતાની રીતને નાપસંદ કરશો તો હું કંઈ કૉંગ્રેસ છોડીને ચાલ્યો નથી જવાનો. આજ મારા વિચારોની અલ્પમતી હશે તો તે બદલાઈ બહુમતી થાય ત્યાં સુધી હું કૉંગ્રેસને સમજાવતો જ રહેવાનો.

ખિલાફતને અન્યાય થયો છે એ વિષે તો એ મત છે જ નહિ. ગમે તેટલો ભોગ આપવો થકે તે આપીને થણુ જો મુસલમાનો પોતાની લાજ આજે જાળવશે નહિ તો તેઓ માનઆખર સાથે શહીદી શકવાના નથી અને પોતાના હક્કરત થયગમ્બરનો ધર્મ પાળી શકવાના નથી.

પંજબ ઉપર સીતમ શુભર્યો છે; અને જે હહોટે એક પણ પંજબીને જેટ ચાલતું પડતું તે હહોટે આખું હિન્દુસ્તાન જેટ ચાલતું એમ માનજે. જો આપણે હિન્દના નામને કલમવવા ન માગતા હોઈએ તો આ નામેશીને ઘોઈ કાઢ્યે જ આપણો ઇશ્કો રહ્યો. આ જે સીતમોની દાદ મેળવવા મહિનાઓ થયાં આપણે મથી રહ્યાં છીએ, પણ હજી બ્રિટિશ સરકારને આપણે વાળી શક્યા નથી. પ્રજા અત્યાર સુધી આટઆટલું ક્યાં પછી—આટઆટલો જુરસો અને હાજણી બતાવ્યા પછી માત્ર પોતાની કોઘની લાગણીઓનું પોક્કળ પ્રદર્શન કરીને જ બેસી રહેવાનું થસંદ કરશે ? પ્રમુખ સાહેબે પોતાના પ્રારંભિક શાપણમાં પંજબના સીતમોનું જે દિગ્દર્શન કરાવ્યું એનાથી વધુ તાદ્દરા વિવેચન તમે કહી સાંભળેલું ? આવી હાલતમાં નાખુરા અધિકારીઓને ન્યાય કરવાની ફરજ પાડ્યા વિના, ખુનથી ખરડાયેલા તેમના હાથોની ગમે તેવી ભારે મહેરબાની પણ સ્વીકારવા પડેલાં તેમના દિલનો પશ્ચાત્તાપ જોયા વિના, કૉંગ્રેસને આ બાબતમાં દાદ મેળવવાનો, પોતાનું નામ અને પોતાની કીર્તિ જળવેવાનો ખીજે રસ્તો જ કયો છે ?

કેવળ આ જ કારણથી હું મારી અસહકારની યોજના તમારી સમક્ષ મુકી રહ્યો છું અને તમને આગ્રહ કરી રહ્યો છું કે ખીજ કોઈ પણ યોજનાને એની અવેજમાં તમે સ્વીકારતા ના. મારી યોજનાનો મને આગ્રહ છે એટલા માટે હું તમને આમ નથી કહેતો. મારા કહેવાની મતલબ એ છે કે ખૂબ વિચાર કરી જોતાં મારી યોજનાના કરતાં ખીજ યોજના તમને ચડીયાતી ન લાગે તો તમે એને નામંજુર કંનજે. આ યોજનાને પ્રજા તરફથી

પૂરતા પ્રમાણમાં ટેકો મળ્યો છે એવો હું દાવો કરું છું અને તેનો અમલ કરે તો ક્રમે એક જ વરસમાં સ્વચ્છ મેળવી શકે એ તમને ફરીથી કહેવાની હું હિમ્મત કરું છું. આ ગંતવર સમાજ આ કરાવને માત્ર પત્તાર કરે એટલું બસ નથી, પણ દિનપ્રતિદિન વધુ વધુ જોડપૂર્વક પ્રત્યે તેને અમલમાં મુકે ત્યારે જ એ કળદાવી નીવડે તેમ છે. આ અમલી કાર્યક્રમ દેશની અત્યારની સ્થિતિને પૂરેપૂરી લક્ષમાં લઈને જ મોકલવામાં આવ્યો છે.

અસહકાર સિવાય બીજો એક માર્ગ પ્રત્યે સમજ દોતો, અને તે તલવાર ખેંચવાનો. પણ દિવંદની પાસે અત્યારે તલવાર નથી. જો તેની પાસે તલવાર હોત તો હું જાણું છું કે તેણે અસહકારની આ સલાહને કાન સરખાયે ન દીધો હોત. પણ હું તો તમને એ જાણાવી દેવા છું કે જુનામરજીને રસ્તે નાજુરા રાજ્યકર્તાઓના હાથથી ન્યાય પડાવવા ઉચિત હશે તો તે માર્ગ પણ આ અસહકારના કાર્યક્રમમાં જરૂરી એવી તાલીમ અને આપભોગ એ બે વસ્તુઓ વચ્ચે તમારું આવવાનું નથી. બેતાલ એલવાળા બહારવટીઓએ લડાઈ જીતેલી મેં આજ લગી નથી સાંભળી; પણ પોતાપોતાનું નાક સાચવી રહીને માથું હાથમાં લઈને મરવાવાળા ક્વાયતી લોકોને લડાઈ જીતેલી મેં તેમ તમે પણ જોઈ છે. તમારે બિહારી સરકારને, અંગ્રેજ પ્રભુને કે યુરોપની સામટી પ્રભુઓને એક વખતનો પૂરો ફત્તો કરી નાખનારી લડાઈ આપની હોય તો આપણે તાલીમ અને આપભોગને કળવવાં જ પડવાનાં. એ તાલીમ અને આપભોગની સ્થિતિએ પ્રભુને ચડેલી જોવા હું ઉત્સુક છું, એ સિતિ જોવા હું ઉતાવળો થયો છું. બુદ્ધિબળમાં આપણે પછાત નથી. પણ હું જોઈું છું કે રાષ્ટ્રીય પાયા પર હજી આપણામાં આપભોગ અને તાલીમ નથી આવ્યાં. કૌટુંબિક ક્ષેત્રમાં તો દુનિયાની બીજી કોઈ પ્રભુએ નથી કળવ્યાં એટલાં તાલીમ અને આપભોગ આપણે કળવ્યાં છે. એ જ રક્ષિતે રાષ્ટ્રીય વહેવારમાં પણ દાખવવાને અત્યારે હું તમને બીનવી રહ્યો છું.

હું દિવંદના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી એ વાતનો પગો મેળવવા ફરી રહ્યો છું કે પ્રભુમાં ખરે પ્રભુશ્રીય બંદરો આપ્યો છે કે નહિ, પ્રભુ રાજની વેદી ઉપર પોતાના ધન, પોતાનાં સ્ત્રીપુત્ર અને પોતાના સર્વસ્વનું બલિદાન આપવા તૈયાર છે કે નહિ. અને જો પ્રભુ કશું બાકી રાખ્યા વગર પોતાનું સર્વસ્વ દોમી દેવા આજે તૈયાર હોય તો આ જ કાણે સ્વરાજ હું તમારા હાથમાં મુકાવી દેવાડાવવા તૈયાર છું. આટલો આપભોગ આપવા પ્રભુ તૈયાર છે? ખુશી છે? સંતોષિત છે? માનવ્યાંદવાળા પોતાના ખિતાબો અને માનના હોદ્દાઓ છોડી દેવા તૈયાર છે? માળાપો દેશની લડત લડવા બાદર પોતાના ઓકરાઓની પુસ્તકો કળવણી બાડવા તૈયાર છે? હું તો કહું છું કે જો રાજાઓ અને હોદ્દાને સરકાર માટે કારકુનો કાઢવાનાં કારખાનાં માત્ર છે તેમાં ઓકરાઓ ન મોકલવાથી આપણે ઓકરાઓની કળવણી રૂબાવીએ છીએ એમ જ્યાં સુધી આપણે માનતા હોઈશું ત્યાં સુધી સ્વરાજ આપણાથી સેકેડો ગાક દૂર છે. બીજી પ્રભુના હાથ હોળ ખેડેલી કોઈ પણ પ્રભુ એક હાથે એની મહોરબાનીનો સ્વીકાર કરતી નય અને બીજી બાજુ રાજ્યકર્તા પ્રભુ તેને માથે જો બોલ અને જોખમદારી નાખે તેને ફાવતી નય, એ ન બની શકે. વિજેતાઓના તરફથી

આવતી કોઈ પણ મહોરખાની જીવાયેલી પ્રત્નના કહ્યાણની ખાતર નહિ પણ રાજ્યકર્તાઓના જ હાસની ખાતર હોય છે, એ વાત જે સણે કોઈ પણ પરાધીન પ્રત્નને સૂચી આવે છે તે જ સણથી એ પ્રત્ન રાજ્યકર્તાઓને દરેક જાતની મરજીયાત મદદ આપવી બંધ કરે છે અને તેવી મદદ આપવાની યોગ્યતા ના પાડે છે. આપણી સ્વાતંત્ર્યની લડતની ફેતેહના આ મૂળાકાર છે. પછી તે સ્વાતંત્ર્ય સામ્રાજ્યની અંદરનું હોય કે બહારનું.

મારા દેશબંધુઓ મારી આ વાત બરાબર સમજ લે એમ હું ઇચ્છું છું; અને આ વાત તેમને ગમે જો ન ઉતરતી હોય તો મારા ઠરાવને નામંજૂર કરવો એ જ તેમની ફરજ થશે. હિન્દુમુસલમાન વચ્ચેની ખરી એકતાને હું બ્રિટિશ જોડેના સંબંધના કરતાં હબરો દરમિયાન વધુ કિમતી ગણું છું અને એ સંબંધ તથા હિન્દુમુસલમાન એકતા એ બે વચ્ચેથી કોઈ પણ એક જ પસંદ કરવાનું મારે બાજ આવે તો હું હિન્દુમુસલમાન એકતાને જ પસંદ કરું અને બ્રિટિશ સંબંધને જતો કરું. તે જ પ્રગણે એક બાજુ પંબળની અને તેથી આખા હિન્દની ઇજ્જત, અને બીજી બાજુ હિન્દમાં અમુક વખત પૂરતી અંધાધુધી, છાકરાઓની કેળવણીની ધૂળધાણ, અફાસતોની અને ધારાસભાઓની બંધી, બ્રિટિશ સંબંધનો ત્યાગ, એ બે વચ્ચે પસંદગી કરવાનું આવે તોપણ હું પંબળ અને હિન્દનું માન અને તેની સાથે આવનારાં અંધાધુધી, સાળાઓ, અફાસતો વગેરેની બંધી અને એ જોડે આવનારી બધી અવ્યવસ્થાને જ રજા પણ આકાંક્ષાની કર્યા વગર વધુ બંધાઈ કરું. તમારાં અંતર પણ તેટલાં જ બળતાં હોય, તમે પણ ઇસ્લામી ઇજ્જત અદ્યત રાખવા મારા જોડા જ ઉત્સુક હો, પંબળની આબર નિષ્કલંક કરવા તરફડતા હો, તો વગરસંકોચે આ ઠરાવ તમારે મંજૂર કરવો પડે.

૫૫ પણ આટલુંયે બસ નથી. મૂળ મુદ્દાની વાત ઉપર તો હજી હું નથી આવ્યો. તે વાત એ જ કે ધારાસભાઓનો ઉમેદવારીએ તથા મત આપનારાઓએ સંપૂર્ણ બહિષ્કાર કરવો. આ જ અત્યારે મુદ્દાનો પ્રશ્ન થઈ પડ્યો છે, અને બીજી નાનીમોટી બાબતોમાં માંડવણ થશે તોપણ આ સભાના મતમાં જે તડો પડવાનાં હશે તો તે આ જ પ્રશ્નની બાબતમાં પડશે એ હું જાણું છું. ધારાસભાઓ મારફત સ્વરાજ મેળવશે કે ધારાસભાને ત્યાગ કરીને? ધારાસભાઓ દ્વારા સ્વરાજ મેળવવાની વાતમાં પ્રત્નની અડા છે ખરી? આ બાબતમાં અત્યારે હું વધુ દલીલ નહિ કરું. ધારાસભાઓનો બહિષ્કાર ન કરવાની તરફેણમાં જે દલીલો રજુ થશે તેનો જવાબ હું પાછળથી આપીશ. હાલ તો એટલું જ કહીશ કે જે બ્રિટિશ સરકાર અને તેના અત્યારના અમલદારો ઉપરનો આપણો વિશ્વાસ તદ્દન હઠી ગયો હોય, જે આપણે માનવા હોઈએ કે બ્રિટિશ સરકારને તેના કુદૃષ્ટ્યોને માટે કોઈ પણ જાતનો પથાપાપ નથી થયો, તો આ મુદ્દાઓ મારફત અતે સ્વરાજ્ય મળશે એમ તમે માની શકો જ કેમ?

પ્રત્યેક વિદેશી માલનો બહિષ્કાર કરે એમ હું અવશ્ય ઇચ્છું છું, પણ અત્યારે તે ન બની શકે તેવી વાત છે એ પણ હું જાણું છું. જ્યાં મુઘી સોયોટાંકણીઓને સારું પણ આપણે ખરેખરના મઠોં સામું જોઈ પડે છે ત્યાં મુઘી વિદેશી માલનો બહિષ્કાર અશક્ય છે. પણ જે

તમે મુકામે પહોંચવાને અધીરા થયા હો અને ગમે તે કોઈ આપવા તૈયાર હો, 'તો હું કબુલ કરું છું કે પરદેશી માલનો સંપૂર્ણ બહિષ્કાર કરી બતાવીને આખી મીઠીને ઉપાડો એટલી વારમાં હિન્દુ ચોતાનું સ્વાતંત્ર્ય મેળવી લઈ શકે તેમ છે. આથી આ કરાવમાં ઉમેરેલો મુઘાદો વગરઆનાકાનીએ મેં સ્વીકાર્યો. એ મારા મૂળ કરાવની મુંઠરાતને જરા બગાડે છે એટલું જ. મારા નમ્ર અભિપ્રાય મુજબ કરાવમાના બહિષ્કારને લગતા એ શબ્દો કાર્યક્રમના સમતોલપણને જરૂર બગાડે છે. પણ અહીં હું સંપાડે ઉતારેલા કાર્યક્રમની વકીલાત કરવા નથી હોતો. મારે તો પ્રત્યક્ષ આગળ વહેવાર કાર્યક્રમ મુકવો છે. અને હું રહેજે કબુલ કરું છું કે વિદેશી માલનો મહિષ્કાર નો આપણે થી થઈ શકે તો એ જોરાવર વસ્તુ છે. આવો બહિષ્કાર અને સ્વરાજ બંને તમને પસંદ હોય તો તે કરાવના છેલ્લા પેરેગ્રાફમાં છે.

અંતમાં હું તમને આ બાબત ખૂબ ઉંડો વિચાર કરીને મત આપવા અને મારા તરફનો અંગત ખ્યાલ તદ્દન છોડી દેવા વીનસું છું. મેં દેશની સેવાઓ બાંધી દોષ તેના ખ્યાલને પણ તમે વચ્ચે આપવા દેશો નહીં એની કિંમત અહીં ન હોય. હું પ્રભુ આગળ મુકું તે કાર્યક્રમ ભૂત વર્ષનો જ હોય એવો મારો ભ્રમ દાવો નથી. હું એટલો જ દાવો કરું છું કે મેં આ કાર્યક્રમ તૈયાર કરવા પાછળ ધણી જ મહેનત ઉઠાવી છે, અત્યંત વિચાર કર્યો છે અને વહેવાર હોય તેવા જ તે કાર્યક્રમ ઘડવાનો નિશ્ચય મેં કાયમ રાખ્યો છે. આ બે વાનો તો તમે ગણતરીમાં જરૂર લેજો. તમારી પાંચે કામ કરનાર મંડળ પણ તૈયાર છે. અત્યારે આ ધોરણ કરાવની વેળાએ જ હાથ બંધે વિચાર પૂરતા જ હોય, પણ મારા કાર્યક્રમને પ્રત્યક્ષ કબુલ કરનારા હંમેશા અનુયાયીઓ તમારી જેટલા હતા છે.

ઉપલા કરાવ ત્રણે રજુ કરવામાં આવેલા વાંધાઓનો જવાબ

કરાવ સામે રજુ કરવામાં આવેલા વાંધાઓનો જવાબ આપવાનો મારો ધર્મ છે. સાથ જામનાદાસને તમે ન સામળી લીધા એ જોઈ હું બહુ દિવગીર થયો છું.

બધા વાંધા મેં ખૂબ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ્યા, પણ તે મારે ગમે નથી ઉતરી શક્યા. મિ. ઝીણા અને દાસ કહે છે કે મારો કાર્યક્રમ અવહેવાર છે. હું તો કહું છું કે એમનો દોષ પણ ભાગ આ જ આ ધણીએ અમલમાં મુખી શકાય તેમ છે. વળી નિશાળો અને વકીલાતો બંધ કરવાની બાબતમાં 'રફતે રફતે' શબ્દ ઉમેરવાનાં આગ્યો છે એ કંઈ આ યોજનાનું અવહેવારપણું પૂરવાર નથી કરતો. એ આપણી દુર્બળતાનો અવધ્ય સૂચક છે. પ્રભુમાં એટલી ધનંદા આવી હશે અને કામ કરનારાઓ એટલે અરો આ કાર્યક્રમ સફળ કરવા લોકોનું પાણી કરશે તેટલે દરજ્જે એ દીરંગી આવશે બાકી અસહકાર-સમિતિ ન્યાં મુખી હવાત છે ત્યાં મુખી તો એ આવી અને બીજા અનેક હલમોવાળો કાર્યક્રમ પ્રભુ આગળ મુક્યાં જ કરશે. મારા દોષ જ મહિનાના અનુભવથી મારી ખાતરી થઈ છે કે પ્રભુમાં પૂરતી લાગણી છે અને આ કાર્યક્રમ અમલમાં મુકવા લોકો તૈયાર છે.

એથી ઉલટું પરદેશી માલનો બહિષ્કાર ખરેખર અસાધ્ય છે એ કલ્પનામાં જરાબર હોય તોપણ પ્રભુ ચાહે તો આજે જ અમલમાં મુખી શકે એવો વહેવાર કાર્યક્રમ જ પ્રભુ સંમત મુકવા હું ઉત્સુક છું.

એક વાત ચોખ્ખી કરવા હું ખાસ ઉત્તુક છું. જે તમે અસહકારનો કાર્યક્રમ મંજૂર કરો તો આવતી કાલથી જ ઊંડરાંઓને નિરાશમાંથી ઉઠાડી લેવાનું અને વધીલાત બંધ કરવાનું તમારે માથે છે એ ધ્યાનમાં રાખજો. જે તુરત તેમ કરવા તૈયાર ન હો તો જ 'રફતે રફતે' વિરોધણી તમને વિચાર કરવાનો વખત લેવા પૂરતી છટ આપે છે. આ તો પાયા વગર ઘર બાંધવા વાળી વાત છે. ઊંડરાંઓને કેળવણી આપ્યા વગર સુંદર મકાન તો શું પણ યાસનું બુંપું પણ હું ન ઉભું કરી શકું. પણ પ્રભ એકવાર લડાઇમાં ઉતરી—પછી તે લોહીવાળા હોય કે વગરલોહીની—એટલે તત્કાળ એની નિરાશો અને અદાલતો બંધ ન પડેલી જોઇએ એ લડાઇઓ બંધ ને નિહાળી છે. ત્યાં તો લાગલી જ અદાલતો બંધ પડેલી એ જોઇ, કારણ લોકોને પોતાના ખાનગી કલ્યાણનો વિચાર કરવા કુરસદ ન રહી; અને નિરાશો બંધ પડી, કારણ માળાપોએ જોયું કે એવા આપત્કાળની વખતે તેમનાં ઊંડરાંઓને મટિ હયાતો હોય કેળવણી એ જ હતી કે તેમણે નિરાશો નહોતું અટકવું. આ બે બાબતો જ આપણી લાગણી અને ધગશની કસોટી છે.

બ્રિટિશ રાષ્ટ્રને અગાઉ મોટીસ આપ્યા વગર અસહકારમાં સ્વરાજની માંગણી લેજોઆ સામે વધી લડાવવામાં આવ્યો છે; પણ મારા ઠરાવમાં સ્વરાજની સ્વતંત્ર માંગણી નથી કરવામાં આવી. ત્યાં તેવા જુલમો ફરી ન થવા પામે તે મટિ સ્વરાજ સાધનરૂપે નરેરી છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે; અને પાલખાણની સૂચનામાં પણ મીરાન વિદાયત રહ્યું કામ કરે તે ફરમિયાન અમુક બાબતોને આવતી કાલથી જ અમલ અને ખીજની તૈયારી કરવાનું તો છે જ તો પછી એને જ મોટીસની મુદત માની લેવામાં શો વાધો ?

ધારાસભાઓના બહિષ્કારની બાબતમાં તો આટલાટલી ચર્ચા વચ્ચે એક પણ વજુદવાળી દલીલ એ ન સાંભળી. ૩૫ વર્ષમાં ધારાસભાઓ મારફત આપણે કંઈક કરી શક્યા હોયે એટલો એક જ મુદ્દો સૌને મ્હોટે એ સાંભળ્યો, જે મને કબૂલ છે; અને આપણી બહુમતી યાય એટલે ત્યાં રહીને આપણે વધુ ત્રાસ આપી શકીએ અને સરકારને કબી પણ રાખી દઇ શકીએ એ પણ મને માન્ય છે. પણ ઈન્કેડના ઈતિહાસના અભ્યાસી તરીકે હું જોઇ શક્યો છું અને વિદાયતમાં એ વાત અત્યારે સિદ્ધાન્ત રૂપે મનાય છે કે હરકોઇ સંસ્થા વિરોધમાંથી ઉભરું પોણું મેળવે છે અને રફિ પામે છે.

સરકાર આજે નૈરાશવિસ્થાને ધારાસભા બહાર રહેલા એવા નથી માગતી. હું ચોક્કસ માનું છું કે ધારાસભામાં જવા કરતાં ધારાસભાની બહાર રહીને જ વધુ દેરાસેવા થઈ શકે છે. બિન્દના એકપૂરા લોકમાન્ય ધારાસભાની બહાર રહ્યા તેથી જ આપણી અલૌકિક લોકસેવા કરી શક્યા. એ ધારાસભામાં ગયા હોત તો કરોડો દિન્દીઓ ઉપર આવી બહુધ અસર ચલાવી શકત ખરા ? અસહકાર વિષે તેમનો મત તમારી આગળ રજુ કરવામાં આવ્યો છે; પણ તેની સાથેની ખીજ વાત તમને નથી કહેવામાં આવી, તે મારે કહેવી રહી. તેમના મરણ અગાઉ પંદર દિવસ પર હું તથા બાઇ શીક્તમણી તેમને મળવા ગયા ત્યારે તેમણે કહ્યું: હવે કે' હું પોતે એવા મતનો છું કે ધારાસભામાં જઈને નરેર પડે ત્યાં સરકારને હરકત

કરવી અને જરૂર પડે ત્યાં સહકાર કરવો એ બહેતર છે,' પણ બાઈ શીકતઅલીએ તેમને પૂછ્યું કે 'આપે હિંદીમાં મુસલમાનોને વચન આપેલું તેવું શું?' લોકમાન્યે જવાબ આપ્યો કે 'અલબત્ત, જો મુસલમાનો કરશે'—અને આ રાખ્ડા કેવળ ધારાસભાના બહિષ્કાર પૂરતા જ નહોતા—'તો હું તમને મારો કોલ આપું છું કે મારો પક્ષ તમારી જોડે જ રહેશે.'

અને આ ધારાસભાઓ શું છે? શું તમે એમ માનો છો કે ત્યાં જવાબી અને જાહેર ચર્ચા કરવાથી તમે બ્રિટિશ પ્રધાનો ઉપર અસર કરી શકો? જોડેની સરતો ફેરવાવી શકવાના છે. અથવા પંખળને મટિ પથાતપ કરાવી શકવાના છે? માલવીયાજી કહે છે કે કૉંગ્રેસ કમિટીની ધબ્બીખરી મામૂલીઓ હવે જલ્દી જ પૂરી પડશે, કારણ જુવનમગાં બાગ લેનારા ધણુખરા વડા અમલદારો ચાલ્યા ગયા છે અગર જવાના છે, અને ખુદ વાઈસરાય પણ જનાયો આવતાં જશે. હું માનપૂર્વક જણાવું છું કે જે પોતે તો આટલું જ કરાવવા વિચારમાં કસમ નથી વાપરી. જે તો આ વિષે ત્યાં યદ ત્યારે એ જ વાત પર બાર મુઝી હતો કે અમલદારોને તેમની નાજાયથી અને જુલમાની દૃષ્ટિએ જ બરતરફ કરવામાં આવે, તેમની મુદત પૂરી થયે નહિ; અને વાઈસરાયને પણ તે તેની મુદત પૂરી થયા અગાઉ રાજનામું ને આપે તો રિયાયત ચવાની ફરજ પાડવામાં આવે. મુદત પૂરી થયે તો વાઈસરાય શું કે ખીલ અમલદારો શું, કંયાદે બંધ છે એ લઈને મારે શું કરવું છે? મારે તેમની પાસે પથાતપ કરાવવો છે, તેમનાં અંતઃકરણ બદલવાં છે; અને તેમાંનું કશું તો હું નથી જ જોતો. એવી સ્થિતિની અમૃતસર કૉંગ્રેસ વેળાએ જે ઉમેદ રાખી હતી તેથી જ સરકાર જોડે સહકાર કરવાની તરફેણમાં જે કૉંગ્રેસને તે વેળાએ એટલો બધો આશ્રય થયો હતો પણ પાછળથી મારી આંખો લપડી અને દુઃખી અંતઃકરણે જે જોયું કે બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળે કે હિન્દી સરકારે કેઈએ મૂળથી જ કદી હિન્દુનું કશું ઈન્કુર નથી. પથાતપ કરવાને બદલે તમને હથેટું દેખાડી દેવામાં આવ્યું કે બ્રિટિશ રાજ્ય હેઠળ જો તમારે રહેવું હશે તો જુલમ અને ત્રાસની આજુ તમારે માની લેવી પડશે. આટલા માટે જ હું આ જલ્દીમાંની ટાળીને અત્યારની અદાલતોની અને રાષ્ટ્રીય ગાળાઓ ન ચાપી શકું તો મારાં ઠોકરાઓના સિસજની સુઝાં ભેદ ચલાવવા ઈચ્છું છું.

પણ એની રાષ્ટ્રીય સાળાઓ પ્રથમ સ્વપાય અને પછી આપણાં ઊંઘાંકરોએ આપણે સાળામાંથી ઉઠાડીએ એવી રાહ જોવાની હું ઓખી ના પાડું છું. જરૂર લખી થશે એટલે સાધનો એની મેળે ઉઠાં થશે. આપણાં ઊંઘાંકરો સાળા બહાર નીકળશે એટલે આપણા માલવીયાજી જ રાષ્ટ્રીય સાળાઓ મટિ ફંડ લઘરાવવા ફરતા થઈ જશે. હું હિન્દીઓને જ્ઞાનવગરના રાખવા નથી માનતો. દરેક હિન્દી રીતસર કેળવાય, પોતાના રાષ્ટ્રની પ્રતિષ્ઠા સમજતો યાય અને પોતાને શુદ્ધામ બનાવનારી કેળવણી લેવા ઈનકાર કરે એમ હું ઈચ્છું છું.

જે જ. બાબતો છેલ્લા દહી લઘરા પ્રજા ઝીણા ભેદ નથી સમજી શકતી. એને તો એમ જ લાગે છે કે પ્રજા સરકારની જોડે સહકાર કરવા ઇનકાર કરતી હોય ત્યાં નવી ધારાસભા રૂપે ભૂલથી પ્રજાના પ્રતિનિધિ મનાતા મંડળમાં તો અસહકાર સી પહેલાં દેખાઈ આવવો

જોઈએ. શુને તેમ થતાં સરકારની આંખો જરૂર ઉઘડી જશે. વાત તો એમ છે કે ધારાસભામાં જવાની નો પાડનારા ધારાસભાઓનો બહિષ્કાર કરીને કંઈ બેસી રહેશે નહિ, પણ દેશના એકથી બીજા છેડા સુધી ફરીને સરકારની તહિ પણ હોકોની નજરે એકેએક પ્રતીકીય દુઃખ લાવશે અને કૌંસિસ પણ દર વર્ષે એ દુઃખોને બહેર ક્યાં કરશે; જેથી એ બધાં દુઃખોનું ભેરા આ મહાપ્રજ્વળમાં તે દૂર કરવાની અસાધારણ ધન્યતા આજે અને તેના મહાક્રોધનો સંયમ કરી તેને અદમ્ય કાર્યસક્રિતાના રૂપમાં ફેરવી નાંખે.

ધ્યાન રાખજો કે મુસ્લીમ લીગ તો ધારાસભાઓનો સંપૂર્ણ બહિષ્કાર પોકારી ચુકી છે. આપણે ચોથા ભાગ એકમેર ખેંચે અને ત્રણ ભાગ એકથી તફાવતથી દિશાએ ખેંચે એ શું સાફ છે ? બન્ને સ્વતંત્ર છતાં એક જ દિશાએ ખેંચેલા હોત તો નુકસાન વાત હતી. દરેક મુસલમાન ધારાસભાનો બહિષ્કાર કરે તો હિન્દુઓ ધારાસભામાં રહીને અસહ્ય કરવાની નીતિ અપભ્રંશ કરીને કશો લાભ ઉઠાવી શકે ખરા ? મુસલમાનો તો ધાર્મિક દાષ્ટ્યે ધારાસભામાં જઈ વફાદારીના સોગંદ લેવાને પાપ માને છે. આવી વહેવાર મનાતી રાજનીતિના હિમાયની આગેવાનોનું આ વાત તરફ હું ખાસ ધ્યાન ખેંચું છું. જો તમે એમ માનતા હો કે મુસલમાનોના કરાવ નામના જ છે તો મારી ફલીલ અલગત ભાંગી પડે છે. પણ જો તમે માનવા હો કે મુસલમાનો ઉંધમાં વાત નથી કરતા, તેઓ યથેવા અન્યાયથી ઉઠી રહ્યા છે અને વિવેક જતા જાય છે તેમ તેમ એ અન્યાયની લાગણીઓ મોખી પડવાને કે બૂવાઈ જવાને બદલે વધુ ને વધુ તીવ્ર થતી જવાની—તો તમે તેઓ કે હિન્દુ મહદંશે કે ન કરે તોપણ મુસલમાનો તો આગળ વધે જ જવાના. એ જ યાબતનો નિર્ણય આ કોંગ્રેસે કરવાનો છે. તેથી હું માનપૂર્વક જણાવું છું કે મેં વગરવિચાર્યે આ રસ્તો નથી પસંદ્યો, વગરવિચાર્યે મારા જેવા એક સામાન્ય, એકાકી, બૂલ કરનારા માણસે દેશના સારામાં સારા આગેવાનો સામે ઉભા રહેવાનું માથે નથી લીધું. એમાં જ હું તો ધર્મ જોઈ રહ્યો છું. હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે એકતા કરવી હોય, અને તે કાયમની કરવી હોય તો અત્યાદે ન્યાં સુધી મુસલમાનો ખાનદાન રસ્તે, શુનામરૂઝી વગર, ગેરબ્યાજખી માગણીઓ ન કરતાં ન્યાયની માગણી કરી રહ્યા છે ત્યાં સુધી હિન્દુઓએ સંપૂર્ણ રીતે તેમની પડખે ઉભા રહ્યા વિના છૂટકો નથી.

હું તમારે વધુ વખત નહિ રોકું. મેં વકીલ ન બનતાં નિષ્પક્ષપાતપણે દરેક ફલીલ તમારી સમક્ષ ચુકી છે. મેં તો પંચ તરીકે આ વસ્તુ તમારી પાસે મુકવા પ્રયત્ન કર્યો છે, જે માટે હું માલવીયાજીને આભારી છું. એમને હું એટલા માતું છું કે એમને રીઝવવાની ખાતર હું પ્રાણ આપતાં પણ ન અચકાઉં. પણ ફરજ અને અંતઃકરણના અવાજની વાત આજી પડે ત્યારે તો એમના પ્રત્યેની મારી ફરજમાંથી પણ હું મુક્ત થાઉં છું અને એઓ પણ મને મુક્ત કરે છે; અને જો હું એમને માન આપતો હતો એમના મતથી જીતે એવો મારા અંતઃકરણને શુદ્ધ લાગે છે તે માર્ગ લઈ શકું છું, તો આ મંડપમાં-મળેલાં સર્વ ભાઈબહેનોની પાસેથી પણ હું એ જ માગી લઉં છું કે મારા પોતાના વિષયો કોઈ પણ

જાતનો ખ્યાલ તમારો મત બાંધવામાં બિલકુલ વચ્ચે ન આવવા દેતાં તમે આ ઠરાવ ઉપર તમારો મત આપવો. અતે, જો તમે આ ઠરાવ મંજૂર કરો તો તે ઉપાડી આંખે કરજો. જો તમારામાંથી કોઈ જણ દેશને માટે અને હાંચમની હિન્દુમુસલમાન એકતાને માટે ઠરાવમાં સુચવેલા આપભાવ આપવા તૈયાર અને શક્તિમાન હો, તો વગરઆનાકાનીએ આ ઠરાવ પ્રસાર કરજો; ન હો તો તેટલી જ દૃઢતાપૂર્વક તેને નામંજૂર કરવાનું બળ બતાવજો.

તા. ૨૬-૯-૧૯૨૦

શુજરાતની ફરજ

શુજરાત હવે શું કરશે એ સવાલ સહેજે ઉભો થાય છે. શુજરાતે કૌંસેસ થઈ તે પહેલા જ ધારાસભાને, નિયાજોને અને અદાલતોને બહિષ્કાર કરવાનો વિચાર કરી નાંખ્યો, તેને કૌંસેસે બહાલ ગમ્યો; એટલે શુજરાતની ખેવડી ફરજ થઈ પડી.

છતાં શુજરાતે હજુ કંઈ બારે કામ કરી તો નથી નાખ્યું જેવામાં આવતું.

ધારાસભાને બહિષ્કાર મોટો બાજો થશે એમ બાજે છે, પણ એટલેથી બસ તો નહિ જ ગણાય.

આપણે કેટલી નિશાળો ખાલી કરી? કેટલા વજીલોએ પોતાની વજીલાત બંધ કરી? કેટલાએ પરદેશી કાપડને સર્વથા ત્યાગ કર્યો? કેટલાએ હાથેથી કાંતવાનું ને હાથેથી વણવાનું શરૂ કર્યું અને દરાબું?

આ સવાલ કંઈ જેવા તેવા નથી. એના જવાબ ઉપરથી આપણી કમોટી થવાની છે. આપણે પરિપદામાં જઈને હાથ હંચા કરીએ તેથી સ્વરાજ મળવાનું નથી; તેથી પંજમને આમ મળવાનો નથી; તેથી ઇસ્લામનો માનમગ અટકવાનો નથી.

વાઇસરાય સાહેબે પોતાના કાર્યથી વળા જણાવી આપ્યું છે કે ઇન્સોફ્રની આશા આપણે રાખવાની નથી. અમલદારને ઇપકા અપાયા છે. હિન્દુસ્તાને શુન્દેગાર અમલદારને ઇપકા આપવાની જ માગણી નથી કરી, પણ તેઓને બરતરફી અને તેઓને યોગ્ય દંડ મળવાની માગણી કરી છે. આમાંનું કશું નથી થયું.

શીશમાં અમૃતસરના જેવો ત્રાસ નિર્દોષ અને અપંગ હિન્દીઓ પર શુજરો ન્યુઝીલંડમાં જે ઉદ્દતાઈ ચાલી રહી છે તેનો ક્ષિત્રો શુજરાતીઓએ વાચ્યો હોવો જોઈએ. આફ્રિકામાં રહેલા હિન્દીઓના હકો ઉપર ઇંગ્લેન્ડે ચાલી રહ્યો છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં છેતરીને હિન્દીઓને નસાડવામાં આવે છે. આવી રાજધનીતિ જ્યાં ચાલી રહી છે ત્યાં સહકાર શો ?

આ રાજ્યનીતિ બદલવી, આપણે અંગ્રેજોના બરોબરીઆ થવું, સ્વમાન જાળવવું, દેશને ઠંગાલ થતો બચાવવો, આપણી સમ્યતા (જે કંઈ હોય તો) પ્રગટ કરવી, એ દર્શન્ય આપણે વહોરી લીધું છે.

આ બધું આપણે મેળાવડાઓથી કે યાચનાથી કરી શકવાના નથી એવો કોંગ્રેસે નિશ્ચય કર્યો. ગુજરાતીઓએ તે પહેલાં જ કર્યો.

ત્યારે આપણે આ કામ કઈ રીતે કરી શકીએ? 'અસહકારથી' એવો આપણે જવાબ આપ્યો. અંગ્રેજ રાજ્યનો અસહકાર એટલે આપણે સહકાર. આ કાર્ય સ્વાર્થત્યાગ, દૃઢતા, કાર્યદક્ષતા, યોજના, તાલીમ વગેરે વિના ન જ બની શકે.

આપણી કેળવણીને સાર, આપણા કાજઆ પતાવવા સાર, આપણા કાયદા સાર, આપણા પોષાક સાર, જે આપણે અંગ્રેજ સરકાર સામુ જોધને બેસી 'રહેવું' પડે તો આપણે કઈ રીતે અસહકાર કરી શકીએ ?

અનીતિમાં ગુલતાન થયેલો બાપ તેનાં છોકરાંને કેળવણી આપતો હોય, તેમના કાજઆ પતાવતો હોય, તેઓને સાર બિચ્ચના વર્તનનાં ધોરણો રચતો હોય, તે બાપનો અસહકાર ત્રણે વસ્તુઓ લેતાં છતાં છોકરાંઓ કરી શકે? અસહકારનું 'પહેલું' જ પગથીડું એ ત્રણે વસ્તુના ત્યાગથી જ શરૂ નથી થવું ? અને જ્યારે છોકરાં એકાએક આ બધી મહેરબાનીઓનો ત્યાગ કરે ત્યારે બાપના મન ઉપર કેવી અસર થાય ? બાપ તુરત પોતાનું આચરણ બદલી છોકરાંઓને મનાવવા નહિ જાય ?

પણ જો છોકરા માને કે કેળવણીથી ચંતો લાભ ન જવા દેવાય, પોતાના કાજઆ બાપ પતાવે છે એ તો સરસ જ ગણાય, વળી બિચ્ચને સાર ધારા તો એનાથી જ ધડાય, આ બધી સગવડો છોડવામા શો અસહકાર ? તો છોકરાંઓ બાપની અનીતિ દૂર ન કરી શકે, એટલું જ નહિ, પણ તેના ભાગીદાર બની છેવટે પોતે જ અનીતિ કરતા થઈ જાય.

તેમ જ સરકાર અને આપણા સંબંધને વિષે છે. નિશાળો દત્તાદિ સ્થૂળ લાભોની મધલાળે આપણે તહનામા કરીએ તો આપણાથી સ્વારાજ દૂર દૂર જવું જશે; કેમકે આપણને એમ જ લાગશે કે નિશાળો, અદાલતો વગેરે તો સરકાર જ ચલાવી દે. જેમ હમેશા ગાડીએ બેસનાર પોનાની ચાલવાની શક્તિ બોઈ બેસે છે તેમ પરાધીનપણે કેળવણી દત્તાદિ લેનારો કદી સ્વાવલંબી ન થઈ શકે.

આપણે આપણા બાળકોને કેળવી સજીશુ, આપણે આપણી તકરારો પતાવી સજીશુ ત્યારે આપણામાં નવું જોર આવશે, ત્યારે આપણામાં સ્વતંત્રતાનો ખ્યાલ આવશે.

આશ્રામાં હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે તકરાર થઈ. અંગ્રેજ અધિકારીઓએ કહ્યું, 'હવે તમારા મૌલાના શૈક્ષત્વથી અને ગાંધીને બોલાવો.' એઓએ એમ કહી ઉપકાર કર્યો મૌલાના કે ગાંધીને ત્યાં જવું જ ન પડ્યું; પણ દિલ્હીથી પ્રખ્યાત હકીમજી અબ્દુલખાન અને બીજાઓ પહોંચી ગયા ને બંને કેમો વચ્ચે મુલેહ કરી આપી. સિપાહી અને અમલદારો વિના ચાલી શકે એમ પ્રજાને ખાતરી થઈ. એટલે દરજ્જો પ્રજા ચડી, રેવતંત્ર થઈ, સ્વરાજને સાર લાગે થઈ.

આમ જેમ જેમ પ્રજા પોતાના કારજાર પોતે ઉપાડતી જશે તેમ તેમ તે સ્વતંત્ર બનશે.

અસહકારનું રહસ્ય જ એ છે કે પ્રજાને પોતાની શક્તિનું જ્ઞાન કરાવવું. પ્રજાએ જાણવું કે તેની સમ્મતિ વિના, તેના સહકાર વિના રાજ્યતંત્ર ચાલતું જ નથી. એ સમજનાં સ્વરાજનું મૂળ રહેલું છે. લાલચથી, અમાનથી કે દરથી પ્રજા સહકાર કરી રહી છે ત્યાં લગી જ પ્રજા પરતંત્ર છે. માનઅક્રામ ઇત્યાદિની લાલચથી પ્રજા છૂટે, સરકારે બનાવેલી રાજાઓમાંથી જ જ્ઞાન મળી શકે છે એવી ભાવના અમાનમાંથી છૂટે, અને સરકારના પશુમજના બચમાંથી છૂટે, એટલે પ્રજા સ્વતંત્ર છે.

આવી સ્પષ્ટ વાત શુજરાતીઓએ તુરત સમજ લેની જોઈએ ને સૌએ પોતાનું દર્શન જાણી લેવું જોઈએ.

મુખ્ય જોડ કામદારની છે જે પ્રામાણિક, વિશુદ્ધ, જગૃત અને અસહકારના દરેક પગલાને વિરોધી અચલિત અદ્વાવાળા કામદારો મળી આવે તો પ્રજાને ત્યારે ચતા જરાયે વાર લાગે એમ નથી તેથી અસહકારનો વિનય થવાને સાર પ્રથમ કાર્ય કામદારો શોધનાવું છે. તેવા કામદારોની ખામી હોવી ન જોઈએ, મારી ઉમેદ છે કે દરેક ગામમાં એવા કામદારો મળી આવશે.

એક વિચિત્ર સરકાર

કેળવણી ખાતો તરફથી એક યાદી નીકળી છે. તેના તરજુમો નીચે પ્રમાણે છે-
 “શિક્ષકો અને આ પ્રાવના કેળવણી ખાતાના અમલદારોને કહેવું જોઈએ કે સામાન્યને હેતુ બરોબર સમજાવવામાં અને સામાન્ય પશુબળ અને ચિપાહીસત્તા ઉપર નભે છે એવા

ખ્યાલ દૂર કરવામાં તેઓએ મદદ કરવી જોઈએ. ઉદાર ભાવના અને એકબીજા વચ્ચે મિત્રતા અને લાગણી વધારવામાં, બધા એકબીજાના બાકાતો છે એમ માનવામાં પ્રત્યેકને ઉત્તેજન આપીને તેઓ ઉપર પ્રભાવ મદદ કરી શકે છે. આવી ભાવના મુખ્યત્વે કરીને હિન્દુસ્તાનમાં પેદા કરવાની જરૂર છે, કેમકે હિન્દુસ્તાનમાં વિદોષી લાગણીનો વધારો થતો જાય છે.”

આ યાદી કાઢનારનો હેતુ સમજવો મુશ્કેલીની વાત નથી. આ સરક્યુલરની તારીખ પહેલી સપ્ટેમ્બર છે. જ્યાં અસહકારની વાત ચાલે ત્યાં પશુબળ કામ ન જ આવે, બહુકડી નકામી જાય, એ બંદુકવાળાને પણ કળૂકા કરવું જ જોઈએ. જ્યારે આપણે અસહકાર કરી શક્યું ત્યારે બહુકો કટાશે; તેની ઉપર ઘાસ ઉગશે ને આપણા બાળકો તેની ઉપર રમશે.

જો અસહકારની વાત ચાલે તો સામી સહકારની વાત ચલાવે જ છૂટકો—સામાજ્યનો આધાર પરસ્પર મૈત્રી—સહકાર ઉપર છે એમ શક જ નથી. એ મૈત્રી જ્યારે મને ખોટી લાગી—લાખા ને દુકા વચ્ચેની દોરતી લાગી—ત્યારે જ મેં અસહકાર શરૂઆત. મિત્રતા બરોબરીઆ વચ્ચે જ હોય, અને આપણે આખા જગતની સાથે મિત્રતા રાખવા માગીએ છીએ તેથી તેઓના બરોબરીઆ થવા છનંછીએ છીએ; તેઓનો ડર ભૂલી જવા માગીએ છીએ, તેઓના પશુબળને આપણે નીતિબળથી છતી લેવા માગીએ છીએ.

આપણા અસહકાર એ જ મિત્રતાનો પાયો છે. ઉપલી યાદીએ કેવળ દંભ છે, ડોળ છે. એ રેતીની દોરી બનાવવા જેવો ફાટ્ટ પ્રયત્ન છે. જો સરકારની દાનત ખરેખર આપણને મિત્ર ગણવાની હોય તો અન્યાયો દૂર કરવા જોઈએ, તેમની વર્તણૂકમાં ફેર પડવો જોઈએ, તેમનું હૃદય પીગળવું જોઈએ. હૃદય પીગળે તો અનેક પાપોના પશ્ચાત્તાપ કરે, પંબળને ન્યાય આપે, મુસલમાનોનો જખમ રૂઝવે, તિલક મહારાજને તેઓ દુરમન ગણે છે તેને બદલે તેમના નામને સન્નતનતા સ્ત ભરપે માને, વાઘસરાયે તેમનું નામ સુદ્ધા નાહ લેવાનો જે ગુન્હો કર્યો છે તે ગુન્હાની માફ માગે. તિલક મહારાજનો મોટામાં મોટો ગુન્હો તો એ જ હતો કે તેમણે દીર્ઘદૃષ્ટિથી જોયું કે જ્યાં સુધી આપણને અંગ્રેજ અમલદાર હલકા ગણે ત્યાં લગી તેમનો અંસર્ગ આપણને હાનિકારક છે. તેથી જ અંગ્રેજ અમલદારો તેમનું નામ લેતાં પણ અભડાતા જોવામાં આવે છે.

જ્યાં સુધી તેમના મનમાં આપણી અવગણના છે ત્યાં લગી મિત્રતા વધારવાની યાદીઓ આળપંપાળ છે. પણ અમલદારોના હૃદય બદલાવાની આશા રાખવાનો—આપણને અધિકાર ત્યારે જ પ્રાપ્ત થશે કે જ્યારે આપણે પોતે આપણા આગ્રિબળથી

તેઓના વેરભાવને છતી લકડ્યું: આપણે જ તેઓને આપણા કરતાં બળવાન માનીએ છીએ. આપણે તેઓના જેવા થવાને ઇચ્છીએ છીએ. હકીકત તો એવી છે કે સામ્રાજ્ય મેળવવામાં ચડિયાતાપણું નથી. સામ્રાજ્ય મેળવવામાં પશુબળ, સામ, દામ, દંડ, ભેદાદિ શક્તિઓના પ્રયોગ હોય છે. એમાં કંઈ નીતિનું માપ નથી. હતમતાનું માપ તો નીતિ જ છે, અને નીતિની પાછળ રહેલું સામ્રાજ્ય એ જ ખરું સામ્રાજ્ય છે. એવું સામ્રાજ્ય મેળવવાનો રસ્તો હિન્દુસ્તાને અસહકારથી સ્વીકાર્યો છે. ઉપરની યાદી આપણને તો એટલું જ શીખવે છે કે આપણો માર્ગ ખરો છે એમ આપણો પ્રતિપક્ષ પણ સ્વીકારે છે.

ઓરિસ્સાનો દુષ્કાળ

ઓરિસ્સાનો દુષ્કાળ વધે છે પણ ઘટતો નથી. તેમાં 'નવલખન' વાચનારાઓએ ખુબ મદદ કરી છે, પણ એટલી બસ નથી. બાહ્ય અમૃતલાલ દંકર રૂ. ૫૦,૦૦૦ની માગણી કરે છે. જો તે ન મળે તો કેટલાકને તો ભૂખે જ મરવું રહેશે.

ભૂખે મરતાને જે ત્યાં જાય તે જોઈ શકે છે. એક મૃદસ્થ ત્યાં પોડી મુદત પડેલાં જ ગયેલ. તેમણે ભૂખથી પીડાતા એક બાળને મરતો પોતાની નજરે નેર્યો. તે માણસ જ્યાં દુકાળીયાંને આપવામાં આવતું હતું ત્યાં અનાજદાન લેવા આવ્યો હતો. પણ લેવાને છુટ્યો નહિ !

આવો એક બીજો દુકાળાઓ દુઃખનો માર્ગો આપવાત કરવા નીકળી પડ્યો. આપવાત એ 'શુન્હો' છે તેથી પોલીસે નેને પકડ્યો. મશરૂટે તેને નામની સજા કરી છોડી મુક્યો: મરીજોતી પેટીમાંથી તેને રૂ. ૨૦ આપ્યા.

હવે પુરીમાં સ્વયંસેવકોની જોડ છે. તેઓ યાકયા છે. તેથી પગારદાર નોકર ગણવા પડ્યા છે. એટલે આ ખર્ચ વધ્યું. આપણે તે ખર્ચ પૂરું પાડવું એ આપણો ધર્મ છે.

જ્યાં લગી હિન્દુસ્તાનમાં કરોડો ભૂખે મરે ત્યાં લગી આપણને 'પાર્ટીઓ' આપવાનો, જમણું કરવાનો, આડળરચુકત વિવાદ કરવાનો, એશઆરામમાં ખર્ચ કરવાનો અધિકાર જ નથી. આપણે હૃત્તમ પકવાનો પણ ન ખાઈ શકીએ.

આ તો મેં હિન્દુસ્તાનની ધણી દાળથી આલતી આવતી કંગાલિયતનો કામદો ક્યો. તેનો સ્વીકાર કરો મા ન કરો. પણ અત્યારે પુરીમાં જે વિશેષ ભૂખમરો

ચાલી રહ્યો છે તેનું નિવારણ તો આપણે ક્યો જ છટકો છે ને મારી ઉમેદ છે કે આ શાળામાં સહુ યથાશક્તિ પોતાનો ભાગ આપશે.

વળી ભાઈ અમૃતલાલ હજાર એક ખીજ હંકીકત લખે છે તે તરફ પણ વાચનારનું ધ્યાન ખેંચેલા માનું છું. તે લખે છે કે એક યુવક નામે કૃષ્ણચંદ્ર નાયક હતા. તે પોતાનું કાર્ય કરતા સર્પદંશથી મરણ પામ્યા. આ બાઈના કુંડુબને આપણે દિલગીજી આપીયે. પણ માફ મન તો સુખારકબાદી આપે છે.

મને મરડો ચાલ ને હું મરણ પામું તેના કરતાં કોઈ જૂને મરતાની જૂખ કાપવા જતાં સર્પદંશથી મૃત્યુ ચાલ તે વધારે પસંદ કરું. મરડો મારા પાપથી થયો હોય, સર્પદંશ પણ પાપથી હોય તોયે સારું કામ કરવા જતાં અનાયાસે એવું મૃત્યુ ચાલ તેથી મારી સહગતિ જ સંભવે. એથી હું મને ભાવ્યશાળી જ સમજું.

ભાઈ નાયકના મરણથી કોઈને પણ ત્રાસ છૂટવાના કરતાં હર્ષ ઉપજાવે અને કોઈ તેવા કામને જોખમનું માની ન અટકે એમ હૃદયે છું.

હિન્દુસ્તાનમાં મરણભય ઓછામાં ઓછો હોવો જોઈએ ત્યાં વિશેષ જોવામાં આવે છે. આપણે આત્માને અમર માનીયે છીએ. ઘરીરને તો ફાણબંધુર જાણીયે છીએ. આત્મા પોતાના કર્મને અનુસરીને નવા દેહો ધારણ કરતો જાય છે. ત્યાં મરણનો ભય કે શોચ જ શો ? બાળક મરે તોપણ તેનું કરજ આપીને મરે છે એમ માની આપણે તેથીયે કમકમાટી ન પામીયે એવું કેમ ન હોય ? બાળકનું મૃત્યુ અકાળ મૃત્યુ મનાય છે એ પ્રમણા નથી ? બેધા મૃત્યુ દાળસર જ ચાલ છે એમ માનવું એ આપણો ધર્મ નથી ? મૃત્યુની પાછળ ગહેલા પ્રભોમાંથી મુક્તિ મેળવવાની આપણને ખતેખરી જરૂર છે.

આનો અર્થ એવો તો નથી જ કે પુરુષપ્રયત્નને અવકાશ નથી. મૃત્યુ આનંદ આવો કે કાલ, તેનો ભય રાખ્યા વિના આપણે આપણો ધર્મ પાળવો, કરજ બજાવવી એ શુદ્ધ પુરુષાર્થ છે, કેમકે તેમ કરજ બજાવતાં આપણે અધીરાઈના દોષથી મુક્ત રહી અનેક પાપોથી બચીયે છીએ. છતાં ધર્મ પાળવામાં આજસ હોય જ નહિ એમ સમજી મૃત્યુનો છેદ હડાડી આપણે સતત કામ કર્યો જ નહીયે.

ધારાસભાનો બહિષ્કાર

મતદારોની ફરજ

કોંગ્રેસની ખાસ બેઠકે મોદી બહુમતીથી નવી ધારાસભાનો સંપૂર્ણ બહિષ્કાર કરવાનો ફરવ કર્યો છે. તેથી નવી ધારાસભાની જુલુસી મટિ કોઈ પણ હમેદવારને મત નહિ આપવાની તમારી ફરજ છે. વળી તમારા પ્રતિનિધિ તરીકે હજા રહેનાર હમેદવારને તમારે જણાવવાની જરૂર છે કે તમે એમને કે બીજા કોઈને પણ તમારા પ્રતિનિધિ તરીકે મોકલવા ઇચ્છતા નથી. તેટલા મટિ તમારે તમારી સરી મટિ તૈયાર કરેલાં ફરમ હપર સહી આપવી જોઈએ અને તમારી સાથેના બીજા મતદારોને પણ આ સંબંધમાં શુ કરવાની જરૂર છે તે તેમને જણાવવાની તમારી ફરજ છે.

ધારાસભામાં જઈ એ સાથી હોયપ છે તે તમે જાણો છો. સરકારે પંજબના સંબંધમાં ન્યાય આપવાની ના પાડી છે, બ્રિટિશ પ્રધાનોએ ખિલાફતના સંબંધમાં મુસલમાન બાઈઓને આપેલું વચન તોડ્યું છે, અને બીજી રીતે તેમની હડામાં કંઈ પાર્શ્વિક લાગણીઓની અવગણના કરી છે. આ અન્યાયો આપણે દૂર કરાવવા જ જોઈએ; અને આવા અન્યાય કે વચનભંગ ફરીથી ન થવા પામે તે માટે આપણે સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય મેળવવું જોઈએ અને શુદ્ધાત્મીની દશા દૂર કરવી જોઈએ.

આપણે ધારાસભામાં જઈને આ નથી કરી શકતા, તેમજ ત્યાં જઈને સ્વરાજ્ય પણ મેળવી નથી શકતા. હજુ સરકારનાં અન્યાયો કાર્યો સામે મત આપે તોપણ આપણા પ્રતિનિધિઓ તે કાર્યોના બાળીદાર ગણાશે, અને એ રીતે મરજી વિરુદ્ધ તેઓ સરકારના અન્યાયનાં હથિયાર બનશે તેથી આપણું સ્વમાન જાળવવા માટે, સ્વરાજ્ય પહેલું સ્થાપવા માટે અને થયેલો અન્યાય દૂર કરાવવા માટે ધારાસભામાં કોઈ પણ પ્રતિનિધિ ન મોકલવો એ જ એક હત્તમ માર્ગ છે.

ઝાલ-ઇન્ડિયા હોમરૂલ લીગ, }
માડવી, મુંબઈ

. મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

મતદારોનું જાહેરનામું

હિન્દી રાષ્ટ્રીય મહાસભા તથા ઝાલ-ઇન્ડિયા મોરલેમ લીગની ખાસ બેઠકના ફરવ અનુસાર અમે નવી ધારાસભામાં જુલુસી મટિના.....વિશ્વાયના મતદારો આથી જાહેર કરીએ છીએ કે નવી ધારાસભામાં (પ્રાંતિક, વડી કે રાજસભામાં) અમે પ્રતિનિધિ મોકલવા ઇચ્છતા નથી, અને આથી અમે હમેદવારોને ખબર આપીએ છીએ કે જો તેઓ અમારી ઇચ્છા વિરુદ્ધ હમેદવાર તરીકે હજા રહેશે તો તેઓ અમારા પ્રતિનિધિ ગણાશે નહિ. ત્યાં સુધી ખિલાફત તથા પંજબના સંબંધમાં ન્યાય ન મળે અને હિન્દમાં સ્વરાજ્ય ન સ્થપાય ત્યાં સુધી અમે નવી ધારાસભામાં પ્રતિનિધિ મોકલવા ઇચ્છતા નથી.

ચુંટણીનો વિભાગ —

નં. સહી (પૂરું નામ) —

સરનામું

તા

મતદારોમાં કામ કરનારા સ્વયંસેવકને સૂચનાઓ

૧. સ્વયંસેવકોએ મતદારને કોંગ્રેસનો અસહકારનો આગ્રહ કરાવ અને ખાસ કરીને તેમનો ધારાસભાના બહિષ્કાર સંબંધી ભાગ બરાબર સમજાવવો.

૨. મતદારોએ સહી કરવાનું નહોરનામું પણ તેમને બરાબર સમજાવવું.

૩. ગરમ ઉપર સહી આપવાની ના પાડનાર કોઈ પણ મતદાર ઉપર સ્વયંસેવકોએ કોઈ પણ પ્રકારે દબાણ કરવું નહિ, તેમજ તેમને કોઈ પણ પકારની ધમકી આપવી નહિ.

૪. કોંગ્રેસનો ઠરાવ અને ધારાસભાના બહિષ્કાર મંદિતના કારણે સંપૂર્ણ રીતે ન સમજ્યા હોય તેવા મતદારોની સહી કોઈ પણ કારણે લેવી નહિ.

૫. મતદારો તરફના વર્તનમાં સ્વયંસેવકોએ સંપૂર્ણ સત્યતા જાળવવી.

નિઘ્રહ અને સંયમ*

‘આપણે ન્યાય માગવા માટે અહીં ભેગા થયા છીએ જે તમારે ન્યાય જોઈતે હોય તો ન્યાય આપવાને માટે તમારે તૈયાર હોવું જોઈએ. મિસિસ જેસ્ટે તમારાં શત્રુ નથી. અસહકારની લડતનો આરંભ આવી અમંગળ રીતે ન થાય. તેઓ તેમની વચને લીધે જ નહિ, પણ દેશને માટે કરેલી તેમની ભારે સેવાને લીધે પણ પૂજ્ય છે. તેમનો વિરોધ કરવામાં જેમ હું કોઈથી ઉતરુ એમ નથી, તેવી જ રીતે તેમની ભક્તિમાં પણ હું કોઈથી ઉતરુ એમ નથી. આજે જે આત્મનિઘ્રહ અને સંયમની લડતમાં ઉતરવાની તમે આણી ઉપર છો, તેવે સમયે આ નિઘ્રહ અને સંયમ વિનાના આચરણથી તમે દૂર રહો એમ હું અતિશય નમ્રભાવે, અને પ્રભુપ્રાર્થના સાથે તમારી પાસે યાચું છું.’

૧ શાન્તિનિકેતનમાં એક સપ્તાહ

કલકત્તા કોંગ્રેસ વખતે ગાંધીજીની તખીલત ખૂબ લયગી હતી અને તેઓ દાર્જીલિંગ જવાના વિચારમાં હતા, તેવામાં ગ્રેમજી મિ. ઍન્ડ્રુઝનો તાર આવ્યો કે ‘શાન્તિનિકેતનમાં તમને જેવી શાન્તિ અને આરામ મળશે તેવા કોઈ દાર્જીલિંગ નહિ આપી શકે, અહીં જ આવો.’

* કલકત્તા કોંગ્રેસમાં મિસિસ જેસ્ટેને લોકોએ બોલવા ન દીધા તે વખતે કહેલા ઉદ્ગારોનો સાર

એટલે ગાંધીજી ઈંગ્લીશને વિચાર છોડી શાન્તિનિકેતન ગયા. શાન્તિનિકેતન કલકત્તાથી હત્તરે સો માઇલ ઉપર આવેલા બેલુપુર ગામની નજીકમાં આવેલું છે. મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ઠાકુરની ચોટી નૂની મિલકત હતી તેની આસપાસ બીજી વધારે જમીન લઈ આશ્રમચર્યાગ્રમ સ્થાપવામાં આવેલું છે. અનેક કોરો સુધી વિસ્તરેલા વેરાન મેદાનમાં સુંદર વૃક્ષોથી ભરેલું આ સ્થાન મોટા રણ માંહે એક લીલાછમ ટાપુ જેવું વિરાજ રહેતું છે. જમીનની ખૂબ મોડબારાને લીધે વિદ્યાર્થીઓનાં અભ્યાસગૃહો અને આવાસગૃહો અને શિક્ષકોનાં આવાસગૃહો એ બધાં એકબીજાથી ઠીક ઠીક અંતરે બાંધવામાં આવ્યાં છે. સૌ ગૃહો ક્વાની દિશીને તો કોઈ તપસ્વીના આશ્રમને ચોક્કસ એવી ઠાવકાથી બાંધવામાં આવેલાં છે. વિદ્યાર્થીઓનાં ગૃહો સુંદર આશ્ર, બહુ અને આમલકાની વૃક્ષરાજ્યોથી વીંટળાયેલાં છે, અને એ ગૃહો અને વૃક્ષો કવિવર રવીન્દ્રનાથના, બાળકોને માટે રચેલા 'આમાદેર શાન્તિનિકેતન' વાળા કાવ્યમાં અમર થયાં છે. મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથની સ્મૃતિ સુદૃઢ રીતે તો જ્યાં ત્યાં નજરે પડે છે; સ્મૃતિ રીતે ભજવી રાખવા માટે તેઓ સમાધિસ્થ થયા તે સ્થાને એક બહુવૃક્ષ તળે આરસના ચોતરા ઉપર ઉભી કરેલી આરસની શિલા ઉપર અલ્પ પણ અર્થવન અને પ્રેમયત્ન સબ્જોમાં આ પ્રમાણે લેખ છે:

તેઓ અમારા પ્રાણના આરામ

મનના આનંદ

આત્માની શાંતિ

આ રમ્ય વાતાવરણમાં વૃદ્ધો તળે બેસી વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ કરે છે, અને અભ્યાસ વિનાના સમયમાં રવિબાણુનાં ગીતો લલકારતા ફરે છે. હું એટલે સુધી તો ન જઈ કે ત્યાં જીવન સંગીતમય છે, પણ એટલું તો ખરું કે કોઈ પણ ધીક માટે ત્યાં જનનારને લાગ્યા વિના ન રહે કે સંગીત એ જ ભણે તેમનું જીવન છે.

રવિબાણુનું રહેવાનું ઘર આ રચનાથી બે'ક ફક્ત દૂર બાંધવામાં આવ્યું છે. ખૂબ તો શાન્તિનિકેતનની શાન્તિ જ બારે અને તેમાં આ તો બધાં ગૃહોથી દૂર આવેલું એટલે ત્યાં અપાર શાન્તિ છે. આ ઘરમાં ગાંધીજીને રાખ્યા હતા. અમિ રહ્યા તે દરમિયાન વરસાદ આવ્યો દિવસ પડતો હતો એટલે ગાંધીજીને જે સૂચી હવા જોઈતી હતી તે તો ન મળી, પણ શાન્તિ અને આરામથી જે લાભ યાવ તેટલો તો થયો જ.

પણ આ શાન્તિના કરતાં મોટી શાન્તિ દેનારો તો ત્યાંના સત્સમાજમ યદુ પંડિતો. મોહનમુર્તિ ઍન્ડ્રુઝ તો ત્યાં હતા જ. તેમણે અને વિદ્યાર્થીઓએ જામને પ્રેમમાં નહવરાવ્યા. પણ 'બીજી એક પૂજ્ય મુર્તિ' વયોટજ અને જ્ઞાનવૃદ્ધ બાણુ દિગેન્દ્રનાથ ઠાકુર પણ ત્યાં જ રહે છે. બડાદાદા—આ તેમનું વ્હાલનું નામ છે—નું વય એ'સી ઉપર છતાં અભ્યાસ અને તત્ત્વચિંતનમાં તેઓ નિરંતર નિમગ્ન રહે છે, અને તેમના અભ્યાસમાં 'અસહકાર'ની પ્રવૃત્તિને પણ આનંદાવ તેમણે અમરગૃહ સ્થાન આપ્યું છે એ ભણીને કોઈને આનંદ થયા વિના રહેશે નહિ. પણ એઓ અસહકાર ઉપર આરાધ છે એ તો એઓ ગાંધીજીને

મળવા આવ્યા ત્યારે જ ભેટું. બહુ ક્ષમગ્રામી વાતો કરતાં એમણે કહ્યું, ‘જે વસ્તુનો માનેશો ખી-રવીન્દ્રબાણુ-લેખો દ્વારા, કાવ્યો દ્વારા, પત્રો દ્વારા ઉપદેશ અને પ્રચાર કરી રહો છો તેને તમે આવરી રહ્યા છો અને દેશની સમક્ષ આચારને માટે મુકી રહ્યા છો એથી મારા હર્ષની સીમા નથી રહેતી. તમે દેશની આવળ જે એક જ સિદ્ધાન્ત મુકવા જેવો છો તે મુક્યો છે. અસહકાર વિના આપણી આ રાજ્યકર્તાઓ પ્રત્યે બીજી કોઈ શક્તિ હોઈ શકે જ નહિ. સહકાર સરખેસરખા વચ્ચે હોય, શુદ્ધાત્મ અને શુદ્ધાત્મના માલિક વચ્ચે ન હોઈ શકે. અંગ્રેજો આપણને બરોબરીઆ માનતા નથી; તેમની સાથે બરોબરીઆપણું આપણે ન અનુભવી શકીએ ત્યાં સુધી સહકારની વાત મારે મન ભ્રમણા છે. અને આ વિષમતા જ્યાં સુધી પ્રવર્તે છે ત્યાં સુધી સહકારમાં હું આપણો નાશ જ ભેડું છું. પૃથ્વી બિચારી સૂર્ય સાથે સહકાર કરવા જ્ય તો બસ્ત ને યદ જ્ય ?’ પણ તો એમણે ‘અસહકાર’ વિષે એક લેખ લખી આપવાની માગણી કરી. આ લેખ આજના ‘નવજીવન’માં પ્રગટ થાય છે.

એક અઠવાડિયાના ત્યાંના અમારા વસવાટ દરમિયાન વિદ્યાર્થીઓએ ‘વાલ્મીકિપ્રતિભા’ નામનું રવિબાણુનું એક નાનકડું નાટક જે વખત લગવી બતાવ્યું. પણ ગાંધીજીને તો સૌએ બધાએ દિવસ શાન્તિ જ આપી હતી. છેલ્લો દિવસ બધાને મળવાનો રાખ્યો હતો. સવારે વિદ્યાર્થીઓ પ્રાર્થનામંદિરમાં મળ્યા, પણ શિક્ષકો મળ્યા, પણ બરોડે સ્ત્રીઓ મળી. આ ગાંધીની સાથે યયેલી વાતચીત આપવાનો લેખ તો હું નહિ કરું, પણ પ્રાર્થનામંદિરમાં યયેલી વાતચીત ખાસ વિરોધવાળા હોવાથી તેનો હકો સાર ‘નવજીવન’ના વાચકોને આપી દેવો મને હજી લાગે છે.

પ્રાર્થનામંદિર એક સાડું આરસની પરશાળનું મકાન છે. નિત્યપ્રાર્થના તો વિદ્યાર્થીઓ બહાર કરે છે, પણ અઠવાડિયે કવિત્રી હોય તો તેઓ અચવા બીજી કોઈ અધ્યાપક ધર્મ-નીતિ સંબંધી બોધના વચનો કહે છે; તે આ રવાને કહેવામાં આવે છે. શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓની સાથે મેળાપ થવાનું એ ઉપર જણાવ્યું છે તે આ મંદિરમાં થયો હતો. એક નાના આસન ઉપર ગાંધીજી વિરાજ્યા હતા, સામે ગંધપુષ્પ શંખેમાં હતાં, અને સામે વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો ભેળા બેઠા હતા અને એક બાજુએ બેઠેનો બેઠી હતી. આ મેળાપનો આરંભ અને ઉપસંહાર બહુ સમુચિત રીતે થયો. આરંભ રવિબાણુના નીચેના પ્રસિદ્ધ ગીતથી થયો :

*અંતર-મમ વિદસિત કરો

અંતરતર હે ।

નિર્મળ કરો હર્ષવળ કરો,

સુદર કરો હે । અંતર

* આ ગીત એટલું તો સરળ છે કે અપોઆપ સમજીશો. કેટલાક શબ્દોનો અર્થ માત્ર અહીં આપીશ,

નમ્ર કરો, કષ્ટ કરો,
 નિર્ભય કરો હે,
 મંબલ કરો, નિરલસ નિઃસંસય કરો હે ! અંતર
 શુદ્ધ કરો હે સખાર ! સંગે,
 શુદ્ધ કરો હે બંધ,
 સંચાર કરો સકલ કર્મે
 સાંત તોમાર હંદ ર!
 ચરણપદ્મે મમ ચિત્ત નિષ્પંદિત કે કરો હે !
 નન્દિત કરો, નન્દિત કરો, નન્દિત કરો હે !
 અંતર મમ વિકસિત કરો
 અંતરતર હે !

અંતરને નિર્ભય નિર્ભય કરવાની આ ગંભીર પ્રાર્થના પણ માંધીજી શ્રોતાઓને
 સંબોધીને જે અંગ્રેજીમાં બેઠ્યા તેનેા દુઃકો સાર આ હોતો:

માઇઓ અને બહેનો,

તમારી સાથે યોગ દિવસના આનંદનો સહવાસ મળ્યો એ તો અવર્ણનીય છે. હું
 મારી કષ્ટોથી પ્રકૃતિ સુધારવા અહીં આવેલો, અને તમને આનંદ થશે કે હું તદ્દન સાલો
 થઈને નહિ તોપણ સારી રીતે સુધરીને તો અહીંથી જઈશ ન.

બંગાળીમાં તમારી સાથે હું વાત કરી ન શકું એ મને વસતું લાગે છે. અને લાગે
 છે કે થોડાં દિવસ તમારી સાથે બંગાળીમાં વાત કરવાની મારી આશા બરાબર ન હોય
 તોપણ મારું હિન્દુતાની તમે સમજી શકશો એવી મારી આશા તો અચોક્કસ નથી ન.
 હિન્દુતાની તમારી શાળામાં ફરજિયાત વિષય ન થાય અને તમે ન શીખી શો ત્યાં સુધી
 તમારી કેળવણી સંપૂર્ણ નહિ હોવાય. વળી એક બીજી વાત હું તમારાથી છાની નથી
 રાખતો કે તમારી શાળાને નોંદરે અતિરાય ઉઘમી મધમાખોથી ભરેલો રંગો મધપૂરો
 યઈ રહેલો જોવાની હું આશા રાખું છું. આપણા કલ્પની સાથે આપણા હસ્તોનો સુંદર
 સહકાર નહિ મળે ત્યાં સુધી આપણું જીવન ખરું જીવન નહિ બને.

મને લાગે છે કે હું હાલ જે કામમાં ગિરફતાર થઈ રહ્યો છું તેવું રહસ્ય નાના બાળકો
 આગળ પણ મુશી રાકાય એમ છે. છતાં હું જે કહેવાનો છું તે સઘળું બાળકોને ન માટે
 નથી. મારા પોતાના બાળકો પાસેથી, મારાં પોતાનાં તથા દક્ષિણ આફ્રિકામાં મારાં પોતાના
 માનેલાં બાળકો પાસેથી મેં કશી વાત છાની નથી રાખી.

મારે માટે તો માત્ર એક ધર્મ છે, તે હિન્દુ ધર્મ. અને હું મને હિન્દુ કહેવડાવીને અભિમાન
 લઉં છું, પણ હું કાંઈ કદો કરીશ હિન્દુ નથી. હું હિન્દુ ધર્મને જે રીતે સમજું છું તે પ્રમાણે એ

અતિશય વ્યાપક છે. એમાં ખીલ બધા ધર્મો માટે સહિષ્ણુતા રહેલી છે, માન રહેલું છે. એટલે જ હું મારા ધર્મના સંરક્ષણ માટે જેટલા ઉત્સાહ અને વેમથી પ્રયત્ન કરું તેટલા જ ઉત્સાહ અને વેમથી ઇસ્લામનું સંરક્ષણ કરતો તમે મને જુઓ છો. ઇસ્લામનો અચાવ કરવામાં તો મને હર્ષના ધુટડા આવે છે, કારણ મને લાગે છે કે તેમ કરતાં હું મારા પોતાના ધર્મનો અચાવ કરવાને મટિ લાચકાત મેળવી રહ્યો છું. યુરોપની પાસાવી સત્તાઓનું જોખમ ઇસ્લામ ઉપર જેટલું ઝડપે છે તેટલું જ હિન્દુ ધર્મ ઉપર ઝડપે છે. આજે ઇસ્લામનો વારો છે, કાલે હિન્દુ ધર્મનો વારો આવે. મને લાગે છે કે હિન્દુ ધર્મની ઉપર જોખમ તો ન્યારથી બ્રિટિશ સત્તા આ દેશમાં આવી ત્યારથી છે; અને એ જોખમ બહુ સૂક્ષ્મ રીતે રહ્યું છે. મેં જોયું છે કે આપણા વિચારના પાયા માધ્યાત્મ અસરે કરીને હાલી ઉઠ્યા છે. પાધ્યાત્મ સ્વચ્છતા સચતાનની પ્રવૃત્તિરૂપ છે. અનેક વર્ષો થયાં આપણે કોઈ અજાણ માયાથી ભોળવાઈ રહેલા છીએ.

મારી આંખો ખરેખરી તો ગયે વર્ષે જ ઉઘડી. મિત્રરાજ્યો યુદ્ધમાં જોડાયાં ત્યારે તેમનો પ્રગટ હેતુ તો નળનાં રાષ્ટ્રોનું સંરક્ષણ હતો, પણ એ હેતુની પીઠાડી નીચે તેઓએ અનેક કૂડકપટોનો પ્રયોગ કર્યો. જતાં ગઈ અશ્વત્થરા લૅન્ડ્રેસ વખતે સરકાર સાથે સહકાર કરવા માટે મેં દેશને અતિગમ્ય આગ્રહપર્વક અને ખરા દિલથી વિનંતિ કરી, કારણ મને ત્યાર સુધી બેરોસો હતો કે બ્રિટિશ પ્રભુ પોતાનાં પાંચે માટે પશ્ચાત્તાપ કરશે, બ્રિટિશ પ્રધાન પોતાનાં વચનો પાળશે. પણ પંજબના પ્રકરણનો નીકાલ થતાં અને તુર્કી સુલેહની શરતો પ્રગટ થતા મારો એ બનો વિશ્વાસ નાશ થયો. હું એવા નિર્ણય ઉપર આવીશ કે મનુષ્યને જીવનમાં એકવાર એવા પ્રસંગ જરૂર આવે છે કે ન્યારે ખુદા કે સચતાન એ એમાંથી એકનો પંથ તેણે ચઢણ કરી લેવો જોઈએ. બ્રિટિશ રાજસત્તાની સાથે આટલાં વર્ષના સહકારના પરિણામે મેં એ જોયું કે એ સત્તાધીશો સાથે જે પ્રસંગ પાડે છે તેની અવનતિ થાય છે. મને ચોક્કસ લાગી ગયું કે જ્યાં સુધી હિન્દુ પોતાનો આદેશ સમજ ન લય અને ઇસ્લામની પ્રજાની સાથે પોતાના સરખાપણાનું આખી પ્રજાને જાન લગત ન થાય ત્યાં સુધી બ્રિટિશ સંબંધ ચાલુ રહેવાથી આપણો અધઃપાત ચાલુ જ રહેવાનો. મેં એ પણ જોયું કે મુસલમાનોની સાથેનું આપણું એકજ જળવડું એ બ્રિટિશ સંબંધ જળવવા કરતાં અનેકગણું વધારે કિંમતી છે, અને મુસલમાનોની સાથેનું એકજ આપણે તેમને અજાણે ટાંકણું મદદ ન કરીએ તો ટકાવવું મુશ્કેલ છે. વળી રાષ્ટ્રસારીરને ચોથો ભાગ રહી ગયેલો હોય તો આપણા દેશાભિમાનનો વિકાસ થવો અશક્ય છે.

આથી મેં સૌકતઅલીની સાથે મૈત્રી બાંધી, એમને મારા ભાઈ કર્યા. એમની સાથેનો મારો સમાગમ એ મારે મન એક આનંદ અને અભિમાનની વાત છે. કેટલીક બાબતોમાં તેમની ને મારી વચ્ચે મતભેદ છે. હું અહિંસાધર્મને માનનારો છું. એ હિંસાધર્મને માનતા દેખાય છે. એઓ એમ માને છે કે અમુક સંજોગોમાં મનુષ્ય મનુષ્યને દુરમન હોઈ શકે, અને દુરમનોને રૈસી શકાય. પણ હું તેમની સાથે કામ કરી રહ્યો છું એનું કારણ

કે એમનામાં મેં કેટલાક બચ ગયેલા જોયા. એઓ એકબચની છે, એઓ અતિરાય વફાદાર મિત્ર છે, આત્મંત શરેવીર છે. એમને ધક્કર પ્રત્યે બારે શ્રદ્ધા છે. મને તરત લાગી ગયું કે આટલા ગુણો તો ધર્મિષ્ઠ માણસમાં જ હોઈ શકે, અને એમના ધર્મિષ્ઠપણા ઉપર મોહિત થઈને જ મેં એમનો સંગ કીધો, અને મેં તો સદાય વિશ્વાસ રાખ્યો છે કે મારા અહિંસાના સફળ પ્રયોગથી એઓ અહિંસાની ખૂબી સમજી શકશે.

અંગ્રેજી શબ્દ 'Innocence' માં જેટલા અહિંસાના ભાવો આવે છે તેટલા બીજા કાંઈ શબ્દમાં આણ્યા મુશ્કેલ છે. તેથી અહિંસા અને 'Innocence' શબ્દ લગભગ સરખા કહી શકાય. મારો વિશ્વાસ છે કે અહિંસામાર્ગે ચાલનારને બધી વાતે કુસળ જ છે. અહિંસાના પંથીને જે શસ્ત્રો મળી શકે છે તે શસ્ત્રો હિંસાના પંથીને મળી શકે તેના કરતાં વધારે જોરાવર છે. હિંસાની યોજના એ એક જંગલી યોજના હું કહી શકું. એમાં પારાવતા વહેલી જ છે. અહિંસાધર્મનો સંપૂર્ણ પાળનારો જ સંપૂર્ણ સરદામી બતાવી શકે. એક માણસ પણ અહિંસાજીવન સંપૂર્ણપણે ગાળવાને તૈયાર હશે તો દુનિયાને વચ કરી શકશે. હું નમ્રતાથી કહીશ કે આજે મારા આ જર્જરિત દેહે પણ આટલી બારે લડત ઉઠાવવાની મારી કંઈક સંકિત છે, તેનું કારણ મારું અહિંસાધર્મનું પાલન જ છે. અને હિન્દુ યોદ્ધાના ધર્મને ઓળખી તેને પાળશે તો યોદ્ધાની બાજબીમાં પાડશે જ. હિન્દુસ્તાન જે દિવસે હિંસાધર્મને પ્રાધાન્ય આપશે તે દિવસે મારું જીવન ચત્યરૂપ થઈ પડશે.

પણ મારો વિશ્વાસ હજી અચલિત છે. અને તમે હિન્દુ માળાપોનાં સંતાનો હિન્દુ તરીકે તમારું જગતમાં કર્તવ્ય શું છે એ સમજશો તો તમે કદી અન્યાયી અને દુર્જનની સાથે સહકાર કરશો નહિ દુર્જનની સાથે કામ ન પાડવા વિષે તુલસીદાસજીએ જે અમર દુહાઓ લખ્યા છે તેના સૌંદર્યની ક્યાંય સરખામણી થાય એમ નથી, અને હિન્દુસ્તાને આજે બ્રિટિશ રાજ્ય જેવા પ્રકારનું છે તેવાની પાસેથી કંઈ પણ શુભની આશા રાખવી એ આશમાં બાય ભરવા જેવું છે. મેં તો એ રાજ્યની સાથે અનેક વર્ષો સુધી ગાઢ સહકાર કર્યો છે અને એ સહકારને અતિ મને કેટલાક બારે અનુભવો થયા છે. એ અનુભવોના પરિણામે જ આ ભયંકર છતાં ઉદાત્ત અને ચરાચરી યુદ્ધ મેં ઉઠાવ્યું છે અને તમોને ગધાને તેમાં ચામીલ કરવા મથી રહ્યો છું. આ ધર્મમંદિરમાં હું તમારી પાસે એટલું જ માગું છું કે આત્મવિશ્વાસના આ યુદ્ધમાં મને ઈશ્વર આરોગ્ય અને સન્મતિ આપે, રોધ અને હાતરતાથી મને સદાય વેગળો રાખે એવી તમે પ્રાર્થના કરો.

ગાંધીજીના અંતિમ શબ્દોમાં કહેલી વિનંતિનો શાન્તિનિકેતનના બંધુઓએ રવિબાણના નીચેના ગીતથી અનુપમ ઔચિત્યવાળો ઉત્તર બાજ્યો:

આમાદેર ભવા હલો શુર, એખન એ ગો કહુંધાર !

તોમારે કરિ નમસ્કાર,

એખમ ખાતાંસ ઇહક, હંજોમ હંક, ફિરબો ના ગો આર,

તોમારે કરિ નમસ્કાર.

આમારા દિયે તોમાર જ્યથ્વનિ, વિપદ બાધા નાહિ ગણિ,
 ઓ ગો કર્ણધાર !
 એખન 'મા મૈઃ' જોડી, ભાસાઈ તરી, દાઓ ગો કરિ પાર,
 તોમારે કરિ નમસ્કાર-
 એખન સહો ભરા આપન ધરે, આબો ના પય તાદેર તરે,
 ઓ ગો કર્ણધાર !
 જખન તોમાર સમય એલો કાછે, તખન કેવા કાર ?
 તોમારે કરિ નમસ્કાર-
 આમાર કેવા આપન કેવા અપર, કોથાય બાહિર, કોથા વા ધર ?
 ઓ ગો કર્ણધાર !
 એયે તોમાર સુખે, મનેર સુખે, નેબો સકલ્ ભાર,
 તોમારે કરિ નમસ્કાર-
 આમારા નિયેછિ દાંડ, તુલેછિ પાલ, તુમિ એખન ધર ગો હાલ,
 ઓ ગો કર્ણધાર !
 મોદેર મરણુબાંચન દેહયેર નાયન, ભાવના કિવા તાર ?
 તોમારે કરિ નમસ્કાર
 આમારા સદાય ખૂજે દારે દારે, ફિરબો ના આર બારે બારે,
 ઓ ગો કર્ણધાર !
 કવલ તુમિઈ આછો, આમારા આછિ, એઈ જોનોછિ સાર,
 તોમારે કરિ નમસ્કાર.*

* આ સુપ્રસિદ્ધ ગીત બંગાળામાં સ્વદેશીનો વાણુ પ્રથમ 'વાયો તે અરસામાં કવિવર રવીંદ્રનાથ રમ્યું હતું' વાંચીને પણ એનું સંગીત અનુભવી રાકાય એવું છે એટલે એ એમનું એમ ચાહી આપ્યું છે. શબ્દાર્થ આ પ્રમાણે છે:

અમારી જત્રા હવે શરૂ થઈ છે, હવે હે કર્ણધાર, (સુકાનચી) તને અમારા નમસ્કાર હો; હવે ભયે પવન કુંકાઓ, કુફાન ઉઠે, તોપણ અમે પાછા ફરીશું નહિ. તને અમાર નમસ્કાર હો.

- અમે તારો 'જ્યથ્વન' કરીએ છીએ. કાંઈ કષ્ટ કે અડચણને હવે અમે ગણતા નથી, હવે તો 'મા મૈઃ' (ડરો નહિ) જોડી કિસ્તી ભુજાવીને અમને પાર ઉતારી દે; 'હે કર્ણધાર', તને અમારા નમસ્કાર હો.

અત્યારે જેઓ પેતાના ઘરમાં ભંડારી રહ્યા છે તેમના તરફ પાછા ફરીને બોલ્યું નહિ; જ્યારે તારો સમય આવ્યો છે, ત્યારે કોણ કેનું? હે કર્ણધાર, તને અમારા નમસ્કાર હો.

તા. ૩-૧૦-૧૯૨૦

એ જ દિવસે મંત્રિ અને સાર્થી વંદાય લીધી. બધાએ વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો વધાય દેવા ભેગા થયા હતા. સૌના મુખ ઉપર વિચારમુગ્ધ બની છાયા રુપરૂ હતી 'આમાદેર શાન્તિનિકેતન' તેઓ આતા હતા, અમારી બાંધી ઉપસી, અને તેમના રુદ્ધ કંઠમાંથી ગીતનો રહેલો ભાગ ન નીકળી શક્યો. અમારી સ્મૃતિમાં તો 'આમાદેર શા...તિ નિ...કે...તોન' નો મધુકારો હજી વાગી રહ્યા છે. મહાદેવ હરિભાઈ દેશાઈ

તા. ૩-૧૦-૧૯૨૦

દૃઢતા તથા વીરતાની આવશ્યકતા

જે યુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે તેના મહત્વનો ખ્યાલ પોડાને જ હશે. એક ગૃહસ્થે સર્વાંશ પૂછ્યો કે આપણે જે કાર્ય કરી રહ્યા છીએ તે યુદ્ધ કહેવાય ખરું? મેં તો તુરત જવાબ આપ્યો, 'આપણી હાલતમા યુદ્ધના બધા લક્ષણ છે. જે આપણને જોડ્યે છીએ,—સ્વરાજ—તે યુદ્ધ વિના ન જ મળે. તેથી સાધનો મળુ યુદ્ધના જ હોવા જોઈએ. એટલે કે આપણો સામાન્ય વ્યવહાર બંધ કરી આપણે આપદ્ધર્મ આચરવો જોઈએ. યુદ્ધમાં અને આમાં ફરક માત્ર અથવા મોટો ફરક એ છે કે આપણા યુદ્ધમા પરબળ—શસ્ત્રબળને અવકાશ નથી; એટલું જ નહિ પણ શરીરબળમા આપણી હાર છે. ખીળ' લક્ષણ આ યુદ્ધમા સામાન્ય યુદ્ધના જેવાં જ છે. જેમ સામાન્યમા તેમ આમા આપભોગની, તાલીમની, યોજના ક્રત્યાદિની આવશ્યકતા છે. સામાન્ય યુદ્ધને વખતે પ્રબળ પોતાની ચાહુ પ્રશ્નિનો ધણે મોટે ભાગે ત્યાગ કરે છે. પ્રબળ સાર્વજનિક સંકટને સમયે વ્યક્તિગત ખાનગી દુઃખ વિસરી જાય છે. અનીતિમાન નીતિનો ખતો થઈ જાય છે; ખીળને લૂંટતો હોય તો લૂંટવાનો ધધો છોડી દે છે. દારૂડીઆ દારૂ છોડે છે; વ્યભિચારી વ્યભિચાર છોડે છે; ચોર ચોરી છોડે છે. સૌ પ્રબળના હૃદયમાં મંત્ર પડે છે. આવે સમયે અદાલતોમા જવાનો વખત પ્રબળને હોતો નથી; વિદ્યાર્થી દેશની સ્વતંત્રતા મેળવવામાં ભાગ લેતા થઈ જઈ તે પ્રશ્નિને જ વિદ્યાભ્યાસ માને છે.

અમને અમાર કાણ અને પારકું વળી કાણ? ધર શું અને બહાર શું? માત્ર તારો મુખ તરફ દષ્ટિ રાખી, સંપૂર્ણ સંતોષથી, સમજી ભાર વહીશું. હે કલ્યાણ, તને અમારા નમસ્કાર હો.

અમે હલેસાં લીધાં છે અને રાદ્દ ખોલ્યા છે. હવે, સુકાન પકડ, હે કલ્યાણ; અમારું મરજું કે જવડું તો હજીતા મેળી સમાન છે. તેની તે ચિંતા શી?—તને અમારા

પણ આવે સમયે સર્વથી વધારે શોભતા ગુણો દદતા અને વીરતા હોય છે. તેની જરૂર સહુથી વધારે જોવામાં આવે છે. નિશ્ચય કરેલો ન ફેરવેલો એ દદતા. આજે સરકારી નિશાળ છોડી કાલે પસ્તાવો કરવો ને ત્રીજો દહાડો પાછા તે જ નિશાળમાં જવા પ્રયત્ન કરવો એ કંઈ દદતા નથી. એવી નબળાઈથી દેશ પડે, કદી ચડે નહિ. આજે મહેતાજી રાજનામુ આપી કાલે તેને પાછું ખેંચે ને તે વડે પ્રગ્નને જોટલું નુકસાન કરે તેટલું રાજનામું નહિ આપનાર ન કરે. આપત્તિ હોય, જોખમો હોય તે ખેડવાં ને પોતાનું કામ કરવું એ વીરતાની નિશાની છે. વણિકવૃત્તિ કરતા વીરતાનો ભાવ યુદ્ધમાં વધારે હોય છે. શાન્તિને સમયે વણિકવૃત્તિને ખપ પડે છે, અશાન્તિને સમય વીરતાને. શુજરાત વણિકવૃત્તિને સાર પ્રખ્યાત છે; અને એ યોગ્ય જ લાગે છે કે વણિકવૃત્તિવાળામાં વીરતા આવે જ નહિ. આખ્ય લ યરોયર નથી. જેમ પ્રગ્નનું પોપણ એક જ વૃત્તિથી થાય નહિ તેમ વ્યક્તિનું પોપણ પણ એક જ વૃત્તિથી નથી થતું. તેથી દરેક વ્યક્તિમાં વીરતાને ગુણ તો હોય છે જ. માત્ર તેનો ઉપયોગ નથી કરવાનો હોતો ત્યારે આપણામાં તે ન હોય એવું આપણને લાગી આવે છે. શુજરાતનો સમય — આજા ભારતવર્ષનો સમય અત્યારે વીરતા બતાવવાનો આવ્યો છે.

ન્યા પશુખળ વાપરવાનું નથી ત્યાં વીરતા કેવી, એવી મિથ્યા શંકા કોઈ નહિ કરે એવી હું ઉમેદ રાખું છું. ખરું જોતાં પશુખળ વાપરવામાં વીરતા નથી. હાથી છોડીએને કચરતો ચાલ્યો ન્યહ છે તે કંઈ વીરતા બતાવતો નથી. પશુ સિંહની સામે ઝૂઝતો હાથી વીરતા બતાવે છે, કેમકે એમાં તે પોતાની જાનને જોખમમાં નાખે છે. ગધેડીના કાન હોખેજતો કુંભાર વીરતા નથી બતાવતો; પણ લૂંટારાના ધાડાની સામે ઝૂઝતો નરકેસરી વીરતા બતાવે છે, કેમકે તે પોતાની જાનને ચોખ્ખી રીતે જોખમમાં નાખે છે. જે પશુખળ ન વાપરતો છતો વચ થતો નથી પણ ઝૂઝે છે તે પૂરેપૂરી વીરતા બતાવે છે. વીરતા એટલે શું ? સિંહુસ્ટાનને સાર આ નિઃશસ્ત્ર યુદ્ધમાં પૂરી વીરતા બતાવવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે. મારી કેળવણીનું કાલે શું થશે એ વિચાર કર્યો કિત્તે નિશાળ છોડનાર વિદ્યાર્થી વીરતા બતાવે છે, જે બાજી નિશાળમાં સગવડ થયે જ છોડે છે તે વણિકવૃત્તિ બતાવે છે. મોજ મજો યા ન મજો છનાં સરકારની અદાલતમાં ન જનરો વણીલ વીરતા બતાવે છે; રોજનો બદાખત કરાવ્યા પછી જ છોડનાર બલે દુન્યવી ડહાપણ બતાવતો હોય, તે વીરતા નથી બતાવતો. પરિણામની ખીક રાખ્યા વિના વિશ્વાસ રાખી અંપલાવવું એ વીરતા છે. ન્યાં બીરતા છે ત્યાં વીરતા હોય જ નહિ. આ પ્રગ્નમાં બીરતા છે. સ્વતંત્રતા મેળવવી ને બીરતાને સંધરવી

એ પરસ્પર વિરોધી વાત છે. ડગલે ડગલે સાહસની જરૂર પડશે. ડગલે ડગલે નેખમે ઉઠાવવાં પડશે. રણમાં નેખમે ખેડવાં પડે છે તે કેટલાંક બળાત્કારે ખેડાય છે. અહીં આપણે ઇશિદાપૂર્વક નેખમ ખેડીએ છીએ, તેમજ થોડું નેખમ ખેડીને મોટું પરિણામ લાવી શકીએ છીએ.

અસહકારનાં જે પગલાં આપણે આજે ભરવાનાં છે તેમાં નેખમ ઘણું થોડું રહ્યું છે. છતાં પ્રજા તરફથી તેમાં પૂરો જવાબ મળે તો મારી ખાતી છે કે આપણે થોડી જ મુદતમાં સ્વરાજ ભોગવતા થઈ જઈએ. પણ તે પગલાં ભરવામાં સિક્ષિતવર્ગ તરફથી દૃઢતા અને વીરતાની પ્રજા જરૂર આશા રાખે.

સત્ય અને ખિલાફત

સત્યમાં મર્વ ધર્મની સીમા છે. સત્ય એ પરમેશ્વર છે. સત્ય કરતા પર એવો 'કોઈ ધર્મ' નથી. એ સત્યનું પાલન બહુ કઠિન છે એમાં શક નથી. મનથી, વચનથી સત્ય જ પગાય તો મનુષ્યને બીજું કંઈ જ ન જોઈએ. તેમાંથી તેને બહુ મળી રહે છે. સત્યનો માર્ગ શરૂનો જ છે. સત્ય હજીવો શબ્દ છે. તેનો વ્યવહાર ન કરી શકાય તો માણસ ખાનદાની ખૂએ, તેની શાખ જાય જેમ દૂધમાં કચરો પડે તો દૂધ પણ મેયું કહેવાય તેમ નિર્દોષ વચનો સાથે અસત્ય બળે તો નિર્દોષ વચનની પણ કિમત ઘટે છે. એટલે દોષિત વચનને જ સાફ સળ ભોગવવી પડે છે એટલું જ નહિ પણ નિર્દોષ વસ્તુ પણ દોષિતના બેળમેળથી દોષિતમાં ખપે છે.

આનો દાખલો મૌલાના ઝરઅલીખાનનો કેસ છે. તેમને વિષે કહેવાયેલાં વચનો તેમણે કહ્યાં છે કે નહિ એ આપણે જાણતા નથી. મારો હેતુ તો માત્ર એટલું જ બતાવવાનો છે કે તેમની ઉપર સુકલા તહોમતમાં સફાઈ વાપરવામાં આવી છે. જે વસ્તુને કેસની સાથે સીધો સંબંધ નથી, જેના હોવાથી કેસ કદાચ સાબીત નથી થઈ શકતો, તેવી હકીકત દાખવ કરી મૌ. ઝરઅલીખાનની સામે કેસ મજબૂત કરવામાં આવ્યો છે.

આખા તહોમતનો કાયદેસર અર્થ ગમે તે હોય, મને તો તેની રાત્નપ્રકરણી અસર સાથે સંબંધ છે.

એ તહોમતનામાં બે વિભાગ છે. તેમાં જે દોષિત ભાગ છે તે ખરો હોય તોપણ તહોમત સિદ્ધ થતું નથી. નિર્દોષ ભાગથી તહોમત સિદ્ધ થતું હોય તો એ

માનપ્રદ છે. મૌ. અરઅલીખાન ઉપર તહોમત છે કે તેમણે પોતાના બાપણમાં એમ કહ્યું કે ' જો સરકાર શાહજહાને રૈયત તરફથી માન આપવવા ઇચ્છતી હોય તો તેણે અમુક શરતો પાળવી જ નેહો, જેવી કે તુર્કીની સલ્તનત આગાદ રાખવી, મુસલમાનોને સતોપવા, રૌલેટ એક્ટ રદ કરવો અને સરકારે એવું વચન આપવું કે હવે પછી માર્શલ લૉ ન કરે. જો સરકાર આટલું નહિ કરે તો સલ્તનત નાશ પામશે. ' આવું કયન જોશવર છે, પણ તદ્દન નિર્દોષ છે. જો તેમ જુઓ હોય તો એવો ગુનો હું તો લગભગ હમેશા કર છું. એ વાત સાચી છે ને સાચું કહેવામાં ગુનો હોય નહિ.

પણ સરકાર કહે છે કે એવા કયનથી સરકાર તરફની મહોબત કમી થાય છે. એ તો ખરૂ છે. પણ સરકાર ખૂબ કામ કરે તેનું વર્ણન કરતા મહોબત ઘટે તો દોષ મરકારતો છે, ખૂબ કામ સમ્યાપ્તથી વર્ણવનારનો નથી; અને જો તેમ કરતા કામદારો ગુનો ગણાય તો ગુનો એ પુણ્યકર્મ થવા જાય.

તહોમતનો બીજો ભાગ આ છે એમ કહેવાય છે કે પોતાના એ જ બાપણમાં મૌ. અરઅલીખાને મુસલમાનોને, હિંદીઓને કહ્યું કે અંગ્રેજોએ મક્કા શરીફ પર ગોળો ચલાવ્યો. એક મુસલમાને પોતાનો દીકરો જે સરકારની સાથે ને આરબોની સામે લડતા ખૂબો તેનો ચહેરો હુકર જેવો થયેલો જોયો અને ખગદાદમાં કુમારિકાની લાજ બ્રિટિશ સરકારે લૂંટી. હવે આ વાતોમાંની પહેલી ને છેલ્લી પૂરાવા વિનાની છે; અને બીજી અસંભવિત છે, તેથી લોકોની વહેંચી લાગણીને ઉત્તેજનારી છે. હું તો હજુ એની ઉમેદ રાખું કે મૌ. અરઅલીખાને એવી વાતો નહિ કરી હોય, અને જો કરી હોય તો એ દિલ્લીની ભરેલું ગણાય. અતિશયોક્તિથી આપણા કામને ધક્કો પહોંચે છે. કામદારોએ એવી અતિશયોક્તિથી અળખા રહેવાની ધણી જરૂર છે એમ ખતાલવાનો આ લેખનો હેતુ છે. સલ્તનતની સામેનો કેસ સરકાર તરફથી મળતા પૂરાવાથી જ સિદ્ધ થાય છે ત્યાં તો અતિશયોક્તિથી કેસ નબળો જ થાય.

સંભવ છે કે મૌ. અરઅલીખાન ઉપર જો અતિશયોક્તિ ઉચ્ચારવાનું તહોમત ન હોત તો બીજાં વચનો સાંઝ કેસ ન ચાલ અથવા કરવો મુશ્કેલ મણત.

આમાંથી દરેક ખિલાફત અને સાર્વજનિક કામદારે સાર તો એ જ લેવાનો છે કે તેમણે 'સત્યનો પથ કદી ન' છોડ્યો.

સ્ત્રીઓનો હિસ્સો

‘અસહકારમાં અમે શી મદદ કરી શકીએ ?’ એ પ્રશ્ન શાન્તિનિકેતનમાં વસતી બહેનોએ મને અતિ ગભીરાઈથી પૂછ્યો હતો. એ જ સવાલ બહેનો વતી એક ભાષ્યએ કર્યો છે જે જવાબ એ શાન્તિનિકેતનમાં બહેનોને આપ્યો હતો, તેની જ મતલબ થોડા ફેરફાર સાથે અહીં આપના ધાડ છું. સ્ત્રીઓનો પૂરો હિસ્સો આ કાર્યમાં ન મળે ત્યાં સુધી સ્વરાજ્યની આગા રાખવી ફાકટ છે. તેનું સૂક્ષ્મ પાલન જેટલું સ્ત્રીઓ કરે છે તેટલું પુરુષો નથી કરતા. પ્રજાની સ્વતંત્રતા જાળવવી, ગૌરવ હોય તો એ મેળવવી એ ધર્મ છે એમ સ્ત્રીઓ ન જાણે, ન કળે તો પ્રજાની રક્ષા અસંભવિત છે.

દેવદર્શન કરવા એ હું આગળ વધારવા સારું અગત્યની વસ્તુ સમજી છું, પણ જો સ્ત્રીઓ એમ માને કે તેમાં બધો ધર્મ આવી જાય છે તો એ વહેમનું સ્વરૂપ પકડી પ્રજાને હાનિ કરે છે દેવદર્શન એ આત્મજ્ઞાનનું એક સાધન છે એમ જાણનારી સ્ત્રી સમજશે કે મદિરામાં પણ પ્રજાની સ્વતંત્રતાનો ધ્વનિ મળી જાય. જોઈએ, કેમકે સ્વતંત્રતા વિના ધર્મની રક્ષા અશક્ય છે અમૃતસગમાં જ્યારે ડાકર માંહેમે કેવળ વસ્ત્રાઓ ત્યારે લોકો ધર્મની રક્ષા કરી શક્યા હતા ? ત્યારે પણ મદિરામાં સ્ત્રીઓ જતી, થોડા પુરુષો પણ જતા ત્યાં જ તો તેમને કેવળ રીતે શબ્દ ?

પણ જો સ્ત્રીઓ જાણી હોત કે એના જીવનમાંથી છૂટલું એ પ્રજાની પ્રથમ શબ્દ હતી, તો સ્ત્રીઓ પોતાના ધણીઓને ને દીકરાઓને શરતન ચડાવતે અતે તેમની ભીરતા છોડી સ્વમાનની રક્ષા કરાવત પણ આ દેશમાં અત્યાર સ્ત્રીવર્ગ પ્રજાના કબજાની ખરી વાતોથી વચ્ચિત રહે છે, તેથી તેની મદદ થોડી જ મળે છે.

અમારું એમ ન હતું. સીતાજી ગમચંદ્ર સાથે વનવાસમાં નીકળ્યાને તેમનાથી રામચંદ્રની પ્રવૃત્તિની એકે વાત અજાણી ન હતી દ્રૌપદી પાંડવોની મહાયત્રી થઈ ને તેની માથે ગ્રહી, અને બીજા તેની લાજ લૂંટાંદારો સમય આપ્યો ત્યારે તે પોતાના આત્મજ્ઞાની રક્ષા કરવાની શક્તિ ધરાવતી હતી એવું તેણે જાણેલી પાસે સિદ્ધ થયું દમયંતી નાને પડ્યે તેની બધી પ્રવૃત્તિમાં ઉભો રહી, એટલું જ નહિ પણ ઉંચી એ નાની મહિંત દશામાં તેની ચાલક બની હતી.

આજે આમાન્ય રીતે આપણે કહી શકીએ કે સ્ત્રીપુરુષ વિરોધી દશામાં જતા પાસે છે સ્ત્રીને જેમ કરવું હોય તેમાં પુરુષ વચમાં પડતો નથી. તેના કેટલાક

વહેમે ૬૬ ચતા જાય છે, જોકે તેની આસ્થા હજી અચળ રહી છે. પુરુષ પોતાને ધાવે તેમ વર્તે છે, તેમાં સ્ત્રી વચ્ચે પડતી નથી.

એટલે પ્રથમ, સુધારો તો એ થવો જોઈએ કે સ્ત્રીએ સ્વતંત્રતાનો મહામંત્ર જાણી લઈ તેને ધર્મ જાણી સેવવો, અને જે સ્ત્રીને એ જ્ઞાન થયું છે તેણે તે જાણી બહેનોને આપવું. સ્ત્રીજાતિમાં મોટું કાર્ય તો સ્ત્રી જ કરશે. પુરુષની શક્તિને હદ છે, તેનાથી સ્ત્રીના હંડમાં હંડ લાવો ન જ વરતી શકાય.

સ્ત્રી પોતાનાં બાળકોનાં શરીરને પોષે છે તે જ પ્રમાણે તેમના મનમાં સ્વતંત્રતા, નિર્ભયતા દૃઢતા વગેરે ગુણો ઉતારે. આજીવિકાનું શું થશે એવા વિચારમાં ન પડતાં સમજે કે જે પોતે અને પોતાની પ્રજા કામ કરનાર હશે તો આજીવિકા સહેલી વસ્તુ છે.

પોતાનાં છોકરાં સરકારી નિયામમાં જતાં હોય તો તેને નિયામોમાંથી ઉઠાડી લેવાં એ સ્ત્રીઓનો તાત્કાલિક ધર્મ છે.

પણ સર્વથી મહાન કાર્ય—હમેશાંને સાર કરવાનું કાર્ય—તો સ્વદેશી છે. સ્વદેશી વિના પ્રજાનું શરીર નબી જ ન શકે. પ્રજા અન્નવસ્ત્રની ભૂખે પીડાય છે તેનું કારણ મુખ્યપણે એ છે કે પ્રજાની પાસે દ્રવ્ય નથી. પ્રજા પોતાનાં વસ્ત્રાદિ બનાવવાની શક્તિ ધરાવે છે તે છતાં બનાવવાને બદલે બહારથી મંગાવી પહેરે છે, તેથી પ્રજાનું લોહી પ્રતિવર્ષ ચૂસાતું જાય છે. આ ખોડ સ્ત્રીઓના સાહસ વિના દૂર થવાની નથી. સ્ત્રીઓ આ મુલકમાં અનાદિકાળથી કાંતવાનું કામ કરતી જ આવી છે. તે ક્રિયા છોડી ભારથી હિન્દુસ્તાનની આર્થિક અને આત્મિક સ્થિતિમાં સડો પેડો. હિન્દુસ્તાનની સ્વતંત્રતા સૂતરના તાંતણા પર નિર્ભર છે એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી. જો હિન્દુસ્તાન પોતાનું બધું સૂતર પોતે જ જૂંપડીઓમાં બનાવી શકે અને તેનાં કપડાં વણી શકે તો એટલી શક્તિ મેળવી લે કે એ જ શક્તિથી હિન્દુસ્તાન પોતાની પૂરી સ્વતંત્રતા લઈ લે અને સ્વતંત્ર હિન્દુસ્તાન ખિલાફતનો તેમજ પંખળનો ન્યાય મેળવે જ.

વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે ગાંધીજી

પંખળમાં વિદ્યાર્થીઓને ૧૬-૧૮ માહવ ચલાવ્યા, કેટલાંક બાળકોને ચાલુક મારવામાં આવ્યા, એટલું જ અપમાન થયું હતું એમ નથી; પણ વિદ્યાર્થીઓને યુનિયન જોડને સલામ કારવા બોલાવવામાં આવતા. એમ બળાકારે યુનિયન જોડને અને પુદ પરમેશ્વરને પણ સલામ

* અમદાવાદમાં એલિસબ્રિજ હોટલ વિદ્યાર્થીઓની એક બહેરસમા આગળ આપેલું બાપણ; તા. ૨૮-૬-૨૦

ભરાવવામાં આવે એની જેના પર બળાત્કાર કરવામાં આવ્યો હોય તેના પર અને ખુદ પરમેશ્વર પર શી અસર થાય એ વિચારવાનું હું વિદ્યાર્થીઓને સોંપું છું. વળી કેટલાકને કૉલેજમાંથી કાઢી મુકવામાં આવ્યા હતા. આવા વિદ્યાર્થીઓના મારા પર પત્રો આવતા. તેઓને તો એમ જ લાગતું કે પોતે બેઠાસ ધઈ ગયા અને સર્વસ્વ શુભાવી ફીધું

વિદ્યાર્થીઓને પંબબના પ્રકરણમાંથી કાંઈ શીખવાનું હોય તો તે એ છે કે કૉલેજને પર ને મોઢ છે એ કાઢી નાંખવો; અને ને ત્યાં ન જઈયે તો આપણે રોડી ચિનાના થઈ જવાના છીએ એ માન્યતામાંથી નીકળી જવું.

ન્યારે હું લાહોર ગયો ત્યારે વિદ્યાર્થીઓના ચહેરા પર ને ઉલ્લાસ હતો એથી મેં જોયું કે કૉલેજનો એમનો મોઢ કંઈ ઓછો થયો હતો. ને હું વિદ્યાર્થીઓની સાથે ગામરો બન્યો હોત અને ખોટી લાગણી બતાવી હોત કે કૉલેજમાં ને આપણે નહિ જઈયે તો આપણે માણસ જ મરી જવાના છીએ તો એમનો મોઢ વધત. ને વિદ્યાર્થીઓ સરકારી કૉલેજમાં ન હોત તો સરકાર એમને શું કરી શકત ? હું કહું છું કે ને એ વિદ્યાર્થીઓ સરકારની કૉલેજમાં ન હોત તો સરકાર એમનો વાંકો વાળ પણ ન કરી શકત; એમને સલામ શરવાની ફરજ ન પાડી શકત. વિદ્યાર્થીઓને ને મોટામાં મોટો ડર હતો તે એ હતો કે આપણે યુનિયન જીતે સલામ ભરવા નહિ જઈયે તો આપણે મૂઆ જ પડયા છીએ ને એ વિદ્યાર્થીઓ સ્વતંત્ર—સરકારને જેની સાથે કંઈ પણ સંબંધ ન હોય એવી—શાળાઓમાં બહુતા હોત તો તેમને કંઈ ધાત નહિ. પણ વિદ્યાર્થી સરકારી જ શાળામાં હોવાથી સરકાર વિશેષ અંકુશ રાખી રાખી અને પ્રભુત્વ નાક કાપી લીધું. વિદ્યાર્થીઓને લીધે જ આપણે સ્વતંત્રતા મેળવી રાષ્ટ્રીય અને વિદ્યાર્થીઓની નબળાઈથી જ આપણે પરતંત્રતામાં પડી રહીયે. મેં ધારાસભાના બહિષ્કાર ઉપર ખૂબ ભાર મુક્યો છે એ ખરું છે. માણસ મત્રિ પ્રતિભા-પૂર્ણ છે; માટે ન્યારે પ્રતિનિધિ થવાને લાયક હોય એવા નાથકો ધારાસભામાં જવાનું માંડી વાળ્યો ત્યારે એની ક્ષણિક અસર બહુ મોટી થયો એ હું નહું છું એ કામ અત્યારે ને અત્યારે કરી શકાય એવું છે, એટલે તુરત થવું જોઈયે. તેની અસર પણ મોટી થવાની. છતાં જ એમ પણ વચન આપવા ઉપર છું કે ને સરકારના તાબાની બધી નિશાળો ખાલી થાય તો એ માસની અંદર હિન્દુસ્તાનનો ચહેરો બદલાઈ ગયેલો તમે જોશો. દરેક વિદ્યાર્થી એકાએક આવતી કાલે જ નીકળી જાય તો એની ને અસર પ્રભુત્વ અને રાજ્યવર્ત્તાઓની ઉપર પડવાની તે ખીલ કરાધી નહિ પડે. નેટલી અસર વિદ્યાર્થીઓના ઊંડવાથી પડવાની છે એટલી અસર વડીલોના ઊંડવાથી પણ નહિ પડે. ન્યારે વિદ્યાર્થીઓ સરકારની નિશાળમાંથી નીકળી જશે ત્યારે સરકાર સમજ જશે કે આપણું ટાન્સા વૉટર વર્ક્સ—એટલે દૂર સાંમટિ જઈયે ? દુધેશ્વર વૉટર વર્ક્સ બંધ થયું. વિદ્યાર્થીઓની ઉપર જ હિન્દુસ્તાનની સ્વતંત્રતા નિર્ભર છે, કારણકે વિદ્યાર્થીઓ એ જીવાનીઆર્ષર્ છે. વડીલો જીવુર્ જાણાય, કારણ એમને બચસાયો રહ્યા. પણ વિદ્યાર્થીઓ નિર્દોષ જીવન ગાળે છે. વડીલોને સ્વાર્થ (ભરણપોષણનો) રહ્યો છે તેથી વડીલો પાસે વડીલાત ઊંડાવની મુશ્કેલ છે; પણ વિદ્યાર્થીઓને

એ સ્વાર્થ નહિ હોવાથી માત્ર સરકારી નિશાળોની માયા છાયાય તો વિદ્યાર્થીઓને નિશાળો છોડવી સહેલી છે

૧૪૬ હેરો કે વિદ્યાર્થીઓએ એમ શા સારુ કરવું? નિશાળો શા માટે છોડવી? એ દીનચાની સામે આપણા મહાન ધર્મપુરુષ, પ્રભુની સેવામાં અત્યંત સાયક્ષા એવા પડિત મદનમોહન માવળીયાજી, હિન્દુસ્તાનમાં અત્યંત વિચાર કરવાની શક્તિ ધરાવે એવા શાસ્ત્રીઆર અને ખીલ આપણા નેતાઓ—લાલા લજપતરાય મુક્ષા—એમ કહી રહ્યા છે કે વિદ્યાર્થીઓની પાસે શાળાઓ છોડાવવી એ યશ્વંતેજમભરેલું પગલું છે એમના વિચારોની તમારા પર અસર ન થાય એ મારાથી નહિ ઇચ્છી શકાય માટે વિદ્યાર્થીઓને હું એ જ વાત સૂચવી ગયો છું કે આવા આપણા દેશનાં જવાળા આગેવાનોના જેવા ઉપર તમે પૂરેપૂરો વિચાર કરો અને એમ વિચાર કરતા છતાં જો તમને એમ લાગે કે હું જો કહી રહ્યો છું એ જ ધારાબદ્ધ છે તો જ નિશાળો છોડો

કોઈ સવાન કારો કે આપણે જે કેળવણી લઈ ગયા છીએ એ શું આજ જ એર સમાન થઈ પડી? સરકાર ગમે તેટલી ખરાબ હોય પણ જે જે નિશાળોની અંદર આપણે જતા હોઈએ તે નિશાળોની અંદર સારી વ્યવસ્થા હોય, મારા મોદેસરો હોય, સારા માસ્ટરો હોય તો આપણે શા સારુ છોડી દેશું? એ પ્રશ્ન દરેકને થાય

પંડિત પ્રશ્ન થયું અને ખિન્નપ્રશ્ન પ્રશ્ન થયું ત્યારે સરકારની રાજ્યનીતિ સહી હતી હું તમને ખાતરી પૂરી નહોતી ઇચ્છું છું કે હું ત્યાં હતો ત્યારે મને એવી પ્રતીતિ હતી કે આપણને ન્યાય મળ્યા વિના જેવાનો જ નથી મુખપમાન લાઈએને પણ હું એમ જ જાહેરો કે તમને જે વચન પ્રધાન લાઈ જ્યોર્જ આપે છે એ હું તો જરૂર મળશે છતાં આપણને પંડિતની બાબતમાં સખત દૃષ્ટિ લાગે અને જે અન્યાય ટાંકી દેવાને ખોટા કાવતરા ઠરવામાં આવ્યા ખિન્નપ્રશ્નની બાબતમાં એ ટોચ પણ સમજી શકે એવો વચનલગત રવામાં આવ્યો

પંડિતમાં જે જે માપસો ધર અચાર્ય થયો એ ૧૪૬ સામાન્ય માપસો ન હતો પણ મરમરે જેમને જેળ્યા હતા એવા રિપ્રિતવર્મ હંપર જેટલા અત્યાચારો કર્યા હતા એટલા કરવામાં આવ્યા

લૂટારાની શાળામાં કેમ જોવાય ?

અમદાવાદ હિન્દુસ્તાનના રાજકીય કેન્દ્ર છે તે કોઈ જાહેર આંધળું ઘરનાર લૂટી નથી અને આપણને આવીને હે કે હું તમારું ધન લૂટી ગયો છું એમાંથી થયેલી આ શાળામાં તમે ભણો તો મારી ખાતરી છે કે આપણે જો એ લૂટારાને એવો જ જવાબ આપીશું કે આમારે તમારી કેળવણી નહિ જોઈય મારું ધન કોઈ લૂટારો લૂટી નથી તો એ હું સહન કરી શકું છું પણ મારું માનસ જ થઈ નથી, મારું પુરુષત્વ, સ્ત્રીત્વ લૂટવામાં આવે તો હું એ પાછું કેમ મેળવી શકું? મારું નાક પથામાં આવે એ હું કેમ આપું કરી શકું?

કાઠીયાવાડના લાંઠારાઓ યુસાફરોના નાક કાપતા, અને એક દાકતર એવો નીકળ્યો હતો કે એ કપાઈ ગયેલા નાકને આખા કરતો. પણ હિન્દુસ્તાનનું નાક એ કપાઈ ગયું, એ ચીજ યઈ ગયું એને આપીયાણું કરનાર કોઈ દાકતર છે જ નહિ એ નાકને અણીયાણું કરવું હોય તો તે આપણે જ કરી રાકીએ તેમ બીયે સારામા સારા દુધમા મેમય પડવાથી જેમ આપણે ત્યાગ નરીશું, તે જ પ્રમાણે સારામા સારી કેળવણીમા જેર પડવાથી એ ત્યાગ્ય છે એમ આપણે માનવું જ નોંધ્યે અને જરૂર એવી શંકા થાય છે કે જેટલું દરદ આ બે પ્રકરણોથી મને થયું છે એટલું જ દુઃખ પડિત માવળીયાણું અને રાક્ષીઆરને ત જ યઈ રાકે સરનારે જે રાજ્યનીતિ બતાવી છે તેથી દુઃખ જેવી એમણે આપેલી ચીજે જેર જેવી થઈ પડી છે, એવું જ તેમને લાગતું હોય તો તેઓએ કહ્યું છે એમ જ કહેશે સગરની કેળવણીમા દાખલ થઈ ગયેલા એને આપણા આ મહાન પુરુષો નથી એળખી રાજતા એમ મારે કહેવું નોંધ્યે.

જે આપણે આ સ્થિતિમા કાંઈ પણ નહિ કરીએ તો આપણું નાક સદાને માટે કપાઈ જવાનું છે, કેટલાં જમાના મુઝી પ્રભ પોતાનું સ્વત્વ આ જગત આગળ બતાવવાને નાવાય-બતવાની છે તમે વિદ્યાર્થીઓ બાળ-વયના છો એમ તો ન જ કહી શકાય મારે તમે મામાપો વગેરે વડીલોને માનપૂર્વક કહી મક્કળાવી કાને જ નિશાળોનો ત્યાગ કરો પણ જે સ્વતંત્રતા સોગ વરસતી હવરના બાળને અને બાળજીઓ વાપની રાકે છે એ સ્વતંત્રતા વાપનનાતી જે રાકત છે એ તમે પૂરેપૂરી સમજીઓ એમ કહું છું છું.

એને તોલ બાવી ગયો છે—માનસિ—અને હાર્દિ—અને એઓ માને છે કે આ સગરની સુસ્તનત એ—મિનિટ પણ મારાથી મડન ગઈ રા તી નથી, જે સસ્તનત અન્યાયના જેથી બાપી મડ છે એ સસ્તનમા રહેવું મારે મારે નામોશીભરેલું છે, તેમને જ નિશાળ છોડવાનો અધિગર છે જે તુલારો આપણું સર્વસ્વ હજી જી તથ એનાં હાથનું જ્ઞાન આપણે ન લઈ ગળીએ, તેમ સરકારના હાથની કેળવણી આપણે ન લઈએ એમા જ માતા પ્રત્યે, પિતા પ્રત્યે અને મેતા પ્રત્યે આપણો વિનય રહેતો છે, એમા જ આપણી આધીનતા રહેતી છે જે મોઢને અદરથી કહ્યોને નાવાજ આરે છે કે ‘મારે આ વાગ રવું જ નોંધ્યે એ માણસને એમ કહવાનો હવ છે એ ચીજોની પ્રતીતિ તમને પડતી હોય તો તમે આવની કાને જ નિગાળો ને કાનેજે છોડો એમ કહું છું છું.

બીજી નિશાળો કયા છે? જેમ પૂજનાર વિદ્યાર્થીને મારો એ જવાબ છે કે તમારું હજી રાહ જોવાની જરૂર છે, મામાપોની સાથે સલાહ જવાની જરૂર છે, કાણકે તમે રાક્ષિ છો જે આરણીમા સરપ વસતો હોય એ આરણીમાથી નીકળી જવા મારે મને ગંજા શાની જ હોઈ શકે? રાષ્ટ્રીય ટીન્મેસે જે કાવ્ય કરેલો છે એનો અર્થ, શું છે એ તમે વિચારવા ધારતા હો તો કહું છું કે એ કાવ્યમા આપણને નવી નિશાળ મળવાની રાતનાં નથી આપણને નવી નિશાળો મળો યા ન મળો, પણ જે નિશાળ આપણને ડરપ થઈ ગઈ છે એ નિશાળનો તો ત્યાગ કરવો આવશ્યક જ છે.

આપણને આ સુદનો સમય આપ્યો છે

આથી કાંઈએ એમ નહિ સમજી લેવું કે હું કેળવણીની વિરુદ્ધ છું અથવા તો મારા કેળવણી વિષે જે વિચારો છે એનો હું પ્રચાર કરવા ધારું છું. એ વિચારોનો પ્રચાર હું રાષ્ટ્રીય માળા મારફત કરી રહ્યો છું; અને જે વખતે એવી કેળવણીનો પ્રચાર મારે વધારે કરવો હશે ત્યારે હું મોંઝે સાધન શોધી લઉં. પણ અત્યારે જે દૃષ્ટિએ હું નિરાળોનો ત્યાગ કરાવવા છું છું એ દૃષ્ટિ સિંપાહીની છે. ત્યારે સુદ રાત્રી થાય છે ત્યારે નિરાળાઓનો નિરાળા છોડે છે, અદાવતો ખાલી થાય છે અને જેલો પણ ખાલી પડે છે. જેલમાં રહેનાર જેલીઓ પણ પોતાનો સ્વભાવ છોડી દે છે અને લડાઈમાં ગમે છે. તે જ પ્રમાણે આપણને આ સુદનો સમય આપ્યો છે. જે આ પ્રજા રાજ ઉગામનારી હોત તો હિન્દુસ્તાનમાં ક્યારનીયે અસંખ્ય તલવારો નંગી થઈ હોત; પણ હિન્દુસ્તાનમાં એ તત્ત્વ હાલ અશક્ય છે. અત્યારે તો સામાન્ય દૃષ્ટિએ, લૌકિક દૃષ્ટિએ જ આ પ્રજા હું પ્રજા આગળ મુકી રહ્યો છું કે જે સરકાર તરફથી આપણું આટલું માનભંગ થયેલું છે તે સરકાર પાસેથી આપણે દાન લઈ શકતા નથી, મદદ લઈ શકતા નથી. માટે જે એ તત્ત્વ માન્ય થાય તો નિરાળો હો કે ન હો એનો સવાલ રહેતો જ નથી. એટલે તમારે તો એ દૃષ્ટિએ વિચાર કરવાનો છે કે અત્યારે વિદ્યાર્થીઓની વાત્કાળિક ફરજ નિરાળા છોડવાની થઈ છે કે નહિ. નિરાળો છોડીને વિદ્યાર્થીઓ શું કરે? સંધિકાળને વખતે જે વિદ્યાર્થીઓ નવરા થઈ ગયે તેઓ શું કરે? એ બધા પ્રશ્નો તમે પૂછી શકો છો. સિદ્ધાન્ત એ જે મુકેલો છે તે જ છે. એમાંથી જે ઉપસિદ્ધાન્તો નીકળે છે એ તમારી આગળ હું મુકતો જ નથી. મુખ્ય સિદ્ધાન્તને અનુસરીને આપણા દિલમાં જે ફેસલે થાય તે પ્રમાણે અટકાવણે વર્તવું. પણ સંકાતું સમાધાન થઈ ગયા પછી નળગાળને લીધે એક પણ વિદ્યાર્થીને કૌશલ્યમાં કે નિરાળામાં રહેવાનો અધિકાર નથી એ પણ કહેવાની મારી ફરજ છે. અત્યારે પ્રજાએ નબળાઈ અતાવવાનો સમય નથી.

[ત્યારબાદ કૌશલ્ય છોડનાર વિદ્યાર્થીઓનાં નામ વંચાયાં અને વિદ્યાર્થીઓ તરફથી સવાલો પૂછવામાં આવ્યા તેના અંધીછાએ નીચે પ્રમાણે જવાબો આપ્યા:]

પ્ર૦—મહાત્માજી, નાગપુરમાં મળનારી કૌશલ્ય આ કરાવ સુલતવી રાખે તો અમારે શું કરવું ?

ઉ૦—નાગપુરમાં મળનારી કૌશલ્યથી આ કરાવ સુલતવી રાખવાનો કરાવ ન થઈ શકે એમ હું માનું છું. જે માણસ અત્રે કશુંક સિદ્ધાન્તને સમજી ગયો હોય તેને નાગપુરમાં બસનારી કૌશલ્ય શું કરશે કે શું નહિ કરે એ લાગુ જ નથી પડતું. ગુજરાતના વિદ્યાર્થીઓની જાગૃતિ કૌશલ્યને સાર એવા કરાવ કરવાનું અશક્ય કરી શકે છે.

પ્ર૦—મહાત્માજી, આપ. વિદ્યાર્થીઓ પાસે આત્મધાત કરાવવા માગો છો કે સ્વાર્થ-ત્યાગ કરાવવા માગો છો?

ઉ૦—હું વિદ્યાર્થીઓ પાસે સ્વાર્થ-ત્યાગ કરાવવા છું છું, અને સ્વાર્થ-ત્યાગથી આત્મ રક્ષા કરાવવા છું છું.

પ્ર૦—ગુજરાત કૌલિજ ગુજરાતને પૈસે' યથેલી છે ને સરકારે મળેલો કારભાર લીધો છે, તો આપણે આપણી જ મિલકત ઊડવી કે કારભાર પાડો મેળવવો ?

જ૦—જે વસ્તુ વિશ્વાસથી આપણે કાઢી માણ્યને સોંપેલી હોય એનો ખીજે જ રસ્તે ઉપયોગ કરવામાં આવે તો કાયદામાં પણ એ માણ્યને વિશ્વાસપાત્રી કહે છે. એક ધોળીને આપણે કપડું ધોવા આપ્યું હોય અને એનો ખીજે ઉપયોગ કરે તો એની ઉપર ચોરીનું તહોમત મુકાય છે. એવી રીતે હું સરકાર ઉપર ચોરીનું—વિશ્વાસપાત્રનું—તહોમત મુકી રહ્યો છું : 'તમને જ્યારે કૌલિજ સોંપી ત્યારે તમે પંચળનો અન્યાય રચ્યો, ગિલાફતનો અન્યાય કર્યો એ ખબર ન હતી.' ખીજું પ્રયુજ સાહેબે કહ્યું તે પ્રમાણે ગુજરાત કૌલિજમાં કાંઈ બનવર બરવાનાં નથી. એ કૌલિજ છેવટે તો આપણી જ છે. આપણી મિલકત જે અત્યારે આ સંસ્થાનત કબ્જે બેઠેલી છે એ મિલકતનો જરૂરે, ખરો કબજો લેવાને સાર જે ખોટો ઉપયોગ છે એ પણ આપણે ઊડી દેવો ધટે છે. આપણા પોતાના ધરમાં મરણી થઈ હોય તો એ ધરને મુકી દહાયે જાયે એમ આ કૌલિજ પરથી આપણી ખરેખરી માલીકી ચાલી રહી છે માટે એનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. જે માણ્યનો હાથ સડી ગયો હોય એ માણ્યનો હાથ હોં કાઢવા કાપી નાંખે છે, કારણ એ હાથમાં સહાંધે પા કરેલું છે. વદાલુવાળા પોતાના માથેને તોફાન વખતે ફરીઆમાં હોમી દે છે તેથી કાંઈ તેઓ આત્મકાત કરવા નથી. તે જ રીતે આપણને અત્યારે આપણી માલીકીની હતી એવી નિશાળનો પણ ત્યાગ કરવો ધટે છે, અને એવા ત્યાગથી જ આપણે માલીકી પાછી મેળવશું.

પ્ર૦—મદાત્મા! જે નિશાળો સરકારી ન હોય પણ ખાનગી હોય તે પણ ઊડી દેવી કે ?

જ૦—જે ખાનગી નિશાળો સરકાર સાથે (કુનિવર્સિટી સાથે) સંબંધ ધરાવતી હોય એ નિશાળો ઊડી દેવી જોઈએ, કારણકે એ નિશાળો પર સરકારની સત્તા છે, moral government છે. મારા મત મુજબ તો સરકારની અસરથી મંધ પણ રહેલી હોય એ નિશાળો સુધ્ધાં ઊડી દેવી જોઈએ.

પ્ર૦—યોદા વિદ્યાર્થીઓ નિશાળ ઊડી દે તેથી સરકાર પર શી અસર થવાની ?

જ૦—આમાં અસરની વાત નથી પણ અન્યાયથી દ્રવ્ય લેવું કે નહિ તે સવાલ છે. આપણું પોતાનું માન જનવશું એ આપણો ધર્મ છે. જે બાઈએ કે બહેને નિશાળ ઊડી એટલે દરજ્જે એણે પોતાની દરજ્જા અડા કરી અને દુનિયાની પણ સેવા કરી. એના ત્યાગથી પણ અસર થઈ શકશે.

પ્ર૦—મારા કારવા મુજબ સરકારની દાનત જ આપણને કેળવણી આપવાની હતી નહિ. તો કૌલિજે ઊડવાથી આપણે સરકારને મદદ નથી કરવા ?

જ૦—હું એમ માનતો જ નથી કે સરકાર આપણે કૌલિજે ઊડાયે એમ ધમ્કે છે. સરકારે તો એ બાબતમાં સમજુદાર પણ કાઢ્યો છે. સરકાર તો મુજ રહી છે કે 'જે

કાલેજે અને નિશાળો ખાલી થઇ જશે તો પ્રજા ઉપરનો જે કબજો છે તે આપણે મુખાવી બેસવાના ' સરકાર ઇચ્છે. યા નાં ઇચ્છે. પણ આપણે ધૌર્ય કામ કરવું જોઇયે

પ્ર૦—જે નિશાળો રાષ્ટ્રીય બનવાની છે એ નિશાળો પણ છોડવી કે ?

ઉ૦—એ શાળાના વ્યવસ્થાપકોને ત્રણ લખી મોકલો કે ' તમે આપણી નિશાળને રાષ્ટ્રીય શાળા બનાવવાનો વિચાર રાખ્યો છે એ સાર તમને મુખારકબાદી આપીયે છીયે અને વિનંતિ કરીયે છીયે કે તમે સરકારને સત્તર નોટીસ લખી મો લો જેથી અમે નિર્ભય બનીયે '

પ્ર૦—માળાપો બમારી વાત કબૂ ન રાખે તો શું કરવું ?

ઉ૦—માતૃપિતાને સમન્વયવા આપણે માતૃપિતાની સાથે અદ્યક્ષ બનવાની છે, વિનય રાખવાની છે આપણે એમતા આજ્ઞા કરી છીયે એ નહિ બૂલવું જોઇયે જે કેમલે આપણને એમની આજ્ઞા અચોગ્ય કાળે ત્યારે વિનયથી એનો અનાદર કરી રાષ્ટ્રીય

પ્ર૦—જે રાષ્ટ્રીય શાળાઓને સિદ્ધસ્થ-શ્રીવૃદ્ધી ગણવામા આવે તો ?

ઉ૦—તે કદેવ સં. ૧૨ી સ્થળે છે તે નીચળી પડે એ પ્રજા એ સમયે સરકારની નિશાળોમા રહેશે તો એ પ્રજા મુખામીને જે લાયક રહેશે પ્રજાની રાષ્ટ્રીય જીવણીને સરકાર નહિ શક્તી રાખે પરમા જતા મહેતાઓને, સ્વયં સેવકોને, નહિ શક્તી રાખે

પ્ર૦—મહાત્મા ગાંધીજી આપે શું કે નિશાળો છોડી દેવાથી સરકારનું કૃત્યેવરનું વૈરાગ્ય વર્ધે બધું થશે તે કેવી રીતે ?

ઉ૦—સરકારને આપણે નો રોષથી પાણી પાઇયે છીયે અને એ નોકરથી જે સરકારની વૃદ્ધા છીપી રાખે છે માટે જો એ નબળું બધું થઈ જાય તો અરજીને તરફે મરજી પડે મૈત્રીને સાહેબે પણ જુ છે જે નિશાળોની મારફતે જે સરકારને નોંધ મળી ગયે

પ્ર૦—બગમ બનાવવાની માર આ ચળવળ પણ કૂટી જશે એમ લોકો માને છે એને માર્ગે મો ખુલાસો છે ?

ઉ૦—હમેશા પ્રજાની તાદર એવા પરચોટા ઉઘા ચાય છે અને કૂટી જાય છે ના ' જો છે એટલા જીવતા જે રહેતા હોય તો ફુનિયાને જોઇ જુ શું ઉપદેશ આપણે તૂટીઓનો વિચાર કરીને જે આ લાયક કરવું જોઇયે બગમગની ચળવળમા જે તૂટીઓ હતી (૧) સરકારી નિશાળોમાથી છે તે નહિ હઠાકી દેવાની અને (૨) આગેવાનોએ પાતાના છોકરા સરકારી નિશાળે રાખવાની આ બન્ને તૂટીઓને જોઇને હજારો રોકી રખાય એટલે હજારો રોકી રાખવામા આવે છે અને વિદ્યાર્થીઓ રાખ આપે તે માટે હું તો તૈયાર ન છું જે માણસને પ્રજાની સેવા સ્વીકારે છે તે રાખ પડેલેથી જે વહોરી લેવા જોઇયે આના જે પરિણામ આવે તે માટે અને પ્રજાએ સહન કરવા જે જોઇયે તેથી જે અવિચ્યની પ્રજા હશે એ

પ્ર૦—આ ચળવળમા શુદ્ધની બધી તારતો આવી જાય છે કે ?

ઉ૦—શુદ્ધની બધી રાતરે આ ચળવળની અંદર યજ્ઞાયા જે દે છે, અને આ શુદ્ધ ન છે

શિક્ષકવર્ગમાં ગાંધીજી*

એક વાર હું ચેતે શિક્ષકવર્ગનો જ હતો; હજી પણ હું શિક્ષક છું એવો દાવો કરી શકાય. મને શિક્ષકનો અનુભવ છે. મેં તેના અખતરાઓ કરી જોયા છે. એ કામ કરતાં કરતાં મને એમ લાગ્યું કે જે પ્રજાના શિક્ષકોએ પોતાનું પુરુષત્વ સુભાવી લીધું છે તેવી પ્રજા કોઈ દિવસ ન થશે.

આપણા શિક્ષકો પોતાનું પુરુષત્વ જરૂર જોઈ જોયા છે. જે વસ્તુ કરવાને તેઓ ઈચ્છતા નથી તેવી વસ્તુ તેઓ જાળાકારે કરે છે તેમની પાસે મારીને કોઈ કાંઈ નથી કરાવવું, પણ તેમના ઉપર સૂક્ષ્મ બળાકાર થાય છે જ. એમના મોઢિરાઓની ધમકી, પગારમાં તુકસાની કે પગાર વધી ન શકે એવી ધમકી કે સૂચનાઓથી શિક્ષકો ગામરા બને છે.

હવે એવો પ્રસંગ આપણી સામે આવીને ઉભો છે કે શિક્ષકો તેમજ શિક્ષિકાઓ પોતાના જન, પોતાના માથા અને પોતાના પગાર ભેજમમાં મુકી દે અને છે તેવી વસ્તુ હિંમતથી વિદ્યાર્થીઓ પાસે મુકે. તેઓ તેમ મુકી ન શકે તો તેમણે હરપોવણના સાધનનો ત્યાગ કરવો જોઈએ આટલું હું આજે શિક્ષકોને બતાવી લઉં એટલે મારે આજનું કામ સમાપ્ત થશે. મારી સામેના પક્ષમાં શાસ્ત્રીઆર જેવા મહાન શિક્ષક છે. પંડિત માલવીયાજી, જેમણે હિન્દુ યુનિવર્સિટી જેની સંસ્થા સ્થાપી છે, તે પણ માને છે કે હું પ્રજાને આડે રહેતે દોરી રહ્યો છું. જે નેશનાલિસ્ટ પક્ષના છે તેમને પણ સંકે છે. છતાં મને લાગે છે કે હું સાચો છું.

બગદાદથી આવેલા એક ગૃહસ્થે મને આજે તેમનો ત્યાગનો અનુભવ સંભળાવ્યો તેથી હું તો ચકિત રહ ગયો છું. હું કહું છું કે હિન્દુસ્તાનમાં રહેજું મારે સાર વસતું થઈ પડતું છે જે હું અસહકારનો વિચાર બોલીસે કલાક કરતો ન હોઉં—સતી વખતે પણ માર મન એ જ વિચારથી શાન્ત થાય છે—તો હિન્દુસ્તાનમાં મારે સાર રહેજું અરાકચ ધઈ પડતું હોત. હું માનું છું કે બગદાદના નિરક્ષર આરબો આપણા કરતાં અનંતકોટિગણા આગળ વધેલા છે. આ ગૃહસ્થે કોઈ નાંખી દીધા એવા માણસ નથી. એ બગદાદમાં સરકારી મોકરીમાં મોટા હોદ્દાદાર હતા. તેઓ અંગ્રેજ સરકારના દુરમન નથી. તેમણે જેવા હતા તેવા જ અનુભવ મને લાગે છે. ગંગાબહેને તેમને પૂછ્યું, 'ત્યાં અંગ્રેજનું રાજ્ય ટકશે ખર?' તેમણે કહ્યું, 'એ કંઈ હિન્દુસ્તાન છે?' ત્યાં સુધી એક પણ અંગ્રેજ મેંસોપોટેમિયામાં હશે ત્યાં સુધી આરબો શાન્ત થઈને બેસશે નહિ. આરબોની પાસે, હારગોળા કે તલવાર, એવી સામગ્રી નથી—હશે તોપણ ધૂળ જેવાં હશે—પણ એક સામગ્રી માત્ર તેમની પાસે જરૂર છે, 'આ દેશ અમારો છે. આ અમારો દેશમાં જેમને અમે જન નહિ કહીએ તે જોઈ પણ પણ ન રહી શકે.'

અંગ્રેજ સરકારે ત્યાં ભટલા શીખોને મોકલ્યા. તે બધાને તેમણે કાપી નાંખ્યા. હું હિન્દુસ્તાનને એ શીખામણ નથી આપતો. હું તો એ તરફની ગતિ ઉલટા દોડી રહ્યો છું.

* એ જ જગ્યાએ શિક્ષકવર્ગને ઉદ્દેશીને આપેલું ભાષણ; તા. ૨૬-૬-૨૦

આરબોને કંઈ શીખાનો વિરોધ ન હતો. આપણે તો આરબોનો હેતુ શું હતો તે જ જાણતું છે. અંગ્રેજોએ તેમને બહુ બહુ આશાઓ આપી. બમદાદમાં એટલો તાપ હોય છે કે તમે બધા અહીંયાં બેઠા છો તેમ ત્યાંની ફેલીમાં કોઈ બેસી નહિ શકે. ત્યાંની ફેલી એટલી તપેલી હોય છે કે તેની ઉપર રાંધી શકાય અંગ્રેજ સરકારે કહ્યું કે અહીં તમારા માટે પાકા રસ્તા બાંધશું, રેલવે લાવશું; તમને જે રીતે મુખ્ય શાખાઓ બધી સગવડ કરી આપશું. તમને શિક્ષણ આપશું. મોટર પણ આરબોએ હમણા જ પહેલી જોઈ. પણ આરબોને તો એક જ વાત ખબર હતી. તેમણે કહ્યું, 'તમે અમારો મુલક લેવા આવ્યા છો. અહીંયાંના મુસલમાનોના પહેલાં જ ખેસોપેટિમિયાના મુસલમાનો અંગ્રેજોને પોતાના દેશમાંથી કાઢી રહ્યા છે.

બ્રિટિશોનાં હવાઇ જહાજ એમને ડરાવી નથી શકતાં. હવાઈ જહાજ હો કે ગમે તે હો, આરબોને શું? તેઓ તો મોતને હથેળીમાં લઈને ફરે છે. એમની પાસે હોય શું કે લઈ જાય? તેઓ પોતાની ભત્રીજા માટે નથી ધરતા. તેમના કપડાં છે તે આમટાનાં. તેઓ તંત્રમાં રહેનાર રહ્યા. પોતાનો દેશ-ભણે તે રેતાળ રહ્યો-તેને બચાવવો, બમદાદ શરીફ ને પાકમૂમિ છે, જ્યાં અનેક પીર થઈ ગયા છે ત્યાં પરવાનગી વિના કોણ જઈ શકે? ત્યાં અંગ્રેજ, શીખ કે તેમના બાઈબલ કોઈ નહિ રહી શકે.

આરબો આપણા કરતાં અગણિત દરજ્જે ચડેલા છે. આ અમારો દેશ છે; તેના ઉપર આગળથી થોડે તેની આંખણાં દાખી નાંખીએ, ત્રીભૂને અહીંયાં રહેવા નહિ દઈએ,' એ જુદાસો જોનામાં છે તે ખરા સુખી છે. જો આપણે માનીએ કે આરબો જામલી અને આપણે મુધરેલા તો આપણે તેમને અને આપણને પોતાને એકબીજા કરીએ છીએ. આપણે પોતે જુલામની દશામાં રહેતા છતાં ઘોડાપણાં સુખ અને જોગ આપણને મળે છે. આવા જોગો અને વિકાસોની જ્યાં સુધી આપણે ઈચ્છા રાખીએ છીએ ત્યાં સુધી આરબો કરતાં આપણે હારતા જ છીએ.

મુખ્ય

આપણા બાપદાદા કહી ગયા છે, વેતોમાં, ઉપનિષદોમાં કહેલું છે કે પવિત્ર ભૂમિને અપવિત્ર થવા ન દો. બીજાઓ તમારી ભૂમિમાં પેસે તે અતિથિ થઈને જ પેસી શકે છે. જેણે સ્વતંત્રતા જોડ તેણે સર્વસ્વ જોડ્યું, ધર્મ જોડ્યો.

બ્રિટિશ રાજ્યમાં આપણે આપણો ધર્મ સુખેથી પાળી શકીએ છીએ અને મુસલમાની રાજ્યમાં જોઈ. પાળી શકતા એ હું નથી માનતો. મુસલમાની રાજ્ય પ્રાણપીડક હવે એ હું નહીં છું; તેનામાં અભિમાન હવે. અત્યારે તો અંગ્રેજ રાજ્ય નાસ્તિક છે, ધર્મથી વિમુખ છે. એ રાજ્યમાં આપણો ધર્મ જોખમમાં આવી પડેલો છે.

આપણી આસપાસના મુલકમાં પઠાણ, ધરાની અને આરબોની સ્થિતિ આપણા કરતાં સારી છે. આપણા જેવું શિક્ષણ તેમને મળતું નથી છતાં આપણાથી તેઓ ચડતા છે.

આ પ્રમાણે આપણી દીન દશાનું ચિત્ર આપ્યા પછી શિક્ષકોની પાસે હું તમારો કેસ મોકલું છું. ન્યાય સુધી આપણે આપણા શિક્ષણની આદુતિ આપવાને તૈયાર નથી ત્યાં સુધી દેશને સ્વતંત્ર કરી નહિ સકાય.

આજઠાંક મારી પાસે ઘણા વિદ્યાર્થીઓ આવીને પોતાની વાતો કદયબેદક રીતે કહે છે, છતાં તેઓ બેબાકળા છે એમ હું જાણું છું. અમે શાળા છોડી દઈએ તો કાલે જ બીજી શાળા મળે કે નહિ એવા સવાલ કરે છે. એ શિક્ષણનો મોહ છે. હું પોતે શિક્ષણનો વિરોધી છું એમ કોઈએ નહિ કહે. હું શાણુ પણ વિચાર કે વાચન વિના નથી રહેતો. પણ આપણ દાવાનળ સળગતો હોય ત્યારે આપણે ડિકન્સ કે બાઈબલ લઈને વાચવા બેસી નથી ગમતા. અત્યારે દાવાનળ સળગે છે. અત્યારે શિક્ષણનો મોહ ન જ રાખવો જોઈએ.

તમને જો મનમાં સિદ્ધ થઈ ગયું હોય કે અંગ્રેજોએ પંજાબમાં ને ખિવાહતમાં હિન્દુસ્તાન ઉપર અત્યાચાર કર્યો છે, દગો દીધો છે, તો તે અત્યાચારનું તેઓ પૂર પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરે, પોતાનું મનન અંતઃકરણ પૂર સ્વચ્છ ન કરે ત્યાં સુધી કોઈ પણ ભવનુ દાન કે પગાર કે શિક્ષણ તેમની પાસેથી સ્વીકારવું એમાં મદાપાપ છે. રાક્ષસ પાસેથી આપણે શિક્ષણ નહિ લઈએ. મેલા હાથથી આપણ શુદ્ધતા શુદ્ધ શિક્ષણ પણ મેલું જ છે. અંગ્રેજો તો પોતાના મેલને પણ સ્વચ્છતા કહીને બતાવે છે.

અત્યારે આપણામાં જે દીનતા છે, પામરતા છે, આપણે જે ભ્રમણામાં પડેલા બીએ તે અંગ્રેજ કેળવણીને લીધે જ છે. અંગ્રેજ કેળવણી મળી ન હોત તો આપણે અત્યારે કંઈ હીલચાલ કરતા ન હોત એ બિંધ્યા છે.

દેશને માટે મરણું એ વસ્તિ આરોગમાં છે તે આપણામાં નથી. આવી પતિત દગામાંથી ન્યાય સુધી આપણે નથી ગીચ્યા ત્યાં સુધી હું બલિય કહું છું કે હિન્દુસ્તાન સ્વતંત્ર થઈ શકશે નહિ.

શિક્ષકો અને પ્રોફેસરોને હું હિંમતથી કહું છું કે પ્રભને જો લછગતી ઉત્સાહિત કરવી હોય તો આવતી કાલે જ રાજનામું આપને રાજનામું આપનાર શિક્ષક વિદ્યાર્થીને શારેમાં ભારે પાક થાંબવરો.

જો શિક્ષકોને ચરાતન થકી ભય, તેમને લાગી ભય કે જે સંસ્કૃતનત ઇન્સાફ નથી આવતી, પોતાના અન્યાયને માટે પ્રાયશ્ચિત્ત નથી કરતી, તેની પાસેથી પગાર ન લેવાય, તો જુનરાતમાં આજે જ સ્વરાજ્ય છે શિક્ષકો જો હિંમત ધરીને કહેરો કે અમે બીજા મામાનેયે સાચું રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ જ આપીશું તો આકાશમાં દેવતાઓ પણ જોવા આવશે અને તેઓ પૈસાના વરસાદ વરસાવશે.

તા. ૧૦-૧૦-૧૯૨૦

રોજનિર્શી

જે વેપારી હમેશનો હિસાબ કાઢ્યા વિના સૂએ તે કોઈ દહાડો દેવાળું કાઢે; જે પ્રભુપ્રાર્થના વિના, સંધ્યાસ્નાનાદિ વિના દહાડો ગાળે. તે પ્રભુનો ચોર બને અને આત્માને ઝાળખતાં ન જ શીખે; તેમ જે સ્વરાજ્યવાદી સ્વરાજ્ય લેવાનો રસ્તો અસહકાર છે એમ સમજે છે તે હમેશાં હિસાબ કરે ને પોતાના મનને પૂછે:

આને મેં કેટલા ખિતાબવાળાને ખિતાબ છોડવા વીનવ્યા?

મેં મારાં છોકરાંને કોલેજ કે નિશાળમાંથી ન હાડી લીધાં હોય તો કેમ દોષ કરી છે?

મેં ખીજ કેટલાને તેમ કરવા વીનવ્યા?

મેં હજુ વફાલાત કેમ નથી છોડી? અથવા કેટલા વફાલોને વફાલાત છોડવા વિનંતિ કરી?

મેં કેટલાને ભરતીમાં જતા અટકવાની ભલામણ કરી?

મેં કેટલાને ધારાસભામાં નહિ જવા વીનવ્યા? કેટલાને મત નહિ આપવા સમજાવ્યા?

મેં પોતે કેટલા પરદેશી માલનો બહિષ્કાર કર્યો? કેટલાની પાસે કરાવ્યો?

મેં પોતે કેટલું સૂતર કાંત્યું? કેટલાની પાસે કંતાવ્યું? કેટલા વણકરોને ઉત્તેજન આપ્યું?

આપભોગ વિના, સ્વાર્થત્યાગ વિના તાલીમ વિના, સ્વરાજ્ય અસંભવિત છે એમ માનું હું તેથી મેં ખીજે શો સ્વાર્થત્યાગ કર્યો? મેં આ ચળવળ ચલાવવા સાર મારા જગમમાં, મારા વત્તામાં કેટલાને પ્રેર્યા? તેમાં મેં મારો કેટલો વખત, કેટલું દ્રવ્ય આપ્યું?

આ પ્રમાણે સવાલ પોતાના મનને દરેક સ્વરાજ્યવાદી પૂછે ને, સતોષકારક જવાબ ન મળે તો પ્રાયશ્ચિત્ત કરી ખીજે દહાડે વધારે પ્રયત્ન કરે. આમ કરતાં કરતાં નિરંતર જગૃત રહેતાં રહેતાં જ આપણે આગળ વધશું ને સ્વરાજ્ય સ્થાપશું. કરોડો માણસો જે આ પ્રવૃત્તિમાં આજે જોડાય તો છૂટકારો આને છે. એક વર્ષ

તો ખાલુ વધારે વખત ગણાય, સ્વરાજ્યનો સદેશો માત્ર કરેડોને, પહોંચાડતાં આપણને હજારો સ્વયંસેવકો જોઈએ. તે પોતાનું કામ અદૃશ્ય રહીને પણ ધણું કરી શકે છે. તેને કોઈની શીખામણની જરૂર નથી. પોતાથી શરૂ કરી પોતાના પડોશમાં કામ કરવું શરૂ કરે. કોઈ સ્ત્રીપુરુષ હિન્દુસ્તાનમાં આ પ્રવૃત્તિથી અજાત ન રહેવું જોઈએ, પછી તેની બુદ્ધિ કમ્બલ ન કરે તો ભલે તેમાં ન જોડાય. આપણે એ સદેશો આપ્યા ભારતવાર્ષિ પહોંચાડીએ એટલે આપણું પચાસ ટકા કામ પૂર્ણ થયું.

નિશાળો

ગુજરાતની સરકારી નિશાળો ખાલી થતી જાય છે. ગુજરાત કોલેજના પ્રેસિ-સરમાંના બે પોતાનો હોદ્દો છોડી રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ આપવામાં જોડાયા છે. તેમને હું મુબારકબાદી આપું છું. બીજા અધ્યાપકો તેમનો દાખલો લઈ આ રાષ્ટ્રીય મળવળમાં જોડાશે એવી હિમ્મત રાખું છું.

પણ વિદ્યાર્થીવર્ગની આશા હું વધારે રાખું છું. તેઓ નિશાળો અને વિદ્યાપીઠો ખાલી કરશે ત્યારે અધ્યાપકો ને શિક્ષકો પોતાની મેજે નીકળવાનો સંભવ છે. અમારે તેઓને રોજીનો પ્રશ્ન છે. વિદ્યાર્થીને માત્ર મોઢાં છોડવાનો રહ્યો છે.

ગ્રાંટ મેડિકલ કોલેજના બે વિદ્યાર્થી છોડી પરીક્ષામાં બેસવાના હતા તેઓ ન બેસતાં હકી ગયા. બીજા બે વિદ્યાર્થી ઍન્જ્યુએટ થયા પછીનો અભ્યાસ કરતા હતા. તેમને રૂ. ૫૦ ની શિષ્યવૃત્તિ મળતી હતી, તેનો ત્યાગ કરી તેઓ મુક્ત થયા છે ને કેળવણીના કામમાં રોકાઈ ગયા છે. આ વિદ્યાર્થીઓની મને દુઃખ નથી આવતી, પણ તેઓએ યોગ્ય જ કાર્ય છે એમ માનું છું ને તેઓને પણ ધન્યવાદ આપું છું. બીજા ધણા વિદ્યાર્થીઓએ ગુજરાત કોલેજ છોડી છે; તે કોલેજ તરફ ખાલી થાય એવું ધન્યું છે. મનુષ્ય થયું એને હું પહેલી કેળવણી માનું છું. અત્યારે તો પુરુષ પુરુષપણું અને સ્ત્રી સ્ત્રીપણું જોઈ જોઈ છે. આખી પ્રજા એકે અવાજે કહે કે અમારે પરાધીનતા નથી જોઈતી તો એમાં સ્વરાજ્ય રહ્યું છે. આ કેળવણી ધીમે ધીમે નહિ આવે; જેને આવશે તેને તુરંત આવશે. એ તો એક નવો જન્મ છે. આપણી ગુલામગીરી ઝાળખથી ને તેનાથી મુક્ત થવા આપણે આજે જ લાયક છીએ એમ માનવું એમાં સ્વતંત્રતા રહેલી છે. કૌટુંબિક સ્વરાજ્ય આપણને આવડે છે. રાષ્ટ્રીય સ્વરાજ્યની ભાવના થાય તો તે આજે આપણા જોખમાં છે.

એ ભાવના વિદ્યાર્થીવર્ગમાં પેદા થાય ત્યારે જ દેશ છૂટે. અત્યારે તો વિદ્યાર્થીનો પ્રથમ પાઠ જ સામ્રાજ્યની શક્તિની ઓળખ કરવાનો, અને સામ્રાજ્યથી જ આપણે નબીયે એવું શીખવાનો હોય છે. એમ જ હોય, સામ્રાજ્ય પોતાની શાળામાં ખીલું કંઈ કેમ શીખવે ?

વિદ્યાર્થીઓને નિશાળોનો ત્યાગ કરવાનું કહી હું તેમને આમાંથી ઉતારવાનો પ્રથમ પાઠ શીખવું છું, અને માખાપોને તેમાં મદદ કરવા વીનવું છું. ભલે જુવાનીઆ કેળવણી વિનાના અથવા ઓછી કેળવણીવાળા રહે. તેઓમાં પોતાપણું આવશે તો બહો બધું મળી રહેશે. હકીકત તો એવી છે કે ત્યારે એ ચાર-વિદ્યાર્થી નીકળ્યા વન ત્યારે વિચાર કરવાપણું ભલે હો, પણ ત્યારે સંખ્યાબંધ વિદ્યાર્થીઓ છોડશે ત્યારે તો રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનો પ્રબંધ એની મેંએ જ થઈ જશે.

સુરતનો અનુભવ

સુરત, નડિયાદ અને અમદાવાદ વચ્ચે હારણાઈ ચાલી રહી છે. તેમા આગળ કોણ જાગે એ તો ભવિષ્ય જ બતાવશે. સુરતમાં ત્યારે ભાઈ શૌકતઅલી, ભાઈ મહમદઅલી અને હું ગયા ત્યારે જુસ્તાનો પાર ન હતો. મેં દેડો માણુમે ગામડાઓમાંથી પણ આત્મા હતા. રાષ્ટ્રીય શાળા ખોલવી એ મુખ્ય હેતુ હતો. સુરતમાં અનેક સંસ્થાઓ ચાલે છે, તેમાં અનાવિલ હાત્રાલય અને પારીદાર હાત્રાલય એ પણ પ્રસિદ્ધ સંસ્થાઓ છે. બન્નેમાં વિદ્યાર્થીઓ સારી સંખ્યામાં રહે છે. એ વિદ્યાર્થીઓમાના જમણે સરકારની નિશાળ છોડી તે વિદ્યાર્થીઓનું શું કરવું એ પ્રશ્ન હતો. એ વિદ્યાર્થીઓ અને એવા બીજાઓને ખાતર ગાળા ખોલવી નેધે એમ લાગવાથી અગ્રેસર કાર્યવાહકોએ સુરત બંદોખત કર્યો. એક મુસલમાન મિ. નરમાવાળાએ પોતાનું વિદ્યાળ મદાન ભાડા વિના આપ્યું. કેટલાક શિક્ષકોએ મફત કામ કરવાનું દરાવ્યું. બીજા કેટલાક પગાર લઈ કામ કર્યો. કાર્યવાહકો ઉઘમી ને પ્રામાણિક હશે તો સંસ્થા સુન્દર સ્વરૂપ પકડશે. તેમનાં ઉઘમ અને પ્રામાણિકતા વિષે મને શંકા જ નથી. તેથી એ સંસ્થા ચાલશે જ.

તેને નભાવવા સાર પણ બંદોખત સુન્દર થયો છે. રૂના વેપારીઓએ ખાંડી દીઠ ચાર આના આપવાનું દરાવ્યું છે ને બીજા વેપારીઓ પણ આપશે. આમ સુરતનું કેળવણીખાતું સ્વાસ્થ્ય બની જવું સંભવ છે.

ચાલુ નિરાણે, કાલેજ વગેરે ખાલી કરવાની હીમચાલ ચાલી રહી છે. તેમાં પણ સફળતા મળવા સંભવ છે.

પણ આમ સંતોષકારક પ્રવૃત્તિ ચાલતાં છતાં મને પોતાને એ નિરાશા થઈ. એક તો સભામાં થોડા સમય સુધી રહેશે થોંધાટ. ગમે તેવી ગંજાવર સભા, પણ શાન્તિથી ચલાવવાની શક્તિ આપણામાં આવવી જ જોઈએ. એ તાલીમની, સમ્યક્તાની, સમજની, એકતાની નિશાની છે. શાન્તિ ન જળવાઈ એમાં કોઈનો ખાસ દોષ નથી, પણ એ સૂચવે છે કે આપણે હજી એ દિશામાં હીક કામ કરવાનું બાકી છે.

બીજો બનાવ એથી પણ દુઃખદ હતો. અમે મુરતથી દિલ્લીની ટ્રેન લીધી ત્યારે માણુઓ પ્લેટફોર્મ પર હીક હતા. તેમાંના કેટલાકે જ્યારે કોઈ ગોરા ઉતાડે કંઈ અટક્યાળાં કર્યાં વિના પસાર થતા હતા ત્યારે ‘બૂડું’ કરીને તેમનો તિરસ્કાર કર્યો. આમાં જ ખુનામરુદ્ધનો ભય રહ્યો છે. સક્તનતની સાથે ગમે તેટલો વિરોધ હોય છતાં માણુઓનો વિરોધ આપણાથી ન જ થાય. આવી વસ્તુઓ ઉપર કાણુ મેળવવો એમાં જ આપણી છત રહી છે.

પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકોને

મને તો ખાતરી છે કે પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકોને પગાર ધણો ઓછો છે. પણ અત્યારે વધારે પગારની હીલચાલની સલાહ હું શિક્ષકોને આપી શકતો નથી. પૂરેપૂરો પગાર - મજે તોપણ સરકારની સત્તા નીચે ચાલતી બધી શાળાઓને શિક્ષક અને વિદ્યાર્થીવર્ગને સાફ હું ઝેરની જેમ ત્યાગ્ય ગણું છું. તેથી પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોમાં જો જાગૃતિ અને જાગ હોય તો ગમે તેટલું સહન કરીને પણ જેમાં મુખ્યત્વે કરીને ગુલામીમાં વિદ્યાર્થીઓને વિદ્યા આપવામાં આવે છે એવી શાળાનો ત્યાગ કરી તેઓ પુગતન કાળમાં જેમ બિદ્લા માગીને પણ શિક્ષણ આપતા હતા તેમ આજે પણ તેઓ પ્રજાને શિક્ષણ આપે. પણ મારી તો ખાતરી છે કે જો શિક્ષકો આસ્થાપૂર્વક અને પ્રામાણિકપણે સરકારી નોકરી છોડી દે તો પ્રજા તેઓનું ભરણપોષણ અવશ્ય કરે.

તા. ૧૭-૧૦-૧૯૨૦

‘મારા અનુયાયી’

“તમોએ જે ધારાસભાનું ઉમેદવારી બહાર પાડી છે તે પાળી ખેંચી લેવામાં નહિ આવે તો તમોને પુરતીયા હતા ન હતા, થઈ જયો. તમોએ ગઈ સાલ ભોયુ હરો કે તમારા જેવા દેશદ્રોહી જે માણસોના હાલ વીરમગ્ન અમદાવાદમાં કેવા હાલ થયા હતા તમારા મગજમાં પાવર હરો કે બ્રીટીશ સલતન આગળ કોન હીસાબમાં. પણ તમારે નક્કી સમજવું કે તમારા એકને માટે બ્રીટીશ સલતન જેવાને અમે પાયમાલ કરી શકશું અમે બીહીતા નથી. તમારી પુરી હાલત કરી ધરનાર વનાના કરી નાખીશું તે ચોક્કસ બહુલું. વધુમાં રીચીરોડ પર એક અંગ્રેજીનું કેડું ખુન કરેલું તે તમે ગઈ સાલ ભોયુ હરો. તો મોને તો અમારે મારવા તે એક માખીને મસરવી તેમ છે. માટે ખુબ વીચાર કરી જોને

1

લી. બોલસેવીજમ.”

આ કાગળ એક ધારાસભામાં જનાર ઉમેદવારને મળ્યો છે. તે જોવાને તેવો તેમણે ઉતારીને મને મોકલ્યો છે. લખનારની ભાષા દોષિત છે. તે કા તો પોતે બહુજીનેદને તેવી કરી છે અથવા લખનાર સાદો માણસ હોવાનેદથી. તેણે પોતાનું નામ મોકલ્યું નથી. આવા લખનારામાં પોતાનું નામ આપવાની હિમ્મત હોતી નથી.

ગુજરાતમાં હજીયે આવા માણસો પડ્યા છે ત્યાં લગી આપણે શરમાવાનું રહ્યું જ છે. પોતે ‘બોલસેવીજમ’નું ઉપનામ ધારણ કરી બોલશેવિકને વગોવે છે. બોલશેવિકમને મેં જેવું જણ્યું છે તેવા બોલશેવિકમ પર મને મોહ નથી. પણ બોલશેવિક લોક નામદ તો નથી જ. ઉપરનો કાગળ નામદી સૂચવે છે. જે ઉમેદવાર શુદ્ધ દીનતથી ધારાસભામાં જાય તેનો દોષ શો ? તેનો દોષ શો ? આપણે જે લોકોના દિલને રોકવા માગશું તો જેવું સરકાર કરે છે તેવું આપણે કરશું, એટલે આપણે પણ સરકારના જેવી જ શેતાનિયત કરી કહેવાશે.

ધારાસભામાં જનાર ઉમેદવારને આપણે દલીલથી હરાવી રેહીયે, લોકમતની પ્રબળતાથી રેહીયે, પ્રેમથી મનાવીયે. બળાતકાર કરીને રેહીયે તો આપણને કશો ફાયદો થવાનો નથી એવી મારી ખાત્રી છે. એથી નુકસાન જે છે.

ઉપરનો કાગળ લખનાર અમદાવાદમાં ને વીરમગ્નમાં થયેલ ખુનની યાદ આપે છે. હજારો માણસોએ મળી એક ગોગને માર્યો, એક હિન્દી અમલદારને માર્યો

ને તેની લાગને બાળી તેમાં મર્દાની શી હતી ? શરા એમ લડતા નથી. આજ-લગી મારનાર પકડાયા નથી. એમ છૂપી રીતે મારીને ભાગી જવું એ તો ખુનીપણું થયું. તેમાં નથી હિંમત, નથી મર્દાનગી, નથી દેશદાઝ, નથી આપ્તભોગ કે નથી કોઈ અનુકરણ કરવા યોગ્ય દૃષ્ટાન્ત. આવાં અધાર કૃત્ય કરનારા માણસો દેશને નુકસાન જ કરે છે. તેવા માણસો હજુ ગુજરાતમાં વસે છે. ત્યાં લગી અસહકાર પૂરે વેગે ચાલી શકતો નથી. ચલાવવા માગીએ તોયે ન ચાલે. જેમ અંધારૂં અજવાળાને રોકે છે તેમ ઉપર પ્રમાણે બતાવેલા આદર્શો પણ સ્વાર્થત્યાગમય અસહકારને જરૂર રોકે છે, અસહકારની તાલીમને રોકે છે. અસહકારીઓની ધરજ છે કે તેમણે ‘બોલસેવીજમ’ ના વિચારવાળાને પ્રેમથી રોકવા, તેઓને દલીલથી સમજાવવા ને તેમની નામદર્દી છોડવની.

જે ગૃહસ્થને ઉપરનો કાગળ મળ્યો છે તે મને લખે છે, “હું માનું છું કે આ ઉતારો વાંચી આપનું મન દુઃખાયા મગર રહેશે નહિ. આપ શાંત અને ખીનબળાત્કારી અસહકારની બલામણુ કરો છો અને દરેકની અંતઃકરણની માન્યતાને માન આપવા માગો છો. છતાં આપના અનુયાયીઓ બળાત્કારની ખીક બતાવી અસહકારનું ધોરણ ગ્રહણ કરાવવા સારૂ કેટલી હદે પહોંચે છે તેનું દર્શન આ કાગળથી થશે. અને આ તો હજી શરૂઆત છે. અસહકારને પરિણામે બળાત્કારી અનર્થો થશે એની જેમની માન્યતા છે તેઓ એ ધોરણથી દૂર રહેવા માગે તો તેમાં નવાઇ નથી.” લેખકનો કાગળ આથી લાંબો છે. મેં તેના જરૂરી ક્ષેત્રોએ જ આપ્યા છે. ‘બોલસેવીજમ’ને મારા અનુયાયી તરીકે ગણવામાં મને લેખકે અન્યાય કર્યો છે. મને જ અન્યાય થયો હોત તો હું દલીલમાં ન પડત, પણ લેખકે અસહકારને અન્યાય આપ્યો છે. હું તો કોઈને મારા અનુયાયી ગણતો નથી. મારા વિચાર જેને પસંદ પડે તે તેના અનુયાયી. એ વિચારની વિરુદ્ધ વર્તન કરનારા ન મારા કે ન મારા વિચારના અનુયાયી ગણાય.

સારી પ્રવૃત્તિનો કોઈ અનર્થ કરે તેથી એ પ્રવૃત્તિ જેમ ન રોડી શકાય તેમ અસહકાર જેવી આવશ્યક પ્રવૃત્તિ તેના દુરુપયોગની દૃઢશતે ન રોડી શકાય. ગીતાજીનો અનર્થ થયુંએક કરે છે તેથી ગીતાજીને નથી વમોવાતી, નથી વળતી. ખ્રિસ્તી ધર્મને નામે ખ્રિસ્તી કહેવાતા લોકો ધાંડ પાડે છે તેમાં તે ધર્મનો કે તેના પ્રવર્તકનો દોષ નથી.

સરકારના દોષનું દર્શન કરાવતાં સરકાર પ્રત્યે દ્વેષ વધે તેથી કંઈ દોષને છૂપાવાય નહિ. નિર્દોષનો દ્વેષ ન કરવો એ અદ્વેષનો શુભ સૂચવતું નથી. દોષિતનો

પણ દ્રેષ ન કરે તે જ અદ્રેષતાનો ગુણ સોભાવે છે; તેથી હું અગ્રેજ સદ્ગતતનો મહાદોષો બતાવતો છતાં તેમના પ્રત્યે ઉત્પન્ન થતા દ્રેષને રાખી, ખુનને રાખી, તેઓનો અસહકાર કરીને તેઓનાં હૃદયને બદલાવવાનો અથવા તેઓની પાસે હિન્દુસ્તાન ખાલી કરાવવાનો ધોરી માર્ગ બતાવી રહ્યો છું.

તેમ કરતાં લોકોમાં ઘડીભર દ્રેષ વધશે. 'બોલસેવીજમ' જેવા ગાંડાઓનો ઉપદ્રવ પણ થશે; તો તેને અટકાવવા હું પ્રયત્ન પણ કરીશ. પણ અગ્રેજ સદ્ગતત જેવી છે તેવી રહે તેના કરતાં ઉપલા ઉપદ્રવોને હું સહ્ય માનીશ. અગ્રેજ પ્રતિષ્ઠિત બોલશેવિજમના કરતાં દેખાઈ રહે તેવું ગાંડું બોલશેવિજમ દૂર કરવું વધારે સહેલું છે. એમ હું માનું છું. લોકમત 'બોલસેવીજમ' જેવા ગાંડાનો અસહકાર કરશે એટલે એ ગાંડપણ તો પાતાના બંગલાની જેમ કુંકથી ગળાડી પડશે.

લેખકે પોતાના કાગળમાં કેટલાંક ગુરસાનાં વાક્યો લખ્યાં છે, તે ગુરસાનો ત્યાગ કરવા હું તેમને બીનવું છું. ધારાસભામાં જવું એ તેઓ ધર્મ સમજે તો બસે જાય, પણ જો 'બોલસેવીજમ'ના કાગળથી આવેશમાં આવી જઈ તે ખાતર જ ધારાસભામાં જાય તો એ પણ એક જાનનું બોલશેવિજમ જ ગણાશે. કોઈથી કંઈ દેશનું હિત બગાડાય?

લોકમતની વિરુદ્ધ થઈ ધારાસભામાં જવા જેવું હવે તો છે જ નહિ. જે મતદારોના મનથી ઉમેદવારો જવા માગે તે જ મતદારો જો ઉમેદવારને મનાઈ કરે છતાં ઉમેદવાર જાય તો એ રિયલિટીનું વર્ણન ક્યા વિશેષણથી કરી શકાય?

એટલે આપણી પાસે એક જ સુવર્ણમાર્ગ છે. જેઓ ધારાસભાને સ્વતંત્રતાનું દ્વાર માને છે તેઓ અને મારા જેવા જેઓ તે સભાઓને હિન્દુસ્તાનને સારૂ મૃત્યુભળ માને છે તેવાઓએ ધીરજથી મતદારોને ગુણદોષો સમજાવવા અને તેઓ જે કહે તે પ્રમાણે કરવું. તેઓ કોઈને ધારાસભામાં મોકલવા માગે તો મારા જેવા તેને રોકે નહિ; અને ઉમેદવારોને મતદારો ચોખ્ખી રીતે પોતાનો વિરોધ બતાવે તો તેઓએ પણ ન જવું એ તેઓનો ધર્મ છે. જો ધારાસભાના વિરોધી બળાકાર કરે તો તેઓ પાપ કરશે; જો ઉમેદવારો બળાકારે જશે તો તેઓ મહાપાપ કરશે. આમાં ઉમેદવારોને ધર્મસંકટ છે જ નહિ, કેમકે તેઓનો ધર્મ જ એ છે કે તેમના લક્ષ્યાં મતદારોની ધૃષ્ટા હોય તો જ તેઓ ધારાસભામાં દાખલ થઈ શકે.

૧ મુસદ્દાબાદ રાજકીય પરિષદ

મુસદ્દાબાદમાં સંયુક્ત પ્રાન્તની રાજકીય પરિષદ બારે કહેવાય. મુસલમાન સાધ્વો ખિલાફતનો પ્રશ્ન હઠથી ત્યારથી રાજદ્વારી બાબતોમાં ભાગ લેતા થયા છે; તેપણ આવા જગ્યામાં જાણી મુસલમાનો જણાતા નથી. આ પરિષદમાં તે મુસલમાનો અને હિન્દુઓ એકબીજાની સાથે જોડાઈને બેઠેલા જ્યાં ત્યાં નજરે પડતા હતા. સ્વાગતકારિણી સમાના અધ્યક્ષ પણ મુસલમાન જ હતા. આ પરિષદના અધ્યક્ષ કાશીના મુખ્યસિદ્ધ વિદ્વાન બાબુ ભગવાનદાસ હતા. તેમનું બાપણ હિન્દીમાં આપવામાં આવ્યું હતું. બાપણ ગૌરવયુક્ત વાણીમાં સમાયતા વિચારો અને વિદ્વતાથી ભરપૂર હતું. એનો સાર માત્ર જ બાબુ ભગવાનદાસના શબ્દોમાં આપી સકાય એમ છે.

ભાંગગાંભીરતા જેવાં મુખ

બાબુ ભગવાનદાસે બ્રિટિશ રાજ્યનાં જે મૂળ કુળ બતાવ્યાં. (૧) મનનું—એટલે તિરસ્કાર અને અપમાનનું કુળ, (૨) તનનું—એટલે રાજ્યાર અને ખાવા પીવા પહેરવાના નારાનું કુળ. બ્રિટિશ રાજ્યથી કેટલાંક મુખો પણ મળ્યાં છે—શાંતિના, પોસ્ટ, પોલીસ, રેલવે, વિજળી, ગેસની બત્તી વગેરેનાં; પણ તે મુખો એવાં મુખ છે કે જે ભાંગ, ગાંભીર, રાશબ અને અશીષુથી ઉત્પન્ન થાય છે, જેનાથી અંતરમાં પ્રાણ કીણ થતો જાય છે, ત્યારે બહારથી દેખીતી સ્થિતિ દેખાય છે; જેથી સ્વાધીનતા પ્રત્યેક રીતે ઓછી થતી જાય છે, પરવશતા વધતી જાય છે; અને જેમ પરાધીનતા વધતી જાય છે તેમ આપણો તિરસ્કાર વધતો જાય છે, અને ભાંગ રાશબ, અશીષુ પાછો આપણી બધી હોલત બરબાદ કરવામાં આવે છે.

દૂઝણી ગાય અને હળ જેવનારા બળદ

દોષ રાજનીતિનાં ધોરણો છે. સરકારનો સિદ્ધાન્ત એ નથી કે હિન્દીઓ મુખ મેળવે; સિદ્ધાન્ત એ છે કે રાજ્યની ઇત્તજત વધે. એ રાજ્યની નીચત એ નથી કે હિન્દીઓ અને અંગ્રેજોની વચ્ચે બરાબરી, સાધ્યારા અને મનુષ્યત્વમર્થુ વર્તન રહે; બહુ એ છે કે હિન્દીઓ હરેશાં સાક્ષિત રહે—દૂઝણી ગાય અને હળ જેવનારા બળદ રહે.

ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ રાજ

બાબુ ભગવાનદાસે રાજપ્રજાનો સંબંધ બહુ સરસ રીતે બતાવ્યો.

આ દેશના પુરાતન સિદ્ધાન્તો પ્રમાણે 'તો રાજ કાર્યવૃત્તિનો હોવો જોઈએ. પ્રજાની રક્ષા કરીને તેની પાસે કર વધ રાજ્યનો વહીવટ ચલાવે તે જ પ્રજા ઉત્તમ કહેવાય. જે રાજ વેપાર કરીને પોતાની આમદાની વધારે તે વૈશ્યવૃત્તિ રાજ મધ્યમ કહેવાય; કારણ પ્રજાનો વેપારદોજગાર તેથી નષ્ટ થાય છે. પણ જે નીચ દોજગાર કરે અને કરાવે—જેવા કે આબદારી અને અશીષુનો પ્રચાર અને વેચાણ—તે રાજ અધમ છે. આ નવા રાજ્યમાં રાશબ અને અશીષુનો દોજગાર ચલાવવામાં આવે છે. + + + જે શીખવવાની રીત

રાજ્યે આપણા દેશમાં દાખલ કરી છે તેથી નહું ધન પેદા કરવાનો ઉપાય આપણે નથી શીખતા. કેવળ એકના મ્હોંમાંથી રાંદી અને ગળવામાંથી પૈસા લઈને ખીન્નતા મ્હોંમાં અને ખીસામાં મુકવાની ચતુરાઈ શીખવવામાં આવે છે. એ આ જ રાજનો દોષ છે કે આ દેશમાં રોકેને હુમ્મ્યાઈના ધંધા શીખવવા અને કરવા પડે છે, કારણ અસહનતા બધા રોજગારો તો વિજ્ઞાયતી રોજગારે ચૂરી નાંખ્યા, અને અહીંની નીતિનું વાતાવરણ દુષિત કર્યું.

દુકામાં અત્યાર સુધીની આ દુઃખો મટાડવાની પ્રજ્ઞાલિકાનું વર્ણન કરીને બાહ્ય ભગવાનદાસે તે પ્રજ્ઞાલિકામાંથી મળેલા સુધારાઓનું માયાવી સ્વરૂપ બતાવી આપ્યું. પંતળા અને ખિલાફત એ ભયંકર અપમાનો છે એમ ચોટાં જ વાડયોમાં કહી દીધું, અને તેને માટે જે જલદ ઉપાય લેવામાં આવ્યો છે તેની ચર્ચામાં હત્યા.

અસહકાર 'કોન્સ્ટીટ્યુશનલ' નથી ?

અસહકાર 'રાજ્યમાન્ય' (Constitutional) નથી એ ભ્રમને ભગવાનદાસજીએ પહેલો ફાટ્યો. તેમણે જણાવ્યું કે આ રાજ્યમા દેશણું 'રાજ્યમાન્ય' અને 'દેશણું' રાજ્યમાન્ય નહિ એમ ઠરાવવું મુશ્કેલ છે. અમૃતસરમાં કોંગ્રેસ ભરવાની એક વાર મનાઇ થઈ સુધી હતી, પછી પરવાનગી મળી. જો મનાઈ હોત તો કોંગ્રેસ 'કોન્સ્ટીટ્યુશનલ' ન હતી, પરવાનગી મળી એટલે તે 'કોન્સ્ટીટ્યુશનલ' થઈ. ૧૯૧૭ની મિસિસ બેસન્ટની નજરબાંધી વિરુદ્ધ ભરાયલી કલકત્તાની સભા બરી એટલે લોર્ડ રોનાલ્ડસેએ મનાઇ લેવાની લીધી અને સભા 'કોન્સ્ટીટ્યુશનલ' થઈ ગઈ ! 'કોન્સ્ટીટ્યુશનલ' અને 'અનકોન્સ્ટીટ્યુશનલ' ઠરાવવું એ તો અંગ્રેજ અમલદારોની હાથચાલાકીના ખેલ છે. રોલેટ ઑક્ટ, સિટિરશ્વસ માટિંગ્સ ઑક્ટ, ડિક્રેન્સ ઑફ ઇન્ડિયા ઑક્ટ, પ્રેસ ઑક્ટ, ગવર્નર-જનરલના ઑર્ડિનન્સ, માર્શલ લૉ, આ બધી વાતો જો 'કોન્સ્ટીટ્યુશનલ' હોય તો પ્રજ્ઞા પ્રાણ લેવા એ પણ 'કોન્સ્ટીટ્યુશનલ' છે.

આપણો ધર્મ શું કહે છે

પશ્ચિમના વિજ્ઞાયતી કાનૂનો ગમે તેમ કહે, પણ આ દેશના હજારો વર્ષના પુરાણા ધર્મના કાનૂન જે આદિરાજ મહુતા નામથી પ્રસિદ્ધ છે તે, તથા તેમની પછી લખાયેલી શુક અને વ્યાસાદિ ઋષિઓની નીતિ તો સ્પષ્ટ કહે છે કે જો રાજ અને રાજનેતા નોકરો અધર્મ કરે, અન્યાય કરે અને સાચો પત્થ છોડીને વિપત્તે ચાલે અને પ્રજાને પીડે તો પ્રજાની તરફથી તેનો નિગ્રહ થવો જોઈયે, દંડ થવો જોઈયે. પુરાણા કાળમાં તો રાજને પ્રતિજ્ઞા લેવી પડતી હતી, અને રાજને ચેતવણી આપવામાં આવતી હતી કે તેણે કર લઈને પોતે પ્રજાના પગારદાર નોકર તરીકે અને શુભામ તરીકે રહેવું, અને પોતાનો આરામ છોડી, પ્રજાના આરામને સાધવો, એટલું જ નહિ પણ જો પોતાની આપણીથી તે પ્રજાને દુઃખ દેશે તો જે દંડથી પ્રજામાંના દુષ્ટ જનનું દમન કરવાનું કરાનું છે તે જ દંડથી રાજનું દમન થશે.

આ સિદ્ધાન્તોનાં પ્રતિપાદન માટે ભગવાનદાસજીએ ટીકેલાં અવતરણો જેમનાં તેમ અહીં આપી દઈ છે :

યથા હિ ધર્મિણી હિત્વા સ્વં પ્રિય મનસોડનુગમ્ ।

મર્મસ્ય દિતમાધતે તથા રાજાપ્યસંશયમ્ ॥

વર્તિતવ્યં કુશ્ચેષ્ઠ સદા ધર્માનુવર્તિના ।

સ્વ પ્રિય તુ પરિત્યજ્ય ચઘ્નોઽદિત ભવેત્ ॥

(મ. શા. શાં. અ. ૫૫)

પ્રજા સુદ્વિજતે યસ્માદ્યત્કર્મ પરિનિન્દતે ।

ત્યજ્યતે ધનિકૈર્ચસ્તુ ગુણિભિઃ સ નૃપાધમઃ ॥

નરથેત્કૃપિગૌરદયં વાણિજ્ય ચાપ્યનુષ્ઠિતઃ ।

સંશય ક્ષમતે કિંચિત્તેન રાજા વિગદ્ધતે ॥

અધર્મશીલો નૃપતિર્યથા ત મોપયેજ્જનઃ ।

બહુનાસૈકમત્યં હિ નૃપતેર્ચલવત્તમ્ ॥

ચદુમૂરમૃતો રજ્જુઃ સિદ્ધાધાકર્ષણક્ષમઃ ।

જો રાજા આરજાપી પણ ન સમજે તે।

નયોત્તરશુલ્કાદેર્લોક ઉદ્વિજતે યતઃ ।

ગુણનીતિશ્લઙ્ગેષો કુલમૂલોડપ્યધર્મિકઃ ॥

નૃપો યદિ ભવેત્ તુ ત્વજેન્નાષ્ટ્વિનાશકમ્ ।

તત્પદે તસ્ય કુલજં ગુણગુજં પુરોદિતઃ ॥

પ્રત્યયનુમતિ કૃત્વા સ્વાપયેદ્રાજ્યગુપ્તયે ।

(શુકનીતિ અ. ૨૭૪-૨૭૫)

અતિમ દંડ મનુ ભગવાન આ પ્રમાણે જણાવે છે :

કામાત્મા વિપમઃ ધૃદ્રો દણ્ડેનૈવ નિહન્યતે ।

દણ્ડો હિ સુમદ્ભત્તજો દુર્ગંધામૃતાત્મભિઃ ।

ધર્માદ્વિચલિત્ત્વં હન્તિ નૃપમેવ સર્વાંધવમ્ ॥

વેનો ધિનષ્ટ્રોડવિનયાનુપયૈવ પાર્થિવઃ ।

સુદ્ધાઃ પૈજવનઘૈવ સુમુક્તી નિમિરેવ ચ ॥

આ પ્રમાણે આપણા દેશના પુરાતન 'ગોન્ડીકપૂરાન'ની અનુસાર રાજાની નીતિ અનીતિની

તપાસ થઈ ગઈ હતી, અને રાજાની કસુર સાબીત થયે કસુરના પ્રમાણમાં સજા પણ થતી

હતી. માત્ર આ પ્રમાણે તપાસ કરવાનો અને સજા કરવાનો ખરા સાધુ પુરુષોને અજાત્યાર

હતો.

પણ 'કોન્સ્ટીટ્યુશનલ' ના ચાહે તે અર્થો ક્યાં છે. આપણા વિલાયતી બાઈઓ દેશનું બંધારણ એવું ક્યું છે કે જેથી રાજ માત્ર પૂતળું બની રહ્યો છે. બધું કામ રાજના પ્રતિનિધિ કરે છે; અને જેવા જેવું છે કે મુખ્ય પ્રધાન ખુદ તો 'અન-કોન્સ્ટીટ્યુશનલ' વસ્તુ છે, કારણ તેનું નામ કોઈ વિલાયતી કાનૂનમાં નથી. તે પણ જ્યાં સુધી લોકમતનો ટેકો હોય છે ત્યાં સુધી જ ચોતાના પદ પર કાયમ રહી શકે છે.

આ દેશમાં કોન્સ્ટીટ્યુશન અંગ્રેજીએ એવું ક્યું છે કે નથી તેમાં રાજ, કે નથી-પ્રજા. કુલ અખત્યાર માત્ર નોકરોના હાથમાં રહેલો છે; અને તે નોકરોને પુસંદ કરવાનો કે કાઢી મુકવાનો એકે આધિકાર પ્રજાની પાસે નથી.

આ પ્રમાણે 'અસહકાર' ની રાજ્યમાન્યતા નહિ તો ધર્મામાન્યતા સમજાવી બાણ ભગવાનદાસે અસહકાર વિષેના નરમ ગરમ દળના વિચારોનું વિવેચન કર્યું અને ચોતાનો મત બતાવ્યો. ભગવાનદાસજી ઠાંચેસના કાવતી બધી વિગતોને સ્વીકારતા નથી. ધારાસભામાં સારાસારા માણસો ન જવાથી નકારા માણસો જરો અને ધારાસભાનું કામ ઠીક નહિ ચાલે, રાજા પાકરાજાઓ પણ યોગ્ય વ્યવસ્થા વિના ચાલી નથી શકવાની, એમ તેમને લાગે છે. અત્યાર સુધીના કામનું કંઈ દળ નથી આવ્યું તો એક વર્ષની અંદર આપણે શું કરીશું? મહાત્મા ગાંધી, પંડિત મોતીલાલ નેહરુ અને રા. વિક્રમભાઈ પટેલ સાહેબે જે કાર્યક્રમ ધર્યો છે તે નહિના કરતાં તો કાંઈક સારો છે; પણ કાંઈ 'આરજેનિઝેશન' (સંગઠન) નથી, આપણા કાણુના રોજગાર આપણા હાથમાં નથી કે વજીલો ચોતાની વજીલાત વગેરે છોડીને ઉપાડી શકે-હા, ઈશ્વરની મદદ હતરી પડે તો કાંઈક થાય; પણ ઈશ્વરની મદદ ન મળે અને એક વર્ષમાં કાંઈ કામ ન થાય તો બારે મોટી મર્જાઈ થશે અને પહેલાં કરતાં વધારે બારે પરત્વરતા નમશે.

વળા દેશમાં ક્રોધ, આવેશ, ઇત્યાદિનો પાર નથી, ક્રોધ ઉત્પન્ન કરનારી વસ્તુઓનો પાર નથી, ત્યારે શાંતિથી અને કાર્ય કરનારા યોગ્ય માણસો વિના અસહકાર જેવું શસ્ત્ર શી રીતે ચલાવશે?

વિદ્યા—તપસ્યા—કુરબાની

ત્યારે ઉપાય શો છે? ઉપાય માત્ર આપણા પુરાણા અંગ્રેજોમાંથી મળતો 'વિદ્યા અને તપસ્યા'નો છે એમ બાણ ભગવાનદાસજીએ ઉપસંહાર કરતાં જણાવ્યું. જે મહાત્મા ગાંધીની વિદ્યા અને તપસ્યાને વશ થઈ ક'વ્હ'રું સ'ત્રીસ'રું સુફાં ગ્રમ્મરી રહ્યાં જે જેવા છણા ગાંધી થાય—તેવી વિદ્યા અને તપસ્યાવાળા ઘણા ગાંધીઓ થાય—તો જ ઉદ્ધાર છે. આવી વિદ્યા અને તપસ્યાની સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરેલું દેશસેવક મંડળ તૈયાર કરે, જેઓ ચોતાનો બધો વખત દેશને અર્પણ કરીને કુરબાનીને માટે તૈયાર રહે. આપણે અજગર્ત અને ઇઆદિમના જેવી કુરબાનીઓ કર્યા સિવાય બીજા ઉપાય કોઈ નથી.

બાણ ભગવાનદાસના ભાષણના ઉપર આપેલા સાર ઉપરથી જણારો કે તેઓ તૈયારીની ઉપર ખૂબ બાર મુકે છે, અને તે વાત બરાબર છે. પણ આપણે તૈયાર નથી એનો અર્થ

તૈયાર નહિ થઈ રાખીએ એમ નથી, અને તૈયાર થઈ રહીએ ત્યાં સુધી રાહ નેહને બેસીયે તો યોગ્ય મુદ્દત ખાઈ બેસીયે. વિધા, તપસ્યા અને કુરબાનીનો ઉપદેશ તો સીએ સંધરવા નેવો ન છે.

કરાવો

આ સુંદર ભાષણ પછી બીજે દિવસે પરિષદમાં પ્રથમ કરાવ લાવવામાં આવ્યો, તે ડૉંચેસના ધ્યેયમાં યોગ્ય ફેરફાર કરવાની ડૉંચેસને બલામણ કરવા બાબતનો હતો. ભાઈ સુંદરલાલ, જવાહરલાલ નેહરુ, વગેરે એ કરાવના સમર્થનમાં બોલ્યા. આ કરાવ વિષે બોલતાં એક ગૃહસ્થે એક રમુછ કાખડો આપ્યો. “એક બાઈ અદાલતમાં ગઈ. તેને ન્યાયાધીશે પૂછ્યું, ‘તારી ઉમર કેટલી છે?’ તેણે કહ્યું, ‘૨૫.’ ન્યાયાધીશે પૂછ્યું, ‘પાંચ વર્ષ ઉપર છ’ અહીં આવી હતી ત્યારે પણ તે’ ૨૫ વર્ષની ઉમર કહી હતી અને આજે પણ છ’ રૂપ વર્ષની છે!’ બાઈએ કહ્યું, ‘હા, હું તો છું તેની તે ન છું.’ પેલી બાઈની જેમ આપણી ડૉંચેસને છે તેની તે ન નથી રહેલું.”

આ કરાવ પસાર થયા પછી અસહકારનો ડૉંચેસે પસાર કરેલો કરાવ પરિષદ સ્વીકારે છે તથા તેનો અમલ કરવાને પહેલાં લેવાની પ્રાત્નિક સમિતિને બલામણ કરે છે એવો કરાવ રજૂ થયો. એ રજૂ થયા પછી એક ભાઈ તરફથી તેના ઉપર સુધારો રજૂ થયો કે “પરિષદ અસહકારનો સિદ્ધાન્તને સ્વીકારે છે, ‘પણ સાળાત્યાગ, અદાલતત્યાગ, અને ધારાસભાત્યાગનાં મગલાં યોગ્ય નથી મઠિ નાગપુર ડૉંચેસને બલામણ કરે છે કે કોઈ બીજા’ યોગ્ય પગલાં આદરે.” આ ગૃહસ્થે રજૂ કરેલી દલીલોમાં એક આ હતી. તેમનું ભાષણ એક ન પ્રશ્નમાં મુકી દ્ય સકાયા: ‘અત્યાર સુધીમાં શું કામ થયું? કેટલી સાળાઓ ખાલી થઈ? કેટલા વકીલોએ વકીલાત છોડી?’—કેટલા જાણીતા ધારાસભામાં જતા અટક્યા?’ એ પ્રશ્ન તો સુભાષે ન પૂછાયો.

અહીં પરિષદનું કામ ‘બંધ થયું, બીજે દિવસે એ ન કરાવ ઉપર બોલનારા સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજી, અલી બાઈએ, માનનીય પંડિત માધવીલાલ, પંડિત મોતીલાલજી, ગાંધીજી હત્યાદિનાં નામ અગાઉથી જાહેર થયાં હતાં એટલે સભામાં એકે જગ્યા ખાલી રહી ન હતી.

પંડિત મોતીલાલજી

‘પંડિતજીએ જેવા પ્રશ્નોનો જો એક ન જવાબ હોઈ રોકે તે આંખો: ‘Circumspice’ થાને તમારી આસપાસ આંખ ઉઘાડીને જુઓ. અત્યાર સુધીના દુઃસ વખતમાં કેટલું કામ થયું છે તે સંભળાવું, ‘કમરા:’ રાખ્દ ને પોતાને લીધે ન ગાંધીજીએ કરાવમાં તાબલ કર્યા હતા તેનો અર્થ સમજાવ્યો, અને પોતાનો ન કાખડો આપી બીજા વકીલોને તેમનો ધધો છેલ્લવાની બીનવણી કરી. તેમણે સ્પષ્ટ કર્યું કે ‘કમરા:’ રાખ્દનો કહી એવો અર્થ નથી થતો કે માણસ ધીમે ધીમે પોતાની કમાણી ઝોછી કરતો નય અને આખરે ધણે વર્ષે ધોળા વાજ ધવાનો વખત આવે ત્યારે છે. એ રાખ્દ તો જેઓ અગાઉથી પોતાના

વચનવાચકાથી બંધાઈ ગયા છે તે વચનવાચકા જેમ બને તેમ જલદી પરા દરી નાંખી રાકે તેટલા પૂરતા રક્ષણ મટિ રાખવામાં આવ્યો હતો.

માલવીયાજી

માલવીયાજીનું ભાષણ તેમનાં ગયા બે મહિનાનાં બધાં ભાષણોથી વિશિષ્ટ હતું. ચોતાની સ્થિતિનું સમર્થન કરવા માટે આ સમયે પરિતજીએ વાપરેલી દલીલો પરિતજીના મહોંમાં રોબે એવી ન હતી એમ દુઃખ સાથે કહેવું પડે છે.

તેમણે કહ્યું, “સરકારની સાથે સંબંધ છોડો તેની સાથે મને તકરાર નથી, બાળકો રાજામાંથી હઠાવી લો તેની સાથે મને તકરાર નથી, વહીવાત છોડો તેની સાથે મને તકરાર નથી, પણ જ્યારે કોંગ્રેસ કોન્ટ્રન્સ દ્વારા તમે લોકોને તેમ કરવાની બલામણુ કરો છો ત્યારે મને લાગે છે કે તમે દેશનું નુકસાન કરો છો.”

દેશમાં અપાતી કેળવણી ખરાબર નથી, તેમાં ધર્મનું તત્ત્વ નથી, મટિ નહું વિદ્યાર્થીક સ્થાપનું જોડે એવી જાણ રહેતી હતી એવી કહેવાઈ રહી છે. આજે વિશ્વવિદ્યાલય ઉભું કરનાર પરિતજીનાં મહોંમાંથી, આ પછી જે દલીલ નીકળી તે આશ્ચર્ય ઉપજાવે એવી હતી. તેમણે પૂછ્યું, “હમણાં શિક્ષણ મળે છે તે શુભામ બતાવે છે માટે તે તબ્બુ” જોડે એમ તમે કહો છો, તો હું પૂછું છું કે તમારામાંના મોટાઓએ કયું શિક્ષણ લીધું હતું? તમારા ગાંધી, અધ્ધાનંદજી, મહાત્માજી, મોતીલાલજી, શું શીખ્યા હતા? એ જ વાલીમ મેળવીને તેઓ દેશાભિમાન શીખ્યા, દેશપ્રેમી થયા.”

“અંગ્રેજોએ વાલીમ ન આપી હોત તો ગાંધીજી, અધ્ધાનંદજી જેવા સંન્યાસીઓ શી રીતે રાજકીયમાં ભાગ લેવા નીકળી પડત ?”

“હાલની કેળવણીમાં ખામી છે, પણ તે ખામી સુધારો; વિદ્યાર્થીઓમાં ધર્મનું અને સ્વદેશભક્તિનું શિક્ષણ આપો; તેનું શિક્ષણ સરકાર ન આપવા દે તો તે સાળાઓ—વિદ્યાર્થીઓ બંધ કરો.” તેમણે હાલની પદ્ધતિને ચાલતી રહેવાની ઉપમા આપી: “આ રેલગાડી ચાલી રહી છે. ખામી માત્ર એટલી જ છે કે સ્ટેશન ઉપર પાણી નથી મળતું. તો સ્ટેશને સ્ટેશને પાણી રખાવો, પણ તેમ ન કરતાં, રેલવે ગાડી જ બંધ કરો, પુરાણાં બજારગાડાંઓથી કામ લેવાનો વિચાર કરો, એમ કહેવામાં શું રહાયણ ?”

“આ વાલીમમાં રોગ શું છે? કોરો રોગ નથી. જેમાંથી ગોખલે, રાનડે, દાદાભાઈ પેદા થયા તે વાલીમથી આપણે તો અંગ્રેજોથી નારાજ થયા છીએ. સાળાઓ આપણી, તેમાં શીખવનારા આપણા જ લોકો, અને તેને ચલાવવાને આપણો જ પૈસો—શા માટે તેનો ઈનકાર કરીએ? સરકાર અને આપણો સંબંધ વાલી અને સગીરનો છે, પૈસો આપણો છે, સરકાર ન આપે તો આપણે લડીને લઈએ છીએ. સરકારની મદદ લેવાની બે રીત છે. એક શુભામની રીત, અને બીજી માલીકની રીત. આપણે માલીકની રીતે મદદ લેવા માગીએ છીએ.”

ધારાસભામાં જવા વિષે બોલતાં તેઓએ કહ્યું, “જે લોકો સ્વરાજ્ય મેળવવાના કસમ ખાધને જવાના છે તેમને પણ તમે રોકશો? ધારાસભામાં જઈને કરાવ કરીએ કે હોર્ડ ચેમ્સફર્ડ અમને નથી લેઈતા, અને છતાં હોર્ડ ચેમ્સફર્ડ ન જાય તો ધારાસભામાંથી હડી જઈએ તેમાં વધારે ગૌરવ કે ધારાસભામાં પહેલેથી જ ન જવામાં વધારે ગૌરવ? અને ‘હેવરે શું યાયા છતાં પણ તમે જવાને બંધાયલા નથી. તમારી જગ્યા તમે ખાલી રાખી રાકો છો. નહિ જાઓ તો દેશવાક જમીનદારો જેમણે જેરી તાલીમ નથી લીધી તેઓ જવાના, અને તેઓ ત્યાં જઈને શું ધોળરો? મેદાનમાં પડીને લડવાને બદલે મેદાનમાંથી ખસી શું જાઓ છો?”

આ દલીલો આટલા વિસ્તારપૂર્વક આપી છે તેનું કારણ એ છે કે આમાંની ઘણી દલીલો સામાન્ય છે, ને તરત જ હડી રાકે એવી છે. ‘નવજીવન’નાં પાનામાં તો તેમાંની ઘણીખરી નિરસ્ત થયેલી છે, અને પંડિતજી જેવા પુરુષો તો તે ન જ કરે એમ માનેલું તે હવે ખોટું પડ્યું છે. પંડિતજીએ અંતે નબળામાં નબળાં હથિયારોનો ઉપયોગ કર્યો છે તેથી દુઃખ થાય છે.

મહામહાઅલી

આ પછી મહામહાઅલી કહ્યા. તેમને ઉપરની દલીલો ઉઠાવવામાં શી મુશ્કેલી હતી? તેમણે જણાવ્યું, “આટલે આટલે વર્ષે મોતીલાલજી જેવા ગદ્યધારામાંથી હાંત કૂટ્યા છે, અને આંખે બાંધેલી અંધારી ધરી છે, તે દેરાના નસીબ કે કમનસીબ? આજે હજારો મોતીલાલજી હોત તેને બદલે એક મોતીલાલજી છે તે હાલની તાલીમને નહિ તો શેને મુખારક? મહાદુઃખની વાત એ છે કે એ તાલીમની મહામાયા આપણને બોળવી રહી છે; એ જેને આપણે અમૃત સમજી રહ્યા છીએ.

“પંડિતજી અભ્યાસમાં ફેરફાર કરવાની વાત કરે છે! અભ્યાસમાં શા ફેરફાર કરીશું? જ્યાં સુધી પડેલો પાઠ શુભામીનો છે ત્યાં સુધી જીન હજારે આઝાદીના પાઠથી શું વળવાનું છે? એ ‘પ્રધા’માં જેર ભરેલું છે, અને એ પ્રધાની સામે આપણો બળવો છે.”

માંધીજી

માંધીજીને પંડિતજીના ભાવણથી દુઃખ થયું હતું એમ સ્પષ્ટ જણાઈ હતું. તેમણે તેમની દલીલોમાંની એકને સ્પર્શ ન કરતાં એટલું જ જણાવ્યું કે “જે સંસ્તનતની અને જેની તાલીમની એવી અસર થઈ રહી છે કે તેની નીચે રહેલા આખા દેશનું મહું કરવાનો મંત્ર જપનારા મારા ભાઈ માણવીયાજી એમ માની રહ્યા છે કે એ સંસ્તનત પાસે અને એ તાલીમમંથો કાંઈ મેળવી શકાય, તે જ સંસ્તનતની સાથે હું આજ ધરીબર સહકાર કરી શકતો નથી.”

અસહકાર વિષે એમના વિચારો અગાડ જણાવ્યાં છે એના એ જ હંકમાં હિન્દુસ્તાનીમાં એમણે જણાવ્યા અને કહ્યું કે પંજાબના જેવા અપેાર અન્યાય કરીને પંજાબને બૂલી જવાની સલાહ આપવા નેવી એવકાઈ ને સરકાર કરે છે, મેસોપોટેમિયામાં પારકાને ગળે

પરતંત્રતાનો ફાંસો નાંખવા માટે જે સરકાર સિપાઈઓ મોકલી રહી છે, જે સરકારની નિશાનોમાં આવા પાપાચારો છતાં યુનિયન જેઠને સલામી માગવામાં આવે છે, તે સરકારની ધારાસભામાં, અદાલતમાં, નિશાનોમાં જહું હરામ છે.

શૌકતઅલીનાં માતાજી

અલીભાઈઓનાં માતાજી જુઓ નાખી ખેટફોંખે આવતાંની સાથે આખી સભાએ ઉભી થઈને તેમને વધાવી લીધાં. પ્રથમ તો તેમનો અવાજ ધીમે ધીમે હોઈ તેમનું જ કહેલું મોટું અવાજ સંભળાવવા માટે શૌકતઅલી ઉભા હતા. પ્રથમનું વાક્ય શૌકતઅલીએ કહી સંભળાવ્યું: “આવી મિન્દસમાં આવવાનો પહેંનશીન ઓરતોનો રિવાજ નથી; પણ હવે સમય એવો આવ્યો છે કે મારા જેવી જુનૂન માત્ર નહિ, પણ જુવાન છાંફીઓ પણ આવી મિન્દસોમાં ભાગ લેશે.” આ વાક્યને બાદે હર્ષનાદ સાથે લોકોએ વધાવી લીધું, અને એ હર્ષનાદથી જાણે તેમના અવાજમાં પણ તોર આવ્યું હોય તેમ તેઓ ચોતે જ બોલવા લાગ્યાં. જે ત્રણ મિનિટ બોલ્યાં હશે, પણ તેની અમલકારિક અસર થઈ. તેમણે પૂછ્યું, “હું તમને પૂછું છું કે ખુદા જોરાવર છે કે સરકાર? તમને જેદા દોષો ક્યાં? તમે જનમાલ બચાવીને શી ઈજ્જત મેળવવાના છો? હિંમતને મજબૂત કરો, ખુદાને યાદ કરો. મહેંને ચૂકી પહેરવાની શી જરૂર છે? મુસલમાનને માટે ઇસ્લામથી વધારે કોઈ વસ્તુ નથી. મારા ચોતાના કીસ્સા મારા નથી, ખુદાના છે. ખુદા તેને મારે કે કુશારે. મેં તેમને ખુદાને સોંપ્યા છે. ખુદાનો હર કંને, ઈન્સાનનો શો હર કરો છો? ખુદા તમને તાકાત આપે—એટલું કરવાની કે જેથી તમારા, તમારા દેશની, તમારા ધર્મની, ઈજ્જત કાયમ રહે. હિન્દુમુસલમાન એક થાઓ. પછી સરકાર તમને મારી નથી શકતી; અને મરવાનું એક વખત છે.” આની શી અસર થઈ હશે એ તો આ દુકાં ને ટચ કહ્યસોંસરાં પેસી જનારાં વાક્યો વાંચવાથી જ કહી શકશે. મત લેવાતાં એ કે ત્રણ હાથ હરાવતી વિરુદ્ધ હતા. બાકી ભગવાનનાં જાણુ ઔદાર્યથી એ હરાવ પસાર થયેલો જાહેર કરતાં કહ્યું: “અલી ભાઈઓની માતા નહિ, પણ હિંદુ અને મુસલમાન બે કોમરૂપ પુત્રોની માતા—એ દેવીએ આપણને આશીર્વાદ આપ્યો છે. આપણું કુઝળ છે.”

યુનિવર્સિટીઓ પાસે અસહકારનો ઠરાવ

પણ એથીયે વધારે અગત્યનો ઠરાવ તો હજી બાકી હતો. એ ઠરાવ મુસ્લીમ યુનિવર્સિટી અલીગઢ, અને કાશીનું હિન્દુ વિશ્વવિદ્યાલય સરકારની મદદ લેતાં બંધ થાય અને સરકારનો ‘ગ્રાન્ટ’ ફાટી નાંખે, તેમ ન થાય તો વિદ્યાર્થીઓ એ સંસ્થાને ખાલી કરે એ મતભજની લાગતાવળગતાઓને ભલામણ કરવાનો હતો; અને એને માટે બોલનારા પસંદ કરવામાં પણ બાદે ઔચિત્ય હવું. અલીગઢ માટે ઉભા થયા શૌકતઅલી, જેમણે અલીગઢ કોલેજને ચોતાની માંગના નેટકી ચાલી છે, જેની આબાદીમાં જેમણે અસિમાન લીધું છે. કાશીના વિશ્વવિદ્યાલય માટે

હવા થયા પંડિતજીના દિલોબન દોસ્ત અને વિશ્વવિદ્યાલયને નબંધી સિખ સુધી જાણનાર બાપુ શિવપ્રસાદ ગુપ્ત.

મી. રીસ્ટઅવીએ જણાવ્યું કે “લાખ રૂપિયાની ગંદી ગ્રાન્ટ સરકારને પાછી બેનાયત કરીને શિક્ષણમાં અસહકાર કરવાની બારે પરીક્ષાઓ પાસ થવાનું અક્ષીગદના નસીબમાં છે. ૧૨૦૦ હોકરા ખાસી કરી તેને ખિલાફતની ખિજમતમાં હું મોક્સી સકીશ તો તે તાક્ષીમના કરતા હું તેમને બીજી વધારે મહત્તી તાક્ષીમ કહી અપાવી સકીશ ?

બાપુ શિવપ્રસાદ ગુપ્તે અતિશય વિનય અને નમ્રતાથી પંડિતજીના કેળવણી વિષેના ખ્યાલનો વિચિત્રતા ઉધારી પાડી. “૧૯૦૧થી તે ૧૯૧૦ સુધી પંડિત માલવીયાજીનાં અમૃત-બર્ષી બાપણે જેમણે સાંભળ્યાં છે તેમને આજનું બાપણું સાંભળી અનહદ દુઃખ થયા વિના નહિ રહે” એમ તેમણે જણાવ્યું. “તેમણે જ એ વિશ્વવિદ્યાલય સ્થાપવા માટે દેશની આગળ જલેર કરેલું કે ‘આશુ કેળવણી ત્રણ કારણોથી દુષિત છે, તેને લીધે આશુ શાળાઓ અને પાઠશાળાઓ નું આસી સકે: (૧) તેમાં માનુષાવા કારા શિક્ષણ ન અપાવે હોવાથી સર્જન-ગતિનો વિરંસ થાય છે; (૨) તેમાંથી કેવળ વકીલ, કાકર અને કારકુનો પેદા થાય છે; (૩) તેમાં ખેડા ઉતિહાસ ગીજનવામાં આવે છે.’ પુકાર કરીને ઉપર પ્રમાણે જણાવનારા પંડિતજી એ તાક્ષીમથી મોહિત છે? એ સરકારના લાખ ફેંકી દઇશું તો કરોડો ભેગા કરાવવાની સક્તિ ધરાવનારા પંડિતજીને લાખ રૂપિયા વરેં નથી મળી સકવાના? અને ક્યાં મર્થ પંડિતજીની ધર્મપરાયણતા? આ જ મુસદ્દાબાદ શહેરમાં એ જ વિશ્વવિદ્યાલય માટે પૈસા એકઠા કરતાં એક ચેરયાને ૩૦૦૦ રૂપિયા આગળ ધર્યાં ત્યારે પંડિતજીએ તેને અપવિત્ર દાન કહીને નહિ સ્વીકારેલા. તે પંડિતજી સરકારના દાનને પેલા દાનના કરતાં વધારે પવિત્ર સમજે છે ?

આ રીતે મુસદ્દાબાદ પરિષદે બહી બનવી. છેલ્લા દિવસની આગલી રાત્રી ગાંધીજીએ એક નાની ખાનગી મિજલસ ભરી હતી તેમાં પ્રાન્તને માટે કાર્ય કરનારાઓનાં નામ નોંધાયાં અને ધક્કમાં તો ૬૦ જણોએ નામ નોંધાવ્યાં! આમાંના ચાર જણાએ બીજા દિવસે પોતાની બેરિસ્ટરી છોડવાનું જલેર કર્યું, ત્રણ જણાએ પોતાની ક્યાનરરી મેજસ્ટ્રેટશિપ છોડવાનું જલેર કર્યું, એક ગૃહસ્થે પોતાનો વ્યાંદ અને પોતાનું પેનના તજવાનું જલેર કર્યું. આમ અમલી કામ બનવી મુસદ્દાબાદ પરિષદે ધણા વિપક્ષીઓનાં મ્હોં બંધ કીધાં છે. અમલી કામ જેવો વીકાનો બીજો કોઈ સમ્મત જવાબ નથી.

અક્ષીગદ,
તા. ૧૨-૧૦-૨૦

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ

તા. ૬.—આ લખું છે ત્યારે અક્ષીગદમાં ગાંધીજી સમા ભરી રહ્યા છે, વિદ્યાર્થીઓમાં ભારે ખજમગાટ ચઢી રહ્યો છે. કોલેજના કેટલાક ટ્રસ્ટીઓને બીજા ટ્રસ્ટીઓએ માંદ બંધ કરવાની મોક્સી આપ્યાના, અને માંદ બંધ ન થાય તો બધા વિદ્યાર્થીઓએ કોલેજ છોડવાનો નિશ્ચય કરવાના ખજર આવી રહ્યા છે.

પરંત્રતોનો ફાંસો નાંખવા માટે જે સરકાર સિપાઈઓ મોકલી રહી છે, જે સરકારની નિશાળોમાં આવા પાપાચારો છતાં શુનિયન જીંદગી સવાખી માનવામાં આવે છે, તે સરકારની ધારાસભામાં, અદાલતમાં, નિશાળોમાં જઈ દર્શાવે છે.

શૌકતઅલીનાં માતાજી

અલીભાઈબેગાના માતાજી જુરખા નાખી પેટદોર્મે આવતાંની સાથે આખી સભાએ ઉભી થઈને તેમને વધાવી લીધાં. પ્રથમ તો તેમનો અવાજ ધીમે હોઈ તેમનું જ કહેલું મોટે અવાજે સંભળાવવા માટે શૌકતઅલી ઉભા હતા. પ્રથમનું વાક્ય શૌકતઅલીએ કહી સંભળાવ્યું: “આવી મિત્રસભા આવવાનો પર્દેનશીન ઓરતોનો રિવાજ નથી; પણ હવે સમય એવો આવ્યો છે કે મારા જેવી જુગરમ માત્ર નહિ, પણ જીવાન ઓટરીઓ પણ આવી મિત્રસભામાં ભાગ લેશે.” આ વાક્યને બારે હર્ષનાદ સાથે હોડાએ વધાવી લીધું, અને એ હર્ષનાદથી જાણે તેમના અવજનમાં પણ જેર આવ્યું હોય તેમ તેઓ પોતે જ બોલવા લાગ્યાં. એ ત્રણ મિનિટ બોલ્યાં હશે, પણ તેની અત્કારિક અસર થઈ. તેમણે પૂછ્યું, “હું તમને પૂછું છું કે ખુદા જોશવર છે કે સરકાર? તમને પેદા કોણે કર્યો? તમે જનમાવ અચાહીને શી ઈજ્જત મેળવવાના છો? હિંમતને મજબૂત કરો, ખુદાને યાદ કરો. મહેંને ચૂકી પહેરવાની શી જરૂર છે? મુસલમાનને માટે ઈસ્લામથી વધારે કોઈ વસ્તુ નથી મારા પોતાના દીકરા મારા નથી, ખુદાના છે. ખુદા તેને મારે કે કચારે. મેં” તેમને ખુદાને સોંપ્યા છે. ખુદાનો ડર કરો, ઈસ્લામનો શો ડર કરો છો? ખુદા તમને તાકાત આપે—એટલું કરવાની કે જેથી તમારા, તમારા દેશની, તમારા ધર્મની, ઈજ્જત કાયમ રહે હિન્દુમુસલમાન એક થાઓ. પછી મરકાર તમને મારી નથી શકતી; અને મરવાનું એક પખત છે.” આની શી અસર થઈ હશે એ તો આ દુંકા ને ટચ ક્રિસ્ટોફરિસે પેસી જનારાં વાંચો વાંચવાથી જ કંઈપણ શકશે. મત લેવાતાં એ કે ત્રણ હાથ કરાવની વિરુદ્ધ હતા બાજુ લગવાનદાસે બહુ ઔદાર્ણ્યથી એ કરાવ પસાર થયેલો જાહેર કરતા કહ્યું: “અલી ભાઈબેગાની માતા નહિ, પણ હિંદુ અને મુસલમાન એ કોમરૂપ પુત્રોની માતા—એ દેવીએ આપણને આશીર્વાદ આપ્યો છે. આપણું કુમાર છે.”

યુનિવર્સિટીઓ પાસે અસહકારનો ઠરાવ

પણ એથીયે વધારે અગત્યનો ઠરાવ તો હજી બાકી હતો. એ ઠરાવ મુસ્લીમ યુનિ-
વર્સિટી અલીગઢ, અને કાશીનું હિન્દુ વિશ્વવિદ્યાલય સરકારની મદદ લેતાં બંધ થાય અને સરકારનો ‘ગ્રાન્ટ’ ફાંસી નાખે, તેમ ન થાય તો વિદ્યાર્થીઓ. એ સંસ્થાને ખાલી કરે એ માલગળી લાગતાવળગતાઓને જાણામણ કરવાનો હતો; અને એને માટે બોલનારા પચાંસ કરવામાં પણ વધારે ઔચિત્ય હતું. અલીગઢ માટે ઉભા થયા મૌકતઅલી, જેમણે અલીગઢ કોલેજને પોતાની માતાના જેટલી ચાહી છે, જેની આખાદીમાં એમણે અસિમાન લીધું છે. કાશીના વિશ્વવિદ્યાલય માટે

હવા થયા પંડિતજીના દિલોનન દોસ્ત અને વિશ્વવિદ્યાલયને નખથી શિખ સુધી બહુનાર બાણ શિવપ્રસાદ ગુપ્ત.

મી. શ્રીકૃતઅલીએ જણાવ્યું કે “લાખ રૂપિયાની ગંદી આન્ટ સરકારને પાછી એનાયત કરીને શિક્ષણમાં અસહકાર કરવાની ભારે પરીક્ષાઓ પાસ થવાનું અલીગઢના નસીબમાં છે. ૧૨૦૦ છાત્રા ખાલી કરી તેને ખિલાફતની ખિજમતમાં હું મોકલી રાખીશ તો તે તાલીમના કરતાં હું તેમને બીજ વધારે ચડતી તાલીમ કઈ અપાવી રાખીશ ?

બાણ શિવપ્રસાદ ગુપ્તે અતિરાય વિનય અને નમ્રતાથી પંડિતજીના કેળવણી વિષેના ખ્યાલની વિચિત્રતા ઉઘાડી પાડી. “૧૯૦૬થી તે ૧૯૧૦ સુધી પંડિત માલવીયાજીનાં અમૃત-બર્થ લાપણો લેમણે સાંભળ્યાં છે તેમને આજનું બાવણું સાંભળી અનહદ દુઃખ થયા વિના નહિ રહે” એમ તેમણે જણાવ્યું. “તેમણે જ એ વિશ્વવિદ્યાલય સ્થાપવા માટે દેશની આગળ બહેર ઠરેલું કે ‘આજ કેળવણી તણ કારણથી દુષિત છે, તેને લીધે આજ ગાળાઓ અને પાઠશાળાઓ નુ આવી રાકે: (૧) તેમાં માતૃભાષા દ્વારા શિક્ષણ ન અપાઈ હોવાથી સર્જન-શક્તિનો વિવંસ થાય છે; (૨) તેમાંથી કેવળ વકીલ, ડાક્ટર અને કારકુનો પેદા થાય છે; (૩) તેમાં ખોટા ઇતિહાસ શીખવવામાં આવે છે.’” પુકાર કરીને ઉપર પ્રમાણે જણાવનારા પંડિતજી એ તાલીમથી મોહિત છે ? એ સરકારના લાખ ફેંકી દઈશું તો કરોડો ભેગા કરાવવાની શક્તિ ધરાવનારા પંડિતજીને લાખ રૂપિયા વર્ષે નથી મળી રાહવાના ? અને ક્યાં ગઈ પંડિતજીની ધર્મપરાયણતા ? આ જ મુરાદાબાદ શહેરમાં એ જ વિશ્વવિદ્યાલય માટે પૈસા એકઠા કરતાં એક વેરયાએ ૩૦૦૦ રૂપિયા આગળ ધર્યા ત્યારે પંડિતજીએ તેને અપવિત્ર દાન કહીને નહિ સ્વીકારેલા. તે પંડિતજી સરકારના દાનને પેલા દાનના કરતાં વધારે પવિત્ર સમજે છે ?

આ રીતે મુરાદાબાદ પરિવેશની બળવી. છેલ્લા દિવસની આગલી રાત્રે ગાંધીજીએ એક નાની ખાનગી મિજલસ બરી હતી તેમાં પ્રાન્તને માટે કાર્ય કરનારાઓનાં નામ નોંધાયાં, અને ઘણકમાં તો ૯૦ જણાઓએ નામ નોંધાવ્યાં ! આમાંના ચાર જણાએ બીજે દિવસે પોતાની બેરિસ્ટરી છોડવાનું બહેર કહ્યું, ત્રણ જણાએ પોતાની આનરરી મેજસ્ટ્રેટશિપ છોડવાનું બહેર કહ્યું, એક ગૃહસ્થે પોતાનો ચાંદ અને પોતાનું પેન્શન તત્તવાનું બહેર કહ્યું. આમ અમલી કામ બળવી મુરાદાબાદ પરિવેશે ઘણા વિપક્ષીઓનાં મ્હોં બંધ કીધાં છે. અમલી કામ જેવા રીકાનો બીજે કોઈ સજ્જન જવાબ નથી.

અલીગઢ,
તા. ૧૨-૧૦-૨૦

મહાદેવ હરિલાલ દેસાઈ

તા. ૬.—આ લખું છે ત્યારે અલીગઢમાં ગાંધીજી સભા બરી રહ્યા છે, વિદ્યાર્થીઓમાં ભારે ખગલગાર થઈ રહ્યો છે. કૉલેજના કેટલાક ટ્રસ્ટીઓને બોર્ડ ટ્રસ્ટીઓએ માંદ બંધ કરવાની મોટીસ આપ્યાના, અને માંદ બંધ ન થાય તો બધા વિદ્યાર્થીઓએ કૉલેજ છોડવાનો નિશ્ચય કરવાના ખગલ આવી રહ્યા છે.

તા. ૨૦-૧૦-૧૯૨૦

સુરતમાં ગાંધીજી

અમદાવાદના વિદ્યાર્થી બાઈઓને આપેલા બાઈઓના સાર તમે વાંચ્યો હશે; તેમાંની કેટલીક વાત તમને કહેવા ઈચ્છુ છું. તમારા વડીલો સાથે સાજો વાત કરીશ. હું જ્યાં જઈ છું ત્યાં વિદ્યાર્થીઓ સાથેના મારો વિશેષ સંબંધ જળવી રાખવા ઈચ્છુ છું હું ચોતે પણ ચાર દીકરાનો બાપ છું, એટલે દીકરાની માબાપ તરફની ફરજ સમજી શકું છું. હું પણ એક વખત ફરજદાર હતો અને જેને વડીલ તરીકે જુઠું તેવા કેટલાક માણસો હજી હયાત છે; તેથી હું બાપ પ્રત્યેની પુત્રોની ફરજ સારી રીતે જાણું છું. ફરજને એવી સલાહ આપી શકાય કે પ્રસંગ આવે બાપની સામે જાણુ થઈ શકાય. એટલે મેં વિરોધી સલાહ આપી કહેવાય. હું જે ઉદ્ગારો કાઢવાનો છું તે મારાં પોતાનાં ફરજને સંબંધિત છે. મારે અનેક દીકરા છે, અનેક બાળકો બચપણથી મને સોંપાયા છે અને તેમને મેં ઉછેર્યા છે થઈ કાંઈ જ એક ટેડ માબાપે પોતાની દીકરીને મને સોંપવા ઇચ્છા દર્શાવી. એ છોકરી પહેલાં મારી સાથે રહી ગઈ હતી મેં એના બાપને કહ્યું કે બહેન લક્ષ્મી ઉપરનો તમારો બોલો કાંઈ ઉઠાવી લઈને જ તમે તેને મને સોંપી ગયા છો. મને સોંપાયવાં બધાં છોકરાંનાં માબાપો સાથે એવી શરત નહોતી, છતાં જેમને મેં ઉછેરેલા છે તેમને પણ પોતાનાં ફરજદાર જ સમજું છું. જે સલાહ આપું છું વિદ્યાર્થીઓને આપું છું તેવી આકરી સલાહ મેં મારા દીકરાને આપેલી છે એજ પ્રસંગે મારી સામે, માબાપની સામે અને આખા જગતની સામે જેમ થઈ શકે છે. હું એમ ન કહું તો જે ધર્મ હું સમજું છું તેનો લોપ થાય ધર્મને ખીલવવો હોય તો જે વખતે ખરેખરી લાગણી થાય ત્યારે એ યજ્ઞમા મા, બાપ, સગાંસંબંધી સૌનું બલિદાન આપવું ધરે તો આપવું જોઈએ, જેમ પ્રજ્ઞાદે પોતાના બાપનું બલિદાન આપ્યું હતું પ્રજ્ઞાદે પોતાના બાપની સામે લાકડી પણ નહિ લગામી છતાં હિરણ્યકશિપુના અંત કરણ ચિત્તેના હુકમને—વિષ્ણુનું બલન નહિ કરવાના હુકમને—તે માન્યો ને કહ્યું, ‘આ વખતે જે તમારા પણ પિતા છે અને તેના પ્રપિતાના પણ પ્રપિતા છે તેનો હુકમ હું માથે ચડાવીશ’

તમારા માબાપ કહે કે તમારે નિશાળ ન છોડવી અને હું છોડવાની કહું છું. હું કહું છું તે તમે ધર્મ તરીકે જાળવી શક્યા હો તો તમે વિનયપૂર્વક કહેજો કે અમે એ નિશાળમાં જઈ શકતા નથી તમારી લાગણી ઉત્કેષાઈ હોય તો આ ફરજ તમને પ્રાપ્ત થાય છે. હું આવી સલાહ શા માટે આપી રહ્યો છું? હું જે કહું છું તે દસ બાર વધની વયના વિદ્યાર્થીને નથી લાગુ પડતું. તેમને સ્વતંત્ર વિચારનો અધિકાર પ્રાપ્ત નથી

* સુરત પાટીદાર વિદ્યાર્થી આશ્રમની આંજ્ઞાવાકીમાં સાર્વજનિક કૌલેજ અને હાઈ-સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓ તથા શિક્ષકો સમગ્ર આપેલ બાઈઓ તા. ૨૦-૧૦-૧૯૨૦

થઈ શકતો. તેમણે તો માળાપ કહે તેમ જ કરવું. આપણા શાસ્ત્રમાં છે કે બાળકનું પાંચ વર્ષ સુધી લાલન કરવું, ૧૦ વર્ષ સુધી તાડન કરવું—તાડન એટલે લાકડીથી મારવું એમ નહિ પણ બોધ કરી તેને સમજાવવું—અને ૧૬ વર્ષે પુત્રને પોતાના મિત્ર માનવો. હું જીવાન ઠાકરાઓને આવી સલાહ કેમ આપું છું? ઘણાં વર્ષો થયાં સરકાર સાથે, નિઃશિશ સલ્તનત સાથે હું સહકાર કરતો આવ્યો છું. મારાથી વધુ મારો સહકાર કોઈએ કર્યો નહિ હોય, કારણકે એથી વધુ સહકાર લગભગ અસંભવિત હતો. મારા એ સહકારમાં કાંઈ જ સ્વાર્થ નહોતો. મારે મારા ભાઈ કે દીકરાને સરકારી નોકરી અપાવવી ન હતી. મને ઇલકાળની આશા નહોતી. એટલે મારો સંબંધ કેવળ સ્વચ્છ હતો. હું સહકાર ધર્મ—ફરજ સમજીને કરતો હતો. એના શાસનને હું માન આપતો આવેલો છું તે એ શાસનમાં દંડ રહેલો છે તેથી નહિ, પણ એને માન આપવું જોઈએ એમ સમજીને. એનો એક દાખલો આપીશ.

મને ગ્રીન પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ ત્યારે શીતળા કઢાવવાનો સવાલ ઉભો થયો. હું માતું છું કે ગ્રીશીતળા કઢાવીને હું સારું નથી કરતો. છતાં ૧૮૯૭ માં મેં એ બાળકને ગ્રીશીતળા કઢાવ્યા. અમુક દિવસમાં ગ્રીશીતળા ન કઢાવાય તો દંડ થાય. આ કાયદો ચોપડીમાં જ છે. પ્રજા એને જોઈને માન નથી આપતી. મને લાગ્યું કે મારે કા તો એને માન આપવું કે કાં તો સરકાર સાથે ચોખવટ કરી લેવી એટલે કે સાદર નિરાદર કરવો ધરે; કારણ આ કાયદો જે લોકમતનો સ્વીકાર કરે છે તે મને ગાન્ય નથી. પણ એને ફેરવું નહિ ત્યાં સુધી એને તાલે રહેવું મને ઠીક લાગ્યું ને તેથી મેં ઠાકરાને શીતળા કઢાવ્યા. પણ એ જ ગ્રીશીતળાની સામે ધવાનો પ્રસંગ આગળ ઉપર આવ્યો. દક્ષિણ આફ્રિકામાં અમે જેલમાં ગયા. જેલના કાયદા મુજબ શીતળા કઢાવવા જ જોઈએ ત્યારે અમે અસહકાર કર્યો—સાદર નિરાદર કર્યો. સરકાર ચાહે તો જેલમાં વધુ વખત રાખે પણ અમે શીતળા નહિ કઢાવીએ એમ અમે કહ્યું. સરકારે આખરે હુકમ છઠ્ઠે પડ્યો કે એમાં ધર્મની વાત હોય તો બંને કોઈ ન કઢાવે.

સહકાર કેવો હોવો જોઈએ ?

સહકારને મેં કેટલે દરજ્જે ખીલવ્યો છે ? સરકાર તરફની નાની નાની ઉપાધિઓને ગળા જવી અને તેની સાથે ચલાવી લેવું એ સુન્દર ધર્મ છે એમ હું માતું છું. આપણે સ્વરાજ લઈશું ત્યારે પણ પાખંડ, ચોરી અને ડાયરિક્ટમ ચાલશે. હું એવો ભોળો નથી કે એવો પાખંડી નથી કે એમ કહું કે સ્વરાજથી સત્યયુગ યશે. આ સ્વરાજ સત્યયુગનું નહિ પણ દળિયુગનું જ હશે; એ અંમેએ અને આરબોના જેવું હશે; પણ એ વર્ણતર્ક ડાયરિક્ટમ સહ્ય હશે. સત્તા આપણા હાથમાં હશે; એટલે બહુ તો એ સત્તાને આપણે પોતે દુરુપયોગ કર્યો હશે કે કરવા દીધો હશે. પણ આજે જે થયું છે તે એવું નથી; એ આપણી મરજી વિરુદ્ધનું છે. વાઈસરાય હોર્ડે એમ્સફોર્ડને કે હોર્ડે સિંઘને આપણે નીમ્યા હોત તો જુદી વાત હતી. આપણો વિરોધ આમડીનો નથી, પણ રીતનો છે. માત્ર સાચી દયાળુ કે દયાવાનુ અન્યાય કરે તો હું

તેમનો વિરોધ કરે, કે તેમનું આરેહું દૂધ પણ ન લઈ. બાઈ ઈર્દુઝ, મહમદઅલી અને શોકતઅલી સહોદર છે, પણ સરકાર એમને વાઇસરાય નીમે તો તે પણ મને કબ્જ ન યાય; કેમકે એ સરકારી ઘોરણે નીમાયેલા હશે. આપણાં પોતાના હાથમાં સત્તા હોય ત્યારે અને આપણને વિશ્વાસ પડે તો હોર્ડ એક્સકેડેને પણ આપણે વાઇસરાય નીમીએ, અને વિશ્વાસ હઠી જતાં ઉતારી પણ મુકીએ. આજે આપું દિન્દ હોર્ડ એક્સકેડેને કહે. છે કે તમે ઉતરો, છતાં એ બેઠા જ છે. હું તો અહીંં કહ્યો તેવી જ જાતનો સહકાર કરવા ઇચ્છું છું. એમ અત્યારે, નથી માટે અસહકાર ઇચ્છું છું.

સહતનતનો સરવાળો

મેં સરકારની સહતનતનો સરવાળો કાઢયો, તો તે સરવાળો નહિ પણ બાઈબાઈ બંધાઈ. રિફોર્સમાં સુધારા આપવાનું નહિ, પણ લઈ લેવાનું જણાયું. સરકારની સત્તા મશીનગનથી નહિ, પણ એનામાં રહેલા આપણા મોહથી ટકે છે. એ મોહ ત્રણ પ્રકારનો છે. દિન્દેન્દ્રનાથ ઠાકુરે જેને માયામૃગ કહેલો છે એ ધારાસભાનો મોહ, અદાલતોનો મોહ અને કેળવણીનો મોહ. માનઅકરામ ને ઇલકાબનો તો હું છેદ જ ઉડાવી દઈ છું, કારણ એ ધરાવનારા બહુ જ થોડા છે. પણ આ ત્રણ મોહમાં તો આપણે ઘણા ફસાયેલા છીએ. આપણા અગ્રેસર વિદ્વાને વડીલ સાદા લજ્જતરાય પણ એમાં ફસાયેલા છે. મને સદા પૂજનીય મદન-મોહન માલગીયા પણ એમ માને છે કે મારી મતિ ફરી ગઈ છે અને હું સીને આઠે રસ્તે ફરી રહ્યો છું. એઓ માને છે કે ધારાસભામાં જવું એ ધર્મ છે, નિશાળમાં જવું એ ધર્મ છે. મારે મન ધારાસભામાં જવું એ પાપ છે, અદાલતમાં જવું એ પાપ છે, નિશાળમાં જવું એ મહાપાપ છે.

હું સહતનતની જડ કાઢવા માયું છું

હું વધીલોને નહિ સમજાવી શકું એવું કારણ છે. એમનામાં કેટલી માયા રહેલી છે તે હું જાણું છું. બચ્ચાકચ્ચા, આરામજુરશી ને મોટરકારનો ત્યાગ મુશ્કેલ છે. પણ વિદ્યાર્થીને એવું કંઈ જ નથી. એને જેમ વાળો તેમ વળી શકે છે. જે ગુલામીની તાલીમ લે ને નોટરીને માટે શાળામાં ગયા જ કરે એને નહિ ફેડું તો સહતનતની જડ નહિ નીકળે. હું એ જડ, કાઢવા માયું છું. વિદ્યાર્થી મારફત સહતનતને ખાતરપાણી મળે છે; એ જળ નાથગરા ફોર્સ જેવાં—ગંજા, જમના, બ્રહ્મપુત્રાના એકત્ર ધોધ જેવાં છે. તમે સાનમાં સમજી શકો છો કે એ વહેતી નિલા—ગુલામગીરીની નિલા—આપણને નથી નોઈતી. હું ગુલામી છોડવાના અલેક્ષે બેને—કકાને શીખવું નહિ ત્યાં સુધી બીજું બધું નકામું છે. મેલા પાત્રમાં દૂધ રેડયા કરો તો પાત્ર નહિ સુધરે પણ દૂધ મેલું થશે. આપણે ગુલામીના પાત્રથી ખરડાયેલા હોઈશું ત્યાં સુધી કેળવણી ધૂળધાણી છે. ઉપર દેવતાઓ હોય ને તે જાણે કે દિન્દુસ્તાન મેલું પાત્ર છે, તો કેળવણીનો વર્ષાદ ફોફટ છે. મટિ પ્રથમ સાફ થાઓ. કાયદા, વૈદક્ય જ્ઞાન નહિ મળે તો દિન્દુસ્તાન રસાતાળ નથી જવાનું; પણ ગુલામીથી રસાતાળ જરો. ત્યારે દિન્દ મરુચ્ચના નહિ પણ જનવરોનો દેશ

તરીકે ઓળખાશે. માણસ કોઈથી—નોખી સસ્તનતથી પણ—દબાઈને પોતાના શુદ્ધ હૃદયમાં ન
બાંધી બતાવે એવું નામ શુભામી. એમાંથી નીકળતું એ આપણા પ્રથમ પાઠ. જે ધગરા મને
લાગી છે તે જલ્દિયાંવોલાના દયાનંત તથા ઉસ્માનના અપમાનથી સૌને લાગે.

ઇસ્લામને ઘેરો એ હિન્દને મોટીય છે

હિન્દુઓને બેવડો મારો છે. ઉસ્માનનો શુભામી બનશે ત્યારે એ ઇસ્લામી શુભામી
મારફત હિન્દુઓને શુભામ બનાવવામાં આવશે. એ ત્રિરાશીના દાખલો છે. મારે હિન્દુ ધર્મનું
રક્ષણ કરવું હોય, છાંયા તમે બેસીને વિધુને બાજવો હોય તો મુસલમાનોને મદદ કરવી
એ મારી ફરજ છે. મુસલમાનો કદાચ બનિયમાં જીલમ કરે તો હું તેમને કહું, 'ભાઈ, પેલા
દિવસ ચાલે કરો.' તમે પણ કહી શકો કે અમારામાંનો એક ગાદી—એ ગમે તેવો હતો
પણ—અમારે મટિ કાંઈક કરી ગયો છે. છતાં ન ચાલે તો તમે લડી લેજો. હું તો મરદ
યવાનું કહું છું. લાકડી ડગામીને મરવા તૈયાર હોય તેના કરતાં લાકડી છોડીને મરે તે વધારે
મરદ છે. હિમાલય ઉપર લાકડી લઇને કે ડોળીમાં બેસીને જે ચડે તેના કરતાં લાકડી કે
ડોળી વગર જાય તેનો શ્વાસ કેટલો મજબૂત હોવો જોઈએ. ઉપર ચડીને એ આખા હિન્દની
સામે ખેડખડ હસશે. મારી પાસે જોડેલા મારા ભાઈ (મહમદઅલી) એને નબળાઈનું
હથિયાર ગણે છે. એ ખરું હો કે ન હો પણ તવવારનો ન્યાય પણ એમાંથી જ શીખી શકાય
એમ છે. 'મે' ભાઈ સૌન્દર્યથીને કહું કે મુસલમાનોમાં કુરખાનીની તાકાત નથી. મરવાની
તાકાત આવશે ત્યારે તો તેઓ જોશે કે તવવારની જરૂર ન નથી. છતાં જ્યારે જરૂર લાગે
ત્યારે સુખે તવવાર કાઢશે. જે સસ્તનતે ઇસ્લામને દગો દીધો, જેણે હિન્દને પેટ ચલાવ્યું
—કારણ એક પણ માણસ પેટે ચાલ્યો છે—જેણે હિન્દની સ્ત્રીઓના છુરખા ખેંચ્યા—કારણ
પંજાબમાં એ યહુ છે—એ સરકારની સાથે સહકાર હોય ન કેમ? ગમે એટલા પાકા રસ્તા
મળે, દેરામાં ગમે એટલી સુલેહ વતે, તે કરતાં લોહીની નદીઓ વહે એ કપૂર. અરે,
ફેલે જાય, સ્ત્રીમર જાય, બ્યવસ્થા તૂટી પડે, એ બધુંયે એ સ્થિતિના કરતાં મારે મન
જલેતર છે. મારા નેટવી ન ધગરા તમને યઈ હોય તો જે વિદ્યાર્થીને માળાપે ના હાંડી
હોય તે પણ સાળાનો ત્યાગ કરી ગયે છે. એક વિદ્યાર્થીના બાપે કહું કે રાષ્ટ્રીય સાળા
નીકળી છે તે કેવીવ્યાથે છે તે જોયા પછી ચાલ રહેશે. રાષ્ટ્રીય સાળાની આવી પરીક્ષા કરીને
બાળકને સરકારી નિશાળેથી હાકાડી લેનારથી હિન્દ સર નથી યવાનું. વિદ્યા મળે કે ન મળે
નેની પરવા ન હોવી જોઈએ. શુભામી સ્થિતિમાં રહ્યાં આઝાદીની વાત શીખવી ગયાંતો
હોય તોપણ તેથી સ્વતંત્રતા ફળવો શકાય ન નહીં. આ હું કહું છું તે બરાબર સચી
જાય તો બધું છોડી દેવું. પછી સૌ મળી રહેશે ઇશ્વરી કાયદો છે કે અધ્યાત્મિક કલિત
કરે તો તેને સર્વ કંઈ મળે.

મધુકરી માગો, પણ સાળામાં જઈ મધુપત્ર ન શુભાવો

સુરતની સાળાઓમાંથી બધા વિદ્યાર્થી નીકળી જાય તો કેવું શુભ પરિણામ આવે?
તે વખતે તો પ્રૌદ્ધસરો અને શિક્ષકો તમને પૂછવા આવશે કે તમે કેવી રીતે રહેવા માગો

છો ? તમે કહેજે કે સરકારની સાથેનો સંબંધ અને મદદ છોડીને અમે શિક્ષા માગીને પણ શાળાના અર્થની ભેગવાઈ કરીશું. એ અસંધી ન્યાય છે. પહેલાંના વખતમાં વિદ્યાર્થી શુરની પાસે સમિત્વાણી યથે નેતો. શુરને કહેતો કે હું તમારે બળતાણ લાવીશ, આયદારની સંભાળ રાખીશ; તમે મને બણાવજો. પૂતામાં આતું એક અનાય વિદ્યાર્થી આશ્રમ વિદ્યાર્થીઓ મધુકરી માગી લાવીને ચલાવે છે. તમે એમ કરજો, પણ અત્યાડુની તમારી શાળામાં જઈ તમારે મનુષ્યત્વ ખોઈ ન દેશો. તમારી ઉપર તો હારે આશા છે.

અહીં સુરતમાં આ બે સંસ્થાઓ હારે પડેલી છે. તેના વિદ્યાર્થીઓ 'બહુ સુંદર' કામ કરી શકે. સુરત અત્યારે બેસુરત બની ગયું છે. હું સુરતમાં એટની આશા રાખું છું 'અમે વિદ્યા વિનાના રહીશું' અથવા 'તો અમારી શરતે' ન ભણીશું.' બધા વિદ્યાર્થીઓ એટલું બળ બતાવે તો એક મહિનામાં ધારેલું થાય. છતાં બે ચાર વિદ્યાર્થીઓને જ વસી નય તોપણ તેઓએ તો આજે જ શાળામાધી નીકળી જવું રહ્યું. તેવાને હું કહીશ કે તમે સ્વરાજને સાર એક પગલું બચું છ, હિન્દને માટે મોટું બાપણ કર્યું છે. તમને ઘેરથી મદદ ન મળે તો મનુરી કરજો, હાથપગ વાળતાં નથી શીખતા તે શીખજો, પણ શુભામીમાં ન પડશો. વિદ્યાર્થીઓ ! જર માનજો કે હિન્દને સાર સ્વરાજ બેઠવું હોય તો શાળાનો, અદાલતોનો અને ધારાસભાનો મોહ ત્યાગવો જોઈયે. સ્વરાજનું સૌથી પહેલું અને છેલ્લું પગથીઈ પોતે સ્વચ્છ બનવું એ છે. જેને દાત આપેલા છે તેને ચાવણ આપનાર સરકાર નહિ પણ સરકારનીયે સરકાર છે આ આપણો પહેલો પાઠ છે. એ આ આપણે ભૂલી ગયા છીએ. હું તો શેક' કે સરકારના ચાવણનો સ્વીકાર નથી કરતો સરકારની હયાતી છતાં ઓરિસ્સામાં હાલે દુકાળીઆ મુઝા હિન્દમા અનેક શેઠીઆઓ છતાં હાલે દુકાળીઆ હરિશરણ થયા તમે ઈશ્વરનું નામ લઈને, હિંમત રાખીને, કઈ પણ ચણત્રી વગર—કરો પણ હિસાબ કર્યા વગર—શુરને અને માળાપને નોટીસ મોકલજો કે ગારાથી શાળામાં નહિ જવાય. મેં કહ્યું છે તેથી ઉચકરાઈને નહિ. હું તમારાં હૃદય અને બુદ્ધિને સંતોજ કરી રહ્યો છું. એ બુદ્ધિ અને હૃદય કળૂલ ન કરતાં હોય તો કોઈ બાબતને આધકાર નથી કે વહીવટી સાથે થવું. એ તો એક જ બાબતને અધિકાર છે કે જેનું હૃદય મારા જેટલું જ ધગી રહ્યું હોય દારૂડીઆ માળાપને દારૂના વ્યસનમાથી છોડવવા સારું. છોકરાએ તેના વારસાનો, ઘરનો, તેની હાયાને ત્યાગ કરવો જોઈયે. તમને હાથે કે ને શિક્ષણ મળે છે તે શુભામીના હાયામાં છે તો માળાપની આજ્ઞા સાથે યથે પણ આવતી કાલે જ થાહોમ કરજો.

સવાલજવાબો

સવાલ—મહાત્માજી 'આપ માનો છો કે આપને પકડવામાં કે દેશપાર કરવામાં આવે ત્યારે દેશમાં શાંતિ રહેશે ?'

જવાબ—હા. અને શાંતિ નહિ રહે તો માનીશ કે આપણે નાશાયક. 'મેં તલવાર છોડી તે વાપરતાં ન આવડી યા તો કમતાકાન છુ તેથી નહિ. આજે પણ હું એક રિવાવર ફાડવાનો

તાકાત તો ધરાઈ હતું. અણીવાળો જમીનો પેટમાં બોંકવો હોય તેને હું બોંકી શકુ એમ હતું. છતાં મેં એનો ત્યાગ કર્યો છે, કારણ એથી ફાયદો નથી. મને, બાઈ શૌકતઅલીને કે બાઈ મહમદઅલીને પકડે ને દેશમાં શાંતિ ન રહે, તો હિન્દુસ્તાન હજી નથી સમજ્યું એમ મને લાગે. એવી અશાંતિ આયર્લેન્ડમાં પણ રાકે, અરબસ્તાનમાં પણ રાકે. ત્યાં સૌને તલવાર રાખવાનો હક છે, ને સૌ તે વાપરી ભણે છે. તેમની વચ્ચે હું હોઉં ને સરકારે મને પકડેલા હોય તો તેઓ સરકારને કહે કે લગીને લઈ જાઓ. પણ અહીં એવું નથી. અહીં શાંતિ ન રહે તો મારે દિમાલ્લખ જવું પડે, કારણકે મારે મટિ છુતામરણી ન થવા દેવાય. પણ આવી તાકાત હિન્દુઓમાં નથી. મુસલમાનોમાં પણ નથી. મેં અવાદાબાદમાં મુસલમાન બાઈએને કહેલું કે મેં આજે જે વાત મુખી છે તે નવી નથી. બધાં શાંતિમાં તે ગુસ્સાળ છે. પણ આજ સુધી આપણે તેને બૂલી ગયા હતા તમને લાગે કે આજે જ તલવારથી મુકાબલો કરી ઈસ્લામનો બચાવ કરી શકીએ તો તલવાર જેવી રાકો છો. ખરો કે વાઈસરાયને ચૂપથી મારી મરણી કે મરણી શકીએ, પણ એથી ઈસ્લામનો બચાવ ન થાય. એથી મારાં લો થાય. તેનીયે દરકાર નહિ પણ હિન્દુસ્તાન એથી દબાઈ જાય હિન્દુસ્તાનને મારો આ માર્ગ અત્યારે જળારાત્રી નહિ પણ નળજાત્રી રાજ છે. જે મુસલમાનોમાં તેવું જોર હોત તો તેઓ મને કહેત કે હું અમને તલવાર ખેંચતાં અઠવાત્રી કહેનારો કોણ ? કુરાને શરીફું ફરમાન છે. હિન્દુઓમાં પણ મારું ન માનનારા પડ્યા છે છતાં હિન્દુસ્તાનને આ ધુંટેડો હતવો છે એ ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ. જલિયાવાલાબા મર્ધા એ કંઈ રાહીફ—વીર ન હતા. વીર હોત તો ડાયર ઉજ્જતાઈથી આંખો ત્યારે કા તો તલવાર ખેંચત કે લાકડી વગામત કે કાં તો સામી છાતીએ દબા રહીને મરત; નાસત નાહ. જેમ હમામ હઝરત કરી ગયા હતા તેમ કરનારા હિન્દુસ્તાનમાં અત્યારે શીખ નથી; શુરખા નથી; વાણીઆ તો નથી જ; ને રજખતો તો કેવળ વાણીઆ બની ગયા છે. એટલે જો હિન્દુસ્તાનમાં મારા પકડાવાથી અશાંતિ થાય તો હું કહું કે તમે હારી ગયા; કારણ તેથી તાકાત તમારામાં નથી. હું પકડાઉં તે દિવસે તો તમારાથી આજે નિરાશ ન જૂટી હોય તો તે દિવસે છોડો. વજીલા વજીવાત છોડો. સિપાઈ સિપાઈગીરી છોડે ને લશ્કર હથિયાર છોડે વળી હું બેઠત છું; ખેડૂતો તે દિવસે કહે કે અમે હર નથી આપવાના. આમ થશે તે જ દિવસે આપણે ઉઘારી છે.

કદાચ અમને ત્રણેને એકસાથે ધસડે. પહેલાં હું બેને સાથે પકડે તે માટે બંદગી કરતો હતો. હવે ત્રણને માટે કંઈ છું. આથી જ શૌકતઅલી એકલા દિલ્લી જતા હતા ત્યારે મેં ના પાડેલી, કેમકે મારી મુરાદ પકડાઈએ તો બન્ને સાથે પકડાઈએ એવી છે. સરકારને પાગલપણું આજું હશે ત્યારે અમને ત્રણેને કે ત્રણમાં જે વધુ ગુન્દેગાર જણાશે તેને પકડશે.

સરકાર આપણને તલવારથી દબાવી ન રાકે. તમારી સંસ્તનત ગેરકાયદે હશે તો તમેને વગડીને કાઢી મુકશું એ કહેવાનો મને હક હોવા જોઈએ. આજ સુધી મનમાં કંઈ અને પેટમાં કંઈ ઉપર કહેવાતું કંઈ, શાંતિનો અર્થ અશાંતિ, એમ કરવાની નીતિ હતી. એ હવે મળ્યું છે. આ જે બાઈએ ઉપર મને એટલી શ્રદ્ધા છે જ કે જે દિવસે એમને અશાંતિ કરવી

હરો તે દિવસે અગાધથી નોંટીસ આપી દેશે કે આજથી એક પણ અંગેજીની જન સલામત નથી. આ વિષે તમે એ બંને લાંબને પૂછજો. છટાં છટાં પૂછી જોજો. મને પૂછજો. ત્રણેનાં એક જ જવાબ નીકળે તો માનજો ને અમે પકડાઈએ ત્યારે તમે બધા રોકાઈશર બંની શાંતિ ભળવવા નીકળી પડજો. નહિ તો મારાં જ લો ચરો. મારાં જ લો યાચ તેની હરકત નથી; પણ તે સરકારને ચાહુ જ રાખવો પડે એટલી લડત ટકાવવાનું આપણાં બોર નથી તેની હરકત છે.

સ૦—મહાત્માજી ! આપ અંગ્રેજ નિરાણમાંથી હાથરને ઢાલાવી લેવાનું કહો છો, ત્યારે મ્યુનિસિપાલિટીની પ્રાથમિક સાળાઓ છોડવાનું સા મટિ નથી કહેતા ?

જ૦—મ્યુનિસિપાલિટીઓ પણ સરકારની મદદ અને સંબંધ ફાળવી દીધને સ્વતંત્ર થઈ શકે છે. નરિયાદ મ્યુનિસિપાલિટી આપું પગલું બરવાની તૈયારીમાં છે.

સ૦—આપ નિરાણ વગેરે છોડવાનું કહો છો ત્યારે સરકારની ખીજ મદદ કે આગ-ગાડીનો કપયોગ, પાણીના નળનો લાભ વગેરે છોડવાનું કેમ કહેતા નથી ?

જ૦—હું 'પ્રેક્ટિકલ આઇડીઆલિસ્ટ' છું, એટલે જે વાત બની શકે એવી છે તે જ પ્રભુ પાસે મુકું છું. છતાં કોઈ એનો ત્યાગ કરે તો એને હું ધન્યવાદ આપું. મારા અસહકારની સામે, મિસિસ બેસન્ટે ત્યારે એવી સૂચના કરી કે સરકારે ગંધી અને સીકતઅલીની ટપાલ બંધ કરવી, એમને આગગાડીની ટિકિટ ન આપવી વગેરે, ત્યારે મારા બાઈને મેં મુળાર-ભાઈ આપેલી. મારી આસપાસ જે લાઇઓ બેઠા હતા તેમને મેં કહેલું કે એવા પ્રસંગ આવે તો તે દિવસ સુદર હરો. એવી બિલાફત કે અસહકારનું કામ અટકશે નહિ.

સ૦—મહાત્માજી ! અમારે ત્યાં પ્રાથમિક ફેળવણી ફરજિયાત છે તો નિરાણ છોડવાનું કેમ કહેવાય ?

જ૦—ફેળવણી ફરજિયાત છે, કંઈ નિરાણ ફરજિયાત નથી.

સ૦—અસહકારની બાબતમાં દેશી રાજ્યમાં શું કરવું ?

જ૦—દેશી રાજ્યમાં રહેનારા તો ગુલામોના ગુલામ છે. હાલ તો સીધા ગુલામોની જ વાત કરો. છતાં ત્યાંથી કોઈ આપોઆપ સાળા કે કોલેજ છોડે તે વાત બુદ્ધી. પણ ત્યાં હીલચાલ કરવા હું ન જાણું. એમાં દેશી રાજ્યોની કંઈકી સ્થિતિ યાચ. પણ વડોદરાના ગાયકવાડને જ એમ લાગે કે મારી મુસલમાન રેયતના ધર્મનું રક્ષણ કરવા રાજપાટ છોડવું પણ બહેતર છે એ વાત બુદ્ધી.

મોલાના મહમદઅલી—એ પ્રશ્ન તો ન્યૂટનની બિલાફ અને તેનાં બળવાનિ ચારકામાં દાખલ થવાનાં કાણુઓ જેવા છે. એટલે કે મોટી બિલાફીનો રસ્તો થયો કે આપોઆપ બચ્યું. દાખલ થઈ જવું જ જવાનું. બ્રિટિશ હિન્દનો નિકાલ થયો કે તરત જ દેશી રાજ્યોનો પણ થયો જ સમજવો.

સ૦—સરકાર રાષ્ટ્રીય શાળાઓ બંધ કરાવે તો શું ?

જ૦—આ સરકાર સાંભૂળી સરકાર છે એટલે એવું ખગલું ન બરે, અને જો બરે તો તેથી કંઈ રાષ્ટ્રીય કેળવણી અટકશે નહિ. કલકત્તા જે વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો આજે શાળા કે કોલેજ નથી છોડતા તેઓ તે દિવસે છોડીને બેસશે અને શિક્ષકો વિદ્યાર્થીને ઘેર ઘેર જઈને બધાવતા થઈ જશે. એનો અટકાવ કોઈ પણ સરકાર ન કરી શકે, કરે તો એનો અર્થ એમ થાય કે હિન્દુએ ગીતા ન વાંચવી, કારણકે તેમાં યુદ્ધની વાત છે, અને મુસલમાનોએ કુરાન ન વાંચવું એવું ખગલું સરકાર ભરી શકે જ નહિ.

તા. ૨૪-૧૦-૧૯૨૦

સ્વરાજસભા

‘આલ ઇન્ડિયા હોમરૂલ લીગ’ હવે ‘સ્વરાજસભા’ ને નામે ઓળખાશે. તેનું બંધારણ બદલાયું છે. મારે કમ્પલ કરવું જોઈએ કે ‘હોમરૂલ’ નામ અને હમેશાં અળખામણું લાગતું હતું. જે આપણે આપણા ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ આદર્શને પણ પરદેશી નામે ઓળખવો રહ્યો હોય તો આપણે પોતે પરદેશી બનવું એ જ કાં આપણો આદર્શ ન ગણીએ ? કેટલાક સાક્ષર હિન્દીઓને હું જાણું છું કે જેઓ માને છે કે હિન્દુસ્તાનનો ઉદ્ધાર પાશ્ચાત્ય ધોરણનું ને પાશ્ચાત્ય આદર્શોનું અનુકરણ કરવાથી જ સંભવે છે. એવામાંના એક મિ. ચિંતામણી છે. તેમના પ્રત્યે મને આદર છે. તેમને હિન્દુસ્તાન કંઈ દેવડું નથી. તે સ્વાર્થયુદ્ધથી ઘણું અંગ્રેજી જ પસંદ કરે છે એમ નથી. પણ તેમને એમ જ લાગે છે કે આપણે અંગ્રેજી બનશું તો જ અંગ્રેજોની સાથે મુકાબલો કરી શકીશું. કેટલાક હિન્દી જે ખ્રિસ્તી મન્યા છે તે એમ જ માને છે કે હિન્દુસ્તાનનો ઉદ્ધાર હિન્દુમુસલમાન બન્ને ખ્રિસ્તી ન બને ત્યાં સુધી અસંભવિત છે.

પણ જેમ આપણને અંગ્રેજ કે ખ્રિસ્તી બનવા રૂપી આદર્શ પસંદ ન હોય તેમ મને ‘હોમરૂલ’ શબ્દનો પ્રયોગ જ પસંદ ન હતો. ‘સ્વરાજ’માં જે અર્થ છે, જે જોર છે, તે ‘હોમરૂલ’માં નથી. સ્વરાજ શબ્દનો અર્થ હિન્દુ, મુસલમાન, અબણ પણ સમજી લે; હોમરૂલનો ન સમજે. તેથી હોમરૂલ શબ્દનો આપણે ત્યાં કરી સ્વરાજ શબ્દને તેનું યોગ્ય સ્થાન આપ્યું છે.

આ ઉપરાંત બીજી મહત્વના ફેરફારો કર્યા છે તે પણ જાણવા—વિચારવા યોગ્ય છે. પ્રથમ આદર્શ એ હતો કે ખ્રિસ્તિય સંસ્તનત નીચે રહીને કોલોનીના જેવું હોમરૂલ મેળવવું. આ આદર્શને બદલીને હિન્દની પ્રજા જેવું ઇચ્છે તેવું સ્વરાજ મેળવવું એમ ફેરફાર

સ્વામાં આપ્યો છે. મેળવવાનાં સાધનોને, વિશેષ આજ લગી તકરાર રહ્યાં કરી છે, તેથી સાધનોમાં જે અસરકારક ને નિઃશસ્ત્ર—શાંત, હોય તેવાં બધાં પ્રામાણિક સાધનોને જ રચાન આપ્યું છે. એટલે આપણો આજનો આદર્શ એ હતો કે આપણે લાવવાનો ઉપયોગ કર્યા વિના આપણું સ્વરાજ મેળવવું છે.

કોંગ્રેસ એ પ્રજાનું વાજું છે. હોમરૂલ લીગ હમેશાં કોંગ્રેસને સહાયકારક સંસ્થા હોલ છે ને સ્વરાજસભા પણ તેમ જ રહેવાં માગે છે. તેથી સ્વરાજનો અર્થ જે કોંગ્રેસના બંધારણમાં છે તે હાલ રાખ્યો છે. આનું સ્વસ્થ એ છે કે સ્વરાજસભા કોંગ્રેસનું બંધારણ ફેરવવા સાફ પણ સતત પ્રયત્ન કરશે.

આ સુધારાને હું નિર્દોષ અને આવશ્યક માણું છું. તેનો હેતુ ચોખ્ખો છે. એ સુધારા ઘણા વિચારો—ઘણી ચર્ચા થયા બાદ કરવામાં આવ્યા છે. યોગ્ય બંધારણ મુકરર કરવા સાફ રા. જવાહરલાલ નેહરુ, રા. રાજગોપાલાચારી, રા. ઉમર. સોબાની તથા મુમુઝની શાખાના પ્રમુખ રા. ઝીણા અને રા. જયકરની કમિટી નીમવામાં આવી હતી. બંધારણની ચર્ચા ભરી સભામાં એક વાર કલકત્તામાં ને એક વાર મુમુઝમાં થયા પછી ઘણા વધારે મતે તે પસાર થયેલ છે.

છતાં વધીસવર્ગે અને બીજા કેટલાક ભાષ્યોએ સ્વરાજ સભામાંથી રાજનામું આપ્યું છે. તેમાં આજ લગી ગણાયેલા નામાકિત પુરપોની સહી છે. હું આ રાજનામાથી દિલગીર થયો છું. રાજનામાના કાગળમાં જે કારણો દર્શાવ્યા છે તેથી વળી વધારે દિલગીર થયો છું. આ ભાષ્યોની સહાય સ્વરાજસભાને કિંમતી હતી. છતાં જ્યાં આદર્શોની વાત આવે છે ત્યાં બહાલામાં બહાલાનો વિયોગ પણ સહન કરી લેવો પડે છે ને તેમાં આનંદ માનવો પડે છે.

હવે જરા રાજનામાનો કાગળ તપાસીયે.

મારા ઉપરનો આરોપ પહેલો તપાસીયે. રા. ઝીણાએ એવી દલીલ કરી હતી કે જ્યાં સુધી ત્રણ ચતુર્થાંશ મતથી કંઈ ફેરફાર મંજૂર ન થાય ત્યાં લગી તે ફેરફાર કાયદેસર ન ગણાય. આનું કારણ તેમણે એમ જણાવ્યું કે હોમરૂલ લીગની કોંગ્રેસિસલ જે ફેરફાર કરે તે ફેરફાર ત્રણ ચતુર્થાંશ મતથી જ થઈ શકે એવો ધારો જૂના બંધારણમાં હતો. મેં મારો ઠરાવ એવો આપ્યો કે કોંગ્રેસિસલની ઉપર આખી સભાએ મુકેલો અંકુશ સભાને પોતાને લાગુ ન પડે. આખી સભાને કેવળ વધુમતે જે કરવું હોય તે કરવાનો સામાન્ય હક છે. તે કોંગ્રેસિસલ ઉપર મુકાલેલા અંકુશથી રહ થતો નથી. આ મારા ઠરાવને હું હજી પણ વળગી રહું છું. મારા ઠરાવને વિષે

રા. ઝીણુએ ને તેમના સાથીઓએ જે વિશેષણો, વાપરી છે, તેની ચર્ચામાં ઉતરવાની જરૂર નથી જોતો.

પણ રા. ઝીણુ જેવાએ જે અભિપ્રાય બતાવ્યો ને જેને રા. જયકર જેવાએ ટેકો આપ્યો, તે અભિપ્રાય ઉપર મારે ખૂબ વિચાર કરવો જોઈએ એમ જણી મેં બીજા વકીલોની સલાહ લીધી. તેમણે પણ મારા અભિપ્રાયને અનુમોદન આપ્યું ને કહ્યું કે હું બીજાને ઠરાવ આપી જ ન શકું. જે બીજાને ઠરાવ આપત તો તે આપખુદી ગણાત.

રાજતામું આપવાનું બીજું કોરણ તેમણે એ બતાવ્યું છે કે કૌઝેસના બંધારણને સ્વરાજસભાએ તરછોડ્યું છે, આ તો ખરાખર નથી જ; કેમકે હું આગળ જણાવી ગયો છું, તે પ્રમાણે કૌઝેસનું બંધારણ ન શરૂ ત્યાં સુધી સ્વરાજનો અર્થ કૌઝેસ દરે તે જ આપણે માન્ય રાખ્યો છે.

ત્રીજો અપવાદ કંઈક ગંભીર ગણાય. રા. ઝીણુ અને તેમના સાથીઓ લખે છે કે, સ્વરાજ મેળવવાના ઉપાયોની કલમમાંથી એવો અર્થ નીકળે છે કે કાયદા વિરુદ્ધની કીલ્યાણો પણ સ્વરાજસભા ચલાવી શકે. આ અર્થ કંઈક દરજ્જે ખરો છે, કેમકે ઉપાયોમાં કાયદાનો સવિનયભંગ આવી શકે છે એવી મારી માન્યતા છે. એટલે અવકાશ રાખવો હું ચોખ્ખું ગણું છું. બંધારણની કે કાયદાની અંદર શું ગણાય એ કહેવું હમેશાં સહેલું નથી હોતું. કોઈ કહે છે કે અસહકાર કાયદા વિરુદ્ધ છે. કોઈ કહેવું કે કાયદાનો સવિનય ભંગ કાયદા વિરુદ્ધ છે, આવા ધર્મસંકટોમાં ન પડવાના કારણે ઉપાયોની કલમમાં છૂટ રાખી છે. પણ તેનો અર્થ એવો છે જ નહિ કે કાયદાના ગમે તે પ્રકારના ભંગને સ્વરાજસભા ઉતોળન આપશે. શાંતિમય ઉપાયો જ લઈ શકાય એ નિર્બંધમાં સર્વ અવિનયનો પ્રતિબંધ આવી જાય છે. સભ્યતાનો આપણે ત્યાગ ન કરીને જે જે ઉપાયો ચોખ્ખું લાગે તે લેવામાં કંઈ હરકત ન આવે એ ઉદ્દેશ મજબૂર કલમનો છે.

સ્વરાજસભાના બંધારણમાં કદી અયોગ્યતા નથી એમ હું બતાવી ચુક્યો છું. છતાં આ બધા નેતાઓએ સમાનો કેમ ત્યાગ કર્યો છે ? સીધો જવાબ તો એ છે કે દેશનો પ્રવાહ અત્યારે એટલા વેગથી ચાલે છે કે તેને આપણા નેતાઓ સહન કરી શકતા નથી. એવે સમયે આપણને દુઃખ થાય, છતાં આપણે આગળ વધે જ છૂટકો છે. હિન્દુસ્તાન પાસે આવો સમય પાછો સૌકામાં ફરી નથી આવવાનો. એ અવસરને આપણે છોડી ન શકીએ. એટલી જ હમેદ રાખીએ કે નેતાવર્ગ

ન્યારે પ્રજાના વેશનું મહત્ત્વ સમજશે ત્યારે તેઓ તે વેશમાં જોડાયા વિના નહિ રહે. દરમિયાન આપણી શરૂઆત એ છે કે આપણે વિનયપૂર્વક આપણા માર્ગ સાધવો, તેતાઓના મતભેદને સહન કરવો, તેમની અદ્ય, રાખવી, પણ તેમના મતભેદથી ગભરાયા વિના દહેતા, શાંતિ તે નીતિપૂર્વક આગળ વધે જવું, સાચા આચવાની જ નથી.

૩ સરકારનાં શસ્ત્રો

અમહકારની હીલચાલ હાંસીની સરહદ વટાવી ચુકી છે એ તો હવે દેખીતી વાત છે. હવે એને દાખી દેવાને દબાણની નીતિ અખતાર કરવામાં આવશે કે દુરાચલ છોડી આદરપૂર્વક એને સરકાર નમશે એ જોવાનું રહ્યું છે. પોતાના વિરોધીની વાતને હસી કાઢીને દાખી દેવાનો પ્રયત્ન કરવાની હાલની સુધરેલી રીત શરીરવળ વાપરીને કે ડોકું ઉઠાવી દબાવે સત્તુને જીતવાની જંગલી પુરાણી રીતને સુધારણે સુધારણા સૂચવનારી પદ્ધતિ છે. અને જેથી ધારસમાં વેળાએ ના. વાઇસરાયે પોતાના ભાષણમાં અસહકારની જો હાંસી કરી તેમાં વિનયમર્યાદાનો અકારણ અભાવ છતાં ઉપલી દિશ્યે તેમનું વર્તન વાંધા વગરનું બલકે સુધારણાની દિશામાં એક પગલાઈ જ ગણી શકાય.

પણ હવે કસોટીનો વખત આવ્યો છે. સુધરેલા દેશોમાં ન્યારે કોઈ પણ હીલચાલ હાંસી કર્યો નથી મરતી ત્યારે લોકો તેના તરફ માનની નજરથી જોવાનો આરંભ કરે છે. વિરોધી મત ધરાવનારાઓ માનપૂર્વક અને સંજીન દલીલોથી તેની સામે થાય છે અને સામસામા પક્ષનું પરસ્પર વર્તન એકબીજા પ્રત્યે કદી ઝડપ પર આવી જતું નથી. દરેક પક્ષ સામાવાજાઓને જીતી લેવા અગર કેવળ દલીલ અને તર્કવાદથી પોતાની બાબત મજબૂત કરી બતાવી સામાને માર્ગ દર્શાવવા મથે છે.

ધારસમાંનો બહિષ્કાર સંબંધી નહિ તોણુ ઘણા મોટા પાયા ઉપર ચરે એ તો હવે ચોક્કસ વાત છે. વિદ્યાર્થીઓમાં પણ અજબબજાર ચલ ચુક્યો છે. મોટેમોટી શિક્ષણસંસ્થાઓ કદ કણે અસહકાર પોદારી સરકારી સત્તા દ્વારા દેશે અને રાષ્ટ્રીય બનશે એ કંઈ કહેવાય નહિ. પં. મોતીલાલ નેહરુનો વહીલાતના ધંધાનો ત્યાગ એ જૂનાવ એકલો પણ કોઇની હાંસીને આનમાં ફેરવી નોખવાને સારૂ બસ ગણાય એ મોટો છે. પં. મલવીયાજીએ પણ અતી ધારસમાંનો બહિષ્કાર સ્વીકાર્યો

આનાથી લોકો ગભીર બનશે; પોતાના વલણુ વિષે વિચારમાં પડશે. એમને થશે કે પશ્ચિમ મોતીલાલે કે માલવીયાજીએ 'લીધું એટલું બારે પગલું લેવાને સાર આપણી સરકારને વિશે કંઈક બારે અનુચિત બાબત બની' હોની જોઈએ. ઉંચી કેળવણી પૂરી કાઢેલા વિદ્યાર્થીઓએ પોતાને યુનિવર્સિટી તરફથી મળતી ફેલોશિપો (જાત્રવૃત્તિ) નો ત્યાગ કાઢ્યો છે. વૈદક કોલેજના વિદ્યાર્થીઓએ વૈદકની છેલ્લી પરીક્ષામાં બેસવાની ના પાડી છે. આ સ્થિતિમાં અસહકારની હીલચાલને પોષણ હીલચાલ કહી શકાય નહિ.

આમ આમા એક તો જે લોકમત અસહકાર દ્વારા આજે ચોમેરથી રપટ રૂપે પ્રગટ થઈ રહ્યો છે તેને સરકારે નમવું રહ્યું અથવા તો જુલમની નીતિ અખત્યાર કરી તેમણે આ હીલચાલને દાખી દેવાનો પ્રયત્ન કરવો રહ્યો.

ગમે તેવા સંજોગોમાં સરકારને હાથે વપરાતા હરકોઈ જાતના બળને જુલમ નહિ કહી શકાય. ખુનામચીની હિમાયત કર્યાના આરોપવાળા કોઈ માણસની ખુલ્લી અદાલતમાં તપાસ ચલાવીને તેને સજા કરવી એને જુલમ નહિ કહી શકાય. ખુનામચીને શરીરચળ વાપરીને પણ દાખી દેવાનો દરેક ગત્યતંત્રને હક છે. પણ પંતનવાળા બાદ ઝરઝલીબાન અને પાણીપનના બે મોલનીઓ પર કરવામાં આવેલા મુકદ્દમાઓ બતાવી આપે છે કે સરકાર ખુનામચીના તત્ત્વોને દાખી દેવા કે અટકાવવા જ નથી ઈચ્છતી, પણ લોકોના વિચારોને દાખી દેવા, લોકોને બોલના બંધ કરવા, પ્રજામાં અપ્રીતિ ફેલાતી અટકાવવા, મથી રહી છે. આનું જ નામ દબાણની રાજનીતિ. ઉપલા મુકદ્દમાઓ એ નીતિનો આરંભ સૂચવે છે. એ હજુ ચોમેર ફાટી નથી નીકળી; પણ આ મુકદ્દમાઓથી સરકારે ધારેલું પરિણામ કિતીને અસહકારની હીલચાલ નહિ દબાઈ જાય તો સરકાર પૂરજોસમાં દબાણ અને જુલમની નીતિ અખત્યાર કરશે એવો મોટો ભાગે સંભવ છે.

આ અપ્રીતિ ફેલાતી અટકાવવાનો બીજો એકમાત્ર રસ્તો એ જ છે કે એ અપ્રીતિનું મૂળ જ દૂર કરવું. આનો અર્થ એ જ થયો કે લોકોની અસહકારમાં બળવા તરફ દિવસે દિવસે વધુ વધુ વળતી જતી વૃત્તિને માન આપવું. પણ હાલના જેટલી વિજય અને સત્તાના મદદમાં આધણી બનેલી સરકાર તરફથી પશ્ચાત્તાપ અને નમ્રતાની આશા રાખી એ સ્વપ્નવત્ છે.

આથી આપણે માની લેવું જોઈએ કે હવે જેમ જેમ પ્રજા અસહકારના માર્ગમાં પ્રગતિ કરતી જાય તેમ તેમ તેટલે દરજ્જે દબાણ અને જુલમ વધુ વધુ

આકરો કરતા જવાનું સરકારી કાયદમનું ખીજું પગથીઈ હવે જલદી જ શરૂ થશે. અને આ હીલચાલ એ જુલમના કાળને વટાવી શકશે તો પછી જીત દૂર નથી. આટલા માટે પકડાવા, અદાલતોમાં ધસડાવા, જેલ જવા અને દેશપાર થવા સુધાં હવે આપણે હરધરી તૈયાર રહેવું રહ્યું. આપણા આગેવાનોને આપણી, વચ્ચેથી ઉઠાવી જવામાં આવે તો આગેવાનો વગર પણ આપણે આપણો કાર્યક્રમ ચલાવ્યે રાખવાની શક્તિ કેળવવી જોઈએ. એ જ સ્વરાજ્ય ચલાવવાની શક્તિ છે. અને દુનિયામાંની કોઈ સરકાર એક આખી પ્રજાને જેલમાં પૂરી શકે તેવું ન હોવાથી અને એણે એ પ્રજાની માગણી આગળ માર્યું નમાવવું જ રહ્યું, અગર તો પ્રજાને એ તેવી સરકારને માટે જાગ્રત કરી આખી પોતે રખસત લેવી રહી.

આ ઉપરથી જણાશે કે ખુનામરકીથી દૂર રહેવું અને આપણા કાર્યક્રમમાં લાગ્યા રહીને આગળ ધપ્યે જવું, એમાં જ આપણી ફતેહની ચાવી રહેલી છે.

સરકારની સામે બે માર્ગ ખુલા છે. રમે તે ગ્રહણ કરે. એક તો આ હીલચાલને નમવું અથવા તો જંગલી રીતે અખત્યાર કરીને તેને દાખી દેવા પ્રયત્ન કરવો. આપણે પણ કા તો એ જુલમ આગળ ખાત થવું ચા તો એ જુલમને આપણી જાત ઉપર ભાગી જવા દધને પણ નીચા ન નમતા આપણી લડત લડ્યે જવું રહ્યું.

§ અદાલતોની ઈન્દ્રજાળ

આપણને જે વફીલો અને અદાલતોની મોહની ન હત અને આપણા હલકા મનોવિકારને ઉરકેરી અદાલતની ચુંગાલમાં ફસાવવા માટે કજીઆદલાલો ન હત તો આજે આપણે જે જીવન ગાળાએ છીએ તેના કરતા ધણું જ વધારે સુંદર જીવન ગાળતા હત. અદાલતોમાં વારંવાર જતા લોકો—તેમનામાંના ઉત્તમ લોકો પણ—સાક્ષી પૂરશે કે તેમની આસપાસનું વાતાવરણ કેવળ સૂગ ઉપખતનાઈ હોય છે. બન્ને બાજુએ ખોટા સાક્ષીઓ ઉભા કરવામાં આવે છે, જેઓ પૈસા માટે કે મિત્રાચારી માટે પોતાનો આત્મા પણ વેચવા તત્પર હોય છે. આથી વધુ હલકું તો એ છે કે અદાલતો સરકારની સત્તાને નભાવે છે. તેઓ ન્યાય આપવા માટે છે, એમ લાગે છે અને તેટલા જ માટે તેને પ્રજાની સ્વતંત્રતાની સંરક્ષણભૂમિકા કહેવામાં આવે છે. પણ જ્યારે તેઓ કોઈ અનીતિમાન સરકારની સત્તાને ટેકા આપે છે ત્યારે પ્રજાની સ્વતંત્રતાની, સંરક્ષણભૂમિકા કહેવડાવવાનો તેનો હક નહ થાય છે, અને પછી તે

પ્રજાશ્રીય શુરસાને દાખી દેવા વ્યક્તિ પર પ્રહાર કરે છે. પંખખની માર્શલ લા અદાલતો તથા સમરી કેટલી આ જ પ્રકારની હતી. એ અદાલતોનું આપણે ઉમમાં ઉચ્ચ સ્વરૂપ જોઈએ. સાધારણ સમયમાં પણ જ્યારે ઉંચી જાતિના લોક અને તેમના ગુલામ વચ્ચે ન્યાય કરવાનો પ્રસંગ આવે છે ત્યારે પણ તે એટલી જ ઉંચી હોય છે. આખા જગતમાં આમ જ છે. નૈરોબી (પૂર્વ આફ્રિકા) માં એક નિર્દોષ હબશી પર જાણીબુજીને ધાતકીપણે ગુન્નરવા માટે એક અંગ્રેજ અમલદાર પર ચલાવવામાં આવેલો મુકદ્દમા અને તેમાં તેને થયેલી નજીવી સજાનો જ દાખલો લો. હિંદુસ્તાનમાં ધાતકીમાં ધાતકી ખુબ કર્યાના ગુન્હાને સાર કાઢી પણ અંગ્રેજને કાયદામાં જણાવવામાં આવેલી બારેમાં બારે સજા દહી બોગવવી પડી છે ?

અંગ્રેજોને બદલે હિન્દીઓ ન્યાયાધીશો તથા સરકારી વકીલો બનશે ત્યારે આ સ્થિતિમાં દેશો ખાસ ફેરફાર થશે એમ માનવાનું કારણ નથી. અંગ્રેજો કાંઈ સ્વભાવે કરીને જ નીચ નથી, તેમ હિન્દીઓ કાંઈ દેવના ધરના ફિરસ્તા નથી. બંને પર આસપાસના સંબંધો અસર કરી શકે છે. માર્શલ લોના અમલ દરમિયાન એવા હિન્દી ન્યાયાધીશો તથા હિન્દી વકીલો પણ હતા જેઓએ અંગ્રેજોના જેટલું જ અધમ વર્તન કર્યું હતું. મનિમનવાલામાં જો બાસનર્થ સિંઘે સીઓનું અપમાન કર્યું તો અમૃતસરમાં હિન્દીઓ નિર્દોષ સીઓ પર જુલમ ગુન્નરનાર હતા. મારો આક્ષેપ રાજ્યપદ્ધતિ પર છે, વ્યક્તિગત અંગ્રેજો પ્રત્યે નથી. અંગ્રેજો જોડે મારે દેશો અગત દલ્લો નથી. આજુ પદ્ધતિમાં સુધારો કરવાની નિરર્થકતાની ખાતરી મને થઈ તે પહેલા પણ જેમ કેટલાક અંગ્રેજોને હું પૂછતો, તેમ હજી પણ એ લોકોમાંના કેટલાયને હું પૂછું છું. મિ. અન્ડરૂડ અને બીજા કેટલાક અંગ્રેજો તો મને આગાહી કરતાયે વધુ વધુ માન્ય બનતા જાય છે, પણ મારા સમા બાઈ કરતાં પણ મને વધુ વ્હાલો હોય એવો કોઈ આવતી કાલે જો હિન્દીનો વાઇસરાય બને તો તેનું પણ હું માન નહિ કરું. કારણકે એવડી મોટી પડી. પર. રહીતે ને. પોતાની પસિલના નવાની શકશે એ નિર્ણય આને મને ખાતરી નથી, કારણ આપણા વિશેની અપાતતાની કલ્પના ઉપર ખડી થયેલી અને જે મૂળથી જ દૂષિત છે એવી પદ્ધતિ પર તેને કામ કરવું પડે. સેતાન સુદાં પોતાના હેતુઓને ખાતદાનીનો દોષ ચડાવવા અને તે પ્રત્યે માન ઉત્પન્ન કરાવવા માટે ઘણું ભાગે નીતિનાં સાધનો તેમજ નીતિની બાધાનો ઉપયોગ કરે છે.

આ સરકારમાં બંને બંધા દેશો લોકો જ હોય પ્રણે હાલ જે પદ્ધતિ પર તેનું કામ ચાલે છે તે જ દેશે કાંઈ લેવાનું આજુ શકે તો હાલની સરકારના જેટલી જ

એ પણ અસહ્ય થઇ પડે—એટલું જ બતાવી આપવા આટલું વિષયાંતર થયું, આ જ કારણને લીધે લૉડ સિંહને ગભેરી મોટી જગ્યાથી મને તો લેશ પણ સતોષ નથી થયો. આપણામાં વિચાર અને વ્યવહારમાં સંપૂર્ણ એકતા હોવી જોઈએ તથા આપણને જોઈતું હોય તો અંગ્રેજોને જોડેનો સંબંધ છોડી દેવાની શક્તિ પણ આપણામાં હોવી જોઈએ.

પણ પાછા આપણે અદાલતો પર આવીએ, જ્યાં સુધી પેલાં કહેવાતાં ન્યાય-મંદિરો તરફ લગભગ ધાર્મિક માનવૃત્તિ અને વિશ્વમયની નજરથી જોવાનું આપણે નહિ છોડી દીધે ત્યાં સુધી ઉપર કહેલી માનભરી ધૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા આપણે શક્તિમાન નહિ બનીએ.

જેઓની લોભવૃત્તિ, વેર અગર ગામી માગણીઓ અદાલતોમાં રજૂ સતોષાધ છે તેમણે પણ સરકારની સત્તાને સ્થાયી બનાવવાનો જે અતિમ હેતુ આ અદાલતોના મૂળમાં રહેલો છે તે તરફ દુર્લક્ષ ન કરવું જોઈએ. અદાલતો વગર સરકાર એક દિવસ પણ નબી શકે નહિ. મારી યોજના મુજબ દરેક દેશી વફીલ અદાલતમાંથી નીકળી જાય અને અદાલતોમાં દીવાની મુકદ્દમા નહિ રહે તોપણ અદાલતોમાં રજૂ પ્રજા પરનો સરકારી અંકુશ ચાલુ રહેશે એ હું કબૂલ કરું છું. પણ અદાલતો આપણને છેતરતી તો મટશે જ. અને આજે જે નૈતિક પ્રતિષ્ઠા અને માનની લાગણીથી અદાલતો તરફ જોવાય છે તે મટી અદાલતો તેના યથાર્થ રૂપમાં પ્રજા સમક્ષ રહેશે. આ વાત નવાઈ ઉપજાવનારી છતાં તેટલી જ ખરી છે કે જ્યાં સુધી અંગ્રેજો ધીરે ધીરે દેશીઓને રાજ્યસત્તા સોંપશે એમ આપણે માનતા હતા ત્યાં સુધી અદાલતોમાં હંચા હોવાઓ પર દેશીઓની નીમણુક થતાં તેને આપણે આનંદથી વધારી લેતા. હવે જ્યારે આપણી માન્યતા એવી થઈ છે કે ચાલુ રાજ્યનીતિમાં ધીરે ધીરે સુધારો કાઢી રીતે થઈ શકે તેવું છે જ નહિ ત્યારે આવી દરેક નીમણુકને તેના માયાવીપણાને કારણે આપણે અનિષ્ટ લેખવી જોઈએ. આટલા માટે જ જે વફીલ પોતાની વફીલાત છોડી દે છે તે અદાલતની પ્રતિષ્ઠા પર ઘા કરે છે અને તેટલે દરજ્જે તેવો લાગ જોટલો વ્યક્તિના લાભમાં છે તેટલો જ પ્રજાના લાભમાં પણ છે.

અદાલતોને પરિણામે થતી પૈસાની ખુચારી તો આમાં આપણે ગણી જ નથી, તે છતાં એ કંઈ જેવી તેવી નથી. ચાલુ રાજ્યનીતિને અંગે સ્થપાયેલી દરેક સંસ્થા ધણી જ ખરચાણ ધોરણ પર ચલાવવામાં આવે છે. તેમાં પણ અદાલતોનું ધોરણ તો

સૌથી વિશેષ ખરચાણ છે. ઇંગ્લેન્ડની અદાલતોના ધોરણથી હું વાકેફ છું. હિન્દી અદાલતોનું સાધારણ અને દક્ષિણ આફ્રિકાની અદાલતોનું ગાઢું જ્ઞાન મને છે. અને હું લેશ પણ અચકાયા વગર કહી શકું છું કે હિન્દી અદાલતો આ ત્રણેમાં સૌથી વધુ ખરચાણ છે. લોકોની સામાન્ય આર્થિક સ્થિતિ જોડે તેનો બિલકુલ મેળ જ નથી. દક્ષિણ આફ્રિકાના મોટામાં મોટા વકીલો—અને તે પણ ઘણા જ બાહોશ હોય છે—હિન્દુસ્તાનના વકીલો જે મહેનતાણું લે છે તેટલું લેવાની હિમત કરી શકતા નથી. કાયદાની સલાહ માટે પંદર મોનામહોર તો ત્યાં બહુ જ ચર્ચ ગઈ. હિન્દમાં હજારો રૂપિયા લેવાય છે. જે પદ્ધતિની રૂએ એક વકીલ માસિક પચાસ હજારથી એક લાખ રૂપિયા કમાઈ શકે તે પદ્ધતિના મૂળમાં કંઈ પાપી તત્ત્વ હોતું જ નોંધાયે. કાયદાનો ધંધો એ કંઈ સદાચાલુ નથી; ન હોવી જોઈએ. કાબેલમાં કાબેલ વકીલની મદદ ગરીબમાં ગરીબ રૂપતને વાજબી મહેનતાણે મળવી જોઈએ. પણ આપણે તો વિદ્વાયનની રૂઢિની નકલ કરીને તેના પર પાછો મુદ્દારો કર્યો છે. અંગ્રેજ વકીલોને હિન્દુસ્તાનની હવા ભારે પડે છે. હંડી અને આકરી હવામાં પડેલી ટેવો તેઓ હિન્દમાં ચાલુ રાખે છે, તેની સાથે વખતોવખત હવા ખાવા શીતળ ટેકરીઓ પર તથા પોતાને દેશ જવા માટે તેમજ પોતાનાં હોદ્દાઓને માટે ઉત્તમ તથા શ્રીમંતને જાગે એવી દેખવણી માટે પૂરેપૂરી સામગ્રી રાખે છે. આ કારણોને લીધે તેમના મહેનતાણાનો દર ઘણો જ ઉંચો હોય છે. પણ હિન્દુસ્તાન આ ખરચ સહન કરી શકતું નથી. આપણે એમ માની બેસીએ છીએ કે આવા અંગ્રેજોના સમોવડીયા તરીકે અપવા માટે પણ આપણે પણ આવું હદ બહારનું મહેનતાણું લેવું જોઈએ. અહીંની પોતાની પરિસ્થિતિને તદ્દન પ્રતિદૂષ એવાં અંગ્રેજી ધોરણ તથા રીતભાત હિન્દુસ્તાન જે દિવસે અખત્યાર દરશે તે દિવસ હિન્દુસ્તાનના દમભાગનો હશે. મેં જે દૃષ્ટિ-ગ્રિન્દુથી અદાલતો તથા વકીલાનના ધંધા પ્રત્યે વિચાર કરવાનું મૂચવ્યું છે તે દૃષ્ટિએ કોઈ વકીલ જોવા પ્રયત્ન કરશે તો તેને જરૂર સૂઝી જશે કે જે તેને પ્રજાની સેવા કરવી હોય તો એક કાણુની પણ ઢીલ કર્યા વગર તેણે પોતાની વકીલાત છોડવી જોઈએ. મેં ક્યાર બતાવેલી હકીકતો ત્યાં સગી એ ખોટી પાડી શકે નહિ ત્યાં સુધી એમાંથી એનાથી ખીજે એકે નાજુક શાદી શકાય નહિ.

ફતાલીમની જરૂર

આપણામાં તાલીમની અગત્ય કેટલી છે એ વિષે મદ્રાસ ઇલાકાના મારા અનુભવો વર્ણવતા હું અગાઉ કેટલુંક લખી ચુક્યો છું. રાહીલખડની મુસાફરી દરમિયાન પણ એ જ તાલીમનો અભાવ હું જોયા કરું છું.

દરેક જગાએ માણસની ખોટને લીધે નહિ પણ અવસરોમાં તાલીમના અભાવને કારણે હું અવ્યવસ્થા અને અધાધુધી જોઉં છું. દરેક જગાએ સ્વયંસેવકો ઉપર અગાઉ કદી ન ગમ્મવો પડ્યો હોય એવડી મોટી સભાઓ, જલસાઓ કે સરઘસોના બદોખસ્ત રાખવાનો બોલો પડે છે. કામના કગ્તા દરેક જગાએ ઘોઘાટ અને હો હો જ વધુ હોય છે.

ભાઈસાહેબ શૌક્તઅલી દરેક જગાના અવિશ્રાત યોગદેહોય છે જ્યાં જ્યાં ત્યાં બધાનું મન રાખવાની એમને વિશેષ હકદા રહે છે તેથી 'રાત ઘોડી ને વેરા ધણી' એટલી બાબતો ઘણીવાર એમના દાર્પકમમાં જોડવાય છે. દાખલા તરીકે એમણે એક જ દિવસે મોટરમાં મુસાફરી કરીને અલીગઢથી હાથરસ, હાથરસથી એટા અને એટાથી કાસગંજ એમ ત્રણ શહેરના દાર્પકમો ઉઠેલીને રાતે રેલવેને કા પુરે જવાનું માથે લીધું. મોટરની મુસાફરી બધી મળીને ૮૦ માઇલની હતી અલીગઢમાં કામ કરનારાઓની એક સખત સભા સવારના પહોરમાં જ પૂરી કરીને પોણા દસ વાગે અમે મોટરમાં નીકળ્યા અને ૧૧ વગે હાથરસ પહોંચ્યા. ત્યાં તો કહે મારું કામ હાથરસમાં ઘોઘાટ કરતા હજારો લોકોના ટોળા, અને સરઘસ તો ત્યાં વાટ જોઈ રહ્યું હતું. પાઞ્જથી તાબડોલ જાહેરસમાં પણ એવડી તો જગ્યા હતી કે મજબૂતમાં મજબૂત માણસનો અવાજ પણ કહ્યું કામ ન કરે આ રીતે દશમાં થાકને તો પાર જ શેનો હોય? બાકી અમારા મહેનતના બદલામાં ત્રણ ઓનગરી મેંજરોટોએ પોતાના હોદ્દા છોડ્યા ત્યાંથી પાછા ઉપડ્યા તે એટા પહોંચ્યા આઠી હાથરસના કરતા કંઈક વધુ વ્યવસ્થા હતી. અહીંનું પનારીને અમારી મોટરે તાબડોલ કાસગંજ જવા ઉપડી. રસ્તામાં અકસ્માતો નડ્યા અને મોટરે અટકી પડી. જેમ તેમ કરીને અમે કાસગંજ પહોંચ્યા. મૌનાના શૌક્તઅલી અને તેમના મોમતીઓ વખતસગ પહોંચી ન શક્યાથી ટ્રેન પકડી શક્યા નહિ એટલામાં સખ્યાબધ લોકોએ ગળનમાં આપ્યા. કાસગંજની સભામાં એનું વિરાટ સ્વરૂપ જોતા હીક બદોખસ્ત જળવાવો કહેવાય, જોકે તે જળવવાને ખૂબ

જાહેમત ઉઠાવવી પડેલી. પણે સાગતાં ચરણુસ્પર્શ કરવાની ખાખત આ તરફ એટલી તો આનવાય થઈ પડી છે કે વ્યવસ્થાપકો પરાણુઓને એમાંથી કેમે ક્યે ઉગારી શકતા નથી. આ ઉપરાંત આમાં જે વખતની બરબાદી થાય છે અને મોટાં ટોળાંઓ આતું વન્દન કરવા ધસે છે ત્યારે એ ધક્કામુક્કીમાં જે ભેખમ રહેલું છે તે જાહે.

પણ સૌથી ત્રાસદાયક અનુભવ તો કાસગંજથી કાનપુરની રાતની રેલવે મુસાફરીના હતો. દરેક સ્ટેશને લોકોનાં ટોળેટોળાં ખૂમરાણુ કરી મુકે અને અમને ધડીવાર જંપવા ન દે. ટોળાંઓ દર સ્ટેશને અને જગ્યાડવા અને દર્શન કરવા ધાધલ મચાવી મુકે. એ બધું કેવળ અસહ્ય હતું. મારા ચાકને પાર નહોતો રહ્યો; માઈ માથું સખત ફરતું હતું અને વિશ્રાંતિની અતિશય જરૂર હતી. મારી સ્ત્રી તેમજ બીજાઓ તેમને પોતાની લાગણીઓને રોકવા અને ચૂપ રહેવા ગમે તેટલી વિનંતિઓ કરે પણ કશી દાદ મળે નહિ. તેઓ વધુ આજીજીઓ કરે તેમ તેમ લોકો વધારે જ દલીલો કરે અને ઘોંઘાટ મચાવી મુકે. આવી રસાકસી ચાલ્યા જ કરે. મારી સ્ત્રી ડયામાની બત્તી જેટલી વાર ખૂજાવી નાંખે તેટલી વાર તેઓ તેને ફરી સજમાવે. ખારી બંધ કરે તો તેને પણ લોકો પાછી ઉઘાડી નાખે. 'આખા દિવસની તકલીફ પછી થોડીક વિશ્રાંતિ લેવા સૂતા છે, એટલું પણ શું તમારાથી સહન નથી થઈ શકતું? શું તમારે એમને અકાળે મારી નાંખવા છે?' એનો તેઓ જવાબ આપે કે 'અમે કાસના કાસ ચાલીને દર્શન કરવા આવ્યા છીએ. અમને દર્શન કરવા દો!' મેં કહ્યું કાળજી કરીને મળરકું' યતાં સુધી ન જ ઉઠવાનો નિશ્ચય પાળ્યો, પણ આખી રાત દરમિયાન અમારામાંના કોઈની આંખ પગવાર મળી નહિ હોય. ગાંડાતૂર પ્રેમનું આ એક વિલક્ષણ ઉદાહરણ હતું. દુઃખ, દારિદ્ર્ય અને અપમાન હેઠળ રગદોળાતી આતુર અને શ્રદાળુ પ્રજા માને છે કે મારી પાસે એમને માટે આશાનો સંદેશો છે. ચોમેરથી તેઓ હું જાઉં છું ત્યાં એકઠાં થાય છે.

હું માનું છું કે મારી પાસે તેમને માટે આશા અને નિશ્ચિત છૂટકારાનો સંદેશ છે. પણ.....હા, અહીંઆં જ મોટો પહાડ જેવોડો પણ આડો પડેલો છે. આપભોગ વગર, તાલીમ વગર, સંયમ વગર છૂટકારો નથી, આશા નથી. તાલીમ વગરનો એકલો આપભોગ પણ ફોરાટ જશે. હાડમાં ઘર કરી બેઠેલી આ અવ્યવસ્થિતપણુની જેવમાંથી તાલીમ કેવી રીતે કેળવવી? બ્રિટિશ લશ્કરીઓનાં સંગીનો અગર બ્રિટિશ દંભ અને છેતરપીંડીથી શું? બ્રિટિશ અમલદારોને આ પ્રેમધેલી શાંતિપ્રિય નિર્દોષ

પ્રજ્ઞ માટે કશીયે લાગણી નથી. તેઓ તો તેમનું માથે તો, જગથી પદ્ધતિઓથી માખીઓની પેરે તેમને મારી નાખે સર માઈકલ ઓડપાયરે એમ કરવાનો પ્રયત્ન કરી જોઈ નિષ્ફળતા મેળવી અને સદાની નામોજીને પોતાની કરી ।

પણ આ પ્રેમનું પ્રદર્શન પશુમજથી ન દેખાતું હોય તોપણ તેને દેશકાર્ય માટે તાલીમ આપી કેળવ્યા વિના હિન્દુસ્તાનને માટે સ્વગત્ય પ્રાપ્ત કરવાનું સામર્થ્ય એનામા થોડું જ આવી જવાનું હતું ? પ્રજ્ઞ એના માઠા પ્યાગનું પ્રદર્શન કરવા પાછળ જો એના સેડકાને અત્યંત જરૂરી આરામ પણ લેવા ન દેતા મારી નાખે, તો એ કેવી રીતે પોતાની ઇશ્તિનિહિ કરી શકશે ? આથી આપણે આવા રાત્રિના પ્રદર્શને વગેરે બંધ કરવા જોઈએ. આપણામાના સોથી નાનામા નાના માણસની લાગણીના પણ આપણને વિચાર હોવો જોઈએ. એક આખી ગાડીના મુખાશરોની વિશ્રાંતિને બગાડ કરી મુકતા પહેલા આપણે વિચાર કરવો જોઈએ. આપણા આગેવાનો પ્રત્યેના આપણા પ્રેમને દેશના ઉપયોગી કામ કરવાની શક્તિમા આપણે ફેરવી નાખના શીખવું જોઈએ આગેવાનના ચચુચર્ચ કરીને અને એની 'જે' બોલાવીને સતોવાનારો પ્રેમ વાઝીઓ નીવડવાનો ઘણો જ સભવ રહે છે. આવો પ્રેમ ધીમે ધીમે સદગુણ ગણાતો અટકે છે, અને આગળ જતા તો તે સ્વચ્છ અને તેથી દુર્ગુણ થઈ પડવાનો પણ સભવ રહે છે પ્રજ્ઞની સામે આજ સોથી મહાભારત કાર્ય તો એ છે કે તેણે પોતાના જાડી પ્રજ્ઞમય મેળાવડાઓમા તાલીમ દાખલ કરી તેની ઉપયોગિતા ટકાવવી અસહકારનો હેતુ દ્રેષ શીખવવાનો ન હોય પણ પ્રજ્ઞને અદગ્ના કે બહાગના કોઈ પણ શત્રુની મામે પોતાનું ઈક્ષણ કરતા શીખવવાનો હોય. અસહકારને મજાન કરવાની ખાતર આજે આ પ્રાચીન પ્રજ્ઞના એકેએક અંગ વચ્ચે નમૂનેદાર સહકાર અને એમતા જરૂરી છે. એ સહકારનો પાઠ જોઓ આપણા બહાલા છે તેમની જોડે સહકાર કરતા શીખીને જ, આપણે આરબીયે

૬ એકાંતની વાત

૧. બ્રહ્મચર્યના પાલનને વિષે સવાલ કે સલાહ પૂછનારા મારા ઉપર એટલા ૧૧ બધા કાગળો આવે છે અને આ વિષયમા હું એવા આગ્રહી વિચાર ધરાવું છું કે મને લાગે છે કે આપણા પ્રજ્ઞજીવનની હાલની અત્યંત ટોચટીની ધડીએ મારા અનુભવોથી વાચકવર્ગને મારે અચૂત ન રાખવો ધટે.

‘બ્રહ્મચર્ય’ એ સંસ્કૃત શબ્દ શાસ્ત્રમાંથી આપણને મળેલો છે, અને તેનો માહમા આપણે બ્રહ્મચર્યનો જે સામાન્ય અર્થ કરીએ તેથી અનેકગણો વધારે ગવણેલો છે. બ્રહ્મચર્ય એટલે ‘સર્વ ઇન્દ્રિયો ઉપર સંપૂર્ણ કાબુ’ ને પૂર્ણ બ્રહ્મચારી છે તેને માટે આ સંસારમાં કશું જ અસાધ્ય નથી. પણ આ આદર્શ સ્થિતિ હોય તેટલે સુધી પહોંચેલાં માણસે જવલે જ નેવામાં આવે છે. એને ભૂમિતિમાંની સરળ રેખાની ઉપમા આપી શકાય, જે માત્ર દૃષ્યનામાં જ રહે છે; પ્રત્યક્ષ કદી નથી દોરી શકાતી. અને આમ છતાં એ એક મહત્વની વ્યાખ્યા છે જે ભૂમિતિમાં ભારે ભાગ ભજવે છે. તે જ પ્રમાણે સંપૂર્ણ બ્રહ્મચારી ભલે દૃષ્યનામાં જ રહી શકતો હોય છતાં એને આપણે જે રાતદિવસ આપણી આંખ સામે ન રાખીએ તો આપણી સ્થિતિ સુકાન વગરના વહાણના જેવી થઈ પડે. એ કલ્પનિક સ્થિતિને જેમ વધુ વધુ પહોંચવાનો પ્રયત્ન કરીશું તેમ તેમ આપણે સંપૂર્ણ થઈશું.

પણ આ વિશાળ અર્થને છોડી અત્યારે તો ‘ધીર્યશ્લા’ના અર્થમાં જ બ્રહ્મચર્યની વાત કરવા ઇચ્છું છું. હું માનું છું કે મન, વાણી ને કર્મથી સંપૂર્ણ સંયમ પાળ્યા વિના આધ્યાત્મિક પૂર્ણતા પ્રાપ્ત ન જ થઈ શકે. અને જે પ્રભામાં આવાં સ્ત્રીપુરુષો નથી એની અધોગતિ ઓછસ છે.

પણ એ સિદ્ધાંતને પણ જવા દઈને અહીં આ તો હું આપણા રાષ્ટ્રીય ઉત્થાનની આ ધડીની સ્થિતિએ એક અત્પ્રકાશના અનુકાન તરીકે જ એની સર્વોપરી અગત્ય પ્રજ્વલે દેસાવવા મથી રહ્યો છું. દેશમાં આજે રોગ, દુષ્કાળ, દારિદ્ર્ય અને પ્રત્યક્ષ ભૂખમરો લાખો લોકને બરખી રહ્યો છે. શુભાભીના ચક્રમાં આપણે એવા તો ચક્રમ રીતે દમાઈ રહ્યા છીએ કે આપણામાંના ઘણાને તો એની ઝોળખ સરખી નથી રહી; ડલટા આપણી અત્મારની આર્થિક, ગાનસિક અને નૈતિક અવનતિની સ્થિતિને તેઓ ઉન્નતિની સીડી માની રહ્યા છે! હિન્દુસ્તાનને માથે લદાયેલા શક્તિસી ભરકરી ખરચો, લેન્ડેશિપરના અને બીજા બ્રિટિશ વેપારીઓના લાભની જ દૃષ્ટિ રાખીને ઇરાદાપૂર્વક બાંધવામાં આવેલું આ દેશનું આર્થિક ધોરણ અને જુદાં જુદાં સરકારી ખાતાઓ ચલાવવાની ઉઘાડ પદ્ધતિ — આ બધાથી હિન્દુસ્તાન એટલું નીચોવાય છે કે રોગાદિ સામે બાથ બીડવા તેનામાં બેઠતી તાકાત નથી રહી. ગોખલેશ્વરના શબ્દોમાં હાલની રાજ્યપદ્ધતિએ પ્રજાની પ્રગતિને એટલે દરફળે સોરી નાંખી છે કે આપણામાંના જિંદામાં જિંદાને પણ નીચા નમવું પડ્યું છે.

અમૃતસરમાં તો હિન્દને પેટે ચલાવવામાં આવ્યું! ઇરાદાપૂર્વક કરવામાં આવેલું પંજાબનું પ્રજાઅપમાન અને હિન્દી મુસલમાનોને આપવામાં આવેલાં વચનોનો

બેશરમી અને ઉદ્ધતામયો ભંગ, પ્રજાનાં નૈતિક દારિદ્ર્યનાં તાજાં ઉદાહરણ છે. એ આપણા અંતરાત્મા પર જ કાપ મુકે છે. આ બે જુલમોને મૂળે મ્હોડે આપણે સાંખી લીધા કે પ્રજાને હતવીર્ય અને ખાચલી કરી મુકવાની ક્રિયા સંપૂર્ણ થઈ એમ સમજાવું.

જેઓ આ બધું સમજે છે તેમને આવી અધોગતિના વાતાવરણની વચ્ચે આજે સંતાનની ઉત્પત્તિ કરવી એ શું લાભ છે? જ્યાં સુધી આપણે લાચાર અને દીનદીન છીએ, રોગ અને દુષ્કાળથી ઘેરાયેલા છીએ, ત્યાં સુધી સંતાન ઉત્પન્ન કરીને આપણે દેશમાં કેવળ ગુલામો અને અલ્પપ્રાણ માછલાંકલાઓની જ સંખ્યા વધારશું. જ્યાં સુધી હિન્દુ સ્વતંત્ર ન થાય, જૂનામરાથી હારી ન જાય અને દુષ્કાળ, કલેરા, ઇન્ફ્લ્યુએન્સા—એવી રોગો, ઇત્યાદિથી બચવાનાં જ્ઞાન તથા સાધન ન સંધરી શકે ત્યાં સુધી સંતાન પેદા કરવાનો આપણને અધિકાર નથી. જન્મસંખ્યાની યાદીઓ મારા વાંચવામાં આવે છે ત્યારે મને જે દિલગીરી થાય છે તે હું વાચકવર્ગ આગળ દૂપાવી શકતો નથી. મરજીયાત સંયમ અખત્યાર કરીને પ્રજોત્પત્તિ મુલતવી રાખવાની પ્રજાને સલાહ આપવા બાબત મેં વરસોનાં વરસ સુધી ચિંતન કર્યું છે, અને હું એવા નિર્ણય પર આવ્યો છું કે એવી સલાહ આજે પ્રજાને આપવામાં બેશમાત્ર મુકસાન નથી; ઉલટું એ જ અત્યારે ધર્મ છે. હિન્દુસ્તાન અત્યારે તેની હાલની પ્રજાનું પણ ઘટું પાલનપોષણ કરવા પૂરતાં સાધન વગરનું થઈ પડ્યું છે. અને એનું કારણ એ નથી કે એની પ્રજા વધી પડી છે; પણ એ છે કે હિન્દુસ્તાન આજે વિદેશીઓની ખૂંસરી તળે છે, અને એ વિદેશીઓનાં અંતરમાં એને દિવસે દિવસે વધુ અને વધુ ફાલી ખાવાની દાનત વિના ખીલું કર્યું નથી.

આ પ્રજોત્પત્તિ રોકવી કેમ કરીને? યુરોપની દબે અનીતિના કે કૃત્રિમ ઉપાયો દ્વારા નહિ, પણ આપણા જીવનને કેળવીને અને સંયમ પાળીને. માળાપોએ છોકરાંઓને બ્રહ્મચર્યપાલનના પાઠ આપવા ઘટે. હિન્દુ શાસ્ત્રાનુસાર છોકરાને વહેલામાં વહેલો રૂપમે ત્રસે પરણાવી શકાય. જે હિન્દુસ્તાનની માતાઓને સૂઝી જાય કે છોકરાંઓને છોકરાછોકરીઓની ઉમ્મરમાં પરણાવવાં એ મહાપાપ છે તો આપણાં અરધાં લગ્નો આપોઆપ જ બંધ થઈ જાય તેમ છે. વળી આપણે ત્યાંની છોકરીઓ હિન્દુસ્તાન ઉપર દેશ હોવાથી વહેલી વયમાં આવે છે એ વહેમમાંથી પણ આપણે એકદમ હારી જવું જોઈએ. આથી વધારે ખોટો ખીજો કોઈ વહેમ મેં જોયો નથી. હું હિમ્મતથી કહું છું કે હવાપાણીને પુવાવર્યાની જોડે કદી લેવાદેવા નથી. અકાળે જીવાની આવી

નમ છે તે આપણાં કુટુંબોમાં આજે જે માનસિક અને નૈતિક વાતાવરણ પ્રવર્તે છે તેને કારણે છે. માતાઓ અને ઘરનાં વડીલો નિર્દોષ છોકરાંઓનાં મન ઉપર બિચપણથી જ અસુક વરસતી ઉમ્મરે પહોંચતાં જ પરણવા અગર સાસરે જવું પડવાની વાત ફાવવાને પોતાનો ધર્મ સમજે છે. બચપણથી જ—ક્યાંક ક્યાંક તો ખારણામાંથી જ—એમનાં સમાધ વેવિશાળ કરી દેવામાં આવે છે! એમને જે રીતે તૈયાર કરેલો ખોરાક ખવડાવવા પીવડાવવામાં આવે છે, જે રીતે એમને પહેરાવવા ઓઢાડવામાં આવે છે, એ બધું એમનામાં વિકારોને વહેલા જાગૃત કરવામાં મદદ કરનારું હોય છે. આપણી પોતાની સ્લાવા સેવાની બળતરા તમ કરવા અગર આપણાં મિત્રાભિમાનને સતોપવાની ખાતર આપણે છોકરાંઓને પૂતળાં પૂતળીઓની જેમ શણગારીએ છીએ. મેં સંખ્યાબંધ છોકરાંઓને ઉછેર્યાં છે અને જોયું છે કે છોકરાં તો તેમને ગમે તે જાતનાં કપડાંલતાં આપો તોપણ વગરદરકતે લઇ શકે છે અને પહેરીને રાજ થાય છે. આપણે એમને ખોરાકમાં અનેક જાતના મસાલા અને વસાણાં વાળી ગરમ ચીજો ખવડાવીએ છીએ. તે પચાવવાની એમની શક્તિ તરફ આંધળાં રહીએ છીએ. આનું સ્વાભાવિક પરિણામ એક જ આવી શકે. અકાળ મૃત્યુ, અકાળ સંતતિ, અકાળ મૃત્યુ. માઆપના વર્તનનો વસ્તુપાક શીખવામાં છોકરાં વાર લગાડતાં નથી, તેમનો સ્વચ્છંદ છોકરાંઓને પૂરેપૂરા નિરંકુશ બનાવતો દાખલાની ગરજ સારે છે. અકાળે થતા દરેક સંતાનજન્મની વેળાએ કુટુંબમાં વધામણીઓ ખવાય છે, સાકરો વહેંચાય છે અને ખુશાલી ફેલાય છે! આવા વાતાવરણ વચ્ચે આપણાંમાને આજનો સ્વચ્છંદ પણ ઓછો જ છે એમ કોઇ કહે તો ખોટું નથી.

આપણને દેશના દિલ્લતની જેડે કશી નસખત હોય, હિન્દુસ્તાન મજબૂત બાંધનાં સુંદર અને કદાવર સ્ત્રીપુરુષોની પ્રજા અને એવી આપણી ઇચ્છા હોય, તો આપણે આજ સંપૂર્ણ સંયમ અખત્યાર કરી હાલ તુરતને માટે પ્રત્યેકપતિ કરરી તદ્દન બંધ કરી દેવી જ જોઈએ એ વિષે મને લેણ પણ શંકા નથી. આ સલાહ હું નવાં પરણેલાં જોડાંઓને પણ આપું છું. એકાદ કામમાં નજર પડે એ તેમાં પડીને અટકવા કરતાં વધુ સહેલું છે. મઘમાંસમાં આજ સુધીની જીંદગી ગાળનારને સારું એ વસ્તુઓનો ત્યાગ જોઈશે કહણ છે તેટલો જોણે એનું સેવન કર્યું જ નથી એવાને માટે નથી. પડીને ઉભા થવું એના કરતાં ઉભા જ રહેવું એ અનંતગણ વધુ સહેલું છે. જેની વાસનાઓ નામ થઈ ચુકી છે એને જ સંયમનો ઉપદેશ કરવો ઘટે એ દલીલ ભૂલભરેલી છે. તેવી જ રીતે જે યરીરે જ દુર્બળ અને તવાઈ ગયેલો છે તેને પણ સંયમનો ઉપદેશ કરવામાં કશો અર્થ નથી. મારો તો આગ્રહ જ એ છે કે આપણે જુવાન હોયએ કે વૃદ્ધ,

તેમ હોમયે કે અત્મ, ગમે તે ભૂમિકા ઉપર હોમયે તોપણ, આપણી શુભામીનાં વારસ પેદા કરતાં આજે આપણે એકદમ અટકી જવું જોઈએ.

બીજો એક મુદ્દો માથાપોને અહીં જ કહી લઉં. મિલકત ને ભોગવટા ને વારસો ને વંશ ને એ બધી બ્રમણ્યોની જાળમાં પ્રભુની ખાતર અત્યારે રસાતા ના પાપ કરતાં, સ્વચ્છંદમાં પડતાં પહેલાં મુદ્દત્ જોવાં, જોશ જોવાવવા, લીલ કરવી, અને અંતે ઉગરી જવું; પણ સંયમનો નિશ્ચય કરવામાં, તેનું પાલન ચર કરી દેવામાં કોઈની ધડી રાહ જોવી નહિ—આ સત્સિદ્ધાંત છે.

પ્રજા જે વખતે એક જગત્સત સરકાર જોડે જીવંતે લડતમાં ઉતરી છે તે વેળાએ તેની સામે મુકવા આપણે આપણું શારીરિક, ભૌતિક, નૈતિક, આધ્યાત્મિક બધું જ બળ એકત્રિત કર્યું છએ.

ઇતિહાસિકની ખાતર, જેને આપણે અત્યારે સૌથી વધુ કિંમતી ગણી તે સાધ્ય વસ્તુ મેળવવાની ખાતર, બીજી બધી વસ્તુઓને હોમી દીધા સિવાય ચાલવાનું નથી. આપણા ખાનગી જીવનને આમ શુદ્ધ કરી નિષ્પાપ અને પવિત્ર બનાવ્યા વિના શુભામગીરી કોઈ કાળે આપણાં કપાળમાંથી ભૂસાવાની નથી. આજની સરકારને આપણે પાપી ગણીએ છીએ તેટલા ઉપરથી ખાનગી સદ્ગુણની બરાબરીમાં અગ્રિજોને આપણા પ્રતિસ્પર્ધી માનવાનું જો આપણે છોડી દઇશું, એમને તિસ્કારીશું, તો ભારેમાં ભારે ભૂલ કરીશું. સ્વભાવસિદ્ધ સદ્ગુણોનો દરોએ ધાર્મિક આડંબર કર્યા વગર તેઓ બીજા નહિ તો શારીરિક ગુણો મોટા પ્રમાણમાં પાળે છે જ. આ દેશના રાજકાળમાં શુભાચેલા અગ્રિજોમાં ક્ષત્ર્ય પાળનારાં સ્ત્રીપુરુષોની સંખ્યા આપણા દેશમાં વધારે છે. આપણા યોડીક જૈન સાધ્વીઓ કે જોગણ છે; તેમની કદી જ અસર આપણા રાજદ્વારી જીવન પર નથી. આ સિવાયની બ્રહ્મચારિણીઓ તો આપણામાં છે જ નહિ કહીએ તો ચાલે; જ્યારે મુરોખમાં હજારો સ્ત્રીઓ આ સદ્ગુણ એક સામાન્ય વસ્તુ તરીકે પાળતી મળી આવશે.

જેવરે યોડાક સાદા નિયમો વચકોને મારે અહીં આપીશ, આ નિયમો મારા એકલાના જ નહિ પણ મારા અનેક સોગતીઓના જાતિઅનુભવ ઉપર બંધાયેલા છે.

(૧) છોકરા તેમજ છોકરીઓને સાદી અને કુદરતી ઢબે તેઓ જીવનભર નિર્મળ રહેવાનાં છે એવી જ માન્યતામાં ઉછેરવાં.

(૨) સૌ કોઈએ વસાણાં, મરચો અને ગરમ વસાણોનો ત્યાગ કરવો. ચરખીવાળા અને ભારે ખોરાક, ભારે મિષ્ટાન્ન, મીઠાઈ અને તજેલા પદાર્થો આજ છોડી દેના.

(૩) પતિપત્નીએ જુદા જુદા ઓગડામાં સૂતુ અને એકાત ટાળવી.

(૪) શરીર અને મન બન્નેને સતત અને સારા કાર્યમાં રોકેલા રાખવા.

(૫) 'રાતે વહેલા બે-સાથ વહેવા ઉંડે ધીર' એ નિયમનું કડક રીતે પાલન કરવું.

(૬) કોઈ પણ જાતનું ખીમત્સ અને હવકું સાહિત્ય ન વાચવું. મહિન વિચારોનું ઓસડ નિર્મળ વિચારો છે.

(૭) નાટકો, સીનેમાઓ અને એવા મનોવિદ્યારોને જાગૃત કરનારા તમાશાઓ બેવા નહિ.

(૮) સ્વખાવરથા યાય તો તેથી ગમગાઇ ન જવું. આપું થાય તે તે વેળાએ તદુસ્ત માણુમે હડે પાણીથી ન્હાઈ લેવું એ સૌથી સુંદરમાં સુંદર મલાજ છે. પ્રસંગોપાત સ્ત્રીસંગ એ સ્વખાવરથાની સ્થિતિ સામે ઉપાય છે એ માન્યતા યોગી છે.

(૯) સૌથી મહત્ત્વનું એ છે કે કોઈ પણ વ્યક્તિએ—પતિપત્ની વચ્ચે સુદ્ધા—સયમ અત્યંત અપરો છે એમ માનવું નહિ ઉપદુ સૌ કોઈએ સયમને જીવનની સામાન્ય અને સ્વાભાવિક સ્થિતિ તરીકે માનીને ચાલવું બેધમે

(૧૦) રોજ ઉઠીને પવિત્રતા અને નિર્મળતાને માટે એકાદ મનથી પ્રભુપ્રાપ્તના કરૂંડી એથી આપણે દિનપ્રતિદિન નિર્મળ અને પવિત્ર મનતા જાવું

૧૧ સંયુક્ત પ્રાન્તમાં મુસાફરી

સંયુક્ત પ્રાન્તમાં તો ગાડાની માફ મુસાફરી કરી છે, એમ નીચેની શેઠનિશી જેવાથી જણાયો

૮મી રોહતક	૧૩મી હાથગઢ, એટા, કાસમ જ
૯-૧૦-૧૧મી મુરાદાબાદ	૧૪મી કાનપુર
૧૧મી રાત્રે ચંદીસી	૧૫મી લખનૌ
૧૨મી અલીગઢ	૧૬મી શાહજહાનપુર, ૧૭મી બરેલી

આમાંથી મુરાદાબાદના અમારા ત્રણ દિવસનું વર્ણન તો હું આપી ચુક્યો છું બીજા જગ્યાઓએ જે જે બન્યું તે હું કાંઈ જણાવીશ

રોહતકમાં એલવી લાંકાડદી અને સુફી ઉલ્લાખને રાજદ્રોહી લાપણો જરૂર મળ્યા પકડવામાં આવ્યા હતા એમાંનાં પહેલા બાઈને કલકત્તામાં ગાંધીજી મળ્યા હતા તેમની સાથે

વાતો કરતાં ગાંધીજીએ મલકમાં કહેલું કે ‘તમે કાંઈ કામ કરી બતાવો તો હું રોડતક આવું.’ તેમણે કહેલું કે ‘હું જેવમાં લઉં. આવી નહિ ?’ અને ગાંધીજીએ વચન આપેલું કે ‘તો હું જરૂર આવીશ.’ મોસવી લાકાડદાંએ તો વચન પાળ્યું એટલે ગાંધીજીને પણ વચનપાળવાની ફરજ પડી. રોડતક દિલ્લીથી ૧૫ માઇલ ઉપર નાનકડો કસ્બો છે, અને ઝાઝી વસ્તી નાટ લોકોની છે. લોકો બહુ સાદા, સોજા દિલના અને સાચામોઢા છે. મોસવી લાકાડદાંના ઉપરનું તહોમતપત્ર ગાંધીજીને રોડતકમાં સુભાગ્યે મળી ગયું. તહોમત એ હતું કે મોસવી સાહેબે એક બાપણમાં અંગેજીને ‘હરામખાં’, ‘જેઘમાન’ અને ‘ધોડાખોર’ કહ્યા. મોસવી સાહેબે મક્કામદીના ઉપર ગોળી ચલાવવામાં આવી છે એમ કહ્યું હતું, અને સસ્તનત મિટ્ટીમાં મળનારી છે એમ કહ્યું હતું. ગાંધીજીએ બાપણમાં ૨૫૫ જણાંયુ કે ‘હરામખાં’ એ ગણ છે, એ ગણ ચોતાના મ્હોંમાંથી કરી નીકળે, પણ જરૂર તેઓ સરકારને ‘જેઘમાન’ અને ‘ધોડાખોર’ એટલે દગાખોર કહે, અને તે કહેવા મઠિ સરકાર પકડતી હોય તો તેમને જરૂર પકડે. મક્કામદીના ઉપર ગોળી ચાલો હતા એમ કહેવામાં મોસવી સાહેબનું અજ્ઞાન હતું એમ ગાંધીજીએ કહ્યું, પણ સાથે સાથે જણાવ્યું કે “જે સસ્તનતે મેં મળીની કરી છે, જે સસ્તનત ૩૦ કરોડ પ્રભ તરફ જલ્લીમ બની છે, જે સસ્તનત ૩૦ કરોડ પ્રભને હાથે રહી છે તે સસ્તનત, આ દુનિયામાં ટાંઠ ખુદા હોય તો જરૂર માટીમાં મળવી જ જોઈએ.” મદમદઅલીએ મક્કામદીના વિષેના મોસવી સાહેબનાં વચન માટિ કહ્યું કે ખુદ એક અંગેજી પ્રોફેસરે ઓક્સફર્ડમાં ભરેરે કહ્યું હતું કે મક્કામદીના ઉપર હવાઈ જવાને હથેલાં હતા, એટલે મોસવી લાકાડદાંનાં વચનમાં કાઠક વિગતની જ ખામી હોઈ શકે. આ બંને મોસવીઓએ વકીલો મારફત કાઈ બચાવ રજુ કર્યો નથી.

રોડતક ઊઝીને બીજે દિવસે મુરાદાબાદ ગયા. મુરાદાબાદની પરિવહને છેલ્લે દિવસે અલીગઢ નીકળવાનું હતું. અલીગઢને રસ્તે જ ચંદોસી આવે છે. ચંદોસી સુધી મોટરમાં જઈ ગાંધીજી, સ્વામીશ્રી શ્યામનંદજી અને સ્વામી સત્યદેવજીએ દુકાં દુકાં બાપણે આખ્યાં હતાં.

અલીગઢ તો ખાસ મોલાના શીક્ષકઅલીના આગ્રહથી જ ગાંધીજી ગયેલા. “પ્રથમ અલીગઢ કોલેજ ખાલી કરીશું તો હિન્દુસ્તાનની ઉપર ભારે અસર પણ થશે અને તો જ શુભરાતે જે કામ કરેલું છે તેણે કામ મુસલમાનો બતાવી શકશે” એમ શીક્ષકઅલી ન્યાં ત્યાં કહેતા હતા. બપોરે અલીગઢના વિદ્યાર્થીઓને કોલેજના ક્ષેત્રમાં જ આવેલા તેમના ‘યુનિયન’ના મકાનમાં ગાંધીજી, મોલાના શીક્ષકઅલી અને મદમદઅલી મળ્યા. રાત્રઆતમાં ગાંધીજીએ અસહકારનો સિદ્ધાન્ત વિદ્યાર્થીઓને સમજાવ્યો. ચોતાની અનેક વર્ષની સસ્તનતની સેવા-નિઃસ્વાર્થ સેવા-સસ્તનતની સાથેના અનેક વર્ષો સુધીનો સહકાર-બોચર અને કુલ લડાઈ, તથા મધ લડાઈ વખતે ચોતે કરેલો સરકારનો સહકાર, અને ગયા ૭ મહિનામાં રાજ્ય પરનો હડી ચલેલો ચોતાનો ઈતખાર-એ સમજી ખૂલ વિગતથી તેમણે કહી સંભળાવ્યું, અને ખૂલ અદબથી ટૂંટીઓને સરકારની મદદ ઊઝી દેવાની નોટીસ આપવાની, તથા તેમ ન થાય તો ચોતાનાં માખાપોને કોલેજ ઊઝી દેવાની પરવાનગી આપવાની માગણી કરવાની તેમણે

વિદ્યાર્થીઓનો પાસે માગણી કરી. વિદ્યાર્થીઓમાં તેા ઘણા દિવસથી જાગૃત થયા થઈ ન રહેલા દેતો. તેઓમાંથી ઘણાઓએ જાહેર સભાઓ કરી, એક બેરિસ્ટર જેઓ અગાઉ અધીશઠના વિદ્યાર્થી હતા તેમણે ખૂબ ફાળો આપ્યો. “તમારું કામ (Destructive) ખંડનાત્મક છે, (Constructive) મંડનાત્મક નથી, જેટલો વખત સુધી નવી કૌશલ નહિ બતાવી શકો ત્યાં સુધી વિદ્યાર્થીઓ શું કરશે, સરકારની પાસેથી એ શ્રાંત મળે છે તેગલી આપો, પણ કૌશલ બંધ થઈ શકે તાલીમ બહુ ઉપયોગ નહિ મળતી હોય તોપણ ત્યાં તાલીમ તો નથી ન મળતી.” એવી એવી રીતો કરી. આંધીજીએ કહ્યું, “આ કામ Destructive—ખંડનનું જરૂર છે, પણ હાલ જે ખરાબ માસ ઉગી ગઈ હતું છે તેને જરૂરથી ઉઘેરવાની જ જરૂર છે કે જેથી તેમાં સાફ અનાજ વાવી શકાય” તાલીમના સારામાલપણ વિશે આંધીજીએ એટલું જ જણાવ્યું કે “જ્યાં તમારે ધડીબર પણ યુનિયન જાહેરના વાવડાને કબૂલ કરવો પડે છે, જ્યાં કોઈ પણ ગવર્નર અથવા બીજા મેટા અમલદાર આવે તેને તમારે કહેવું પડે છે કે તમે વફાદાર છો, અને ઘડીકતમાં તમે વફાદાર નથી, ત્યાં ઘડીકતર પણ તમે કેમ રોકાઈ શકો?” પૈસા વિશેની ફાલોની સામે આંધીજીએ જણાવ્યું કે “સ્વતંત્ર થયેલી કૌશલને માટે તો નાણાં વધારે આવી પડશે, અને જ્યાં સીકંદરબલી અને મહમદબલી જેવા બંધ ૧૭૫૫ છે ત્યાં પૈસાને શો બંધ હોય?” મી. શૌકતબલીએ પણ આ સવાલજવાબમાં બહુ આવેશપૂર્વક લાગ લીધો હતો. તેમણે જણાવ્યું કે “ખિલાફતને માટે તમારી ખાશામાં ખાસી કૌશલ ઠાડવાને તમે તૈયાર થાઓ છો એ જ કાંઈ નાનીસની તાલીમ નથી. ઉરદામના દુરમનોની રોવા કરે, પ્રધાનત કરે, તે દુરદોષોની કૌશલ મુશ્કેલ કહેવાય નહિ.” મી. મહમદબલીએ કહ્યું કે “તમે કૌશલને વધારે ચાહો છો કે મુસલમાન ધર્મને વધારે ચાહો છો? તમારે અંગ્રેજોની સાથે દુરમનઈ જાહેર થઈ છે કે નહિ? જાહેર-જીવ-અરબમાં ખિલાનિયાનો કબજો છે કે નહિ? આ સવાલોના તમે ‘હા’માં જવાબ આપી શકો તો તમને અંગ્રેજ સરકાર પાસેથી મળતી મદદ હરામ છે. તમે કહો છો કે તમારે પૈસા કૌશલ બની, મકાન તમારું છે, બધું તમારું છે, તે જુદું તમને પડે છે કે તમે ‘સ્વૈચ્છિક હાલ’ શા માટે બતાવો? ‘સિટન લાઈસેરી’ શું કરવા બતાવો અને સ્વૈચ્છિક અને સિટનને અગર રાખ્યા? અધીશઠનો પાસે તો સર સેપ્ટ અદમદે ચાલુ કેવલહીની સામે બળવા ઉપર નાંખેલો હતો. એ પાંચો ખસી ગયા છે. એ પાંચાને તમે પાછો મળવું કરો.”

વિદ્યાર્થીઓ ઉપર ભારે અસર થયેલી જણાઈ આવી રાત તેઓ જાગ્યા. શ્રીકેશરીની સાથે મન્યા, કેશવ દુરદોષોને તેઓ જાગ્યા. બીજા દિવસે કેશવ દુરદોષોએ બીજા દુરદોષોને શ્રાંત ઠાડવાની નોટીસ આપી. તેની સાથે જ વિદ્યાર્થીઓએ શ્રાંત ન ઠાડાય તો કૌશલ ઠાડવાની પંદર દિવસની નોટીસ આપી. તા. રજીઓએ આ નોટીસની મુદત પૂરી થાય છે. આખી મુસલમાન આલમ રજીઓએ શું થાય છે તેની રાદ બોલેને બેઠી છે. વિદ્યાર્થી પૂરતેસમાં છે. હા ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ પોતાનાં ખર્ચ કરવાનાં અને શ્રાંતના

અધીશ
વિદ્યાર્થી
ની નો

પૈસાને પેટે દરેક વિદ્યાર્થી દાઢ પ રૂપીયા ભંડવાનાં પ્રત લીધાં છે. કોલેજમાં વિદ્યાર્થીઓ 'ખજાખરા વર્ગ'માં બેસતા નથી. એક પ્રોફેસરે 'તો વર્ગ'માં જણાવ્યું કે "જ્યાં ભારેમાં ભારે કરાવો થઈ રહ્યા છે ત્યાં હું તમને વનસ્પતિશાસ્ત્ર ઉપર ટાલવું શું સંભળાવું?" આપણે પણ રહમીએ શુભ થશે એવી આશા રાખીશું.

૧૩મીની મુસાફરી તો ઉડતાં ઉડતાં કરી એમ કહેવાય. અલીગઢથી ૨૦ માઈલ મોટરમાં હાયરસ ગયા. ત્યાંની સભા કીક થઈ કહેવાય. ત્યાંથી ૨૦ માઈલ મોટરમાં કાસગંજ ગયા, કાસગંજ કાસગંજથી કાનપુર માટે ટ્રેન લેવાની હતી. કાસગંજની સભા બહુ વ્યવસ્થિત હતી, એટલે ગાંધીજીને કાંઈક કાસગંજથી શાન્તિ મળી; પણ એ જ શાન્તિનો રાત્રે ભંગ થવાનો હતો એ કોને ખબર? એ રાત્રિની દુઃખદાયક મુસાફરીનું ખ્યાન ગાંધીજીએ 'ધ'ગ ઇન્ડિયા'માં આપ્યું છે. તેનું બાધાન્તર 'નવજીવન'માં આપ્યું છે એટલે હું નથી આપતો. લોકોએ સ્ટેશને સ્ટેશને ધમાક કરી આખી રાત એક ધડીનો જ નથી આપ્યો. લોકોએ કહી ગાંધીજીનાં દર્શન ન કરેલાં એટલે વેલા હતો. એ વેલાઈની અમૃતસરના લોકોને ભારે કિંમત આપવી પડી કારણ એ વેલાઈની સરકારને કાંઈ કંઈ નથી. એ જ વેલાઈમાં આપણે કાયમ રહીએ તો સરકાર તેનો દુરુપયોગ બિવિધમાં પણ કરવા ન ચૂકે. એટલે આ અસહકારની લડતમાં પ્રભુએ એકબીજા વચ્ચે સહકાર અને આરંભમાં પોતાના નેતાઓની સાથે સહકાર કરીને એટલે તેઓ કહે તેમ કરીને જ લડતમાં જીત મેળવવી એકથી એમ ગાંધીજીએ ઉપદેશ આપ્યો છે. આ જ ઉપદેશ સવારના જે સ્ટેશનો અમારે રસ્તે આવ્યાં ત્યાંના લોકોને આપતા ગાંધીજી ૧૪મી તારીખે કાનપુર આવી પહોંચ્યા. પણ કાનપુર અને બીજા જગ્યાઓની મુસાફરીનું વર્ણન તો આવતામાં.

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ

તા. ૩૧-૧૦-૧૯૨૦

દીવાળી કેમ ઉજવાય ?

આ દિગ્વિજયમાં આપણને રંગરામ કરી દીવાળી ઉજવવાનો હક જ નથી એમ કહેવું વધારે પડતું નહિ ગણાય. દીવાળી ઉજવવી એટલે રામરાજ અનુભવવું. આજ હિંદુસ્તાનમાં રામરાજ છે ?

જે રાજ પ્રજાનું સાંભળવા તૈયાર જ નથી, જે રાજની પ્રજાને પીવાને દૂધ નથી, ખાવાને ખોરાક નથી, પહેરવાને વસ્ત્ર નથી; જે રાજ વગરવાંકે પ્રજાની કતલ કરે છે, જે રાજ દારૂનો, અશીલનો, ગાંજનો વેપાર કરે છે, જે રાજ સુવર્ન માસ ખાઈ મુસલમાનોનાં અને ગાયનું માંસ ખાઈ હિંદુનાં મન દુખાવે છે, જે રાજ

ધરુલામને જોખમમાં નાંખે છે, જે રાજ્ય ઘોડાઓની-શરતોના જુગાર ખેલે છે, તે રાજ્યની પ્રજા દીવાળી કેમ ઉજવે ?

આ વર્ણનમાં અતિશયોક્રિતનો ભર્મ કોઈએ રાખવાનો નથી; અથવા જોને એ બય હોય તેને હું નમ્રતાપૂર્વક સમજાવવા આવુર છું. જો હું અંગ્રેજોને જરાયે અન્યાય કરતો હોઉં તો મારી જૂલ સમજવા તૈયાર છું, ને સમજ્યે તેમની માફી માગવી મારો ધર્મ સમજીશ.

જે ધોરણે હું અંગ્રેજ રાજ્યને લાગુ પાડું છું તે જ ધોરણે હું હિન્દુસ્તાનના ખમે તે રાજ્યને લાગુ પાડવા ઇચ્છું છું. એટલું જ નહિ પણ હિન્દુસ્તાનના રાજ્યને હું વધારે ટકિત ધોરણે લાગુ પાડું છું. હળવામાં હળવું ધોરણે લાગુ પાડતાંયે અંગ્રેજ રાજ્યસત્તા ખતે અજાણ્યામણી લાગે છે. એ રાજ્યસત્તા ધરતો મારો બધો મોહ નાશ પામ્યો છે.

અંગ્રેજ પ્રજાની બદાહુરીને સાર મને સંપૂર્ણ માન છે. તેમની સંઘશક્તિ—યોજનાશક્તિ સરસ છે. તેમના સાહિત્યનો કેટલોક ભાગ વખાણવાનાયક છે. તેમનું બાઈબલ વાંચીને હું આત્મવૃત્તિ પામી શકું છું. પણ તેમની સ્વાર્થવૃત્તિ તેમના ગુણોને ઢાંકી દે છે. તેમની પ્રવૃત્તિથી હિન્દુસ્તાનને નુકસાન જ થયું છે. હિન્દુસ્તાન પામમાલ ને નામદ બન્યું છે. જે નામદી હિન્દુસ્તાનમાં આજે વર્તે છે તેવી મુગલામને સમયે કે બીજે કોઈ પણ સમયે ન હતી એવી મારો દૃઢ માન્યતા છે. અને એ નામદી અનાયાસે નથી આવી પણ ઇરાદાપૂર્વક પેદા કરવામાં આવેલી છે, તેથી આ રાજ્યને હું રાવણરાજ્ય માનું છું. જે આપણને જોઈએ છે તેને હું રામરાજ્ય કહું છું. એવું રામરાજ્ય તે સ્વરાજ્ય જ હોઈ શકે.

એ રાજ્ય કેમ સ્થાપી શકાય ?

પૂર્વે જ્યારે પ્રજા પીકાતી ત્યારે તપશ્ચર્મા કરતી. પ્રજા માનતી કે પોતાના પાપે પોતાને પાપી રાજ્ય મળે છે; તેથી પોતે પવિત્ર થવા પ્રયત્ન કરતી. પહેલો પ્રયત્ન એ કે રાક્ષસને ઝોળખી તેનાથી દૂર રહેવું, તેના અસહકાર કરવો. અસહકાર કરવાનીયે હિંમત જોઈએ. તે હિંમત મેળવવા અને મુખ્ય ઉપજોગનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. રાક્ષસરાજ્યને હાથે કેળવણી લેવી, તેને હાથે પહેરામણી લેવી, તેને હાથે પોતાના કજીઆનો ચુકવો મેળવવો, તેને કાયદાઓ ધણવામાં મદદ કરવી, તેને સિપાહીઓ આપવા, તેનાં બનાવેલાં કપડાં પહેરવાં અને તેની સાથે

સાથે જ તે રાજ્યનો નાશ પણ ધ્વિંગ્વે 'એ તો જે કાળ ઉપર ખેડા હોય છે તેને જ કાપવા બરોબર થયું. તે તો પાપ જ ગણાય. અને એમ રાજ્યનો નાશ પણ ન થાય. ત્યારે આપણે કઈ રીતે દીવાળી ઉજવીએ ?

૧. આપણા છોકરા સરકારની નિશાળમાં ભણતા હોય તો તેને હાડી લઈએ.

૨. તેને બદલે ખીજી નિશાળો સ્થાપીએ.

૩. આપણા કુળમાં આપણે ખાનગી પચમેળે પતાનીએ.

૪. વધીલ હોય છે તો વધીલાત છોડીએ.

૫. મતદાર હોય છે તો કાંઈ પણ ઉમેદવારને મત નહિ આપવાનો નિશ્ચય કરીએ ને ખીજાને તેમ કરવા વીનનીએ. આપણા જ લતામાં કોઈ ઉમેદવાર થયેલ હોય તો તેને ઉમેદવારી ખેતી લેવાનો 'કાર્ડ' મોકલીએ.

૬. આપણે ધરમાં પવિત્ર રેડીયો દાખલ કરીએ.

૭. હાથે જ કાંતેલા સૂતરનું કાપડ વણાવીએ ને તેનું કાપડ પહેરી દેશને ખાતર વધારે બાર ઉપાડીએ.

આ બધા કામોને સાફ પૈસાની તો જરૂર હોય જ. તેથી આપણે યથાશક્તિ દાન કરીએ, ખીજાઓની પાસે તે ઉધરાવીએ. જો પ્રજા મારી સલાહ માને તો આ દીવાળીના દિવસોમાં પ્રજાની પાસેથી કેવળ સ્વરાજને સાફ જ દાન કરાવું.

દીવાળીમાં આટલું તો ન જ કરીએ :

૧. ઐશ્વર્યારામ ન કરીએ.

૨. જુગાર ન ખેલીએ.

૩. અનેક જાતના પકવાનો ન કરીએ.

૪. ફટાકડા ન ફોડીએ. આ બધા ત્યાગથી બચતા પૈસા આપણે સ્વરાજને સાફ આપીએ.

આ આપદર્શ છે જ્યારે આપણે મનમાનતું રાજ્ય સ્થાપીએ ત્યારે જરૂર કેટલાક નિર્દોષ આનંદો લઈએ. પણ અત્યારે તો પ્રજા શોકમાં છે, પ્રજાને વૈધવ્ય છે. તે વેળા તો પ્રજાથી રગરાગ ખેલાય જ નહિ.

૬ હિન્દુમુસલમાનનું ઐક્ય

અસહકારને વિજયી બનાવવાનો આધાર નેટલો. અહિંસા પર છે તેટલો જ હિન્દુમુસલમાનની એકતા પર છે. અસહકારની લડત દરમિયાન આ બન્ને બાબતોને ખૂબ કટાકટીના પ્રસંગો આવશે, અને તેમ છતાં ન વહેતાં જો એ અક્ષત રહેશે તો વિજય નક્કી છે.

હિન્દુમુસલમાનની એકતા પર હંમણાં જ આગામી જળરક્ષત પ્રકારે પડવાનો પ્રસંગ આવ્યો હશે. અને એમ કહેવાય છે કે જ્યારે દરેક પક્ષ અધિકારીઓ પાસે મદદ માટે ગયો ત્યારે તેમને 'આધી-સૌક્તઅલી પાને નાઓ' એવો જવાબ મળેલો. સહભાષ્યે અમારા કરતાં અનેક રીતે વધુ યોગ્ય ગૃહસ્થ ત્યાં હાજર હતા. હકીમ સાહેબ અજમલખાનજી બન્ને કોમનો વિશ્વાસ અને આદર મોગવના એક સુસ્ત મુસલમાન છે. પોતાના માણસોની ટુકડી સાથે પોતે આગ્રે પધારી કજીઆનો નીવેડો આપ્યો અને બન્ને કોમ વચ્ચે પાછી મિત્રત્યારી સાધી દીધી. દિલ્લી નજીક પણ આવો જ એક પ્રસંગ બનેલો અને તેના પણ જો આવો જ સુંદર રીતે નીવેડો લાવવામાં આવ્યો ન હતો તો કદાચ તેમાંથી એક જળરક્ષત ધડાકો થાત.

પરંતુ દરેક ટેકલો હકીમ સાહેબ અજમલખાનજી શાંતિના ફિરસ્તાની જેમ બરોબર અણીને વખતે પહોંચી જાય એમ કાંઈ હંમેશાં જ ન બની શકે. તેમજ હું કે મૌલાના સૌક્તઅલી પણ કાંઈ દરેક જગ્યાએ પહોંચીયે નહિ. અને છતાંયે બન્ને કોમો વચ્ચે અણુબનાવ કરાવી એકબીજા જોડે લડાવી મારવાના પ્રયત્નની સામે એકત્રિત થઈ બન્ને કોમોમાં સંપૂર્ણ શાંતિ જળવાવી જોઈયે.

આગાના અધિકારીઓને મદદ માટે અરજ પણ શા માટે કરવામાં આવી ? અસહકારના કાર્યક્રમને આપણે સરળ કરી બતાવવો હોય તો જ્યારે જ્યારે આપણે માહોમાહે કજીઆ યામ ત્યારે સરકારની મદદ વિના ચલાવી લેતાં આપણને આવડતું જોઈયે. શુન્હેગોરોને સગ્ન કરવા માટે અથવા માંહોમાંહેના ટંટા પતાવવા માટે અંગ્રેજો ઉપર જ આપણે છેવટનો આધાર રાખવો પડે તો આપણી અસહકારની આખી યોજના જ નિષ્ફળ સિદ્ધ થાય. દરેક ગામમાં ઓછામાં ઓછો એક હિન્દુ અને એક મુસલમાન એવો હોવા જ જોઈયે કે જેનું કર્તવ્ય બન્ને કોમ વચ્ચેના કજીઆનો નીવેડો આણવાનું જ હોય. કેટલીક વાર તો સગા ભાઈઓ પણ મારામારી પર આવી જાય છે. હું માની લઉં છું કે રાજઆતમાં તો કોઈ કોઈ વાર આવાં હમકલાં થયા

વગર રહેવાનાં નથી. કમનસીબે આપણે એટલે બહારમાં કામ કરનારાઓએ પ્રજાને અને ખાસ કરીને તેમાંનાં તોફાની વર્ગને સમજાવવાનો તથા સમજાવવાનો થણા બંધાવે પ્રયત્ન કર્યો છે. આમ પ્રજાના આદરને આપણે પાત્ર થયે અને તેનાં તોફાની તત્ત્વો પર અંકુશ મેળવીએ તે દરમિયાન લોકો મીઠાબાજ બોધ બેસીને ક્યાંક ક્યાંક દગાકિસાદ કરી દેશે પણ ખરા. પણ એવે પ્રસંગે સરકારની મદદ માગ્યા વગર ચલાવી લેતાં આપણને આવડતું બેઠયે. હકીમ સાહેબ અજમલખાનજીએ આપણને એનો પાઠ શીખવ્યો છે.

આપણે હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે જે ઐક્ય કલ્પીએ છીએ તે કાંઈ ઉપરચોટીક કે થીંગણ દીધેલું નથી; સાચી દિવસશામ ઉપર ખડું થયેલું પરસ્પર હૃદયનું ગંઠન છે. હિન્દુમુસલમાનની એકતા સિવાય હિન્દુસ્તાન માટે સ્વરાજ્યની આશા સ્વપ્નવત્ છે. એ વાત જે દિવસે આપણા ખરા હૃદયમાં વસી જશે તે દિવસે એ એકતા કાયમની સ્થપાશે. માત્ર કામચલાઉ સંધિ ન ચાલે. એકબીજાના બધ ઉપર તેનો આધાર ન હોઈ શકે. એ તો જેને એકબીજાના ધર્મને માટે માન છે એવા બંનેબંનેની વચ્ચેની બાગીદારી જ હોઈ શકે. જો કુરાને શરીરમાં હિન્દુઓને પોતાના નૈસર્ગિક શત્રુઓ ગણવાની મુસલમાનો પર ફરજ નાખવામાં આવી હોત, અગર તો હિન્દુ ધર્મમાં પણ બન્ને કોમો વચ્ચે દુરમનાવટ જ હોતી બેઠયે એવી દેશી આશા કે આધાર હોત, તો બન્ને કોમ વચ્ચેનાં ઐક્ય વિશે હું નિરાશ થાત.

બન્ને કોમો વચ્ચે શૂદ્રકાળમાં જે દ્વેષ હતો તેવો જ દંપ, જે અગ્નિને આજે આપણી વચ્ચે રહી બન્ને કોમને ન ઝાડી રાખે તો ચાલુ રહે એમ હજી આપણે માન્યા કરીએ તો આપણે ઇતિહાસ બરાબર શીખ્યા ન રહેવાયે. પરંતુ મને પૂરેપૂરી ખાતરી છે કે હિન્દુ ધર્મ કે ઇસ્લામી ધર્મમાં આવી માન્યતા રાખવા કોઈ ભતંતો આદેશ નથી. એ ખરું છે કે બન્ને ધર્મોના સ્વાર્થી અને યતુની ઉપાસકો બન્ને કોમોને એકબીજાની સામે ઉરકેરે છે. એ વાત પણ સિદ્ધ છે કે ખ્રિસ્તી રાજ્યકર્તાઓની આશક મુસલમાન રાજ્યકર્તાઓએ પણ પોતાના ધર્મના પ્રચાર માટે તલવારનો ઉપયોગ કર્યો છે; પણ આજની દુનિયા તેના અનેક આધુનિક દોષો છતાં, શુલાભીની પ્રથાની પેઠે જ જાગરહતીથી બીજા ધર્મનો વટાળ પણ સાંખી શકે નહિ. ચાલુ યુગનો વૈજ્ઞાનિક જીવન એ જ દશાય આજના જમાનાનો એક કિંમતીમાં કિંમતી ડાળો છે. એ જીવનમાં ઇસ્લામી તેમજ ખ્રિસ્તી ધર્મને વિષેની કેટલીયે માન્યતાઓને પલટાવી નાંખી છે. ઇસ્લામી ધર્મ વિષે લખનારો એક પણ એવો માણસ આજે મારી જાયમાં

નથી જે ધર્મપ્રચારને ખાતર બળતો હુપયોગ કરવાની, હિંમાયતનો બચાવ કરતો હોય. આપણા જમાનાની હુપર અસર કરનારા ઘટનાપ્રવાહો તરવારની ધારના કરતાં પણ વધુ સફેદ છે.

મારી તો માન્યતા છે કે પશ્ચિમમાં મહાભારત પાયા પર ઝાલી રહેલ ખુના-મરડા, કુટિલતા અને ઉતરપીડીની વચ્ચે પણ મનુષ્યમતિ સૂષ્પીથી અવરથ એક વધુ સારા યુગ તરફ પ્રયાણ કરી રહી છે. અને કાયમની હિન્દુસલમાન એકતા સ્થાપીને તથા અહિંસક સાધનો એટલે કે નિર્ભે આત્મયજ્ઞ દ્વારા પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય અને આત્મપ્રકટન પ્રાપ્ત કરી લઈને આજના અધકારમાંથી દુનિયાને મોક્ષનો માર્ગ દેખાડી શકે તેમ છે.

ચહાની દુકાનો

શુદ્ધતામાં ચહાની દુકાનો બધે યહ છે એ ફેરફાર જેવો તેવો નથી. જેણે તે કાર્ય હાથમાં લીધું ને પાર લેતાઈ તેને હું ધન્યવાદ આપું છું. મારી ઉમેદ છે કે આ ત્યાગ ટકી રહેશે.

એક જમાનો એવો હતો કે આપણે આપણું ખાવાપીવાનું ધરમાં કરી લેતા; પછી બહાર ખાવાપણું ન રહેતું. હવે તો બહાર જ ખાવાનું ધણું રાખાયે છીએ. તેથી ખોરાક સારો નથી મળતો; મોથો મળે છે. એ રીતે ગરીબોને સાર આપણે મોલવારી કરીએ છીએ.

આમાં કંઈ ખાસ શુણ્ઘ મેં તો જાણ્યો નથી. વળી જનરમાં થયેલી આ ઉદાગોલી હોવાથી કાનિકારક હોય છે. પણ આ હીલચાલનું સારામા સાફે પરિણામ એ છે કે દૂધનો બચાવ થયો છે ને તેનો ભાવ ઘટ્યો છે. પ્રજા જરોજર ખ્યાન રાખશે તો દૂધનો કાબુ મેળવી દૂધ, ધી વગેરે વસ્તુઓ જે ગરીબોને સ્વખવત્ થઈ પડી હતી તે હવે તેઓ લઈ શકે એવો સંભવ છે.

પણ આખાનાં પ્રજામતના બળથી બધે કરવાં એ એક વાત અને પશુબળથી બધે કરવાં એ બુદ્ધી જ વાત છે. મુંઝવણમાં પશુબળથી આખાનાં બધે કરવાનો પ્રયત્ન ચાલ્યો છે એ મને તો બરાંબર લાગ્યો છે. તે બાબત ત્યાંના રૂઢાણાવાળાને મેં કાગળ પણ લખ્યો છે. તે તરફ વાંચનારનું ખ્યાન ખેંચું છું. જોરાવરીથી આખાનાં

અધે થાય તેના કરતા તે ખુશ્લા રહે એ હું વધારે પ્રસન્ન કરું. શ્વાખાના અધે કરાવવાનો રસ્તો શ્વાવાળાઓની ઉપર જીલ્લમ કરવો એ નથી, પણ ત્યાં જનારાને સમજાવવા એ છે. વળી તેવી પ્રવૃત્તિમા મારૂં નામ વપરાયુ જોઈ હું વધારે દુઃખી થયો છું કેઈ પણ બળાહારમા હું ન જ હોઉં. બળાહારને હું અધર્મ માનું છું. સારામા મારૂં કાર્ય પણ હું બળાહારે કરાવવા નથી ઇચ્છતો. સ્વરાજ મુક્તિ હું બળાહારે લેવા નથી માગતો. ત્યારે શ્વાખાના બળાહારે અધે કરવા હું કેમ જ ઇચ્છુ ?

પણ ધણા મહારવનો ફેરફાર તો પ્રજા મધપાન મુકાનીને કરાવી શકે છે. જો પ્રજા આ કાર્ય પોતાના હાથમા લે તો દારૂના પીડા અધે કરાવી શકે છે. પીડાના માલીકને સમજાવીને નહિ, માલીકને સમજાવવા એ હું સગભગ અશક્ય માનું છું. પણ દારૂ પીનારને તેના દુર્ગુણો સમજાવી તેના મન ઉપર અસર પાડી હું મુશ્કેલ ગણતો નથી. શ્વાથી માણસની હોજરી બગડે છે, દારૂથી આત્માનો વિનાશ થાત છે. દારૂની પાછળ દિવાનાપણું, વ્યભિચાર, જીગર વગેરે આવે છે. દારૂથી મન મલિન થાય છે, હૃદય ઘાતકી બને છે. મારી દૃઢ માન્યતા છે કે પશ્ચિમના લોકો દારૂના વ્યવસાયી મલિનતાને પામ્યા છે. એ જ કારણથી તેઓ દુષ્ટતેથી ડરતા નથી ને પાપને પુણ્ય માને છે. સેથી જો આપણે ગુજરાતમા દારૂ પીવાની ખૂબી દેવમાથી પ્રજાને છોડવી શકાયે તો તેને એક જલમાથી છોડવ્યા સમાન છે. દારૂની માણસને જરાયે જરૂર નથી એ તો જગતપ્રસિદ્ધ વાત છે. દારૂડીઆથી સયમ ન જ બાળવી શકાય એ કોનાથી અબજાયુ છે ? એટલે મારી ઉમેદ છે કે વિવેકથી, પશુબળ વાપર્યા વિના ને સમજણથી દારૂના વ્યવસાયથી દારૂ પીનારાને છોડાવવાનો પ્રયત્ન આવું થશે.

તેમા મુશ્કેલીઓ છે જ. શ્વા પીનારાને સમજાવવા એ સહેલું હતું. દારૂ પીનારને સમજાવવાનું કામ વધારે મુશ્કેલ છે. છતાં પ્રજામતની પાસે સહુ રંકે' બની જાય છે. પ્રજામતથી લલિત થઈ ચઢેને પણ દારૂ પીનારા પોતાનું વ્યસન છોડી દેશે.

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૩૧-૧૦-૧૯૨૦

§ પ્રત્યેક અંગ્રેજને-

પ્રિય મિત્ર !

હું ઈચ્છુ છું કે હિન્દુઓ પ્રત્યેક અંગ્રેજ આ પત્રને જુઓ અને એની ઉપર વિચાર કરે

સૌ પહેલા તો હું તમને મારી ઓળખ કરાવી લઉં. મારા નામ અગિપ્રાય 'પ્રમાણે મેં બ્રિટિશ સરકાર નેડે બાળ મુદ્દીમાં જોડેલો સહકાર કર્યો છે તેટલો બીજા કોઈ હિન્દીએ નહિ કર્યો હોય. બીજા હરકોઈ માણસને બળવો કે બહાનુ કરવાનું મન થઈ જાય એવા કાણુ સન્નેગો વચ્ચે રહીને મેં ૨૮ વરસ મુદ્દી તમારા સામ્રાજ્યમાં અખડ જાહેરવા કરી છે અને એ સેવા તમારા કાયદાઓએ જોગવાઈ સળગાવી બીધી. અગર બીજા કોઈ પણ રનાર્થી હેતુથી કરી નથી એ જાત્રીથી માનવું એ મહદાગ સ્વતંત્ર, મરજીયાત અને બ્રિટિશ સરકારની એકદર પ્રતિ અતિ હિન્દુસ્તાનના લાભમાં છે એ શ્રદ્ધાથી પ્રેરાઈને બં કરેલો હતો. એ 'શ્રદ્ધાથી, સામ્રાજ્યની ખાતર ચાર વેળા મેં મારી જાતને જોખમમાં નાખી :
(૧) જોશર મુદ્દ વેળાએ, તે વેળા મારા હાથ હેઠળ એક અંબ્યુલન્સ નાખી થયેલાઓને મદદ પહોંચાડનારી) ટુકડી હતી જેની સેના વિશે જનરલ

પુલ્લરે પોતાના ખરીતાઓમાં ખાસ ઉલ્લેખ કરેલો; (૨) નાતાલમાં ઉડેલા ઝુલુ બળવાની વેળાએ; તે વખતે પણ મારી પામે તેવી જ ઑમ્બુલન્સ દુકડી હતી; (૩) છેલ્લા મહાયુદ્ધની શરૂઆતમાં; તે વખતે પણ મેં એવી જ દુકડી ઉઘી કરેલી, જેની અતિપરિશ્રમભરી તાલીમને પગિલામે મને સખત પુરસ્કૃતો, રોગ થયેલો; અને છેલ્લે (૪) દિલ્હીમાં મળેલી યુદ્ધ પરિપદ વખતે મેં લૉડ એમ્સરફને લશ્કરભરતીમાં મદદ કરવા વિશે આપેલા વચનનો જીવંતોડ અમલ કરીને. આ કામને સાર ખેડા છુટ્ટામાં રહીને અને લાંબી લાખી મગલો કરીને મેં એટલી મહેનત ઉઠાવેલી કે એમાંથી મને જીવલેણ મરડો લાગુ પડ્યો અને હું માંડ માંડે મરતો બચ્યો.

આ બધી સેવાઓ મેં એવી જ શ્રદ્ધાના બગ ઉપર કરેલી કે મારાં એ કામોથી સામ્રાજ્યમાં મારા દેશને સમાન દરમજો મળશે. હવે છેક ગયા 'ડિએમ્પર મુધી સંસ્કાર ઉપર બરખો રાખી, સહકાર કરવા મેં મારા દેશબંધુઓને વીનવ્યા અને ત્યાં મુધીયે આશા હતી કે' મિ. લૉર્ડ ન્યૉર્થ પોતે મુસલમાનોને આપેલા વચનોને પાળશે અને પંજાબના અસાચાગેની અતિ બહાર આવેલી હકીકતો ઉપરથી પંજાબીઓ પર મુજરેલ સિતમની પૂરી બરપાઇ કરવામાં આવશે. પણ મિ. લૉર્ડ ન્યૉર્થે કરેલા વિશ્વાસઘાતથી, તમે તેના વર્તનને જે રીતે વખાણ્યું તે ઉપરથી, અને પંજાબના અપરાધોના તમે કરેલા ઢાંકપીછોડા ઉપરથી સરકારના શુભ હેતુઓ ઉપરનો તેમજ જે પ્રજા એવી સરકારને ટેકા આપી રહી છે એ પ્રજા ઉપરનો મારો, બધો ઇતખાર હડી ગયો છે.

પણ તમારા શુભ હેતુઓ વિષેનો મારો વિશ્વાસ હડી ગયો હોય તોપણ તમારી બહાદુરીને હું ઓળખું છું અને હું બાણું છું કે, ન્યાય અને દલીલને વશ થઈ તમે જે આપવા તૈયાર નહિ થાઓ તે શરતને નમીને આપવા રાજી થઈને તૈયાર થશો.

સામ્રાજ્યનો અર્થ હિન્દને માટે શું છે તે તો જુઓ :

૧. એટલિટનના લાભની ખાતર હિન્દનાં ઇચ્છાનું શોષણ.
૨. રોજ વધતાં જતાં લશ્કરી ખર્ચ, અને હુનિયાના કાઈ પણ દેશના કરતા વધુ ખરચાણ મુઠ્ઠી અમલદારોનું ખાતું.
૩. હિન્દની ગરીબાઈનો છાંટાબાર ખાલ - ન કરતાં ઉડાડપલો અલીવવામાં આવતાં સખળાં સરકારી ખાતાં.

૪. અમારી વચ્ચે વસતા તમારા મુઠ્ઠીભર અગ્નિજ્વેની જન રૂપેને જોખમમાં આવે એ ખીકે આખી પ્રજાની પાસેથી છીનવી લેવામાં આવેલાં હથિયાર, અને તેને પરિણામે પ્રજામાં આવી ગયેલું નુકસાન.

૫. આવી અતિ ખરચાળ સરકારને નમાવવા દારૂ, અશીષ અને એવા જ ખીજા માદક પદાર્થોને અસાધવામાં આવેના વેપાર.

૬. પ્રજાનાં હૃદયને જાહેર કરવા દિનપ્રતિદિન વધતી જતી પ્રવૃત્તિને દાખી દેવાની ખાતર નિયમ નવા ધડાતા દયાણુ અને સખ્તીના કાનડો.

૭. તમારી વસાહતોમાં વસતા હિન્દીઓ પ્રત્યે અસાધવામાં આવતું શરમ અથડું વર્તન; પંજાબનાં કારોઆરને આપેલું સાબાશીનું પ્રમાણપત્ર અને મુસલમાન લાગણીને તુચ્છકારી કાઢી. તમે અમારી લાગણીઓની કરેલી અવગણના.

હું જાણું છું કે જો અમે હડિને તમારા હાથમાંથી અમારૂં રાજ્ય ખૂંચવી લઈ શકીએ તો તે સામે તમે વાધો ન હાડો. તમે જાણો છો કે તેમ કરવાની અમારામાં તાંકાત નથી; કારણકે તમે એવી ખુશી અને ખાનદાનીભરી લડાઈ કરવા જેવી અમારી સ્થિતિ રહેવા દીધી નથી. આમ લડાઈના મેદાનમાં અમારૂં શરાતન સિદ્ધ કરવાના બારણાં અમારે માટે બંધ છે. આમાંનું શરાતન ખતાવવાનો ગુનો હજી અમારે માટે ખુલ્લો છે. એ શરાતનને પણ તમે નમશે. એ હું જાણું છું. એ શરાતન-મારી પ્રજામાં જગાવવાનું કાર્ય હું અત્યારે કરી રહ્યો છું. અસહકાર એટલે આપલોગની તાલીમ. ત્યારે અમે જોઈ ચુક્યા કે આ દેશના તમારા ગાંધીકારોનાર હોજા અમે રોજ વધારે ને વધારે શુભાખીમાં ખૂંચના જઈએ ત્યારે અમે હવે શા સાર તમારી જોડે સહકાર કરીએ ?

મારી સવાહને પ્રજા આજ જે આટલી ઝીલી રહી છે તે મારા નામને લીધે નથી. મારા નામને અગર અહીં ખિરાદરોનાં નામને આ બાબતનો વિચાર કરતી વેળાએ તમે બાબુએ મુક્યો. હું પોતે જો આજે પ્રજાને મુસલમાનોની સામે થવાની સલાહ આપવાની મૂખાઈ કરું, અંમર અહીં લાઈઓ તેવી રીતે મુસલમાનોને હિન્દુઓ વિરુદ્ધ હરેરવા પોતાનું 'જાદુજળ વાપરે તો મને તેમજ તેઓને બંનેને પ્રજા તત્કાળ દેઈ દે. સોડોનાં ટેબિટોનાં આને અમારા બોલ સાંભળવા ધસે છે, કારણકે તમારા જુલમ નીચે કંઈપણ પ્રજા અંતરની લાગણીઓ અમે એવી બતાવીએ છીએ. અહીં ખિરાદરો પણ કંઈ સુધી તમારા મિત્ર હતા; જેવા હું હોના અને હજી છું. મારો ધર્મ તમારા પ્રત્યે મારા અંતરમાં દોષ પણ પ્રકારની કડવાસા સંધરવાની મને મનાઈ કરે છે. મારા કાંડામાં જોર હોય તોપણ હું મારો

હાથ તમારી સામે ન ઉગારું. મારા હુખભોગથી જ તમને જીતવાની હું ઉમેદ ધરાવું છું. અલી બાઇઓ તેમનાથી અને તો તેમના દીનની ખાતર અને દેશની ખાતર અવશ્ય તલવાર ખેંચે પણ પ્રજાની લાગણીઓ જાહેર કરવાના અને તેમના હુખનો ઇલાજ શોધવાના કામમાં એમણે અને મેં પ્રજાની જોડે સહીયાર કયું છે.

લોકલાગણીના આ અડતા ઉભરતે દાખી દેવાના ઉપાયની તમે શોધમાં છો. હું તમને સૂચવીશ કે એનો ઉપાય એક જ છે, અને તે એ જ કે રોગના કાણો જ શોધીને દૂર કરવા. હવે જાણ તમારા હાથમાં છે. હિન્દને ધરેલા ઘોર અન્યાયો માટે તમે પ્રાયશ્ચિત્ત કરી શકો છો. મિ. લૉઇડ ન્યૉર્થ પાસે તમે તેમનું વચન પળાવી શકો છો. હું તમને ખાતરી આપું છું કે એમણે જે કયું છે તેમાંથી છટકવાની કેટલીયે ખારીઓ એમણે જાતે જ રાખેલી છે. નાં વાઇસરાયને પાછા જવાની તમે ફરજ પાડી શકો છો લાયક માણસને એ જગ્યા આપી શકાય. સર માઇકલ ઓડવાયર તેમજ જનરલ હાયને વિશેના તમારા વિચારો પણ તમે ફરજી શકો છો. પ્રજાના જાણીતા, તેમણે સુદી કાઢેલા અને સર્વ મતના આગેવાનોની એક પરિષદ બેલાનીને હિન્દુસ્તાનની પ્રજાની ઇચ્છાઓને અનુસંગત સ્વગત્ય બક્ષવાનો રસ્તો કાઢના તમે સરકારને ફરજ પાડી શકો છો.

પણ પ્રત્યેક હિન્દી ખરેખર તમારો ખરોખરીઓ અને તમારો બાઇ છે એ તમે ન જાણો ત્યાં સુધી તમાગથી આ બનવાનું નથી હું તમાગ આશ્રયનો યાચક નથી, હું તો મિત્ર તરીકે એક કંઈક પ્રશ્નો ખાનદાનીભર્યો ઉઠેય તમને દેખાડી ગ્યો છું એટલું જ. ખીજો રસ્તો દયાણ અને સખ્તીનો તો તમારી સામે ખુલ્લો છે જ. હું તમને ચેતવું છું કે એ ઇલાજ નિષ્ફળ જશે. એનો આરંભ તો થઇ ચુક્યો છે. સગરે પાણીપતના બે બહાદુર પુરુષોને સ્વતંત્ર અભિપ્રાયો ધરાવવા અને તે જાહેર કરવાને સાર કદ કયાં છે. ખીજા પર લાહોગમા કેસ ચાલી રહ્યો છે. અયોધ્યામાં ખીજો એક કદ થયો છે ત્રીજો સુકાદો, હવે થવાનો છે તમારી આજ્ઞામાત્રુ શું ચાલી રહ્યું છે તે તમારે જોવું જોઇએ અમારી પ્રવૃત્તિ તો દયાણ અને સખ્તીની આંશા રાખીને જ શરૂ થઇ છે. હું માનપૂર્વક તમને બેમાંથી સારો રસ્તો લેવા અને જે હિન્દુસ્તાનનું લક્ષ્ય તમે ખાઓ છો તેની પ્રજાનો પક્ષ લેવા વીનવું છું એની આકાંક્ષાએને રોકવા પ્રયત્ન કરવો એ 'આ દેશની બેવકાફ કરવા

તમારો વફાદાર મિત્ર,

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

અલીગઢ કૉલેજના ટ્રસ્ટીઓને—

શુભરથો !

હિન્દમાંની આખી મુસલમાન દુનિયાને લગતા એક ભારેમાં ભારે કટોકટીના વખતે હવે તમારો નિર્ણય આપવાને ભેગા જવાની તમે તૈયારીમાં છો. હું સાંજનું હું કે તમારી બેઠક મળે તે વખતને માટે તમે સરકાર અને પોલીસની મદદ માગી રહ્યા છો. આ અરજીને સાચી, હોય તો તેમ કરવામાં તમારે હાથે ભારે જૂલ થશે એ ખચીત માનજો, ધરમળે ખેસી પતાવવાની વાતમાં સરકારની દખલ અગર પોલીસનું રક્ષણ જોઈએ જ શું કરવા ? અલી બાઇએ કે હું એમાંથી કોઈએ, પશુખળની લડાઈમાં થોડા જ ઉતર્યા છીએ ? અમે જગાવેલી લડાઈમાં અમારું એકપૂરું હથિયાર પ્રજામત છે અને એ પ્રજાને જો અમે અમારી આજુએ નહિ રાખી શકીએ તો અમારી ચોખ્ખી હાર છે. આપણી વચ્ચેના કલ્યાણમાં પણ પ્રજામતની પરીક્ષા તમને બહુમતી મળ્યાથી જ થશે. એટલા માટે આ બાબતની સંપૂર્ણ ચર્ચા કર્યા પછી જો બહુમતીથી તમે એવા નિર્ણય ઉપર આવો કે જો કૉલેજ અને શાળાના વિદ્યાર્થીઓ સંસ્થાઓને સરકારથી છૂટી પડાવવા અને સરકારી ગ્રાંટ છોડી દેવાડાવવા વિષેનો પોતાનો આગ્રહ ન મુકી દે તો વિદ્યાર્થી તરીકે અગર બોર્ડર તરીકે પણ કૉલેજની સરહદમાં ન ગહે તો શાંતિપૂર્વક તેઓ કૉલેજ ખાલી કરશે, તેમ થાય તો બનના લગી અલીગઢમાં જ નહિ તો બીજી કોઈ જગાએ તેમને કેળવણી આપવાનું ચાલુ રાખવાનું અમે ધાર્યું છે. એમની દુન્યવી કેળવણી જરૂર વગર એક દિવસ પણ ન અટકે એવી અમારી ઇચ્છા છે; પણ એ કેળવણી ઇસ્લામના કાનૂને અને હિન્દની ઇજ્જતને અનુસરીને આપવાની અમારા દિલની ખ્વાહિશ છે. નામાંકિત ઉદ્દેશોએનો આ બાબતમાં મેં અભિપ્રાય પૂછી જોયો છે, અને તેમનો મત એવો છે કે જે સરકારે પવિત્ર ખિલાફતને નાબુદ કરવા અગર જાહીરત-હલ-અરથ પરના ઇજ્જતમાં હસ્તક્ષેપ કરવા સીધી કે આડકતરી રીતે પ્રયત્ન કર્યો છે તે સરકારની મદદ કોઈ પણ ધર્મનિષ્ઠ મુસલમાનથી લઈ શકાય નહિ. હિન્દની ઇજ્જતને આ સરકારે કેવી રીતે ઇશિદાપૂર્વક ધૂળમાં રગદોળી છે એથી તો તમે મારા જેટલા જ વાકેફ છો. આ કારણોને લઈને લોકોને જુસ્સો કાઢુમાં રહી ચકે એટલી સાવધાનીપૂર્વક પ્રજા સરકાર જોડેના બધા મરજયાત નાતો તોડી રહી છે. આવા સંજોગો વચ્ચે મને લાગે છે કે સરકારી ગ્રાંટને હવે

પછી લેવા ઇનકાર કરી તમારી મહાન સંસ્થાને સરકારથી સ્વતંત્ર બનાવવી અને મુસ્લીમ યુનિવર્સિટી માટે મળેલું ચાર્ટર (સન્દર્ભ) પાછું આપી દેવું એટલું તો તમારે ઓછામાં ઓછું કરવું જોઈએ. અલીગઢ સંસ્થાના વિદ્યાર્થીઓએ પણ જે તમે ઇસ્લામ અને હિન્દની સભુ ન જુઓ તો સરકારનું જ કબજા રાખનારી તમારી સંસ્થાને પડછાયો તજવો જોઈએ. આવી સંસ્થા ઇસ્લામ અને હિન્દ તરફથી માન પામવાનો પોતાનો બધો હક ગુમાવે છે. આ અલીગઢને ટેકાણે તેમણે વધુ વિશાળ, વધુ ઉદાત્ત અને વધુ નિર્ભય અલીગઢ—તેના મહાન સંસ્થાપક સર સૈયદ અહમદના સચ્ચા જીવનમાંની આકાંક્ષાઓને પૂરી કરનાર અલીગઢ—ઉભું કરવું જોઈએ. મારી તો કલ્પનામાં પણ નથી આવી શકતું કે પ્રાતઃસ્મરણીય મહુમ્મદ સર સૈયદ અહમદ પોતાની મહાન સંસ્થાને હાલની સરકારની રૂતા અગર અસર હેઠળ એક ક્ષણ વાર પણ રહેવા દેવાનો વિચાર સરખો શી રીતે કરી શકત !

અલીગઢ સંસ્થાને સરકારી કાજુ અને સરકારી ગ્રાંટમાંથી જૂટી પાડવાના ખ્યાલનો હું ઉપાદેશ હોવાથી મને લાગે છે કે તમારી ચર્ચા વેળાએ જો હું તમારી વચ્ચે હોઉં તો તમને કદાચ મદદરૂપ થઈ પડું. આથી જો મને તમારી સભામાં હાજર રહેવા આજ્ઞા કરશે તો હું અનંદથી મારી સેવા અર્પણ કરવા તૈયાર છું. હાલ હું મુંબઈ જાઉં છું અને ત્યાં તમારા જવાબની રાહ જોઈશ.

પણ તમે મને સભામાં બોલાવજો અગર ન બોલાવજો પણ અર બોખી ધરજીત વાતની વચ્ચે કૃપા કરીને સરકારને તો ન જ નોતરતા.

અને સરકારને પણ તમારી મારજીત મને થોડુંક કહી લેવા ઘો. આનકાલ મારે અને અલી બિરાદરને વિષેના સરકારના ઇરાદાઓ વિષે અનેક અફવાઓ હિડ્યાં કરે છે. હું ઉમેદ રાખું છું કે આ લડતને શાંતિમાં વધવાં દેવાની ખાતર સરકાર અમારી સ્વતંત્રતા પર અંકુશ ન મુકે. અમે સીધામાં સીધી રીતે અમારી લડત હંકારવા મથી રહ્યા છીએ. અમે સરકારને પ્રજાની ઇચ્છા આગળ નમાવવા અને તેમ કરવા તે તૈયાર ન હોય તો પશુજીનો આશ્રય લઈને નહિ, પણ શુદ્ધ પ્રજામતના જોરથી તેને ઉચલાવી પાડવા મથી રહ્યા છીએ, અમે માનીએ છીએ કે સરકારની શેતાનિયતને હવાડી પાડી પ્રજાને કેળવવી અને લોકોની ખુદી તથા લાગણીઓને જગાવીને પોતાની અંદરના શારીરિક પશુજીવસાને કદી વશ ન થવા, અને મહોલના શબ્દોથી નહિ પણ પ્રત્યક્ષ અમલ કરીને એટલે કે સરકારને જોડેના બની શકે તેટલો બધો નાતો તોડી બતાવીને અસહકાર કરવા લોકોને કહેવું એ તદ્દન કાયદેસર,

ત્યોમ્મ અને ખાનદાન કામ છે. પણ જો સરકારનો ઇરાદો વિચાર સ્વાતંત્ર્ય અને શાંતિભર્યું કાર્ય મુદ્દા દાખી દેવાનો હોય તો ઉમેદ રાખીશ કે તેઓ અમારી સામે નજરકેદના અગર અમુક જ પ્રાન્તમાં રહેવું કે અમુક જગ્યાએ ન જવું એવા કરા હુકમ ન દાઢતાં અમને સીધા કેદ જ દરે. કદાચકે અમારે પોતાને હાથે મુદ્દા આ ધડીએ કાપદાનો સવિનય ભંગ ન થાય એવી અમારી ખરા અંતઃકરણની ઈચ્છા છે અને છતાં જો અમારી ઉપર અમને ઈચ્છા રહેવા દેવા છતાં અમારી હરવા ફરવાની સ્વતંત્રતા ઉપર અંકુશ મુકનારો કશો હુકમ બળવવામાં આવશે તો તિરુપાયે તેનો સવિનય નિરાધર કરવાની અમારા ઉપર ઈચ્છા આવી પડશે. કારણ જ્યાં મુધી અમારાં શરીરોની પ્રતક્ષ અટકાયત ન કરવામાં આવે ત્યાં મુધી અમારા કાર્યને માટે જ્યાં જ્યાં જવા આવવાની જરૂર જણાય ત્યાં તે શરીરોનો તેનો ઉપયોગ અમારે કરવો જ રહ્યો.

તસ્દીને માટે સવિનય દરગુજર ઇચ્છનાર,

તમારો સાચો સેવક,
મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

જા ચોમેર જાગૃતિ

૧

ગયા પત્રનું મથાણું 'સંયુક્ત પ્રાન્તની મુસાફરી' રાખ્યું હતું. જે જ પત્ર હજી ચાલુ છે. છતાં મથાણું બદલ્યું છે, તે સકારણ છે. અમારી મુસાફરી સંયુક્ત પ્રાન્તમાં જ સમાપ્ત થવાની હતી તેને બદલે પંજાબ મુધા પહોંચી અને જ્યાં જ્યાં ગયા ત્યાં ત્યાં જાગૃતિ જ લેઈ.

દિલ્લે જલંગો

આપણે હાનપુર આવીને અટક્યા હતાં. હાનપુરમાં સ્ત્રીઓની જે સમાજો આગળ આંધોળ બાંધ્યા. બપોરે તેમણે સરકાર પાસેથી મદદ ન લેતી એક ગુજરાતી રાજા બોલી, અને સાંજે જલ્લે સમામાં ગયા. સાંજની સમામાં હાનપુર રહેલા માણસોનો અંદાજ ૩૦ થી ૪૦ હજારનો કહેવાય છે. અવસ્થાની ખામી તો અહીં પણ જણાતી હતી. 'આખ્યાનપીઠ' મુધી પહોંચતાં જ દસ પંદર મિનિટ ગઈ હતો. પણ સમાનું કામ શરૂ થઈ ગયા પછી બારે શાંતિ પથરાઈ રહી. આંધોળનુંમાથણ અવસ્થાસક્તિની આવશ્યકતાથી શરૂ થયું. તેમણે જણાવ્યું, 'આપણે દિન્દુસ્તાનનું રાજ્ય ચલાવવાં માગીએ છીએ તો આપણામાં અંગ્રેજની અવસ્થા-સક્તિ આવવી જોઈએ. મેં આ જલસાના દરવાં પણ મોટું લશ્કર લેયું છે; તેની સાથે ફરક કરી છે; પણ તેમાં મેં બારે લાકીમ લેઈ હતી. સંપારના જે વાગે ઉઠી ૧૦૦૦૦ માણસોને

લઇને મેં જાતે ક્ય કરી છે. રાતના અમને હુકમ નેમો હતો, અને શુપચૂપ સવાર સુધીમાં તો અમુક જગ્યાએ પહોંચી જવાનું હતું. સવાર સુધીમાં અમારામાંથી નથી કોઇએ એકબીજા સાથે વાતો કરી કે નથી બીજી પીવાને મોટે દીવાસળી સળગાવી. પણ ત્યાં તો તલવારથી મુકાબલો કરવાનો હતો. અહીં તો તલવાર છોડીને મુકાબલો કરવાનો છે, એટલે લશ્કરી તાલીમના કરતાં પણ વધારે ભારે તાલીમ જોઇશે. એ તાલીમ વિના આપણી લડત લડવી બહુ કઠણ થઈ પડશે. લડતમાં ફોતેહની બીજી કુચી હિન્દુમુસલમાન મહબબતની છે. મહોડાની મહબબત નહિ, પણ માજ્દયા બાઈઓની વચ્ચે જે મહબબત હોય છે તે મહબબત હિન્દુમુસલમાનો વચ્ચે થાય એમ હું ઇચ્છું છું.” સરકારની સાથે અસહકાર એટલે આંતર સહકાર. આંતર સહકારનું ભાન ન થાય તો અસહકાર ચલાવવો અશક્ય છે એમ તેમણે જણાવ્યું. “આંતર સહકાર કરીને જે કુરબાની થશે તેમાં કાંઈ ઔર જ નેર હશે; તેમાં મકાનો બાળવાપણું નહિ રહે; તેમાં દિલને જલાવવાપણું રહેશે અને દિલને જલાવ્યા વિના દિલની કુરબાની નથી થઈ શકવાની.”

અસહકારના કાર્યક્રમની ઉપર કેટલુંક વિવેચન કરીને તેમણે ઉપસંહાર કરતાં જણાવ્યું, “આપણે પક્ષ સચ્ચાઈનો છે એ વાત ખરી, પણ સચ્ચાઈની સાથે કુરબાની આવે તો જ સચ્ચાઈ છતી શકે છે. સચ્ચાઈની પરીક્ષા કુરબાની છે.”

મી. મહમદઅલીએ હમેરાની જેમ જે વાતો ઉપર ખાસ ભાર મુક્યો: “એક તો એ કે બહાર કોઈના ઉપર વિશ્વાસ રાખવામાં કંઈ સાર નથી; અને બીજી એ કે તમારે પોતાની આગ્રહી બળવેથી હોય તો બહારના તમારા પાડોશીઓની પણ આગ્રહી બળવો. આખું યુરોપ ખુવાર થઈને આજે એકું છે. પારકાઓની શુલામીની સાંકળ વધારે મજબૂત કરવાને સરકારને હિન્દુસ્તાનના જ શુલામો મળે છે. તમે એ કાર્ય બાહુ રાખો તો એમ ખચીત સમજાવે કે જેમને તમારા વડે તેઓ શુલામો બનાવી રહ્યા છે તેમની મદદ વડે તમારી શુલામી પણ કાયમ રાખવાની એ સત્તતત પેરવી કરો. તમને શુલામોથી ઘેરી લઈને તમે કોઈ દિવસ ચૂં કે ચાં ન કરી શકો એવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરવાની અહર્નિશ પેરવીમાં એ સત્તતત છે.”

લખનૌની બારે સભા

કાનપુર છોડી અમે લખનૌ ગયા. આખા પ્રાંતમાં જોઈમાં જોઈી જગતિવાળું લખનૌ ગણાય છે. સત્યાગ્રહપ્રતિજ્ઞા ઉપર સહી લેવાને જે વર્ષ ઉપર ગાંધીજી ન્યારે લખનૌ ગયા હતા ત્યારે ત્યાં સભા બોલાવવાની પણ ગાંધીજીને મહામુશીબત પડી હતી. જેમ તેમ સભા બોલાવેલી અને તે પણ હમણાંજ ૨ વર્ષ અને ૯ મહિનાની જેલ મેંજવીને આગ્રહ થયેલા મોલવી અફઝલમુકે ન્યારે પ્રમુખ થવાનું બીજું અગ્રેજી ત્યારે જ થઈ શકેલી. એ સભામાં હાજરી પણ માંડમાંડ પાંચસો માણસોએ આપેલી. એ જ લખનૌમાં તા. ૧૬મીને દિવસે ‘રિદાઈ આમ’ નું મોટું જોગાન માણમોથી ઉભરાઈ રહ્યું હતું. વ્યવસ્થા પણ બારે હતી, અને વ્યાખ્યાનોની શરૂઆત થઈ એટલે આખી પચીસ ત્રીસ હજારની સમાચિતવત્ જની ગઈ હતી.

આમ આ સમા બારે હતી, ત્યારે તેની હજુ એ હતી કે તેમાં મહેશના આગેવાનોનું નામનિશાન ન હતું. આ દુઃખની વાત છે, ખરી, પણ નાકમેદ કરનારી વાત નથી. પ્રજા જ નિશ્ચય પછેને જીવતા આગેવાનોને જાગડો, અને તેઓ નહિ જાગે તો, તેઓ આગેવાન, ચતા પણ મરે: જમાનો બદલાતો જાય છે, તેમ પ્રજામાંથી નવી કામ કરનારા—કુરબાની કરનારા આગેવાનો ઉત્પન્ન થશે.

શયતાનિયતની મૂર્તિ

ગાંધીજીએ પોતાના જાપજુની શરૂઆત કરતાં જણાવ્યું કે “આપણે તો મોટું રાષ્ટ્રીય હક્કર બનાવવાનું છે. ભારે તાલીમ વિના આપણે તેનું હક્કર નથી બનાવી શકવાના.” આગળ એમણે જણાવ્યું કે “ક્રિસ્ટિયન સંસ્તનત આજે શયતાનિયતની મૂર્તિરૂપ છે, અને તેઓ ખુદાના બંદા છે તેઓ શયતાનિયતની સાથે મહાબળત રાખી શકતા નથી.”

બેરીનું ખુન

તાલીમની જરૂર ઉપર બોલતાં ગાંધીજી સ્વાભાવિક રીતે જ મિ. વિશ્વેશ્વરના ખુન વિષે બોલ્યા. તેમણે જણાવ્યું : “તત્ત્વવાર ન ચલાવવાની તમે ટેક લીધી છે, તો આવી રીતે પ્રયોગવાયાં ખુન થાય એ તાલીમનો અશ્વર બંધ બતાવે છે. ઉસ્લામ ધર્મમાં પણ આવા તાલીમના બંધ મઠે પરવાનગી છે એમ હું નથી માનતો. જ્યાં સુધી મુસલમાનો હિંસા-રહિત અસહકારને બંધાયેલા છે ત્યાં સુધી તેમને એવો વિચાર પણ ન આવવો જોઈએ કે તત્ત્વવાર હાથવવાથી સરસ કામ થશે. આ સંસ્તનતે ખૂંટી કરી છે, પણ બેશુનાહ માણસને મારીને તો આપણે સરકારની દબાણ અને ત્રાસની નીતિને જ ઉત્તેજન આપવાના છીએ. ઉસ્લામમાં તત્ત્વવારના ઉપયોગની પરવાનગી છે ખરી, પણ આવી રીતે ડોકાં હાથવવાનું તો ઉસ્લામમાં પણ ન હોય એમ ખારી ખાતરી છે, અને હું માનું છું કે હવેમાણો પણ મારી માન્યતાને ટેકા આપશે. તમે (એટલે મુસલમાનો) જે દિવસે હિંસારહિત અસહકારનો સિદ્ધાન્ત તજી તત્ત્વવાર હાથવવાનો નિશ્ચય કરો તે દિવસે જરૂર તમે દરેક યુરોપીઅન સૈ, પુરુષ કે બાળકને એતબળી, આપી શકો છો કે તેમની જીંદગી ભેજમમાં છે. પણ એવો નિશ્ચય કરવાનો તમને વખત ન આવે એવી હું આશા રાખીશ.”

સંસ્તનતને મીઠાવવાની ફરજ છે

આ પણ ગાંધીજીએ જણાવ્યું કે તે દિવસે જેવમાં હતા તેઓની જોરહાજરી માટે દિલ્લીની દર્શાવી. “જરૂરમુલક તો અતિશય પ્રમાણિક અને નીંદર માણસ છે, એટલે તેમને તો જેવમાં ગળે જ શાન્તિ મળવાની છે” એમ ગાંધીજીએ જણાવ્યું. “તેઓ શા માટે જેવમાં છે ? તેમણે એક જાપજુમાં જણાવેલું કે આ સંસ્તનત જમીનદોસ્ત થશે તે માટે, અને સરકારની રજીસ્ટ્રીમાં જડું એ મેળખવો રસ્તો લેવા જેવું છે એમ કહેલું તે માટે.” ગાંધીજીએ જણાવ્યું કે “એ સંસ્તનતે એટલા ઘોર અત્યાચારો કર્યા છે કે તે ખુદા સામે અને હિન્દુસ્તાનની, સામે તોળાં નહિ કરે તો

જરૂર એ સક્ષમત માટીમાં મળી જશે. હું તો એ પણ જણાવીશ કે ત્યાં સુધી એ તોળા ન કરે ત્યાં સુધી એને ખીટાવવાની ફરજ હિન્દીની ફરજ છે. સરકારની રંગરૂટીમાં જવું એ દોળખમાં જવું બરોબર છે એમ કહેવું એ ગુન્હો હોય તો જરૂર એ ગુન્હો કરીને સાફ થવું એ પ્રત્યેક જણની ફરજ છે.”

ગુલામીમાં રહેવા કરતાં દરીઆમાં પડવું સારું છે

આગળ જતા ગાંધીજીએ મો. જંજીરમુલ્કને કેસ બંદોરમાં સલાવવાની માગણી લોકો તરફથી થઈ એ કેટલું ખોટું છે તે જણાવ્યું: “આપણે એવી માગણી કરી શકતા નથી. આવી માગણી કંપની એ જેલમાં જવાની આપણી દાનત નથી એમ બતાવે છે. આપણે શા માટે એમ કરીએ છીએ તે સમજવું નથી. જંજીરમુલ્કને પોતાને તો જેલ મહેલ સમાન છે. આપણે તો એવું કામ કરવું કે જેથી સરકાર ત્રાહે ત્રાહે પોકારે અને આપણુ માગ્યુ આવે, અથવા આપણને દરીઆમાં નાંખે. ગુલામીમાં રહેવા કરતાં દરીઆમાં પડવું બહેતર છે.”

સરકાર ડાકુના કરતાં ખુરી છે

“સરકારને હું ડાકુની સાથે સરખાવતો આવ્યો છું. કોડ ડાકુ આપણી મિલકત લૂંટી નાથ અને પંછી આપણને તેમાંથી ચરધી પાછી આપવા માગે તો તે શુ આપણે લઈ શકીએ ? પણ આ સરકાર તો ડાકુના કરતા પણ ખુરી છે. સરકારે આપણને ખાલી ર્થા છે, એટલું જ નહિ પણ તે તો આપણા આત્માનો કબજો લેવા બેઠી છે. સરકાર આપણને ગુલામ બનાવવા બેઠી છે. તો તેને આપણે એટલું જ કહેવાનું રહે છે કે ત્યાં સુધી અમારું વિત્ત માત્ર જ નહિ પણ અમારી આખર, અમારી સ્વતંત્રતા પાછી ન આપે ત્યાં સુધી તમારી સાથે મદબબત રાખવી હરામ છે.”

હું મદમદઅલીના લાખા લાપણને માર અહીં નહિ આપું. ખેરીના ખુન વિષે મૌલાના શૌકતઅલી અને મૌલાના અબદુલ ખારીના, ખાસ હુગારો આ પ્રસંગે જણાવવા જરૂરના છે.

ખેરીનું ખુન અને શૌકતઅલી

મૌ શૌકતઅલીએ જણાવ્યું કે એ ખુનને ખિલાફત કમિટીની સાથે જોડનારા માણસો બિલકુલ નહીં છે. ખિલાફત કમિટીએ હિંસારહિત અસહકારની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તેણે તલવાર, ઉપાડવાનું ફરમાન કાઢ્યું હોય તો તે એક વિલોખીનું નહિ પણ એક હંભર વિલોખીના ખુન થાત. [આ હુગારોને સમામાના ઘણા જણાએ તાળીના અવાજથી વધાવ્યા હતા એમ અહીં જણાવવાની જરૂર છે.]

ખેરીનું ખુન અને મૌલાના અબદુલ ખારી

પાછી મૌલાના અબદુલ ખારી સાહેબ હકયા તેઓ નમાજ પઢવાની સ્થિતિમાં ઘુંટણ ઉપર બેસી બોલ્યા; કારણ તેમણે જણાવ્યું કે હું એક આત્મિય તરીકે બોલું છું. આ ખુદાને હાજર રાખીને બોલું છું.

તેમણે જણાવ્યું: “ મને જેરીના ખુનને વિષે બોલવાનું કહેવામાં આવ્યું છે એમ સમજું છું; એટલે આશિષ તરીકે મારા વિચાર જણાવીશ. એ ખુનને માટે મને જેટલું દુઃખ થાય છે તેટલું કદાચ બીજા કોઈને નહિ થતું હોય. પણ જ્યારે એ ખુનને વખોડી કાઢનારા કરાવો પસાર કરવામાં આવે છે ત્યારે તે કરાવ પસાર કરાવવામાં હું બાગ નથી લઈ શકતો. એ વાત જ એ માણસ અને ખુદા વચ્ચેની છે. એને હું નથી અપરાધી કહી શકતો. એ માણસને એ કામ કરતાં ‘ હું ખુદાની રોવા કંઈ છું ’ એમ લાગે એ સંભવિત છે. મજબૂત તો એને સહીદ જ કહેશે. કુરાને સારીકમાં તો એને કાફર કહ્યા છે તેની ઉપર તલવાર ખેંચવાની પરવાનગી છે. એ માણસ જેહાદ નહોતે થયેલી સમજે છે તેને મન કાફરના કાફલામાંના સૌ કોઈ દુશ્મનરૂપ છે, પણ તે નિર્દોષ હોય તો શું હોય. એ સત્તુની ટોળીમાં છે એટલું નક્કી થયું એટલે વાત પતી. હાલની હાલિયાં, પણ શું થાય છે ? એક પક્ષનો સિપાઈ બીજા પક્ષના સિપાઈને હણે છે એમાં કોઈ કોઈ સિપાઈએ વ્યક્તિ તરીકે સામા સિપાઈનું બગાડેલું નથી હોતું; પણ એ તો લડાઈનો કાયદો જ છે. તેમ જ જેહાદનું પણ છે. એ માણસે ખુન કર્યું તે માણસની ખરીબોડીએ એમ માન્યતા હતી કે પોતાને અંગ્રેજ પ્રત્નની સાથે દુશ્મનાઈ છે, એટલે તેમાંના ગમે તેની ઉપર તલવાર ખેંચી શકાય. તેણે ખુન કર્યું તેને માટે તેને જન્મત મળે કે જહાનમ તે ખુદાને હાથ છે; પણ આપણે તેને વખોડનારા કોણ ? તે તો સહીદ હતો એમ આપણે માનવું જોઈએ. પણ વાત એ છે કે આપણે તો કુરાને સારીકના ફરમાનના કરતાં પણ ગાંધીજીના ફરમાનને વધારે પસંદ કર્યો છે; આપણે ગાંધીજીને બોલે આપણું ગાયું મુક્યું છે; એટલે આપણે તલવાર ખેંચી શકતા નથી.

“ આપણી લડત જ આજે જુદા પ્રકારની છે, અને એ લડતમાં આપણે તલવાર ન ઉઠાવવાને બંધાઈ મુકેલા છીએ. એ ‘ ખુનથી ’ ખિત્તાઈના સવાલને જરા પણ ફાંચેલો થયો નથી; હલકું નુકસાન થયું છે એમ કું માનું છું આ વિચારમાં કદાચ ઘણા હલેમાએ મારાથી જુદા પડશે. હું હિન્દુઓની હમદિલી દરી જોવધની વિરુદ્ધ થયો છું તેથી પણ હું તો વખોવાયો છું. પણ મને તો આ લડતમાં પડ્યો ત્યારથી હિન્દુઓ અને ગાય જેટલાં પ્રિય છે તેટલું કંઈ પ્રિય નથી. ”

આ પ્રમાણે મેં મારા શબ્દોમાં મોવાના સાહેબની દલીલ મુકી છે. એમાં હોય હોવાનો પણ સંભવ છે. પણ મેં મારી સમજ અને સ્મૃતિ પ્રમાણે એ મુકી છે. એ પ્રસંગ એટલો બડો અગત્ય હતો અને એના ઉપર વિવેચન એટલું બધું તોળેલા શબ્દોમાં કરવામાં આવ્યું હતું કે એ શબ્દોના આખ્યા વિના એમાં કંઈક અધરાપણું રહી જ નય.

એક મ્યુનિસિપાલિટીએ માનપત્ર આપ્યું

તા. ૧૬મીએ સાહજહાનપુર અને બરેલી ગયા. સાહજહાનપુરની કોઈ ખાસ જાણવા જેવી હકીકત નથી. બરેલીમાં લોકોનો ઉત્સાહ અવર્ણનીય હતો. ૧૭મીની સવારે અનેક સંસ્થાઓ તરફ ગાંધીજી અને અડી લાઈએને માનપત્ર આપવામાં આવ્યાં. આ માનપત્રોમાં—જેની સંખ્યા ૭ હતી—ખાસ નોંધવા જેવું માનપત્ર બરેલીની મ્યુનિસિપાલિટીનું હતું. એ માનપત્ર

મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી સર્વાનુમતે આપવામાં આવેલું હતું. પ્રમુખ અને ઘણા સભ્યો હાજર હતા. એ માનપત્રમાં અસહકાર માટે સહાનુભૂતિ દર્શાવવામાં આવેલી છે. આવી નીડરતા વાપરનારી મ્યુનિસિપાલિટી અમને અમારા પ્રવાસમાં આ પહેલી જ મળી છે. ગાંધીજીએ એ માનપત્રનો ટુંકો જ ઉત્તર પાઠ્યો. બહુ આભાર દર્શાવવા ઉપરાંત તેમણે જણાવ્યું કે “તમે આટલા નીડર થયા છો” તો નીડર રહેજો એવી હું તમારી પાસેથી આશા રાખીશ. અમૃતસરમાં મ્યુનિસિપાલિટીની પાસે સરકારે જે નીચ કૃત્ય કરાવ્યાં—લોકોને પાણી પૂરું પાડવાનું બંધ કરાવ્યું—એનાથી બીજું ધાતકી કૃત્ય કયું કહી શકાય ? જમાના ઉપર સિતમ ગુજારે તોપણ તમે તમારું સ્વાતંત્ર્ય નળવજો; દબારો નહિ; અમૃતસર મ્યુનિસિપાલિટીની જેમ કર્યો નહિ. બીજી વાત એ કહું છું કે તમારામાં જે તાકાત હોય તો તમે તમારી શાળાઓને સ્વતંત્ર બનાવી શકો છો. સરકારના તરફથી મળતી ચાંદ બંધ કરો એટલે તમારી શાળાઓ સ્વતંત્ર થઈ રહેશે. આ બંને બાબતમાં તમે ખૂબ વિચાર કરો એમ કહું છું.”

ઐરણી ઓરી અને સોયનું દાન

અરેલીથી સંયુક્ત પ્રાન્તની વધુ મુસાફરી કેટલાંક કારણસર તબીબી પડી. અમૃતસરમાં શીખોની ભારે ભયૂતિ ગાંધીજીને ત્યાં એવી રહી હતી. તા. ૧૮મીએ અમૃતસર પહોંચ્યા. બપોરે ખાલસા કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓની સાથે મેળાપ થયો. તેઓને ગાંધીજીએ આરંભમાં સ્થિતિ સમજાવી. તેમને કહ્યું: “મારા ભાઈ મહમદઅલીએ ‘Choice of the Turks’ નામનો એક લેખ લખ્યો હતો જે જાહેર થયો હતો. હું તમને આજે કહું છું કે આજે Choice of the Believers of India—હિન્દુસ્તાનના ધર્મનિષ્ઠ લોકોએ શું પસંદ કરવું તેના નિર્ણયનો આજે વખત આવ્યો છે.” શીખ વિદ્યાર્થીઓને હું પૂછવા આવ્યો છું કે તમે સંસ્કૃતતને વફાદાર રહેવા માગો છો કે શુરુ નાનકને વફાદાર રહેવા માગો છો ? જે અરજોએ આપણું કાંઈ મથી બગાડ્યું અને જે એક ભારે સ્વતંત્ર પ્રજા છે તેને જેર કરવા માટે તમારાં ભત્રાઈઓને મોકલવામાં આવે છે તમારી પાસે સરકાર ઐરણી ઓરી કરીને સોયનું દાન આપી રહી છે. સરદાર ગોહરસિંઘની ઉપર જે ત્રાસ ગુજર્યો ત્યારે પછી કોઈ શીખ સહકાર માટે તલવાર ઉપાડી શકે જ કેમ ? જલિયાનવાલામાં ઓસવર્થ સિંઘે જે સિતમ ગુજાર્યો ત્યારપછી જે સરકાર સાથે કેમ મહોબ્બત રાખી શકાય ? મને પાંતળને મઠાવેલું દુઃખ થયું છે તેટલું દુઃખ તમને થવું હોય તો ખાલસા કૉલેજની ચાંદ છાટાવીને, મ્યુનિસિપાલિટી સાથેનો તેનો સંબંધ તોડાવીને, તેને વમે અરેખરી ખાલસા કરી શકો છો. તેમ ન અને તો તેને છાડી ફાંસે તમે ખાલસા બની શકો છો.

પૈસા આપીને ગુલામી

મહમદઅલીએ આ પછી તેમને અલીગઢની સ્થિતિ સમજાવી. “અલીગઢને માટે પૈસા ભેગા કરતા હતા તે ભેગા કરવાની અટકાયત શીક્ષાઅલીને થઈ ત્યારે તેમણે પોતાની સરકારી નોકરી છોડેલી; તે જ રૉસ્ટનજલી આવે, તે કૉલેજને ખાલી કરવા કેમ બેઠા, ઢરો ?

આપણને કહેવામાં આવે છે કે આપણાં પોતાનાં મકાનો છે, આપણા પોતાના પૈસાથી આ કૉલેજને ચાલે છે, તો સા મટિ એ કૉલેજ છોડવી ? હું તમને પૂછું છું કે એ મકાન આપણાં હતાં તો સા મટિ આપણા મકાનોને 'Macedonald, House,' 'Lyttom Library' નાં નામ આપ્યાં ? એ આપણા પૈસાએ ચાલતી કૉલેજ હોય તો આપણે પૈસા, આપણે કુશામ બનીએ છીએ એમ યશુ. તમને ખરાબ કેળવણી મળે છે એટલે તમારે કૉલેજ છોડવી એમ હું નથી કહેતો; કેળવણી સૌના જેવી મળતી હોય તોપણ એ પાક દાનતથી નથી મળતી તે માટે એ છોડવાનું કહું છું. પકવાન હુકરના ખોસ્તનો પર લગાડીને પીરસવામાં આવે છે માટે તમને એ પકવાન તજવાનું કહું છું." આ પછી વિદ્યાર્થીઓની તરફથી અચાપકો ગાંધીજીને મળ્યા હતા. કેટલોક વાદનિવાદ કર્યા બાદ તેઓએ જણાવ્યું હતું કે બીજે ૯ દિવસે મળનાર શીખ સંઘ એ નિશ્ચય કરે તે પ્રમાણે વર્તવાને તેઓ તૈયાર છે. રાત્રે કૉલેજના પ્રિન્સિપાલ જેઓ એક ઝારા છે તેમને તથા અચાપકોને ગાંધીજી મળ્યા. તેમની સાથે ખૂબ વાતચીત થઈ. પ્રિન્સિપાલ બહુ મીઠાબોલા—પણ માત્ર મીઠાબોલા જ—લાગ્યા. ઘણીખરી દલીલો તેઓ રજૂ કરતા હતા, પણ છેવટના નિર્ણયમાંથી તેઓ છટકી જતા હતા.

રાત્રે અમૃતસરમાં મોટી ભેદરસમા થઈ. એનું વિગતવાર વર્ણન આપી હું પત્રને બહુ લાંબું નથી કરી દેવા છાછતો. બે મહિના ઉપર એ અમૃતસરના જલસામાં એક પણ શીખ-વક્તા ન હતો તે જ અમૃતસરમાં એ નહિ, બે નહિ, પણ પાંચ શીખ વક્તાઓ એક પછી એક બેઠીને જુસ્સાદાર બાંધણું કરી ગયા, અને જણાવ્યું કે શીખસંઘ તો આસદકારનો દરાવ પસાર કરશે એમાં તેમને શંકા નહતી. શીખ ઓતાઓમાં પણ બારે હત્તાહ દીસતો હતો; કંઈક વધારેપડતો પણ કહી શકાય, ધારણ પોતાની કુહાડી ઉઘાડી કરીને ઘણાક બતાવવા હતા કે જરૂર એ હથિયાર હાથમાં છે એટલે ડરશુ નહિ.

લાહોર

લાહોર ત્રણ દિવસ દેહાંધાં. પ્રથમ દિવસે એટલે ૧૬મી તારીખે રાત્રે જંગી જલસો હતો ત્રીસ આળાસ હંબર માણસો હાજર હશે

આરંભ પંતબના જ વડની સ્વામી સત્યદેવે કર્યો. અંતિરાય ઘોગણીબરેલી રીતે તેમણે પૂછ્યું, "મુલકમાં આઝાદીની લહર ચાલી રહી છે, બીન બધા પ્રાન્ત જાગ્યા છે, ત્યારે શું પંતબ જ સત્ત્વ રહેશે ?"

તલવાર કાતિલોના તરફથી ઉઠશે આપણા તરફથી નહિ

મી. મહંમદઅલીએ યૂરોપમાં ઉર્ફી મુલેદનોમાં વિષે શુ વક્ષણ છે તે સમજાવ્યું. પોતાની ખાત્રી ધપેલી જણાવી કે આ સરકાર દગાબાજ સાથે દાવપેચ રમનારી છે. એટલે હિન્દુસ્તાન તરફથી પોતે ઇચ્છુકમાં જાહેર કરી આવેલા છે કે જેની વફાદારીને લીધે તમે જગતમાં મોટી સક્તિનત જણાઓ છો તેની વફાદારી હવે તમને નહિ મળે. આમ કરવાનું

કારણ બધી કસુર અંગ્રેજોની તેમણે જોઈ “કાન્સે આપણી વાત સુંણી છે, સુલેહના માથા કાન્સ વિરુદ્ધ છે, અને એમ લાગતું હતું કે સુલેહનામું ફરો, પણ બ્રિટિશ પ્રધાનના કાવતરાથી ન ફરી શક્યું. પણ આજે શી રીતિ છે? આજે બહાર શુભામી કેમ કાયમ રહી છે? અંગ્રેજ લશ્કરથી નહિ, ફ્રેન્ચ લશ્કરથી નહિ, ઇટાલીયન લશ્કરથી નહિ, પણ આપણું શુભામી લશ્કર મોકલાઈ રહ્યું છે મટિ ચાલુ છે. આપણે જ પર્સીશી મુલકોની આઝાદી કાયમ રાખવા ફોર્સીયા કરી રહ્યા છીએ. તો આ બધી રીતિનો કપાશ ‘તર્ક’ મવાવાત’ છે. આજે તલવાર આપણા તરફથી ન ઉઠી શકે. તલવાર કેવળ કાતિલોના તરફથી, બલીમની તરફથી ઉઠી શકે; આપણા તરફથી ઉઠશે તો આપણને ફતેહ નથી એ ખચિત માનજો ન કરે ખુદા અને વખત આપ્યો અને હું તે વેળા જ્યોતો હોઈ તો ફર્ક થઈ પડેલી જેઠાદ હું જ પહેલો ચોકાસીશ અને પહેલી તલવાર હું જ ચલાવીશ” (આ વચનને તાળીઓ મળી, અને એક ફીર ઉઠ્યો ને બોલ્યો ‘જે બોલ્યા તે થાઓ’ એવા મારો આશીર્વાદ છે)

ફરેખ અને જુલમનું પૂતળું

મીઠાના અબ્દુલકલામ આજકે પૂછ્યું, “રબબનાં મૂર્તિ ક્યારે જીવતાં થશે? ન્યારે પરીધીએ દુનિયાની પ્રવના નસીબ ફેરવાઈ રહ્યા છે ત્યારે હલીલોનો વખત કયાં રહ્યો છે? જે કોમ ફરેખ અને જુલમનું પૂતળું છે, જે કોમ બધા ઇન્સાનની આઝાદીનો નાશ કરનારી છે, જે કોમમાં ધણીયે વસ્તુ છે પણ ઇન્સાદ નથી, તે કોમની પાસેથી તમે તાલીમ લેશો? તેની કોઈમા તમે ઇન્સાદ શોધવા જશો?”

મોલવી ઝફરઅલીખાન

ગાંધીજીએ તો ચોતાના બાપણનો વિષય ઝફરઅલીખાનના જેલમાં જવાનો બતાવ્યો. આરંભમાં તેમણે જણાવ્યું કે “મુખની વાત છે કે મોલવીજી જેલમાં છે, કારણ તેઓ જેલમાં જઈને આઝાદ બન્યા છે, ન્યારે આપણે હજી શુભામ રહ્યા છીએ.” સલ્તનત મટી જશે એવું વચન ઝફરઅલીખાને કાઢ્યું હતું તે વચન જેમ લખનારમાં તેમ અહીં પણ ગાંધીજીએ વિશેષ ભાર મૂકીને કહી બતાવ્યું “આ સલ્તનત પાંચળ અને ખિલાફતના સંબંધમાં ઇન્સાદ નહિ આપે તો જરૂર ઉપડી જશે.” એ પણ કહ્યું છ કે અત્યેક હિન્દીની ફેર છે કે સમ્બાઈ અને ઇન્સાદને રસ્તે રહીને બધાઓએ સલ્તનતને ઉખેડવા મટે બનવું કરવું. એ બલીમને નાણુદ કરવી એ ખુદાનાં હુકમને માનવાં બરોબર છે.”

“આપણા બાઈ મદમદગથીએ કહ્યું કે ‘ચોટા દિવસમાં ઝફરઅલીખાનને આપણે મળી શકશું’ હું કહ્યું છ કે ચોટા દિવસમાં મળવું અશક્ય છે. માત્ર એ ચરતથી આપણે તેમને મળી શકીએ. ઝફરઅલીખાનને એક ગંદી કોટડી મળી છે, તેમને જેલનું ખાણું મળે છે, તેમને તાવ આવે છે, પણ તેઓ ચોતાની હિંમત ઉપર કાયમ છે અને તેઓ માફી માગવાના નથી. એટલે તેમને બહાર મળવાની એક ચરત સો બાઈ છે. હવે રહી બીજી ચરત; તેમને જેલમાં જઈને મળવાની. શોખ, હિન્દુ, મુસલમાન સૌમાંથી કોઈ એવી તાકાત રાખઈ હોય કે

તેમના જેવાં કાર્ય કરી જેવામાં જાય તો તેને આજે ગ્રહીતે છોડાવી શકે છે. જે કાંઈ સરકારને બહાર રહ્યાં રહ્યાં કહેશે કે અને છોડો તે પ્રતિજ્ઞા ગ્રહીત કરશે.”

શીખોનું કાર્ય

“મેં જાણીએછું શીખોને બહાર કાઢવા છે. શીખોએ સરકારને મટિ પોતાનું લોહી રેડવું છે. તેમના લોહીથી બીજી પ્રતિજ્ઞા પડતી જાય છે. અરબો અને ઈલિપિયનોનાં ગળાં ગીજોને લીધે કપાયાં છે. આજ સુધી સરકારને મટિ શીખોએ જે શીર્ષ બતાવ્યું છે તેનું પરિણામ શું આવ્યું? સરકાર ગોહરસિંઝ રોજીપુરાવાળને પૂછા. હું તો કહું છું કે ઢિન્ડુમુસલમાનો સાથે શીખો પોતાની ફરજ બજાવી શકશે તો અંદરથીને છોડાવી શકશે સ્વરાજ્ય મેળવવું અને અંદરથીને છોડાવવા એ બંને કામ સાથે થશે.”

એક અંગ્રેજને કાપી હાલો જલિયાંવાલા બનાવશે

“મહમદઅલીએ જ્યારે તલવાર વાપરવાની વાત કરી ત્યારે કાંઈ ફરીને ‘જે બોલ્યા તે થાઓ’ નો અવાજ કાઢ્યો. તેથી મને દુઃખ થયું છે. તલવારને મટિ સામાન તૈયાર નથી ત્યાં સુધી તલવારથી હાનિ ન રહેતી છે. મેં તો મારો વિચાર આખરે મટિ બતાવી દીધેલો છે મારે મટિ તો હું તલવારનો ઉપયોગ કદી નેતો નથી. મહમદઅલીને મટિ આ શરતે મામલો છે. તેમને પણ અંતે તલવારની નિષ્ફળતા જણાય એમ હું. હમેદ રાષ્ટ્ર. આજે તો એક અંગ્રેજને કાપીને હાલો જલિયાંવાલા બનાવશે, પણ સ્વદંતતા નહિ મેળવી શકે. તલવારથી મુકાબલો કરવા ચાહતા હો તોપણ કુરબાની અને દાંતીમની જરૂર છે.”

જિતેન્દ્રિય બનો

“મને અમૃતસરમાં ગઈ કાલે સવારના પહોરમાં એક સ્ત્રી મળી. તેણે મારી સામે પુરોગાની વિકલ્પ વારે ફરિયાદ કરી. ‘પુરોગા સાચી વૃત્ત નથી કરતા. સ્ત્રીઓને ફાસલાવે છે. તેમનામાં ખુશીનો રડ નથી. અમારા ગંદા મરદો અને ગંદી સ્ત્રીઓ ખાસેથી શું વમે આ મામલાને છતી શકે? તમે પુરોગાને જિતેન્દ્રિય બનાવો તો કંઈક થાય’. આ તો સ્ત્રીના ૮૮ શબ્દો છે. મને તે વાત બરાબર લાગે છે. જિતેન્દ્રિય થયા વિના અસહકારની લડત લડવી કઠણ છે. જે માણસ ક્યે લડું બોલતો નથી, લડું ખાતો નથી, જે પુર જોને’ નથી, જેની નજર સાફ છે, જે માણસને પોતાની સ્ત્રી સિવાય બધી સ્ત્રીઓ માબહેન સમાન છે, જેને પોતાનું મન કાણમાં છે તે જિતેન્દ્રિય છે. આજે તો તમે નથી જોરત કે નથી મરદ-તમે તલવાર ખેંચવાની વાત કરતા હો તો તલવાર તમને મુખારક હો. બાકી મને તો સ્વચ્છ બાસે છે કે તમે જિતેન્દ્રિય થઈ, કોંગ્રેસમાં જે કામ માટે કાંઈ કાંઈ કરી આવ્યા છો તે કામનો અમલ કરીને જ આગાધ થઈ શકવાના છો. આ જલિયાંવાલા સરકારની પાસે ક-સાફ હો, ક-સાફ ન મળે તો તેની સાથે મુકાબલો તોડી નેને બિટાવો; અને અંદરથીને છોડાવો, અથવા બધા જેવામાં જઈને બેસો.”

આ પછી અમૃતસરની માફક ઘણા શીખ બોધએએ હાહોરમાં પહોં નેરાલયાં લાંબાં આપ્યાં, અને શીખ સંઘ જરૂર અસહકારનો ઠરાવ પસાર કરશે એમ જણાવ્યું.

ડૉ. કિચલુએ જાહેર કર્યું કે પંજાબમાં સ્વરાજ આશ્રમ રચાયેલ છે. તેમણે એમ પણ જણાવ્યું કે પોતાને અનુમતિ એવા ચાલે છે કે પંજાબમાં ખરે જવાબ તો શીખ લોકો જ દેશે.

પંડિત રામભજાદત ચોધરીએ જણાવ્યું કે પોતામાં તો ખરેખર પરિવર્તન થઈ ગયું છે. પોતાને એક વર્ષ ઉપર બાંદશાહી સામે લડાઈ કરવાના આરોપસર જેલમાં મોકલવામાં આવ્યા હતા ત્યારે તો પોતે લડાઈ નહોતી કરી, બાકી આજે તો જરૂર બાંદશાહના ગેરહત્યાઈ સામે પોતે લડત ચાલુ કરી છે. તેમણે સ્વરાજ આશ્રમ માટે પોતાનું ઘર તૈયાર છે એમ પણ જાહેર કર્યું.

ગુલામ મોહીઉદ્દીને વજીલાત છેડી

મી. શૌકતઅલીએ આ પછી જાહેર કર્યું કે બાઈ ગુલામ મોહીઉદ્દીને વજીલાત છેડી છે. ગુલામ મોહીઉદ્દીન પંજાબના એક ખડુ જાણીતા વજીલ છે. તેમનો ધંધો ધાંડતો ચાલે છે. તેઓ અતિશય નમ્રવાદી હતા અને જાણ્યા : 'હું રાતરિન વિચારી રહી હતો; પણ આજે આ ધડીએ જ ગુલામને મને ફરમાવ્યું કે વજીલાત છેડા. મારે ટેલી દીકરી છે તે સૌને ખબર છે. હ દીકરીઓ છે તે સૌ કાતવાનું કામ કરશે. મારો એક દીકરો છે તે હું ગાંધીજીની સેવામાં અર્પણ કરીશ. મારી ભત્રીજી પણ હું નજર કડ છું. મારી પાસે જે કામ લેવું હોય તે લેજો. કાંઈ નહિ તો સ્વદેશીના પ્રચારનું તો કામ હું કરીશ જ.'

વિદ્યાર્થીઓમાં અજલજાટ

વિદ્યાર્થીઓમાં ભારે જગતિ ફેલાઈ રહી હતી. તેઓનાં ટોળેટોળાં ગાંધીજીના મુકામ રામભજાદત ચોધરીના મકાને ખીજે દંદારે ભેગા થયાં. સાડાસાત વાગે ગાંધીજી તેમને મળ્યા. કોલેજો બંધ થતાં પાચસો ઉપરાત વિદ્યાર્થીઓ હાજર હશે. ગાંધીજીએ પ્રથમ જણાવ્યું કે આ અસહકારનો મામલો જતન થયો ખિલાફતમાંથી, પણ જ્યારે પંજાબ ભવ્યું ત્યારે આખો દેશને તેઓ તેમાં ભેળવી રાક્યા પોતાના ગુજરાતના એક સારામાં સારા કામ કરનાર ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિક પંજાબનું કારણ જ્યારે આમાં દાખલ થયું ત્યારે જ અસહકારમાં ભાગ લેતા થયા. 'જે પંજાબને માટે આખો દેશ આ લડત લડવા તૈયાર થયો છે તે પંજાબનું મું મું નાનું રહેશે? તમે કદાચ ખિલાફત ભૂલો, પણ પંજાબ ન ભૂલી શકો. નવિયાંવાળાથી આપણે, જાહોર થયા, પણ પોટે આલવાનું આખું ત્યારે આપણે બાવલાં બન્યાં; નવિયાંવાળાથી હિન્દ ચડ્યું છે, પણ પોટે આલવાથી હિન્દ ખડ્યું છે. વિદ્યાર્થીઓ પાસે શુનિયત જોડને સલામ કરાવવી એ તો એવી પણ વધારે કડક હતો. કનૈલ ભંનસેને તમાર નાક કાપ્યું અને તમે કષ્ટાવ્યું. મારો સલામકહ કરી આખર ખોવાનું નહોતો કહેતો. પંજાબમાં મરી ગયેલા ઊકરીઓનો આત્મા અહીં આવીને પોકારી રહ્યો છે કે તમે શું કરવા માગો છો? સર માહકબને તમે ફરસીએ ચડાવવા માગતા હો તોયે તમારે તો ફાંસી ઉપર ચડવાને હાથકંધનું ભોળું. ૧૩૦૧૨૭

બોમ્બર લોકોની કુરબાની સીમા

ગાંધીજીએ દ્વારવારનો દાખલો લીધો. “ત્યાં ત્યારે બોમ્બર લોકો આવતી હતી તે વખતે સ્મર્ત્સ અને હરજોમ એવા નામોવા વજીલો વજીલાત ઇસી લગાઇમાં પડ્યા હતા. બોમ્બર સીમા ઇસરતે એ શીખવતી કે એક પણ સખ્ત અંગેજી ન બોલવે. ત્યારે અહીં શ્રીપુરુષ—દાખલા તરીકે પશ્ચિમ રામભદ્રત ચોધરી અને સરલાદેવી—એકબીજાની સાથે અંગેજીમાં પત્રવ્યવહાર કરે છે એમાં હું નામદી લેઉં છું. દ્વારવારની બાજુઓ તો ઝાંસીની રાણીઓ હતી. આપણી સીમામાં એવું ઘરાતન ઘારે આવે? હું અંગેજી ભાષા ઉપર આફરીન છું. ન્યુ ટેસ્ટામેન્ટ પર હું શીડા છું. ડૉક્ટરોય અને કુશન હું અંગેજી મારફતે જ ગ્રીખ્યો છું પણ હિન્દી હિન્દી વચ્ચે અંગેજી ભાષા વપરાય તે હું ન જ સંખી શકું. હું તો માનું છું કે હિન્દુસ્તાનનો જે પિતા પોતાનાં પુત્રની સાથે, પતિ પત્નીની સાથે અંગેજીમાં વ્યવહાર રાખે છે તે નામદી છે. અંગેજીની સાથે હું મુકાબલો કરી શકીશ ત્યારે જ તેનું કાંઈ પણ વાપરી શકીશ. બોમ્બર લોકોની બીજી કુરબાની ફીનીખનની સલાહ થઈ ત્યાર પછીની હતી. સ્મર્ત્સ-બોધાએ મુધારાને કેંઈ દીધા. તમામ કેકાણે અસદકાર થયો, અને તે ત્યારે જ બધે થયો કે ત્યાં ધારેલુ સ્વતંત્રતાનું બંધારણ બોમ્બર લોકોને મળ્યું.”

આ ઉપરાંત બીજી ધણી વાતો વિદ્યાર્થીઓને સંભળાવી. ત્યાં પછી લગભગ એક કલાક સુધી વિદ્યાર્થીઓ સાથે સવાલનવાખ ચાલ્યા. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ માગણી કરી કે કૉલેજ ઇસરનાશ વિદ્યાર્થીઓનાં નામો લખી લેવામાં આવે. ગાંધીજીએ ‘ના’ પાડી, સૌને એક દિવસ ખૂબ વિચાર કરી નિશ્ચય ઉપર આવવાનું કહ્યું. બીજો દિવસે તો આમદા દિવસના કરતાં ધણી વિદ્યાર્થીઓ હાજર હતા. ટપાટપ વિદ્યાર્થીઓએ નામ નોંધાવ્યાં. આ નામ નોંધાવનારની સંખ્યા ૬૦ની હતી, પણ હવે તો તે સેંકેરો ઉપર જઈ છે એમ શ્રીમતી સરલાદેવી આધરાણી લખે છે. આને પ્રતિજ્ઞાએ એવો વેદિક કૉલેજ, દયાળસિંહ કૉલેજ, સનાતન ધર્મ કૉલેજ ખાલી થયો, યા તો માંટ ઇસી, યુનિવર્સિટી સાથેનો સબધ તોડી સ્વતંત્ર થયો. સ્વામી સત્યદેવજી ત્યાં વિદ્યાર્થીઓમાં ધમ કરી રહ્યા છે; સરલાદેવી તો છે જ. અને ડૉ. કિચલુ તથા બીજા કાંઈ કરનારાઓ મળી વિદ્યાર્થીઓને કૉલેજ ઇસરવી પરે-તો તેમને મટે શિક્ષણના પ્રબંધમાં મુંઝાયા છે. મીઠાનાં મદમદમથી અને શીકતમત્તીએ ઇસ્લામિયા કૉલેજ અને સફરમાં તો ચમત્કાર કર્યો છે. ત્યાંના ટૂંટીઓ જ માની નરો એવી વજી છે. એટલે ત્યાં તો કૉલેજને ખાલી કરવાપણું નહિ રહે; કૉલેજ જ આગ્રાદ બનશે અને તેમાં અનાયસે બીજી કૉલેજમાંથી નીકળેલા વિદ્યાર્થીઓની પણ ભેગવાઈ થઈ જશે. અશ્રીમતની આમ ઇસ્લામિયા કૉલેજ ઉપર અસર થઈ છે, ઇસ્લામિયા કૉલેજની અશ્રીમત ઉપર અસર થઈ છે. શું પરિણામ આવ્યું તે તો રહ્યો જ નહીં. ગાંધીજીને ટૂંટીઓને બંધાવેલાં પર તો તમે સીધે પાંચે જ હો.

શીખ પરિષદ અને લીવાળીની પરિષદ મટિ તો મારે બીજાને પણ લખવો રહ્યો એમરે
નમૂનો પચાસ તો આટલાથી જ હીક આવશે ઠંકડાએ નવા નવા પ્રભસમૂહોમાં ચેતન
આવવું ભય છે આ ચેતનની સાથે કંઈક ઉદામતા તો ચાહું છે જ. આ લખનીમાં અર્નેસ્ટાહોરમાં
વસવારનું નામ સાબળી ત્રાળી પાડનારા ઉપરથી સૂચવાય છે. શીખ પરિષદનો અને લીવાળી
પરિષદનો આવતા ધત્રમાં હેવાલ આપીશ તેથી આ કથન વધારે સિદ્ધ થશે. આપણે
ને બળેને બલિમાં મુક્યા છે તેને અંકુશમાં રાખવાની ફરજ દિનપ્રતિદિન મધતી બંધ છે
તે હાથમાંથી છટકતા નથી એ પ્રભુનો પાડ છે

મહાદેવ હરિભાઈ દેશાઈ

તા. ૩-૧૧-૧૯૨૦

નિર્દોષ ભૂલ

મયા નવજીવન'ના અકામાં લખનાની બારે સભાનો હેવાલ એકંદરે બહુ
સારી રીતે રા. મહાદેવ દેશાઈએ આપેલો છે. તેમાં જ તેમણે મૌ. અખલ બારી સાહેબના
બાપણનો હેવાલ પણ આપ્યો છે એ બાપણ સદુએ બહુ ખ્યાનપૂર્વક સાબળ્યું હતું
એનો અનર્થ મિ. ડગસલ નામના એક ઇસાઈએ તો ત્યાં મુઠ્ઠી ક્યો કે અસહકાર
અખત્યાર કરીને તેણે વહીલાત છોડી હતી તે પાછી ગ્રહણ કરી છે અને અસહકારનું
કામ છોડી દીધું છે. બીજાઓની ઉપર પણ એ બાપણની એકસરખી અસર નથી
પડી. રા. મહાદેવ દેશાઈ મૌલાના સાહેબનું શરમી અને અરખીમય હૃદય પૂરેપૂરું
સમજે નહિ એ હું જાણું છું. તેમણે જે રિપોર્ટ આપ્યો છે એમાં મારી સમજ પ્રમાણે
ભૂલ કરી છે. મૌ. સાહેબના બાપણની મારી ઉપર જુદી જ છાપ પડી છે. એ બાપણ
જે પ્રમાણે મને યાદ છે તેવું તે તેવું હું આપી જાઉં છું. એ શબ્દો મૌ. સાહેબના
ન ગણી શકાય, કારણકે મેં કંઈ એ બાપણની નોંધ નહોતી લીધી. પણ વિચારો
તો એમના જ છે એમ મારી તો એક્સ સંજમણ છે.

“ જાધીજીએ ખેરીના કિસ્સાને વિષે જે વિવેચન કર્યું ત્યાર પછી મારે બોલવું એમ
મારી હું ફરજ સમજું છું હું રાજ્યપ્રકરણી વિષયો જાણતો નથી હું બાપણ કરવા ઈચ્છતો
નથી એક આલિમ તરીકે જ બોલવા માગું છું તેથી બેઠો બેઠો જ બોલીશ એ ખુનને વિષે
ધણા માણસોએ ધણા હૃદયારો મૂક્યા છે. તેમાંના કેટલાઓ તો કદ સમજતા જ નથી
હું તો માત્ર મારા દીનના ફરમાનને જે પ્રમાણે જાણું છું તે વિચારીને જ મારો મત
આપવા ઇચ્છું છું. મારું મહે છે કે ખુન કરનાર માણસ જલ્દનમાં જરી. માગથી એવું કહી

નહિ. કહી, રાકાય. માણસનું દિલ ખુદા જ સમજે છે. એ માણસે તો આપણે અને જેવી રીતે ખુદા કહ્યું એની મને શી ખબર? ઇસ્લામમાં દુરમનને ખારવાનો હક ચોખ્ખી રીતે આપેલો છે. દુરમનમાં નિર્દોષ કોણ અને દોષિત કોણ એવા વિચાર નથી કરી શકોતો. લોકોમાં દુરમન કોમનાં બધાં માણસને મારી રાકાય છે એવો પ્રસિદ્ધ કાયદો છે. મિ. વિલોબી એ કાફર હતો, દુરમન કોમના હતા; અને તેને જેને હોદાદ બહેર થયેલી હતી અને એવા માણસનું પણ કાયદેસર ખુદા યહુ હતું. તે તો માણસ નહેરે સહીદ થાત. પણ આ વખતે આપણે જે હોદાદ નથી કરતા, આપણને ગાંધીજીએ બીજો રસ્તો બતાવ્યો છે, અને આપણે બેઠકીયું છે કે આપણે જે હોદાદ કરીને ઇસ્લામને અત્યારે બચાવી શકતા નથી; આપણી તેવી તાકાત નથી. ગાંધીજીએ આપણને 'તર્કે મવાલાત' કરવાનું બતાવ્યું છે અને તે આપણે પસંદ કર્યું છે. તેને સાર કરાવે સરીફમાં ચોખ્ખી રીતે ફરમાનો છે. પેગમ્બર સાહેબે પણ તેર વરસ સુધી 'તર્કે મવાલાત' અખત્યાર કર્યો હતો. ગાંધીજીને બીજો મેં મારે માણું સુકેલું છે તેથી દેલ્લાહ મુસલમાનો મારી હપર ચીરાયેલા છે, પણ તેઓ બિલકુલ સમજતા નથી એમ હું કહી શકું છું. જે કાફરોએ ઇસ્લામને ખતરામાં નાંખેલ છે તેની દોસ્તી કરવી તેને મુકાબલે હું હિન્દુઓની દોસ્તી વધારે પસંદ કરું છું અને તેઓને ખાતર ગાયને બચાવી લેવાનું પણ હું નયજ સમજું છું. પેગમ્બર સાહેબે પોતે બુતપરસ્તોની દોસ્તી કરી હતી. ત્યાં સુધી બિલાફત ક મરીએ અને આલિમ લોકોએ જે હોદાદનાં ફરમાન કાઢ્યાં નથી ત્યાં સુધી આપણે તલવાર એવી રાકતા નથી. અને તેથી મિ વિલોબીના ખુદાને સાર મને દુઃખ થાય છે. મને જે ખબર પડત તો હું એ ખુદાને જરૂર અટકાવત, પણ એમ કહેલું તથા ખુદાની નાપસંદગી બતાવવી એ એક વાત છે અને ખુદા કરનાર જહન્નમમાં જઈ એમ કહેલું એ બીજી વાત છે. એ માણસને સાર જહન્નમ છે કે જન્નત છે એનો કારણ તો માત્ર ખુદા જ કરી શકે છે. આપણે તો એટલું જ કહી શકીએ કે એ ખુદાની બિલાફતની સહનને ધક્કો પહોંચ્યો છે અને એવા કામને આપણે અટકાવવાં જોઈએ."

આ પ્રમાણે મૌલાના સાહેબના બાપણની મારી સમજ છે. આ હપરથી આપણે જેમ શકીએ છીએ કે બધાં સુધી રિપોર્ટ ન લેવાયો હોય ત્યાં સુધી અગત્યનાં માધ્યમોના રિપોર્ટ આપવ એ ધણું જોખમકારક છે. રા. મહાદેવના રિપોર્ટથી અગત્યે મૌલાના સાહેબને ગેરમ-સાર ચર્ચા થયો છે. ખુદા સહીદ થઈ ગયો એમ મૌ. સાહેબે કહ્યું નથી અને એમ કહેવાથી ઇસ્લામને પણ નામોશી લાગે એમ હું તો માનું. બ્યારે જે હોદાદનો પોકાર નથી થયો, તે વખતે કાંઈ પણ મુસલમાન સારા હેતુસર અને બિલાફતની ખાતર પણ પોતાની જવાબદારીથી ખુદા કરે તો તે સહીદ ન થઈ શકે એવી મારી અત્યંત મતિ છે. એ જહન્નમને લાયક ન થાય એ બુંદી વાત છે અને એ સમજી શકાય તેવું છે; પણ સહીદપણું એ તો સારા કામનું ખાસ કરીને છે. જે કામથી બિલાફતને ધક્કો પહોંચે એમ આપણે અગ્રણ્ય કરીએ તો કાર્યથી

સહીદ ન થવાય. એટલે મૌ. સાહેબના ભાવણમાં ખુની સહીદ થઈ ગયો. એવું વચન સંભવી શકતું નથી એમ મારી માન્યતા છે.

રા. મહાદેવના રિપોર્ટમાં બીજી ભૂલ હતી એ જોઈ હું કે તેમણે મૌ. સાહેબે કુરાને શરીફના ફરમાનના કરતાં પણ મારાં ફરમાન વધારે પસંદ કર્યાં છે એમ બતાવ્યું છે. કોઈ મુસલમાનથી કુરાને શરીફના ફરમાનના કરતાં બીજા મુસલમાનના ફરમાનને પણ વધારે પસંદ ન કરી શકાય, તો પછી એક હિન્દુના ફરમાનની તો વાત જ શી કરવી હોય? જેમ હિન્દુને ગીતા અથવા વેદ એ આખરી ફરમાન છે તેમ મુસલમાનને કુરાને શરીફ છે. વળી મૌલાના સાહેબ જેવા આલિમને મારાથી ફરમાન જ ન અપાય. મારાથી તો ખિલાફત કમિટીને પણ ફરમાન ન આપી શકાય. હું કેવળ સલાહકાર જ હોઈ શકું અને હું.

હવે એક ભૂલ બતાવવાની રહે છે. રા. મહાદેવે મૌ. સાહેબનાં ભાવણનું છેલ્લું વાક્ય નીચે પ્રમાણે આપ્યું છે:

“પણ મને તો આ લડતમાં પરતો ત્યારથી હિન્દુઓ અને ગાય જેટલાં પ્રિય છે તેટલું કંઈ પ્રિય નથી.”

આમ મૌલાના સાહેબે કહેલું મને યાદ નથી, અને એઓ એમ ન કહે એમ હું માનું છું. બીજાએને સુકાળવે હિન્દુઓ તેમને અત્યારે પ્રિય છે એટલું જ એ કહી શકે. છતાં આ ભૂલ ઉપલી બે ભૂલોની સાથે સરખાવી શકાય એવી નથી. પહેલી ભૂલથી અત્યંત લોકોને ખુન કરવામાં ઉત્તેજન મળી ગય છે કે જે આપવાનો મૌલાના સાહેબનો કદી વિચાર ન હતો અને નથી એ મારી દૃઢ માન્યતા છે. બીજી ભૂલથી મૌ. સાહેબને ગેરજન-સાદુ થઈ ગય છે અને મુસલમાનોને દુઃખ માનવાનું પણ કારણ મળે છે. કુરાને શરીફના ફરમાન કરતાં બીજાના ફરમાનને કોઈ મુસલમાન વધારે પસંદ કરે એ સુસ્ત મુસલમાનને અસહ્ય થઈ પડે.

‘નવજીવન’ ધ્યાનપૂર્વક વાંચનારને મારે કહેવાની જરૂર નથી કે રા. મહાદેવે પોતાના રિપોર્ટની નીચે જે નોંધ કરેલી તેમાં તેમણે પોતાનો અને મૌલાના સાહેબનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ કરી દીધો છે. તેઓ કહે છે:—

“આ પ્રમાણે મેં મારા રાષ્ટ્રમાં મૌલાના સાહેબની દલીલ મુકી છે. એમાં કોઈ દોષવાનો સંભવ છે. પણ મેં મારી સમજ અને સ્મૃતિ પ્રમાણે એ મુકી છે. એ પ્રસંગ એટલો બધો ગંભીર હતો અને એના ઉપર વિવચન એટલું બધું તોળેલાં રાષ્ટ્રમાં કરવામાં આવ્યું હતું કે એ સંપ્રદેશનું આખું વિના એમાં કંઈક અધરાપણું રહી જાય.”

રા. મહાદેવે પણ કંઈ સંબંધ રિપોર્ટ તો લીધો જ ન હતો, તેથી જ અધરાપણું મેં જોયું તે મેં વાંચનારની આગળ મુક્યું છે. માફ અધરાપણું તો બીજા સાંભળનારાઓ અવરગતતાવી શકે અને બધાનું અધરાપણું તો મૌ. સાહેબ જ જોઈ શકે અને ધારે તો ખતાવી પણ શકે. મારી એક પત્રકાર તરીકે જવાબદારી છે એ મારે આમાંથી ચીપ્સ લેવાનું રહ્યું. દરેક તંત્રી પોતાના પત્રની લીટીએ લીટી ઉપર અંકુશ રાખી શકતા નથી. જો મેં રા. મહાદેવનો રિપોર્ટ અગાઉથી જોયો હોત તો હું ઉપર પ્રમાણે ફેરફાર જરૂર કરત. પણ હું રા. મહાદેવનો દોષ કાઢવાને પણ તૈયાર નથી. રિપોર્ટર પોતે સાંભળેલું અને સમજેલું પ્રામાણિકપણે અને શુદ્ધબુદ્ધિથી આપી દે એટલે તેણે પોતાની ફરજ બજાવી છે. વાંચનારે તંત્રીની અને રિપોર્ટરનાંની મુશ્કેલીનો ખ્યાલ કરી હંમેશાં વર્તમાનપત્રોમાં યોગ્ય સુધારા કરીને જ વાંચવાં જોઈએ. એમ ન કરે તો વર્તમાનપત્રો ચલાવનારાને એ મોટા ગેરબંધસાઈ કરે અને જેટલો લાભ નેને ઉઠાવેો શક્ય છે તેટલો તે હરગીજ ન ઉઠાવી શકે.

હવે રહ્યા મિ. ડગલસ કે જેણે હું ઉપર સૂચવી ગયો તે પ્રમાણે રાજનામું આપ્યું છે. એ બાકીએ કેવળ ઉતાવળ કરી છે. મૌ. સાહેબે ઇસાઈને 'વિષે 'કાફર' સંબંધનો પ્રયોગ કર્યો એથી તેમને દુઃખ લાગ્યું. હું એ દુઃખ સમજી શકું છું. 'કાફર' સંબંધનો પ્રયોગ ન થાત તો વધારે સાફ હતું. પણ મૌ. સાહેબે તો એ સંબંધનો પ્રયોગ શુદ્ધ દિલથી કર્યો હતો, અને જેને અત્યારે તેઓ ફરમન તરીકે જોઈ રહ્યાં છે તેવા અંગ્રેજોને વિષે એ પ્રયોગ હતો. છતાં મિ. ડગલસે જે પગલું ભર્યું તે મગતાં પહેલાં એમણે મૌ. સાહેબની પામેથી, તેમના કહેવાનો અર્થ બાણી લેવો તો જોઈતા જ હતો. તેમ નહિ કરતાં અતિશય ઉતાવળથી પોતાનું રાજનામું આપ્યું છે તેથી એમના પગલાને હું પોતે તો શકની નજરે જોઈ છું. મૌ. સાહેબનાં વચન ત્રીણાં હતાં, પણ કોઈ નિર્દોષ માણસે એટલું લગાડવા જેવાં ન હતાં એમ મારી ખાત્રી છે, અને તેથી જ મારી ખાત્રી છે કે પુનઃ ઉલ્લેખ આપવાનો પણ તેમાં જરૂર નથી જોઈતો. એમણે તો પોતાનાં બાપજીમાં શાસ્ત્રાર્થ આપ્યો અને પોતાની ઉપર ચોક્કસ હુમલાના રદીઆ આપ્યાં.

ડાકોરમાં ગાંધીજી

૧*

પાખંડનાં ધામ

તમે બધા અને હું આ ચોત્રાને સ્થળે એકઠા થયા છીએ પણ અત્યાર હિન્દુસ્તાનની એવી કફેલી સ્થિતિ છે, એવી દીન દશા છે કે આપણે ચોત્રાને સ્થાને આવીને પણ પવિત્રતાને નથી ઓળખી શકતા. અને હું તો આ પવિત્ર સ્થાનમાં આવ્યો છું તે સ્મૃતિપાત્રનાં દર્શન મળી નથી આવ્યો અત્યારે સ્મૃતિપાત્રનાં કાલુ છાંડવાની તાલાત રહેલી નથી. એવું કહી શકે છે કે આપણે પૂનરીએ તે પૂનરીએ જ નથી રહ્યા, આપણે આપણી શ્રદ્ધાને એક જોડા છીએ ચોત્રાસ્થાન પવિત્રતાને બદલે પાખંડના ધામ બનેલા છે એ હું નક્કરે બેઠું રહ્યો છું. એ આપદ્ધમાથી, એ પાપમાથી ઇશ્વર આપણને બચાવે છાંડાવશે ?

મારા સાંભળવામાં પ્રણીવાર આવેલું છે કે ડાકોરમાં આવનારા ધણા દોડે સારા વર્તનથી નથી રહેતા; આવતા આવતા કેટલીક જગાએ અત્યાચાર કરે છે. આ વાત સાચી છે કે ખોટી છે તેની મને ખબર નથી. પણ જો આપણે ધર્મ--હિન્દુઓનો ધર્મ અને મુસલમાનોનો ધર્મ--આપણને કંઈ શીખવતો હોય તો પહેલી વસ્તુ તે એ શીખવે છે કે આપણે આપણા વિષયોને, આપણી ઈન્દ્રિયોને, કાણમાં રાખવાં બધા જ ધર્મો આપણને શીખવે છે કે જનમમાં જેટલી સ્ત્રીઓ છે તે બધી, મોટી ઉમરની તેટલી આપણી માતા સરખી છે, સરખી વયંતી બહેન સમાન અને નાની દીકરી પણ સારું એવડી હોય તો તે દીકરી સમાન બહુવાની છે. મેં સાંભળ્યું છે અને માન્ય પણ છે કે ડાકોરમાં આવનારાઓ આ ધર્મનો પહેલો નિયમ ખંડન કરે છે. છતાં એ માને કે ગોમતીજીમાં સ્નાન કરી પવિત્ર થઈ જઈશું, એ શા ખપતું ? સ્નાન કરીને પવિત્ર થવાનો એનો ઉદ્દેશ હોય એ પણ હું તો નથી માનતો. સત્યનું, પાવન, બ્રહ્મચર્યનું પાલન એ સામાન્ય ધર્મો છે. શુદ્ધસ્થાને મઠે પણ બ્રહ્મચર્યપાલન એ ધર્મ છે. બ્રહ્મચર્ય એટલે કાન, આખ, નાક, જીભ અને ચામડી બધી ઈન્દ્રિયોનો સંયમ આ ધર્મ કેવળ સંન્યાસીને મઠે નથી, સદ્ગુરુસ્થાને મઠે છે. આ સાદા નિયમો ન પાળતો હોય તે સદ્ગુરુસ્થ જ નથી. આ સંસારમાં, હિન્દુ સંસારમાં તેમજ મુસલમાન સંસારમાં, જો આપણે યોગ્ય રીતે રહેવું હોય, સ્વતંત્રપણે રહેવું હોય, કોઈના ગુલામ ન થવું હોય, તો આ આપણું સૌથી પહેલું કર્તવ્ય છે.

ધારાખાઓને

મને કાંઈએ કહ્યું કે આ મિજલસમાં ધણા ધારાખાઓ હશે, તેમને જો સમજે હશે. તેમને હું કું કહું ? પણ એટલું તો મારે તેમને કહેવું જ નોંધવું કે જો તમે ધર્મને સમજતા

* સંવત ૧૯૬૬ ની માલેકકારી પૂનમની રાત્રે ડાકોરમાં ચાળીસ હજાર ચાત્રાઓની મેદની સમક્ષ આપેલું બાણ; તા ૨૭-૧૦-૨૦.

હો તો એ ધર્મ એવું નથી કહેતો કે બીજને તેથી જુદો. જુદીને જીવવા કરતાં તો આપઘાત કરવો સારો. બીજને જુદીને ખાવા કરતાં બૂધે મરણ તે સારું. બીજને જુદીને કપડા પહેરવાં તે કરતાં નમ્રદશામાં ફરવું વધારે સારું છે.

ઈસ્લામને મદદ્દુલ્લાહ છે

આજે હું આખા હિન્દુસ્તાનને આજીજી કરી રહ્યો છું તે એકલા વાણીઆઆમણને નથી કરતો, પણ હિન્દુસ્તાનમાં દેડ, બગી, ધારાળા છે તે બધાને—મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી એ બધાને—હું આજીજી કર છું કે જે તમારી ઇચ્છા હિન્દુસ્તાનને મુખી કરવાની હોય તો તમારો પંહેલો ધર્મ એ છે કે તમારે જુદા જુદા ધર્મોની સાથે એનિલ થઈને રહેવું. એ પટોશીનો ધર્મ છે. બાઈ સીકવલથીને કામ પ્રસન્ને મુખઈ બહાર જતું ન પડતું હોત તો આજે આ હિન્દુઓના યાત્રારથાનમાં તમે તેમને મારે પડ્યો જોત. હું મુઘા જઈ છું ત્યાં તેમને—અને હવે તો એ બન્ને બાઈઓને—મારી સાથે જ ફરવું છું હું બધાને કહું છું કે મારા એ સગા બાઈઓ ગુજરી ગયા છે, પણ આ એ બાઈઓ પ્રત્યે મને સગા બાઈ કરતાં જરાયે ઓછો ભાવ નથી હું ચત્રાતની હિન્દુ ઢોલોનો ઘરો કર છું અને હું આ એ મુસલમાનોની સાથે 'બાઈચારો' સખીને મારો હિન્દુ ધર્મ સંપૂર્ણપણે પાળી શકું છું. તેમાં મારો સ્વાર્થ' રહેલો છે. તે હું એક હિન્દુ તરીકે ઈસ્લામ માટે મરી શકું તો વખત આવ્યે હિન્દુ ધર્મ માટે 'પણ મરી શકીશ' આમાં મારી પોતાની અને દેશની કસોટી રહેલી છે.

સાત કરોડ મુસલમાન બાઈઓ ઉપર મહાન ધર્મસંકટ આવી પડેલું છે એક વિકરાળ સંસ્તનત તેમના ધર્મને ઊત્તમિત કરવા બેઠી છે. આઠાસા આ ચંદ્રમાને જેમ અત્યાદિ મદદ્દુલ્લાહ છે તેમ ઈસ્લામને આ સંસ્તનતના મદદ્દુલ્લાહ થઈ છે. તેને તમે છોડાવો. ચંદ્રમાનુ મદદ્દુલ્લાહ એ તો સ્પૂલ મદદ્દુલ્લાહ છે. એને છોડાવવું એ આપણા હાથમાં પણ નથી. મને આ ચંદ્રમદદ્દુલ્લાહ જરાયે નથી ડરાવવું, મને ઉપવાસ નથી કરાવી શકવું પણ આપણા આત્માને ને મદદ્દુલ્લાહ છે, આપણું દિલ ને મદદ્દુલ્લાહ ઘેરાયું છે તેનાથી હું કાંતું છું તે મદદ્દુલ્લાહને છોડાવવાનો ઈલાજ ઉપવાસ હોય તો કુઈશર પાસે માગું છું કે મને ઉપવાસ કરવાની શક્તિ આપો આ મદદ્દુલ્લાહ છોડાવવાનો ઈલાજ આપઘાત હોય તો આપઘાત કરવાની શક્તિ પરમેશ્વર મને આપજો હિન્દુસ્તાનનો ગુંદર ચંદ્ર ઇચ્છ'ડના ડાઘથી ઘેરાયેલો છે. તેવું એક કાશ્તુ હું બતાવી ગયો. ઈસ્લામ ઉપર સંસ્તનતની તજવાર ગ્રન્થે છે. આજ ઈસ્લામ પર તો કાશ્તુ હિન્દુ ધર્મ પર ને સંસ્તનતે ઈસ્લામને ઘેરો દીધો છે, ને સંસ્તનતે પંચજ માસકે સારા હિન્દુસ્તાનને ઘેરે ચલાવ્યું છે, 'નેજી પંચજ માસકે નાનાં નાના બાળકો પાસે જખરીથી સલામી કરાવી છે ને તેમ કરતાં કરતાં ને સંસ્તનત મારફતે છ માત વર્ષવા બે બાળકના પ્રાણ ગયા છે, ને સંસ્તનત નીચે દોઢ દબર કે એક દબર નિર્દોષ માણસોનાં ખુન થયાં છે, તે સંસ્તનત કેવી હરીક એ સંસ્તનતનું મદદ્દુલ્લાહ આપણી ઉપર કેટલે દરમિયાન છે તેનો હું તાર નથી કાઢી શકતો.

અત્યારનું રાજ્ય એ રામરાજ્ય નથી; એ રાવણરાજ્ય છે. એ-રાવણરાજ્યમાં આપણે પીડાઈયે છીએ અને પાખંડ શીખીયે છીએ. આવા રાવણના રાજ્યમાંથી સુક્રિ કવી રીતે મેળવી રાજીયે? પાખંડીઓનો નેરો પાખંડી બનીને?-સકાતી નેરો સકાતી મુકાબલો કરીને? પાખંડમાં આપણાથી તેમને કેમ પહોંચારો? એ સસ્તનતા બેઠોને આપણાથી કેમ પહોંચારો? એ સસ્તનતે પોતાના કળકપટથી પાખંડી યૂરોપને પણ મ્હાત કર્યું છે તેની સાથે અહીંના પાખંડીઓ શું કરી સકવાના? હિન્દુમુસલમાનને પાખંડ કરડું હોય તોપણ આપણી પાસે પાખંડ નથી. રાવણને પાખંડથી મારવો હોય તો તેના જેવાં કશાં માથાં અને વીરા ભુલ બેઠયે તે ક્યાંથી લાવવાં? એને મારવાનું કામ રામ જેવો પાખંડી જ કરી શકે. રામની પાસે શું પાખંડ હતું? એણે બ્રહ્મચર્યનું પાલન કર્યું હતું, એને કંઈપરનો ડર હતો; એની સેના વાદરાઓની હતી. વાદરાઓએ કોઈ દિવસ હથિયાર ઉપાડ્યાં છે? આજે પણ આપણે રીવાજી ઉભરીયે છીએ તે એ રામનો રાવણ ઉપરનો વિજય ઉભરીયે છીએ. પણ એ વિજય આપણે ત્યાં જ ઉભરી રાજીયે કે ન્યારે આપણે આ દસ નહિ પણ હજાર માથાવાળા રાવણને ઊત્તરિત કરી રાજીયે. તે નથી કરી રાજ્યા ત્યાં સુધી આપણે માટે વનવાસ જ રહ્યો છે. તમે મીતાલના જેની સતીઓની ઉપર કુદરિ ન કરો તો જ આ સસ્તનતને તમે મ્હાત કરી શકો. રાવણને કોઈ મ્હાત કરા સક્યો હોય તો તે કંઈપર જ છે. તેણે જ રાવણને પેરા કર્યાં અને તે જ તેને મારી શકે છે. આદમીની રાક્ષસી તે હારતો નથી. એકલા કંઈપરની શુભામી કરનાર માણસ મારતું કંઈપર જ તેને દરાવે છે.

વાંકું બોલવાનું અને એકલાને જ એકાને

આવી જગતી સસ્તનત સાથે આપણે મુકાબલો કરવાનો છે. એના તરફથી પડતો દુઃખો રાવણને હું ઈચ્છતો નથી. હું તો ઉલ્ટો હિન્દુસ્તાન પાસે માગી લઉં છું કે તેનું વાંકું બોલવાનો અધિકાર તમે મને એકલાને જ આપજો. હું ન્યારે સસ્તનત નેરો સહકાર, કરતો હતો ત્યારે તમારા મ્હોંમાંથી આ તરફારને વિષે અંજારા ઝરતા મેં જોયેલા છે. સહકારની નિન્દા પણ તમારા મ્હોંમાં રોલતી નથી. મેં પીધા છે તેવા કડવા કુટંગા તમે કહી પીધા નથી. એ કડવા કુટંગા ઉતારીને મેં એ સક્તિ મેળવી છે તેની સત્યાય પણ તમે નથી મેળવી તેની તરફ શરસે થવાનાં મને ધણું ધારણો મળ્યાં, પણ હું મારો સુસ્સો પી ગયો છું. આ પ્રસંગે પણ હું શરસામાં આવીને એકે રાજ નથી બોલતો, પણ મારા આત્માના જ-રાખો ઉચ્ચાર છું. અંગ્રેજ સસ્તનત માટે તમારી પાસેથી હું સુસ્સાનું વામ્બ સરખું નથી માગતો. અંગ્રેજોમાંનું બૂંદ જોવાનાં કરતાં તમે તમારું પોતાનું જ બૂંદ જોજો અને તેને કાઢજો; એથી તમે સ્વતંત્ર-પ્રેરો થશો. અંગ્રેજ સસ્તનતની હું એજ બતાવું છું તે સાક્ષીરેખા બતાવું છું. એ સસ્તનતને ત્રીસ વર્ષ ખરા દિલથી સેવ્યા પછી મારી ખાતી થઈ છે કે એ રામરાજ્ય નથી પણ રાવણરાજ્ય છે. આ સસ્તનત મને અત્યારે બુઝી લાગે છે તે મને કંઈ અંગ્રેજોનો વિરરકાર નથી; મને વિરરકાર સસ્તનતની સાથે છે. ન્યાં સુધી અંગ્રેજ સસ્તનત પ્રજાતાપ.

હવે નથી, હિન્દુસ્તાનની સ્ત્રીઓની બને પુત્રોની પાસે માફી માગવી નથી, 'અને તમારા નોકર છીએ અને નોકર તરીકે રાખો તો રહેવા માગીએ છીએ' એમ કહેવી નથી, ત્યાં સુધી હું એ સંસ્તનતનાં દવાઈ જતાં સાથે અને મશીનમનો સાથે મુકાબલો કરવાને તૈયાર છું. એનાં દવાઈ જતાં કે મશીનમન મને ડરાવતી નહિ સકે.

હિવતી સરદારી ઇશ્વરને જ સોંપજો

એ સંસ્તનત સાથે મુગાબા કરવામાં હું ધર્મની દાનિ બીજકુલ જોતો નથી. હું પ્રયત્ન આવે તો સમા દીકરા સાથે અસહકાર કરી રાખું, તેમ સંસ્તનત સાથે પણ કરું. એ પણ ધર્મ છે. માણસમાન જીવતી બરેલા છે, પાપી છે. હું કબૂલ કરું છું કે હું પોતે સંયમધર્મ પાળું છું છતાં હું સંપૂર્ણ નથી. મારામાં પાપ અને અપૂર્ણતા બરેલાં છે, તોયે હું પાપથી દૂર છું. મારામાં દુશ્મી છે અને તેને દાટવાને હું પ્રયત્ન કરું છું. હું તેમનો હુલામ નથી. આ સંસ્તનત તો પાપને જ ધર્મ માને છે. આ સંસ્તનત બીજ દેશોને કચેરી નાખીને પોતાના દેશને આબાદ બનાવે છે. તે અત્યાચાર છે. હિન્દુસ્તાનને બીજ દેશોને કચેરી નાખીને આબાદ કરી—ને આબાદ કરવા હું ઈચ્છતો નથી. બીજના ધર્મનો લોપ કરીને હું હિન્દુસ્તાનને ચડાવવા નથી ઇચ્છતો. પણ આ સંસ્તનત તો જો છે કે બાદશાહીને આર જ્યે તેવા અત્યાચાર જ્યે કરીશું સંસ્તનત બોલતી નથી, કરી બતાવે છે. પંખબમા તેણે કરી બતાવ્યું છે. હું કૃષ્ણનો પૂત્ર તમને સદુને કહું છું કે એવી સંસ્તનતની નિશાબોને, તેમની અદાવતોને તમે ફેંકી દેજો. મારા શરીર માટે મને કોઈનો દર નથી. મારું શરીર તો હું એ સંસ્તનતને સોંપીને જ અહીં બેઠો છું; તમારા હિવતી સરદારી તમે ઇશ્વરને જ સોંપજો તે વખતે તમારી બેઠી વળી જશે.

અસંતોષી નાસજો

અસહકાર એ સોના જેવું ગણ્ય છે, દિવ્ય રાત્ર છે. હિન્દુઓને તે શ્રીકૃષ્ણ આપેલું છે; મુસલમાનોને મહમ્મદ પયગંબરે આપ્યું છે, પારસીઓને જંદ અવરતામા મળેલું છે; કે ત્યાં તમે અન્યાય જુઓ, કોઈ માણસમાં અન્યાયને મૂર્તિમંત જુઓ ત્યારે તે માણસનો ત્યાગ કરજો. વલમીલસજોને જાહ જ શુદ્ધ બાપામાં કહ્યું છે કે અસંતોષી દૂર ભાગો, અસંતોષી પોતાના સમાજમથી પાડે છે. દાવાનજથી દૂર નારો તેમ અસંતોષી—અન્યાયથી નાસજો. નાંચકું એટલે જ અસહકાર. અસહકાર એ દેષ કે વેર નથી. એ તો ધર્માર્થ ધર્માચરણ છે. અસહકાર એ બાપદીકરા વચ્ચે ચોખ્ય છે, સીપુરજ વચ્ચે ફરજીય છે, સગાંસગાં વચ્ચે કંતવ્ય છે. માગે દીકરો મહાંસ પાઈ આવે અને હું તેનો વૈષ્ણવ બાપ તેને મારા ધરમાં ધરી પણ સંધવે તો પછી બારે ત્રીસ નરક જ પડે પડે. આ અસહકારનું રહસ્ય હું તમને ન સમજાવી શકું તો પછી સ્વરાજ એ એક અગત્ય વસ્તુ છે. સ્વરાજ મેળવવું. હોય તો એક જ ઈલાજ છે અને તે અસહકાર છે.

બીજી સંત્રિષ્ટ

જા - હા, તદવાર એ પણ એક બીજી ઈલાજ છે ખરો, પણ તદવારને સાચાં રીતે કોઈ વિચાર વપાવ્યાં કરી છે? તદવારને સાચાં રીતે સંયમ કર્યો છે? ઇસ્લામીઓને તો તમારા

કર્તાં તલવાર વાપરતાં વધારે આવડે છે. તેમણે પણ બાળી લીધું કે આ કામ તલવારથી નહિ થાય. બે ચાર માણસ માર્યે આ સંસ્તનત'દરી' જઈને સ્વરાજ દઈ દેશે ? ને સંસ્તનત હાલે જ્યેજીનાં મઠમાં પર રવાયલી છે, એણે હાલે જ્યેજી, શીખ અને પઠાણોનાં સંધિરોની દરીઓ ચલાવ્યો, તે સંસ્તનત પાંચ પચીસ યુવકોની હતી જવાની ? હરગીજ નહિ હું જ્યેજી સંસ્તનતની નિન્દા કરું છું, છતાં એને બહાદુર પણ કહું છું. એને સ્વદેસ બહાર છે. તેમાં રાક્ષસી ભાવના છે તે ત્યાજ્ય છે. હું તો રાવણની પણ બહાદુરી બતાવે છે. તુલસીદાસજીએ કહ્યું છે કે દુર્યોધન મળે તો રાવણ જેવા મળે. લક્ષ્મણ સાથે લડનાર તો હિન્દુસ્તાનને બે વડા હોય. આવી સંસ્તનતની જોડે લડે તો બહાદુરીથી મેદાનમાં પડીને તલવાર કાઢીને લડે પણ તે વસ્તુ તાકાતની બહારની છે. હું હિન્દુ ધર્મ સમર્થ છું તે પ્રમાણે હિન્દુએ તલવાર વિના જ લડવું જોઈએ, બીનનું માથું કાપવા કરતાં પોતાનું જ માથું કાપવી જેવું જોઈએ. હું પોતે હિન્દુસ્તાનનો એક મોશામાં મોટો ક્ષત્રિય હોવાનો દાવો કરું છું. મને રિવાજવરના પાંચ વાર કરતાં ન આવડે ? મને કોઈને જેર પાતાં ન આવડે ? મને જોડાપ્લેનમાં કોઈ લઈ જાય તો ત્યાંથી ઓળખ 'કે' કરતાં ન આવડે ? પણ મેં એ વસ્તુનો જ્ઞાનપૂર્વક ત્યાજ કર્યો છે. મને કંઈ જે એક માંકડ સરખાને પણ સરખાવાની તાકાત આપી નથી, તો પણ કોઈને મારવાનું કામ પણ મારું નથી. મારું કામ મરવાનું છે. હું મારું, મારી સ્ત્રીનું મારા દેશનું રક્ષણ કરવામાં માથું આપું ત્યારે હું શુદ્ધ ક્ષત્રિય છું. આરાકતમાં અસહ્ય માણસ—સી પણ—પોતાની અંદર ક્ષત્રિયનો સ્વભાવ પેદા કરી શકે, એટલે કે દુર્યોધનને કહી શકે છે કે હું તો અડગ ઉભો રહીશ, તારાથી યાય તે તું કરી લે. નહિ તો યુગી તે જ ક્ષત્રિય બહાવ ! ને પુરુષ સી ઉપર હાથ ઉપાડે તે પણ ક્ષત્રિયમાં ખરે ! તેથી હું હિન્દુસ્તાનને પોઠારી પોઠારીને કહું છું કે ને કંઈ કરે તે શુદ્ધ ક્ષત્રિયવૃત્તિથી કરવું. મુસલમાનને ગાળ આપવી, મુસલમાનનો તિરસ્કાર કરવો, એ આપણા ધર્મને લગવે. મુસલમાન તમને કોનો દેશે એમ ધડાસર માની લો, તેથી ને સહિત તમે આ સંસ્તનત સાથે અસહકાર કરવામાં વાપરો તે જ સહિત તમે મુસલમાનો સાથે અસહકાર કરવામાં વાપરવું. આજ યુગી તમે મુસલમાન જોડે સહકાર કર્યો છે ને ક્યાં ? એકવાર તમે તેમની જોડે સહકાર કરી લુઓ. તમે સરકાર જોડે તો ખૂબ સહકાર કર્યો છે; અને તેમ છતાં આપણે દુખી છીએ. તેથી હું તમને કહું છું કે તમે સરકાર સાથે અસહકાર કરો અને મુસલમાન બાઈઓ સાથે સહકાર કરો. અસહકાર કરાવવાને તમારે મુતામરજી નથી કરવાની. જેને તેમાં નથી બળવું તેને તમે મારીને મુસલમાન નથી કરી શકવાના. તેને તમારે નમવું અને વીતવવું. પાટ્ટ મારે તો સહન કરીશ ત્યારે તમે અસહકાર કરાવી શકો. તમારામાં સખ્યાઈ હશે, નમ્રતા હશે, એકદિલી હશે. તમે બહાદુર થશો, તો તમારો ત્યાજ કરીને સરકારનો સાથ કાણ કરી શકનાર છે? તેવાઓને સમજાવવા મઠિ તમે પોતે બહાદુર બને અને ત્યાજ કરો.

૧૮. એક લાખ ગોરા આટલા તેત્રીસ કરોડ ઉપર કેમ સરકારી-ભોગવી રાકે છે ? કારણ એ છે કે આપણે ગુલામ બન્યા છીએ. આપણે જો કહીએ કે ભાઈ, આજથી અમે શુદ્ધાંત નહિ.

રહીયે, તો કાં તો એ ચાલ્યા-નય, નહિ તો આપણા નોકરો યદને રહે. પણ એટલું કહેવાની સક્તિ પ્રાપ્ત કરવાનું પ્રથમ પગલાં એ છે કે આપણે ધારાવા, લીલ, મુસલમાન સાથે, ઢેલ-ભંગી લોકો સાથે, અહારે નેહો સાથે લાઘવ્યરો કરવો, તેમને લાઘવ્યો ગણવા, તેમને તિરસ્કાર ન કરવો. મુસલમાન ગાય મારે છે એથી તમે ગુસ્સે થાઓ છો, પણ હિન્દુઓ ક્યાં ગાયને નથી મારતા ? ગાયનું દૂધ ખૂબી ન્દય છતાં તેનું લોહી એથી કાઢવું, ગાયના વારસોને આર ભોંકવી એ પણ ગોઠવ્યા બરાબર જ છે. આવી ઝીંકત્યા ઉમેશાં કરનાર હિન્દુ મું મ્હો લઈને મુસલમાન ભાઈની પાસે જઈને કહે કે મારી ગાયને તમે કેમ મારો છો ? ગાયને બચાવવી હોય તો હિન્દુએ પોતાની ખાનદાની બતાવવી જોઈયે મને તો મુસલમાનો પાસે માનવા જતાં લાજ આવે. અને તમારી ગાયને અંગેજો તો રોજ ખાય છે. અંગેજો સોલ્જરો ને ખીંક—ગોમંતિ વગર ધડીમર ચાલવું નથી તમે મુસલમાન ઉપર શા સારું તિરસ્કાર કરો છો ? મુસલમાનમાં તો ઇશ્વરનો રર પણ છે. તમે અતી બિરાદરો સાથે થોડો વખત રહો તો તમને ખબર પડે કે ઈશ્વરથી તેઓ કેટલા દરે છે. મુસલમાનો સાથે એકદિન બને તો સ્વરાજ મળતુ એ થોડા કાળની જ વાત છે.

સ્વદેશી

‘તમારાં છોકરાંને સરકારી નિયામોમાંથી ઉઠાડી દો, ધારાસભાઓમાં પ્રતિનિધિ ન મોકલો, રેડીયા પર સૂતર કાંતો અને ખાદીના કપડાં પહેરો

છવટમાં કહેવાનું કે આપણે છોકરાંને કનવણી આપવી છે, નવી અદાલતો ચલાવવી છે, તેમાં પૈસો જોઈયો. તમે યથાસક્તિ પૈસા આપો. તમારી પાસેથી પૈસા લેવા એ મને કઠણ લાગે છે. હું એવા ઘણા જુવાનીઓને નથી જોતો કે જેમના હાથમાં તમારા પૈસા સોંપીને હું નિર્ભય રહી શકું. અસહકારને તમારે મદદ કરવી હોય તો અત્યારે સ્વચ્છેવકો ફરો તેમને એક પૈસાથી માંડીને તમારે જેટલું આપવું હોય તેટલું આપજો. અસહકારને અર્થે એકેક પૈસો આપવો એટલું તો જોહામાં જોહું દરેક જણ કરી જ રાકે તેવું છે. ખીલું નહિ તો જોહામાં જોહું દરેક જણ કાંતવું વણવું તો કરી રાકે જ. મીલનું કપડું પહેરીને સ્વદેશી પગાય છે એવું માનવા હો તો તે બૂલ છે મોલો હિન્દુસ્તાન માટે પૂરતાં કાપડાં બનાવી નથી શકતી. ખાદીમાં જ સૌંદર્ય રહેતું છે. ઝીણી મલમલની અંદર શુભામીની નિયાની રહેલી છે, તેથી મને ખાદી લગકીયુલ લાગે છે અને ખાદી મલમલ બારે લાગે છે. તમે તમારાં છોકરાંને ઘેર બેસાડી જ દેજો, તેઓ થોડો વખત નહિ બાંધે તો હરકત નથી. ઘેર બેઠાં તેમને વિધ્યનું સનન કરવા દો.

ઉપસંહાર

તમે જો અસહકારને પસંદ કરતા હો, અ સ્વચ્છેવકો સત્તાનતની ખૂંસરીમાંથી છૂટવાં માગતા હો, તો સ્વચ્છેવકો આવે ત્યારે તમે લડી નહિ જતા, પણ કંઈક યથાસક્તિ આપતા જાઓ. મારું નામ લઈને કે વૈશ્વમસાધનું નામ લઈને કે સ્વરાજસભાનું નામ લઈને

તમારી પાસે કોઈ કંઈ માગે તો તમે એકદમ આવી નહિ દેશો, તમે એમને એળખતો હો તો તેમના હાથમાં પૈસા મુકો. અત્યારે જેની પાસે પૈસા ન હોય તે અમદાવાદ મોકલો રાકે છે. આજથી ઈશ્વર તમને હિંમતવાન બનાવે, બલિદાનની તાકાત આપે, ઈશ્વર તમને સંસ્માર અને નમ્રતા આપે અને તમે માન ઈશ્વરનો કર રાખો અને માણસમાનનો કર ઈશ્વર તમારામાંથી કાઢી નાંખે.

૨

શ્રીઓની સભા*

બહેનો,

તમે સહુ મારું શાન્તિથી સાંભળજો; હું ચોક્કસ સંપ્રદેશોમાં જ બધું પૂરું કરીશ. તમારામાંથી કેટલીક બહેનો ડોક્ટરની જ હશે અને કેટલીક બહારની આ યાત્રાસ્થળમાં આવી હશે. મને ખાતરી છે કે આટલી બધી બહેનોમાંથી બાળકે જ કોઈને ખબર હશે કે આજે હિન્દુસ્તાનની શું સ્થિતિ છે? આજે હિન્દુસ્તાનની કે સ્થિતિ છે તેવી સ્થિતિમાં આપણું કર્તવ્ય શું છે, આપણે ધર્મ શું છે? તમે સહુ આ યાત્રાસ્થળમાં પવિત્ર ભાવથી આવેલાં છો. તમને લાગતું હશે કે ડોક્ટરજનો દર્શન કર્યાં એટલે બધાં પાપ નાસી ગયાં; ગ્રામભૂમિમાં સ્નાન કર્યું એટલે સર્વસ્વ મળી ગયું. કેટલીક બહેનોને એમ પણ લાગતું હશે કે ગાંધી જેવા મહાત્માનાં દર્શન કર્યાં તેથી કૃતાર્થ થઈ ગયાં. આ વાત સાવ ખોટી છે. ગ્રામભૂમિમાં સ્નાન કરો અને મનને પવિત્ર ન કરો તો ઉલટાં તમે ગ્રામભૂમિને ગંદી બનાવો છો. ડોક્ટરજનો દર્શન કરવા જાય છે અને કેવળ પગનો મેલ જ ત્યાં મેલીને પાછાં આવેલો તો એ દર્શન, કરાવે કામ નહિ આવે. મનને પવિત્ર કરીયે, દિલમાં સારા ભાવો ઉત્પન્ન કરીયે, આપણે પોતાના વિષે જ્ઞાન મેળવીયે તો જ ડોક્ટરનાપનાં દર્શન ફાયદા મળે. મારા જેવા અમદાવાદને કે કોઈ ખ્રિસ્તીને દર્શન શું ફળશે એમ તો તમે પોતે જ કહેશો. હું તમને બતાવી દેવા છું કે આપણું મન ત્યાં સુધી સારું નથી થયું, દિલ ત્યાં સુધી સારું નથી થયું, ત્યાં સુધી ગ્રામભૂમિ સ્નાન કે શ્વેતોદ્યાનનાં દર્શન કર્યું ન કરી રાકે.

સરકારની છાયામાં નથી, તરકામાં સોંસાઇયે છોયે

હવે બધાં બહેનોને મારી પ્રથમ વિનંતિ એ છે કે તમે ખરો ધર્મ સાંભળી રહેલાં છે એ સમજ લો. ત્યાં સુધી ખરો ધર્મ શેમાં છે તે તમે નહિ સમજો, ત્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનની સી દશા છે તે નહિ સમજો, સરકાર એ તેર માથાપ છે, તેનાં રાજ્યમાં આપણે શાંતિથી રહીયે છીએ એવું ત્યાં સુધી તમે માની છો, ત્યાં સુધી તમે શુભાશીમાંથી પ્રતી સંસ્વાનાં નેથી; હું માનું છું કે સરકારે આપણને ગુલામ બતાવ્યાં છે. ત્રીસ વરસ સુધી જે

* આ જ અવસરે ડોક્ટરનાં લગભગ ત્રણ દિવસ શ્રીઓની સમક્ષ આપણું ભાષણ

માન્ય કે અંગ્રેજી રાજ્યની ઈશિમાં આપણે સુખી હોયે. પણ હવે મારી ખાત્રી થઈ, એ છે કે આપણે આ સરકાર નીચે ઠાપામાં નથી પણ તડકામાં સોસાઈય હોયે. આપણે ધર્મ જના બેઠા છે. મેં રસ્તામાં પાઠીઆં લઈને જાતાં જોયાં કે હોટલમાં જનાથી આપણે ધર્મ મેલીને આવીએ છીએ. એ ખરું છે; પણ ચારણું ખરું છે. એ હોટલો ક્યારે થઈ ? આ સરકારના રાજ્યમાં. અને કેમ થઈ ? આ સરકારે આપણને એસઆરમ કરતાં શીખવ્યાં તેથી. હવે આપણે ધર છેડીને બલ્કનમાંથી સ્વાદ લેતાં શીખ્યાં હોયે, વૈષ્ણવનો મયાદાધર્મ આપણે જાણી મયાં હોયે. આ સરકાર એવી છે કે જે દારૂ અને અડીલનો વેપાર કરીને લાખો રૂપિયા પેદા કરે છે. શાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે જે રાત્ર વેપાર કરે તે વચલા વર્ગનો છે; પ્રભાનું રક્ષણ કરી રાત્રે એટલે સાર થોડુંક તેની પાસેથી લે તે પહેલા વર્ગનો; પરંતુ જે પ્રભાને વ્યસની બનાવીને અને મદ્યપાન શીખવીને પૈસા લખતલે છે તે તો અધમ રાત્ર છે. અત્યારે આપણી ઉપર આવું અધમ રાજ્ય છે એ તમને બહેનોને શીખવવાને હું અહીં આવેલો છું.

દેશની એ આંખો

બનવદૂરીતામાં આપણને શીખવવામાં આવ્યું છે કે બધાંને સરખાં ગણીએ. હિન્દુમુસલમાન એ તો દેશની એ આંખો, બરાબર છે. તેમની વચ્ચે વેરભાવ હોય નહિ. પણ આપણે એ મુસલમાનોના તિરસ્કાર—અસહકાર કરીએ છીએ, તેમની જોડે વેર કરીએ છીએ. આ સરકાર આજે એ મુસલમાનોનો ધર્મ લોપ કરવા બેઠી છે. આજે તેના ધર્મ લોપ કરી રાત્ર છે તે આવની કાલે આપણો ધર્મ પણ કરી રાત્ર.

રાવણરાજ્યની આજુ

બીજું પંતબ. પંતબનું નામ પણ તમે નહિ સંભળ્યું હોય. પણ પંતબમાંથી જ આપણા ઋષિ હિન્દુસ્તાનમાં દાખલ થયા હતા પંતબ તે ભૂમિ છે જ્યાં બેઠા ઋષિઓએ બધાં શાસ્ત્રો લખ્યાં હતાં. તે જ પંતબમાં સરકારે બહેનોનું અને પુરુષોનું અપમાન કર્યું છે, તે જ પંતબમાં બચ્ચાને આજુક માર્યાં છે; તે જ પંતબના માણસોને સરખ ચાલે તેમ પેટે ચલાવ્યાં છે. આવી સરકારની આજુ માનવી એ અધર્મ છે. તેથી જ નહીં હું કે આપણે આ રાવણરાજ્ય બદલીને રામરાજ્ય સ્થાપવું જોઈએ.

ખરી ખૂબસુરતી

મારી બીજી વિનંતિ તમને એ છે કે તમે સ્વદેશીધર્મ પાળતાં થઈ જાઓ. આ સરકારે આપણને પાખંડ શીખવ્યું છે. વિદ્યાવતી કપડાંની રાત્રીની સોલા વધે છે એમ માનતાં આપણે શીખ્યાં છીએ. અહીં આવેલી બહેનોએ જ કપડાં પહેરેલાં છે તેમાં પણ પરદેશીની બદલો છે. મીઠોનું કાપડ પણ સ્વદેશી નથી. મીઠોમાં શાય છે તેટલું કાપડ હિન્દુસ્તાનને પૂરતું થતું નથી. તમે ચોતે તો બીજારી નથી. તમારાથીયે વધારે ગરીબ મેં જોયાં છે. પુરુષોને એકલી લગાડી જ મળવી હોય અને બહેનોને ફટિલી દૂદલી ઘાપરી જ હોય એવાં મેં જોયાં છે. સ્વદેશીધર્મને હિન્દુસ્તાન આજે અંગ્રીકાર કરે, ‘રંગો રંગીયા’, બધી બહેને.

દિવથી રામનામ લેશે, રાવણને બદલે રામરાજ્ય મળે એવી પ્રાર્થના કરશે તો હું ખાત્રી આપું છું કે એ રામ નિર્બળનું બળ જરૂર બનશે. પરમેશ્વર તમારા બધાનાં કિલ્લો સરદાર થાશે અને બીજી, ગુલામીમાંથી તમને છોડશે.

૧ અમદાવાદની સ્ત્રીસભા*

“આખા દિનમાં હું જ્યાં જ્યાં ફરી રહ્યો છું ત્યાં બધે સ્ત્રીઓના દર્શનથી કૃતાર્થ થાઉં છું. હજારો સ્ત્રીઓ મને દરેક જગ્યાએ મળે છે. આજે હું તમને એક સુંદર વાત કહેવાનો છું. અમૃતસરનું નામ તો હવે તમારામાથી કેહનિ અબલ્યુ નહિ જ હોય એ શહેરમાં જ આપણા હજારો બાઈઓનાં ખુનની નદી વળી હતી, અને ત્યાં જનરલ ડાયરે હજાર અથવા પંદરસો નિર્દોષ માણસોને કતલ અથવા ધાવલ કરેલા એ અમૃતસરમાં હું ચોલા ફિલ્સ પર ગયો ત્યારે એક દિવસ સવારે સારાઈ વાગે ચાર બહેનો મારી પાસે ચાલી આવી. અમૃતસરમાં તો બહોળા કરવાં ટાક ધણી વધારે હોય છે, પણ એ બહેનોએ બલ્યુ કે જે બાઈ આપણી આટલી બધી ઘાંટી કરી રહ્યો છે તેને ચેતવણી તો આપી દેવી જ જોઈયે. એમાની એકે મને કહ્યું, ‘આઈ, ઇ કામ તો સાફ કરી રહ્યો છે, પણ તને ખબર નથી કે અમારા પુરુષો અને ફેલોઃ અરે અમે સ્ત્રીઓ પણ તને છેતરીયે છીએ’ હું તો ચોંકી જ ગયો. મેં કહ્યું, ‘મને શુ કામ છેતરે ? એમાં એમને શો લાભ હોઈ શકે ?’ તેણે કહ્યું, ‘પુરુષો હુમ્મ્યા છે. તેઓ તારી પાસે બહુ બોલે છે. અમે તો સમજી જ ગયાં છીએ કે તારા કામમાં પવિત્ર સ્ત્રીઓ અને પવિત્ર પુરુષોની જ જરૂર છે, અને તેથી જ તારી ભાવનાઓ અમારામાં પેદા થાય તે માટે અમે સ્ત્રીઓ તારી પાછળ ભમીયે છીએ.’ એ બહેને પછી એક સંસ્કૃત શબ્દ વાપર્યો. પંખજની સીના ગ્રહોમાં એવા સંસ્કૃત શબ્દની આશા ન રાખી શકીયે. તમે પણ કદાચ એ શબ્દનો અર્થ નહિ સમજતાં હો એણે કહ્યું કે અમારા પુરુષો ‘નિતેન્દ્ર’ નથી, અને અમે સ્ત્રીઓ પણ ઇ માગે છે અને માને છે એટલે દરમજે ‘નિતેન્દ્ર’ નથી. હું એમનું કહેવું સાંભળી સમજી ગયો. નિતેન્દ્રય એટલે જેની ઇદ્રિયો કાણુમાં છે તે; અર્થાત્ત જે પુરુષ કે જે સ્ત્રી કોનેયી બૂરં સાંભળી શકે છે, જાણેયી બૂરં જોલી શકે છે તેને નિતેન્દ્રય ન કહી શકાય હાલમાં એનો ખાસ અર્થ તો એવો છે કે જે પુરુષ એકપત્નીવ્રત પાળતો નથી અથવા જે સ્ત્રી પતિવ્રતાધર્મ પાળતી નથી તે નિતેન્દ્રય નથી. એ બહેને કહ્યું, ‘હું અમારી પાસે માગે છે કે શુરસાને રોડો, પણ જે વિધવાને રોડો નથી શકતો તે શુરસાને કેમ રોડી શકે ? અને જે શુરસાને રોડી નથી શકતો તે કુરળાની, સ્વાર્થત્યાગ કેમ કરી શકે ?”

હાલમાંની પેઠે અમદાવાદની સ્ત્રીઓ પાસે પણ ઝાંધીજીએ આર શિક્ષા માગી. પહેલી શિક્ષા તેમણે પવિત્રતાની માગી. પવિત્રતા વિના હિન્દીયનય ન મળે અને તે જેને ન મળેયો હોય તેનાથી કુરળાની થઈ જ ન શકે.

* અમદાવાદ કઠીયાની વાડીમાં સ્ત્રીઓની સભા સમક્ષ આપેલું બાબલુજીનાં કા-૧૦ ૧૯૨૦

ગાંધીજીની બીજી શિક્ષા માતાઓએ પોતાનાં ઠાકરા સરકારી શાળાઓમાંથી હઠાડી લેવાની હતી. “અસંતોષ સંગ ત્યાગ્ય છે એવું તુલસીદાસજીએ અને ગીતાજીએ કહેવું છે. અને આ રાજ્ય પણ અસંતોષ છે, નીચ છે. એ રાજ્યની નિરાશોમા ઠાકરા બાંહે તે કરતાં તેમને બહુતર જ હરામ હોય બહેતર છે. દીકરો નહિ બાંહે તો કમાઈને કાણ ખવડાવશે એવી બીજી રાખવાનું કઈ કારણ નથી. દીકરા નથી હોતા તેઓ કેમ પેટ ભરે છે ? પેટ ‘બરવાવાળો તો ખરેખર છે.”

ગાંધીજીની બીજી શિક્ષા સ્વદેશીધર્મ બધી બહેનો પાળે એ હતી. આપણે સ્વદેશીધર્મ છોડ્યો તેથી જ દેશ ગુલામ બન્યો. એમ જણાવી ગાંધીજીએ ખાલી બારે લાગે છે એ ફરીઆદનો ડાકોરની પેઠે જ રહીએ આપ્યો, અને પૂછ્યું કે “તમાને જાણ રાંડલા આવડતા હોય અને બીજાને પાનળા રાંડતા આવડતા હોય તો તમે તમારા જાણ રાંડતા ખાઓ કે પેળીના પાતળા માગીને ખાઓ ? મીઠવનું—દેશી મીઠવનું પણ—વપડું પહેરવાથી સ્વદેશીધર્મ પળાતો નથી તેથી તો હવડું ગરીબોમા વપરાતો માલ મોરો બનાવશો.” ગાંધીજીએ કહ્યું કે “દુઃખ ખમ્યા વગર તો સુખ નથી રામે ૧૪ વરસ વનવાસ ભોગવ્યો ત્યારે સીતાજીને ઇડગ્યાં; નળે એટલા દુઃખ સહન કર્યા ત્યારે એ અમર થઈ ગયો, હરિશ્ચંદ્ર, રાણી તારામતી અને રાહિતે એટલેલા દુઃખ સહન કર્યા ત્યારે તેમના સત્યનો સૂર્ય ગળ્યો અને તેનો પ્રકાશ દુનિયામા પ્રસર્યો. તેથી દુઃખથી ન ડરતા અને નહીં સાદીથી ન શરમાતા, પોતાને હાથે કર્મીને વણાવેલું કાપડ વાપરો” એમ ગાંધીજીએ માગી લીધું “વળી ઈશ્વરનું નામ સમજું જશરનું છે, પણ પોષટની પેરે રામનામ લેવાથી શોષ નથી મેળવી શકાતો. હૃદયમાં રામ હોય તો હયાધર્મ રહે અને હયાધર્મ દિલમા હોય તો બીજા લોકોને દુઃખ થાય તેવું વર્તન આપણે કરીએ નહિ હું જુલું છું કે તમે હાથે કરેલા વસ્ત્રો કપડા નહિ પહેરો તો હાલદેશીઓને નજરે પડશે, શોધરાં પહેરવા પડશે. આજે પણ હું તમને દેશમા હાલદેશી કમપતીઓ દેખાડું. મેં એક બાઈને ન્હાવાનું કહ્યું તો એ કહે, ‘મને બીજા વપડું પહેરવાને આપો તો ન્હાઉં !’ દેશની આજ એવી કહણ દશા છે.”

ગાંધીજીએ સીએનો ચોથો ધર્મ અને પોતાની ચોથી શિક્ષા ત્યારપછી બતાવી સ્વરાજ્ય સ્થાપવું, નવી શાળાઓ સ્થાપવી તે માટે પૈસા જોઈએ એ હું ઝાટપી હતારીને નહિ કરી શકું. ડાકોરમાં મેં આ શિક્ષા પહેલી રૂઝ કરી ત્યાં એક દબનારી બાઈએ પોતાની વીંમી કાઢી આપી. બીજા બે જણ બાઈઓએ વીંમીઓ, કંઠી વગેરે આપ્યું એક બાઈએ સોનાનાં પોશી હતારી આપી. તેમણે જણાવ્યું કે એક પૈસો આપનારને બે પૈસા પાછા મળશે એવી મારી હમેશ છે. ગાંધીજી એવું વચન આપવાને તૈયાર ન હતા, પણ તેમણે કહ્યું, “આ હજિયુગ છે જ્યાં ત્યાં પાખંડ છે. પૈસા માગ્યા વગર ચઢાવી ટ્રેડ” તો હું બહુ ખુશ થાઉં અને કદાપિ ન માગું મારાથી કે મારા સાથીઓથી બનતા સુધી પૈસા ખોટા રસ્તે નહિ વપરાય. છતાં તમે મારૂં કહેલું માનતા હો તો જ આપજો” પછી દીવાળી કે એવા હત્તવને પ્રસંગે મિત્રાન ન ગતો, ફાકડા ન ફાડતા તે પૈસો દેશને અર્થ આપવાની ગાંધીજીએ વિનંતિ

કરી. દીવાળી એ રામ સીતાજીને છોડવી લાગ્યા તેની ખુશાલીનો ઉત્સવ છે. રામે રાવણ પર મેળવ્યો તેવો જ્ય આપણે ફરીથી મેળવી ન શકીએ ત્યાં સુધી આપણને એશ્વાસમ કરવાનો કે રાણુગાર સળવાનો, સ્વાદ કરવાનો કે ફટાકડા ફેંકવાનો અધિકાર નથી.”

આ પછી જે ઉધરાણું વાલ્યું તે વખતનો દેખાવ તો કેવળ અવર્ણનીય હતો. થોડીક છોકરીઓ અને આશ્રમમાની કેટલીક બહેનોએ સ્ત્રીઓ વચ્ચે ફરવા માડ્યું અને સંભાનો દેખાવ દેવમંદિરને મળતો યદ્ય ગયો. જેણે તેણે, નાની મોટી તેમજ વૃદ્ધ સ્ત્રીઓએ પણ, પૈસા, આનીઓ, ચવલીપાવલીઓ અને રૂપીયાઓનો પણ વરસાદ વરસાવ્યો. કેટલીક બહેનોએ અને વૃદ્ધ ડોશીઓએ પોતાની સાથે કશું અંચર ઝાણું આપવાનું ન હોવાને કારણે જીવ બાળ્યો. ફેટલીએ બહેનોએ સ્વયંસેવકો તેમજ સેવિકાઓને પોતાનાં ઘરઠેકાણાં લખાવી પોતાને ઘેર આવી અમુક પૈસા લઈ જવાની આશ્રમકરી વીનવણીઓ કરી. ભેતભેતામાં લગભગ સવાસો રૂપીયા નેટલા ચિલ્લારનો ટગલો થયો. આ પરચુરણમાં તાંબાનાણું, પૈસા, ટણું, એટલું જ નહિ પણ અવેલીઓ અને પૈઓ પણ હતી ! ગાંધીજી તો ગ્રેમરીની આંખોથી ગળગળા જેવા દેખાતા હતા. તેઓ કહેતા હતા કે “આ પૈસો લાખો રૂ.ની રકમોનાં લક્ષ્યાધિપતિઓનાં દાનો કરતાં વધુ પવિત્ર છે. આ દરેક તાંબાના પૈસાની ભેટે અમદાવાદની બહેનોનો આત્મા જડાયેલો છે, એમની દેશભક્તિ રેડાયેલી છે. આ પવિત્ર પૈસાથી હું દેશનાં બાળકોને કેળવીશ. આવાં પવિત્ર પૈ પૈસાનાં દાન ઉપર હું સ્વરાજ્યને ઘેર કરીશ.” આ ચાલતું હતું તેટલામાં એક છોકરીએ ચટ દઈને પોતાના કાનમાનો દાગીનો ઉતાર્યો. બીજાએ પણ ઉતાર્યો. ત્રીજાએ બંગડી કાઢી. તુરંત જ ચોમેરથી અલંકારો ઉતરવા લાગ્યા. ભેતભેતામાં તો હાથની વીંટીઓ, કંઠી, લવંગીઆઓ, માળા, પોચીઓ, હોંકેટો અને એવા નાનામોટા દાગીનાઓની પણ એક ટગલી થઈ ગઈ ! ગાંધીજી કંઈક વિનોદ કરતા જાય, કંઈક સમજાવતા જાય કે જે બહેનો ઘેર જઈને નવા દાગીના માગે કે ઇચ્છે તેમનું ધન મને ન ખપે. તે સાથે જ સંખ્યાબંધ બહેનોએ અને છોકરીઓએ ગાંધીજીને ખાત્રી આપી કે તેઓ બોલકુલ દાગીનાઓ અને અલંકાર પહેરવાની નથી. ગાંધીજી તરફથી આનો એક જ જવાબ મળતો હતો કે આવે આપત્કાળે તમને એ જ શોભે—એ જ ધર્મ છે. સભા પૂરી કરી ગાંધીજી આશ્રમમાં પાછા ફર્યા ત્યાં સાંજ પડી હતી. સાંજની આશ્રમની પ્રાર્થનામાં પણ એ જ ઉધરાણું ‘ચાલુ રહ્યું’. તેમ કેટલીક બહેનોએ ચૂડી પરની સોનાની ચીપો ઉમેરી અર્પણ કરી હતી.

૧ ચોમેર જગૃતિ

[૫.૫૯૪થી ચાલુ]

૨

ક્રીડા યાપ દેવે પાદસાહી

લસકર કરે સ્વાહ,

નદીમાં બીચા દીઁ બે દેખાલે

યશી કરે અસગાહ,

નાનક જ્યોં જ્યોં સાચે બાવે

લીવે ચલાઈ રાહ.

[કડિઁ મેઘી પાદશાહીને હાથે નાંખી રાકે છે, અને આખા લશ્કરને સ્વાહા કરી નર્થ રાકે છે; નદીની અંદર પહોર અને મેદાનો ઉત્પન્ન થઈ રાકે છે; જળને ઠંડાણે સ્થલ અને સ્થલને ઠંડાણે જળ થઈ જાય છે; નાનક કહે છે પ્રભુ તેની ઇચ્છા હોય તેવાં વાનાં કરી રાકે છે.]

મયા પત્રમાં હું શીખ પરિવ્રજ અને બિવાની પરિવ્રજનો ઉલ્લેખ કરી ગયો. એ બંને પરિવ્રજોએ મારા ઉપર પારેલી છાપ હું આ પત્રમાં આપીશ.

શીખ પરિવ્રજ તો બહુ ભેવા જેવી હતી. ઐરહા હોલમાં શીખ બાઈઓ—અથવા તેમનું વધારે યોગ્ય નામ 'આલસાઈઓ'—મળ્યા હતા. પ્રમુખપદ એક શિયાળકોટના પ્રતિષ્ઠિત શીખ જમીનદારને આપવામાં આવ્યું હતું.

ભારે સખા

પ્રમુખ સાહેબ આવ્યા તે પહેલાં તો આખો ઐરહા હોલ ત્રીપુરપોથી ચિત્ત ભરાયો હતો. સ્ત્રીઓ પણ ભારે સંખ્યામાં હાજર હતી. પ્રમુખ સાહેબના આવવા પહેલાં બે છુલ્લ અવાજના શીખ બાઈઓ 'મ'યસાહેબ'માંથી ઇશ્વરસ્તુતિ અને ઇશ્વરઅર્ચના વચનો બોલતા હતા. આખો પુરુષવર્ગ એ કીર્તનો હતો અને તે પણ તમામ સ્ત્રીઓ એ કીર્તી હતી. આ દરમિયાન કદવને હવમલાવનાર હતા. બધીયે પ્રહેતોને એ વચનો મ્હોરે જ દોષ એમ લાગતું હતું. હમમ એક લોક સુધી શુરુ નાનક અને કબીર સાહેબનાં ભજનોની ધુન ચાલી રહી, અને પરિવ્રજના કાર્યને માટે રાત્રિ ઉત્પત્ત કરવામાં આવી. મને લાગે છે કે રાજકોટની અર્ચા કરનારી કોઈ પણ પરિવ્રજમાં અમર ચરયામાં શુરુ નાનક અને કબીર સાહેબનાં પરિવ્રજ ભજનોથી બાગ્યે જ મંગલાચરણ થતું હશે: જે ભેરા અને જે ઉદ્ધાસથી એ ગવાતાં હતાં તે ઉપરથી કોઈ પણ અપરિચિત શ્રોતાની ઉપર એ કોમની હંડી અધાની છાપ પડ્યા વિના નહે એમ ન હતું.

સખમેં સચ્યા એકો સોઈ;

નિરસ હીયા સખગુહ હોઈ.

શુર શુર દીના મીઝ પીઆરીઆ

કદત કબીરા મેરી સંઘા નાશા

સરવ નિરંજન દીકા પીઆરીઆ.

આ અને આવાં તો આપણા આખા રેશનાં લોકસમૂહો છે. પણ એને બક્ષિથી સંધરી લખનારો તો આને શીખસમાજ જ છે એમ લાગ્યું. આ પત્રને મથાણે ટાંક્યાં વચનો આ

જ પરિવર્તનમાં બીજે દિવસે ગવાયેલાંમાંનાં છે. એમાં શીખ સ્વભાવનું પ્રતિબિંબ છે. એમાં જે નમ્રતા રહેલી છે—આપણામાં કશી શક્તિ નથી, આપણી પામે બારે સાધનસંપત્તિ નથી—છતાં ઇશ્વરમાં જે અડગ શ્રદ્ધા રહેલી છે કે શુભ સંકલ્પને પાર પડાવનારો માલીક છે, તેનું ધારું હોય તે દહાડે ટોટા પછી મોટી પાંદસાડીને ઉચકાવી નાંખી શકે—એ નમ્રતા અને અડગ શ્રદ્ધા આપણે સૌ આ મહાભારત યુદ્ધમાં આપણી રંગરંગમાં, અનુભવી રાકીયે તો શું અસક્ય છે ?

સ્વરાજ અને નામિલવર્તનનો એક અવાજ ..

શીખ પ્રજા તો આજ સુધી અંગ્રેજ સરકારનો જમણો દાસ ગણાતી હતી; તે જ શીખોને આ પરિવર્તનમાં એક અવાજે ‘સ્વરાજ’ પેશકારતા સાંભળ્યા, નામિલવર્તન—અસહકારને માટે સુયોગ્ય પંક્તિ રાખે—ની વાત આવે કે ઉમંગ અને આશાથી ઉછળતા ભેગા, એ રાખેલા નામમાત્રને ‘બોલે સો નિહાલ, સત્ શ્રી આકાલ’ ના પવિત્ર ઉદ્ગારથી વધાવી લેતા સાંભળ્યા, એનું કારણ શું હતું ? શીખો સરકાર પાસેથી જે આરામ રાખી બેઠા હતા તે નથી મળ્યું, ઉલટું મનિયાનવાલા અને રોજીપુરના માર્શલ હોની બક્ષીસ મળી છે, એ જ પ્રત્યેક વક્તાના વચનનો ફવન હતો. સરકાર શીખ પ્રજાની જાગૃતિની અવગણના કરી શકતી નથી.

સ્વાતંત્ર્યશિલ્પી સહાનુભૂત પ્રમુખ અને પરિવર્તન પ્રમુખ બનેલાં ભાષણોનો શ્વનિ નામિલવર્તન જ હતો. બીજે દિવસે પ્રથમ ઠરાવ નામિલવર્તનનો જ હતો, નૈઋત્યનો આખો કાર્યક્રમ ગ્રહણ કરવા તરફ હતો, અને તે વિષે વિરુદ્ધ મત તો આખા મંડપમાં મર્યાદાભંગના જ હોય એમ જણાતું હતું.

જોશ ધૂળ પણ દોષ પણ ખરો

પણ એ ગણ્યાગાઠ્યાના વિરુદ્ધ મત પ્રતિ સહિષ્ણુતા નહોતી એમ પણ કુખની સાથે જણાવતું પડે છે. એકે વિરુદ્ધ બોલનારાને ખાલસાજો સહન ન કરી શક્યા. સરદાર શુરબક્ષસિંઘ જ્ઞાની અને શુભરાવાલા ખાલસા કોલેજના વિદ્વાન પ્રેક્ષક સેઠસિંઘ જેવાની દલીલો સાંભળવાને પણ શ્રોતાઓ તૈયાર ન હતા. પળે પળે ખગલગાટ થતો હતો ખગલગાટ થતો કે તરત જ શુભ નાનક અને કબીર સાહેબનું સ્મરણ કરવામાં આવતું, અને તુરત શાંતિ પથરાતી. શાંતિ પથરાવવાનો આ ઇલાજ દેરાની બીજી રાજકીય સંસ્થાઓએ અનુકરણ કરવા જેવો છે. પણ આખા મંડપને નામિલવર્તનની વિરુદ્ધ આમ સરખો સાલજવાની રીત ન હતી એમ જણાતું હતું.

ગંધીજીએ તો અગાઉથી જ ઠરાવ પસાર થઈ જાય ત્યારપછી જ જવાનું અને બોલવાનું શીખ નેતાઓની સંમતિથી ઠરાવ્યું હતું. આ પ્રમાણે ગાંધીજી ત્રણ વાગે આવ્યા પણ ઠરાવ પસાર નહોતો થયો; પસાર થવાની તૈયારીમાં હતા. પાંચ વાગ્યાની આડીમાં જવાનું હતું એટલે ગાંધીજીને તુરત જ બોલવાનું કહેવામાં આવ્યું, અને અહીં અસહકારનો

કરાવને ટોકા આપવાને નહિ, પણ શીખ સમાજને કઈ સરેશો આપવાને ન તેઓ લેયા-
ન્યાં આપેા સમાજ નામિલવર્તનનો કરાવ કરી ચુક્યો હતો ત્યાં તેમને નામિલવર્તનનો
કરાવ પસાર કરવા વિષે તો બાધું શું કહેવાતું હોય ? નામિલવર્તન ચલાવવામાં શી
સામગ્રીઓ જોઈએ તે વિષે ન ગાંધીજીએ પોતાના ભાષણમાં બાર મુક્યો.

શરૂઆતમાં ગાંધીજીએ જણાવ્યું કે “તમે હિન્દુસ્તાની હોવાનો દાવો કરતા હો, પંડખી
હોવાનો દાવો કરતા હો, તમારા ગુરુ નાનકના ધર્મને આજ્ઞાદ રાખતા ચાલતા હો, તો મને
લાગે છે કે નામિલવર્તન સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી.” નામિલવર્તનના વિનયની
કેટલીક શરતો આ પછી ગાંધીજીએ જણાવી. તેમણે કહ્યું, “નામિલવર્તન બહુ મારે રાજ
છે. જો તમે એનો ખરો પ્રયોગ કરવા ચાલતા હો તો તમારે બે શરતો પાળવી જોઈએ. એક
શરત એ કે તમારે ફિસાદટરને વેગળાં મુકવાં જોઈએ. આ લશ્કરમાં તલવારને અવકાશ
નથી. તલવારમાં ફંદ આવી જાય છે. એટલું ન નહિ પણ કોઈ માણને જખરાય કરીને બોલતો
રાકવો એ પણ ફિસાદ છે. તમે નાનકપંથીથી ‘નામિલવર્તન’ બરાબર કરવા ચાલતા હો
તો તમારે તલવારને આતમાં રાખવી જોઈશે. ગુરુ નાનકને જેમ તમે પૂજો છો તેમ હું પણ
તેમનો પૂજનારો છું. તે ખુદાના સાચા બંદા હતા. ખાલસા સાહેબે, ગુરુ ગોવિંદે તલવારને
મટિ જગ્યા રાખી છે ખરી, પણ તેને મટિ એક શરત પણ રાખી છે; તે એ કે તમને હુકમ
નથી મળ્યો ત્યાં સુધી તમે તલવાર નથી ઉપાડી શકતા—તમારા ગુરુ તમને હુકમ ન આપે
ત્યાં સુધી તમે તલવાર નથી ઉપાડી શકતા. આજે તમારી હાથમાં કોઈ ગુરુ નાનકની
સરખામણી કરે એવો ગુરુ છે?”

“શરૂઆતે તલવાર સરસ રીતે વાપરી છે; મુસલમાનોએ પણ સરસ રીતે વાપરી છે.
પણ તલવાર ચલાવવાનો પણ ઢંગ હોય છે. એટલે તમને પ્રાર્થના કરે છું કે તમે તમારા
બુરસાને રોકજો. પાણી પાયા વિનાની તલવાર પાણીદાર કહી શકાતી નથી. તેમ જ આદમી
પોતાના ભેરાને ફાણી શકતો નથી તે પાણીદાર કહેવાતો નથી. બુરસામાં આવીને જે માણસ
જખન કવજતે ગુરુઓ બતાવી દે છે તેને મટિ આ લશ્કર ન નથી. જો હિન્દુસ્તાનમાં તલવાર
ખેંચવાને કોઈ કબજો હોય તો તે મુસલમાન નો છે ન પણ તેમના ધર્મમાં પણ એવું
તો છે ન કે તલવાર વિના કશું કામ સાધી શકાય તો તલવાર ઉઠાવવી બરાબર નથી. એટલે તે
લોકોએ ‘તર્કમલાકાત’ પસંદ કર્યું છે. તમે પણ તલવાર આતમાં રાખીને ન કામ લઈ
શકવાના છો.”

નાનકને પેદા કરે.

ગુરુના હુકમ વિના તલવાર ન લેવી શકાય એ ક્લીષ પાળી ઉપાડીને ગાંધીજીએ
કીએને ઉદ્દેશને કહ્યું, “તમારે ત્યાં આજે ગુરુનાનક અને ગુરુ ગોવિંદસિંઘ એવા ગુરુઓ
છે ? તમે તલવાર ખેંચવા માગતો હો તો ગુરુ ગોવિંદસિંઘ અને ગુરુ નાનકને પેદા કરો-
કામ, કોષ, મદ, ગોઠ, મત્સરને છોડો તો ન તમે એવા વીરોની માતા યદ શકવાની

છા. એ શુભે વિના તલવારને આજે અવકાશ જ રહ્યો નથી. આજે તો તમારે તમારા આવેશને દબાવવા કુરબાની કરતાં શીખવું, તમારો પરદેશી લેખાસ છાડવો, તમારાં ઘરેણાં તજવાં અને નાનકનાં ભજન ગાતાં ગાતાં નામિલવર્તન કરવું એ જ તમારી ફરજ છે.”

એકબીજામાં સહકાર

નામિલવર્તનની ક્ષેત્રની બીજી ચરત ગાંધીજીએ એકબીજા વચ્ચે સહકારની બતાવી. “આપણે અત્યાર સુધી શુભામ કેમ રહ્યા છીએ? આપણને એકબીજામાં વિશ્વાસ ન હતો, આપણે એકબીજાને શંકાની દૃષ્ટિથી જોતા આવ્યા હતા. હિન્દુઓ માનતા હતા કે મુસલમાનોને મારીને ખાંચે બચાવી શકાય. પણ તેઓ પોતાની ભૂલ સમજ્યા. તેમને એમ લાગ્યું કે મુસલમાનની સાથે લાઇયારા વિના ગાયનો વધ અટકાવવો અશક્ય છે. શીખો એમ માનતા કે તેમના શરાતનનો કતિહાસ અખંડ તો ત્યારે જ રહે કે જ્યારે તેઓ અંગ્રેજોની સાથે સહકાર ચાલુ રાખે. એ સહકારથી તમે શું મેળવ્યું છે? પંતબમાં જોવાનું છે તે. જે સરકારે આપણને નામોશી લગાડી છે અને અપમાન કર્યું છે તેની સાથે સહકાર હરામ છે. આપસ આપસમાં લડાઈ કરવાથી તો આપણે પ્રજા તરીકે મદી જઈશું. પણ જો એકબીજા સાથે એકત્ર સ્વાધી સજીશું તો તો એક લાખ અંગ્રેજો ૩૦ કરોડની ફૂંકથી પણ ચાલ્યા જશે, અથવા હિન્દુસ્તાનના સેવકો યદને હિન્દુસ્તાનમાં રહેશે.”

છવટે સ્વરાજ્યમાં શીખોને કોમી પ્રતિનિધિત્વનો હક રહે કે નહિ તે વિષે ગાંધીજીએ ખુલાસો કર્યો કે જેમાં એવો હક નહિ હોય તે સ્વરાજ્ય નહિ હોય. પછી સૌને શુભ નાનકની સાદાઈ અને સમ્બાધ લેવાની ભલામણ કરીને ગાંધીજીએ પૂર કર્યું હતું.

‘નામિલવર્તન’નો ઠરાવ તો પસાર થઈ ગયો. ખાલસાજીએ શું કરે છે તે જોવાનું છે. જે જોશ આજે શીખ પ્રજામાં પ્રગટી રહ્યું છે તેને કાયમમાં રાખી તેનો વ્યવસ્થિત ઉપયોગ કરવાની જવાબદારી પંતબના આગેવાનો ઉપર રહેલી છે. ખાલસા કૌલેજના ૧૩ પ્રેફેસરોએ કૌલેજનો યુનિવર્સિટીની સાથેના સંબંધ તોડવાની નોટીસ આપી છે તેથી તો સૌ કોઈ વાકેફ હશે.

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ

તા. ૭-૧૧-૧૯૨૦

જો હું પકડાઉં તો—

જો હું પકડાઉં તો પ્રજા શું કરશે એ વિચારો મને થયાં જ કરે છે. સંબંધીઓ પણ એ જ પ્રશ્ન પૂછે છે. અતિશય ગ્રેમાળ લોકોએ મને વશ થઈ ન કરવાનાં કાર્ય કરે તો હિન્દુસ્તાનની શી વલ્લે થાય? મારી પોતાની શી વલ્લે થાય? સરકારે કરેલાં

પુનની નદીઓ મને ડરાની નથી શકતી. પણ મારે નામે કે મારે અર્થે દેવાયેલ ગાળ પણ મને ધારી ધા સમાન લાગે. મારા પકડાવાથી ઘેલા બની જવું એ તો મને લાંછન લગાડવા જેવું છે. મારી હપ્તર આધાર રાખીને પણ પ્રજા આગળ નહિ વધે. હું જે માર્ગો સૂચવું છું તેને જાણીને, તે પ્રમાણે ચાલીને જ પ્રજાની ઉન્નતિ સંભવે છે. તેથી મને પકડે ત્યારે પણ પ્રજા સ્વસ્થ રહી તે દહાડો આનંદનો માને એમ હું છું. જે નયગાદ્ય પ્રજામાં આજે રહી છે તે પણ તે સમયે જાઓ એ હું હું છું.

‘મને પકડવાનો હેતુ શું હોય ? સરકાર મારી શત્રુ નથી, કેમકે મારામાં તલમાત્ર શત્રુતા તેના પ્રત્યે નથી. પણ સરકાર એમ માને છે કે કરતાહરતા હું જ છું. જે હું નાશ પામું અથવા અલોપ થાઉં તો પ્રજા અને સરકાર સુખે બેસે, પ્રજા મારી ભમાથી જ ભમે છે એમ સરકાર માને છે; એટલું જ નથી પણ આપણા કેટલાકે આગેવાનો પણ માને છે. ત્યારે પ્રજાની પરીક્ષા સરકાર કદ રીતે કરી શકે ? પ્રજા મારી સલાહ સમજે છે કે કેવળ મારા વાક્યોથી અંજાઈ જાય છે એ સરકારને કેમ ખબર પડે ? મને પકડવો એ જ રસ્તો એમની પાસે રહ્યો, અથવા તો જેને ખાતર હું સલાહ આપું છું તે કારણો દૂર કરવા. સરકાર ઘદાઈ હોવાથી પોતાનો દોષ જોશે નહિ ને જોશે તો કબૂલ નહિ કરે. ત્યારે પ્રજાની શક્તિનું તેને માપ જ કરવું રહ્યું. મને પકડીને તે પ્રજાની શક્તિનું માપ કરી શકે છે, પ્રજા હેતુતાઈને જોસી જાય તો પંજાબના ને ખિલાફતના અન્યાયારને લાયક જ હતી એમ કહી શકાય. અથવા તો પ્રજા પુનખરાખી કરે તો સરકારને બાવલું હતું તે મળ્યા બરોબર થાય. તેના હવાઈ ઝાંઝો આકાશમાંથી ગોળા ફેંકે, તેના ડાવરો લોકોને ગોળા દે, ને તેના સ્ત્રિઓ ઝોરતોના ખુરખા ઉચકે. બીજા અમલદારો લોકો પાસે નાકે રગડાવે, પેટે ચલાવે, ફટકા મારે. આ બંને પરિણામો ખરાબ જ ગણાય. તેથી સ્વરાજ ન જ મળે. બીજા દેશોમાં રાજ્યપ્રયોગથી રાજ્યોની ઉચલપાચલ થઈ છે, પણ હિન્દુસ્તાન તે પ્રયોગથી સ્વરાજ મેળવવા શક્તિમાન નથી એ હું ઘણી વેળા સિદ્ધ કરી સુક્યો છું. ત્યારે હું પકડાઉં તો પ્રજાએ શું કરવું ? હવે જવાબ સહેલો છે.

૧. પ્રજાએ શાંત રહેવું.

૨. હડતાળ ન પાડવી.

૩. સભાઓ પણ ન ભરવી.

૪. પણ પ્રજાએ વધારે જાગૃત થવું.

૫. ત્યારે તમામ સરકારી નિશાળો બંધ થવાની હું જરૂર આશા રાખું.

૬. ત્યારે તો વધીસો વધારે સખ્યામાં વધીલાલ છોડે.

૭. અદાલતોમાં આપણા કજીઆ પડ્યા હોય તેનો દેસલો પણ ખાનગી રીતે થાય.

૮. અનેક પ્રમુખીય નિશાળો અને મહાશાળાઓ ખુલે.

૯. પ્રજાના લેખો સ્ત્રીપુરુષો પરદેશી કાપડનો ત્યાગ કરી કેવળ હાથે કાતેલા ને તે સૂતરના હાથે વણેલા કાપડના જ ઉપયોગ કરે અને પરદેશી કાપડ પડ્યું હોય તે પણ વેચી દે કે બાળા નાખે.

૧૦. સિપાહીની ભરતીમાં કે ખીજી સરકારની નોકરીમાં કોઈ જગ જ નહિ.

૧૧. જેનામાં પોતાની આજીવિકા મેળવવાની શક્તિ હોય તે તો સરકારી નોકરી અને સિપાહીગીરી પણ છોડે.

૧૨. પ્રમુખીય કામો સારૂ પૈસા જેટલા જોઈએ તેટલા પ્રજા આપે.

૧૩. ઇલકામનો વિશેષ ત્યાગ થાય.

૧૪. ધારાસભામાં જેણે જરાતો વિચાર કર્યો હોય તે ત્યાગ કરે અને ગયા હોય તે રાજીનામા આપે.

૧૫. મતદારો જેણે હજી નિશ્ચય ન કર્યો હોય તે નિશ્ચય કરે કે કોઈને પણ ધારાસભામાં મોકલવો તે પાપ છે.

૧૬. આમ કરી પ્રજા નિશ્ચય કરે તો એક વર્ષ સુધી પણ પ્રજાએ સ્વરાજને સારૂ રાહ જોવાપણું ન પડે.

પ્રજા આટલું જોર બતાવે એટલે અનજ મળ્યું જ છે. એવું સ્વરાજ મળે પછી તો પ્રજાના સિક્કાથી હું છૂટું. એ તો મને ગમે જ. અત્યારે તો મારૂ છૂટા પડેલું એ મને કેદ મમાન છે.

ધાધવ કરીને પ્રજા મને છોડે ને સ્વરાજ લેવાને સારૂ મારી મદદનો ઉપયોગ કરે એ તો પ્રજાની અશક્તિ જ ગણાય. સ્વરાજ મારૂ કે કોઈનું અપાવ્યું નહિ મળે. પ્રજાની યોગ્યતા સિદ્ધ થયે જ મળવાનું છે.

અતમા તો સરકારનેયે વાક વ્યર્થ છે. જેવા આપણે છીએ તેવી સરકાર આપણને મળી રહી છે આપણે સુધર્મીએ એટલે સરકાર સુધરી. ત્યારે આપણે સુધર્મી ત્યારે જ આપણને સ્વરાજ મળશે. અસહકાર એ પ્રજાનો સુધરવાનો નિશ્ચય છે. માગ પડ્યાયા પછી પ્રજા શું એ નિશ્ચયને છોડી સહકાર કરશે ? જો પ્રજા ગાડી

ખને, પેટ ચાલે, નાકો ધસે, યુનિયન જૉકની સલામી કરે, સલામી કરવા અદાર માણસ ચાલે—તો તે સહકાર નહિ—તો બીજું શું કહેવાય ? પેટ ધસડવું કત્યાદિ કરવા કરના તો મરવું જ સાઈ છે. એટલે જ્ય વિચારીયે તેમ મેં સમજેલો છે તે જ માર્ગ પ્રગતે સાર ખરો છે.

સોળમી નવેમ્બર

મુંબઇ ધક્કાકામાં બધી જગ્યાએ ૧૬મી નવેમ્બરે ધારાસભાના પ્રતિનિધિઓની સ્વદેશી થવાની છે. તે દિવસ પ્રગતી કોઈક પરીક્ષાનો છે. તે દિવસે મતદારો શું કરશે ? શું કરે ?

૧. મારી હિમેદ છે કે એક પણ મતદાર મત આપવાની જગ્યાએ નહિ જાય;

૨. દરેક મતદારે પોતાને ઘેર જ બેસી રહેવું;

૩. અથવા તો જો મત આપવાની જગ્યાથી દૂર મતદારોની સભા થાય તો ત્યાં જઈ સભામાં પોતાનો મત પ્રદર્શિત કરવો કે તે સભા કોઈને પણ પ્રતિનિધિ તરીકે મોકલવા નથી માગતી;

૪. પંદરમી તારીખની રાત પછી કોઈને પણ સમજાવવાનું કે મતદારોની સહીઓ લેવાનું કામ ૨૪ કલાક બંધ રાખવું;

૫. સ્વયંમેયકોએ પણ ૧૬મી તારીખે કાઈ પણ મતદારોને સમજાવવા નહિ;

૬. હુંકામાં તે દલાડો જે મતદારો મત આપવા ધારતા હોય તેઓને સાર તલન છોડી રહેવા દેવો.

જો આપણે પંદરમી તારીખ સુધી મતદારોને ન સમજાવી શક્યા હોઈયે તો પછી સોળમીએ શું સમજાવવાના ? આપણે જાણાકારે તો કોઈને મન દેતાં શેકવા જ નથી. તો પછી આપણે ૧૧મીએ કોઈને સમજાવવાપણું રહેતું નથી.

આપણી લડત પ્રગમત કેળવવાની છે. જ્યારે પ્રગમત કેળવવાનું કાર્ય આપણે ખૂંડ કરીશું ત્યારે અને ત્યારે જ આપણી પામે અરાજક હતામહાવત છે.

કેટલીક હરકતો

સ્વરાજનો માંગ જેવો સીધો છે તેવો જ વિકટ છે. તેમાં ટેકરાઓ, ખાઈઓ રહેલાં છે. ટેકરાઓ તોડવા પડશે, ખાઈઓ પૂરવી પડશે. એમ નહિ કરી શકાયે તો ટેકરાઓ આપણો માર્ગ રોકશે. ખાઈઓ નાહ પરી શકાયે તોપણ એ જ પરિણામ આવશે.

અમદાવાદમાં જે બનાવો બન્યા છે તેમાંના કેટલાક દુઃખદ બન્યા છે. કાળી-માતાને ચડાવવામાં આવે છે તેમાંના એક બકરાને બચાવીને ઘણાં સંતોષ માંડ્યો છે. જો એ બકરો રીતસર બચ્યો હતો તો હું ખૂબ રાજ થાત. પણ બકરાને બચાવતા માણસોને દુઃખી કર્યા છે. તેઓની ઉપર જીલમ કરીને બકરાને બચાવ્યો છે. આ હિન્દુ ધર્મ નથી. તે ધર્મમાં જે અહિંસા શીખવી છે તે એવી નથી કે બકરાને બચાવતા માણસને મારવો કે ડરાવવો. ઘણાં સિંહ, વાઘ, વર, અસંખ્ય બકરા છતાંયે ખાઈ જાય છે, તેને આપણે મારીને રોકતા નથી. ઘણા સર્પો કરડીને જનવશોને તેમજ માણસોને મારે છે, તેને હિન્દુ મારતા નથી તે તેને મારવામાં પાપ પણ સમજે છે. તો પછી આપણે બકરાને બચાવવામાં બળાત્કાર કેમ વાપરીયે ?

એટલું જ નહિ પણ આ હિન્દુ હિન્દુ વચ્ચેના ધર્મકામમાં હિન્દુઓએ એક મુસલમાન મોલવીની અને તેની મારફતે મનૂરોની મદદ મેળવી. આ એક મોટી ભૂલ થઈ એમ મારું માનવું છે. એવા કામમાં મુસલમાનનું બળ આપણે વાપરવું તે એક મુલામીમાંથી નીકળી બીજી મુલામીમાં દાખલ થવા જેવું છે. એ મોલવીએ વચ્ચે આવવું જ નહોતું જોઈતું. એમણે સમજવું જોઈતું હતું કે હિન્દુના ધર્મના ઝગડામાં પડવું તેમનું કામ જ ન હતું. એ મોલવીની વાતો પણ કોમને તુકસાન કરનારી સાંભળવામાં આવી છે. આ અતુલ્ય બે વસ્તુ મુલ્યવે છે. આપણે કોઈની પાસે બળાત્કારે કંઈ જ કાર્ય નથી કરાવવું. અને જેઓની ખાસ નીમણૂક ખિલાફત કમિટી, સ્વરાજ સભા કે એવી સંસ્થાઓ જેની ઉપર આપણા વિશ્વાસ હોય તેણે ન કરી હોય તેનાં બાંધણા આપણે સાંભળવાં નહિ, તેની સભામાં આપણે જવું નહિ. આપણે જેને આપણા વિરોધી માનીયે તેની સભામાં તેની દલીલો સમજવા જઈએ એ જીદી વાત છે. પણ આપણે પોતાના વિચારો બાધ્યાં ન હોય છતાં 'એક મોલવી આવ્યા છે, ચાલો આપણે સાંભળવા જઈએ' એમ સમજી કોઈએ ન જવું જોઈએ એમ હું માનું છું.

ખડૂં તો એ છે કે અત્યારે ખિલાફતને કે સ્વરાજસભાને નામે કેટલાક પાખંડીઓ પણ ભાષણો દર્ષ પોતાનું પોપણુ કરી રહ્યા છે. તેઓનાં વ્યાખ્યાનો સાંભળવા આપણે ન જ જવું જોઈએ.

મેં સાંભળ્યું છે કે કોઈ એક હિન્દી વાઈ મારી દીકરી હોવાને દાવો કરી જગ્યા જગ્યાએ માણસોને હેતરી રહેલ છે. આવી બખર મને દારકાથી મળી હતી. હવે સંધ્યા આવી છે. એક માણસે મારે નામે ઉધરાણું કરેલું ને તે તો જલમાંથી ગયો. મને દીકરી છે જ નહિ, પણ હોય તોયે મારી મેલાહ તો એવી છે કે મારાં સગાં હોય તેને પણ મારાં સગાં હોવાના કારણસર કોઈએ કંઈ મદદ કરવાની કે તેનું માનવાની જરૂર નથી. આ સમય સગાઈને પીઠાનવાનો નથી, માણસને જ પીઠાનવાનો છે. પોતે જોને જાણીતા નથી તેના વધાસ તેની સગાઈને લીધે કરવાની કયાંયે જરૂર નથી.

મારી ઉમેદ છે કે યોડા સમયમાં બધી જાણીતી સંસ્થાઓ પોતાના મુકરર થયેલા વક્તાઓનાં નામ બહાર પાડશે કે જેથી હમેશાં વક્તાની ઓળખ આપણે કરી શકીએ જેમ અસહકારની લડત રજે ચડતી બધ છે તેમ અનેક પ્રકારના પાખંડી અથવા અગાની વક્તાઓથી, તેવા સલાહકારોથી, આપણે બચવું જોઈશે. જરા જોટલી બૂલથી આપણે મોટા વિધ્વા આવી પડીએ એમ બને.

આપણે અનેક કામો—જૂનાં પાડી નાંખવાનાં, નવા ચણવાનાં કરેલાં રહ્યાં છે. નવી નનશાળો ખોલરી છે, પંચો નીમવાં છે, પૈસા એકઠા કરવા છે. આ બધું આપણે માણસોને ઓળખતા નહિ થઈએ ત્યાં મુંઢી નહિ કરી શકીએ. એક તરફથી આપણે વિશ્વાસ રાખવો પડશે ને બીજી તરફથી આપણે સાવધ પણ રહેવું જોઈશે. આપણા રસ્તામાં મોટી મુસીબત જ એ છે કે આપણે કાંડારાની જેમ રહીએ છીએ; બેળા રહી કામ કરી શકતા નથી. આપણામાં એકબીજાને ખેંચવાની કે તે તરફ ખેંચાવાની આકર્ષણશક્તિ નથી. ન્યાં ખેંચાઈએ છીએ ત્યાં અધશ્રદ્ધાથી ખેંચાઈએ છીએ. શ્રદ્ધાની જરૂર છે, પણ તેની સાથે વિવેક—જ્ઞાન જોઈએ જ. ગમે તે માણસોથી બોળવાઈ જઈ કામ કરવાની મુશ્કેલી એ એક છે.

બીજી એ છે કે આપણે શુસ્તામાં આવી જઈ આખું કામ બગાડી નાંખીએ એવો બધ છે. અસહકારવાદી અને સહકારવાદી એવા બે પક્ષ છે. અંકેશ્વરમાં એક સહકારવાદીએ આકરો શબ્દ વાપર્યો તેની સામે એક અસહકારવાદીએ પણ વાપર્યો. તેનાથી જો આગળ વધત તો ખરાબ પરિણામ આવત. આ તો આપણી વચ્ચેની

જ તકરાર કે મતભેદ હતા. પણ સહકારવાદ અત્યારે સરકારને પસંદ છે, તેથી તે સરકારી પક્ષ પણ થઈ પડ્યો છે. સરકારી પક્ષમાનો કોઈ માણસ આવીને તકરાર કરવાના જ ધરાદાયી કંઈ અપશબ્દ બોલે, સામું આપણે બોલીયે, તેનાથી મારા-મારી થાય, ખુન પણ થાય, તો બગડે કોનું? સરકારને ખુનામસ્કી કરવાનો લાગ મળે તો તે ન જ ચૂકે એમ હું માનુ છું. સ્વરાજ વિધેના ગમે તેવા સ્વતંત્ર વિચારો આપણે બતાવીયે તેથી સરકાર ખુન નહિ રેડી શકે. ખુન તો ત્યારે જ કરશે કે જ્યારે આપણે સરકારના માણસોની ઉરકેરણીથી પણ ખુન કરશું. સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજી માને છે કે દિલ્હીમાં એપ્રિલ માસમાં ઠંડ પણ ભૂલો આપણા તરફથી થઈ હોય તો તેનું કારણ સરકારી માણસોની ઉરકેરણી હતું. તેથી આપણે સારું મહેલો રસ્તો એ જ છે કે આપણે કારણ મળ્યે પણ આપણો શુસ્સો રોકવો. ગાળની સામે ગાળ ન દેવી, મારની સામે માર ન મારવો. આમાં પણ અસહકાર કરી અનેક વિધ્નોમાથી ભગરી શકાય. જ્યાં આપણાથી સાખી ન શકાય ત્યાં આપણે જવું જ નહિ. મિસિસ બેસન્ટનું અલાહાબાદમાં અપમાન થયું; મુબઈમાં પણ થયું મેં સાંભળ્યું છે જો મિસિસ બેસન્ટના વિચારો આપણને પસંદ ન જ પડે, તેનાથી આપણને રીમ પણ થડે તો આપણે તેમની સભામાં ન જઈએ એ સભ્યતા છે. જહન તેમાં શરમના અથવા ધીંગા નિરુદ્ધારસૂચક પોદારો કરીયે એ અસભ્યતા છે. અસભ્ય પ્રજાથી શુદ્ધ સ્વરાજ તો ન જ લઈ શકાય. અતસભ્યતા અને અહિંસા—નિઃશસ્ત્રતા એ વિરોધી વસ્તુઓ છે. અસહકારની સેનામાં અસત્યને, અસભ્યતાને, ઉદ્દતાઈને જગ્યા જ નથી. આ વાત આપણે ખૂબ ધ્યાનમાં નહિ રાખીયે તો આ છતવા જેની બાજીને હારી બેસીશું. અસહકારની લડત આપણે શુસ્સો બતાવવાની નથી પણ આપણા શુસ્સાને રોકી તેમાંથી એવી પ્રચંડ શક્તિ પેદા કરવાની છે કે તેની સામે કોઈ પણ ટકી જ ન શકે.

પ્રજાને વિનંતિ

અસહકારની ચળવળ ખૂબ ચાલી રહી છે. પ્રજા તરફથી થોડોવણો જવાબ મળ્યા કરે છે વિદ્યાર્થીઓ શાળા ખાલી કરતા જાય છે. ઘણાઓએ ધારાસભામાં જવાનું જોડ્યું છે. કોઈ કોઈ વખતે વખીલાત છોડી છે. સ્વદેશી આગળ વધ્યા જ કરે છે.

પણ ચળવળને જેમ લોકોના હિસાબની જરૂર છે તેમ જ નાણાંની જરૂર છે. મુખ્ય ભાગે પૈસા અત્યારે કેળવણીના પ્રચાર-સાર જોઈએ છે. પૈસા વિના કેળવણી આપવી મુશ્કેલ જોઈ છે. પણ જો આપણે પૈસા એકઠા કરી શકીએ તો તેનો અવેજ વિદ્યાર્થીઓના શિક્ષણરૂપે આપણને પૂરતો મળી રહેશે.

આ ઉપરાંત આપણે અનેક કાર્યો કરવાના રૂઢાં છે, જેને સારૂ પણ પૈસાની જરૂર રહેશે.

અત્યારની ગણતરી પ્રમાણે આપણી હાજર પાસ લાખ રૂપીયાની છે. એટલા રૂપીયા આપણે વાપરી શકીએ તો કેળવણીનું કામ બહુ શોભાવી શકીશું. રાષ્ટ્રીય બનનારી નિશાળોને જ્યાં જરૂર જણાય ત્યાં મદદ આપી શકીશું ને વિદ્યાર્થીનું કામ આપણે સારી રીતે કરી શકીશું. વિદ્યાર્થીને શોભાવવાને સારૂ આપણે ખર્ચ હીક કરવો જ પારો. ખર્ચનો હિસાબ વખતોવખત બહાર પાડવામા આવશે. કેળવણીમાં-પહેલા વર્ષમાં રૂ. ૪) લાખનું ખર્ચ થવાની ગણતરી છે, અને બાકીના એક લાખનું ખર્ચ પરચુરણ થશે.

મારી ઉમેદ છે કે જે ખીજી રીતે ભાગ ન લઈ શકે તે પણ આટલું કામ તો કરશે જ; પોતે કંઈક દાન કરશે ને ખીજાની પાસે કરાવશે.

જેઓ આખી અસહકારની યોજનામાં મમત ન હોય તેઓ પણ રાષ્ટ્રીય કેળવણીને તો ઉત્તેજન આપશે જ એવી મારી ઉમેદ છે.

આ દહાડા દીવાળીના છે. દીવાળી એ રાક્ષસી રાજ્યનો અંત અને રામરાજ્યની સ્થાપના સૂચવે છે. જ્યાં મુઠ્ઠી આપણો દેશ ગુલામીમાં છે ત્યાં મુઠ્ઠી આપણાથી દીવાળી મોજશોખથી ઉજવી શકાય નહિ એવો મારો નમ્ર મત છે. દીવાળી ઉજવવાનો સારામાં સારો ઉપાય એ છે કે દીવાળીના દિવસે આપણે સ્વરાજ્ય વહેંચું આવે એવાં કાર્યોમાં ગાળીએ, ઇસ્લામી ભાઇઓનું માન રહે, પંચાયતો ધા કંઈક રજાય, એવાં કાર્યો કરવામા ગાળીએ.

જો મારી સલાહ માન્ય રખાય તો દીવાળીમાં ખર્ચવાના પૈસામાંથી આપણે થોડા બચાવીએ. એથી પણ ચળવળને ધણી મદદ મળે. દરેક સ્ત્રીપુરુષ આ પુણ્યકાર્યમાં ભાગ લેશે એવી મારી ઉમેદ છે. માત્ર ધનવાન જ દાન કરે એવું આમા કેઇએ સમજ નથી લેવાનું. ધનવાન પોતાને એ અને ગરીબ પોતાને એ આપે એમ હું માનું.

હું. જે પ્રામાણિક માણસો કામ કરનારા મળી રહે તો આપણે જરૂર જેટલું જોઈએ તેટલું સહેલથી ઉધરાવી શકીએ.

કોઈ પણ પોતે ન જાણતા હોય એવા માણસને પૈસા નહિ આપે એવી મારી ઉમેદ છે.

બધાએ પૈસા સ્વરાજસભાની મુખ્યમંત્રી શાખામાં જમા થશે.

મહેમદાવાદનું બાપણ*

મારી ઇચ્છા આજે તમારી સાથે પુષ્કળ વાત કરવાની છે. પરંતુ હું સાચો વખત ચલાવવા ઇચ્છતો નથી આજકાલ હિન્દુસ્તાનનો કંઈક કાળ છે. દેશની ખરાબ સ્થિતિનું હું વર્ણન નથી કરી શકતો. હું હમણાં જ બહેનોને કહી આવ્યો કે આ દેશમાં જે રાજ્ય વર્તે છે તે રાક્ષસી રાજ્ય છે, રાવણુરાજ્ય છે, તેમાં રાયતાનિયત રહેલી છે. આની સાખીતીમાં આપણી પાસે જે મોટા દાખલા છે: પંલબનો અને ખિલાફતનો. ખિલાફતની બાબતમાં આપણે વચનો નથી પળાયા; હજો થયેલો છે. પંલબમાં વિનાકારણ ખુનો કરેલાં છે. જેનો સ્વભાવ રાક્ષસી હોય, રાયતાની હોય તે જ આવા કામ કરી શકે. આવા રાજ્યને તુલસી-દાસજીએ રાક્ષસી રાજ્ય કહેલું છે. તેની સાથે સહકાર કરી ન શકાય; એટલું જ નહિ પણ અસહકાર કરવો એ ધર્મ અને દુરજ છે. એવી સરકાર પામેથી આપણે મદદ લઈએ અથવા તેની મહેરબાની સ્વીકારીએ તો તેણે કરેલા અન્યાયમાં અને પાપમાં આપણે ભાગીદાર બનીએ. જ્યાં સુધી એના પાપમાં આપણો ભાગ રહે ત્યાં સુધી પ્રજા મુખી ન થઈ શકે.

એકદિલીની જરૂર

જે અસહકાર કેમ થઈ શકે? એક રસ્તો તો એ છે કે આપણી બધાની વચ્ચે સહકાર થવો જોઈએ. દેશના તમામ માણસો હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, ઇસાઈ, સૌની વચ્ચે પૂરેપૂરો સહકાર થવો જોઈએ. રાક્ષસ સામાને અંદર અંદર લડાવીને જ રાજ્ય ચલાવી શકે છે. આપણી સરકારે તેમ જ કંઈ છે. તેણે હિન્દુમુસલમાનને લડાવ્યા. મદ્રાસ, ઇલાકામાં બ્રાહ્મણઅબ્રાહ્મણને લડાવ્યા. એનાથી બનો શકે તો અહીં પણ લડાઈ કરાવે. મારી ઉપર તો કાગળો આવી રહ્યા છે. દેડ અને ભંગી મને પૂછી રહ્યા છે કે અસહકારમાં અમારું રથાન કયાં છે? હું એનો અર્થ સમજી ગયો છું; અને તેથી કહું છું કે જ્યાં સુધી આપણામાં એકદિલી ન થાય ત્યાં સુધી અસહકાર અસંભવિત છે. એકદિલી પાખંડથી નથી થઈ શકતી. આપણે એક બીજાને ન્યાય આપીએ તો જ એકદિલી સંભવે.

* મહેમદાવાદમાં આપેલું બાપણ; તા. ૧-૧૧-૧૯૨૦.

કુરબાની કરે, પવિત્ર બને

તેને સાર આપણામાં કુરબાની કરવાની તાકાત જોઈએ, સ્વાર્થત્યાગ કરવાની તાકાત જોઈએ; આપણને મરતાં આવડતું જોઈએ. આપણે મારીને, મકાને બાળીને, રેલના પાટાં ઉપેક્ષીને સ્વરાજ્ય નથી મેળવી શકવાના. સ્વરાજ્ય મેળવવું હોય તો આપણે પવિત્ર બનવું જોઈશે. પવિત્ર બનવું એટલે નિતેન્દ્રિય થવું.

અમદાવાદના પાખંડી મોલવી

જ્યાં સુધી અસત્ય, દંગો આપણામાંથી ન જાય ત્યાં સુધી આપણે કામ નથી કરી શકવાના. અમદાવાદમાં બકરાનો વધ અટકાવવા કરેલ પ્રયત્નનો દાખલો તાજો જ છે. ત્યાં એક પાખંડી મોલવીએ લોકોને ભગવાનનું શરૂ કર્યું. બાર બાર વાંચ્યા સુધી તેમણે સલાઓ ચલાવી. પોતે ગાંધીની વતી આવેલો છે, તેમના કહેવાથી અહીં શાકયો છે, એવું જાહેર કર્યું. એ માણસે બાપજીમાં સારીનરસી હાકીતથી લોકોને હસાર્યા અને તેની સાથે એક સાધુ શાળ્યા. બકરાને બચાવવાથી પોતાને વિમાન મળી ગયું એમ તેણે માન્યું. સાધુએ તેમાં ભેળવ્યા મોલવીને, અને મોલવીએ એ બકરે મારનારને ધમકાવી તેનો વધ ન થવાની ધીમી પરંતુ આ બનાવમાંથી હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે તકરારનો પાયો રેપાયો. હિન્દુઓ માને કે માતાને બકરો ચડાવાય. મારા જેવો માને છે કે ન ચડાવાય. ચડાવવું હોય તો મારે શરીર ચડાવાય. પરંતુ આ હિન્દુઓની અંદરઅંદરની તકરારમાં હું મોલાના શોકતબીને તો ન જ બોલાવવા જઈશ. છતાં નામદં હિન્દુઓ તો મોલવીને બોલાવી લાવ્યા. મોલવી દારૂન ચલા અને તેમની હાંડી પીટનારા માણસોની મદદથી તેમણે બકરો છોડાવ્યો. પેલા સાધુ અને મળ્યા. તેમને મેં કહ્યું કે સાધુનો વેરાઉતારી નાંખો. મોલવીને મેં કહ્યું કે તમે અમદાવાદમાંથી ચાલ્યા ભેગો. તમે આ રીતે દેશની સેવા નથી કરી શકતા. આપણે જે સરકારને પણ મારીને રાજ્ય ભોગવવા નથી ઇચ્છતા તે શું આપણા સાધુઓને મારીને રાજ્ય ભોગવી શકીશું? તેવું પરિણામ શું આવે? પરિણામ તો જોયા જેવું આવત; પણ અમદાવાદના કોલેક્ટર સારા કે તેમણે બકરાને મારવાની ના કહી. નહિ તો એમ બને કે સરકાર પોલીસ મોકલે અને પોતાની મદદથી જ બકરે કપાવે. પણ આપણે અસહકાર સુધી જાય. મેં મોલવીને બોલાવીને આ કહી દીધું. આણં પાખંડીને દાખલ થઈ જાય તો આપણું કાંઈ ન ચાલે. મેં તેમને કહ્યું કે તમે તમારો છલાકો ન છોડો. તમારે કામ ન છોડો. ત્યારે તે કહે કે હિન્દુઓએ મને મનખૂર (તંગ) કર્યો બસો નામદં આપણને કેમ તંગ કરી શકે? બસો નામદંથી આમ થઈ શકે તો એક ગોરો શું ન કરી શકે? અને થયું પણ તેવું. કલેક્ટરે મોલવીને બોલાવ્યા ત્યારે તે ડરી ગયા ને તેમણે મનુશીની મદદ માગી કે તેમના તોફાનના બધથી સરકાર તેને છોડી ન કરે. જેવામાં જવાની જેની દાનત હોય તેણે તો ખૂનખરાણો ન કરવાનું શીખવવું જોઈશે.

હું પકડાયો અથવા મૌ રોકતઅલી પકડાયા તે વખતે તમે તોફાન કરશો, મહાન બાળશો, રેલના પાટા ઉપરથી તો બાજુ હારી જશો. તમે આરબ નથી તેથી હું તમને આ કહું છું. તમને તો લાકડી મારતાં પણ આવડતી નથી. અધેડાને લાકડી મારી અથવા ધરમાં જીને લાકડી મારી એ લાકડી મારતાં આવડતું ન દહેવાય. જોને લાકડી મારતાં આવડે છે તે તો હજારની સામે જૂઝી રાકે છે. પરંતુ એવા તમે નથી તેથી તમને સલાહ આમ આપી રાકાય.

‘આપણે સિંહ બંનવાનું છે

આપણે સિંહપણું બૂલી ઘેરાં બની ગયા છીએ, એટલે આપણે આયર્લેન્ડ અથવા ઇંગ્લેન્ડનો દાખલો લઈને તેવા બનવા જઈશું તો કોઈખર્ચ પડીશું. જ્યારે સરકાર પોતાનું તેજ બતાવશે—અરે તેમા કાઈ ખોટું નથી. હું પોતે સરકાર હોઉં તો લોકોને પકડું. જે સરકારને પોતાની હુકમત ચલાવવી છે તે સામો ચતારને પકડે, તે તેનો ધર્મ છે. એટલે જ્યારે સરકાર તેનું તેજ બતાવશે—ત્યારે તમે તોફાન કરશો તો હારશો. તમે આંખી રીતે જો તેને ડરાવવા બેસો તો તમે ડરપોક છો. હિન્દુસ્તાનને આપણે છોડાવવું હોય તો આપણે સિંહ બનવાનું છે.

મ્યુનિસિપાલિટીને આટોપી લો:

તમે ૧૦૦૦ માણસો અત્યાદે ભયમાં છો. તમારે તે વળી મ્યુનિસિપાલિટી થી ? એ તો સરકારે તમારી વચમાં હાથી હલો કર્યો છે. છ હજાર માણસોની વસ્તી ઉપર બાર હજારનું ખર્ચ! તમે એ મ્યુનિસિપાલિટીને આટોપી લેજો એ તમારું કાઈ કામ નથી કરતી. એ કેળવણી આપે છે, પણ તે કેળવણીનો તો આપણે અસહકાર કરવો છે. આપણે અપાંત પાસેથી દાન કેમ લઈશું ? મારે વિદ્યાપીઠ માટે પૈસા જોઈએ છે, પણ તે શું હું વેચ્યા પાસેથી દાન લઈને ચલાવીશ ? દારૂના પીઠામાંથી નફો લઈને ચલાવીશ ?

આપણી કેળવણીના પૈસા દારૂના પીઠામાંથી

હું કહું છું કે આપણી કેળવણીના પૈસા દારૂના પીઠામાંથી આવે છે. આબકારી ખાઈ બંધ કરવાનું આપણે કહીએ તો કહેશે કે તેના પૈસા વિના નિરાણો બંધ કરવી પડશે. દારૂના પૈસામાંથી ભણેલા આપણા વજીરો, ઍરિન્ડરો વિકાનો દેરાનું શું ઉકાળવાના છે

હું અહીંના છાત્રાઓને મુખારકબાલી આપુ છું કે તેમણે નરકારી નિરાણોનો ત્યાગ કર્યો છે. તમે આજથી એ છાત્રાઓને અને કન્યાઓને તમારે હિસાબે બાણાવો. તમે શિક્ષકો પાસેથી રાજીનામા અપાવો અને આજે જ મુહૂર્ત કરો. તમાગ મહાનમાં તમે મુહૂર્ત કરો અને સરકારી મહાન છોડી દો મ્યુનિસિપાલિટીની કેળવણીનો આ તોડ યથો ‘બીજું’ કામ પાલખાનાં અને બત્તીઓ છે. તે રેડિયાળ ગિરિતિમા છે. રક્ષણ તો કચ્છી નથી, કારણ પોલીસ-ખાત્ર તેના હાથમા નથી. મ્યુનિસિપાલિટીના રસ્તા ના ઉપર તો ધૂળ ઉડે છે. એટલે કેળ-

વહી સિવાય બીજું કાંઈ મુદ્દાનું કામ મ્યુનિસિપાલિટી નથી કરતી. દવાખાતું તેવું છે, પણ તેની સામે તો ત્રણ ખાનગી દવાખાનાં ચાલે છે. એટલે તે તેમને મુબારક હો. મતભાગ, આપણને મ્યુનિસિપાલિટીનો કાંઈ ખપ નથી. એ તો એક પૂજવાની પ્રતિમા થઈ. માટે તમે નવમો 'રિટ વેઅર' ભેગા થઈને ઠરાવ કરો કે આ મ્યુનિસિપાલિટીને ઢઠાવી લો. કહો કે અમારે તમારું 'સેનિટરી બોર્ડ' નથી નેહિયું, ગામખંચાચત નથી નેહિયું. તમે મેગ્યરને નેતીસ આપો કે તમે મ્યુનિસિપાલિટી ખાલી કરો.

અમે તેનો કર નથી આપવાના

એમ સરકારને જણાવી દો. આમાં કાયદાનો જાગ નથી, બેઅદબી નથી, તમે એની સેવા નથી લેતા એટલે સરકારને કહેવાપણું હોય નહિ. તમે સામે થઈ શકો છો થોડા વખત સુધી સરકાર તમને ધમકાવશે. તમે સામા થશો એટલે તમારા ધર ઉપર ડાય લાવશે. તમે તેમને ધર વેચવા દેલો. હાલની વસ્તી ગામ પણ ખાલી કરી શકે છે. પણ મ્યુનિસિપાલિટી કાનું કામ કરશે? પણ એટલે સુધી ભય એવો સરકાર થેલી નથી. હું તેનું ખૂં બોલી રહ્યો છું પણ એટલું ભણું છું કે તે ડાહી છે. ને એમ ન કરે તો તેને આજે જ જલું મરે. પણ સરકાર તેની સક્તિનત ઠોડી દેવા નથી માગતી.

વિદેશીઓને વીનવો

આ કામ પાર હતારવા માટે તમારામાં એકદિથી નેહિયે એમા કેટલાક વિદેશીઓ તો નીજવાના જ. પરંતુ વિદેશીને અદબ સાથે વિનવવાનું કંઈક તમે અમારા શિરના તાજ છે. મહાજનના મતને વરા ધવાનું જ અમે તમને કહીએ છીએ તે ન થઈ શકે તો પણ આપણે તેમને વીનવીએ કે તમે અમારા કામમાં પાછો ન નાખો. એમને શું ખાટી જવાનું છે કે એવા ૨૦૦-૫૦૦ માણસ ૬૦૦૦ની સામે થાય? તમે હિન્દુમુસલમાન સંપથી રહો તો તમને આ મારી સલાહ છે.

હું કાર્ય કરવા માટે જે સારતો બતાવી ગયો. એક સહિષ્ણુતા અથવા અહિંસાધર્મ. જે નબળાનો ધર્મ છે એમ માની લઈએ તોપણ ન્યાં સુધી તમારામાં તલવારની ઝંજિ નથી આવી ત્યાં સુધી બીજું બતાવી શકાય જ નહિ. બીજી સરત એ છે કે હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે, દેશની તમામ કેમો વચ્ચે, એકદિથી થવી જોઈએ. આ જે સારતોનું પાલન કરો તો જ તમે અસહકાર કરી શકો. પ્રતિનિધિ નહિ મોકલવા અને નિરાબેથી ઠાકગાઓને ઢઠાવી લેવા તે અસહકારનું પહેલું પગથિયું છે. તમે આટલું કરો એટલે તમે સ્વરાજ લઈને બેસા. પણ

પોલીસનો કર ન રાખો

સરકારી નેકરેમો કર ન રાખો તેમની સાથે આપણે વેર નથી, પણ આપણે તેમને પ્રેમથી, મહાબલથી વચ કરવાના છે. પણ તમારે કરવાનું નથી.

હવે બે વાત કરવાની રહી છે. તમે 'અમદાવાદથી કાપડ મંગાવો છો મહેમદાવાદમાં પહેલાં મુંદર કાપડ વણાવું, પણ આજે બે 'ધંધો' કરનારા કોઈ નથી રહ્યા. તમે ૬૦૦૦ માણસ ધારો તો શું ન કરી શકો? તમારે મીલનું કાપડ શું કામ જોઈયે? તમારાં ઘર તમારી મીલ છે. તમે ખાવાનું હોટલમાંથી નથી મંગાવતા, તો કપડાં શું કામ બહારથી મંગાવો છો?

તમે મીલનું કાપડ નહિ લો તેથી મંગળદાસ શેઠની કે તાતાની મીલો બંધ નથી થવાની. તે માલ તો ગરીબોને માટે છે. તેમના પેટ ઉપર તમારાથી પગ ન દેવાય. પછી રહ્યો વિલાયતી માલ તે તો તમારે હરામ જ ગણવો જોઈયે. પારડાં વસ્ત્ર આપણે નથી પહેરી શકતા. એક પુરુષ પરસ્ત્રી ઉપર નજર કરે તેના જેવો પારડા દેશના કાપડ ઉપર નજર કરવી એ બ્યબિયાર છે. ત્યાં સુધી આપણે કાપડને માટે એ સસ્તનતના શુભામ છીએ ત્યાં સુધી આપણે તેનાથી સ્વતંત્ર નહિ બનીએ. નપાનનો માલ વાપરવો એ પણ વિલાયતના માલની બરાબર જ છે. કારણ આ સસ્તનતના જહાજને લીધે એ માલ અહીં આવી શકે છે. સસ્તનતે આરે તરફથી આપણા દેશને ઘેરો ધારે છે માટે મારી સલાહ છે કે તમે ઇતિહાસમાં નહું પ્રકરણ જોસો કરોડો માણસોને માટે મુશ્કેલ હોય, પણ તમારા ગામ પૂરતા તમે સ્વાવલંબી થઈ શકો છો. અનાજ તો તમારે મંગાવવું પડતું નથી. ખેડા જિલ્લામાં અનાજની ખોટ ન હોય, પણ તમે તમારા વસ્ત્ર પણ અહીં પેદા કરો, એટલું જ નહિ પણ વધારે પેદા કરી આજીવ્યાજીવ મોકલો. પછી યુનિસિપાલિટીના કામ માટે બાર હબર રૂપિયા કાઢવા તમને મુશ્કેલ નહિ પડે.

એક પૈસો લાખ બરાબર

હવે હું પૈસાની વાત ઉપર આવું છું. આટલાં બધાં કામ કરવાં રહ્યાં એટલે પૈસા તો જોઈશે જ. પરંતુ સૌથી વધારે મુશ્કેલી મને પૈસા ભેગા કરવામાં આવે છે. ઉધરાવનારાં માણસો અપ્રામાણિક મળે છે તેથી હું ધુલ રહ્યો છું. પરંતુ પૈસા તો જોઈયે જ. એટલે લાચાર થઈને મેં મારો હાથ લંબાવ્યો છે. હું આ કામ કેવળ કરોડપતિઓ મારફત નથી ચલાવવા ઇચ્છતો. હું જો હાંસી પાસેથી પણ દાવ લઉં. શ્રદ્ધાથી આવેસો એક પૈસો મારે લાખ બરાબર છે. કુમારિકાઓ મને વીંટીઓ અને ઘરેણાં આવે છે તે મને બહુ પ્રિય લાગે છે. કારણ તેઓ ઈશ્વરને દરમિયાન રાખીને તે આવે છે હું 'જીરામત કરવા નહ' અને મને પૈસા આવે તેના કરતાં આ હબર દરજ્જે સારું છે. અહીં તમે આવો તે મારી સામે નહિ આવો, પણ ઈશ્વરને દરમિયાન રાખીને આપજો.

સ્વયંસેવકોને પ્રત્યક્ષ પૈસા હરામ છે

પૈસા ઉધરાવનારા સ્વયંસેવકો પ્રત્યક્ષ પૈસા હરામ સમજીને કામ લેશે તો જ કામ ચાલી શકશે. પ્રભુ તો બોળી છે. મારે નામે ગમે, તે માણસ આવે તેનું, માને છે, કોઈ એક ધૂતારી સ્ત્રી ગંધીજીની દીકરીને નામે દારકામાંથી પૈસા ઉધરાવતી હતી. હાલ તે હેરનાબાદ

ગઈ છે. ત્યાં તેની આગતાસ્વાગતા-યથા. આમ મારા નામથી પ્રભુ લોકવાચ એ મારે માટે અસહ્ય છે. આપણે પાસે અમમવાદવાળા મોલકરનો દાખલો છે. તેણે મારા જ નામનો ઉપયોગ કર્યો. માટે હું દરેક માણસ પાસે સ્વચ્છતા માગું છું એ તમે પ્રામાણિક બનો તો જમારી ચરણરૂપ લેવા હું તૈયાર છું ફુનિયામા પાખંડ તો હમેશા રહેશે, પણ એને પ્રભુની પામે ન જવા દેજો. જો એમ નહિ થઈ શકે તો સરકારની ફાસીનો મને ડર નથી, પણ આ ફાસીનો ડર મને લાગે છે. માટે તમે હથરને દરમિયાન રાખીને પૈસા ઉપરાવજો

ધૂતારાથી ચેતવા રહેો

પ્રભુને હું કહું છું કે કોઈનું પણ નામ લઈને મોટા ચમરણધા આવે તો એને પૈસા ન આપશો. ખિવાઈત કમિટી તથા અન્ય સભા તરફથી તે તે સંસ્થાના સીકાવાળા પ્રમાણપત્રો કાઢવાનો મારો વિચાર છે. જે માણસ પાસે પ્રમાણપત્ર ન હોય તેણે સાક્ષ્યરો નહિ, તેને કંઈ આપશે નહિ, તેને કોશ ન રાખશો. આપણે રાજ્યવંત્ર આપણા હાથમા લેવા માગીએ છીએ, તો તે તંત્ર ચલાવવા આપણે અડગ બનવું પડશે.

મારા શુભામ ન બનો

સરકારની શુભામી ફોટોને તમે મારી શુભામીમા આવે છે એ સ્વતંત્રતા નથી હું જાણું છું મન અને હૃદય ચોરવા ઇચ્છુ છું પણ તમને શુભામ બનાવવા નથી ઇચ્છતો, કારણ નું પોતે શુભામ બનવા નથી ઇચ્છતો.

જા સિવાની પરિપદ્ધતિ

જિવાનીને રસ્તે લોકોની યેલાઈ

કાસગંજથી લખનીની મુસાફરીનું જે વર્ણન માધીજીએ આપ્યું છે તે જ વર્ણન લગભગ બીલીંદાથી જિવાનીની મુસાફરીનું કરી સમાજ. લોકોરથી નીકળી બીલીંદા રાત્રે ૧૧૧૧ વાગે પહોંચાય છે. રાત્રે બીલીંદાના સ્ટેશન ઉપર માણસોની એટલી મેદની હતી કે અમને અમારો સામાન કાઢવો મુશ્કેલ પડ્યો બીલીંદા આગળ ગાડીમાથી ઉતરી જિવાનીને માટે અમારે બીજી ગાડી લેવાની હતી બીજી ગાડી તો પેટ્રોલ એન્જીનને જ લેવાય એવું હતું. પણ લોકોએ અપારી મુશ્કેલીનો કરો જ જવાબ ન રાખ્યો. અમે કંઈ કરીને સામાન ઠેકાણે પાડી ગયા, અને જુદા જુદા રૂબામા તે વહેલી નાખવા પડ્યો. પણ અમારા કબજાનથી જ આ વાત અટકત તો કીક હતું. કેટલીક ગરમસરેલી વાતો પણ બની. માધીજી અને મોલાનાઓ જે રૂબામાં ભડા હતા તે રૂબાની અને તેની પાસેના રૂબાનો બહાર ફાંદો માણસ મારો પાડી કહ્યું હતું. મી. મહમદઅલી અને બીજાઓ તેમને ખસી જવાની વિનંતિ કરતા હતા. અમારો સામાન તો દાખલ થવા દેવો જ નોંધ્યો, તમે ગીરદી મોટો તો અમારો

સામાન આવી રહે, ' એમ વારંવાર કરેલી આજીજી ફેંકેટ હતી. ' મહાત્મા ગાંધીજી કી જય ' ' મૌલાના મહમદઅલી સૌકતઅલી કી જય ' ના અવાજમાં ગાંધીજી અને મૌલાનાજીની વિનંતિઓ રૂખી બતી હતી ! રેલવે ઉપગ્રી પોલીસ ને આત્યાર સુધી તટસ્થ હતી તે વચ્ચે પણ તેમને એમ લાગ્યું કે લોકો નાહક પબ્લેશી કરી રહ્યા છે, એટલે તેમણે ઘાંઘડી અને ચાણુક વાપરવા માંડી ! લોકો ધડીકવાર ખસીને પાછા ત્યાં ને ત્યાં એકઠા થતા હતા— તેમને અને અમારે બન્નેને માઠિઆ શરમબરેલી સ્થિતિ હતી એ તેઓ સમજી શકતા ન હતા !

આખરે અમારે તસીએ ગાડી ચાલી. પણ કમનસીબે એ ગાડી કાસગંજ કાનપુરની ગાડીની માફક બંધે સ્ટેશને ઉભી રહેનારી હતીજી એટલે સવારે બિવાની પહોંચ્યા ત્યાં સુધી ' અમારામાના ને દૂરના ડબ્બામાં સટ્ટી ગયા હતા તેમના સિવાય કોઈને નિદ્રા ન મળી શકી.

બીજું ચિત્ર

ઉપરનું ચિત્ર કમકમાડી ઉપલવે એવું છે પણ સંતોષ ઉપલવે એવું ચિત્ર હવે આવે છે, અને તે બતાવી આપે છે કે વ્યવસ્થાપકો જરા મહેનત લે, સ્વયંસેવકોને તાલીમ આપવામાં આવી હોય, તો ધણી સુધર રીતે બારે જનસમૂહોની સાથે પણ કામ લઈ શકાય છે. બિવાની એ અંબાવા વિભાગનો એક કસબો છે. લશ્કરનું મોટું મથક છે ત્યાં આ વર્ષે પ્રથમ જ વાર વિભાગીય પરિષદ ભૂયડ. એના સ્વાગતકારિણી સભાના અધ્યક્ષ આપણા સુપ્રસિદ્ધ દીવાનબહાદુર અંબાલાલ સોઝેલાલના પુત્ર કૃષ્ણરાવ અંબાલાલ દેરાઈ હતા તેમણે સ્ટેશન ઉપર તેમજ રાહેરમાં અને ખાસ કરીને મંડપમાં ને વ્યવસ્થા રાખી હતી તે હેરત પમાડ એવી હતી. સ્ટેશન ઉપર વોલ્વંટીઅરો સિવાય એક પણ માણસ ન હતું. ગામડાએમાથી ૫૦ હજારથી ઓછા માણસ નહિ આવેલાં હોય છતાં બહાર રસ્તાની બંને બાજુએ માણસોના બારે ટોળાઓ, વચ્ચે ગાડીઓ મટિ મોકળો માર્ગ મુકીને સાત કલાક હતા સરથસ વિના તો લોકોને શી રીતે સંતોષ વળે ? પણ સરથસ પણ સુએ થોડા વખતમાં આટોપી લેવામાં આવ્યું.

મંડપમાં વ્યવસ્થા

મંડપ દશ બાર હજાર માણસો મટિ હતો, પણ એટલો અવકાશવાળો હતો કે બરબડ કરેલો છતાં તેમાં માણસની ગરદી લાગતી ન હતી મંડપ વર્તુલાકાર હતો પુરણી ટેબલનું કંચાયે નામનિશાન ન હતું એટલે કોઈ પ્રાચીન રાજસભા જેવો મંડપ દીપ્તો હતો. મધ્યમાં પ્રમુખ અને માનનીય નેતાઓ મટિ પણ બેઠક જ હતી એક અમેરિકન ગૃહસ્થ ખાસ પરિષદને મજા આવેલા તેઓ પણ ચપટ બેઠક હતા. પ્રેક્ષકો તથા બીજાઓને જવા આવવાં મટિ મોકળા રસ્તાઓ હતા. શાંતિ પણ અનુપમ હતી.

અસહકારનો અખંડ સૂર,

૫૧ પરિષદના અસહકારનો અખંડ સૂર નીકળી રહ્યો હતો. લાઈ કૃષ્ણરાવ દેસાઈનું લાવણ નાનકડું દસ મિલિટમાં વંચાઈ રહ્યું એવડું, ઝરસ દિન્દીમાં લખાયલું અને કોંગ્રેસને

કરાવને વધાવી લેનારું હતું. પ્રમુખની ચુંટણીની દરમિયાન મુકનારા જુદા જુદા જિલ્લાના સમજાઓમાં કેટલાએક વકીલો હતા, તેમાંના એ ધારાસભામાં બનનારા હતા તેઓએ પોતાની ઉમેદવારી એથી લીધેલી હતી. વકીલોમાંના વકીલાત છાંડનારાઓ પણ હતા. પ્રમુખ વયોવૃદ્ધ લાલા મુરારીલાલ અંબાલાના પુરાણા વકીલ હતા. તેમની ઉમર આસરે એ'શી વર્ષની હતી. તેઓની આખી જીંદગી 'મોડરેટ' તરીકે ગઈ. તેઓ પંડિતના 'ગ્રાન્ડ મોડર મેન' તરીકે ઓળખાય છે. લાલ નિવૃત્ત છે, અને થોડા જ સમય ઉપર અસહકારને અંગે તેમણે પોતાનો રાજસાહેબનો ઈલેકાળ મરફારને પાછો સ્વાધીન કર્યો હતો.

લાલા મુરારીલાલનું ભાષણ

આરંભા પદ્ય છતાં તેઓએ વ્યાખ્યાનપીડ ઉપર જઈને 'ય ત્રણાવશ્વેન્દ્રસદમસ્તાઃ સુન્વન્તિ દિવ્યૈઃ સ્તવૈઃ' ના પવિત્ર સ્તોત્રથી મંગળાચરણ કર્યું. ભાષણની દરતલિખિત પ્રત પોતાના હાથમાં હતી. અને પાછળથી ખબર પડી કે એ ભાષણ તેમણે આગલે દિવસે જ લખેલું એટલે ઇપાઈ ન રહેલું. તેઓ થીમ કહી છે એટલે તેમના ગદ્યમાં રચને રચને પદ્ય સ્વાભાવિક રીતે જ ગુંથાઈ રહેલું હતું. અને છતાં એ ભાષણ પણ બહુ જ 'ડુંકું' હતું પંદરેક મિનિટમાં એ પૂરું થયું હતો ભાષણની મર્યાદામાં ઇશ્વર પ્રત્યેની તેમની ભારે શ્રદ્ધાસૂચક એક પદ્ય હતું:

પંખ પંખીઓ કી કરતા હૈ કોન રક્ષા ?
બિન માંત્રે બિધુઓ કા દેતા હૈ કોન બિક્ષા ?
ફરિયાદ બેનવા કી મુનતા હૈ કોન રામ,
તેરે સિવા બિધાતા હૈ કોન અત્રહાતા ?
ભારતનિવાસીઓ હી બિનતિ હૈ દુનસે—
કર હે કયા સે અપની ભારતકા પાર બેડા.

અને એક પદ્યમાં મુરારીલાલની ખાસ બંદગી હતી. તેમાંની છેલ્લી બે કડી નોંધવા જેવી છે:

ધર કર ઇશ્વરમેં ફરિસે બન અસી બંસરી
બોસિદા હસ્તમાં મેં આ નય જંદગી.

(જે હાથ દીનબંધુ! હું ફરી અહીં આંબેલી બંસરી બનવ કે જેથી નિઃપ્રાણ અસ્થિઓમાં પ્રાણ આવે.) આગળ જતાં 'મુલક કા રાજાન સિતાસ' 'હિન્દ કી આખો કા તારા' શ્રીમંત્ર મંગાધર ટિલકને નિવાપાંનલિ હતી.

ભાષણમાં પંબજ અને બિલાડીની આદતના 'ટુંકા' નિરૂપણ અને કૌમેસના કરાવની અપીલો વિગતોના સરસ સમર્પન સિવાય બીજું કંઈ નહોતું. 'અસહકાર' વિષેનું તેમનું સંક્ષિપ્ત રમુજ છે:

તરૂં કાકનિસલ, તરૂં હોલેગ તરૂં મરકારી રૂંદ
તરૂં અસનાદિ વગલલ, નૌમેસકા હૈ હમ્મત

અદલ શ્રી હમ્મીદ રખના હૈ અદાલતસે. કુબુલ,

અસ પર હંસાફ શ્રીએ દેહસ કરતી હૈ ખુશલ.

આટલું જ નહિ પણ કાઠિન્સલ, શાળા, કૌચિલ, અદાલતમાંથી ફાયદાની આસા રાખવી તેને તેમણે

‘બેતકી શાખેમે’ કબ લગતે ખિલતે’ હે ફૂલ ?

એમ સવાલ પછી નેતરના આડ પરથી ફૂલ તોડવાની આસા કરવા જેવું છે એમ જણાવ્યું હતું.

મા. ગાંધીજીએ આ સાદા સીધા ભોળા લોકોને ‘મિલવસ આગળ ચોતાનું બાપલું જાહુ જ’ હુંકામા પતાવ્યું હતું. આરંભના તેમણે અવરથાપકોને વ્યવસ્થા માટિ અને હિન્દની સમૃદ્ધતાને પીછાનીને ખુરશીઓને બલિદાન આપવા માટે શાળાંશી આપી હતી. ‘ખિલાફત અને પંજાબના ઘોર અંત્યાય બતાવે છે કે આપણા ઉપરની સત્તનત શયતાનની છે, અને આપણા ધર્મમાં કહેવાયુ છે કે જે ખુદાથી ડરે છે તેણે શયતાનની સાથે મહાબળત રાખવી હરામ છે’ એમ જણાવી દોષેસ, મુસ્લીમ લીગ, શીખ લીગે રવરાજ લેવાનો ઉપાયને અસહકાર ગ્રહણ કર્યો છે તે ગ્રહણ કરવાની બલામાણુ કરી હતી. હુંકામાં અસહકારની શરતો ત્રણ બતાવી : (૧) ખુન અને ખુરસો રોકવો, (૨) શુદ્ધ કુરખાની કરવી, (૩) વ્યવસ્થાશક્તિ મેળવવી. કુરખાનીમા વધીલોનો વધીલાત ત્યાગ, શાળાઓનો ત્યાગ અને રંગરેડીનો ત્યાગ. લિવાની તો રંગરેડીનું મથક છે એટલે ત્યાં તો સૌને રંગરેડીમાં ન જવાનો આગ્રહ ખાસ કરવો જોઈયે એમ તેમણે જણાવ્યું. “હિસાર જહાંમાંથી ધણાયે રંગરેડો આસ્થા ભય છે. તે સૌને હું કહું છું કે ગયતાનિયત જેમનામાં બરેલી છે તેવી સત્તનતને માટિ રંગરેડી કરવી હરામ છે.”

આખરે સ્વદેશીમાં રહેલા બલિદાનની વિનંતિ કરી, પરદેશી કપડાં પહેરવાને મુકાબલે નામા ફર્જ બહેતર છે એમ જણાવી, નેષ્ટી, હિંમત, સ્વચ્છ દિલ અને સમૃદ્ધ સમજ આ શયતાનિયતથી બરેલી સત્તનતને ફળારો એમ કહી તેમણે તેમનું બાપલું પૂરું કર્યું હતું.

આ પછી મોવાના સૌક્તઅઘી, મહમદઅઘી, અણુલ કલામ આગ્રાહ, ડા. અનસારી આ બધાયે નેતાઓ બબ્બે ત્રણ ત્રણ મિનિટ બોલ્યા હતા.

સાંજે જેઠોતોની જે આલમ ઉભરાયથી હતી અને જે ટિકિટ લઇને પરિવટમાં નહોતા આવ્યા તેમને માટે એક સલા બરી હતી, તેમને તેમનું કર્તવ્ય સમજવી સૌ મોરરમાં તારે દિલ્લી જવા ઉપડી ગયા હતા.

શ. કૃષ્ણરાવ દેશાઈ અને પંડિત નેશીરામ ગર્મા જેઓ રૈયતની આ બારે ભગુતિને માટે જવાબદાર છે તેઓની આગળ હવે વધારે કંઠણ કામ હશે છે. તેઓ આ કોલને બારે તાલીમ આપી શકશે—અને તાલીમ આપવાનું કામ સહેલું નથી—તો એ રૈયત આ હરામના બહુ સુંદર ભાગ આપી શકે એવી છે.

મહાદેવ હરિજીભાઈ દેશાઈ

અલીગઢ કૌલેજના વિદ્યાર્થીઓનાં

માખાપો પ્રત્યે—

લાગુઓ,

હું અત્યારે જે કરી ગયો છું અને તેમાયે ખાસ કરીને દેશના યુવકવર્ગને સલાહ આપી ગયો છું તેથી ઘણા ગભરાઈ ગયા છે તે હું જાણું છું. તેમના ગભરાઈની મને નવાઈ નથી લાગતી. જે રાજ્યસભા નીચે આપણે કચગાઈ રહ્યા છીએ તેના પ્રત્યે માફ વલણ તદ્દન બદલાઈ ગયું છે. આપણા ધર્મમા રાવણ-રાજ્ય વિષે કહેલું છે તેના જેવું જ આ રાજ્ય શયતાનયતથી ભરેલું છે. આ રાજ્યપદ્ધતિમા છેક નવેમરથી માડીને ફેરફાર ન થાય અને આપણા રાજ્યકર્તાઓએ જે દુષ્ટત્વો કર્યા છે તેને માટે તેમને ખરી દિલગીરી ન થાય તો આ રાજ્યની જડ ઉખડી જતી જોઈએ. તે બાબત મને જેવી ખાત્રી થઈ છે તેથી મારા મિત્રોને નથી થઈ લાગતી.

તમારા દીકરાઓ અલીગઢમા ભણે છે તેમના ભવિષ્યની ચિંતા તમને થાય તેવી મને પણ થાય છે. હું તમને ખાત્રી આપું છું કે હું તમારી લાગણી ફાલગવા નથી છડ્યો. હું પોતે આર દીકરાનો બાપ છું અને મારી જીવિગતિ પ્રમાણે મેં તેમને સારી રીતે ડેળવ્યા છે. મારા માતાપિતાનો હું બહુ આગ્રાહિત પુત્ર હતો અને મારા અધ્યાપકોનો આગ્રાહિત શિષ્ય હતો. પિતા પ્રત્યેના ધર્મની કિંમત હું સમજું છું; પરંતુ પ્રભુ પ્રત્યેના ધર્મને હું મર્વ ધર્મ કરતા ગ્રેજ ગણું છું. મને લાગે છે કે દેશમા અત્યારે એવો સમય વર્તી રહ્યો છે કે જે વખતે દરેક યુવાન સ્ત્રીપુરુષે પ્રભુ પ્રત્યેના ધર્મ અને બીજા તમામ પ્રત્યેના ધર્મ એ એ વચ્ચે પસંદગી કરવાની છે. દેશના યુવાનોને કીક સારી રીતે ઓળખાનો હું દાવો કરું છું. હું જાણું છું કે મોટે ભાગે તો આપણા યુવાનોને પોતાના હૃદય શિક્ષણની બાબતમા પોતે જ નહીં કરી લેવાનું હોય છે. મેં એવા દાખલા પણ જોયા છે કે માખાપોને એમ લાગે કે છોકરાને હૃદય શિક્ષણનું ઘેલું લાગ્યું છે, છતાં તે લેતા તેને તેઓ અટકાવી શક્યા નથી. મારી પાકી ખાત્રી છે કે આપણા યુવાનોને માખાપની છઠ્ઠા ઉપરાત સાચા અથવા મહાવિધાયક છોડી દેવાનું સમજાવવામાં માખાપોની લાગણી ઉપર હું

જરા પણ બળાટકાર નહરતો નથી. સેંકડો વિદ્યાર્થીઓએ સાળાઓ અને મહાવિદ્યાલયોનો ત્યાગ કર્યો છે. પરંતુ માત્ર એક જ પિતા, જે સરકારી નોકર છે, તેના તરફથી પોતાના છોકરાઓએ મહાવિદ્યાલયનો ત્યાગ કર્યો તે બાબત, વાંધા દર્શાવનારો કાગળ અને મળ્યો છે. વાંધામાં કારણ એ જણાવવામાં આવ્યું છે કે છોકરાઓએ મહાવિદ્યાલયનો ત્યાગ કર્યા પહેલાં તેમને પૂછ્યું પણ નહ; જોકે મેં તો વિદ્યાર્થીઓને હમેશાં સલાહ આપી છે કે કોઈ પણ જાતનો નિશ્ચય કર્યા પહેલાં માબાપો સાથે મસલત કરી લેવી જોઈએ.

મેં કુટુંબ નહરે સભાઓમાં હજારો માબાપોને પણ છોકરાંઓને સરકારી નિશાળોમાંથી ઉઠાડી લેવાનું કહ્યું છે; તેમાંથી બાએ જ કોઈ માબાપે વાંધો ઉઠાવ્યો છે. આપણને આશ્ચર્ય લાગે તેવી રીતે સર્વાનુમતે નિશાળોના ત્યાગ સાથેનો અસહકારનો ઠરાવ તેમણે પસાર કર્યો છે. તેથી હું 'માની લડ' છું કે જે સરકારે હિન્દુસ્તાનના ખુસલમાનોને દગો દેવામાં ભાગ લીધો છે અને જે સરકારે પંજાબ ઉપર જંગલી અત્યાચારો કરી પોતાની ઉદ્ધતાઈથી પ્રભને કંલક લગાડ્યું છે તે સરકારની મદદથી નબતી અથવા તે સરકારના અંકુશ નીચે આલતી શાળાઓ અથવા મહાવિદ્યાલયોમાંથી પોતાનાં છોકરાંને ઉઠાડી લેવાં જોઈએ એવી પ્રતીતિ અલીગઢ કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓનાં માબાપોને પણ ચઢ હોવી જોઈએ.

આટલું તો તમે માનશો કે આપણાં છોકરાંઓની કેળવણીમાં જરા પણ અટકાયત ન થાય તે માટે હું ખાન કોઈ કરતાં ઓછો આતુર નથી, પરંતુ તેના કરતાં તો અને વિશેષ ચિંતા એ છે કે તેમને પાઠ દ્વારા કેળવણી મળે. આપણે જે સરકારને છગરથી નાપસંદ કરીએ તે સરકાર પાસેથી આપણી કેળવણી માટે મદદ લેવી એને હું કાયરતા ગણું છું. મારો નમ્ર મત તો એવો છે કે એમ કરવામાં જેઆઈ અને જેવશાઈ રહેલાં છે.

આપણાં બાળકો સ્વતંત્ર વાતાવરણમાં કેળવાય એ શું વધારે સાફ નથી? બહેને તેમને નાની ઝૂંપડીઓમાં બેસવાનું હોય કે ઝાડ નીચે બેસવાનું હોય; પણ ત્યાં અધ્યાપકો એવા હશે કે જે પોતે સ્વતંત્ર હોઈ, વિદ્યાર્થીઓમાં સ્વાતંત્ર્યનો પ્રાણ પૂરશે. આપણા વ્હાલા દેશનું બવિધ માબાપોના હાથમાં નથી, પણ આપણાં સંતાનોના હાથમાં છે. એ તમે સમજી જાઓ એમ હું ધન્યું છું. જે ગુલામીજીતિએ આપણને પેટ ચલાવ્યા તે ગુલામીજીતિના સંકટમાંથી આપણે તેમને છોડવીશું નહિ? આપણે પોતે નિર્જળ હોઈ આપણામાં એ ધૂસરી ફેંકી દેવાનું બળ ન હોય, પરંતુ

આપણામાં એટલું હઠાપણુ પણ નહિ હોય કે આપણું સંતાનોને આપણું આ કલકનાં વારસ ન બનાવીયે ?

વિદ્યાર્થીઓ સ્વતંત્ર બનીને બહુશે તેમાં કશું શુભાવવાના નથી. તેમને સરકારી વિદ્યાપીઠાની પદવીઓની કાંઈ વરદ નથી. અને સરકારી પદવી(ડીગ્રી) ઓનો મોઢ છોડી દધ્યે તો આપણું બાળકોની કેળવણી માટે પૈસા મેળવવાનું તો સાવ સહેલું છે. એક સપ્તાહ આપણી પ્રજા આત્મસંયમ પાળશે તો તેમાંથી આપણું બાળકોની એક વર્ષની કેળવણીના પૈસા આપણને મળી રહેશે. અત્યારે ચાલતી હિન્દુ મુસ્લીમ અને ધાર્મિક સંસ્થાઓનાં નાણાંમાંથી એક સપ્તાહના આત્મસંયમ વિના પણ કેળવણી માટે નાણાં તો નીકળી શકે. આપણું રાજ્ય ચલાવવાની તથા આપણો ધર્મ અને આપણી આખર સાચવવાની આપણામાં કેટલી શક્તિ છે તેનું માપ કાઢવાનો આ પ્રસંગ છે.

૧ ખેડા જિલ્લામાં ગાંધીજી

મહેમદાવાદથી ૧૧ વાગ્યાની ગાડીમાં નરિયાદ ગયા. નરિયાદમાં આ વખતે ત્યાંના મહારાજા જ્ઞાનગીરસાહેબના ખાસ આમદથી સંતરામના મંદિરમાં ઉતારો રાખ્યો હતો. બે વાગ્યા મુધી આરામ લીધા પછી મ્યુનિસિપલ કાઉન્સિલરોને મળ્યા હતા. ત્યાંના મ્યુનિસિપલ એર્ડે સરકાર તરફથી કેળવણી માટે મળતી રૂ. ૨૧૦૦૦ની મદદનો અસ્વીકાર કર્યો છે તથા માળાઓ ઉપરથી સરકારી અંકુશ હઠાવી સેવાની માગણી કરી છે. તેના જવાબમાં ખેડા જિલ્લાના કલેક્ટર તરફથી આ કસાવ ઉપર ફરી વિચાર કરવાનું, મ્યુનિસિપાલિટીની આર્થિક સ્થિતિ સરકારી મદદનો અસ્વીકાર ન કરી શકે તેવી હોવાનું તથા મદદનો અસ્વીકાર કર્યે પણ સરકારી અંકુશમાંથી મુક્ત ન થઈ શકાય એમ જણાવવામાં આવ્યું હતું. ગાંધીજીએ તો સલાહ આપી કે તમે માત્ર કેળવણીની બાબતમાં જ નહિ, પણ બધી બાબતમાં સરકારથી સ્વતંત્ર થઈ શકો છો. મ્યુનિસિપાલિટી તમારા હાથમાં લેા અને કર તમે ઉપરાવો. સરકાર થોડા વખત મુધી દબાણ તો કરશે જ અને પોતે કર ઉપરાવરો, પણ કર ભરનારાઓએ તેનો વિરોધ કરવો જોઈયે અને જે આવી પડે તે સહન કરવું જોઈયે. આ બધી વ્યવસ્થા એકરાયે ઉપાડવી મુશ્કેલ પડે એમ કાઉન્સિલરોએ દલીલ કરી. તેના જવાબમાં ગાંધીજીએ જણાવ્યું કે આપણે આજે સ્વારાજ્ય માગીયે છીએ તો પછી બધું ચલાવવાને પણ આપણે આજે જ ચાર હોડું જોઈયે. તમે જેટલેઅરોને આ બધું સમજાવી શકો છો અને તેઓ કર આપવાની ના પાડવા તૈયાર ન હોય તો તમે જેમ સરકારની સાથે તેમ તેમની સાથે પણ અસહકાર કરી શકો છો. તમે તેમને કહી શકો કે પછી તમે તમારું કામ અમારી

હવે સ્વદેશી, સ્વદેશીની અદર સ્વરાજ્ય રહેલું છે એ મારી શકા છે. મારે વિષે એક વાર મિ. ચિન્તામણિએ લખ્યું હતું કે ઝાંધીને સ્વરાજ્ય અને ખિલાફતના કંરતાં સ્વદેશી બહાલું છે. મને ખરેખર સ્વદેશી બહાલું છે. ખિલાફતના પ્રશ્ન છતાં મળ્યા પછી થોડો ન રહેવાનો છે? સ્વદેશી એ તો સાચત છે. સ્વદેશી દેહ સાથે નહાથેલો ધર્મ છે. એ અચક્ષિત છે. તીવ્ર રૂપે એક દિવસ આપણે સ્વદેશી પાળીએ તો આજે ન સ્વરાજ્ય લાંબમાં છે. ડાહ્યા લોકોએ મને કહ્યું છે કે લોકોચારને આપણે એસાડી દઈએ. પણ એ કામ અંધરું છે. આપણામાં નથી જાણકારની શક્તિ કે નથી જાણકારની લાવના. શક્તિ હોય તો હું કંઈ જાણકારીથી ટકું એમ નથી, જમ શસ્ત્રથી હું ન ટકું તેમ. જાણકાર વિના હિન્દુસ્તાન નીચાવાઈ નય તો હું તે પણ છછ ગણ્યું છું. હું ચોતે જોના એક વાર ત્યાગ કરું તે ફરીથી ગ્રહણ કરું ન નહિ. દારૂડીઆ અને પાપીની જોડે કાણ પણ સહકાર ન હોય. દારૂ છોડે ત્યારે જ એ સંભવે. એ અચક્ષિત સિદ્ધાન્ત હિન્દુસ્તાન ગ્રહણ કરે તો આજે જ સ્વતંત્રતા મળી નય. ખિલાફતના સવાલમાં આજે જ ન્યાય મળી નય. મુસલમાનોને હું હજી ખાટી નથી પહેરાવી શક્યો. ફકીર નથી બનાવી શક્યો. હિન્દુને પણ નથી સમજાવી શક્યો. આથી ખિલાફતના મામલામાં ઇન્સાફ આપણે હજી નથી મેળવી શક્યા. પંતજાનું પણ આટલા બધા રુદ્ધ છતાં હજી કંઈ નંધી થતું. આપણાં મનમાં એટલું યઈ જતું જોઈએ કે પરદેશી કાપડ આપણે માટે હરામ છે. સ્ત્રીઓને તો મારી દીન વચને પ્રાર્થના છે કે સ્વદેશી તો તમારા હોયની વાત છે. કાંતવું એ તો તમારો ધર્મ જ છે. પુરુષો સાથે તમારે તમારો પોતાનો દાંખલો મુકવો જોઈએ. ખાદીમાં ભાર હોય છે એવી ફરિયાદ માતાઓ તો ન જ કરી શકે. નવ મહિના પ્રભનો ભાર આનંદથી ઉપાડનાર માતા એક રોર ભાર મને અસહ યાય છે એવું કેમ કહી શકે? તે વાંઝળી રહેવાને તૈયાર હોય તો જ એવું કંઠી શકશે. પણ એ વાંઝળી રહેવા નથી ઇચ્છતી, પણ વીરોને અને વીરંગનાઓને જન્મ દેવા ઇચ્છે છે, ત્યાં સુધી એ શખ્તો હું માતાની પાસે સાંભળવા નથી માગતો. તમારો દેશ જો નહીં દશામાં છે તો તમે નેપાનની, ચીનની, ઇંગ્લંડની કે ફ્રાન્સના મોતમાં બનેલી સોડીઓને કેમ પહેરી શકો એ મારી સમજ બહારની વાત છે.

ત્યાગવૃત્તિ કેળવો

ઉપાડેલા કામ માટે પૈસો જોઈએ. પૈસો તો પાંખડીઓ પણ મેળવી શકે છે એવા શ્રદ્ધાળુ આ દેશ છે: તમારાં મંદિરો, મસીદો અને ધર્મશાળાઓ માટે તમે પૈસો પેદા કરી શકો તો તમારાં વધારે શુદ્ધ મંદિરો—કેળવણીમંદિરો—માટે કેમ પૈસો ન કરી શકો? હિન્દુસ્તાનમાં નથી તે પૈસાને અભાવે નહિ. આપણામાં તપશ્ચર્યા જોઈએ, ત્યાગ જોઈએ. હિન્દુઓ ત્યાગને અર્થ બરાબર સમજી નથી શકેલાં. સાક્ષમાં રહેલું છે કે અપરિગ્રહ, પાળનાર પાસે રત્નો તો નાંચે છે. મારો પોતાનો એવા જ અનુગ્રહ છે. આફ્રિકા જેવાં ગરીબ દેશમાં

સદા પૈસાને અસાધે કદી બંધ નથી રહી. હવે પૈસા ન મોકલે એમ મારે ગામલેખને લખવું પડ્યું હતું. જેલ, ચખારણ, વખતે પણ પ્રભુએ પૈસાના વરસાદ વરસાવ્યા હતા. મેં તે અટકાવેલા. અમદાવાદના મંત્રીએ ૨૩ દિવસ પ્રયત્ન અસફળ કરીયાં તે છતાં બહારથી જરાયે મદદ માગી ન હતી ત્યાગવૃત્તિ હોય તો પૈસાના તો વરસાદ આવે.

વૈષ્ણવનાં, જૈનનાં અને સ્વામીનારાયણનાં મંદિરોમાં કરોડો રૂપિયા કાઢ્યાં રહ્યાં છે, તેમાંથી તમને થોડો ભાગ મળે તોયે તમારું આશુ કેળવણીનું ખાતું નથે. પણ સરકાર એમ પૈસા ત્યાગીને ધરીના છઠ્ઠા ભાગમાં સરકારી ખાતાં ઉઘાટે છે તેમ આપણે ઉઘારવા નથી માગતા. આપણું કામ હિન્દુસ્તાનની ગરીબાઈના પ્રમાણમાં જ રહેશે. બહુધ આંગણે ધરીમાં ઉમાડી શકાય; પરંતુ તેનો રસ આપણે ચાખી નથી શકતા. ખરા આખાને ઉગતાં વાસ વરસ લાગે છે. એટલે કોઈ તમને રાષ્ટ્રીય કેળવણીને માટે કરોડ રૂપિયા આપે તો હું કહું કે એ ફેંકી દેજો. આવસા કોલેજના પ્રૌદ્યસરોને કહેવામા આવ્યું કે જો ગાંધી એક કરોડની ત્રાટ આપે તો પછી અસફળ કરજો પ્રૌદ્યસરોએ કહ્યું, 'અમે સરકારના ગુલામ મદી ગાંધીના ગુલામ થવા નથી માગતા. અમે હુંપડે હુંપડે ફરીને શાંખો પાસે બિફા માગ્યું.' એ જ પ્રૌદ્યસરોએ ખાલસા કોલેજને ગોટીસ આપી દીધી છે કે સરકારી કળતે નહિ નીકળી જાય તો તેઓ ફેંકી બનશે અને દેશા. બાળકોને રાષ્ટ્રીય કેળવણી આપશે.

તમારામાં શ્રદ્ધા હોય તો યથાસક્તિ અને ન સરમાતાં બને તેટલું આપજો. આનો ઉપયોગ કેવળ તમારા ગામ માટે જ નહિ થાય અમદાવાદમાં ગુજરાત વિદ્યાપીઠ સ્થાપન થયું છે તેને અગ્રે આ પૈસો વપરાશે. અરચના શહેરીઓને હું વસ્તુપાઠ આપવા ઉચ્છેદ્યું છું.

આ પ્રમાણે અસફળ કરશે તો એક વરસમાં સ્વરાજ તમે લઇ લેશો.

અંકલેશ્વરનું ભાષણ*

જે વૈષ્ણવ પુરુષનું નામ તમે તમારી રાજાની સાથે જોડ્યું છે તેના નામને તમે શોભાવજો. સ્વરાજ્ય જેટલું લોકમાન્યને વહાલું હોય તેટલું બીજા કોઈને નહિ હોય. આ રાષ્ટ્રીય રાજાની સાથે સ્વરાજ્યને પાસે લાવવાના ઉદ્દેશથી જ સ્વં લોકમાન્યનું નામ જોડ્યું પડે. માળાપ, વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકોને હું સરકારી રાજા છોડવા કહું છું તે એટલાં માટે નહિ કે તેમની કેળવણી ખરાબ છે. જે ભાવના તમારામાં હું પેદા કરવા છાજું છું તે સાથે કેળવણીના પ્રકારને આઠો સંબંધ છે. જે કેળવણી સરકારી રાજામાં અપાય છે તેમાં સુધારાની જરૂર છે જ, પણ એ યાવ જ્યાં સુધી જે કરવાનું કાર્ય છે તે રાષ્ટ્રીય ની શકાય.

* અંકલેશ્વરમાં લોકમાન્ય રાષ્ટ્રીય રાજા ખોલતાં કરેલું ભાષણ

૫૦ વરસથી આપણે સરકારી શાળાઓની જરૂર સહેલી છે અને તેમાંથી કંઈક સાબ પણુ ઉઠાવેલા છે. અત્યારે એ બધી શાળાઓ આપણને હરામ છે. એનું કારણ જુદું છે. અત્યારની શાળાઓ ઉપર જે ધન ફરકે છે તે રાક્ષસી સલ્તનતની ધન છે. એ શાળાઓ ઉપર જે સલ્તનતની ધન ફરકે છે તેણે સાત કોટી મુસલમાનોનાં દિલ જાળી કર્યા છે, તેણે પંખળ મારફત હિન્દ પર કાળો ફેર મરતાવ્યો છે. બધાં ધર્મશાસ્ત્રો એકે અવાજે કહે છે કે અધર્મી રાતનો આશ્રય એ પાપ છે, એ અધર્મની કોટ કર્યા બરાબર છે, અધર્મમાં બાળ લીધા બરાબર છે. એ સલ્તનતની શાળામાં જવાથી તમને દ્રવ્ય મળતું હોય, એ શાળામાં તમને ફરાને શરીફ, જંદઅવરતા કે ગીતા પણ જણાવવામાં આવે તોપણ તમે ત્યાંથી ભાગી જાઓ એ કુરાન કે ગીતા શીખવે તોયે તેમને હેતુ ખૂરો છે. તેથી જે શાળા ઉપર રાક્ષસી ધન ફરકે છે તેમા આપણાં બાળકોને કેળવણી આપી આપણે તેમને શુભામ જનાવવા નથી ઇચ્છતા. આ વસ્તુ જેમ્સા સમજી ગયા હોય તેઓ એક દિવસને સાર પણ પોતાનાં ઇમારતે સરકારી નિશાનોમાં રહેવા નહિ દે. પ્રથમ ઇમારતને ઉઠાડી દેશે અને ત્યારપછી બીજી કેળવણી આપવાને પ્રબંધ કરશે. આપણું મકાન સજગતા માંડ્યું હોય તો બીજું સાર મકાન મળતાં મુશ્કેલી આપણે તે સજગતા મકાનમા જ ન રહીએ. આપણે તરત જ નીચે કુદકો મારીએ—પણી ભસે નીચે ખાઈ દોય. આ જાવ જે આપણી અંદર પેદા નહિ થાય તો આપણે કેળવણીની ચળવળમાં નિષ્ફળ થવાના; કારણકે સરકારી માલુસો—નમુસો તો હમેશા આપણને લવચાવતા રહેશે અને જાદાવરો કે 'જુઓ, અમારી શાળાઓની કેળવણી કેવી સરસ છે ! અમારાં મકાનો કેવાં સારાં છે ! અમારે ત્યાં મરત કેળવણી આપીએ છીએ,' એ બહુ હોવા છતાં એમની કેળવણી આપણને ત્યાજ્ય છે—હરામ છે એવી ભાવના પ્રબંધમાં પેદા ન થાય ત્યાં મુશ્કેલી ચળવળ આજબ નહિ આવે.

માળાપોને મારી પ્રાર્થના છે કે તમે પોતાનાં ઇમારતે શુભામીમાં ન રાખો. તમારે પહેલું કાર્ય એ છે કે ઇમારતોને સરકારી શાળામાંથી ઉઠાડી લેવાં. ઉઠાડી લીધા પછી ઇમારતોને આપણે શેરીઓમાં રખડવા દેવાના નથી, માટે તમારે બીજું કાર્ય એ છે કે રાષ્ટ્રીય કેળવણી આપવાને માટે પોતાનું સર્વસ્વ અર્પી દઈને પ્રબંધ કરવો. જે એટલી શક્તિ આપણમાં નહિ હોય તો આપણે સ્વરાજ્ય મેળવી શકવાના નથી. સ્વરાજ્ય એટલે પોતાનું રાજ્ય ચલાવવા માટે શક્તિ તો જોઈએ જ

રાષ્ટ્રીય શિક્ષણની સફળતા માટે બીજી સરત છે સારાં ચારિત્ર્યવાન શિક્ષકો. અહીંની હાઈસ્કૂલના મુખ્ય અધ્યાપક અને બીજા શિક્ષકો જેમણે ધર્મને અને દેશને અર્થે ત્યાજ કર્યો છે તેમને હું મુળદરજોઈ આપું છું, અને તેમની પાસે માગી લઉં છું કે જે વૃત્તિથી તમે સ્વાયત્ત ત્યાજ કર્યો છે તે જ વૃત્તિ હવેના કાર્યમાં વાપરજો. કાર્યમાં તન્મય થઈ જશો તો પૈસા તો સુલભ થઈ પડશે. તમારે વ્યવસ્થાપક મંડળ સંસ્થાકર્મથી પૈસા મેળવી શકો. સ્વચ્છ જમીન ઉપર બેસીને જણાવવા 'હતાં રાષ્ટ્રીય શાળાનાં' ઇમારત બીજા ઇમારતો સાથે હરિફાઈ કરી શકો, અને શિક્ષકો ચારિત્ર્યવાન હોય તો સરકારની બાંહે નિશાનો કરતાં રાષ્ટ્રીય શાળાઓના

વિદ્યાર્થીઓ વિશેષ પુરુષાતનવાળા બનશે. અત્યાદે પુરુષો પુરુષત્વ ખોઈ બેઠા છે, સ્ત્રીઓ સ્ત્રીત્વ ખોઈ બેઠી છે. મર્દ પ્રભ પેદા કરવાનું તેમનામાં જોર નથી. શુભામો પેદા કરવાની તેમને હું ના ખાતું છું. મર્દ પ્રભ પેદા થાય તો જે સાળાનું શિક્ષણ તેમને શુભામ બનાવી દે છે ત્યાંનું શિક્ષણ લેવાનો ઇનકાર કરશે. શુભામીનું શિક્ષણ લેવા માતાપિતા છાકરાને નહિ મોકલે તો બીજા સાળાઓને મુકાબલે રાષ્ટ્રીય સાળા જરૂર ચોસશે.

વ્યવસ્થાપક કમિટીને મારી સૂચના છે કે તમે બિલકુલ અધીરા નહિ થતા. માળાપોને તમે વિનંતિ કરજો, પરંતુ કદુ વચન નહિ કહેજો. તેમને સમજાવવાં એ મુશ્કેલ કામ છે. દરેક જાણીની આંખ ખુલી જાય અને આપણી પેટે જોઈ શકે એમ ન માની લેવું. આ નવો વાણુ હજી થોડા વખતથી જ વાયો છે, ત્યાંદે જો આપણે ધીરજ રાખી નહિ રાકીએ તો કંઈ કામ કરી નહિ શકીએ.

મેં સાંભળ્યું છે કે અંકલેશ્વરના ઘનાદય પારસીઓ અસહકારની વિરુદ્ધ છે. હિન્દુસ્તાન જોયો હિન્દુઓને અને મુસલમાનોને મુલક છે તેટલો જ તે પારસીઓને પણ છે. દાદાશાહ નવરાઈ શું હિન્દી ન હતા? સર શીરાજીરા પણ શું હિન્દી ન હતા? પારસીઓને પણ દેશ માટે સૈના સરખું જ લાગ્યું જોઈએ. પારસીઓને સમજાવીને, પગે પડીને તેમની પાસેથી દ્રવ્ય માગશું, તેમનાં છાકરાઓને આપણી રાજાના મોકલશે તો એમને નમન કરશું, નહિ મોકલે તોયે નમન કરશું. એમ કરીને આપણે તેમને બતાવશું કે હિન્દુસ્તાનમાં જે જી અગવળ ચાકી રહી છે તેમા તેમણે પણ પોતાનો હિસ્સો આપવો જોઈએ. તમે પારસી ભાઈઓને પ્રેમથી વશ કરજો તેમને કહેજો કે તમારી ફરજ તમને સમજાવવી એ અમારો ધર્મ રહ્યો.

રાષ્ટ્રીય સાળાને ક્ષેત્રમંદપણે ચલાવવાની સારામાં સારી કુંચી એ છે કે બિલકુલ આડંબર નહિ રાખવો, બહેરનામું બિલકુલ ન કરવું. તેથી પાણું પડવાપણું નહિ રહે ચણતર સુંદર ઈટાણું કરવું હોય તો હતાવળ નહિ આવે. નારા કરવાનો કામમાં હતાવળ થઈ શકે. ખેતરને નીંદવાનું કામ એક દિવસમાં દોતરડું થઈને કરી નાંખી શકાયે, પણ વાવણીનું કામ એમ હતાવળથી નહિ થઈ શકે. નિરાંતોનાં મકાનો ખાલી કરાવવાનું કામ તો એક દિવસમાં જ કરી શકાય, પણ જ્યાં નવી-વરતુ કરવાની છે ત્યાં પુષ્કળ ધીરજની જરૂર છે. તમને સારા માસ્તર ન મળતા હોય તેથી આકળા થઈને તમે ચારિત્ર્ય વગરનો માસ્તર નહિ લેજો. આપણે જો સત્યને નહિ છોડીએ, હતાવળા નહિ થઈએ તો આજે આ સાળામાં ૧૨૦ વિદ્યાર્થીઓ દાખલ થયા છે તેવા તમે ૧૨૦૦ વિદ્યાર્થીઓ મેળવી શકશો. સરકારી સાળામાં હોય એટલા તમામ વિદ્યાર્થીઓ તમને મળે એ પણ પૂરતું નથી. ત્યાં કંઈ તમામ બાળક જતાં નથી. ગામમાં એક પણ બાળક કે એક પણ બાલિકા એવી ન રહેવી એમણે કે જેને સારામાં સારું ચારિત્ર્ય ધરાય એવી કેળવણી આપણે ન આપી શકીએ.

ને મહાપુરુષને તામે તમે જા કાર્ય આરંભ્યું છે, ખિલાફત અને પંતબનો ઇન્સાફ મેળવવો, સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરવું એવાં શુભ કાર્યો માટે જેની સ્થાપના થાય છે, જેની ચાહગીરી માટે આ શાળા સ્થપાય છે, તેને તમે સોભાવજો. પરમેશ્વર માખાવેને, વિદ્યાર્થીઓને અને શિક્ષકોને સદૃશ્યિ આપો.

૧ નાશિકમાં ગાંધીજી

જગદ્ગુરુ આમંત્રણ

ગાંધીજીના મહારાષ્ટ્રના દોરોનો કાર્યક્રમ તા. ૪થીને રોજ નિશ્ચિત થયો તેમાં નાશિક જવાની વાત ન હતી, જોકે નાશિક તરફનાં આમંત્રણો અગાઉ આવી ચુક્યાં હતાં એટલામાં નાશિકથી કરવીરપોઠવાળા જગદ્ગુરુ શ્રીમત્ શંકરાચાર્યજી તરફથી ખાસ નિમંત્રણ લઈને એક ઉપદેશન આવી પહોંચ્યું અને જગદ્ગુરુ આપને માટે જ ખાસ નાશિકમાં શેકાયા છે. નાશિકમાં રાષ્ટ્રીય શિક્ષણની વિદ્યાપીઠ સ્થાપવાની તેમની મનીષા છે તેમાં લેઓ આપની સલાહ ઉઠે છે. લોકો તો કામને ડોળે આપની રાહ ભેઈ રહ્યા છે. આપ ગમે તેમ કરીને એક દિવસ આવી જ જાઓ, નહિ તો આખી વસ્તી નિરાશ થશે એવા આગ્રહપૂર્વક પાંચમી તારીખનો એક જ દિવસ ગાંધીજી ને કંઈ વિશ્રાંતિમાં ગાળવાના હતા તે નાશિકવાસીઓએ ઝડપી લીધો.

રાતની ગાઝીમાં મુંબઈથી નીકળ્યા. તા. ૫મીની સવારે સાડાજ વાગ્યામાં નાશિક પહોંચી બાર વાગ્યા મુધીમાં ત્યાંની બધો કાર્યક્રમ અટાપી બરોડરના એક વાગે પંતબ મેલથી પાછા મુળઈ આવવા નીકળવાનું હતું, કારણકે રાત્રે મહારાષ્ટ્રની મુસાફરીએ નીકળવાનું હતું. મુંબઈથી તો બરાબર નીકળ્યા. ૫. મોતીલાલ નેહરૂ તથા સેન્ટ્રલ ખિલાફત કમિટી તરફથી મિ. મોખાજમખી જેઓ ઍરિસ્ટર હોઈ હમણાં જ વડોદરા છોડી મુકા થયા છે તેઓ પણ સાથે હતા. કમનસીબે ગાઝી ખાસા ત્રણ કલાક મોડી થઈ અને સવારના છને બદલે નવ વાગે અમે નાશિક પહોંચ્યા.

આજખીતી અન્યવરથા

રજેશન પરીની જ લોકોની બીડ, બ્યવસ્થાની ખામી, સ્વયંસેવકોની ધાંધલ એવી જે એવી જ ભેલમાં આવી. દોઢનું કાલ કરી થયે નહિ; એક દુકમ આપે તેની સામે જાણે આપે. જને જેમ ફાંચુ તેમ ફાંચે તે મોટરોમાં ખટકાઈ રવાના થયાં. અમારા સામાન ફાંચે તેમ ફેંકાયા. ટ્રેસનથી ચઢેર પાંચ માઇલ છે. સાડાત્રણેક માઇલ તો અમે ઠીક ગયા, પણ જામ માઇલ દોઢ માઇલ રહ્યું ત્યારથી જ લોકોનો ડોળેડોળો મોટરોને વીડી વળ્યા અને આટલું મોટું થયા હોવા છતાં એ સરખસ છીડીને, વેગે ચાલવા લાગ્યું. ગાંધીજી આજવાનોને ખૂબ સમજાવ્યાં કાર્યક્રમ પૂરો નહિ થાય તો જાણુ માંડી વાળીને પણ એમ, ને એમ, પોતે

બાર વાગશે એટલે રેડશન પહોંચવા પાછા નીકળશે, દસ તો લગભગ વાગવા આવ્યા હતા, આ બધું ઠસાવ્યું, પરંતુ આગેવાનો કે સ્વયંસેવકો શ્રી કોઈ લોકોના એ સમુદાયોને ખરેડવા અસમર્થ અને નિરુપાય હતા એમ દેખાયું.

ગોદાવરીતટે

આખરે જેમતેમ શહેરની સાંકડી બનરોમાં થઈ ગોદાવરીતટે શ્રીમત્ સંકરાચાર્યજીના મઠ આગળ આવી પહોંચ્યા અને થોડી મિનિટમાં ગોદાવરીના પાવમાં ઈંચાનીચા ખડકો પર એકઠા થયેલા પ્રચંડ જનસમુદાયની સભામાં ગયા. વચમાં એક પત્થરના એટા ઉપર વ્યાખ્યાનદર્તાઓને માટિ જગ્યા રાખવામાં આવી હતી. ગાંધીજી, પં. મોતીલાલજી વગેરે જગદ્ગુરુની જોડે ત્યાં પહોંચ્યા ત્યારે અભિશ્ચર વાગવા આવ્યા હતા અને સૂર્ય ઠીક લપસી હતો. ધક્કાધક્કીને સીમા નહોતી. વ્યાખ્યાતાના માથા ઉપર એક આચ્છાદન બાંધવામાં આવ્યું હતું, પણ તેના ઇંચાનો લાભ તેમને બિલકુલ મળી શકતો ન હતો સભાના પ્રમુખ શ્રી સંકરાચાર્ય તરફથી તથા બિલાફત હમિદી તરફથી પદોણાઓનું સ્વાગત થયા પછી ગાંધીજીએ દિંદીમાં પોતાનું બાવણુ રાફે કર્યું :

“ભાઈઓ, આ વખતે આ પવિત્ર સ્થળમાં હું તમને લાંબી વાત નથી કરવાનો. હું દિલ્લોર હું કે મારા ભાઈ સમાજ મૌ. શૌકતઅલી અત્યારે મારી સાથે નથી. તેઓ તથા તેમના ભાઈ મહમદઅલી અત્યારે અશ્રીચક્રમાં ભારે કામ કરી રહ્યા છે, તેથી આ વખતે જેમના બનેલી મુરાદખાદવાસી ભાઈ મોઆઝમઅલી જેમણે હમણા જ પોતાની બારિસ્ટરી ઓફીસ તેઓ મારી સાથે અહીં આવ્યા છે.

“આપણી સાથે નૌએસના પ્રમુખ પં. મોતીલાલજી નેહરુને તો નામથી તમે સી જોળખતા હસો. પં.નળના મામલામાં તેમણે કેટલી ભારે સેવાઓ બનવી છે અને કેટલી કુરબાની કરી છે તે જાનલેર છે. તેમના તથા પં. માલવીયાજીના મહામારત પ્રયત્નથી જ પં.નળમાં કેટલાયે બેચુનાદ દિન્દુસલમાન બાહ્યોની જન બચી છે આને પણ તેઓએ લગભગ એક લાખની માસિક આવકની ધાંતી વધીવાત ઓડી પોતાની નવતને દિન્દુસ્તાનની સેવામાં સમર્પિત કરી છે.

લાંબુ અંગેજને હાથે ન દખાઓ

“છેલ્લા દસ મહિનાના બહુજોર ઉપરથી આવી અહીં થઈ ચુકી છે કે આજ હાલ જે સંસ્તનત આપણા ઉપર અમલ કરી રહી છે તે કેવળ રાક્ષસી છે. હું એને રાવણસૂત્રન્ય કહું છું. આની જે મોટી સાખીતોના પ્રભની આમે મોન્દ છે પં.નળમાં જે’કેર મર્યો નેવો કોઈએ કરી નહિ સાંભળ્યો હોય’ બીજું, બિલાફતના સવાવમા દવો દધને ‘દિલ્લતા સાત કોરોડ મુસલમાનોનાં દિવ આ સંસ્તનતને જે પીતે જખમી કર્યો તેનાં કેદ રા કરી સંકે નહિ. આવી શુશ્વસી સંસ્તનતની રૈયતે શું કરું? યુવસીદાસજીએ કહ્યું છે કે જે અસત છે, જે ખૂસ છે તેમની અમંગલિત કરવી—તેમનો સગાં ઓડવો, તેમની મહબબત તોડવી,

તેમનો અસહયોગ કરવો, તેમને મદદ આપવી બંધ કરવી. આ એક ચંદ્ર છે, તેમાં જ્યારે આપણે આપણું બલિદાન દઈશું ત્યારે જ આપણે જાતે વિશુદ્ધ થઈશું, અને સવજ્જરાન્યને મિટાવીને રામરાજ્યની સ્થાપના કરી શકીશું. એ રામરાજ્ય તે સ્વરાજ્ય છે. સ્વરાજ્ય સ્થાપ્યા વિના આપણે આ રાક્ષસી રાજ્યમાંથી છૂટી શકીએ તેમ નથી.

“એ સ્વરાજ્ય કેવી રીતે સ્થાપવું? આપણી વચ્ચે પરસ્પર હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે ધ્રુવ અને મહાબળત વધારીને અને સહકાર કરીને. જ્યાં સુધી આ સંસ્તનત પોતે કરેલાં પાપોનો પશ્ચાત્તાપ ન કરે, તોળા ન કરે, ત્યાં સુધી એની જોડેના વહેવાર આપણે હરામ કરવો જોઈએ. અંગ્રેજોને કાપીને, તેમનાં મકાનો બાળીને આપણે સંસ્તનતને મિટાવવાની કે નમાવવાની નથી, પણ તેમની મહાબળત તોડીને આપણે તેમને મિટાવી શકીએ છીએ. એક લાખ લોકો ત્રીસ કરોડ પ્રબળ મજબૂર કરી રહ્યા છે એનું કારણ એટલું જ છે કે આપણે પોતે એમના ઉપર મોહિત છીએ. આપણે પોતે માની લઈએ છીએ કે અંગ્રેજ અહીંથી જશે તો અમે આપસ આપસમાં લડી મરીશું. આ ભ્રમણાને આપણે એકદમ ફેંકી દેવી જોઈએ આપણે આ એક લાખ અંગ્રેજોને હાથે મજબૂર બનાવવાનો ઇનકાર કરવો જોઈએ. હિન્દુમુસલમાનોએ મળીને યુદ્ધ કરવાને બદલે પોતાનું યુદ્ધ રેડીને જ સ્વતંત્ર થવું જોઈએ. એ જ એક રસ્તો છે, બીજો રસ્તો નથી, એ હું તમને સમજાવવા છઠ્ઠું છું. સેતાનની સાથે સેતાનીથી નહિ પણ ઇશ્વરની મદદ લઈને જ લડી જતી શકાય, સેતાનને મજબૂર કરી શકાય; અને ઇશ્વરની મદદ એને જ મળે એના હિલમાં મહાબળત છે.

ડાકુના હાથનું દાન

“આમ આપણોગતા અને કુરબાનીના પાયા ઉપર ઇમારત ચાલવી છે — એ સાદા આગે આપણે આ અસંત સંસ્તનતનું સળખણ, એનું દાન, એની મહેરબાની, સર્વ કંઈ છોડવું જોઈએ. એના ઇલકાઓ, એની શાળાઓ, એની નોકરીઓ આપણે હરામ માનવાં જોઈએ અને બળતા ધરને જેમ આપણે છોડી જઈએ તેમ બીજો કરો. વિચાર કર્યા વગર સૌ પહેલાં આપણે તેમાંથી નીકળા જવું જોઈએ. એ સરકારના લશ્કરમાં પણ આપણાથી ભરતી ન થઈ શકાય. એમણે આપણા માટે પાથરેલી ધાસસલાની નળમાં પણ આપણે ન ફાસડ જોઈએ કેટલાક લોકોને હું એવી ફલીલ કરતા જોઉં છું કે સરકાર જે પૈસામાંથી શાળાઓ ચલાવે છે તે પૈસા ક્યાં એમના છે? એ તો પ્રબળતા જ પૈસા છે. તો એ પૈસા ચાલતી શાળાઓ આપણે શા માટે છોડવી? હું કહું છું કે તમારા પૈસા રાહ લઈ લે તે પછી પણ એના હાથમાંના પૈસાને તમે તમારા પૈસા શી રીતે કરી શકો? અને જે મિલકત રાહજે તમારી પાસેથી ઝૂટવી લીધી તેનો દુકડો પાછળથી એ તમને દાન તરીકે આપવા કાઢે તો એ દાન તમારાથી કેમ લેવાય? જેણે આપણી ઇજ્જત લીધી, જેણે આપણા મજબૂતને ખતરામાં નાંખી મોઢામાં મોટું રાહપણ કીધું તેના હાથનું દાન આપણે કેમ લઈએ? એમનો તો સંગ ત્યાગવો એ જ આપણો અત્યારે ધર્મ રહ્યો. આપણા આપસના, કટ્ટબ માટે એમની અદાલતોનો આશ્રય ન લેવો જોઈએ, એમણે નવી આપવા કાઢેલી ધારાસભાઓના ઉમેદવારોને એક પણ મતદાર એક પણ મત ન આપે એમ કરવું જોઈએ.

સ્વદેશીધર્મ

“ આટલું આપણે કરીએ અને સાથે સ્વદેશીધર્મ સમગ્ર જલ્દી તો એક જ વર્ષમાં સ્વરાજ્ય મળી શકે, પંજાબનો ન્યાય મળી શકે, ખિલાફતમાં ફાઈ મળી શકે. સ્વદેશીની વાત માન્ય થી નથી. હિન્દુસ્તાન અત્યારે કંગાલ છે, પ્રજાને ખાવા અન્ન નથી, પહેરવા વસ્ત્ર નથી. ધણી સ્ત્રીઓને મેં જોયું છે તેઓ એકથી બીજું વસ્ત્ર પહેરવા ન હોવાથી ન્દાઈ શકતી નથી. જો આપણે ચેરપૂર ખાવા ખીવા અને અંગૂઠર વસ્ત્ર પહેરી લાગ્ન નિવારણ કરવા માગતા હોઈએ તો અત્યારે હિન્દુસ્તાનના પ્રત્યેક માણસે સ્વદેશીધર્મ અંગીકાર કરવો જોઈશે, દરેક બહેને પવિત્ર દેશીયા ધરમાં આણી સૂતર કાંતવા લાગી જવું પડશે. મીઠાનું કાપડ આપણે ન વાપરવું ઘટે, કારણ મીઠાનું કાપડ મોટે ભાગે આપણો સૌથી મરીબ વર્ગ વાપરે છે. વિદ્યાર્થી કાપડ છોડીને આપણે હિન્દુસ્તાનની મીઠાનું કાપડ વાપરવા માંડવું એ મરીબોને માટે કાપડ ઉઘડું વધારે મેંઈયું કરવા બરોબર છે. આથી આપણે આપણા ધરમાં બહેનોને દાથે કતિલા સૂતરનાં અને આપણા વજુકરોએ વણેલા કાપડનાં જ કપડાં પહેરવાં જોઈએ. હું તમને ખાતરીપૂર્વક કહું છું કે આવી મેં પહેરી છે તેવી ખાલીથી વધારે પાક અને વધારે સુંદર કપડું બીજું કોઈ નથી. આ જ હિન્દુસ્તાનને કંગાલિયતમાંથી બચાવવાનો એકમાત્ર સરીઆમ રસ્તો છે. હું ઇશ્વરને પ્રાર્થના કરું છું કે તે તમને આ ગંગાના પવિત્ર સ્થળમાં હિન્દુસ્તાનને સ્વતંત્ર કરવા, મુસલમાન લાઠીઓને શ્વેશ જખમ ફાવવા, પંજાબની ફાઈ એળવવા માટે સર્વસ્વનું બલિદાન કરવાની પવિત્ર પ્રતિજ્ઞા કરવાનું બળ આપે.”

પંડિત મોતીલાલ નેહરૂ

ત્યારપછી પંડિત મોતીલાલજી ઉઠ્યા. તેમણે કયું, “ આ દુનિયામાં દરેકબંધને જે વસ્તુઓ ‘સબસે ખારી’ છે; ધર્મ અને જાનજીવન. એ ધર્મ અને જાનજીવન પર હુમલો થાય અને જે કોમ અને નીચી મૂંડીએ બરદાસ્ત કરે એના કરતાં વધારે અધઃપાત પામેલી બીજી કોઈ પ્રજા નથી. મુસલમાનોના ધર્મ ઉપર સીધો હુમલો થયો છે અને એ હુમલો કરનારાઓમાં પશ્ચાત્તાપનો છાંટો નજરે પડતો નથી. એ જ લોકો આવતી કાલે એમનો ફાયદો થતો હશે તો તમારા ધર્મ ઉપર હુમલો કરવામાં આપણે ખારો શું ? આ સંસ્તનતના કારણભારનું કોઈ પણ પગલું તપાસી જુઓ. અમલદારવર્ગના લાભ સિવાય બીજા કોઈ પણ હેતુ તેમાં તમને નહિ જણી શકે. રૈયતના લાભને તેઓ ત્યાં સુધી જ બરદાસ્ત કરશે જ્યાં સુધી એમાં એમના પોતાના લાભને કશો ધક્કો નહિ પડેલોયતો હોય. પંજાબનો કિસ્સો તો હવે સર્વત્ર જાણીતો છે. જે બેશુનાહો જીવિયાંવાલામાં મૂઆ તે તો મૂઆ, પણ બીજાઓ પાસે અંગ્રેજ અમલદારોએ જે નાક રમણ્યાં, પેટ ચલાવ્યાં, સલામો કરાવી, હબર રીતે બેઠાજીતી કરી એ બધું શા સાથે ? તમને બતાવી આપવા કે તમે જુઘામ છો અને અમે માણીક બીધે; આપણા દિલ પર એટલું ફસાવવા કે આપણે માણસના નામને લાયક નથી, આપણે જનવરથી બહેતર નથી. આ નોકરશાહી પાસે એનાં કુર્મોની તોળા કરાવવા આપણે શું કરીશું ? એમનો મુકાબલો

કરવાના બધા સાધન એ નોંઝરશાહીએ આપણી પાસેથી ખૂચવી લીધા છે. કોઈ રીતે એમની સામે યવાને એમણે આજ આપણને લાયક રહેવા દીધા નથી છતાં ધર્મ એ હથિયાર હજી આપણા હાથમાં રાખ્યું છે એ આત્મબળ (soul force) છે. લોહી નહેવડાવ્યા વગર, ક્રોધ વ્યાં વગર, દુરમનને નમાવવાનું આ દૈવી હથિયાર છે. આ વસ્તુ નહાતમાજીએ તમને સમજાવી છે તેની પુનઃપ્રતિ નહિ વડે હું એટલું જ હોરા જે આજ સુધી આપણા દેશમાં મોઈ મહાન સંઘ આવી પડતું જે સાવના રવી પડતી ત્યારે દેવતાઓની પૂજા આરાધના થતી આજે હિન્દુમુસલમાનની પૂજા મરો આ દેશની પ્રજાને હગરવાનો ખીલો મોર રસ્તો નથી હું તમને ખાતરી આપું છું કે જે ધર્મીએ રાજ્ય તાંઓ આખી પ્રજામાં આવડે તેઓ આવેલું જોશે તે જ ધર્મીએ તેઓ વડા બની જશે અને મારશે તે આખી દેશ એ જુદા-જુદા ગયા સુધી પ્રજામાં નહિ ફેલાય ગયા સુધી આપણે એમની રૂઝો કાઢેનેમા એમની અદાનત મકલ્લિસોમાં જઈ થાય નહિ માનીયે, હંગમ નહિ ગણીયે, ત્યાં સુધી આપણા દિનમાંથી શુનામી નથી ની જો નેન જ હું માનીશ, ત્યાં સુધી આપણે રાફે બેઠાજીતીની ખોટ નથી, ત્યાં સુધી ગાપણે મટે માથું હજી રાખીને ચાલવાને જાણ નથી એમ ખાતરી માનજો.

મિ મોઆઝમઅલી

પતિછતા આ જુમ્સાદા લાપલુ બાદ મિ મોઆઝમઅલી હકયા તેમણે સ્થાનિક મુસલમાનોને હૈદરીને પોતાના લાપલુની રાજઆત રી તેમણે કહ્યું જે 'ન્યાયે મે' સાલજી જે નામિના મુસલમાનો ખિના ત મમી સ્થાપતા હરે છે ત્યારે મને બાર રોજ તેમજ અન્યબી થયા મુસલમાનો હમેશા કુશનની આયત પડે છે કે 'હુનિયામાં ખુદા સિવાય બીજા કોઈ શક્તિ નથી' મદનો ખોટ ન રાખો' એ શુ તમે ફેમલ પડો છો? જદા તો અદરોજનું ચાલુ છે, સૌને એ દ્વિવસ મારીકની સામે ખા રી આ હુનિયાનો હિસાબ ન્તાબ જોવા પડવાનો છે, મજહબના મામલામાં, હમ્મતની વાતમાં તમે જોજદર-ધન્સપે ટરથી રજો થૂ જોવા એસા પારામ અને શારીરિ સુખોને વહાવા રશે તો તમે તમારા ધર્મને, તમારા દેશને તમારી જાતને એજ લગાડશે.

આ સરવાળી રૂઝો, અદાનતો ઠોલેલે ધારાસલાજો—એમના એકેએમ તમા તા તમને તસાવવાની વોખાની ટદીઓ (હટનજો) છે એમનાથી હગરી જાઓ એમાંથી સાફ થઈ જાઓ લાકજો, રોજ પ્રાર્થના જાઓ કે 'ખુદા સિવાય બીજો કોઈ શક્તિમાન નથી'—મદનો ખોટ નથી, અને એ પ્રાર્થનામાંથી અખર આત્મબળ મેળવજો.

શ્રીમત શ કરાચાર્યનો ઉપસ હાર

શ્રીમત શ કરાચાર્યે પ્રમુખસ્થાનેથી લાપલુકર્તાઓનો આભાર માન્યો અને જણાવ્યું કે 'ગાંધીજીએ નાશિકને ભેટ આપી અમને સૌને હૃતાઈ વ્યાં છે જે પુરુષે પોતાના તપાયરજી થી અને સત્ય અહિ સાદિના પાવનથી પોતાના વિરોધીઓને પણ નિર્દેશ કરી મુખ્યા છે તે પુરુષ આપણી વચ્ચે છે. હું સોગદપૂર્વક તમને ખાતરી આપું છું કે જસસ કાઠરત આમની.

કર્તા હું વિશેષ નહોતા. એવી જ દયા, અદ્વિતીયા, એવો જ પ્રેમ—રાત્રીઓની પ્રત્યે પણ પ્રેમ—એ જ ‘તમારો મારનારને સામે લખાવો ન મારો’ નો ઉપદેશ આજે આપણે એમનામાં જોઈએ છીએ. હું કહું છું કે એ જ આજે પ્રત્યક્ષ ખરા ગુરુ છે; એ જ સાચા ધર્મ-સંસ્થાપક છે. એમણે આજે પ્રત્યક્ષ પ્રાચીન યજ્ઞનું ખરું રહસ્ય નવેસર શીખવ્યું છે. આપણા ધર્મની ખાતર, આપણું ચારિત્ર્ય સિદ્ધ કરી આપવાની ખાતર, આપણા સ્વાભિમાનની ખાતર, અધર્મી, અનીતિમાન અને જીવંતી રાજ્યકર્તાઓની જોડે નાતો તોડવાનો તેઓ ઉપદેશ કરી રહ્યા છે. હું પૂછું છું, તેમની ધારાસભાઓમાં, તેમની સાળાકોણેજોમાં જઈને તમે હમણે ને પછી આપમાન સિવાય બીજું શું મેળવે છે? એવી રીતે નિર્ગુણ મનવા કરતાં ઘેર રહેવું શું ખોટું? તમે પોતાને માણસ કહેવડાવતા હો, તમારામાં સ્વાભિમાન હોય, તો તમે આ કરી જ કેમ ગમે? હું કહું છું કે તમે આ મહાત્માનો પવિત્ર ઉપદેશ અંતરમાં બરી સરકારી ઇલકાઓનો, સાળાકોણેજોનો, અદાવતોનો, ધારાસભાઓનો યજ્ઞ કરો. આપણા દેશને આ પવિત્ર પુરુષે આપણી સાચી સંસ્કૃતિને અનુસરીને બતાવેલા માર્ગ અનુસરવાની પ્રવૃત્તિ સદૃશ્યુદ્ધિ થાઓ અને આ દીવ્યાલય યસસ્વી થાઓ એવો મારો આશીર્વાદ છે.”

બાદ સભા વિસર્જન કરી શ્રીમત્ સંકરાચાર્ય પદોણાઓને પોતાના મઠમાં લઈ ગયા હતા. નદીપાર પંચવટીમાં સ્ત્રીઓની સભા ગોઠવવામાં આવી હતી, પણ હવે તો વખત જ રહ્યો ન હતો અને મોડું થયાથી એ સભા પણ વિસર્જન થયાના બાદ મળવાથી થોડી જ મિનિટમાં ખાવાપીવાનું આટોપી લઈ બધા સ્ટેશન પર ઉપડી હતા. શ્રીમત્ સંકરાચાર્ય સ્ટેશન પર ગાંધીજીને વળાવવા આવ્યા હતા અને સ્ટેશન પર તેમણે રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ તથા નારિક વિદ્યાપીઠની સ્થાપના વિશે ગાંધીજી જોડે લંબાણથી ચર્ચા કરી હતી.

મહાદેવ હરિલાલ દેસાઈ

તા. ૧૪-૧૧-૧૯૨૦

મહારાષ્ટ્રયાત્રા

ગાંધીજી પૂના અને વાઘમાં.

સાધુસંત વેતી ધરા તોવિ દિવાળી દસરા ।

—તુકારામ

જિન્નહે જગ તિન્નહે જગન્નાયક ।

—શ્રી સમર્થ રામદાસ

થર અને સાધુઓથી પવિત્ર મહારાષ્ટ્રે ફરેલું નિમંત્રણ સ્વીકારવાનો ગાંધીજી અને મોદાના શૈક્ષણિકીને હમણાં જ પ્રસંગ મળ્યો. તુકારામ, રામદાસ, જ્ઞાનદેવની અમૃતવાણીથી આજ રહેલી પવિત્ર ભૂમિમાં દીવાળીના દિવસોમાં પ્રવાસ એ એક અલભ્ય લાભ હતો. શ્રી

શિવાજી, સમર્થ રામદાસ અને તિલક મહારાજના સ્વતંત્રતાના મહામંત્ર માત્રી પ્રભને પણ ગાંધીજી અને શોકતબક્કીનો સમાગમ એ કલ્યાણકર જ જણાતો હતો.

સાધુસંત આગ્યા

તા. પંચી નવેમ્બરે આખું પૂના હમંચથી ઉછળી રહ્યું હતું. લોકના ચોકેચોક રસ્તા રોજીને ઉભેલા હતા એટલે કાઝી બચરયા દૃષ્ટિએ નહોતી પડતી, પણ લોકોનો ઉત્સાહ માત્રો ન હતો એ ચોખ્ખું હતું. સાધુઓ અને સાધુઓનાં વચનોને પૂજનાર મહારાષ્ટ્રે તો આજે તુકારામનો પ્રસિદ્ધ અમંગ યાદ કરી એમ જ માન્યું કે આ વર્ષની તેમની દીવાળી સાર્થક થઈ, કારણ તુકારામ મહારાજ કહી ગયા છે કે સાધુસંત ઘેર આવે તે જ દિવસ ખરી દીવાળીદસરા કહેવાય. ભાવિક સ્ત્રીઓના મુખથી તો આ વચન અનેક ઠેકાણે સાંભળ્યું. આ લગત શુદ્ધ ધાર્મિક લગત સિવાય બીજું કંઈ નથી એવું જ્ઞાન મહારાષ્ટ્રમાં જોઈતું જોઈતું તેટલું કયાંય ન જોઈતું.

ભરપૂર કાર્યક્રમ

અમને મહારાષ્ટ્રમાં હજી ચાર દિવસ થયા છે, પણ ચાર દિવસમાં પારવિનાર્ત કામ ઉકેલાયું છે. પૂનામાં પહેલે દિવસે દખ્ખણી જમખાનામાં એક જાહેર સભા, બપોરે પાંચ સાત ઠેકાણે પાનગોપારી કરી કાર્યવાહકોની ખાતમી સભા, ત્યાર પછી સાંજે ભવાનીપેઠની મોટી જાહેર સભા, અને અતે રાત્રે 'સર્વન્ટ્સ ઓફ ઇન્ડિયા સોસાયટી' માં નરમ રૂઝના આગેવાનો સાથે વાતચીત. બીજે દિવસે સવારે વિદ્યાર્થીઓ અને વેપારીઓની સભા, બપોરે સ્ત્રીઓનો બંબ મેળાવડો, અને પૂનાથી ૫૬ માઈલ દૂરની મોટર મુસાફરી. પછી રાત્રે વાઘમાં સભા અને ત્યાંથી ૨૦ માઈલ મોટર મુસાફરી. પછી રાત્રે સતારામાં મુકામ; બીજે દિવસે સવારે સતારામાં સ્ત્રીઓની સભા, પછી જાહેર સભા. ત્યાંથી ૧૨ વાગે નીકળી ૩૨ માઈલની મુસાફરી; પછી કરાડમાં વ્યાખ્યાન. ત્યાંથી ૭૦ માઈલ દૂર નેપાણી રાત્રે પહોંચ્યા. બીજે દહાડે એટલે ટમીએ સવારે નેપાણીમાં જાહેર સભા. ત્યાંથી ૧૩ માઈલ ઉપર ચિકાગીમાં સ્ત્રીઓની જાહેર સભા, અને ત્યાંથી બેલગામને રસ્તે દુકેરી અને સકેથરમાં જાહેર સભા. રાત્રે જલગામ પહોંચીને સ્ત્રીઓની સભા અને જંગી જાહેર જલસો. આ ચાર દહાડાની રોજનિશી જ માત્ર ચાલીતીની ખાતર આપી દઈ છે આમ ચાર દિવસમાં કોઈ દિવસ એકામમાં એકી ૪ સભા તો કોઈ દિવસ ૭ સુધાયે સભા ભરી પૂના, સતારા અને બેલગામની મુખ્ય જગ્યાઓએ પહોંચી વળાયું છે.

સવિસ્તર હકીકત

દખ્ખણી જમખાનાના વ્યાખ્યાનમાં ગાંધીજીના ખાસ મેંધવાલાયક ઉદ્ગારો થોડા જ દહાડા ઉપર ગવર્નર્સે હાથે ત્યાં વહેંચવામાં આવેલાં વ્યાયામ અને મલકુસ્તીના ખેત્રોનાં ઈનામ વિષે હતા. તેમણે કહ્યું:

“આ જમખાનામાં પરમ દહાડે ગવર્નરને બોલાવ્યા હતા અને તેમની પાસે ઈનામ વહેંચાવ્યાં હતાં તે હકીકત સાંભળી મને શરમ આવી છે. હું ગવર્નર સાહેબને પીછાનું છું.

તે લાયક પુરુષ છે. પંતબના જાણીર અત્યાચારો વેળા ન્યારે પંતબનો હાકેમ થયો બન્યો હતો ત્યારે એમનું માથું ઠેકાણે રહ્યું હતું; તેમણે ઘારે શાન્તિ નળવી હતી. એ આપણે આ સંસ્તનતને રાખવા માટે કબૂલ હોયયે તો આ જ હાકેમ નેહયે. પણ હમણાં હું તેમનો કનકાર હવે હું તેનું કારણ એ છે કે તેમણે સરકારની નોકરી નથી છેડી. ને સંસ્તનતમાં ખુદાની કુંક નથી પણ રાયતાનિયતની કુંક છે તે સંસ્તનતની નોકરીમાં એમના જેવા પુરુષથી ટકાય જ કેમ ? મારા પૂજ્ય ગુરુ ગોખલે હોત અને તેમને જર્નર બનાવેલા હોત તોપણ કુંક હેત કે ને જર્નર આવી સંસ્તનતના અત્યાચારો સાંખી રહ્યો છે તેની પાસે કુ હરી નહિ નહ. સારામાં સારો સમજન પણ આ સંસ્તનતમાં કાંઈ ન કરી શકે. વિદ્યક મહારાજ જેમણે રવરાજ્ય પાછળ સારી છાંદશી બરબાદ કરી તે વાઈસરાય યવાને લાયક હતા; તેઓ પણ આ સંસ્તનત જેણે માફી નથી માની, તોખા નથી કરી તેમાં વાઈસરાય યાત તો તેમને પણ કું સલામ કરવાને તૈયાર ન થાત. મારો અગ્રેડો અંગ્રેજ કોમની સામે નથી, સંસ્તનતની સામે છે. તે સંસ્તનત લાંબી વાતો કરે છે, પણ એકે પાળતી નથી. કોબ્ડન બાઈટને વિચરીને આજે તે રાયતાનિયતની શુભામી કરી રહી છે. આવી સ્થિતિ ન્યાંસુધી ચાલુ છે ત્યાં સુધી તેમની સાથે કાંઈ પણ બેવાદેવા આપણને દરમ હોવી નેહયે "

ભવાનીપેઠની જંગી સભા

રાત્રે ને સમા ભવાનીપેઠમાં થઈ તેવી સભા પૂનામાં અખાદ બાબે યથ હરો. ત્રીસેક હંદર માણસ હાજર હરો. સભામાં બોલનારા ગાધીજી, પંડિત મોતીલાલ નેહરુ, શૈક્ષણિકી, હાઈ સિદ્ધીક ખત્રી સાહેબ, શ. કેળકર, આરિલકર, પરાંજી વગેરે હતા. આદરભમાં ગાધીજીએ આ રાજ્યનું રાવણરાજ્યપણું સમન્વયું, અને રાક્ષસની સાથે પ્રેમ તોડવા માટે રાક્ષસી-પણાથી નહિ, પણ દેવપણાથી કામ લેવાની ચૂચના કરી આ દેવપણું એટલે ઈશ્વરનો હર અને આવેસનો અભાવ.

અધ્યાક્ષણોનો અક્ષ

મહારાષ્ટ્રમાં આદ્યક્ષો અને અધ્યાક્ષણો વચ્ચે ખટારા રહી છે આ અગડા ત્રણ ચાર વર્ષનો જ ન્દરો છે. અર્ધદંઘ કેળવણી લીધેલો વર્ષ તેને માટે જવાબદાર છે. પ્રત્નનો મોટો ભાગ મરાઠા અધ્યાક્ષણોનો છે. એમાંના ઘણાઓ તો પોતાનું ક્ષિત આદ્યક્ષણોની સાથે રહીને જ કામ લેવામાં સમજે છે. પણ મરાઠાઓમાં જ એક સત્યરોધક નામનું મંડળ ઉત્પન્ન થયું છે. તેણે આદ્યક્ષણોની સાથે બારે ઝુંડા ઉઠાવ્યા છે. તેની ઉદ્દેશથી આદ્યક્ષણોનાં ઘણા અગડા થાય છે. આદ્યક્ષણોનાં દોરેલા અપહરણના, પાક અને ધારા રળગાવી મુક્યાના અને સીચોની લાજ લંડાયાના કિસ્સા પણ બન્યા છે. આ મંડળ આદ્યક્ષણોને પોતાની જુવની સરકાર હાંકીને ઝોળખાવે છે, તેમના ઉપર ખરા અને કાંઈપનિક અનેક આરોપો મુકે છે અને સરકાર તરફ મદદની નજરથી જુએ છે. હતાં મેં આગળ કહ્યું તેમ મલ્લેદ એવો નથી કે ને યજી ન જ રાકાય; અને આદ્યક્ષણ નેતાઓ

એ ખરાબ મદાદવાના હિસાબ હતા જ રહ્યા છે, મદદારાઈઓની ખાસ માગણી હતી કે ગાંધીજીએ આ પ્રશ્નનો '૧૭' પણ રીતે ઉકેલ કરવો, નરણ તેમણે મદદાસના વિદ્યાર્થીઓ આગળ આવેલા એ બાંધણુમાના ઉદ્દગારો પકડી લઈ એ ટાળીવાળાઓએ ગાંધીજીએ બ્રાહ્મણોને જ દોષ દીધો છે એવો ભાવાર્થ કાઢ્યો હતો એટલે આ પ્રશ્ન વિષે ગાંધીજીએ દરેક કે જેણે ખૂબ વિવેચન કર્યું પૂનાના ભાષણમાં એ વિષે યોગ્યતા તેઓએ કહ્યું

“હિન્દુસુસાનમાન બનેલા આજ સુધી દુસ્મનાઈ ચાલી આવી છે, એ દિલ્હીની આપણે વાતો જ કરી છે, કેવળ રાજકીય કામ માટે જ આપણે થોડી મહાબળત રાખી છે, પણ દિવની નથી રાખી હવે આપણે દિવને સોંપ કરી દિલ્હીની મહોબત વધારીએ એ હું ઈચ્છુ છું પણ હું જોઈ છું કે અહીં તો બ્રાહ્મણ અબ્રાહ્મણમાં એવું ચાલી રહ્યું છે કે તેથી મને વપારી છૂટે છે મદદાસમાં બ્રાહ્મણોની સામે હું એજવાર યોગ્યતા હતો પક્ષાં ખાનગી હતી ત્યાં અબ્રાહ્મણોનો સવાવ જુદો છે અને અતિશય તીવ્ર છે ત્યાં એ દાખનો આપી મેં કહ્યું હતું કે પચમ (અસ્પૃશ્ય) પ્રતિ વર્તનમાં તો નો રસાદી જોઈ શકતાનિયત બ્રાહ્મણો જી રહ્યા છે હું બ્રાહ્મણોની આગળ વાત કરી રહ્યો હતો માર્ગ મેં બ્રાહ્મણોનો દોષ બતાવેલો પચમેને અસ્પૃશ્ય માનવા એ જરૂર શકતાનિયત છે ત્યાં સુધી આપણે આપણી શકતાનિયત નથી મદદાસ ત્યાં સુધી આપણમાં બીજીની શકતાનિયત મદદાસની સાથે ત નથી આવી એમ મેં જોઈ પણ મારો આરોપ તો બ્રાહ્મણો ઉપર નહિ પણ હિન્દુ ગેમ ઉપર હતો આજ ૧૭ના બ્રાહ્મણો ઉપર ન હતો સ્વ ગોખેજી બ્રાહ્મણ હતાં જોતમાન્યજી બ્રાહ્મણ હતા, અને નેઓ પણ અસ્પૃશ્યને સ્પૃશ્ય કહેતા હતા અને હમેશા જોતા કે તેમને અસ્પૃશ્ય સમજાશુ તો સ્વરાજ્ય નહિ થવાની મંદીયે

“મદદારાઈની તો મેં વાત કરી નહોતી એ મદદાસમાં મદદાસને માટે જ જે ઉદ્દગારો મદદાસ હતા તેમાંથી એ સખ્ત વાદીને અબ્રાહ્મણો તેનો દુરુપયોગ કરી રહ્યા છે અબ્રાહ્મણો પેનાં એમ પણ છે કે તેઓ હિન્દુ નથી આવાઓને તો બ્રાહ્મણ અબ્રાહ્મણની ત સારમાં પડવાનો યોગ જ હુંક નથી પણ હું અબ્રાહ્મણને હું છું કે જેમ સુસનામાન બાદ્યો આપણને ગાળો દેશે તોપણ આપણે ફોજદારીમાં નથી દોડવાના તેમ અબ્રાહ્મણોએ પણ તેવા વિચાર તજવા જોઈશે જો હિન્દુને દલાવવા માટે તેઓ આ શ્રી સક્તનત પાસે જઈને તેની ડુમક માગશે તો તેમણે યાદ રાખવું કે તેમણે તેના જ ગુલામ બનવું પડશે અબ્રાહ્મણને મારી અજબ છે ૧ મારા નામથી તેઓ કાઈ જાડાણ નેવાને સત્કારો મળવું શું છે તેની મને ખબર નથી, પણ તે એમ પ્રગટ રી રહ્યું છે કે હું વર્ણશ્રમજી બટન કનારો છું હું જુદું છું કે આ જુદી વાત છે મારા નામથી ગમે તેવા ગોગળ ચાલ્યા છે હું સુસ્ત હિન્દુ — વૈષ્ણવ છું મારી અચક્ષિત શ્રદ્ધા રામાયણ નહાભારત, ઉપનિષદની ઉપર છે મારા સાચોની ખામી હું સમજું છું, પણ વર્ણશ્રમનો હું મ્હો માનનારો છું એ ઉપરથી મારા નામનો ફાયદો લેવા મરજતા હોય તે કને લો જો હિન્દુઓ બ્રાહ્મણ અબ્રાહ્મણ એવા ભેદ પાડીને આ શકતાની સરકારને ચરણે જરો તો તે

ખત્તા ખારી અને તેમને પાછા ફરવું પડશે એમ મારું કહેલું છે. મુસલમાનોને આનો અનુભવ મળ્યો છે. રાષ્ટ્રીય અન્યાય ફર કરાવવા માટે બધાઓએ એક થયા વિના છૂટકો ને નથી.”

વાઈમાં એ જ પ્રશ્ન વિષે ગોલતા ગાંધીજી બોલ્યા :

“મંદ્રોસમાં મેં જે વાત કહી હતી તેને હલકાવીને અગ્રાહણો તેનો દુરુપયોગ કરી રહ્યા છે. હું તમને નમ્રતાથી કહું છું કે એમાં આ ઝમઝાને કશું સ્થાન નથી. અગ્રાહણો એમ પણ કહે છે કે આહણોને અમે હાકવી દઈશું. તેમને તેજો ત્રાસ પણ આપે છે, અને પ્રકારની કનડગત કરે છે. પણ આપણી હિન્દુ સંસ્કૃતિ એવી નથી કે કાંઈની પણ સાથે એવા પ્રકારનું વર્તન કરવાની પરવાનગી આપે. આ સંસ્કૃતિમાં કંઈરેલો કાંઈ પણ માણસ પોતે હિન્દુ નથી એમ કહે એ વાત જ હું સમજી નથી શકતો. મને એમ પણ ખ્યાલ નથી આવી શકતો કે કોઈ અગ્રાહણને આહણ માટે દેવ દોષ. હું અગ્રાહણ છું; મને કાંઈ આહણ પ્રત્યે દેવ નથી. હું ભગવદ્ગીતાનો અભ્યાસી છું, અને ભગવદ્ગીતાના અંશ અભ્યાસીને દેવ અને ધૂણા તન્નવાં સહેલ છે એવો મારો દાવો છે. તેમાં એમ પણ છે કે કોઈને જીતવા દોષ તો પ્રેમથી જીતવા ભેદ્ય. અગ્રાહણોને હું કહીશ કે તમે હિન્દુ સંસ્કૃતિને પિછાનતા હો તો ટંકાફિસાદ છોરો. આહણોએ અન્યાય કેવો દોષ તો તમે તેને બદલે ન્યાય માગી શકો છો. તમારું પ્રથમ કર્તવ્ય એ છે કે આહણોએ તમને શું શું કર્યું છે તે તપાસો અને તેનો કાંઈ આહણ નેતાઓ આગળ નીકાલ માગો. આનંદાલ હિન્દુ ધર્મમાં જે અતિશયતા છે, જે ખેડો છે, તે સુધારવાનો પ્રયત્ન આહણો કરી રહ્યા છે. આહણના દિલમાં તે વિષે દુઃખ છે. હું જે આહણો અધિકારમાં પડેલા છે, સાત્રતું હિન્દુસ્થાન ગાત કરે છે, તેમને વિષે નથી ગોલતો, પણ હું તો જેની સામે અગ્રાહણો હુમલો કરી રહ્યા છે તે આહણોને વિષે બોલું છું, કે જે આહણોનો દેવ કરીશો તો તમે તમારે પોતાને બળે છરી મુકશો.” આ પછી સ્વ. ગોખલેજી, વિવેક મહારાજ, પરાંતપે વગેરે આહણ નેતાઓની સેવા તેમણે વર્ણવી હતી અને જણાવ્યું હતું કે એવા દેશસેવકો જેણે જીવન દર્યા છે તે કોમનો દ્રોહ કરવો એ આત્મઘાતક છે.

એક વધારે ધર્મ—સ્વરાજધર્મ

સતારામાં અગ્રાહણોને હિંદુશીને એ જ કહીય તેમણે આ પ્રમાણે આગળ ચલાવી હતી :

“તમે તૈમને અપૂન્ય ગણતા હો તોપણ આહણોની તપશ્ચર્યા, દાન, યજ્ઞ અને પવિત્રતાને લીધે તેમની પવ્ન કરવી પડશે; જે આહણોએ હપ્તનિયત્ત વગેરે યજ્ઞ રચેલા છે તેમની બહો કાંટાં હું કરું ખરો, છતાં એ આહણોએ પણ અસંપૂર્ણતાને મંદૂરી આપીને ચોક્કસ સયતા-નિયત લઈ લીધી હતી એમ મેં કહેલું અને કહું છું. આહણોનાં મહાન બાળને, તેમને માગો દબને, તમારા પોતાના ધર્મને તમે બચાવ નથી કરી ચકવાના. તમે હિન્દુ હોવાનો દાવો કરતા હો તો તમે હિન્દુ ધર્મની ચિરંજીવ વર્તો છો. તમે હિન્દુ ન હો તો હું તમને કહું છું કે તમારે એક વધારે ધર્મ રચો. તમારું અહિન્દુપણ તમને મુખારક છે. જેમ હું જોઉં છું કે તમે અહિન્દુ હો તો બલે, પણ તમે હિન્દુસ્તાનને તમારો દેશ માનતા હો તો તમને બોલે એક ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે—સ્વરાજધર્મ. એ સ્વરાજધર્મ તમને શીખવે છે કે

એ ખરાશ મટાડવા

ગાંધીજીએ આ પ્રશ્નનો 'દત્તા' દો તો હિન્દુઓ સાથે મેળાપ કરો. તિલક, ગોખલો, રાનડે, આમમ એ આમળ આવેલા એક બાપલુ-ખાગ્ગજુ છતાં અગાધલોને માટે મોટામોટી તપશ્ચર્યાઓ કરી તિલક બ્રાહ્મણોને જ દોષ દીધો છે એ અબ્રાહમજી ઉપર મનુ બારે પ્રીતિ હતી. જે કામમાં સમજાસ, તુલસી-દેવક દેહાલે ખૂબ વિવેચન કર્યું.' નામેલા છે તેની પ્રજ્ઞા કરીને તમારો ઉદ્ધાર થવો અશક્ય છે

“હિન્દુસત્ત્વમાન બન્નેમાં આને વધારે મુદામીમાં ગરક થયો. શૈક્ષણિકોને તમે પૂછી જુઓ પાતો જ કરી છે, કેવળ રાજકીય કારણે કારણ ?

દિલ્લી નથી રાખી. હવે આપણે દિવ અસહકારનું ચલિત નામ છું. પણ હું તો જુ કે અહીં તો બ્રાહ્મ કંપારી છૂટે છે. મદ્રાસમાં બ્રાહ્મણોની રૂઢી કરવાની વાત કરી છે, પણ અસહકારનું ચલિત નામ હતી. ત્યાં અબ્રાહમજીનો સવાલ બુદ્ધિ છે 'અંતે' રાજતનતને રાજતાની હતું છું, પણ મને મેં આપી મેં કહ્યું હતું કે પંચમ (અસ્પૃશ્ય) રૂઢી કું. હોઈ એમ્મદર્દ જેમની સાથે હું આજે કંઈ પણ બ્રાહ્મણો કરી રહ્યા છે. હું બ્રાહ્મણોની આગળ પાછી પણ ન છઉં, તેઓ જો બીજાર પછી નવ હો દોષ બતાવેલો. પંચમોને અસ્પૃશ્ય માનવા એ જ તેમની દર. તમે બ્રાહ્મણોની પાસે નાજ આપણી રાજતાનિચત નથી મટાડી ત્યાં સુધી ચર્ચા કરો. તમે તલવાર ઉપાડ્યો તો તમે જ મારો લાયકાત નથી આપી એમ મેં કહેલું. પણ મારો દરવામને તેઓ તલવારથી નથી સ્વતંત્ર સ્ત્રી હિન્દુ કોમ ઉપર હતો. આજકાલના બ્રાહ્મણો ઉપર નમે એમ હું માનું છું. અબ્રાહમજીને હું જુ કે લોકમાન્યજી બ્રાહ્મણ હતા, અને તેઓ પણ અસ્પૃશ્યને પછી બ્રાહ્મણનું ચતુર્થ કાવડ હોઈ તો કહેતા કે તેમને અસ્પૃશ્ય સમજાશું તો સ્વરાજ્ય નહિ ચલાવ્યા પ્રાપ્ત કરો અને પછી મુસ્લમાન તરીકે

“મહારાષ્ટ્રની તો મેં વાત કરી નહોતી. મેં મદ્રાસમાં તો આ સંસ્તવત તમારો

કાંઈ શક નથી કે જગતમાં એવા બ્રાહ્મણો મળી પડેલા છે કે જે બીજા પાસે પોતાનું ચરણામૃત લેવરાવે છે, હિન્દુ ધર્મપુસ્તકોમાં ખપતાં એવાં પુસ્તકો છે કે જેમાં ધર્મવિદ્યા છે. પરંતુ વિવેકબુદ્ધિથી આપણે જોઈ જોઈએ કે પાખંડ ક્યાં છે અને સત્ય ક્યાં છે. યોગી બ્રાહ્મણોએ અસત્ય કહ્યું, યોગીએ ખોટાં માત્ર બતાવ્યાં એટલા સાફ આખી બ્રાહ્મણ નતિનો દેખ અને ત્યાગ કરવો એ આત્મયાતક છે. અબ્રાહ્મણોને હું પ્રતિજ્ઞાપર્વક સુજાવવાં વાહું છું કે જે કુશન, કંઈ અવસ્તા અને બાઇબલનો યથારાશ્ત્ર અભ્યાસ કર્યો છે. મારા દિલમાં આ સર્વ ધર્મ વિષે માન છે, અને હું માનું છું કે એ પત્યેક ધર્મમાં બહુ સત્ય છે. પણ હું માનું છું કે હિન્દુ ધર્મમાં જેટલો સ્વાર્થત્યાગ, સંયમયજ્ઞ છે તેટલો બીજા કોઈ ધર્મમાં નથી. હું હિન્દુઓને કહેવા માગું છું કે જે સપ્તમા યજ્ઞધર્મ માટે, બલિદાનધર્મ માટે આપણે બ્રાહ્મણોને જ આપારી બીચે. જેટલું બલિદાન બ્રાહ્મણોએ આજગતમાં કર્યું છે તેટલું બીજા કોઈએ નથી કર્યું. અને આજે પણ આ દારણ સમયમાં, આ કળિકાળમાં જેટલું બલિદાન, જેટલી શુદ્ધતા તેમણે દાખવ્યાં છે તેટલાં કોઈ કોમે નથી દાખવ્યાં. આથી હું મારતિરાવ અને બીજા અબ્રાહ્મણોને કહેવા માગું છું કે તમે જે દોષ બતાવ્યા છે તે લીક છે, પણ તે વિષે મને એક ઉપમા સાદે આવે છે. દુધમાં મેવ હોય તે તરત દેખાય છે, પણ મેલી ચીજમાંનો મેલ તરત દેખાતો નથી અબ્રાહ્મણોએ બ્રાહ્મણો વિષે એવો ઉગ્ર આદર્શ ખાંધી દીધો છે કે તેઓના દોષો તરત તરી આવે છે. હું તો કહું છું કે બ્રાહ્મણની નાની ભૂલ મોટી કરી બતાવવામાં આવે છે તે જ બ્રાહ્મણની પરીક્ષા છે. બ્રાહ્મણોએ જેટલી તપશ્ચર્યા કરી છે તેટલી કોઈ કોમે કાઢ દેરામાં કરી દોષ-એકું મેં નથી જોયું એટલે અબ્રાહ્મણ બાહ્યોને કહું છું કે તમે બ્રાહ્મણોના દોષો તરક વિવેકબુદ્ધિથી જુઓ બ્રાહ્મણો જોડે અસહકાર કરીને આત્મહત્યા કરો નહિ.

મને ખબર છે કે બ્રાહ્મણોની સંખ્યા બહુ ઓછી છે અને અબ્રાહ્મણોની બહુ ઓછી છે. અને તેથી જ કોઈ સચતાન હિન્દીએ કહ્યું છે કે આજની અંગ્રેજ સરકાર પણ એક બ્રાહ્મણ જેટલો દારણ એક લાખ અંગ્રેજ ૩૦ કરોડ હિન્દુમુસલમાન અને શીખ જેવી શૌર્યવાન, વીર્યવાન પ્રજા ઉપર રાજ ચલાવે છે પણ અંગ્રેજ સરકાર તો તલવારને બળે ૩૦ કરોડને પોતાની સનામાં રાખે છે. હિન્દુસ્તાનના બ્રાહ્મણો કરોડો અબ્રાહ્મણોને તલવારથી તાબામાં નથી રાખવાં ચાહતા. પણ એ મૂઠીસર બ્રાહ્મણ કેવળ પોતાના સંયમધર્મથી ૩૦ કરોડને જબાબી રાહશે. જેમ ઓ બલીમ સલ્તનતની સાથે આપણે સંયમધર્મથી લડવા માગીએ છીએ તે પ્રમાણે બ્રાહ્મણોએ પોતાની પવિત્રતાથી પોતાની સ્વતંત્રતા—શુદ્ધિ જાળવી રાખી છે. બ્રાહ્મણોએ આજે પોતાનો ધર્મ છોડ્યો છે એની મને ખબર છે; આથી હું મહારાષ્ટ્રના બ્રાહ્મણોને વીતવું છું કે તમારામાં શ્રદ્ધા અને બક્ષિ પાછા આવશે તો પછી મારે કાંઈ કહેવાનું રહેશે નહિ. હું અબ્રાહ્મણ બાહ્યોને એટલું કહેવા માગું છું કે તેઓ ધૈર્ય અને શાન્તિ ખોળને બ્રાહ્મણોનો દેશ કરતાં અટકે. આથી એમ નથી સમજવાનું કે બ્રાહ્મણની ઉપેક્ષા કરવી, કોઈ પણ અન્યાયને સહન કરી લેવાની હું સલાહ નથી આપતો. આ અન્યાયી સલ્તનતને આપણે જે કર્તવ્યસંજ્ઞાથી હાથેપાયા માગીએ છીએ તે જ કર્તવ્યસંજ્ઞાથી કોઈ પણ

કામની પાસે ન્યાય મેળવી શકાય. બ્રાહ્મણધર્મમાં અંગેજી સરકારની શયતાનિયત નથી એ તો એક નાનો બાળક પણ કહી શકે. બ્રાહ્મણોના ધર્મમાં એવું છે કે કોઈ નાનું બાળક પણ પોતાનું મન પવિત્ર રાખીને, સંયમધર્મ પાળીને, બાદશાહનો બાદશાહ થઈ શકે છે. બ્રાહ્મણ ધર્મ એ છે કે અત્યંતેમાંથી જે સાધુસંતો થયા છે તેની તે પૂજા કરે છે. બ્રાહ્મણોના દોષ બહુ છે, તે બધે તમે જુઓ. પણ તેનો ઇન્સાફ પચેથી કરો. તેમણે જગત્ની જે સેવા કરી છે તેની કદર કરી આપણે તેમની સાથે સહકાર કરતા રહેવું એ જ આપણો ધર્મ છે. "

આ વિવેચન પછી બાઈ માર્કિસરાવે જણાવ્યું કે પોતાની કામના આગેવાનો ગાંધીજીને જિલગામ મળશે ને તેમની સાથે મસલત કરી તેઓ સમાધાની ઉપર આવવા તૈયાર છે જિલગામમાં મરાઠાઓના જે વેપારી પક્ષ છે તે બ્રાહ્મણોની સાથે બહુ પ્રેમથી રહે છે. માર નોકરીયાત મરાઠા વર્ગમાં જ જર રહેલું છે. બ્રાહ્મણો, આ મગઠાઓ ગાંધીજીને મળીને તેમના જેટલા દોષો બતાવે અને ગાંધીજી નિર્ણય કરે તે પ્રમાણે વર્તવા કબૂલ થયા છે. આજે મરાઠાઓની એક ખાસ સલા છે અને કાંઈ સતોપકારક નિર્ણય અહીં જ આવી નવ્ય એવો સંભવ છે.

પણ મેં તો અહીં અબ્રાહ્મણોના પ્રશ્ન પિંચેના ઉદ્દગારો સચિરતર આપવામાં જ લગ-ભગ પત્ર પૂરો કર્યો. પૂતાની ભવાની પેઠની સલામાતના વધારે નોંધવાલાયક ઉદ્દગાર હજી રહ્યા જ છે.

તમે મારશાહ કરશો તો તેની જગાણામાં હું ભરમ થઈશ

ઉપસંહાર કરતાં ગાંધીજી બોલ્યા : "મેં સાતજીવું છે કે સરકાર અમને પકડવા ચાહે છે. અમને સરકાર પકડવા માગતી હોય તો તેમા આપણે તેને દોષ નથી દર્શાવતા. અમે તે સલ્તનતને હાથેડવા માગીએ છીએ. તે સલ્તનતને અમને કેદ કરવાનો હક્ક છે. તમને હડતાલ ચાલવાનો હક્ક નથી. તેમ તમે કરશો તો તેનો અર્થ એ થશે કે તમે જેલમાં જવા માગતા નથી. તમારામાંથી કોઈ ગાંડા બનશે, મદાન બાળશે, કોઈ કોઈ અંગેજીનું ખુન કરશે તો તમે છાત્ર ખાશે. આપણે હજીસ નથી, રશિયા નથી, આયર્લેન્ડ નથી. આપણી લડત રાજાની નથી. અસહકાર જ આપણું યજ્ઞ છે. અમને પકડશે તો તમે બધા ડરીને બેસી જશો એમ સરકાર માને છે. તમે સરકારને બતાવી શકો છો કે તેઓ આમ વાણીઆનો હિસાબ કરે છે, પણ અમને પકડવા પછી તેમ નહિ થઈ શકે. મારા અસહકારનું કામ તમે ચહેલાઈથી જાણીને અમને છૂટા કરી ચકરો. સ્વરાજ્યનો સીકો મેળવી અમને પ્રેમને તમે છોડાવી ચકરો. અમને છોડાવવાનું તમારા હાથમાં હોઈ જોઈએ. હું તેમના હાથે નથી છૂટવા માગતો, તમારા જ હાથે છૂટવા માગું છું. પણ તમારા ખુનથી ખરડાયેલા હાથે પણ નથી છૂટવા માગતો. મારા પકડાયાથી ખુન થશે તો મારે પણ તત્કાળ ખુન કરશે એમ સમજાવે. હું ખુદને પ્રાર્થના કરીશ કે તે મને કોઈ એવી તાકાત આપે કે જેથી હું તમારા કૃત્યોથી થતા જલનની જગાણામાં ભરમ થઈ જઈશ. મારો કોઈ મને દોષ ન દે એમ હું વિશ્વાસ રાખું છું પણ ને દોષ દેશે તો હું મરી જઈશ એમ માગી લઉંશ. "

તા. ૧૮-૧૧-૧૯૨૦

આ પછી ઘણા વસ્તાઓનાં બાંધણુ થયાં હતાં. તેમાં રા. ખાડિલ-રના ચબ્દો બહુજા એમ નથી :

“ જાંધીજીનાં શરીર, મન અને જીવિ તેમણે તપશ્ચર્યાથી પવિત્ર કરેલાં છે. તે શરીર કોઈ સયતાની કેદખાનામાં રહેવાનું નથી, ઇશ્વરના જ કબજામાં રહેશે. અને અમે તેમને વિશ્વાસ આપીએ છીએ કે જો ફરી તેનો કબજો કેદખાનાનો થશે તો તેમના જ તપના સામર્થ્યથી અમારાં દુબળાં અંગોમાં પણ એવું દૈવી જોશ આવશે, એવું સામર્થ્ય પ્રગટશે કે આપણે જ હાથે આપણે તેમને છોડાવી ઘેર આણીશું. ”

આ પછી અસહકારની પ્રવૃત્તિને માટે સદર બનરમાંથી ૧૦૦૧ રૂપિયાની થેલી, ગુજરાતી વેપારીઓ તરફથી ૧૦૦૧ રૂપિયાની થેલી અને રા. ધનજી રતનજી તરફથી ૧૦૧ રૂપિયાની થેલી જાંધીજીને અર્પવામાં આવી હતી. બીજે દિવસે ૭૦૦ રૂપિયા નૈન મંડળે, ૧૦૧ રૂપિયા કેસરી ઓફિસે અને બીજી નાની રકમો અન્ય મંડળોએ ભેટ કરી હતી.

અપૂર્ણ]

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ

તા. ૧૮-૧૧-૧૯૨૦

કુલપતિના આશીર્વાદ*

બાઈઓ અને બહેનો,

આદરમંડળ

બારી છ'ંદગીની અંદર મેં અનેક કાર્યો કર્યાં છે. તેમાંના ઘણાં કાર્યોને માટે મારા મનમાં હું મગફરી પણ માનું છું, કેટલાકને સારે પડ્યાતાપ પણ થાય છે. એમાંનાં ઘણાં મોટી જવાબદારીવાળાં પણ હતાં પણ અત્યારે જતાં અતિશયશક્તિ વિના હું કહેવાને ઇચ્છું છું કે મેં એવું એક પણ કાર્ય નથી કર્યું કે જેની સાથે આજે કરવાના કાર્યોના મુકાબલે થાય. આ કાર્યોમાં મને મારે લેખમ લાગે છે, તે જો કારણથી નહિ કે એમાં પ્રભને મુકસાત રહેતું છે, પણ મને દુઃખ થયા હોય છે અથવા હું મારા મનમાં મુકાબલો કરી રહ્યો છું તે એક નં વસ્તુ છે, કે હું ને કાર્ય લખા બેઠો છું તેને માટે હું લાગણીત પ્રસવતો નથી. આમ હું વિવેકદષ્ટિએ નથી દરી રહ્યો, પણ મારો આત્મા ને કહે છે તે હું તમારી સાથે અજોખી રહ્યો છું. મને જો ખબર હોત કે અત્યારે ને કાર્ય કરવાનું છે ને કેમવળીનો ને ખરો અર્થ છે તેને અવલંબીને કરવાનું છે તો મારે આ પ્રસ્તાવના સુધી ન પડત. આ મહાવિદ્યાલયની

*અમદાવાદના જીજ્ઞાસ મહાવિદ્યાલયની સ્થાપના કરતાં કુલપતિશ્રીનેથી કરેલુ સાબણુ;
તા. ૧૫-૧૧-૧૯૨૦

પ્રતિષ્ઠા કરવાનો હેતુ કેવળ વિદ્યાદાન આપવાનો નથી, પણ આજીવિકાની પ્રાપ્તિને સાર સાધન કરી આપવાનો છે, અને તે સાર આ વિદ્યાદાયની સરખામણી ગુજરાત કૌલેજ આદિની સાથે કરે છે ત્યારે મને હુમરી આવે છે.

ઈંદ્રચુનાની સરખામણી

આમાં પણ અતિશયોક્તિ નથી. કયાં ગુજરાત કૌલેજ અને એવી બીજી કૌલેજો અને જ્યાં આપણું આ નાનું મહાવિદ્યાલય ? મારા મનમાં તો એ મહાન જ છે. પણ મને ધાસ્તી છે કે તમારા હિન્દુસ્તાનમાં પેરેલી કૌલેજોની સામે આ વિદ્યાલયનો વિચાર કરતાં તમારી દષ્ટિથી આ મહાવિદ્યાલય અણવિદ્યાલય લાગતું હશે; મનમાં ઇંટો અને ચુનાની સરખામણી થતી હશે. ઇંટો અને ચુનો તો હું ગુજરાત કૌલેજમાં વધારે ભેડું છું ટ્રેનમાં આવતો હતો ત્યારે એ જ વિચાર હું કરતો આવતો હતો કે તમારી આગળ આજે હું કયો વિચાર મુકું કે કયો આવી ઇંદ્રચુનાની સરખામણી તમારા મનમાંથી કાઢી તાંબી શકું. એવો વિચાર મને કશું સુધી નથી સૂઝ્યો એ મને ખૂંચે છે. આવો કંઈ પ્રસંગ મેં મારે વાસ્તે અગાઉ કદી ઉભો નથી કર્યો. અત્યારે અનાયાસે એમ હું આવી પડ્યો છું. મારા હૃદયની અંદર જે વસ્તુ સિદ્ધ છે તે હું તમારી આગળ તેવી રીતે સિદ્ધ નહિ કરી શકું. જેને તમે ત્રૂટીએ માનશો તેને હું ત્રૂટી નથી એમ કહી રીતે બતાવી શકું ? એ ત્રૂટીએ સરખાવે જણાવીને બાઈ કિરોસ્લાયે (મહામાત્રે) મારે કામ સહેલું કરી મુક્યું છે એ ત્રૂટીએ હોવા છતાં આ કાર્ય મહાન છે એમ તમે માનજો, મારામાં એને વિશેષતા, શ્રદ્ધા છે તેવી જ શ્રદ્ધા ઉપર તમારામાં આશોપો હું પોતે તમારામાં એ શ્રદ્ધાને નહિ આશીર્વાદ મુકું, મારામાં એટલી તપશ્ચર્યા નથી. મારે મારે અસમર્થપણ કબૂલ કરવું જોઈએ. મેં કેળવણીમાં એવું કાર્ય નથી કર્યું કે હું તમને બતાવી શકું કે આ કાર્ય મહાનમાં મહાન છે. હિન્દુસ્તાનની આજની પરિસ્થિતિમાં આપણે જે કાર્ય કરી રહ્યા છીએ તે જ રોકે છે. મકાનોની ચી સરખામણી ?

કસોટીની પથરી

આજે તો ધરતીનો એક ઈંચ પણ આપણો નથી. બધું સરકારી છે. આ જમીન, આ ઝાડ, સૌ કંઈ સરકારી છે, શરીર પણ સરકારી છે, અને આપણો આત્મા પણ જોતાનો છે કે નહિ એ વિશે આજે મને શંકા થઈ રહી છે. આવી દયામણી સ્થિતિમાં આપણે મહાવિદ્યાલયને સાર સારા સારા મકાનો કેમ શોધીએ ? વિદ્વાનોને શોધવા રહીએ તો કેમ અને ? કોઈ અજ્ઞાનમાં અજ્ઞાન અંધુપંડ માણસ આવીને કહે અને સમજાવી શકે કે આપણો આત્મા શુદ્ધ થઈ ગયો છે, આ દેશ તેજોહીન—જ્ઞાનહીન થઈ ગયો છે, તો તેવા માણસને હું આચાર્યની પદવી આપું. એક સરવાડને આચાર્યપદ આપવાને તમે તૈયાર હો એવી મારી ખત્રી નથી. એટલે આપણે બાઈ જિંદગાનીને શોધવા પડ્યા છે. એમની પદવી ઉપર હું મોહિત નથી. તમે એમને એમની પદવી સિંચાય બીજી રીતે જોળખતાં નહિ હો. પણ આ વિદ્યાલયની કસોટીને માટે તમે જુદો આંક મુકજો, આની પારખ કરવાને સાર તમે જુદી

પયરી રોગો એમ હું ઇચ્છું છું. સામાન્ય પયરી ઉપર કંસોરી કરશે તો આમાસ પીતળનો માલમ પડશે, પણ ચારિત્ર્યની કંસોરી ઉપર તપાસશે તો તમને પીતળ નહિ પણ રોનું જાણશે.

અહીંનાં આ વિદ્યાતા કાર્યને સારૂ જે સંજમ થયો છે તે તીર્થસ્થ છે. અહીં ચારિત્ર્યવાન પુરુષો એકઠા થયા છે. સુંદર સિંધી, સુંદર મદારાપ્ટ્રી, સુંદર ગુજરાતીઓનો સંજમ થયેલો છે. આનો સંજમ આપણે ક્યાંથી પ્રાપ્ત કરી શકીએ ?

અહીં જે માણસો અને બહેનો આવેલાં છે તેમની હું પહેલાં પ્રાર્થના કરીશ. આ મદાવિદ્યાલયની પ્રતિષ્ઠામાં તમે સાક્ષીબૃત્ત છો. તમારામાંથી કોઇને આ પ્રતિષ્ઠા કરવી એ તમારો લાગતો હોય તો તેવાઓનાં અંતઃકરણોને હું રોકવા માગું છું, અને તેમને હું ઠહેવા માગું છું કે તમે આ પ્રતિષ્ઠામાં ન જોડાશો, તમે અહીં તમારા આશીર્વાદ આપવાને સારૂ જ બેસજો. તમારો આશીર્વાદ મળવાથી મદાવિદ્યાલય મદાન તરીકે ઓળખાશે. પણ તે મુખનો જ ન હોવો જોઇએ, ક્રદ્યનો આપણે. ક્રદ્યનો આશીર્વાદ તો તમે તમારાં છોકરાઓ અને છોકરીઓ મદાવિદ્યાલયને આપીને જ આપી શકશો. હિન્દુસ્તાનમાં પૈસો આપવાની શક્તિ તો ઘણી છે પૈસાને અમારે કાલ પ્રગતિ નથી શકાતી. પ્રગતિ શકાય છે તે તો મનુષ્યને અમારે—અધ્યાપક અથવા મુખીને અમારે, કે મુખી દોય તો તેના શિષ્યોને એટલે કે સિપાઈઓને અમારે. હું માનું છું કે જ્યાં આગેવાનો લાયક હોય ત્યાં સિપાઈ મળી જ રહે છે. પોતાનાં ઓભર ગમે તેટલાં બૂકાં દોય પણ સુતાર તેની સાથે કંછો નહિ કરે. એ તો બૂકામાં બૂકાં ઓભરને પણ પોતાના દાઘમાં રમાડશે. તેમ મુખી પણ બહેનને કાગીઝર દરો તો જેવી વસ્તુ મળેલી દરો તેવીમાંથી દેશની મારીમાયી સુવર્ણ ઇત્પત્ર કરી શકશે. આચાર્ય પ્રતિ મારી એ પ્રાર્થના છે.

આવિરતનો ચમત્કાર

આચાર્યની અને અધ્યાપકોની અહીં દાખલ થવામાં એક જ આવતા છે. વિદ્યાનો નહિ પરંતુ આરિવનો ચમત્કાર બતાવીને તમે રવાતંત્ર આપવાના છો. સરકારની તેજસ્વી તલવારની સાથે તલવારનો મુકાબલો કરીને નહિ, પણ સરકારની આશાન્તિકારક શક્તિની પ્રવૃત્તિની સાથે આપણી શાન્તિમય દેવી પ્રવૃત્તિને—બલે તે અપૂર્ણ દોય તોપણ—મુકાબલો કરીને. અત્યારે આપણે સ્વતંત્રતાનું બીજ રાખી તેને પાણી પાઇ તેમાંથી સ્વરાજ્યનું સુંદર વૃક્ષ બનાવવું છે. તે આ રત્નથી, શુદ્ધ દેવી બળથી જ ઉછરશે. જ્યાં સુધી આચાર્ય અને અધ્યાપકો આ એક જ દષ્ટિ રાખીને કાર્ય કરે જ્યાં ત્યાં સુધી આપણને જરા પણ અંખપ નથી ઘાગવાની. જે મારી પોતાની શ્રદ્ધા છે તે આચાર્ય અને અધ્યાપકો, તમારે વિષે ઇશ્વર ખરી પાડો. એ અચક્ષિત શ્રદ્ધા મારામાં નહિ હોત તો હું નિરક્ષર આ કુલપતિનું પવિત્ર સ્થાન કબૂલ ન જ કરત. આ કાર્યની અંદર જ જીવવાને તેમ મરવાને હું તૈયાર છું, તેને માટે મરવું એને જ એમ હું જીવવું સમજું છું. તેમ તમે પણ. સમજો છો એમ ખાણીને જ, હું તમારી સાથે વસું છું, અને તેથી જ આ મદાન મદ મેં ધારણ કર્યું છે.

પરિસ્થિતિનું આભણું

જે આચાર્ય અને અધ્યાપકો પોતાનો ધર્મ બજાવે તો વિદ્યાર્થીને મારે શું, કહેવું ? વિદ્યાર્થીઓ ઉપર આશિષો મુકવાનું અધમ કામ હું કરવાનો નથી. વિદ્યાર્થીઓ તો પરિસ્થિતિનું આભણું છે. તેમનામાં દંભ નથી, દ્વેષ નથી, ઢોંગ નથી. જેવા છે તેવા ને તેવા તેઓ પોતાને કેળાવે છે. જે તેમની અંદર પુરુષાર્થ નથી, સત્ય નથી, બદાયર્થ નથી, અરેતેષ નથી, અપરિશુદ્ધ નથી, અહિંસા નથી, તો એ દોષ તેમનો નથી દોષ માળાપનો છે; અધ્યાપકોનો છે, આચાર્યનો છે, રાત્રનો છે. પણ આમાં રાત્રનોયે શું દોષ કાઢું ? કાલે જ મેં મુબઈમાં વિદ્યાર્થીઓને કહ્યું હતું કે યદ્યા રાજા તથા પ્રજા જેમ સાચું છે તેમ જ યદ્યા પ્રજા તથા રાજા પણ સાચું છે; બંને એ જ સાચું કહેવાય. પ્રજાનો પ્રથમ દોષ છે. પ્રજાના દોષ વિદ્યાર્થીવર્ગમાં નીતર્યા છે, અને તેથી તે વિદ્યાર્થીમાં સ્પષ્ટરૂપે જોઈ શકાય છે. તો આપણે, માળાપે, આચાર્યે, અધ્યાપકે તે દોષો કાઢી નાખવાને મટિ જે કરવું ધટે તે કરવું જોઈયે.

બહારની સંસ્કૃતિ

હિન્દુસ્તાનનું દરેક પર વિદ્યાપીઠ છે—મહાવિદ્યાલય છે, માતાપિતા આચાર્યો છે; માતાપિતાએ એ આચાર્યનું કાર્ય ઊઠી ઈઈ પોતાનો ધર્મ ઊઠી લીધો છે. બહારની સંસ્કૃતિને આપણે નથી ઓળખી શક્યા, અંતઃ ગુણ અને દોષોનું આપણે માપ નથી લઈ શક્યા. બહારની સંસ્કૃતિને આપણે બારે લીધી છે, પણ બાહ્ય તો આપણે કશું આપતા નથી એટલે એને આપણે ચોરી લીધી છે એવી ચોરેલી સંસ્કૃતિથી હિન્દુસ્તાન કેમ જીવે ચડી શકે ?

આપણે આ વિદ્યાલયની પ્રતિષ્ઠા વિદ્યાની દૃષ્ટિથી નહિ, પણ રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિથી કરીયે જીયે. વિદ્યાર્થીઓને બળવાન અને ચારિત્રવાન બનાવવાને માટે હું ચામેર કહી રહ્યો છું કે જેટલી સંજ્ઞતા વિદ્યાર્થીઓમાં એળવશું તેટલે, અંશે હિન્દુસ્તાનના સ્વરાજ્ય માટે આપણે લાયક થઈ શકશું. સ્વરાજ્યની સ્થાપના બીજી રીતે થઈ નહિ શકે. આપણે આવાં વિદ્યાલયો સંજ્ઞ કરવા માટે આપણે પૈસો, આપણું ચારિત્ર, જેટલાં ખર્ચી યાગીયે તેટલાં ઓળાં છે.

આ જાલવાનો સમય નથી, કરવાનો સમય છે. મારા હૃદયારો જેવા આબ્યા તેવા હું તમને આપી ગયો છું. તમારી પાસે માનવાનું મેં માગ્યું. હવે અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થી પાસે પણ માગ્યું છે. તેમની પાસે સાદસ છે એમાં તો શંકા નથી. તેમને—જેઓ દાખલ થઈ શક્યા છે તેમને હું વિદ્યાર્થી તરીકે નહિ ગણું, એટલે એમને હું જનબંધારીથી મુક્ત નથી ગણવાનો. જે વિદ્યાર્થીઓએ અહીં નામ મોંઘાવ્યા છે તેઓ તો અરધા શિક્ષક ગણાય તેમણે જ મહાવિદ્યાલયનો પાથો નાખ્યો છે. તેમના ઉપર જ મહાવિદ્યાલયનું મંડાણ રચાયુ છે. તેઓ દાખલ ન થયા હોત તો આ મહાવિદ્યાલય જીવું ન થઈ-શક્યું હોત. તેથી તેમની

પણ પૂરેપૂરી જવાબદારી છે. તમે આમાં પૂરેપૂરા સામીદાર છો. અને તમે તમારો જાન પૂરેપૂરો નહિ આપો તો શિક્ષક ગમે તેટલા પ્રયત્ન કરે તોપણ ફળાભૂત નહિ થાય, અથવા સંપૂર્ણ ફળાભૂત તો નહિ જ થાય. જે વિદ્યાર્થીઓએ પોતાની સાળા છોડી છે તેઓ શું સમજીને અહીં આવ્યા છે, તેમને અહીં શું મળવાનું છે, એ તેમણે જાણી લેવાનું છે. ગમે તેટલા વખત સુધી આ દારણુ યુદ્ધ ચાલુ રહેશે તે દરમિયાન તેઓ પોતાનું કાર્ય કરતા રહે એવી સહિત ઇશ્વર તેમનામાં રેડો. તેમ જ યશો તો મારી ખાતરી છે કે મૂઠીભર વિદ્યાર્થીઓ હશે તોપણ આ મહાવિદ્યાલય રોજશે અને આખા હિન્દુસ્તાનમાં આદર્શ વિદ્યાલય થશે.

ઋષિનું કાર્ય

આનું કારણ નથી શુભરાતનું ધન, નથી શુભરાતની વિદ્યા, પણ એનું કારણ એ છે કે અસહકારની હત્યજિત્તું સ્થાન શુભરાત છે; અસહકારનું મૂળ શુભરાતમાં રોપાયું છે; તેના ઉપર સિંચન શુભરાતમાં થયું છે; એને માટે તપસ્યા શુભરાતમાં થઈ છે. આ ઉપરથી એમ નહિ માનરો કે આ મિથ્યાભિમાની માણસ બોલે છે, એમ ન માનરો કે એ બધી તપસ્યા મેં જ કરી છે કે એ મૂળ મેં જ રોપ્યું છે. મેં તો કેવળ મન આપ્યો છે, એક વશિકૃત ને કરી શકતો હોય તો મેં ઋષિનું કામ કર્યું છે.

અર્જુનું બળ

એથી વિરોધ મેં કંઈ નથી કર્યું તેનાં મૂળ તો મારા સાથીઓએ રોપ્યાં છે. એમની અર્જા મારા કરતાં પણ વધારે હલકી ત્યારે કામ થયું. મને અનુભવજ્ઞાન છે એમ મારે દાવો છે. દેવતાઓ આવીને સમલવે તોપણ મારી અર્જા થયે એમ નથી. નરી આંખે જેમ સામાં જાડ હું જોઉં છું તેમ મને લાગે છે કે હિન્દુસ્તાનની વૃત્તિ શાન્ત અસહકારથી જ ચલાવી છે. પણ મારા સાથીઓને વિષે તેવું કહેવામાં તેઓએ તર્કથી, ન્યાયથી, અર્જાથી માન્યું છે કે આ શાન્તિમય અસહકારથી જ વૃત્તિ થઈ શકશે.

હિન્દુસ્તાનમાં કે પશ્ચીમાં ક્યાંયેકોઈ પોતાના જ અનુભવથી કાર્ય નથી કરતું. કેટલાંકને અનુભવ મળે છે ત્યારે બીજા તે કાર્ય અર્જાથી કરે છે.

મારા સાથીઓએ પાણે રોપ્યો છે. તેમનામાં ઘણાં શુભરાતી છે; મહારાષ્ટ્રીઓ પણ છે. પણ એ મહારાષ્ટ્રીઓ તો શુભરાતમાં આવીને અરધા કે પોણા અથવા સવા શુભરાતી જ બની ગયા છે. તેમના વડે આ રાત્ર ઉત્તમજ બનેલું છે. એના પૂરા ચમત્કાર આપણે હજી નથી જોયા. જોને માટે બાલિકાઓએ પોતાની બંગલોઓ મને દાદી આપી છે તે કાર્યનો ચમત્કાર તમે જ માસની અંદર વિરોધ જોયો. પણ એ બધાનું મૂળ—તેની દૃશ્ય પ્રતિમા આ મહાવિદ્યાલય છે. હિન્દુઓ પ્રતિભાપૂર્ણ છે; અને તે માટે અપભ્રુને અભિમાન છે. આ પ્રતિમાનાં જુદાં જુદાં અંગો છે. તેમાં કૃષ્ણપતિ તો હું પોતે; અધ્યાપકો, આચાર્ય, વિદ્યાર્થીઓ એ એનાં બીજાં અંગો છે. હું પોતે છું છું, પાકું પાન છું; બીજાં કામેમાં

રોકાયેલો છું. મારા જેવું પાકું પાન ખરી પડે તો ઝાડને, કંઈ આંચ આવે નહિ. આચાર્ય અને અધ્યાપકો પણ પાતરાં જ છે, જોકે એઓ અત્યારે કુમળાં પાતરાં છે. થોડા વખતમાં તેઓ પણ ધરડા પાન થઈને કઠાય ખરી જશે. પરંતુ વિદ્યાર્થીઓ એ આ સુંદર ઝાડની ડાળોએ છે, અને આ ડાળોએમાંથી આચાર્યો અને અધ્યાપકો કપી પાતરાં ફુટવાનાં છે.

પ્રજ્ઞાદત્તા જેવો અગ્નિ પ્રગટાવો

વિદ્યાર્થીઓને મારી વિનંતિ છે કે મારી ઉપર જેટલી તમારી શ્રદ્ધા છે તેટલી જ શ્રદ્ધા તમારા અધ્યાપકોમાં રાખો. પણ જો તમે તમારા આચાર્યને કે અધ્યાપકોને બદલી ન જાઓ તો તે સમયે તમે પ્રજ્ઞાદત્તા જેવા અગ્નિથી એ આચાર્યને અને એ અધ્યાપકોને ભસ્મ કરી નાખો અને તમારું કામ આગળ ચલાવો. એ જ મારી હૃદય પ્રત્યે પ્રાર્થના છે અને એ જ મારા વિદ્યાર્થીઓને આશીર્વાદ છે.

અંતમાં હું પરમેશ્વરને પ્રાર્થના કરું છું અને એ પ્રાર્થનામાં તમારા સર્વેની સંમતિ માગું છું. મારી પ્રાર્થનામાં તમે સહુ નિર્ભય હૃદયથી જોડાજો. હે હૃદય ! આ મહાવિદ્યા-લયને એવું બનાવ કે તેની અંદરથી ને સ્વતંત્રતાનો નવ આપણે શતદિવસ નંપીએ છીએ તે સ્વતંત્રતા મળે, અને એ સ્વતંત્રતાથી એકતુ હિન્દુસ્તાન જ નહિ, પણ આખું જગત જોઈને હિન્દુસ્તાન એક બિંદુમાત્ર છે, તે સુખી થાઓ.

વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે ગાંધીજી*

પ્રમુખ સાહેબ, વિદ્યાર્થીગણ, બાઈઓ અને બહેનો,

પુરાણી પ્રતિજ્ઞા

આપણને આચાર્ય મહારાજે સ્મરણ આપ્યું છે કે 'જે પ્રતિજ્ઞા કોએસે કલકત્તામાં જાવ તો પાંચ કર્ણ જોડે એ પ્રતિજ્ઞાના સ્મરણ સાથે હું તમને એક બીજી સ્મરણ કરાવવા માગું છું. અને મને ભાસે છે કે એ પ્રતિજ્ઞા કોએસે કરેલી પ્રતિજ્ઞાના કર્તા વધારે મહત્વની છે. હું ગઈ સાલ પંચબમાં ગયો હતો ત્યાં હંદર' કમિટીના બહિષ્કારનો વિચાર અમે સહુએ એકમત થઈને કર્યો હતો. એ કરાવ પર આવતા પહેલાં અમે ચર્ચામાં ઘણા દિવસ ગાળ્યા હતા પંડિત મહાશયીજીએ ઘણી દલીલો કરી હતી, આપણમાં કેટલી કચારા રહેલી છે તેની ચાટ આપી હતી, આપણે ચાર'બચાર છીએ એનો પણ તે વખતે વિચાર થયો હતો, આગેવાનોને જેવમાં નાખવામાં પણ આવે, આ બધો વિચાર થયો હતો. તે છતાં ત્યાં આવેલા 'સહુએ—જેમાં પહેલો હું, બીજા પં. માવંશીયાજી, ત્રીજા પં. મોતીલાલજી અને ચોથા મિ. ઈન્દુજી અને બીજા કેટલાક પણ પહોંચ્યા હતા, તે સહુએ મળીને કરાવ કર્યો કે હંદર કમિટીના બહિષ્કાર કરવો. એ પ્રતિજ્ઞાનું સ્મરણ પહેલું હું તમને કરાવું છું એ વખતે—

* અમદાવાદના વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ આપેલું ભાષણ; તા ૧૫-૧૧-૧૯૨૦

જ એ ચેતવણી આપી હતી કે આ પ્રતિજ્ઞા કરસો તો તમારે તમારો ચોતાનો રિચાર્ટ કાઢવો પડશે, અને તપાસ કરતાં બે બધા જુલમ સિદ્ધ થશે તો ન્યાય મેળવવાને મરુતું પણ પડશે; તે માટે દેરાતું બલિદાન આપવું પડે તો તે પણ આખે જ આપણો છૂટકો છે. મારી ચેતવણી છતાં એ પ્રતિજ્ઞા એ વખતે તે બધાને ખ્યારી હતી. એ સ્મરણ હોંચેસની પ્રતિજ્ઞાના સ્મરણના કરતાં પણ વિશેષ છે; કારણકે હોંચેસની પ્રતિજ્ઞા ઉપર તો એવો એક આરોપ છે કે તે વખતે લોકોને વિચાર કરવાનો વખત મળ્યો ન હતો, મારી વાણીથી અંબાજી નામને સદ્બોધે કબજા કરી લીધું હતું. ખીતે આરોપ એ છે કે પહેલી જ વખત મુસલમાનો મોટી સંખ્યામાં હોંચેસમાં ગયા અને તેમના સંખ્યાબળથી કસાવને બહુમતી મળી. ખરી વાત તો એ નહોતી જ. ખરી વાત તો એ હતી કે પ્રાંતવાર ગોઠવી મળતરી થઈ હતી અને તેમાં બે પ્રાંતોને જોડીને બાકીના બધાએ જાહેર મતે એક જ કસાવ કર્યો હતો. છતાં એ કસાવની ઉપર બધાએ માણસોએ વિપાર નહિ કર્યો હોય એ ખરું છે, અને તે માટે એ પ્રતિજ્ઞાને તમે ભલે વાળ ન આપો; જોકે જેને હોંચેસને માટે માન છે, હોંચેસના કસાવનો અમલ કરવામાં જોને આંતરણના અવાજનો આધ નથી આવતો, તેણે તો એ પ્રતિજ્ઞાને પ્રજા નિશ્ચયપૂર્વક પાળવી જ જોઈએ પરંતુ પંબજની પ્રતિજ્ઞા તો ઇરાદાપૂર્વક લેવામાં આવી છે. કહે છે, જે વખતે આવેરા નરાયે રહ્યો નહોતો તે વખતે, વિચાર કર્યા પછી લેવામાં આવી છે, સંકટનું પૂરું માન હવે ત્યારે લેવાયેલી છે. જોએને મટિ તમને માન છે, જોએ તમારા અગ્રેસરો છે તેમણે જે પંબજને મટિ આપણે લીધી રહ્યા છીએ તે પંબજનું નાક રાખવા માટે દંડ નિશ્ચય કરેલો છે. એ પ્રતિજ્ઞાનું હું તમને સ્મરણ કરાવવાનો હતો.

સોનાની ઝેડી

હવે જે વિદ્યાર્થીઓ આ રાષ્ટ્રીય વિદ્યાલયમાં નથી જોડાયા તેમને હું 'પહું છું' કે તમે શું માગો છો? તમે હિન્દુસ્તાનને સાથે સ્વતંત્રતા—સ્વરાજ્ય ઇચ્છો છો? તમે તમારી ચોતાની સંસ્કૃતિ ઇચ્છો છો કે પરાધીનતા ઇચ્છો છો? પરાધીનતાને સહન કરી લેવાને તમે તૈયાર હો તો તો તમને કહેવા સાથે એક સમ્મત પણ મારી પાસે નથી. ગુજરાત હોંચેસમાં તમારે માટે મોટાં મોટાં વિનોદનાં મેદાનો છે, ત્યાં તમે સ્મરંતમત કરી શકો છો, ત્યાં તમારે મટિ મોટા મોટા પ્રોફેસરો છે. ત્યાં જેવી લેખારેટરી છે તેવી આ વિદ્યાલય તમને આપી શકે તે પહેલાં ધણી કાળ જશે. તેવી સમગ્રતા તમને અહીં નહિ મળે. પણ કેદીને સોનાની અને રત્નો જડેલી ખેડો પહેરાવવાથી તેનું કેદીપણું જોડું થઈ દોષ તો તમે ગુજરાત હોંચેસમાં કેદી નથી. પણ જે તમે માનતા હો કે જ્યાં આપણી સ્વતંત્રતા ત્યાં જ આપણું તેજ રહી શકે, તો તમે ગુજરાત હોંચેસનો, ત્યાં જમે તેટલી સમગ્રતા મળતી હોય તે છતાં, ત્યાં કરતો, અને આ મહાવિદ્યાલયમાં અગવડો વેઠતાં છતાં તમે કાળજી રાખો. હું તમને ઉચ્ચકરવા નથી ઇચ્છતો, પણ તમારી બુદ્ધિને બજાત કરવાને ઇચ્છું છું, તમારી ફરજનું તમને જ્ઞાન કરાવવા ઇચ્છું છું, તમારી અક્ષમતા મારી અક્ષમતા સાથે વ્યવહાર કરાવી આપવા ઇચ્છું છું. છતાં તમને એવું સૂઝવું હોય કે જ્યાં સુધી સરકારી નિરાજમાં બાણી ત્યાં સુધી આપણાથી સ્વતંત્રતાને

વિચાર જ ન કરી સકાય, એવો વિચાર કરવામાં નિમકહારામપણું રહેલું તમને લાગે તો તમે સરકારી શાળા ખોલે ન છોડાવો. જ્યાં સુધી સરકાર મારફત શિક્ષા લઈએ ત્યાં સુધી સરકારનું રૂંઠું બોલવું જોઈએ. પણ આ સરકાર તો હલ્લત બની છે, તેણે આપણા ઉપર અત્યાચાર કર્યા છે, તેણે પ્રભુનું નર હૃદય છે, તેણે આપણા ધર્મ ઉપર તરાપ મારી છે, આમ છતાં શું સરકારનું રૂંઠું ઇચ્છી રાકીએ ? અને કહી રાકીએ કે આ સત્તાનત એવી ન્યાયી છે કે સૂર્ય તેની ઉપરથી કદી આથમી જતો નથી ? અને એવું ન ઇચ્છી રાકીએ તો તેથી સરકાર પાસેથી નાસી છૂટું જોઈએ. એકેએક ધર્મ શીખવે છે કે ધર્મને બેઠકા થવા સરખું બીજું પાપ નથી. માટે જ મેં લખેલું છે કે આ સરકારના વિદ્યાલયમાં રહીને શિક્ષણ લેવું એ જે રાજ પર બેઠા હોઈએ તે જ રાજ કાપવા બરાબર છે. તેથી જે વિદ્યાર્થીઓએ હજી સુધી સરકારી શાળા કે હોલેજ નથી છોડી તેમને હું કહું છું કે તમે ફરીફરીને તમારા હૃદયને તપાસો. તમને લાગે કે આ સરકારનો અંત લાવવો જ જોઈએ તો આપણું સત્ત્વ, આપણી બહાદુરી એમાં જ રહેલી છે કે એ સરકારની નિરાશોમાંથી તરત નીકળી જઈએ.

આચાર્ય મદારાજે તમને બતાવ્યું કે કેટલોક સહકાર તો અનિવાર્ય છે, જ્યારે કેટલોક આપણે તરત એવી ઘણી રાકીએ તેમ છીએ. કેટલાક પ્રકારની વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાને માટે તો આખા દેશનો ત્યાગ કરવો પડે છે. એવો દેશનો ત્યાગ કરવાનોએ વખતા આવે, ન આવે એમ હું કહેતો નથી. પણ આજે એવો વખત નથી આવ્યો એટલે એ આપણે નહિ તપાસીએ. આપણે જે તપશ્ચર્યા કરીએ તે આપણા પોતાના કામ પૂરતી જ કરવી જોઈએ. આપણે જેટલી ચિત્તશુદ્ધિ કરવી હોય અથવા જેટલા રોગમાંથી મુક્તિ મેળવવી હોય તેટલી જો એક દિવસના ઉપવાસથી થઈ શકતી હોય તો બે દિવસ ઉપવાસ કરે તે બેતકું કહેવાય. જે તપશ્ચર્યા આપણે કરાવી છે તેટલીથી આપણું હાર્થ ચઢ જઈ હોય તો વધારે કરવી ન જોઈએ. એ જ જવાબ તાર, રેલવે વગેરેના સહકારને વિષે છે. જે સહકારથી આપણું તેજ હજાય છે, જે સહકારથી સરકારની પાસે આપણે ઇચ્છાપૂર્વક દાન લઈએ તેનો ત્યાગ તરત કરવો જોઈએ. તેવો સહકાર સરકારી નિરાશોમાં જવું એ છે. અત્યારે સારે નસીએ રાષ્ટ્રીય મહાવિદ્યાલય થયું છે. આપણા આચાર્ય અને અધ્યાપકો જેવા બધે કેકાણે નથી હોતા. હું અહીંની શુન્નતા હોલેજના પ્રોફેસરો નેડે તેમની સરખામણી કરવા નથી માગતો. એ તો થોડા વખતમાં એની મેળે થઈ જશે. રાષ્ટ્રીય શાળા ન ખુલવાથી હજી સુધી હોલેજ ન છોડનાર વિદ્યાર્થીઓને હવે પહેલાં હતા તેવો સમય નથી રહ્યો. હવે તેઓ એમ નહિ કહી શકે કે નહું વિદ્યાલય નહિ ખુલે તો શું થશે ? તેમણે તો હવે તરત જ આ મહાવિદ્યાલયમાં દાખલ થઈ જવું જોઈએ.

અધ્યક્ષ વિદ્યાર્થીઓ

મેડિકલ હોલેજના એક વિદ્યાર્થીએ મને પૂછ્યું કે અમારે અસહકાર કરવો હોય તો શું કરું ? મેડિકલ હોલેજના વિદ્યાર્થીઓમાં બે પ્રકાર છે. તેમાં જે ફી ભરીને લાજુનારા છે તેઓ તો આવતી કાલે જ કદી જાય. પરંતુ જેઓ સરકાર પાસેથી સિધ્ધાન્ત લઈને

બહુતા હોય અને અમુક મુદતમાં એ રકમ પાછી આપી દેવાની કે અમુક વર્ષ સરકારની તોફારી કરવાની જેમણે બંધણી કરી હોય તેવાઓને આજે જ કહેજો છોડવાની સલાહ હું આપતો નથી. પ્રજાની પાસેથી જે પૈસા આપણે એકઠા કરીએ છીએ તેમાંથી તેમને હું પૈસો નહિ આપી શકું. તેઓ એટલી રકમ બીજા ક્યાંકથી મેળવી એ સરકારને ભરી દીધે પોતાની મેળે પોતાની મુક્તિ મેળવી શકે તો મેળવવી એ તેમનું કર્તવ્ય છે. પણ પોતાની ચાંકના પૈસાથી બહુનાર વિદ્યાર્થીઓનો સલાહ મારી પાસે વધારે જરૂરી આવી પડેલો છે. આપણને વૈદુ' શીખવાની બીજી સગવડ મળે કે ન મળે તોપણ જે વિદ્યા લેતાં આપણી સ્વતંત્રતા દૂર જરો એમ લાગે તેવી વિદ્યાનો ત્યાગ કરવો જ નોંધવો, ને એવી સગવડ ન મળે ત્યાં સુધી એ વિદ્યાના મોહનો ત્યાગ કરવો અને બીજા કોઈ ધંધામાં રોકાઈ જવું. આ પ્રજાને રાહુર વિનાની બની જરો તો વિદ્યા મેળવીનેય શું કરી શકવાની? વિદ્યાના મોહને હું વખોડતો નથી. વિદ્યાને મોહ હોવો એ જીવાનનો ધર્મ છે; એ મને સ્વીકાર્ય છે. પણ એ મોહની ખાતર આપણા દેશને—આપણા ધર્મને હોમવો નહિ નોંધવો.

સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે

જે વિદ્યાર્થી ધર્મને સાચવી રાખીએ તે જ વિદ્યા. આ વિદ્યાર્થીઓમાં એ જ સૂત્ર સંધારવામાં આવેલું છે. તે સૂત્ર મને બહુ સરસ લાગ્યું છે. સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે જ્ઞનાયી મુક્તિ મળે તે વિદ્યા. મુક્તિ એ પ્રકારની છે. એક મુક્તિ દેશને પરાધીનતામાંથી છૂટા કરવાની તે, એ શોડા વખતને માટે હોય. બીજી મુક્તિ સમને સાર છે. મોક્ષ કે જેને પરમધર્મ કહીએ તે મેળવવો હોય તો દુન્યવી મુક્તિ પણ હોવી નોંધવો જ. અનેક બચમાં રહેલો માણસ નિરંતરનો મોક્ષ નથી પ્રાપ્ત કરી શકે. નિરંતરનો મોક્ષ મેળવવો હોય, પરમ પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત કરવો હોય તો નજરનો મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો જ છૂટકો છે. જે વિદ્યાર્થી આપણી મુક્તિ દૂર પાયાં છે તે વિદ્યા ત્યાગ્ય છે, તે વિદ્યા રાક્ષસી છે, તે વિદ્યા અધર્મ્ય છે. સરકારી વિદ્યાલયમાં મળે છે તે વિદ્યા ગમે તેવી હોય તોયે ત્યાગ્ય અને રાક્ષસી એવી સરકાર મારફત મળતી હોવાથી ત્યાગ્ય છે.

માળાપો અને વિદ્યાર્થીઓ

વિદ્યાર્થીઓએ માળાપ પ્રત્યે કેમ વર્તવું, તેમની આજ્ઞાનું ઉદ્ધેષન કરવું કે નહિ એ વિષે હવે હું વિદ્યાર્થીઓને કહીશ. તમારો પરમ ધર્મ છે કે તેમની આજ્ઞાનું સુંદર રીતે પાલન કરવું. પણ માતાપિતાની આજ્ઞાના કરતા પણ તમારા અંતરનો નાદ વધારે છે. તમારા અંતરનો નાદ જો તમને એમ સંભાવે કે માળાપનાં વચન કેવળ નળગાઇનાં જ છે, સરકારી શાળા છેડવી એમાં તમારો પુરુષાર્થ રહેલો છે, તો માતાપિતાની આજ્ઞાનું ઉદ્ધેષન કરીને પણ તમે સરકારી શાળાને છેડજો. પણ એવો અંતરનો નાદ કોને હોય? મેં આગળ ધણીવાર કહેલું છે તે જ ફરીથી કહું છું કે જે માણસની અંદર વિનય ભર્યો હોય, જેણે હંમેશાં આજ્ઞાનું પાલન કર્યું કરેલું હોય, જેણે નીતિના કાયદા સમગ્ર લીધા હોય અને પાળ્યા હોય, તે જ આજ્ઞાનું ઉદ્ધેષન કરી શકે. જે દયાધર્મને પોતાના જીવનમાં પ્રધાનપદ આપે છે,

જેણે બ્રહ્મચર્યવ્રતનું પાલન કરીને પોતાની ઈન્દ્રિયો પર કાબુ મેળવ્યો છે, જેણે નથી પોતાના હાથપગને મેલા' ક્યાં કે નથી પોતાના મનને મેલું કહ્યું, જેણે અસ્તેયવ્રતને પાળ્યું છે, જેણે અનેક પ્રકારના લોચા લેખા કરીને પરિશદ નથી કર્યો, તે ન કહી શકે કે મારા અંતરનો આ અવાજ છે. તમે ગાંધીનો અવાજ લઈને તમારાં માળાપ-પાસે ન જાઓ. તમારો પોતાનો ન અવાજ લઈને તમે તમારાં માતાપિતા પાસે જાઓ અને તેમને હંડવત્ પ્રણામ કરીને કહેજો કે અમારાથી તમારી આજ્ઞા નહિ પળાય.

એક વિદ્યાર્થીએ મને કહ્યું કે મેં માળાપની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરીને સરકારી શાળા તો છોડી, પણ હવે શાસ્ત્રીય મહાવિદ્યાલયમાં મારે ન જવું એમ તેઓ કહે છે. મેં તેને સલાહ આપી કે એ આજ્ઞાનું તો તમે જરૂર પાલન કરો. માળાપને લાગણું હોય કે નવા વિદ્યાલયમાં મળશે તે વિદ્યાર્થી નુકસાન થવાનું છે અને તેથી એ વિદ્યાને રોકવા ઇચ્છે તો તેણે ઈચ્છવાનો તેમનો હક છે, અને એવી આજ્ઞા માનવી એ પુત્રનો ધર્મ છે. માળાપ નથી વસ્તુથી, જો તે તેમને જોડી લાગે તો, છોડવાને રોજી શકે છે. એલ ઉપાધ્યાયના 'દંડન' તેઓ ન પાડી શકે દરેક વિદ્યાર્થીએ આ બાબતમાં પોતાનો ધર્મ શો છે તે જોઈ લેવો, અને ત્યારપછી જો પોતાનું કર્તવ્ય લાગે તે માળાપ કે સરકાર કોઈ પણ વિરોધ કરે તોપણ કરવું. તેમ ક્યાં વિના ફેરા ચડી નહિ શકે.

સુબંધનો બનાવ

હવે હું તમને સુબંધમાં બનેલા એક બનાવ વિશે કહું છું. ત્યાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ શરમ શરમના પોકાર કર્યા. તેવા અવાજ કરનારોઓમાં બાઈ નિમકર પણ હતા. સુબંધની સલામા મેં મિસિસ બેસન્ટના અધમાન ઉપર બાર મુક્યો હતો. જેમણે અસહકારનો અંગીકાર કર્યો છે તેવા કોઈ વિદ્યાર્થી પાસેથી હું શાન્તિનો બાંજ નેવાને ન હજ્યું. અસહકાર કરનારે તેનાં ત્રણ પદનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. તેમાં પહેલું પદ છે કે શાન્તિને તમે હૃદયમાં રોધી રાખજો કે નથી આપજો શાન્તિનો બાંજ કરવો, નથી કોઈને ગાળ દેવી, નથી ગુસ્સો કરવો, નથી કોઈને તમારો મારવો કે નથી શરમ શરમના અવાજો કરવા. એમ થાય ત્યાં સુધી કોઈનાથી આ હડતમાં ન જોડાઈ શકાય. મેં બાઈ નિમકરને કહ્યું કે તમે શાન્તિનો બાંજ કર્યો છે. તમને મિસિસ બેસન્ટ કે બાઈ પુરુષોત્તમદાસે કે બાઈ સેતલવાડે બલે ગમે તેટલો અઘાત પહોંચાડ્યો હોય, છતાં રોમ રોમ કરવું એ તમારો ધર્મ ન હતો. તમારો ધર્મ તો એ હતો કે શાન્ત રહેવું અથવા સાતિપૂર્વક સસામાથી ચાલ્યું જવું. બાઈ નિમકર મારી વાત સમજી ગયા અને તેમણે જરી સલામાં તે માટે પશ્ચાત્તાપ કર્યો અને પોતાની બહાદુરી બતાવી આપી. જો પોતાની ભૂલો કબૂલ કરે ને તે માટે પશ્ચાત્તાપ કરે તે ખરો બહાદુર છે. એમ કરીને બાઈ નિમકર આગળ વધ્યા છે.

ત્રણ પદ

તે ન પ્રમાણે તમારી પાસેથી—શુદ્ધતા કૌલેજમાં જાઓ છો તેમની પાસેથી તેમજ આ મહાવિદ્યાલયમાં દાખલ થયા છો તેમની પાસેથી—હજ્યું છું કે તમે તમારો ધર્મ ન

ચુકો. અસહકારની પ્રતિજ્ઞાનાં ત્રણ પદ છે. પહેલું પદ છે શાન્તિ. અસહકાર શાન્તિમય, તલવાર વિનાનો હોવો જોઈએ. જ્યાં પણ તલવાર છે, હાથ પણ તલવાર છે અને લોખંડનો ધારવાળો દુકરો પણ તલવાર છે. ખીલું પદ તાલીમ કે સંયમ છે, અને ત્રીજું વક્ષ છે. આપણે વિશુદ્ધ હોઈએ ત્યારે યજ્ઞ—બલિદાન કરી શકીએ. બલિદાન આપ્યા સિવાય કોઈ પવિત્ર—વિશુદ્ધ બની શકે નહિ અને વિશુદ્ધ ન બને ત્યાં સુધી તમે તમારી શાખા ન છોડજો અહીં આજ સગમ્ય ૧૦ વિદ્યાર્થીઓ છે. તેમનાથી—પાંચ જ વિદ્યાર્થીઓ હોય તેા તેટલાથી પણ વિદ્યાર્થીક પોતાનો વ્યવહાર ચલાવશે. તેનો પાથો પવિત્ર હશે તો એ પાયાની ઉપર સ્વરાજ્યની સ્થાપના થશે જેણે પોતાની વિશુદ્ધિ કરી નથી તે આ પવિત્ર પાયાની વિશુદ્ધતામાં જશે. કરશે નહિ, પણ તેને નામોશી લગાડશે. મટિ'આ મહાવિદ્યાલયમાં દાખલ થવા ઇચ્છનાર વિદ્યાર્થીઓને હું કહું છું કે તમે આ અસહકારનાં ત્રણે પદોનું પાલન કરવા ન ઇચ્છતા હો તો તમે તેનો ત્યાગ કરજો.

આખ્યાયોને

આ સભામાં આવેલાં માળાપોને હું કહું છું કે તમે રાષ્ટ્રીય પરિપક્વતા હાંસર કરતાં, તેના ઠરાવો તમે હંચા હાથ કરીને પસાર કર્યા છે, તમે હાંમેસને પણ માનનારાં છો, તમે તમારી જવાબદારી સંપૂર્ણ રીતે સમજો. તમે તમારા છોડાઓ ઉપર આધાત ન કરો. તમે હિન્દુસ્તાન ઉપર આધાત ન કરો. તમારા છોકરાલીકરી ચલા કરવાને ઇચ્છે તો તેમને તેમ કરતા અટકાવશો નહિ, પણ તેમને આશીર્વાદ આપજો અને તેમને આ રાષ્ટ્રીય મહા-વિદ્યાલયમાં તમારા આશીર્વાદ સહિત મોકલજો તેમ નહિ કરો તો તમે તમને પોતાને લનવશો, શુન્નરાતને લનવશો, શુન્નરાત અને તેથી હિન્દુસ્તાન નબળું છે એમ સિદ્ધ કરશો.

ઉપસંહાર

શુન્નરાતે આજ સગી રાજ્યપ્રકરણી બાળતમાં કદાપિ આરલો ભાગ નથી લીધો. આજે શુન્નરાતે હવે રાજ્યપ્રકરણમાં પરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. તેના તે નિશ્ચય માત્ર રહ્યો અને તેથી શુન્નરાત અને સમસ્ત હિન્દુસ્તાન ઉજ્જવળ થાઓ. તમારામાં સત્ય કે વીરતા બલે ન હોય પણ તમારા છોડાઓમાં સત્ય આબુ હોય, વીરતા આવી હોય, તો તમે તેને અવસ્ય પોષજો. એટલી શક્તિ ઇશ્વર તમને આપો એવી પ્રાર્થના કરીને હું વિરમુ છું.

મહારાષ્ટ્રયાત્રા

[૫, ૬મી થી આશુ]

પ્રવૃત્તીર્થ

તા. ૫મીએ બપોરે ગાંધીજીને સ્વ. તિલક મહારાજના ગાયકવાડ વાડામાં લઈ જવામાં આવ્યા ગાયકવાડ વાડા એ તો એક વીર્ધ જ છે. તિલક મહારાજ જે ખંડમાં ઉઠતાં એસતા તે ખંડમાં ગાંધીજીને રા. કેળકર લઈ ગયા એ ખંડ અને ચાર મહિના ઉપર જોયો

હતો તેવો ને તેવો જ આ વખતે પણ હતો. પણ આ વખતે ત્યાં અમને કોઈ અજબ અન્યતા લાગી. મહારાજના પુત્રોએ સૌંદર્ય સ્વાગત ક્યું, બધાને તિલક મહારાજની પ્રિય સોપારી આપી, ગાંધીજીને તિલક મહારાજની પ્રતિમાવાળો એક ચાંદીનો ચાંદ પહેરાવ્યો, અને એ સોપારી જે ચાંદીની દાબડીમાં રહેતી તે દાબડી પણ ગાંધીજીને એનાયત કરી. આ બધું ગાંધીજીને બહુ બહુ લાગ્યું. આ ચાંદ અને દાબડી તેઓ તે દિવસથી સદા પોતાની પાસે જ રાખે છે.

નેતાઓની અશ્રદ્ધા

૧. આ પછી બીજા જ ખંડમાં સ્થાનિક નેતાઓ અને કાર્યકર્તાઓની ખાનગી સભા રાખી હતી. રાષ્ટ્રીય પક્ષના ધણીખરા સ્થાનિક નેતાઓ હાજર હતા. કાર્ય શી રીતે લેવું તે વિષેની વાતો કરતાં વધારે વાતો રાંકાઓ અને મુરકેલીઓ વિષે ચાલી. કેટલાકને રાજાત્યાગની આવશ્યકતા વિષે સંકા હતા, કેટલાક રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ થાય ત્યાં સુધી રાહ ભેવાના પક્ષમાં હતા, બધાયને નાણાંની લીડ એ મોટામાં મોટું નડતર લાગતુ હતું. ગાંધીજીની બધી દલીલ તો અહીં નહિ આપુ, પણ તેનો સાર આપીશ. તેમણે પ્રથમ નાણાંનું કે શિક્ષણ સારું હોય આ નરસું હોય તેનો પ્રશ્ન નથી; આદ્ય પ્રથમાં ખામી હોય આ ન હોય તે પ્રશ્ન નથી; જે સરકાર આપણને જખમ કર્યા છે તે સરકારના છત તળે શિક્ષણ લેવું એ પાપ છે એ વાત છે. બીજી વાત તેમણે એ નાણાં કે રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ થાય ત્યાં સુધી કેવી રીતેમાં રાહ ભેજ રાકાય કે જ્યારે આ સરકાર સહ્ય હોય; આ સરકાર તો સહ્ય રહી નથી અને એ અસહ્ય સરકારના કરતાં કોઈ પણ રીતિ બહેતર છે. નાણાં ન મળી શકે એ વાત તો અશ્વની જ હતી. પ્રખર છુદ્ધિ અને અપ્રતિમ સ્વાર્થત્યાગના ધામ મહારાષ્ટ્રમાં કાંઈ ઉણપ હોય તો તે અશ્વની જ છે એમ ગાંધીજીએ નાણાંનું. જે વસ્તુને તિલક મહારાજે પોતાનો ધર્મ બનાવ્યો હતો અને જેનું રક્ષણ કરતા તેઓએ દેહ છોડ્યો તે સ્વરાજ્યને ધર્મ બનાવવાની ગાંધીજીએ માગણી કરી. અશ્વ વિષે કહેતાં તેઓએ લગભગ એમ કહ્યું કે તમે આજ મીચીને અશ્વ રાખો—I want you to be reckless in faith. બધા ઠાકરાઓ એજી વખતે રાજાઓ ખાલી કરે તો પછી તેમને માટે શી રીતે વ્યવસ્થા થાય, બીજા માગીને કરી રાજીયે? — આ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપતાં ગાંધીજીએ કહ્યું કે બધા જ વિદ્યાર્થીઓ નીકળશે તો તે અધ્યાપકોને નીકળ્યા વિના ચાલવાનું છે? અને બધા અધ્યાપકો નીકળ્યા એટલે તો આખો દેશ હાલી ઉઠશે. આખો દેશ ગામ હાલી ઉઠે તો શું હિન્દુસ્તાનમાં બધી પ્રવૃત્તિને પહોંચી વળવાને માટે નાણાં છે? — એ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપતાં ગાંધીજીએ કહ્યું, આટલી બગ્ગતિ થયે તે દિવસે રામનાથ દાળી કામળીવાળા પોતાના ખજનામાં એકે પૈસા દાળી રાકશે ખરા કે? રા. કેળકરનું આપી સમાધાન બહુ થયું હોય એમ ન નાણાંનું. તમારો તો આવો સીધો હિસાબ છે, અમારો નથી, અમને ગમે તે ધર્માદા ખાતાંઓમાંથી પૈસા કાઢવા સહેલા નથી લાગતા, એમ તેમણે નાણાંનું. આ અશ્વ લગભગ બધાયે નેતાઓમાં નાણાંની હતી. પણ એ અશ્વ નિષ્કારણ છે એ વાતની સાખીતી તો પૂનામાં જ મળી રહી હતી. તે તરફ હવે આપણે વળીએ.

‘આત્મસ્મરણીય ભગિનીઓ’

તા ૧૬ીએ બપોરે સ્ત્રીઓની સભા ક્લિર્કર નાટકશાળામાં રાખેલી હતી. નાટકશાળાની નીચેની બધી જગ્યા તથા ઉપરની બન્ને ઝેલેરીઓ સ્ત્રીઓથી ભરેલી હતી. એક તરુ પછુ જગ્યા બાક્યે જ ખાલી હતી. ચન્દ્રને જોઈ સાગર ઉઠાડે તેમ આજે ભરતી ચડી હતી. હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી બધા વર્ગોની બધી વયની સ્ત્રીઓ હતી. એક સુદર પદ્મી કાર્યનો આરંભ થયો. તેમાંની કેટલીક ક્ષીઓ તેની સાર્થકતા જણાવવા માટે અહીં આવી હતી :

દિન જાલે ઘુઘરે ભારત મૂળ

સંઘટોં યા તારક તુમ્હીં જનતલા

પ્રભુ દેવો ચક્ષુ યા સત્કાર્યાલા ॥ ચાલ ॥

જાવં દે નશિવાચં હે પારતંત્ર્ય વિલયાલા ॥

માન્ય અહો સ્વાગત૦

જરી આમુન્ના વાલ તિલક આજિ ગેલા

બવચિત્ત હા ઘાત જનાંવા જાલા

તરિ આતાં ભાર તુમ્હાંવર આલા ॥ ચાલ ॥

ઠેઠનિયાં વિસરે આમ્હીં યા તિલકનિષ્પન્નદુ સાલા ॥

માન્ય અહો સ્વાગત૦

ગાંધીજીએ બહેનોને ‘આત્મસ્મરણીય’ કહીને સંબોધી અને લગભગ પોણે કલાક સુધી જે હૃદયોધન કર્યું તેમાંના વિચિત્ર ઉદ્દેશ્યો ભાન અહીં આપું છું :

“હું જાણું છું કે હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી અને બીજી બધી કેમોનો ધર્મ આપણી સ્ત્રીઓના જ હાથમાં છે. સ્ત્રીઓ ધર્મ તજશે તે દિવસે આપણા ધર્મ નષ્ટ થઈ જશે. આપણા શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે જ્યાં રાજ અને સ્ત્રીઓ ધર્મ છેડે છે ત્યાં દેશ નષ્ટ થાય છે. આપણે ત્યાં સ્ત્રીઓએ ધર્મ તદ્દન નથી છેડાયો, પણ રાજાએ તે છેડાયો છે. આપણે ત્યાં જે રાજ્યાધિકાર ચાલે છે તે રાજાજનન્ય જેવો છે—તે રાક્ષસીરાજ્ય જેવો છે.” બિદાયિત અને પંડબના અન્યાયોનો ઉલ્લેખ કરીને તેઓ બોલ્યા : “આ સહનશ્વ મરેને નામર્દ બનાવી રહી છે. આપણે નામર્દ ન હોત, સ્ત્રીઓ બીર પુરુષો પેદા કરત તો અત્યાચારો અસંભવિત થાત. પણ મને અસ્પૃશ્ય છે કે આજકાલ આપણા દેશમાં આપણા મર્દો નામર્દ થઈ ગયા છે. હું હિન્દુસ્તાનની માતાઓ પાસે અશ્રુપાત ચાહું છું. તેઓ મર્દો પેદા ન કરે ત્યાં સુધી દેશનો ઉદ્ધાર અશક્ય છે. + + + પણ મર્દો પેદા કેમ કરાય? ન્યાયે સ્ત્રીઓના હિતમાં હિંમત આવે, ભક્તિ આવે, શ્રદ્ધા આવે, ધૃત્યર તેમના હૃદયનો પતિ બને, તેઓ હૃદયથી જ ડરતી થાય, મનુષ્યથી ડરતી મટે, તો જ હિન્દુસ્તાનમાં મર્દો પેદા

યાય. + + + રાવણરાજ્યને ખંધ કરવું હોય તો રામરાજ્ય પેદા કરવું જોઈયે. રામરાજ્ય મેળવવાની તાકાત તો ત્યાં સુધી બહેનોએ પાર્વતી કૌસલ્યાના જેટલાં તપ નથી કર્યો, દ્રૌપદી 'દમયંતી'ના જેટલું ધર્મપાલન નથી કર્યું, ત્યાં સુધી કેવું ? ત્યાં સુધી મદો પેદા થવા અશક્ય છે” આ પછી અમૃતસરની જે સ્ત્રીએ પ્રભાતમા આવી દેરાને ‘જ્યોતેન્દ્રિય’ બનાવવાની ગાંધીજી પાસે માગણી કરેલી તેનો ફિરોસો કહી સંભળાવ્યો અને પોતાની બિડા માગવી શરૂ કરી. પ્રથમ બિડા પવિત્રતાની માગી, બીજી બિડા મુસલમાનો માટે દેવ કાઢી નાંખવાની કરી, ત્રીજી બિડા રાવણરાજ્યની શાળામાંથી બાળક બાળકીઓ કઠાવવાની માગી, અને ચોથી બિડા સ્વદેશીધર્મના પાલનની માગી, અને પાંચમી બિડા ત્યાગ—અલંકાર આભૂષણાદિ તથા દ્રવ્ય—ની માગી.

આ માગણી થતાંની સાથે જ જે દૃશ્ય બની રહ્યું તે વર્ણવવાને કવિની કલમ જોઈયે. અમદાવાદ, ડાકોર, વગેરે સ્થળોની બહેનોએ પોતાના આભૂષણો આપી દીધેલા જોયા છે, પણ પૂનાએ આ સ્થળોને બૂલાવ્યાં એમ કહું તો અતિશયોક્તિ નથી. મંગલદારભ એક પારસી બહેને પોતાની સોનાની બંગડી આપીને કર્યો, અને પછી તો એક બે ત્રણ એમ બંગડીઓ બહુગરના ખીસ્સામાંથી જેટલી ઝડપથી નીકળે છે તેમ નીકળવા માડી. બંગડીની સાથે ગળાની કંઠીઓ, એરિંગો, વાળનાં ફુલો, રૂપીયા ઉમેરાયાં. સ્ત્રીઓ માંદોમાંદો નાણાં ભેગાં કરીને આપી રહી હતી. ઉપરની ઝેવરીમાની બહેનોએ કોઈ બાઈનું ઉપરણું લઈ તેમા ઉધરાણું કરી તે ઉપરણું ઉપરથી લટકાવ્યું આમ પૈસા અને દાગીનાની લગભગ અઘાં કલાક સુધી ઊભા હતા. ગાંધીજીએ રા. હરિલાલ કાંટકને કહ્યું, “હવે દખ્ખાલુમાં અઘ્ઘા નહિ આવે તો ક્યારે આવશે ?” પણ આ દૃશ્ય લાંબો વખત નિરખ્યા કરવાનું બાળ્યમા ન હોય. અમારે તો તરત વાછ અને સતારા જવા માટે ફોન્ટર પકડવાની હતી, એટલે રા. હરિલાલ કાંટકને એ ઊભા સકેલવાનું કહી અમે આ ‘પ્રાત સ્મરણીય’ બહેનોની રબ લીધી. રસ્તે રા. કેળકર ગાંધીજીને મળ્યા. ગાંધીજીએ તો જે અલૌકિક દૃશ્ય તેઓ જોઈ આવ્યા હતા તેનો તેમને ચિતાર આપ્યો. રા. કેળકર માની નહિ શક્યા. તેમને પણ ગાંધીજીએ હસતાં હસતા કહ્યું કે “સ્ત્રીઓને જોઈને તો તમે અઘ્ઘાવાન થાઓ.”

હિંદુમુસલમાનને—

મારા મહેમદાવાદના બાપણથી કંઈ ચર્ચા ઉત્પત્ત થયેલી મેં સાંભળી છે. તે બાપણનો જોઈતો ભાગ મેં તો આ લખતી વેળા જ વાંચ્યો. તેમા એક જ અગત્યની જૂઠ્ઠા જોડ છે. 'સાધુ અને મળ્યા' એમ મારા બાપણના રિપોર્ટમા જણાવ્યું છે. એ પ્રમાણે બોલ્યાની અને શ્રામ નથી. પણ બોલવામાં જીભની બૂલ થઈ ગઈ હોય. અને સાધુ મળ્યા જ નથી. એટલા દોષને સારું હું કહ્યા મારાં છું. હકીકત આ છે: મારી પાસે તેમના બે માણસો આવ્યા ને તેમણે મને સાધુનો સન્દેશો આપ્યો કે મને તેઓ બોલાવે છે. મેં આ વેળા બનેલી હકીકત સાંભળી લીધી હતી. મેં કહ્યું કે મને તો જવાનો વખત જ નથી, પણ જો સાધુ પધારશે તો મળીશ. મેં તેમને પધારામાં એમ કહેડાવ્યું કે 'તમે સાધુવેશમાં સાધુને ન શોભે એવું કાર્મ ક્યું છે એવો મને ભય છે. સાધુવેશ છોડીને જ આવશે તો સારું છે. સાધુઓની પાસેથી હું નિર્ભયતા ને દયાના પાલનની આશા રાખું છું. સાધુઓની પાસેથી હું એવી આશા નથી રાખતો કે તેઓ હિન્દુ ધર્મના પોતપોતા માહેના ઝગડામાં મુસલમાનોને વચમાં નાખે, કે જેમ સાધુએ આ મોલવીને નાખ્યા જણાય છે. આ મંદેશાથી પણ ખજાનખાટ થયેશે જોડું છું. હતા આ મંદેશાને અને મારા બાપણને હું વળગી રહું છું. બકરાને વિગે બનેલો બનાવ હું ગંભીર માનું છું. તેનું પરિણામ ગંભીર નથી આવ્યું એ આપણું સહજાત્મ સૂચવે છે. અનેક નિર્દોષ જીવેને બચાવવાની સાધુની જરૂર ધરજ છે. પણ સાધુઓથી પોતાની સાધુતાથી—તપશ્ચર્યાથી જ તેમ ચર્મ શકે. સાધુ શરીરખંડથી કે તેવા ખજાના દેખાવથી જીવેને ન બચાવી શકે. વળી તેઓ ધાર્મિક ઝગડામાં મુસલમાનોના બળનો ઉપયોગ ન કરી શકે. મુસલમાનો એકબીજાની સાથે લડતા હોય તેમાં હિન્દુ કોઈનો પામ લઈને ખીખરે કેમ દબાવે ? જો દબાવે તો હિન્દુને નામોશી છે, ને મુસલમાનોને તો મર્યાદા નેત્રું થાય. જેમ આપણે આપણી વચ્ચેના ફિયાદારી ઝગડાઓમાં અગ્રેજોને વચ્ચે નાંખીને રાજ્ય શુભાચું તેમ આપણે જો ધર્મના અંદરઅંદરના ઝગડામાં મુસલમાનને નાંખીએ કે મુસલમાન હિન્દુને નાંખે તો બન્ને પોતાનો ધર્મ શુભાવે. બકરાનો હોમ કરનાર હિન્દુ, મુસલમાનની મદદ માગી પોતે ખીલ હિન્દુઓની સામે થઈને બકરા મારે તો ખીલ હિન્દુની શી વહે થાય ?

આપણે હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે ખરા દિલનો સાધ્યારો દાલખ કરવા માગીએ છીએ; તેમાં અમદાવાદના બનાવથી વિદ્ય આપ્યું છે એમ મારી માન્યતા છે. એ વિદ્યની અસર આજે બહે ન જણાય, પણ તેવાં વિદ્ય આગળ ઉપર વધે નહિ તેથી મેં હિન્દુમુસલમાન બંનેને એતવ્યા છે.

હવે મોલવી વિષે. તેમને તો મેં પાખંડી જ માન્યા છે. મારી પાસે તેમણે કશું તે એક હતું; જે પંતિકા કેટલાક મુસલમાન બાઈઓના નામે બહાર પડી છે તે વળી જુદું જ સૂચવે છે. તેમાં જે વાતો મોલવીની સાથે થયાંનું લખ્યું છે તે તો તદ્દન બનાવટી છે. તે મોલવીએ મારા નામનો દુરુપયોગ કર્યો એટલું જ કહેવાની મારી મતલબ હતી, તેમને કે કોઈને અમદાવાદમાંથી કાઢી મુકનાનો મને શો અધિકાર? પણ તે મોલવીએ અને તો પોતાનો મુરબ્બી હોવાનું કહ્યું. તેથી મેં તેમને સલાહ આપી કે તમે મારી સલાહ માનો તો અમદાવાદ છોડી જાઓ, તેમને કે કોઈ મુસલમાનને ખિલાફત કમિટીને નામે કે મારે નામે અમારી ખરવાનગી વિના કામ કરવાનો હક હોય જ નહિ. એ મોલવીની ઉપર મારો વિશ્વાસ તો જરાયે નથી. તેમની પાસે ખિલાફત કમિટીએ આપેલું કશું અખત્યારપત્ર નથી. એટલે મારી દરેક મુસલમાનને સલાહ છે કે તેમણે તે મોલવીનું કે ખીજા કોઈનું જેને ખિલાફત કમિટી તરફથી અધિકાર ન હોય તેનું સાંભળવું ન જોઈએ.

મુસલમાનો ખિલાફતનું બારે કામ, તે હિન્દુમુસલમાન સ્વરાજ્યનું કામ, ન્યાં મુખી બન્ને નિર્ભય, હિંમતવાન. સ્વાર્થત્યાગી ને સાચા નહિ બને ત્યાં લગી નથી કરી શકવાના. તેથી તેઓએ હમેશાં સાવધાનીથી ચાલવાની જરૂર છે. મહાન લડતોને અંગે સદાયે પાખંડો ચાલ્યા કરે છે, તે બધાં પાખંડોમાંથી બચવું એ આપણી ફરજ છે.

સ્વરાજ્યની શરતો અને અસ્પૃશ્યનીતિ

જુજરાત વિદ્યાપીઠના એક નિર્દોષ દરાવથી અમદાવાદ, મુંબઈ વગેરે જગ્યાએ ખળભળાટ મચી રહ્યો છે. વિદ્યાર્થીને દરાવ કર્યો છે તે એ છે કે જે કોઈ શાળા કેવળ અત્યજનો બહિષ્કાર કરે તેને માન્ય ગણવામાં નહિ આવે. આ દરાવ વિદ્યાર્થીના સિદ્ધાંતને લઇને જ થયો છે. છતાં એ દરાવથી ધણા હિન્દુનાં મન દુખાયા

છે ને તેઓમાંના કેટલાક મને સલાહ આપી રહ્યા છે કે મારે આ વાત અર્થથી નહોતી જોઈતી. કેટલાક કહે છે કે અસ્પૃશ્યતા વિષેના મારા વિચારો માગ હિન્દુઓને બંદી પહોંચાડે છે. બીજા કેટલાક એ વિચારોને સારૂ મારો ચુસ્ત સનાતની હોવાનો દાવો રદ કરે છે. હું મને ચુસ્ત સનાતની કેમ માનું છું તેનાં કારણો હવે પછી તપાસીશ.

અત્યારે તો હું એટલું જ બતાવવા માગું છું કે વિદ્યાપીઠે પોતાના કરાવથી કંઈ નવો નિર્ણય નથી કર્યો. વિદ્યાપીઠે જો બીજો કરાવ કરત તો તે નવો નિર્ણય ગણાત, સરકારની યાજ્ઞાઓમા આજે અંત્યજ જાતિ ઝેળવણી લે છે. મુંબઈની ધણી હાઈસ્કૂલોમા તેવા વિદ્યાર્થીઓ છે, ગુજરાતની હાઈસ્કૂલોમા પણ છે.

જો આજ લગી આપણે આવી નિંદાઓમાં વૈષ્ણવ છોકરાઓને મોકલતા આવ્યા છીએ તો પછી રાષ્ટ્રીય યાજ્ઞામાં તેમનો બહિષ્કાર કરી નવી શાહ દાખલ કરીશું ? અસ્પૃશ્યતાનો પુનરુદ્ધાર કરીને શું આપણે સ્વરાજ્ય મેળવવાની આશા રાખીએ છીએ ?

રેલગાડીમા, હોટલોમાં, અદાલતોમા, મીલોમા અસ્પૃશ્યતા નડતી નથી; ત્યારે નિંદાઓમાં ન્યાં શિક્ષકની દૃષ્ટિએ તીએ મુડાડતાના નિયમો જાળવીને જ બેસી શકાય ત્યાં જ અસ્પૃશ્યતાને કાયમ રાખવી ?

મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી. પાલુદીને આપણે અસ્પૃશ્ય નથી ગણતા, અસ્પૃશ્ય ગણીને તેમને ભાઈ નથી બતાવી ચકતા; તો પછી હિન્દુ ધર્મનું જ ને એક અંગ છે તેને—અંત્યજને રાષ્ટ્રીય નિંદાઓમાં જેમા છતર જાતિ આવી શકે તેમાં પણ અસ્પૃશ્ય ગણવા ?

મારી ઉપર એવો આરોપ મુકવામાં આવ્યો છે કે વિદ્યાપીઠ પામે ઉપરનો કરાવ કરાવીને મેં પણ સરકારના જેવો જ જુલમ હિન્દુ સંસાર પર કરાવ્યો છે. આવો આરોપ મુંકનારને નમ્રતાપૂર્વક યાદ દેવા છતાં છુ કે હું તમને તમારા ધોરણ પ્રમાણે નિંદાઓ અલાવતાં રોકવા નથી ઇચ્છતો; તમે અને ન રોકો. આમાં જુલમ શો ? ખરૂં તો એ છે કે મને રોકવાનો છગોડો કરી તમે જુલમ કરો છો. જેઓ રાષ્ટ્રીય ભાવના પેદા કરવામાં અસ્પૃશ્યતાને હાનિકારક માને છે તેને તેવી અળવણ કરતાં તમે કેમ રોકી શકો ? બીજા આદર્શવાળી, અસ્પૃશ્યતાને ધર્મ જાળુનારી વિદ્યાપીઠે તમે પેદા કરો તેમાં કોઈ તમને નહિ રોકે. તેની અશક્તિ તમને રોકે એ જુદી વાત.

૧૪૫
૧૩

મારી દૃઢ માન્યતા છે કે અસ્પૃશ્યતા એ અધર્મ છે. હિન્દુ ધર્મની તે અતિશય છે. અતિશયતાને પોપરી એ ફરાચક છે, તેને તપશ્ચર્યા કરી દૂર કરવી . સત્યાચક છે. સત્યનો આચક એ જ ધર્મ છે. રૂઢિએ માનેલ દરેક દોષને પકડી રાખવાનો આચક અધર્મ છે.

અસહકાર એ શુદ્ધિશાસ્ત્ર છે. આપણી વિશુદ્ધિ કર્યા નિના અસહકાર અશક છે. ન્યા લગી આપણે આપણા જ એક અંગને અસ્પૃશ્ય માનીએ છીએ ત્યા લગ આપણે હિન્દુ પોતે અને આપણા પડોશી મુસલમાન છત્વાદિ પણ જે આજે અસ્પૃશ્ય બન્યા છીએ તે રહેવાના. મારી દૃઢ માન્યતા છે કે હિન્દુ સંસારની અધોગતિ અસ્પૃશ્યતાના દોષથી થયેલી છે. આપણા પાપે આપણે જ અસ્પૃશ્ય બન્યા છીએ આપણે ધર્મને બહાને અત્યજને અસ્પૃશ્ય ગણ્યા, સંસ્કારે પણ ધર્મ માની આપણને અસ્પૃશ્ય બતાવ્યા છે. અને જેમ અત્યજે તેમ આપણે પણ આપણા પર વિદેહીએ તરફથી ચોટાડવામા આવતી અસ્પૃશ્યતાને સ્વાભાવિક માની મેવતા થયા છીએ. અને જેમ આપણે કહીએ છીએ કે અત્યજ પોતે અસ્પૃશ્યતાને કલક નથી માનતા, તેમ સંસ્કાર પણ કહે છે કે આપણે તો આપણ નીચાપણ આપણો સહજ ધર્મ માનીએ છીએ, માત્ર કેટલાક ગાંધી જેવા વિપ્લવ દરનારા લોકો હિન્દીઓને બમાવી તેમની સ્વાભાવિક ગતિને અધોગતિ તરીકે ગણાવે છે.

ગુજરાતી હિન્દુ સંસારને હું પીનનીતે કહું છું કે તમે અસહકારમા ભાગ લાગ લાગ છો તેને આ આપુ અખળળાટથી અટકાવશે નહિ. અસ્પૃશ્યતાને ધર્મ ગણીને તમે સ્વરાન્ય નહિ જ મેળવો. તમે કહેશો કે તો અમને આ રાક્ષસી સરકાર પણ પ્રિય છે. આનો જવાબ એ જ છે કે રાક્ષસી સરકારના અમલમા જેને તમે અસ્પૃશ્ય ગણો છો તેને તમે અસ્પૃશ્ય રાખી નહિ શકો; એટલું જ નહિ પણ આપણે બધા અત્યજ બન્યા છીએ તે આપણી દયામણી સ્થિતિ વધારે દૃઢ બનવાની છે. આ સહજસિદ્ધ વાતને આપણે ભૂલની ન જોધયે.

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૨૧-૧૧-૧૯૨૦

તલવારત્યાગની એક જીત

તલ્લવ રત્યાગ કહો, દયાધર્મ કહો, શાન્તિ કહો, અમન કહો કે અહિંસા—એ બધાનો એક જ અર્થ છે. આ ગુણની જીત થઈ છે એવું સરકારના છેલ્લા કરાવથી સિદ્ધ થયું છે. સરકારે હાલ ઘુરવતે સાર અલી બાઝએને અને મને કેદમાં મોકલવાનું માંડી વાળી આ શાન્ત અસહકારને હાલ તો યુદ્ધિબળની—નરમ દળની મદદથી—જીતી લેવાનું કરા યુ છે આ નિશ્ચયને સાર રાજ્યપ્રગ્મ જા એકમીગતે ધન્યવાદ આપી શકે છે હું આ નિશ્ચયને શાન્તિમય મુદ્દની એટલે અહિંસાની જીત સમજી છું અને આપણે ઈશ્વા કે જાહેર ખુતાથી કે મદાતો બાળાને કે પાટા ઉમેડીને લડત ચનાવવાનો મિયાર રાખ્યો હત તો આપણે પ્રમમત બિલકુલ ન કેળી શક્યા હતા, આપણામાં હિમ્મતપૂર્વક સત્ય જોલવાની શક્તિ ન આવી હત, એટલે કે આપણે સ્વગત્ય લેવાને તૈયાર કે લાયક ન બન્યા હતા આજે આપણે જોટલી છૂટથી આપણા વિચારો અતાનીયે છીએ જોટલી છૂટથી એક વર્ષ પૂર્વે પણ ખતાની શકતા ન હતા આપણે સરકારને અબલદાન આપીને આપણે પોતે હિમ્મત મેળાની લીધી છે. આપણામાં મનિનતા નથી તો આપણને કોણ કદ કરનાર છે એવો મિશામ આપણા મનમાં આપણને આવી ગયો છે આપણે કોઈને

મારવા નથી ઇચ્છતા નો આપણને કોઇ કેમ મારશે એવી સ્ફુરણા એની મેળે જ આપણને થઈ આવી છે.

આમ વાતાવરણ ચોખ્ખુ થયું છે. આપણે હૃદયબળથી, બુદ્ધિબળથી, લોકમત ફેરની સ્વરાલ્ય હેવા ચાહીએ છીએ, તેથી સંગઠનની ફરજ પણ બુદ્ધિબળ વાપરવાની થઈ પડે છે. સામેના માણસથી ડરી જઈ આપણે તેના મલિન બળનો ઉપયોગ કરીએ છીએ ત્યારે જ આપણે મલિનતા સીખીએ છીએ ને નબળા થઈએ છીએ. આથી બને પણ નબળા પડે છે. જો મલિનતાની મામે આપણે સ્વચ્છતાનો પ્રયોગ કરીએ તો સરવાળે મલિનતા ઓછી થાય છે ને તેથી તેટલે વધે પ્રબલ—જગત સુખી થાય છે. આમ શાન્તિનો—અમનનો—અહિંસાનો સર્વ દાળે જાય જ છે આ જ્યોતો સરકારનો ઠરાવ એક મોટો દાખલો છે.

હવે તો આપણામાં સંપૂર્ણ શાન્તિ નથી ફેલાઈ આપણી જીભ ચોખ્ખી નથી થઈ, આપણું હૃદય ચોખ્ખું નથી આપણામાં રોષ છે, ગુસ્સો છે. તેથી આપણી શાન્તિની પૂરી ઠાપ પડતી નથી જ્યારે આપણી લડતમાંથી કટુતા માત્ર નાશ પામશે, જ્યારે કાર્યવાહકો તદ્દન ગુદ્ધ થશે, તે જ દહાડે સ્વરાલ્ય છે. સામાન્ય વર્ગ આપણે કરીએ તેમ કરે છે. એટલે પગનું ઇતર વર્ગ ચાલ છે. ' .

સરકારના ઠરાવમાં છેને કેમ જો છે કેમકે આપણે પણ છેને કેમ ગમ્યો છે. શાન્તિને ધર્મ માની સેવનારા આપણામાંના મારા જેવા કેટલા છે ? માગ ભાઈ શૌકતઅલી પણ શાન્તિને હમેશાનો ધર્મ નથી માનતા, પણ આ વખત પૂરો આપણનો ધર્મ માને છે, શાન્તિને એક યુક્તિ—પૌલીસી તરીકે સ્વીકારે છે. જો આપણે બધા શાન્તિને જ સર્વોચ્ચ ગણ્યા, તેને છેવટનું માધન ગણીને સ્વીકારીએ તો આજે સ્વરાલ્ય મળે તેમ છે. એટલે આપણે તુરતમા કરીશું એની માન્યતાથી હું કહું છું કે સંગલ્ય એક વર્ષમાં જ આવે. શાન્તિ વિના સ્વરાલ્ય શું ? ધર્મની સ્થાપના એ જ અધર્મનો નાશ છે. આ ગલ્ય અધર્મી છે એવી પ્રતિવાદી સાથે જ આપણે ધર્મી બનવું પડે છે. અધર્મી દઈ અધર્મીની ઉપર અધર્મનો આરોપ મુકી શકે ? કથગૃહ કુડાને શું હસે ? અધર્મનો નાશ ધર્મથી જ થાય. જીલ્લમ સહેનાર ન હોય ત્યાં જીલ્લમીનો ઉપદ્રવ હોય જ નહિ.

આપણે હવે તદ્દન સાચા નથી બન્યા તેથી સંગઠનના ઠરાવમાં જૂઠાણું ને દબાવ્યું છે. સંગઠન દહે છે કે આપણે શાન્તિમય ચુલ્લ કરીએ છીએ તેથી તેઓએ વત માનપત્રો પરનો અકુશ જતો કર્યો છે. આ વાક્ય તદ્દન સાચું નથી. કેટલાક

વર્તમાનપત્રોને હજુ કનડે છે. જેઓને કેદ કર્યા છે તેઓને કેદ કરવાનું કારણ એ અપાયું છે કે કેદીઓએ શાન્તિનો ભંગ શીખવ્યો છે. આ વાત પણ ખરોખર નથી. જેઓને કેદમાં મોકલ્યા છે તેઓની ખાખા બહે સારી ન હોય, પણ તેઓએ કોઈને અશાન્તિની સલાહ તો નથી જ આપી. અને આપી હોય તો સરકારે એ સિદ્ધ નથી કર્યું. પાપ સિદ્ધ કર્યા વિના પાપીને પણ ન દંડાય એવો કાયદો છે. સરકારે અસહકારને નિંદવામાં દબતો ઉપયોગ પુષ્કળ કર્યો છે. સરકાર કહે છે કે અસહકારથી અવાધુધી થશે. પણ સરકાર જાણે છે કે અસહકારની સાથે જ અવ્યવસ્થા શરૂ થઈ છે. સરકારની કેળવણીનો ત્યાગ એટલે કેળવણીની અવ્યવસ્થા નહિ, પણ શુભામીની કેળવણી મટી સ્વતંત્રતાની કેળવણીની સ્થાપના; સરકારની અદાલતનો ત્યાગ એટલે ટંકાકિસાદોનો વધારો નહિ, પણ તેનો પચોની મારતો ચુકાદો; ધારાસભાનો ત્યાગ એટલે ધારાઓનો—સંયમનો ત્યાગ નહિ, પણ સ્વચ્છંદી કાયદાઓ મટી પ્રજાને માન્ય એવા સંયમો ડાપી ધારાઓનું સ્વચ્છંદી પાલન; પગ્દેશી કાયદો ત્યાગ એટલે નગ્નાવસ્થા નહિ પણ પ્રજાએ પોતાની હસ્તક્ષણથી કૃત્રિમ કરેલા પવિત્ર કાયદો ઘરીગ્જાન્નેગો પવિત્ર ઉપયોગ; સરકારની સિપાહીગીરીની ભરતીનો ત્યાગ એટલે પ્રજામાં પોતાની રક્ષા કરવાની શક્તિ; આમ સરકારની સામે અસહકારનો અર્થ પ્રજામાં અદર અંદર સંપર્ક મહકાર એમ છે.

સરકારના દબતો પાર નથી જોમ તેની હક્કનાઓએ પાર નથી. જે માણસ નકામો હર ખાચે છે તે હક્ક છે. જે ન થઈ શકે એવો મારો કરે છે તે હક્ક છે. સરકાર એવો દાવો કરે છે કે હિન્દુસ્તાનને બહારના હુમલાનો બચકી તે જ ખચાયે છે, અને કહે છે કે જો અસહકારની કતેહ ચાય તો એટલે સરકાર વિદાયગીરી વે તો, હિન્દુસ્તાનની ગિયતિ નમાયા બાળકના જેવી કેવળ રક્ષારહિત થઈ જાય તે હિન્દુસ્તાનની ઉપર ગમે તે પ્રજા હુમલો કરી શકે; હકીકત એવી છે કે બ્યારે આપણી એ સહકાર હોય, બ્યારે આપણે હિન્દુ, મુસલમાન, શીખ, ઇમાઇ, પારસી એક જ છપિ એમ માનો નીકરપણે સ્વામી બની રહીએ, પ્રજા પોતાની જોદતી હાજતો—અનવસ્થાદિની—હિન્દુસ્તાનમાં જ ઉત્પન્ન કરે, ત્યારે હિન્દુસ્તાન ઉપર કટાક્ષ કોણ કરી શકનાર છે ?

અહિંસાનો, શાન્તિનો અર્થ નામદર્દી નથી. તેનો અર્થ શુદ્ધ મહાનગી છે. હિન્દુસ્તાન પર એવો હુમલો થાય ત્યારે હિન્દુસ્તાન કાં તો પરમ શાન્તિથી ચળુતો

પરાજય કરે અથવા તો તેનાથી એ રીતે એવી ઉદ્ધતાઈ સહન ન થાય તો તેની ક્ષત્રિય બનતો—શીખ, મુસલમાન વગેરે હુમલાખોરને દંડ દે. અહિંસા—અમનતા અર્થે પરાધીનતા—દુર્બળતા નથી. 'શૌર્ય' ત્યાં જ કામા હોઈ શકે. ન્યારે સરકારને છેલ્લી સલામ કરવાનો વખત આવશે ત્યારે હિન્દુસ્તાન આજની જેમ નિસ્તેજ નહિ હોય, પણ તેનું તેજ એમર ઝળહળી રહ્યું હશે. જે કેાઈ એમ કહે કે એવો દિવસ કાંઈ એક વર્ષમાં આવે ? તો એવી શંકા કરનારને જવાબ એટલો જ અપાય કે જ્યાં સુધી એવો દિવસ આવે નહિ ત્યાં સુધી હિન્દુસ્તાન સ્વરાજ્ય હોગવવા લાયક ન જ બને, અને ન્યારે એવો શુભ દિવસ આવવાનો હશે ત્યારે તે કેવળ શાન્તિમય અસહકારથી જ આવ્યો હશે. એ દિવસને હું તો નજીક જ આવતો જોઈું છું.

નરમ દળના આપણા વડીયો સરકારનું પેગળ જુઓ અને સરકારે પાથરેલી જાળમાં ન ફસાઓ એમ હું દીનપણે તેમને વીનવું છું.

કેળવણી વિષેના સરકારી આક્ષેપોમાં હું હમણાં નથી ઉતરતો. માખપોતી સહાય ન હોત તો ચળવળ જેટલે સુધી ચાલી છે તેટલે સુધી ન જ ચાલી શકત. જ્યાં માખપો શ્રદ્ધારહિત છે, જ્યાં પુત્રોમાં આત્મખળ છે, ત્યાં જ તેઓને વિનય-પૂર્વક પિતાની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવાની મારી સલાહ છે. એ સલાહમાં નથી અનીત, નથી અવિચાર, કે નથી અવિચેક. જીવાનોને પોતાનો સ્વતંત્ર વિચાર કરવાનો અધિકાર સર્વ શાસ્ત્રએ આપ્યો છે.

સરકારના ઠરાવમાંથી શીખવાનું એ છે કે તેમના હથિયારખળને હથિયારનો ત્યાગ કરી આપણે જેમ છત્તી લેવાની અણી પર આવ્યા છીએ તેમ જ તેમનાં દંભ. છળકપટ ઇત્યાદિની જાળને પણ આપણે આપણા નીડર સચ્ચાઈ રૂપી સુવલ્લુ શસ્ત્રથી તોડી પાડીએ, ભૂલ ખાઈ તેમાં ફસાઈ ન પડીએ.

૧ મહારાષ્ટ્રીયોના

[૫. ૧૧૮ થી ૨૧૬]

વાઈ

ફોર્સેસર નાટકશાળામાંનાં હૃદયને હવાવી નાખનારા દરેકો હોડી અને વાઈ જવા માટે- મોટરમાં બેઠા વાઈ જવાનું ખાસ ગારણ ન હતું. માત્ર ત્યાં આમળોની વરસી ઝાઝી છે અને મુસલમાનો પણ છે અને એક પુરુષજન ગણાય છે તે ખાતર તથા તેની પાસે જ

આવેલા સતારા સહેરમાં તે અમે જવાનાં જ હતા એટલે રસ્તે વાઈ પણ ઉતર્યું એમ ધારીને વાઈ ગયા હતા. પણ કળધી આ રથળ વિદ્યાનું ધામ મનાતું આવેલું છે અને આજે પણ પુરાણી પ્રથા ઉપર ચાલતી 'પ્રાણ પાઠરાખા' આજનમ યજ્ઞચારી અને સંસ્કૃતના પ્રૌઢ પંડિત પૂજ્ય નારાયણશાસ્ત્રી મરાઠે ચલાવી રહ્યા છે. દેડીયા ત્યાં પણ પહોંચી ગયા છે. એક યુવકે કૌમેશ્વરમાંથી જ જઈને પોતાની આવડત પ્રમાણે દેડીયા બતાવ્યો અને તેની ઉપર સૂતર કાંતીને બીજને શીખવી રહ્યો છે. તેણે તેમાં સુધારાવાધારાની સૂચના લેતા માટે દેડીયા સભામાં આવ્યો હતો.

સમા કૃષ્ણા નદીના વિશાળ ધાટ ઉપર થઈ હતી. અહીંની પવિત્ર પરિસ્થિતિને લઈને ગાંધીજીના ભાષણે વિશેષ ધાર્મિક સ્વરૂપ પકડ્યું હતું. આરંભમાં મુસલમાનની એાળી દોનરી વિષે તથા સરકારની સામે અસહકાર, માંડોમાંડે સહકારની આવશ્યકતા ઇત્યાદિ વિષે બોલતાં ગાંધીજી બ્રાહ્મણ અગ્રાહણનાં ઝગડા વિષે ચોડુંગોલ્યા, જે હું મારા મદરાસની મુસાફરીના પ્રથમ પદમાં જ આપી ગયો છું. અહીં તેની પુનઃક્રિતિ નહિ કરે. 'હું અસહકાર કેમ કરું છું' એ પ્રશ્ન ફરી ગાંધીજી નીચે પ્રમાણે ગોલ્યા:

"મેં ૩૦ વર્ષ સહકાર કર્યો છે, પણ આજે અસહકાર કરવા પ્રવૃત્ત થયો છું, તેનું કારણ શું? કારણ એ જ કે આપણાં શાસ્ત્રો કહે છે કે જ્યાં સુધી માનવમાં કષ્ટક પણ સાઈ રહે ત્યાં સુધી તેનો સહકાર કરે, પણ જ્યારે માણસ પોતાનો માણુમાઈ તણ દેખાની હઠ લે ત્યારે તેનો ત્યાગ કરવાની મનુષ્યમાત્રની ફરજ થઈ પડે છે. તુલસીદાસ, હંકારામ, રામદાસ બધા એ જ શીખવી ગયા કે દેવ અને દાનવ, રામ અને શવણ વચ્ચે સહકાર નથી રહી શકતો રામ અને લક્ષ્મણ તો બાળકો હતા, છતાં દય મમતકળા રાવણની સામે ઝૂક્યા. આપણી અંગ્રેજ સરકારે મુસલમાનના દિલમાં કાંરી ખંતર ભોંક્યું છે, અને ઇસ્લામનું અપમાન કર્યું છે. પંલજમાં સીપુરો ને વિદ્યાર્થીઓનો ઉપર અત્યાચાર થયો છે. તેને ફરી યતા અટકાવવા સરકારની સામે અસહકાર એ એક જ માર્ગ છે.

અસેદમુદ્દિ

"બીતામાં અસેદમુદ્દિ કહી છે તેનો અર્થ શું? જ્યાં સુધી પંલજના પુત્રો ઉપર જે મારપીટ થઈ, ચેટ અને નાક ધક્કાવવામાં આવ્યાં, વિદ્યાર્થીઓની ઉપર અત્યાચાર થયા, તે તમાકા ઉપર જ થયા હતા એમ તમને ન યાદ ત્યાં સુધી તમે અસેદમુદ્દિ નથી મેળવી શી સમર્થ સમદામ સ્વામી વિષે કહેવાય છે કે તેમણે કોઈને આણક મરાતી જોઈ હતી ત્યારે તેમને એટલું દુઃખ થયું હતું કે તેમની પોતાની પાઠ ઉપર આણકની સોળે દેખાઈ. રામદાસ, સ્વામીજી કેળવેલી આ અસેદમુદ્દિને લખિ તેઓ આપણા પૂજ્ય થઈ પડ્યા છે. પંલજમાં અને મુસલમાનોને જે ગેરઈ-સાફ થયો છે તે આપણને જ થયો છે એમ આપણને ન લાગે તો આપણે ઇસ્લામનું રક્ષણ શી રીતે કરી ગણીશું. દિન્દુધર્મનું રક્ષણ શી રીતે કરી શકીશું?

સીતાજીનો અસહકાર

"જૂવ તો ની કોઈ કરે, પણ જૂવ થઈ જતીને સી કોઈ મારી માગે છે, નીખાઈ કરે છે. પણ આ સંસ્કૃતને તો જૂવ કરીને હુવદમાં તોખાઈ

કરવાની ના કહી અને આપણને બંધાં અત્યાચારો બહી નવાનું કહ્યું માટે એ રાક્ષસી ધા છે. તુલસીદાસજી કહી ગયા છે કે અસતોનો ત્યાગ કરવો. તે ઉપદેશને આધારે જ સંતનતનો ત્યાગ કરવાની સલાહ હું આપી રહ્યો છું. આ સંતનતમા રહી આપણે તેની મહેરબાની કે મદદ સ્વીકારવા બંધ થઈએ એટલે બસ. સીતાજી રાવણ-રામજીમાં નર્મ રાવણની પાસેથી આવતાં પક્ષપાત્ર સ્વીકારી શકતાં ન હતાં, રાક્ષસીઓનું દાસત્વ સ્વીકારી શકતાં ન હતાં, એટલે તેમણે ભારે તપશ્ચર્યા કરીને પેતાના સતીત્વનું પાલન કર્યું. આપણે આપણા શીલનું રક્ષણ કરવું હોય તો અસહકાર વિના બીજા ઉપાય નથી. વિદ્યાર્થીઓ શાળાત્યાગ એ કારણથી કરતા અગ્ર છે કે આજે શાળા છોડીશું તો કાલે આપણા શિક્ષણનું શું થશે ? હું તમને વિશ્વાસ આપુ છું કે જો શ્રદ્ધાથી જનકીજી રાવણનો આહાર ટળતાં હતાં—રામચંદ્રજી પાસેથી તેમને આહાર તો પહોંચતો ન હોતો—તે શ્રદ્ધાથી તમે આ રાયતાની સંતનતનું શિક્ષણ છોડશો તો તમારે માટે રામચંદ્રજી અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન શિક્ષણની ગોઠવણ કરશે.

આપણી સંસ્કૃતિ શું રીખવે છે ?

“ મને વિદ્યાર્થી લોકો કહેશે કે તમારા રામચંદ્રજી ક્યાં છે ? અંગ્રેજ પદ્ધતિથી તાંત્રીમ લઇને, તેના ઇતિહાસો રીખીને આપણને આજ પ્રશ્ન થાય છે. આપણા વિદ્યાર્થીઓ પતિત થતા જાય છે, પશ્ચિમની વિદ્યાથી આપણે પશ્ચિમની વ્યાવસ્થા રીખ્યા છીએ અને સરમ સરમના પેકારો કરતાં રીખ્યા છીએ. મિસિસ બેસન્ટને તમે નહિ આહતા હો તો બધે તેમની શાળાઓમા ન જાઓ, તેમની સભાઓમા ન જાઓ, પણ તેમની સભામાં જઈને ટંગોડિસાદ કરવાનું તો નથી હિન્દુ આનંદાનીમા લગેહું કે નથી હરિલાભી સંસ્કૃતિમાં કહેહું તાળીઓના અવાજથી આપણે પસંદગી નથી બતાવી શકતા; સરમના અવાજથી આપણે ગેરપસંદગી નથી બતાવી શકતા; કેવળ વર્તનથી જ બતાવી શકીએ છીએ તમારે અસહકાર કરવો હોય તો તમારા શાસ્ત્ર શું કહે છે તે સમજવું જોઈએ. આ ધાર્મિક યુદ્ધ છે. આપણે અધર્મને ધર્મથી હરાવી શકીએ છીએ અને ધર્માચરણથી અધર્માચરણ અટકાવી શકીએ છીએ.”

વગીલાને ઉદ્દેશીને ગાંધીજી જોડ્યા “તમે કેવળ હિન્દુસ્તાનના સેવક થશો ત્યારે તમે જીતો છો તેના કરતાં ચોગળી સેવા કરી શકશો. આપણા સંન્યાસીઓ જેમ આહાર મેળવી સતોષ માનતા તેમ તમે પણ દેશને સારે એક વર્ષ માટે પણ સંન્યાસ લો અને સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરો.”

આગળ જતાં અમૃતસરની ગોલ્ડન અને ‘નિતેન્દ્રિય’ થવાના ઉપદેશનો હિસ્સો ગાંધીજીએ કહી સંભળાવ્યો અને કહ્યું કે ન્યાં સુધી આપણો યજ્ઞ પવિત્ર નહિ હોય ત્યાં સુધી તે-યજ્ઞની કિંમત નથી.

‘ઉપસંહાર કરતાં તેમણે જણાવ્યું કે “હિન્દુધર્મમાં સૌથી ભારે સંસ્કૃતિ છે, અને તેમાં કશું છે કે સાચો શુદ્ધ ક્ષત્રિય તે છે કે જે મારી નહિ પણ મૂરી. જાણે છે. ગીતાજીમાં ભારેમાં ભારે શબ્દ મને ‘અપહાયનમ્’ મળી ગયો. તલવારથી જે કામ કરે છે તે કોઈ પણ વાર હડી જવાનો સંભવ છે. તે ઇશ્વર ઉપરની શ્રદ્ધા વળીને બાહુ ઉપર શ્રદ્ધા કરે છે એટલે ‘અપહાયન’નો ધર્મ પાળતો નથી. પ્રલ્લાદાદિ અપહાયનનો ધર્મ પાળી શુદ્ધ ક્ષત્રિય ધર્મ મથા એમ જ હું તો કહીશ.”

અપર્ણ]

મહાદેવ હરિભાઈ દેશાઈ

તા. ૨૮-૧૧-૧૯૨૦

ચુંટણીઓની નિષ્ફળતા

ધારાસભાની ચુંટણીઓ થઈ ગઈ. મુખ્ય ઇલાકામાં તેમજ બીજાં એનાં પરિણામો જ્ઞાત થઈ ચુક્યાં. અસહકારની રીતે જ એમાં દીવા જેવી દીસી આવી છે એ તો નિર્વિવાદ છે. પ્રજાના જાણીતા આગેવાનોમાંથી બાંચે જ કોઈએ ધારાસભાની ઉમેદવારી સામ્ય જોયું. પણ ઉમેદવારો કોઈ કોઈ નીકળ્યા હશે તોપણ મતદારોએ મત ન આપવાની બાળતમાં બતાવેલું મક્કમપણું તો અસાધારણ જ કહી શકાય. ઘણી જગ્યાએ તો એકે પણ મતદારે મત ન આપ્યાનું જાહેર થયું છે. આવી સ્થિતિ વચ્ચે રહેને, પ્રજાને કે પોતાને પણ જોજાળવાની ના પાડનારો કેટલાક જણ સવ પ્રદારનો સ્વાભિમાનને કારે મુકાને પોતાને પ્રજાના પ્રતિનિધિ કહેવડાવના આગળ આવ્યા અને જંગલ નગરીના એરંડાઓની પેટા અનાયાસે ‘પ્રધાન’પદ પામ્યા. સવાલ એ છે કે આની ચુંટણીઓ વચ્ચે ચુંટાંતે પ્રજાના ‘પ્રતિનિધિ’ બનેલાઓ હવે શું કરશે? તેઓ પૂરેપૂર્ણ સમજે છે કે મતદારો આગસને લીધે મત આપવાથી દૂર નથી રહ્યા, પણ તેઓએ વિચારપૂર્વક તેમ ક્યું છે. હજારો મતદારોએ તો તેમને લેખિતવાર જણાવી દીધું છે કે નવી ધારાસભાઓમાં તેઓ કોઈ પણ રાજ્યને પોતાના પ્રતિનિધિ તરીકે નથી મોકલવા ગાળતા. મત આપનારાઓને સમજાવવાનો અને મત આપવા નેમજ નવી ધારાસભાઓમાં પ્રતિનિધિઓ મોકલવાની ઉપયોગિતા વિષે મતદારોની ખાતરી કરી આપવાનો રસ્તો આ ચુંટાંતેલા સમાસંદાને માટે ખુલ્લો હતો. એમના કાર્યની આડે આવવાના અગર તેમને અટકાવવાના પણ કશા પ્રયત્નો થયાની તેઓ જરીઆદ કરી શકે તેમ નથી, કારણકે મતદારોને ન અટકાવવા વિષે કામ કરનારાઓને

સૂચનાઓ આપવામાં આવી હતી અને એ સૂચનાઓ અક્ષરશઃ પળાઈ છે એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિની કશી ખાંક નથી.

ત્યારે જેઓ આવા સંજોગો વચ્ચે પ્રજ્ઞના પ્રતિનિધિ તરીકે ચુંટાયા તેમણે શું કરવું રહ્યું ? ધારાસભાઓને ત્યાગી એ જ શું એમનો ધર્મ નથી ? મતદારોએ તો ચોખ્ખુ કહી દીધું—અતાવી દીધું કે તેમને નહીં ધારાસભાઓ જોડે કશી જ લેવાદેવા નથી. મતદારોની આની ચોખ્ખી અગ્ત્યાની ઉપરવટ થઈને સમાસદો ધારાસભામાં જવાનો આગ્રહ રાખ્યો તો પ્રાતિનિધિક સંસ્થાઓ કારસરૂપ થઈ પડશે.

પણ આ 'પ્રતિનિધિ'ઓ હળુચે પ્રજ્ઞના અવાજને—મતદારોની ઈચ્છાને માન ન આપતા ધારાસભામાં એસવાની પોતાની હડને વળગી રહે તો મતદારોએ શું કરવું? એમની ફરજ સ્પષ્ટ છે તેમણે મતદારોની સમિતિઓ ગ્થાપન કરવી અને તે દ્વારા આ પ્રતિનિધિઓમાં પોતાને કશો જ વિશ્વાસ ન હોવા વિષેના ઠગવો પમાર કરવા; તેમણે પોતપોતાના સંપ તરફથી જાડેર ચોવા સમામફને લખી મોકલવું કે, સફરફ સંધ' તરફથી પોતાને ચૂંટાયેલા જાડેર ચવા દેવામાં તેઓની તનકુત્ય સંમતિ નથી. વળી મતદારસંઘોએ તેમની ઈચ્છાની સામે થઈને ધાગમમાઓમાં દાખલ થયેલા આવા સમાસદો માગફત કંઈ પણ પ્રજ્ઞકીય કામ ન લેવું જોઈએ એ તો આમાં આપોઆપ જ આવી જાય છે. મતદારોએ તો ધાગમમાઓ હસી જ નથી ધરાવતી એમ માનવું ઘટે. એ ધાગમમાઓ માગફત કંઈ પણ પ્રજ્ઞકીય કામની દાદ મેળવવા પ્રયત્ન કરવો અગર તેનો કંઈ પણ પ્રકારનો દુપરોગ કરવો એ પ્રજ્ઞને હરામ હોવું જોઈએ. ધારાસભાઓમાં સવાલો રચુ કરીને પ્રજ્ઞકીય કામોના ખુવામાં માગવા એ એક ભારે લાલચ છે આ લાલચ પ્રજ્ઞ તરફના આટલા જગરદસ્ત વિરોધી જનાં જો કદી ધારાસભાઓ ઉઘડશે જ તો પ્રજ્ઞ સન્નિપ્ત ઉભી થશે. પ્રજ્ઞએ મક્કમ રહી જોને છતવી જોઈએ.

પણ આપણે તો એવી જ આગાહીઓ કે મતદારોએ આપણા પોતા પ્રમાણમાં અને આટલા મક્કમપણે ધારાસભાઓ સામે દર્શાવેલા વિરોધને માન આપી ચુંટાયેલા સભાસદો પોને જ પોતાની જગ્યાઓના રાજતામાં આપણા જેટલી સમજણ તેમજ સ્વદેશાભિમાન બનાવશે.

બહેનોને—

ડોક્ટરશી મે કન્યાની બિદ્યા શરૂ કરી છે, અને સારે નસીબે બહેનોથી જ બિદ્યા શરૂ થઈ. બહેનોમા જે બહેને પોતાનો દાગીનો આપવાનું શરૂ કર્યું એ દળણું દળનારી હતી. તેણે પોતાની વાળી દાઢી આપી ત્યારથી જ મે તે નિશ્ચય કર્યો કે હિન્દુસ્તાનની સ્ત્રીઓ શાન્ત અમલદારની પાવનતા સમજી ગઈ છે. પછીના અનુભવો અલોકિત ગણાય. અમદાવાદની બાળાઓએ પોતાની બંગડી, વીટી, સાદળીઓ ઉતારી. પૂનામા દાગીનાનો વચ્ચે વચ્ચે. બેલગામમા, ધારવાડમા, દુબળીમા પણ એ જ દરજ્જે જેણે દિલ્હીમા મુસલમાન બહેનો જે પદમા બેઠી હતી તેમણે પણ દાગીના ઉતાર્યા, નોટો આપી, મેદલ નાણા આપ્યા.

જ્યારે હિન્દુસ્તાનની બહેનો જનજન સાથે ત્યારે સ્વગળતે કે જુ રોડી ચકનાર છે ? સ્ત્રીઓ ધર્મની બાંધા કરતી આવી છે. સ્ત્રીઓએ વીર પુરોને પેદા કર્યા ત્યારે દેશો અત્યંત બળવાળા છે. સ્ત્રીઓએ પવિત્રતા જાળવી ધર્મને અખણિત રાખ્યો છે. સ્ત્રીઓએ પોતાના સર્વસ્વનું બલિદાન કરી પ્રજાનું રક્ષણ કર્યું છે એ સ્ત્રીઓ જ્યારે હિન્દુસ્તાનનું દુઃખ સમજે ત્યારે તે દુઃખ કેરસા દહાડા નથી શકે ?

જે સ્ત્રીઓમા હું જનજનિ જોઈ ગયા છું એ દર્શ બહેલી ન ગણાય, હતા તે જાની છે. તે ધર્મધર્મ પૂરેપૂરી રીતે સમજે છે. શક્તિવર્ગને જે ચીજ સમજતા થયો વખત લાગે છે, તે ચીજ સ્ત્રીઓ પોતાની પ્રેમશુભાસથી માનમા સમજી ગઈ છે. સ્વચ્છ એટલે સમજાવ્યું એ વાત તેઓને સમજતા વાગ નથી લાગી.

બહેનોની પાસે બધી બાબતો સ્પષ્ટ રીતે મુદવામા આવી છે. દુઃખ શું છે તે સમજવાનું છે. દુઃખનો દપાય અસહ્યાર છે તે પણ દહેવાય છે અસહકાર એટલે શું તે પણ તેઓએ જાણ્યું છે. પોતપોતાનો ધર્મ જાણી તેમા મક્કમ નહી સ્ત્રીઓએ હિન્દુમનમાનની એમતા જાળવવામા મદદ કરવાની ફરજ જાણી છે.

જે સ્ત્રીઓ મમત્રપૂર્વક શરૂ કર્યું છે તે પ્રમાણે જરી રાખે તો મારી ખાતરી છે કે માત્ર સ્ત્રીઓને જગતના ન હોય તેવા દાગીનામાંથી જ આખા હિન્દુસ્તાનના શિક્ષણની વ્યવસ્થા થઈ શકે. જે બહેનોએ દાગીના આપ્યા છે તે એની ગતે કે તેમણે સ્વરાજ મળતા લગી તેવા દાગીનાની શરી માગણી ન કરવી, પણ તે વિના જ ચલાવવું. એટલે સ્ત્રીઓના શબ્દગારના થોડા ત્યાગમાંથી હિન્દુસ્તાનના, શિક્ષણનો

ને સ્વદેશીના પ્રચારનો મદોખસ્ત થઈ ચક્રો તેમ છે. તેથી મારી ઉમેદ છે કે જે મહાપદ્મ ડોક્ટરશ્રી આરબાઓ છે તે બહેનો કાયમ રાખશે ને તેમના પાર્ટ કે બીજા સગા તેમને આ પવિત્ર કાર્યમાં જરાયે રોકશે નહિ

૧ મહારાષ્ટ્રયાત્રા

[૫ ૬૭૮ થી આદ્ય]

શિપાર્દ મના રે । સ્વાતત્ર્યવિનય મિલ્યા ર ।

અસહકારિતાશય ધેવોની । અહર્યર્થગાલ

કર્તી ચરોની । દેશમક્તિલગત ચઢવોની । મુદ્ધ કરા રે ॥

સ્વાતત્ર્ય ૦

સ્વાર્થ યાગચિત્ત હે દાન્દી । રાઈ લેખ અમ પદવિ ટાકુનિ ।

પરસ્તકૃતિચા હૌંદ મુળોના । કૃષ કરા રે ॥ સ્વાતત્ર્ય ૦

સ્વાનલકની ટૂંચ સોદાના । સહનશીલતા મર્શનન

ધક્તી । મોલિ વિદેશીવસ્તુ મરોની । ચાર કરા રે

સ્વાતત્ર્ય ૦

મતારા અને કરાડ

વાઢમા દાદાસાહેબ કરદીજી ગાધીજી અને સૌમ્યશીરે સતારા તરફથી આમ ત્રણ આપવા આવેલા હતા તેમના આગ્રહાનુસાર વાઢથી ગરે જ સતારા જવા માટે મોટર લીધેલી સતારામા સવારે સીએની સભા અને પુરુષોની સભા રાખેલી હતી સતારા છોડવાનો વખત અને ત્યાગપછી બીજી જગ્યાએ જવાનો વખત એવો તો દગો રાખેલો હતો કે સતારામા સ્ત્રીઓ અને પુરુષો સમક્ષ બાળુ ઉપરાત વશું જ થયું નહિ ગાધીજીને તો ખાસ સ્થાનિક યામ કરનારાઓને મળતું હતું, પણ દાદાસાહેબે તે બાબત તત્કાલીન પ્રીધેલી જણાઈ ન હતી આખરે દાદાસાહેબને ગાધીજી મળ્યા તેમની સાથેની વાત ઉપરથી તેમનું અસહનના સૂચક કાર્યક્રમમા મન જાણાયું નહિ ગાધીજીએ તેમને જણાવ્યું કે 'ત્યારે તો મને આહી બોલાવવાનું પ્રયોજન જ ન હતું દાદાસાહેબે મને કે 'તુ તૈયાર ભરે ન હોઈ પણ લોકો તો તૈયાર હોય, અને લોકો આપનો ઉપદેશ સાંભળે એ ખાતર આપને બોલાવેલા' લોકોનો જવાબ તો સારો હતો સીએની સભામા પુષ્ટજ સ્ત્રીઓ અવી હતી અને દ્રવ્ય અને દાગીતની બિડાને સરસ જવાબ મળ્યો હતો પુરુષોની સભામા નવરવાસીઓ તરફથી ૧૦૦૦ની જેલી સ્વરાજ્યદંડ માટે ગાધીજીને આપવામા આવી હતી ત્યાંથી કરાડ ગયા-

કરાડમાં સરસ સભા યથા આસપાસનાં ગામોના લોકો ખુબજ આવેલા હતા. લોકોએ રૂ. ૪૦૦ની થેલી આપી અને જાહેરસભામાં રૂ. ૨૦૦ ને આસરેનું ઉધરાણું થયું. કરાડ અને આસપાસના વિદ્યાર્થીઓએ નાની નાની રકમો કરીને રૂ. ૨૫ સ્વરાજ્યફંડ માટે ભેગા કર્યા હતા તે અહીં નોંધવા જેવું છે.

નેપાળી અને ચિકોડી

સતારામાં થયેલી કંઈક નિરાસા ભેજગામ છાત્રામાં આવતાં હકી ગઈ. રા. ગંગાધરરાવ દેશપાંદે જેઓ પોતાની છાત્રાની ક્ષેત્રોમાં આજે અસહકારને માટે બંધીત કરે છે તેમની બંધવસ્થાની છાપ જ્યાં જાય ત્યાં દેખાતી હતી. નેપાળીમાં બ્રાહ્મણોત્તરોની ઝાઝી વસ્તી છે અને વણાટકામનું એ મોટું ક્ષેત્ર છે. ગુજરાતી નેપાળીઓની વસ્તી પણ સારી છે. સવારે જ સભા યથા તેમાં બ્રાહ્મણોત્તરોને ઉદ્દેશીને ગાંધીજી ફેલુક બોલ્યા, જેટલે કાઠ માઝતિરાવ રાવણ નામના શૂદ્રસ્થ બ્રાહ્મણોત્તરોના તરફથી બોલવા ઉઠ્યા. ત્યારપછી જ બન્યું તેનો અહેવાલ તો હું પહેલા પત્રમાં જ આપી ચુક્યો છું. બ્રાહ્મણો અને બ્રાહ્મણોત્તરો વિશે ગાંધીજીએ કાઠેલા ઉદ્ગારો જો હું આપી ચુક્યો છું તેની ફેલકી અસર યથા છે તે તો ત્યાં હમણાં થોડા જ દિવસ ઉપર બનેલા એક બનાવ ઉપરથી જણાશે. રા. લહે જેઓ બ્રાહ્મણોત્તર હોવાવાતના ઉત્પાદક અને નેતા છે તેઓ નેપાળીમાં થોડા જ દહાડા ઉપર ગયા હતા. ત્યાં તેમણે બ્રાહ્મણોત્તરો આગળ 'મહાત્મા ગાંધી અને બ્રાહ્મણોત્તરો' એ વિષય ઉપર એક ભાષણ રાખ્યું હતું. સભામાં કેવળ બ્રાહ્મણોત્તરો જ હતા. તેમણે રા. લહેને વિનંતિ કરી કે એ ભાષણ તેઓ ન કરે, કારણ તેઓ શું કહેવાના છે તે તેમણે કળા લીધું હતું. તેમણે એમ પણ જણાવ્યું કે ગાંધીજી પોતે બ્રાહ્મણોત્તર હોઈ બ્રાહ્મણોત્તરોનું હિત તેઓ સમજે છે, અને તેઓ કરી શકા છે તે પ્રમાણે બ્રાહ્મણોત્તરોએ ધારાસભામાં ન જવું જોઈએ. રા. લહેને પણ તેમણે ધારાસભામાં ન જવાની વિનંતિ કરી રા. લહેએ તેમની જો વિનંતિ સામજી કે નહિ તેની ગને ખજર નથી; પણ ભાષણ તો તેમણે પડવું મુક્યું, જેટલું જ નહિ પણ ચિકોડી ગામે એ જ વિષય ઉપર તેઓ બોલવા જવાના હતા તે પણ તેમણે ઊઠી લીધું.

નેપાળીમાં રૂ. ૭૦૦ ની થેલી અને, જરસભામાં ત્રણસો રૂપિયા જેટલું ઉધરાણું થયું.

ચિકોડી નેપાળીથી ૧૪ માઈલ યાવ છે. એ પણ વણકરોનું મથક છે. આજકાલ તો રા. ગંગાધરરાવના પ્રયત્નોને લીધે નેપાળી અને ચિકોડી બન્ને જગ્યાએ રેલ્વેયાનું સૂતર ખૂબ કંતાઈ રહ્યું છે અને તેમાંથી સારા પ્રમાણમાં ખાદી તૈયાર થાય છે. ચિકોડીમાં તો જહેનોએ ખાસ સૂતર અને ખાદીનું સંમંદસ્થાન બન્યું હતું. એમાં સરકારના સૂતરનો નમૂનો હેરાત પમાડે એવો હતો. ઘણી સીઓ સૂતર કાંતતી યથા યથા છે. આવા ગામડા ગામમાં પણ સ્ત્રીઓમાં જ ઉચી સંસ્કૃતિ જોઈ તે ઉપરથી આખા હિન્દુસ્તાનની સ્ત્રીઓમાં મહારાષ્ટ્રની સ્ત્રીઓનું સ્થાન રહેશે પ્રથમ ગણે એમ લાગ્યું. ચિકોડીની સભામાં પણ પાંચસો રૂપિયાની થેલી ગાંધીજીને આપવામાં આવી અને સભામાં સાંઝે ઉધરાણું થયું.

બેલગામની સુન્દર વ્યવસ્થા

નેપાળી અને ચીકોડીની સુવ્યવસ્થાએ બેલગામની બારે સુદર વ્યવસ્થાની અમને આરા આપી હતી અને તે કૃષ્ણભૂત યદ તા ટમીની સાજે અમે બેલગામ પહોંચ્યા શુદ્ધ ખાદીના પોશાકવળા રવય સેવકોની આગેવાની હેઠળ લોકોના ટોમેટોળા બે ગાડીઓ સાથે સાથે ચાલી શકે એવો મર્ચ વાહન મુખી વ્યવસ્થાસર ઉભા હતા ગાંધીજી અને શૌર્યઅલી આવ્યા ત્યારે પણ આ ટોળામાં ખળમળાટ નહોતો, અવાજ નહોતો સંપૂર્ણ શાન્તિથી તેઓએ પોતાના નેતાઓનું સ્વાગત કર્યું તેટલી જ શાન્તિ તેઓએ સભાનું દામ યવા દીધું પણ એ સભા વિશે બેલગામ પહેલાં બેલગામની બહેનો વિશે બે બોલ કહેવા જરૂરના છે

સ્ત્રીઓનો ઉલટભર્યો જવાબ

સાજે સાત વાગે મારતિના મંદિરમાં સ્ત્રીઓની સભા ગળવામાં આવેલી હતી દેવળનો અંદરનો ભાગ અને વિરાળ આગણ સ્ત્રીઓથી ઉભયગદ રહ્યા હતા મંદિર જેવી પવિત્ર જગ્યામાં બહેનોએ મૌનના તીક્તઅગ્નિને બોલાવવાનો આમહ ધર્યો હતો, અને તેઓ ગાંધીજી સાથે બેઠાંબેઠ મેઠા હતા એજ બહેનના મધુગ ગાન પછી ગાંધીજીને બોલવાની વિનંતિ યદ ગાંધીજીનું હૃદય ગાનથી છનવે દુઃખ બહેનો આગળ આંહુ તેમનું ભાષણ મેં જેમનું તેમ અંતરને ડોકે ન પી નીધું છે દ્રવ્યની મિથાને સુદ જવળ મળ્યો પૂનાના દરેકો અહીં ફરી બેલગામ મળ્યા પણ પૂનામાં જે બેઠાનું મુખીને અંતર યા હતા તે પણ અહીં તો બેલગામ મળ્યું એજ મેનારેલા કપડાવાળી વિધવા બહેને ગાંધીજીએ બોલવાનું પૂરું કર્યું તે પહેલાં 'એક દીન દિગ્દિ વિધવાની ભેટ લો' એમ કહીને ગાંધીજીના પાંચ આગળ ૧૦ રૂપિયા મુક્યા ગાંધીજીનું ભાષણ પૂરું થયા બાદ દાગીનાનો જેવો વરસાદ પૂનામાં વરસ્યો હતો તેવો જ બેલગામમાં વરસ્યો આ સમાગમથી પુરુષોની નહેર સભામાં જવળુ હવે એટલે અમે ત્યાં ગયા બીજે વિવેકે બેલગામમાં રહ્યા તે દરમિયાન બહેનો તો પોતાની ભેટ લઈને ગાંધીજીને મુખ્યે આવ્યા જ કરતી હતી આ ભક્તિમાં 'હો વિવેક ભર્યો હતો તેનો જીવ ન બૂન થયો એજ દાખલો અહીં આપી દઈ ગાંધીજી દાગીનાની મગગી નરતા હમેશા બહેનોને કહે છે કે 'જે વસ્તુ હવે પછી ન પહેવના હો તે જ આપો' એટલે કે જે વસ્તુ આપે તેનો ખર્ચ ત્યાં જ કરો' એજ બહેને સાજે અંતરે પોતાના અંગ ઉપરની ત્રણ વસ્તુઓ કાઢી આપી ગાંધીજીએ પોતાથી શરવ તેમને સમજાવી એજ અભૂષણનો સદાને માટે ત્યાં જ રૂગાને જે બહેન તૈવાર ન હતી તુરત જ તેણે એ એક વસ્તુ પાછી ઉપાડી લીધી કેવી બધી પ્રામાણિકતા !

પણ બહેનોની વાત પૂરી કરવા બેસુ તો પાનાના પાના ભગવત બે દિવસ પછી બેલગામના સ્ટેશનથી પસાર થઈ સુબર્ણ તરફ જવાનું દુઃખ બેલગામના સ્ટેશન ઉપર તે દિવસે પણ બહેનો ભેટ લઈને કહી જ હતી નિર્ગર્ભ વહેતા પ્રેમાશ્રુથી ભીની નિર્મલ ભેટ જે વેળા અપાઈ તે પ્રસંગ સ્મૃતિમાંથી જીવે ખસે એમ નથી.

જાહેર સભા

જાહેર સભા કેઈ પરિષદ જેવી લાગતી હતી. પરિષદોમાં જે રાંતિ ન મળે તેવી રાંતિ આ સભામાં પથરાયેલી હતી. આ પત્રને આરંભે ટાંકેલી કડીઓમાંના સ્વરાજ્યના સિપાઈએ જનવાને બેલગામના સ્વયંસેવકો તો લાચક છે એમ તેમણે પૂરવાર કરી આપ્યું. પ્રથમ ગાંધીજીને અને મી. રાક્ષતઅશીને ચાંદીની 'કાસ્કેટ' જાં માનપત્રો આપવામાં આવ્યાં. પ્રથમ માનપત્ર અંગ્રેજીમાં હતું એટલે તે ગાંધીજીની થોડી મીઠી ટીકાને પાત્ર થયું અને 'કાસ્કેટ' નાનીમોટી હતી તે વાત પણ ગાંધીજીની ટીકાને પાત્ર થઈ. રા. ગંગાધરરાવે ખુવાસો કર્યો કે સરખા કદની 'કાસ્કેટ' ન મળી રાખી, ત્યારે ગાંધીજીએ સામો ઉત્તર વાળ્યો કે 'શૌર્યઅશીને મોટી કાસ્કેટ આપવી હતી !'

વ્યાખ્યાનમાં ગાંધીજીએ જાહેરોની જે પ્રસંસા કરી તે મોંઘવા જેવી છે :

“મારૂંતિના દેવળમાં હું જે દરજ્જા મેળવ્યો છું તેથી મારા ઉપર થયેલી અસર હું વર્ણવી શકું એમ નથી. એની એ જ વસ્તુ પૂનામાં મેળવે. અમારા ઉપર તેમણે પ્રેમ અને આબૂખણો વરસાવ્યો છે, અને તે સ્વરાજ્યને માર્ગ, રામરાજ્ય મેળવવા માર્ગ, માગવામાં આવ્યાં છે એમ સમજીને. આટલાં દાન આપણા કરોડપતિઓએ નથી આપ્યાં. આપણે તેમની પાસે દાન મેળવવા તેમના પગ ચૂમીએ છીએ, આજીજી કરીએ છીએ ત્યારે તેઓ કાંઈક પણ છે. જાહેરોને મારે કરી આજીજી કરવી પડી નથી. તેમણે તો કેવળ ઉલટથી, ભાવથી જ દેવાનું લીધું. અને તેમણે ભાવથી જે લીધું તે કરોડોથી પણ અદકું છે.”

હાલની પરિસ્થિતિ વિષે ઉદ્ગારો, બાલભૈરવના પ્રશ્ન વિષે ઉદ્ગારો, અન્યથા થયેલા ઉદ્ગારોના જેવા છે એટલે તે અહીં ઉતારતો નથી. સભાની આખરે ૩૨૦૦ રૂપિયાની થોડી રેવરાજ ફંડ માર્ગે એનાયત કરવામાં આવી; તથા સભા ચાલતી હતી તે દરમિયાન એમ બીજા જગ્યાએ યાય છે તેમ અહીં પણ ઉધરાણું થયું, તેની રકમ પણ યણી સારી હતી. બીજા દિવસે 'કાસ્કેટ' નું લીવામ થયું. એક 'કાસ્કેટ' ૧૧૦૦ રૂપિયા અને બીજું ૮૦૦ રૂપિયા વેચાણું.

આ પ્રમણે બેલગામના કાર્યકર્તાઓએ જાળવેલા કામનો કાંઈક ખ્યાલ ઉપર આવી જાય છે. બેલગામના કાર્યકર્તાઓની જાળખ આપવી જાહેરની છે, પણ તે આવતા કાળમાં આપીશ.

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ

બેલગામની સ્ત્રીઓ આગળ*

પ્રાતઃસ્મરણીય કાગિનીઓ,

આ પવિત્ર મંદિરમાં આપ સૌ જાહેરોના દર્શનથી હું કૃતાર્થ થયો છું. મને વધારે જ્ઞાનદં તો એથી થાય છે કે તમે મારા બાપ મીસ્તઅશીને પણ મળવા ઉત્સુકતા

* બેલગામના મારૂંતિના મંદિરમાં સ્ત્રીઓ સમક્ષ આપણું લાખણ; તા. ૮-૧૧-૧૯૨૦

ખતાવી છે. અમે સૌ યાદેલા હતા અને જરા આરામ લેતા હતા, પણ જ્યારે મેં 'સાંભળ્યું કે તમારી ઈચ્છા છે કે સૌકતવ્યહીને પણ લાવવા ત્યારે મેં તેમને બોલાવ્યા, આ સદ્લાવમાં હું હિન્દુસ્તાનની સિદ્ધિ સમનું છું, કારણ મને ખબર છે કે જ્યાં સુધી આપણી હિન્દુ મહિલાઓ મુસલમાનને ભાઈ સમાન નહિ ગણે ત્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનના માઠા દિવસ મટવાના નથી. હું આ મંદિરમાં બેસીને તમારી ધાર્મિક કલ્પનાને કરો ઘોઠો પહોંચાડવા માગતો નથી. હું સનાતની હિન્દુ ધર્મનો છુ. પણ મેં હિન્દુ ધર્મમાંથી શાખી લીધું છે, કે કોઈ પણ ધર્મની ધૂણા કે તિરસ્કાર ન કરવો. મેં એમ પણ જોયું છે કે જ્યાં સુધી બધા પરધર્મવાળા સાથે અને પડોશીઓ સાથે આપણે પ્રેમ શાખીયું નહિ ત્યાં સુધી દેશનું કલ્યાણ સાધવું અશક્ય થશે. હું તમને એમ નથી કહેવા આવ્યો કે મુસલમાન અથવા ખીન્ન ધર્મના લોકોની સાથે તમારે ખાવાપીવાનો અને બેઠીબેઠારનો વ્યવહાર રાફ કરવો. પણ હું જરૂર એમ કહેવાને આવ્યો છું કે આપણે પ્રત્યેક મનુષ્યની સાથે પ્રેમ રાખવો જોઈએ. હું તમને પ્રાર્થના કરું છું કે તમારા બાળબચ્ચાને પરધર્મીઓ પ્રત્યે પ્રેમ રાખતાં શીખવો.

હું તમારી પાસે એ પણ માગું છું કે તમે હિન્દુસ્તાનની રાષ્ટ્રીય સ્થિતિ સમજી લો. એ જ્ઞાન લેવા માટે બારે શિક્ષણ લેવાની યા મોટાં મોટાં પુસ્તકો વાંચવાની જરૂર નથી. હું તમને જણાવવા માગું છું કે આપણી સરકાર રાક્ષસી સરકાર છે. પૂર્વે જેવું રાવણરાજ્ય હતું તેવી સ્થિતિ આજે છે; કારણ આપણી સરકારે મુસલમાન ભાઈઓની લાગણીઓને મેઠા ધક્કો પહોંચાડ્યો છે, પંતબના સ્ત્રી, પુરુષ, બાળકો ઉપર બંધકર અત્યાચારો કર્યા છે, અને આટલું કરતાં છતાં સરકાર પોતાની ભૂલ કબૂલ કરતી નથી, પશ્ચાત્તાપ કરતી નથી; હવે આપણને અત્યાચારો બૂલી જવાનું કહે છે. આથી હું આ સરકારને રાક્ષસી કહું છું. અને સીતાજીએ જેવો રાવણની સાથે અમહકાર કર્યો, રામચંદ્રજીએ જેવો રાવણની સાથે અસહકાર કર્યો, તેવો અસહકાર આપણાં સ્ત્રીપુરુષોએ સરકાર સામે કરવાનો છે. રાવણે મીતાજીને લાવ્યો આપી, નાના પ્રકારનાં પકવાન મોકલ્યા, પણ સીતાજીએ તેની અવગણના કરી અને રાવણના પંતમાંથી છટકાને તેમણે બારે તપશ્ચર્યા કરી. જ્યાં સુધી સીતાજી રાવણના હાથમાંથી છટકાં ન હતાં ત્યાં સુધી તેમણે કાંઈ વસ્ત્રાભૂષણ યા અલંકારોથી પોતાનું અંગ શણગાર્યું ન હતું. રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીએ બારે ઈન્દ્રિયદમન કર્યું. ફળફૂલ, કંદમૂળ ખાઈને સંયમમાં દિવસ ગુજાર્યા, બન્ને ભાઈઓએ કઠણ બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળ્યું. તમને હું કહેવા માગું છું કે જ્યાં સુધી આ બીજીમ સંસ્કૃતત આપણા ઉપર બેઠી છે ત્યાં સુધી તમે સૌ બહેનો અને આપણા સૌ ભાઈઓને કરો રાણગાર કરવાનો અધિકાર નથી. જ્યાં સુધી હિન્દુસ્તાન સ્વતંત્ર નથી, મુસલમાનોના ધા રૂઝા નથી ત્યાં સુધી આપણે મટિ ફકીરી જરૂરની છે. આપણે એશઆરામને આપણા શોદાશ્નિમાં બાળીને બગ્મ કરવા જોઈએ. હું હીન વચનથી તમારી પાસે માગું છું કે એશઆરામ તણ કઠણ તપશ્ચર્યા કરો, ક્રદય અને મનને પરિવ્રત રાખો.

૫૦ વર્ષ ઉપર આપણી સર્વ બહેનો—હિન્દુમુસલમાન તમામ—સ્ત્રીઓનાં ધેરમા પરિવર ફરીથી આવતો હતો અને પ્રત્યેક સ્ત્રી હાથથી બનેલા સૂતરનું કાપડ વાપરતી હતી. હું તમને

બહેનોને કહેવા માગું છું કે આપણે ત્યારથી સ્વદેશીધર્મ છોડ્યો ત્યારથી આપણું અધન્યતાન શરૂ થયું, આપણા ઉપર શુભામી ન આવ્યાંનાં શરૂ થઈ. આપણા દેશમાં જ્યાંએ જ્યાંએ લોકો જુએ મરી રહ્યા છે, વજ્ર વિના નગ્ન કરે છે. આ સ્થિતિમાં તમે પ્રત્યેક બહેન જોઈમાં જોઈો એક કલાક પણ હિન્દુસ્તાનના નામથી સૂતર કાંતો અને દેગને એ સૂતર અર્પણ કરો. તમને બારીક કપડું મળવું હોય મુશ્કેલ છે, પણ બારીક સૂતર તમે કાંતવી યશો તો બારીક કપડું પણ મળશે. પણ દેશ જ્યાં સુધી પરન ત દેશમાં છે ત્યાં સુધી બારીક સૂતરનું કપડું આપણને હરામ થયું થઈ; કારણ બારીક સૂતર કાંતવામાં બહુ વખત લય છે, અને હિન્દુસ્તાનમાં આજે એક મિનિટની પણ કિંમત છે.

• [આ પછી સરકારી શાળામાંથી બાળકો અને બાલિકાઓ પ્રેર્યા લેવાની માગણી કરીને શાળા પાઠશાળા જોડવા માટે માંધીજીએ નીચે પ્રમાણે દ્રવ્યની માગણી કરી :]

હું ટીકાર અમદાવાદમાં દ્રવ્યની માગણી કરી ચુક્યો છું. પૂનામાં પણ પરમદહાટે જ માગી આવ્યો. કેટલીક બહેનોએ, નાની નાની છોકરીઓએ બીંદીઓ, ખંઝડીઓ, નાકની નયનીઓ, મળયરો ઉતારી આપ્યાં. હું તમારા દિલમાં જે ફજીરી નજીત કરવા આવ્યો છું તે નજીત કરી રાક્યો હોઈ તે તમને તમારા બધાએ આમુખજો દેશને માટે ઉતારતાં સકોચ થવો ન જોઈયે. એમાંથી યતા પૈસાનો ઉપયોગ રા. ગંગાધરરાવ શિક્ષણ અને સ્વદેશીને માટે કરશે, તમે બહેનો જો કોઈ નોકરી પૈસા અથવા દ્રવ્ય આપવા માગવી હો તો જે ભાવથી આ મંદિરમાં તમે પૈસા મુકો છો તે જ ભાવથી તે દેશકાર્યને માટે આપશો. હિન્દુસ્તાન અત્યારે કસાઈના હાથમાં ગરીબ ગાયની જેમ છે, અને એ હિન્દુસ્તાનથી ગરીબ ગાયને છોડાવવી એ માર અને તમાર કામ છે, અને ગાયને છોડાવવા દાન કરવામાં દેવમંદિરમાં દાન કર્યા જેટલું પુણ્ય રહેલું છે.

છેલ્લી શિક્ષા તમારી પામે એ માગું છું કે જે કામ હું, શીક્ષતબ્દી અને ગંગાધરરાવ કરી રહ્યા હોય તે કામ સફળ થવા માટે આશીર્વાદ આપો. હું એમાં પણ કહી દઉં કે કોઈ બહેન શરમની ગારી ફાગોનો ઉતારી આપે યા પૈસા આપે એનું હું ઇચ્છતો નથી તમારા દિલમાં કળી નય કે આ દાન કરવું એ તમાર કર્તવ્ય છે, એ એક પુણ્યકાર્ય છે તો જ દાન આપજો. ઈશ્વર તમને પવિત્રતા, કિંમત અને દેશને માટે યજ્ઞ કરવાની ભાવના આપે.

તા. ૫-૧૨-૧૯૨૦

વૈષ્ણવો પ્રત્યે—

વૈષ્ણવજન તો તેને કહીયે, જે પીડ પગઈ નાણે રે,
પરદુઃખે ઉપકાર દરે નાંચે, હર અભિમાન ન આણે રે.
સકળ સોઈમાં સોને વરે, નિંદા ન કરે કેની રે,
વાચ કાળ મન નિશ્ચય રાખે, ધન ધન જનની તેની રે

સમદૃષ્ટિ ને વૃષ્ટાત્માથી, પરસ્પરી એને માત્ર દે,
જીવ્હા થકી અસત્ય ન બોલે, પરધન નવ આલે હાથ દે. વૈ
મોહમાયા વ્યાપે નહિ જેને, દૃઢ વૈરાગ્ય જેના મનમાં દે, વૈ
રામનામ સું તાળી લાગી, સકળ તીરથ તેના તનમાં દે. વૈ
વજ્રલોભી ને કપટરહિત છે, કામક્રોધ નિવાર્યા દે, વૈ
કહે નરસૈયો તેનું દર્શન કરતાં, કુળ એકાંતેર તાર્યા દે. વૈ

—નરસિંહ મહેતા

વૈષ્ણવના લક્ષણ નરસિંહ મહેતાએ જણાવ્યા છે તે પરથી આપણે નોંધે
છીએ કે તે

૧. પરદુઃખભંજન હોય,	૧૧. સત્યવ્રત પાળે,
૨. તેમ કરતા નિરભિમાની હોય,	૧૨. અસ્તેય પાળે,
૩. સહુની વંદના કરે,	૧૩. માયાતીત હોય,
૪. ક્રોધની નિંદા ન કરે,	૧૪. તેથી વીતરાગી હોય,
૫. વાચ દૃઢ રાખે,	૧૫. રામનામમાં તક્ષીન હોય,
૬. કાજ દૃઢ રાખે,	૧૬. તેથી પતિન હોય,
૭. મન દૃઢ રાખે,	૧૭. યોભરહિત હોય,
૮. સમદૃષ્ટિ હોય,	૧૮. કપટરહિત હોય,
૯. તેથી તૃષ્ટારહિત હોય,	૧૯. કામરહિત હોય,
૧૦. એકપત્નીવ્રત પાળે,	૨૦. ક્રોધરહિત હોય.

આમા વૈષ્ણવચિરોભણુ નરસિંહે અદિસાને પ્રથમ સ્થાન આપ્યું છે. એટલે
જેનામા પ્રેમ નથી તે વૈષ્ણવ નથી. જે સત્યનું પાલન નથી કરતો, જેણે સર્વ
ઇન્દ્રિય ઉપર જય નથી મેળવ્યો એ વૈષ્ણવ નથી. તેના પ્રભાતીઆંમા તેણે શીખવ્યું
છે કે વેદ ભણવાથી, વર્ણાશ્રમ પાળવાથી, કંઈ બાધવાથી કે તિલક કરવાથી વૈષ્ણવ
થવાનું નથી એ બધા પાપના મૂળ હોઈ શકે. પાપાંડી પેણુ માળા પહેરી શકે,
તિલક કરી શકે, વેદ જાણી શકે, રામનો જય મુખે જાપી શકે. પણ પાપાંડી રહીને
સત્યાચરણી ન થવાય; પાપાંડી જતા પરપીડાનું નિવારણ ન કરી શકાય; પાપાંડી
જતા વાચકાઝમનને નિશ્ચળ ન રાખી શકાય.

આ સિદ્ધાંતો તરફ હું ધ્યાન ખેંચી જઈ છું, કેમકે મારી ઉપર અંતઃજ
બાબત કાગળો આવ્યા જ કરે છે. સહુ સલાહ આપી રહ્યા છે કે જો હું અસત્યને

રાષ્ટ્રીય શાળાઓમાંથી બહિષ્કાર તહિ કરે તો સ્વરાજની ચળવળ ઉઘી વળી જશે. મારામાં જરાયે વૈષ્ણવપણું હશે-તો અન્યજોતી ત્યાગ કરીને મળનારા સ્વરાજનો ત્યાગ કરવાનું બળ પણ મને ઇશ્વર આપશે. ૧.

જેમાં બીજા વર્ગો ને વર્ણો આવે તેમાંથી અન્યજોતો બહિષ્કાર ન થાય એ હરાવ મોરો નથી, પણ સમસ્ત નિયામક, સભાનો છે. અને તે હરાવ પ્રિય છે. એવો હરાવ ન કરત તો સમા અધર્મ કરત.

આત્રો હરાવ નથી વાત નથી. ચાલુ શાળાઓમાં તે હરાવ છે જ. જે કોંગ્રેસને વૈષ્ણવો માન આપે છે તેણે પણ તે હરાવ કરી નાખ્યો છે. તેની સામે વૈષ્ણવો નથી થયા. છતાં મારો એવા હરાવમાં હાથ છે તેથી મારા તરફ કટાક્ષ કરી તેઓ અને માન આપે છે એ હું સમજું છું. બલે બધા અધર્મ કરે પણ મારે હાથે તો અધર્મ ન જ થવો જોઈએ એવો તેઓની દલીલનો ભાવ છે. એ અને હર્ષદાયક છે.

અન્યજનો અસ્પૃશ્ય ન ગણવા એ ધર્મ છે એમ બતાવવા હું પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું. સાંજા કાળનાં આવરણોથી આપણે અન્યજને અસ્પૃશ્ય ગણવામાં અધર્મ કરીએ છીએ એ નથી સમજી શકતા. જેમ સાંજા કાળના આવરણથી અગ્નિ રાત્ર્ય પોતાનું રક્ષાસપણું નથી જોઈ શકતું તેમ તેવા જ દારણોથી આપણામાના કેટલાક પોતાની ગુલામીની સાંકળ નથી જોઈ શકતા. એવાને ધીરજથી સમજાવવા એ મારો ધર્મ સમજું છું.

પણ દંભ અને મિથ્યાવાદ મારાથી સહી ગઈતો નથી. મહારાજશ્રીની સાથે મારો સંવાદ થયો એનું વર્ણન મેં 'ગુજરાતી' માં જોયું; તેની ટીકા પણ જોઈ. તે બંનેથી હું દુઃખી થયો છું. વર્તમાનપત્રોમાં આવતા વિચારો ઉપર હું બાંધે જ ટીકા કરું છું. બાંધે જ વર્તમાનપત્રો હું વાસું છું. પણ 'ગુજરાતી' પત્ર ધણા વાંચે છે, તેમાં સનાતન ધર્મનું સ્વરૂપ બતાવવાનો દાવો કરવામાં આવે છે. તેથી તેમાં ત્યારે કંઈ પણ અસરગત જોઈ હું ત્યારે મને દુઃખ થાય છે, મને એક મિત્રે મહારાજશ્રીની સાથે થયેલા સંવાદ અને તેની ઉપર થયેલી ટીકાની કાપલી મોકલી છે. એ બંનેમાં જાણે અત્યણે અધર્મને ધર્મ સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન જોઈ હું. એ કેમ થયો છે એ બતાવવા હવે પછી પ્રયત્ન કરીશ. ૧

કાશીમાં ગાંધીજી

કાશીજેત્રમાં

ગાંધીજીની કાશીની મુલાકાત તરફ ચોનું ધ્યાન ચાંચી રહ્યું હતું. 'હિન્દુ વિદ્યાર્થીઓમાં શું ધરો? પંડિતજીને ગાંધીજીની મુલાકાતથી આપાત તો ન પડે?—તેમની અસ્વસ્થ પ્રકૃતિ વધુ તબીબી તો ન બને?'—આવા આવા સવાલો ધણીને થયાં જ કરતા હતા. કેટલાક મિત્રો તરફથી ગાંધીજીને સુચના પણ કરવામાં આવી કે પંડિતજીની પ્રકૃતિ તરફ જોતાં હાલ તેમણે જવાનું માંડી લાવ્યું. પણ ગાંધીજીએ તાર કરીને ત્રણ ચાર ટકાવેથી ખબર મંગાવી હતી, અને પંડિતજીને પોતાનો તાર ત્યારે એવો આપ્યો કે ત્યારે આવો ત્યારે આવકાર છે, ત્યારે ગાંધીજીએ જવાનો નિશ્ચય કર્યો. ગાંધીજી બનારસમાં જઈને આજ્ઞા પણ ખરા બે ભાઈએ ભાઈઓ મળે ભેટ, પોતાના મતભેદ માટે બે આંસુ પાડે અને પ્રેમપૂર્વક જુદા પડે તેમ ગાંધીજી અને પૂજ્ય પંડિત મહંમમહન માલવીયાજી વચ્ચે થયું. કાશીજીમાં જે સાન્નિ અને પ્રસન્નતાથી હાર્વ આટાપાયું તેનું પ. પંડિતજી, પ. આનંદચંદ્ર-ભાઈ અને ગાંધીજી એ ત્રણે વચ્ચે રહેલો અખંડ પ્રેમ એ એક જ કારણ કહેવાય. વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં જુ કર્યો, કેટલા વિદ્યાર્થીઓ પાઠશાળા છાત્રોએ એ આજે ન કહી શકાય, પણ કાશીજીમાં વિદ્યાર્થીઓ, અધ્યાપકો અને પંડિતજી વચ્ચે જે જુદા દિલથી થયાં થઈ તેનું પરિણામ નાતાજીજીને વિશેષ સ્વચ્છ કરનાર જ આજે છે એમ કહેવામાં દરકત નથી.

પણ આ સામાન્ય ચિત્તેચન છાત્રોને હવે ગાંધીજીનાં વિદ્યાર્થી પ્રત્યે થયેલાં ભાષણો તરફ વળાયે :

એક સૂર

જેમણે ગાંધીજીના બે દિવસનાં ભાષણો સાંભળ્યાં છે તથા પંડિતજીનું ભાષણ સાંભળ્યું છે તેમણે ત્રણે ભાષણોને એકે અવાજે અલૌકિક કલાં છે. ગાંધીજીનાં અને પંડિતજીનાં ભાષણની ખૂબી તો એ કહેવાય કે આ બંને વચ્ચે વિવાદને બદલે બારે સંવાદ હતો, જે સૂર સંજનાવાને બદલે બંનેથી એક જ સૂર ઉત્પન્ન થતો, એક ખીલનું પૂરક હતું.

પહેલે દિવસે વિદ્યાર્થીની પાસે આવેલી 'નાનકાઓપરેશન ઓર્ગેનિઝેશન' ક્લબ ગાંધીજી સવારનાં પંદોરેમાં લગભગ સવા કલાક સુધી વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યે બોલ્યા. એનો આખો હેવાલ આપેલો કમણ છે. ગાંધીજીએ એ બતાવવાને મને વખત નથી રહ્યો. છતાં મેં એની નોંધ લીધેલી છે એટલું જણાવી દઈને એનો આખો સકાય તેવો હેવાલ હું નીચે આપું છું :

તમને બહેકાવવા નથી આજ્યો

“સાડા મહિના ક્લબ તમને મેં સંજમ ક્લબ કેટલુંક કહેલું. આજે પણ તમારી આગળ, મારા દિસાએ, હું સંજમની જ વાદ કરવા આજ્યો છું. આજકાલ એમ કહેવાય છે

કે હું વિદ્યાર્થીએને બહેકાવી રહ્યો છું. મારી જવાબદારી સમજતો છતાં હું કહું છું કે, કોઈને હું બહેકાવવા નથી માગતો. હું વિદ્યાર્થીએને બહેકાવી શકું જ નહિ. હું પણ એક વિદ્યાર્થી હતો, અને વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં પણ જે કામ કરતો હતો તે અદબથી કરતો હતો. વળી હું ચાર પ્રતોનો પિતા છું, અને સેંકડો છોકરા મારી પાસે આવ્યા ગયા છે જેમનો પિતાશ્રમ હોવાનો હું આજે પણ શવો કરી રહ્યો છું. આવો હું રહ્યો ત્યાં મારા મ્હોમાંથી બહેકાવવાનાં વચનો ન જ નીકળે.

મારાં વચનોમાં અવિવેક નથી

“પણ આજે તો જમાનો એવો છે કે હું જે કંઈ કરી રહ્યો છું તેમાં વણસો માને છે કે હું તેમને અન્યાય કરી રહ્યો છું; તેમને લાગે છે કે જે સત્યના આમહનો હું શવો કરે છું તેમાં પણ હું જરા ચલિત થયો છું; અને જે વિવેકનો શવો કરતો આવ્યો છું તે વિવેક પણ મારી આજની ભાષામાં રહેલો નથી. આ બધી વાતોનો હું વિચાર કરી રહ્યો છું, પણ મારો આત્મા સાક્ષી પૂરે છે કે હું અવિવેકી ભાષા નથી વાપરતો. હું જે કહું છું તે સાન્નિધી, ખૂબ વિચારપૂર્વક કહું છું. વાત એ છે કે હું ગયા ડિસેમ્બરમાં જે જમણામાં હતો તે મારી જમણા ભાગી ગઈ છે અને તેને લીધે આજે અગાડના કરતાં મારા મ્હોમાંથી બીજી ભાષા નીકળે છે. પણ જે વસ્તુ જેવી છે તેવી જ હું તેને જણાવી રહ્યો છું. જે વસ્તુને ગંદી કેશું તેને ગંદી ન કહું તો સત્યનો ભંગ થાય, અવિવેક થાય. જે વસ્તુ જેવી છે તેવી બતાવવામાં વિવેકનો ભંગ નથી, સત્યનું પાલન છે. જોકે એકાન્તિક સત્ય તો મૌનમાં જ રહ્યું છે, છતાં ભાષાનો પ્રયોગ કરવો પડે છે ત્યારે તો તેમાં સંપૂર્ણ સત્ય ત્યારે જ આવે કે જ્યારે હું શિયતિને જેવી જોઉં છું તેવી ને તેવી તમારી સામે આવેયું.”

પંડિતજી અને હું

“પંડિતજીનું એક બ્યાખ્યાન ‘હાર’માં આવ્યું છે. તે તેમની સંમતિ પછી છપાયું છે એમ જોઈ છું. તેમાં એક વાક્ય વિશે હું તમારું ધ્યાન ખેંચવા માગું છું. તે એ કે ‘બધું જોઈ વિચારી તમને તમારો અંતરાત્મા કહે તે પ્રમાણે વર્તશો.’ હું પણ એ જ વાત કહેવા માગું છું. અને તમને અંતરાત્માના અવાજ વિશે કાંઈ પણ શક હોય, તમારા હિતમાં તમે નિર્ણય ન કરી શકતા હો તો તમે મારે ન માનશો, ખીલ કોઈનું ન માનશો, કેવળ તમારા પૂજ્ય સાર્વજનિક પંડિતજીનું જ માનશો. માલવીયાજીથી વધારે મોટા ધર્મોત્તમ મેં જોયા નથી; હિન્દુસ્તાનની એમની સેવાનો કરતા વધારે સેવા કરી હોય એવો કોઈ હિન્દી હું આજે ખોજે છવંત જોતો નથી. પંડિતજી અને હું—એ એ વચ્ચે કેવો સંબંધ છે ? હું તો ફિલિપ્પા આફ્રિકાથી આવ્યો ત્યારથી તેમનો પૂજનારો છું. મારાં કુળો મેં અનેકવાર એમની આજળ સુણાવ્યાં છે અને મેં એમની પાસેથી આધ્યાત્મિક મેળવ્યું છે. એણે તો મારા વણે બધું સમા છે.”

અદેશો હોય તો પંડિતજી કહે તેમ જ કરજો

“ આવી અમારો સંબંધ છે એટલે હું તો તમને એમ કહી શકું કે જે તમારું દિલ એવો જ અવાજ કાઢે કે ગાંધી કહે છે તે જ સત્ય વાત છે તો જ હું તમને કહું છું તે કરુંજો. પણ તમને લાગે કે બંને આપણા આગેવાનો છે, બંનેની વાતોમાથી એકની પ્રસંગી કરવાની છે, તો તમે પંડિતજી કહે તેમ જ કરજો. તમને જરા પણ અદેશો હોય તો મારી વાત તમે ન કરશો, બલકે તેમ કરવામાં તમારું બૂદ છે પંડિતજીએ વિદ્યાપીઠના શુભવર્ષ છે: પંડિતજીએ એની સ્થાપના કરી છે; પંડિતજી એના આત્મા છે; અને તેમનો આદર કરવો એ આપણો ધર્મ છે. આ બાબતમાં હું પંડિતજીની બૂલ જોઈ રહ્યો છું તે વિષે તમને હેરામત પણ શંકા હોય તો તમે મારી વાત કબૂલ ન કરશો. મારી પાસે એક સમજન આવ્યા તેમણે કંઈયું કે ‘ તમે કાશી જશો પણ પંડિતજીની તબીયત એવી છે કે તમારી મુલાકાતથી તેમને સખત આઘાત પહોંચશે અને પંડિતજીને ખોઈ બેસવાનો વખત આવશે. તમારી મુલાકાત પંડિતજીનો નારા તો ન કરે ? ’ પંડિતજીનો નારા કરવાવાળો હું કોણ ? પંડિતજીના આત્માનું હનન કશું એ અર્થ હોય તો તે તો અશક્ય છે. પણ પેલા સમજનને મારા કાશી જવામા પંડિતજીનું મૃત્યુ રહેલું લાગ્યું. તેઓએ કહ્યું, ‘ ઊકરાઓ તમારું કહેલું માનશો, વિદ્યાપીઠમાથી નીકળશો, પંડિતજીને પોતાનું જીવન કામ બરબાદ થઈ ગયેલું દેખાશે અને તેથી તેમનો દેહ પડશે. ’ મને આથી કંઈક ઢંસડું આવ્યું. મને એમ થયું કે એ સમજન પંડિતજીને જાણખતા નથી. પંડિતજી કંઈ નામદં નથી કે આવી વાતમાં પ્રાણ તજે,

પંડિતજીનો વિદ્યાલયના કરતાં હિંદુ વધારે પ્રાણ છે

“ પંડિતજીનો પ્રાણ વિદ્યાલય છે એ ખરૂં. પણ મને તો એમનો પ્રાણ હિન્દુસ્તાન વધારે લાગે છે. પંડિતજી આસાવારી પડ્યા છે. પંડિતજીનું સાચું મંતવ્ય છે કે હિન્દુસ્તાનનું બૂર કોઈથી નથી થઈ શકવાનું, હિન્દુસ્તાનની લગામ કોઈના હાથમાં નથી પણ ઇશ્વરના હાથમાં છે, અને તેનું બહુ કરનારો ઈશ્વર બેઠો છે. છતાં પંડિતજીને એ તો તાર ક્યો અને પંડિતજીએ ચીઠા સબ્બોમા મને કાશી જોવાવનારો જવાબ વાળ્યો.

“ પંડિતજીને એમ લાગી ગયેલું છે કે તમે કેટલાક નીચું વિચાર વિના પગલા લઈ રહ્યા છો, અને વિચાર વિના તમે કાંઈ કરશો તો સ્થાનસ્થ યરો. પણ તમને એમ લાગે કે આ સંસ્થામા અસ્થાસ કરવો એ પાપ છે તો તમે એને તરત છોડજા, અને પંડિતજી તમને આશીર્વાદ આપશે. પણ તમારો આત્મા પ્રજ્વલિત ન હોય તો તમે પંડિતજીનું જ સાંભળજો.

અંતરાત્માનો અવાજ કોને કહેવો ?

“ જ્યારે તમારું કાર્ય સ્વચ્છ હોય, તેનો હેતુ સ્વચ્છ હોય, તેનું પરિણામ સ્વચ્છ હોય, ત્યારે જ તે અંતરાત્માથી પ્રેરાયલું હોઈ શકે. પણ તેના ઉપર બીજો નિર્બંધ શક્તોએ મુકેલો છે. જે સંયમી છે, જે અહિંસા, સત્ય અને અપરિચ્છેદનું પાલન કરનારો

એ તે જ કહી શકે કે મને અંતરાત્માનો આદેશ થયો છે. તમે બ્રહ્મચારી ન હો, તમારા દિલમાં દયા ન હોય, મર્યાદા ન હોય, સત્ય ન હોય તો તમે કોઈ કાર્યને અંતરાત્માનો અવાજથી પ્રેરાયલું નથી કહી શકતા. પણ મેં વર્ણવ્યું તેવું તમારું દિલ હોય, તમે પશ્ચિમી દેશનો ત્યાગ કરેલો હોય, તમારા સ્વચ્છ કંદયમંદિરમાં પ્રભુનો વાસો હોય, તો તમે તમારા માળાપનો પણ સવિનય અનાદર કરી શકો છો. તે સ્થિતિમાં તમે સ્વતંત્ર છો એટલે પગલું લઈ શકો છો. પશ્ચિમમાં સ્વેચ્છાચારનો ઘોંઘાલી રહ્યો છે તે મને ખબર છે. પણ હું હિન્દુસ્તાનના વિદ્યાર્થીઓને સ્વેચ્છાચારી નથી બનાવવા માગતો. આ પવિત્ર કાશીકેત્રમાં, આ પવિત્ર સ્થળમાં, હું તમને સ્વેચ્છાચારી બનાવવા માગતો હોઈ તો હું મારા કાર્યને લાયક નથી.

મારી સલાહ અને તેનું કારણ

હું છોકરાઓને કેમ સમજાવી રહ્યો છું કે શાળા છોડવાનો તમારો ધર્મ છે ? હું કું તમારું અભ્યાસી જીવન નષ્ટ કરવા માગું છું ? નહિ. હું આજ સુધી અભ્યાસી જીવન ગાળું છું, વિદ્યાર્થી છું, પણ હું કહેવા માગું છું કે જેને સ્વતંત્રતાની તાલીમ નથી મળી—અને ખચીત તે મિલકૂત 'Liberty' ના અભ્યાસથી નથી મળી—તે સ્વતંત્ર નથી કહેવાતો. તમારી તાલીમ અરબસ્તાનના છોકરાઓ કરતાં પણ નપાવટ છે. એ તરફથી આવેલા એક માણસે મને કહેલું કે ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓની તાલીમના ચોથા ભાગ જેટલી પણ તાલીમ આપણા વિદ્યાર્થીઓની નથી. અરબસ્તાનનો એક પણ વિદ્યાર્થી એવો નથી કે જે આ સ્વતંત્રતાને સ્વીકારી શકે. ત્યાં તેમને ટપાલ, તાર અને ટ્રામ આપવા કાઢ્યાં, એરોપ્લેનો દાખવ કરવાની લાલચ આપવામાં આવી, જે રેતીમાં ખીચી મુક્તાં ઘડીમાં ચડી જાય તે રેતીને કંડી કરી આપીશું એવું પણ કહેવામાં આવ્યું, તાલીમ આપવા માર તાલીમની બારે શાળાઓ બોલવાની લાલચ આપવામાં આવી; પણ ત્યાંના છોકરાઓ કહે છે કે અમારે એ નથી જોઈતી. ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓમાં બારે ધાર્મિક તાલીમ છે. તમારે એવી ધાર્મિક તાલીમની જરૂર છે. તમે જે સંસ્થામાં ભણો છો તેમાં મનુષ્યનો દર રાખવો પડે એવી જ તાલીમ મળી શકે છે. પણ હું તો મનુષ્યનો દર છોડી ઇશ્વરનો દર રાખવાં શીખ્યો હોય તેને ખરો એમ. એ. કહું. તમારામાં એટલું જોર આવે કે આજીવિકા માટે તમારે કોઈની આગળ હાથ લાગા કરવાની એવતા ન રહે, ત્યારે તમારી કેળવણી બરાબર કહેવાય જ્યારે તમને જગી જાય કે આ દુનિયામાં જ્યાં સુધી મારા લાયક શાસ્ત્ર છે ત્યાં સુધી આજીવિકા મેળવવા મારે ક્યાંયે બંધીવું મોકું કરવું નથી ત્યારે તમારી કેળવણી બરાબર કહેવાય.

જનકની પુણ્યભૂમિમાં સત્તુ

અમે જ ઇતિહાસકારો કહે છે કે હિન્દુસ્તાનમાં ૩ કરોડ લોકોને દિવસમાં પેટપર ખાવાનું નથી મળતું. બિહારમાં સત્તુ નામનો નિઃસ્તવ ખેતરાક ખાઈને પ્રાણનો મોટો ભાગ રહે છે. એ સત્તુ—મકાઈનો લોટ ખાળી અને ઘાત મરચાં સાથે મળે ઉતારતા જ્યારે મેં લોકોને જોયા છે તે વેળા મારી આંખમાંથી અશિ વરસ્યો છે.

તમને તેવું ખાવાનું મળે ત્યારે તમે કેટલા દિવસ જીવરી શકો વાર ? એ સમયદ્રષ્ટીની ભૂમિમા—જનક રાજની પુણ્યભૂમિમાં લોકોને આજે ખાવા ની નથી મળતું, દૂધ 'સરખું' નથી મળતું. આવી સ્થિતિમાં તમારાથી નિરાંતે કેમ બેસી શકાય ? દરેક જણ મેંડરિવની યદ્યશકીયે એવી તાલીમ આપણને ન હોય 'તો' તે તાલીમમાં કરો અર્થ નથી. તમને આઝાદીથી ખાવાનું ન મળે તો બૂખ્યા મરી આઝાદ રહેવાની તાકાત આવે.

હું સાંભળું છું કે અંદેખિયા અને મેસોપોટમિયાના ઇશ્કરાઓમાં એ તાલીમ છે. તે અંગેનો સામે બાય લીડવાવાળા છે. ત્યાં તો સત્સંજળ પટેલું છે. આપણે ત્યાં તે નથી. પણ હિન્દુસ્તાનની સત્યવ્રતિમાં ભારે આત્મિક શક્તિ પટેલી છે, તેથી જ આપણે અત્યાચારને હઠાવી શકીયે એમ છીએ. અસંતોનો ત્યાગ કરવાની તુલસીદાસજીનો ઉપદેશ છે. આ સલ્તનત રાક્ષસી છે એમ હું કહું છું, એટલે તેનો ત્યાગ એ આપણો ધર્મ છે. ત્યાગ કરવો એટલે દિવરત કરવી એવું જ થાય. પણ તેહનું કરવાનું હું નથી કહેતો, ત્યાગ કરીને આપણે કયા જાણે ? હિન્દી મહાસાગર યા બંગાળી ઉપસાગરના પેટ સિવાય તો હું કયાંયે આરાદા નથી જોતો. પણ તુલસીદાસજીએ કહ્યું છે કે અસંતોનો સદંતર ત્યાગ ન કરી શકો તો તેનાથી થોડા દૂર રહેજો. રાવણનાં પકવાનો તથા દાસીઓનો ત્યાગ કરી અશોકવાટિકાના કેવળ ફળફૂલથી નિર્વાહ કરનારા સીતાજીના જેવો શાન્તિમય અસહકાર કરવાની તાકાત તમારામાં ન આવે તો હિન્દુસ્તાન ફેના થઈ જાય, શુદામીમાં સળડમાં જ કહે એ વિશે મને લેણ શંકા નથી.

સલ્તનત વર્ષો થયાં હિન્દુનું નખોદ વાળી રહી છે

આ સલ્તનત રાક્ષસી કેમ છે તેનાં કારણોમાં હું ઉતરવા નથી માગતો. પણ પંનજના અત્યાચારો કરનારી, છ છ સાત સાત વર્ષના બાળકોને તાપમા ચલાવી મારી નાખનારી, એરતોની લાજ લેનારી અને જે અમલદારોએ આ અત્યાચારો કર્યા તેમણે કંઈ શુદ્ધા નથી કર્યા, તેમણે તો સલ્તનતને બચાવી, એમ કહેનારી સલ્તનતના તાબાની સામાન્ય માણસોમાં બસણું મારે મન મહામા મહા અધર્મ છે. મારા વડીલ બંધુ મંડિતજીને એ ધર્મ લાગે છે. મને મારા શાસ્ત્ર એવું નથી બજાવતાં રાવણના હાથથી હું ગીતા નથી શીખી શકતો, કુરાન નથી શીખી શકતો, બાઈબલ નથી શીખી શકતો. ગીતાજીનું ધાર્મિક દષ્ટિએ અધ્યયન કર્યું હોય, તેની પાસે શીખું. દારૂ પીનારા પાસે કેમ શીખી શકું ? મારો આત્મા કેટલો સજાગી રહ્યો છે તેનો તમને હું ખ્યાલ નથી આપી શકતો. આ સલ્તનતની મેં ૩૦ વર્ષ સેવા કરી. તેમાં કાંઈ બૂર કર્યું એમ કહેવા હું માગતો નથી. માત્ર હવે હું એને રોવા આપી શકતો નથી; કારણકે હવે પંનજના અત્યાચારો જોવા છે. એટલું જ નહિ પણ હું એ પણ જોઈ શકું છું કે આ સલ્તનત કેટલાંયે વર્ષો થયાં હિન્દુનું એવું નખોદ વાળી રહી છે કે જેની સરખામણીમાં પંનજના અત્યાચાર કાંઈ વિસાતમાં નથી. તમારા જેવો હું હતો ત્યારે દાદામાઈ નવરોજજીનું 'Poverty

and the Un-British Rule in India' એ વર્ણવે. તેમાં જે 'Progressive drain' —કર્તાશર વધારું નહીં દ્રવ્યરોપણ સાબીત કરેલું છે તે આજે એણે થયું છે ? લશ્કરી ખર્ચ વધારું ગયું છે કે નહિ ? પેન્શનમાં તણાઈ નાણું વધ્યું છે કે નહિ ? આને ન્યાયને 'હા' હોય તો હું કહું છું કે 'હા' સિંહ જેવા બહે ગવર્નર યાજો—અરે ખંડિતજી જેવાને વાર્ષિકસાથ ખંડાવવામાં આવે તોપણ—તેને સર્વાંશ કરવા હું ન જ નહીં. ખરી સ્થિતિ એ છે કે આ રાજ્યપ્રથા નીચે આવણી શુભામી વધતી જાય છે. અને શુભામી ન્યારે શુભામીની સંખ્યાની ચમક, જોઈને મુગ્ધ થાય ત્યારે તેની શુભામી સંપૂર્ણ થઈ કહેવાય. ૩૫ વર્ષ ઉપર જે શુભામી હતી તેના કરતાં આજે આપણામાં વધારે શુભામી છે એમ હું કહું છું. આપણે વધારે દત્તાશ બનતા ચાલ્યા છીએ. આપણામાં નામદાઈ વધતી જાય છે; એટલે તાત્વિક દષ્ટિએ કહું તો ૧૨૨ કહું કે આપણામાં શુભામી વધતી જાય છે.

સહસ્તનતે હિન્દુસ્તાનને નાપાક બનાવી દીધું છે

“બાણુ ભગવાનદાસના વિદતાપણું વ્યાખ્યાનનો એક ભાગ મારી સ્મૃતિમાં આવ્યાં જ કરે છે. તેમણે કહ્યું છે કે આપણા રાજ્યધિકારીઓ ન્યારે વણિક બનીને રાજ્ય કરે, અને વણિક બનીને જ નહિ પણ ન્યારે કાંચગાંભ જેવાં નરાનાં સાધનનો વેપાર કરે ત્યારે તે અધમ બને છે. તેમનો ત્યાગ કાવો જોઈએ. આ સહસ્તનતે હિન્દુસ્તાનને નાપાક બનાવી દીધું છે. આજકારી ખારું વધારું જ જાય છે. જોખણજી જેવાજે રાજાઓ વધારવાનો અવાજ કાઢ્યો હતો, પણ સ્થિતિ એ છે કે સન ૧૮૫૭માં પંજાબમાં ન્યારે ૩૦૦૦૦ રાજાઓ હતી ત્યારે આજે ત્યાં ૫૦૦૦ છે. સરકારે એ રાજાઓને હડાવી. સરકારનામાં યોજનાશક્તિ છે આપણામાં યોજનાશક્તિ છે ? પણ આપણને તો તેમણે જમણામાં રાખ્યા છે. એ લોકો આપણને સ્વરાજ્યનો શો પાઠ શીખવવાના હતા ? ધારાસભામાં જઈને આપણે સ્વરાજ્યનો પાઠ શીખીશું ? સ્વરાજ્યશક્તિ શીખતા માનતા હો તો આરજો પાસે જાઓ, બાબરો પાસે ચાલ્યા જાઓ. હું તો કહું કે આપણામાં સ્વરાજ્યશક્તિ આજે પણ છે, પણ આપણે સિંહ છતાં પોતાને બકરાં માની બેઠા છીએ. જેનામાં આત્મા છે તેને કાણુ ડરાવી શકે ? આ ભાવના તમારામાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તમને ખરી તાલીમ મળે. એ તાલીમ પ્રથમ લીધા પછી જ તમે બીજી સામાન્ય તાલીમ લઈ શકો. આજે તો તમારી બેઠાઓને વધારે જઈને એવી તાલીમ તમે લઈ રહ્યા છો. ડિઝીઓ ઉપર મુગ્ધ હોવાને લીધે આપણે આજે કહી રહ્યા છીએ કે અમારે ચાર્ટર જોઈએ છે. આ જાડો નીચે આપણે નથી ભણતા તેવું કારણ શું ? આમાં ભવ્ય મકાનો આપણને શા સાર જોઈએ ? દેશમાં ન્યાં કચેરિયા માણસોને પૂરું ખાવા પણ નથી મળતું, ન્યાંની સ્ત્રીઓ બદલવાનું બીજું વસ્ત્ર ન હોવાને લીધે દિવસના દિવસ સ્નાન કરી શકતી નથી, ત્યાં તમને જ્ઞાન મેળવવા માટે મોટી મહેલો જોઈએ ? જો તેમ હોય તો તમે અસહકારને ભૂલી જાઓ. તમને દેશને માટે કંઈ હોય, મારામાં જે આવ સજગી રહી છે તે તમારામાં સજગી રહી

હોય તો મહાન બ્રહ્માની વાત બૂલી નહો, અને હું કહું છું તેવો અસહકાર કરો. જો તમે તેમ કરો તો જો પ્રતિજ્ઞા મેં બીજી સ્થળે કરી છે તે હું આ પવિત્ર સ્થળમાં પાછી કરું છું કે એક વર્ષમાં આપણને સ્વરાજ મળશે.

આ ભડકતી આગમાંથી હડી નહો

પણ ફરીફરીને હું કહું છું કે તમે તમારા ધર્મને પીછાનો તો જ એ મળે. હર્ષનાદો કર્યો એ ન મળી શકે હું આ વાતો કેમ કરી રહ્યો છું ? મને બનદોષત નથી જોઈતાં, માનવ્યકારામ નથી જોઈતાં, હિન્દુસ્તાનનું તાજ નથી જોઈતું; મને તો હિન્દુસ્તાનની આઝાદી જોઈતી છે. મને બધા કહે છે કે તમે બીજાની સાથે મળી નહો. પણ હું મળી નથી જઈ શકતો; મારા હૃદયનો મત છેાડીને હું એક નથી થઈ શકતો; અંતરાત્માનો અવાજ તરછેડીને હું એક નથી થઈ શકતો; સિદ્ધાન્તની વાતને છેાડીને મળવા નથી માગતો. સિદ્ધાન્તની વાત એ છે કે સ્વરાજ મેળવવું હોય તો પ્રત્યેક જણે આઝાદ થવું જોઈએ. તમે જોમ સામેના ઝરોને જુઓ છો તેમ તમારો અંતરાત્મા પ્રત્યક્ષ અનુભવે કે આ "સંસ્તનત રાક્ષસી છે, અહીં" બહુવું એ પાપ છે, લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર સુએ તેટલું કહે કે "અમારો કાંઈ કબજો નથી." પણ શુભ રીતે તે પોતાની અસર ચલાવી શકે છે, જો તમને એમ લાગી નય કે આ સંસ્તનતની પાસે તાલીમ લેવી એ ખેવકાંઈ છે, તો તમે એક ફાલુ પણ આ વિદ્યાલયમાં ન રહેજો, એની ગંધ પણ ન લેજો.

હું તમને કહું છું કે આ ભડકતી આગમાંથી હડી નહો અને બધાંય જોખમો ઠકાવો. મને બીજો પ્રશ્ન ન પૂછો. વિદ્યાર્થીઓ શું કરે એમ ન પૂછો. પ્રેક્ષકો નથી, મહાનો નથી, ક્યાં શીખશું એમ ન પૂછો. તમારામાં તાકાત હોય તો તમારાં ધરમા ચાલ્યા નહો. ધરતમારી યુનિવર્સિટી છે. તમે વિનથી ચાલો, તમે સત્યશીલ ચાલો તો તમારું ધરતમારી યુનિવર્સિટી છે. પણ તમે આ મન્દિરો (વિદ્યાલયના મહાનો તરફ આંગળી કરીને) સાથે મુકાબલો કરવા માગો તો તમે પડશો. આ મન્દિરોની સાથે તમને આસક્તિ થઈ હશે તો તમે બદલ થયા છો. આ મન્દિરો અને આપણાં ધર વચ્ચે સામ્ય છે ? વિદ્યાલયમાં તો તેવું કાંઈક છે, પણ અહીં તે પણ નથી. અહીં તો કેવળ લૂંટના પૈસામાંથી બનેલા છે. જે સ્વતંત્ર નથી તે હાથરની પ્રાર્થના પણ સુએ નથી કરી શકતો. તમારી શારીરિક, માનસિક અને આત્મિક સ્વતંત્રતા આજે જ તમે મેળવી શકો એમ છે. આ વિદ્યાલયમાંથી નીકળી નારાયણનો મંત્ર જાપીશું, રામનું નામ જાપીશું, તોપણ તે બારે તાલીમ છે, એવો જેને વિશ્વાસ આવી નય તેણે હપર કહેલી ત્રણે સ્વતંત્રતા મેળવી છે. હિન્દુસ્તાનના વિદ્યાર્થીઓમાં હું આ વસ્તુ કુંઠી શકું તો હું તેમનામાંથી સ્વરાજનું લક્ષર બનાવી શકું. હું કહું છું કે આ સંસ્તનતની કુંઠા ન્યાં મુઠી એ પાઠશાળામાં સીધી અથવા આદ્યતરી રીતે અસર કરી રહી છે ત્યાં મુઠી તમારે એ પાઠશાળાઓને છેડીને જ પ્રદેશ પણ તમારામાં આત્મવિશ્વાસ ન આવ્યો હોય તો તમે છો ત્યાં જ રહેજો.

બીનસરતે વિદ્યાલય ઊઠો.

“ અહીં ૨૦૦ વિદ્યાર્થીઓએ વિદ્યાલય ઊઠવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તેથી અને દર્દ યાચ છે. પ્રતિજ્ઞાથી દર્દ નથી વર્ધી, પણ તે વિદ્યાર્થીઓમાં રહેને અવિશ્વાસ હોય એ વાતથી દર્દ યાચ છે. તમે જો માનતા હો કે ગાંધી બહુમત છે, તે આવશે એટલે વિદ્યાલય બનાવી દેશે, તો તે તમારી ભૂલ છે તો તો હું તમને કહું છું કે અવારંબ એ પ્રથમ સુધ્ધિવક્ષણ છે. તમે આટલું વિદ્યાર્થી વિના જો વિદ્યાલય ઊઠશે તો હું પાપી બનીશ. હું તો તમને કહું છું કે તમે વિદ્યાલય ઊઠાને ધરમાં બેસો. આ આગમાંથી બચી નહો. તમારામાં આત્મવિશ્વાસ ઢરો તો આજે જ વિદ્યાલય બનાવી શકો. પણ પંડિત જવાહરલાલે અને અક્ષીગઢમાં મહુમદઅલીએ કહ્યું છે તેમ સરતે કાર્યાવિના ઊઠે. તમારે ઊઠવી હોય તો સાત દબર વાર ઊઠો નહિ તો પાછા નહો. પણ ઊઠાને પાછા જવાના હો તો ઊઠશે જ નહિ. આપણા ધર્મનું પાલન ન કરીયે તો આપણો દેશ આપણો નથી. તમને—તમારી પ્રાચીન સંસ્કૃતિ અને પવિત્રતાને— હું કહી રહ્યો છું તેનો ખ્યાલ કરો. ફરીફરીને કહું છું કે તમને જરા પણ અદેશો હોય તો તમે માલવીયાનું જ માનજો. તેમજ આ વિદ્યાર્થીક બનાવવા પોતાના આયુષ્યનો કાય કયો છે. પણ અંતરાત્મા જેમ સામેની વસ્તુ ચોખ્ખી જુએ છે તેમ અહીં રહેવું એ પાપ છે એ વાત તમને સ્પષ્ટ બાસી નય તો તમે ઊઠજો. ‘ પ્રાપ્તે તુ પોઢશૌ વર્ષે પુને મિન-વદાન્તરેત્ ’ એ આપણું શાસ્ત્રવચન છે, અને તમે ૧૬ વર્ષ ઉપરના હોઈ તમને એ આજે કહું તે કહેવાનો અને અખત્યાર છે. આથી જ તાલીમ એ મારા પુત્રને આપી છે: અને એ તેમનું કશું નથી બચાડ્યું. અતિ તમને કહું છું કે તમને કારીવિશ્વનાથ પવિત્રતા આપો, ધૈર્ય, આપો, તપશ્ચર્યા આપો અને બીજી જોઈની સામગ્રી આપો. ”

આ બાપણ તો વિદ્યાર્થીઓની જ જમીન ઉપર ચલેલું, પણ પંડિતજીની તો ખાસ માગણી હતી કે તેમજો પોતે વિદ્યાર્થીઓને ન્યાય ઉપદેશ આપે છે ત્યાં જ આધીજ પણ તેમને ઉપદેશ આપે; એટલે બીજે દિવસે વિદ્યાર્થયત્ર વિશાળ ખંડમાં ગાંધીજીએ બોલવાનું સ્વીકાર્યું. પંડિતજી અને અધ્યાપકો પણ સૌ હાજર હતા. એ બાપણના હેવાલમાં નયા બાપણમાં આવી ગયેલી જાબતોની પુનઃસ્થિતિ હું નહિ કહું. આરંભમાં અક્ષીગઢ અને કારીજીમાં પોતાની સમજ આવી પડેલા કાર્યની ગાંધીજીએ દુષ્કરતા કરી :

અક્ષીગઢ અને કારીજી

“ અહીં બેસીને એ દૃશ્ય અક્ષીગઢમાં જોયું હવં તેનું સ્મરણ કરી રહ્યો છું. અક્ષીગઢમાં ગયો અને વિદ્યાર્થીઓ સાથે પાતો કરી ત્યારે ત્યાંના દોહમાં માદે જે તેમને સ્નેહવાળું હવં તે એ કહેલું. તે પ્રસન્ન મારી જુગેદારી બારે હતી એ મને ખબર હતી. તે સંસ્થા આ સંસ્થાથી વધારે નહીં છે એનું પણ મને જ્ઞાન હતું. એ પણ મને ખબર હતી કે તે સંસ્થા માટે તેમની મહાબળ પણ બહુ બારે હતી. મને એ પણ ખબર હતી કે એ સંસ્થા એક મહાન યુવકમાને પેદા કરી હતી છતાં નીડર થઈ ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓને

કહેવાનું હતું તે મેં કહ્યું. મારું દિલ રૂદન કરી રહ્યું, હૃદય કે હું આ શું કામ કરી રહ્યો છું? મારી આસપાસની ઇમારતો ભેધને આજે પણ મારું દિલ રોઈ રહ્યું છે. આજે વિરોધ રૂદન કરી રહ્યું છે, કારણ તેના પ્રાણ મારા પૂજ્ય બન્યું છે, જેને હું વડીલ બન્યું સમજું છું તેમની સલાહ લીધા વિના હું કાંઈ ન કરતો. હિન્દુસ્તાનમાં મારું જીવન એમની સાથે રહીને વ્યતીત કરીશ એવી મારી અભિવાજા હતી. આવો મારો, તેમની સાથે સંબંધ અલીગઢમાં તેવી સ્થિતિ ન હતી અલીગઢ સંસ્થાનો પ્રાણ કાણ છે તેની મને ખબર નથી. અને આ વિશ્વવિદ્યાલયમાં જેસીને મારા મુરબ્બી બાઈને કાંઈ કુખ થાય, એક રખેને કાંઈ કહેવાઈ જવાય એ બીકથી હું કંપી રહ્યો છું. પણ મારો ધર્મ મને સમજાવે છે કે મારા દિલમાં જે મને ધર્મ લાગે તે વાત કરવાની આવે, ત્યારે મારે મારો પ્યારામાં પ્યારી વસ્તુને પણ છોડવી ભેદાયે એ જ વસ્તુ આજે હું કરી રહ્યો છું. પણ તમને કહેવા માયું છું કે અમારા તીવ્ર મતભેદ છતાં મારા પૂજ્યભાવમાં જરા પણ ઉણપ નથી પડવાની તેમ તમે મારું કહેલું કરશો તો પણ પડિતજ પ્રત્યેનો તમારો પૂજ્યભાવ તમે પ્રથમના ભેદો જ કાયમ રાખશો એવી હું આશા રાખું છું.

પ્રમાદી યવા માટે પાઠશાળા ન છોડશો

“મારું દિલ વિશ્વાસ દે છે કે પડિતજ જે કામ કરી રહ્યા છે તે તેમનો ધર્મ સમજીને કરી રહ્યા છે, એટલે અમારી મૈત્રીમાં કાંઈ બોલાપણું થઈ જાન શકે. પડિતજ અને અધ્યાપકો મારેની તમારી પૂજ્યભાવના એ જ રીતે કાયમ રહે એમ હું માયું. તમારી કુદ્ધિ અથવા દેશભક્તિ તેમના કરતા વધારે છે એમ પણ ન માનશો. મારું વિચારનો ભેદ છે. આજે આખા હિન્દુસ્તાનના પ્રત્યેક પુરુષ અને સ્ત્રીની એક ભાવના થઈ શકે તો હિન્દુસ્તાન આજે જ સ્વતંત્ર થઈ શકે પણ જે જે મુશ્કેલીઓ આવી લડત ઉઠાવી છે તેઓમાં મતભેદો પણ રહ્યા જ હતા એ બધામાંથી જગરી જઈને તેઓ સ્વતંત્ર થયેલા. તેમજે જે કષ્ટ સહેલાં તે કષ્ટ સહન કર્યા વિના આપણો દેશ પણ સ્વતંત્ર ન થઈ શકે. તમે તમારી સંસ્થતા ન છોડશો, વિનય ન છોડશો. નમ્રતા ન છોડશો. તમારી સાથે ન જનારા વિદ્યાર્થીઓ તરફ ધૂણા ન કરશો. તેમને સતાવશો નહિ તમે એવા કામ કરજો કે જેથી તમારે વિશે આપણા માનનીય ભાઈઓમાં જે અવિશ્વાસ રહ્યો છે તે નીકળી નય. તમે વિદ્યાલયની બહાર નીકળી તમારું ધર્માચરણ વધારશો તો તેમના આશીર્વાદ મેળવશો તમે અવિચારથી વિદ્યાલય છોડી તમારા સ્વાર્થને સાધશો, દંભી થશો, વ્યસની થશો, સેવાધર્મ છોડશો તો તેમના આત્મા અને મારા આત્માને કુખ થશે તમે કોઈની સલાહ માનતા હો. તો પડિતજની જ માનજો પણ તમારે કોઈની સલાહની જરૂર ન રહી હોય અને તમે નિશ્ચય કર્યો, હોય, તમારું દિલ પુકારીને કહેવું હોય કે અસહકાર એ તમારો ધર્મ છે, તો તમે બેઠક નીકળજો, અને પડિતજનો આશીર્વાદ લઈને નીકળજો, તેઓ તમને એક કાણુ પણ નહિ રહે.”

હું, એકાન્તિક અસહકાર કેમ નથી કરતો ?

આગળ જતાં આજનું શિક્ષણ દોષોવાળું છે માટે નહિ પણ ‘અધર્મ’ના હાથનું સુવર્ણનું દાન પણ ન લેવાય, અધર્મને દારૂ વિદ્યાનું પણ દાન ન લેવાય’ એ ખાતર વિદ્યાર્થનો ત્યાગ કરવાનું યોગ્ય સમજવાથી શક્ય છે એ જણાવતો ગાંધીજી બોલ્યા :

“ હું આ સસ્તનતનો જરૂર ત્યાગ કરું, પણ તેમ કરું તો હિન્દુસ્તાનને હું જે ચેમામ આપવા માગું છું તે ન આપી શકું એમ મને લાગે છે. માટે જ હું આ અસહકાર સ્થિતિમાં મારું જીવન અતીત કરી રહ્યો છું. રાવજીરાજ્ય હોત અને તુલસીદાસ સુભાષત તેમ હું સુભાષી રહ્યો છું કે આ આપણે માટે પણ રાવજીરાજ્ય છે. હું કલાકની પ્રત્યેક પળે એ જ જાન જાળી રહ્યો છું કે આ સસ્તનતને હું શી રીતે દઢાવી શકું છું, તો સુધોગી શકું, એ જ ધ્યાનમાં હું આ દેશમાં રહ્યો છું ”

દેશની ખાતર ઉચ્ચ શિક્ષણનું બલિદાન આપો

જોઈ વિદ્યા મળે ત્યાં ન મળે પણ આ વિદ્યા છોડો એમ કહી પાછું તેમણે જણાવ્યું કે “આજ સ્થિતિ માટે અરે વૈરાગ્ય—ચાતાના જેવો વૈરાગ્ય પ્રત્યે હોય તો જ, સ્વતંત્રતા માટે કોઈ વિચાર, કાર્ય વિના દેહનો, ત્યાગ કરવો એ પણ ધર્મ છે એમ લાગતું હોય તો જ છોડજો આ વિદ્યાર્થમાં ભારેમાં ભારે કેળવણી મળતી હોય, સગવડો મળતી હોય, તો તેનું પણ હિન્દુસ્તાનના લાભ માટે બલિદાન કરવાની જરૂર છે.

સંયમ અને વિનય

“ અસહકાર પરમ સંયમધર્મ છે. તમારામાં અસહિષ્ણુતા હોય તો તમે અસહકારી નથી થઈ શકતા. પિતામાતા પ્રત્યેના ધર્મ વિષે એટલું જ કહું છું કે તમે નિશ્ચય કર્યો હોય તો અહમીયો બાર વિનયપૂર્વક તેમની પાસે ચાલ્યા જાવો, તેમની સાથે કબીલ કરજો, અને તેમની વાતથી તમારું દિલ હાલે છે એમ તમને લાગે તો જરૂર તેમની આજ્ઞાનું જ પાલન કરજો. તમારા પ્રત્યેક કાર્યમાં વિનય માગું છું, ધર્મ માગું છું જે પ્રતિજ્ઞા વધારે તમે પાઠશાળા છોડશો તે જ પ્રતિજ્ઞાને તમે ધર્મચાવનને તરછોડશો તો સજ કરશો માટે તપાસે વિનયની વાતથી પહેલી લેવી પડશે અને તમારે ભારે બલિદાન દેવા પડશે ‘ભારે’ કહું છું કારણ આજની દીન દશામાં આપણે નામદાર યદ્યંત્ર જાણીએ, અને દેશીનું સાધન તમને એ પણ મોટું બલિદાન છે.

“ અતે પ્રજા ફરીફારી કહું છું કે તમને જાણતા ઉપર વિશ્વાસ હોય તેવાં અધ્યાપકો અને માસવીયાળને મળીને નિશ્ચય કરીને પાઠશાળા છોડશો અને તેમનો આશીર્વાદ લેશો.”

પંડિતજીનો ઉપદેશ

પછી પંડિતજી કહ્યા. તેમણે જણાવ્યું :

“ તમે જે ગભીર ભાવપૂર્ણ ઉપદેશ સુણ્યો છે તે વિષે મને આશા છે કે તમે અસરે અસરનો અર્થ અને બહિષ્કાર વિચાર કરીને નિર્ણય કરજો તમારી સામે પ્રશ્ન એ છે કે

ડોંગરા શું, શીખ શું, ગુરખા શું, કે હિન્દની ખીજ લડાયક જાતો, શું, કેલ્થે આપણને અકારા યોડા જ છે? સૌ કેઈ આપણને જોઈએ જ છે—ખ્રિસ્ત સોલ્જરનો મુકાબલો કરવા માટે નાહ પણ એ ખ્રિસ્તિયો સોલ્જરને હાથે આપણા પગના નકડાતી ગુલામગીરીની બેડીઓમા મદદગાર થતા અટકવા માટે. આપણી લડાયક જાતિઓને ઉગી આવવું જોઈએ કે ખ્રિસ્તિય અમલદારના હુકમસર પોતાની સમશેર અલાવીને તેઓ પોતાની અને અમારી ગુલામગીરીને કેવળ મનજાણીને પંદો જ બંધે છે. અને એ દિવસ પણ આવશે કે જ્યારે ઉપલા પક્ષના લેખક જેવા વિચારવાળાઓ કેઈ નહિ રહે અને જ્યારે લડાયક જાતિઓ પણ અહિંસાની આવશ્યકતા સમજી ચુકી હશે.

પણ ઉપલા કાગળનો લેખક જ્યારે મને પરદેશી માલ, પોલીસ અને લશ્કર એ ત્રણ ઉપર જ બંધુ બળ એકત્રિત કરીને અજમાવવાનો આગ્રહ કરે છે ત્યારે તો મને એના હેતુઓ વિષે ખરેખર શક જાય છે. આવા આગ્રહમા દરેક પ્રકારનો આપભોગ આપવામાંથી બચ્યા રહીને—એટલે કે જે વર્ગ આજદિવસ સુધી પ્રજામતને દોરતો આવ્યો તે જ લોકોના વર્ગને આત્મચક્ષુ વડે શુદ્ધ અને પાવન થવાની તકમાંથી ખાતલ કરીને પ્રજાકીય એકતા સ્થાપવાના અદ્વિતિય વિના ખીજ શું છે? પણ અસહકારની લડત તો એ આમપ્રજને દોગનાગ વર્ગના આપભોગ ઉપર જ લડાઈ રહી છે. ઘડીભરને માટે એણે એ વર્ગમા વિષવાદ કે ખટાશ ઉત્પન્ન કરાવેલા દેખાશે પણ હકીકતમા આત્મશુદ્ધ કરાવીને આ પ્રવૃત્તિ જ ખરી પ્રજાકીય એકતા સ્થાપન કરશે. ઉપરાંત, લખનાર આ લડતના પૂરેપૂરા અને હચોક ખુલાપણાથી જે અસાધારણ સુદર પરિણામ અત્યાર સુધીમા જ આવી ચુક્યું છે તે જોઈ શક્યો નથી. મને તો લાગે છે કે પ્રજા આજે જેટલી નિર્ભય બની મનની વાત ખુલા શબ્દોમા કરી નાખતી થઈ ગઈ છે તેટલી નિર્ભય અમારું કદી પણ નહોતી. રાજદ્રોહનો મહાકૃત્રિમ કાયદો તો એને લગભગ વિસારે પડી ગયો છે. લેખક છૂપા મડોળની વાત કરે છે ત્યારે તો એ જૂના જમાનાની વાત કરતો હોય એવો જ બાસ થાય છે. મલિન છૂપી પદ્ધતિઓની મદદ લઈને આ મહાન પ્રજાને તમારાથી ઉત્થતિને શિખરે ચડાવી શકાશે નહિ. ઘોળા દહાડાના પૂરા અજવાળામા આપણી લડત બહાદુરીપૂર્વક હચોક ખુલ્લમખુલા ચલાવીને પોલીસના છૂપા અને અનીતિકર ખાતાને આપણે નાશ કરી મુકવું જોઈએ. અસહકાર મૂળમા ધા કરનાર તો છે જ અને ખ્રિસ્તિય સરકાર જોડે ખુલ્લો અને સપૂર્ણ ખાનદાનીભર્યો અસહકાર કરીને એ વિપર્યક્ત

પાણી સિંચવાનું બધું કરવું એ જ ખરેખરો મૂળમા ધા છે સખનાર પરમેશ્વરના નામની જોડે જોડે જ મેતાનના હૂપા માર્ગોની દિમાયત કરીને નાહક વાણીક્ષ્ય કરે છે.

૧ ગાંધીજીની મુસાફરી

વિદ્યાર્થી જગતમાં સંક્ષોભ

આ વખતની ઉત્તરની મુસાફરી ગાંધીજીએ કેવળ વિદ્યાર્થીઓને માટે રાખેલી હતી સદાય વિદ્યાર્થી જગતમા કેવો જોડો સંકોભ રહ્યો છે તે તે ગમે તે વર્તમાનપત્રનો એકાદ અંક જોવાથી જણારો શુભરાત, મહારાત્ર, મદ્રાસ, મધ્ય પ્રાત, બંગાળ, સુયુક્ત પ્રાત, પંજાબ, બધેય વિદ્યાર્થીઓના ચિત્ત ખળભળી રહેલા જણાયે ગાંધીજી ખાસ કરીને દિલ્હી, આગ્રા, બનારસના વિદ્યાર્થીઓને મળવા આ વખતે નીકળેલા દિલ્હીના વિદ્યાર્થીઓને મળવાનું હતું તે પહેલા તે ઉર ઉર વિદ્યાર્થીઓ હઠી ગયાની વાતો સામગ્રવામા આવી જ હતી માત્રામા અનેક વિદ્યાર્થીઓ દોહિલે ઊડવાને તત્પર છે એમ જણાતા જ ગાંધીજી અલીગઢ અને મયુરાથી આગ્રા ગયા આગ્રામા અવ્યવસ્થાનો પાર ન હતો વ્યવસ્થાપનએ ગાંધીજીને વિદ્યાર્થીઓ માટે જોવાન્યા હતા, પણ તેમને માટે આડા સ્વાગત, અને કલાકનું સરપશ અને હંભરો માણસની બહેર સમાનુ ધમસાણુ રાખતા તેમને વિચાર થયો ન હતો આ બધું અટાપતા ગાંધીજીને ધણી હેરાનગતિમાથી પસાર થવું પડ્યું આખરે વિદ્યાર્થીઓની સસા થઈ તેમાં પણ શાન્ત થતા વીસ પચીસ મિનિટ વાલી ગઈ આગ્રાની સ્થિતિ વિષે આટલા વિવેચનની જરૂર એ માટે છે કે વિદ્યાર્થીઓને અપાયેલા વ્યવહેરમા તેનો ઉદ્દેશ્ય છે

આગ્રાના વિદ્યાર્થીઓને

આરમમા ગાંધીજીએ જણાવ્યું કે “ મને અહીં આવીને જેટલું હું ખ વ્યુ છે તેટલું હું ખ બીજે ક્યાંયે નથી વ્યુ આવા ધમસાણુ વચ્ચે હું જે જામ કરવા આવ્યો છું તે કામ તમે મારી પાસેથી નહિ લઈ શકો જ્યાં આટલી જૂરી બવસ્થા છે ત્યાં હું વિદ્યાર્થીઓને શા રીતે કોલેજ ઉડવાનું હતી શકું ? ” હાવના ગિલાખૂને વિરો જોવતા તેઓએ તેને એવી ભેડીરૂપ વર્ણવ્યું કે જે બેડી “ તેની ચમકને લીધે આપણને આજ રહી છે, અને જેને આપણને આપણી સ્વતંત્રાની નિશાની જ માની બેસીયે છીયે આ સ્થિતિ આપણી બારેમા બારે જુલામી સુધયે છે ” આગળ જતા તેમણે પ્રચલિત શિક્ષણથી ડરથો પણ શીખવાય છે એમ જણાવ્યું. સિલ્ક મહારાજને માટે ગમે તેટલી ભગિત મદમા હોય પણ તે ભસ્તિને આજ કરો વિદ્યાર્થી સ્વતંત્ર રીતે શખતી શકે છે ? ” ડરથોપણુ ગાંધીજીએ વધારેમા વધારે પંજાબના વિદ્યાર્થીઓમા એયુ

૩૨ નહિ છોડી શકે તો, તાલીમ શા કામની ?

“ ડરપોકપણું આપણી હંદગી યદ્યપ્ત છે. જે તાલીમ, ૩૨ ન છોડવી શકે, હવેથી ૩૨ને પુષ્ટિ જ આવે તે તાલીમ શા કામની ? જે તાલીમમાં સચ્ચાઈથી ચાલવાનો અવકાશ નથી, હેરાને પૂજવાનો અવકાશ નથી, તે તાલીમ શું ? ”

“ પણ ” ગાંધીજીએ જણાવ્યું કે “ તાલીમ ખરી છે, મટિ તે તબવી જોઈએ એ જ મારી દલીલ નથી. એ તાલીમ ગુલામીમાં રાખનારાઓ દ્વારા આપણને મળે છે મટિ આપણે તે નથી લઈ શકતા એવું મારું કહેવું છે ગુલામોના માલિક પાસેથી આપણે સ્વતંત્રતા નથી શીખી શકતા આ સંસ્તનત ગંદી બની રહે અને એ રાક્ષસી સંસ્તનત અને સ્વતંત્રતાની તાલીમ આપવા માગતી હોય તોપણ તે હું નથી લઈ શકતો. ”

ચોરી કરીને નશાખાજ શીખવે છે,

“ આ તાલીમ ગમે તેવી હોય પણ તેના મૂળમાં શું છે ? બારે બારે પુસ્તકો શીખવવામાં આવે તેથી શા માટે મોઢાઓ છે ? એ પુસ્તકો તમને સ્વતંત્રતાની સાચી તાલીમ નથી આપી શકતા, કેવળ જોળવે છે. ખરે જોતા હેરાના પૈસાની ચોરી કરીને એવી જોળવનારી તાલીમ આપવામાં આવે છે તે ચોરી કરીને તેમાંથી થોડા પૈસા આપી નશાખાજ શીખવવા બેરાબર છે. ”

આજ્ઞાપાલનનું રહસ્ય

માબાપની આજ્ઞા પાળવાને વિષે જોતતાં ગાંધીજીએ જણાવ્યું, “ હું માબાપની ભક્તિ કરનારો—અવજાના જેવી ભક્તિ કરનારો છોકરો હતો. હું ઈશ્વરને પણ માનનારો રહ્યો એવા હું માબાપની આજ્ઞા તોડીને કોઈને કાંઈ કરવા કહું ખરો ? પણ માબાપનો ઉત્પન્ન કરનાર પણ ઈશ્વર છે, અને ઈશ્વરની આજ્ઞા અને માબાપની આજ્ઞા વચ્ચે વિરોધ હોય ત્યાં ઈશ્વરની આજ્ઞાને ધધારે માન આપવાનું હું કહી રહ્યો છું. ”

બીનશરતે છોડવું એ સ્વતંત્રતાનો પહેલો પાઠ

“ જેને દિલમાંથી અવાજ આવે કે મેં વહુવી છે તેવી સંસ્તનતથી ચાલતી નિશાળોમાં આજાદી ન શીખી શકાય, જેને ખુદાઈ હુકમ થાય કે આજાદી મેળવવા એ ગુલામીમાંથી છૂટવું જોઈએ, તે માબાપને વિનયપૂર્વક સમજાવજો. તમને એમ લાગે છે કે આ બળવું ઘર છે, તેને તત્કાળ તમને જ છૂટકો છે, તો જ તમે છોડજો મારાથી તો આ સંસ્તનતમાં સજ્જ, પણ ન રહી શકાય એમ અને ચોવીસે કલાક બાન રહે છે, અને તમને એ બાન યદ્યપ્ત હોય તો તમારે મટિ બીજી શાળાની વ્યવસ્થા છે કે નહિ તે પૂછવાનું તમને કશું પ્રયોજ્ય ન હોય, બીનશરતે શાળા છોડવી એ સ્વતંત્રતાનો પ્રથમ પાઠ છે પણ તમને, ધીરજ ન હોય, તમને શાળા છોડીને નવી સ્વતંત્ર શાળા ચાલ ત્યાં સુધી તેને મટિ પૈસા એકઠા કરવાની, શિક્ષા માગીને રહેવાની ધીરજ ન હોય તો હરગીજ શાળા ન છોડજો. ”

સરકારના મંત્રી થવું હોય તો શાળાને વળગી રહેજો

“તમારામાં મંત્રી કરવાની તાલીમ જોઈએ. અંગ્રેજ છાત્રો શાળાપાઠશાળામાંથી નીકળે છે ત્યારે તેનામાં મંત્રી કરવાની તાકાત તો હોય જ છે. પણ તમે ભણીને વકીલ થવાનો અથવા સરકારના મંત્રીના બનવાની ખાદેશ રાખતા હોય તો તમારે માટે આ જ શાળાપાઠશાળાઓ છે. દાંડણમાં મધુદરીની જે પુરાતન પ્રથા આજે પણ મોજુદ છે તેનું ગૌરવ તમે સમજી શકતા હો તો બિડ્ડા માગીને પણ શિક્ષણ લેશો. બિડ્ડા માગીને શિક્ષણ લેવાની તાકાત ન આવી હોય તો” હું તમારી માર્ગદર્શક દેશની સ્વતંત્રતા નથી મેળવવા આદેશ.

અંતરનો અવાજ ક્યાં છે ?

“આ તાલીમ નારિતકતાની તાલીમ છે. તે તાલીમ છતાં જેમને ઈશ્વરમાં શ્રદ્ધા હોય, જેણે ધર્મદ્રવ્યો ઉપર કાણુ મેળવેલો હોય, જેણે અસ્તેય અહિંસાનું પાલન કરેલું હોય, તેને અંતરનો અવાજ દોષ રાકે. માટે સંયમથી ધડાયલા વિદ્યાર્થીઓને જ હું કહું છું કે તમને ઈશ્વરનો આદેશ હોય તો તમે બેધડક કૉલેજ છોડજો.

મારે નામદોષી સ્વતંત્રતા નથી મેળવવી

“તેમનામાં વખત આવ્યે કુરગાની કરવાની સકિત હોય, ફાંસી પર ચડવાની તાકાત હોય, બેખ લેવાની તાકાત હોય તે જ વિદ્યાર્થી મને જોઈએ છે. જો તમારા હિલમાં દેશની ઉપર મુસલમાનતા ધર્મ, ઉપર, યથેશ્વર અત્યાચારથી અંગાર જળી રહ્યો હોય તો જ તમે કૉલેજ છોડી શકશો.”

દૉ. હમીદુલ અને સ્વામી સત્યદેવ આગામી વિદ્યાર્થીઓને સંભાળી રહ્યા છે. તેમણે થોડાની એક કમિટી સ્થાપી છે અને ખૂબ વિચાર કરી રહ્યા છે. આધીજ્ઞના આ ઉપદેશ પણ કાંઈ ઉતાવળી પગલું તો ત્યાં ન જ ભરાય એવી આશા છે.

હિંદીના વિદ્યાર્થીઓ

હિંદીમાં હિન્દુ કૉલેજમાં વિદ્યાર્થીઓની સાથે જે વાતચીત થઈ તેનો સાર હું નથી આપી શકતો, કારણ કેમાં બહારના કોઈ પણ જાણુને જવાની રૂબ ન હતી. પણ પ્રિન્સિપાલ રુદ્રની સાથે મારે પાછળથી યથેશ્વરી વાતચીત ઉપરથી જાણુએ છે કે હિંદીમાં પણ આ જ પ્રકારનો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો હતો. હિંદીના વિદ્યાર્થીઓની ઉપર અસર થઈ રહી છે. સેન્ટ સ્ટીવન્સ કૉલેજના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ અને હિન્દુ કૉલેજના કેટલાક ધોણા બનવાપરથી ઉપદેશી રાજકીય શાળામાં જવાને તૈયાર થયા છે અને તેમને તેમના આચાર્યો તરફથી આશીર્વાદ પણ મળી શક્યા છે.

પ્રયાગ

તા. ૩૦-૧૨-૨૦

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ

તા. ૧૨-૧૨-૧૯૨૦

§ દિશાબૂલ

પગાણાની ગવર્નિંગ નાં પાર્ટિ મેનારજીએ માગે 'હિન્દ સ્વરાજ'ની અગ્રેજી આવૃત્તિ વાચવાની મહેર કરી છે. યોગ્ય જ દિવસ ઉપર પગાણીઓના એક મેળાવણ મમત્ર બાપણુ દગ્ગા તેઓએ ઉમેદ દર્શાવી કે સ્વરાજનો અર્થ જે મે મારા પુસ્તકમાં કર્યો છે એમ જ કહવાનો હોય તો પગાણીઓ તો એવા 'સ્વરાજ' ને દગ્ગી જ નમસ્કાર કરશે. ટાંચેમના હાવમા પ્રજાના ધ્યેયરૂપે મુકેડુ સ્વરાજ માગ પુસ્તકમાં નિરૂપેડુ સ્વરાજ નથી એ હું જાણું છું મને એની દિલગીરી છે. ટાંચેમ જે સ્વરાજ માગે છે તે હિન્દુતાનની પ્રજાની માગણીનું સ્વરાજ છે. બ્રિટિશ સરકાર આપવાની મહેર કરે ને સ્વરાજ નહિ મારી કપના મુજબ તો સ્વરાજમાં એક લોકનિયુક્ત પાર્લામેન્ટ થશે જેનો પ્રતિનિધિ નાણા, પોલીસ, લશ્કર, આગમા, અદાલતો અને વડાશ્રીસંસ્થાઓ ઉપર સંપૂર્ણ અખત્યાગ રહેશે.

જે સ્વરાજ પ્રજા માથે આપે તો એક વગસની અદર હું ઘેર કઢવા ઉમેદ ગણુ છું તેના અમલ હે'ળ ખિલાફત કે પત્તમ જેવા અન્યાય કરી બનવા અવશ્ય અશક્ય થા પડશે. એ સ્વરાજના અમલ હે'ળ પ્રજા આજની જેમ એક બેજવામદાર, હલત અને નામ્તિક અધિકારીવર્ગની નેકુકમીને 'છ' કહી સરકારની નજરે 'માગ' બનવા મથવાનું છોડી પોતાની ઈચ્છા મુજબ સાક કે નકાર ચાહે તે કરી શકશે. એ સ્વરાજના અમલ હે'ળ હિન્દુસ્તાનમાં તૈયાર થઈ શકે એવા પરદેશી માથ ઉપર પ્રજા જખ્મ જઠાત નાખી શકશે; અગર તો પડોશની કે દૂરની પ્રજાઓને શુવામ બનાવવા માટે એ પણ સિપાઈ દેશની બહાર મોકલવાના પાડી શકશે. આદર્શ તરીકે મે જે સ્વરાજને કહ્યું છે તે સ્વરાજ પ્રજા પ્રથમ બ્યારે આમ સાગ કે નશાગ વચ્ચે ચાહે તેની પસંદગી કરવા જેટલી સ્વતંત્ર થશે ત્યારે જ મંબવનીય થશે.

આમ હિન્દ સ્વરાજ'માં કહેલી એકેએક વાત ઉપર હું હજુએ જેવેને તેવો મક્કમ છું અને વાચકને તે વાચવાની હું અવશ્ય બલામણુકર છું. આત્મસ્વાત્ત્વ—પોતાની ઉપર સ્વરાજ મેળવવું—એ જ સાચામાં સાચું સ્વરાજ છે. મુકિન કહો, મોક્ષ કહો, કંઈ સર્વ એ જ છે. અને કાકેરી, વજીલો કે રેવલે આપણા મોક્ષમાર્ગમાં મદદકર્તા નથી, વિઘ્નરૂપ જ છે—એ મારો મત બદલવાને મને હજુ પણ કશું નહિ.

હું એ પણ કહું છું કે સરકાર અત્યારે જે શેતાની કાપમાં રોકાયેલી છે તેમાં મળીને તો એવાં મોક્ષસાધક આત્મસ્વાર્થનો પ્રયત્ન સરખો અસંભવિન છે. ઇશ્વર અને શેતાન બન્ને જોડે સામટું સહીઆરું ન થઈ શકે.

ચાહુ રાજ્યતાંત્રની સમતાનિયતનું સ્પષ્ટ ચિહ્ન એ જ છે, કે નાનું લોર્ડ રેનાલ્ડશે જેવા ખાનદાન અંગ્રેજને મુદ્દાં આપણી દિવાળી કરાવવાના પ્રયત્નમાં સામેલ થવું પડે છે. વસ્તુસ્થિતિનો મુલાકાત શોધવાની સરળ ચર્ચામાં એઓ નથી ઉતરતા, પંખળના અત્યાચારો વિષે તેમને મૌન ધારણ કરવું પડે છે. ખિલાફત પ્રકરણનો પોતાના ભાષણમાં ઉલ્લેખ સરખો કરવા તેઓ નાખુશ છે, જેના શરીરમાં રાજરોગે ધર કંઈ છે, તેને બહારથી મુંઝે એવો શી કામ વળવાની હતી? શું લોર્ડ રેનાલ્ડશે એટલું પણ નથી જોઈ શક્તા કે હિન્દના એકંથી બીજા છેડા સુધી આજ જે અસતોપનો નવજામુખી બલુકો ઉઘે છે તેનું કારણ મુધારા અગર એના અધુરાપણામાં નથી, પણ પંખળ અને ખિલાફતના અન્યાયોમાં અને તે તેમને બસાવી દેવાના સરકારના પ્રયત્નમાં મૂકેલું છે? એ વચ્ચે મુલેક અને સમાધાન થાય તે પહેલાં પૂરેપૂરી દિલસરાઈ થવી જોઈએ, અંતરમાં પલટો થયો જોઈએ, એટલું શું તેઓ નથી સમજી શક્તા?

પણ આજકાલ તો કમળાના રોગીને બધે પીશું જ દેખાય તેમ ન્યાં અસહકાર ત્યાં દેખ અને અંગ્રેજો પ્રત્યેની વેરવૃત્તિને જ જોવી એ અમુક વર્ગોમાં શિષ્ટાચાર થઈ પડ્યો છે. અને હું દિલગીર છું કે કર્નલ વેન્નુડ જેવા બસા અંગ્રેજ પણ એ જગ્યામાં જસાયા છે. હું તો કહું કે દેખ પોપાય છે એ સાચું હોય તો પણ એવા દેખને દૂર કરવાનો રસ્તો એ જ છે કે એ દેખને ધુધવાવા દધને આંધળા કાનાની ટાપચે પડેલેવા ન દેતાં તેને મયાદમાં રહીને વહી જતા દેવો. ન્યાં સુધી પ્રજાની લાગણીઓ ધાવે તેમ તરછોડાતી રહે, તેમની પ્રત્યે તિરસ્કાર અને ધૂણાને પ્રયત્નપૂર્વક પોપવાનું ચાહુ રહે, ત્યાં સુધી હું શું કે બીજો કામ શું—કાંઈ પણ વ્યક્તિ પ્રજાના અંતરમાં પોપાતા ગેર અને વેરની વૃત્તિને સર્વથા નિમૂળ કરવાની આશા રાખી શકે નહિ. એક બાબુથી હિન્દી પ્રજાની પવિત્રમાં પવિત્ર લાગણીઓને તિરસ્કારપૂર્વક ડોકરે, મસ્તતા જવું અને બીજી બાબુએ કાવકા જાનીને દેખ અને વેર ન રાખવાનો હિન્દને ધર્મોપદેશ સંભળાવવો એ કેવળ દિલગી છે. હિન્દુસ્તાન અત્યારે નિર્જળ છે, વિવશ છે; અને તેથી પોતાને ધૂણાની નજરે જોનાર, પોતાને પેટ ચલાવનાર, પોતાની નિર્દોષ સ્ત્રીઓના કુરૂખા કચકનાર, પોતાનાં કુમળાં બાળકો પાસે એની પશુસત્તાની

આણુ મનાવવા સાર દહાડામાં ચાર વાર એના વાવટાને સલામો કરવાની ફરજ પાડનાર, દૈત્યને ધિક્કારીને એ પોતાની વિવશતા પ્રગટ કરે છે. અસહકાર પ્રજાને આવી વિવશતામાંથી ઉગરી જઈ સખળ અને સ્વાશ્રયો બનાવવા, તેમનામાં વરસી રહેલા ઝેરને દયા અને કરુણામાં ફેરવી નાંખવા મથી રહ્યો છે.

એવું સખળ સ્વાશ્રયી, હિન્દુસ્તાન બાસવર્થ સ્મિથેને અને ઈર્નલ જનસનેને ધિક્કારવાની તરદી નહિ લે; કારણકે તે વખતે તેવાઓને સળ કરવાનું તેમ તેમની દયા ખાઈ તેમને ક્ષમા કરવાનું પણ તેનામાં બળ હશે. આજે તો તેનામાં નથી સળ આપવાનું બળ કે નથી ક્ષમા કરવાનું; એટલે એ નિરુપાયે ઝેરનું સેવન કરી રહ્યું છે. જે મુસલમાનો આજે સખળ હોત તો અંગ્રેજોને ધિક્કારવાની પરવા ન કરત, પણ હથિયારથી હિસાબ કરી લઈને ઇસ્લામનાં પવિત્ર સ્થળોને તેમની પાસેથી પાછાં ખૂંચવી લેત. હું જાણું છું કે જે અલી ખિરાદરો ઇસ્લામના માન અને ઇજ્જતની ખાતર જ હવે છે અને એ માન અને એ ઇજ્જતની ખાતર કોઈ પણ ક્ષણે પોતાની જાન કુરબાન કરવા તૈયાર છે, તેઓ પોતે પણ અંગ્રેજો પિલાઈતના મામલામાં ન્યાય આપે (જે કરવું તેમના હાથમાં છે) તો આજે જ હવે પછીના અંગ્રેજોને જેડે દેહસ્તીનો હાથ લંબાવતાં લેર મનમાં આણુશે નહિ.

માફ અંતર તો એ જ સાક્ષી પૂરે છે કે આ આખી લડતમાં અંગત તત્ત્વ એવું કશું છે જ નહિ, જે અંગ્રેજો પોતાની ભલમનસાઈ, વશદારી અને હિન્દ પ્રત્યેની નિંદા માખીત કરી આપે તો હિન્દુમુસલમાન બન્ને આજ તેમના ઉપર ઇશ્વરી આશીર્વાદ માગવા તૈયાર થઈ જાય એમ છે. અસહકાર દૈવી શસ્ત્ર છે. હિન્દને શુદ્ધ કરવા, સખળ અને સમર્થ બનાવવા એ સરજનનું છે. અને આજનું નિર્જળ અને નિરાધાર હિન્દ જેમ દુનિયાને રોગ સમાન છે તેમ એવું સખળ હિન્દ આખી દુનિયાને ટેકારૂં થઈ પડશે. હિન્દી સિપાઈઓ અનિચ્છાએ પણ તુર્કીના નાશ કરવામાં બાગીદાર બન્યા છે અને આજે મહાન આરબ પ્રજાના આશાલંઘ્યો યુવાન-વર્ગોના નાશ કરી રહ્યા છે. મને ખરેખર જ એવો એક પણ ત્રિચક્ર યાદ નથી આવતો જેમાં બ્રિટિશ સરકારે હિન્દી સિપાઈઓનો ઉપયોગ દુનિયાના—મતુષ્યજાતિના કલ્યાણ માટે કર્યો હોય. અને છતાંયે પોતાને ક્ષત્રિય માનનારા આપણાં દેશી રાજાઓ પોતે અંગ્રેજોને વશદારીપૂર્વક આપેલી કિમતી મદદોના અભિમાનલંઘ્યો ઉલ્લેખો કરતા કદી યાદતા જ નથી! આથી વધુ શરમની વાત બીજી કઈ હોઈ શકે? આથી વધારે આપણી અધોગતિ બીજી કદી હોઈ શકે? :

વૈષ્ણવો અને અન્યજન

વૈષ્ણવના જે ગુણ વૈષ્ણવશિરોમણિ નરસિંહ મહેતાએ ગાયા છે તે હું અત્યારી ગયો છું. મહારાજશ્રી અને મારી વચ્ચે જે સંવાદ થયો તે વિષે જે લખાયું છે તે ઉપર મારું દુઃખ હું જાહેર કરી મુક્યો છું.

તેમાં મેં ધર્મનિર્ણયને બદલે દુરાગ્રહ અને આક્ષેપો જ લખ્યા. હું પણ દુરાગ્રહ કરું છું તે આક્ષેપો મુકું છું એમ કાં ન કહેવાય? જરૂર કહેવાય. એનો ન્યાય તો વાંચનાર જ કરી શકે. મહારાજશ્રીની સાથે સંવાદ શરૂ થયો તે જ વેળા તેમણે જાણ્યારી દીધું કે શાસ્ત્રનિર્ણયમાં શુદ્ધિને સ્થાન નથી. હું તો એથી જ દુઃખાયો. જેને શુદ્ધિ સમજે નહિ, જે હૃદયમાં ખૂંચે તે શાસ્ત્ર હોય નહિ એમ હું માનું છું; અને મને લાગે છે કે જેને કેવળ ધર્મ આચરવો છે તેણે તે સિદ્ધાંત કબૂલ કરવો જ જોઈએ. એમ ન હોય તો આપણને ધર્મબ્રષ્ટ થયાનો ભય રહે. ગીતાછતો અર્થ મેં એવો સાંભળ્યો છે કે કુટ્ટ સગાં હોય તો તેને પણ આપણે પશુપ્રાણી હડાવી રાખીએ—હડાવનાં એ ધર્મ છે? રામે રાવણને માર્યો તેથી આપણે જેને ગવણ માનીએ તેનો સંહાર કરવો એ ધર્મ છે? મનુસ્મૃતિમાં લખ્યું છે કે માંસાહાર કરાય; તેથી શું વૈષ્ણવ માંસાહાર કરી શકે છે? રોગ થાય ત્યારે તેનું નિવારણ કરવા ગોમાંસ પણ ખાઈ શકાય એમ મેં ગાંધીજી અને સંન્યાસીનો દાવો કરનારને મુખે સાંભળ્યું છે. આ બધા શાસ્ત્રાર્થોને કબૂલ રાખી મેં સગાઓનો સંહાર રચ્યો હતો, મેં અંગ્રેજોને મારી નાંખવાની સલાહ આપી હતી, અને માંદગીમાં મેં ગોમાંસજક્ષણ કર્યું હતું તો મારી કેવી દવા થાત? મેં આપે સમજે, મારી શુદ્ધિએ કબૂલ રાખ્યો, મારા હૃદયે માન્યો, તેને જ ધર્મ માન્યો, તેથી હું બચી શક્યો છું; અને બધાને તેમ કરવાની સૂચના કરું છું.

તેથી જ નિર્મળ તપસ્વીઓએ આપણને શીખવ્યું છે કે જે વેદાદિ ભણે છે પણ જે ધર્મ આચરતા નથી તે વેદીઆ કહેવાય; તે નથી તરતા, નથી તારતા; તેથી જ વેદાદિને કંઠે કરનારાથી અથવા નેની દીકાઓ યાદ રાખનારાથી હું અંબાજ નહોતો નથી; ને તેઓના જ્ઞાનથી ચક્રિત ન થતાં મારું અસ્પ જ્ઞાન હું વધારે કિંમતી ગણું છું.

આવા મારા વિચારો હોવાથી ન્યારે મહારાજશ્રીએ શાસ્ત્રનિર્ણયનો સિદ્ધાંત અને સંબળાઓ ત્યારે હું દુઃખી થયો. પણ તેમની સરજતાંથી હું રાજી થયો. એમ શાસ્ત્રનો અર્થ મારી વિરુદ્ધ કરનાં છતાં તેમણે નિર્ણય એ આપ્યો કે જે વિદ્યા-

સયમાં સુસલમાન, પારસી, ઇસ્લામી, યહુદી વગેરે આવી શકે છે, તેમાંથી અન્યજ્ઞેને દૂર રાખવા એ ન્યાય ન ગણાય. જે વૈષ્ણવો અનેક દાનપાદારીનાં કામોમાં દ્રવ્ય આપે છે, જેઓ જુગાર ઇત્યાદિમાં પણ દ્રવ્ય નાંખે છે, તેઓને રાષ્ટ્રીય શાળા જેમાં અન્યજ્ઞેને પણ દાખલ કરવામાં આવતા હોય તેમાં ધર્મના બાધતું બહાતું કાઢીને દાન આપવાની ના પાડવાનો અધિકાર નથી. જે શાળાઓમાં અન્યજ્ઞે આવે તેમાં વૈષ્ણવો પોતાનાં છોકરાંને ન મોકલવા ઇચ્છે તો તેમને આગ્રહ ન કરી શકાય. આવો મહાસાગરથી એ વ્યાવહારિક નિર્ણય સંભળાવ્યો.

પણ તેમની આસિપાસના શાસ્ત્રીઓએ જે દલીલો ચલાવી તેથી તો હું ગમરાધો. તેમાં મેં સરળતા ન લેતાં કેવળ મતાગ્રહ બાળ્યો. તેને નમૂનો શાસ્ત્રીજી વસંતરામે આપણને 'ગુજરાતી'માં આપ્યો છે.

એમને અને 'ગુજરાતી'ના આધારિતે હું વિનયપૂર્વક કહેવા ઇચ્છું છું કે- જહોરસેવા કરનારનો ધર્મ પ્રજાના પ્રવાહની જેમતિ હોય તેમાં ત્રણાવાનો નથી, પણ જે તે ગતિ અવળી હોય તો તેને સવળી કરવાનો છે.

મને સાત્તું જ્ઞાન નથી, મને અનુભવ નથી, હું કહીશો છું, એમ કહી મને વૈષ્ણવપણામાંથી દૂર કરી શકાય એમ નથી. ત્યાં લગી હું માતું કે વૈષ્ણવપણાની પરીક્ષા મહાચરણમાં જ છે, વાદમાં, વાક્યાતુર્યમાં કે શાસ્ત્રાર્થમાં નથી, ત્યાં લગી હું મારો દાવો છોડવા ઇચ્છતો નથી.

અસ્પૃશ્યતાને પાપ માનતું એ પશ્ચિમી વિચાર છે એમ કહેવું પાપને પુણ્ય મનાવવા બરાબર છે. અજો ભગન કંઈ પશ્ચિમની કેળવણી નહોતા પામ્યા; પણ તેમણે જ ગાયું કે 'આમડેટ અટકે અંગ' છે. આપણા દોષો દાઢવાના પ્રયત્નોને ઇતર ધર્મના અંગ ગણી દોષોને સધરવા એ ધર્મોધપણું છે અને તેથી ધર્મની અવનતિ થાય છે.

અસ્પૃશ્યતામાં દૃણ નથી એવી દલીલ કરવામાં આવી છે, એવી જ દલીલ અગ્રજ્ઞે આપણે તપે કરે છે. તેઓ આપણને અલગ રાખે, 'નેટિવ' કહે, તેમાં ધૃણ નથી, તેઓ આપણને અલગ જગ્યામાં બેસાડે તે કેવળ 'આરિઅની સગવડ' છે, તેમાં દેવ નથી મહેલો—એવો તેઓનો દાવો છે. વૈષ્ણવોને મેં 'અન્યજ્ઞેને ગાળો દેતા, માનતા, જોયા છે, કેમકે તેઓ અજ્ઞાણે તેમને અડી ગયા. આવી વર્તણૂકને ધર્મ ગણ્યો એ પાખંડ જ છે, અથવા પાપ છે. આદ્યજ્ઞ નીકળે ત્યારે અન્યજ્ઞેને દીવાલ તરફ મેં કરવા હુકમ કરવો એ ઉદ્દતાઈ છે. અન્યજ્ઞેને એવાડ આપવો, સહેલી વસ્તુઓ આપવી, એ અધમતા છે. આ વર્તણૂકનું મૂળ અસ્પૃશ્યતામાં છે.

અન્યજ ન્હાવાથી, સાદુ કપડાં પહેરવાથી શુદ્ધ નથી. ચતા એ દલીલનો અર્થ જ હું નથી સમજતો. અન્યજનું અંતઃકરણ મેં શું છે? શું જાણ્યું ન અન્યજ મનુષ્ય નથી? શું અન્યજ પણ દરેકમાં પણ કનિષ્ઠ છે?

મેં અનેક અન્યજોને સરળ ચિત્તના, પ્રામાણિક, જ્ઞાની અને ઇશ્વરના ભક્ત બાળ્યા છે, તેવાઓને સર્વ પ્રકારે હું વંદનીય ગણું છું.

અન્યજ મેલા હોય, અન્યજ મેલ ઉપાડ્યો હોય છતાં નાજા ન હોય, તેને ન અડકવું એ હું સમજી શકું છું. પણ તેઓ ગમે તેટલા શુદ્ધ હોય છતાં તેમને ન જ અડકાય એ તો અધર્મની સીમા છે. ઘણા અન્યજ નથી તેવાને બહુ મેલાં મેં જોયા છે. ઘણા ખ્રિસ્તી મેલું ઉગરે છે, દાકતરોનો ધર્મ જ મેલ ધોવાનો છે. તે બધાને આપણે અડકવામાં પાપ નથી માનના; પણ જેઓ ડિગ્રી વિનાના આપણા અમણુ દાકતર છે તેમનો અનાદર કરી આપણે પાપમા પડીએ છીએ ને વૈષ્ણવધર્મને એમ લગાડીએ છીએ.

પણ અસ્પૃશ્યતા અને વર્ણશ્રમ એ બેને શાસ્ત્રી વસંતરામજી તથા 'શુભરાત્રી'ના અધિપતિ એક જ વસ્તુ માનના જણાય છે. भारी અસ્પૃશ્યતા પ્રમાણે વર્ણશ્રમ એ ધર્મ છે, શાશ્વત છે, વ્યાપક છે, કુદરતને અનુકૂળ છે અને વ્યવહારવ્યવસ્થા છે; હિન્દુ ધર્મનું એ એક શુદ્ધ જાત્ય સ્વરૂપ છે.

અસ્પૃશ્યતા એ હિન્દુ ધર્મનું દુપણુ છે; પૃથ્વીને વખતે આપદ્ધર્મ તરીકે તત્કાળે મોટું દાખલ થયેલી એ એક વ્યવસ્થા હોવાનો સંભવ છે. એ અંત્યાપક છે; તેને શાસ્ત્રોમા સ્થાન નથી. જે શ્લોકોને એના ટેકામા ટાકવામા આવે છે તે ક્ષેપક છે અથવા તો તેના અર્થ વિષે મનભેદ છે. વૈષ્ણવોએ અસ્પૃશ્યતાને ધર્મરૂપે વર્ણવેલ નથી. અસ્પૃશ્યતાનો દહાડો દહાડો લોપ થતો જાય છે. ગેલમાં, મરઠારી નિશાઓમા, તીર્થસ્ત્રોત્રામા, અદાવનોમા તેને સ્થાન નથી. મીસોમા અને બીજાં મોટાં કારખાનાંઓમા અન્યજોનો સંપૂર્ણ સ્પર્શ છે. આમ જે સ્પર્શ વૈષ્ણવો પાપ માનતા છતાં કરે છે તેને વિચારપૂર્વક મુખ્ય માનીને તેઓ કરે એવી મારી પ્રાર્થના છે. 'ગીતા' પણ એ જ કહે છે : સમદર્શિને આત્મણુ, જ્ઞાન, અન્યજ બધા સન્ધ્યા છે. 'નરસૈયો' ગાય છે કે વૈષ્ણવમાં સમદર્શિ હોવી જોઈએ. અન્યજને સર્વથા અસ્પૃશ્ય ગણના છતાં તેમના તન્ન પણ પોતે મમદર્શિ રહી ગટે છે એવો દાવો વૈષ્ણવો નહિ કરી શકે.

૬ વર્ણવ્યવસ્થા

મારી દક્ષિણી સુસાઈરી દરમિયાન વર્ણવ્યવસ્થા અને પ્રાદાણ અપ્રાદાણ વગેરે નતિભેદના સંબંધમાં મેં કાટેલા હાથગારા વિષે અને સંખ્યાબધ ગુસ્સાબધા કાગળો મળ્યે ન્નય છે. આ કાગળો હું જાપતો નથી કારણ તેમાં ગાલિપ્રદાન ઉપરાંત બીજું કશું બાક્યે જ હોય છે, અને ગાળો નથી હોતી તેમાં પણ દલીલ કરી જ નથી હોતી. ચીડ કંઈ દલીલ ન કરેવાય.

જતા કેટલાકના કાગળોમાંથી ઉત્પન્ન થતી દલીલોના પ્રત્યુત્તર આપવા ઘટે. કેટલાક કહે છે કે નતિભેદ રકાવવાથી હિન્દુસ્તાનનું સત્તાનાશ વળશે કારણ નતિભેદ જ હિન્દુસ્તાનને શુભાશીમા ડૂંધાડ્યું છે. મારી નજરે આપણી આજની અધોગતિના મૂળમાં આપણો નતિભેદ નથી. આપણા લોકને લીધે, રાષ્ટ્રીય સદ્ગુણો કેળવવા તરફ આપણે એપરવા રહ્યા તેને લીધે શુભાશી આપણને વરી છે. હું તો હલકું એમ માનું છું કે વર્ણવ્યવસ્થાએ તો હિન્દુ સમાજને ટિન્નિન થઈ જવામાંથી કેટલેક અંશે બચાવ્યો જ છે.

પણ બીજી સંસ્થાઓની પેટે જ આ સંસ્થાગા પણ વ્યતયતાએ પેસીને બારે નુકસાન કર્યું છે. વર્ણવ્યવસ્થામાં મૂળ કલ્પેલી સમાજની ચતુર્વિધ રચના જ મને તો મુદ્દાની, આભાષિક અને જરૂરી જણાય છે. અસંખ્ય ત્યાંતો અને પેટા-ન્યાતોથી કેટલીક વાર કેટલીક અનુકૂળતા થઈ હશે; પણ મોટે ભાગે તો ન્યાતો વિગ્રહર્તા જ થઈ પડનારી છે એમાં શકા નથી. એવી પેટાન્યાતો જેમ જલદી એક થઈ જાય તેમ સમાજનું એક છે. પેટાનતિઓમાં આવી નજરે ન ચડનારી ધડ-ભાંગ અને નવેસર રચના મૂળથી જ થતી આતી છે અને થયાં જ કરવાની. પ્રજનન અને પ્રજનના નૈતિક દયાણુની અસર એ કામ કરી લેવા સાફ બસ છે. પણ મૂળ વર્ણવિભાગને જ નાશુદ કરવાના કેઈ પણ પ્રયત્નની હું અવરથ સામે છું.

વર્ણવિભાગમાં બેદદલિ, અસમાનતા અગર ઉચ્ચનીચપણું કર્યું છે જ નહિ; અને મદાસ અગર દક્ષિણ જેવા પ્રાંતોમાં ન્યાં એવા બેદ ઉભા થવા બેશ છે ત્યાં અવરથ તે અટકાવવા ઘટે. પણ એના એવા પ્રસંગોપાત દુરુપયોગને કારણે આખી વ્યવસ્થાને મોતની સળ ફરમાવી શકાય નહિ. એમાં સહેલાઈથી સુધારણા થઈ શકે તેમ છે. હિન્દુસ્તાનમાં તેમ આખી દુનિયામાં આજે જે લોકયુગ જાતજાતોમાં પ્રવર્તી રહ્યો છે તેને પરિણામે હિન્દુ નતિઓમાંથી પણ ઉચ્ચનીચના ખ્યાલ રહેજે નીકળી જશે.

કેવળ બાહ્યોએ તોડપાથી લોકાયુગ નહિ પ્રવર્તે. એ ગણિતના દાખલો નથી કે છેદ હડાથી દીધે બંધબેસી જાય. એની મુલ્ય ઉકેલવાને અંતર બદલાવાં જોઈએ, સમાજની વૃત્તિમાં પલટો થવો જોઈએ. ભવિષ્યે એ જો રાષ્ટ્રભાવનાના ફેલાવામાં વિધરપ હોય તો હિન્દુસ્તાનમાં હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી, પહુદી આદિ ધર્મોતું એકી-વારે હોવું એ પણ વિધરપ જ છે. લોકસત્તા અને રાષ્ટ્રીયતાની ભાવના તો પરસ્પરના બંધુભાવ ઉપર જ પોષાય છે અને આજે એક ખ્રિસ્તીને કે મુસલમાનને સગા માનવ્યા બાદ જોવો જ માનવામાં હું તો કશી જ અડચણ જોતો નથી. આપણે કદો ન જૂલવું જોઈએ કે જે હિન્દુ ધર્મે વર્ણવ્યવસ્થા ઉપજવી તે જ હિન્દુ ધર્મે મનુષ્યમાત્ર પ્રાપ્તે જ નહિ પણ હવમાત્ર પ્રાપ્તે આત્મભાવ પ્રાપ્ત કરવાનો આદર્શ પણ મનુષ્યોના સર્વોપરી કલ્યાણના સાધનરૂપે આપણને આપેલો છે.

એક બાઈ મૂલ્યે છે કે આપણી વર્ણવ્યવસ્થા બાગીને આપણે મૂરખાની વર્ગ-વ્યવસ્થા સ્વીકારી. એટલે કે મારા ધારવા પ્રમાણે તે એમ કહેવા માંગે છે કે આપણી વર્ણવ્યવસ્થામાં રહેલી વંશપરપરાની ભાવનાને જ માત્ર આજે આપણે નાશક કરી, મને તો લાગે છે કે વંશપરપરાનો મિઠાત એ એક સનાતન સિદ્ધાંત છે. તેને બદલવાના પ્રયત્નથી હમેશાં અનવસ્થા ઉત્પન્ન થઈ છે, અને તે ચામ જ. એક બ્રાહ્મણને તેની આખી છાંદગી બ્રાહ્મણ જ માનવામાં હું તો બારે ઉપયોગ જોઈ રહ્યો છું. જો બ્રાહ્મણને છાજે એવી રીતે એ નહિ વર્તે તો સ્વાભાવિકપણે જ સાચા બ્રાહ્મણને મળનાર માન તે જોશે. જો આપણે અક્રિયા પ્રત્યેક કૃત્યના સારા-નરસાપણનો આંક કાઢીને તેની રૂએ દરેક વેળાએ વ્યક્તિઓને સજ્જો કે બક્ષિસો એનાયત કરવા બેસીશું, રોજ રોજ બ્રાહ્મણને શરૂ અને શરૂને બ્રાહ્મણની પદ્ધતિઓ, આપવા બેસીશું, તો મુરદેલીઓનો પાર જ નહિ રહે, એ દેખાતુ છે. જો હિન્દુઓ પુનર્જન્મને માનનારા છે—અને દરેક હિન્દુ પુનર્જન્મમાં માનનારો હોવો જ જોઈએ—તો તેઓએ તો એમ જ માનવું રહ્યું કે કુદરત કશી પણ જૂલ કર્યા વગર ફર્વર્તન કરનાર બ્રાહ્મણને માનની ઉત્તિની કોટિમાં નીચલી પાયરીએ નાંખશે અને તે જ રીતે આ જન્મમાં બ્રાહ્મણજન માળનારને બ્રાહ્મણ કોટિમાં ચડાવ્યા વગર પણ નહિ જ રહે.

હવે રાષ્ટ્રીયતાવહેવારની બાબત તપાસીએ. હું માનું છું કે એકરાષ્ટ્રીયતાની ભાવના યવર્તાવવાને સાર એક માણે જન્મવું અગર ગમે તેની જોરે પરણવાની છટ એ જરૂરની વસ્તુઓ નથી. ગમે તેવા સ્વતંત્ર જમાનામાં, ગમે તેટલા યવર્તાવ

રાજ્યજવારણમાં પણ સમાજના બંધા ન લોકોમાં ખોવાપીવા કે પરણવાની આજ્ઞામાં એકસરખો ન આચારવહેવાર પ્રવર્તશે એમ હું માનતો નથી. સમાજના ગુણ-ગુણ વર્ગો વચ્ચે આચારવિચારની વિવિધતા હમેશાં રહેવાની ન. એ વિવિધતા વચ્ચે ન આપણે હમેશાં એકતાને શોધતી અને સ્થાપતી પડવાની. અને કોઈ માણસ સૌ કોઈની જોડે ખાવા કે પીવાની આજ્ઞામાં હરકત માનનારો હોય તો તે પાપ કરે છે એમ કહેવાને હું તૈયાર નથી. હિન્દુઓમાં ભાઈભાઈનાં છોકરાં એકબીજા જોડે નથી પરણતાં. એથી કંઈ તેમની વચ્ચેના પ્રેમને ખસેલ નથી પહોંચતી. ઉલટા આ રિવાજ એમની વચ્ચેના સગપણને વધારે વિશુદ્ધ અને નિર્ભય કરે છે. વૈષ્ણવોમાં મેં ઘણી માતાઓને જોઈ છે જેઓ મરણ પાળે છે અને ઘરને રસોડે જમતી કે ઘરના સામાન્ય ગોળાતું પાણી પીતી નથી. આથી તેમનાં એકલવાયાપણું કે ઉદ્વેગ આવી જાય છે અગર તો તેઓ રોડ કે મમતા વગરની બની જાય છે એવું નથી બન્યું જોયું. આ બાબતો કેવળ સંયમ અને તાલીમને લગતી છે. એમનામાં અંગત એવો કશો દોષ નથી રહેલો. એમાં અતિશયતા પેસે તો તુક્કસાનકર્તા થઈ પડે ખરી. અને તેમાં પણ ઉચ્ચણના અભિમાનથી જો તેમ કરવામાં આવે તો તો આવો સંયમ સંયમ મટીને ખરેખર અવચંદ ન બની જાય છે અને તેથી ઘાતક નીવડે છે, પણ જમાતો જેમ જેમ આગળ વધે છે અને નવનવી જરૂરીઆતો અને પ્રસંગો હોનાં થતાં જાય છે તેમ તેમ રાટ્ટીખેટીવહેવારની આજ્ઞામાં પણ ઘણી ન સંભાળપૂર્વક આપણે સુવાચારધારા અવરય કરવા પડવાના.

આમ હિન્દુ વર્ણવ્યવસ્થાનો હું પક્ષ લઉં છું, હમેશાં લેતો આવ્યો છું; અને છતાં હિન્દુઓમાં થર કરી ખેડેલી અસ્પૃશ્યતાની ભાવનાને હું માનવજાતિની સામે એક ધોરમાં ધોર અપમાન રૂપે ઝાળખાવું છું. એ ભાવનાના મૂળમાં સંયમ નહિ પણ ઉચ્ચણની ઉદ્વેગ ભાવના ન રહેલી છે. એ ભાવનાએ પોતાની કોઈ પણ જાતની યોગ્યતા નથી બતાવી આપી; ઉલટા જેઓ કોઈ પણ વાતમાં આપણાથી ગુણ નથી અને જેઓ અતેજ દિશાઓમાં સમાજની ભારે સેવા બજાવી રહ્યા છે, તેવા મનુષ્ય જાતિના એકે પ્રવંડ જનસમૂહને આપણે માણસમાંથી કાઢી નાંખ્યાનું ધોર પાપ કર્યું છે. આ પાપમાંથી હિન્દુ ધર્મ જેટલો સત્વર ઉગરી નીકળે તેટલી તેની મોટપ અને પ્રતિષ્ઠા છે. આ હીન ભાવનાને ટકાવવાની તરફેણમાં એક પણ દલીલ મને હજી જડી નથી. અને આવી પાપી પ્રથાની દિમાયત કરનારાં શાસ્ત્રવચનો—જેના પ્રામાણ્ય વિશે શંકા છે—ને ખાતલ કરતાં હું ખિલકૂલ અચકાતો નથી. અલખત, ફરેલ ભુદ્ધિ અને

અંતરના અવાજની વિરુદ્ધ જતારી કોઈ પણ શાસ્ત્રાચારને માથે ચડાવવાની હું ના પાડું. શાસ્ત્રપ્રમાણુ જ્યારે બુદ્ધિના પાયા ઉપર ચાલે છે ત્યારે તે નજીબાંચીને મદદરૂપ નીવડે છે અને તેમને ચડાવે છે; પણ જ્યારે તે અંતરના ઉડાણમાંથી આવતા નાદથી પાપન થયેલી બુદ્ધિની માગણીને સંતોષવાની ના પાડી તેની જગ્યા જ રેણી દેવા માગે છે ત્યારે તે માણસને પાકે છે.

તા. ૧૬-૧૨-૧૯૨૦

જવાબનો જવાબ

મિ. પોપલી અને ટ્રિલિપ્સે મારા 'પ્રત્યેક અંગ્રેજને' લખેલા કાગળનો જવાબ આપ્યો છે, જે આ અંકમાં બીજો હાથું છું. કાગળ મિત્રભાવથી બરપૂર છે. હું એની પૂરી કદર કરું છું. પણ એની સાથે સાથે જ મારે એ પણ કહેવું રહ્યું કે એમની અને મારી દૃષ્ટિમાં અત્યારે ધરમળના ભેદ છે જેને લીધે તેઓ અને હું સામસામે કંઈ જઈ પડ્યા છીએ. જ્યાં મુંઝી મારી એ માન્યતા હતી કે ખ્રિસ્તી સામ્રાજ્યની પ્રવૃત્તિ તેની અનેક ટૂંકીઓ છતાં દુનિયાના અને હિન્દુસ્તાનના બહા તરફ હતી ત્યાં મુંઝી માતાના સ્તનને બાળક વળગી રહે તેમ ખ્રિસ્તી સંસ્તનનને હું વળગી રહ્યો. પણ એ શ્રદ્ધા આજ ચાલી ગઈ છે. ખ્રિસ્તી પ્રગલ્ભ પંજનમ અને ખિલાફતના અપરાધોને સંમતિ આપી છે. એક નાનો વર્ગ અલગત વિરુદ્ધ રહ્યો છે, પણ જે અત્યમનવાળાઓ પોતાના વિરોધનું મતપ્રદર્શન માત્ર કરીને બેસી રહે છે અને અધર્મ કરનારને મદદ કરવાનું ચાલુ રાખે છે તે અધર્મના પ્રત્યક્ષ જ ભાગ લે છે.

૨૬ એ અંગ્રેજોનો જવાબ

જ્ઞાતા મિ. ગાંધી,

પ્રત્યેક અંગ્રેજને ઉદ્દેશીને લખેલા તમારો પત્ર અમે વાંચ્યો તેના સોસરા ઉતરી જાય એવા છતાં ઉદાર વળણ મારે તમારો આભાર માનીએ છીએ. તમે ઉઠાનેલા ધ્વનિને સ્વીકાર્યા અને તેનો પ્રતિધ્વનિ આપવા અમારા અંતરમાંનું કંઈક અમને પ્રેરે છે. અમે કોઈ કાયદેસર સંસ્થાના પ્રતિનિધિ નથી, પણ અમે માનીએ છીએ કે ઇંગ્લેંડમાંના અમારા લાખો દેશબંધુઓની તેમજ હિન્દુસ્તાનમાંના ઘણા અંગ્રેજોની લખાણો અમારા લેવી જ છે. તમારો પત્ર વાંચીને અમારી ખાતરી થઈ છે કે તમારી અને અમારી વચ્ચે સાચી ચાતુતા હલી ન જ ચડી શકે.

વળી ઓછાવત્તાનો કુલ સળવાળો જ્યારે ઓછામાં જ આવતો હોય ત્યારે તો એકલાં વત્તાની રકમ જ ઉચ્ચતી, ખતાવીને તેનાં વખાણુ માંડવાં અને તેનાં વખાણુમાં સામેલ થનારા લોકોને પોતાની મદદમાં લેવા એ વ્યાજબી નથી.

મેતાનની તદખીર જ એ હોય છે કે પાપને પુણ્યનો ઢોળ ચડાવીને રજુ કરવું કે અન્યાયા મુસાદર અનાયાસે જ એની જાળમાં ફસાય. એ મેતાનની જાળમાં ન ફસાવાતો એક જ રસ્તો દુનિયાને આજ મુઘીમાં જડયો છે અને તે એ કે તેના રાજ્યની હદમાં પગ જ ન મુકવો. હું તો જે અંગ્રેજોને તેઓ જે આદર્શને કબૂલ રાખે છે તેને અનુસરવા તૈયાર હોય તેમને આજે અસહકારવાદીઓના પક્ષમાં ભળવાનું જ કહું. એ સિવાય એમને માટે અધર્મમાંથી ઓછા થવાનો ખીજો રસ્તો નથી. પ્રખ્યાત

અમે આપને આરંભમાં જ કહી દીધે કે જેટલે અંગ્રેજો બ્રિટિશ સલ્તનત પોતાના હાસની ખાતર બીજી જાતિઓ ઉપર સત્તા જમાવવાની અને તેમને ફેલી ખાવાની હિમાયત કરે છે, તેમની જેઠે માણસને ન છાજતી રીતે વર્તન કરવાની, નરો કરનારી માફક થીજોનો વેપાર કરવાની, જુલમી કાયદાઓ ધડવાની અને અમૃતસર જેવા દિસ્સાઓ અને એવી દબે રાજ્ય કરવાની હિમાયત કરે છે તેટલે અંગ્રેજો એવી સલ્તનતનો નારા થયેલો જેવા તમારા જેટલા જ અમે પણ આતુર છીએ અમે એ પાપ રહેલે સમજી રાકીએ છીએ કે અત્યારના કટોકટીને પ્રસંગે બ્રિટિશ શરભારનાં જેટલાક પગલાઓ—જેને અમે તમારી પેઠે જ વખોડી દાઢીએ છીએ—ને લીધે સલ્તનતનું આ કાણું પાતુ જ તમને દેખાય છે. પણ અમારા દેશબંધુઓના અંગત અનુભવથી અમે જાણીએ છીએ કે આ બંધી મનોવૃત્તિઓ—જેને માટે તમે અને અમે સરખા જ દિલનીર છીએ—ની વખે રતાં રતાં પણ આજ સ્વતંત્ર પ્રજાઓના એક મહારાજ્યના આદર્શ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા રાગીમાં ખમીર પ્રસરે તેમ લોકોના અંતરમાં પ્રસરી રહી છે. આ પ્રજાઓ ભૂતકાળના સામાન અનુભવો અને ભાવિકાળની સમાન આગાઓની સાંકળે મ્નેષ્ઠાપૂર્વક પરસ્પર સંકળાયેલી રહેશે; એક મહારાજ્ય આખી દુનિયામાં સ્વતંત્રતા અને પ્રગતિ ફેલાવવા મથશે. અમારા દેશબંધુઓમાં મોટી સંખ્યાને લીધે આવો આદર્શ સિદ્ધ કરવાની સંભવિતતા બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય અનુસરીને ધરાવે છે, અને તેથી જ તેની આજુ માની તે પ્રત્યે વફાદાર રહેવાને અમે અમારો ધર્મ માનીએ છીએ.

દરમિયાન હિન્દીઓ પ્રત્યે વર્તવામાં જે તુમાખીલ્યું વર્તન અમારા દેશબંધુઓમાં સામાન્ય થઈ પડેલું છે તેને સાર અમે પટ્ટાતાપ કરીએ છીએ. અમે હિન્દીઓને અમારા ભાઈ તરીકે, બરોબરીઆ તરીકે, પણાને અમારા કરતાં ચડિયાતા તરીકે ગણીએ છીએ; અને હિન્દુસ્તાનના રાજકર્તા બનવા જતા તેના સેવક થવું અમને વધુ પસંદ છે. રાજ્યતંત્ર પણ અમે એક જ જોવા દિઢીએ છીએ કે જે સ્વાર્થી જોઈએ કનિયનો અગર બીજા કોઈ ખાસ કોમથી રહે નહિ, અને જે લોકસત્તાના ઉદારમાં ઉદાર સિદ્ધાન્તોને અનુસરીને જ અમલ ચલાવે. આ સાર

ડબલ્યુ. ડી. સ્ટેડ બોઅર લડાઈ વેળા બ્રિટિશ લશ્કરોની હાર માટે ઇશ્વરપ્રાર્થના કરતા. સાચી ધાર્મિક અગ્રેજ બાઈ બિસ હોસહાઉસ હરમોગે, અગ્રેજો સામે લડતે જવા અને લડાઈ ટકાવી ગળવા બોઅરોને શરૂ ચડાવતી, હિન્દુસ્તાનને બ્રિટિશ પ્રજાએ દીવેલો દગો તો તેણે બોઅરોને કરેલા અન્યાયના કરતા અનેકગણો મોટો છે. બોઅરો પણ પોતાના હકો માટે લડ્યા અને પોતાના પોલી રેડયા, આપણે પણ ત્યારે આપબોગની વેદી ઉપર હોમાડ્યું, આપણા લોહી આપવાને તૈયાર થઈશું ત્યારે ન્યાય મૂર્તિમત થશે અને મૂર્તિને જ ઓળખનારી દુનિયા ત્યારે જ એને જોઈ શકશે અને નમશે.

પણ મિ. પોપલી અને શિલિએ મે તલવારના ન્યાયમા માનનારાઓનો સંગ કર્યો છે તે માટે વાલો ઉડાવે છે. મને તો એમ કદાચ જ અનુગતું નથી લાગ્યું. હું અહિંસામા માનવામા સાચો છું તેવા જ તેઓ પણ તલવારમા માનવામા સાચા છે. અને લોહી વહેવડાવ્યા વગર લડાઈ જીતવામા ભળવાનો માર્ગ બતાવી સમશેર ખેંચાતી અટકાવતી એ શું પ્રયત્ન કરી જોવા જેવું નથી ? તેઓ હિન્દુસ્તાને ઉડાવેલી આ લડતનું મહત્ત્વ મમળે છે તેમને માટે તો આ અહિંસાત્મક લડતમા મદદગાર થવું એ ઇશ્વરનું કાર્ય બનવામા બરોણ છે.

સ્વરાજનું બધારણ નક્કી કરવાને પ્રજાના—એએક રાજદારી પક્ષના, એએક ભૂતિ અને પંથના—ભણીતા આગેવાનોની એ રાષ્ટ્રીય પરિપક્વ ભરાય એમ અમે તો ઇચ્છીએ મુદ્દાની એકે એક બાબતમા અમે તમારી નેડે સહમત છીએ. દિનંદની રોવામા—દાખવા તરીકે સિતળના કાર્યમા—તમે અને અમે અવસ્થ રાચે મળીને કામ કરી રાષ્ટ્રીય આવી અહીં અને અહીં રતી નૂતન ધુગનો આરંભ તમે બધાને એક કગતારા મંત્રને બાંધે જુદા પાડનારો મંત્ર હિન્દના દરેક સ્વદેશાસિમાની સત્તાનના બાનમા ફેંકીને ને એ અમારી હિંચે તો કરણરસની સીમા છે.

આપણી વચ્ચે તમે અને અમે એક સાથે કલા ગ્રહી રાષ્ટ્રીય એકું કેટલું થયું છે તે અમે જણાવી ચૂક્યા પણ સરળતાને અનુસરીને તમારા કાર્યક્રમમાના જે ભાગને માટે અમારા મનમા વસવસો રહ્યા કરે છે તે પણ અમારે સ્પષ્ટપણે કહી દેવો પડે. જે બીજી કેટલીક નાની બાબતોને વિષે તમે તમારા પત્રમા બ્રિટિશ બાજુને ખૂરતો ન્યાય નથી આપી શક્યા તે બાજુએ મુઠીયે તોપણ તણ મુખ્ય બાબતો અહીં રહી કરવાની અમે તમારું લઈએ છીએ એવા આન્યાતિમ બળ ઉપર જ આધાર રાખવાનો તમારો આગ્રહ અમાગમા તમારા પ્રત્યે ઉડું માન અને તેવું અનુકરણ કરવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન કરે છે; પણ તેની સાથે સાથે જ તેઓ હચોક અને ખુદી રીતે તવવારના ન્યાયને માનનારા છે અને બની રાફે તે જ થઈએ

આ બહા અંગ્રેજ મિત્રોએ ઉઠાવેલો ખીજો વાઘો વધારે મુદ્દાસર છે. જો મુસલમાનોનો પ્રશ્ન ન્યાયનો ન હોય તો હું પોતે અધર્મના બંધનોનો અપરાધી થાઉં કે નહિ ? અલગત થાઉં. પણ જ્ઞાન તો એ છે કે જેમુસલમાન અગર જેતુર્કી કોમો ઉપર વિદેશી ધુસરી કાયમ કરવાની મુસલમાનોની માગણી છે જ નહિ. હિન્દી મુસલમાનો આત્મનિર્ણયની સામે છે જ નહિ; પણ આત્મનિર્ણયના બહાના હેઠળ મેસોપોટેમિયા જેવા દેશને ફાલી આવાની નીચ તદ્દખીરોનો તેઓ અલગત અંત લગી વિરોધ કરશે; આર્મિનિયાની ચત્તંત્રનાને સ્પર્શિત બનાવવાનું જૂઠું બહાનુ આગળ ધરીને તુર્કીનો અને તે દ્વારા ઇસ્લામનો તેજેવધ કરવાના નિશ્ચિત પ્રયત્ન સામે તો તેમણે થયું જ નહિ.

આ મિત્રોનો ત્રીજો વાઘો મીશનરી નિગાજો નવથે છે. મીશનરી અને એવી જ બીજી નિગાજો સરકારી પૈમે ચાલે તેની ૯ અસર સામે હું. સરકારી પૈમે તો એક કાળે આપણો પૈમે હતો એ માયુ; પણ આ બહા પાદરીઓ માફે ધન, ધર્મ

સમશેર એવવા તૈયાર છે, તેજેની બેઠે તમે જાની મેન્ની કરી રહ્યા છો; આ બે વસ્તુઓનો તમે શી રીતે મેળ બેસાડો છો તે અમારી કલ્પનામાં નથી આવી શકેલું.

તમારી સંપૂર્ણ રાષ્ટ્રીય ઢબના મિશનરીની ઇચ્છામાં અમે ખગ દિલ્લી પૂરેપૂરા સદ્મત છીએ; પણ તે સાર આવતા જ વરસથી શિક્ષણપદ્ધતને સંપૂર્ણ હિન્દી બનાવી દેવાનું કરવાને બદલે અમર તો બોમ્બે જેવી સેંકડો નવી સંસ્થાઓ દેશમાં ખદી કરી દઈ હિન્દના યુવકવર્ગના હુદ્દિપ્રવાહને તેમાં વાળી દેવાને બદલે એ પ્રવાહને તમે તેની અત્યારની નીકમાંથી કાઢી લઈને ખૂદા રેગિસ્તાનમાં મુકી દેવ માગતા જણાવ્યો છો, જ્યાં તે જોતજોતામાં સંકાષ્ટ જાય. બીજા રાષ્ટ્રોમાં કરીએ તો કદાચ થોડા વખતને માટે તમે દેશની આખી કેળવણીની અટકાયતનું જોખમ પણ ખેડવા હા પાડો છો—આમ કેળવણી વગરના ચર્ચ પરનારા દબરો લાખો યુવાનોને માટે વધુ સારી કેળવણીની વ્યવસ્થા થાય ત્યાં સુધી પણ હાલની જેવીતેવી પણ કેળવણી સદંતર અટકી પડે તે મુ સારું છે ?

હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે એકતા સ્થાપવાની અને તમારા મુસલમાન લાઈઓની જોડે તેમની હિંમેદો બર લાવવામાં મદદગાર બનવાની તમારી ઇચ્છાને અમે સમજી રાકીએ છીએ, અને તે તરફ અમારી સદ્દાનુમતિ છે; પણ તમારા પક્ષના કેટલાકોએ માગણી કરી છે તેમ જૂના તુર્કી અમલ નીચેની કેટલીક કોમેને તમે બ્રિટિશ ઝૂંસરીને વર્ણવેા છો તેના કરતાં પહેલું બદલત વિદેશી ઝૂંસરી હેઠળ મુકવાની નિમિત્ત મુ જોખમભરેલી નથી ? પશ્ચિમ એશિયાનાં રાજ્યોને શુદ્ધમાં સાંકળીને તો હિન્દુસ્તાનની આઝાદી એળવવાની ઇચ્છા તમારાથી ન જ રાખી શકાય.

અને ઇન્ટરન્ટ લૂંટી ગયેલો કોઈ લૂંટારો તેમને પૈસા આપે તો એ પૈસા મૂળ મારા હતા એટલા માટે એ પૈસા ગણી લઈને તેમાંથી મને કેળવણી આપવામા વ્યાખ્યાની માનશે કે ?

મે પોતે આટલા ગ્રિસ ૧૯૨૦ના પૈસાની વૃંટ બગ્દાસ કરી, પણ પબ્લિકના અભ્યાસરતા રૂપમા દિન્દની ઇન્ટરન્ટની અને ખિલારતના રૂપમા તેના દીનની લૂંટ મેં બરદાસ કરી હોત તો હું નગ્દનો જ અધિકારી થાત. આ આક્રમ ગળદો છે, પણ મારા અંતરને ખુલ્લુ કરી બતાવવાને એથી હજવા રાખ્દો મને બહે તેમ નથી, બાકી સરકારી કે અધમગ્દારી શાળાઓ ખાલી કમવ્યાથી દેશનો યુવકવર્ગ રવડી મરશે એમ માનવાનું કર્યું જ કારણ નથી. આજી શાળાઓ ખાલી થતી જશે તેમ તેમ નવી રાષ્ટ્રીય શાળાઓ પણ તેની સાથે જ ખુલતી જશે એ વિશે માગ મનગા કરી જ શંકા નથી.

હુંમાં તમારા પત્રમાં જેખાઈ આપતી તમારી ઉદારવૃત્તિને માટે બમે તમારો આભાર માનીયે છીયે. એવા જ ઉદારઆવથી તેનો જવાબ આપવાનો અમે પ્રયત્ન કર્યો છે. પોતાની ઉચ્ચામાં ઉચ્ચ મમ્તિએને ખીવથી રાખે એવી ખરી સ્વતંત્રતા લોગરના હિન્દને લેવાની તમારી ઇચ્છામાં અને હિન્દની એ ઉચ્ચામા ઉચ્ચ સક્રિયતા ગત્યાગ્ની દુનિયાના હુંખને માટે એ રામબાણુ ઈલાજ કરો એ તમારી માન્યતામા અમે તમને મળતા ચઢયે છીયે.

હિન્દુસ્તાનને તેવું ઉચ્ચામા ઉચું બાવિ સિદ્ધ નરવાની દિશાએ મદદ કરવામા તમારી જોડે શરદ ખીલ કોઈ પણ જાતિ કે કોમની જોડે સહનર કરવાને અમે તૈયાર છીયે. તમારો એવો પણ આમર્દ છે. હું કે અમે અમારી એકાદ હિન્દી નિશાળને સાદ સરકારી ગ્રાટ (મેટલે હિન્દી પ્રાનનો જ પેમો) લઈયે તો તે સાદ પણ તમે અમારો સહકાર ત્યાગો ? ખરખર, 'અસહકાર' ના કરતાં તો કંઈં વધુ સ્ફુર્તિદાયક મંત્ર અવસ્ય શોધી કાઢી શકાય. અમે ખુલા દિલથી તમારા કાર્યક્રમમાંની તમ્મ બાળતો તમારી નમરે બાણી છે, જે અમારા અભિપ્રાય મુજબ હિન્દની મદનના તમારા ખરા આદરો પ્રાપ્ત કરવામાં તમને આડે આવે તેમ છે. બાકી એ આદરો પ્રત્યે તો અમારી ખરા દિલની સહાનુભૂતિ છે અને અમે અમારાથી નેટલે મુધી બની રાકે તેમ છે તેટલે મુધી એ આદરોને પહોંચવાનું નામ કરવા ઇચ્છીયે છીયે. એ જ રીતે અમારા ગ્રિગિસ રાહરીપણની અમે જોળખ કરાવી શકીયે.

તમારા સાચા,

બેંગલોર,

તા. ૧૫મી નવેમ્બર, ૧૯૨૦

(સહી) એચ. એ. પોપલી
(સહી) જી. ઇ. દિલ્લિપ્ત

મિ. પોપલી અને શિલિપ્તને લાગે છે કે પંજાબ અને ખિલાફતના અન્યાયોને લીધે ભારી ન્યાયદષ્ટિ પર મોતીઓ વળી ગયાં છે. મને તો એવું લાગે છે નથી થયું લાગતું. મેં તો કેટલાકાનું મિત્રોને કહી દીધું છે કે હિન્દુસ્તાન ઉપર રાજ્ય સ્થાપીને બ્રિટિશરોએ ધરાદાંપૂર્વક પ્રયત્ન કરીને આ દેશનું એક પણ ભાગ કંઈ હોય એવું તેમણે બતાવી આપ્યું. આજે પણ એ જ વિનંતિ હું કરીથી કરું છું; અને સાથે તેમને એ પણ ખાતરી આપવા ઇચ્છું છું કે ખિલાફત અને પંજાબના અન્યાયોની આખતમાં મર્યાદા બહાર વધી જઈને જો મેં જુલમ કરી છે એવું તેઓ મને સાબીત કરી આપશે તો ભારી જૂલમી મહેંભાગી ભરપાઈ કરી આપવાને હું તબ આનાકાની કરનાર નથી.

૬ કેટલીક શંકાઓ

ખાંધુ જનકધારીપ્રસાદે ભારી જોડે ચંપારણમાં કામ કરેલું છે. તેમણે અસહકારની તરફેણમાં અને દેવી શસ્ત્રની મદદથી જ હિન્દુસ્તાન પોતાની સ્વતંત્રતા મેળવી તે વડે ફિનિયાનાં પોતાનું દેવી કાર્ય પાર પાડવા કેવી રીતે સમર્થ નીવડશે એ વિષે એક લાખે કાગળ મને લખી મોકલ્યો છે. પણ તેની સાથેસાથે જ તેમને અસહકારની ખાખતમાં કેટલીક શંકાઓ રહેલી છે. જેનો મારે જાહેર જવાબ આપવો એવી તેમની ઇચ્છા છે. તેમનો કાગળ લાખો હોવાથી હું નહિ આપું. પણ તેમની શંકાઓ વિચારવા જેવી છે અને તેઓ જવાબ આપવા પણ મારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તેમની શંકાઓ નીચે મુજબ છે :

(ક) અસહકારની હિલચાલ અંગ્રેજો અને હિન્દીઓ વચ્ચે એક ભાતનો ભતિદેખ પેદા નથી કરતી? અને એવો દેખ અગર કંપાસ વિશ્વપ્રેમ અને વિશ્વબંધુત્વની ઇશ્વરી યોજનાને અનુસરીને છે શું ?

(ખ) 'રાક્ષસી' 'સેતાની' શબ્દોનો અને એવો ઉપયોગ બંધુભાવના વિશેષી અને દેવકેરની લાગણીને ઉરકેરનારો નથી શું ?

(ગ) અસહકારની હિલચાલને ભાષણોમાં અગર કાર્યમાં પૂરેપૂરી અહિંસાનક માર્ગ અને લાગણીઓ ઉરકેર્યા વગર અસાધવાની ખાખતમાં વધારે કડક થવું અત્યંત જરૂરું નથી શું ?

(ઘ) આ હિલચાલ હાથ જોડી રહેવાની અને ખુનામરકામાં ઉતરી પડવાની માસતી નથી શું ?

હવે (ક) ના જવાબમાં હું કહીશ કે આ હીલચાલ નિતિરૂપ અને અંગ્રેજો પ્રત્યે જેર નથી વધારી રહી. હું અગાઉ કહી ગયો છું કે અસહકાર તો પ્રભાના મનમાં ધૂધવાતા ઝેરવેરને નજેખમી રીતે વધી જવાનો માર્ગ કરી આપે છે, અધર્મ તરફ આંખ બંધ કરવાથી અધર્મનો નાશ નથી થતો. મારે વિશ્વબંધુત્વની સ્થાપના જોવાની ઇચ્છા છે તેથી જ મેં અસહકારની પ્રવૃત્તિ હાથ ધરી છે કે જેથી આત્મશુદ્ધિ કરીને હિન્દુસ્તાન દુનિયાને યકાવે.

(ખ) નો જવાબ એ છે કે 'સેતાની' અને 'રાક્ષસી' એ રાષ્ટ્રો અવશ્ય સખત છે, પણ સત્યને બારેબાર સૂચવે છે. એ તંત્રને વધુવે છે, બ્યક્તિઓને નહિ. અધર્મથી બચવું હોય તો અધર્મને આપણે ધિક્કાર્યો જ છૂટકો. અસહકારથી તો આપણે અધર્મ અને અધર્મી વચ્ચેનો ભેદ ઓળખતા શીખીએ છીએ. મારા ભાઈની એકાદ પ્રવૃત્તિને રાક્ષસી કહેતાં હું નહિ અચકાવે હોઉં; પણ તેની જાત સામે ધિક્કારની વૃત્તિ મારામાં કદી નહિ ડોકાઈ હોય. અસહકાર આપણને મનુષ્યના દોષ તરફ આંખ મીચીને અગર હુલ્લેશ કરીને નહિ પણ તે તરફ જાગતા રહીને પણ તેની જાત તરફ પ્રેમવૃત્તિને પોષતાં શીખવે છે.

(ગ) નો જવાબ એ છે કે અસહકારની પ્રવૃત્તિ અહિંસાત્મક માર્ગે જ ચલાવવાનું જરૂરી છે. એકેએક અસહકારવાદીએ એ અહિંસાતત્વ હવળ પોતાનામાં પૂરેપૂરું નથી હાથેડું એ સાચું છે. પણ એ વાત એટલું જ સિદ્ધ કરે છે કે આપણા આગ્ર સુધીના સંસ્કાર ખૂરા છે. આ હીલચાલમાં ભાવનાને તો સ્થાન છે જ અને તે રહેવાનું પણ ખરું. ભાવના વિનાનો મનુષ્ય તે લાગણી વિનાનું પ્રાણી છે.

(ઘ) નો જવાબ એ છે કે આ હીલચાલ ખુનામરકી તરફ વળી જવાનું જોખમ અવશ્ય છે, પણ એ જોખમથી ડરીને અસહકારની હીલચાલને જ પડતી મુશ્કેલીને વિચાર કરવો તો પછી સ્વતંત્રતા મેળવવાનો પ્રયત્ન પણ એ સ્વતંત્રતાનો બિનિશ્ચયમાં કોઈ દુરુપયોગ કરી શકશે એ બીકે કોં ન પડતો મુશ્કેલ ?

અન્ત્યજો વિષે વધુ વિચાર

અન્ત્યજોને વિશે જે ચર્ચા હાલ ચાલી રહી છે તેમાં 'નવજીવન'ને રોકાવું પડે છે તેથી મને દુઃખ થાય છે. જતાં એમાં અસહકારની સરજતાની એક ચાલી રહેલી છે, તેથી 'નવજીવન'ની જગ્યા રોકવા માટે 'નવજીવન'ના

વાચનારાઓ મને ક્ષમા કરશે. 'નવજીવન' તું કર્તવ્ય પ્રજાની આગળ શુદ્ધ સત્ય જે તેના કાર્યવાહકો માને છે તે સુકવાતુ છે.

અસહકારનો માર્ગ સહેલો તેમજ વિકટ છે. સમજી જાય તેને સારું સહેલો છે. બીજાઓને સારું વિકટ છે; કેમકે ન સમજવાથી વખતોવખત તે ગુંચવાયા કરે છે.

સુરકેલીઓ ઠાકવાથી દૂર થવાની નથી. આવી પડેલી સુરકેલીઓ તે જ ક્ષણે દૂર કરવાથી અસહકારનો માર્ગ સહેલો થશે. એકબીજા વચ્ચે સહકાર કર્યા વિના આપણે સરકાર સામે અસહકાર કરવાની શક્તિ મેળવવાના નથી. છ કરોડ અન્યાયને તે 'ઢંડા' ગણી તેમના તિરસ્કાર કરી આપણે સફળ થવાના નથી, જે સસ્તનતે હિન્દુસુસલમાનને લડાવ્યા તે સસ્તનત અન્યાય અને બીજા હિન્દુની વચ્ચે લડાઈ કરાવવામાં ચૂકે તેમ નથી.

નિર્ણય કરતાં આપણે ખોટી વાતોથી ન દોરવાઈએ એ ધ્વજવા જેવું છે. અન્યાયને પણ વિદ્યાપીઠે માન્ય કરેલી શાળાઓમાં દાખલ કરાય એ નવો નિયમ નથી. પણ વિદ્યાપીઠના બંધારણનો એ અર્થ છે. મિ. અર્કુટની પ્રેરણાથી થયેલો એ અર્થ નથી પણ મિ. અનુએ પ્રશ્ન પૂછ્યો તેનો એ હરાવ જવાબ છે. બીજા કોઈએ પૂછ્યો હતો તોપણ એ જ જવાબ મળતો.

એ હરાવ મારો કે કોઈ એક વ્યક્તિનો નથી પણ વિદ્યાપીઠના નિયામકમંડળનો છે એ તો હું અત્યાર અગાઉ કહી ચુક્યો છું.

એ હરાવ આપદ્ધર્મ સમજી સ્વીકારાયો નથી પણ આવશ્યક ધર્મ છે એમ માની સ્વીકારાયો છે.

તે એના સ્વીકારમાં પશ્ચિમનો વાયુ નથી, પણ ડેવળ હિન્દુ ધર્મનો અગીકાર છે. હું પોતે દુન્યાવી સ્વરાજના ચળમાં ધર્મને હોમવા ઇચ્છતો નથી. સ્વરાજને હું ધર્મનું આવશ્યક અંગ ગણું છું તેથી તેને સારું મથી રહ્યો છું.

હું ધર્મચળમાં દેશને પણ હોમવા તૈયા. ચાર્ડ એવી મારી ભાવના છે. મારું સ્વદેશાભિમાન ધર્માભિમાનથી મર્યાદિત છે, તેથી જો દેશહિત ધર્મહિતનું વિરોધી હોય તો દેશહિતને જતું કરવા હું તૈયાર થાઉં. અન્યાયને અરૂપ ગણવામાં હું અધર્મ માતું છું, ને અધર્મ આચરતો દેશહિત કરવાની મારી લેખ ઇચ્છા નથી. મારી દૃઢ માન્યતા છે કે દેશમાં જ્યારે ખરી ધર્મજ્યોતિ મળે ત્યારે જ સ્વરાજ મળશે. એવી ભ્રમચિત્તનો સમય આવ્યો જણાય છે, તેથી જ મેં એક વર્ષમાં સ્વરાજપ્રાપ્તિ સંભવિત માની

છે. મારા આટલા લખાણ પરથી સમજાવું, હશે કે હું અસ્પૃશ્યતાને અધર્મ માનું છું તેથી જ અસ્પૃશ્યતાના દોષને દૂર કરવા મથી રહ્યો છું.

કેાઇ પણ જીવ જન્મથી જ અસ્પૃશ્ય છે ને તેને અસ્પૃશ્ય ઘામાં જ મરવું પડે છે એવો હિન્દુ ધર્મ નથી જ એમ મારી ખાત્રી છે. આવા અધર્મને ધર્મનું નામ આપવું એ વધારે અધર્મ કરવા બરોબર છે. જે અસ્પૃશ્યતા આજે વ્યવહારમાં નથી રહી તે અસ્પૃશ્યતાને જ્ઞાનપૂર્વક ત્યાગ કરવા ગુજરાતના હિન્દુઓને હું વીનવી રહ્યો છું. જો તે ધર્મ હોત અને વ્યવહારમાં આજ તેનો લોપ થયો હોત તો હું વિધાપીઠમાં પુનઃદ્વાર ઈષ્ટિત. પણ તે અધર્મ છે એમ માનીને જ મેં વિધાપીઠના દરવાજે વધાવી લીધો છે ને દરેક ગુજરાતીને તેમ કરવા વીનવું છું.

ઘણાં વર્ષો થયાં પડેલી કુટેવો કાઢવી મુશ્કેલ છે એ હું સમજું છું. જેઓ અસ્પૃશ્યતાને કુટેવ માની એકાએક નથી કાઢી શકતા તેઓની તરફ મારી લાગણી છે. પણ જેઓ તેને ધર્મ માની પોષે છે તેઓની તો હું દયા જ આઉં છું.

હિન્દુ ધર્મને નામે કે શોભને નામે જેટલું કહેવાતું હોય તે ખરું સાત્ય જ છે એવું માનવું એ બયકર છે. તેથી શંકરાચાર્યના પ્રમુખપણા નીચે યેણા દરાવથી ન બનાવા મારી ગુજરાતી હિન્દુઓને પ્રાર્થના છે.

પણ બધા નિર્ણયો કરવામાં આપણે શાન્તિ ભળવવાની પૂરી જરૂર છે. તેમાથે અસહકારીએ તો વળી વિશેષે. શાસ્ત્રી વસંતરામજીની ઉપર હુમલો કરવાની કોણએ ધમકી આપેલી હોય એમ તેમના એક લેખમાં મેં જોયું. આપણે ધર્મના નિર્ણય કે ખીન્ન કશા શુદ્ધ નિર્ણયો મારામારીથી નથી કરી શકવાના. વિનયપૂર્વક દલીલો કરીને જ આપણે અત્યાસક્તિનો વિચાર કરી શકીએ. બધાં ધર્મસંક્રોનો નીવેડો સદ્ધે પોતેપોતાના વિચારોને અમલમાં મુકીને જ કરી શકશે. અમલમાં મુકવા જતાં સાત્ય તરી આવવાનું જ, આખરે ધૂળ હડાડવાથી તે આપણી જ આંખમાં પડે છે. એની દલીલ શી? જેને એમ ધૂળ હડાડવામાં રસ આવે તે હડાડીને જ સારાસારનો અનુભવ લેશે. અસ્પૃશ્યતાના પાપનો ખેલ સંધરીને સ્વરાજ મેળવવાનો પ્રયત્ન આકાશમાં ધૂળ હડાડ્યા સમાન છે.

૧ વિદ્યાર્થી જંગતમાં સંક્ષોભ

અલાહાબાદ

કાશી છાત્રીને ગાંધીજી અલાહાબાદ આળ્યા. ડેરેર વિદ્યાર્થીઓએ સાળાઓ છોડવાની ખબર આવતા હતા એટલે ગાંધીજીએ આત્રા, દિલ્હી અને કાશીમાં સાવધાનતા અને કુદતાતા ઉપર ખાર મુક્યો હતો એ આપણે જોઈ ગયા. અલાહાબાદમાં આવતાં વેંત જ પંડિત મોતીલાલ નેહરુએ ઝાંસીથી તેમના ઉપર આવેલો એક પત્ર ગાંધીજીની આગળ મુક્યો, જેમાં ગાંધીજીના ગયા પછી અનેક વિદ્યાર્થીઓ સાળાત્યાગ કરવાના, શીતાજી અને કુરાને શરીરને નામે હસમ લીધા પછી એ કે ત્રણ જ દહાડામાં પાછા સાળામાં ગયાન્ય ખબર આપવામાં આળ્યા હતા. એટલે તા. ૩૦મીએ અલાહાબાદમાં વિદ્યાર્થીઓ આગળ તેમણે જે સાવણ આપ્યું તે સાવણ મેટિ લાગે પ્રતિજ્ઞાના મહત્ત્વ વિષે જ હર્ષ જિમ કહીયે તો ચાલે. જેમાંના વિચારો નવા નથી; એ જ વિચારો અમદાવાદમાં ૧૯૧૭ માં મદ્યગેના તરફથી મોટી લડત લડતા ગાંધીજી અનેકવાર દર્શાવી મુક્યા છે. છતાં તેના તે જ વિચારો જુદા ક્ષેત્રમાં મુકાયલા હોઈ આજે માત્ર વિદ્યાર્થીઓને જ નહિ પણ સૌ કોઈને પ્રિયકર તેમજ હિતકર થઈ પડે તેવા છે, અને કોઈ પણ વિદ્યાર્થીમાં નીતિના પ્રથમ પાઠ તરીકે સદાને માટે કાયમ રહે એવા છે.

પ્રતિજ્ઞાધર્મ

ઝાંસીનો કિરોડો સંબળાવીને તેમણે કહ્યું: “મને આ સમાચાર સાંભળીને અતિશય દુઃખ થયું અહીં પણ ભાઈ જવાહરલાલની સાથે ઘણા વિદ્યાર્થીઓને મુલાકાત થઈ હતી. તેમને જવાહરલાલે સાફ સાફ કહેલું કે તમને સાળાપાઠરાળા છોડવી એ ધર્મરૂપ લાગ્યું હોય તો જ છોડજો; અમે કોઈ વ્યવસ્થા કરીશું તેવી આશાથી ન છોડતા. તેઓ ગમે તેવી વ્યવસ્થા સ્વીકારવાને કબૂલ થયેલા; ભાઈ જવાહરલાલે તેમને માટે મહાન પણ લીધું, પણ તે એક અકવાડિયાથી ખાસી પડ્યું છે. આ બધા સમાચારોથી મને કેટલું દુઃખ થયું છે તે હું દર્શાવી શકતો નથી. આ બતાવો મને આપણી સુવામીની સ્પષ્ટ નિરાશની લાગે છે. પ્રતિજ્ઞા લઈને જે તોડે છે તે હેવાન બની જાય છે, નામંદ બની જાય છે. હોર્ડ, વિલિંગ્ડન વિદ્યાવતથી આળ્યા ત્યારપછી મુંબઈમાં થોડો વખત ગાળ્યા પછી તેમને યથેસા અનુભવ જણાવતા તેમણે કહેલું કે હિન્દુસ્તાનમાં આવીને મેં કોઈ હિન્દુમુસલમાનને ‘ના’ કહેવાની હિંમતવાળો ન દીરો. આ આશ્રેય હતું પણ સાચો છે. આપણા દિલમાં ના હોય છતાં આપણે ‘ના’ નથી કહી ગમતા; સામાનું મોં જોઈને તેને ‘દા’ જોઈએ છે કે ‘ના’ એ વિચારી લઈને આપણે તે પ્રમાણે વાત કરીએ છીએ. અહીં આ મહાનમાં ત્રણ ચાર વર્ષની છોકરીને હું તેની મરજી વિરુદ્ધ નથી દર્શાવી શકતો. હું તેને કહું છું કે મારા બાળામાં ભગ, તે કહે છે ‘ના.’ તેને કહું છું કે તું ખાદીના કપડાં પહેરે? તો કહે છે ‘ના’ આ બાળકીની તાકાત પણ આપણામાં નથી. એક મહાપુરુષે કહ્યું છે કે આપણે સ્વર્ગમાં જઈને હોય તે

બાળકના જેવું થવું જોઈશે. બાળકના જેવું થવું જોઈશે એનો અર્થ એ કે બાળકની નિર્દોષતા અને દિવંત જોઈશે. એકવિંત આર્તોહિં બાળકની નિર્દોષતા સરસ રીતે વર્ણવી છે. બાળક વાંજીને પકડે છે, સાંપને પણ પકડી શકે છે, આગમાં દાથ નાંખી શકે છે, તેને ડરનું જરાયે બાન નથી હોતું. તમે એ નતની બચાવદિવતા કેળવો. તમને ઇશ્વરની ઉપર બરોસો રહ્યો નથી એટલે તમે ડરને વશ થાઓ છો..

“ મને વર્ણીવાર એમ થાય છે કે હિન્દુસ્તાનમાંથી હું ક્યારે નાસી છઠું’ યા તો ‘હિન્દુસ્તાનને હું ક્યારે સ્વતંત્ર કરું? સ્વતંત્રતાનો એટલો જ અર્થ કે આપણે કોઈનાથી ન ટરી આપણાં હિલમાં હોય તે કહી શકીએ, કરી શકીએ. કરોડો માણસ સામે યાર લલા રહીને પોતાની વાત કહી શકે તે ખરો દિવંતવાન છે. મારે તમારે મારે પહેલો પાક તો ‘ના’ કહેવાનું શીખવાનો છે. પ્રતિજ્ઞા તમે લો જ નહિ એ બહેતર છે; પ્રતિજ્ઞા લઈને તોડવી એ બારે ગુન્દો કયાં બરાબર છે એમ હું કહીશ. તમે બારે કેળવણી લીધી હશે, મોટી ડિગ્રી મેળવી હશે, તોપણ જો તમે ટપટપ પ્રતિજ્ઞા તોડો એવા હશે તો તમને જરૂર કહીશ કે તમે જમનામાં જઈને ક્યાં કેમ નથી ગરતા? તમારું દિલ એક વખત અમુક કહે એટલે તે પ્રમાણે તમે વતો અને પછી જુદું કહે તેથી જુદી રીતે તમે વર્તી શકો છો, એવા બચાવ તને કદાચ કરીશ. પણ તેનો જવાબ એ છે કે તમારે કસમ લેવા જ ન જોઈએ. શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે પ્રતિજ્ઞા લો તો તેને માટે ખરો. અને એ વચનોને સાચાં પાડનારા હતા આપણા હરિચન્દ્ર અને રાહીદાસ કે જેણે બંગીને ત્યાં રોવા કરેલી; એ ધર્મ-વીરોની આપણે ઓલાદ છીએ એ તમે કેમ જાણી જોશો? હા; વ્યભિચાર કરવાની, વૈદ્ય-ઓલવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હોય તો તે જરૂર તોડી શકાય, કારણ તે કરવામાં માણસ પોતાની જાતે સાધે છે. ત્યાગ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કહી ફેરવી શકાય નહિ. હિન્દુ ગોમાંસ ન ખાવાની પ્રતિજ્ઞા અથવા મુસલમાન દાર અને હુકમરતું માંસ ન ખાવાની પ્રતિજ્ઞા કરે તો તે ખીમાર હોય, મરવાની વૈયારી ઉપર હોય, અને ડાહ્યરો આમલ કરતા હોય કે’ સ્વેન અભક્ષ્ય લઈ લો, તો તેનો પણ તેણે ઇનકાર કરવો સાબીબ છે. આવી રીતે જીંદગીના સોગે અમરદય તથા પોતાની પ્રતિજ્ઞામાં કાયમ રહેલ રાખીને જ તે જ્યારે જાતમાં જરો ત્યારે ખુદા કહેશે ‘તું શેરનો બચ્ચો છે.’ ”

“ દુનિયાના તમામ ધર્મમાં પ્રતિજ્ઞા વિષે એવી કઠણ સખતાઈ છે. સાચી પ્રતિજ્ઞા લીધી હોય તો ગામ બચાવવાની ખાતર કે કોઈ મનુષ્ય બચાવવાની ખાતર તમે અસત્ય નથી બોલી શકતા. પ્રતિજ્ઞામાંથી કયેકું દુઃખ મારે કોઈ પણ રીતે કહી દેવું જ રહ્યું. કોઈ ધરડો ખખ આદમી પ્રતિજ્ઞા તોડે તે મારાથી કંઈક સમજી શકાય; હું પોતે જુદો રહ્યો એટલે કોઈ બૂવથાપ કર; પણ તમે તો જુવાનજોધ રહ્યા, તમારામાં તાજું લોલી વહે છે, તમને હું કેમ મારી આપું? આ પ્રશ્નને કોઈ વિચારતરને કયે પણ મારો અનુભવ સુણાવ્યા વિના મારાથી રહેવાનું નથી. અમદાવાદમાં બે વર્ષ ઉપર હાલશે મન્દોરોએ સાબરમતીને

તીરે આવેલા એક વૃક્ષની નીચે ખુદાને હાજર રાખીને પ્રતિજ્ઞા લીધી કે 'પોતાની માનણી કબૂલ ન થાય ત્યાં સુધી તેઓ કામ ચડશે નહિ. ૨૦ દહાડા સુધી તેઓ ટકી રહ્યા, પણ પછી મને લાગ્યું કે તેઓ પડવાની તૈયારી ઉપર હતા; એટલે મેં તેમને કહ્યું કે 'તમે પડશો તો હું પણ અત્ર ન લઇને દેહ પાડીશ. તમે પ્રતિજ્ઞા ન લીધી હોત તો' ચાલત, પણ લઈને તેડો એ તો મને અસહ્ય છે. મન્દૂરો રોવા લાગ્યા, પછે પડવા લાગ્યા, 'મન્દૂરી કરીને પેટ ભરશું પણ કામ નહિ ચડશે' એમ કહીને મારી પ્રતિજ્ઞા મુકી દેવાનું મને કહેવા લાગ્યા. આમ તેમને પડતા અટકાવતાં મારે મટિ નિરાહારમત લેવું પડ્યું હતું. તમે મન્દૂરો કરતાં તો ખેતાલીમ ન બનો; તેનાથી વધારે નાસ્તિક તો તમે ન બનો. તમે ઈસ્લામની ગુલામી તણ ખુદાની ગુલામી લો. આ સંસ્તનતને મિટાવવી હોય તો ગુલામી તજવી પડશે. તમે કસમ ન લો તો સ્વરાજ ન મળે એમ નથી, પણ તમે કસમ તોડશો તો 'સ્વરાજ જરૂર પાછું હશે. આવા કસમ તોડનારા વિદ્યાર્થીઓની મદદથી મુસલમાનો 'મુસલમાનોને મદદ નથી કરી શકવાના. એટલે હું તમને વીનવીને કહું છું કે તમે કસમ ન લો, અને કસમ લો તો તે પૃથ્વી રસાતળ નીચે તોપણ ન ઊડશે. તમારામાંના ગદયાગંઠયા કસમ લેશે તો તેઓનાથી પણ સ્વરાજ મળવાનું છે. મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓની આગળ ઈમામ હસન અને હુસેનના દાખલા મોન્દૂ છે. ઇસ્લામને ટકાવનાર તલવાર નથી, પણ આવા આગ્ર ટેકવાળા ભારે ફૂંટી શકે ગયા તેમને લીધે તે ટકી રહ્યો છે. એમ. એ યુવાથી કે સેના-સમિતિના વોલંટીયર યુવાથી, કે કૉંગ્રેસમાં જઈને બાપણ આપવાની તાકત મેળવ્યે થી તમે દેશને સ્વતંત્ર નહિ કરી શકો—જેટલા તમે પ્રતિજ્ઞાનું માન નળવતાં શીખીને અને તેનું પાલન કરીને કરી શકશો."

આ સરકાર અને રાવણ

આમ પ્રતિજ્ઞાધર્મ ઉપર આટલું લંબાણથી બોલીને જીધીજ પ્રસ્તુત વિષય ઉપર આવ્યા. તેમ કરતા તેમણે સરકારની રાવણરાજ્ય સાથેની ઉપમામાં રહેજ સુધારા કર્યા: "આ રાજ્ય અને રાવણરાજ્યમાં ફેરક નથી. જો કાંઈ ફેરક હોય તો તે એટલો જ કે રાવણના દિલમાં કાઠક દયા હશે, કાંઈક એછા દેગો હશે. તેણે તો મરોહરીને કહ્યું કે 'દસ મસ્તકવાળો હું શું સમને મુકાબલો ન કરી શકું? તું તો દિવાની થઈ ગઈ છે. હું જાણું છું કે તે અવતારી પુરુષ છે. મને તો ખબર છે કે હું એવો તો ખરો થઈ ગયો છું કે તેના હાથથી હું મરી જઈ તોપણ કાંઈ જોડું નહિ.' પણ આપણી સંસ્તનતને તો ખુદાને ડર નહોત નથી. ખુદાને હાથે મરીશું એવા બાલે નથી. તે તો ખુદાને ઘોળીને પી ગઈ છે. તેનો ખુદા તે તેની તકબ્બરી, તેની દોલત, તેનો દગો છે. યુરોપીઅન સંસ્કૃતિ રાજતાનિયતથી ભરેલી છે; પણ અંગ્રેજ સંસ્તનત સૌથી વધારે રાજતાનિયતથી ભરેલી છે. આજ સુધી હું યુરોપમાં અંગ્રેજ સંસ્તનતને જોધામાં જોઈ જરાજ માનતો હતો; હવે તો મારી ખાતરી થઈ છે કે એના જેવી ખુદાને ભૂલી ગયેલી સંસ્તનત ખીજ કોઈ નથી. એ સંસ્તનતની સેવા હું નથી કરવા માગતો. એના આશ્રય તણે મારાથી એક ફાણ પણ ન રહેવાય."

‘વધારે શુભામ ન બને’

“તમને મારાં વચનો વિશે શક હોય, તમને મારા જીવનની એની ખૂબી ન લાગતી હોય તો તમે બેવારાક તમારી સાળામાં સજ્યા કરજો પણ જો તમે મારા વિચારના હો તો આ સસ્તનત્રની સાળામાં ગીતા શીખરો તે પણ નકામી છે. આપણને શુભામ કરીને રાખનારી સરકાર આપણને મહેલો બાધી આપી તેમાં ગીતાજી બહુવચરો, ડાકતરી, સાયન્સ, ઈજનેરી બહુવચરો, તે શું શીખી શકાય કે? હું ના કહું છું, કારણ કે બધી તાલીમમાં ઝેર છે, એ બધી તાલીમ આપણને વધારે શુભામ બનાવવા માટે છે. આપણી લડાઈ ધર્મની છે, સરકારની અધર્મની છે. જે સરકાર માર્કેટલ ઓડવાયર જેવા અમલદારના શુન્દા જાણે છે છતાં તેનો બચાવ કરે છે, ડાયરની દેવાનિયત જાણે છે છતાં તેને ગભીર વિચારદોષ માત્ર જાણે છે, તે સરકારની મદદ કેમ લેવાય કે તેની સાથે સંબંધ કેમ રખાય? તેની સાથે સંબંધ રાખવો એ વધારે દેવાન બનવા ખરાબર, વધારે શુભામ બનવા ખરાબર છે.

‘અમારે માટે શું કરશો?’

“આ પ્રશ્ન મને કરશો જ નહિ. હું તમને સરકારની શુભામી ઓડીને મારા શુભામ થવાનું કહેતો નથી. મારા શુભામ થવા માગતા હો તો મારે તમારું કાઈ કામ નથી. તમારામાં એટલી તાકાત ન હોય કે ગમે તેમ કરીને મારું પેટ ભરીશ, ગમે તે મહેનત કરીને મારા માતપિતાનું પેાપણું કરીશ તો તમે સાળાખાડાખા ન જ ઓડશો. અમારું તમારે માટે બ્યવસ્થા કરવાનું કામ છે, અને અમે બ્યવસ્થા થઈ શકે તેટલી જરૂર કરવાના. હિન્દુસ્તાનની આબોહવા એટલી બગડેલી છે કે શિક્ષકો અધ્યાપકો મને દિવાનો પણ માનતા હોય, અને તેમની મદદ નહિ મળે. આવાઓની હું મદદ નથી આપતો. પણ શિક્ષક અધ્યાપક ન મળે તો તમે તમારા અધ્યાપકો બનજો અને તમે તમારા જ પગ ઉપર ઉભા રહેજો. મારી, મોતીલાલજીની કે શીકતબલીની તાકાત ઉપર ઉભા રહેવાની આશાએ આવતા હો તો હો ત્યા જ ઉભા રહેજો.”

‘આજે પ્રદુવાદો દયાથી લાવવા’ એ પ્રશ્ન કદાચીને તેમજે ‘પ્રદુવાદો આ જમાનામાં પણ છે’ એમ કહી સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીનો વૃત્તાન્ત કહી સબજાગ્યો. કોઈકે કહ્યું કે તમે યુજની સ્થિતિ બતાવીને તેને યોગ્ય કામ લેવા આદતા હો તો કાઈ excitement—કાઈ નરો આપવો જોઈએ. ગાંધીજીએ કહ્યું, “હું કાઈ નરો આપવા માગતો નથી તમારી તાલીમનો નરો તમારે માટે પૂરતો છે. હું તો તમને કંડી હિંમત આપવા માગું છું. કરવાની આટ—તપશ્ચર્યા માટે તમારાં દિલ પાક હોય એમ થાઈ છું” ‘માળાપોની રમ નથી મળી શકતી’ એ ફરીઆદના જવાબમાં તેમજે જણાવ્યું કે ખરી દક્ષીકત તો એ છે કે માળાપો બાળકોને નથી અટકાવી રહ્યાં, બાળકો જ માળાપ સાળા ઓડવાનું કહે તેોપણ ઓડવા તૈયાર નથી. હિન્દુ

યુનિવર્સિટીમાં સો દોઢસો છાત્રાઓને એ પૂછ્યું હતું. તેમણે કહેલું કે અમારાં માળાપની અમને પરવાનગી છે એટલું જ નહિ પણ તેઓ ખર્ચ આપવાને માટે પણ તૈયાર છે; પણ એ તેમ હોય. કોઈ એ તેમ કહે, સરકારથી ચાલતી શાળાપાઠશાળામાં ભર્યે ભરું એ પાપ છે એમ તમારો આત્મા કહેતો હોય તો જ તમે તે છોડજો; કોઈ પણ અદેશો હોય તો તમે માલવીયાજીની સલાહ માનજો. હું તો દિન્દુસ્તાનમાં પાંચ વર્ષ ઉપર આંચો; માલવીયાજીએ તો આખી જીંદગી દેશની સેવામાં અર્પી છે. માટે કહું છું કે મારો અવાજ તે જ તમારા આત્મરત્નો ન અવાજ હોય તો માલવીયાજીનું માનો. મારો અવાજ તે જ તમારો અવાજ હોય તો માલવીયાજીની સલાહને પણ ન જ માનો. ”

મીતાના આજ્ઞાદ સાહેબે પોતાના હંકા પણ સુંદર ભાષણમાં બે વાત એ જણાવી કે પોતે કેળવણીના ઉપર તો મારે આશય છે. સંસ્થામાં પરદેશ રહ્યાં રહ્યાં પણ તેમણે કેળવણી ફેલાવવાના પ્રયત્ન કરેલા અને એક સ્વતંત્ર શાળા ચલાવવા માટે ફંડ ઉઠાવું કરેલું એટલે કેળવણીની પોતે વિરુદ્ધ હોય એવું તો કોઈ ન જ માને. ખીજી વાત એ જણાવી કે કોઈના હાથમાં દેશનું ભણું વધારેમાં વધારે હોય તો તે વિદ્યાર્થીઓના હાથમાં છે, અને વિદ્યાર્થીઓ આજની અમૂલ્ય ધરિએ પોતાનો ભાગ ન ભજવે તો દેશ પોતાની ચાલુ સ્થિતિભાધી નીકળવાનો નથી.

આ પછી નિશ્ચયપૂર્વક ને વિદ્યાર્થીઓ છોડવા ચાલતા હોય તેમને અલગ ધધ જવાનું કહેવામાં આવ્યું. ૭૫ વિદ્યાર્થીઓ કોલેજના અને ૩૫ વિદ્યાર્થીઓ હાઇસ્કૂલનાએ પોતાનો નિશ્ચય બહેર ક્યો. કોસ્થેટ ગર્લ્સ સ્કૂલની કેટલીક વિદ્યાર્થીનીઓએ પણ પોતાનો નિશ્ચય બહેર ક્યો આ બધાં ભાષણોનો સામે આ મોટિંગ બાદ ખીજે દહાડે ગાંધીજીએ ખૂબ વાતચીત કરી; જેને પોતાના ભરણપોષણનું સાધન ન હોય તેવાઓનો ભરણપોષણના સાધનની વ્યવસ્થા માટે નામ લખી લેવામાં આવ્યા. ખીજે દિવસે શાળાના વિદ્યાર્થીઓ માટે ‘તિલક વિદ્યાલય’ ગાંધીજીએ ઓલ્યુ ને વિદ્યાર્થીઓએ શાળા છોડી છે એઓથી આ વિદ્યાલય શરૂ થઈ જશે પાઠશાળાના વિદ્યાર્થીઓ માટે હાલ તો ધૈર્યની, દરેક વિદ્યાર્થી આશ્રમમાં નિયત સમયે હાજરી ભરવાની અને કાંતવાનું સરસ શીખી લેવાની તાલીમ જરૂરની છે એમ તેમણે તેમને સમજાવ્યું. આ વિદ્યાર્થીઓને માટે મકાન ભાડ જવાદરવાલ નેહરૂ લેવાની તબવીજમા હતા; તે લેવાઈ ગયું હતું. તેમને સલાહ આપવાનું અને તેમને માટે ખીજી વ્યવસ્થા કરવાનું પણ ભાઈ જવાદરવાલે માથે લીધેલું છે.

૬ વળી પાછું ચંપારણુ !

હિન્દુસ્તાનમાં આજે કરુણરસને કચાંચે ઝાલ નથી. પણ તેમાંયે ચંપારણુમાં તો બહુ તેના અખંડ જીવાળ ચડ્યા રહે છે. આ દીન ભૂમિમાંના તાળમાં તાળ કરુણ કિસ્સાનું બ્યાન રા. મહાદેવ દેશાધ્યએ આજે બીજી મેર આપેલું છે; * તેથી એના જેવાલના બ્યાનમાં હું અહીં નહિ ઉતરું. આ ગામડાઓમાં થયેલા અત્યાચારો પાછળ હવે આરોપીઓ ઉપર અદાલતો સમક્ષ ને કમી ચાલશે તેના સુકાદાઓનું પણ મને એટલું નથી લાગતું. પોલીસે પકડેલા લોકોમાંના કેટલાકને હામ કરેલા પૂરાવાઓ પર સજાઓ થશે એ પણ નિઃસંશય છે. આખા હિન્દુસ્તાનમાં કોઇ પણ ઠેકાણે બને બાજુએ સૌથી વધારેમાં વધારે ખોટા સાક્ષીપૂરાવા ને ક્યાય ચાલતા હોય તો તે ચંપારણુમાં. અહીં ને કિસ્સો બ્યાન કરેલો છે તે ન મનાય એવો છતાં ચંપારણુમાં તે નવો નથી. ચંપારણુના દેહાતીઓ જેવા અનાથ અને બીકણ લોકો બીજા કોઇ પણ પ્રદેશનાં ગામડાંઓમાં મેં જોયા નથી. પોલીસના નામથી જ તેઓ ફડકી ઉઠે છે અને તેમને દેખતાંની સાથે તો ગામ છોડી ભાગવા માડે છે ! પોલીસ પણ ત્યાં એટલી જ નીતિલહ બની ગઇ છે. લાયકરવતને તેમનામાં પાર નથી; અને આ કિસ્સામાં બન્યું તેમ જ્યારે જ્યારે લોકોએ પોલીસના જુલમનો સામે થવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે ત્યારે ત્યારે ડાયરના નામને રાખે એવા રથાનિક અમલદારો—જેમાં ન્યાય આપનાર માજિસ્ટ્રેટોને વર્ગી જોઇએ સામેલ નથી હોતો—ને હાથે જુલમ અને અત્યાચારના મારા હેડળ તેમને પહેલાં કરતા પણ વધારે જ ખુંદાનું પડ્યું છે, વધારે અનાથ અને નિશાધાર થવું પડ્યું છે.

કોઇ કોઇ વાર માજિસ્ટ્રેટોએ અગર સરકારે પોલીસને ધમકાવી છે. પણ એવી ધમકીએને કોણ ગાડે ? નીચેના અમલદારોને તો એવા સરકારી ઠપકાની જાણ સરખી નથી થતી; અને થાય તોપણ તેમને મન એવું કશું જ નથી હોતું. જુલમ અને અત્યાચાર જેવા ને તેવાં ચાલુ રહે છે; હલદી એમને બરતી આવે છે.

આવી સ્થિતિમાં લોકરક્ષણને ધલિજ શું ? આ બગોડો, આ અધોગતિ ખસેડી કેમ કરીને ? સરકાર પાસે તપાસ કરવાની માગણી કરીને નહિ જ નહિ ?

એથી તો પોલીસ જ વધુ જોરાવર બનશે. પોલીસ તો અગાઉથી જ પાણી પહેલી, પાણ બાધી રહી છે. ત્યારે શું દેહાતીઓએ અદાલતોના આશ્રય લઇને ? કદાપી નહિ. મારી તો ખાત્રી થઈ ચુકી છે—અને વરસોના વરસ સુધીના આવા કેસોનો અભ્યાસ ક્યાં પછી મેં મારો અભિપ્રાય બાધ્યો છે—કે આવા ઝગડાઓમા નવાણું ટકા લેકે અતે પૈસામાં તેમજ બળમા બજેમા ખુવાર જ થયા છે. વધીલો અને રૂશવતખોરોનાં ઘર ભરી ભરીને બહુ બહુ તો કાંઈ રડયાખડયા દાખલામા એકાદ નિર્દોષ માણસને તેઓ છોડવી લાવી શક્યા હશે.

એટલે આ ઇલાજો આ બાબતમાં નિરર્થક છે. ખરો ઇલાજ તો એ છે કે આ પોલીસ જે મુખ્યત્વે કરીને આપણા જ લોકોની બનેલી છે તેમને સુધારવી; તેમને અપ્રતિકારથી છૂતવી. એમની દયા ખાવી છોડીને નાહક આપણે આટલા દિવસ એમની નાલેશી કરી છે. એઓ તો એક નીતિબ્રહ્મ અને કલંકરૂપ પ્રયાના ભોગ થઈ પડેલાં જાંતુ માત્ર છે. હિન્દી પોલીસ સ્વભાવે કરીને જ હુલ છે અને સરકાર તેમને સુધારવાને અસમર્થ છે એમ માનવાની હું ના પાડું છું. હલકું સગ્કારની અત્યારની પ્રથા જ એવી છે કે એની હેઠળ પ્રામાણિકમાં પ્રામાણિક માણસ પણ અપ્રામાણિક બન્યા વગર ન રહે. દોષ અને અપરજ્ઞ ગમે તેમ થઈ જાય તોપણ પોતાને માથે ન લેવા એ તરફ જ રાતદિવસ એના બધા પ્રયત્નોનાં એધ રહે છે. પ્રતિષ્ઠા અને મોભાને એણે સાતમે આસમાન ચડાવી બેસાડ્યા છે અને પોતાની જાતને તે ઇશ્વરના જેટલી અભ્યાન્ત અને દોષરહિત માને છે.

મતલબ કે પ્રજાની સ્થિતિનો ઇલાજ એ જ રહ્યો કે દરેક સ્થળે વસ્તીના લોકોએ પોલીસ જેડે બાધચારો કરવો અને એવો બાધચારો પેદા કરવાનો સારામા સારો રસ્તો એ જ છે કે તેમનાથી અગર તેમના હાથમાની સત્તાથી ડરવાનું છોડી દેવું.

અહીં બનેલા બનાવની બાબતમા હું એવી જ સંલાહ આપું કે ગામના લોકોએ થયેલો જુલમ ગણી જવો. જે મિત્રોની મારફત પ્રયત્ન કરીને ગયેલો માલ પાછો મળે તેવું હોય તો તેટલું અવરજ મેળવવા મથવું. સળઓ વગેરે જે કંઈ થાય તે ધીરજથી ભોગવી લેવી, તહોમતદારોએ પોતાના અચાવમા વધીલો આપવા સાધ ના પાડવી. પોતાના હેવાલ અદાલત આગળ અડગ રહીને કશું આણુપાણું ક્યાં વગર મુકવા. સામાવાળાઓ અર્થના અનર્થ કરે, ચીડવે, ‘આરોપીની પાસે કશો બચાવ જ નથી’ એમ કહે, ગમે તેમ કહે તોપણ આમોશ રહી જે પરિણામ આવે તે બધું સહન કરી લેવું ઘટે.

અને અવિધ્યમાં ? અવિધ્યમાં જો આવા બનાવ શરીર બનવા પામે તો અને જ્યારે બનવા પામે ત્યારે લોકોએ પોતાનો બચાવ પોતે કરી લેવો. જ નોંધવું. જો તેઓ મહાધર્મપૂર્વક જીવન સહન કરી લેવા જોઈએ અને કોઈ જાનમાલ લૂંટી જાય તો લૂંટાત્ર પશુ જવા જોઈએ શરૂાતન બતાવી શકે તો તો સરસ જ. એ તો એમની મોટામાં મોટી છત ગણાયો; પણ એવી સહનશક્તિ બળીઓ જ બતાવી શકે; નજાણથી તેમાં નહિ પડી શકાય. તેથી તેટલું બળ આવે ત્યાં સુધી તો જીવન વર્તાવવા આવનારને લોકોએ પશુજાણથી પણ હડાવ્યું જ છૂટકો રહ્યો. જ્યારે કોઈ પોલીસનો માણસ પ્રરોધ કરવા નહિ પણ કોઈને રંગડવાનો જ નિર્ધાર કરીને આવે ત્યારે એ પોતાની સત્તાની હદ જોળાવીને આગળ ચાલ્યો જાય છે. એવા શખ્સને ચોખ્ખા લૂંટારા તરીકે ગણીને તે મુગળ તેની સાથે વર્તવાનો ગામના હરકોઈ માણસને સંપૂર્ણ હદ છે. તેણે તેને લૂંટતો અટકાવવાને જોઈતું શરીરબળ બેલાશક વાપરવું. એટલું જ નહિ પણ પોતાના સ્ત્રીવર્ગની લાજનું રક્ષણ કરવાની સ્થિતિ જોઈ થઈ હોય ત્યાં તો તેણે શરીરબળ વાપરતા બિલકુલ આચકો ખાવો નાહ. અહિં સાધર્મ કંઈ નામદ અને ખાલ્યાઓને મારે નથી. શરીર અને સમરથને મારે જ એ ધર્મ છે, જે વીરશિરોમણિ છે તે જ આપણે કરીને પોતાના પ્રાણની આહુતિ આપશે, સામાના પ્રાણ લેશે નહિ; એ ધા ઝીલશે, ધા દરશે નહિ. કારણ એ જાણે છે કે ધર્મની સહિતે ધન કરવી એ અધર્મ છે. અપાણના દેહાતીઓને મારે તો આ ધર્મ નથી એમ્બલું છે. તેઓ તો કાળો ડગલો દેખે છે ત્યાંથી નાસવા મારે છે. તેઓ તો જો કાયદાથી ન પૂજતા હોય તો આજે પોલીસને મારે કે તેની જાન પણ લે. તેઓ પોલીસની સામા ન ચલામા કશું જ ખુબ નથી કમાતા; બલકુ નામદાઈ અને ખાલ્યાપણની નામોશી તેમને વરે છે. સરકારની નજરમાં અને ડુનિયાની નજરમાં તેઓ સરખા જ હડધત થાય છે.

પણ આટલી અધોગતિએ પહોંચેલા પ્રાંતમાં કામ કરનારાઓને તો મારે એથીયે આકરી ચેતવણી આપી મુકવી ઘટે. નાનામાં નાની અને નજીવીમાં નજવી બાબતમાં પણ લોકોને ચલાવવાની દિશાએ તેઓ જે કંઈ કરે, જે કંઈ પગલું લે, જે કંઈ સલાહ લોકોને આપે, તેમાં તેમણે ખૂબ સાવધાન રહેવું જોઈશે. જો તેઓ પોલીસને તેમની કાયદેસર ફરજ બજાવવામાં સામે ચશો તો તેમનું કામ બગડશે. પોલીસ ગેરકાયદે કામ કરી રહી છે એવું પણ તેમને કેટલીક વાર ધડીબરને મારે લાગશે, છતાં તેમણે અવિચાર ન જ કરવો જોઈશે. દાખલા તરીકે પોલીસ વગરવારે

કેમને પકડે; તો તેવા દાખલાઓમાં પણ લોકોએ પોલીસની સામે ન ચું જોઈએ. તેમણે કાયદો પોતાના હાથમાં ન લેતાં તેનો જે કંઈ અમલ કરવામાં આવે તેને વલ્કાળને માટે તાબે ચું જોઈએ. તેમણે યાદ રાખવું જોઈએ કે ગમે તેવા કારણસર પણ અદાલતનો આશ્રય ન લેવાના તત્ત્વમાં જ્યાં સુધી આપણે મક્કમ રહીશું ત્યાં સુધી કાયદાની ધાર આપણને વાગી શકવાની નથી, ચાલુ બનાવમાં પોલીસે પકડેલ બ્રહ્મચારી દેહાતીઓની નજરમાં સાવ નિર્દોષ હોય છતાં તેને પોલીસના હાથમાંથી જળપાર્શ્વ કરીને છોડાંની લાવવામાં લોકોએ બૂલ જ કરી વળી પોલીસ પાછી આવે ત્યારે તો પોલીસને જોતાની સાથે માણસો જે રીતે નાહા એ તો શુદ્ધ નામદાર જ હતી તેમણે તો પોતાની સ્ત્રીઓ અને પોતાના ધરખારનું રક્ષણ કરવા ત્યાં મારવું કે મરવું જોઈતું હતું અલગત જરૂર કરતા વધારે શરીરખળ વાપરવું એ તો ચોખ્ખી નામદારી છે. બહાદુર માણસ ચોરને મારી નથી નાખતો, પકડીને માત્ર પોલીસને સોંપી દે છે. એના કરતા પણ શરો હશે તે માત્ર એને પકડીને ધર બહાર મુકી આવશે અને એની વાત સરખી બૂલી જશે સૌથી શરો છે તે તો ચોરની દયા ખાશે, તેને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરશે, તેના ગાળતમાયો ખાઈ લેશે, એને હાથે મરી પણ લેશે, પણ સામો નહિ મારે. ગમે તેમ થઈ જાય તોપણ આપણે આજની બાયલા અને નામદારની સ્થિતિમાંથી તો ઉગરી જ જવું ધટે

૧ બિહારમાં ગાંધીજી

રાતનાં નવ વાગ્યા છે સાગવપુરથી વૈકલ્પ જતી ગાડીમાં બેસીને આ પત્ર લખી રહ્યો છું. આજ વખત કાંઈક શાન્તિનો છે દિવસના અનેક સવાઓ, અનેક માણસોની આવજલ રાત્રે દરેક સ્ટેશને સે કટો—દબરો માણસો દર્શનાતુર હતા જ હોય. એટલે આગલી રાત તો પરાણે જંગલ જ પડે રાત્રે બે, ત્રણ અને ચાર વાગે માણસો આવતા નથી એમ નહિ, પણ આખરે થાકીને ડોલા તો આવવા મારે જ, એટલે માણસોના હુમલો છતાં અર્ધ સુપ્રમ દશામાં રહીએ પણ અમારી આગલી રાત તો જંગલની જ—ગાડી ચાલતી હોય તે દરમિયાન શાન્તિની એટલે કામને માટે ઉપયોગની

આજે અમારી બિહારની મુસાફરી પૂરી થાય છે બિહાર—ગાંધીજી મુસ્લીમ બિહાર કેટલાયે મહિના થયા ગાંધીજીના દર્શન માટે વપસી રહ્યો હતો મજબૂર અલ હક સાહેબના તો બે મહિના થયા તારો રાત્રે થયેલા અ તે ગયા મહિનાની આખરે કંટાળાને તેમણે છેલ્લો તાર કરેલો કે 'તમારે વચન પાછું વૂટ્યું છે હવે નહિ આવો તો લોકજીવન

તજને અમારે કયાક ભાગ્ય પડશે ? ગદિજી કારીમા હતા ત્યારે જ હક સાહેબ ગરોબર ૧૧ દિવસનો પ્રવાસક્રમ તૈયાર કરીને ત્યાં લાવેલા તે પ્રવાસક્રમ તેમણે ગોઠવેલા હતા તે પ્રમાણે આજે પૂરો થયો છે પ્રથમ આરા, પઠના, છપરા અને ફક્ષિલુમા ગયા કરીને ઉત્તરે ચડયા, ત્યાં મુશ્કરપુર, તેથી ઉત્તરે ગાધીજીને જે ચપારણને લીધે દેરો પીછાન્યા તે ચપારણ—એટલે બેતીઆ અને મોતીદારી, ત્યાંથી પૂર્વમાં દરમગા અને સમસ્તીપુર કરીને પાછા ફક્ષિલુમા ગગાકિનારે ઉતરી પડયા મોધીર, તમાલપુર ભાગલપુર આમ ૧૧ દિવસમા બિહાર પૂરે થયુ ૧૨ દિવસમા તો કોઈ ઇલાકા ન પૂરો યાય પણ કામ કેટલી ત્વરાથી લેનાયુ છે તેનો ખ્યાલ આવી શકે છે લોકો પણ એ સમજી ગયેલા છે અને દરેક મથકે ચાળીસ ચાળીસ પચાસ પચાસ કોસથી માણસો આવી પડતા હતા

નિરવધિ ગ્રેમ

બિહારમા ગાધીજી અને મો રીક્તઅલીને જે ગ્રેમના દર્શન થયા તેનું વર્ણન આપ્યું નય એમ નથી દરેક ઠેકાણે લખી રહેતી ગાડીવાળુ બી એન ડબલ્યુ રેલવેનું એક પણ સ્ટેશન રોકડો માણસથી ભરેલું ન હોય એમ અમારી મુસાફરીને દિવસે બન્યું નથી કદી ધમ્માથી બહાર ન નીકળતી બહેનો ગાધીજીને સામળવા માટે જ્યાં ને ત્યાં આવ્યા બિના રહી નથી વિદ્યાર્થીઓના ટોળેટોળાએ દરેક ઠેકાણે ગાધીજીને પોતાના ઉત્સાહથી શુભળાવી દીધા છે કોઈ ઠેકાણે કોઈ બહેન પોતાનો પરવાળાનો હાર નાંદીને ગાધીજીને કહે કે 'તમારા ગળામા પહેરવા માટે જ એ આપુ છું' તો કોઈ ઠેકાણે સાધુ બાવાઓ પોતાની ગાળા પોળામા મુજી નય કોઈ ઠેકાણે મુદર હાથકતામણ અને હાથવણાટના તામ ધરવામા આવે તો કોઈ ઠેકાણે દૂર જગતમાથી 'મહારાજ, મારા બાદબળ વડે, અમારી વસ્તીને ત્રાસ આપના' વાધને મારીને આ ચામ, તમારે માટે લઈ આવ્યો છું,' એમ કહેનાર ગ્રેમી ગામડીઆ મળી આવે મોઈ ઠેકાણે 'ફોંગ સિમ્લો'થી તોપનુ માન આપતા, કયાં પોતાની હકુમતની અડગની સિંગેન ન આપી દર્શન માટે ગાડી ચટકા વતા રેલવેના નોકરો મને અનેક સ્ટેશનો છોડી ચાલી જતાં 'સ્વેચ્છલ' ને ન ગણકારી 'દ્વાર્ય સ્ટેજ' તો દર્શન મળી જશે, અને દગન નહિ મને તો ગાધી રીક્તઅલી ખી નય નો અવાજ તો છેવટે પહોંચાડીશું એવી અદ્વાધી લોકો ટોળાઓ જણાય કયાં દ્વિ મતથી સવામ કરતા અથવા હાથનો સ્પર્શ કરવા આવતા પોલીસના માણસો મને, તો કયાં કયાં 'ગા પાપી પેટની ખાતર આમા પડયા છીયે, સ્વમાનનો જેને ખ્યાલ નથી એવા હિન્દીઓગાના અમે છીયે, જતાં સરાજ માટે આટલા પાચ રૂપીયા તો લઈ લેઓ' એનુ દીન વચને કહેનારા શુભચ જાતાના નોકરો પણ મળ્યા છે ।

ફરીર માથીઓ

બિહારના અનુભવોમા બીજે નોધવાલાયક અનુભવ ગાધીજી અને મોહાના શૌ તથ્યથી ના ફરીર સાથીઓનો બિહારના હજારમા પગ દેતા દર્શન યાય છે છપ્પામ અને સ્વરાજ ને માટે ફરીર બનેલા મજબૂર અલ્લ હક સાહેબના કયા તેમની એકાદ જે વર્ષ ઉપરની

નવાળી અને જહોનલાલી, અને કયાં તેમની આજની કોઈ ઓલિયાને શોભતી સાદાઈ ! બિહારમાં સરસમાં સરસ બેરિસ્ટરમાં ગણાતા એએ આજે પોતાનાં કાયદાનાં પુસ્તકો ઢરાજ કરીને, એ જહર આ જાંદળીમાં, તો હવે ન જ એધે' એમ નિશ્ચય કરીને બેઠા છે. પટનાની સુંદરમાં સુંદર મોટર વાપરનારા આજે કોઈ મિત્રની ગાડી મંગાવી લે છે અથવા પગે નાચે છે; દબદબા બરેલા પોરાકામાં કરચલીની પણ ખામી ન આવે એવી કાળજી રાખનારા હક સાહેબ આજે નખથી તે શિખ સુધી હાથકંતામણ અને હાથવણાટના લેખાસમાં, અનેક દિવસ અચકલા પાયબમાં બદલ્યા વિના ફરે છે; દરરોજ દાઢીમૂઠ તદ્દન સાફ મુંડ્યા વિના જેને નિદ્રા ન આવતી તે આજે 'દાઢી વિના મુસલમાન શાને ?' એમ કહી ચાંદી જેવી ચળકતી દાઢી વધારી રહ્યા છે; મરાઠની તળાઈએ પોદતા અને મોટે સુધી સવારે તેમાં જ રહેતા હક સાહેબ આજે જમીન ઉપર ગોદી પાયરી સૂએ છે, અને બડી બામદાઈમાં ઉઠીને બંદગી કરે છે; આવતી પહેલી તારીખથી મોટા આલેશાન 'સ્કિંદર મંજિલ' તેમના વિના સુનો પડશે; ગંગાકિનારે સ્થાપેલા 'બ્રહ્મકત આશ્રમ'માં પોતે સુરી કાઢેલા વિદ્યાર્થીઓને તાલીમ આપશે, અને તેમનાં પત્ની (જેએ અખ્યાત તૈયબજી સાહેબના કુટુંબનાં છે) મહિનાના ૭૦ રૂપિયાના ખર્ચથી સંતોષ માની તેમના બે પુત્રો સાથે ગામડામાં આવેલા પોતાના એક ઘરમાં રહેવા જશે !

અસહકારને પરિણામે આટલા એક જ ફકીર થયા હોય તોયે અસહકાર નિષ્ફળ કહેવાય નહિ. પણ ફકીરોની ભૂમિ દિનદિને તો ધણાયે ફકીરો ચાવચ્ચંદ્રદિવાકરી પવિત્ર રાખનારા હશે. આગળચાલતાં મુકદ્દરપુર જાયે બીચે તો ત્યાં પણ મોંઘલી મહમદ શહી સાહેબ પોતાની ધીકંતી કમાણી છોડી બેરિસ્ટર મરી ફકીર થયા છે. તેમનો 'મોતી મંજિલ' સાર્વજનિક કાર્યને માટે સૌખ્ય છે, અને પોતે એક નાનકડા ઘરમાં રહી શુભરો કરશે. મોંઘીરમાં ગયા તો ત્યાં પણ બેરિસ્ટર સાહેબ બુબર બધ તા. શહી ઝાંગરટથી જ પોતાની કુકાન લાગળી મુકીને બેઠા છે. દિનદુ બાઈઓમાં તો પટનાવાળા બાબુ રાજેન્દ્રપ્રસાદ, દરબંગાવાળા બ્રહ્મકિશોરપ્રસાદ અને સમસ્તીપુરવાળા બાબુ ધરણીધરપ્રસાદ વગેરે જણીતા છે જ.

બહેનોની હિંમત

ત્રીજી મોંઘવાલાયક વાતે દરેક સ્થળે થયેલી સ્ત્રીઓની સ્વાઓ. હક સાહેબ કહેતા હતા કે પટનામાં સ્ત્રીઓની સજા કેટલાયે વર્ષોમાં કદી ન થયેલી તે આજે થવાને પ્રસંગ આપ્યો. હક સાહેબના ઘરમાં જ બધી બહેનો આવી હતી. ધરમાંયે પદાં તો રાખેલા હતા, પણ ગાંધીજીનાં અને શીક્તઅલીનાં તો દરદિન થઈ રાકે જ માટે પદાંમાંથી પણ એ બે બાઈઓનાં દરદિન બહેનો કરતી હતી ! અને દ્રવ્યની માગણીને કેવા જવાબ મળ્યો ? હક સાહેબનાં પત્નીએ પોતાની ભારેમાં ભારે મોતી અને માણિકીકળિત ચાર બંગડીઓ ઉતારી આપી. હક સાહેબને આ વાતની ખબર પડતાં તેમના હરખનો પાર ન રહ્યો. તેમણે કહ્યું 'આના કરતાં વધારે હિંમતી બંગડી એની પાસે નથી.' કોઈકે કહ્યું, 'આ હબર દોડ.

હાલની બંગાળી હાલતમાં એમને સહાય ન થયો તે તરત શીકતબદ્ધી સાહેબે હાલત વાંચી, 'એણે એના માણીકને આપી દીધી છે તો એ બંગાળી તો શી વિસાતમાં?' સાચું જ સોએક, સ્ત્રીઓ દરો, છતાં પહેલે જ દિવસે ૧૫૦ ઉપર રૂપિયાનું ત્યાં ને ત્યાં જ ઉપરાણું થયું, અને પછી તો જલગામની માફક ત્રણ દહાડા સુધી સ્ત્રીઓ તરફથી ચરેણાં આપ્યાં જ કીધાં. સ્વ. બાંધુ પરમેશ્વરલાલનું ગયે વર્ષે અવસાન થયું ત્યારપછી ગાંધીજી પહેલી વાર પટનામાં આવેલા, એટલે તેમનાં વિધવાને મળવા ગયા. કેવળ એકવા અને દિલાસો આપવા ગયેલા; ત્યાં તો યરમાંથી ફીકરી અને વહુઓના હારો ગાંધીજી આગળ આવીને પડ્યા. બીજે બધેય કેકાણે બહેનોએ ફીકરીક નવાળ આપ્યા જ છે. પણ આજે સાગતપુરમાં તો ૬૬ વળા. ઉત્સાહી અને દેશભક્ત ગર્વશ્રીમંત બાંધુ દીપનારાયણ સિંહ અને તેમનાં વિદુષી પત્નીએ દરજગામાં જે વ્યવસ્થા કરી હતી તેમાં તો કરી મણા રાખી ન હતી. તેમાં સ્ત્રીઓની સલાનું તો વહુન ક્યું નય એમ નથી. પાર વિનાનાં જવાહીર વરરાં ! હીરાની વીંટીઓ, હીરાની અને માણેકની વીંટીઓ, મોતી અને માણેકની બંગાળીઓ, સોનાના હાર, અને ચાંદીના દાખીનાનો દગલો! હાલરો સ્ત્રીઓ હાલર દરો, રોકડું ઉપરાણું સાકાઈસો રૂપિયાનું થયું. દિલ્લી, અલાહાબાદ, પટના, સાગતપુરની બહેનો અધાહીનોમાં અધા નહિ મરે ?

વિદ્યાર્થીઓનું જોમ

સમગ્ર દરેક કેકાણે વિદ્યાર્થીઓની પણ સમા તો થઈ જ છે. પ્રેમધલા, વિદ્યાર્થીઓના ટાળાં ભેઠને ગાંધીજી—પોતાની વખતની ગણતરી કહી ન બૂલનારા ગાંધીજી વખત બૂલી નય છે, ખાવાપીવાનું બૂલી નય છે, અને કેવળ વિદ્યાર્થીમય થઈ નય છે, અને વિદ્યાર્થીઓ જન્મારામાં કોઇ શિક્ષકને ધ્યાન ન આપું હોય તેટલું ધ્યાન આ મહાશિક્ષકને આપે છે. તડ ને દડ વાતો જ હવેનાં સાચણમાં યાય છે. 'મે' બહુ બાપણો કીધાં; શુભામના માણીક હરી સ્વતંત્રતાનું શિક્ષણ આપી રહે, તેની સાળામાં સ્વતંત્રતા તમે શીખી રહો, એમ માનતા હો તો સાળા છાટરો નહિ, 'તમારા બિચાનામાં શાપ હોય તો તમને બીજું બિચાનું મળે યા ન મળે તોપણ તે બિચાનું તો તમારે છાટવે જ જુએ; હિન્દુસ્તાનને સ્વતંત્ર કર્યા પછી છત્તેર, કાકતર અને વૈજ્ઞાનિક બનજો,' 'જે વર્ષ નહિ બાણવાનું મળે તો ખેતર અણુવણાનું રહી વધારે પાકને મટિ તૈયાર થયે, અને વચગાળામાં હાયકંતામણ અને હાયવણાટ તો શીખવાનાં છે જ,' 'કાંઈ શીખવાનું ન મળે તો રામાયણ—અસહકારનો ભારમાં ભારે ગ્રંથ—સીઓ, તેનું રચક કહે', 'તમે ફૂંચોલો મોહ સુકીને તમારાં ખેતરામાં માટીનાં ઢેફાં સાથે ખેલો,' આવી આવી અનેક હૃદયગમ ગોષ્ઠી વિદ્યાર્થીઓનાં ચિત્ત તેમણે હરી લીધેલાં છે. તેનાં પરિણામો આજે જણાઈ રહ્યાં છે. પટનામાં છત્તેરની દોલેજના ૧૩૦ વિદ્યાર્થીઓ—બાકી પાંચ સાત રહ્યા છે તે માતૃચિતાની પરવાનગી મટિ રોકાઈ રહ્યા છે—ઢઢી ગયા. વિદ્યાર્થીજવનમાંથી પોતાના સરસામાનથી આઠ દસ ગારી ભરીને સામાન કાઢી તેનું સરપસ કાઢ્યું, અને 'સરકારી પાઠશાળાને સલામ' એવો વાજા

ફરકાવતા બીજી કૉલેજ આમળથી પસાર થયાં !, હક સાહેબ તેમને સલાહ વગેરે આપવાને તૈયાર છે ન. અનેક 'મન્ટર્ન' થયેલ વિદ્યાર્થીઓનો કિસ્સો—મુમુક્ષુપુર કૉલેજ પણ ખાલી થઈ રહી છે. ગાંધીજીના ગયા પછી ૮૫ વિદ્યાર્થીઓ નવમીએ નીકળ્યા. તે અગાઉ દસ પંદર વિદ્યાર્થીઓ નીકળેલા. અગાઉ ને દસ પંદર વિદ્યાર્થીઓ નીકળ્યા હતા તેઓ સરસ સાર્વજનિક કાર્ય કરી રહ્યા છે. તેમાંના એક બાઈ મનરંગપ્રસાદનાં ગીતો-કૉલેજ છોડ્યા પછી બનાવેલાં ગીતો અનેકને ગળગળા કરે છે ! અહીંની રિયલિટી શરૂ સાહેબ, બાલુ બ્રહ્મકિરોર અને ધરણીધરપ્રસાદ સંબાળી રહ્યા છે. ધૈર્યથી વિદ્યાર્થીઓ કામ કર્યે બચે તો તેઓ બિહારના બીજા વિદ્યાર્થીઓ ઉપર પણ સરસ અસર પાડશે.

મહારાષ્ટ્ર હરિભાઈ દેસાઈ

જા આ તે શું ડાયરશાહી ?

સારું સારું કહી દીધું. હવે વળીએ પોલી, દુઃખ અને અત્યાચાર જ્યાં ઘણાં વર્ષો થયાં વાસો કરી રહેલાં છે તે ભૂમિ, ચંપારણની તરફ ! દોઢ વર્ષ નીલવરો (ખૈરત) ની સાથે લડતાં લડતાં તેમના પંજમાંથી ફેથલને માંધીજીએ ઘણા વર્ષના અત્યાચાર પછી મુકિત આપી. તેમનામા તે લડતને પરિણામે કાઈક ભેર પણ આવેલું નહોતું. હવે, પણ હજી ચંપારણના કેટલાક બાગમાં તો કાળા કેર વર્તી રહે છે એ નજરોનજર પેલે ન દેહડે બેઠીઆથી ૧૪ માર્ચ દર આવેલા ગામડામાં ભેઈ આવ્યા. એક ધૂળ જેવી ગોલાલડાઇમાંથી આ એક કેર ઉત્પન્ન થઈ શક્યો છે ! એક સોનીને ત્યાં એક માણસે જમ્યાસ ઘડવા આપેલી; તે સોનીએ ઘણા મહિના વાચદો ન પૂરો કર્યો એટલે માણસે જમ્યાસે અડગો ઘાલ્યો. બન્ને વચ્ચે લાકડી ઉછળી અને કંઈક લોહીની છાંટ થઈ. એકે કરી ફરીઆદ. પોલીસે ફરીઆદીમાં બીજાનું નામ ઠપેરું; એ માણસને પકડાવા આવ્યા, તેને ગામડાંવાળાઓએ ભગાડ્યો, અને બીજા કેટલાક કૉન્ટેન્ટલોની આસપાસ ફરી વળ્યા. પોલીસનો બીજાન ગયો એટલે હાથીગોડેસવાર થઈ ગામડાંઓ ઉપર કરી ચડાઇ. ગામડાંઓએ બિચારા તેમને ભેઈને જીવ લઇને બાગ્યા બચ્ચાંછાંકરને પણ ઘરમાં મુકીને બાગ્યા. પોલીસે અને તેમની સાથે આવેલા પરગામના બાહુતીઆઓએ ગરીબ ગામડાંઓના કોઠાર તોડ્યા, પેટીપટ્ટા તોડ્યા, ને કાંઈ દીઠું તે લીધું, બાંગ્લું તોડ્યું, વેર્યું અને સરવાળે નિકંદન કરી ગામડાંમાંથી જીવ લઇને નાસી શીઓ પાછળ પણ પડ્યા. તેમનામાંની એકનું લૂગડું હવારી લીધું, તેના ઉપર ધૂળ નાંખી; બીજી સૌચ ગઈ હતી ત્યાં તેને મારી, હેરાન કરી ! રાવણસેવાનાં દુત્યોનો આ દુકો હેવાલ તો માધીજી અને સૌન્દર્યથીની સાથે કુલવરીઆ, સીસવનીઆ અને મેદા ત્રણ ગામ ભેવા હું ગયો હતો ત્યારે તેમની ખૂબ ઉલટવપાસ કરીને લેવાયથી જીભાનીમાંથી આપું છું. હક સાહેબ નોખી તપાસનો વિષાઈ તૈયાર કરી રહ્યા છે. સરકાર

પણ આ હાથીકત નહીં છે એમ પૂરવાર કરવાની તૈયારી કરી રહી છે. આ સત્યાનારાયણજી ગામડીઆઓનાં માધારાં આંસુઓ જમણે જોયાં હોય તે, મનુષ્ય હોઈ, એમ કેમ કહી શકે કે આ બધી ભૂંટની-નિશાની ને આજે મોતહુ છે તે કૃત્રિમ છે ? પણ ડાયર પણ માનવનતિમાં જ અવતરેલો હતો ના !

આ લોકોને આશાસન આપી આવીને ગાંધીજીએ તે જ સાંજે જેતીઆમાં ને બાપજી કૃત્ય તે અક્ષરેઅક્ષર લેવા જેવું હોય અહીં આપી દઈ હતું. (કિલ્લાક બાગ તો મેં દુકાન્યા જ છે; પણ આજુ ગાંધીજીને બતાવ્યું છે.)

જેતીઆનું બાપજી

“ ચંપારણુ મારે માટે નહું નથી. ચંપારણુમાં હું આવું છું ત્યારે ત્યારે મને એમ જ લાગે છે કે હિન્દુસ્તાનમાં ચંપારણુ મારી જન્મભૂમિ છે, અને હું ચંપારણુના બાઈઓનાં દુઃખી, દુઃખી રહું છું આજે હું બે વર્ષે અહીં પાછો આવું છું તો પછી તમને ખાતરી આપું છું કે તમારાં દુઃખને હું કહી નથી ભૂલ્યો. ચંપારણુ છઠાને ચત્તું એટલે મને ચત્તું દુઃખ હું હંમેશાં યાદ કરતો જ રહ્યો છું, અને તેને માટે કાર્યક કાંઈક કરતો પણ રહ્યો છું. પણ તમે તેને માટે નેટું કરી શકો તેથી તો તે આજે જ હોય. એટલે આજે તો તમને તમે શી રીતે બચાવી શકો તે કહેવા માણું છું.

ગામડીઓમાં આજે હું જઈ આવ્યો. તે વિષે ને સામજીક હવું તેથી હું દુઃખી તો થઈ રહેલો જ હતો, પણ ત્યાં બનેલું નજરે જોઈને તો મારા દુઃખને ખતર નથી રહ્યો. ને અત્યાચાર ત્યાં થયો છે તેમાં સરકારની ભૂલ આ વખતે હું નથી જોઈ શકતો. હું ને લોકો છું તેમાં પ્લેટફોર્મની ભૂલ પણ નથી જોઈ શકતી. આપણા પોલીસ અમલદારો, તેમના હાથ નીચેના માણસો અને દેહાનીઓ (ગામડીઆઓ) ની જ ભૂલ જોઈ રહી છે. પણ આપણે આ લોકોની સામે છન્સાદ અદાલતમાંથી નથી મેળવવો. આપણે એ લોકો પાસે જ તેનો છન્સાદ લેવા માગીએ છીએ. પોલીસ આપણા બાઈ છે, તે લોકો રૈયતવું રક્ષણ કરે, ભક્ષણ ન કરે એ તેમની ફરજ છે. મેં જ્યારે સાંમજીયું કે અહીંનાં દરેગા અને બીજા પોલીસ ભાઈઓ ત્યાં જઈને અત્યાચાર કરી આવ્યા ત્યારે મને અત્યંત દુઃખ થયું. તેઓએ આ કહ્યું છે એમ તેઓ કાલ્ય કબૂલ ન કરે, પણ મને લાગે છે કે દેહાનીઓએ મને ને સંમળાવ્યું છે તે બધું ખોટું ન હોય આપણામાના મોટામોટાની ફરજ છે કે તે પોલીસને સમજાવે. હું અહીં આવેલા બધા પોલીસને કહેવા માણું છું કે તમે મારા ભાઈ છો, તમે ગામડીઆઓના પણ બાઈ છો, તો તમને કહું છું કે સરકાર તમને અંદુ. કામ સોંપે તો તે તમારાથી ન જ થઈ શકે. અમને પણ તમે તમારા ભાઈ સમજી તો અમારે કામ તમે કરે, પણ રંજરો નહિ. સરકારના તમે નોકર છો તો સરકાર અમારી નોકર છે, અને તેથી તમારી ફરજ નથી કે સરકાર તમને કાંઈ અંદુ. કામ ઉઠાવવાનું કહે તે ઉઠાવો. પણ આજના મામલામાં તો સરકારનો પોલીસને ધર ભૂંટવાનો કાંઈ હુકમ ન હતો,

ખીન દેહાતીઓ પાસે લૂંટ કરાવવી એવો હુકમ ન હતો, સ્ત્રી ઉપર જુલમ કરે એવો હુકમ ન હતો. આથી પોલીસે જે કાર્ય તેમાં સરકારની કાંઈ તંત્રીદાર નથી, પણ પોલીસે પોતાની મરજીથી જ શિસ્તેરી કરી છે. જાનો રસ્તો એ છે કે સારા સારા માણસો પોલીસને જાણને સમજાવે કે તમારી લાત પાંચડી ફેંચવા રક્ષણ મળે છે, બક્ષણ મળે નથી. તમે જે લૂંટકું હોય તે પાછું આપો, અને ગામડાનાં માણસો પણ તમારાં છે એમ સમજી તમે તેમને તમારાં કરો.

“ પણ આ અત્યાચારો અટકાવવાને રસ્તો સુચવતાં પોલીસને સમજાવવા ઉપરાંત ખીન રસ્તો પણ છે. હું મધ્યાં દુઃખોનું નિવારણ સત્યાગ્રહ છે એમ કહી રહ્યો છું. આ સંસ્તત મિટાવવાને છતાં માનિતો ઇલાજ બતાવી રહ્યો છું. પણ માનિતો ઇલાજ કરતો છતાં હું એમ નથી ઇચ્છતો કે હિન્દુસ્તાનની ફેચત નાનર્ડ બની જાય, પરમીન બની જાય અને સ્ત્રીઓની રક્ષા મળે પણ નાતાકાત રહે. મને દેહાતીઓએ શું બતાવ્યું, શું સંજ્ઞાવ્યું ? [અહીં ત્યાં જે એકેનું તેનું જ્ઞાન માત્રી જાય છે, જે હું ઉપર આપી ગયો છું.] તેમણે લૂંટારાઓ સામે શું બતાવ્યું ? કેવળ નાસભાગ. મને એમ થયું કે શું હિન્દુસ્તાનના લોક એટલા નાનર્ડ બની ગયા છે કે પોતાના માથા અને સ્ત્રીઓનું પણ રક્ષણ ન કરી શકે ? શું ચારની સામે રક્ષણ કરવાની પણ આપણામાં તાકાત નથી ? ચાર લૂંટી જાય અને આપણે ભાગી જઈએ શું સત્યાગ્રહ છે ? તમે તમારું પન ચારને લૂંટીને દો તે જુદી વાત છે. તમારે ન આપણું હોય તો તેને સમજાવી શકો છો, ન સમજે તો તમે તેને મારી પણ શકો છો. પોલીસ અત્યાચાર કરવાને તૈયાર થાય, તેની સામે ગરવાને તૈયાર થાઓ તો તમે સત્યાગ્રહી છો, બહાદુર છો એમ કહું. પણ તમે ઉભા ઉભા બેઠા બેઠા જાણી જાણી જાણી જાણી કરતાં તેને મારીને દહાવો એ સાકે. સત્યાગ્રહનો અર્થ એ નથી કે સ્ત્રીઓને મુકીને ભાગી જવું, સ્ત્રીઓને પોતાની સમક્ષ નાજી કરાતી જોવી. તમે લાંબી લાંબી ઈંગિ લઈને અહીં આવ્યા છો તેમને પૂછું છું કે શું તમે એને સત્યાગ્રહ સમજો છો ? આપણો ધર્મ નથી શીખવતો કે તામર બનવું, અત્યાચાર સહન કરી કરવા. ધર્મ શીખવે છે કે અત્યાચારીનું ખુન લેવા કરતાં તેને ખુન આપવા તૈયાર થવું એ સરસ છે. આપણે એવી રીતે ખુન આપવા તૈયાર થઈએ તો તો આપણે દેવ બની ગયા; પણ અન્યાય બોલેને પલાયન કરીએ તો તો આપણે પશુથી પણ નપાવટ થયા. આપણે પશુમાંથી મનુષ્ય થયા છીએ. પશુના ધર્મો તો મનુષ્ય કરતો જ જાય છે; સમજ આવે છે એટલે તેનામાં મનુષ્યત્વ આવડું જાય છે. મનુષ્યત્વ આવડું જાય છે એટલે પશુબળને આત્રય તથા આમંજલ પર આધાર રાખતાં આપણે શીખીએ છીએ. પણ કોઈ આપણી સામે પશુબળ વાપરવા આવ્યો તેની સામે આમંજલથી ઉભા રહેવાનું તો જેર થયું, પણ તેવાથી જામી ગયા તો તો આપણે નથી રહ્યા. પશુ કે નથી રહ્યા મનુષ્ય. આપણે બંધાવા-નામદો બની ગયા. કદો જુઓને-તે પણ સત્યાગ્રહ નથી કરતો, છતાં ભાગતોયે નથી; હેરાન કરનાર સામે બસે છે, લડે છે. હિન્દુસ્તાન મનુષ્યત્વ ન બતાવી શકે તો પોતાનું પશુબળ તો જરૂર વાપરી શકે છે. હવે ખીન કરી હું એકું.

સાંભળવા નથી માગતો કે ૧૦૦ માણસો જીવાનજીવ ઝેરો લેવા હતા, ને સિપાઈ આવતા લેવા કે ભાગ્યા ! તમે તેમની સામે લડ્યા રહીને મરી ગયા એમ સાંભળીને હું 'તમને સાબરશી આપીશ. તમે તેમની સામે સારી-પેટ લડ્યા એમ સાંભળીને પણ હું તમને સાબરશી આપીશ. પણ મને કોઈ કહેરો કે 'અમે શું કરીએ, અમને પોલીસ પકડીને લઈ જાય તો ?' હું કહું છું કે તેથી રીતે બચીને છોડો તે કરતાં મરવું બહુ સરકારે પણ તમને તમારાં જીવન અને માનતા રક્ષણ માટે લડી લેવાની રજા આપી છે. કાયદામાં ગોખી છૂટ છે. કોઈ પણ અપારાધી હવે આવે પ્રસંગે મુક્ત કરશે અને મારને અથવા મરશે. મારાંથી આજે સાંભળી તેની ફરીયાદ સાંભળી નથી સંકોતી.

“પણ તમે મને અરાબર સમજાવો. બીધીયે જેવા મારવા તૈયાર થવાનું હું તમને નથી શીખવતો. પોલીસ વોરંટ લઈને આવે ત્યારે તમે લડવા નીકળો એ તો તમારી નામદાઈ સુધરે. આપણે ૫૦ માણસો લેવા હોય એને એક સિપાઈ હુકમ આપવા આવ્યો હોય તેને આપણે મારી રાખીએ એમાં નવાઈ શી ? તોપણ તે હુકમને જાનવો એમાં ન આપણી મદદનગી છે. પોલીસનું તો પકડવાનું કામ છે. તેનું વોરંટ અથવા હોય તોપણ પોલીસના હાથમાં ન આપણે કોઈને ઠાડાપી નથી સંકોતો. પોલીસ પકડતાં તમને મારે, જાળો દે, તો તે પ્રભુ તમારે સહી લેવું જોઈએ. પણ તમારા પરમાં પોલીસ આવે, તમારાં જોરદાંખર લૂંટવા આવે, તમારું ધન લૂંટવા આવે, તો તમે જરૂર તેની સામે થાજો અને લાઠી વાપરજો—તો તમે તમારો પ્રાણ આપવા તૈયાર ન હો તો. પણ વળી બીજી સારત કહે. તમને આવે પ્રસંગે મારવાનું કહું છું તેથી કંઈ એમ નથી કહેતો કે તમે કોઈ ચોર આવે તેને જાનથી મારી નાખજો. જાણ્યો પણ કંઈ કાયદો હોય છે ના ? લાઠીની સામે તલવાર ખેંચવી એ ધર્મ નથી, લાઠીની સામે મુઠો મારવો એ ધર્મ છે. એક માણસની સામે ૫૦ નું સૈન્ય લઈને જવું એ ધર્મ નથી, નામદાઈ છે. લાઠીની સામે તલવાર ખેંચવાથી, એકની સામે ૫૦ જવાબી, આપણે નામદાઈ બન્યા છીએ.

“આ મારી શીખામણનો તમે કદાચ દુરુપયોગ પણ કરો એવી મને વાતિ રહે છે. પણ અહીં જોડેલા સમજી ભાઈઓ તમને તે વારંવાર સમજાવશે એમ ઈચ્છું છું. મને આજે હું જે જોઈ આવ્યો ત્યારપછી જે લાગ્યું તે તમને ન સુણાવું તો હું અધર્મ કહે, મારું કર્તવ્ય કયાં વિના ચાલ્યો ગયો ગણાવું, એમ મને લાગ્યું. તમે ડરપોક ન બનો; નામદાઈ કરી ન. ચાલો; છતાં કોઈનું જીવન ન કરો એ હું ઈચ્છું છું.

“સરકારે એક ભૂલ કરી ખરી. સ્વયંચેત્તે નહીં તમારો માટે ગયા, ને, અસહાયતાને પ્રયત્ન કર્યો, ફાગવાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ આમ ધમકાવ્યા તમે ડરશો નહિ. સ્વયંચેત્તેને માથે પણ લાદે ફરજ આવી પડી છે. તેઓએ નીડર થઈ શાન્તિ રાખી કામ કર્યું જવું પડશે.”

આ બાગનું અસહકાર વિષેના વિચેષનના બાગ સાથેનું સાંધણું હું હવે નહિ આપું. અસહકાર કરતાં તો જરાયે બળજોરી નથી વાપરવાની એ બીજી સારત બીધીજીએ બળ વાપરવા વિષે કહેતાં મુઠી એટલું ન આપી કહી દઈ.

રાત મોડી થવા આવી. બિહારમાં થયેલાં બહુવાં જોવાં ખીજાં વ્યાખ્યાનોનો સાર આપતાં પત્રમાં.

કલકત્તા જતાં રેલમાં }
તા. ૧૩-૧૨-૨૦ }

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ

તા. ૨૬-૧૨-૧૯૨૦

૧ જાહેરાતની ખીક

સા હિન્દુસ્તાનને વળગેલા અતિ દુષ્ટ રોગોમાનો એક આપણામાંની જાહેરપણાની ખીક છે. 'ભોંતને પચુ કાન છે' કહી કોઈ કાલ્પનિક ભાવિ સંકટથી ડર્મ કરીને આપણે બધી વાતો એક ખીજના કાનમાં મ્હોં ધાલીને કરીયે છીયે. આ હીન વસ્તુને બંગાળમાં મેં જોયેલા દુઃખદાયી પ્રમાણમાં અનુભવી તેટલી ખીજે ક્યાંયે નથી જોઈ. ત્યાં દરેક માણસ તમારી જોડે 'ખાનગી'માં જ વાત કરવા ઇચ્છે છે. નિર્દોષ નૌજવાનોને વાતચીત સર કરતા પહેલાં પોતાની વાત કોઈ ત્રીજું તો નથી સાંભળવું એ આશંકાએ આગુબાગુ નિહાળીને જોઈ લેતા બાળીને મને અત્યંત ખેદ થયો છે. ત્યાં દરેક અનુભવી માણસ છૂપી પોલીસનો મનાય છે. અનુભવા માણસોથી સાવધાન રહેવા અને ચેતવણી ઉપર ચેતવણીઓ મળી છે; અને શહેર (કલકત્તા)માં મળેલી વિદ્યાર્થીઓની સભાનું પ્રમુખસ્થાન લેનાર વિદ્યાર્થી પણ છૂપી પોલીસ ખાતાનો જ સાચસ હોતો એમ મેં સાંભળ્યું ત્યારે તો મારા દુઃખને પાર જ રહ્યો નહિ. વળી ઓછામાં ઓછા બે આગેવાન લોકનેતાઓનાં નામ તેઓ સરકારનાં છૂપા જાસૂસ હોવા તરીકે લેવાયાનું તો મને બરાબર યાદ છે.

૧ ઇશ્વરનો ઉપકાર છે કે હું તો આજ વરસે યયાં મારા બચકારમાં—અને તેમાયે શાન્તપ્રકરણી બાળતોમાં ખાસ—છૂપાપણાને અને ખાનગીને ઝોખ્યું પાપ માનતા શીખ્યો છું. જો આપણે પરમેશ્વરને આપણા એકેએક વ્યવહારનો સાક્ષી સમજીયે છીયે તો આ પૃથ્વીતલ ઉપર આપણે કોઈથી કોઈ પણ વાતમાં કરવાનું પ્રયોજન છે જ નહિ; કારણકે આપણા કિસ્તાની હાજરીમાં આપણે મેલા વિચાર બોલવા તો દૂર રહ્યા પણ કરી પણ કેમ શકીયે ?

મેલી વાત જ અધાઈ અને ગોપન શોધે છે. અનુબ્યસ્તમાવ મેલને જ દાકવા-છૂપાવવા તરફ છે. આપણે મેલી ઝીજને અડકવા કે જોવા નથી ઇચ્છતા; આપણે એને

આંખઅગગી કરવા હતુકે રહીયે છીયે. એ જ નિયમ આપણી વાણીમાં હોવો જોઈયે. હું તો કહું છું કે આપણે જે વિચારોને દુનિયાની નંજરથી છુપાવવા માગીયે એવા વિચારો કરવા પણ ન જોઈયે.

આ જાહેરપણાની ખીકે આપણામાં નામદારી આણી છે અને આપણી વાણીને ભાંગીને દ્વિઅર્થી બનાવી દીધી છે. પ્રજાના શરીરમાં દુષ્ટમાં દુષ્ટ ક્ષયરોગની પેરે ધર કરી બેઠેલા આ છૂપી પોલીસ ખાતાને દરનાવવાને ટુંકામાં ટુંકા રસ્તો એ જ છે કે આપણે મનના વિચાર પણ મોટેથી કરતાં શીખવું, આપણો એકેએક વિચાર બોલતા થઈ જવું, કોઈની પણ જોડે ખાતગીમાં વાત કરવા ના પાડવી અને છૂપી પોલીસની બધી ખીક છોડી દેવી. એ જાણે છે જ નહિ એમ જ માનીને ચાલવું, અને હરકોઈને આપણા બધા જ વિચારો અને બધા જ કાર્યક્રમો જાણવાના અધિકારી માનવા. મને અનુભવ છે કે મારા ભારેમાં ભારે વિચારો અને કાર્યો મેં જાહેર રીતે—ખુલા અજવાળામાં ધડીને સુંદરમાં સુંદર પરિણામો નીપજાવ્યા છે. મારી બાબતોએ ડિરેક્ટિવોને બેઠેલા જોઈએ હું કદી એક ક્ષણ પણ ગમરાયો નથી. પ્રજા કદાચ નહિ પણ જાણતી હોય કે મારા હિન્દુસ્તાનમાંના આખા વસવાટ દરમિયાન છૂપી પોલીસ હમેશાં મારી પગવાડે રહેતી આવી છે. પણ એથી મારા મને કદી ત્રાસ નથી માન્યો; એટલું જ નહિ પણ એવા માથુસો પાસેથી વગરસંકોએ મેં મિત્ર-ભાવે આપેલાં કામદાજ પણ લીધાં છે. કેટલાઓએ ખાતાને મારી પાછળ રહેવું પડવા માટે મારી માફી માગી હશે. સામાન્ય રીતે આવા લોકોની હાજરીમાં આજ સુધીમાં હું જે જે કાંઈ ખોલ્યો હોઈશ તે બધું જ દુનિયાને જાહેર થઈ ચુક્યું છે. પરિણામે આજે એવી સ્થિતિ આવી ગઈ છે કે એ લોકો મારી આસપાસ છે કે નહિ એ પણ મારા ધ્યાનમાં નથી હોતું. આમ મારી હીલચાલ ઉપર દેખરેખ કરવા આવું છૂપું ખાતું રોકવામાં આજ સરકાર કેટલું ડહાપણ વાપરી રહી છે એ હું નથી કહી શકતો. મને લાગે છે કે આ લોકો અત્ર શિરસ્તાની રૂએ મારી જોડે ફરે છે. મને પોતાને તો એમના જાંઠાભાર ત્રાસ નથી થતો.

આ મારા અનુભવની હું જાણના તેમજ આખા હિન્દુસ્તાનના પ્રત્યેક નીજવાતોને એટલું જાણું. આમાં કોઈએ એમ માનવાનું કારણ નથી કે મારી સ્પષ્ટતા નહિ પણ મારો દેશમાનો દરજ્જો મને પોલીસના ત્રાસમાંથી બચાવે છે. જે ધડીએ તમે છૂપી પોલીસથી ગમરાવાનું છોડીને અને એ રીતે છૂપા જાણસુ તરીકે ગણવાની જ ના પાડશો તે જ ક્ષણેથી તેની હાજરીના તમને ત્રાસ લાગવો બંધ થશે એ સમજાવું

કહ્યું નથી. આમ કાં તો થોડા જ વખતમાં સરકારને જ પોતાના છૂપા જસૂસ ખાતાની શરમ આવશે અથવા તો તેમ નહિ થાય તો એ છૂપી પોલીસના માણસો જ એવા નાહકના અને રિયર્નક ધંધાથી કટાળશે.

અસહકાર એ આત્મશુદ્ધનો માર્ગ છે. રોમના ઇલાજ કરતા રોમનાં મૂળ તરફ એ વધારે લક્ષ અર્પે છે. છૂપી પોલીસ ખાતાની નીપજ આપણી જાપનપ્રિયતામાંથી થયેલી છે. એ છૂપાપણાનો વાળાઓને ત્યાગ કરી દેવાથી જસૂસ ખાતું એની મેળે જ બંધ પડશે. છાપાનો કાયદો આપણામાંની આ નામદોષના રોમની જ એક નિશાની છે. જે આપણે આપણા ધરાદાઓ જાહેરપણે બેધડક બોલી જતાવતા થઈ જઈશું તો છાપાનો કાયદો એમનો એમ સુકાઈ જશે. પહેલ કરનારાઓએ અલગત સાહસ ખેડ્યું લેખાશે અને સહન કરવું પડશે. મેં સામયું કે કલકત્તાના 'સર્વિટ' પત્રની ઉપર 'મંગ ઇન્ડિયા'માંથી શ્રી. રાજગોપાલાચારીએ મતદારોને ઉદ્દેશીને લખેલી સુંદર સૂચનાઓવાળો લેખ પોતાનાં કાનમમા છાપાના ગુન્હાને સારૂ ગ્રેસ અટકની રૂએ નોટિસ બળવાદ છે. મેં એ પછુ જોયું કે મારા કલકત્તાના આપણામાંના સૌથી મુદ્દાના ભાગે ત્યાના ધણીખરાં છાપાઓએ—અલગત સેન્સરની ખીંકે જ—છાપવા છોડી દીધા છે.* હું તો જે કોઈ પત્રનો તંત્રી પોતે જે વિચારો પસંદ કરતો હોય અગર પ્રગટ કરવા ઇચ્છતો હોય તે છૂટથી—પરિણામની કશી ખીંક રાખ્યા વગર—છાપી ન શકતો હોય તો એવા વર્તમાનપત્રને સાધ બંધ કરી દેવું જ હજાર દરજ્જે વધુ પસંદ કરું.

અસહકારની પ્રવૃત્તિ વર્તમાનપત્રો તરફથી તેને મળનારી મદદનો બંધે ખુશીથી ઉપયોગ કરી લેતી હોય, છતાં વસ્તુતઃ જે વર્તમાનપત્રોથી સ્વતંત્ર છે, સ્વતંત્ર રહેતી જોઈએ. આજે આપણે જે વિચારો છાપી રહ્યા છીએ તે ના છૂટકે જ છાપવા દેવામાં આવે છે એમાં તો જાણે શંકા જ નથી. અને એ વિચારોનો પ્રચાર પરિણામકારક નીવડવા લાગ્યો છે એમ જે ધડીએ સરકાર જોશે તે જ ધડીએ પોતાના જીવની ખાતર તેને અટકાવવાને તે અકટોવિકટ પ્રયત્ન કરશે, એ દેખીતું છે. આ સરકાર શું કે કોઈ પણ સરકાર શું આપણાં કરવા તૈયાર થાય એવી અપેક્ષા તો આપણે કેવી જ રીતે રાખીએ? એણે કાં તો સુધરવું રહ્યું, નહિ તો પોતાની આજીવન માનનારાઓને એણે દાખી દેવા રહ્યા.

સામાન્ય રીતે આપણે ત્યાંના જેવી આપણુદ જીલમી સરકારના અમલ હેઠળ તેનામાં સુધારણા થવાની અપેક્ષા રાખવા કરતા તેના તરફથી દબાણ અને

શુભગની અપેક્ષાં જ આપણે પહેલી રાખતી ઘટે. સરકારને પગલાપ કરાવવા નહિ તો તેની જડાઉએડવા માગનારા વિચારોનો પ્રચાર અટકાવવાનું પગલું તો મરકારના શત્રુઆગારમાંનું એક સામાન્યમાં સામાન્ય શસ્ત્ર ગણાય. એ વાપરતાં તો સરકાર સહેજ પશુ આવકો નથી ખાવાની એમ માનીને આપણે ચાલતું ઘટે. આ સ્થિતિ વચ્ચે જો એકેએક છાપાવાળો નિર્જન બની જઈ પરિણામની છાટામાર દરકાર ન કરતાં આવા વિચારોને પ્રગટ કરવાનો — કોઈ વાર આવા વિચારોની પેંતે વિરૂદ્ધ હોય તોપણ છાપાના નખનાના કાપદાને ન ગણકારીને કેવળ છાપાનું છટાપણું મિદ્ધ કરવાની ખાતર પશુ—નિગ્રહાર ન કરે તો અને ત્યાં સુધી આપણા વિચારોનો પ્રચાર આપુ રાખવાના અને તે અટકવા ન દેવાના માર્ગ આપણે શોધવા જોઈએ. પ્રજાને આપવા સારુ જેની પાસે નવા વિચાર છે અગર તો હિન્દુસ્તાનના રોગને ખાટે જેને કોઈ પશુ અકસીર પ્રલાજ કે બૂટી જડી છે એવો કોઈ પશુ તંત્રી પોતાના એ વિચારને સહેજે લખી છાટી શકે, ખીજા મો માણુમે તેની નકલો કરી શકે; અને ખીજા અનેક લોકો દબારે લોકોને તે વાચી સંભળાવી શકે. આમ ઓઠમાં ઓઠું અસહમરવાદી છાપાંવાળાઓ તરરથી તો હું એટલી આશા રાખી જ રહ્યો છું કે તેઓ પ્રેમ અકરની બંધી ખીટછોડીને—પ્રેસ એક્ટ નાણે છે જ નહિ એમ જ માનવા રહીને—પોતાના સર્વ વિચારો છૂટથી અને પૂરેપૂરી સ્વનત્રતાપૂર્વક પ્રગટ કરવામાં બિઝકુલ નહિ અચકાય અને પોતાના વિચારોને છૂપાવી ગપવાને મહાપાપ સમજશે. એ રીતે પોતાના વિચારોને શુભગાવનાઈ છાપું ચલાવવું જો પોતાની શક્તિએની કેવળ બરગાદી કર્યા મમાન છે. વર્તમાનપત્રના સંપાદકે પોતાના સારામાં સારા વિચારો ઉપર એવો દાખ કબૂલ રાખવો એ સંપાદકના ધંધા ઉપર પાણી ફેરવવા સમાન છે.

માર્ગ નોંધ

‘નવજીવન’ની લાપા

મારી હોડાહોડની મુસાફરીમાં મારા બધા અનુભવો ને વિચારો હું ઇચ્છું તેટલા બહેળા સ્વરૂપમાં નથી મુકી ગયેલા, તેથી દુઃખી નોંધોથી હાલ તુરત સંતોષ માની કેટલાક જરૂરના વિચારો ને અનુભવો વાચકવર્ગ આગળ મુકવાની રજા લઉં છું.

‘નવજીવન’ માસિકના અને મન્દુરવર્ષ વાગે છે એ મને પ્રિય છે. તેમાંના બે વાંચનારાઓએ મને લખ્યું છે કે મારે ‘નવજીવન’માં ‘અસ્પૃશ્યતા’, ‘મહારાષ્ટ્રયાત્રા’ વગેરે કથિન શબ્દો

વાપરવા ન દેવા જોઈયે. આવા વાંચનારને હું સંતોષવા માગું છું, પણ તેની સાથે કાષાને બગાડવી એ પણ ઠીક નહિ ગણાય. વળી મહારવર્ગે પણ સચ્ચ કાષા સમજવા યોગ્ય મહેનત કરી લેવી જોઈયે. જે રાખ્દનો અર્થ ન સમજાય તે રાખ્દનો અર્થ બીજાની પાસેથી સમજ લેવો જોઈયે.

આપણી ગુજરાતી કાષા ત્રણ વર્ગ વાપરે છે: હિન્દુ, મુસલમાન અને પારસી. ત્રણેએ કાષાને નોખું સ્વરૂપ આપ્યું છે. અને આપણે એટલી અતડાઈથી વર્તયે છીએ કે ત્રણે એકબીજાની કાષાથી પરિચિત રહેતા નથી. પારસીઓનાં લખેલાં પુસ્તકો હિન્દુ કાષાએ વાંચે છે. તેમાં ખબરદાર જેવાનાં લખાણો અપવાદરૂપે છે એ ખરું, પણ સાધારણ રીતે પારસી પારસીને સાથે, મુસલમાન મુસલમાનને સાથે ને હિન્દુ હિન્દુને સાથે લખે છે. જ્યારે આપણામાં એક કાષાના પેદા થયો અને મુખ્યત્વે આપણી રાજાઓમાં આપણે ગુજરાતી મારફતે બધું શિક્ષણ લેતા યુવકો ને ગુજરાતી કાષાનું માન ગુજરાતીમાં અંકારો, ત્યારે આપણે એક કાષા લખતા યુવકો. દરમિયાન 'નવલખન'માં બને તેટલી સાદાશ રાખવા પ્રયત્ન થાય છે; પણ ફેટલાક રાખ્દોનો ઉપયોગ કર્યા વિના ન જ ચાલે કે જેનો અર્થ મુસલમાન વાંચનારા તુરત ન સમજે એ સંભવે છે. તેમણે તેવા રાખ્દો નાણી લેવા યોગ્ય મહેનત લેવી થટે છે.

રાષ્ટ્રીય કાષા

કાષાનો વિચાર કરતાં મને હિન્દુસ્તાનીના અનુભવો યાદ આવે છે. મારે હિન્દુસ્તાની બ્યાકરણોષોથી ભરપૂર છે. છતાં લોકો મારે હિન્દુસ્તાની પ્રેમપૂર્વક સાંભળે છે. પણ જ્યારે વિદ્યાર્થીઓને હું અંગ્રેજી જાણવા તૈયાર છું એવું જણાવું છું ત્યાં પણ તેઓ હિન્દુસ્તાની જ પ્રસંગ કરે છે. આવો પ્રસંગ ત્રણ જગ્યાએ—અલાહાબાદમાં, પટનામાં ને નાગપુરમાં ખાસ આવ્યો, છતાં વિદ્યાર્થીઓએ હિન્દુસ્તાનીમાં જ જાણવાની માગણી કરી. ડાકામાં મારે અંગ્રેજી જોડાયે જ છટકો છે એમ સહુ માનતા હતા, છતાં લોકોએ હિન્દુસ્તાનીની જ માગણી કરી ને મારે જાણ્યું તેઓએ પાઠપૂર્વક સાંભળ્યું. હું જોડું છું કે નહેરુ કામ કરનારાઓમાં મારા જેવા જેઓ હિન્દુસ્તાની છટકો જોયે છે તેઓને આખા હિન્દુસ્તાનમાં રસ્તો ઘણો સરળ થઈ જાય છે. માત્ર અંગ્રાજીમાં ને મદ્રાસ ઇલાકામાં જ યોગ્ય મુશ્કેલી છે. જેમ જેમ સામાન્યવર્ગમાં જાગૃતિ આવતી જાય છે તેમ તેમ નહેરુ વક્તાઓને પોતાનો પ્રાંત છોડવા પછી હિન્દુસ્તાની જાણ્યા સિવાય છટકો નથી એમ અનુભવસિદ્ધ થઈ જાય છે. ગુજરાતના વક્તાઓ જેઓ આખા હિન્દુસ્તાનમાં કામ કરવા માગતા હોય તેમણે હિન્દુસ્તાની નાણી લેવાની પૂરી જરૂર છે.

શ્રીઓમાં જાગૃતિ

જેમ કાષાને વિષે તેમજ શ્રીઓને વિષે. આપણી માતૃકાષાને અને રાષ્ટ્રકાષાને તરછોડીને આપણા પ્રલવર્ગથી શિક્ષિતવર્ગ જેમ વિખૂટા પડ્યો છે તેમ જ

આપણે સ્ત્રીસમાજને પણ તરછોટલ છે. તેમનો રાષ્ટ્રીય જીવનમાં કંઈ દિસેસો નથી એમ આપણે માની લીધું છે. તેથી તેઓએ બહારજીવનમાં જાન લગી કરી સાગ નથી લીધો. આમાં તેમ સાધામાં આપણે માન્યું છે કે અંગ્રેજ કોળવણી પામ્યા વિના અને દારૂસ્ફોમાં અથવા ફોલોમાં ભણ્યા વિના આપણને દેશસેવા કરતાં ન ન આવશે. આ માન્યતા સરકારે આપણા મનમાં ઠસાવી દીધી છે ને દેવે કાઢતાં અડચણ આવે છે. ન્યાં લગી બી. એ. ન થવાય ત્યાં લગી સરકારી નોકરી ન મળે, તે નોકરી ન મળે ત્યાં લગી અમલ ન મળે, અને અમલ ન મળે ત્યાં સુધી આપણને ચેન ન પડે, તેથી આપણે માન્યું કે અંગ્રેજ કોળવણી વિના આપણાથી લોકસેવા ન થાય એટલી કોળવણી પામ્યા એટલે આપણે સાહેબ બન્યા ને એમ 'સાહેબ' આમવર્ગને લગભગ અસ્પૃશ્ય ગણે છે તેમ આપણે દેશી સાહેબોએ પણ ગણ્યા. આથી જ જનસમાજે રાષ્ટ્રીય જીવનની દત્તતિમાં સાગ એણે લીધો.

હું દબરે બહેનોને મળી ચુક્યો છું. તેમની પાસે એ સ્વરાજની વાર્તા કરી, પંબળની વાર્તા કરી, સ્વદેશીનો પ્રચાર કર્યો, સ્વરાજ મેળવવા સારું અસહકાર એ જ આજે એક ધર્મ કેમ છે એ સમર્થનથી આ બધું તે બહેનો સમજી છે. આ કંઈ અંગ્રેજી ભણેલી બહેનો નથી. ધનિક અને નિર્ધન, પણ મુખ્યત્વે અમલ એ બહેનોએ આશીર્વાદ આપ્યો ને પોતાનાં જવાબદારી આપ્યાં. કોઈએ હીરામોતીની બંગલો, કોઈએ મોતીની માળા, કોઈએ હીરાની વાંટી, કોઈએ સોનાની સાંકળા. સોનાની વાંટીવાળોને તો પાર નથી. ગરીબ બહેનોએ પોતાનાં રૂપાનાં અંકુર ઉત્પાદિ આપ્યાં છે. શુભરાત, દક્ષિણ, યુક્ત પ્રાંત બિહાર, બંગાળ ને મધ્ય પ્રાંતમાંથી મળી રમત વાતમાં એ બહેનોની પાસેથી લગભગ અધસાખ રૂપીયાના દાગીના અને દ્રવ્ય મેળવ્યાં છે ! આ કોઈએ સરમાધને નથી આપ્યાં, પણ ઉરાદાપૂર્વક ને તેવા દાગીના સ્વરાજ મળતાં સુધી નવા ન કરાવવાની પ્રતિજ્ઞા લઈને આપ્યાં છે. હું કેમ ન માનું કે ન્યાં સ્ત્રીઓમાં જાવી નવૃત્તિ થઈ છે ત્યાં સ્વરાજ એક વર્ષમાં મળે જ ? અને આ તો રાજગાત છે. સ્ત્રીઓ દ્રવ્ય આપવા તૈયાર થઈને પણ નહિ આવેલી; પોતાના પતિ સાથે ગરલત કરીને પણ બળી નહિ આવેલી; એમ છતાં ન્યાંદે આટલા પૈસા મળ્યા છે તો હું કેમ વિશ્વાસ ન રાખું કે સ્ત્રીઓના શબ્દચારના ચોટા લાગમાંથી ટિફ્ટાનમાં નવી નિસાળો થઈ શકે અને ચાલે ?

પારસી રસ્તમજની સમાવત

નાતાલના પ્રસિદ્ધ રોઝ રસ્તમજ જીવણજીએ અને પત્ર લખ્યો છે. તેનો તરજુમો નીચે પ્રમાણે છે :

“તમારી મહાન લીલવાસ હું અહીં રહ્યો રહ્યો નિદાણ રહ્યો છું અને તેમાં તમને ર્તેલ થયું છે. ને તમે સરકારી નિશાળો ખાલી કરો તો ગામડાંઓમાં ગરીબ બાળકો માટે તમારે રાષ્ટ્રીય શાળાઓ ખોલવી જોઈયું. આમ હોય તો મારી વતી એવી નવી શાળાઓ દરેક રૂ. ૧૦ દબર કે એવી એકેવધુ ખર્ચ ખોલો. એટલી જ સરત કરો

તે ગામના લોકો એ શાળાને હાયમને માટે નબાવવી તૈયાર થાય એ મતલબનું લખત પણ કર્યો.

“ મને લાગ્યાં કરે છે કે જાંદગી ‘ચાર દિવસનું ચાદગણ’ છે અને તેથી મારે તમારી મારફત મારી માતૃભૂમિને માટે એવી વિષયતા આ કાળમા માગથી જે કંઈ બને તે કરણ બેઠકે જાળાઓની બાબતમા કંઈક કરવા હું ઉત્સુક છું અને તેથી લોકો નબાવે એવી ૪ નિશાળોનાં મકાનો માટે રૂ ૪૦ હજારની રકમ આપું છું. એનો તમે તમને યોગ્ય લાગે તે રીતે ઉપયોગ કર્યો એથી અરથી અરથી રકમ ખંડ્યાને ચારને બદલે આઠ નિશાળો બાધવી તમને યોગ્ય લાગે તો તેમ કર્યો. ખૈસાની જરૂર પડે એટલે તાર કર્યો કે હું રકમ પહોંચતી કરવાની ગોઠવણ કરીશ ”

શેઠ રતમજીને દક્ષિણ આફ્રિકામા સૌ કોઈ જાણે છે તેમજી બહેરજીવનમાં હમેશાં પણ બાજ લીધો છે. તેમજી સખાવતો પણ પુષ્કળ કરી છે. સત્યાગ્રહને સમયે એક વર્ષની સખત જેલ એમજી બોગવેલી તેમજી દિન્દુમુસલમાનને એક કરવામા પણ પુષ્કળ બાજ લીધેલો હવે તેઓ અહીંની બહેર પ્રવૃત્તિમા પોતાનો બાજ આપી રહ્યા છે. આ સખાવતનો ઉપયોગ કંઈ રીતે કરવો એ હું મિત્રોની સાથે મસલત કરી ઘોડા સમયમા બહેર કરીશ દરમિયાન એટલું કહી જઈ કે પારસીઓ અસહકારમાં ભાગ નથી લેતા એ આરોપ શેઠ રતમજીએ મોજો પાડ્યો છે ને મુંબઈના બહુશીતા ધનિક શેઠ બમનજી પણ તેમ જ કરી રહ્યા છે એ નોંધ લેવા યોગ્ય છે. મારી ખાતરી છે કે અસહકારની પ્રવૃત્તિ એવી સ્વચ્છ છે કે તેમાથી પારસી, ખ્રિસ્તી કે ચૂદી કોઈ પણ જાતનો આ દેશને પોતાનો ક્યો છે તે અળખા નહિ જ રહી શકે.

કલકત્તાનું ભાષણ

તમારામાના આદલા બધા દિન્દી ભાષા કે જે દિન્દની ગાંઠમાયા થવાને નિર્માયિલી છે અને તેથી જે ભાષામા દિન્દના જુદા જુદા પ્રતોના લોકોની બનેલી કોઈ પણ સમાજ કે પરિવર્ત બિવિધમા પોતાનું કામકાજ ચલાવવાને બધાયેલી છે તેનાથી અજ્ઞાત છો એ જ બતાવી આપે છે કે આપણી અવોગતિ દેટલી હદ સુધી પહોંચેલી છે. આ એટલે જ વાત એ અવોગતિમાથી આપણને ઉચારીને બહાર આપનાર અસહકારની પ્રવૃત્તિની સર્વોચ્ચ જરૂર સહ કરવાને સાર પૂરતી છે આ સરકાર દિન્દુસ્તાનની આ મહાપ્રબ્લને અનેક રસ્તે એ અવોગતિએ પહોંચાડવાનું કારણ બની છે અને આજ આપસમા એક યથા વગર અને તેવા યથા રાષ્ટ્રીય ભાષાકે પરસ્પર વચ્ચે વિચારવિનિમયનું એક સામાન્ય વાહન પ્રાપ્ત કર્યા વગર એ અધો-અતિમાંથી ઉતરવાનો આપણે માટે બીજો રસ્તો નથી

અહિંસામય અમલદાર

પણ એવા રાષ્ટ્રીય બાબાવાદનની હિમાયત સ્વા આજે અહીં હું તમારી સામે નથી ઉભો રહ્યો હું તો આજે રાષ્ટ્રને 'અહિંસાત્મક અને ક્રમે ક્રમે આગળ વધનારો અસહ્યાર' અખત્યાર કહવા ધીનનવા ઉભો છું આગા મેં જેટલા રાષ્ટ્રોની જોજના કરી છે તે સવળા સરખા ન મહત્ત્વના અને ડરી છે, અને 'અહિંસાત્મક' કેમકે 'ક્રમે ક્રમે આગળ વધનારો' તે બંને વિશેષરૂપે. પણ આખી વસ્તુના હાથપગ સમાન છે મારે નન તો અહિંસા એ ધર્મનું ન એ અંગ છે—સ્વધર્મ છે પણ રાષ્ટ્રવાળા ધ મુસલમાનાન મન એ માત્ર એક સાધન છે પણ સ્વધર્મ હોય કે માનવ માત્ર હોય, ગમે તે હોય, તેપણ અહિંસા આ બુનામરકીના અસાવની સર્વોપરી માતૃત્વ તારે જોળખ્યા સિવાય જરોડો દિન્દીએના પ્રમોનો કાર્યક્રમ પાર પાડવાની વાત સર્વથા અસંભવિત છે. બુનામરકી કદાચ ધર્મગ્રને માટે સ્વતંત્રતા મેળવવામા ઉપચારી થતી નહોતી તોપણ હામે સગામે અ તે એ પોતાની બાજુએ કરો ન હામ દાખવી શકે એમ નથી ઉચ્છેદ એવી બુનામરકીથી રાષ્ટ્રના સ્વમાનને તેમજ રાષ્ટ્રની ખાનદાનીન બાર ધક્કો પડોએ છે સરકારી હેવાનો ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ જો કે જરૂરે દરજ્જા આપણે બુનામરકી બતાવી છે તેને ફક્ત આપણા ઉધરના લર રી ખરબોના બોલ એમણા નહિ પણ દસમણા વધ્યા છે આપણી ત સીરને માટે આપણી મુલાગીની બીજો વધાર સમજાઈ કરવામા આવી છે અને દિન્દીમાની બ્રિટિશ અમલનો કતિલાસ ન મે વાતનો પૂરાવો છે કે આપણે બુનામરકીમા કોઈ દિવસ સ્વતંત્રતા નથી મેળવી જ ના તેથી નવારે હ આપણને આટલે દરજ્જે નામક બનાવી મુન્નાર સમરની ખૂસરી મરદન ઉપર રહે તેના જરૂર ધરીબર બુનામરકી ચલે તે પણ બરદામ જરી લેવા રાષ્ટ્ર છ એમ કહુ છું ત્યારે સામે સાથે તેટલા ન આપણે હું એ પણ પ્રભના મન ઉપર કસાવવા માણુ છું કે બુનામરકી ક્રમે દિન્દીસ્તાન જી પણ પોતાનો વાગ્યો પાળે મેલ્યો જન્ય નામે

મારૂં આદર્શ સ્વરાજ્ય

હોઈ શેનાદરોએ મારૂં 'દિન્દ સ્વરાજ' વાલીને માગ દે બુબોને ચેતવણી આપવા માગી છે કે મારા આદર્શ મુજબના સ્વરાજ્યની પ્રાપ્તિ માટેની લડતમા અપવાદતા પહેલા વિચાર રવો જો એ પુરતકમાનો એ પણ રાષ્ટ્ર આજની ધરીએ પણ પાછો એ ચી લેવા હું તૈયાર નથી તેપણ મારે જોઈ જોઈ એ પુત્ર મા નિરુ સ્વગમ્ય મેળવવા પડવાઈ હું દિન્દુ તાનની પ્રભને આજે નથી દોરી રહ્યો, તેમા બતાવેલી પદ્ધતિએ અખત્યાર રવા હું અત્યારે પ્રભને નથી મગલ રી રહ્યો એ માર્ગ પગી શકે તો તો પ્રભ એક વરસમા નહિ પણ એક ન દિવસમા સ્વરાજ્ય ધર કરે એ પિપે અને તલમાગ રાકા નથી એટલુ ન નહિ પણ એ આદર્શ પ્રાપ્ત કરીને તો દિન્દુસ્તા આખી દુનિયામા સર્વોપરી બને પણ હાલ દરતને માટે તો એ આદર્શની વાત એક મનોરાજ્ય માત્ર છે આજે તો હુ મા સોડોને ધવે, સોડોને ગળે ઉતરે એવો ન કાર્યક્રમ લોડોની આગળ અમલ કરવા

મટિ મુકી રહ્યો છું; અદાલતો, ટપાલ, તાર અને રેલવેના માંસવાળું નહિ પણ માત્ર પાતા-
મેન્ટની દબનું સ્વરાજ્ય જ મેળવવા લોકોને સમજાવી રહ્યો છું. ત્યાં સુધી આપણે આ
સરકારની જોડેનો બંધો સંબંધ તોડી નાંખવા તૈયાર નથી થયા, ત્યાં સુધી આપણે
રાજાઓ દ્વારા, અદાલતો મારફત, ધારાસભાઓ મારફત, મુલકી અને લશ્કરી ખાતાંઓમા
તેમની નોકરી કરીને, કશો આપીને અને પરદેશી માલ લઈ દીધે તેમની જોડે સહકાર કરી
રહ્યા છીએ, ત્યાં સુધી હું તમને એટલું જ સ્વરાજ્ય મેળવવાં મથવાનું કહી રહ્યો છું.

‘અડતા કમનો’ શા માટે ?

જે ક્ષણે પ્રભને આ વાત વસી જશે અને અસહકાર નમરો તે જ ધડીએ આ સરકાર
દૂરી પડવાની એ સિદ્ધ વાત છે. જો આમપ્રભ એવા અસહકારના આખા કાર્યક્રમને માટે
તૈયાર છે એમ મેં જોયું હોત તો હું તેને તત્કાળ અમલમાં મુકવાનું દેશને કહેતાં અચકાત
નહિ પણ હજી અત્યારે કાયદાનો અમલ કરવા આવનાર સરકારી કર્મચારીઓ ઉપર
આમપ્રભને ગુસ્સાની મારી દૂરી પડતી અટકાવી રાકાય એવું નથી; હજી અત્યારે લશ્કરમાં
આપણા સાઈઓ કેટલું પણ નતનો દમોદિસાદ કર્યા વગર પોતાનાં હથિયાર હેઠાં મુકી દઈ
દેશ રહે એવું નથી. જો સંભવજી હોય તો આજે જ—આ જ ધડીએ હું અસહકારનો આખો
કાર્યક્રમ એકીવારે અમલમાં મુકવાની પ્રભને સલાહ આપતું પણ હજી આપણે આમવર્તી ઉપર
એટલો કાબુ નથી મેળવ્યો આપણે રાષ્ટ્રના જીવનનાં કિંમતી વરગો નાદક અંગ્રેજી ભાષા બહુવા
પાછળ બચાવ કર્યાં છે, જે ભાષાના જ્ઞાનની આપણી સ્વતંત્રતા મેળવવાનાં કામમાં
આપણને હાંડાભાર જરૂર નથી. એ બધા વરસો આપણે રોકસપીઅર અને મિલ્ટનમાથી
સ્વતંત્રતાને એળખતા શીખવામાં, મિલનાં પુસ્તકોમાથી સ્ફુર્તિ મેળવવામાં વીતાવ્યાં, જે
વસ્તુ આપણે યરમા બેસીને પણ શીખી શકતા હતા. આમ આપણે પ્રભવર્ગથી નોખા
પડી આપણી જુદી નત બનાવી બેઠા છીએ આપણે પશ્ચિમના પૂનરી બન્યા છીએ. આપણે
છેલ્લાં ૩૫ વરસ કેળવણી લીધાં છતાં તે કેળવણીનો ઉપયોગ જનસમાજમાં લગવામાં કરતા
શીખ્યા નથી. હવે પાંચ બેસીને તેઓ ન સમજી શકે એવી ભાષામાં માત્ર ડહાપણ
ડોળ્યાં છીયાં છે, અને આજે આપણે જોઈએ છીએ કે મોટા જનસમૂહોને અને મેળાવાઓને
આપણે વ્યવસ્થા નજવીને હાથ નથી રાખી શકતા. વ્યવસ્થા અને તાલીમ તો સંજોગોનો
પ્રાણ છે. હવે તમે જોઈ શકો છો કે સા કારણથી મેં અસહકારના કાવ્યમાં આગળ ‘કમે
કમે વધનારો’ એવા રાષ્ટ્રો દાખલ કર્યાં છે. કરો અવિનય ન કરતાં હું તમારી આગળ કહેના
ઈચ્છું છું કે દાલના કાઠ પણ કેળવાયેલા હિન્દીના કરતાં આમપ્રભની નાડને હું વધારે
એળખું છું પ્રભ હજી કર આપવાનું બંધ કરવાની હદ સુધી જવા તૈયાર નથી થઈ.
તેમનામાં હજી તે સ્થિતિને પૂરતો યાય એટલો સંધમ નથી આવ્યો. જો તેમને હાથે કરો
પુંનખરાજો નહિ થાય એવી મારી ખાત્રી યાય તો હું આજે જ તેમને હા આપતા
બંધ થવાની સલાહ આપું અને પ્રભના વખતની એક ધડી પણ નકામી જવા નહીં. મારે
મન તો હિન્દુસ્તાનની સ્વતંત્રતા એ આજે સર્વ કાંઈ યજી પડી છે; ઇસ્લામની આઝાદી

મને તેટલી જ ખ્યારી છે. તેથી આખો કાર્યક્રમ આજે જ અમલમાં મુકવામાં અડચણ નથી એમ જો કું જોડે' તો એક સણનો પણ વિચાર ન કરે.

‘આઈ’સાત્મક’ શા માટે ?

આ સભામાં ખ્યારા અને પૂજ્ય એવા કેટલાયે આગેવાનોને ગેરહાજર જોઈને મને દુઃખ પાપ છે. અહીં અત્યારે દેરાની અમૂલ્ય સેવાઓ બળવતાર સુનેન્દ્રનાથ બેનરજી ગાંધી રહ્યા નથી. અને આજે જોડે આપણે એકબીજાથી ઉત્તર અને દક્ષિણ નેટલા દૂર છીએ, આપણી વચ્ચે ત્રીમ મતભેદ વર્તી રહ્યો છે, તેપણ આપણે આપણા મતભેદોને ઘટતા સંયમપૂર્વક જ પ્રગટ કરવા ધટે. હું તમને સિદ્ધાંતની બાબતમાં એક રતિમાર પણ નથી કહેતો; હું તો માત્ર વાણીમાં તેમજ વર્તનમાં સંપૂર્ણ અધિંસાત્મ પાલન કરવા સ્વીકારી રહ્યો છું. જો સરકારની કોરેના આપણા વર્તનમાં અધિંસા આવશ્યક છે, તો તે આપણા આગેવાનોને જોડેના આપણા વહેવારમાં તો અવશ્ય અનેકગણી વધુ જરૂરી છે. અને તેથી જ થોડા રોજ ઉપર પૂર્વ બંગાળમાં આપણા જ લોકોને કેટલાકોએ સતાવ્યા એવી દશીકત સાંભળીને મને પારાવાર દુઃખ થયું છે. ચુંટણીઓ વખતે મત આપવા ગયેલા એક માણસના ત્યાં કાન કાપી લેવામાં આવ્યા અને બીજા એક ચુંટણી માટે ઉભા રહેનારની પથારીમાં મેલું નાંખવામાં આવ્યું! આ રીતે અસહકારનો કોઈ કાળે વિજય નથી થવાનો. ત્યાં મુખી સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાનું વાતાવરણ આપણે સર્વત્ર પેદા નહિ કરીએ, આપણી સ્વતંત્રતાના નેટલી જ આપણા વિદેશીઓની સ્વતંત્રતાને પણ કિંમતી માનતાં નહિ શીખીએ ત્યાં મુખી એ વિજયી નહિ જ નીવડે. શ્રદ્ધાની, અંતરના નાહની, વિચારની અને વર્તનની જે સ્વતંત્રતા આપણે માગીએ છીએ તે આપણે આપણા સામાજિકાઓને પણ આપવા તૈયાર રહેવું જોઈએ. અસહકાર એ આત્મશુદ્ધિનો માર્ગ છે; અને આપણે આપણાથી જુદા પડનારાઓનાં અંતઃકરણ અને હાજીઓને જગાડવા સતત પ્રયત્નવાન રહેવા છતાં તેમનો વાળ વાંકો ન કરવો જોઈએ. તાલીમ અને સંયમ આપણા વર્તનના પાયાના સિદ્ધાંતો છે, અને તેથી કોઈ સામે કોઈ પણ પ્રકારના જુદામી, સામાજિક બદિબ્દાર કરના તરફ પણ ન પ્રેરાવા હું તમને વીનવું છું. આ જ કારણથી દિલ્લીમાં એક મૈયતની પાચદસ્ત વિશે પણ અપમાન થયેલું સાંભળી મને અતિગાય દુઃખ થયું અને મને એમ જ લાગ્યું કે એવું અપમાન કરનારા જો અસહકારીઓ હોય તો તેમણે પોતાના વર્તનથી પોતાને અને પોતાના પંચને સ્વંક લગાડ્યું છે. હું ફરી ફરી કહું છું કે જુદામ કે ખુનખરાબાથી આપણે દેવની મુકિત નથી જ સાધી શકવાનો.

એક વર્ષમાં સ્વરાજ્ય

પ્રત્યેક વરસની પ્રતો જવાબ મળે તો એક જ વર્ષમાં સ્વરાજ્ય ઘેર કરી શકાય એ કોંગ્રેસની વ્યાસપીક ઉપરથી મેં મરફતીમાં નહોલું કહ્યું. એ વરસમાંથી ત્રણ મહિના વીતી ચુક્યા છે. જો આપણે કાચ ઉપર કુરબાન હોઈએ, પડના કડકા હોઈએ, રાષ્ટ્રને વગાદાર

હોઈયે, તેના દેશભક્તિનાં જે ભજનો ગાઈયે છીયે તે સાચા દિલથી ગાતા, હોઈયે, ગીતાજી અને કુરાને સરીફને પ્રાણથી પ્યારાં મણતા હોઈયે, તો બાકીના નવ મહિનાના આપણા કાર્યક્રમ પૂરા કરી બતાવીશું અને, ઇસ્લામને, પંડાબને અને હિન્દુસ્તાનને સ્વતંત્ર કરીશું.

કેળવાયલા વર્ગની સ્થિતિને ધ્યાનમાં લઈને જ મેં એક વરસમાં પૂરા કરી રાકાય એવા મર્યાદિત કાર્યક્રમ પ્રબલ સમક્ષ મુકેલો છે. આપણે કંઈક એવી જ ભ્રમણામાં પડેલા દેખાઈયે છીયે કે બહુ ધારાસભાઓ વગર આપણું ચાલી જ ન શકે. જે ફાલે આ ભ્રમણામાંથી આપણે-જમરી જઈશું તેજ ફાલે આપણને રચના મળ્યું સમજાતે. એક ભાગ પ્રવાસી અંગ્રેજો ત્રીસ કરોડ અને ખરે પોતાનું ધણું કરાવી મટે એ સરકાર અને પ્રબલ બળને સરખું જ પાડનાર છે. અને તેઓ આમ પોતાનું ધણું કરાવી શકે છે એવું રહસ્ય એ જ છે કે આપણામાં અંદર અંદર બેદ અને કુસંપ પાપરીને તેમણે રાખ્યું હતું છે. 'બેદ કરો અને રાખ્ય કરો' એ બેદનીતિના કાચા ઉપર આ દેશમાં બ્રિટિશ સત્તા નબી મૂકી છે એ હુમનું નિખાલસ કબજાતવચન હું કોઈ દિવસ બૂલી શક્યો નથી.

એવી જ આજ અસહકારથી સંજ્ઞતાને સાથે હિન્દુમુસ્લમાન એકતાને મેં સીધી વધારેમા વધારે મહેતવની વસ્તુ ગણી છે. એ પણ યાદ રાખવું જોઈયે કે એ એકતા કેવળ મહોદ્દાની કે કેવળ વાણીઆસાઈ જમકેધાર ઉપર ખરી થયેલી ન જ હોવી જોઈયે. એ તો ક્રેદયની વિરાજતા ઉપર, એકદિલીની એળખાણ ઉપર ખરી થયેલી હોવી જોઈયે. જો હિન્દુ ધર્મનું આપણે રક્ષણ ઈચ્છતા હોઈયે તો ખુદાને ખાતર મુસલમાનોની જોડે આપણે વાણીઆસાઈ હિસાબ કરવાના ખ્યાલને અંતરમાં રથાત આપના ના. આટલા મહિના થયાં બી. શૈક્ષતઅક્ષીની સાથે હું ફરું છું, પણ ગોંડા મટિ એક રાખે સરખો હું તેમની આગળ નહિ જોઈયો હોઉં. અલી બિરાદરો જોડે મારો માત્ર ખાનદાનીનો સંબંધ છે. મારી ખાનદાની સાથું હું જોડું. હિન્દુ ધર્મની ખાનદાની સાથું હિન્દુ ધર્મ જુએ, અને જે એની ખાનદાની એને કહે તો મુસલમાનો તરફ એ પોતાની ફરજ નિઃશય ભાવે બળને એમાં કોઈ પણ ભતવું સાટું કરવા તાકતું એ આપણને પાડનાર છે. મહા રાખજો કે અજવાણ પોતાની પાછળ અજવાળાને જ લાવશે, અધારાને નહિ; હવ્ય અને નિર્મળ હેતુથી પ્રેરાઈને બતાવેલી ખાનદાની બમણું હમદા જ આપશે. ગાયનું રક્ષણ કરનારો તો એક પરમેશ્વર જ છે. આજે 'ગાયની રક્ષાનું શું' એમ મને ન પડે. હિન્દના આત્મબળથી ઈસ્લામનું એકવાર રક્ષણ થવા દો; પછી એ સત્તાવ પૂછજો. આપણા દેશી શાલઓને પૂછો કે પોતાના અંગ્રેજ પેદાશઓની પરીભાગત કર્યા તેઓ શું કરે છે ? તેઓ તેમને ગોમાંસ અને દારૂ લાગીને નથી ધરાવતા ? પહેલાં, તેમને ગાવધ કરતાં અટકાવો; પછી મુસલમાનો જોડે સહ કરવાનો વિચાર કરજો. અને આપણું પોતાનું ગાય અને તેના વંશ તરફ કેવું વર્તન છે ? આપણું પોતાનું ઘર વ્યવસ્થિત ન કરીયે અને અંગ્રેજોને દાવેથી ગાયને ન બચાવીયે તો સુધી મુસલમાનો આગળ ગાયની વજીલાત કરવાનો આપણને હક નથી પ્રાપ્ત થતો. એમને

દાથેથી ગાયને બચાવવાનો રાજ્યમાર્ગ એ જ છે કે આજ એમના સંહારને કાળે એમને વગર-
સરતે મદદ આપવી.

પંતબ

એ જ પ્રમાણે પંતબના કિસ્સાથી આપણે શું શીખ્યા? આપણા એક પંતબી બાકરે
તે દિવસે અમૃતસરની પેલી ગંદી ગલીમાં પેટે ચાલતું પડ્યું તે દિવસે આણું હિન્દુસ્તાન
પેટે ચાલ્યું; તે દિવસે મનિયતવાલાની એક નિર્દોષ ઓસ્તનો છુપ્પટ એક હક્કત અંગેજ
અમલદારને દાથે ખેંચાયો તે જ દિવસે હિન્દના આખા સ્ત્રીવગની છૂટ્ટ હથેર દાથ નંખાયા;
અને તાલુક વચના હુજા બાળકોને પંતબમાં માર્યા હતા તે દિવસે દિવસના ચાર ચાર
વેળા ખરા બપોરના તરફમાં શુનિયત લોકને સવામ કરવા પથે ચાલતા જવા ફરજ પાડવામાં
આવી અને જેને પરિણામે બે સાત સાત વરસનાં બાળકોએ પ્રાણ તપ્યા, તે જ દિવસે
આખા હિન્દુસ્તાનના બાળકો પર રીતગ શુન્યો. મારે મન તે સરકાર આ બધા પાપોનું
પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરે ત્યાં સુધી તેના આશ્રય હેઠળ ચાલતી રાખા દોલેખમાં બહુતું એ
નરકયાતનાઓ ભોગવવા સમાત છે. ત્યાં સુધી આપણામાં સ્વમાન જેવી કાઠ વસ્તુ હોય
તો જે સરકારની અદાલતોમાં પંતબમાં સેંકેટો નિર્દોષ માણસોને ઠેકની અને ફાંસીઓની
સભ થઈ તેની અદાલતોનું આપણે મ્હોં ન નોંધે. એવી સરકારને સ્વેચ્છાએ મદદ કરવામાં
અમર તેના તરફની મદદ સ્વીકારવામાં આપણે તેના શુન્દાઓ અને પાપોના સાગીદાર
બનીએ છીએ.

હિન્દની સ્ત્રીઓ આ હલતનું આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ આંતર દૃષ્ટિથી જ જોવાની ગણ છે.
હતરો બહેનો ઠેકઠેકાણે અધિસાત્મક અસહકારનો સંદેશો સાંભળવા ચાલી આવી છે અને
સ્વરાજ્યની પ્રાપ્તિને અર્થ પોતાના શરીર પરનાં જરૂરેસાત મને સોંપવી ગણ છે. આ બધાં
અલૌકિક દસ્યો જોયા પછી પણ એક વરસમાં સ્વરાજ્ય મળવાની સંભવિતતા હું નોંધ સંકે
એ શું આશ્ચર્ય છે? હિન્દની સ્ત્રીઓ તરફથી મળેલા આ અલૌકિક જવાબની હું આખી
કિંમત આંધું તોં ધક્કરનો ચોર બનું, અદ્વાદીન પામર કહેવાડું. વિદ્યાપીંડો પોતાનું
હતવ્ય બળવરો એ વિષે પણ મને પૂરી શ્રદ્ધા છે. અને આજ સુધી બહેરબાનને મોખરે
રહેનાર આપણે વર્ષાવર્ષ પછી આ નવી નવગતિને જોવાની ધડતો જવાબ આપરો એવી
પ્રજા આજ રાખે જ.

ઉપસંહાર

મેં કહવા શબ્દો કહ્યા છે, પણ તે મેં જાણે વિચારપૂર્વક જ કહ્યાયાં છે. એર કે
તેરની લાગણીથી હું નથી કહ્યો. અંગ્રેજોને હું મારા દુરમન નથી માનતો. પણ અંગ્રેજો
મારા પરમ મિત્રો છે. પણ હું અત્યારે જે રીતે અંગ્રેજ સત્તાનત રચાયેલી છે તેના કદો
દુરમન હું ખરો. અને જે એક માણસની સક્તિ, એક મંદુગની તપસ્યા એ સત્તાનતનો
નાગ કરવાને સમર્થ હોય તો હું જરૂર એના એ નરકપથે તો, નાચ, કરવા ઉચ્છું છું.

જે સંસ્તનત અન્યાય અને દગાને ધર્મ માની રહી છે તે તેના રખેપોએ તોળા ન કરે તો દુનિયામાં રહેવાને લાયક નથી અને એવી સંસ્તનતને ન્યાય કરવાની ફરજ પાડવાનું પ્રભુને સામર્થ્ય મેળવી આપનારા દિવ્ય અસ્ત્ર તરીકે જ અસહકારની હત્યારી યથા છે.

મને તો પૂરી હમેશ છે કે બંગાળ આત્મશુદ્ધિની હૃદયચાલમાં પૂરેપૂરા ભાગ લેવાશે. ન્યાયે આપું દિનંદં ધનંદં હવં ત્યારે બંગાળે સ્વદેશી અને રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનો સંજનાદ કરેલો. આજે આત્મશુદ્ધિ અને આત્મબલિદાન આપીને સ્વરાજ્ય ઘેર કરવાની અને ખિલાફત તેમજ પંજાબની બાબતમાં ન્યાય મેળવવાની આ લડતમાં પણ મને પૂરેપૂરી હમેશ છે કે એ બંગાળ પોતાનો મોખરો નહિ છોડે.

તા. ૨૯-૧૨-૧૯૨૦

સાક્ષર નરસિંહરાવ પ્રત્યે—

શુભરાતના સાક્ષરરત્ન નરસિંહરાવે પ્રગટ પત્ર લખ્યો છે તે મેં અનાવાસે વાંચ્યો. હું છાપાંઓ વાંચવાનો વખત ભાગ્યે જ મેળવી શકું છું. પ્રવાસમાં છાપાં જવશ્વે જ મળી શકે છે, તેથી આવાં લખાણો વાંચ્યા વિના પણ હું રહી જતો હોશ.

ઉપરનો કાગળ જો હું ન વાંચતો તો મને દુઃખ થાત. રા. નરસિંહરાવે અતિ પ્રેમભાવે ને નિર્મળ હૃદયે તે પત્ર લખ્યો છે. મારી આજની પ્રવૃત્તિથી તેમને દુઃખ થયું છે એ હું જોઈ શકું છું. તેમનો પત્ર વાંચી બીજાને પણ દુઃખ થયું હોવું જોઈએ. કંઈ ખુલાસાથી એ દુઃખતું હું નિવારણ કરી શકું તો મને કૃતાર્થ થશે સમજું. તેથી હું તે પત્રનો જવાબ દેવા પ્રયત્ન કરું છું.

નરસિંહરાવજીના લેખ કેવળ એક માન્યતા ઉપર રચાયેલો જોઈ હું. જે સાંનિધ અને ધાર્મિક ભાવના તેમણે મારામાં સને ૧૯૧૫ માં ને ત્યારબાદ જોયેલી એ તેઓ આજે નથી જોતા. તેઓ એમ માને છે કે આજે હું રાજકીય સમુદ્રમાં પક્ષી ગોયા ખાઉં છું, મને મોહ ઉપજ્યો છે.

મારો આત્મા સાક્ષી પૂરે છે કે હું જે ૧૯૧૫ માં હતો તે જ છું. મારી ધર્મવૃત્તિ અને ન્યાયવૃત્તિ આજે વધારે જાગૃત છે.

મને ધારણી છે કે મારા આલસા જીવનથી નરસિંહરાવજી અપરિચિત છે. મેં મારું બધું જીવન રાજકીય ઐશીતમાં જંવ્યતીત કર્યું છે. મેં ધાર્મિક પ્રવૃત્તિને રાજકીયથી

મિત્ર નથી ગણી. રાજદામ પ્રવૃત્તિમાં ધર્મવૃત્તિ દાખલ કરવાનો મોખ્ખો મંત્ર મેં હમેશાં માન્યો છે ને તેનો યથાશક્તિ અમલ કર્યો છે.

સરકારને વિષે જે વિશેષણોનો હું પ્રયોગ કર્યો છું તેવાં વિશેષણોનો પ્રયોગ મેં દક્ષિણ આફ્રિકામાંના સત્યાગ્રહના યુદ્ધને સમયે કર્યો હતો. પણ મારી મતિ તે વખતે માલુમ થયેલી એમ મેં માન્યું નથી. કેટલાક અંગ્રેજ મિત્રો માનતા ખરા તેમણે તેની માન્યતાને સાડ અંતે પશ્ચાત્તાપ કરેલો. તેમાંના એક નાતાલના મરદુમ પ્રધાન ઓસ્કમ્બ હતા ને બીજા દક્ષિણ આફ્રિકાના આગળના પ્રધાન જનરલ સ્મટ્સ છે.

‘ગ્રેમલ ન્યોતિ’ના જન્મનો બહુદાર મારા જ્ઞાનમાં આજે પણ ગુંજે છે; આજે પણ તેનો આદેશ મારું નિશ્ચાન છે. આજે પણ હું કમરની પ્રેરણા પ્રતિક્ષણ ધારી રહ્યો છું.

જતાં ‘પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ ભૂમી જાઓ’ એવી સલાહ મેં તે વેળા પણ આપેલી. એ સંસ્કૃતિના અનુકરણમાં હિન્દુસ્તાનના નાશ મેં મોખ્ખી રીતે સને ૧૯૦૮ માં જોયો. મારી માન્યતા મેં પ્રથમ એક અંગ્રેજ હમરાવને જાહેર કરી ને વિલાયતથી દક્ષિણ આફ્રિકા પાછો ફર્યો ત્યારે તે જ સાલમાં (૧૯૦૮ માં) ‘ઈરિયન ઓપીનિયન’માં પણ પ્રસિદ્ધ કરીને હવેરે તે લેખોને ‘હિન્દ સ્વરાજ’ રૂપે પ્રગટ કર્યાં. તે અથવા તેનો તરજુમો વાંચી જવા રા. તરસિંહરાવને હું વીનવું ? તેમથી તેમને મારી આધુનિક પ્રવૃત્તિ વિષે વધારે માહિતી મળશે.

પણ પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિનો ત્યાગ એટલે અંગ્રેજ એટલા બધાનો ત્યાગ અથવા તો અંગ્રેજ પ્રજાનો દૂષ એવું તો મેં કોઈ કાળે માન્યું નથી, ને આજે પણ માનતો નથી. હું બાધજનો પૂજારી છું. જીસસનો પર્વત ઉપજ્ઞો ઉપદેશ મને આજે પણ મંગળમય છે. તેમાંનાં મધુર વાક્યો આજે પણ મારા અગ્નિને શમાવી શકે છે. રરિકન કાર્લાઇલનાં કેટલાંક લખાણો આજે પણ હું પ્રેમપૂર્વક વાંચું. ધણાં અંગ્રેજ જન્મોનો સૂર ને તેની દીડો આજે પણ મને અમૃત સમાન લાગે છે. એમ જતાં પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિનો ત્યાગ હું ઇષ્ટ સમજું છું, ધર્મ સમજું છું.

પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ એટલે પશ્ચિમમાં મનાયેલા આગળના આદર્શો અને તે ઉપર ગયાયેલી પાશ્ચાત્ય પ્રવૃત્તિઓ. પશુપત્તને પ્રધાનપદ, પેસાને પરમેશ્વરનું પદ, ઐદિક સુખ મેળવવામાં ધાળનો મુખ્ય ભાગે ક્ષેપ, અનેક પ્રધારના દુનવી ભોગો મેળવવા કાળજીવન સાહસો, યાનિક શક્તિના વધારા પાછળ માનસિક શક્તિનો પારાવાર

વ્યય, નાશ કરવાની કુક્તિઓ શોધવામાં કરોડો ઓપીયાનો ખર્ચ, યુરોપ બહારની પ્રજાને હલકી ગણવાનો ધર્મ—આ સંસ્કૃતિને હું સર્વથા ત્યાગ્ય સમજું છું.

આમ છતાં હું અંગ્રેજ રાજ્યને વળગી રહ્યો હતો, કેમકે તેમાં મેં ભૂલથી ઉપરની સંસ્કૃતિને તોડવાના સાદસની શક્તિનું આરોપણ કરેલું. હવે હું માનું છું કે અંગ્રેજ રાજ્યતંત્રમાં જોડેલી શતાનિયત છે તેટલી જર્જનમાં કદાચ નાહ હોય. પણ તે ગણતરીમાં ભૂલ હોય તો બન્ને સરખા તો છે જ.

જે જે ચિહ્નો તુલસીદાસે ગવલુરાજ્યનાં વર્ણવ્યાં છે તે તે અંગ્રેજ રાજ્યમાં ખરાં પડે છે, તેથી હું તેને રાવણરાજ્ય કહું છું. આમાં રોપ નથી; ‘પુણ્યપ્રદોષ’ પણ નથી. એ શાન્ત ચિત્તે ગમે મેયેલી માન્યતા છે. તેથી પ્રત્યેક અંગ્રેજ કે અંગ્રેજ અમલદાર રાક્ષસ છે એમ કહેવાનો આશય નથી. પણ પ્રત્યેક અમલદાર રાક્ષસી તંત્રનો ચલાવનાર હોઈ અન્યાયનું, દગાનું, અત્યાચારનું સાધન બન્યો અજાણ્યે બને છે. આવી મારી માન્યતા છતાં હું જો તેને છપાલું તો મેં સત્તનો અનદર ક્યો કહેવાય. ચોરને ચોર કહેવો, પાપીને પાપી કહેવો એમાં અવિવેક નથી, તે કેસ હાકનારની ગણ નથી. ઉલટું જો તે ઉચ્ચાર નિખાલસભાવે નીકળેલ હોય તો તે પ્રેમની નિશાની હોઈ શકે.

‘મેં’ જો કંઈ પણ વસ્તુનું આ જગતમાં અનન્ય દહતાથી સેવન કર્યું હોય તો તે અહિંસાનું, સત્યનું ને પ્રજ્ઞાનું. તે ત્રણેનું પાલન કેટલું દૃઢિન છે એ મારો આત્મા જ જાણે છે. ત્રણેનું કાયિક વાચિક પાલન મેં સારી રીતે કર્યું છે એમ મારી માન્યતા છે. મનમાં ક્રોધ નથી આવ્યો એમ કહું તો અસત્ય બાપણ થાય, મનમાં વિષયવાસના નથી જાગેલી એમ કહું તો પાપી બનું. છતાં, આ ત્રણે વ્રતનું મર્વાશે પાલન કરવાની પૂર્ણ શક્તિ મારામાં આવી ગઈ હોય તો જે સંશય ગ. નરસિંહરાવને ઉદ્ભવ્યો છે તે ન જ ઉદ્ભવત, એવો એ ત્રણ વ્રતના કાયિક, વાચિક ને માનસિક પાલનનો પ્રભાવ છે એમ માનું છું. આટલું કહીને હું પ્રતિજ્ઞા કરી શકું છું કે જનરલ હાયડનું ખરું હું લેશમાત્ર ધ્રુજતો નથી. તેને શિક્ષા આપવાની મને જરાયે ધ્રુજા નથી. તે માદો પડે તો હું તેની સારવાર પ્રેમપૂર્વક કરું. પણ તેને મારો પૈસામાંથી પેન્શન આપીને તેના પાપમાં હું ભાગીદાર તો ન જ બનું; તેના કૃત્યની અગ્રોરતાને હું કંઈ મોઝું સ્વરૂપ ન આપું. તેનું કૃત્ય રાક્ષસી હતું તે વિશે મને શંકા નથી. તેના કૃત્યને અંગ્રેજ પ્રજાએ ‘ચિચારોપ’ માની તેનું પાપ જાતે વહેરી લીધું છે.

છસસે તેના જમાનાને 'સરપેનો જમાનો' કહ્યો હતો, તે કંઈ ક્રોધમાં નહિ. ન્યા સાચું બોલતાં બધા ડરના હતા ત્યાં છસસે પોતાનું માથું ઢોરે મુકી સ્પષ્ટ ભાષામાં બધા દંભ, દુર્ષ તથા વ્હુડાઈને વર્ણવીને નિર્દોષ અને સાદાં 'માણસોને સાવધાન કર્યા' ને બચાવ્યાં. બુદ્ધ જ્યારે પેલા ઘેટાને પોતાની ખાંધ ઉપર મુકી અત્યાચારી આહારો પશુવધ કરી રહ્યા હતા ત્યાં જઈ પહોંચીને જે બાપા વાપરી તે સુવાળી બોપા ન હતી. પણ તેનો આત્મા ગ્રેમથી ઘોળાયેલો હતો, તેઓની સર-ખામણીમાં હું કોણ ? એમ છતાં તેઓની અહિસાનો—ગ્રેમનો મુકાબલો આ જ જીવનમાં કરવાની અભિલાષા હું રાખું છું. તેને સાડ વાંચનારે મને ઉદ્ધતન ગણવે. મારો પરમ આદર્શ એક રા. નગસિંહરાવનો જ નામેરી ગુજરાતનો મહેતો છે. તેનો ગ્રેમ કંઈ બુદ્ધના કરતાં ઉતરે તેમ ન હતો.

હું ભૂલ કરતો હોઉં, હું અગ્રેજોને અન્યાય કરતો હોઉં, મેં ઇતિહાસને ખોટા રીતે જાણ્યો હોય, આ બધું સંભવે છે; પણ મારી પ્રવૃત્તિ આજે વેરથી ભરેલી છે અથવા તો તે ઝાઝી ધાર્મિક છે એમ તો નથી જ. જે મિત્રો મને ભૂલથી બચાવવા ધ્રુષ્ટે તેમને મારી વિનંતિ છે કે તેમણે પ્રથમ મને જાણી લેવો. હું નિર્મળ થતો અને રહેવા પ્રયત્ન કરું છું; ભૂલથી ભરેલો છું, ભૂલ સુધારવા તત્પર છું. આ જગતમાં એવું મારું કંઈ જ નથી કે જે હું છુપાવવા ધ્રુષ્ટું છું. જે વિચારો મને સૂઝે છે તે હું તુરત જાહેર કરું છું. પણ હું અતિશય વિચારપૂર્વક કામ કરનારો હોવાથી મારો મત એકાએક છોડી શકતો નથી. આથી મને મારા સાથીઓ પણ 'આપણુદો' માનતા હોય તો નવાઈ નથી. હું 'ઓર્ટોડોક્સ' નથી એવી મારી નસ માન્યતા છે. આપણુદ માણસ બીજાનું સાબળવા જ ઇચ્છતો નથી. મને તો એવા જ સ્મરણ છે કે હું બાળકોનું પણ સાબળું છું, અને તેમની પાસેથી ઘણું શીખ્યો છું. મેં બરવાડો, ખેડૂતો પાસેથી ઘણું જ્ઞાન મેળવ્યું છે.

મેં ઉપર 'સાથી' શબ્દ વાપર્યો છે. 'માગ અનુયાયી' કોઈ નથી, મારા વિચારોના અનુયાયી બને હોય' એ મારું કહેવું રા. નગસિંહરાવે 'શબ્દખેલ' માની મને અજાણ્યે અન્યાય કર્યો છે, મેં કોઈને ધર્મગુસ્તું પદ આપ્યું નથી. મને પોતાને હું તે પદને સાડ લાયક ગણતો નથી. જ્યાં સુધી મનથી, વચ્ચાથી તે દાયાથી હું ચમત્ક્રિયાદિનું ત્રણ સંપૂર્ણપણે પાળવાની શક્તિ નથી મેળવી ગયેલો ત્યાં સુધી અનેક ભૂલોને પાત્ર છું. તેવા માણસથી કોઈને શિષ્ય જતાવાય જ નહિ. એક જ મિત્રને તેના આગ્રહને

વચ્ચ થઈ સિધ્ધ ગણવાની યોગ્ય વર્ષો પહેલાં મેં જૂલ દરેલી; તેમાં હું ડાખો. મારું ગુરુપણ ચાલી જ ન શક્યું. મારી પરીક્ષા ખોટી હતી.

આ યુગમાં કેઈને ગુરુ બનાવવા અથવા કોઈએ ગુરુ બનવું એ બહુ જોખમ-કારક ગણ્યું હતું. ગુરુમાં આપણે પૂણતા કદાચિ છે. અપૂર્ણ મનુષ્યોને ગુરુ બનાવી આપણે અનેક જૂલોમાં પડીએ છીએ. તેથી જ મેં ઇરાદાપૂર્વક કહ્યું છે કે મારા વિચારના અનુયાયી મને પસંદ છે; અનુયાયી હું ઇચ્છતો નથી. વિચારોને અનુસરવામાં માનની આવરણતા ન; મનુષ્યને અનુસરવામાં શ્રદ્ધા પ્રધાન છે. હું મારી શ્રદ્ધાબક્તિ માગતો નથી; મારા વિચારોની બક્તિ અવશ્ય માણું છું. તે તો માનપૂર્વક જ હોય. એમ છતાં હું બાણું છું કે આચારે અનેક માણસો મારી ઉપર મોહિત હોવાથી મારા વિચારોને અનુસરે છે. તેમનું પાપ હું નહિ વહોરું, કેમકે તેઓને હું મારા અનુયાયી નથી ગણતો. મારા અનુયાયી ને મારા વિચારના અનુયાયી વચ્ચે એટલો તફાવત છે જેટલો ઝેડસ્ટને એક માણસને મૂર્ખ કહેવો ને તેના વિચારોને મૂખ કહેવામાં બતાવ્યો હતો.

પણ રા. નરસિંહરાવ માગમાં કંઈક બીજો દોષ પણ જોઈ રહ્યો છે, જે 'શુભ આત્મા' વિશેષ હોય છે. હું ચરણસ્પર્શની સામે સત્યાગ્રહ ન કરતાં—તેને વખોડતો છોતાં—કરવા હવે હું એ શું? હું વિનયપૂર્વક એ બાબતે સૂચવું છું કે એ સત્યાગ્રહનો વિષય નથી. ચરણસ્પર્શ એ મૂળે દોષ કે પાપ નથી કે તેની સામે સત્યાગ્રહ થાય. વળી અગણિત સાદા ભાવિક ખેડૂતો જેમને સદાય ચરણસ્પર્શની આદત પડી ગઈ છે તેમને એકાએક કોણ સમજાવી શકે? હું રા. નરસિંહરાવને ખાત્રી આપું છું કે ચરણસ્પર્શથી ને જ્યોત્સોથી હું બહુ અકળાયેલો છું. ભાઈ ચૌકતાવલી તે ચરણસ્પર્શરૂપી પ્રહારથી મને બચાવવા હમેશા ભારે પ્રયત્નો કરે છે, પણ સ્વયંસેવકો પણ તેમા રોકાયેલા રહે છે; પણ તેમથી હું સાવ બચી શક્યો નથી. તેની સામે અપવાસ કરીને અગર લોકોની સામે અજોલાનું વત લઈ સત્યાગ્રહ કરવાની મારામાં હિમ્મત નથી, મને ઇચ્છા નથી. જ્યોત્સોથી હું એટલો અકળાઈ છું કે મારા કાનમાં હું ઘણી વેળા ખરે જ રૂનાં પુમડાં સુકું છું. પૂનથી જૂલાવામાં ન પડવાની, ને તિરસ્કારથી મારું કર્તવ્ય ન છોડવાની હું રા. નરસિંહરાવને ખાત્રી આપું છું.

વાંદરા પોસ્ટ પર જવાને સાર મને રા. નરસિંહરાવ આમત્રિ છે. મારા ત્યાં જવાનો ઉદ્દેશ કેવળ સાધુપુરુષ દ્વારામ ગિરુમણને મળવા જવાનો હતો. તેમને વિશે તેમનાં કુટુંબીઓ તરફથી મેં હૈદરાબાદમાં સાંભળેલું. રા. નરસિંહરાવે તેમને

પોતાના ઘરમાં માનીતાં પરોણા તરીકે રાખી બહાદુરી બતાવી છે, તેને સાર ત્યાં જઈ
 ધન્યવાદ આપવો એ પણ મારો હૃદય હતો. વ્યવસાયેતે લઈને તે પાર નથી પડ્યો.
 વાંદરા પૉઈન્ટ પર મને આશ્ચસન મળે અથવા તો 'ત્યાં હું' 'ત્રિમલ જ્યોતિ'નાં
 વિશેષ ઈર્શન કરે એવી મને આશા નથી. વાંદરામાં મારે રહેવા જવું એવો પણ
 વર્ષો પહેલાં પ્રસંગ આવેલો હતો મેં તેનો છતાપૂર્વક ત્યાગ કરેલો. વાંદરાને લગતું
 મુખ્યત્વે કતલખાનું છે. તે કતલખાનું જ્યારે જ્યારે વાંદરા યદને નીકળું છું ત્યારે
 ત્યારે માઈ હૃદય મીરે છે. વાંદરામાં મને તેવાં મુદ્દા દર્શો હોય તોપણ તે બધાં જ
 મને નિર્દોષ પ્રજાઓના લોહીથી ખરડાયેલાં લાગે છે ને તેથી ત્યાં જતાં મારો આત્મા
 દુઝાય છે. એવું બીજું સ્થાન કલકત્તા છે કે જ્યાં રહેવું મને વિષમ લાગે છે. ત્યાં
 હિન્દુ ધર્મને નામે અસંખ્ય બકરાંઓની કતલ થાય છે તે મારાથી સાંખી. શકાતી
 નથી. એટલે હું વાંદરા જવા પ્રયત્ન તો કરીશ, પણ હૃદય તો હજી પહેલો જ રહેશે.
 બાકી 'ત્રિમલ જ્યોતિ'ની ગ્રાંખી તો હૃદયમંદિરમાં જ્યારે તે નિર્મળ સંયમથી
 કોઈ વેળા મુશોભિત બની રહે છે ત્યારે યદ જય છે ને તે મને પરમ શાંતિ
 આપ્યાં કરે છે.

† નવ મહિનામાં સ્વરાજ*

ત્રણ માસના અનુભવ પછી મને લાગે છે કે હવે અસહકારની ચળવળ બંધ
 પડવાની નથી. કોઈ કોઈ સ્થળે લોકોએ પોતાનું સમતોલપણ જોવાનો મને અનુભવ
 થયો છે, તોપણ એ ચળવળથી એકંદર લોકોનાં હૃદય વિશુદ્ધ બનશે એ નિઃસંશય છે.
 દિવસે દિવસે લોકોનાં હૃદયમાં અસહકાર વધારે વસતો જાય છે. તેને માત્ર એક
 સિદ્ધાન્ત તરીકે જ નહિ, પરંતુ એક અનિવાર્ય નીતિ તરીકે તેઓ સ્વીકારે છે.
 શાંતિમય અસહકારમાં હું જગદીશચંદ્ર બોઝની શોધો કરતાં પણ વધારે ચમકાવનારાં
 પરિણામો જોઈ રહ્યાં છું. અમારા તરફથી કોઈ પણ રીતે શાંતિનો ભંગ નહિ થાય
 એવી સરકારને ખાતરી થાય અને અશાંતિ યશે એવી ચકાને સ્થાન જ ન રહે તો તે
 જ ક્ષણથી સરકારનાં જો અમલો કે છૂછા અનિચ્છા એ પણ જરૂર પોતાનું સ્વરૂપ બદલશે.

[કઈ દિશામાં સરજ બદલશે એ પ્રશ્નના જવાબમાં :]

* નાગપુરની મહાસભા વખતે 'યદમસ ઓફ ઈન્ડિયા'ના પ્રતિનિધિએ લીવેલી મુલાકાત
 પરમિયાન દરમિયાન વિચારો

અમે માંગીયે છીયે તે જ દિશામાં—એટલે તેને પ્રર્જના અવાજને માન આપવાની ફરજ પડશે. લોકો ખેલાઈત અને પંજનના સંબંધમાં ન્યાય મેળવવા ખાતર દૃઢનિશ્ચય રહી, આત્મભોગ આપી પોતાનું પુરુષાર્થ દાખવશે એટલે તેમને એની મેળે પોતાની ઇચ્છા મુજબનું સ્વરાજ મળશે.

આધુનિક જમાનાના સંપૂર્ણ હક્કવાળા પાલામિટથી હિન્દુસ્તાનનું રાજ્યતંત્ર ચાલે એને હું સ્વરાજ કહું છું. પછી તે અંગ્રેજોના કૃપાપ્રસાદથી મળે કે તે સિવાય મળે. પોતાના પ્રત્યેક કાર્યમાં પ્રતીત થતી વ્યર્થ અને લોભરૂપી મહિનતામાંથી સરકારને વિશુદ્ધ કરવાનો આ ચળવળનો હેતુ છે. સોમાલીલેંડની મારફતે એ હિન્દુસ્તાન પણ છોડીને ચાલ્યા જાય. સોમાલીલેંડના રાજ્યતંત્રમાંથી તેમને વફા મળતો બધ શો? એટલે ત્યાંથી તેઓ નીકળી ગયા.

આ તો છેક છેવટની વાત મેં કરી નાખી. હિન્દુસ્તાનમાં એવું કાઈ બનશે એમ હું ધારતો નથી. મને તો લાગે છે કે અંગ્રેજો અનિવાર્ય બળ આગળ નમશે. ન્યારે લોકમતનું ખરું સ્વરૂપ અને શક્તિ પ્રગટ થશે ત્યારે તેઓ તેને માન આપશે. ત્યારે જ શહેનશાહતના પ્રધાનો અને તેમના હિન્દ ખાતેના પ્રતિનિધિઓએ તેમને નામે શુભરેલા ભયંકર ડેરનું તેમને ભાન થશે. એટલે તેઓ આ બે અન્યાયો પણ લોકોની ઇચ્છા મુજબ ફર કરશે અને તેમની ઇચ્છા મુજબનું સ્વરાજ પણ આપશે.

ગયા થોડા મહિનાના અનુભવ ઉપરથી મને એવી આશા બધાઈ છે કે હવે બાકી રહેલા નવ મહિનામાં અમે આ બન્ને અન્યાયો ફર કરી શકીશું અને અમારી ઇચ્છા પ્રમાણેનું સ્વરાજ અપાયલું બોધશું.

[તો પછી હાલની સરકાર ક્યા જશે? એના જવાબમાં :]

પછી વાઘ અને બકરી એક આરે પાણી પીશે.

જા 'શુભ્ષા' ઉપર વાતચીત

હમણે જ કાઈ મુરે મુસાફરીના ઇચ્છા વર્ણવવાનું કોય ક્યું નથી ટાંચ ન્તા ગાંધીના નારાયણજી અને નારાયણજીની ગાંધીના સુધીના પદા નહીના પ્રવાસે અમરા આખા પ્રવાસના શ્રમને ભૂલાવેલા સાત કલાકની મુસાફરીમાં માત્ર બે ત્રણ ઠેકાણે સ્ટીમર અટકે એટલે ધણીક વાર તો કલાકમાં સાત આઠ વખત ઉભી રહેનારી અને કાલકવાર આઠમાં આઠ કલાકમાં એક વખત ઉભી રહેનારી રેલગાડીની સરખામણીમાં

સ્ત્રીમર ઉપરની શાન્તિનો પાર ન શો ? રેલ મુસાફરીની અશાન્તિ નહિ, બેસરો, ઘડઘડાટ નહિ, અકબાટ નહિ. સ્ત્રીમરની મુસાફરી છતાં સ્ત્રીમરને હંચ નીચે લગાળતાં મોત્ત પણ નહિ. સાગર જેવી વિરાળ છતાં સરોવર જેવી શાન્ત પધા ઉપર સ્ત્રીમર રેરામની દોરી ઉપર મોતી સરી નય તેમ સરી જતી હતી. અને આસપાસનાં દરયો—જેમાં પ્રભાતનો અવર્ણનીય સૂર્યોદય કાઠક, ઓર ખૂણી પૂરતો હતો—તે તો રેલવેની મુસાફરીમાં ક્યાં મળે ?

પણ હું આ પ્રવાસની શિશ્નવત વર્ણવવા નથી ઘેઠો. સ્ત્રીમર ‘ગુરખા’ ઉપર યથેલી એક સુન્દર વાતચીતનો સાર આપવાનો ન આપતો હોતુ છે. સુમારે સાતેક વાગે સાને નારાયણ-ગંગથી અમે પાછા ફરતા હતા તે સ્ત્રીમરમાં ગાંધીજીની શાન્તિનો બે અપરિચિત મિત્રોએ બંગ—મધુરો, મનોનુકૂલ બંગ—કર્ચો. બન્ને રાજ્યનો ઍરિસ્ટરો હતા; એક અંગ્રેજ હતા, અને બન્નેનો ધંધો ધીકતો ચાલતો હતો એમ તેમની વાતચીત ઉપરથી લાગતું હતું. બન્નેની વાતોમાં વિનયની મણા ન હતી, અને કેવળ જિજ્ઞાસાથી ન પ્રેરાઇને તેઓ ગાંધીજીની સાથે વાતો કરવાને આન્યા હતા. અસહકાર વિષે કેટલીક વાતો પછી,

અંગ્રેજ પાસે શું માગું છું ?

હિન્દી ભાઈએ પૂછ્યું—ત્યારે અસહકારનો તાત્કાલિક હેતુ તો અન્યાયની સામે વિરોધ કરવો એ ન છે ન ?

ગાંધીજી—ના, વિરોધ નહિ, શુદ્ધીકરણ. અમારા પોતાના શુદ્ધીકરણ વડે સામાન્ય શુદ્ધીકરણ.

અંગ્રેજ ભાઈ—અને પાપનો સંગત્યાગ ?

ગાંધીજી—બરોબર, પાપનો સંગત્યાગ.

અંગ્રેજ ભાઈ—ત્યારે શું તમે આહું શુદ્ધીકરણ હાંઈ ઉપજાવી શક્યા છો એમ તમને લાગે છે ?

ગાંધીજી—હું આને દેરાનું પંચાટન કરી રહ્યો છું તેમા લોકોને નિમહ, રવાત્રય સ્તીખતા જોઇને હું તો આશ્ચર્યચકિત થઈ રહ્યો છું ખેડતવર્ગના પણ આ બન્ને વસ્તુ ખીસી રહી છે, અને સિટિય અમલદારો પણ આની અસરથી અસ્પૃહ છે એમ મને નથી લાગ્યું. તેઓનાં મન પણ સ્વચ્છ થતા નથી છે.

અંગ્રેજ ભાઈ—શી શુદ્ધીકરણ ઉત્પત્તિ કરી અંગ્રેજ પાસે તમે શું દંડાવવા માંગો છો ? અંગ્રેજના વર્તનમાં શો ફેર ઈચ્છો છો ?

ગાંધીજી—હું દરેક અંગ્રેજ દરેક હિન્દીને પોતાના સરખો સમજતો થાય એવી રિયતિ ઉત્પત્તિ કરવા ઈચ્છુ છું. અંગ્રેજ અભિમાનના સિખરે ચડીને વાતો કરે છે તેને હું નીચે ઉતારી હિન્દના સામાન્યમાં સામાન્ય મન્દૂરને પણ પોતાના સરખો માનતો

૧૨૭
 હૈન્દામાણું છું. કોઈ પણ વ્યવહારમાં તે હિન્દીની વ્યવસ્થાના ન કરે, 'સર્વ' વ્યવહારમાં તેને તે પોતાનો સરખો ભાગીદાર સમજે, એવી સ્થિતિ હું ઉપલબ્ધ માણું છું. બીજી કોઈપણ શરતે હિન્દમાં તેને સ્થાન નથી. અંગ્રેજ અને હિન્દી બન્નેમાં આ સરખાપણા બાવનો અનુભવ થાય, સાક્ષાત્કાર થાય એટલે લાગતું જ મારા દેશને સ્વાતંત્ર્ય મળે એમ સમજવું. અને આ પરિણામ લાવવા માટે પ્રતિષ્ઠા અને ઇચ્છાતંત્રી જે બંદી પ્રતિભાપૂર્વક ચાહુ છે તેનો નાશ થયો એટલે બસ છે. આજે જ્યાં જોઈએ ત્યાં શું જોવાનું મળે છે ? અંગ્રેજીથી ઠરતા હિન્દીઓ—પોતાના વિચારને બીલથી સંતાડતા હિન્દીઓ. આના કરતા વધારે અવનતિત્વનક દૃશ્ય બીજું શું હોઈ શકે ?

અંગ્રેજ સાથ—તમે કહો છો કે દરેક અંગ્રેજ હિન્દી મત્સરને પણ પોતાના સરખો સમજે એ વધારા પડતું નથી ? દરેક હિન્દી શુદ્ધ સુ મત્સરને પોતાના સરખો સમજે છે ? તમે એટલું માગો તો તે વાતબી છે કે દરેક અંગ્રેજ બીજા અંગ્રેજ તરફ વર્તે છે તેવી રીતે હિન્દી તરફ વર્તે. કોઈ અંગ્રેજ 'રક્વાયર' પોતાના ખેડૂતો તરફ વર્તે તે રીતે અંગ્રેજ હિન્દી મત્સર તરફ પણ વર્તે.

ગાંધીજી—વાહ, એ તો તમે મારા કરતાં પણ મુંઠર ભાષા વાપરી દીધી. મારું કહેવાનું તાત્પર્ય એ જ છે.

શુન્દેમારો માટે શું માગાયે છીએ ?

હિન્દી બાઈ—ત્યારે અત્યાચારી સરકાર સાથે અસહકારનો તાત્કાલિક હેતુ પણ આપ શુદ્ધીકરણ જ કહો છો ? પછી શુદ્ધીકરણથી બીજા ઐહિક લાભો પ્રાપ્ત થાય શા ન થાય તેની ચિંતા નહિ ?

ગાંધીજી—અમારી શુદ્ધ તપસ્યા પૂરી થશે એટલે ઐહિક લાભો તો એની મેળે જ અંદરથી ફિલિત થવાના દાખલા તરીકે પંબળના અત્યાચાર વિષે કમું કરવાપણું રહેશે નહિ, પંબળના એક પણ શુન્દેમારને પછી હિન્દુસ્તાનમાં હજી રહેવાનું સ્થાન નહિ હોય, એટલું જ નહિ પણ કોઈ પણ શુન્દેમારનો પગાર કે પેન્શન તો આપણી વીલીરીમાંથી આપી શકાશે જ નહિ.

અંગ્રેજ સાથ—ત્યારે સભા શું અંગ્રેજને માટે જ તમે રાખી છે ? હિન્દીઓ—સામાન્ય વર્ગમાંના હિન્દીઓએ પણ શુન્દા તો કર્યા હતા; તેમણે શું ?

ગાંધીજી—આ સવાલ આશ્ચર્યકારક છે. અમારા શુન્દા કરતાં અમને હજાર કરમ્મે વધારે સભા મળી સુધી છે. હું ખાત્રીપૂર્વક કહું છું કે જેણે શુન્દા કર્યા હતા તે તો સભામાં, એટલું જ નહિ પણ બીજાશુન્દેમાર પણ સેંકડો માર્યા ગયા છે. નિર્દોષ માણસોને જેલ જવું પડ્યું છે. બચ્ચાંબાને પણ સહન કરવું પડ્યું છે. નિર્દોષ આરોપીનું અપમાન થયું છે. જલિયાંવાલાની કતલ પણ બીજાશુન્દેમારોની હતી. આથી

વધારે સભા કઈ હોઈ શકે ? પણ એ અંગેજી અમલદારોની સભાની તો વાતે નથી કરી. તેઓને હજી હિન્દુસ્તાનના પૈસા ન મળ્યાં કરે, ઈલાજ તેઓ ન શકે, હોદ્દા ન શકે, એટલી જ વાત કરી છે. તેઓની સભા તો તેમાંના કેટલાકને તો ફોર્સીની જ હોય. એને મારા ધર્મમાં સ્થાન નથી. હિન્દુસ્તાન શું માથે તે હું બાંધતો નથી.

આ જ પ્રસંગે મને એક વાત યાદ આવે છે. મિ. ઍન્ડ્રુઝે જસિયાંવાલા બાગની કતલની 'વેંકોની કતલ'ની સાથે સરખાવી ત્યારે તરત જ એં તો 'થંગ ઈન્ડિયા'માં વેંકોની કતલનું વર્ણન પણ પ્રગટ થયું. મિ. ઍન્ડ્રુઝના મતમાં જસિયાંવાલાના ધાતકીપણા વિશે કેટલી ધૂણા હશે તે દર્શાવવા માટે જ એં એ છાપ્યું. પણ મને ફરી વાચી ગયા પછી લાગ્યું કે ઍન્ડ્રુઝે કાંઈક અન્યાય કર્યો છે, અને મને તે વિષે બહુ દુઃખ થયું. હું પ્રિન્સિપાલ રહેને મળ્યો, તેમની સાથે વાતચીત થઈ; અને તેમને વિચાર પણ મારા જેવા જ હતો. પણ આજે મને મિ. ઍન્ડ્રુઝની સરખામણીની વધાર્થતાનો ખ્યાલ આવે છે. વેંકોની કતલના કરતાં પણ 'જસિયાંવાલાની કતલ વધારે પૂરી, વધારે નિર્વહ હતી એમ મને હવે લાગે છે, કારણ વેંકોના કાળના ને આજના કાળના સુધારામાં તો આસમાન જમીનનું અંતર છે.

હિન્દી બાઈ—સરકારે ધર્મની ઉપર હુમલો કર્યો છે એમ તમે કેમ કહો છો ? સરકાર તો વિભવી મિત્રશાળ્યોના મોટા મંડળમાં એક હિસ્સેદાર જ છે.

માંથીજ—તમારા જેવાના મોંમાંથી ઉઠે આજની ધાર્મિક આવે સવાલ નીકળે છે તે જોઈને હું ચકિત યાદું છું. તુર્કીના નારા યોજવામાં ઇશ્વરનો મુખ્ય ભાગ છે. મુખ્ય પ્રધાનને હાથનાં કર્યાં દેયે વાગે છે. તેણે નૌનકનકોર્મિસ્ટ કૌન્સિલને છોડી હવે તેને સંતોષવા ખૂબ તરે તેને વચનભંગ કરવો પડશે છે ને તેથી તેણે મુસલમાનોનાં દિલને જામ કર્યો છે.

હિન્દી બાઈ—વાર, ખીજ તરફ વળીયે. તમે શાળાઓ ખાલી કરાવી રહ્યા છો, પણ કેળવણીની કાંઈ ખીજ વ્યવસ્થા કરે છે ખરા ?

[માંથીજએ આના ઉત્તરમાં ગુજરાતમાં ચાલી રહેલી શિક્ષણપ્રવૃત્તિનું વિગતવાર વર્ણન આપ્યું.]

ચાહુ શિક્ષણપ્રથા

હિન્દી બાઈ—ત્યારે શું પ્રચલિત શિક્ષણપ્રથા ખોટી છે ?

માંથીજ—આ પ્રશ્ન જ ઉપસ્થિત થતો નથી. છતાં તેનો જવાબ આપવાને મને અડચણ નથી. હું કહું છું કે 'હા તે ખોટી છે.' કેળવણીનું વાહન અંગેજી હોવાથી વિદ્યાર્થીનાં મગજ ઉપર જેવડો બેઝો મુકાય છે. હું તો મારા વિચારો તમને શું કહું ? પ્રોફેસર જ્હાનાય સરકાર જેવા કહે છે કે આ પરદેશી વાહનની પ્રયાધી કેળવણેનાં વર્ષનાં મગજ

નિર્વીર્ય થઈ ગયા છે કેટલકશક્તિ કે સર્વનશક્તિ ન આપણાથી કેવળ નહીં થઈ છે આપણા સમય
જાણે પારકી ભાષાના ઉચ્ચારો અને રૂઢિપ્રયોગો માટે રાખેલા મા અતીત યાચ છે એ બધા
જ એક વેઠ જેવું છે, અને પશ્ચિમ એ આત્મ છે કે આપણે યુરોપીય સુધારાના શાસ્ત્રીય
બન્યા છીએ તેમાથી સગસ વસ્તુ લેવાને બદલે તેના કુલ્લે અનુકરણરૂપે બન્યા છીએ બીજી
પરિણામ એ આત્મ છે કે આપણી અને સામાન્ય વર્ગની વચ્ચે મોટું દરીઆ જેવું અતર
પડી ગયું છે આપણે તેઓ સમજે તેવી ભાષામાં તેમને સંબોધી વિષય તો શુ પણ સરીર
સ્વાસ્થ્ય અને જનસુખાકાંક્ષાના વસ્તો પણ નથી સમજી શકતા આ જમાનામાં અસલના
બાહ્યો જેવા ખૂબ આપણે જની ગયા છીએ બહુ તેમના મરતા વધારે ખરાબ મરતું
તેમના અતર મનિન ન હતા તેઓ રાષ્ટ્રની સંસ્કૃતિના દૂરથી રૂપ હતા આપણે
તો તેયે નથી રહ્યા આપણે તો આપણી જીવણીના અયોગ્ય ઉપયોગ કરી રહ્યા છીએ અને
સામાન્ય વર્ગના તો બહુ મુશ્કેલીઓ હોઈયે એવું વર્તન રાખી રહ્યા છીએ તમે મારી સામે
આ બાબતમાં મારી ઉલટપાસ કરો એમ ધમ્મુ છું પણ એટલું કહી લઉં કે આ વિચારો
મારા આજના નથી પણ અને વર્ષના અનુભવના ફળરૂપ છે

અમે જ બાઈ—આ દિશામાં અમે વિચાર ન નથી કર્યો, એટલે તો બાના ઉપર અમે
વિચાર કરીશું એટલું ન કહી શકીએ

ગાંધીજી—એ બરાબર છે એક વાત કહેવી જોઈ એના આ પ્રયાશી અમારો આત્મા
હણુનો છે એ તો મેં મહુ નહિ તમે અધાર્મિક કેળવણીની ન પૂલ કરતા આવ્યા છો
એટલે હિન્દીમાં અધાર્મિક કેળવણી કરી મળી શકી નથી જીવનમાં તો આ કુખરિણામ
છેક નથી આવ્યું ત્યાં તો ધર્મશુભે કાઠન વર્મશિક્ષણ આપવાનો પ્રયત્ન કરી લે છે

હિન્દી ભાઈ—ખરી વાત તો એ છે કે લૂંટલા ધનથી તમે તમારા બાળકોને જીવણી
નથી આપવા માગતા નહિ ?

‘ God Save the King ’ કેમ ગાઉ ?

ગાંધીજી—હા, લૂંટલા ધનમાથી ન નહિ, પણ લૂંટ કરનારાઓના વાવટા નીચે પણ નહિ
મેં કહ્યું કે જે સરકારના તરફ અમને બિનકુલ નિષ્ઠા રહી નથી, પ્રેમ રજો નથી તે સરકારના
લાય નીચે ચાવની સાળાની સાથે આપણે લેવાદેવા ન હેવી જોઈયે હું તમને એ સાદી
વાત કહું કે વખત એવો હતો કે જોતે ‘ God Save the King ’ (જોવો બહુ
વર્ષ મહાગાન) અતિરાય હમણી લવખરતો, એટલું ન નહિ પણ મારા અંગેજી ન
જાણનારા છે રાજાને પણ એ ગીત મેં વહે કરાવ્યું ત્યારે આદિનાથી ગાન કરી આવ્યો
ત્યારે ટ્રેનિંગ મેનેજરના વિદ્યાર્થીઓને પણ મેં આ ગીત શીખવાનું કહ્યું, કારણ કે તમને તો કે
મારો સંબંધ માણસને તો એ ગીત આવડતું ન જોઈયે પણ આજે શી સ્થિતિ છે ? હું એ
ગીત મારા હૃદય ઉપર હાથ મુકી આજે ન ન ગાઉં સારું કોઈને ગાવાનું ન મંદી શકું
ગાન જવાનું એ સંસ્કૃતિ તરીકે પણ જોવો એમ હું મુ પણ ગાનુષ્ય અને દેવની આગળ
અધમ બનેતુ સામાન્ય તો હાલમાં પણ જોવો એમ હું નથી માંદ શકતો

હિન્દી ભાષા—તમે કહી ગયા કે શોખવાંની પ્રવા દેવી છે તેની તમને દરકાર નથી. ગાંધીજી—હા, સાચું.

યુનિવર્સિટીઓ પાસે શું માશું છું ?

હિન્દી ભાષા—આપણી યુનિવર્સિટીઓ તો હિન્દીઓ અદાવે છે; તેની policy ધડનારા પણ હિન્દીઓ હોય છે.

ગાંધીજી—હા, સાચી વાત. યુનિવર્સિટીવાળાઓ મારું સાંભળે તો તેમને હું એમ જ કહું કે તમે તમારા 'ચાર્ટર' ફાડી નાખો; અને પછી તે મારી જ છે એમ હું કહું. સરકારની પાસેથી મળતા પૈસા બંધ થશે એમ તેઓ કહે તો હું તેને બાંહેધરી આપવાને તૈયાર છું કે પૈસા હું લાવી આપીશ. માત્ર તમારી યુનિવર્સિટીઓને રાષ્ટ્રીય બનાવો એટલું જ કહી રહી છું. પંડિતજીને પણ મેં શું કહ્યું ? 'વાઈસરાયને ચાર્ટર પાછા આપી દો' અને મહારાજાઓને પૈસા પાછા ભેઠવા હોય તો તેમના પૈસા પણ પાછા આપી દો. પૈસા ધરશે તેની ભિક્ષા માગીશું. તમે મહારાજાઓની પાસે શોખ માગવાની અનનુકરણીય સક્તિ ધરાવે છે, તો હું સામાન્ય વર્ગ પાસે બોખ માગવાની યોગી સક્તિ ધરાવું છું.

હિન્દી ભાષા—પણ 'ચાર્ટર' શું બચાડ્યું ?

"Evolutionary Revolution"

ગાંધીજી—અરે 'ચાર્ટર' આવ્યો તેની સાથે સરકારનું બધું આવ્યું. 'ચાર્ટર' છે માટે જ હિન્દુ વિદ્યાપીઠ ડ્યૂક ઓફ કૉનોર્ટને માન આપશે. હું તે કેમ સાંખી રહ્યું ? નહિ, હું તો ખરું કહું છું કે મિસિસ બેસન્ટ એકવાર કહેતાં હતાં કે 'હું તો રાજ્યવિશ્લેષ—બળવો કરવા માગે છે, તે વાત સાચી છે. માત્ર તે વિશ્લેષ કેવળ revolution નહિ પણ વિકાસકર્મને અનુસરી થતો (evolutionary revolution) વિશ્લેષ હોવો જોઈએ. બાકી વિશ્લેષ તો મરો જ ને જોયે એમ અને લાગે છે. તે વિના છૂટકો નથી. જુઓને સરકારનાં તો બધા ફરી ગયાં છે. રેલી છેલી નિર્લજ્જ જાહેર ધોખણ બહાર પાડી તે જુઓ. તેમાં મોટા મોટા વાક્યબળ રચી કહે છે કે હાલ તો અમે છાપાંઓને છૂટ આપી છે, અમે કોઈની છલ બંધ નથી કરવાના. છતાં તેઓ કું ફરી રહ્યા છે ? પંતબળતા શાંત કામ કરનાર આજા સરકારને ડોકોટ શું કામ લાગ્યા મારી ? તેમનામાં ધર્મચિંતા કેવી વરત નથી; તેઓના જેવા શાંત કામ કરનાર મેં પંતબળમાં જોવા નથી. વળી ચેલે જ દહાડે 'સર્વન્ટ' પત્રના ગ્રાહ્ય સ્વામીશ્વર અકબરીએ અને કહ્યું કે તેમને એક 'ગિરવાની' સરકાર તરફથી મળી છે; સા મટિ ! તો રા. રા. ગોપાલાચાર્યનો 'મતદારને સુચના' નામનો એક લેખ 'યંગ ઇન્ડિયા'માં આવેલો તે તેમણે છાપ્યો તે મટિ ! આ કિયલિ અમલો છે.

અદાવતો અને કુઝા કેમ ઓછા કરશું ?

હિન્દી ભાષા—હવે અદાવતો તરફ વળીએ. અદાવતો છાયાની, વજીલાની વજીલાત બંધ કરાવી, તમે શું કરવા માગો છો ?

ગાંધીજી—સરકારની પ્રતિષ્ઠા તોડવા માત્રું હું. આ અદાલતો અને શાળાઓ સરકારની પ્રતિષ્ઠાનો પાયો મજબુત કરનારી વસ્તુઓ છે. લોકોને આ વડે જ સરકારે મોદલનમાં ફાંસી રાખ્યા છે.

હિન્દી ભાષ—ત્યારે કહ્યાંઓ શી રીતે પતરો ?

ગાંધીજી—મારો અનુભવ તમને કહ્યું ? મારી વકીલાત ફરમિયાન ૭૫ ટકા કેસો મેં ધરમેળે પતાવેલા. અને ધરમેળે પતાવવામાં હું તો એક 'એક્સ્પર્ટ' ગણાતો હતો. નિબંધતા માટે ત્યાં હું પ્રખ્યાત થયો હતો. એટલે મારા તરફથી કોઈ સામા પક્ષવાળાને નોટિસ મળે કે તરત જ તે મારી પાસે આવતો અને પતાવટ કરવાને માગણી કરતો. એટલે ઘણા જણોએ મેં સોલિસિટરો રાખવા પડતા. મારી પાસે ન ફાંસે એટલે તેઓ લડવા માટે બીજા સોલિસિટર પાસે જતા. હું તો માત્ર સ્વચ્છ કેસો જ લેતો.

અંગ્રેજ ભાષ—આવી રીતે વિશ્વાસથી કામ કરનારાં પક્ષકારો ઘણા આવે એમ તમને લાગે છે ?

ગાંધીજી—૫૦ ટકા પક્ષકારો અદાલતો છોડશે એટલે ૫૦ ટકા કેસો બોજો થવાના ૫૦ ટકા કેસો તો કહ્યાંદલાલો જ ઉત્પન્ન કરી રહ્યા છે એમ મેં સાંભળ્યું છે. કલકત્તામાં એમ નથી એવું મિ. દાસ કહેતા હતા, પણ બીજાઓએ કહ્યું કે મિ. દાસને તે વિષે અનુભવ નથી.

એક કલકત્તાના વકીલ બારીમાંથી આ વાત સાંભળ્યાં કરતા હતા તે બ્રાહ્મી પરચક 'મુન્સિફ' તો 'ડાકટ' (કહ્યાંદલાલો)થી ભરેલી છે. ત્યાંના ૫૦ ટકા કેસો તેમના જ બનાવેલા હોય છે એમ હું સાફી પૂરું છું.

હિન્દી ભાષ—હરો, પણ હું શહેરની વાત કરું છું. બંગાળ એન્ડ ઓર્ડર ઓફ હોમરો એક 'આબિ' ટ્રેશન ટ્રિબ્યુનલ' સ્થાપી છે; એન્ડર પ્રતિષ્ઠાવાન કહેવાય છે, છતાં વેપારીઓના કહ્યાં અદાલતમાં જતા બોજો નથી થયા.

ગાંધીજી—હોય, કારણ વકીલો બોજો નથી થયા.

હિન્દી ભાષ—એકાદ જલ્સ વકીલાત છોડશે તેની શી અસર થવાની ?

ગાંધીજી—પ્રમાણમાં તો અસર થવાની જ. પંડિત મોતીલાલ નેહરુએ વકીલાત છોડવાથી સરકારની પ્રતિષ્ઠાની તૂટી પડતી ઉમારતને એક વધારે ધક્કો લાગ્યો છે એમ હું તરત કહીશ. સર હારકોર્ટ બટલરને પૂછો.

અંગ્રેજ ભાષ—તમે પક્ષકારોને પણ અદાલતોમાં જતા અટકાવી રહ્યા છો ખરા ને ?

ગાંધીજી—હા.

અંગ્રેજ ભાષ—પણ એમ કેમ થયો ? તમારામાં તો તેમને વિશ્વાસ હતો તમે તો જેઓ સાફ દિલ અને પાક હાથે તમારી પાસે આવતા તેમનું જ કામ કરી આવી શકતા હતા. નાપાક હાથે જેઓ આવે તેનો તો તમે જાણ પણ ન પૂછતા. આવા નાપાક હાથવાળાઓનું તમે શું કર્યો ? એવા કેસો તો બાંધે જ આવવાના કે જેમાં બંને પક્ષકારો સાફ દિલ અને પાક હાથવાળા હોય.

ગાંધીજી—નાપાકાની બધાની હું બેધડક સરકારને ભેટ કરીશ.

બને જણા તરફથી હિંદી ભાઈ—અમે તમારી સાથે લડવા નથી આવ્યા, સમજવા જ આવ્યા છીએ એમ તો આપ જાણો છો ? હવે એક જ સવાલ પૂછીએ. તમારા અનુયાયીઓ છે તેમનો અસહકાર તો વેર અને તિરસ્કાર હવેર ખરો થયેલો છે એ ખરું કે નહિ ?

ગાંધીજી—હા, મને મદ્રાસથી એક અંગ્રેજ ભાઈએ પણ આ જાણતમાં લખ્યું છે.

બીજા સાથી ક્યાંથી કાઢું ?

અંગ્રેજ ભાઈ—હું તમારો સિદ્ધાન્ત સમજું છું, પણ તમારા અનુયાયીઓની જખાનમાં તો નહું હેર પડે છે.

ગાંધીજી—હા, હા, પણ મારું કહેવું તો એ છે કે કોઈ ઉદાત્ત કામ પ્રીતિથી કે અપ્રીતિથી કરો,—તેનું ફળ આવ્યા વિના રહેવું નથી. સત્ય બીકથી બોલાવ કે સમજાવવા જોવાય તોપણ તેથી સત્યનું ફળ આવ્યા વિના રહે ?

હિંદી ભાઈ—તમારો સિદ્ધાન્ત ‘પાપને તિરસ્કારો, પણ પાપીને તિરસ્કારો નહિ’ એ છે. ત્યારે તમારા અનુયાયીઓનો સિદ્ધાન્ત હવે લાગે છે—‘પાપીને તિરસ્કારો, પાપને તિરસ્કારવાની જરૂર નથી’ એવો.

ગાંધીજી—તમે અત્યાય નથી કરતા ? કેટલાક પાપ અને પાપી બંનેને તિરસ્કારે છે. પાપને તિરસ્કારે છે એટલે જ તો તેઓ આટલો ત્યાગ કરી રહ્યા છે. ભારે ભારે ભોગો આપવાને તૈયાર થયા છે. કેવળ પાપીને તિરસ્કાર કરનારથી આટલા ભોગો અપાય ? કોઈ મળે નહિ.

અંગ્રેજ ભાઈ—તમારો મૂળ સિદ્ધાન્ત તો પાપીઓની સાથે ન ભળવાનો છે. તો પછી વધે નાપાક સાથીઓ સાથે કેમ કામ કરી સડો ? તમારા જેવી ઉંચી કક્ષાએ ઉભા રહીને કાચું કરનાર પ્રમુખ મહિન હથિયારો વડે કામ કેમ લે ?

ગાંધીજી—તમે સરકારની નાપાકતા અને સાથીઓની અપૂર્ણતાની સરખામણી કરો ? તમે જરા વધારે વિચાર કરી જુઓ તો સમજશે. કોઈ પણ સુધારક—હું સુધારક છું—પોતાને મળે તેવાં હથિયારોથી કામ લેવાને બંધાયેલો છે—મહિન હથિયારો નહિ, પણ આપૂર્ણ હથિયારો કહો.

હિંદી ભાઈ (ઉઠતાં ઉઠતાં)—આપને આજે બહુ તરતી આપી; માર્ક કર્યો. હું અત્યાર સુધી ‘અસહકાર’ સાથે લડતો આવ્યો છું, પણ આજે જ સમજું છું કે જે ‘અસહકાર’ સાથે હું લડી રહ્યો હતો તે તમારી પાસે આજે સમજ્યો તે ‘અસહકાર’ નહિ. અમે બંને તમારા આભારી છીએ.

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ

તા. ૨-૧-૧૯૨૧

નાગપુર મહાસભાનાં ભાષણ

૧

મહાસભાનું બેચ

મારા નાણુવા પ્રમાણે આજે વ્યાસપીઠ પરથી મારા ઠરાવ સામે જે પ્રકારના વાધા રહ્યો થશે એમાનો એ એ છે કે બ્રિટિશ સંબંધ તોડવાનો વિચાર આપણે આજે જ ન કરીએ હું ને-હી રહ્યો છું તે તો એ છે કે જમે તે ભોગે પણ બ્રિટિશ સંબંધ કાયમને માટે સાચવી રાખવો એ પ્રત્નના સ્વાસિમાનને હીલ્પપદ લગાડનાર છે આપણે જે અસહ્ય હું ખ મોગવી રહ્યા છીએ તે દૂર નરાવવા કહેક હિન્દીની અગત રજા છે બ્રિટિશ સરકાર ગેરબંધાર દૂર કરવાની ના પાડે છે, એટલું જ નહિ પણ તે ચોતાની બલ કબૂલ પણ કરવાની ના પાડે છે, અને જ્યાં સુધી તેનું આ વલણ કાયમ રહે ત્યાં સુધી બ્રિટિશ સંબંધ જાળવી રાખવો એટલું જ આપણે જોઈએ છીએ એમ આપણે વ્હી રાકીએ નહિ આપણા માર્ગમા જમે તેવી મુશ્કેલીઓ હોય છતાં આપણે આખા હિન્દને અને દુનિયાને જાહેર કરી દેણ જોઈએ કે બ્રિટિશ પ્રભુ આટલો સાદો ન્યાય પણ નહિ આપે તો કદાચ આપણે બ્રિટન સાથેનો સંબંધ જાળવી ન પણ રાખીએ એ કાણુવાર પણ હું એવી સૂચના કરવા નથી માગતો કે આપણે કોઈ પણ ભોગે બ્રિટિશ સંબંધ તોડી જ નાખવો છે જો બ્રિટિશ સંબંધથી હિન્દુ સ્તાનની પ્રગતિ થતી હોય તો આપણે તેનો નારા કરવો નથી, પણ જો તે આપણા રાષ્ટ્રીય સ્વમાનની આડે આવતો હોય તો તે તોગી નાખવાની આપણી પવિત્ર ફરજ છે બ્રિટિશ સંબંધ યમ રાખવાથી આપણે ચેતે પણ વિશુદ્ધ યદ રાકીશું અને બ્રિટિશ પ્રભુને પણ વિશુદ્ધ બનાવી રાકીશું એમ જે પક્ષ માને છે તે, અને જે પક્ષની એવી જરાયે શકા નથી તે બન્ને પક્ષને માટે આ ઠરાવમા સ્થાન છે કાણુવા તરીકે મિ. ઝેડ્ડેઝુદ્ધાન્ત લો તે વહે છે કે બ્રિટિશ સંબંધ જાળવી રાખવામા હિન્દ મટે જરા પણ શુભ આશા નથી તેમજ કોઈ એ છે કે હિન્દે ઇચ્છાથી જુદા પડી તર્દન સ્વતંત્ર થકુ જોઈએ મિ. ઝેડ્ડેઝુદ્ધાન્તે જવાને માટે પણ આ સુધરેલા કૌમેયધર્મમા સ્થાન છે બીજી દૃષ્ટાન્ત હું ચેતે અને શૌક્તઅલી આપણા હું ખો દૂર થાય કે નહિ, છતાં આપણે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમા જ આપણો વિકાસ કરવો પડશે એટલે સિદ્ધાન્ત હમેશને માટે સ્વીકારવામા આવતો હોય તો તેમા અમારે માટે સ્થાન નથી એવા ચેયમા માફ સ્થાન ન હોઈ શકે આ નવા ચેયમા બને મતર્ન

મહાસભાના બેચ વિષેના ઠરાવ પર મસવત સચિતિમા આપેલુ ભાષણ

અનુયાયીઓને ભેળા કરવાનું બજ રહેલું છે, અને સાથે સાથે બ્રિટિશ પ્રભુ પણ ચેતરો કે તે ન્યાય આપવા ન માગતી હોય તે આ સામ્રાજ્યનો નાશ કરેલો એ દરેક દિન્દીની પવિત્ર ફરજ થઈ પડશે.

હવે આપણે સાધનો વિધેની ક્ષીણોનો વિચાર કરવો રહ્યો. છેલ્લો જવાબ આપવાનો મને હક છે તેથી એ પ્રશ્નમાં હું અત્યારે કતરવા નથી માગતો. હમણાં તો હું ફક્ત બંગાળ પ્રાન્તની ધાવણીમાં બનેલા મઈ કાલના બનાવે જે બોધપાઠ આપ્યો છે તે તરફ તમારું ધ્યાન ખેંચવા માગું છું તમારે સ્વરાજ ને બંધન હોય તો તે કેમ મેળવાય તેનું એક દિવ્દર્શન કાઢે ત્યું. કાંઈ બંગાળની ધાવણીમાં થોડી રકબત અને જપાળી થઈ, ચોરો મતભેદ પણ હશે થશે મતભેદ તો કુનિયા સાથે ત્યાં સુધી રહેવાના જ હું પતિપત્ની વચ્ચેના મતભેદથી માણીતગાર છું, કારણકે હું હજી પણ પતિ છું. ભાંડુભાંડુ વચેના કંટાળા મેં જોયા છે, કારણકે હું ચાર દીકરાનો બાપ છું, અને એ બધાયમાં શારીરિક યુદ્ધમાં તો મને પૂરો કરી નાંખવાની સક્તિ છે. પતિ અને પિતા તરીકેનો વિવિધ અનુભવ મને થઈ ચુકેલો છે. હું જાણું છું કે આપણામાં હંમેશાં રકબત થતી જ રહેશે. પણ જે બોધપાઠ તરફ હું તમારું ધ્યાન ખેંચવા માગું છું તે તો એ છે કે મને બને પણ આગળ જોવાવાળું માન મળ્યું છે, તેમણે મારી દબીકત પૂર્ણ ધ્યાનથી સાંભળી છે, અને એથી વધારે તો એ છે કે મેં તેમના આજ્ઞા જે બોધ નમ્રભાવે ચુકેલો તે મદલ કરીને તેમણે મારા માટેની લાગણી, મારા પ્રતિભા પ્રેમ અને માતૃભાવ પ્રદર્શિત કર્યા છે. જે તમે ફટ હો, તમે બદાહુર હો, જે સ્વરાજ મેળવવાનો તમારો નિશ્ચય હોય અને જે તમારે ખરેખર ઠાંઠેસના ધ્યેયમાં ફેરફાર કરવો હોય તો તમારે તમારો ગુસ્સો સમાવી દેવો પડશે. ગેરહંસારની કંઈ પણ લાગણી તમારા હૃદયને કાતરી ખાતી હોય તો તેને તમારે દબાવી દેવી પડશે અને આ બધું જીવી જવું પડશે. બંગાળી બાહ્યો અને બીજા બધા જે આ મદાન પરિવર્તમાં હદ નિશ્ચય કરીને આવેલા છે તેમની પાસે હું એ જ માગી લઉં છું કે તમારા દેશને સ્વરચ બનાવવા, સિવાયની બીજી કોઈ પણ બાબત પાછળ પ્રયત્ન ન કરતા, તમારા પોતપોતાના દેહ આગળ વધારવા વિનાની કોઈ વાતની ચિંતા ન કરતા, તમારા દેશના સ્વમાનની રક્ષા સિવાયની કોઈ બાબત પર ધ્યાન ન આપતા. જેમનાં મન મઈ કાંઈ દુખાયાં અને જેમને કાંઈ પોતાનાં માયાં કુટી ગયેલાં લાગ્યાં તેવાઓના દબાવવાનું અનુકરણ કરવાની હું તમારામાંના દરેકને સલાહ આપું છું. (દર્જના ચોકાર) ઠાંઠેસની ખાસ બેઠકમાં આપણે જે મદાન યુદ્ધમાં ઉતર્યા છીએ તે વિમલ પૂરો થઈ રહે તે પહેલાં આપણને કદાચ લોકીનો સમુદ્ર તરફ પડે. આ વાતનું મને બાન છે; પણ આપણા પર કે આપણામાંના કોઈના પર જન રડવાનો આરોપ ન આવવો જોઈએ. ભવિષ્યની પ્રભુ પાસે આપણે કહેડાવલું નેંઈયે કે આપણે સહન કર્યું-છે, આપણે પારકાના નાહ પણ પોતાના જનની કુરબાની કરી છે. અને તેથી હું જરાયે આત્મકા ખાધા વચર કદું છું કે જેમનાં માયા કુટ્યાં અને જેમની જીંદગીઓ જોખમમાં આવી પડી કહેવાઈ છે તેવાને માટે હું બહુ સહાનુભૂતિ

દર્શાવેલા માગતો નથી. આમ થયાથી મધુ શું? પોતાના દેશી બાઈઓને જ હાથે મારું એ તો બહેતર છે. આપણે રાને માટે અને કોના પરવેર લેવાનું રહ્યું?

તમારામાંનાં દરેક પાસે માગી લઈ છું કે કોઈ પણ પ્રસંગે તમારા દેશી બાઈ વિરુદ્ધ તમારું લોહી છઠ્ઠી રહ્યું હોય (પણ લયે તે સરકારી નોકરીમાં હોય, દુપી પોલીસમાં હોય કે ડિટકિટપ હોય) તો તમારે ગુસ્સાને ઘણી રાખવાની અને ઘાનો બહો ધોંધી વાળતાં અટકવાની સંભાળ લેવી બેઠશે. એમ સમજાવે કે જે કાણે તમે સામે ધા કરો તે જ કાણે તમારું કામ ધૂળમાં મળી જશે. એ તમારો અહિંસાત્મક કાર્યક્રમ છે. પ્રમુખ સાહેબ પાસે દોડી જઈને તેમની સમક્ષ કહ્યો રહ્યું કરતાં જે અટક્યા તેમને હું અલિનંદન આપું છું. આ ઠરાવ કેવળ હર્ષનાદથી જ પસાર કરી શકે નહિ, બેઠે આ ઠરાવને માટે મારે તમારા હર્ષનાદની જરૂર તો પડશે જ. આ ઠરાવ પસાર કરવાની સાથે સાથે જ હું તમારી પાસેથી દુનિયામાં કશાથી ન ચળી શકે એવી શ્રદ્ધા અને નિશ્ચયની આશા રાખું છું. હું જાણું છું કે તમારો નિશ્ચય જેમ બને તેમ વહેલું સ્વરાજ મેળવવાનો છે. અને તમારી ઈચ્છા એ સ્વરાજ કાયદેસર, માનવર્યા, અહિંસાત્મક અને શાન્ત સાધનોથી જ મેળવવાની છે. હથિયારથી આપણે સરકારનો મુકાબલો કરી શકીએ એમ નથી, પણ બેને હું આત્મજળ કહી રહ્યો છું તેનાથી આપણે સરકાર સામે જૂઝી શકીએ એમ જીયે. આ આત્મજળ કેઈ એક જ માણસના—પણ તે સંન્યાસી હોય કે કહેવાતો મહાત્મા હોય—અધિકારની વાત નથી. આત્મજળ સ્ત્રી કે પુરુષ સર્વ મનુષ્યના અધિકારની વાત છે; અને તેથી મારા દેરાળધુઓ બે આ ઠરાવને સ્વીકારવા માગતા હોય તો તેમને હું કહું છું કે તેઓ તેને દૃઢ નિશ્ચયથી સ્વીકારે, અને સમજાવે કે મેં હવે વર્ણવી તેવી શુભ પેઠમાં તે સ્વીકાર્યો છે. પ્રભુ તમારી પાસે આ ઠરાવ સર્વાનુમતે સ્વીકારાવે અને તમારામાં એક વર્ષની અંદર આ ઠરાવને પાર પાડવા માટેનાં ધૈર્ય અને બળ પણ મેરે.

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૨-૧-૧૯૨૧

નાગપુર મહાસભાનાં ભાષણ

૨

મારી આંગળ મૂળ કરાવ, સામાન્યમાં રહેવાવાળી બાબત, પ્રત્યક્ષતાક રાખ્યાંત'ત્ર અને રાખ્યો હોય નાંખવાની સૂચના, એ બધી વિવિધ પ્રકારની સૂચનાઓ પડેલી છે. આપણાં દુઃખો દૂર ન થાય તો હું હતુએ હતું છું કે ચિટિયા સંભળ તોડી નાંખવો નેહાયે. બંધારણમાં ફેરફાર કરવાનું કારણ આ છે અને ને દુઃખો દૂર થશે તો પરસ્પર ચર્ચા થયા પછી સ્વરાજ માટેનું સમાધાન આવવાનો સંભવ રહે છે ન. આમાં પ્રપંચ જરાયે નથી. રજી કયાં પ્રમાણેના મહાસભાનાં ધ્યેયથી તો બને પસને આવવા માટેનાં માર્ગ પ્રસ્તા રહે છે. ને આવું નામ પ્રપંચ હોય તો એને આપણે આવકાર નહયે. હાથેસર અને શાન્ત સાધનો તો મહાસમાધર્મના પાયા રૂપ છે. યૂરોપીઓને આપણે નહર કરવું નેહાય કે અમારાં દેશમાં તમારી છાંદસી સહીસવામતીમાં છે અને તમારી તોયો જયેરે તો વિનાશનાં સાંધનો નહિ પણ કેવળ રમકડાં છે. આ કાણે તો વિ'સાનો જરાયે સંભવ નથી. અત્યાર સુધી આપણે ફક્ત સિદ્ધિત નર્મ સાથે જ કામ લેવાનું હતું; હવે આપણે હોડસમુદાય સાથે કામ લેવાનું છે. સ્વરાજ ને નાગેશીલયો સાધનોથી મળવાનું હોય તો તે સ્વરાજ પણ નાગેશીલયું છે. ઉરકામને અપમાનથી મુક્ત કરવા માખતા હોઈયે તો આપણે શાન્તિ ભગવંતી નેહાયે; નહિ તો આ

મહત્ત્વ સંમિતિમાં આવેલું; મહાસભાનાં વધારાઓમાં પ્રચિદ્ધ થયેલું.

તેમના દિલમાં એવાં સંરાય હશે કે આ સંસ્તનત કેમ નહિ સમજી નય, આવી સંસ્તનત પશુ છેવટે સમજી જશે અને ન્યાય આપશે, ધારાસભાઓમાં જઈને તેમને સમજાવી શકું, એવા મતના લોકોને માટે પણ આ ઠરાવથી મહાસભામાં સ્થાન રાખેલું છે.

આપણે સંસ્તનતને દંડ દેવા નથી માગતા. અમેજી સંસ્તનતને મિટાવીને જ સ્વરાજ મેળવવું એમ આમાં નથી. એ જ સંસ્તનત એ આપણને ન્યાય દેવા તૈયાર હોય, અધિકાર દેવા તૈયાર હોય તો આપણે તેની અંદર રહેવાને તૈયાર છીએ. આને હું ન્યાયપથ કહું છું. એ પથે જતાં આપણને ખાધા કે વિદ્ય નથી.

માટે હું તમને કહું છું કે એ તમને આ ઠરાવ કબૂલ હોય, આપણે સ્વરાજ લેવું છે અને તે આ ઠરાવમાં કહ્યું છે તેવા દંડથી લેવું છે એ તમને કબૂલ હોય તો તમે દિલમાં દંડ પ્રતિજ્ઞા કરો. કેવળ ઠરાવ પસાર કરી દીધો એટલે કામ ખતમ નથી થયું. તમે પ્રતિજ્ઞા કરો તો સ્વરાજ જરૂર મેળવશે. પંજાબના જીવમેને અને બિલાસના અન્યાયને દુરસ્ત કરી શકો.

તમને એમ કહેનારા વક્તા પણ આવશે કે આપણા ઉદ્દેશને હાંસલ કરવાને ફાવે તેવાં સાધનો વાપરી રાણીએ આનો જવાબ પ્રસંગ આવશે તે વખતે હું આપીશ. અત્યારે તો હું એટલું જ કહીશ કે મહાસભાને આપણે આદર્શ ઠરાવીએ તો તે આજનો સમો જોઈને જ ઠરાવવો જોઈએ. મારે યોતાને માટે તો એ જ ધર્મ છે કે હિંસા કરીને મારે સ્વરાજ મળવું હોય તો તે નથી જોઈવું, મોક્ષ મળતો હોય તો તે પણ નથી જોઈતો; ઇશ્વરની ભક્તિ પણ હિંસા કરીને યતી હોય તો મારે તેવી ભક્તિ નથી જોઈતી. તમારે માટે આજે આ ઠરાવમાં બતાવ્યાં છે તેવાં શાન્તિનાં અને અને સમ્બાધનાં સાધનો જ યોગ્ય છે. તેવા સાધનોથી જ તમારી પર ધણેલા અન્યાયોને તમે દુરસ્ત કરી શકો.

હું તમને હવે વધારે કંઈ નથી કહેવા ઇચ્છતો. આજ હિન્દુસ્તાનમાં ગાંધેર કેટલી નિશ્ચિતિ થયેલી છે તે હું ખાજાનું છું અને તેથી માનું છું કે તમને કંઈ વધારે સંજ્ઞાવવાની જરૂર નથી.

મારે વિવેચન પૂરું કરતાં પહેલાં હું તમારી સમક્ષ એક આદર્શ પાઠ વર્ણવવા ઇચ્છું છું. હવે બંગાળ કૅપમાં થોડો કચેરો યથો હતો. તે સાંજીનીને અને દુઝ થયું-સ્વતંત્રતા કંઈ રીતે મેળવાય તે બતાવું એમ જાણીને હું ત્યાં ગયો. અદબની સાથે મારે કહેવું હવું તે એ ભાઈઓને કહ્યું. મેં તેમને કહ્યું કે તમારામાંથી કયો પક્ષ ન્યાયી છે અને કયા પક્ષની ભૂલ છે એ હું નહિ કહી શકું, પણ મેં તમે તમારા અણબનાવને દુરસ્ત કરાવી લેવા ઇચ્છતા હો, હિન્દુસ્તાનને માટે સ્વરાજ લેવા માગતા હો, દિલ સારું અને નિર્મળ કરવા માગતા હો તો તમે બધી વાત ભૂલી જાઓ. તમારી બધી વધાર તમે અહીંની અહીં દંડનાવીને છો. અને એ બંને પક્ષો સમજી ગયા. સ્વરાજ જોઈવું હોય

તો પોતાના ભાઈએ ઇન કરી દોષ કે માથું ફેંક્યું દોષ તોયે આપણે સરકાર પાસે ન જવું; અધ્યક્ષ પાસે પણ શું કામ જવું પડે ? મને કાંઈ લાક્ષી આરે તો હું તે સામે નમન કર. તેને છતવાનો એ જ અવસર છે. તેમ ન વળીયે. તો આપણાથી ક નહિ બને. જો તમે દંડ દો, બહાદુર દો, જો સ્વરાજ મેળવવાનો તમારો નિશ્ચય હોય, અને જો તમારે ખરેખર મહાસભાના ધ્યેયમાં ફેરફાર કરવો હોય, તમારે તમારો ગુસ્સો સમાવી દેવો પડશે ગુર્જરસાધની કંઈપણ લાગણી તમારા કંઈ કોતરી ખાતી હોય તો તેને તમારે દમાવી દેવી પડશે અને આ બધું બૂલી જવું પડશે. બંગાળી ભાઈઓ અને અન્ય સર્વ જે આ મહાન પરિવર્તમાં દંડ નિશ્ચય કરીને આવેલા તેમની પાસેથી હું એજ માગી લઉં છું કે તમારા દેરાને સુંદર બનાવવા સિવાયની બીજી કો બાબત પાછળ પ્રયત્ન ન કરતા; તમારા પોતપોતાના દંડ આગળ વધારવા વિનાની કે વાતની ચિંતા ન કરતા; તમારા દેરાના સ્વમ્મનની રક્ષા સિવાયની કોઈ બાબત પર ધ્યાન ન આપતા. જેમનાં મન અર્થ કાંઈ દુખાયા અને જેમને પોતાનાં માથા કૂટી ગયેલાં હોય તેવાઓના દૃષ્ટાન્તરું અનુકરણ કરવાની હું તમારામાંના દરેકને સલાહ આપું છું. (હર્ષ-પોષક) મહાસભાની ખાસ બેઠકમાં આપણે જે મહાન યુદ્ધમાં ઉતર્યા છીએ તે વિશ્વક પૂર્ણ રહે તે પહેલાં આપણને કદાચ લોહીનો સમુદ્ર તરવો પડશે. આ વાતનું મને બાન છે. પ આપણા પર કે આપણામાંના કોઈના પર ખુન રેડવાનો આરોપ ન આવવો જોઈએ. ભવિષ્ય-પ્રભ પાસે આપણે કહેવડાવવું જોઈએ કે આપણે સદન કર્યું છે, આપણે પારકાના નહિ પોતાના બનની કુરબાની કરી છે. અને તેથી હું જરાયે આચકો ખાધા વગર કહું છું જેમના માર્ગ કૂટેલા અને જેમની જીંદગીઓ જોખમમાં આવી પડી કહેવાઈ છે તેવાને માટે બહુ સહાનુભૂતિ દર્શાવવા માનતો નથી આમ થવાથી ગયું શું ? પોતાના દેશી ભાઈઓને કદાચ મરતું એ તો બહેતર છે. આપણે ચાને માટે અને કોના પર ભેર લેવાનું રહું રિટરિટવ કે સરકારનો કોઈ પણ અમલદાર મને મારી લે તોયે હું તેની સામે સરકારને પાસે ફરીઆદ નહિ કરું, પણ ઇશ્વર પાસે ફરીઆદ કર અંદર અંદર આપણે સહાર પર નહિ કરીયે ત્યાં સુધી સ્વતંત્રતા નહિ મળે. બંગાળી ભાઈઓએ દંગો કર્યો, પણ તેઓ સમજ ગયા કે તરત સાવધાન થઈ ગયા જેઓ હિંસાને ધર્મ સમજે છે તેમને હું કંઈ નથી કહેવા માગતો, પણ જેઓ પોતાને અસહકારવાદી ગણાવે છે તેમને હું જરૂર દખાવીને કહું શકું. તેમણે ગુસ્સો નહિ કરવા એકરાર કર્યો છે હું બંગાળના પ્રતિનિધિ ભાઈઓને આ પ્રસંગે મુખારકબાદી આપું છું. તમે સહુ તેમની પેઠે જ વર્તશો તો મને સ્વ માત્ર શક નથી કે તમે સ્વરાજ મેળવી શકશો. તમને મારનારને તમે માફી આપો તે નામદીથી નહિ આપો. મને કોઈ આરે તો હું તેને નામદીથી બરદાસ્ત નહિ કરી લઉં. હું જાણું કે તે ખરેખરો નામદી છે. તેની દયા ખાંધને મારા ધર અત્યાચાર કરનારને પણ હું માફી દઉં એમ બહાદુરી છે. આ કદાચ તમારી પાસે મુક્તી લેવાએ આ પદાર્થ પાકે હું તમારી સામે મુકું છું. સાથે સાથે જ હું તમારી પાસેથી દુનિયામાં દશાથી ન અણી મોકે એવા શ્રદ્ધા અને નિશ્ચયન પણ આશા રાખું છું. હું જાણું છું કે તમારો નિશ્ચય જોમ બને તેમ વહેતું સ્વરાજ મેળવવાનો

અને તમારી ઈચ્છા એ સ્વરાજ કાયદેસર, આંદોલનીમય, અહિંસાત્મક અને સ્વંત્ર સાધનોથી ને મેળવવાની છે. હથિયારથી આપણે સરકારનો મુકાબલો કરી રાકીયે એમ નથી, પણ જોને હું. આત્મબળ કહી રહ્યો છું તેનાથી આપણે સરકારની સામે જૂઠી રાકીયે એમ 'છાયે' આ આત્મબળ કોઈ એક જ માણસના—પછી તે સંન્યાસી હોય કે કહેવાતો મહાત્મા હોય—અધિકારની વાત નથી. આત્મબળ સૌ કે મુક્ત સર્વ મનુષ્યના અધિકારની વાત છે. તેથી મારા દેશજન ધુઓ ને આ ઠરાવને સ્વીકારવા માગતા હોય તો તેમને હું કહું છું કે તેઓ દૃઢ નિશ્ચયથી સ્વીકારે અને સમગ્ર લે કે મેં ઉપર વર્ણવી તેવી શ્રુત પંથમાં તે સ્વીકાર્યા છે. 'પ્રજાતમારી પાસે આ ઠરાવ સર્વાનુમતે સ્વીકારાવે અને તમારામાં એક વર્ષની અંદર આ ઠરાવને પાર પાડવા જોઈશે ધૈર્ય અને બળ પ્રેરે.

૪*

અસહકારનો ઠરાવ

મહાસભાનો ઠરાવ કોઈ બંધિના 'અંતરના નાદ'ની આડે આવી શકે નહિ. એનો એવો અર્થ કરવો એ મૂલ્ય છે. મહાસભાના ઠરાવને એ રીતે બંધનકારક ગણવાનો મેં કદી આમદ નથી બતાવ્યો. હજારત મોહાની સાહેબ વિદ્યાર્થીઓની બાબતમાં મુદતી ૧૬ વર્ષની વયમર્યાદાની સામે છે. હું કહીશ કે સોળ વર્ષની અંદરનો કોઈ વિદ્યાર્થી રાજા ઇરાવાને નિશ્ચયે હશે તો આ દુનિયામાં તેને કોણ અટકાવી શકનાર છે ? પણ કુળની વયનાં બાળકોને આપણે અસહકારનો ઉપદેશ ન કરવો ઘટે. એમના અંતઃકરણને ભયેત કરવાનું કામ આપણું નથી, પણ એમના ગણાપનું છે. 'અંતરના નાદ'ને માન ન આપતાં મહાસભાની આજ્ઞાને માથે ચડાવવાની સૂચનાને હું મળતો નથી થઈ શકતો. માનવીના અંતરમાંથી નીકળતો નાદ એ પવિત્ર દેવી વસ્તુ છે. મારા પોતાના અંતરના નાદનો વિરુદ્ધ હું મહાસભાની ભલામણ થયેલી જોઉં તો શું કરું ? મારે તો હજારોની એકનીએ કરેલી આજ્ઞાની વિરુદ્ધ જઈને પણ મારા 'અંતરના નાદ'ને માન આપવું રહ્યું. આથી જ મેં અલીગઢ અને કાશીના વિદ્યાર્થીઓને 'અંતરના નાદ'ની પવિત્રતા ફરી ફરીને સમજાવવા પાછળ એટલી તરદી લીધી. પોલીસ અને હફકરી લોકોના સંબંધમાં પણ સાહેબ લોકોના નોકરોને ફોડવાનો ઠરાવમાં આશય નથી. એમાં તેમને એટલું જ સમજાવવાનો આશય છે કે આ સેતાની સરકારની સેવા બળવીને તેઓ સ્વદેશનું અકલ્યાણ કરે છે. આ તેમને સ્પષ્ટ ભય એટલે તેઓ નોકરીઓ છોડે. આપણે તેમની વફાદારીને કે નોકરીને અંગે રહેલી તેમની ફરજ વિરુદ્ધ તેમને નથી હસેરતા. આપણે તો માત્ર એમનાં અંતઃકરણમાં બળતી આત્મજ્યોત હોલવી ન નાંખવાને જ એમને સમજાવવાયે છાયે. આ વાતને કહો, તો...

હજી વધારે સ્પષ્ટ કરું. જો હું પોતે જનરલ ડાયરની હાથ નીચેના કોઈ સિપાઈ હોત અને જીવિયાંવાણમાં મને નિર્દોષ માંણસો પર ગોળી ચલાવવાનો હુકમ મળ્યો હોત તો હું છવને જોખમે પણ એ હુકમનો અનાદર કરવાનો મારો ધર્મ અજૂત. સિપાઈની છાંદગીની સજામાંથી હું વાકેફ છું, છતાં હું કે જે કોઈ સિપાઈને એના અમલદાર તરફથી એના પોતાના 'સ્વધર્મ'ની વિરુદ્ધ જનરો હુકમ મળે તો પોતાની છાંદગી આપીને પણ એ હુકમનો અનાદર કર્યે જ એને છુટકો રહ્યો. મને હશે કે જે આ કરાવને પાસ કરીને તમે છેલ્લા ત્રણ મહિનામાં સરકાર ભેડે અગર તો આપણી મુશ્કેલી મહેલાં વિખવાદ અને ક્રોધ કડવાય સર્વ કંઈ ભૂલી જશે અને કેવળ એકચિત્ત થઈને કરાવમાં દોરેલા કાર્યક્રમ પાર પાડવાના કામમાં લાગી જશે. આટલું કર્યો તો હું ફરી એકવાર તમને યાદ આપું છું કે સુરજાન મેળવવાને એક વરસ તો નહિ, પણ નવ મહિના પણ તમને લાગવાના નથી.

૧ નાગપુરના અન્ત્યજને આગળ

ગાંધીજીને આ પેરિષદ્નું પ્રમુખસ્થાન લેવાની સૂચના બે સુધારક ગૃહસ્થોએ કરી. તેમણે કહ્યું કે 'મદદાત્મા ગાંધીના રાજકીય મતો સામે અમને મેળ નથી. મદદાત્માજીએ મને તેટલું મોટું કાર્ય કર્યું હોય તોપણ જ્યાં સુધી અસ્પૃશ્યતાને તેઓ નાણુદ કરાવી શક્યા નથી ત્યાં સુધી તેઓ મદદાત્માપદને લાયક નથી. આજ સુધી આપણે મટિ મદદાત્માજીએ કહ્યું જ કર્યું નથી. તેમને આપણા પ્રયત્નોને માટે સદ્દાનુમતિ છે. આપણે જનતિને અર્થે આપણને ગાંધીજીની ગરજ નથી. રાજ્યમાં સારા કાયદાઓ પ્રકાશને પણ આપણે આપણી જનતિ કરાવી શકશું, પણ અસ્પૃશ્યતાને આપણે કાયદાની મર્યાદાથી છાદી શકાય તેમ નથી.'

આવા હુકમોથી જ્યારે સલાનો આરંભ થયો ત્યારે ગાંધીજીને અસ્પૃશ્યતા વિષે અને અન્ત્યજનેની જનતિ વિષેના પોતાના વિચારો ખૂબ સ્પષ્ટતાથી જોણવાની જરૂર પડી. પહેલાં તો આખા દિવસના શકિતો દેવાથી તેમનો વિચાર દુકામાં પતાવી દેવાનો હતો. ગાંધીજી હિન્દીમાં બોલ્યા:

“ આ સલાનું અધ્યક્ષસ્થાન હેતાં મને ધણે આનંદ થયો છે. ”

સાર કરતા પહેલાં ગાંધીજીએ ત્રણ સવાલ કર્યા. હું બોલું છું તે સહ સમજે છે ? જનજાળ 'હા' મળ્યો. અન્ત્યજને દોષ તેમને હાથ લેવા કરવાનું કહેતાં ધણા હાથ લેવા યયા. જનજાળ પોણા જામ અન્ત્યજને હતા.

“ આટલા બધા અન્ત્યજનેતર હોકો આ સલામાં આવેલાં જોઈ હું બહુ ખુશ થયો છું. ”

સુધારક અને 'મારી' વચ્ચે ફરક

“અન્યભ્રમની હાલતનો અભ્યાસ હું કેટલાયે જગ્યાએ કરી રહ્યો છું આ વિષયમાં આપણા મોટા મોટા સુધારકોના જેવો હું નથી સુધારકો ને રીતે કામ કરે છે તે રીતે હું કામ કરતો નથી ન્યારથી હું હિન્દુસ્તાનમાં આવ્યો છું ત્યારથી સુધારકો ને દબથી કામ કરી રહ્યા છે તેની ઉપર મેં વિચાર કર્યો છે પણ હું ને કામ કરે છું તેમાં દૂરી છે અગર તો ખીલવો કરે છે તે વધુ સાર છે એવું મને નથી લાગ્યું મારામાં દૂરી હોય એ સંભવિત છે, પણ દૂરી નથી એવો જ મારો વિશ્વાસ છે

મારું કામ

“હું કામ કરે છું તે આ પ્રમાણે છે. અસ્પૃશ્યતા એ પાપ છે, તેથી એ પાપને હટાવવું જોઈએ અસ્પૃશ્યતાને હટાવવી એ હું મારું મર્તવ્ય સમજું છું, પણ તે અન્યભ્રમેની અદરથી નહિ પણ હતર હિન્દુઓમાંથી હટાવવી જોઈએ અસ્પૃશ્યતા એ હિન્દુ ધર્મની અતિશયતા છે મદ્રાસમાં એક સ્થળે હું જોયો હતો જેવી આપણી સંસ્થાનમાં બગ મારી રાજતાનિયત હું જોઈ છું અને જેમ એ દુરસ્ત કરી ન શકું તો તેને મિટાવવા હું ઇચ્છું છું, તેમ હું માનું છું કે હિન્દુ ધર્મમાં અસ્પૃશ્યતા એ શારે રાજતાનિયત છે

આપણી હાલત જૂરી કેમ ન હોય ?

“સ્વ ગોખલેએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં ત્યાનો બધો મામલો નવર્યા બાદ નહિ હવે ‘આપણી હાલત આવી જૂરી કેમ ન હોય ?’ જેમ આપણે અન્યભ્રમેને અસ્પૃશ્ય સમજીએ છીએ તેમ યુરોપની પ્રજા પણ આપણને, હિન્દુસંસ્થામાં બધાને, અસ્પૃશ્ય સમજે છે. તેમની સાથે રહેવા આપણને પરવાનગી નહિ, તેમના જેટલા આપણને હક પણ નહિ જેટલા જોહાલ હિન્દુ સમાજે અન્યભ્રમેને કર્યા છે તેટલા દક્ષિણ આફ્રિકાના ગોરાઓએ હિન્દીઓને કર્યા છે હિન્દુ બહારના સંસ્થાનના જેટલા સરકારના છે તેમાં પણ ગોરાઓનું વર્તન તેણે જ છે, જેણે હિન્દુ સમાજનું વર્તન અન્યભ્રમે સાથે છે માટે જ ગોખલેજીએ કહેલું કે ‘આપણે હિન્દુ સમાજે બતાવેલી રાજતાનિયતનું ફળ મળી રહ્યું છે સમાજે મોટું પાપ કર્યું છે, શારે રાજતાનિયત કેળાવે છે, એને પરિણામે જ આપણી જૂરી હાલત દક્ષિણ આફ્રિકામાં થયેલી છે’ મેં તરત તેનો સ્વીકાર કરી લીધો એ વાત સાચી સાચી હતી ત્યારપછીનો મારો અનુભવ પણ તેવો જ છે.

શુસ્ત હિન્દુ

“હું પોતે હિન્દુ છું, હું દાવો કરે છું કે હું શુસ્ત હિન્દુ છું મારો વિરોધ દાવો છે કે હું સનાતની હિન્દુ છું આને યુગરાતમાં હિન્દુ સમાજની સાથે મારે મોટા અગરો ચાલી રહ્યો છે હિન્દુ સમાજ—ખાસ કરીને વૈષ્ણવ સમાજ મારો સનાતની હિન્દુ હોવાનો દાવો ઇતકાર કરે છે, છતાં હું મારો દાવો કાયમ રાખું છું અને હું છું કે હું સનાતની હિન્દુ છું.

હિન્દુ સમાજની મોટી આગ્રહ

હિન્દુ સમાજની આ ભારે મોટી આગ્રહ છે બીજી આગ્રહો પણ બહુ છે પણ એ તો આજે દૂર કરો કે દબાર વરસ પછી કરો તોયે કાંતબ્ય કરો, પણ હું અન્યત્રની અસ્પૃશ્યતાને સાખી શકતો નથી અસ્પૃશ્યતાની હું બરદાસ કરી શકતો નથી હિન્દુ સમાજનું દર્શન્ય છે > અસ્પૃશ્યતાને દૂર કરવા માટે ભારે તપશ્ચર્યા કરે મેં કહેલું છે ને આજે પાછો હિન્દુ સમાજને મ્હુ હું કે ન્યા સુધી અસ્પૃશ્યતાના પાપમાર્થી હિન્દુ સમાજ સુકત નહિ થાય ત્યા સુધી સ્વરાજ્યસ્થાપના અસંભવિત છે મારા ઉપર તમે કૃતબાર રાખતા હો તો તમને કહુ છું કે જેલુ દર્દ અન્યત્રને અસ્પૃશ્ય રહેવામાં છે તેથી વધારે દર્દ મને અસ્પૃશ્યતા હિન્દુ ધર્મમાં હોવાથી છે અસ્પૃશ્યતા હિન્દુ સમાજમાં કાયમ છે ત્યા સુધી મને લાજ આવે છે અને હિન્દુ છું એવો કાવો કરતા પણ મને સંકોચ થાય છે આજે મરાઠીમાં જેઓ મારી આગળ જોયી મયા તેઓએ આશિષ કર્યો છે ને પદ હિન્દુસ્તાને મને આપ્યું છે પણ ને મેં સ્વીકાર્યું નથી, તેને માટે હું લાયક ત્યારે ન થાક કે ન્યારે હિન્દુ ધર્મમાંથી અસ્પૃશ્યતા નીકળી નય (ગાધીજીના બાપજી દરમિયાન બે વાર તાળીઓના અવાજ યથ ગયા દતા અહીં વળી ડીજ વાર અવાજ ધરો એટલે ગાધીજીને કહેલું પડ્યું કે 'હું ન્યા કદયતા ઉદ્ધારો આપવા માગું છું ત્યા તમે અવાજથી મને ન રોકો ') હું તમને પૂછુ છું કે તમે મને કહી શકતા હો તો કહો કે એક આદમી શી રીતે કામ લેવાથી કેલાયે વરસના રિવાજને એક દિવસમાં મટાડી શકે મને કોઈ બતાવી શકે કે આમ કરવાથી આજ એને હડાવી શકાય તો હું આજ હડાવુ પણ હિન્દુ સમાજ પાસે દોષનો સ્વીકાર કરાવવો અને તે દોષ સુધરાવવો એ કહ્યું છે

મુરકેલીઓ

હું ને કહુ છું તે જ કરે છું હું ને કામ કરી રહ્યો છું તેમાં મારી ધર્મપત્નીને સામેલ કરવામાં મને કબ્ત પડ્યું છે, મને ને તપશ્ચર્યા કરવી પડી છે તે પરથી હું તમને અન્યત્રને અને હિન્દુ સમાજને બતાવવા માગું છું કે આ કામમાં ભારે મુરકેલીઓ રહી છે તેથી હું એમ નથી કહેવા માગતો કે આ કામને બધ પાડવું પણ કામ શી રીતે લેવું તેની પદ્ધતિ વિચારી લેવી જોઈયે માટે જ તમારા કરાવો મને પસંદ નથી પડતા

તમે કરાવ કરવા માગો છો કે અન્યત્રને જેલ્યા દેવાવયો છે તેમાં નવાનો દહ દોવો જોઈયે એ કેમ બની શકે ? હિન્દુ ધર્મમાં ન્યા સુધી વર્ણાશ્રમધર્મને પ્રધાનપદ આપવામાં આગ્યું છે ત્યા સુધી એમ વહેવું કે દરેક દેવાલયમાં પ્રત્યેક હિન્દુ નજ સહે એ આજ નહિ અને આજે એ સમાજમાં દાખલ કરવું અસંભવિત છે હિન્દુ સમાજ આને માટે તૈયાર નથી મારો અનુભવ છે કે ઘણા દેવાલયોમાં અન્યત્રને સિવાયની બીજી કેટલીક ભૂતિઓથી પણ નથી નજ શકાય મદ્રાસમાં કેટલાક દેવાલયોમાં તો હુંયે નથી નજ શકતો મને એ વિષે કંઈ નથી હું એમ પણ કહેવા તૈયાર નથી કે આમ હિન્દુ સમાજની સક્રિય

દષ્ટિ છે તો તેનો દોષ છે. દોષ હોય પશુ, પરંતુ કઈ દષ્ટિથી એ દોષ કરાયેલો છે તેનો ખ્યાલ કરવો જોઈએ. એ કાર્ય જે સંયમની દષ્ટિથી કરવામાં આવતું હોય તે હું નાંદિ કહું કે સહુને દેવાલયોમાં જવાનો અધિકાર હોવો જોઈએ, હિન્દુસ્તાનમાં પૃથક્ પૃથક્ સંપ્રદાયો છે, તેને હું નષ્ટ કરવા નથી માગતો. હિન્દુ સમાજનું પતન સંપ્રદાયોથી કે વર્ણાશ્રમથી નથી થયું પતન થયું છે તે તો વર્ણાશ્રમમાં રહેલા સૌન્દર્યના અને સંયમના ત્યાગથી થયેલું છે તમારે એ સમજી લેવું જોઈએ કે વર્ણાશ્રમધર્મ એક ચીજ છે અને અસ્પૃશ્યતા એ બીજી ચીજ છે. વર્ણાશ્રમધર્મ દોષિત છે, તેમાં પાપ છે, એમ કહેવામાં પશ્ચિમની પદ્ધતિનો પ્રયોગ છે. હું એ પદ્ધતિનો પ્રયોગ નથી કરતો. એના સ્વીકારે હિન્દુસ્તાનને પાડયું છે અન્યત્રના આશીર્વાદ અને અન્યત્રની પ્રસન્નતા હું મરૂતમાં લેવા નથી ચાહતો તેથી હું આજે સાફ કહી દેવા છું કે આ કામમાં હું બહુ કષ્ટથી ભળ્યો છું, કારણ હું અસ્પૃશ્યતાનો દોષ મટાડવામાં અન્યત્રની અને સુધારકોની સાથે છું બીજી બાજુએ તમે તે એ ને કરવા માગો છો તેમાં હું સામેલ નથી. હું કોઈ પણ હિન્દુને નથી કહી શકતો—કારણ હું તે માનતો નથી—કે દરેક હિન્દુએ એકબીજાની સાથે ખાઈ, પીણ કે બેઠીવ્યવહાર કરવો તેની આવશ્યકતા નથી હું કહું છું કે જે માણસ આ ત્રણે વ્યવહારનો ત્યાગ કરે તે સંયમી હોઈ શકે છે અને સ્વચ્છંદી પણ થઈ શકે છે. હું માનું છું કે એ ત્યાગ સંયમવૃત્તિથી જ થયેલો છે.

હું ચોતે અન્યત્રની સાથે ખાઈ છું પીઈ છું. એક અન્યત્ર છાકરીને મેં કાંઈ કીધી છે. એ છાકરી મને પ્રાણી ખારી છે. છતાં હિન્દુ સમાજને હું નાંદિ કહું કે તમારી ત્યાગવૃત્તિને તમે હાલી દો. હું માનું છું કે મારા જવાને માટે પણ હિન્દુ સમાજમાં સ્થાન છે સંન્યાસી ન હોવા છતાં હું કરી રહ્યો છું તેમ કરનારને માટે હિન્દુ સમાજની અંદર સ્થાન છે. મુસલમાનો મને કંઈ ખાઈ વસ્તુ આપે અને તેમની પાસેથી હું તે ખાઈ લઉં તેમ અન્યત્રને પાસેથી પણ હું ખાઈ વસ્તુ લઉં શકું છું. પણ એમ કરવાને હું હિન્દુને ફરજ પાડવા નથી ઈચ્છતો, કારણકે આમ કરવામાં સંયમ વૃદ્ધિ છે. એ સંયમમાં હિન્દુ સંસારની રક્ષા રહેલી છે વર્ણાશ્રમને કે ખાવાપીવાના વ્યવહારને મટાડવો અને અસ્પૃશ્યતાને મટાડવી એ એક વસ્તુ નથી. એક વસ્તુ સંયમ છે, જ્યારે બીજી વસ્તુ સયતાનિયત છે. હું અભ્યાસી છું અને અધ્યયન કરી રહ્યો છું, એટલે મને જ્યારે લાગશે કે મારી સમજમાં ભૂલ હતી તે જ દિવસે હું મારી ભૂલ કમ્પલ કરી લઉં પણ અત્યારે તો હું કહેવાને તૈયાર છું કે જેઓ અસ્પૃશ્યતાનો ખ્યાલ કરી રહ્યા છે તેઓનામાં હું પાખંડ જ જોઈું છું, સયતાનિયત જોઈું છું તેઓ તેઓ ખ્યાલ કરી રહ્યા છે તે સયતાનિયત છે.

પ્રતા- મેં મારી મર્યાદા, મારું શું કામ છે તે કહી દીધું છે, તેની પદ્ધતિ પણ મેં જણાવી
કુનો કીધી છે. હું નથી માનતો કે સુધારકો અન્યત્રના કામ કરીને, તેમને કેળવણી આપીને
અસ્પૃશ્યતાનો દોષ મટાડી શકે કે એના ઘણાંએને બાંધું છું કે જેઓ ખેડોર્મ પા ખૂલ

બોલે છે, 'પણ જ્યારે' સ્પર્શ કરવાનો પ્રસંગ આવે છે ત્યારે હરી નય' છે. 'આવી દબ સાથે મારી ભિત્તતા છે, અને હું કહેવાને ઇચ્છું છું કે આ રીતે સુધારો નહિ થાય ! પણ બીજી તરફ હિન્દુ સમાજ સમજીને ત્યારે કરશું એમ કહેનારનો પણ મને કંટાળો છે. હું તો અન્યત્રેને કહી રહ્યો છું કે આપા પાપ સામે હું પોતે તો અસહકાર ન કરે. અહીં આવેલા અન્યત્રેતર લોકોને હું કહીશ કે સમાજના આ પાપની સામે—આખા હિન્દુ સમાજ સામે હું એકલો અસહકાર કરું એવા પ્રસંગ પણ ને એ પાપ કાઢ રીતે દૂર ન થાય તો આવે. સંસ્તનતની રાયતાનિયત મટાડવી મને એટલી બધી મુશ્કેલ નથી લાગતી. સંસ્તનતની રાયતાનિયત હુન્યવી છે. અસ્પૃશ્યતાની રાયતાનિયત ધાર્મિક રંગ લીધો છે. હિન્દુઓ તો એમ ન સમજે છે કે અન્યત્રેને અડવોમાં પાપ છે. તેમને મનાવવાનું કામ કંઈ છે. આપણામાં એટલી 'મંદતા, આજસ આવી ગયાં છે, આપણે એટલા બધા દુઃખમાં ડૂબેલા છીએ કે આપણે વિચાર પણ કરી શકતા નથી. આપણા ધર્માધિકારીઓ પણ અજ્ઞાનમાં એટલા બધા ડૂબેલા છે કે તેમને સમજવી ન ન શકાય. અસ્પૃશ્યતાદોષના નિવારણનો અર્થ ન એ છે કે એનો હિન્દુ સમાજ પારો સ્વીકાર કરાવવો. અન્યત્રેને કરોડો હિન્દુઓનો નાશ કરીને અસ્પૃશ્યતાના દોષને મટાડી શકે એ અસંભવિત છે. વેદમાં કે મનુસ્મૃતિમાં ને એવું ફરમાન હોય તો વેદને બદલવા જોઈએ. પણ બીજા ધર્મશાસ્ત્રો કાણ સ્વીકારે ? હું સંસારી છું, ધર્માધિકારી હોવાનો દાવો નથી કરતો. હું પોતે અનેક આત્મીઓથી ભરેલો; હિન્દુ સમાજને હું ધર્મનીતિ શી રીતે આપી શકું ? હું તો મને જાતાને તેમની દયાને પાત બનાવીને કામ કરાવી શકું તે કરી લઉં.

કામમાં મુશ્કેલીઓ બારે રહેલી છે. પણ આપણા સુધારકો ને એટલું સમજી લેશે કે હિન્દુ સમાજને મિટાવીને આ દોષ કાઢવો અસંભવિત છે, તો તેમને ખાતરી થશે કે તેમની સહિષ્ણુતાથી ન તે મટાડી શકારો તમને અન્યત્રેને ભાઈઓને હું કહું છું કે તમે મારા જેવો ન હિન્દુ છો. મારા જેવો ન તમને પણ હિન્દુપણાના અધિકાર છે. તમે હિન્દુ ધર્મને બરાબર સમજીશો તો તમારાં હવિયાર તમારા હાથમાં ન છે, જેમ સંસ્તનતને મટાડવાનું હવિયાર આપણા ન હાથમાં છે. બીજા માગીને તેનો ઉપાય થઈ શકવાનો નથી; તેમ અસ્પૃશ્યતાને દૂર કરવાનો ઉપાય પણ અન્યત્રેને ન હાથમાં છે.

અન્યત્રેને કહેશે કે અમને અસહકાર રજાવો, તો હું તેમને જરૂર આજ રાત્રે ન અસહકાર શીખવવા ઇચ્છું છું. અસહકાર એ આત્મશુદ્ધિની ક્રિયા છે. હિન્દુસ્તાન બીજા મુલકથી જુદો મુલક છે. તેથી આપણે ને કરવાનું છે તે અંગ્રેજોને તંગ કરીને નથી કરી લેતા પણ આપણાથી શુદ્ધ શી રીતે થવાય ? હિન્દુ સમાજ કહે છે કે જુઓ અન્યત્રેને દાર પીયે છે, ગમે તે ખાય છે, શીયના નિયમો પાળતા નથી, અન્યત્રેને આયોની કતલ કરે છે. આવાત હું નથી માનતો. ને હિન્દુ હોવાનો દાવો કરતો હોય તે ગોમાંસ નથી ખાઈ શકતો. અન્યત્રેને અસહકાર કરવા ઇચ્છતા હોય તેઓ મદ્યપાન છોડે, માસ છોડે, તેટલું નહિ તો ગાંઢત્યા તો છોડે ન. ચમારોને હું ચમારકામ' છોડવાનું કહેતો નથી.

અગ્રેલે એ કામ કરે છે તોપણ આપણે તેમને સલામ કરતા નહયે. છીયે. અત્યારે તો બ્રાહ્મણો પણ એ કામ કરે છે. પાપખાનાં સાફ કરવામાં હું મહિનતા નથી ભેંતો. એ કામ મેં પોતે બહુ કર્યું છે અને મને એ ગમે છે. મારી માતાએ મને શીખવ્યું છે કે એ કામ પવિત્ર છે. મેલાની જોડે કામ છે છતાં કામ તો પવિત્ર છે, એ કામને એવું પવિત્ર સમજીને ને કરે છે તે સ્વર્ગ પામે છે. એ કામને ન છોડતાં તમે હિન્દુ ધર્મમાં રહી શકો છો. તમને એકું અત્ર કે રાંધેલું અત્ર કોઈ આપે તો તમે તેનો અસ્વીકાર કરો અને કાચું અનાજ માગો. તમે સ્વચ્છતાથી રહેા. પાપખાનાં સાફ કરી લીધા પછી તમે તમારા પોષાક બદલી નાંખો. મેહું સાફ કરતાં છતાં પણ તમે મારી માતા રહેલી હતી તેટલા સ્વચ્છ રહેા. કપડાં બદલવાને અમને ક્યાંથી મળે એમ તમે પૂછશો; તો તમારે કહેવું જોઈયે કે અમને પંદર, વીસ, ત્રીસ કે જેટલાને માટે આ લાયક હોય તેટલા પૈસા નાં મળે ત્યાં સુધી અમે કામ નહિ કરીયે. એમ તમે હિન્દુ સમાજને કહી શકો છો. જમ સુતાર છુદાર તમારું કામ કરે છે તેમ અમે પણ સમાજનું આવશ્યક કામ કરીયે છીયે એમ તમે કહી શકો છો. તમે નીડર બની નહો. હું શુદ્ધતાના અન્યત્રને પીછાનું છું, તેમના સ્વભાવથી વાકેફ છું. તેમને હું એ જ શીખવી રહ્યો છું કે તમે અસ્પૃશ્યતાનો દોષ તમારી જ તાકાતથી દૂર કરો; તમે કદા હિન્દુ બનો કે નથી હિન્દુ સમાજ તમારી ઘુણા ન કરે પણ પૂન કરે.

હું આ કામ તમારી જ મારફત અથવા હિન્દુ સમાજની જ મારફત કરાવી લેવા માગું છું. તમને હું કહું છું કે તમે ને હક માગી રહ્યા છો તેને માટે તમે લાયક થાઓ. આમ કહીને હું એ નથી કહેવા માગતો કે તમે લાયક નથી. હિન્દુસ્તાનને સ્વરાજને માટે યોગ્ય થવાનું કહું છું ત્યારે હું હિન્દુસ્તાનને નાલાયક નથી માનતો; હું હિન્દુસ્તાનને વધારે લાયક થવા કહું છું. તેમ અન્યત્રને કહું છું કે તમારો અધિકાર સ્વતંત્ર બનવાનો છે, દરેક હિન્દુની સાથે સરખાપણું પ્રાપ્ત કરવાનો છે. પણ આજે તપશ્ચર્યા કરીને તેને માટે વધુ લાયક બનો એમ હું કહું છું.

તપશ્ચર્યા વિષે બોલતાં મારી જીંદગીના એ પ્રસંગો વિષે હું તમને કહેવા ઈચ્છું છું. અમદાવાદમાં સત્યાગ્રહાશ્રમ બોલ્યા પછી મેં ત્યાં દ્વધાભાઈ નામના એક અન્યત્ર ભાઈને ને તેમના પત્નીને આશ્રમમાં રાખ્યાં. અને મેં તેમને રાખ્યાં ત્યારે હિન્દુ સમાજે શું કર્યું? અમે ને ફરે પાણી ભરતાં તે ફવાનું પાણી, દ્વધાભાઈની પત્નીને ન ભરવા ઈંધું. મેં કહ્યું દ્વધાભાઈને પાણી ન ભરવા દો તો હું પણ એ ફવાનું પાણી નહિ ભરે. એ ફવામાં પાણી ભરવાનો તો મારો દિસ્સો હતો, પણ એ દિસ્સો મેં તજ દીધો. દ્વધાભાઈએ શું કર્યું કહ્યું? દ્વધાભાઈ તો સ્વચ્છ હતા. તેઓ તો જોટલી ગાળો પડતી તેટલી સાંભળી લેતા હતા. આ તપશ્ચર્યાથી ત્રણ દિવસની અંદર કદ કર ચ્યું, અને લોકો સમજ ગયા કે એ ફરે દ્વધાભાઈ પણ પાણી ભરી શકે છે. એ જ દ્વધાભાઈની છોકરી લક્ષ્મી આજે મારા ઘરમાં લક્ષ્મી સમી ફરે છે. તમે બધા ને દ્વધાભાઈની તપશ્ચર્યા શીખો તો તમારાં હાથ આજે મટે.

હવે અન્યજેતર હિન્દુઓને હું કહું છું કે તમે પણ બહાદુર બનો અને તમારા પાપને હઠાવો. હું ધાર્મિક છું એમ માનું છું. તમે અને વહેમી પણ કહી શકો. હું માનું છું કે આ પાપમાંથી તમે મુક્ત નહિ થાઓ, અન્યજેતરી તમે સમા નહિ માગો ત્યાં સુધી ખીજા અનેક કષ્ટો તમારે માથે આવ્યાં કરશે. અસ્પૃશ્યતા એ પાપ છે એમ સમજાવો. તમે જ્ઞાનપૂર્વક તમારી મહિનતાને હઠાવી શકો તો સ્વતંત્રતાને તમે આજે હાથ કરી શકો.

હવે બીજી દૃષ્ટાંત આપીને હું તમને હિન્દુ ધર્મની સરળતા દર્શાવવા કમ્પું છું. હું દક્ષિણ આફ્રિકાથી આવ્યો ત્યારે મારી સાથે નાથકુ નામનો એક પંચજ (અન્યજ) ભત્રીજો ઓકરો હતો. સાધ નટેશન અન્યજોનું બારે કામ કરનાર ગૃહસ્થ છે. તેમના ઘરમાં મારે અમદાવાદ જતાં મદ્રાસમાં ઉતરવાનું થયું. અને ધણા મિત્રોએ કહ્યું કે હું આ શું કરે છે ? નટેશનની માતા એટલા બધા ન્દરા નિવારનાં છે કે હું એના ઘરમાં અન્યજને લઈને ગયો એ નહીં તો ડોશીનું મોત જ થશે. મેં કહ્યું હું એ ઓકરાનો ત્યાગ કરું એના કરતાં તો બહેતર છે કે હું નટેશનના ઘરનો જ ત્યાગ કર. પણ નટેશન તો સરલચિત્ત માણસ છે. તેમણે જઈને માતાશ્રીને ખરી દહીંકત જણાવી. માતાજીએ કહ્યું ભલે આવવા દો તેઓ સમજી ગયાં કે મારી સાથે આવનારો અન્યજ મહિન નહિ જ હોય; અને મેં પણ એ ઓકરામાંથી બધી મહિનતા કાઢી નાંખી હતી. અમે તેમના ઘરમાં ઉતર્યા અને ને ફેવેથી એ બાઈ પાણી કાઢતાં તે જ ફેવેથી અમે પણ પાણી કાઢ્યું. આ કિસ્સામાંથી શું દર્શિત થાય છે ? અન્યજેતરો પોતાની માતાઓને અને બહેનોને બાઈ નટેશનની જેમ પવિત્રતાથી, સરળતાથી સમજાવી શકે છે. આનું તાત્પર્ય એ છે કે આ પ્રસન્નો નીવડે અન્યજેતરોની સરળતા અને અન્યજોની તપશ્ચર્યાથી જ આવરો.

પરમેશ્વરને મારી પ્રાર્થના છે કે અન્યજ બાઈઓને સન્મતિ અને ધૈર્ય આપજે કે જેથી તેઓ ધર્મને ન છોડે. હિન્દુઓને માટે મારી પ્રાર્થના છે કે આ પાપમાંથી—આ રાજતાનિયતમાંથી—હિન્દુ સમાજને પરમેશ્વર મુક્ત કર.

તા. ૯-૧-૧૯૨૧

નાગપુર મહાસભા

મહાસભાએ શું કર્યું ? આપણે શું કરવું જોઈએ ? અમલવાદે શું કરવું જોઈએ ? આ ત્રણ પ્રશ્નો દરેક જણના મનમાં ઉઠવા જોઈએ. મહાસભાએ આપણને નવું જંબારણ આપ્યું, સાંતિમય અસહકારનો ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર કર્યો, આવડી જંગી મહાસભા કદી ચઢી નથી. આટલી દક્ષતાથી મહાસભાએ કદી વિચાર કર્યો નથી. જંબારણમાં મહત્ત્વના ફેરફાર કર્યા છે. મહાસભાના ઉદ્દેશ ઉપર ખૂબ ચર્ચા ચાલી ને છેવટે એ રાત અને એક દિવસ મજી વિચારો ચાલ્યા બાદ પ્રાંતપ્રાંતના મતો લેવાયા ને લંબમ સર્વાનુમતે ઉદ્દેશમાં ચમેલો ફેરફાર અંજૂર થયો.

નવો ઉદ્દેશ એ છે કે આપણે આપણા વિચાર પ્રમાણે સ્વરાજ મેળવવું. એ સ્વરાજ ક્ષિતિય સમય રહે તો રાખીને અને જો મંતોપકારક ન હોય તો, તોડીને પણ મેળવવું એવો છે. જો મંત્રક મહે તો તે મહાસભાનો ઉદ્દેશ મંપૂર્ણ રીતે જો એ રીતે જ રહી શકે. એટલે કે અંગ્રેજોએ પોતાનું ઉપરીપણું જૂલી ઝડુ જોડ્યે ન્યા લગી મૂડીમા માય તેટલા અંગ્રેજ આપણી ઉપર રાજ્ય ચલાવી શકે છે એમ માનીએ ત્યા લગી અંગ્રેજ સમય અસહ્ય જ હોવો જોઈએ. આવું સ્વરાજ મેળવવાના સાધનો પણ મહાસભાએ સૂચવ્યા છે શાંતિથી અને શુદ્ધતાથી આપણે સ્વરાજ મેળવવું છે એવો નિશ્ચય મહાસભાએ કર્યો છે. જૂઠું, યુક્તિ, દબ, ડોળ, ઇત્યાદિને અહીં જગા જ નથી સાચો રસ્તો લેવો ને તે રસ્તે ચાલતા મારવું નહિ પણ મરવું ' મરીને જીવવાનો મત ' શીખવો છે. એ મતને અનુસરીને જગત જીવે છે, બીજા મરે છે ત્યારે જ ધાન્ય પાકે છે મા મરતા લગી કષ્ટ ભોગવે છે ત્યારે જ ખમ્બુ જીવે છે, યમ વિના ખાવું તે ચોરીનું ધન છે બલિદાનથી જ સ્વરાજ મળે, અને એ બલિદાન, એ કુરબાની પવિત્ર—પાક હોય તો જ મધિરને ભાવે.

બીજો મહત્વનો ફેરફાર એ છે કે આજ સુધી ગમે તે ને ગમે તેટલા માણસો મહાસભાના પ્રતિનિધિ બની શકતા હતા તે હવે નહિ બની શકે, પણ માત્ર હિન્દુસ્તાનની વસ્તીના ૬૨ એક લાખે બે જણ પ્રતિનિધિ બની શકશે, એટલે કે આખા દેશમાંથી લગભગ છ હજારથી વધારે પ્રતિનિધિ નહિ બની શકે મારા વિચાર પ્રમાણે તો આ સંખ્યા પણ વધારે પડતી છે. આમાંથી ખરામ પગિલામ તો એ અવશ્ય આવવાનું કે ન્યા મહાસભા બરાબ ત્યાની તો પૂરી સંખ્યા આવી શકે, પણ દૂરના પ્રાંતોવાળાને ઘણા પ્રતિનિધિઓ મોકલવા એ મુશ્કેલીની વાત છે. આમ છતાં હદ બંધાઈ છે એટલી સગવડ તો છે જ. ચુટણી કરવાની ઢગમા પણ ફેરફાર કરવામા આવ્યો છે. હવેથી લાખો માણસોની પસંદગીથી જ પ્રતિનિધિઓ ચુટારો ને તેમા સુસલમાન, સ્ત્રીઓ, અન્યજને ઇત્યાદિ આજ લગી ભાગ નથી લેતા આવ્યા તેઓને ભાગ લેતા કરવાને સાર જે ઉપાયો યોજવા જોઈએ તે યોજવા એ બધન પણ મુકવામા આવ્યું છે મહાસભાના કોઈ પણ મહાનમા જોડાવા ઇચ્છનાર માણસને ચાર આનાની શ્રી આપીને અને મહાસભાના ખ્યેયને કબૂલ કરીને દાખલ થવાનો હક આપવામા આવ્યો છે દરેક પક્ષના માણસો દાખલ થઈ શકે એવા હેતુથી પ્રત્યેકને એક જ મત આપવાનો અને તે મત એકને જરૂર ન હોય તો બીજાને મળી શકે એવી ગોઠવણ વાળી રીતથી આપવાનું ઠગવવામા આ યુ છે પ્રાંતોમા વિભાગ , પણ ભાષા પ્રમાણે પાડવામા આવ્યા છે. આ બધારણ પ્રમાણે વર્તી દરેક પ્રાંતમા કામ

સેવામાં આવે તો તેટલાથી જ આપણે બહુ-આગળ વધી શકીએ તેમ છે; કેમકે આપણામાં સંઘસક્તિ અને યોજનાશક્તિ ખીલે એટલે સ્વરાજ મળ્યું જ નાણું. તેને સાર પ્રજાના કોઈએક વર્ગમાં રાષ્ટ્રીય ભાવના પેદા કરવાની સુખ્ય જરૂર છે.

૬. શાંતિમય અસહકારના ઠરાવથી કલકત્તાની ખાસ મહાસભાનો ઠરાવ કાર્યમ રહ્યો છે અને તેમાં કેટલાક વધારા કરવામાં આવ્યા છે. એ ઠરાવને પસંદ કરનારની નીચે પ્રમાણે કરવાની ધરજ થઈ ચુકી છે.

૧. ખિતાબવાળાએ ખિતાબ છોડવા.

૨. માખાણે પોતાના છોકરાને સરકારની સત્તા તળે ચાલતી નિશાળોમાંથી છોડી સેવા ને તેઓને સાર કંઈક પણ ગોડવણ પોતાના ધરમાં જ કે રાષ્ટ્રીય શાળામાં કરી લેવી.

૩. સોળ વર્ષની ઉંમરના વિદ્યાર્થીને જે ખાત્રી થઈ હોય કે જે સત્તાને સુધારવાને અથવા નાશ તેનો કરવાને પ્રજાએ નિશ્ચય કર્યો છે તે સત્તાની અસર નીચે મળ્યું એ પાપ છે, તો તેણે તુરત નિશાળ છોડી પોતાનો બદોબસ્ત ગમે તે રીતે ઠરી લેવો.

૪. વધીલે વધીલાત બનતી ઉતાવળે છોડી દેવી ને પ્રજાની સેવામાં મુંથાઈ જવું.

૫. વેપારીએ પરદેશી વેપાર ને પરદેશી સંબંધ જેમ અને તેમ વેળાસર છોડવા ને કાંચે કાતવા તથા વણવાના કામને ઉત્તેજન આપવું.

૬. ધારાસભાના સભ્યો જેઓ મતદારોના વિરોધ છતાં મુંઠાયા છે તેઓએ રાજીનામું આપવું ને જેઓ પ્રજામત વિરુદ્ધ છતાં રાજીનામું ન આપે તેઓની પાસેથી મતદારોએ કંઈ પણ રાજ્યપ્રકરણી કામ ન લેવું.

૭. સિપાહીઓએ અને બીજા સરકારી નોકરોએ કામની તરફ નમ્રતા, માયા ને સમ્માન વાપરવા; રાજકીય સભાઓમાં જવું પણ તેમાં ભાષણો વગેરે ન કરવા, ને સ્વરાજની ચળવળમાં ભલે રીતે નાણા બરવા.

૮. સિપાહીઓએ પોતાની નોકરીને પોતાના ધર્મ અથવા દેશ કરતાં વધારે ન ગણવી ને પોતે કેમ તરફની લાગણી વિતાવતા બાકુતી નોકર છે એ આરોપને પોતાના સહવર્તનથી ઠાઠવો.

૯. દરેક ક્ષીપુરુષે પોતાથી નેટલો અને તેટલો સ્વાર્થત્યાગ કરવો.

૧૦ સૌએ સમજવું કે શાંતિમા જ આપણી છૂત ગેલેલી છે અને તે શાંતિ માત્ર સરકારની સાથે જળવળી, એટલું જ નહિ પણ આપણે એકબીજાની વચ્ચે પણ જળવળી. શાંતિ જળવળી એટલે મારખીટ ન કરી એટલું જ નહિ પણ ગાળો પણ ન દેવી.

૧૧. સૌએ હિન્દુમુસલમાન એકતામા વધારો કરવો ને તે જ પ્રમાણે હિન્દુમા એકબીજાની વચ્ચેની કડવાશ દૂર કરવી. બ્રાહ્મણ ને બ્રાહ્મણગનો અગરો મટાડવો ને અપ્રમથતાના પાપનો નાશ કરવો.

આટલું આપણે એક વર્ષની અંદર કરી શકીએ તો એક વર્ષની અંદર સ્વરાજ મળે, ને મોડું કરીએ તો મોડું મળે.

આપણું કર્તવ્ય ચોખ્ખું છે આપણે દરેકે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે બહિદાન આપી જ દેવું તે બીજા આપે તેમ કરવા સાદું તુરત નવા ધોરણ પ્રમાણે સમાવ્યા કરી હવે પછીની મહાસભામા એવો એક પણ પ્રતિનિધિ ન હોવો જોઈએ કે જેના જોડે સગદારી નિશાળમા જતા હોય, જે પોતે વહીલાત ચલાવતો હોય અથવા જેણે પોતે પોતાને લાગુ પડતી હોય એવી કોઈ કનમનુ પાળન કર્યું હોય એટલે દરેક પ્રતિનિધિ —પછી તે સ્ત્રી હોય કે પુરુષ—ના શરીર ઉપર કેવળ હાથે દાતેલ સુતળના હાથે વણેલા કપડા જ હોવા જોઈએ. આવા જ હજાર પ્રતિનિધિ ને બીજા કામદારો હોય ત્યારની આપણી સ્થિતિનો અર્થ સમજવો મુશ્કેલ નથી.

અમદાવાદે આવતી મહાસભાને આમત્રણ ક્યું છે, એટલે અમદાવાદે નવા મધારણને સફળ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી ગણાય અમદાવાદે જેમ બારે માન વહોર્યું છે તેમજ જોખમ વહોર્યું છે અમદાવાદનું માન તે શુન્નગતનું છે અને શુન્નગતનું તે હિન્દુ છે આપણે તૈયારીઓ આજથી કરી ત્યારે જ પૂરી તૈયારી કરી શકશું. શુ મરુ જોઈએ તે હવે પછી વિચાર્યું.

નોંધ

લેા ૦ તિલક સ્વરાજ ગાંધીય ફંડ

* અલ્પહકારના કંઠપ સાથે લોકમાન્યના સ્મરણાર્થે સ્વરાજનો ફંડો કરવાનો છે જે રાજ પણ થયો છે મહાસભાની છેલ્લી મેટકમા તે ફંડોને નામે પૈસા પણ બરાબ આ ફંડોમા યથાશક્તિ ભરવાની સહુની ફરજ છે એમા તો શક જ નથી થોડા માણસો ધણા

પૈસા આપે એના કરતા પણ માણસો, થોડા પૈસા આપે ને પણ ધન એકઠું થાય તેમાં આપણી ઈચ્છાઓ છે, તેમાં 'જ' સ્વર્ગદેવ લોકમાન્યના ઇલકળની સિદ્ધતા છે. એક વેપારી કરોડ રૂપિયા આપે તેમાં લોકમાન્યતા નથી, પણ કરોડો શ્રીકૃષ્ણની પાસેથી આપણે કરોડ પૈસા ઉધરાવીએ તેની મદદતા ધણી વધારે ગણાય; અને તે કેવો લોકમાન્યની લોકમાન્યતાનો વારે પૂરાવો ગણાય. આ ફાળો એકઠો કરવામાં આપણે પોતાનો અંગત સ્વાર્થ છે, કેમકે આપણે તે પૈસા આપણા જ ભંડારને અર્થ વાપરવા છે. સ્વરાજ લોકમાન્યનો જીવનમંત્ર હતો 'સ્વરાજ આપણે સારૂ આપણા ભાણે' દ્વારા છે, આપણા સુખની ચાવી છે, ગરીબની ભૂખનું નિવારણ છે, નાગાને, દાંકવાનું સાધન છે, પાપનો નાશ કરવાનું દરિયાર છે. એટલે લોકમાન્યની પૂલમાં આપણી જ સિદ્ધિ રહેતી છે. આ ફાળો ઉધરાવવામાં દીવ ન થતી નેહિયે, સંકોચ ન થવો નેહિયે. અસંખ્ય માણસોની પાસેથી ઉધરાવવાનું છે એટલે યજ્ઞ ઉધરાવનારા દસો. તેઓએ પ્રાચલિકપણની પ્રતિજ્ઞા લઈને કામે ચડવાનું રહ્યું છે. આ વર્ષમાં ઉધરાણું એક જ હોય અને તે લોકમાન્યને નામે, કેમકે તે ઉધરાણામાંથી પ્રત્યેક યોગ્ય પ્રવૃત્તિને આશ્રય મળી શકે છે. એ ઉધરાણું એક કરોડ રૂપિયાથી ઓછું ન જ થવું નેહિયે એવો આપણે આમદ રાખવો નેહિયે તેમાંથી આપણે નેહતી સાળાઓ વગેરે ઓળી શકીએ છીએ અને એવા અનેક કામે કરી શકીએ છીએ.

આવો ફાળો ઉધરાવવા સારૂ આપણે દરેક જામડામાં પ્રવેશી કરવો નેહિયે. દરેક ઘરેમાં દરેક છતાના માણસોને સ્વરાજનો પેગમ પહોચાડવો નેહિયે. મારી ઉમેદ છે કે આ કામ જગતીયે હાથમાં લેવામાં આવશે.

૬૫૬. ઓર્ડર કોર્નોટ *

નામદાર ૬૫૬ ઓર્ડર કોર્નોટ હવે આવી પહોચવાનો વખત આવ્યો છે. આપણને તેમની સાથે વેર નથી. તે બહા માણસ છે; પણ તે અંગ્રેજ સત્તાને શરણ છે. અત્યારે તો તે બાદશાહના એલચી છે, અંગ્રેજ બાદશાહત જમાવવી એ તેમનો હેતુ છે. આજ રાજ્યાધિપતિઓને દરજ્જે વધે એ તેમના આગમનનું પરિણામ આવે. એમને આવકાર આપીએ તેમાં આપણે આપણી શુભાશીને આવકાર આપવા એવું, માય ને આપણે આ રાજસભાનો મદ ઉતારવા માગતા હોઈએ તો આપણો ધર્મ છે, કે તે વધે એવું એક પણ કાર્ય આપણે ન કરવું. આપણો ને વિશ્વાસ હોય કે નવી ધારાસભામાંથી આપણને કંઈ લાભ થવાનો નથી તો આપણે તેને તેજ આપવા આવેલા, પુરુષને વધાવી નથી શકતા. એથી ન્યા ન્યા ના. ૬૫૬ ઓર્ડર કોર્નોટ આવે ત્યાં, ત્યાં પ્રત્યેક ઘર, કોઠીને બેસી રહેવું નેહિયે; રાજાની વગેરે સાથ તો તે નેવા ન જવું નેહિયે. ખીલ, કંઈ જલસા માય, તેમાં પણ ભાગ ન લેવો નેહિયે. આ સત્તાની વરફોડા આપણો અણગમો નહર કરવાનો આ જ એક સરળ રસ્તો છે.

* ૬૫૬ ઓર્ડર કોર્નોટના આગમન વખતે ગાંધીજીએ પ્રત્યેક આરેલ સંદેશો,

૧ સ્વરાજ્યનું આતમહુત

વાદ ને વિવાદ તબા,;

એર વિખવાદ તબા;

જુદા સી એવા મત્તા રે. — (મસિલાલ)

અમો પ્રેમને વંચ થયા રાજ રે,

તેમા શું કરે પંડિત ને કાજ રે — (એક બૂના બનનમાયો)

ચીર્ષ દેવો સુદ્ર જને ના કરિતે

હીન જ્ઞાન, બહેર ચરણે ના હુડિતે — (ગીતાજી)

આશ્ચર્યપરખરા

કોંગ્રેસ ગણ, પણ કોંગ્રેસના સંભારણુ તો સદાય રહેશે. આને હિન્દુસ્તાનનો એક જાત, રાહેર, કસ્તો કે ગામહું એવું નહિ હોય કે ભ્યા કોંગ્રેસના યાનાણુઓ પોતાના અનુભવો થેર રહેલાઓને નહિ છલ્લી રહ્યા હોય હિન્દુસ્તાનના નાનામા નાના ગામડાના એવુત, અસણુ બાઈઓ કે બાળકોને પણ કોંગ્રેસની કંઈક પીછાત થઈ ગયા વિના નહિ રહી હોય કોંગ્રેસનો જ્વન ને ચોડા દહાડા સહેરોની જ અણ સીમામા જઈને વેરાઈ જતો તે દેશની દસે દિશામા પથરાશે, તેના ઉપરાઉપરી પથરાતા પ્રતિજ્વનિ લોકોનો જ્વનમાં ચિરકાળને માટિ સંધરાઈ રહેશે, એટલું જ નહિ, દેશની સીમા બોજાંબોને હબરો ગાઠ ઉપરના બહેરા કાનોને પણ ઉમાડશે.

આ કોંગ્રેસ વિષે અતિસય લાગવી આ જાણ સા માટે, એમ કોઈ નહિ પૂછે એમ માનું છું કારણ સા સ્વીકારશે કે આ કોંગ્રેસ સમાન્ય નહોતી. ગણ કોંગ્રેસના જેવી કેવળ અર્પ જ નહોતી; એ તો એક આશ્ચર્યપરખરા હતી. બાલ દગિએ જ એકથું તો તેમા કેટલા પ્રતિનિધિઓ આવ્યા હતા, કેરા કેવા પ્રતિનિધિઓ આવ્યા હતા, તેટલું જ એવાની ભરર કે સ્વાયત સમિતિના સજ્જાને અણૂતાં અઠાર હબર નેટલી પ્રતિનિધિઓની સંખ્યા હતી તેમાં ગાંધીજીના રાજકીય સંન્યાસીના આદરને ભણે પાળવા આવેલા હોય તેવા કેવળ જનમાં જ ખારણ કરનારા નહિ એવા સાધુઓ, કોઈ ગીર રત્નપ્રતાપી જેવી અ. સી. બનકીલાઈ (બનનાલાલજીનાં પત્ની)ની આત્રેવાની નીચે કરી થર બહાર નનીકમેલી એવી મારવાડી બહેનો, અને દેસમાં ગાંધી રહેલી વિરાટ પ્રતિતિની હાંક સાંભળી ફર જાણેસાથી

• રંકનો પકરેલો હાથ કરી ન ઠાટવાયું અને ઉજવત બળ આપક કરી ન નમવાઈ, હે પ્રજા, મને બળ આપ.

આવેલા બરખી પ્રતિનિધિઓ, અને એ સૌ હવેશંત પુણ્યર્થે જ પ્રગટ કરવા હતા પડેલા—
 દેરાનું પાણી નજરે નજર લેવા, દેરાને મનાવી ચકાચ તો મનાવવા, વિચિત્ર કરવા આવેલા—
 અંગ્રેજ મદેમતિ, એ મદાસમાના ગૌરવમાં વધારો કરતા હતા. પ્રતિનિધિઓની સંખ્યાએ
 પ્રેક્ષકોને માટે તો ભાગ્યે જ જગ્યા રાખી હતી; એટલે પ્રેક્ષકો સમાઈ ચકાચ તેટલા મંડપમાં
 અને સમાચા તેટલા બહાર ઉભારતા હતા. અસહકારનો સિદ્ધાન્ત સ્વીકારનારા છતાં
 માધીજીએ સુચવેલા આર્જને સંપૂર્ણ રીતે ન માનનારા સૌ કોઈ રીસાઈને બહાર ન
 નીકળતાં, જ્યાં ત્રણ મહિનાના અનુભવ પછી પોતાના બદલાયતા વિચારનો સાલ આપવાને
 માટે ભારે સંખ્યામાં ઢાળ રથા હતા. આ બધાં એકત્રિત હોય કેન્દ્રીભૂત થવાને લીધે
 કુંજે આશ્ચર્યપરંપરા આગળ કહી ગયો તે વત્તવ તથા પામી.

પ્રમુખ મહાશય

* આ આશ્ચર્યપરંપરામાં કું પ્રમુખ મહાશયને પહેલાં સુકતાં અચકોતો નથી. પ્રમુખ
 મહાશયની સુટલૂ દેરામાં વધાવી લેવામાં આવી હતી એમ તો ન જ કહેવાય. તેમનું
 ભાષણ ભેટાં તેઓ કેવી જુલિયી કામલેરો તે કહ્યું મુશ્કેલ હતું. પણ તેમણે તેમના
 કાર્યો, તેમની કક્ષતાથી, તેમના સ્પષ્ટવચનીપણથી સૌને આશ્ચર્ય પમાડ્યું, અને તેમની
 સુટલૂ પોંદી નહોતી યદ્ય એમ સૌને ખાતરી કરી આપી. તેમના ભાષણમાં જ્યારે તેમની
 તેજસ્વી, અગ્રાધ વિદ્વતા દષ્ટિએ પડતી હતી, ત્યારે તેમના અનુભવના ઉદ્ગારો પણ
 કેટલાકને ખૂંચા વિના રહેતા ન હતા. અસહકારનાં મુખ્ય તરનો વિષે અશ્રદ્ધા, એટલું જ
 નહિ પણ તે કૃતિમાં મુકાય તો દેશ પાછો પોતાની પ્રથમની જગલી દશા—દેશ જગલી
 ક્યારે હતો તે તો પ્રમુખ મહાશય જ જાણે—ને પ્રાપ્ત કરશે એ મતલબના વચનો તેમનાં
 ભાષણમાં સ્પષ્ટ હતાં. છતાં એ ભાષણ વંચાયું ત્યારે અસહકારનાં તરનો ઉપરની ટીકાના
 બાગને મોડે જ કહી જતાં પ્રમુખ મહાશયે કુંજાવ્યો, મોળો ક્યો. વિદ્યાર્થીઓને વિષે કહ્યું
 કે બરોબર સમજીને તો તેઓ જેટલા વહેલા ચાળાઓ છોડે તેમ સાર. વધારો પણ
 સ્વાર્થત્યાગ કરવા નીકળે તો સાર એમ સુધાંજણાવ્યું. આમ પ્રથમ દિવસે જ તેમણે પોતાના
 વિચારમાં ફેરાર કરવાની જરૂર લેઈ, અને ઉપરને દિવસે તો તેમણે આશ્ચર્યકારક એક
 ભેધને અસહકારના કારણ વિષે પ્રસન્નતા દર્શાવી, એટલું જ નહિ પણ દેરાનો આત્મા
 ખળભળી ઉઠ્યો છે, મદાન્ધ ઈશ્વરને તે આંખ ચાળાવી કેકાણે આજુરો એવા ભાવાર્થના
 ઉદ્ગારો કાઢ્યા. વિષયવિચારિણી સમિતિના અધ્યક્ષ તરીકે તેમણે જે દક્ષના દાખવી તે
 તો એ સમાનું કામ ભેનારા જ જાણે. તેમનાં જ્ઞાન, જ્યવસ્થા અને પદ્ધતિ માટે તેમનું
 અજબ ચીકણપણું અને તેમનાં અકૃત્રિમ તથા કૃત્રિમ વિનોદો અને મર્મવચનોનો એક
 દિવસ અનુભવ લીધો પછી સૌ કોઈને, કોની સાથે કામ લેવાનું છે તેની બરોબર ખબર
 મળતી હતી. સર ફિરોજશાહ મહેતા અને ગોખલેજી એવા અધ્યક્ષની નીચે જેમણે
 કામ કરેલું તેઓને પણ આ અધ્યક્ષના આકરાપણાએ સૌને ભૂલાવ્યા એમ કહેતાં સાંભળ્યા
 ને. છતાં એ આકરાપણાએ જ કોંગ્રેસની આગળ જે ભારે કામ ફોલવાનું હતું તે સરસ
 રીતે ઉઠાવ્યું એમ કહી શકાય.

કેટલું કામ ઉકેલાયું ?

હોંમેસની આગળ હતા બ'પારણને ફેરવી તદ્દન નહું ન—મૂળગામી પરિવર્તનો કરનાર—
બ'ધારણ તૈયાર કરવાનું કામ કંઈ નાનું સુંવું ન હતું. દરેક પ્રાંત એ પસંદ કરે તો બ'પસાર થાય એવા કાયદોને લીધે મુશ્કેલી વધેલી હતી. અને આ ઉપરાંત એક વર્ષમાં સ્વરાજ પ્રાપ્ત થાય એવા અસહકારનો કાર્યક્રમ ચલાવવું તો હતું ન. વિષયવિચારણી સમિતિના સભ્યોએ નથી જોયું પોતાના સ્વાસ્થ્ય તરફ કે નથી જોયું સમય તરફ. ચાર દિવસ આઠ આઠ દસ દસ કલાક કામ કરીને શુભ પરિણામ આવ્યું. એ સભામાં જે રીતે કામ ચાલ્યું તે દરમિયાન હાજર રહેનાર શ્રી કોઈ સાદી પરો કે આ હોંમેસની વિષયવિચારણી સમિતિએ કાર્ય સરસ રીતે આરોપવાની જેટલી ઉત્ક્રાંતિ, જેટલો જ્ઞાનભંધો અને રસભંધો હઠાવેલો ચલાવ્યો છે તેટલો અગાઉ લાગ્યો ન કોઈ સભાએ ચલાવ્યો હશે. અને તેનાં મધુરાં ફળો દેશે એકે અવાજે પસાર કરેલા મહત્ત્વનાં કરાવો છે.

અમતિમ એકથ

એ કરાવો પસાર થવાના મૂળમાં દેશના ઉપર આવી પડેલા અસહ સંકટનું સમાધાન જાન જેટલું રહેલું હતું તેટલી ન તે જાનથી ઉત્પન્ન થતી સમાધાનવૃત્તિ હતી. અને સૌથી સર્વોપરિ તે બધાં 'વાદવિવાદ' 'શર વિજવાદ' યાજનારી પ્રેમવૃત્તિ રહેલી હતી. જે મોટે ભાગે સત્તામાં અસહકારના ગાંધીજીના કરાવની વિકાસના દળમાં હતા તેઓ ગાંધીજીની સાથે ભળ્યાં. શ્રીયુત પિત્તરજન દાસે અસહકારનો કરાવ રજૂ કર્યો તેમને અનુમોદન આપનારાં ગાંધીજી, શ્રીયુત જિપિનચંદ્ર પાલ અને કરતુરીરંજ આયંગર આ અંદોલક દરેક સ્તરી કોઈને હેરાત પમાડયા. સૌથી ભારે આશ્ચર્ય તો થયું આપણાં અંગેજી મહેમાન મિ. સ્પૂરને, જેમણે ચિરંમરણીય રાષ્ટ્રોમાં એ એકવને વેલું છે: 'મારા જન્મામાં એક દેકે ધેરી, એક ન સાધ્ય મટિ, અરજ આત્મજલિદાન આપવા મટિ તેયાર થયેલો આપડો જનસમૂહ મેં કદી નથી જોયો.' હું મારું દેશ જાળવે સંદેશો દર્શકે રાષ્ટ્રીય પક્ષનો હિંદીઓ સૌ એક થઈ ગયેલા છે. મને આજે એમ લાગે છે કે આ દેશ પોતાનું પવિત્ર કાર્ય પવિત્ર રીતે કરી હશે દુનિયાને વિવેકને પથે લાવેલો. આત્મોત્તરિતા એક ન પ'મ લાગેને પથે આ પ્રવૃત્તિ ચલાવવાનો પ્રયત્ન આ દેશને ન સ્વતંત્ર કરીને નહિ અટકે, અમને અને બીજા દેશોને પણ સ્વતંત્રતા અપાવનામાં મદદ દેશે.

આ ઉદ્દગારીનું કારણ આ એકથમાં રહેલી સત્યતા અને સરસતા હતી. વિષયવિચારણી સમિતિમાં તો તેઓ સુંદર ઉદાગોહ એક આવેલા હતા; પ્રત્યેક કરાવ ઉપર સહમ થયાં થતી એક આવ્યા હતા. પણ બધી સભામાં તેમણે વંધારે મોઢક દરેકો જોયો. અસહકારના કરાવમાં શિક્ષણ વિષેના જાણનાં જોડાનાં ઉચ્ચત મોહાગીને જરા મતભેદ હતો; તેઓએ કરાવમાં સુધારો મુકવાનો પોતાનો વિચાર અમલમાં મુક્યો. ગાંધીજીએ અને વચ્ચે શિક્ષાવતો ભેદ નથી એમ ભરી સભામાં સમજાવી બતાવ્યું, અને તરત તેઓએ પોતાનો

સુધારો પાછા એ'થી લીધો. દેશી રાજ્યોની આંતર ઘટનાઓથી હૈંમેસને મુક્ત રાખવાના ઠરાવ વિષે કેટલીક ગેરસમજ હશે થવાથી કેટલાક ભાઈઓએ ઉરકેરાઇનેભરી સલામાં ખુલાસા આપ્યા; ગાંધીજીએ તે ખુલાસા આપ્યા એટલે તે વિરોધપક્ષ પણ ટળી ગયો ! આ બધાં દરેકો અક્ષા ખોઈ બેઠામાં અક્ષા નગૃત કરે એવાં હતાં.

અસહકારનો ઠરાવ

અસહકારના ઠરાવ ઉપર નેટલો હઠાપોહ નામપુરમાં ખાનગી અને નહેરમાં યથો છે તેટલો ખીલ કોઇ ઠરાવ ઉપર નથી થયો. ગાંધીજીએ પોતાનો ખરડો પડીને તેની નકલો મિત્રવર્ગમાં અગાઉથી વહેંચેલી હતી. તે ઉપર ચર્ચા કરવાને બે ત્રણ, ખાનગી, સભાઓ થઇ, ખાનગી મુલાકાતો થઈ અને સૌને મહાસભામાં ભંગાણુ પડવાની ધારતી કરાવતો ઠરાવ આખી મહાસભાએ ઉપર કહ્યું તેમ એકે અવાજે મંજૂર કર્યો ! એ ઠરાવ રજૂ કરતાં શ્રીયુત ચિત્તરંજન દામે તેટલું જ મુદ્દર ભાષણ કયું. એ ઠરાવની ભાષા એટલી બધી સ્પષ્ટ છે કે તેના ઉપર કંઈ વિવેચનનીયે જરૂર રહેતી નથી. અહીં એટલું જણાવી દઇશ કે અહુ આગળ જનારા અસહકારીને પણ ગાંધીજીના ભાષણમાંના એક વાક્યનું રહસ્ય હંડા વિચાર પછી સમજાયા વિના નહિ રહે, 'લાલાજી, કરતુરીરંગ આયંગર કે શ્રીયુત દાસને આરા કરી લેવા માટે સિદ્ધાન્તનો કાઇ ત્યાગ ન કરવો પડતો હોય ત્યાં સુધી મારે એક ખેડું પાણુ હાલું પડે તોપણુ તૈયાર છું' આ ઠરાવની ખૂબી વિષે એક પરમ મિત્રના ઉદ્દેશ અહીં આપવાની પ્રતિ લઉં ? યુનિતહદય મિ. ઍન્ડ્રુઝે ગાંધીજીને એક પત્ર લખ્યો છે તેમાં જણાવ્યું છે કે ગીતાંજલિમાંની

" Give me the strength never to disown the poor,

Or to bend my knee before insolent might. "

એ પ્રાર્થનાની બન્ને વસ્તુ આ ઠરાવમાં અંતર્ગત છે. એ ઠરાવમાં આપણા ભાઈ સરકારી નોકરો—પોલીસ અને ફોજના નોકરો—પોતાના ક્ષેત્રમાં રહીને કેટલું કરી શકે એનું પ્રદર્શન છે, એટલું જ નહિ પણ આપણા જ અનીદાર્યથી નેજો રંક બન્યા છે તેમને ફરી પોતાના કરી લેવાનો દૃઢ નિશ્ચય પણ રહેલો છે; એ એક્ય અને દૃઢ નિશ્ચયમાં સરકારના હક્કત બળની સામે ન નમવાનો નિશ્ચય રહેલો છે.

સ્વરાજનો પાયો નાખાયો

મહાસભાએ જે બંધારણુ પસાર કયું છે તેની મહત્તા આજે સમજવી કઠણ છે. એ તો એક ચર્પના કાર્ય પછી સૌ કોઈ સમજી શકશે બલિષ્ઠનો ઇતિહાસકાર આ નવા બંધારણુમાં દેશના સ્વરાજ્યનું આતમુદ્ધત્ત જોશે એમ માત્ર તો સ્પષ્ટ માનવું છે. કાંઈ પણ ડંગબડા વિના પોતાની અનુકૂળતા માટે—કેટલીકવાર તો તેવી અનુકૂળતાના પણ વિચાર વિના—દેશના વિભાગો પાડી આજના રાજ્યકર્તાઓ રાજ્ય કરી રહ્યા છે. તેના ભાષા પ્રમાણે વિભાગો પાડી મહાસભાએ દેશના એક્યની એક સીધી મોટી કુચી સાધી છે. બંધારણુના જે બે

નરાવોની ઉપર ભારે ચર્ચા ચાલી હતી—ખરૂં પ્રતિનિધિત્વ નજવાય, એવી નવી પ્રથા, દાખલ કરવા વિષેનો, તથા હોંચેસના ધ્યેય વિષેનો—એ, બન્ને ઠરાવ વચ્ચે ફેરવેલો, અન્યોન્ય સંબંધ રહેલો, છે તે ધ્યેય વિષેના ઠરાવની સામે યનારા શુદ્ધરથોના ભાગ્યે જ ખ્યાલમાં હશે. પ્રતિનિધિત્વની નવી પ્રથામાં દેરાના સર્વ સામગ્રી પક્ષોને મહાસભામાં, દાખવાનો કાર્યસાધક ઉપાય રહેલો છે એ વાતની અવગણના કર્યા વિના આ નવા નકી યથેષા ધ્યેયની સામે યશ રાકાય એમ નથી. બ્રિટિશ રાજ્યમાં અંતર્ગત રહીને કે ન રહીને હિન્દના લોકોને હાથે યનારી સ્વરાજપ્રાપ્તિ એ હોંચેસનું ધ્યેય છે એમ ઠરાવવામાં હોંચેસની સર્વ પક્ષોને સાથે લેવાની ઉત્કંઠા તથા ઉશ્કેરિશ રહેલી છે. જે પક્ષને બ્રિટિશ રાજ્યનો પાલવ ઘોડવો નથી તે પક્ષને મટિ આ ધ્યેય વિના હોંચેસનું દાર ખુલ્લું રાખવું અશક્ય હતું. બવિષ્યમાં એ પક્ષ પોતાના બળે કરીને પોતાની ઉચ્છા પ્રમાણિત સ્વરાજ્ય દેરાની પાસે મગાવી રાકે છે.

તિલક સ્વરાજ્ય ફંડ

સ્વરાજ્યનો આ પ્રમાણે પાયો નાંખી તેને મટિ કાર્ય કરવાને મહાસભાએ કાર્યવાહક સમિતિ નામી છે. તેણે પોતાના કાર્યની શરૂઆત કરી હોધી છે આ કાર્યને પાર પાડવાના યતન મટિ પ્રાતઃસ્મરણીય લોકમાન્ય તિલક મહારાજનું સ્વરાજ્ય ફંડ સ્થાપવાનો સંકલ્પ પણ અસહકારના જ ઠરાવમાં આવી ભય છે. આનાથી ગાંધીજીને જે શાંતિ અને આનંદ થયો છે તેટલો ભાગ્યે જ ખીલ ડોળને થયો હશે. ત્રણેક માસ ઉપર હોંચેસ કમિટીની એક સભામાં તેમણે તિલક મહારાજના સ્મારક મટિ તે 'સ્વરાજ્ય ફંડ' જ નોંધયે એમ સૂચના કરી હતી; પણ પરદેશના પ્રચારના રસીઆ શ્રીયુત સત્યમર્તિ અને ખીલ ભાઈઓને એ સૂચના પસંદ નહોતી પડી. શ્રીયુત કેળકરને પણ એ નહોતી ગમી. એ સૌ ભાઈઓએ આ વખતે ઠરાવમાં એ સૂચના દાખલ કરવામાં સંમતિ આપીને ભારે ઔદાર્ય દાખવ્યું છે અને દેરાના ચિત્તને પણ પ્રસન્ન કર્યું છે. એ ફંડનું મંજૂર મુદ્દત કરનારા સ્વામતકારિણી સમિતિના પ્રમુખ શ્રી. જમનાલાલ જ વ્યા છે. એક લાખ રૂપીયાની અનુલિધી તેમણે લોકમાન્યના સ્મારક આ સ્વરાજ્ય ફંડની શરૂઆત કરી અને, ખીલ જ દિવસે મુંબઈવાળા સુપ્રસિદ્ધ ફાનશર રોક શાવકરાજ બનનજીએ મહાસભાના હામને મટિ નવાં મુદ્દા સ્વરાજ્ય સ્થપાય ત્યાં મુદ્દીને મટિ દરમિયાને દસ હજાર રૂપીયા આપ્યાં કરવાનું વચન આપ્યું ! મહાસભાની આશ્ચર્યપરંપરાનાં આ હાંધેતાનાં આશ્ચર્યો નથી.

છેવટનું આશ્ચર્ય

પણ મોટામાં મોટું આશ્ચર્ય તો વાર્ષિક અધલાંખની કમાણીવાળા શ્રીયુત ચિત્તરંજન દાસે વહીવાત ઘોડીને આપ્યું છે. એ આત્મખલિદાનથી દેશને કેટલો લાભ થશે એનું સર્વજ્ઞ માંપ આજે ન નીકળી રોકે; પણ પંડિતજી મોટીલાલ નેહરવી સાથે દેશ સેવામાં નોડાઈને એમણે અનેક હાક દેશહિતૈષીઓને ઉત્તેજિત કર્યા છે એમ તો આપણે વોડા જ સમયમાં જોઈશું.

આ તો બધી વાતો થઈ. એથી કોઈ પણ જાણીતા હજી આવે એમ છે; પણ મહાસભાએ કરેલા 'દાર્શનિક' દલપત ચર્ચાથી આપણી જવાબદારીનો વિચાર કરતાં છાતી ભેરી જાય છે. રાષ્ટ્રીય કેળવણીનો સવાલ આદિ-મુકો, ખરો political boycott 'રાજ્યદારી બંધિદાર' પ્રત્યે શીખવી ધારાસભાબંધિદારને ખરો વિનયવંદ કરવાની વાત બાજુએ રાખો; નવા બંધારણનો યોગે ભાગ અમલમાં મુકતાં પ્રયત્નો આખો દેહ વલોવી નાંખવો પડશે એમ હું અત્યારથી જોઈ રહ્યો છું. તાલુકાના મુખ્ય ગામેગામે ફરી, સભાઓ બરી, બંધારણનું મદદવલોકના મન ઉપર ઠસાવવાને, ખરે સમજદાર પ્રતિનિધિમંડળ રચવાને, નિર્મળ મનતા, નિસ્વાર્થી, સંપૂર્ણ સમય અર્પણ કરનારા વીરો નવા બનેલા ફરેક પ્રાંત માટે ઓછામાં ઓછા ૬૦ થી ૧૦૦ સુધી જોઈશે; તથા મદિના સાસ લીધા વિના તેમજે કામ કરવું જોઈશે; ગડિયાડાં નાણું જોઈશે. એ બધાને માટે દેસ તૈયાર છે ? તૈયાર નહિ હોય તો રાજમાવાનો વખત આવશે. સાંચે જળીઆ શરૂ તો અનેક વિષ્ણુ નાંખનારા પડ્યા ન છે. 'The hour of the greatest triumph is the hour of the greatest humility.' (ભારેમાં ભારે વિનયની પણ એ જ ભારેમાં ભારે વિનય અને નમ્રતાની પણ છે.) જે વિનયને ઉદ્દેશીને બાંધીછડું આ અમરવાક્ય નીકળેલું તે વિનય કરતાં આ વખતનો વિનય વધારે ભારે છે. તો તેને અનુરૂપ વધારે ભારે વિનયનમ્રતા પણ આપણે સજાવી ધરે છે. એ વિનયનમ્રતા, મહાબંધિદારને માટેની એ સંકિત, પરમદુષણ પ્રજા સિવાય બીજા કોઈ આપી શકે એમ નથી

મહારાજ દરિયાઈ દેરાણ

તા. ૧૬-૧-૧૯૨૧

§ નમ્રતાની જરૂર

અધિસાધર્મનું પાલન કરનાર હમેશા નમ્રવૃત્તિને પોષે છે. તે વિવેકી હોય છે. તે પોતાનો સવળો આધાર એક પરમાત્મા ઉપર જ રાખે છે. આપણે જો પરમાત્માની જ મદદની આશા રાખતા હોઈએ તો આપણે અત્યંત નમ્ર જાની, પાપથી દરતા રહીને જ તેની પાસે પહોંચી શકીએ. અસહકારવાદીઓ નામપુરમાં મળેલી અલૌકિક કૃતેદથી કુલાઈ ન જાય એમ હું હૃદયથી છું. એક પણનો પણ શ્વાસ ખાધા વિના આપણે દાર્શનિક કરવા મંડી જવાનું છે. આંખાનું ઝાડ જેમ ફળ આવે છે તેમ નીચું ત્રમે છે. નમ્રતા ધારણ કરીને જ તે પોતાની મહત્તા દાખવે છે. આપણું વર્તન પણ તેવું જ હોવું જોઈએ. પોતાના મતથી જોઈ જુદા હોય તેના પ્રત્યે કેટલાક અસહકારવાદીઓ ઉદ્ધતાપથી વર્તતા સંજગત છે; તેમની સાથેના વર્તનમાં સહનયનની

ખામી બતાવતાં જોવામાં આવે છે. તેઓ જે કુલાધ જવાની ઇચ્છાને પોષી શકે તે મારી ખાતરી છે કે તેઓ જરૂર પોતાની મહત્તા અને કીર્તિ શુભાવી ખેસસે, આપણે જે પ્રગતિ કરી છે તેથી અસંતુષ્ટ થવાનું પ્રયોજન નથી, છતાં આપણે મગરૂર થઈ શકીએ એટલું તો કંઈ ખાસ કરી નથી નાંખ્યું. મગરૂર થવાને તો આપણે જે કંઈ ભોગ અત્યાર સુધી આપ્યા છે તે કરતાં હજારગણા વધુ ભોગો આપવા પડશે. જે હજારો પ્રતિનિધિ બંધુઓ રાષ્ટ્રીય મહાસભાના મંડપમાં આવ્યા હતા તેમણે વિચાર-પૂર્વક ગંભીરતાથી સ્વીકારેલું છે કે આત્મભોગ વિના આપણે કંઈ જ કરી શકવાના નથી. છતાં હજુ ધણા ઝોલા પ્રતિનિધિ બંધુઓએ એ સિદ્ધાંતને વ્યવહારમાં મુક્યો છે. વડોદરાને એક બાણુએ રાજો; કેટલાં મામાપોએ પોતાનાં બાળકોને સરકારી અને સરકારી મદદ લેતી શાળાઓમાંથી હટાડી લીધા? જેઓએ અસહકારના કરાવને પોતાનો ટેકો આપ્યો હતો તેવા કેટલા પ્રતિનિધિઓએ રેંટીયા ઉપર સૂતર કાતવાનું શરૂ કર્યું છે? કેટલાએ પરદેશી કાપડ વાપરવાનો ત્યાગ કર્યો છે?

અસહકારની હીલચાલ કુલણુ જનવાની, બડાઈ મારવાની કે થાપ દેવાની નથી. આપણી સત્પ્રતિજ્ઞાની એ હીલચાલ દમોટી છે. એ હીલચાલમાં આપણે અનેક સંગીન આપભોગો આપવા પડશે. રાષ્ટ્રનું મહાન કાર્ય ઉપાડી લેવાની તાકાત આપણે ધરાવીએ છીએ યા નહિ, આપણે પ્રામાણિક છીએ યા નહિ, એ પ્રશ્ન આ હીલચાલ આપણી સમક્ષ વિપરિત થઈ છે. જે વિચારો આપણે જનસમૂહ સમક્ષ મુકીએ છીએ તે જ મુજબ વ્યવહારમાં આપણું આચરણ હોવું જોઈએ એ આ હીલચાલનું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે. આપણે જેમ જેમ વધુ કાર્ય કરતા જાએ તેમ તેમ આપણને એમ જ લાગવું જોઈએ કે આપણે ધારીએ છીએ તેથી વિશેષ અને તેથીયે વિશેષ હજુ કરવાનું બાકી છે. આપણી અપૂર્ણતા વિશેના આ વિચાર આપણી દૃષ્ટિ સમક્ષ ગંભીર આપણે વધુ અને વધુ નમ્ર બની આગળ વધવું જોઈ. અસહકારવાદી પોતાના શુદ્ધ વર્તનથી પ્રભુનું ધ્યાન પોતા તરફ ઝટકેલી રીતે ખેંચાઈ આવે તેનો જ વિચાર કરે. તે બીજાઓને દાબી દુભવીને નહિ, પરંતુ પોતે જ, કંઈ કરી શક્યો હોય તેથી નમ્ર બની બીજાઓને દાખલારૂપ થઈ પડે. તેના મતમાં—તેની માન્યતામાં શું સમાયેલું છે તે માત્ર સંગીન કાર્ય કરીને જ તે બતાવે. પોતે લીધેલા માર્ગની ચર્ચાતા વિશે તેને શંકાનું સ્થાન જરાયે હોવું ન જોઈએ. અને તે માર્ગને દૃઢતાથી વળગી રહેવામાં જ તેના બળનું માપ માટી શકાય છે. જો મોડે વાતો કરવા કરતાં બ્યારે તે સંગીન કાર્ય કરી બતાવે ત્યારે જ તેના મતની સમજાઈ વિશે તેના

વિરોધીઓને ખાત્રી થઇ શકે. ખોલવામાં કઠુતા યા તો મગરૂરી હોય એ તેના પોતા વિષે અશ્વદ્વા બતાવે છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ તેના મત વિષે અને તેની કાર્ય કરવાની શક્તિ વિષે તેના વિરોધીઓને તે શંકાશીલ બનાવે છે. એટલે આપણે ત્વરાથી ફતેહ મેળવવી હોય તો આપણી પ્રથમ ફરજ નજરતા પારખી કરવાની છે. એટલે હું આશા છું રાષ્ટ્ર કે પ્રત્યેક અસહકારવાદી સંઘર્ષી અને નમ્ર બનવાની આવશ્યકતા સમજશે. ને પ્રત્યેક અસહકારવાદી પોતાની ફરજ પૂર્ણ રીતે સમજી કાર્ય કરવાનું શરૂ કરે તો આપણને મહાન લાભનું કાર્ય તે છોડું થઇ પડે, એ મહાન કાર્યને છોડું કરી બતાવવું એ આપણા પોતાના જ હાથમાં છે અને એ જ રસ્તે હું અનેકવાર કહી ચુક્યો છું કે એક વગસની અંદર આપણે સ્વરાજ્ય મેળવી શકીએ.

§ પ્રવૃત્તિને કેમ ચોપવી ?

નાગપુરની ગૃહીય મહાસભાએ એકે અવાજે પસાર કરેલા અસહકારના કરાવનું પ્રત્યેક દેશપ્રેમી ભાગવાસી ધ્યાનપૂર્વક, ચિંતન કરશે. એ કરાવ પસાર કરાવવા જે જે પ્રતિનિધિઓએ પોતાનો મન નોધાવ્યો તે બધા જો તેના કાર્યક્રમ પ્રમાણે તુરંત અમલી કામ કરવા વળગી જાય તો એક વર્ષની અંદર આપણે સ્વરાજ્યને ઘેર ફરીએ. મરહુમ સાયે અસહકાર કરવાની આવશ્યકતા વિષે માત્ર પ્રતિનિધિઓએ જ આગ્રહ કર્યો છે એમ નથી, પણ હજારોની સંખ્યામાં જેઓએ મહાસભામાં પ્રેક્ષકો તરીકે હાજરી આપી હતી તેઓએ પણ અનેક રીતે દર્શાવી આપ્યું હતું કે અસહકારના કરાવમાં જે કાર્યક્રમ દોરવામાં આવ્યો છે તે પ્રત્યે તેમની પણ સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ છે.

નાતાલના તહેવારના દિવસોમાં એક રથજો એકઠા મળી માત્ર કરાવો પસાર કરી ખીજ તહેવારના દિવસો આવે ત્યાં સુધી કુંભકર્ણની નિદ્રા લેવી અને ૪૨૧ હડીને પાછા ઠગવો જ કંવા એકત્ર થવું એ દિવસો હવે સુખાચ્છે ગયા છે. પોતાની માન્યતા મુજબ કંઈ ને કંઈ કાર્ય જેમણે ક્યું નહિ હોય તેવાઓને માટે મહાસભામાં હાજરી આપવી એ હવે વધુ અને વધુ સુરક્ષિત બનવું જશે. સરકારી યા તો સરકારની દેખરેખ નીચે ચાલતી શાળાઓમાં પોતાના બાળકોને હાડી લેવાની પ્રત્યેક જથ્થા પાસે મામણી દરવામાં આવી છે. મહાસભાએ પ્રત્યેક ભારતવાસી પામેથી

એવી આસા રાખી છે કે જેમ બને તેમ-યોડો વિદેશી વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરવો. હાથે કાતેલા સૂતરમાંથી હાથની, સાળ ઉપર વણાયેલા કાપડોનાં જ માત્ર ઉપયોગ કરવો. લો. તિલક, મેમોરિયલ સ્વરાજ્ય ફંડમાં ફક્ત નહિ તો કુલની પોખડી મુકવી એમ પ્રત્યેક ભારતવાસીને બીનવવામાં આવેલ છે. અસહકારની આ ચળવળ એ પોતાના હૃદયને ઉઠેલી જોવાની એક ધાર્મિક ચળવળ છે. કાર્ય કરનારાઓએ પ્રગતે તેમની દેશ પ્રત્યેની શરૂઆતે વિશે નિરંતર જાગૃત રાખવી જોઈએ. અસહકારના ઠરાવમાં દાખલ કરેલો કાર્યક્રમ અમલમાં મુકવા રાષ્ટ્રીય મહાસભાના પ્રત્યેક મંડળનો પૂર્ણ ઉપયોગ કરી લેવો જોઈએ. રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ સ્વીકારેલા નવા બંધારણથી દરેક કાર્યકર્તા અસહકારના ઠરાવના કાર્યક્રમના પ્રત્યેક અંગને એક વર્ષની અંદર પૂર્ણપણે અમલમાં મુકી દેવા પ્રગતે વ્યસ્થિત રીતે તૈયાર કરી શકે છે, અને ભારતવાસીઓનો મોટો સમુદાય સચેત બની પોતાના પ્રયાસો કાર્યક્ષેત્રમાં ચાલુ ગણે. તો આપણી આત્મનિર્ભયની યોગ્ય અસિલાધા પૂર્ણ કરવાની આડે કંઈ પણ આવી શકે એમ નથી. આપણે હાલની બધી સરકારી, શાળાઓને રાષ્ટ્રીય બનાવી દઈએ, અદાલતોના બહિષ્કાર કરીએ અને આપણને જોઈતું સર્વ કાપડ આપણે જાતે જ બનાવી લઈએ તો આપણે રાજકારણના આપણે જ ચલાવવાનો આપણો અનિવાર્ય હક આપણે મેળવી લીધો સમજવો; અને જગતની કોઈ પણ સક્રિય પક્ષી આપણને આપણા અતિમ પ્યેય તરફ જતા અટકાવી નહિ શકે. યોડાક હજાર સ્વાયત્તાગી, પ્રામાણિક અને ઉદ્યોગી કાર્યકર્તાઓની મદદથી મેં ઉપર દર્શાવેલી ત્રણ વસ્તુઓ આપણે કોઈ પણ જાતની મુશ્કેલી વિના કરી શકીએ.

આ મહાન કાર્યને પહોંચી વળવા આપણે પૈસા કેવી રીતે એકઠા કરવા એ વિશે વિચાર કરવાનો આ લેખનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. લો. તિલક સ્મારક સ્વરાજ્ય ફંડ એવું મોટું હોતું જ જોઈએ કે જે આપણી દરેક જરૂરીયાતને પહોંચી વળી શકે. આપણે જે નવી રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ ઉપજાવી કાઢવા માગીએ છીએ તેના ખર્ચનો, સમાવેશ પણ એ જ ફંડમાં થઈ જવો જોઈએ. એ ફંડમાં શ્રીમંતોના હજારોના દાનને તો આવકાર છે જ, છતાં કરોડો ગરીબોની એક એક પાઈથી પણ એ ફંડ વૃદ્ધિગત અને પાવન મળું જોઈએ. આ ફંડમાં જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાપૂર્વક આપેલી દરેક પાઈ માતૃશ્રીમાં 'સ્વરાજ્ય' સ્થાપવાના દાન દેનારના નિશ્ચયની નિશાનીરૂપ હશે. હું એટલું કહેવાની હિંમત કરું છું કે પ્રજા પોતાની ધણી બીનજરૂરી આદતોને ત્યાગી, ધણી કુશિલોને છોડી અને જોઈએ તે, કરતાં વિશેષ વસ્તુઓ સંગ્રહવાની વૃત્તિ ઉપર, સંયમ રાખી

તેમાંથી જે બચત થાય તે આ પવિત્ર શંકમાં અર્પણ કરે તોપણ આ મહાન હીલચાલમાં નાણાની ખોટ ન રહે.

જો ભારતમાતાની મહિલાઓ, પોતાના વધારાનો દાગીનાઓ આ પવિત્ર શંકે અર્પણ કરી દે, દારૂના વ્યસનમાં પડેલાઓ જે પોતાની જો આદતને ત્યાગી તેનાથી બચતા પૈસા અરધા પણ આ શંકમાં જમા કરાવે, જે બીડી પીનારાઓ નિધન ભારતના ધનનો ધૂમાડાના ગોટગોટામાં નાશ કરતા અટકી સ્વરાજ મળતાં સુધી બીડી પીવાનું છોડી દઇ તેમાંથી બચતા પૈસા અરધા સ્વરાજ શંકમાં આપે, તોપણ આ 'પવિત્ર' હીલચાલને ફતેહમંદ બનાવવા આપણને જેટલા ગૈસા જેમણે તેટલા જરૂર મળી રહે, દારૂ પીવાની ખૂટી આદતની સામે મધ્ય પ્રાન્તમાં જન્મરહસ્ત હીલચાલ 'ચાલી' રહેલી છે એ જણાવે તે 'બારે આનંદ' થયો છે, જે હીલચાલનું ત્યાં એ 'પરિણામ' આવ્યું છે કે હજારો માણસોએ સાપ સમાન આ દુષ્ટ આદતને છોડી દીધી છે એવા ખબર મને મળ્યા છે. ભારતવર્ષમાંથી આ દુષ્ટ આદતને જડમૂળથી ઉખેડી ફેંકી દેવા માટે જે વ્યવસ્થાપૂર્વક બદલખસ્ત કરવામાં આવે તો અસહકારની અળવળની એક બારેમાં બારે ફતેહ ગણી શકાય, અને મારી ખાત્રી છે કે જેઓ આ દુષ્ટ આદતમાંથી ઉગરી જાય તેઓ હર્ષપૂર્વક આભારની લાગણી સાથે તેમાંથી બચેલા પૈસાનો થોડો ભાગ આ શંકે જરૂર અર્પણ કરે, આપણે અત્યંત ગરીબ પ્રજા છીએ, આપણે પ્રતિદિન ગરીબ થતા જાય છીએ અને જે આપણે ગરીબોમાંથી પૈસા એકઠા કરવા ઉમેદ રાખતા હોઈએ તો જાતે આપણોગનો દાખલો બેસાડીને જ આપણે તેમ કરી શકીએ. આપણી માનુષ્યમિતે ખાતર એવું કંઈક ને કંઈક તો આપણી પાસે હોય છે જ કે જેનો આપણે ખુશીથી ત્યાગ કરી શકીએ. જેઓ શુદ્ધ ધાર્મિક જીવિતી ધાર્મિક કાર્યને માટે દાન કરે છે તેમને પણ હું અવશ્ય સૂચવું કે તેમણે પોતાનું દાન ભારતવર્ષમાં 'સ્વરાજનું મંદિર' અણુવાના કાર્યમાં આપવું જોઈએ. આ કાર્યને સાધવા માટે રાષ્ટ્રીય મહાસભાની સમિતિએ એક કાર્યવાહક મંડળ સુઠી કાઢ્યું છે, તે એક સુંદર ચોજના ધડી કાઢશે એમ મારી ખાત્રી છે. પરંતુ જે સ્વયંસેવકો કાર્ય કરવા ઈચ્છે તેમને હું સૂચના કરું છું કે તેમને ગરીબ વર્ગ પાસે પહોંચી તેમને સંબંધી થવાનો બોધ આપી ઉપલી ચોજનામાં પૂરવણી કરવી. આ કાર્યને માટે જુદા જુદા મુલાકામાં એકબીજા વચ્ચે નિર્ભય હરિશાષ આલવી જોઈએ.

મળ્યું, વધારે શુદ્ધ થયો છે. મહાસભાએ એ સદેશ પ્રથમ સભાઓ ત્યારે આપણામાં તરોષ, શકા અને અણુરાગ હતો. તે જ નાગપુરમાં ફરી સભાઓ ત્યારે પરમાવધિનો આનંદ, સમાધાન અને સંપૂર્ણ એકમતીથી આખા સર્મજનનું અંતર ઉઠળી રહ્યું હતું તમે હા ના કરવાને, એ સદેશો ઝીલી લેવાની ના પાડવાને મુખત્યાર હતા. તમે શ્રેષ્ઠ છતાં દુનિયાનાં ડહાપણવાળાઓની દૃષ્ટિએ એહો સાવચેતી વાળો માર્ગ પસંદ કર્યો છે. હવે તમારી પોતાની જાતને હાનિ પહોંચાડ્યા સિવાય—રાષ્ટ્રકાર્યને હાનિ પહોંચાડ્યા સિવાય—તમારાથી પાછા ફરી શકાય નહિ.

પણ ચાલુ રાજ્યતંત્ર અને તેથી ચડી જઈને તો આજની પાશ્ચાત્ય ફેળવણીએ આપણી બુદ્ધિને ઘેરી ન લીધી હોત તો આપણને આજે આ સવાલનો આમ વિચાર કરવાનું જ ગહેત નહ. આરંભેનો જ દાખલો લો બહાદુર આરંભ જાતિ પોતાની સ્વાધીનતા પણ જાળવી રહે અને બીજી બાજુએ તેમને ગુલામ બનાવનારાઓની શાળાઓમાં શિક્ષણ પણ લેતી જાય એવા દેખાવની શુ કલ્પના સરખી કરી શકાય ખરી ? એમની પામે જઈને એમના ઉપર આક્રમણ કરનાર પરદેશીઓની શાળામાં ભણવા જવાનું કહેનારને તેઓ કેવળ હસી કાઢશે. આપણી બામતમા પણ એકવાર જે સરકારને આપણે ખરી કે ખોટી પણ આપણી મુઝા મુજબ વર્તવાની દરજ પાડવાનો અથવા તો તેનો નાશ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો છે તેના આશરે હેઠળ ચાલતી શાળાઓનો ત્યાગ કરવાનું કહેવામાં એ વાત શુ તેટલી જ બહુ વધારે જ લાગુ નથી પડતી ?

દેશનો એકાદ વર્ગ પણ ન્યા મુધી કાર્યમાં, આપભોગમાં, તપસ્યામાં સાવ નહિ દહાઈ જાય ત્યા મુધી સ્વરાજ મળવાનું નથી. સંબંધજળથી અને દલીલથી સરકાર ચોડી જ સમજી જનાર છે ? સમ્યાઈના અને શરાતનના કૃત્યોને જ તે ઓળખશે.

તલવારનું શરાતન તે સમજે છે અને એ તલવારનો તોડ પણ આપણી સોને તેણે કરી રાખ્યો છે. એ તો આપણે ક્યારે બૂલેચૂકે પણ ખુનામરણી કરીએ એની વાટ જ જોઈ રહી છે. ખુનામરણીનો મુકાબલો કરવામાં અને તેને દાખી દેવામાં તે અનિત છે. તેથી જ આપણે અદિસાધર્મ ઉપર દૃઢ રહીને તેમની હિંસાદૃષ્ટિને થીજવી જમ્યું. તલવાર ચલાવવાની તરસ જેના ઉપર તે ચાલવાને દાખી રહી હોય છે તેના તરફથી દેસા જ્યાં ને મળતા એનો એક મરી જાય છે. અદિસા અસહકારનો પાયો છે. તેથી તમે તમારાથી જુદા પડનારાઓ પ્રત્યે રખે 'અધીરા કે

ઉછાછળા બનતા. અસહિષ્ણતા. એ બખરદસ્તીનો જ એક પ્રકાર છે અને તેથી તે આપણે સ્વીકારેલા ધર્મથી વિરુદ્ધ છે. અદિસામય અસહકાર સાચી લોકસત્તાનો પદાર્થપાઠ છે. જે શણે ગમે તેવી ઉરેરણી વચ્ચે પણ આપણી આહંસાવૃત્તિને ઉદ્દેગ નથી એ આપણે ખતાવી આપી સૂઝીશું તે જ શણે આપણું દાર્થ સિદ્ધ થયું સમજવું. કાન્યુ તે જ શણે આપણે અસહકારનો આખો કાર્યક્રમ અમલમાં મુકી દીધો હશે.

1

પણ આટલા ઉપરથી તમે રખે દહળડી ઉઠતા રાખો. અને જનિઓ કંઈ ગણિતની ગણતરીઓ પાળાને નથી ચડતી કે નથી પડતી. એક દિવસની અદર ગણેા સજીવન થયા છે અને એક દિવસમા નાશ પામ્યા છે. ત્રીસ કરોડ માણસ જેવા માણસને પોતાના સામર્થ્યનું જ્ઞાન થવાની જ માત્ર ખોટી છે થયું તે જ શણે એ સામર્થ્યનો ઉપયોગ કર્યો. ક્યાં વચ્ચે તેઓ તત્કાલ સ્વાધીન જ બન્યા સમજવા. આટલું સૂઝી આવવું શું બારે યુરેસ છે ? એ જ્ઞાનને અભાવે જ આટલા દિવસ રાત્ર્યકર્તાઓ આપણને એકબીજા સામે લડાવીને પોતાનો સ્વાર્થ સાધી શક્યા એ સ્થિતિ જ્ઞાનવા દેવા ધનકાર કરીયે તે જ શણે આપણે આપણા માલીક છીયે તેઓ કોણ છે ?

તેથી જ સાળાકોમેજેમા જનારા તરણુ નવયુવકો જેવા અને લાવનાભયાં વર્ષો જેમની ઉપર સરકાર પોતાની જાળ સ્થેજમા પાયરી શકે છે, તેમની તરફ અસહકાર પહેલું જ્ઞાન આપે છે.

વળા આપજોમનો પણ જ્ઞાને વિચાર કરીયે છીયે ત્યારે આપણી સખ્યા સામુ જોતાં આપણે જાએ આવતો આપજોગ તો છેક જ નજરો લાગવા માડે છે. કારણ જો આપજોમ તમારી પાસેથી જામવામા આવ્યો છે ? તમાગ પુસ્તકી બજુતરને એક વરસને માટે અમર સ્વરાજ સ્થપાય ત્યાં સુધીને માટે બધું રાખવાનો. આખા વિદ્યાર્થી જગતમા મારામા વસતી થદા મુઠી દેવાનું મારામા સામર્થ્ય હોમ તો હું તો કહું છું કે એક વરસ પણ અખ્યાસો છોડવા પડનાર નથી.

; અને અખ્યાસત્વામની એ મુદત દરમિયાન એ એક વરસથી પણ વહેલું સ્વરાજ કરી મડખડ વચર મેર કરવાની રીત યીખી લેવાનું પણ હું તમને કહી રહું છું. હું તમને રીટીમાની બેટ કહું છું અને સૂચવું છું કે તેમા હિન્દુસ્તાનની આર્થિક રૂઢિચાનો હોમ રહેલો છે.

1

11

પણ મારી આ સૂચનાનો, અસ્વીકાર કરી શ્રી. દાસે તમને આપવા કહેલા મહાવિદ્યાલયમાં પણ તમે જઈ શકો છો, મુન્નરાતના મહાવિદ્યાલયમાં તમારા વિદ્યાર્થી બહુઓએ તો રોજના ૪ કલાક કાતવાને આપવાનું માયે લીધું છે. એક સુંદર છળા, શીખી લેવી અને સાથે નાગને દાકવાનું પુસ્તકન સાધવું એ બારે આપભોગ નથી જ.

સરકારી કોલેજને ત્યાગીને તમારો ધર્મ તમે જાળવ્યો છે તમારા વખતનો ઉપયોગ કરનારો મહેલામાં મહેલો અને સૌથી વધુ લાભદાયક માર્ગ એ તમને બતાવ્યો છે

તમારા નિશ્ચયમાં દૃઢ રહેવાના બળ અને દિગ્મન પ્રભુ તમને આપો.

તમારો શુભેચ્છક,
મોહનદાસ કરમચંદ દ માંધી

રેડીયાનો ધર્મ

મહાસભાના અસહકારના દરાવના અગ્રે હુ વર્ણવી ગયો છું તે બધા અંગત્યના છે. પણ એક અગ્ર એવું છે કે જેનો અમલ પ્રજા કરે તો તે જ વેળા સ્વરાજ મેળવે એની મારી દૃઢ માન્યતા છે. એ રેડીયાનો ધર્મ છે.

ઠેકઠેકાણે મને પૂછવામાં આવે છે કે શું સ્વરાજ મળશે તો અનાજના દામ સોધા થશે અને કાપડના ભાવ ઘટશે ? આ સવાલ યોગ્ય છે સ્વરાજ મળે કે બીજું કંઈ મળે પણ ને આપણે પરદેશ ઉપર આપણા કાર્પેડને સારા આધાર રાખીશું તો કોપડના કે અનાજના ભાવ ઘટવાના નથી. નહિ ઘટે કેમકે આપણે સાંડ કરોડ રૂપિયા નવા સુધી હિન્દુસ્તાન બહાર આપણું કાર્પેડને સારું મોકલીયે છીએ ત્યાં સુધી આપણી ભૂખ નહિ ભાગે. ત્યાં સુધી કરોડો માર્કસો 'યોડા કે' વર્તો પ્રેમાણુમાં ઉદ્યોગ વિનાના રહેશે ને તેઓને પૂરું અનાજ કે વસ્ત્ર નહિ મળે

એટલે આપણી સમક્ષ આપણી હાજતજોશ કોપડે પેદા કરવાનો પ્રયત્ન આવી પડ્યો છે. એટલું જ કાપડ આપણે પેદા કરીએ તો આપણા સાંડ કરોડ રૂપિયા બચે, એટલું જ નહિ પણ તે બધા ગરીબોના જ ઘરમાં જાય આ કામ કેવળ રેડીયાની પ્રવૃત્તિ વધારવાથી જ થઈ શકે. હિન્દુસ્તાનમાં પાંચ કરોડ રૂપિયા સ્વતંત્ર બહારથી આવે

છે. આ સૂતર એથી નબરનું ને તેથી પણ ચડતા નંબરનું હોય છે; એટલે જો તે નાંકુ હોય તો ચાળીસ કરોડ રતલ સૂતર થવા જાય. એટલું સૂતર આપણે ન કાંતીયે ત્યાં મુધી હિન્દુસ્તાનને સ્વતંત્ર કરવાની વાત આપણે બૂલી જવી જોઈયે. આટલું સૂતર કઈ રીતે કાઢવું ?

આપણી મીલો દાદી શકે તેમ નથી. રેડીયો જ એ કામ કરી શકે તેમ છે. અને સૂતરનો જથ્થો વધારવાનો સહેલામાં સહેલો રસ્તો એ છે કે આપણી નિશાળોમાં મળતા વિદ્યાર્થીઓએ એ કામ કરતા થઈ જાય. આવા કારણોને લઈને વિદ્યાર્થીની નિયામક સભાએ એવો અભિપ્રાય આપ્યો છે કે વિદ્યાર્થી સાથે સંબંધ ધરાવતી શાળાઓએ નિશાળોમાં રેડીયો લાખવ કરી સૂતર કાઢવું જોઈયે. આપણા શિક્ષણકામમાં આટલી ટૂંકી લગેશાં રહી છે એ હું તો હમેશા માનતો ને કહેતો આવ્યો છું. મારી હિમે છે કે આ અભિપ્રાયને બધા શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ વધારી લેશે. એ અભિપ્રાય વિશે વધારે વિચાર હવે પડી કરીશું.

સૂતરને તાંતાણે સ્વરાજ

મારી હિમેદ હતી કે મુસાફરીથી પાછા ફરીગ ત્યારે તમને મળીશ, તમારી સાથે મસંકલત કરીશ, સુખદુઃખની વાતો કરીશ અને મારા મુસાફરીના અનેક અનુભવોમાંથી થોડા ટીપ્પાં તમને આપીશ તે વખતે મને ખબર નહોતી કે ને રાહરો આજે જે દિવસ થયા હું જેને તેને આખી રહ્યો છું તે જ સદિગો આજે હું તમને આપીશ ને વરતુ અત્યારે હું તમની આગળ મુકવાનો છું તે કંઈ નવી નથી તે વરતુ મારા મનમાં મૂળથી રહ્યા જ કરી છે યાણે કયાણે મેં એનો વિચાર ત્યાં જ કીધો છે અને એનો અમલ પણ કીધો છે પણ મારી છંદગી-માં અમુક વસ્તુઓને અમુક વખતે જુદું ધોળા દિવસના જેવી લેઈ શકું છું, જેમકે રાહદેઠ કોમરની ચળવળ વખતે નાડયાદમાં મને જોક દિવસ એકાએક ઢગી આવ્યું કે કાચાઓનો સચિનય ભંગ કરવાને પ્રભં હલુ લેયાં નથી નરિવાદમાં હું ચોતે રહ્યો હતો અને મારી માનવતા પ્રમાણે મોટામાં મોટું કામ મેં ત્યાં કર્યું હતું. ત્યાંના જ માણસોએ ભીંત બૂલે તેવી મોટી ભૂલ કરી મેં જોયું કે કાચાઓનો સચિનય ભંગ તો તે જ કરી શકે કે જેણે ધાસ્ટીથી નહિ પણ સમજને આખી છંદગી કાચાને માન આપ્યું હોય

● જૂનાત મહાવિદ્યાલય (અમદાવાદ) ના વિદ્યાર્થીઓ આમજ નવ મહિનામાં સ્વરાજ મેળવવા શું કરવાની ફરજ છે તે સમજવતા કરેલું જાણણું; તા ૧૩-૧-૧૯૨૧

મારે મારે અમ પાછું જેથી લેવું પડ્યું. આવી રીતે અમુક વસ્તુ અમુક પ્રસંગે જ
હતી આવે છે. હું વિદ્યાર્થી હોતો ત્યારે ભૂમિતિમાં મને કંઈ સમજતું નહિ. ૧૩મા પ્રમેય
સુધી ભૂમિતિ શું એની મને ખબર જ ન પડે. પણ પછી જો ૧૩મું પ્રમેય જો વખતે શિક્ષક
પાઠીયા પર સમજાવ્યું તે વેળાએ એકાએક મારા અંતરમાં અજાણી પડ્યું અને ત્યારપછી
હું રસપૂર્વક ભૂમિતિ શીખતો થયો. એ જ પ્રમાણે અજો વલુ માર દિવસથી એક વસ્તુ
મારા મનમાં ફગી ગઈ છે. આપણે અસહકારને સંકેત કરવા ઇચ્છતા હોઈએ, વિદ્યાર્થીઓની
પાસે એમાં ભાગ લેવડાવવા માગતા હોઈએ અને સ્વરાજ એક વર્ષમાં જોડતું હોય તો
આપણે શું કરવું જોઈએ ? એ વસ્તુ હું પ્રથમથી માનતો આવ્યો છું તે જ વાતને હું
અત્યારે તમારી આગળ મુકું છું. મારો તો જો વસ્તુમાં મૂળથી જ અડગ વિશ્વાસ રહ્યો, છતાં
જો વિશ્વાસ શું કામ છે એવું એક પાતું દમણું હું જેવું સમજ્યો તેવું અમાઝ નહોતો સમજતો.

કુવપતિ તરીકે હું તમને કંઈ કહેવા નથી આવ્યો. મોટા મારી તરીકે અથવા વડીલ
તરીકે સલાહ આપવા અને યસલત કરવા આવેલો છું. તે સલાહ આપવાની તો આપ-
વાનો જ. નેટલી દહતા અને વિશ્વાસથી આજે હું આ વસ્તુ કઠીરા તેટલી દહતા અને વિશ્વાસ-
પૂર્વક આ વસ્તુ અમાઝ કોઈ વાર મેં તમારી આગળ નથી મુકી. નિરાશો છોટવું, કેળવણી
વગરના થવું જો તો આપણાત કરવા જેવું છે એવું તમારે કહેવું હોય તો હું તમને
કહીશ કે નિરાશમાં કહેવાનું પાપ છેડીને તમે અવરજ આપણાત જા. જો આપણાતની માફી
દ્રશ્ય તમને આપી રહેશે અત્યાર સુધી હું તમને અનેક વાનીઓ પીરસતો. આજે તો હું
જો કહેવા આવ્યો છું કે અસહકારને જો તમે ખરું કરવા ઇચ્છતા હો તો તમારી પાસેનો
એકેએક સ્લાક સુતર કાઢવામાં જ આવેલો. આ તમને નથી વાત કાઢશે, આથી તમને
આણાત પહોંચશે એમને બી. જો યવાની આકાશ છે અને જેમને આ વિદ્યાર્થીક જે દિગ્ધી
આપણે ઝીલી ખાતી આપવામાં આવી છે તેમને હું કહું છું કે આજે દિ દુસ્તાનને માટે
રેડીયો ગણાવેલો જો જ ભારેમાં ભારે દિગ્ધી છે. હું આવે સુધી બહુ છું તે મારા
વિચારેના જેટલો વેગ અત્યારે છે તેટલો વેગ હું તમારામાં આવેલો જોવા ઇચ્છું છું
તેને લીધે છે.

હિન્દુસ્તાન કાલથી ગયું તે, આપણે સ્વદેશનો ત્યાગ કર્યો તેથી જ. હિન્દુસ્તાનમાં
સુતર કાઢવું જો એક જુદો કાલો નહોતો. દરેક વર્ષની પ્રત્યેક બી સુતર કાઢતી. કેટલાક
પુરુષો પણ કાઢતા. ડાકાના મલમલનું સુતર કાઢનાર પુરુષો હતા. પણ જો તો મેં થોડા
કાલાંદારીઓની વાત કરી. સામાન્ય રીતે કાઢવું જો થઈ નહિ પણ કાંઈ ગણાવું,
ધર્મ મનાતો. કાઢવાનું હિન્દુસ્તાનમાં ચાલુ હતું ત્યાં સુધી હિન્દુસ્તાન આખા,
હવું, સમૃદ્ધ હતું. દેશની અંદરની માગણીને આપણે પેદા કરેલું કાંઈ પહોંચી વળતું,
એટલું જ નહિ પણ તેથી વધુ અને પરદેશ જઈ એમ ભૂતકાળને ઇતિહાસ કહે છે. ઇસ્ટ
ઇન્ડિયા કંપનીએ ધ વગર કે અપવિત્ર સાધનો વડે કમડા વણવાનો ઉદ્યોગ નાડ્ય કર્યો,
કરોડો રૂપિયા મળે એટલા સાથે તેમણે લડાઈમાં જી, લંકેરા સર હવે, નેપાલ દાખ

કૃષી અને ઉવટે/રાશ્ય વસાવું. આપણે ત્યાં સુધી પશ્ચાત્તાપ ન કરીયે, બાપદાદાઓની ઉપર ગુન/રદા બુદ્ધિ મરિ ત્યાં સુધી પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરીયે ત્યાં સુધી સ્વરાજ શી રીતે લઈ શકીયે ? હંડ હાને આપણે તે નથી જ લઈ શકવાના. હંડ દેવાની પદ્ધતિ આપણે છોડી દેવી રહી. હંડથી નહિ પણ આત્મચુદ્ધિથી જ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરીને આપણે અંગેજને રાજ્ય કરતા અટકાવવા નેહયે. આપણી અપવિત્રતાને લીધે જ તેઓ રાજ્ય કરી રહ્યા છે, નથી રહ્યા છે એમ જો તમે માનતા હો, નિર્ભય સાધનાથી જ સ્વરાજને તમારે જો વેર કરવું હોય, તો શું કરવું નેહયે, પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું નેહયે, પહેલાં કરતા તે કાંતવાનું કામ પાણું ઉપાડી લેવું નેહયે. તમે કહેશો કે એ કામ તો સીવર્ગનું છે; તેમને કાંતવાનું કહેવા તૈયાર હોય. હું કહીશ કે તેટલે નહિ આવે. પંભળની સ્ત્રીઓની લાજ લૂંટાયેલી આપણે જોવા વારો આવ્યો; એ લાજ પણ આપણે યુરોપિયને એ કાંતવાનો ધધો કોઈ બીજા ધધાને બદલે કરવાનો નથી, પણ પ્રભતા ફાજલ વખતનો ઉપયોગ કરીને સુતર કાંતવાનું છે અને તેનાથી હિન્દુસ્તાનનો ઉદ્ધાર કરવાનો છે. આપણું પ્રાયશ્ચિત્ત પણ તો ત્યારે જ થશે જ્યારે સ્ત્રી, યુરોપ અને બાળકો બધાં કાંતતાં થઈ જાય. બ્રિટિશ માલના બદિષ્કારના દિગ્માયતીઓ ઢેકેલાવરને પહોંડવા માટે બદિષ્કારની વાત કરે છે, પણ બીજાને પહોંડવાના કરતાં પોતે કોઈથી ન પંછડાવાની વાત કરી એ મને તો ઠીક લાગે છે. ભપાન, વિલાયત અને અનેક કાંતું બાર બધું કરવું હોય તો આપણને જરૂરનું બધું જ કાપડ આપણે ધરમાં પેદા કરી લેવું નેહયે ત્યાં સુધી આપણે સુતર પેદા નહિ કરીયે ત્યાં સુધી આપણને જરૂરનું તેટલું કાપડ આપણે વણી નથી લઈ શકવાના. અલબત્ત વેપારીઓનું કહેવું છે કે આપણને જરૂરનું બધું કાપડ મીંગાની મારફત મેળવતા છૂલોયે તો તેટલી મીલો ઉભી થતાં પચોસ વરસ નેહયે ત્યારે નવ મહિનામાં એ કાર્ય કેમ સાધવું? મીંગાથી તમે કરોડોનો ઉદ્ધાર કદાપિ નથી કરી શકવાના એ અનેક બાધો અને બંડેનો ઉધારો ફરે છે તેમને રાંધી નથી શકવાના. કોઈ પણ દેશ એકની ખેતી ઉપર નથી નભી શકવાનો. ખેતીની જોડે મદદનીશ એવો બીજો ધધો જોડે જ ન હોય કાંતવાવણવાનો જ છે. તેનો જ્યાં સુધી આપણે યુનરુદ્ધાર નહિ કરીયે, તે નહિ શીખી લઈયે ત્યાં સુધી આપણું બીજું બહુતર ફેગટ છે.

આ બધું બીને એ સિદ્ધ કરવા માગું છું કે જો આ વાત સાચી લાગતી હોય—અને દેશની મદાસમાં એ કરાવ કરીને આ વાતની સમજાઈ નહોતે રીતે માન્ય કરી છે—તો આપણે અત્યાર શું કરવું નેહયે ? જો નવ મહિનામાં સ્વરાજ મેળવવું હોય, તો વિદ્યાર્થીઓને માટે ખરી વિદ્યા એ જ છે કે હિન્દુસ્તાનનો કાપડનો બૂખમરો મદાસવો. આ હિન્દુસ્તાનમાં કાપડનો બૂખમરો છે. અનાજનો બૂખમરો તેટલો નથી. એ કાપડ જેટલું ૧૦ કરોડ રૂપિયા દર વરસે બહાર ચાલ્યા જાય છે. હિન્દુસ્તાન આજે ૪૦ કરોડ રૂપિયા સુતર, પરદેશી મંજૂર છે. એટલું સુતર આપણે ધરમાં કાતી લેવું નેહયે વખતારની આપણે ત્યાં ખોટું નથી કાતનારની આજે ખોટું છે વખતારની સંખ્યાનો એ હમ આંકડો હજુ મને મળ્યો નથી, પણ તેમની, સંખ્યા પચાસ લાખ કે,

તેથી વધુ નેહલી છે. ને એ પૈસાને બચાવવા હોય તો આપણે સૂતર કાંતવા લાગી જઈએ, નેહાયે. ૬૦ કરોડ રૂપિયાનો વેપાર દેશમાં જ એકવામાં કેટલા આણસોને રાજ મળે તેનો વિચાર કરો. કપડાને ધીની માફક વાપરવું નેહાયે. નેહાયે તેટલું કપડું વાપરી રાજીયે એવી આપણી સ્થિતિ નથી. એકલા પહેરણથી ચાલે ત્યાં સુધી ખીલું કંઈ ન પહેરવું નેહાયે. કંઈ ઘોડાચાથી ચલાવી રાજીયે તો લાંબું નહિ પહેરવું નેહાયે. ૬૦ કરોડ રૂપિયા બચાવવા માટે તેટલો જ મોટો આંખભાગ આપવો પડશે.

વિગ્રાથીઆ આ આખું વરસ આ જ કામ લેવડી લે તો મહાસભાએ હાલના પ્રમાણે એક વરસની અંદર સ્વરાજ ઘેર કરી શકે. પણ આને મટિ મહાપ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. અમુક શરતે તમારું આ ક્ષેત્ર પ્રાપ્ત કરી શકો છો. વિગ્રાથી પોતાનો અભ્યાસ અટકાવીને હિન્દુસ્તાનને અર્થે મનુર ધને. તમારી મનુરીને માટે તમે કંઈ મહેનતાણું ન, તો તો તમારી મહેનતાની, પણ જેને લેવું હોય તે ખુશીથી લઈ શકે છે.

તમને સલાહ આપવાને હું થોડા હેજ તો તમને હું સલાહ આપીશ કે તમે તમારી કાંલેને છોડી દો. સ્વરાજ માટેની લડતમાં તમારા લડકો પૂરો દિસ્સો આપવા માગતા હો તો હિન્દને મટિ નેટલું સૂતર કાંતી શકો તેટલું કાંતો. રાજ છ કલાક કે તેટલા ન બને તો ઉપર ચાર કલાક પણ કાતવામાં આજો. તમે તદન અભ્યાસ છોડી દો એવો મારો આજ્ઞ નથી. છોડી દેશો તોયે તેમાં તમારી વિચારશક્તિ ઓછી થશે એમ હું માનતો નથી. નેરું મન મલિન નથી તેની વિચારશક્તિ કદાપિ ઘટતી નથી. મારો પોતાનો તો એ અનુભવ છે કે જ્યારે હું નેહમાં હોતો અને વાચવાને મને એક પુસ્તક નહોતું મળતું ત્યારે હું, વખતે વિચાર કરી શકતો આપણા મગજ વાળી વાળીને સડી ગયેલાં છે. તેથી મેં તમને કહ્યું કે તમે છ કલાક કાંતો અને બાકીના વખતમાં શીખો તમને તો હું એમ પણ કહું છું કે તમે આ કાતવાના કામમાં પારંગત થઈ જાઓ તો તમે જ મહામાં પણ ચાલ્યા જઈ શકો છો. તમારામાં એટલો આત્મવિશ્વાસ ન હોય તો તમે કાંલેજમાં પણ રહી શકો છો. પણ મને એટલી તો ખાતરી લાગે છે કે બધાએ રાજ ચાર છ કલાક કાતવામાં, આખા વખત આપણને સ્વરાજ નહિ મળી શકે. એક મહિનામાં કે બધું તો ત્રણ મહિનામાં કાંતવાં શીખીને તમે મામડામાં પહોંચી જવાને તૈયાર થઈ જશો અને ત્યાં તેનો પ્રચાર કરી શકશો. સૂતરનો બૂખમરો મહાદીને નેટલું હિન્દુસ્તાનને આજળ લઈ જઈ શકશું તેટલું ખીલ કરાવી નહિ લઈ જઈ શકાયે. વળી હવે તો આપણે મહાસભાના અંધારા પ્રમાણે મહાસભા તૈયાર કરવાના છે તે ન હો તો કેવી રીતે થઈ શકશે? મુજબતનાં ગામડાને આજ હું કશો પેગામ પહોંચાડી શકું? અંગ્રેજોને આજો દેવાનું કહું? કે તલવાર બંદુક તેમને આપું? ત્યારે હું તેમને શું કહું? મારો સંદેશો આજ એ છે કે બધા સૂતર કાંતવામાં લાગી જાઓ. એક મામડાને મણસ અમદાવાદ આવીને કાપડ લઈ જાય છે ત્યારે મને બારે લાગી આવે છે. મારો સ્વદેશીધર્મ એ છે કે દરેક આમકું પોતાની ન્દરીયાતની ચીજ પોતે જ પેદા કરી લે. આ પ્રાચીન પ્રથાને જો આપણે પાછી લાવી રાજીયે તો આ હિન્દુસ્તાનની ઉપર

ઘણું કુદરિ નાખી રાકનાર નથી. આચાર્ય મદારાજને અને અધ્યાપકોને હું, બીનહું છું કે એક વર્ષને મટિ તેા તમે આણું જ ધોરણ સ્વીકારો અને વિદ્યાર્થીઓને આમડાંમાં મોકલી દેવા તૈયાર કરો.

આ વર્ષ ફરિયાન તમારું શિક્ષણ આટલું હોય તેા ખસ છે; તમારું મુન્તાલી મુધારો, અંગ્રેજોના ત્યાગ કરો, હિન્દુસ્તાની શીખો, હુડું સિપિ શીખી લો, અને રેંટીયો ચલાવતાં શીખી લો. આટલું કરો તેા આપણે આવતા વર્ષને મટિ તાલ બની નહયું. હું તેા ઇચ્છું છું કે સ્વરાજ મળે ત્યાં સુધી આ જ ધોરણ ચાલુ રાખો. તેમ ન થાય તેા ઉપર એક વર્ષ સુધી તેા રાખો જ. આ મારો આજનો સંદેશો છે.

તમે જોષડક યથે જે કંઈ રાંધે યાય તે પૂછજો. અશ્રદ્ધાવાળો એક પણ વિદ્યાર્થી આ નહું સ્વીકારી લે એમ હું નથી ઇચ્છતો. તમારાં બુદ્ધિ અને ક્રદય કબજ કરે તેા જ મારી ચાલ માનજો.

સંવાદનવાચ

વિદ્યાર્થી—માળાપ કહેરો, તમને મદાવિદ્યાલયમાં ભણવા મોકલ્યા હતા, રેંટીયો કાંતવા નહિ.

માંધીજી—તેમને કહેવું કે રેંટીયો કાંતવો એ પણ ભણતર જ છે.

વિદ્યાર્થી—માળાપ આમડે જવાની ના કહેરો અને કહેરો ઘેર જ બેસી રહેા.

માંધીજી—તેા તમે ઘેર બેસીને કતિા એ સરમ રરતો છે. કાતવાની પણ મનાઇ કરે તેા વિનયપૂર્વક તેમને સમજાવવાં. આજો દિવસ રેંટીયો કાંતનાર ઠાકરાને માળાપ એક દિવસ, બે દિવસ કે બહુ તેા ચાર દિવસ લડરો. પણ પછી તેા સમજ જ જરો. મેં એવાં પણ માળાપ જ્યાં છે જે ઠાકરાને નહું જોવાય એવું કહે છે. ઠાકરો નહું ન જોયે તેા ખીલવ છે, પણ બે ચાર દિવસ ખીલછને ચોતાની યેળે રહી નય છે. તમારાંમાં તેટલી દહતા તેા જોઇયે જ, અને એટલી દહતાની કાંલેજના વિદ્યાર્થી પારોથી તેા હું આચા રાખું જ રાખું.

વિદ્યાર્થી—રેંટીયાથી અસહકારની લડતને શી મદદ મળશે ?

માંધીજી—રેંટીયાથી હિન્દુસ્તાનની આર્થિક સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરી રાકારો. આર્થિક સ્વતંત્રતા નહિ આવે ત્યાં સુધી સ્વરાજ આપણે જોગવી નથી રાકવાના. આપણે સાણ વિના, સોય વિના કે રાંકણી વિના ચલાવી રાકીયે; પણ કાપડ વિના ન ચલાવી રાકીયે. અત્યારે આપણે બહારથી જેટલો માવ લાવીયે છીયે તેટલો આપી રાનતા નથી. આથી વરસોવરસ આર્થિક ખોટ ચડતી જ નય છે. સરકારી લસ્કરનો બારે ખર્ચ આપણે ઉપાડવો પડે છે જ. ૬૦ કરોડ કપડાંમાં આપી દઈયે; અને ખીલું નકામી લાનતોમાં નય એ પણ જુડું. આ જો સાચું હોય તેા આપણે આર્થિક સ્વતંત્રતા મેળવી લેવી જ જોઈયે. ૬૦ કરોડ રૂપીયા આપણે બચાવી રાકીયે છીયે તે બચાવી લઈયે. ૬૦ કરોડ બચાવજું

એટલે બીજા પંજુ અચાનકની શક્તિ આપશે અથવા તેવીચીને બહારથી લેવી. પણ તે વખતે પાલવશે. ટાઈલીનું કે ઘડિયાળનું કારખાનું હિન્દુસ્તાનમાં નહિ હોય તો હિન્દ કઈ રાંડવાનું નથી, પણ કપડાં વિના તો હિન્દ અરેબર વેધવ્યદશામાં છે.

વિદ્યાર્થી—રેડીયાના ફાબલ થવાથી વિદ્યાર્થીઓમાં પાછો ખળભળાટ ઉત્પન્ન થશે.

ગાંધીજી—ખળભળાટથી તો વિદ્યાર્થીઓ ચરે છે. ખળભળાટ કરવો એ ખારો અને અધ્યાપકોના તો ધર્મ છે. અત્યારે વિદ્યાર્થીઓ ભગવાનના સૂતા છે. માખાપ સાથે, નજીવ સાથે અને ચોતાના સારીઓની સાથે આવી ભતની વટવાડ ચાલે ત્યાં કેલ્લાન નજીવ યાચ એ સંભવિત છે, તેમાં પડતી નથી.

વિદ્યાર્થી—વિદ્યાર્થી વગરના બીજા વર્ગને તમે કાતવાનું કેમ નથી કહેતા? વિદ્યાર્થી ખાસે ભણતર સા સાર મુકવો છો?

ગાંધીજી—કાતવું એ કેળવણી નથી એમ માનવું એ આપણી પહેલી ભૂલ છે. બહિદાન એ કેળવણી નથી એમ માનવું તે બીજી ભૂલ છે. કાલે જો બધા છાતરા સમજી ભય કે ભણતરનું બહિદાન કરીને દેશસેવા કરવી છે તો તે ન શકે મારે એક વરસનું કામ પૂર થયું એમ હું સમજું.

વિદ્યાર્થી—રેડીયાથી છવન શી રીતે નક્કી રાકશે?

ગાંધીજી—સુધિ વાપરનાર કમાણી પણ કરી રાકે. પણ આપારે તો રેડીયાને હું 'આપદર્મ' તરીકે મુકું છું હિન્દુસ્તાનના બધા છાતરાઓ રોજ ૪ કલાક સુધી કાતવાની પ્રતિજ્ઞા લે તો એક મહિનામાં સરકારના બાવ ધની ભય.

વિદ્યાર્થી—સાળાઓમાં આવો ફેરાર કરવાથી અસહકારની ચળવળને થકો નહિ પહોંચે?

ગાંધીજી—નહિ. સરકારી સાળા છાતરાને સરકારી મિલ્કત મલ્લિન વસ્તુ છે એમ માનવું સાળા છાતરાની છે. આ વિદ્યાલયની લાલચથી જ છાતરા હોય તો તેમને તેમની કોલેજ ન મુખારક છે. જોને એકલુ અદારજ્ઞાન ન આપવું હોય તે કાલે તેવી ભૂલો કોલેજ ઉધારે. આપણને જે મૂલ્ય હોય કે આપણ આ ન કર્તવ્ય છે, એક વરસ આ તમ કરશું તો દેશને લાલ થશે, સ્વરાજના આપણે સાધનભૂત થઈશું, તો આપણે આ કામ કરવું ન જોઈએ.

વિદ્યાર્થી—તમે માને છો કે તમારા નવા વિચારને માટે દેશનું વાતાવરણ તૈયાર છે? હાલના 'ટર્કિશ બાય' ના ઉછા જોરડામાં એકદમ જ તમે પ્રબળે હડગોલો મારો છો!

ગાંધીજી—વાતાવરણ તૈયાર છે એમ નહિ છું, તેથી તો હું આ વાત કરું છું ગયા ત્રણ માસમાં દેશ નહોતો જ વચો છે વાતાવરણ દેશવેની ચતિથી નહિ પણ ખરફ પડે તેમ ભૂમિતિની રીતની અડધે વધી રહ્યું છે. મેં આઠ વર્ષ ઉપર લખ્યું હતું કે હિન્દુસ્તાનને આ

માર્ગે જોવા પડવાનો છે. તે વખતે હું જાણતો ન-હતો કે ૧૯૨૧ ના જાનેવારીની ૧૩મીએ વમારી પાસે હું એ વાત કરીશ.

વિદ્યાર્થી—દેશસેવા કરતાં પહેલાં કુટુંબસેવા ન કરવી જોઈએ ?

ગાંધીજી—જરૂર કરવી જોઈએ. પણ કુટુંબસેવા એ લોકસેવાની વિરોધી ન હોઈ શકે. પહેલાં પોતાની સેવા, પછી કુટુંબસેવા, પછી ગામસેવા અને પછી દેશસેવા એ ક્રમ હું માનું છું. પરંતુ કોઈ પણ સેવા જગતના કલ્યાણની વિરુદ્ધ ન હોવી જોઈએ. દેશના આવા દારિદ્ર્યપના કાળમાં કુટુંબસેવાને નામે બહેનના વિવાદમાં વીસ ઢબર રૂપિયા ખર્ચી ન સંકાય.

વિદ્યાર્થી—દેશના રક્ષણ માટે પોલીસની જરૂર પડશે. આપ રેંડીયાને બદલે અમને ક્વાયત શીખવાને તે કામ માટે લાયક કેમ નથી કરતા ?

ગાંધીજી—પોલીસનું કાર્ય તે હું તમને કેવી રીતે શીખવું ? ત્યાં બધા હોય ત્યાં જઈને કબા રહેવાની રાજી આપવી જોઈએ. તમે શું એમ કહેવા માગો છો કે કવ્ય શિક્ષણ નીરાંતે સર્વ લીધા પછી જ સ્વરાજની પેરવી કરીશું ?

વિદ્યાર્થી—સ્વરાજનો અર્થ શું ?

ગાંધીજી—આપણા હાથમાં લશ્કરી ખાતું આવે, ઉપજાવવાનો અધિકાર આવે, મહેસૂલનો વહીવટ આપણા હાથમાં આવે અને અદાલતો આવે, એનું નામ સ્વરાજ. એવું સ્વરાજ મને એટલે બધા અત્યાચારો આપણે અટકાવી શકીએ. આમા આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય તો આપણે આજે જ મેળવી શકીએ તેમ જોઈએ. તે રેંડીયાથી મેળવી શકાય. દેશ આજે કાચ આ વસ્તુને ન પણ ઝીંકે.

વિદ્યાર્થી—તમે વારંવાર ‘સદાઈની સ્થિતિ’ ‘સદાઈની સ્થિતિ’ છે એવી વાત કર્યા કરો છો તો શું ‘સાલ્વીયર આર્મી’ ઉભું કર્યા વિના તે શક્ય રાકરો ? વિદ્યાર્થીઓને લશ્કરી તાલીમ પણ આપવી જ જોઈએ. તો હાલ રેંડીયાને બદલે તેના ઉપર વધારે ભાર મુકવાની જરૂર નથી શું ?

ગાંધીજી—એ લશ્કરી તાલીમ તો બહુ જ થોડા વખતમા દઈ શકાય એમ છે. અને લશ્કરી તાલીમ એટલે વળી શું ? બહાદુરી [સવાલ પૂછનાર વિદ્યાર્થી બાહુ પુરાણીના અંખાડામાં જનાર હતા એ ગાંધીજીને ખબર હતી.] બહાદુરી તે કંઈ અટાપરા એલવાથી આવે ? શહેરમાં પાછા તોફાન થાય અને લોકો ધર બાળવા લાગે તો તરત હોડી જઈને એ વસ્ત્ર પાટે અને કહે કે મને માર્યા પછી જ તમે ધર બાળી શકશો કે ખરે બહાદુર. તેવે વખતે શું કુક્રમે અપાતા હશે ? ‘માર્ચ’ ‘ક્રિવ્ક માર્ચ’ સામળવા સુધી હસા રહેવાનું હશે ? તેવે વખતે નો ક્વાયત પણ ભૂતવાની એવે પ્રસંગે તો હું એમ જ કહી શકું કે બાહુ, હોડાય તેટલું હોડીને એ જગાએ પહોંચી જવો. હું તો એવા સમય આરે તો કંઈ પણ સાચે લીધા વિના—નોડા પહેરતો હોડાં તો તે પણ પહેરવા મુશ્કેલી—દોડું અને આંગો હોલવતાં બસ

ધર્મ જલ્દી જુલે આમ સરસ ન ધર્મ જલ્દી તો કહેજો કે આધી બડી બડી વાતો-કંતો હોતો તે બધી મિથ્યા.

વિદ્યાર્થી—આપણી બધી માનસીઓ સરકાર આપે ને કેવળ ખિલાફતની માનસી ન સ્વીકારાય તો લડત ચાલુ રાખવી જોઈયે ખરી ?

ગાંધીજી—જરૂર, ઇસ્લામને બચાવવામાં હિન્દુ ધર્મને બચાવવાની હું તાલીમ લઈ રહ્યો છું એમ મેં અનેકવેળા કહ્યું છે. ઇસ્લામના બચાવમાં જ ગાયની રક્ષા રહેલી છે, અને જ્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનમાં એક પણ ગાય મરે છે ત્યાં સુધી મારા માસ, મારા સ્નાયુ, મારા કંધિરનું પાણી યદ્ય રહ્યું છે. આયને બચાવવાને હું તાલીમ લઈ રહ્યો છું, તપશ્ચર્યા કરી રહ્યો છું, અનેક વિભૂતિઓ મેળવી રહ્યો છું અને એ ગોરક્ષાનો મત જ નપતો જ નપતો જ હું મંજૂર.

વિદ્યાર્થી—કેવળ રેડીયાનું જ ધ્યાન કીધાથી ચાલુ કેળવણી ભૂલી જવારો એમ થું આપ નથી માનતા ?

ગાંધીજી—રેડીયાની પ્રવૃત્તિથી સ્વતંત્ર યદ્ય અક્ષરજ્ઞાન લેવા માટે આપણે ખરી લાયકાત મેળવીશું એટલે જ રેડીયાની પ્રવૃત્તિથી તો હાલની કેળવણી સંતેજ ધર્મ રહેશે.

વલ્લુકર પરિષદ્ આગળ *

જૂજ કામમાં રોકાયેલા છતાં આ સભાના પ્રમુખપદનો હું ઇનકાર કરી ગઈશ નહિ મારો ધર્મો વલ્લુકરનો નહોતો છતાં હવે હું મને પિતાનકોટી ખલુ છું બદામતમાં પણ મારો એ જ ધર્મો જલ્દી રોકાયે છે. મને લાગે છે કે વલ્લુકરની ઉત્પત્તિ નહિ થાય ત્યાં સુધી હિન્દની ઉત્પત્તિ અશક્ય નહિ તો મુસ્લિમ છે તેથી જેની આસપાસમાં આ વિશે વધક મહેવાયુ હવે હિન્દુસ્તાન પરત્ર યદ્ય ત્યારે હિન્દુસ્તાનમાં કાપડ બનવું તેણે ને તેણે હુનિયાના નહોત્ર બનવું એટલું બધું કાપડ રેડા યદ્ય ત્યારે અહીં મીલ એક પણ નહોતી તે વખતે ખાદીથી ટાકાની મવમલ સુધી તરેહવાર કાપડ મળવું હિન્દને જોઈએ માત્ર પ્રવૃત્તિ પાડવા ઉપરાંત વધારાનું પત્રેશ મોકલાવ બહારના માણસો અહીં જોવાને એ ચર્ચ આવતા હારમીલ્સ (કાતવાના સચાને પોજક) વડતા વડારે ગમ્તિ પવિત્ર રેડીયો શોધનારે બતાવી હતી આના કળતા હિન્દમાં મોડી શોધકરાક્તિ કોઈએ નથી બતાવી હિન્દ સુખી હવે ત્યારે દરેક ધરમાં સુતરની મીલ હતી બહાજિ વિચરી લીધું કે હિન્દનસ્વતંત્ર રહેવું હોય તો સ્ત્રીઓને થોડું સુતર બનાવી લેવું એ પોતાનો પવિત્ર ધર્મો છે એમ સમજાવી લે એટલે જ સુતર બનાવનારી જુદી કોઈ કામ રેડા ન કરતા બધી સ્ત્રીઓ માટે તે આવશ્યક રાખ્યું હતું.

* નાગપુર મહા બાવેળાએ મળેલી વલ્લુર પરિષદના પ્રમુખસ્થાનેથી આપેલું બોધણ,
તા ૨૫-૧૩-૧૯૨૦.

છડિયા કંપનીએ અહીં પ્રવેશ કર્યો તે દિવસથી પડતી ચાર થઈ. ત્યારથી વણકરે અને કાંત-
નારે પોતાનો ધંધો છોડ્યો. ચંપારણમાં જેમ લોકો પાસેથી ગળાનો પાક લઈ લેવામાં આવતો
તેમ લોકો પાસેથી સૂતર માત્રામાં આવતું. તે એટલે સુધી કે લોકોએ કંઠાળીને પોતાનાં
આંગળાં કાપી નાંખ્યાં લોકચાયરનું કાપડ પછી આવવા લાગ્યું. તમે ધર્મનો પુનઃદ્વાર કરવા
માગતા હો તો પ્રાવર્તિન કરી પુરાણ કાંતવાના અને વણવાના ધંધાને સજીવન કરો.
આપણે ધર્માચરન ભૂલ્યા તેથી સ્વદેશીને નામે દુરાચરણ કરી રહ્યા છીએ. માટે હું કહું છું
કે ધર્મરક્ષણ માટે નહું સૂતર-પેદા કરો, નહું કાપડ બનાવો. તેમ ન થાય તો બહારથી
જરૂર મંગાવવું પડે. ગાંધીજી અને વાડીઆ સાહેબ કહે છે કે ૫૦ વરસ સુધી આપણે
આપણું કપડું પૂરું કરીએ એ અશક્ય છે. ગોખલેજીએ બતાવ્યું હતું કે ૧૦૦ વર્ષ સુધીયે
અશક્ય છે. તેઓની ભૂલ છે. તેઓને ખબર નહોતી કે દિન્દના દરેક ધરમાં રંદીયા ને
સાળ હોઈ શકે છે.

જ્યાં સુધી સૂતર કાંતવાની ને વણવાની પ્રવૃત્તિ નથી ત્યાં સુધી સ્વદેશી બંડાર
ઠાઠવા તે દેશાલિન નહિ પણ પાપ છે. અને રમાવ આપવામાં આવ્યો તેનો ધાગો પરદેશી છે.

વણકરોની સંખ્યા બહુ ઘોડી ભેઠ હતું. ત્રણ વર્ષના કોથીમાંથી ત્રીજા અરધરૂપ લોક
જોતો નથી. અને એક મુદ્દરયે લખ્યું કે તેઓને નહિ પેસવા દે 'મે' કહ્યું કે તેઓને નહિ
પેસવા દે તો હું ચાલ્યો જઈશ. બીજું અધિવેશન કરો ત્યારે એ વણકરોને જોવાવળે.

તમે વમારો ધંધો જે રીતે ચલાવો છો તે ઠીક નથી. દેશને માટે જ એ ચલાવવા
માગતા હો નો નહું સૂતર પેદા કરીને કે કરાવીને તે વણો. તે વણવામાં તકલીફ પડશે,
પણ તે ઠીકથી થેલા ભેઈયે દિન્દુગ્તાનના બાળક અને બાળકીઓ દેશ એક કલાક કાંતે
તો એટલું કે વખત કરાઈ જાય તેટલું કંઠાઈ જાય આને દિન્દ માટે બારીક કાપડ બનાવ-
વાનું કહેવાનો મત્રા ધર્મ નથી આને શોકાગ્નિ બળી રહ્યો છે તેમા દિન્દનાં સ્ત્રીપુત્રોને
જે કરી શકે નો બરમ કરવા હું ચાહું છું. કોથીએને કહું છું કે તેઓ પહેરે છે તે કાપડ
તેમનું બનાવેલું નથી એ ખેદની વાત છે.

હિંદવાડનું ભાષણ

- ભાડો અને બહેનો,

ત્રણ વર્ષ થયા હું તમારા શહેરમાં આવવાની પેરવી કરી રહ્યો હતો. દિન્દુગ્તાન
આત્મા પછી મારા પરિચયમાં આવનાર મુસવમાન બાઈઓમા પહેલા અલી બાઈઓ હતા.
ન્યાયથી તેઓ નજરમાં થયા ત્યારથી હું તેમને મળવા આવવા માટે ધરવાનગી મેળવવાની
કોશીશ કરતો હતો, પણ તે મને મળેલી નહિ.

અલી ભાઈએને હિન્દવાડા પર ભારે પ્રોત્સાહન છે. હું મુંબઈ થઈને અમદાવાદ યોડી આરામ મેળવવા નહિ એ અમારો પહેલો કાર હોય, પણ તેઓ મને હિન્દવાડા જેને માટે તેમને એટલી બધી લાગણી છે, જેની તેમણે સેવા કરી છે, તેણે તેમની પણ બાંધામાં, ઘણી સેવા કરી છે, અને જેની પાસેથી તેમને મારે આશાઓ છે તે આ સ્થળમાં લઈ આવ્યા છે.

મહાસભા

મહાસભાના મેળાવડાથી તો મધ્ય પ્રાંતનું બીરવંજીયું જ છે, પણ જે કાશ મહાસભાએ કર્યો છે તેથી વળી વધારામાં વધારો થયો છે. હિન્દુસ્તાન તથા મધ્ય પ્રાંતને સારે નરીએ કલકત્તામાં જે થયું તેનાથી એક રૂબરૂ પાછળ નહિ પણ આગળ જ નાગપુરમાં આપણે વધી સંખ્યા હોય. આપણે ખિલાફતનું અપમાન ટાળવા ઇચ્છીએ, પંબળનો અન્યાય દૂર કરાવવા ઇચ્છીએ અને સ્વરાજ સ્થાપવા માનતા હોઈએ તો આપણું કર્તવ્ય શું છે તે નાગપુરની મહાસભાએ આપણને બતાવ્યું છે. સરકારી ખિલાફતદારોને જેટલું કહેવાપણું હતું તેટલું આપણે કહી શક્યા હોય. ખિલાફતને સંધરવા કે તત્તવાની જવાબદારી મહાસભાએ તેમના ઉપર જ રાખી છે, તેથી જ આ વખતમાં કાશમાં તેમનું નામ પણ ભેલામાં નથી આવતું, કોઈ બાળક પણ હવે એવા નહિ હોય કે જેને એ ખિલાફા ધરાવનારાઓનો ભય હોય અથવા તેમના ખિલાફતને વિશે કોઈ પણ ભત્રું માન હોય.

વકીલો

વકીલોને મહાસભાએ વકીલાત છોડવાનો નવું આક્રોશ પ્રગટ કરવા તમા દેશની સેવામાં યોતાનો બધો વખત અર્પણ કરવા આગ્રહ કર્યો છે. જે વકીલોની પાસે યોતાનો મુન્દરાન જેટલી પણ બચત ન હોય તેઓને તેટલું મહાસભા નફર પૂરું પાડે. વકીલો યોતાની જે શક્તિ તથા સમયનો અથ અદાવતોમાં કરી રહ્યા છે તેની આત્મને દેશના કાર્યમાં ઘણી નફર છે.

વિદ્યાર્થીઓ

વિદ્યાર્થીઓની તથા વિદ્યાર્થીઓ વિશેની માળાપોતી ફેરવ પણ મહાસભાએ ચૂંટી છે. હું અત્યારે તે બધાની ક્ષીણ ન આપતાં મહાસભાનું કારમાન જ તેમની સામે મુકવા માગું છું. બાળકોને શાળાઓમાંથી હટાડી દેવાની સાથે સાથે જ એ બાળકોને બીજા કોષમાં ભેડવાની પણ તમારી ફરજ રહેલી છે. શિક્ષણ મળી શકતું હોય તો તે આપવાની ગેરવશ કરો. જો તે કાલ ન મળે તો બાળકોને બીજા દેશકાર્યમાં મોકલો. હું નથી માનતો કે કોઈ પણ બાળક એવો હશે જે પંબળમાં થયું, ખિલાફતને થયું તે સુમન્યા પછી નહિ કહે કે હું આ વાતને નિર્ભૂળ કરવા માગું છું. જો તેવા વિરથો કોઈ હોય તો તેને હું કહીશ કે તારી શાળા તને મુજારક છે. ૧૬ વરસની ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓને સરકારી અસરવાળી શાળાઓએ તરત ત્યાં કરવાની મહાસભાએ સલાહ આપી છે.

લરકરીઓ

તે જ પ્રમાણે લરકરી સિપાઈઓને પણ ચોતાનો ભાગ ભજવવા મહારાજાએ કહ્યું છે. સરકારી નોકરીની વફાદારી કામ પ્રત્યેની વફાદારીને જતાં છે, તેથી જ્યારે એક વફાદારી બીજી વફાદારીની આડે આવે ત્યારે નોકરીની વફાદારીનો ત્યાગ કરી કામની વફાદારી સ્વીકારવાનો ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે. જો રાયર જેવા કોઈ જુલમી અમલદાર બેફેદો હુકમ કરે તો તમે તેના હુકમને માન આપવા કરતાં બહાદુર થઈને તેની ગોળી ખાઈ મરી જવું કષ્ટ રાખજો. જલિયાંવાલાના નિર્દોષોએ જેવાને ગોળીએ ઉડાડવા કરતાં જતો ગોળીએ ઉડવા તૈયાર થવું બહેતર છે. તમે તમારા દેશખંડુઓને માટે રક્તમંદિલ બનો. તમારા હોદ્દાનો ગેરલાભ લઈ તેમના ઉપર જુલમ કરવાને બદલે તેમને તમારા જ સમજ તેમના ખરા રક્ષક બનો. તમને મળતો પૈસો દેશના જલામાં આપતાં તમને કોઈ નથી અટકાવી શકવું. જે કાંઈ બચાવતા હો તે બહેરમાં આવો. તમે બહેર સભામાં નિર્ણય થઈ આવી શકો છો. તમારાથી ભાષણ ન અપાય એ ખરું, પણ તમારા દેશની હીલચાલોથી વાકેફ રહેવા સમાજોમાં આવવા માટે તમને સરકાર બરતરફ ન જ કરી શકે. આ બધા ઉપરાંત

સ્વદેશી

ઉપર મહાસભાએ ખાસ બાર મુક્યો છે. જ્યારે લૈકેશાયરનું કામદ અહીં આવવું અટકરી ત્યારે જ હિન્દમાં સ્વતંત્રતાનો પાયો નાંખાયો સમજજો. વળી એમ નહિ માનતા કે લૈકેશાયરની જગ્યા ભૂપાનને આગીને તમે ધારેલું પાર પાડી શકો. આપણી મુક્તિ રેડીયામાં છે. ફરેક ધરમાં રેડીયા દાખલ થવાતી જરૂર છે. અત્યારે જો દેશનો એકબેક માણસ—સ્ત્રી, પુરુષ અને બાળક—કંઈક ને કંઈક વખત કાંતવામાં આપવાનું ક્ષત લઈ લે તો જોતજોતામાં આપણે દેશનું અંબ દાંડવા બીજા ઉપર આધાર રાખતા બંધ થઈ જઈ સાક કરેડ રૂપીયા દેશને માટે બચાવી લઈ શકીએ.

હિન્દુસલમાન

તેટલું જ મહત્વ હિન્દુસલમાન એકતાનું છે. આપણે અંગ્રેજનું ગળું નથી ઉઠાડવા માગતા. તેવી જ રીતે આપણે એકબીજાનાં ગળાં પણ નથી ઉઠાડવા માગતા. આપણે ભાઈઓ થઈને રહેવું છે. રોતાન હમેગાં છિદ્રોનો લાભ લે છે. માટે છિદ્રો ખૂરવાં એ આપણું કામ છે.

અસ્પૃશ્યતા

જેમ હિન્દુસલમાને સંપર્ષી રહેવાની જરૂર છે તેમ હિન્દુઓએ અસ્પૃશ્યતાનું કલંક યાજી હિન્દુ ધર્મ ઉપરની નાબોશી દૂર કરવાની જરૂર છે. મંદાસભાએ બધા હિન્દુઓને અસ્પૃશ્યતાનો ખોટો રિવાજ છોડી દેવાની આજ્ઞા કરી છે. તમે ખચીત માનજો કે જેમ હિન્દુસલમાન વચ્ચેના અણરાગનો લાભ સરકાર લેવા ચૂકી નથી તેમ હિન્દુઓમાંના આ રિવાજને લીધે ફેલાતા આપસના અસંતોષનો પણ તે પૂરેપૂરો લાભ લેવા ચૂકે તેમ નથી.

ન્યાં સુધી આવી ખામીઓ આપણામાં છે ત્યાં સુધી આપણે સ્વરાજ્યનો પ્રયત્ન અટક નીચે તો કાઢ નવાઈ નહિ

હુંકમા આવો મહાસભાએનાજપુરમાંએકે અવાજેમંદર કરેયો કરાવ છે તેને અમસ- મા મુઠ્ઠામાં આપણી કસોટી થવાની છે. આપણે એક વરસની અંદર સ્વરાજ્ય ઘેર કરવાનું બીડું કડક્યું છે જે સરકાર પોતાની રોતાનિયતને ભૂલી આપણને સંતોષીને આપણી ઉચ્છાની દબે અહીં રહેવાં તૈયાર હોય તો આપણે તેને રાખવા માગીએ બીયે, પણ તે રોતાનિયતને બળવી રાખી આપણને દબાવવા માગે તો હું કહું છું કે તેને નાણુદ કરવી એ જ આપણો ધર્મ થયે તે જ આજ યદ્ય શકે તેમ હોય તો તેને મારે હું કાઢ સુધી પણ રાઉ જોવા નથી માગતો. ધર્મ આપણને આ મહાન સડતમા નરેરી તેટલી બધી કુરમાની કરવાનું બળ આપે એવી મારી પ્રાર્થના છે

તા. ૨૩-૧-૧૯૨૧

હાંત અને ચોરી

જોટાબાથી કેટલાક બાઈઓ અને બહેનોએ ત્યાં લૂંટફાટથી વર્તી રહેતા ત્રાસની વાતો અને સંભળાવી તેવી જ સ્થિતિ ખેડાના કેટલાક ગામડામાં વર્તે છે એ પણ મેં સાંભળ્યું વડનાલ હું તે જ કાગળસર જઈ આવ્યો ત્યાં ધારાળા કોંકોરાની મુલાકાત લીધી અને વધુ સાંભળ્યા પછી હું જોઈ શકીશ કે આ સવાલ મદત્તવનો છે. એ નવો નથી આવી લૂંટફાટ હમેશા થોડીમણી ચાલી છે આ પણ રોષોના જોનો ઉપદ્રવ છે. કોઈ વાર વધારે ફાગી નીકળે છે ને કોઈ વેળા ધીમે ચાલે છે. આજ સુધી પ્રજાએ એમ જ માન્યું છે કે આવી લૂંટફાટ અટકાવવી એ સરકારનું કામ છે. પ્રજાની રક્ષા કરવાની સરકારની શ્રદ્ધા તો અસંધ્ય હોય જ છે પણ જે પ્રજા ઉમેશા આવી બામનમાં કેવળ સરકાર પર આધાર રાખે છે એ સમજ નથી બની શકતી. આવે અસહમરને વખતે પ્રજા જે સરકારનું રક્ષણ શોધે તો તેણે આત્મચાત જ ક્યો કહેવાય

સરખાપત્ર તરફથી તો હમેશા કહેવાયું છે કે પ્રજા પોતાની રક્ષા કરવા તૈયાર નથી, પ્રજામાં બદલતા હુમલાઓમાંથી બચવાની તાકાત જ નથી આ વાત વધાર્યો નથી એમ તો સ્હેજ પિયારે માલમ પડે એમ છે આ સરખાપત્ર ન હતી ત્યારે પણ હિન્દુસ્તાનમાં નનવાની તાકાત હતી જે હિન્દુસ્તાનની પ્રજામાં સ્વચ્છતાની શક્તિ ન હોત તો પ્રજાનો ક્યાગનેયે નાશ થયો હોત. હકીકત તો એવી છે કે મને તેવી પતિત છે તોપણ હિન્દુસ્તાનની પ્રજા આજ સુધી પોતાની સમ્યક્તા સાક્ષાત્ત હયાત ગઈ

સાડી છે, ન્યારે રોમ, ઘુજમ, પૂનાન, ધરાન વગેરે નાશ પામ્યાં છે. પ્રાચીન ઘુજમ તે અર્વાચીન ઘુજમ નથી. પ્રાચીન હિન્દ તે જ ધણે ભાગે આજ પશુ અર્વાચીન હિન્દ છે. જતાં દલીલને ખાતર માની લઇએ કે ન્યારે અંતિમ સત્તા દાખલ થઈ ત્યારે હિન્દ સ્વરક્ષા કરવા અશક્ત હતું; તે આજે તો તેના કરતાં પણ વધારે અશક્ત છે. અને અશક્તનું સુખ્ય કારણ સરકાર જ છે. સરકારે પોતાનો પ્રથમ ધર્મ જ બંધવ્યો નથી. તેની ધરજ હતી કે આપણને ધીમે ધીમે સ્વરક્ષા કરવાને હાથે બનાવવા, તેને બદલે આજની આપણી દશા આપણને એવી ભાસે છે કે આપણે બહારના તેમજ અંદરના આવા ઉપદ્રવોની સામે લડવા અશક્ત છીએ.

આપણે અંતરે છીએ એવો આપણને આભાસ આવે છે એમ મેં લખ્યું. હકીકતમાં સરકારે આપણને અશક્ત રાખવા અને વધારે અશક્ત બનાવવા ધંધાપૂર્વક પ્રયત્ન કર્યો છે. તોપણ આપણે સ્વરક્ષણ કરવા કેવળ અશક્ત નથી બની ગયા. બહારના ઉપદ્રવોથી બચાવ કરવાનો વિષય અત્યારે હું અહીં નહિ તપાસું. તે વિષે થોડું હું પૂર્વે લખી ચુક્યો છું. વળી પ્રસંગોપાત તે વિષયને લખાવીશ. આજે તો મેં ઉપર જણાવ્યા તે ઉપદ્રવોની જ વિચાર કરીએ.

રોગનું કાગળુ નાણે જ તેનો ઇલાજ હાથ આવે છે. ઉપદ્રવોનાં કારણો તપાસીએ. જોટાણામાં મકરાણી અને બલુચીનો ઉપદ્રવ સાબળ્યો છે. ખેડામાં ધારાળાનો. જોટાણામાં કારણ એ અપાર્થુ છે કે મકરાણી, બલુચી વગેરેએ સરકારનો ડર મુક્યો છે અને તેઓને હવે કોઈ દંડનાર નથી એમ માની તેઓ પોતાનો લૂંટનો ધંધો કરે છે. ધારાળાઓ લૂંટ કરે છે તેમાં કારણ એ કહેવાય છે કે પાટીદારો પોતે પૈસા કમાવાના હેતુથી ધારાળાને ચડાવી લૂંટ કરાવે છે અને કોઈ એકબીજાની વચ્ચેની દુરમનાવટ સિદ્ધ કરવા ધારાળાની ખૂટી ટેવોનો ઉપયોગ કરે છે.

સહેજે અને સાધે ઉપાય તો એ છે કે મકરાણી, બલુચી અને ધારાળાને આપણા ભાઈ, જાણી આપણે તેઓને સારા ચલાવીનવવું. તેઓ જો જૂબને લીધે લૂંટ કરતા હોય તો તેઓની જૂબ દૂર કરવી, તેઓને કેળવણી આપવી, તેઓની સારી ભાવનાઓ જાગૃત કરવી. આપણને સ્વચાલ્ય હોય તો આપણે શું કરીએ? આપણું સ્વરાજ્ય વ્યવસ્થિત હોય નો અવરય તેઓને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરીએ.

આ સુધારણાનું કામ સાધુઓનું છે. પૂર્વે પણ આવાઓને બોધ સાધુઓ જ આપતા. સ્વામિનારાયણે પોતે સામાન્ય વર્ણો પર સારી અસર પાડી તેઓની ખૂટી આદતો છોડાવી હતી. બધા સંપ્રદાયના સાધુશરીરોનો ધર્મ છે કે તેઓએ

નિમ્ન બની આવી કામોમાં પ્રવેશ કરવો ને પોતાના જીનને નોખમે પણ આ લોકોને તેમના અધોઞ્ય ધધામાંથી રોકવા પ્રયત્ન કરવો. સાધુઓ જે આ તેમનું આવશ્યક કાર્ય હાય લે તો થોડી જ સુદતમાં મેં વર્ણવી છે એવી કામો પર અસર કરે.

જો પાટીદારો ઉપર સુકાયે છે એ આરોપ ખરો હોય તો તેઓએ અરસ-પરસનો દ્રેષ છોડવો જોઈએ, તેમજ અધોઞ્ય રીતે, ચોરીનો માલ ખરીદીને પૈસા એકઠો કરવાની આદતને પાપ માનવું જોઈએ. પાટીદારો બહાદુર ને યાની કામ ગણાય. પાટીદાર કામે ખેડાની લડત વેળા શોયં, ચાતુરી, એકતા, સમજ વગેરે ગુણોનું દર્શન આપ્યા હિન્દને કરાવ્યું હતું. એ કામને માહોમાહે દ્રેષ અને અધોઞ્ય રીતે કેમણીની ટેવ ન જ ગોળે.

ધારાળાઓમાં કેટલાક યાની ને વિવેકી આગેવાનો છે. તેમણે ધારાળાની સ્થિતિ સુધારવા સતત પ્રયત્ન કરવા જોઈએ.

ઉપરના બધા પ્રયત્નો એકબીજાના મદદગાર છે. પણ માનીયે કે એ બધા પ્રયત્ન નિષ્ફળ નહીં, તો હું જરૂર સલાહ આપુ કે આપણે એવા લૂંટારા ચોર દત્તાદિની સામે થવાની શક્તિ ગેળવવી. એ શક્તિ હથિયારો જતા છતાં હોઈ શકે. દરેક ગામના થોડા પુરોહિતો પોતાની જાતને નોખમમાં સુકવાની શક્તિ આવે તો તેઓએ રક્ષક બની જવું જોઈએ ને ગામની ચોટી કરવી જોઈએ. જ્યારે કોઈ પણ ગામ લૂંટવાને ચોર વગેરે આવે ત્યારે માં માણસો જમૂત રહે, ડરે નહિ ને લડવા તૈયાર થઈ જાય તો લૂંટારા જરૂર ભાગે. લૂંટારાઓ પામે ખંડકા વગેરે હોય છે એવું મેં સાંભળ્યું છે. તેથી શું ? ખંડકદાર સામે પણ બહાદુર માણસ તો જરૂર લડી શકે છે ખંડકવાળાને મ્હાત કરનારા પણ ઘણાને મેં સાંભળ્યા છે. એ કંઈ અસ્વાભાવિક ખીના નથી. ખંડક કેડનાર પણ હમેશા કંઈ પોતાનું હથિયાર સાથે નથી રાખતો. છતાં કોઈ વેળા તેનો ભેટા ખંડકવાળાની સાથે પણ થઈ જાય છે. ત્યારે તે પાછો ન હઠતા ખૂંચે છે. શૌર્યનું માપ હમેશાં મરવાની શક્તિમાં જ ગ્રહેલું છે, એટલે શૌર્ય શરીર નમંજામથે થે હોઈ શકે. પોતાની જાતને બચાવવા જેટલું શૌર્ય દરેકમાં હોવું જોઈએ ને દરેકે એટલી કેળવણી લઈ જ લેવી જોઈએ. એ કેળવણી અટાપટાપી નથી આવતી પણ મનને કંઈ કંવાથી આવે છે, મોહનો ડગ સુકવાથી આવે છે. લાગી વગેરેના પ્રયોગો એવી શક્તિ મેળવવામાં અવરય સહાયક હોય છે, અને જેમનામાં અદિસા ધર્મ નથી વ્યાપ્યો, જેઓ મરણીયા નથી થયા અને જેઓ મારીને પણ પોતાનો

જયાવ કરવા કિંમુક છે તેવાઓએ અવશ્ય અટાપટાની તાંલીમ લઇને પણ સ્વરક્ષા કરવાનું બળ પ્રાપ્ત કરી લેવું જોઇયે.

દુઃખની વાત તો એ છે કે આપણે પોતાનો કે પડોશીનો જયાવ કરવા અગત્ય છીએ એમ જ માની લીધું છે. આપણે શરીરે બળાઆ છતાં જો એક જ ચોર આવ્યો છે તો તેને લૂંટવા દીધો છે ને આપણે સૂતા રહ્યા છીએ. આપણે પડોશી-ધર્મને પીઠાન્યા નથી; પાણ્યો તો ક્યાંથી જ હોય ? આ દશામાંથી આપણે તુરંત નીકળી જ જવું જોઈયે. દરેક માત્રમાં બહાદુરમાં બહાદુર માણસોએ સ્વયંસેવક બની લોકરક્ષા કરવાની જવાબદારી માથે લઇ લેવી જોઈયે. ચોર ઇત્યાદિ વર્ગ ન્યારે સમજરી કે મામડીઆઓ પોતાની રક્ષા કરી લેવાના છે ત્યારે તેઓ ચોરી કરતાં ડરશે. કિતમ રીત તો મેં પ્રથમ બતાવી એ જ છે. ચોરોને પણ શાદુકાર બનાવતા આપણે થાપવવું. કનિક રસ્તો ચોરોને દંડ દેવાનો છે. ચોરોથી ડરીને મંતાઈ જવું એ જયાવનો રસ્તો નથી, એ તો ચોખ્ખી નામદાઈ છે. આજની રિયતિને પહેાંતી વળવા વ્યવહારમાં અધા રસ્તા સાથે લેવાવા જોઈયે.

૧ પરદેશોમાં પ્રચાર

વિલાયતમાં હિન્દના કિતના ચળવળ કરવા ખ્રિસ્તી મહાસભા સમિતિ જેવી સંસ્થા અમર 'ઇડિયા' જેવું છાપું નભાવવાની ચિન્ત્ન નાગપુરની મહાસભાએ કરેલો. કરાવ કેટલાકને અનુગતો લાગ્યો છે. એમ પણ કહેવાયું છે કે મહામબાએ નવું બંધારણ ઘડવા નીચેલી સમિતિએ ખ્રિસ્તી સમિતિ કે 'ઇડિયા' છાપું બંધ કરવાની સલાહ આપવાનું નહોતું સૂચવેલું. આ સાચું છે. પણ એ સમિતિ અમરસરની મહાસભા વખતે નીમાઈ દત્તી અને એણે કલકત્તાની ખાંસ બેઠકમાં મહાસભાએ અસહકારનો કરાવ પસાર કર્યા ત્યારબાદ પોતાનો રિપોર્ટ તૈયાર કરેલો એ બૂઝવું ન જોઈયે. ત્યારપછી જે જે બતાવે જન્યા છે તે જોતાં વિલાયતમાં હિન્દના કિતની ચળવળ ચલાવવા ઉપર પ્રમુદીય પૈસાનું પાણી કરવાની ઉપયોગિતા વિષેના હિન્દી પ્રગ્નના વિચાર સાદ પડતાઈ ગયા છે. નાગપુરની મહાસભામાં એવી પ્રતિ સાલુ રાખરી કે નહિ એ પ્રગ્નના પ્રતિનિધિઓને સિદ્ધાંતની વાત લાગી. તેમને લાગ્યું કે પ્રમુદીય અસહકાર ત નિશ્ચય કરનારી મહાસભા પોતાના કામમાં મદદ આપવાને સારૂ વિલાયતની સમિતિને નમાવી શકે નહિ.

ને , મહાસભા પોતાને હાથે પાછા હાવતો પૂલ બંગી ચુકી છે. એણે સ્વામી બનવાનો નિર્ણય કરી નાખ્યો છે. તેથી વિવાહાત્મક કમિંગ કેટલી કાર્યદક્ષ હતી એ સવાલનો વિચાર કરવાપણું નથી રહેતું આ બદલાયેલી સ્થિતિમાં એક પરદેશીઓની ખતેલી સમિતિને નમારી તે મારફત પરદેશીમાં હિન્દુસ્તાનને માટે સહાનુભૂતિ મેળવવાનું પ્રયાગમય કરાવવામાં મહાસભાની પ્રતિજ્ઞા નથી. ને પ્રજામાં પાણી હશે અને તે પ્રત્યક્ષ કાર્ય કરી બતાવશે તો એની 'મામે પરદેશીમાં મમે' તેટલી ગેરસમજને ફેલાવવામાં આવશે તેવું હિન્દુસ્તાનનું કશું નુશ્સાન થવાનું નથી.

। તમે પોકાર કરીને કહો કે ચૂપ રહો, પણ જે સરીરને જરૂરી ખોરાક નાહ મળે તે મરવાનું જ. તેમ આપણે આપણા કાર્યની જાહેરાતો કરીએ કે ન, કરીએ તોપણ જે હાથે આપણે સરકારને નમાવવાનું છોડી દેશું તે હાથે એ સરકાર મરવાની જ. હું પોતે તો પરદેશીમાં પ્રચાર કરવામાં પૈસા અન્યથા મહાસમિતિને આપવામાં આવેલી ફટની પણ સામે થાઉં. એવા ૪૫ હજાર રૂપિયા પરદેશીમાં હિન્દુસ્તાન સામેના અન્યાયોની જાહેરાતો કરવામાં ખરચવા કરતાં તેમાંથી રેડીયો કે પ્રાથમિક શાળાઓ ચાલુ કરાવવા હું વધુ ઉપયોગી મળું. દરેક સત્કાર્ય એના મૌનથી જ વધુ ખોલે છે.

મ ? 'ઈડિયા' પત્ર બધા કરવાની બાબતમાં હું એમ કહું કે એના વગર જ આપણે સુખી ઝીંચે. એને લીધે આપણામાં ખોટી આશાઓ જાગી થતી. આપણા જ એકલાના માન અને હિંમતની કસોટીનો આ પ્રમગ છે અને બ્રિટિશ પ્રજાના માનહિનજતનો નથી એવું થોડું જ છે ? જો બ્રિટિશ પ્રજા સ્વાર્થી અને સમાદ છાપાઓની વાતોમાં જ પોતાનો વિશ્વાસ મુકવાનું પસંદ કરશે તો ભલે કરો. આપણે ક્યા આડો હાથ દેવા જઈશું ? આપણે મહાસભા તરફથી પત્રોમાં રિપોર્ટ પ્રગટ ન કર્યો શું ? કોણે એને માન્યો ? મિ. મૉન્ટેગ્યુ એને માનવા તૈયાર નથી. બ્રિટિશ પ્રજા એની હામાં હા બસે છે. જૂઠ્ઠી જાહેરાત કરવામાં બ્રિટિશ છાપાવાળાઓ એક અમેરિકનોને જ દાર નમ્ય તેમ છે એમની બેગમરીમાં આપણે ક્યા ઉતરના જઈએ અને છકડ ખાઈએ ? એવી અભિપ્રાય તપ્પણ આપણામાં અશુભનો પેદા થવો જોઈએ !

૧ વડતાલની યાત્રા

સ્વામિનારાયણના આ પવિત્ર ધામની યાત્રા કરવાનું ગાંધીજીએ ઇરાવ્યું છે એમ જ્યારે મેં સાંભળ્યું ત્યારે એમની સાથે જવાનું મેં માની લીધું. સ્વામિનારાયણે પોતાનાં પવિત્ર પગલાંથી અંકિત કરી આ સ્થાનને તીર્થસ્થળ બનાવ્યાને સો વર્ષ થયાં છે. ધારાળા-આમાંની લૂંટડાટની રૂચિ લૂંટી લેવી એ જ તેમણે પણ તે દિવસોમાં કામ લેવાટું હતું. કાળજોના સરદાર જોબન પગી અને તખા પગીને સાધુજીવન અર્પી તેમના ગામમાં પવિત્ર ધામ બનાવનાર સ્વામિનારાયણના જેવું જ કામ કરવા ગાંધીજીએ સો વર્ષ પાછી એ ગામની મુલાકાત લેવા પારી હતી એમ મને લાગ્યું.

નરિયાદથી વડતાલ અમે મોટરમાં ગયા ત્યારે મારી આંખ આગળ ને દેશ્ય હું ભેટો હતો તેને હું સ્વામિનારાયણના જીવનચરિત્રમાં અપાયેલા વર્ણન ભેડે મનમાં સરખાવી રહ્યો હતો, તે દિવસે મોટર કે આગમાંથી ન હતાં બળદના ખાડામાં કે ઘોડા ઉપર સ્વામિનારાયણ પોતાના સાધુ સદિત આવતા દર્શનપેલા—ગ્રેમપેલા લોકો અડધો આઠ મુઠ્ઠી સામા આવી આવવાની રાહ ભેટો ખેંચી રહેતા, અને આવતાની સાથે સામા દોડતા દરેકને પોતાને આમ લઈ જવાની ખેંચ મદાપુરુષ રસ્તામાં મળે ત્યારે હાથમાંની લાકડી ફેંકી દેવી જોઈએ, છત્રી બંધ કરી દેવી જોઈએ એ વડો શિશ્યચાર પળાતો મેં જોયો. મોટરને લીધે સામા દોડી આવવાને બદલે લોકોને ખાછળ દોડવું પડ્યું એ ચિત્ર ઉઘડું કેંક દિલગીરી ઉપભવનાર લાગ્યું.

નરિયાદમાં ગાંધીજી પણ કેમણે ઘોડું ચાલું જોડ્યા. પહેલા રાષ્ટ્રીય શાળાના વિદ્યાર્થીઓ આગળ એ શાળાના વિદ્યાર્થીઓ પોતાની શાળામાં રેડીયા જાળવ કરવા મુખ્ય અધ્યાપકને વિનંતિ કરી ચુક્યા હતા અને એક રેડીયા સરખા ગાંધીજી આગળ મુક્યો પણ હતો. ગાંધીજીએ વિદ્યાર્થીઓને કહ્યું:—

“અત્યારે તમારો, મારો, ને પોતાને હિન્દુસ્તાની કહેવડાવે છે તે દરેકનો એક જ મર્મ છે. તે એ કે એક વર્ષમાં સ્વરાજ મેળવવું છે તેને માટે ચોખ્ખું લેવા જ છે, નહીં શ્રેય આપેલા જ છે. ‘સ્વરાજ’ એ કાઈ રાજપ્રકારની વિષય છે એમ તમે ન માની ખેંસો એમ કહ્યું હું. દરેક બાજકે ‘સ્વરાજ્ય’ એ શું છે તે સમજવું જોઈએ; એ સ્વધર્મ છે એમ માનવું જોઈએ. સ્વધર્મનું રક્ષણ કરવાની દરેક બાજકમાં શક્તિ હોવી જોઈએ. એને મારીને કે ધમકાવીને એની પાસે કાંઈ કાંઈ ન કરાવી શકે એટલી તેનામાં સત્તા હોવી જોઈએ. ખોટું માને તેને ખોટું કહે, સાચાને સાચું કહે એટલી હિંમત દરેક બાજકમાં હોવી જોઈએ. દરેક માળાએ બાજકને સાચા ખોટા વચ્ચેનો ભેદ શીખવ્યો હોવો જોઈએ એ જ સ્વરાજ્યનો અર્થ છે. સ્વરાજ્ય એટલે ને મનમાં હોય તે બાલવાનો અને કરવાનો તથા ને વસ્તુ પાપ્રક મનાય તે ન કરવાનો અધિકાર.”

“જ્યાં સુધી આપણે કોઈ પ્રકારની સ્વતંત્રતા નથી ભોગવતા, જ્યાં સુધી આપણી ખાવાપીવાની વસ્તુઓ ઉપર, આપણા વિચારો ઉપર પારકો અંકુશ છે, ત્યાં સુધી આપણાથી સ્વરાજ્ય કેમ ભોગવાય ? વસ્ત્ર માટે આપણે પરાધીન છીએ. તેને લીધે આપણે અમની બાબતમાં પરાધીન થઈએ છીએ. દમણના જ કાષ્ટ અમૃતલાલ કક્કર ઓરિસ્સામાં કામ કરી આવ્યા છે. ગુજરાતે ત્યાંના દુકાળના સંકટને નિવારવામાં કેટલોક હિસ્સો આપ્યો છે તેથી એ વાત કહું છું એ દુઃખજનું કારણ ભણે અતિવૃદ્ધ કે અનાવૃદ્ધ હોય, પણ ઓરિસ્સાના લોકો પાસે પૈસા નથી તેથી એ અનાજ લઈ શકતા ન હતા. એમની પાસે ધંધો ન હોવાથી એ લોકો દુઃખી છે. તેથી હું તો કહી રહ્યો છું કે જે બચ્ચાં પાસે પણ સ્વદેશની સેવા ઇચ્છતા હો તો જેમ એને ઇશ્વરનું નામ લેતાં અને લખતાં વાંચતાં શીખવવું જોઈએ તેમ એના હાથપગ પણ કેળવવા જોઈએ. એમાં જ દાર્દિક, માનસિક અને સારીરિક ત્રણે શિક્ષણ છે. રેડીયામાં જ્યાં હાથને મોડામાં મોડી કેળવણી છે; વળી એથી આપણે સ્વરાજ્ય મેળવી શકીએ છીએ, કારણકે એથી આપણે ૧૦ કરોડ રૂપિયા બચાવતાં શીખીએ છીએ.

“હું હમણું છું કે તમે બધાં બાળકો જેમ માનતા થઈ જાઓ કે જેમ સત્યાગ્રહી જલ પાનમાં એ ધર્મ છે, તેમ વિદુસ્તાનને માટે એ ચાર કે છ કલાક રેડીયો ચલાવવો એ પણ ધર્મ છે. એક વર્ષ માટે છ કલાક રેડીયો દરેક બાળક ચલાવે એમ હું ઈચ્છું છું. એ વસ્તુ હમણે આપણે માટે સહેલી અને હલકી બનાવે એમ હું પ્રાર્થના કરું છું. કારણકે એથી આપણે ધાર્મિક અને આર્થિક સ્વતંત્રતા મેળવીશું.”

ત્યાંથી આંધ્રીય શિક્ષકોની સલામાં ગયા. નડિયાદની મ્યુનિસિપાલિટીને સરકારી માન્યતા ઇ.સ. ૧૯૧૬થી હોવાથી, યાજમા કામ કરતા શિક્ષકોએ સરકારી નહરૂમગી મ્યુનિસિપાલિટીના નોકરો થઈને કે નહિ તેનો નિશ્ચય કરવાનો હતો. આંધ્રીય એમને સરકારના પૈસાન ઉપર નેટલો વિશ્વાસ છે તેટલો સહેલીઓ ઉપર વિશ્વાસ રાખવા સમમળ્યા. જો તેઓ સાચે બાલે સહેલીઓની સેવા કરશે તો સહેલીઓ તેમને ભૂવરો નહિ એવી શ્રદ્ધા રાખવા કહ્યું. અસહકારની બાબતમાં આનંદ ઇ.સ. ૧૯૧૬ સહેલીઓએ પોતાની પ્રથમ કુલ બળવી હતી; હવે શિક્ષકોની ચારી હતી સરકારની મદદ ઇ.સ. ૧૯૧૬થી કેટલા ફાયદા થયા તે વિષે બોલતાં આંધ્રીય એ જણાવ્યું કે “અત્યાં સુધી આપણને સરકારની ઘસ્ટી-રહેતી. આપણને જેમ થઈ કે સરકારની મદદ જરો તો આપણું કેમ ચાલશે ? તેને લીધે આપણે પછી પછીને આવડું પડ્યું. એની ખીકથી આપણે વાત પણ નહોતા કરી ચક્રાલ જ્યાં આપણે જોઈએ છીએ કે આપણે સરકારની મદદ વિના ચલાવી શકીએ છીએ, અને સરકાર આપણને કમું કરી, રાક્ષી નથી. આપણે જાણ્યામાંથી છુટ્યા છીએ; આપણને જે લાગતું હોય તે જાણી શકીએ છીએ. આપણે સરકારને કહી હમણે કે નિરાળ અમારી છે; પણ એ પોતાની અસર કેવી રીતે પહોંચાડે ? મું એ બધાને દગ્ગી રાકે કે કેદ કરી રાકે ? પણ આ તો પહેલી અસર છે એની સુવર્ણ અસર તો હજી હવે જોવાની છે. તે અસર પહોંચાડવા શિક્ષકોની મદદની જરૂર છે. સ્વરાજ્યની ઘસ્ટમાં તમારો જામ અને ભોજ આપણા તૈયાર થાઓ. સ્વરાજ્ય મળશે ત્યાં

તમારે પેનશન પણ ચાલુ થશે. આપણે પોતાના હક્કને માટે લડીએ છીએ, એમ જ્ઞાન-પૂર્વક-દિગ્ભવપૂર્વક બધા માને અને કરે એમાં જ આ લડતનું સ્વરૂપ રહેલું છે. તમે સર્વે સ્વરાજના શિક્ષક બનશો અને ગ્રુનિસિપાલિટીને મદદ કરશો એમ ઇચ્છું છું.”

ત્યારપછી એ જ ઠેકાણે વેપારીઓની સભા થઈ. તેમને જોડેશીને જાણીજી જોડેશી નડિયાદે અત્યાર સુધી કંઈ કરી બતાવ્યું એ જ પ્રમાણે આગળ કર્યા કરે અને વડે એમ ઇચ્છું છું.” એ વેપારી તૈયાર થાય તો વકીલનું પાછું કામ નથી. આપણે વેપારી દ્વારા પંતબને અને ખિસ્તાંતને ઇન્સાફ લઈ રાખીએ છીએ. સાલ/દરેક મુસલમાન અને ત્રેવીસ કરોડ હિન્દુઓને જે સ્વદેશીની બાવના થઈ બધાં તો આજે આપણે સ્વરાજ લઈ રાખીએ. તેમાં પહેલું કાપડ કાઢવાનું છે. એ કાઢવાની શક્તિ આપણામાં આવે તો બીજી બધી બીજી કાઢવાની શક્તિ પણ આપણે મેળવી રાખીએ. એ શક્તિ જોવામાં હિન્દુમુસલમાન બંને વેપારીઓ સરખા ગુનેગાર છે. એમને લોભ નથી ધરતો. એ પોતાને લોભ દૂર કરે તો આજે તમે સ્વરાજ્ય અને ઇન્સાફ મેળવી શકો. તમે જેટલું પરદેશી કાપડ હોય તે કાઢી નાંખો, બાળી નાંખો તેથી મને કંઈ આવે. એને જોઈએ તો પરદેશી મોકલીને વેચી નાંખો પણ તમારા દેસમાં ન વેચો, અને દેશી કાપડ ઉત્પન્ન કરતા થઈ જાઓ. નડિયાદે અમદાવાદ ઉપર આધાર, રાખવો એ પણ મને વસતું લાગે, એને સ્વદેશી કહેવું મુશ્કેલ છે. જ્યાં સુધી નાનામોટા બધા જ સૂતર કાતતા નથી ત્યાં સુધી સ્વરાજ્ય દૂર છે. જે આપણે બધા કાઠીએ તો સૂતર આપણને મફત મળે. પણ જેમ પંડે દરેક જણ પોતાને માટે દળાવી શકે છે તેમ સૂતર વણાવી શકાય. આ રીતે મીઠાના કાપડની પટ પૂરી પડે. જે તમે પરદેશી માલ લેતા અને વેચતા બંધ થાઓ, તો તમે સ્વરાજ્ય મેળવી શકો.

બીજું તમે પૈસા આપી શકો. સ્વરાજ્ય માટે તમે ધન ખર્ચો તમારામાં કયોર નથી પણ સેવું છે એમ બતાવો. તમારા પૈસા તમને જ પાછા મળવાના છે. એ પૈસા તમારા મામમાં જ વેપારો. એમાંથી તમને વાઠ આના કે બાર આના બ્યાજ નહિ મળે, પણ શિક્ષણ/મજરો, સ્વનંતતા મળશે. તમારે કાપડ તમે તૈયાર કરવા યરો. હું આશ્ચર્ય પૂર્વક તમને કહું છું કે આ બંને કામો કરી તમે નડિયાદને શોભાવજો. નડિયાદને શોભાવવામાં તમે આખા ગુજરાતને, હિન્દુસ્તાનને શોભાવશો.”

નડિયાદથી અમે બધેર અહીં વાગે ઉત્તરસંડા ગયા. જતાં ચોટું થયું ટોવાનો લોકો શુખ્યા અને તરસ્યા બેસી બેસી ઉલટે કંડાણે વિખરાવા લાગ્યા હતા. તેઓમાં અમે પ્રહેરના એટલે પાછા કોચા થઈ મયા. ઉત્તરસંડામાં અસહકારી શાળા ચાલુ થઈ ગઈ છે, પણ તેના કાર્યવાદને એક પૈની પણ મદદ મળી નથી. તેથી લોકોને પરસ્પર કુસંપ છોડવા કહી શાળા ગટિ પૈસા આપવોના ઉપદેશ કર્યા. કાતવાનું પણ કહ્યું જ. હિન્દુસ્તાનમાં ઘણાં બાળકોને દસ કપાક મન્દૂરી કરવી પડે છે, તેથી હ કલાકનો રેડીયો એ સખત મન્દૂરી ન કહેવાય. રેડીયામાં એક પંચને પણ કાજ ચાય છે. એથી સર્વેને કેળવણી આપી શકારો. બાળકો પારો સૂતર પણ કંતાવાય અને બજાવાય પણ ખરું અને એ દારા સ્વરાજ મળે એ ત્રીજું.

જતારસંઠાથી ઉપડ્યા. રસ્તામાં બેરીઆવી આવ્યું. ત્યાં રોકાવાનો વિચાર ન હતો. પણ લોકો—ઝીઓ અને યુરોપો—ટાળાંબંધ રસ્તામાં રાહ ભેટાં લેતાં જ હતાં; એટલે ત્યાં પણ થોડું રોકાવું પડ્યું. ત્યાં કહેલી વાત વડતાલમાં વિસ્તારથી કહી હતી, એટલે તેનો સાર અહીં નથી આપતો.

વડતાલમાં ગોમતીજીના કિનારા પરના વિશાળ જાગાનમાં લગભગ ૧૫૦૦૦ માણસોની મેદની ભરાઈ હતી. તેમાં ૩૦૦૦થી વધુ તો ઝીઓ જ હશે. દસ દસ ગાફથી ચાલીને લોકોનાં ટોળેટોળાં આવ્યાં હતાં. સ્વયંસેવકોએ વ્યવસ્થા રાખવા ખૂબ મહેનત લીધી હતી. પણ દર્શનલેલા લોકોને વ્યવસ્થિત રાખવા, એ સહેલું ન હતું. તેમાં વળી વરસાદના ઊંટા આવી શાન્તિનો ભંગ કરતા હતા. ગોમતીજીનું મેદાન સ્વામિનારાયણનું પ્રિય સમારથન હતું. એના ઉપર એમણે કેટલીયે સભા ભરેલી, ત્યાં બેસી તળાવ ગળાવેલું, લોકોને ભેટલા. એમણે જ્યાં જ્યાં સભા કરેલી ત્યાં ત્યાં જોડા બાધી સ્મારક કર્યાં છે. એવી જ રીતે આસોપાલક અને આબાતા બે ઝોડા વચ્ચે બાંકોડો મુકી તે ઉપર બાંધીને મઠિ પુરણી મુકી હતી. એમના વ્યાખ્યાનનો હેવાલ હું જુદો આવું છું. એ વ્યાખ્યાનને લાપણું ન કહી શકાય, એ ધર્મપ્રવચન જ હતું.

એ સાંભળતાં વચ્ચે વરસાદના ઊડાથી જે અવ્યવસ્થા થઈ તેથી એક પદાર્થપાક આપવાને બાંધીને ઠીક પ્રસંગ મળી આવ્યો.

ત્યાંથી સર્વિ મંદિરમાં દર્શન કરવા ગયા. સાધુઓએ એમને સુવે મંદિરમાં ફેરવ્યા; અક્ષરજીવન (સ્વામિનારાયણની પ્રસાદીની વસ્તુઓનું સંગ્રહસ્થાન)માં ઉઠ નજીક જઈ એમણે ભેટું. ત્યાંથી સાધુઓની ખાસ સભા થઈ. સાધુઓએ પણ એમની પાસે બે રાત્રી-સાંભળવા ઇચ્છ્યું. તેમણે કહ્યું:

“હું હમેશાં સાધુઓને મળવા ઈચ્છા કરતો રહું છું. હરિદ્વારનાં કુંભમેળામાં હું ગયો ત્યારે મનને ઠારે એવા સાધુને બોળતા મેં એકેએક સાધુની અખાડામાં બળવાનો પ્રયત્ન કર્યો. એટલા કાંઈ પણ જાણીતા સાધુ હતા તેમને મળ્યો પણ મારે કહેવું નેહયે કે હું નિરાશ થયો. માત્રી ખાતી છે કે સાધુ એ હિન્દુસ્તાનનું જૂઠણ છે, અને એના વડે જ હિન્દુસ્તાન ટકી રહેશે; પણ એ સાધુતા આજ હું પાછી એાછી રહેલી ભેડું છું. હરિદ્વારમાં છેલ્લે દહાડે મેં આંખી રાત વિચાર્યું કે હિન્દુસ્તાનના સાધુ સાધુ બને એટલા મઠિ હું મારા તરફથી શું કરી શકું? છેવટે મેં એક કપર-મત લીધું. એ મત કયું તે હું નથી કહેતો; પણ એ કહણ છે એમ ઘણા માને છે. ઈશ્વરપ્રાપ્તિ એ મત હું હતું સાચવી શક્યો છું.”

“મને કેટલાક મિત્રોએ સૂચવ્યું છે કે મારે સંન્યાસી થવું નેહયે પણ હું સંન્યાસી નથી થયો; તે દિવસે પણ મારા અંતરમાંથી એ કળ્લ ન કર્યું; આજે પણ નથી કર્યું.”

* ‘વડતાલનું વ્યાખ્યાન’—પૃ. ૮૨૪

તા. ૨૭-૧-૧૯૨૧

તેનું કારણ કાઠ મારે ભાગ ભાગવવા છે એવું તો નહિ જ માનો. એનો ત્યાગ કરવા કું
 બચાવશ્ચિત્ત પ્રયત્ન કર્યો કરે છું પણ એ પ્રયત્નમાં જ હું ભેડું છું કે હું ભગવાં પહેરવાને
 હાયક નથી હું કાયા, વાચા અને મન ત્રણેથી સત્ય, અહિંસા કે પ્રદાયર્થ પાળું છું એમ
 મારાથી ન કહી શકાય મને કરીને મને સગદેશ આવે, વાસનાઓ હૈં, તેને હું વિચાર
 કરીને રાહવા પ્રયત્ન કરે છું, અને શરીરે દાણી દઉં છું. એ સંપૂર્ણ રીતે હું પાળી શકતો
 હોઉં, તો તો આજ હું સર્વે વિભૂતિના સ્વામી હોઉં, હું નમ્ર છતાં જગત મારે ચરણે
 હોય, કાઠ મને હસી કાઢવા કે મારો તિરસ્કાર કરવા ઈચ્છે જ નહિ.

“પણ હું તમને તમારો વેષ હટાવવા નથી આનંદો સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયમાં મેં
 જે સરળતા અનુભવી છે, જે પ્રેમથી તમે અને બોલાવ્યો છે, તેના બદલામાં મારા મનમાં
 એ છે તે કહી ન દઉં તો મેં મારી ફરજ બજાવી ન કહેવાય. મનિ હું તો તમને કહું છું
 કે જે સાધુનો વેષ તમે બદલ રાખ્યો છે તેને તમે સાધુતાના શુભ્રાથી શોભાવો, અને તેથી
 તમે ઉન્નત થવો અને તમારા સંપ્રદાયને ઉન્નત કરો.”

કિશોરલાલ ધ મરાઠવાળા

તા. ૨૭-૧-૧૯૨૧

અસહકાર એટલે આત્મશુદ્ધિ

મહાસાહબા દરાવડા અસહકારને આત્મશુદ્ધિ અને ચતુની રીત માન્યા છે.
 જો અસહકારનો એ અર્થ ન હોય તો અસહકાર એ પાપ જ ગણાય. પ્રુથ્વપાંપ
 નચ્ચે મેળ ન હોય, અધારા અભ્યાજાને મેળ ન હોય, તે જ રીતે પ્રજના
 હિતની વિરોધી સરકાર સાથે પ્રજાને પણ મેળ ન હોય; અસહકારથી આપણે
 સિદ્ધ કરીએ છીએ કે દુષ્ટતા દુષ્ટ રાજ્યનીતિ પણ જો પ્રજા તેને સહન ન કરે,
 તેમાં પોતાનો હિસ્સો ન આપે, તો ટકી ન શકે.

આપણે લેલ્યાછીએ છીએ તેથી પરદેશી કાષ્ઠ હિન્દુસ્તાનમાં ખપી શકે છે; આપણે
 લોભાછીએ છીએ તેથી ખિનાજની લાયથી સરકાર પોતાનો કાયુ જનાવે છે; આપણે
 તેની ડિગ્રીઓના મોહમાં પડીએ છીએ તેથી સરકાર આપણી કેળવણીના કમજો કરી
 આપણને સૂચવે છે કે આપણામાં કેળવણી પૂરતીએ સ્વતંત્રતા લેવાની શક્તિ નથી;
 આપણે અંત્યાચારી અમલદારોના હુકમોને તાબે રહીએ છીએ તેથી પંજાબમાં હજુ
 તેવા અમલદારો સંતા ચલાવી રહ્યા છે; આપણે દારૂ પીએ છીએ તેથી જ સરકાર
 કૌરોડોની હપત દારૂમાંથી કરી શકે છે; આપણે લડીએ છીએ તેથી જ સરકારની
 અદાલતો ચાલે છે. એટલે કે સરકારના પ્રયોગ આપણો હિસ્સો કંઈ ઓછો નથી.

જે વળા લોકમત સુધ્ધ થશે અને પ્રજા પાપમુક્ત થવા નિશ્ચય કરી લેશે તે જ દહાડે-
મરકારના માથાનો તાજ ઉતરી પડશે. તેને આપણે જ ડહાવી રહ્યા છીએ, કંઈ-
એક લાખ અંગ્રેજ પોતાના બળે ત્રીસ કોટિ ઉપર રાજ્ય નથી કરતા. એક લાખને
આપણે અનેક લાખો નામુએ અબળાએ પૂરેપૂરી મદદ કરી રહ્યા છીએ ને બીજા કરોડો
આપણે તે રીકતિને સાખી રહ્યા છીએ. સરકાર એટલે જેઓ રાજ્યમત્ર ચલાવી રહ્યા
છે અને જેમા આપણે મદદ કરી રહ્યા છીએ તે આપણે નમારે આપણી મદદ ખેચી
લઈશું ત્યારે સરકારનો પતો સરખાયે નહિ લાગે.

સરકારને આપણે પાપી માની છે, રાક્ષસી માની છે. આપણે પાપમુક્ત થઈએ
તો સરકાર સુધ્ધ પાંદડાની જેમ ખરી પડે, અમર તો પથ્થાતપ કરી પુણ્યવાન થાય.

ત્યારે આપણે કયા પાપથી સરકારને નિભાવી રહ્યા છીએ ? નિશાળોનું, અદા-
લતોનું, ખિતાબોનું, ધારાસભાઓનું તો આપણે જોયું. ખર્ચ જોતા એ ચીજો પોતે
પાપ નથી, એ તો પાપની નિશાનીઓ છે. સરકાર પુણ્યવાન હોય તો આપણે તેને
હાથે ભણીએ, ઇન્સાફ લઈએ, માન લઈએ આ છોડતા આપણી પાપી આદતો
આપણને છોડરી જ પડે છે.

એટલે ખરી વાત પાપી આદતોને છોડવાની છે. પ્રજા દારૂ પીએ, જુગાર ગે-
ચેરી કરે, બ્યભિચાર કરે, દેવ કરે તો અસહકાર ન ચાલે. કેમકે એ ખરી આદતોના
લાજ લઈને જ સરકાર રાજ્ય ભોગ્યે છે.

દારૂની આદત કંઈ ઓછી ભયકર નથી. એ આદત આપણે છોડીએ તો કરોડો
રૂપીઆ પ્રજાના ધરમા રહી જાય ને ધણા અત્યાચારો મટે. હું માનું છું કે અંગ્રેજ-
રાજ્યનીતિમા જે ઘાતકીપણું છે તે જો તેઓ દારૂ ન પીતા હોય તો ન જ હોય.
દારૂ પીવા વિના માણસ કેવળ બાન બૂલી, શકતો જ નથી. મને તેટલો ઓછો દારૂ
પીયો હોય છતાં તેની ખુમારી ચડ્યા વિના ન જ રહે, તેથી યુદ્ધિ યોડીધણી ડોળા
થાય જ, માણસોના અતરાતમા તે વેળા અવરય મદખને છે. એટલે આપણે જેઓ
તમામ મેળવવા નીકળ્યા છીએ તેઓએ પ્રજાને દારૂ પીવાની ટેવમાથી
છોડાવવી જોઈએ. દારૂ પીનારને સારૂ કંઈ દરાવ નથી હોત શકતો, કેમકે
દારૂની લતવાળા ધણા કંઈ બહાર જીવનમા બાગ લેતા નથી. પણ
તે બાગત ઉપર ધ્યાન દેવાની તો અવરય જરૂર છે. ચંદાની ટેવ
છોડાવવાને સારૂ ઘણું દેહણું લારે થયતો યથા. જેટલે દરજ્જે તેમા મારણીટને
અંશ ન હતો તેટલે દરજ્જે તે હીલચાલ સ્તુત્ય હતી. આપણે મારીને કાઢી પાસેથી

દાર છોડાવવા નથી ઇચ્છતા; પણ શરમાવીને, સમજાવીને આપણે છોડાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આપણામાંના કેટલાકે પોતપોતાનાં શહેરોમાંના દારૂપીડાવાળા પામે નહીં તેમને સમજાવવા જોઈએ, તેમને બીજાને ધધેા કરવા વીનવવા જોઈએ અને દારૂ પીનારાની નાનગતો મારશ્વે મહેનત કરવી જોઈએ. આ કામ કઠિન છે; પણ પ્રજા-મત આમજ કંઈ જ કઠિન નથી. પ્રજામત જ્યારે દારૂને નહિ સાંખે ત્યારે દારૂ એક ક્ષણમાં બંધ થશે. અત્યારે તો આપણને આપણા પડોશીની ચિંતા નથી. એક પ્રજા યવું એટલે ત્રીસ કોડીએ એક કુટુંબ બનવું. એક હિન્દી પણ ભૂખે મરે તો આપણે બધા ભૂખે મરીએ છીએ એમ માનવું ને વર્તવું એમાં એક પ્રજા ચંવાપણું છે. એમ કરવાનો સારામાં સારો રસ્તો એ છે કે દરેક પોતાનો નજીકનો પડોશ સંભાળી લેવો; એટલે કે તેઓની સેવા કરતા થઈ જવું. આ ધોરણે કામ લેતા દારૂના પીડાંમાત્રને આપણે મહુડી દુકા મુદતમાં છાપુદ કરી ચંપીએ છીએ. આપણું હિન્દુસ્તાન દારૂ ક્યારે મુકશે એ વિચાર વાંચનારે કરવાનો નથી. તે તો પોતાના ગામને સંભાળી લે એટલે તેણે તેનો ધર્મ તે પરત્વે પૂરા બજાવ્યો. જેમ દારૂનું તેમજ તમાકુનું છે. તમાકુની અવગણના આપણે બહુ નથી કરતા, કેમકે તેના ખૂટાં પરિણામ પ્રત્યક્ષ નથી, તે અપ્રીણના જેવો નરો છે. દર્દને બૂલાવે છે. પણ તે આદતમાં પૈસાનો કાપ એટલો બધો થાય છે કે તે આદત મુકાવી જ જોઈએ. તે આદત સ્વરાજ મળતાં લગી મુકાય તોપણ તેમાંથી ઘણું પૈસો બચી બીજા સારા ઉપયોગમાં જઈ શકે છે.

વ્યભિચારનું તો શું કહું ? દારૂ ખીડી વગેરેને હું વ્યભિચારને મુકાબલે પાપ જ ન સમજું. દારૂ પીનાર પોતે જ બગડે છે; વ્યભિચારી પોતાની સાચે ધણીને વહોરે છે. વ્યભિચારમાંથી કેટલાં પાપડો, કેટલાં બુદ્ધિભાંડ, કેટલાં દરદો નીપજે છે તેનો આકડો કોણ રાખી શકે ? પરત્વે ઉપર કુદૃષ્ટિ કરવી એના જેવાં પાપ યોડાં જ હશે. છતાં આ પાપ કંઈ જોણું વ્યાપક નથી. તેમાંથી બચવાનો અને બચાવવાનો ઉપાય પણ સહેલો નથી. એ પાપમાંથી પ્રજાને છોડાવવા સાર્વત્રિક ઉપાયો હજી હું તો શોધી શક્યો નથી. વેશ્યાઓને કોણ સમજાવે ? વેશ્યાગામીને કોણ વીનવે ? તેને સારું મંડોલો કેમ રચાવે ? હું તો એટલી જ શક્તિ ગણીને બેઠો છું કે જોઈએ. રાષ્ટ્રીય ચળવળની અંદર ભાગ લઈ રહ્યા છે તેઓ તો દૃઢતાપૂર્વક એ પાપમાંથી મુક્ત થશે, અને જેમ જેમ લોકો બચી જતા જશે તેમ તેમ બીજાઓ પણ વ્યભિચારથી મુક્ત થશે. આ વ્યભિચારથી પ્રજા ક્ષીણ થઈ છે, રંકે બની છે, નામદં બની છે. પશ્ચિમની પ્રજા કંઈ જોઈએ વ્યભિચાર નથી કરતી. છતાં તે કેમ નામદં નથી એમ પ્રશ્ન હોશે. તે અતેદ વેશ્યા બતાવ્યું છે કે મારવાની શક્તિમાં મદાનગી

નથી પશ્ચિમની પ્રજાઓએ મારવાની શક્તિને કેળવી છે એ તેના દારના વ્યસન અને વ્યભિચારને કીધે છે એમ મારી દેહ માન્યતા છે. એમા ખીન્ન કાંગણો છે ખર્ગ, પણ આ દારણો મુખ્યમાના છે પશ્ચિમની પ્રજાને મર્દ કહેવી એ અતિશયોકિત છે

હા, એ પ્રજાઓમા મરવાની ખીક આપણા ક્રૂતા ઓછી છે એ ખરું, પણ તેમ તો આપણી લૂટાર કેમેળા પણ છે. જેટલે અશે લૂટાર કેમેળા બહાદુર ગણીયે તેટલે અશે પશ્ચિમની કેમેળાને આપણે બને બહાદુર ગણીયે પશ્ચિમનો મુકામનો જ અસ્થાને ગણાય. પશ્ચિમનું અનુક્રમણ કરીને હિન્દુસ્તાનમા ધર્મરાજ્ય દાખલ નહિ થઈ રહે એમ તો સહુએ સમજવું જોઈએ. પશ્ચિમનો મંચમ આવરચક્રતા ઉપર- 'પોલીસી' ઉપર ગચાયેલો છે. પૂર્વનો સચમ ધ્યેય સમાન છે. સત્ય શાયદાકારક છે માટે બોલવું એ ધર્મવચન નથી, સત્ય એ જ સાક્ષાત્ ઈશ્વર છે એમ ધર્મોએ માન્ય છે, નમાજથી દસરત મળે છે, પણ કોઇ મુસલમાન નમાજને દસરતની ખાતર નથી પડતો, ધર્મ માનીને જ પડે છે. એટલે જો અસહકાર કરીને હિન્દુસ્તાનને આપણે મુક્ત કરવા ઇચ્છતા હોઈએ તો આપણે આત્મશુદ્ધિને સમજવી પડશે, પશ્ચિમનો મોહ છોડવા પડશે. પશ્ચિમની પદ્ધતિના ત્યાગથી જ આપણે સ્વરાજ મેળવશું, પશ્ચિમની પદ્ધતિના અનુક્રમણથી મેળવવું હું અસંભવિન માનું છું.

વડતાલનું વ્યાખ્યાન

ભાઈઓ અને બહેનો,

મને તમે સૌ ભાઈઓ અને બહેનો મારું કરો કે હું પોતે અરાકત છું તેથી હમેશીને જોવી નથી શકતો હમીશ્ત તો એવી છે કે જેમ મારું શરીર અરાકત થયું છે તેમ મારો અવાજ પણ હું પહેલાના જેટલો કાઠી નથી શકતો પણ જેટલાને હું મારા હૃદયારો પહોચાડી શકું તેટલાને પહોચાડવા ઇચ્છું છું, માટે સૌ સાત રહેશે કારણકે સાન્નિ જળવાશે તો મારે જ કહેવાનું છે તે ઘણા ભાઈબહેનો સાક્ષીને સમજી શકશે

આ પવિત્ર સ્થાન પર આવતા મને આનંદ થાય છે જ સ ૧૯૧૫ની સાવથી આ પવિત્ર ધામની હું યાત્રા કરીશ એવું મારા મનમા ઇચ્છતો હતો અને આજે એ તક આપવા માટે હું ઇચ્છરનો અનુમત્ત સમજી છું અને તમારો પણ પાડ માનું છું

આ સભામા આવવા બધા સાધુ બાળ્યા છે તેથી મને બહુ આનંદ થાય છે, કારણકે મારો સંદેશો સામાન્ય સ્ત્રીપુરુષો માટે જ નહિ, પણ સર્વેને માટે છે—સાધુને માટે વિરોધ

છે. જ્યારે સાધુવર્ગ અસહકાર શું છે, શું કામ હિન્દુસ્તાનની પ્રજા એ કરી રહી છે તે સમજાવે, ત્યારે અસહકારના મંત્ર વિના સાધુ નહિ રહી શકાય, સાધુતા જળતી નહિ શકાય એમ તેઓ જાણે. અસહકાર એ કંઈ આપણા ધર્મમાં નહીં તત્ત્વ નથી; પણ ફેરફારીક હયાતિને લઈને આપણે એને બહી મથા છીએ, અથવા તેનાં લક્ષણો વિચરી ગયા છીએ. તેથી એનો અમલ કરવામાં ફેરફારીક દીલ, યાંચ છે, શંકાઓ હોય છે અને તેથી સ્વરાજની સ્થાપનામાં કાળ જાય છે. પણ એ તત્ત્વ નહીં નથી એમ હું જાણું છું, તેથી જ હું કહું છું કે જો પ્રજા બરાબર જાણ આપે તો આપણે એક વર્ષમાં સ્વરાજ સ્થાપીએ. આ વાત કરવાને ચાર મહિના થઈ ગયા તોપણ હું એમ કહી રહ્યો છું, તેનું કારણ મારી પ્રજા ઉપરની અચ્છિત શંકા છે.

જ્યારે કેટલાક કેવળ રાજ્યપ્રકરણમાં મળેલા બાઈઓ શંકા લાવે છે અને કહે છે કે આ પ્રવૃત્તિ રાજકીય નથી, પણ કાલુ જાણે કેવીએ વરો, અથવા ધાર્મિક છે, ત્યારે હું કબજ કરું છું કે હા, એ ધાર્મિક છે એમાં જરાયે શંકા નથી; એ મેં પ્રયાત્નું પણ નથી. જ્યાં સુધી સાધુઓ ધર્મના સિદ્ધાન્તો સમજતા નથી અને તેનો ઉપયોગ રાજકીય પ્રયોગના ઉદ્દેશમાં કરતા નથી ત્યાં સુધી મુશ્કેલી ઉભી થાય છે. જ્યાં સુધી સાધુ આમાં ચેતાના પક્ષે ઉપયોગ ન આપે ત્યાં સુધી તેમનામાં સાધુતા નથી આવી શકતી.

સરકારના અત્યાચારમાં સામેલ ન થવું, તેમાં બાજ ન લેવો, તેમાં સીધી કે આડકતરી મદદ ન આપવી, એ અસહકાર છે. બધાં જાણે કહે છે કે રાજકીય પ્રવૃત્તિથી અડગ રહેવું, જ્યાં સુધી રાજકીય પ્રવૃત્તિ ચાલતી હોય ત્યાં સુધી તે પ્રવૃત્તિ કરવાવળાની મદદ લઈએ કે એને મદદ આપીએ ત્યાં સુધી એના પાપના આપણે બાગીદાર થઈએ છીએ. તુલસીદાસે કહ્યું છે કે અસતોનો સંગ કરવામાં પાપ છે. ગીતાનું પણ કહે છે કે આપણે જો રાજકીય પ્રવૃત્તિનો સ્વીકાર કરીએ તો આપણે રાજસ થઈએ.

[વરસાદના છાંટાથી આ વખતે અભ્યવરથ થઈ ગઈ. ગાંધીજીએ લોકોને શાન્ત બેસી રહેવા કહ્યું. એમણે કહ્યું કે આટલા વરસાદથી આપણે જાગ્યું તો અસહકાર શું તે પેલું સમજી નહિ શકીએ. પણ ધોંધાટમાં એ શબ્દો આજળ વધ્યા નહિ પાછી શાન્તિ થતાં સુધીમાં હજારો અડધો કલાક વરી મથો. શાન્તિ થયા બાદ ગાંધીજીએ પાછું બાહુ કહ્યું.]

આપણને આટલા સમયની અંદર એક પદાર્થપાઠ મળી મથો છે, તે ઉપરથી આપણને સ્વરાજ મળવાના દીલ કેમ થાય છે તે સમજી શકીએ છીએ. કળિયુગ આ સંસારમાં આવકા રૂપ છે. જેમ માવકાથી મુખ નથી મળવું તેમ કળિયુગમાં સીધું મુખ નથી મળતું શક્ય, અને જો આપણે કળિયુગનું ઉચ્છ્વાદ દોષીએ, સત્યયુગ માંડે રહેવા ઉચ્છ્વાદ દોષીએ તો આપણે કળિયુગનો ભય ઊડાવો નહીએ.

આપણે અત્યારના આવકાના ડરથી ફેરવો વખત જુમાવ્યો! અહીં ફેરવો બધા માણસો સાકરી, છત્રી અને મારીમાં લઈને બેઠા છે એમણે ધોંધાટ કરી મુક્યો, છત્રીઓ ઉપડી ગઈ

અને બહેનો! નકામી નકામી થઈ પડી. આ બતાવે છે કે આને આપણે સ્વરાજને માટે લાયક નથી સ્વરાજમાં નિર્ભયતાનો ગુણ પહેલો, જોઈએ. બાધિથી-દુઃખથી ડરીને જે ધર્મ ઉડે છે તે સ્વરાજ મેળવી ન શકે. દરેકને સુખ ન મળી શકે. એક ચાર કે બારે એને બીજાની-ધમકાવીને ખૂબે તે કામ કરાવી લે; એટલે તે ધર્મનું પાલન કરી ન શકે.

સત્યાગ્રહ ક્રીડાનું ધર્મ શાન્તિ બળવાનો છે. એમનો ધર્મ છે કે કોઈ દિવાનો યદ્યપિ ગુરુસાગ્રા દુઃખલો કરે તો તે સહન કરવો, દુઃખલો ન કરવો; ગાળાગાળી ન કરવી, બૂમરાણ ન કરવું, બહાર હોય તેણે અંદર આવવા પ્રયત્ન ન કરવો; પણ એક ચિત્તે સાલગરું, વિચારવું, બરાબર લાગે તે વર્તનમાં ઉતારવું, બાકીનું ત્યાગવું. આટલો બાબદારિક ધર્મ ખાળવાને આપણે લાયક નથી બન્યા. જે ચાર વસ્તુઓ છાંટામાં આપણે શાન્તિ ન રાખીએ તો આટલા ધારીઓ અને લોકોએમાં કોઈ દિવાનો બની તોડી ન કરે, તોપણ આપણે નાસીએ. પછી સ્ત્રીઓનું રક્ષણ ન કરી શકીએ, આપણે માન ન રાખી શકીએ, આપણને માણસનો વિશ્વાસ હોવો જોઈએ. કોઈ લોકો અને ધારીઓ મારવાનું નથી, પણ જેમ અનેક બાધો આવે છે તેમ કોઈ દિવાનો મારી બેસે તોપણ ઘણાએ ખામોશ પકડવી એ એનો ધર્મ છે. ક્ષત્રિનો ધર્મ કોઈ જાણે કે, લોકો મારે, ધારી મારે તો સામું મારવામાં નહિ પણ સહન કરવામાં છે. ક્ષત્રિનો ધર્મ ન જામવાનો છે. એનો ધર્મ મારવાનો નહિ, પણ મરવાનો અને મરીને જીવવાનો છે. હું ખાત્રીપૂર્વક કહું છું કે કોઈ પણ મારીને ખીલની રક્ષા નથી કરવું, પણ મારનાર મરવાની તૈયારી કરે છે, ને મરવાની પૂરી શક્તિ નથી સેથી મારીને મરે છે. એટલે દરજ્જે તે તલવાર ઉભા છે તેટલો એ જોઈ શકે છે.

ક્ષત્રિને વિશ્વાસ હોય તો મરણ એ મરવાનો મુખ્ય છે. મરવાનો બચ રો? જ્યાં સૌથી વધારે મરવાનો સંભવ ત્યાં જઈને ઉભો રહે તે જ બહાદુર. જે મારી શકે તેને કોઈ બહાદુર નથી કહેવું. એક કુંવાર ગણેડીને માર્યા કરે છે તેને આપણે ક્ષત્રિ નથી કહેતા. તેમ જે ક્ષત્રિ માર્યા કરે તેને આપણે કુંવાર કહી ચર્ચા વિરોધ આપીએ છીએ. નામદ પુરુષ સ્ત્રીને માર્યા કરે છે, તેને આપણે બહાદુર નથી કહેતા, પણ નામદ કહી ખર વિરોધ આપીએ છીએ. ન્યાય સુધી ક્ષત્રિનો ગુણ આપણમાં નથી આવ્યો ત્યાં સુધી સ્વરાજ મળવું મુશ્કેલ છે. ક્ષત્રિનો ગુણ ધીરજ છે. બાર વર્ષના પ્રત્યાદમાં, સુખન્યામાં, સીતામાં એ ગુણ આજે જોઈએ. રાવણે સીતાને લાલચો બોલવી, બચ કર્યો, પણ સીતાજી એકનાં પે ન થયાં, તેથી જ આપણે એને શુદ્ધ ક્ષત્રિયાણી-દેવી-માતા માનીએ છીએ. સ્ત્રીઓમાં સીતાના ગુણ ન આવે ત્યાં સુધી અસહકાર કરવા, સ્વરાજ મેળવવા આપણે નાવાયક છીએ સીતાએ રાવણનાં મિત્રાઓને ત્યાગ કર્યો, એ મિત્રાઓ કાઢ કડવી ન હતી; પણ એ અપાત્રની દલીલ માટે એણે એને કૌંસી દીધી. રાવણે જે શસ્ત્રો મોકલ્યા તે તમે કહી ન જોયા હોય એવા કતમ હશે, એનાં હીરામોતી આનના હીરામોતી કરતા વધારે અકચડીત હશે; પણ એ અપાત્રને દાવે આવે છે નહીં એનો ત્યાગ કર્યો ત્યારે જ એ પોતાના સતીત્વનું રક્ષણ કરી શક્યા-

હિન્દુસ્તાને પણ અસહકારનાં લક્ષણો જણી લેવાની જરૂર છે. જે આપણે આપણા વીર્યનું, ધર્મનું, ગાયનું રક્ષણ કરવું હોય, આપણું અસ્તિત્વ રાખવું હોય, તે અસહકાર જરૂરી છે.

સરકારે આપણા માનની ચોરી કરી છે પૈસા તો તે ચોરતી જ હતી; પણ જ્યાં સુધી એ કેવળ પૈસાની ચોરી કરતી હતી ત્યાં સુધી મેં એની બરદાસ્ત કીધી. મેં મારા આશ્રમના જેવાં જેની સાથે બ્યવહાર રાખ્યો એમ આશ્રમમાં હું કોઈ ચોરને શિક્ષા કરતો નથી તેમ મેં સરકારને પણ સહન કરી. પણ જ્યારે સરકારે મારા દેશના માનને છેલ્લું ત્યારે હું એની ગયો કે એ તો રાવણનો અવતાર છે; એનો સહાર કરવો જોઈએ આથી હું રામચંદ્રનો અવતાર છું એમ કહેવાનો દાવો નથી કરતો. રામચંદ્રને આપણે ઈશ્વર માનીએ છીએ હું ઈશ્વર નથી, તમે પણ નથી, પણ આપણે જ્યાં રામચંદ્રના વારસ છીએ તેની વપશ્યા, તેના હુખ વેડવાનો આપણો ધર્મ છે એણે જેમ સવણનો અસહકાર કર્યો તેમ આપણે પણ કરવો રહ્યો આપણે રામ નથી મઠિ આપણે એના સરીરને મારીને કશું ન કરી શકીએ. આપણે તો માનીએ છીએ કે એની દુષ્ટ વાસનાઓને લીધે એ વારંવાર નવા નવા સરીરો ધારણ કર્યો કર્યો પણ આપણે વાંઘીકિં પ્રતીતીદાસજીની આજ્ઞા પાળી તેના સંમતે ત્યાગ કરવો જોઈએ, તેની દુષ્ટતાનો નાશ કરવો જોઈએ.

પારસી, કુરાન, બાઈબલ, સ્વામિનારાયણે એ જ શીખવ્યું છે કે દુષ્ટનો સંમન કરવો, એને મદદ ન દેવી, ન લેવી સરકારે ઇસ્લામ પર હાથ નાખી, મુસલમાનોને દંડો દઈ એનું રાવણપણું બતાવ્યું છે આજે ઇસ્લામ અને કાયે હિન્દુ ધર્મ હિન્દુ ધર્મ ઉપર તો એણે અત્યાર પહેલાં જ ત્રાપ મારી છે, પણ અજ્ઞાનથી આપણે આપણી સભ્યતાનો ત્યાગ કરીને તેની સામે ખડુ નથી કર્યું. હિન્દુઓએ યોતાના ધર્મનો ત્યાગ ન કર્યો હોત તો ગાયોની છઠાક કતલ કરનારને આપણે કેમ સલામી બરી સજીએ ? આ કાષ્ટ એક બક્ષિનો સવાલ નથી એક બક્ષિ ગાય મારે તો તે આપણે સહન કરી લઈએ તે જુદી વાત છે પણ આ તો આપણા સરકાર-સરકાર-અસહાતા થઈને ગાય મારે તેને કેમ વડાદાર થઈ સજીએ ?

તમે પૂછો કે આ વાત શું મેં એક વર્ષ ઉપર જ જણી ? ના પણ તે વખતે હું મિથ્યાત્વમાં હતો હતો હું સરકારને સુધારીશ એમ માનતો હતો હું મરીને પણ એને અસર કરીશ એમ માનતો હતો પણ ઇસ્લામને જાણીજીતને કીધેલા દગાથી મારો એ વિશ્વાસ ચાલ્યો ગયો. હું ચીતી ગયો ને સમજ્યો કે ટે છવ. મ હિન્દુ હોય તો ચેતન કે હવે તારે નાસવું જોઈએ, નાહ તો મ હિન્દુ ધર્મ છોડીશ. ત્યારથી હું હિન્દુ માતા પિતાને ધર્મરક્ષણાર્થે અસહકાર શીખવી રહ્યો છું જે તમારે હિન્દુ ધર્મનું પાલન કરવું હોય તો આ પવિત્ર ધામમાં હું કહું છું કે તમારો પહેલો અને છેલ્લો પાઠ અસહકાર છે.

પણ તમે કહેશો કે ત્યાગે હું મુસલમાનો સાથે મિત્રતા કરવાની કેમ વાતો કરી રહ્યો છું ? એ પણ માથેને મારે છે. હું કહું છું કે એ ગાયની કતલ ધર્મને નામે અને બદાને કરે છે. તેને હું સમજતો સહીશ કે એક સલામતી—શુસ્ત હિન્દુ વંશી સાથે રહે છે તે

એ શ્રદ્ધાથી કે તમારો ધર્મ બચાવતાં તે પડશે, તો ખુદા એમને કહેશે કે તમે ગાયને બચાવજો. હું એ શરત તેમની સાથે નથી કરતો, પણ ખુદા એમ કહેશે એ એમ હું માનું છું.

આ વાત હું હમેશાં નથી બોલતો. હું કોઈ શરત નથી કરતો; પણ સાધુ અને મંદિરની સમીપમાં માંસથી બોલાયા વિના નથી રહેવાઈ. હું જો ન બોલું તો મને લાંછન લાગે.

તમે મુસલમાન કે અંગ્રેજીની કંતક કરીને ગાયને નહિ બચાવી શકો, પણ તમારી પોતાની બહાલી અરદનને કાપી આપીને જ બચાવશો. ગાયને બચાવતાં અરદન આપશો ત્યારે ચમરાજ તમને પૂછવાનો નથી, પણ તમને પોતાના સિંહાસન પર બેસાડશે. પણ એને બચાવવા તમે બીજાનો બન લેશો તો એ જરૂર તમને પૂછવાનો છે; કારણકે તમે પણ માણસ છો, એ પણ માણસ છે. હું કશું નથી કે જેથી ગાયને બચાવવા બીજાનું ખુન કરવાનો મને અધિકાર હોય. પણ હિન્દુધર્મે મારા પર ફરજ નાંખી છે તે એ કે ગાય માટે મારે મારી અરદન આપવી. કેટલા હિન્દુઓએ આમ કયું છે? કેટલાએ વગરશરતે, મુસલમાનોને બન આપ્યો? વલ્લિભૂતિથી ગાય નહિ બચાવાય. હિન્દુ ખાનદાની માથું કોરે મુકવા કહે છે. જ્યારે મુસલમાનોની ખાત્રી થશે કે હિન્દુ એમને માટે બન આપી રહ્યા છે ત્યારે તે ઝીઝલ્યા કરતા બંધ થઈ જશે. અલ્લા ભાઈએ જોમાંસ બંધ કયું છે, એમના રસોડામાં એ બાકી પણ રાકવું નથી; કારણકે એ પડોશી પ્રત્યેનો ધર્મ મળે છે અને પાળે છે. કુરાનમાં એમ નથી કહ્યું કે મુસલમાનોએ જોમાંસ ખાવું જ નહોતું. એણે જોમાંસનો આધ નથી ગવડ્યો એટલું જ. એટલે એ પડોશી તરીકેની પોતાની ફરજ જોળખી ગોહત્યા હોડશે. આ શ્રદ્ધાથી જ હું મુસલમાનોનો સંબંધ કરી રહ્યો છું અને દરેક હિન્દુ સાધુને કહું છું કે તમે ખિલાફત માટે સર્વસ્વનો ભોગ આપશો તો તમે હિન્દુ ધર્મનું બોરે રક્ષણ કયું કહેવારો. અત્યારે દરેક હિન્દુનો ધર્મ ઉસ્લામને જોખમમાંથી બચાવવાનો છે. અને જો તેમ કરશે તો ઉશ્વર જ તેમને હિન્દુને મિત્ર ગણતાં શિખવશે, અને હિન્દુ પણ તેને મિત્ર ગણશે. અત્યાર સુધી તો મુસલમાનોએ માન્યું કે હિન્દુને પંચવવા, હિન્દુઓએ માન્યું કે ગાયને બચાવવા મુસલમાનોને મારવા. આ લાવમાં વચ્ચે તરફથી અંગ્રેજો ગાયને માર્યા જતા હતા, તોપણ એને તો બંગ્ગે આશીર્વાદ જ આપ્યો. એ રીતે આંખણે અત્યાચાર કયો.

આ સરકારે ઇસ્લામને ફોજી દીધો અને પંચનું નાક કાપ્યું. પંચજ તો આપણું શિર; આપણા નકિયુનિએ જ્યાં વસ્યા તે એ દેરા. જો દેરાતા લોકોને જિમ્મે, સાચું માયો, ઘેર ચલાવ્યા, એમની સીએના ખુરખા ખેંચ્યા, સાધુઓનાં કપડાંને ઘોળી પાછાં રાખ્યાં, એક દબર માણસનાં પાછળથી જોળી મારી ખુન કર્યાં એ સરકાર હવે કહે છે એ તમે બૂલી નહો. દબર માણસની કતલ થઈ તેનો મને જખમ નથી. પણ કારી ઘા લાગે એવું તો એણે બોલ્યું એ કહ્યું કે એ બખામાં હિન્દુસ્તાનનો જ દોષ. પોતે ખરાબ છતાં હિન્દુસ્તાનને જ ખરાબ કહ્યું. પોતે કોઈ નથી કહ્યું એ તો માત્ર જનરલ ડાયરની રહેલ બલ થઈ એમ કહે છે. એને ખાટે નથી એને પદ્માવતી કે નથી માફી. માંખવાની વૃત્તિ જ્યાં

સુધી પંજબને આપ નથી મળ્યા ત્યાં સુધી દિન્દુ, મુસ્લમાન, ખ્રિસ્તી, સર્વેનો ધર્મ છે કે અસહકાર કરવો. મુસ્લમાન ધર્મમાં પણ એ વસ્તુ છે. તે માટે એમણે 'તર્ક' મનાવત છે. સુધ્ધ વાપરો છે.

એ અસહકાર ચાલતો છે. એમાં લાકડીનો-ધારીઓનો ઉપયોગ નથી; માયાં કાપવાનો નથી; માયાં દેવાનો છે. અંગેલે પ્રત્યે તેમ આપણા પ્રત્યે પણ અહિંસા પાળવાનો એ ધર્મ છે.

તમે ધારાળા નથી, પણ કાકરા—નહિ કાકાર છે. તમારે કાકાર બનવું હોય તો તમે નાના ચાર ન થઈ શકો. પાટીદાર પણ પોતાને ક્ષત્રિ કહેવડાવે છે, પણ એ ક્ષત્રિ નથી; કારણકે એ ચોરીમાં પોતાનો ભાગ રાખે છે, એ ચોરીનો માલ લે છે. એ ક્ષત્રિપણું ભૂલી ગયા છે. પણ તમે તો ક્ષત્રિ જેવા જ લાગો છો, રાસ રાખી ક્ષત્રિપણું દેખાવ કરો છો. હું તમને કહું છું કે તમે પ્રભને રંભડવા સાથે ક્ષત્રિ નથી, પણ તેમનું રક્ષણ કરવા સાથે છો. તમે હાથ પીચો, પ્રભને દુભવો, સ્ત્રીઓ પર કુદરત કરો, કુળને લૂંટો એ તમારો ધર્મ નથી. એમ કરો તો તમે લ'પટ કહેવાઓ. લ'પટને ક્ષત્રિ ન કહેવાય હું ધારાળાઓને મારા ભાઈ સમજી તેમની મુલાકાત લેવા આવ્યો છું. હું કહું છું કે કેલ પાટીદાર લ'પટ બને તો તમે એને ઠાકરો. હું તમારામાંનો જ છું, પાટીદારમાંનો પણ છું. એમને ક્ષત્રિ નહીં હું એમની સાથે રહેવા આવ્યો. જ્યારે મેં સામજીયું કે એ પાટીદારો લૂંટીને માલ રાખે છે ત્યારે મને રા'કા થઈ કે નામદં તો નહિ હોય ? જો તમે પાટીદાર કોમ મારફતે સ્વરાજ્યમાં દિરસો આપવા ઇચ્છતા હો તો તમે એ કામ ભૂલી જાઓ.

ધારાળા કાકાર ત્યારે જ બનશે કે જ્યારે તે દેરાનું રક્ષણ કરતા હશે. સાધુ એ જ છે. જે એમનામાં આજ્ઞા નય, જે એમનો સંજ ન કરવા છતાં પદપત્ર મારફતે નિર્લેપ રહી એમને સમજાવવા નય. હું સાધુ હોવાનો દાવો નથી કરતો; પણ ગૃહસ્થ હોવા છતાં કહું છું કે જો હું આ કામમાં ન રાહો છો હોત તો હું જીલોમાં અને જાંજલી નતોમાં જાંજરે રહેત; તેમને ચૂક, દયાવાન, બહાદુર, સદાચરણી, સાચામાલા યવાનો ઉપદેશ આપી એમની પાસે પ્રભનું રક્ષણ કરાવત.

અહીં અનેક સાધુઓ રહે છે, તેમને હું વીનવાને કહું છું કે જ્યાં સુધી આવો ફેરવતો છે ત્યાં સુધી જેમ નિરાળાઓને પણ સ્વયંસેવક થવાનું કહું છું તેમ તમે તમારો અધિકાર ઉપયોગમાં લઈ દેરાના આ કામમાં પડી જાઓ. હુઆ, ચાર, લ'પટના દોષોનું સંરૂપ કરવું એ તમારો ધર્મ છે. એમ ન કરો ત્યાં સુધી તમને સાધુ કહેવડાવવાનો અધિકાર નથી. જો તમે સ્વરાજ્ય ઇચ્છતા હો—એટલે સમરાજ્ય, સત્યયુગ ઇચ્છતા હો, જો તમે ભરત-જંડને ધર્મભૂમિ—દેવશૂમિ બનાવવા ઇચ્છતા હો, તો ખેડોરી પર અત્યાચાર થતા હોય ત્યારે રક્ષા કરવી એ તમારો ધર્મ છે. તમારી પાસે સમનિયમનાં હિંચ રાસો છે. એ રાસોને યતિચિત તપશ્ચર્યાથી તમે રહેજામાં સાચાં કરી શકો.

આપણે પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે આપણે સરકાર પાસે ઈન્સાફ નથી માગવો. રાવજી જો મને મારી નય તો ઈન્સાફ હું રાવજી પાસે કેમ માગવા જઈશ? મારે કશુંબધ થવા દિગ્મત મેળવવી. દિગ્મત મને કયાથી મળે? મારે દયા શીખવી જોઈએ, જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. એ સર્વે એ તમારી પાસેથી જ શીખે. શુદ્ધ ધર્મજ્ઞાનને હિન્દુ, મુસલમાન, કાબુલી દરેક જાણખરો અને માન આપશે, તમે ધારાજાને શીખવો કે લંડન કોર્ટ કરવી એ એમનું કામ નથી.

ધારાજાને હું કહું છું કે તમે સાધુને તરફી ન આપશો. પાટીદારને કહું છું તેમ જોતેલન ન આપશો. તમે લોકોએ લડે એ તમે બ્રાહ્મણધર્મ ન પાળી શકો તો ધારપાકુને મારીને કાઢજો.

એ જામે પોતાનો ધર્મ જુએ તો હું સાધુઓને કહું છું કે તમે, તેમની રક્ષા કરજો, સુધારજો, એમનો મેલ ધોળો; એ કામ કરશો ત્યારે ધર્મની પુનઃ સ્થાપના થશે, ત્યારે જ આપણે હિન્દુસ્તાનને ઈર્ષ્મૂર્તિ કહીશું.

હું તો આશ્વાજીજી પાસે તમે આ કામ ઉપાડી લેજો. હું તો કહું છું આજે જ એચાર સાધુ, એચાર પાટીદાર, એચાર ધારાજાની એક કમિટી નીમી આ કામ કરાવો—પ્રતિજ્ઞાઓ લેવડાવો આ કામ કરશું તો સ્પર્શના એક વર્ષમા મળશે જ. ઈશ્વર તમને પ્રેમ, દિગ્મત, દયા, સત્ય યજ્ઞ કરવાની શક્તિ આપે એવી મારી તેની પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

નોંધ

‘જીવિઓના વંશજો’

આ લેખને હું મૂળથી નથી છાપતો. એ દિવસના અનુભવથી આ લખાયેલું છે, તેમાં સહિષ્ણુ આવેશ હોવાનો સંભવ છે. પણ હું પોતે તો રેડીયાને જે પાઠવી લેખને આપી છે તે સ્વામ્ય છે એમ માનું છું, એમ્મે આ લેખને પ્રગટ કરીને હું મને બાંધી લઉં છું. આશ્રમને આજે એ અતિશયોક્તિ થઈ દુરો તે આશ્રમવાસીઓને સારા આદર્શ રહે તે ખાતર છાપું છું તે આદર્શ નહિ સાચવે ત્યાં તેઓને આ લેખ લખાવત કરશે. ‘તપોવન’ નામ એક મિત્રે સૂચવેલું એ નામ તો હજીયે અયોગ્ય માનું છું. સત્યનો આશ્રમ એ આશ્રમમાં ફેરી શકે તો મને લુપ્તિ છે, ને રેશને પણ યાચ જ એમ મારી અવહિત શ્રદ્ધા છે. તેથી સત્યાગ્રહઆશ્રમ એ જ એક નામ એ આશ્રમ ઝીલી રાકે.

• ‘જીવિઓના વંશજો’ એ લેખ નીચે લખેલી નોંધ

કેટલાક પ્રશ્નો

ધણા ચર્યાપત્રીઓને નિરાશ્ત્ર થતી હશે; કેમકે તેમના પત્રોને પૂરા ત્યાગ નથી મળી શકેતા. 'નવજીવન'ના પાંચનાર બાજે છે કે 'નવજીવન'માં જે લખાણ આવવામાં આવે છે તેને વિષે બહુ કાળજી વાપરવામાં આવે છે, તેથી ચર્યાપત્રોને ઉપયોગ અવકાશ મળ્યે જ કરાય છે. એવા બે પત્રો અકોટાબર માસમાં લખાયેલા બારી પાસે પડ્યા છે. ત્યાર પછી તેા ધણા લખાણો ચલ ગયા. તેમ એ પત્ર લખનારની શંકાના જવાબ કદાચ તેમને મળ્યા પણ હોય. છતાં તેમના 'સવાલોને મેં' નકામા નથી ગણ્યા એમ બતાવવા ખાતર પણ હું તેમને જવાબ દેવા 'અહીં' પ્રયત્ન કરું છું.

અસાધવે હળવું અને અસરમાં પ્રચંદ.

એક બાઇ સુરતથી લખે છે:

સ૦—આપ કહેા છે કે જે આપને અને અલીબાઇઓને પરદેજ કરે અથવા કંઈ શિક્ષા થાય તો લોકોએ સાન્ત રહેવું. જે તેમ નાહ કરે તો અસહકારને ધકેલે પહોચશે. આની મને સમજ પડી નથી. વળી તમારી સાથે તો એક માન નેહર સાહેબ જ છે. ધારો કે તેમને પણ પકડે તો પછી તમારે કામ કોણ માથે લેશે ?

જ૦—મારી સલાહ ચોખ્ખ જ છે. અસહકારની ચાવી શાન્તિ છે. જે શાન્તિનો ભંગ થાય તો અસહકારીનું બળ બાગી પડે. કેમકે શાન્તિભંગને અંગે સરકાર ત્રાસ વર્તાવે અને ત્રાસથી અકળાઈ જઈ લોકો દબાઈ જાય. અસહકાર એ ત્રાસનો ભય છોડવાની તાલીમ છે. આપણે હજી બયભીત છીએ. જ્યારે બયરહિત થઈશું ત્યારે ત્રાસ વર્તાવનાર કોઈ હશે નહિ. હવે તો અસહકારમાં એકલા નેહરજી છે એમ પણ કહેવાય એમ નથી. પણ બધા અસહકારી આગેવાનોને પકડે તો પણ અસહકાર ચાલ્યા કરે તો જ જીત મળે. અસહકારમાં પ્રજાની સત્તા કેળવાય છે. પ્રજા પોતાના અજ પર દબી રહે ત્યારે જ સ્વરાજ એટલે પ્રજાસત્તાક રાજ્ય બોલવે. આપણે સરકારને મદદ નથી દેવી ને તેની મદદ નથી લેતી. એમાં કાંઈ મોટું કાર્ય નથી કરવાનું કે આગેવાનની જરૂર હોય. અસહકાર રામબાણુ છતાં બચ્ચાથી પણ ચલાવાય તેવું સૂચ છે. 'અસાધવે હળવું ને અસરમાં પ્રચંદ એવું' એ હથિયાર છે.

‘આજે એક પગલું બમ થાય’

સ૦—સમજો કે સ્વરાજ્ય મળ્યું, તો પછી આપ ખિલાફતનો કેવી રીતે ફરિયાદ લાવવા માગો છો ? શું યુરોપીઅનની સાથે લડાઈ કરસો ? આપણે તો નિઃશસ્ત્ર છીએ.

જ૦—જો ખિલાફતના શરૂઆતના સ્વરાજ્ય મળે તો આપણે તો સ્વરાજ્યમાં ઈશ્તિયાદી તકત જુદા હોઈશું. આજે સરકાર ખિલાફતને દબાવી રહી છે તે કેવળ આપણી મદદથી ને આપણને દબાવવા ખાતર. જ્યારે હિન્દુસ્તાનનો કબજો જરૂર ત્યારે મેસોપોટેમિયા કે ઇસ્તિયુલની તેને જરૂર નહિ રહે. પણ તે રહે કે ન રહે, આપણા સિપાહીઓને, આપણે જ્યારે બહારથી પાછા બોલાવી લઈએ ત્યારે મેસોપોટેમિયામાં સરકાર રહી જ ન શકે. આપણને લડાઈ કરવાની જરૂર પડે એમ નથી. આપણને યુરોપ અને એશિયામાંના આપણા માણસો જે સેવાની જ માત્ર જરૂર છે. પણ ધારો કે આપણે લડવા માગીએ છીએ તો અત્યંત યથેલા હિન્દુસ્તાનને તે લડક પણ રહેશે. તે વેળા આપણે શું કરવા ઇચ્છીએ એ આજે કોણ કહી શકે ?

બહારનો સંપ ન માગો, મરકાર્યું કર્યું જાઓ

મ૦—આપે એક વર્ષમાં સ્વરાજ્ય આપવાનું વચન આપ્યું છે. એકસપ હોય તો જરૂર એક મહિનામાં મળે, પણ જ્યારે મોટા મોટા નેતાઓ—જેવા કે શાસ્ત્રીજી, બેનરજી, માલવીયાજી ઇત્યાદી વિરુદ્ધ છે તો પછી વિનય મેળવવો દુષ્કર છે. વળી તેમને પણ તે સોંકોને તમારી વરસ લાવવાને કંઈ મથન કરતા નથી.

જ૦—એકસપનો અર્થ સમજીએ. એકસપ એટલે એકમત નહિ કપાળે કપાળે જુદા મત હોય, છતાં એકસંપ હોય, માલવીયાજીને ને મારે મતભેદ છે, છતાં અમે બંને વચ્ચે બારે સંપ છે. તેમને અને બીજાને એકમત કરવા મારો પ્રયત્ન ચાલુ જ છે. તે અસહકારીના કુલોથી જ ચાલુ જ્યાં દલીલ કામ નથી કરતી ત્યાં એક સત્કાર્ય કરે છે. એક વર્ષમાં સ્વરાજ્ય મેળવવાના મારા વચનની સાથે શરત રહેલી છે. જો અસહકારી પોતાની ફરજ બજાવશે તો સ્વરાજ્ય અચીત એક વર્ષની અદર મળશે. મહાસભામાં મળેલા વીરા હજાર માણસો તેમજ જુદા જુદા શહેરોમાં મળતા હજારો સ્ત્રી પુરુષોએ જે મત દર્શાવ્યા છે તે મુજબ તેઓ ચાલશે તો ધારેલી મુદતમાં સ્વરાજ્ય મળશે જ. તેઓ તેમ નહિ વર્તે એમ માનવાનું મને કંઈ કારણ નથી.

હું 'ડિક્ટેટર' છું ?

સ૦—તમે કહો છો કે તમે આપખુદ (ડિક્ટેટર) નથી. શું તમે કોઈ નેતાનું કહેવું સ્વેચ્છ પશુ માન્ય છે ? વિષયવિચારણી સમિતિમાં પશુ આપ ખડક જેવા અચલાયમાન જ રહ્યા. એક વાર કહો છો કે અંતરના અવાજ પ્રમાણે ચાલવું, તો પછી તમારા મતને જેકો આપાવવાને શા માટે આટલું મથન કરી રહ્યા છો ?

જ૦—હું તો અવરથ માત્ર હું કે હું આપખુદ નથી, એટલું જ નહિ પણ મારામાં આપખુદનો અર્થ સંગ્રોષે નથી; કેમકે મારો પર્મ જ મેવાધર્મ છે. મેં તો ધણા નેતાઓનું કહેવું માન્યું છે ને માનતો આવું છું. વિષયવિચારણી સમિતિમાં મેં કલકતામાં તેમજ નાગપુરમાં ઘણાં પડતું મેલ્યું છે. પણ આટલું સાચું છે કે ન્યાં અંતરના અવાજની વાત આવે છે ત્યાં હું આચ્છાદી બનું છું; મને કોઈ ચળાવી નથી શકતું. તેથી મારી ઉપર આપખુદ હોવાનો આરોપ મેલવામાં આવ્યો છે તેને હું સાખી રહું છું. આત્માના નાદને જ માનવાનું કહેતા છતાં દલીલો કરી ખીજતે મનાવાનો અધિકાર સર્વને હોય છે. આપણામાં આત્માને સૂવાની ટેવ પડી ગઈ છે. તેને વખતોવખત જાગૃત કરવો પડે છે, ને તે જ પુરુષાર્થ છે. એકખીજની બેડીઓ તોડવામાં સહાય કરી એ જ સેવા છે.

લોકોએ વધાવી ઝોરલે મહાસભાએ વધાવી

સ૦—આપે મહાસભા મળ્યા પહેલાં કહેલું કે 'મને મહાસભાની જગ્યાએ દરકાર નથી' તો પછી 'કોંગ્રેસમેન' હોવાનો દાવો કેમ કરો છો ?

જ૦—મહાસભાની મને દરકાર નથી એવું ઘૂટ વાક્ય મેં કદી કહ્યું નથી. તેમ 'કોંગ્રેસમેન' હોવાનો દાવોયે નથી કર્યો. કોંગ્રેસ મહાસભા છે તેનો હું પૂજારી છું. ગયપજીથી મેં તેને આદર આપ્યો છે, તેથી જ દરેક વેળા મેં ત્યાં હાજરી આપવા મહેનત કરી છે. પણ મહાસભાના દરાવને મેં વેદવાક્ય માન્યા નથી. ન્યાં તેના દરાવ મારા અગત ધર્મના વિરોધી લાગ્યા છે ત્યાં તેની સામે વર્તન કરવાની છૂટ મેં રાખી છે; ને એી છૂટ સવને હોતી જોઈએ એમ મેં માન્યું છે. એમ કરતાં છતાં માણસ મહાસભાનો પૂજારી હોઈ શકે.

સ૦—મહાસભાએ આ દરાવ પમાર કર્યો નહતો તો શું આપની ચળવળને એક ટકો પશુ શ્વેદ મળત ? આ વીસ સદીઓ સુધીમાં આ અસહકાર એક મોટામાં મોટો સવાલ છે. અમૃત સમાન 'મોટેમ્યુ-એમ્સર્ડ' સુધારા' મળ્યા છે તો પછી એક

હિંદુદારની માફક આખા હિન્દુસ્તાનને અવળે માર્ગે દોરવું એ વ્યાજબી છે? માલસત્રીયાજી જેવા પણ કહે છે કે ગાંધીજીની તો અકલ ગમ્મ છે અને હિન્દુસ્તાનને અવળે માર્ગે દોરી રહ્યા છે.

જા—આ સવાલમાં બહુ ગેરસમજ ભેડે છે. મહાસત્રીયા એ પ્રજાઅવાજનું વાજનું છે. જ્યારે અમુક વસ્તુને પ્રજા જીવી લે ત્યારે તે સારી હોય કે ખરાબ, પણ મહાસત્રીયા તો તે પાસ કરે જ. હવે અમુક સુધારક કંઈ સુધારો દાખલ કરવા ઇચ્છે છે કે ને લોકોને પ્રિય નથી, તો તે મહાસત્રીયા પાસે પાસ ન કરાવી શકાય એમાં નવાઈ નથી. મહાસત્રીયામાં દરાવ થયા પહેલાં અસહકારની ચળવળ જોઈતી ચાલી રહી હતી, અને તેથી જ મહાસત્રીયાએ તેને વધાવી લીધી. મારા તો ધણીયે વિચારો છે ને હું મહાસત્રીયા પાસે પાસ ન કરાવી શકું. કેમકે તે પ્રજાની પાસે પણ હું અંકાવી શક્યો નથી. હું માનું છું કે પુરુષ ધરમંગ સાથે ત્યારે તેણે શરી પરણવું ન જોઈયે; હું માનું છું કે આપણે કેવળ નિરામિય ભોજન કરવું જોઈયે; હું માનું છું કે મૌનીતાના કદાવરમાં દોષ છે; હું માનું છું કે આપણા શૌચાદિના રિવાજોમાં દેહલાક એવા ખરાબ રિવાજો છે કે જેથી રાજો પેદા થાય છે. પણ આ બધી બાબતોમાં હું પ્રજામતને હજી મારા પક્ષમાં ઠેકવી નથી શક્યો; તેથી તેવો દરાવ મહાસત્રીયામાં પણ પસાર ન કરાવી શકું. તેમ છતાં પ્રસંગોપાત મારા તે વિચારો પણ લોકો આગળ મુકતા હું અચ્છતા નથી. મોટેભાગે સુધારા અમૃત સમાન છે એમ જો હિન્દે મળ્યું હત તો માફ આપજીતીપણું મારા ખીસામાં જ રહી જત. પ્રજાને ગમતી વસ્તુને મેં એક વ્યાવહારિક રૂપ આપ્યું છે તેથી જ મારા સંદેશને પ્રજાએ વધાવી લીધો છે એમ માફ માનવું છે. હું પ્રજાને અવળે માર્ગે નથી દોરી જતો, પણ પ્રજા જે માર્ગે જાય છે તે અવળો હોય તો હું પણ બૂલમાં પડી તે માર્ગે તણાયો છું. એમ હશે તો મારી કાર્યદક્ષતા ઓછી ગણાયે. હું તો માનું છું કે પ્રજા સીધે માર્ગે જ ચાલી રહી છે, અને પ્રજા ઘણા વેગથી આગળ વધી છે. માલસત્રીયાજી માનતા જ નથી કે હું પ્રજાને અવળે માર્ગે દોરી રહ્યો છું. અમારી વચ્ચે યોડો મતભેદ છે ખરો, પણ તેઓ અસહકારના પૂજારી છે ને માને છે કે પ્રજા આગળ વધી રહી છે.

નવું રાજ્યતંત્ર હું નહિ ચલાવું, પ્રજા ચલાવશે

સા—સ્વરાજ્ય મળ્યા પછી લોક મા. તિલકે કહ્યું હતું તેમ તમે હિમાલયની તબેડીમાં પામો કરો તો પછી ત્યાં રાજ્યતંત્રનું શું? તેને કાણુ-ચલાવશે? સમા માફકોને નથી ખબરું તો કરોડોનું શું પૂછવું?

૪૦—આ સવાલમાં પણ જુવ છે. લોકમાન્યે મારા હિમાલય જવા વિષેનું કંઈ કશું જ નથી. સ્વરાજ્ય મળે મેં હિમાલય જવાનું ધાર્યું નથી પણ નવું રાજ્યતંત્ર હું ચલાવવાનો નથી એ ચોકસ છે. તે તંત્ર તો પ્રજા જ ચલાવશે પ્રજામાં જ્યાં સુધી એટલો આત્મવિશ્વાસ નહિ આવે ત્યાં સુધી સ્વરાજ્ય મળે પણ શાનું ?

‘પૉલિટિક્સ’ અને ધર્મ

૩૧

મ૦—મિ એન. વી. શર્માના કહેવા પ્રમાણે આપ પૉલિટિક્સમાં ધર્મની મેળવણી નથી કરી દેતા ? પૉલિટિક્સ મહાત્માઓને સાર હોય તો ? શું આપે આદિકામાં ને ખેડમાં યોગને સાચું વિજય મેળવ્યો નથી કરોડો મટે પણ મેળવી શકસો ?

જ૦—હું અન્ય ધર્મનું મિશ્રણ ગાંધીપ્રકરણી પિત્રોમાં નહિ છું. દુનિયાની એક પણ ક્રિયા ધર્મરહિત ન હોવી એમ મારી અપમતિ છે ‘મહાત્મા’ને સાર શું ન હોય તો એ સવાલ છે. જો તે મર્વ હુખેમાં ભાગ ન લે તો મહાત્મા શાનો ? મારાથી બધા હુખેમાં ભાગ નથી લેવાનો, તેથી હું ‘મહાત્મા’ હોવાનો દાવો નથી કરતો. પણ મહાત્મા થવાનો પ્રયત્ન આપણે બધા કરીએ તેમાં અવિરોધ નથી આપણા રાજ્યપ્રકરણમાં આપણે ધર્મનીતિને દાખલ ન કર્યા તેથી તો સ્વરાજ્ય મળતા આટલો વખત લાગ્યો. જેવું એકે તેવું અનેકે એ દાયદો છે. જે ધોરણે ખેડમાં લડી શકાય તે જ ધોરણે બારતવર્ષમાં લડી શકાય, ને આ પણ મળે.

સ૦—અનદાવાદમાં આપે કહેલું કે એક માણસ પણ સંપૂર્ણ અસહકાર કરે તો તેની અસર થાય ને સ્વરાજ્ય મળે. શું આ બરોમર છે ?

જ૦—મારી ખાતી છે કે બરોમર સંપૂર્ણતાને પામેલો તો એક અસહકારી પણ મસ થાય. પણ મારા જેવા પ્રયત્નવાનની અસર પણ હું ઘણી સમજું છું. જાતના બધા સુધારાનું મૂળ એક જ વ્યક્તિ નાખે છે.

પોતાના કાળની પૂર્વે કોઈ જન્મવું નથી

મ૦—જેમ લોકમાન્ય હતા તેમ તમે પણ શું તમારા કાળની પૂર્વે નથી આવ્યા ?

જ૦—કોઈ પોતાના કાળની પૂર્વે આવવું નથી ને જતુંયે નથી. પણ દુનિયાના બધા સુધારકોને વિશે એવો આભાસ આવ્યા કરે છે એક ધોરણે આત્મા આવતા આપણને જ્યારે ખીન્ન ધોરણે કોઈ બતાવે છે ત્યારે પ્રથમ તો આધાત પડે એ જ છે.

મુસલમાનોને મેં નથી જગાડ્યા

સૌ—મુસલમાનોને ખિલાફતનું કંઈ જ લાગતું નથી. તમે જાણોંચીજાણોં તેમને જગાડ્યા છે. શું મુસલમાનો ધારાસભાના હિમેદવાર નથી થયા ? મિ. શર્મા વાઇસરાયના કારભારી મંડળમાં નથી ? શું ધનવાન ને બહેલા મુસલમાન તમારે ચળવળમાં ભાગ લે છે ?

જૉ—મેં મુસલમાનોને જગાડ્યા છે એવો દાવો મારાથી થાય જ નહિ. તેઓને જગાડનાર તો અલી બાખચો છે. મેં તો મારો ધર્મ, બાણી તેમને મારી મદદ આપી છે. બહેલા આદિ મુસલમાનો પોતાનું ભાન ભૂલ્યા છે એ નવાઈની વાત નથી. એ આ જમાનાની તાસીર છે. આમ મુસલમાનો અલી બાખચોની સાથે જ છે. મિ. શર્મા વગેરે જેવા મુસલમાન અને હિન્દુ મૂર્છિત દશામાં ન હોય તો આને આપણને આટલો વિલંબ થાય છે તે પણ ન થાત.

સારા કામમાં કંદી નિષ્ફળતા નથી

સૌ—શું તમારી ચળવળ અવ્યાવહારિક અથવા અશક્ય નથી ? તમે મદાસમાં કહ્યું હતું કે જો સંતોષકારક જવાબ ન મળે તો ચળવળ નિષ્ફળ પણ જાય. તો પછી જેઓએ તમને ટેકા આપ્યો છે તેમનું શું ? આખા હિન્દુસ્તાનની કેવી અવનતિ ! સત્યાગ્રહની માફક આ ચળવળને પણ અવવચથી પ્રજ્ઞામ કરો ને તમારા કહેવા મુજબ હિમાલયમાં વાસ કરો તો ?

જૉ—ચળવળ અવ્યાવહારિક નથી એમ દિવસે દિવસે સિદ્ધ થતું જાય છે. સીધો રસ્તો દેશવ પ્રથમ અગત્ય લાગે તોપણ અવ્યાવહારિક તો નથી જ. સત્યના જેવો દુનિયામાં બીજો અવ્યાવહારિક પદાર્થ નથી. સીધો લીટીના જેવો ટુંકો લીટી બીજો જગતમાં કોઈ દોરી શક્ય જ નથી. મદાસનું ભાષણ આખું વાંચ્યું નોંધ્યું. ટાકેલા વાક્યનો અર્થ એટલો જ કે જો પૂરો ઉત્તર ન મળે તો ચળવળ નિષ્ફળ જવાનો આભાસ પ્રજાને આવે. પણ સારા કામમાં નિષ્ફળતા હોતી જ નથી. કાર્ય પ્રમાણે ફળ મળ્યાં જ કરે છે. પણ એક માણસ કરે તેનું ફળ પ્રજા ન જોઈ શકે એ સંભાવત છે. પ્રજા જોઈ શકે તેવું ફળ મેળવવા સાર અનેકે તે કાર્ય કરેલું હોતું નોંધ્યું. બાકી જેણે કંઈ છે તેણે તો પૂરું ફળ મેળવ્યું જ છે. જેઓએ અભ્યાસ છોડ્યો છે, વધીયાત છોડી છે, તેઓને સુવ્યવસ્થા મળી ચુક્યું છે. ચળવળનું ગમે તે થાઓ, તેથી છોડનારને કંઈ હાનિ થવાની ? તેઓને છોડ્યાનો પશ્ચાત્તાપ

ચાય તો દુઃખ ખરૂં. તેથી જ હું કહી રહ્યો છું કે ત્યાગ વેરાગ વિના નોંદ ટકે, જેઓ આ સરકારથી તદ્દન ન યાચ્યા હોય તેને અસહકાર કરવાની સલાહ મેં આપી જ નથી. આ ચળવળ ધર્મ છે કેમકે તે એકે પણ કરવા યોગ્ય છે. પુણ્યકર્મ કરતાં નથી રોકાવાની કે નથી સાથી શોધવાની જરૂર; પાપકર્મ કરતાં પહેલાં હજાર જેવીને પૂછવું ને હજારો સાથીને શોધવા. સમય અને સાથી મળી રહે તોપણ અટકવું. અસહકારથી જેમ વ્યક્તિને કશો ગેરલાભ થવાનો નથી તેમ હિન્દુસ્તાનનું પણ સમજવું. સત્યાગ્રહને મેં અધવચથી છોડ્યો જ નથી. તેણે ખીલું રૂપ પકડ્યું. કાયદાના સવિનય બંગ રૂપે ચલાવતાં લોકો નહોતા શીખ્યા તેથી તે રૂપે સત્યાગ્રહ બંધ રહ્યો. તેથી હિન્દુસ્તાનને પારાવાર લાભ થયો છે એમ હું માનું છું. મારી ખાતરી છે કે કાયદાના સવિનય બંગને રોકીને મેં સત્યાગ્રહના મારા ગાનને સિદ્ધ કર્યું, મારી સત્યાગ્રહના નાયક તરીકેની લાયકાત બતાવી, મેં કાયદાનો બંગ રોક્યો તેથી જ સર માધકેલ આડવાયરે પંજાબને પછાડવાનો નિશ્ચય કર્યો છતાં તે ચડ્યું. તેવું જ મારા હિમાલય જવા વિષે સમજવું. મારી દૃઢ માન્યતા છે કે પશ્ચિમનો પશુન્યાય હિન્દુસ્તાનને નહિ ભાવે—નહિ સહે. છતાં ધારો કે હિન્દુસ્તાને તે ગ્રહણ કર્યો. પછી હિન્દુસ્તાનમા મારું રહેવું હું નિરર્થક સમજું. તે વેળાએ હિમાલયનો એકાન્તવાસ મને સ્વર્ગીય લાગે. પશુખળનો પ્રયોગ કરવામાં હિન્દુસ્તાનને મારો ઉપયોગ નિરર્થક ચાય. હિન્દુસ્તાન પણ તેવે સમયે મને આશીર્વાદ આપીને હિમાલય તરફ વળાવે.

આદર્શ રાજ્ય અકલ્પનીય નથી ?

સ૦—આપે 'નવજીવન'મા લખ્યું છે કે ખરેખરો બ્રહ્મચારી કલ્પનામા જ હોય. તે જ પ્રમાણે આદર્શ રાજ્યનું પણ શું ન કહેવાય ? શું એવું રાજ્ય અગાઉ કદી હતું ? કે ભવિષ્યમાં થશે ?

જ૦—આદર્શોનો સંપૂર્ણ અમલ થયે તે આદર્શ મટે છે. છતાં આપણે આદર્શને અવલંબીને ચાલવું ઇટે. નહિ તો આપણે ગોયાં ખાઈએ. આદર્શ સીધી લીટી, આદર્શ કાટખુણો, કલ્પનામાં જ રહે છે. છતાં તે આદર્શ લીટી અને કાટખુણો વિના કઠીયો એક પણ મકાન ન ચણી શકત. તેમજ આદર્શ સ્વરાજ્યને—આદર્શ સાધતેને ખ્યાનમાં રાખતાં ને તેનો અમલ કરતાં આપણે વહેલામાં વહેલા યોગ્ય સ્વરાજ્ય મેળવશું.

સુરતનિવાસીની પ્રશ્નાવલી પૂરી થઈ. તેણે પોતાનો કાગળ મધુર પ્રસ્તાવનાથી શરૂ કરેલો છે. પ્રશ્નોમા ભાષાની સખ્તી ક્યાક ક્યાક જેવામા આવશે, પણ પ્રશ્નો વિનયપૂર્વક પ્રજાયા છે એમ મારી માન્યતા છે. પૂછનારે પોતાનું નાનકામ પણ આપ્યા છે તેના છેવટના વાક્યોમાથી ત્રણ ટાકું, છુ: “જેમ પિતા પુત્રના અપગધને ક્ષમા આપે તેમ આપ મારે વિષે પણ સમજ લેજો. જેમ નિશાળમા મહેતાજીઓ કહે છે કે મુશ્કેલીઓ હોય તો વારવાર પૂછજો તેમ જ હાલમા આના પ્રશ્નો વિદ્યાર્થી તરીકે અમારે તમને પૂછવા ગયા છે. જે પ્રશ્નો ભૂલ ભર્યા કે અપમાનભર્યા લાગે તો કાગળ તુરત શાડી નાંખશો.”

વિદ્યાર્થીઓની વર્તણૂક

બીજો કાગળ અમદાવાદના એક બહુતા લેખકનો છે. તેમણે તે ‘સ્વદેશી’ ઉપનામથી લખ્યો છે. તેમા પાંચ પ્રશ્નોની ચર્ચા છે એકમા વિદ્યાર્થીઓને મેં આપેલી સલાહ વિષે વિવેચન છે એ પ્રશ્ન એટલો અધો છણાયો છે કે હવે તેમાથી કંઈ વિશેષ નીકળે એમ નથી, તેથી છોડી દઉં છુ. હું એટલું જ કહીશ કે વિદ્યાર્થીઓને મેં જે સલાહ આપી છે તેથી તેઓ ઉદ્ધત ને સ્વચ્છંદી નથી બન્યા. તેઓ પીજગામા પૂરાયા હતા; પીજગામાથી નીકળેલુ પક્ષી યોડા ચાળા કરે જ. એથી તેની ઉપર કટાક્ષ કરવાપણું ન હોય બહાર નીકળી પડેલા વિદ્યાર્થીઓના સમુદાયને જેટલો હું ઝોળખું છું તેટલો કોઈ બીજો ભાગ્યે જ ઝોળખતો હોય તેઓએ વિનય નથી છોડ્યો. તેઓ પોતાના આત્માની સાથે, જનસમાજની સાથે, તેમના વડીલોની સાથે ઝૂઝી રહ્યાં છે, અને તરુણ વયના જુવાનોની પાસેથી જેટલી આશા રાખી મનાય તેટલી તેઓ યજ્ઞભૂત કરી રહ્યા છે. અસહકારમા અવિનય હોય જ નહિ. આ ભાઈ લખે છે કે માણસો પ્રકૃતિવશ રીતે વર્તે છે, એ ખરું જ છે. પણ માણસનામા એ સ્વભાવો રહ્યા છે એક ‘અહરીમાન’નો તે બીજો ‘ઔરમઝદ’નો; એક ‘રાક્ષસ’ નો તે બીજો ‘મનુષ્ય’નો; એક સત્યનો તે બીજો અસત્યનો. સત્ય ઉપર જ ભાર દેવો, ઔરમઝદ તરફ જ તેનું ધ્યાન ગમવું, કાલે પથ્થ હતો પણ હવે મનુષ્ય રૂપે—મનુષ્ય જ—છે એમ નિરંતર કલા કરવું, એમા તેની ઉપર આધાન નથી થતો એવો મારો ખાસ અનુભવ છે.

બીજે પ્રશ્ન ખાંનગી શાળાઓના શિક્ષકોને મેં તેમના કરાર તોડવાની સલાહ આપ્યાનું તેમણે સાબળેલું તે વિષે છે. એવી સલાહ મેં કોઈને આપી જ નથી.

અવિવેકી અસહકારી

ત્રીજી વિવેચન કેષ કહેવાતા અસહકારીએ ધારાસભાના ઉમેદવારને 'અધેડાનો સરદાર' કહેશે તે વિશે છે. મને લખતાં ખેદ થાય છે કે આવા અવિવેકી વિશેષજ્ઞો વાપરનારા અસહકારી પક્ષા છે. પણ એ વારસો ઘણા ઠાળતો. ઉત્તરો છે એટલે પ્રયત્ને કરીને જ એ ટેવ જશે. ઘણા અસહકારીઓ પોતાની ભાષા ઉપર, પોતાના વિચારો ઉપર કાચુ મેળતી રહ્યા છે એમ હું જાણું છું. લખનાર એમ માને છે કે એમ બોલવાની પણ પ્રકૃતિ પડી ગઈ છે; તેની સામે થવાનો મારો પ્રયત્ન નિરર્થક જવાનો સંભવ છે. મારો ત્રીસ વર્ષનો અનુભવ મને જીકું જ શીખવે છે.

ખિલાફતમાં કેમ મચ્યો છું ?

ચોથો પ્રશ્ન મહત્વનો છે. એ બાઈ લખે છે: "આપને ખિલાફતને વારસે આપણું બધું લાગે છે એ સમજાતું જ નથી. અમારી ખાત્રી થઈ છે કે ખિલાફત રક્ષક 'પોલિટિકલ વેપન' (રાજ્યપ્રકરણી હથિયાર) છે. ઇતિહાસની તર્કોરીપત્તાસત્તા, ઘણા ત્યાગ કર્યા છતાં હિન્દુમુસલમાન એક રહે નહિ એમ જ લાગે છે. થાય અને ચાલુ રહે તો એકમ હઠિવા યોગ્ય છે. પણ સ્વાર્થ અર્થે ન ચાલુ રહે તેમ લાગે છે. મારા જેવા ઘણાં આપું માનવું છે આથી ખિલાફતમાં આપને એટલું કેમ લાગે છે તે એક લેખ દ્વારા આપ જણાવશો તો અમારા જેવા આપના આભારી થઈશું."

આ પ્રશ્ન મેં વાંચ્યો તે લખાણમાં ચર્ચો છે. પણ તે એટલો બધો અગત્યનો છે કે તેની ચર્ચા જોટલી થાય એટલી ઓછી ગણી અહીં કરી નાખું છું. ખિલાફતના પ્રશ્નને હું સર્વોપરી સ્થાન આપું છું. અસહકારનું રાજ્ય અને એ જ રૂપે ખિલાફતનો પ્રશ્ન વિચારતા જ જુઠ્ઠા. તે વિશે મને બહુ લાગી આવ્યું છે, કેમકે હું સુસ્ત હિન્દુ છું. જે સાત દરોહ મુસલમાનોથી માગે ધર્મને હું સુરક્ષિત ગણતો માગું તો મારે તેમના ધર્મને બચાવવા સાર મરજીપચારીએ સૂચા પણ તૈયાર રહેવું જોઈએ. તેમજ સર્વ હિન્દુને મારે પણ જ્યાં સુધી હિન્દુમુસલમાન એકદલ ન થાય ત્યાં સુધી સ્વરાજ્ય અર્થે વિનાનો આદર્શ છે; ત્યાં સુધી ગૌરવ અસંભવિત છે. સ્વાર્થ સર્થે મુસલમાન દગો દેશે એમ હું માનતો નથી. જેઓ ધર્મને માને છે તે દગો દેતા નથી. હિન્દુઓએ ઘણો ત્યાગ કર્યા છતાં તે જોયો નથી એવો એનિડાસિક દાખલો મેં એક પણ નથી જોયો. આજ લગી જે થયું

છે તે તો વાણીઆનું સાદું ચયેલું છે. આજના વ્યવહારમાં સાટાને અવકાશ જ નથી. હિન્દુ પોતાનો ધર્મ સમજી મુસલમાનને મદદ કરે ને જળની આશા ધધરથી રાખે. મુસલમાનોની પાસેથી કંઈ જ ન માગે. ગૌરક્ષાની વાત અલી બાઇઓની સાથે હું બાંધે જ કરું છું. મૌલાના અબ્દુલ ખારી સાહેબની સાથેનો સંવાદ હું પ્રગટ કરી ચુક્યો છું. છતાં તેઓ જાણે છે કે મેં એ ધુપાવું નથી કે મુસલમાનોને સારૂ મરીને પણ તેઓનાં હૃદય પીગળાવવાની હું આશા રાખું છું. મારી દૃઢ માન્યતા છે કે સારાનું જળ ધધર આપે જ છે. મારી માયના ધધર પાસે છે. મુસલમાન બાઇઓને તો હું વિનામૂલે વેચાણો છું ને પ્રત્યેક હિન્દુને તેમ કરવા કહી રહ્યો છું. આમા દાવપેચ નથી, ખુલી વાત છે. જે મુસલમાન બાઇઓનો કેસ નખજો હતો તો હું તેમને સારૂ મરવા તૈયાર ન થાત. તેમનો કેસ તદ્દન સાચો જાણ્યા છતાં હું શકથી કે ખીકથી અજગો રહું તો માફ હિન્દુત્વ લાગે, મારો પડોશીધમ જાય.

ખ્રિસ્તીય એ રાજ્યપ્રકરણી હથિયાર નથી એમ હું જાણું છું. ખિલાફતનો ખયાલ કરવો એ સવ મુસલમાનની ડરજ છે. હિન્દુ તેને ધર્મ ન માને એ વાત જુદી છે. ગાયને ખયાવરી એ કંઈ મુસલમાન ધર્મરૂપે ન માને. પણ સર્વ મુસલમાન જાણે છે કે હિન્દુઓનો તે ધર્મ જ છે. તેમ સર્વ હિન્દુએ જાણવું જોઈએ કે ખિલાફતનો ખયાલ કરવો એ મુસલમાનોનો ધર્મ છે. અલી બાઇઓની ધર્મપરાયણતા વિશે મને બારે માન છે. કેવળ રાજ્યપ્રકરણી લાભ મેળવવાને ખાતર તેઓ કહીરી ન લે. પણ ખિલાફતને ખયાવતા દરિલામની સત્તા અવશ્ય વધે. તેથી રાચવું એમા કંઈ ગુન્હો નથી. મુસલમાન રાજી થાય જ; અને જે હિન્દુ ધર્મની જાગૃતિ ને ઉત્તિથી ધ્રુતરધર્મીઓએ રાજી થવું જોઈએ એમ આપણે માનીએ તો દરિલામની ઉત્તિથી આપણે હિન્દુઓએ પણ રાજી થવું જોઈએ.

ગુરુ નાનકે અને કમ્પીરે હિન્દુમુસલમાન બન્નેને એક કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો તે ઇતિહાસ કોઈ અહીં રજુ નહિ કરે એવી હું આશા રાખું છું; કેમકે આજનો પ્રયત્ન ધર્મની એકતા કરવાનો નથી, પણ ધર્મની ભિન્નતા છતાં દિલની એકતા કરવાનો છે. ગુરુ નાનકે આદિનો પ્રયત્ન ધર્મમા એકતા બતાવીને બન્નેને એક બનાવવાનો હતો. આજનો પ્રયત્ન તિતિક્ષાનો છે. સનાતની હિન્દુ સુસ્ત રહે અને છતાં સુસ્ત મુસલમાનને માન આપે, તેની સાચા દિલથી કિન્નિતિ ધ્રુવિએ, એ પ્રયત્ન છે. આ પ્રયત્ન નવો જ છે, પણ હિન્દુ ધર્મના મૂળમા રહેલી એ બાવના છે.

આ પ્રયત્નને અતિ પશુ માની શો કે મુસલમાન બાદજો દજો દે. એક વાત તો એ છે કે બંનેનો સ્વાર્થ સદાકાળને સારૂ એકજ જાળવવામાં જ સમાયેલો રહેશે. પશુ એમ કહો કે ખિલાફત રૂપી વિશેષ અર્થ સર્થે મુસલમાન હિન્દુનો વિરોધ કરવા મંડી જાય, આ બીકથી આજે તટસ્થ રહીએ તો તેમાં આપણે અંગ્રેજી રાજ્યની શુભાશી નભાવવા ઉપરાંત શો અર્થ સાધી શકીએ? અત્યારના પ્રયત્નને ધારો કે ખિલાફતનો બચાવ થયો, સ્વરાજ મળ્યું ને પછી મુસલમાનોએ દજો દીધો; તોયે શું ? બાવીસ કરોડ હિન્દુને મુસલમાન હાજવશે ? તેમનું આત્મબળ, તેમની તપશ્ચર્યા, તેમનો આજે કરેલો યત્ન, તેમને કંઈ જ મહાય નહિ આપે ? પશુ મુસલમાનો તો બહારથી બીજાને લાવીને આપણી માથે લહે તો ? હોય, તેથી પશુ મર્દ કેમ હરે ? આજનો પ્રયત્ન સ્વાવલંબી—સ્વતંત્ર જનવાનો છે. એક હોય તોપણ છાતી ખુલ્લી મુકી અનેકની સામે ઉભો રહે ને ત્યાં પણ મુશ્કેલી હોય ત્યાં ન જામે. આવું પશુઓ પશુ સમય આવ્યે કરે છે, આવું આરબનાં બાળકો કરે છે. આવું કદાંક ડચ બાળકોને મેં જાણ્યાં છે, એ કંઈ દૈની શક્તિ નથી, એ તો સામાન્ય મનુષ્યને મળેલી વસ્તુ હોય છે. એની શક્તિવાળા ધણા હિન્દી ન હોય ત્યાં મુશ્કેલી હિન્દુસ્તાન સ્વતંત્ર ન બને, પ્રતાપના સમયના ક્ષત્રિયોમાં એ ધૈર્ય હતું. ક્ષત્રિય એટલે મારનાર નહિ; ક્ષત્રિય એટલે મરી જાયનાર. ગીતાની વ્યાખ્યા પ્રમાણે ક્ષત્રિય એ કે જે ભાગે નહિ, પીડા બતાવે નહિ. હિન્દુમુસલમાનની આજની એકતામાં સાદાની વાત જ નથી. આપણા સહીઆગનું જનપત્ર આપણી એકબીજાની ખાનદાની છે. એ અવેજ વિનાની દેસતી છે, એ બંનેને સારૂ એકપક્ષી કરાર છે. તે જ સ્વેચ્છાએ થયેલું સહીઆઈ કહેવાય. તે એકતુ તોડ્યું ત્યારે જ નથી, ને તૂટે પશુ છે. કાયદો તેના તોડનારને બાંધે નહિ. પશુ પ્રેમ એવા તોડનારને પણ ખેંચી રાખે.

‘કાચે રે તાંતણે મને હરણ્યે બાધી

જેમ તાણે તેમ તેમની રે,

મને લાગા કલારી પ્રેમની.’

એમ મીઠાએ ગાયુ ને કરી જનાવ્યું. એ જ તાતલો મુસલમાનમાત્રને બાધવા ને ગાયને હોશવવા ખસ છે. પશુ ભોજન બગતે આપણને પ્રેમની ગરતો પશુ જણાતી છે:

‘ભગતી શીરા તણું સાટું,’

આગળ વસમી છે વાટું.’

પ્રેમની પરીક્ષા અસિધારા પર ચાલવું એ છે. હિન્દુ જે પોતાના ધર્મની ગદ્ગદ કરવા કબ્જે તો અસિધારા પર ચાલી જુએ.

માલવીયાજી ને શાસ્ત્રીજી

પાંચમો, પ્રથમ મજદૂર બાંધજો આમ ઉઠાવ્યો છે: “પંજનને ખિલાફતની બાબતમાં માલવીયાજી તથા શાસ્ત્રીજીને આપના જેટલું લાગતું નથી એમ માનવામાં આપની બચકર ભૂલ થાય છે.” આટલું કહીને આ બાંધજો થોડી દલીલો આપી છે. આમાં તેઓએ એમ માની લીધું છે કે, મેં આ બંને પ્રૌઢ નેતાઓ પર આક્ષેપો કર્યા છે. હું ખાતરી આપું છું કે એવું કંઈ છે જ નહિ, બંને પ્રત્યે માફ માન જે હતું તે જ કાયમ છે. તેઓનો મારા પ્રત્યેનો પ્રેમ પણ તેવો જ કાયમ છે. મેં તે માત્ર વસ્તુસ્થિતિ વર્ણવવામાં બે મિત્ર જેમની સાથે મને ગાઢ સંબંધ છે તેમના દાખલા આપી દીધા છે. ખિલાફત અને પંજનને વિષે હું અધીરો થઈ માફ સર્વસ્વ હોમવા તૈયાર થયો છું. આ બંને નેતાઓ એ બંને અપમાનને સાંખી રહેવા તૈયાર છે. તેને વ્યવહારન્યાય કહો. તોપણ ચિન્તા નથી. મારે મન આચાર એ માણસની લાગણીનું માપ છે. મને વધારે લાગણી છે એમ કહી હું વધારે માન ખાટવા ધ્વજીતો નથી, તેમ માલવીયાજી અથવા શાસ્ત્રીજીને ઓછી છે એમ કહી તેમને લેશમાત્ર હીણવવા પણ ધ્વજીતો નથી.

તા. ૩-૨-૧૯૨૧

§ ‘એક ડગલું ખસ થાય’

બલા મિ. સ્ટોકસ આજે કેટલાંક વરસ થયાં હિમાલયના પહાડી પ્રદેશમાં વસનારા એક ધાર્મિક ખ્રિસ્તી છે. અસહકારની પ્રવૃત્તિનો તેઓ લક્ષ્યપૂર્વક અભ્યાસ કરી રહ્યા છે. થોડા વખત ઉપર કલકત્તાનાં જાંખાંઓમાં તેમણે અસહકાર વિષે ત્રણ લેખો લખ્યા છે. અસહકાર નૈતિક શસ્ત્ર તરીકે તેમને માન્ય છે, પણ એવી પ્રવૃત્તિ સંપૂર્ણ રીતે શ્વેતદર્શન નીવડે તો અંગ્રેજોને હિન્દુસ્તાન ખાલી કરવું પડે અને એવું ચંદા વખત આવે તો હિન્દુસ્તાનની શી ગત થાય એ ચિન્તા એમને મારે આકુળ કરી મુકે છે. તેવો વિચાર આવતાંની સાથે જ એમની આંખ સામે હિન્દની સુરહદ ઉપર અશ્વમેદોનાં ધ્વાજાં ચડી આવતાં અને ઉત્તરની બાબુઓથી નેપાળી શૂરખાઓનાં ટોળાં હિન્દને લંટતાં, રંબડતાં તરવરતાં મારે છે. “હું તો આ બધી દાહપનિક ચિન્તાઓના જવાબમાં કાર્ડિનલ ન્યૂમનની પેઠે એટલું જ કહી સંતોષ માનું કે

દૂર દેશ જોવા હોસ લગો? ન,
એક ડગલું બસ યાય—

મારે એક ડગલું બસ યાય.

અસહકારની પ્રવૃત્તિ ધાર્મિક પાયા ઉપર ખંડી થયેલી છે. ઇશ્વરથી ડરીને ચાલનારા માણસમાત્રનો સર્વોપરી ધર્મ એટલો જ છે કે પાપથી નાસીને દૂર જવું. એમાં પરિણામનો વિચાર બિલકુલ આડે આવવા જ ન દેવો જોઈએ. સત્કાર્યનું ફળ હમેશાં શુભ જ આવે, બીજું આવી શકે જ નહિ, એવી એને અચલિત શ્રદ્ધા હોય. એ જ મારે મન ગીતાના નિષ્કામકર્મવાદનો પણ મર્મ છે. ઇશ્વર માણસને બિબ્ધમા ડોડાઉં કરી જોવા નથી દેતો. એણે તો સત્યને જ શ્રદ્ધાપૂર્વક અનુસર્યા કરવું રહ્યું; પછી એવા અનુસરણમાં જીવનું જોખમ પણ બંધે હોય. એ જાણે છે કે એ સ્વંધર્મના માર્ગમા મરણ પણ ટ્રેપરકર છે. સેતાનને વેચાણને જીવવા કરતાં ઇશ્વરને માર્ગે મરણ હજાર દરજ્જે બહેતર છે. માટે જે જે દ્રાહ મને છે કે આ સરકાર સેતાનના પંથની પ્રતિનિધિ છે તેને માટે એ સરકારનો સંગ તજી અળગા થવા સિવાય બીજો રસ્તો નથી.

છતાં વાદને ખાતર ધડીબર માની લઇએ કે અંગ્રેજોને હિન્દુસ્તાન તજી ગયા અને હિન્દુસ્તાનમાં અશુભમાં અશુભ સ્થિતિ ઉભી થઇ. એ દશામાં પડાણોએ કે શુરખાઓએ હિન્દુ પર ચડાઇ કરી અગર લૂંટફાટ કરી એમ માનીએ તોયે શું એ એટલી કટપના બદારની અસલ વસ્તુ છે? મારે હિસાબે તો અત્યારે સરકાર હિન્દુસ્તાનનો ને ધારીરિક અને નૈતિક સક્રિયતા અહોરાત્ર કરી રહી છે તેને સુધાગલે એ સ્થિતિમાં પડાણો કે શુરખાઓના એવા ચાર દહાડાનાં ધાંગાણાંની સામે યત્ન આપણે અવશ્ય વધુ સમર્થ હોઇશું. ગિ. સ્ટેક્સ સરીસ્ખળનો નિષેધ માનતા જણાતા નથી એ હિસાબે તો એક થયેલા હિન્દના રજપૂતો, શીખો અને મુસલમાની યોદ્ધાઓના સામઠા બળને એક દિશાના કે ચારેમેરથી પણ ચડી આવનારા લૂંટારાઓનાં ધાડાંઓ સામે સજ્જતાપૂર્વક ચર્ચ શકવા પૂરતું શ્રેય જરૂર આપી શકાય. છતાં એકપરે અશુભ જરૂર વાળે, અશુભમાં અશુભ 'દરખી' કે નાપાન બગાળના ઉપસાગરમાથી આવી લાગે, શુરખાઓ હિતરમાર્થી હિતરી પડે અને પડાણોનાં ધાડાં વાવન્ય સરકાર પરથી ચડી આવે. એ સ્થિતિમાં પણ કાં તો અમે તેમને મારી લકાવશું અને નાહાં હાંકી શુધી શકીએ તો તેમની જોડે શરતો કરી લઇશું અને વહેલામાં વહેલી તકે હાંકી કાઢીશું. ગમે તેમ કરીશું તોયે આજની

નાદારી અને આ પાપી રાજ્યની શુભામગીરીના કરતાં તો તે વખતનો ગમે તેવો છતાં તે રસ્તો વધારે જ મર્દાનગીભર્યો હશે એ વિષે મને કશો જ શક નથી.

પણ એવું અશુભ કલ્પવાની જ હું ના પાડું છું. જો મિ. સ્ટોક્સ કહે છે તેમ અસહકારની પ્રવૃત્તિ સફળ થાય—એ સરળ થાય એમ માની લાંબને જ મિ. સ્ટોક્સે ઉપલી બધી બીકનું ચિત્ર ખડું કર્યું છે—તો તો અંગ્રેજો અહીં રહે કે બાપ, જે કંઈ કરશે તે બધું મીઠું બોલે, મિત્ર તરીકે, એ બાગીદારો વચ્ચે કરારનો અમલ થાય તેવી રીતે, રીતસર અને વ્યવસ્થાપૂર્વક કરવાના. મનુષ્યસ્વભાવમાં રહેલી કુદરતી સાલસાધમાં—પછી તે અંગ્રેજોમાં જોવા જાય છે બીજી કોઈ પણ જાતિમાં—હજુએ મને શ્રદ્ધા છે. અંગ્રેજો ‘રાત લાંબને’ અહીંથી ભાગે અને સવારમાં ઉઠતાં આપણને વૈદરબીની પેઠે વલવલવાનો વારો આવે એ હું નથી માનતો.

વળી ગુરખાઓ કે અરધાનો પણ ન્યાય કે નીતિની વાત કાને પણ ન ધરનારા કે તેની આબડ્ડેટ માનનારા હાડના ચોરલૂંટારા છે અગર તો તેમની પણ આત્મશુદ્ધિ કરવાના પ્રયત્નને કશો જવાબ વાળવાની શક્તિ વગરનાં જડ પ્રાણીઓ છે, એમ પણ મારે શા સાર માની લેવું? જો હિન્દ પોતાની પુરાણી ધાર્મિકતા પાછી જીવનમાં આણી શકશે તો તેની પડોશી કેમોં ઉપર પણ તેની અસર પડવાની જ. તે આ બળવાન પણ ગરીબ પહાડી કેમોના ઉદ્ધારના માર્ગ શોધવામાં રસ લેતું થશે, અને તેમનાથી ડરીને નહિ, પણ પડોશી તરીકેના પોતાનો ધર્મ સમજીને પ્રસંગ પડ્યે તેમને ચાર દંહાડા પાળશે પોપણે પણ ખડું. જાપાનની જોડે તો તેણે અંગ્રેજોની સાથે સાથે જ હિસાબ કરી લીધો હશે. હિન્દ જાપાનમાં બનનારી એક પણ વસ્તુ વાપરવાને પાપ માનતું થઈ ગયું હશે તો જાપાન હિન્દ ઉપર સ્વારી કરવાનો ખ્યાલ સરખો મનમાં નહિ લાવે. એને ખાવાપીવા અને પહેરવા પૂરતું છે. આપણે પરદેશો પર આધાર રાખતા બનીને તેમનામાં આપણે માટે લોભ અને તૃષ્ણા પેદા કરીએ તો જ તેમને આપણા ઉપર ચડાઈ કરવાનું આપણે કારણ આપીએ. આપણે એવા કોઈ પણ દેશનાં આશ્રિત બનવાનું છોડી દઈએ એટલે બસ.

આમ અન્તે હિન્દ અહિંસાથી સફળ થવા નિર્માયું હો કે હિંસાથી, ગમે તે સ્થિતિમાં પણ આપણું ભવિષ્ય મિ. સ્ટોક્સને દેખાય છે તેટલું શોચનીય નથી જ નથી. અને મારે મન તો એવું ગમે તે ભવિષ્ય મુઠ્ઠાં અત્મારની નામદાઈ અને નાદારીની હાલતના કરતાં તો એણું જ કાળું હશે. તેથી આપણે ઉઠાવેલી

અહિંસા અને આપભોગની આ ખુદી અને સંપૂર્ણ ખાનખાનીભરી લડતમાં શ્રદ્ધાપૂર્વક નિમગ્ન અને અડગ બનીને આગળ ધપ્યાં જવા જેવો ઉત્તમ ખીન્ને એકે રસ્તો આપણે માટે નથી એમ જ માફ મન સાક્ષી પૂરે છે.

વેળવુડ અને શૌકતઅલી

વિલાયતના 'તેશન' પત્રમાં મારે વિષે અને મારા સાથીઓને વિષે કર્નલ વેળવુડે એક લેખ લખ્યો છે, તેમાં જાણેઅજાણે પણ તેઓ પોતાનું સમતોલન સાચવી શક્યા નથી એ જોઇને મને દુઃખ થયું છે. હું જોઈ છું કે જેમના વિષે તેમણે પોતાના વિચારો દર્શાવ્યા છે તેમને લગતી પૂરતી હકીકતો મેળવવા કે તપાસવા તેમણે ઘટતી મહેનત નથી લીધી. મારી પોતાની ખાખતમાં એમણે જે કંઈ લખ્યું છે તેની તુદીઓ તપાસવા હું નથી ઇચ્છતો, પણ મૌં શૌકતઅલીની ખાખતમાં કર્નલ વેળવુડે પ્રગટ કરેલું અચાન તો ખરેખર હેરાત પમાડે તેવું છે. મૌં શૌકતઅલી મુસલમાન કોમની ઉપર જે જાડુષ અસર ધરાવે છે તેવું રહસ્ય જ કર્નલ વેળવુડ સમજ્યા નથી જણાવતા. મૌં શૌકતઅલીના કરતા વધુ ધર્માનદાર, વધુ સાચા દિલનો માણસ હજી મેં જોયો નથી. હું નયા માનતો કે અંગ્રિજોને કે ખીજી હરકોઈ જાતિને તે હાડથી ધિક્કારે છે. અલખત ધર્મ—મજહબ એમને મન પ્રાણથી પણ ખ્યારી ચીજ છે. અહિંસાને તે અલખત માને છે, જેકે તલવારના ન્યાયમાં પણ તેમને વિશ્વાસ છે. જો અહિંસાને રસ્તે તેઓ ખિલાશતનો વાજખી, ઇન્સાફ ન જ મેળવી શકે અને સમશોરને રસ્તે પોતાના દેશી બાઇઓને લઇ જવા એ નાહક નીવડવાનું નથી એમ તેઓ જુએ તો તેઓ જરૂર સમશોર ખેંચે. પણ જે દિવસે એની સમશોર ખેંચવા વારો આવશે તે દિવસે દુનિયામાં કોઈ તેમને આંગળી ચીંધી શકે નહિ એવી કોઈ પણ સિપાહીને છાને તેવી દબે જ તેઓ સમશોર ખેંચનારાં છે એ વિષે મારા મનમાં છાંટાબાર અંદાશ નથી. અહિંસાને તેઓ મહેરોરી માનતાં નથી શીખ્યા; અહિંસાનો પાઠ તેમણે હજારત પેઠાખર સાહેબના જીવનમાંથી લીધો છે. એ પાઠ એવો છે કે સજ્જથી, અહિંસાના ઇલાજોથી જ્યાં સુધી હેતુની સિદ્ધિ સંભવતી હોય ત્યાં સુધી જળ વાપરવું સુનાસજ નથી. કર્નલ વેળવુડે લખાણ વાંચીને હરકોઈને એમ જ થઇ આવે કે મૌં શૌકતઅલીને કર્નલ વેળવુડે જાણે કેવળ લોહીને માટે જ તલસતાં જોયા કર્નલ વેળવુડ જેવાએ તો એટલું વિચારવું જ

ઘટતું હતું કે એક સિપાહી પણ નલવારના ન્યાયમાં વિશ્વાસ રાખતો હોવા છતાં દયા, ઉદારતા, ક્ષમા, સૌર્ય ઇત્યાદિ અન્તઃકરણના ગુણોથી છેક શ્રેય હોતો નથી. હું કર્નલને ખાતરી આપું છું કે મૌં સૌક્યઅલી તેમના પોતાના જેવા જ સગા સિપાહી છે, તેમના જેવા જ ભડ પુરુષ છે.

કર્નલ વેન્નુડનો દૃષ્ટિદોષ મારે એટલા સારા બતાવી આપેલા પડે છે કે અંગ્રેજ પ્રજા કર્નલના લખાણ ઉપરથી દોષવાધ જમ્મ અલી બિગ્લરોને વિશે તેમજ સુસલમાન લાગણીને વિશે બૂલાવામાં ન પડે એમ હું ધન્ય છું. અલી બિગ્લરોએ પોતે પોતાની લાગણીઓના સંયમ કરીને અને અસન્ત અણીને પ્રસંગે આખી ઇસ્તનાની કોમની લાગણી ઉપર કાચુ બળનીને સમસ્ત માનવજાતિની અપૂર્વ જેવા કરેલી છે. તેમનો આ અલૌકિક સંયમ જ તેમની ઉડી ધર્મવૃત્તિનું સૌથી મારેમા બારે ઉદાહરણ છે. કર્નલ વેન્નુડ જેવા કરેલ અને દિલમોજ અંગ્રેજને પણ બ્યારે હું આવા ઉતાવળા અનુમાનો બાધતા જોઉં છું ત્યારે ખરેખર મને ઉડો શોક થયા વગર રહેતો નથી; કારણ વસ્તુનિયતિને નિષ્પક્ષપાત દૃષ્ટિએ જોવાની આવી ના પાડવા જેટલી ખીજ કોમ વસ્તુ આજની લડતનો શાન્તિબર્યો નીવેડો આણવાના માર્ગમાં અન્તરાયરૂપ નથી.

૧. બંગાળની જાગૃતિ

આપણો કરાર પળાયો

અમે કાલે જ કવચતા પહોંચ્યા. શ્રી. જયકરે પોતાનો ધ્વજો (સ્વરાજ મળે ત્યાં સુધી) ઇંગ્લેન્ડની પુરાખબર લખે જ અમે મુળધી નીકળ્યા હતા તે ખબર શ્રી. દાસને ગાંધીજીએ આપી તેઓ બહુ રાજ થયા. શ્રી. જયકર મુંબઈમાં તા. ૨૧મીએ સવારના પહોરમાં આવીને પોતાનો ધ્વજો ઇંગ્લેન્ડની રાત કરવા લાગ્યા ત્યારે ગાંધીજીએ તેમને કહેલું એક વાક્ય આઠ આવે છે: ‘ત્યારે હવે આપણે કારીનો કરાર બરોબર પળાયો માત્ર માવવીયાજ અને લાલા હરકિશનલાલ રયા, છે.’ આ કરારની વિગતમાં સ્પેશલ ઉત્તરવાની જરૂર છે કે જેથી શ્રી. દાસને આ, હાલમાં પડવાને પ્રેરનાર ખરૂં કારણ જાણી આવે. ટાકામાં અમે રિસેબરની ૧૬મીના અરસામાં હતા ત્યાં આપેલા એક પ્રોટ લખણના આરંભમાં ગાંધીજીએ શ્રી. દાસને આમલ કરીને કહ્યું હતું કે ‘પંજાબ કમિટિની રીપોર્ટ’ તૈયાર કરવામાં શ્રી. દાસની મને અમૂલ્ય મદદ મળી છે. એ રિપોર્ટની ઉત્પત્તિ બહામણ ઉપર અમે આવ્યા ત્યારે મેં સીને વિનંતિ કરી કે આપણી બોલામાં બોલી માગણી આપણે લખવી નહયે, અને તે મામળી રેખવા

મટિ આપણે સીને પ્રાણ અર્પણ કરવાને પણ તૈયાર થવું જોઈએ. શ્રી. દાસને આમરી વચ્ચે કારીમાં મ્હોડે થયેલા આ કારણનું હું સ્મરણ કરાવું છું.' તે દિવસના શ્રી. દાસ બારે વિચારમાં પડ્યા હતા મહાસમામાં આવીને તેમણે વિચાર? નિશ્ચયનું, ૨૫ આપ્યું, અને આજે તે નિશ્ચયને કૃતિમાં મુકી રહ્યા છે.

‘બંગાળના સંગીરથ’

શ્રી દાસ બંગાળમાં આજે આખાતટક સૂની બગીચાએ ચડી રહ્યા છે. તેમણે જ કહ્યું કે ‘હું’ તો ગમગઈ ગયે; આટલી ગાથા મેં નહોતી રાખી; અને હવે તો મારાથી અહીંથી ખસાય એવું નથી—આ વિદ્યાર્થીઓને હોડીને માર્કિક અધવાખની આવકવાળી વજીવાત ઠાડયાનું આ પરિણામ છે એમ સૌ કોઈ કહી રહ્યું છે. શ્રીયુત દાસ પણ તે માનતા થયા છે. ‘નાયક’ નામના એક પત્રમાં આવેલું એ ‘કાર્ટુન’ (સ્મુલ ચિત્ર) બંગાળીઓની. શ્રી. દાસને વિષેની લાજનીનું પ્રોત્સાહ છે. એ ચિત્રના આધીન ૩૫૦ ગંભીર બંગાળીઓ હતા—રતા સંગીરથ જેવા શ્રી. દાસને ચિત્તમાં છે.

વિદ્યાર્થીઓનો ઉત્સાહ

કેટલા વિદ્યાર્થીઓ નીકળ્યા તે વિષે તો ‘નવજીવન’માં ખબર આવી ગયા છે પ્રેસિડેન્સી કૉલેજના, સિલપુર એન્જિનીયરિંગ કૉલેજના અને મેડિકલ કૉલેજના ઠાકરાઓ સિવાય બધી કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓ મેટિ બાગે નીકળ્યા છે. ગાંધીજીને વિષે અમદાવાદમાં જે અફવા ફરી હતી (કે તેઓ મુજરાત કૉલેજના પત્રીઓને આડે લાખા થઈ ચૂક્યા છે) તે અહીં તો વિદ્યાર્થીઓએ સાચો પાડેલી નજાય છે. આમાં બંગવાસી કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓને સૌથી આશા દેણી કહી શકાય. તેઓએ જે સંજોગોમાં આ કહેવાતો સત્યાગ્રહ કર્યો તે સંજોગો બજવા જેવા છે. શ્રી. દાસને કૉલેજના આચાર્ય કહી ચુકેલા હતા કે ૭૦૦ જેટલા ઠાકરાની સહીવાળું વિનંતિપત્ર લાવે તો તેઓ કૉલેજને રાષ્ટ્રીય કરશે, એટલે કે તેના યુનિવર્સિટી સ્ટાફને સંબંધ પ્રોત્સાહ શ્રી. દાસ ૧૦૦૦ સહીઓ લઈને ગયા, સ્વારે તેમણે કહ્યું ‘એ સહીઓનો કાંઈ અર્થ નથી’ વિદ્યાર્થીઓ આ ન સદન કરી રાં એ સ્વાભાવિક છે. તેમણે કૉલેજના પત્ર-ચીયા ઉપર અડધા નાખ્યા. તેમજ આચાર્યજીના ઘરના આમંજીમાં જઈને સવારના આઠ વા-અના સૂતા રાત્રે ૧૦ વાગે આચાર્યજીના પત્નીની કમળ વિનંતિ તેમને માનવી પરી. ‘બેરાઓ, તમે ઉઠો, ખાઓ તમારે દેશનું કાર્ય કરવું છે; આમ શરીર ઉપવાસે કરીને પાકી નાખો એ હીક નથી. પાચ દિવસની મુદત આચાર્યજીને આપો, જરા વિચારવાનો અવકાશ આપો.’ સંઘાયુક્ત સત્યાગ્રહનાં આ પત્રવાઓને પઢોન્ની વળવાનો શ્રી. દાસ પ્રેયત્ન કરી રહ્યા છે તેઓ સમજે છે કે આવું કરવામાં સૈદ્ધિ દિ’સા રહેલી છે. માત્ર એટલું જ કે વિદ્યાર્થીઓ આ ‘સૂક્ષ્મ દિ’સા’ બાદ કરીયે તો અતિશય આત્મનિશ્ચય બતાવી રહ્યા છે એને એક દાખવે આપુ સ્કૉટિસ ચર્ચ કૉલેજના આચાર્ય ડૉ. વૉટ પોતાના ખૂટ અડાડી એક વિદ્યાર્થીને, જાજી ગયા—લાલ મારવા ખાતર ખૂટ અડાડમા હોય એમ નથી લાગત, પણ જોડવા ખાતર તો ખરાં

જ, કારણ ખીજે જવાનો રસ્તો તેમને મારે હતો—ખીલ વિદ્યાર્થીઓ પણ તેમને યોગ્ય ગયા. પણ તેમણે શાસ સરખાયે નથી કાઢ્યો. આમાં પોતે આત્મનિઘ્ર કરીને તેઓ ખીજને પણ આત્મનિઘ્રના પાઠ આપી રહ્યા છે.

સર પ્રફુલ્લચન્દ્ર રાય જેવા હજી તટસ્થ રીતે આ રંગો 'જોઈ રહ્યા' છે. તેમના જેવા સરલ હૃદયનાની પાસેથી હજી આશા 'રાખવી' વ્યર્થ નથી કે તેઓ પોતાની કાલેજ રાષ્ટ્રીય કરી ખીજને પણ માર્ગ બતાવશે. યુનિવર્સિટીના સિદ્ધાંતમાથી એકાદ બે પ્રેરિસરો સિવાય કોઈ નીકળ્યા નથી.

મિરઝાપુર રસ્કવેરની વિરાટરાખા

ગઈ રાત્રે મિરઝાપુર રસ્કવેરમાં વિદ્યાર્થીઓની એ સભા થઈ તેનું વર્ણન આપ્યું હતું તેમ નથી. રસ્કવેર (ચોગાન) નો વિસ્તાર જલિયાંવાલા બાગ જેટલો હતો; તેની તરફ જ્યાં પણ પાછી રહી ન હતી. ચોગાનની બહાર લોકોનાં ઘાડાં ઉભા હતા. ચારે બાજુના ત્રણ ત્રણ ચાર ચાર માળનાં મકાનો સ્ત્રીપુરુષોની હારથી ભરેલા હતાં જોઈ એમ લાગતું હતું. શાન્તિ સ્થાપન કરતાં પ્રથમ ટીક સમય થયો. પ્રમુખપદ તો શ્રી દાસને જ હોય. એક ટેબલ ઉપર ગાંધીજી અને પુરથી ઉપર દાસ બેઠા હતા. ગાંધીજીએ આ પ્રમાણે આરંભ કર્યો :

“મહાત્મા રાજ ધર્મ ત્યારે મારો જે અવાજ હતો તે અત્યારે નથી રહ્યો તે ખાતર હું દિલગીર છું. જેઓ મારો અવાજ ન સાંભળી શકે તેમણે તો ગાંધી સામ્રાજ્યના જેવા મળી શકે તેવા રિપોર્ટથી જ સંતોષ માનવો જોઈશે. આટલો અવાજ થાય છે તેથી હું દિલગીર છું, પણ શું કરીયે? આવી મેદની આગળ આપણે ભાષણો આપવા જેવાં કામ હોવા છે તે આ પ્રકારનાં વિધો વચ્ચે જ લીધા વિના છૂટકો નથી.

પ્રસૂતિકાળની વેદના

“આજે આપણે પ્રસૂતિવેદનાનો અનુભવ લઈ રહ્યા છીએ પ્રસૂતિ પહેલાં જે કુખો—કોયે પડે છે તે સૌને આજે આપણે અનુભવ કરી રહ્યા છીએ. દેરાની હાકલને આટલો સુંદર જવાબ આપ્યા બદલ બંગાળના વિદ્યાર્થીઓને હું ધન્યવાદ આપું છું. તેઓ જવાબ આપશે એ તો હું બહુતો જ હોતો. પણ શ્રી. દાસ તેમના અગ્રેસર થાય તેની તેઓ રાહ જોઈ રહ્યા હતા. તેઓ અગ્રેસર થયા તે બદલ અને તમે દુરત તેમની પાછળ ચાલી નીકળ્યા તે બદલ તમને બહેને હું જેટલું અભિનંદન આપું તેટલું બોણું છે. પણ શ્રી. દાસના વિદ્યાર્થીઓના કાર્યનો આરંભ તો હવે થાય છે. તમે વિદ્યાલયો તળ્યાં છે તેટલું જ બસ નથી; પાછા તેને બારણે ન ચડો તેની ખરી જરૂર છે. શ્રીયુત દાસ તમને બહાર કાઢીને બેસી શકે તેમ નથી તમારે મારે તેમણે કાર્ય શોધવું પડશે; અને શોધ્યતા મેળવવાના આ કાળમાં, આત્મશુદ્ધિના કાળમાં તમને તેમણે શુભ પ્રવૃત્તિમાં પરોવાયલા રાખવા પડશે.”

[આટલું બોલાયા પછી અવાજ બારે યવા માંડયો. કેટલોક કાળ અસાંતિ રહી. અંધીજનો અવાજ પણ કાંઈક પડ્યો તાગ્યો. શ્રી. બિપિનચંદ્ર પાલે ચોતાના મોટા અવાજે શાન્તિ મટિ વિનન્તિ કયાં પછી પાછી શાન્તિ પર્વરાઈ. ત્યારપછી અંધીજનો અવાજ ક્રમે ક્રમે એટલો તો પ્રકુલિત થતો ગયા કે તે તો ત્રીસે ત્રીસ હનર નેટલા બોતાઓ સાંભળી રોક્યાં હશે એમ લાગે છે.]

"ત્યારપછી શ્રી. દાસે અને તમારે મળીને હવે ઉપાયો ચોનવા નેહરો, કે જેથી આરબેલું કાર્ય ચોચ્ય રીતે આટાપી શકાય, જેથી તમારી શક્તિઓનો ઉપયોગ કેવળ સ્વરાજ મેળવવાને મારે જ થાય, અને કાંઈ પણ દિશામાં મિથ્યા બ્યય થાય નહિ.

અધ્યાપકગણ અને શિક્ષિતવર્ગ પ્રત્યે

"ત્યારે વિદ્યાર્થીઓએ આવો ઉમંગભર્યો જવાબ આપ્યો છે, ત્યારે અધ્યાપકો દૂરીઓ, ચાલકો, માલીકોએ—દુઃકામાં શિક્ષિતવર્ગે, જે જવાબ આપેલો નેહરો હતો તે નથી આપ્યો તેથી મને પારાવાર દુઃખ થાય છે. આ હલું છું ત્યારે હું તેમના ઉપર અથવા તેમના દેશપ્રેમ ઉપર આક્ષેપ કરવા માગતો નથી. મને લાગે છે કે તેઓના મનમાં સ્પષ્ટ ભાસે છે કે વિદ્યાર્થીઓએ ભૂલ કરી છે, શ્રી. દાસે ભૂલ કરી છે. તેઓ માને છે કે દેશની આગળ અસહકાર મુકવામાં મેં પણ ખૂબીર ભૂલ કરી છે, અને ખાસ કરીને વિદ્યાર્થીએ રાજાપાડાજાઓ તત્ત્વોનો ઉપદેશ આપવામાં તો મારી ભૂલ કરે ભૂલ થઈ છે. પણ મને જે કાંઈ અનુભવો થયા છે, મેં જે કાંઈ વાચ્યું છે અને સાંભળ્યું છે, તે છતાં પણ હું આપણા સૌ નેતાઓ અને મેટિરાઓને કહી શકું એમ છું કે ને આપણે આપણી ઉચ્છાદન પ્રમણિનું સ્વરાજ નેહરું હોય, ને હિન્દુસ્તાનને બોયેલું માન પાડું. મેળવવું હોય, અને ઇસ્લામ ને માન બોવા બેઠું છે તેને જવા દેવું ન હોય, તો સરકારને આપણે ચોખ્ખા રાખ્ખામાં કહેવું નેહરો કે તેને આપણા તરફથી કરી મદદ મંગરો નહિ. તેમ આપણે તેની મદદ લઈશું નહિ. તેના ઉપર આપણને તલસાર વિશ્વાસ રહ્યો નથી. તમે કહેશો કે મને એકલાને જ નથી રહ્યો, કારણ તમને તો અશ્રદ્ધા છે કે આવી વાત હું કરતો જ આવ્યો છું. મેં કસમુઝરે ચોતાના એક પુસ્તકમાં કહ્યું છે—એક સંસ્કૃત કહેવતનું સાધાન્ટર કરીને—કે સત્ય જ્યાં સુધી સામાને કરી ન જાય ત્યાં સુધી તે ફરીફરીને કલાં જ કરવું નેહરો. એટલે જ હું ઉપરની વાત વિદ્યાર્થીઓનાં અને મેટિરાઓનાં મનમાં કસાવી ન શકું ત્યાં સુધી ફરીફરીને કલાં જ કરવાનો. એટલે આજે મેં અનેક ઠેકાણે કહ્યું છે તે અહીં પણ હું કહેવા આવ્યો છું કે હિન્દુસ્તાનને ચોતાની સ્વતંત્રતા પાછી નહિ મળે ત્યાં સુધી તેણે અસહકારની દાક્કને બરોબર જવાબ આપ્યો નહિ અણાય.

અસહકાર આપણા હાંડમાં છે

મોરં અનેરને સિદ્ધ થઈ ચુંકયું છે કે અસહકાર સિવાય બીજા કાંઈ રીતે આ સરકાર સામે લડાઈ થઈ શકે એમ નથી. પ્રત્યેક હિન્દી ચોતાના હાંડમાં અસહકાર લાગે

નમ્યો છે. અને હિન્દુસ્તાનના લાખો માણસોને અસહકાર કેમ ગણે હતરી ગણે છે એ બહુવં હોય તો હું કહીશ કે તેનું કારણ એ પ્રવૃત્તિનો હું પ્રણેતા હું એ નથી તેનું કારણ તો એ જ છે કે અસહકાર આપણામાં જન્મથી છે દરેક ધર્મમાં તે અન્તર્ગત છે—પણ તે હિન્દુ ધર્મ હો કે ઈસ્લામ હો. અને આજ કારણે આપણી યજ્ઞિત પૂરતી ન હોવા છતાં, આપણે નિરાધાર બીચે એમ લાગવા છતાં પણ એ અસહકારે આપણને આપણી દીર્ઘ નિદ્રામાંથી જાગતા ધીધા છે તેના પરજ આપણે શ્રદ્ધા, આરા અને બલ મેળવી રહ્યા છીએ. સિદ્ધિતવર્ગે હજી કાંઈ જવાબ નથી કીધો તેનું કારણ તેઓ બહાલીન છે, અને સામાન્યવર્ગમાં આરેલી ધર્મબુદ્ધિનું નામ પણ તેમનામાં નથી પાશ્વત્ય સુધારો તેમની રચેરખા બરેલો છે—આધુનિક સુધારો કહું તો તે વધારે ઠીક છે, ભેદ એ તો બને સખો એકબીજાના પર્યાપ વરીકે વાપર્યા છે. હું પશ્ચિમનો તિરસ્કાર કરતો નથી. પશ્ચિમની પાસેથી હું ઘણું શીખ્યો છું, તેને માટે તેનો આભારી છું.

આધુનિક સુધારાની બધાથી માર ગાઉ દૂર લાગે.

“ આધુનિક સુધારાએ મને જો કોઈ વસ્તુ ખાસ શીખવી હોય તો તે એ છે કે તેનાથી બાર ગાઉ દૂર જામવા રહેવું આધુનિક સુધારો શી વસ્તુ છે ? તેનો અર્થ પાર્શ્વ પૂન, પશુપૂન પદે પદે પાર્શ્વ સુધારાની પૂન તેમાં ન રહી હોય તો તેમાં બીજું કશું નથી એમ ખચોત માનજો મને સામાન્યવર્ગના મનની ખબર ન હોત તો આ પ્રવૃત્તિ ઉપાડવામાં મારી ભૂલ થાત. ૨૦ વર્ષ સુધી આધુનિક પ્રવૃત્તિથી અદખલી રહેલા એક—દેશમાં—દક્ષિણ આફ્રિકામાં હું રહ્યો છું. તે દેશે આધુનિક તેજી સખળ વાતો મદલ કરી છે, અને આજે તે પ્રવૃત્તિથી તરવરી રહેલો છે ત્યાં એ દુનિયામાં યરવીરમાં યરવીર પુકથો જ્યાં છે છતાં મારે સિદ્ધિતવર્ગને કહેવું નેહયે કે આધુનિક સુધારાને એક રીતે પ્રચલિત થતો એક આવ્યા છતાં હું એ જ નિઃશય ઉપર આવ્યો છું કે હિન્દુસ્તાનને તો પ્રજા આધુનિક સુધારાની બધાથી યુક્ત જ રાખે તો સાર.

“ આ પાઠ હું આજે નહિ પણ ૧૯૦૮માં શીખ્યો, અને એ જ પાઠ હું અહીં આજે ત્યારથી શાન્તિથી પણ દંડવાથી દેશને બહાવી રહ્યો છું. આપણી પ્રાચીન સંસ્કૃતિ વિષે મારા અડઘ વિશ્વાસને ઠીધે, આપણા ધર્મની સાદન્નિક સરળતા વિષે મારા વિશ્વાસને ઠીધે જ વિરોધ અને વિખવાદનાં વાદ્યોમાં પણ હું મારી શાન્તિ અને આરા જાળવી ચકથો છું. આપણી તો હજી પારોરામાં પહેલી પુણી છે. આ વિરોધ અને વિખવાદ ડગલે ડગલે આપણને હેરાન કરશે; પણ મારા જેવો જાગૃત, પ્રબલિત વિશ્વાસ રાખેલો તો ઘડાઈ કદી હારવાના નથી એમ નિઃશય માનજો. આધુનિક સુધારો ઉપર જીરેલા વને શોધો આજળ પણ હું કહેતા યરમાતો નથી કે આ ધર્મયુજ છે, હું કહેતા યરમાતો નથી કે આપણી રાજકીય દષ્ટિ પલટાવી નાખવાનો આ એક મહાપ્રયાસ છે; આપણા રાજકીયને ધર્મમય બનાવવાનો મહાપ્રયાસ છે. અને એમ આમાં આપણે પ્રવૃત્તિ કરવા વધું જોમ આપણે આપણા હંસ તરફ પણ વધારે પ્રવૃત્તિ કરી હશે.

“ હિન્દુસ્તાનનો સામાન્યવર્ગ આજે યાંત્રિક બિટિયા રાખેલો છે એમ હું માનું છું; માટે જ મેં કહેવાની હિંમત ધરી છે કે સ્વરાજ એક વર્ષની અંદર મેળવી શકાય. ચાર મહિના તો આ વર્ષમાંથી ગયા, કતાં આખરે બંગાળનાં યુવકોની સાથે હું ચાતશીત કરી રહ્યો છું. અત્યારે મારામાં જે વિશ્વાસની ન્યેતર તળી રહી છે તેટલી ક્યારેય બળવી ન હતી. તમે મારી આશા, હિંમત અને બળમાં વૃદ્ધિ કરી છે. પ્રભુ કરે ને સીકતઅલી, મહમદઅલી અને હું સ્વરાજની ધન એક વર્ષની અંદર રોપાયેલી બેવાને છવતા રહીએ. પણ હથ્થરની મરજ એવી હોય કે મારા શરીરની ભરમ આઠ મહિના પૂરા થાય તે પહેલાં બંગાળમાં ઝૂબાડવી પડે, તોયે હું એટલી ખતરી આપું છું કે એવા જ વિશ્વાસથી મરીશ કે આ વર્ષ પૂરે થાય તે પહેલાં સ્વરાજ તમે મેળવ્યું હશે.”

આપણી સમજમાં ઘેર થવો જોઈએ

“ આને તમે જેટલું દુષ્કર સમજે છે તેટલું તે કઠણ નથી. માત્ર આપણી સમજ જ ફેરવાવી જોઈએ. આપણે માની રહ્યા છીએ કે ધારાસભા હોતમા આપણને સ્વરાજના પાઠો મળશે. એ જ તો મુશ્કેલી છે. આપણે માની રહ્યા છીએ કે આજ ને કેળવણી આપણે મેળવી રહ્યા છીએ તેવી કેળવણીના ૧૬ વર્ષના અભ્યાસક્રમમાંથી નીકળ્યા વિના આપણે સફાર નથી. એમાં જ તો મોટી મારામારી છે. પણ એમાંની બેઠેય, વસ્તુની આપણને જરૂર નથી. આપણને માત્ર બળ, હિંમત અને શ્રદ્ધા જોઈએ; અને સામાન્યવર્ગની પાસે આ બધું છે એમ મને પ્રતીતિ છે. માટે જ હું માનું છું કે સ્વરાજ આ વર્ષની અંદર મેળવી શકાય એમ છે.”

મહાસભાની હાલતનો રો અર્થ છે ?

“ મહાસભાની હાલતનો એ અર્થ છે કે તમારી સામે, મારી સામે અને દેશના આખાં શિક્ષિતવર્ગની સામે—જે વર્ગ હિન્દના કોરોડો લોકો, કારીગરો અને ખેડૂતો આજના મહાસમુદ્રના એક ટીપા બરાબર છે તેની સામે—એક કસોટી પુકાયેલી છે. અને હું હું હું તે ખચોત માનજે કે મહાસભા તો હિન્દુસ્તાનને તમારાથી દૂર પાડશે, અને હજીત હાથેમાંથી સ્વતંત્રતા લઈ તેનો વાળટો રોપશે. અને તેમ કરવામાં તમારી મદદ હશે તો તો ઠીક છે, અને મદદ વિના ચલાવવું પડશે તો તે પણ અસાધી હશે આજુ હિન્દુસ્તાન શિક્ષિત હિન્દમાં જ નથી આવી જતું આજુ શિક્ષિત હિન્દ અશ્રદ્ધાળુ રહી આશા, હિંમત અને બળ વિના બાકીના હિન્દથી અલગ રહેશે તોપણ હિન્દની આશા રખી રહેશે એ વિશ્વાસ મને રહ્યાની રહ્યો છે. અને મારી આશા છે કે બંગાળના વિદ્યાર્થીઓ ને પોતાની પ્રતિષ્ઠા પ્રમાણે વર્તે, પોતાની પ્રવિજ્ઞાને પાળશે. તેા અધ્યાપકો, ટ્રસ્ટીઓ અને શિક્ષણસાક્ષીઓ પણ તેમની ઢાક સાંભળશે, અને તેમની નિરાશાની ચિંતિત બદલી તમે આશાની વચન કલ્પત કરી શકશો.”

“પણ હું તમને જાણના સુવકાને જે નિશ્ચય ઉપર આભ્યા છે તે નિશ્ચયને અમે તેમ વાય તોપણ વળગી રહેવાનું કહું છું. શ્રી. દાસ પોતાના વચનને વળગી રહેવાના છે. જેમાં મને સંકે જ નથી. તેમને ૧૦૦૦૦ રૂપિયાનું વચન મળી ચુક્યું છે અને ૧૦૦૦૦ વાર્ષિક મળવાની વધી છે. કેટલાક મારવાસીઓ—કલકત્તામાં વસતા મારવાસીઓ—પાસેથી પણ તેમને વચનો મળ્યાં છે અને પૈસાની મદદનાં બીજાં ધણધિ વચનો મળવાની વધી છે. પણ ચેસા મેળવવા એ તો એક સામાન્ય મુશ્કેલી છે. તેમને કાલેજને માટે મકાન રોખવાં પડે, વધારે સારા અધ્યાપકો રોખવા પડે.

ચાંદી ધોરણને બૂલી જાઓ

“હું તમને વીનવીને કહું છું કે તમે ચૂંટા ધોરણને બૂલી જાઓ. જેમ આપણે જે સ્વરાજ મેળવવા માગીએ છીએ તે પણ આજની રાજપ્રયાની દલગી નક્ક હોય એવું આપણે નથી ધ્યાનમાં લેતા. તેમ આપણી શિક્ષણપ્રયા પણ ચાલુ ધોરણની દલગી નક્ક નહિ હોય. તમે જે આશા ન રાખશો કે છટ કે પચ્ચરનાં મકાનો, બાંકડાઓ અને પુરશીઓ તમારામાં ચેતન પૂરશે. તમે કેવળ અગ્નિ રોખજો; તમે તમારા અધ્યાપકો અને તમારા શિક્ષકોના નિર્માળ અગ્નિથી ચેતન મેળવવાની આશા રાખજો; તમને ‘નરક’ પ્રેરકળળ તમારા પોતાના અંતરમાંથી, પોતાના આત્મનિશ્ચયમાંથી જ મેળવજો, અને હું તમને વચન આપું છું કે પણ તમને નિરાશ થવાનું કારણ નહિ રહે. પણ જો તમે જેમ માનવી દરો કે શ્રી. દાસ તમને આલેશન મકાનો આપવાના છે, તમને સુખસાન્તિ અને કૌશલ્યારામીમાં રાખવાના છે, તો તમે એક નિરાશ થશો.

નવો સંદેશ

“પણ જાણે તો હું તમને એક નવો સંદેશ દેવા આંખો છું, વધારે સરસ સંદેશ દેવા આંખો છું. જે તમે એક વર્ષની અંદર સ્વરાજ મેળવવાનો આગ્રહ રાખતા હો, જે તમારે એક વર્ષની અંદર સ્વરાજ જોઈતું હોય, તો તે મેળવવાનો માર્ગ હું તમને જે સલાહ આપવા માગું છું તે સલાહ સ્વીકારીને વધારે આજો અને સુખમ કરવાનું હું તમને કહું છું. સ્વરાજપ્રાપ્તિને માટે જેણે પોતાના જીવન નિવેદિત કર્યા છે તેમનો માર્ગ વધારે સહેલો અને સુખમ કરવાનું હું તમને કહું છું.

“તમે માનતા હો કે શાળાપાઠશાળાઓ દ્વારા શાલ છે તેમ જ ચાલુ રાખવાથી સ્વરાજ મળી શકેવાનું છે તો તમે જોઈ જુઝ જાઓ છો. કેટલું પણ દેશને કષ્ટ આપ્યા વિના અને ભોગ આપ્યા વિના સ્વતંત્રતા નથી મળી, નવો જન્મ પ્રાપ્ત નથી થયો. અને ભોગ વા તો ત્યાગનો અર્થ શો? અંગ્રેજોમાં ‘Sacrifice’ રાજ્ય પવિત્ર કરવું એ પાતુમાથી આવેલો છે. અસહકાર એ આત્મશુદ્ધિની ક્રિયા છે અને આત્મશુદ્ધિની ખાતર ચાલુ કાર્ય-અવધાર તળવા પડે તોપણ તે નરકનું છે. હું જાણને જણવું છું કે તો અને ઘણે છે કે તમે તે કર્તવ્ય તજશો નહિ અને મને શાંત જવાળા આપશો.

રૂંટીયા લે।

“આપણા શિક્ષણમાં જે ભારે ખામીઓ છે. આપણે શિક્ષણક્રમ ધાતારાઓને સારી અને આત્માના શિક્ષણની અવગણના કરી. અસહકાર કરવામાંથી જ તમને આત્માનું શિક્ષણ મળી રહે છે,—શરણ પાપનો સંપર્ક તમને એ જ અસહકારનો ભર્યો છે. તે આ સંપર્ક આપણે ખરા દિલથી વિચારપૂર્વક તલપે તો આપણે હથરાબિમુખ થઈને ચાલીએ બધે. આટલું થયું એટલે આત્માનું શિક્ષણ ચાર થાય છે થી તો પૂરું થાય છે. પણ આપણા સારીના શિક્ષણની અવગણના થઈ છે, અને હિન્દ રૂંટીયા લઈને અને માધરીની ખાતર કોંસ મારીને જુલામ થઈ બેઠું છે. તેથી હું તમને બંગાળી યુવકોની આગળ રૂંટીયા મુકતાં અચકાતો નથી અને આ આત્મશુદ્ધિના એક વર્ષ દરમિયાન રૂંટીયા ચીખવો અને એટલું ઉત્પન્ન થઈ શકે તેટલું સત્તર ઉત્પન્ન કરવું એ જ તમારો મુખ્ય ઉદ્દેશ અને મુખ્ય કામ થઈ પડે એમ હું હમણે જ તમારી સામાન્ય કેળવણી સ્વરાજ સ્વધાયા પછી ચાર કરીને. આને બંગાળની દરેક યુવક અને યુવતી ચોતાનો સમજો સમજ અને સક્રિય કાવતરા પ્રીત્યર્થે, જ આપો એમ આશુ” છે.

તા. ૬-૨-૧૯૨૧

જા બંગાળની જાગૃતિ

[ચાલ]

સ્વધર્મ ભૂલ્યા તેવું પ્રાયશ્ચિત્ત કરે।

“તમારામાંથી જેઓને ઈશ્વરની માહિતી છે તેમને હું ત્યાંની લડાઈના વિવરણની સ્થિતિ યાદ દેવડાઉં છું” તે વેળાએ ત્યાંના એકેએક બાળકે અને એકેએક બાળકીએ ચોતાનો નિયમિત અભ્યાસ બંધ કરી લડાઈને લગણું કંઈ ને કંઈ કામ લગાડી લીધું હતું. નાની વયના બાળકોને પણ કાપે લગાડવામાં આવેલાં. માળાઓની ઈચ્છા ઉપરપટ થઈને પણ લડાઈના મેદાનપર જૂઠવાનો પ્રસંગ જ્યારે એકાદા નીજવાનો આગળ મુક્યા ત્યારે મારી પ્રેરણાથી સરકારની આજ દરતી એ જ સરકાર આને મને કાચી વયના બાળકોને માળાઓ સામે ઉરકેરવાનો દોષ લઈ રહી છે. માર તમને એટલું જ કહેવું છે કે તમારું અંતર તમને આજની લડતમાં કેવળ યાદોમ કરવા જ પ્રેરવું હોય તો આને તમે બીજું, બધું કામ બંધ કરી તમારો બધો સમય અને સક્રિય એક વરસને માટે સ્વરાજ મેળવવા માંડજ આપો. સૌ પહેલા તો તમે રૂંટીયા કાતતા ચીખી લઈ સત્તર પેદા કરતા થઈ જાઓ. તમામજ્યાંસુધી હિન્દુસ્તાનના દરેક પુરુષ, સ્ત્રી અને બાળક કાતતાં નહિ થઈ બધ ત્યાં સુધી વિદેશી કાપડ અને વિદેશી વસ્તુઓના સંપર્કથી બિદિબર અસંભવિત છે. સાબિતક સત્તરના તાંત્રી તો

મહાસભાએ ૩૧ વરસ કાઢ્યા એથી ભૂખ્યા સંતોખાયાં નહિ તેમ તામા દંકાયાં નહિ. આજે એ કાર્યનો, ખરો માર્ગ આપણને લાગ્યો છે. મટિ ન, બંગાળી ભાષાબહેનોને ચરણે દેશોદ્ધારની આ નવી તક હું અર્પણ કરી રહ્યો છું. એ ઉપાયથી વિદેશી કાપડનો સંપૂર્ણ બદિખાર, સાધીને ફ્રેંચશાયર તરફથી આમની સભામાં બેસનારા પંચાવન સભાસદોની પ્રવૃત્તિઓને આપણે નિષેધ કરી મુકીશું. એથી હિન્દ ઉપર લોકોની દૃષ્ટિ નાખનાર ભખાનને પણ આપણે અટકાવીશું મહાસભાએ આપણને કહ્યું છે તેમ હિન્દ પોતાના અત્તવત્રની બાબતમાં સ્વતંત્ર નહિ બને ત્યાં સુધી તેની આર્થિક સ્વતંત્રતાની આશા વ્યર્થ છે. હિન્દુસ્તાન જેવો અમૂલ્ય દેશ પારકે આધારે નવ્યા કરીને સ્વાધીન બની ન કેમ શકે? કંપનીના કાળનો ઇતિહાસ યાદ કરો, અને જીવનથી કાયર થઈ આપણે સ્વધર્મ ભૂલ્યા તેવું પ્રાયશ્ચિત આજે ન આરંભો. આજે સૂતર કાળીને હિન્દની આર્થિક સ્વતંત્રતા પર કરો.

“જો તમે એક વરસની અંદર સ્વાધીન સ્થાપવા માગતા હો, તો જેને આજથી તેજ વરસ ઉપર આ મંત્રની સ્ફુરણા થઈ, ત્યારપછી તે ઉપર બાધેલા શિક્ષાનંતોમાંથી મેળવેલી શિક્ષામાંથી જેને આજ સુધી કોઈ ડગલી શક્ય નથી, અને જે એ દિશાએ આટલા વરસો દરમિયાન એની શિક્ષાને વધારે દંડ કરવામાં ન પરિણમેલા અનેક પ્રયાસો કરી છુટકો છે, તેની સલાહ માનત હિન્દની આર્થિક દશાને જેમ જેમ હું અભ્યાસ કરતો ગયો, મીઠોના યાલકો જોડ જોડેટલી મેં વાતો કરી, તેમ તેમ મારી વધુ ને વધુ ન ખાત્રી થતી ગઈ છે કે મેં યે રીતથી થયેલા કાર્યો વગર આપણે ઉદ્ધાર નથી કોઈ પણ મીલવાણાને જઈને પૂછો; તે કહેશે કે મીઠોમાંથી ન હિન્દ પોતાને બેઠણ બધું કાપડ મેળવવા માગે તો તેટલું બધું કાપડ આપે એટલી નીલો કાઢવાને ૫૦ વરસનોઈએ આમાં હું એટલું ઉમેરું છું કે જે હંભરો વણકરો આજે દેશમાં હાથવણાટનું કામ કરી રહ્યા છે તેમને દેશી મીઠો સૂતર પૂર પાડી શકી ન હોવાથી તેઓ વિલાયતી સૂતર વાપરી રહ્યા છે. ફરીફરીને હું આખા બંગાળના નવજવાનોને આ ભૂલાર્થ ગયેલી કળાનો છલોદ્ધાર કરી હિન્દની પરાધીનતાની બેડો તોડવા ચીનણ છું.”

હિન્દી ભાષા શીખો

“બીજી પણ એક સૂચના મેં કરી છે. આપણી શાળાકોશિલમાં આટલા દિવસ ખરા રાષ્ટ્રીય શિક્ષણના મુશ્કેલ સમાન એક રાષ્ટ્રીય લાખાડું શિક્ષણ પણ આપણે આપ્યું નથી. આચારે દેશના એક પ્રાંતના નવજવાનોને બીજા પ્રાંતમાં જઈને નવ લાખડું સો રો વાત થઈ ગઈ છે મટિ મારી બીજી સલાહ એ છે કે કાતવામાંથી જે કંઈ વખત તમે ફાળવ પાડો તેનો ઉપયોગ હિન્દી શીખી લેવામાં કરો. મારી તો ખાત્રી છે કે માલાક, નમ, મહેનદ અને દેશીક વગેરે દરકાષ નવજવાન આ બંને વસ્તુ બે મહિનામાં શીખી લઈ શકે.

મામડાઓનો સેવા

“આટલી તૈયારી, ક્ષાંતિ, પ્રીતિ તમે મદ્રાસ હવામાં સિવાય હરકોઈ પ્રાન્તના મામડાઓમાં સેવાઈ નીકળવા લાયક બનશો અને પ્રભતી ભેડે અન્તર ખોલીને વાત કરી સકશો. ૨૨ કરોડ પ્રભ દિન્દુસ્તાની સમરૂ છે ખીલ એકે ભાષા તે એટલી નથી બહુલી. તમારે એમનાં દેવા હાથ કરવા હોય તો તમારે દિન્દી શીખી જ લેવી રહી. આટલું કરવા તૈયાર થશો તો માર વચન છે કે આટલા દિવસની દિગ્મત અને સક્રિયતા ખામીનો એક વરસમાં તમે ખમ વાળી દીધા હશે.”

“સરકારી નોકરી નહિ મળે એ ધાસકો પડતા જ હતાસ. ઘણું પડતા હતાસ. અલ્પપ્રાણ વિદ્યાર્થીઓને હું બહુ હું એ આ સરકારને સુધારવા અને નહિ તો ફીટાડવા તમે સહાય કર્યો હોય તો મરકારી નોકરીનો તમારી આગ્રહ સવાલ જ કેમ ઉભો થઈ શકે? એ તમે આલંબિકા મ રે સરકારની સાથે ન જ લેવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય તો પછી અંગ્રેજી ભાષાના જ્ઞાનનું તમારે શું પ્રયોજન રહ્યું? સાહિત્યની દૃષ્ટિએ અંગ્રેજી ભાષાનું મહત્ત્વ હું નથી ધરાડવા માગતો. અંગ્રેજી ગ્રંથોમાં સનાયિષ બારે વિભૂતિઓનો આક્રમણ હું જોઉં નથી આક્રોશ હું તો એટલું જ કસાવવા માગુ છું કે સમસ્ત પ્રભવર્ગે ઉપર અંગ્રેજીને આપણે નાહકની લાઠી છે સ્વરાજની દૃષ્ટિએ તો અંગ્રેજી ભાષાને બહુ જ મોણ સ્થાન છે. સ્વરાજ પ્રાપ્ત કરવાની લાયકાત મેળવવા સારું કાંઈએ અંગ્રેજી શબ્દોનો જરોજ વધારવાની જરૂર નથી, અને તેથી જ ગુજરાતના નવજીવાનોને મે અંગ્રેજી કેળવણી નવ કે બાર મહિનાને સારૂ આવ યુવતરી શખી કાતવાની સલાહ આપી છે.”

“આટલું શીખીને તેઓ પોતાની ભતને રેશની સેવામાં અર્પણ કરવાને લાયક બનશે. દિન્દના સાંક્રાત લાખ મામડાઓ મટિ જ્યાં સુધી આવા સેવાકાંડ ચૈન્ય આપણે તૈયાર ન કરીએ ત્યાં સુધી મદ્રાસખાના નવા બહારણુથી આપણે લાલ હાથો ન કહેવાય. મામેગામ મદ્રાસની એકાદ સમિતિ સ્થપાયેલી આપણે જેવા માગતા હોઈએ તો નવ-જવાનોએ આ કામ ઉપાડી લેવું જ રહ્યું. બગાળના તેમજ આખા દિન્દના વિદ્યાર્થીવર્ગને સારૂ આ સેવાની તક એક અર્ધ પર્વણી છે. માર હૃદય તો સાક્ષી જ પૂરે છે કે આવી મહાપી એ તમે એકેએક જણ આ સેવાના ઉત્તમ લાદોમ કરશો તો એક વરસને અન્તે આ પગલાને પદાત્તાપની લાલજીથી લાદ કરવાનો વખત તમને નથી જ આવવાનો. હવડ તે દિવસે નો તમારા દેશ હરખથી ફૂલ નહિ સમાતા હોય, કારણ સ્વરાજ સ્થાપીને તમે ત્રિન્દ નાક સાખ્યુ હશે, ઉસ્લામની હાજત બચાવી હશે, આખા રાષ્ટ્રને જો મસ્તકે દુનિયાબર ફરવાનું અધિગરી ક્યું હશે. હવે તમને—બગાળના યુવકો તેમજ યુવતીઓને—અ પક્ષો અને આત્મશુદ્ધિના આ પવિત્ર વરસમાંથી વિનયવન્તપણે પસાર થવાને અખૂર ધૈર્ય, આસા અને શ્રદ્ધા આપો.”

મેડિકલ વિદ્યાર્થીઓને

માધીજી બોલી રથા પછી દાહતરી અભ્યાસવાળા વિદ્યાર્થીઓને ઉદ્દેશીને યોડુ બોલવાની તેમને ફરી વિનંતિ કરવામાં આવી એટલે તેઓ ફરી બોલવા હથા થયા.

“એક વસ્તુને મેં જાણીનેહું. છોડી દીધી. મારા ખ્યાલ બહાર નહોતી, પણ કાંતવાની તેમજ હિન્દીની વાત કરવામાં મારે તમારે એટલા ઈર્ષ્યા વખતે હવે પડશે કે મેડિકલ કૌલેજના વિદ્યાર્થીઓના મુશ્કેલીઓ વિષે કહેતા હું જાણીનેહું ન રહી ગયા. સામાન્ય શાળા કૌલેજના વિદ્યાર્થીઓને જે શાસ્ત્ર પડે છે તે ખરે જોતા મેડિકલ વિદ્યાર્થીઓને તે કંઈક વધુ ન શાસ્ત્ર પડે છે. તેઓ હિન્દના ધર્મ રચનારા છે; જે રાજાથી દેશ દુઃખિત છે તેને મટાડનારા છે પંજાબના ઉપર પડશે તેના કરતા મોટા ધર્મ હિન્દના શરીર ઉપર હું અત્યારે જોતા નથી જે પરાધીનતા, દીનતા અને નાદારીના રોગમાં પ્રભુ અત્યારે તરફી રહી છે તેના કરતાં વધુ લયકર ખીલે રોજ હિન્દને વળગેલા હું જાણતો નથી. જો મેડિકલ વિદ્યાર્થીઓ પોતાના સાવિ ધંધાને વફાદાર નીવડવા માગતા હોય તો તેઓ આ અવસરે હિન્દનું અપમાન મેાવા, હિન્દની નાદારી યાજવા, નાગને ઠાકવા અને દુખિયાને દિવાસો આપવા આજળ આવતા બિલકુલ આચકો ખારો નહિ. એ તેટલા જાણેલા—કેળવાયલા, એ તેટલા સમૃદ્ધ હિન્દને માટે હિન્દને પીડી રહેલા આ રોગને મટાડવાના કરતાં વધારે ઈશ્યુ ખીલું કાર્ય અત્યારે હોઈ શકે નહિ તેથી સોજ વરસની ઉપરની વયના એકેએક મેડિકલ વિદ્યાર્થીને એક ફાલુની પણ રાહ જોવા વિના તેમની શાળાકૌલેજ છોડવાનું કહેતાં હું અચકાતો નથી. મારી સલાહ માનવા ન માનવાને તમે મુખત્યાર છે ન તમારા અભ્યાસ ન ન અટકવા દેવાના તમે આશ્ચર્ય હો તો નથી રાષ્ટ્રીય શાળાકૌલેજ ખાલવાને પણ તમે સ્વતંત્ર છે. પણ યાદ રાખજો કે જ્યાં સુધી તમે તમારો આખો સમય આજની સ્વરાજની લડતમાં અર્પણ કરી પ્રભુનું કાર્ય સહેલું નહિ કરી મુકો ત્યાં સુધી આજની આ પ્રભુશીલ લડતમાં નવજવાનો તરીકેના સૌથી અગત્યના દિરસામાં તમે તમારો પૂરેપૂરો ફાળો આપ્યો નહિ કહેવાય.

‘આપણો કરતાં યાકયો છું’

“તમારા મનમાં હજીયે કંઈ ચંકાઓના નિર્ણય કરાવવા બાકી રહેલા હોય તો હું તેના જવાબો આપવા તૈયાર છું, જોકે મારે કબૂલ કરવું જોઈએ કે જવાબો દેતાં દેતા અને બાધણો કરતાં કરતાં હવે તો હું યાકયો છું. હવે તો હું મારાથી અને તો મોન રાખી તમારા પોતાના ઉદ્ધમ અને તમારા પોતાના અન્તઃકરણ ઉપર આ સવાલ છોડવાનું વધારે પસંદ કર આજે ન ‘નવજીવન’ના એક ચર્ચાપત્રીએ મને સવાલ ઠીધો છે કે ‘જો તમે અંતઃકરણને સૌથી ઉપર ગણો છો તો શા માટે અમારી જોડે આટલી બધી દલીલો કર્યા કરો છો? અમને અમારા અંતરના બળ ઉપર ઘટા કેમ નથી મુકી દેતા?’ એક દિવસે આ ટોણો ઠીક હતો એમ મારે કહેવું જોઈએ. પણ હું જાણું છું કે મારા અંતરમાં જે અનલ પ્રગટી રહ્યો છે તે જો તમારી પાસે ઉધાગો ન કરી બતાવું તો મારા પોતા તરફથી કંઈ અચૂક; આથી ન હિન્દના એકથી ખીલ છેડા સુધી ધૂમતો રહીને હું તમને આશા તથા ઈર્ષ્યના સન્દેશ આપી રહ્યો છું. હું નવરો પડું તો તો તમે મને માતો અને હિન્દુસ્તાની

શાપડોએનાં પાનાં ફેરવતો જુલુએ. હું દિનદુસ્તાની નહું છું પણ તેની દુહીઓથી હું તેટલો જ નારી છું. અંગેજીના જેટલી પ્રવીણતા હિન્દુસ્તાનીમાં હું નથી ધરાવતો એની અને જેટલી અડચણ થાય છે તે હું નહું છું.

“જંગીજના નવજંગનો, તમારી બધી સંકુલિત કાચોને જંગીજના ઉપસાગરમાં ડૂબાવી દો અને એક એવી અસીમ આશાથી ઢાળા યાજો કે જેને નિરાશાનું કોઈ સિતિજ મર્યાદિત કરી શકે નહિ.”

મહમદઅલીનું ભાષણ

માંથીજનું ભાષણ ઉપર પૂર્વ આપી દેવામાં આવ્યું છે. એ પ્રસંગે મી. મહમદઅલીનું ભાષણ પણ બહુ અમત્યનું હતું. ખાસ કરીને તેમનો કર્નલ વેનવુડના કેટલાક આરોપોને જવાબ. કર્નલ વેનવુડે ‘નિરાન’ પત્રમાં હજેલા માંથીજ ઉપરના એકલેખમાં મી. રોકિતઅલીને વિષે લખ્યું છે કે તેમની અદિસાવિત્તિ માત્ર ઉપરઉપરની છે. તેને જવાબ આપતાં મી. મહમદઅલીએ જણાવ્યું કે ‘અને અદિસાત્મક કાર્યક્રમ સ્વીકાર્યો છે, કારણ તે કાર્યક્રમથી કાર્ય વધારે જલદીથી અટકાવી શકાય એમ અમને લાગ્યું છે. આપણે દિસાત્મક મુદ્દાને માટે બેખબર હોઈ બતાવવા બેસીયે તો કેટલો વર્ષ તૈયારીમાં લાગે તેની કલ્પના નથી, જ્યારે આ કાર્યક્રમથી—શાન્તિના કાર્યક્રમથી એક વર્ષમાં સ્વરાજ સેવાની આપણે આશા રાખીયે. બાકી કાંતવાનું કામ કરવા વિષે બોલતાં તેમણે વિદ્યાર્થીઓને કહ્યું, “જે આપણી અનેક વર્ષોની શુભામીની સરખામણી થઈ શકે તેમ નથી તેમ જ આપણી સ્વતંત્રતા પણ જેટલી જલદી પ્રાપ્ત થશે કે તેની સરખામણી પણ નહિ કરી શકાય. જમરડીએ સ્વતંત્રતા ધરે કયા તે માટે માંથીજ એક વર્ષને માટે તમને સૈને પુસ્તકો પડતાં મુઠી રેડીશો લેવાનું કહે છે. એ રેડીશોના તાંતણાથી તમે આર્થિક પરવંત્રતાના તાંતણા તોડી શકશો. તમે તમારા દિલને પૂછી જુઓ કે તમારી સ્વતંત્રતા માટે તે તમને રોકસપીઅર વાંચવાનું કહે છે ? જો તેમ કહેશે હોય તો તેમ કરો. પણ જો તેમ વાંચ્યા કરવાથી મૈચરંટરનો આપણી ઉપરનો કબજો વધતો નય એમ લાગે તો રોકસપીઅરના અભ્યાસ ઉપર પૂજો મુકો.”

આ પછી બીજાં ભાષણે શ્રી. ફાસ, પાલ, જિતેન્દ્રલાલ બેનરજીનાં ચર્ચા હતાં, તેમાં હું વાચકને નથી ઉતારવા ઇચ્છતો. માત્ર શ્રીધુલ ફાસને ૧૦૦૦ રૂપિયા મોકલવાનો પત્ર લખતાં બાણ ગોપાલચન્દ્ર સિંહે તેમને લખેલા પત્રમાંની ઉલ્લેખ કરીને અહીં ઉતારે છું. “વિદ્યાર્થીઓએ સારું કહ્યું હોય કે મારું કહ્યું હોય. કાર્યમાં જે અદ્યય ઉત્સાહથી તેઓ અગ્રેસર થયા છે તે અદ્યય ઉત્સાહને સુપરે વાળવાને માટે પ્રયત્ન—ધની, નિર્ધન, પંડિત, મૂર્ખ, સૌએ—જવતોડ પ્રયત્ન કરવો જોઈયે. તેઓ નહિ કરે તેઓની ઉપર તે ન. કયા બદલ આજ રહી નરો એવી મારી ખાતરી છે. આ ખાતરી લીધે એ જે

કંઈ આપવાનું હવે તે આપ્યું છે. પણ આનંદ-ચક્રોપાધ્યાય, સર પ્રફુલ્લચન્દ્ર શાસ્ત્ર અને ખીલ વિદ્યાન શિક્ષણસાચીઓ જેઓ આ બીજાવાણી વિરુદ્ધ થઈ રહ્યા છે તેઓ ઉપરના પત્રમાની વાતની અવગણના કરે છે.

ખીલ પ્રવૃત્તિ

આ વિરાટ સભા પણ આધીનજે અહીં અનેક સભાઓ આમજી લાવણુ આપ્યાં છે, અનેક જાણુને મળ્યા છે, શિક્ષણ મંડળ સ્થાપ્યું છે, વિદ્યાર્થીઓનાં માળાપોને મળી રહ્યા છે, અને ખીલ જે કંઈ જ્યવહાર પત્રવા લેવાં જોઈએ તે લઈ રહ્યા છે. સ્ત્રીઓની સભાઓમાં પ્રગટ થયેલા ઉત્સાહનું વર્ણન આખી સભાએ એમ નથી. સ્ત્રીઓની મુલ ત્રણ સભાઓ થઈ. એક શ્રીયુત દાસના આમણામાં, ત્યાં ચારસે પાંચસે બંગાળી બહેનો હશે તેમનામાં થયેલ ઉદારાણુમાં છસે રૂપિયાથી વધારે રોકડા રૂપિયા અને પાંચ હજાર રૂપિયાની કિંમતના દાગીના હતા. ખીલ મારવાડી બહેનોની પણ તેમજ તેા ધરેણાં અને નાણાની વરસાદ વરસાળે. અને મળીને ૧૦ હજારથી જોણું ઉદારાણું નહિ હોય અને ત્રીજી એક સભા પણ નિર્મળચન્દ્રને ત્યાં થઈ. ત્યાં માત્ર સોએક બંગાળી બહેનોમાંથી આસે નેટલા રૂપિયા થયા.

શ્રીયુત દાસની પાસે ખાનગી ચક્રચો તરફથી તેા મદદ આવી જ નહય છે; જમીન, મકાન વગેરેની. પેલે દિવસે લગભગ લાખ રૂપિયાની કિંમતની જમીન અને મકાનવાળી એક સાળા આખી શ્રીયુત દાસને સોંપવામાં આવી. મારવાડી ભાઈઓ પણ ઠીક ઉત્સાહ બતાવી રહ્યા છે. તેમના તરફથી એક લાખ રૂપિયાને આસરે ઉદારાણું થયું છે. જુનરાતી ભાઈઓની ખાસ સભા ભુધવારે રાખવામાં આવી છે.

રૂપિયાની પ્રવૃત્તિ વિષે અહીં હજુ જોઈએ તેટલો રસ ઉત્પન્ન થયો ન હોવાય, જો બહેનો શ્રીયુત દાસને ત્યાં મુકવામાં આવેલા રૂપિયા ઉપર કાંતવાનું શીખી નહય છે. શ્રીમતી ભમિલાદેવી—શ્રીયુત દાસના વિધવા બહેને પોતાનું મકાન કાંતવાનું શીખવા આવનારી બહેનોને માટે ખુલ્લું મુક્યું છે. એક વેપારી સંસ્થાએ રૂ. ૧૦૦૦૦ કેવળ રૂપિયાને માટે જ આપ્યા છે.

વિદ્યાર્થીઓ કેટલા બહાર છે તે હાલ કહેવું મુશ્કેલ છે, કારણ હોંબેને બધી બંધ કરવામાં આવી છે. જે ત્રણ દિવસમાં રાષ્ટ્રીય વિદ્યાલય ખુલશે એટલે ખખર પડે જશે કેટલો નવા આવે છે. પ્રવેશ માટે અરજીઓ ન્યારે ઉલરાવા લાગી ત્યારે શ્રીયુત દાસે એવો આગ્રહ કર્યો કે જેઓ પોતાની કંઈએ છોડવાનું સર્ટિફિકેટ લઈ આવે તેમને જ દાખલ કરવા. આર્થિક વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા પણ કાંઈ જોણી નથી. વિદ્યાલય માટે મહિને ૨૦૦૦ રૂપિયા ભાગ્ય એક મકાન તથા ત્રણ મકાનો તેમને રહેવા માટે લેવામાં આવ્યાં છે. આવતી કાલે નવી ઉદારનારી મારાસભા પ્રત્યે વિરોધ પ્રદર્શિત કરવા માટે આખા શહેરમાં સવારથી સાંજ સુધી આંક સભાઓ થશે. ફરેક સ્થાને આધીન અને મી. મદમદમણી હાજરી આપશે

અહીંને હોમ પાટે બડાબ્યા પછી કયી તારીખે આંખીલ હરીઆં જવાનો ઈરાદો રાખે છે. ત્યાંથી તા. ૧૬મી પટના, ૮મીએ ગોરખપુર, ૬મીએ રાષ્ટ્રીય વિદ્યાપીઠ ખુલ્લું મુકવા કારી અને ૧૩ મીએ ફીફ્ટી—આ પ્રમાણે કમ હાલ રાખવામા આવ્યો છે. લાલા લખત-રાયજીના ઉપરાઉપરી તારો આવવાથી આધીજનો પંચમ જવાનો પણ ઈરાદો છે.

હલકતા

તા ૩૧-૧-૨૧

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ

† નાં ૬૪૬ ઓફ ડેનાઈટને ખુલ્લો પત્ર

નામદાર

આપ નામદાર અત્યાર સુધીમા અસહકાર, અસહકારવાદીઓ, તેમજ તેમની કાર્યપદ્ધતિઓ વિષે મારું સાબળી ચુક્યા હશે. તેમા આ પ્રશ્નના ઉપાદક તરીકે અનાયાસે મારે વિષે પણ સાબળુ હશે. મને અદિશે છે કે આપ નામદારને આપ વામા આવેલી માહીતી એકતરશી હોવી જોઈએ. આવી સ્થિતિ વચ્ચે આપને સત્ય-રોધનનો માર્ગ કરી આપવા ખાતર, મારા મિત્રોને ન્યાય આપવા ખાતર, મને પોતાને ન્યાય આપવા ખાતર, જે અસહકારની લડત હું એકલો જ નહિ પણ, માઈ સૌકતઅલી અને મહમદઅલી જેવા મારા સોથી નિકટના સાથીઓ પણ ચલાવી રહ્યા છીએ તેની મર્યાદા કેવી છે એ વિષેનો ખુલાસો આપ નામદાર આગળ રજુ કરવો એ હું મારો ધર્મ સમજુ છું.

આપ નામદાર જેવાની હિન્દની મુલાકાતનો રાષ્ટ્રીય બહિષ્કાર કરવામા આગળ પડતો ભાગ લેવો મારે મન સુખની વાત હોય જ નહિ. મેં કોઇના આગ્રહ વિના સ્વેચ્છાથી જીંદગીના સતત ૩૦ વરસ સુધી સરકારની એકનિષ્ઠાપૂર્વક સેવા કરી છે; એમ માનીને કે એ જ રહે ભાગ દેશની પરાધીનતા મટી સ્વાતંત્ર્ય સ્થપાશે. એના એ જ મને આજ આપ નામદારના સ્વાગતનો સંપૂર્ણ બહિષ્કાર પ્રજાને સચવવામા જેવી તેવી આનાકાની નથી યઈ.

એક વાત હું આરભમા જ સ્પષ્ટ કરી દેવા માગું છું કે એક અગ્રીજ સદ્-ગૃહસ્થ તરીકે આપ નામદારની સામે અમારામાના કોઈને કશું છે જ નહિ. આપનું શરીર અમારે મન દરકોઈ વ્હાલામા વ્હાલા મિત્રના જેટલું જ પ્રિય છે. એ શરીરને જોખમમા જુએ તો મારા મિત્રમાનો કોઈ પણ પોતાનો પ્રાણ ખરચીને

પણ તેની રક્ષા કરવા પાછો હટે, એવું હું નથી માનતો. વ્યક્તિ તરીકે કોઈ પણ અંગ્રેજ સામે અમે લડાઈ નથી માંડી. અંગ્રેજોની જન સેવા અમે નથી મંજૂર રહ્યા. પણ જે રાજ્યતંત્રે હિન્દની પ્રજાને સરીરથી, મનથી અને આત્માથી કેવળ નુપ્રસન્ન અને નાદાર કરી મુકી એ રાજ્યતંત્રને અમે અવરજ નહીં ઉખેડવા ઇચ્છીએ છીએ. જે અંગ્રેજ સ્વભાવમાથી પંબજમા ઝોડવાપરસાહી અને ડાવરસાહી ઉદ્ભવી સકી, જેમાથી ઇસ્લામનુ—અમારા સાત કરોડ બાઈઓના મજહબનું—કેવળ નિર્લજ્જતા-પૂર્વકે અપમાન ચુકુ કે જે વડા પ્રધાને પોતે જાતે કરેલી પવિત્ર જાહેર પ્રતિજ્ઞાના સાક્ષ સાક્ષ બંગ કરી સિદ્ધ કર્યું, તે સ્વભાવની સામે અમારા બધા બળપૂર્વકે ઝૂકવાનો અમે સંકલ્પ કર્યો છે. આટલા તિરસ્કાર પછી હિન્દની ત્રીસ કરોડ નિષ્પાપ પ્રજાની લાગણીઓને એક રુ, બે રુ, અનેક જીવસંટોસટના સવાલોની બાબતમા નિયમ અને વ્યવસ્થાપૂર્વકે ટુચકારનાર સરસાઈ અને દોરના તોરને હવે વધુ વખત સાખી બરદાસ કરતા ખેસી રહેવું એ અમાગ સ્વમાનનું ધાતક છે. એમા અમે નામોશી જોઈ રહ્યા છીએ. આપ નામદારને મન પણ ત્રીસ કરોડ હિન્દી પ્રજા લાખ અંગ્રેજોને હાથે રાત અને દહાડો જીવના જોખમની બીધથી ફફડતી રહે અને બીકની ભારી તેમને આધીન રહે એ સ્થિતિ અભિમાન સેવા જોગ ન જ હોઈ શકે.

આવા રાજ્યતંત્રનો અન્ત આણુવા નહિ પણ તેના મોભાની રક્ષા કરીને તેને અક્ષત રાખવાનું, તેને નબાંચવાનું કાર્ય બજાવી આપવાને સાર અત્યારે આપ નામદારનું આ દેશમા આગમન ચુકુ છે. આવા પછી આપનું પહેલવહેલું જ જાહેર આપણું તપાસો એ લૉર્ડ વિલિંગડનની તારીખમા વાયેલું એક વખાણ જ છે. લૉર્ડ વિલિંગડનની અંગત ઝોળખનું હું માન ધગલું છું એઓ એક નિષ્પાસ અને મળતાવડા સ્વભાવના ગૃહસ્થ છે. તેઓ સ્વેચ્છાથી એક કાડી સરખીને પણ ઇજ્જ નહિ કરે. છતાં રાજ્યકર્તા તરીકે તેઓ નિષ્ણ જ નીવડ્યા છે. તેમણે પોતાની સત્તા કાયમ રાખવાનો સ્વાર્થ ધરાવનારા સલાહકારોની આપમતલખી શીખામણ સાબળાને તે મુજબ પોતાને તણાવા દીધા. મદ્રાસમા પણ તે પોતાના ઇલાકાની પ્રજાનું અન્તઃ ઝોળખી ચક્રવા નથી દેખાતા. અહીંઆ બંગાળ પ્રાન્તમા આવીને પણ આપ અહીંના ગવર્નરને પ્રશસાનું પ્રમાણપત્ર આપી રહ્યા છો, જે હાકેમ પણ મે એમને વિષે જે જે કંઈ સાંભળ્યું છે તે ઉપરથી એક ખાનગી વ્યક્તિ તરીકે પૂરેપૂરા સદ્ગૃહસ્થ છે, છતાં હાકેમ તરીકે તેમને પણ બંગાળના અન્તરની અને તેના આન્તરિક અભિલાષોની કશી જ ગન્ધ નથી. બંગાળ એટલે કંઈ કલકત્તા નથી. ફોર્ટ

વિલિયમ તથા કલકત્તાના રાજમહેસો આ સુંદર પ્રાન્તની અશરાર અને અસાધારણ સંસ્કારી આત્મીય પ્રજાને ઉન્નતપણે અને શિરજોરીપૂર્વક નીચેની કાઢીને ખડાં કરેલાં શરમનાં સ્મારકો નહિ તો બીજું શું છે ?

અસહકારીઓ એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યા છે કે હિન્દની નિર્ધનતા અને નામોશીના આં મહાપ્રશ્નને યોગ્ય દેવા માગનાર સુધારાઓથી અંજવામાં સાર નથી; તેમ અધીરાઇથી ઉઠી જઇ માથું વાઢવા તૈયાર થયે પણ કશું પણ તેમ નથી. આવેશ અને ક્રોધમાં પુનાર્ભરણી તરફ અમારાથી ન જ વળી શકાય. અમે 'વગરઆનાદાનીએ' કમ્પ્લેટ કરી લઇએ છીએ કે આજની આ સ્થિતિને માટે અમે પોતે પણ તેટલાં જ દોષી છીએ. અમારી ગુલામીને માટે પાપ સામેની અમારી આ આપખુશીની 'માગીદારી' જેટલી જોખમદાર છે તેટલાં જોખમદાર બ્રિટિશ તોપો અને મુગીનો નથી.

આમ આપ નામદાર જોઈ શકશો કે આપને હાર્દિક સ્વાગત આપવાની હીલચાલમાં બળવા—માગ લેવાને લગતો અમારો ઇનકાર કોઈ પણ રીતે આપ નામદારની પ્રત્યેના અશરાર અંગત વિરોધનું ચિહ્ન નથી, પણ જે રાજ્યતન્ત્રને ટકાવવા આપ આવ્યા છો તે રાજ્યતન્ત્રની સામેના અમારા વિરોધનો નિદર્શક છે. હું સમજું છું કે અંગ્રેજોના વ્યક્તિગત પ્રયત્નો અંગ્રેજ જાતિનો સ્વભાવ એક દિવસમાં ન ફેરવી શકે. પણ જો અમે અંગ્રેજોના બરોબરીઆ થઈએ તો તેઓ અમારી સામે અવિલંબે માનની નજરથી જોતા થાય. તેવા થવા સાર અમારે સૌ પહેલાં તો બચરહિત થવું જોઈએ; અમારે સ્વાત્રથી બનવું જોઈએ; અને જે સરકારને અમે કાં તો સુધારવા અને ન-સુધરે તો શીટાડવા માગીએ છીએ તેના હાથના કેળવણી, ન્યાય, રક્ષણ અને આશ્રયથી અમારે સ્વતંત્ર થઈ જવું જોઈએ. આથી જ આ અહિં સામય. અસહકારની ઉત્પત્તિ થઈ છે. હું એ પણ જાણું છું કે અમે બધા જ હજી વાણીમા તેમજ આચરણમાં 'અહિંસાધર્મ'નું સંપૂર્ણ પાલન કરનારા નથી થયા; પણ અસાર સુધીમા એ દિશાએ અમે કરેલી ગતિ કેવળ દૃષ્ટનાતીત છે એવી હું આપ નામદારને ખાતરી આપું છું. કદી ન સમજે તેટલાં આ 'અહિંસાધર્મ' લક્ષ્યનું સ્વસ્થ અને કિંમત પ્રભુ અસારે સમજી ગઈ છે. હવે તો હરકોઈ રસ્તે ચાલનાર ત્રાહિતને પણ આ લડત કેવી ધાર્મિક અને આત્મશુદ્ધતા તત્ત્વ ઉપર ખંડી થયેલી છે એ દેખાય તેમ છે. અમે આ દારની દેવો છોડી રહ્યા છીએ. અમે અસ્પૃશ્યતાના પાપમાંથી હિન્દને છોડવા તથા રહ્યા છીએ. અમે પહેરવા ઓઢવામાં દાખલ કરેલો 'ખેટો' પરદેશી; બમકે

અને ડાકડિમાઠે ફમાવી દઇ અમારા પુરાણા રેંટીયાનો જીવોદ્ધાર કરી રહ્યા છીએ, અને જીવનની, અમારી પુરાતન સાદર્શિ તરફ પાછા વળી રહ્યા છીએ આમ કરીને આજની આ હાનિકારક સંસ્થાને અમે યીજની દેવા માગીએ છીએ.

આપ નામદારને એક અંગ્રેજ તરીકે આ પ્રવૃત્તિના સૂક્ષ્મ અભ્યાસ કરવા અને સાંપ્રાજ્ઞ્યને માટે, બંધે આખી દુનિયાના દેહોને માટે તેમાં સુતેલી શક્તિઓને આકે કાઢવા હું વીનવું છું. અમે દુનિયામા જે કંઈ તેક છે, પાક છે, તેની સામે લડાઇ કરવા નથી નીકળ્યા, ઇસ્તમાનું—અમે મથી રહ્યા છીએ તે ક્યે—રક્ષણ કરવામા અમે બધા ધર્મોને અબય આપવા મથી રહ્યા છીએ; હિન્દુસ્તાનનું માન બ્રહ્મ ન થવા દેવામાં અમે આખી માનવજાતિના માનને માટે રક્ષણનો કોઈ ચણી રહ્યા છીએ, કારણ અમારા હથિયાર કોઈને ધુળ કરે એમ નથી. અંગ્રેજોની જોડે અમે મિત્રને નાતે રહેવા ઇચ્છુ છીએ, પણ એ મૈત્રી વાતમા તેમ વર્તનમા બન્નેમા બે બરોબરીના વચ્ચે હોય તેવી મૈત્રી હોવી જોઈએ. આ તેમ પાર પડે ત્યાં સુધી અમારે અસહકાર એટલે અમારી પોતાની આત્મશુદ્ધિ કરવાની આ લડાઇ ચાલુ જ રાખ્યે છૂટે. આપ નામદારને અને આપની મારફત પ્રત્યેક અંગ્રેજને અસહકારના આ સ્વરૂપને સમજી લેવા અને તેની કદર કરવા હું વીનવું છું.

લિ. હું છું,

આપ નામદારનો સાચો સેવક,
મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

રેંટીયાની પ્રવૃત્તિ

રેંટીયાની પ્રવૃત્તિ ઠીક ચાલી રહી જણાય છે. રેંટીયાની માંગણી અનેક જગ્યાએથી આવે છે એ હું જોઈ છું. પણ જે એક જ સ્થળેથી રેંટીયા બનાવી આપવાની માંગણી થમાં કરે તો આપણે વળી પાછા અટવાઈ જવાના.

આ પ્રવૃત્તિમા જેટલું ફળ રહેલું છે તેટલી જ સહેલાઈ રહેલી છે. પણ તેની સહેલાઈમા જ છે. રેંટીયો દરેક ગામમાં બની શકે એવી સામાન્ય વસ્તુ છે. તેનો દરેક બાગ જે કોઈ મામમા સુતાર ને લુહાર છે ત્યાં બની શકે તેમ છે. ત્રીસ કરોડની વસ્તી છે એટલે દસ માણસે એક ઘર ગણીએ તો ત્રણ કરોડ ઘર થમાં, ત્રણ

કરોડ રેડીયા ન્યારે હિન્દુસ્તાનમાં દાખલ થાય ત્યારે સ્વરાજવાદીને શાન્તિ વળે. તેટલા રેડીયા ને એક જ સ્થળેથી તૈયાર કરી આપવાના હોય તો કામ અટકી પડે.

હિન્દુસ્તાનમાં સાડાસેક લાખ ગામડાં છે. એટલે આ પ્રવૃત્તિ તેટલાં ગામડાંમાં વહેંચાઈ જાય. આ ગામડાં અડીસો જીલ્લામાં વહેંચાઈ ગયાં છે. એટલે ને દરેક જીલ્લાદીક એક એક માણસ આ કામ કરનાર નીકળ્યા પડે તો પ્રવૃત્તિ વ્યાપક સ્વરૂપ લઈ શકે; અને તે તે જીલ્લાને રેડીયા તે તે જીલ્લાનો કારભારી પૂરા પાડી શકે અથવા માર્મ ખતાવી શકે તો જ કામ આગળ વધી શકે.

રેડીયાની માર્મણીઓ કેવળ આશ્રમમાં જ ચાલી આવે છે એ ખતાવે છે કે આપણે આપણા કારીગરવર્ગમાં પ્રવેશ નથી કર્યો. આપણે દરેક મામની અદારે વર્ણને સ્વરાજની પ્રવૃત્તિમાં રસ લેતી કરવી રહી છે. અંગ્રેજી બહેલા જ સ્વરાજની ચળવળ ચલાવી શકે એ યેલછામાંથી આપણે જેમ નીકળતા જાણ્યે છીએ તેવી જ રીતે માત્ર મુસલીમ જ આ પ્રવૃત્તિ શોભાવી શકે એ વાત પણ આપણે ભૂલી જવી નોંધશે.

સ્વરાજની તાલીમ એ આપણી પ્રાથમિક તાલીમ છે. એ બાળક, શુદ્ધ, સ્ત્રી, પુરુષ, બધા વર્ણનાં, બધા ધર્મનાં આપવાની રહી છે. તેમાં અક્ષરજ્ઞાનની જરૂર નથી. આપણે આ રાક્ષસી રાજ્યને નાશ કરવો છે. તે રાજ્યમાં આપણું શ્રેય નથી. તેનો નાશ કરવાનું સાધન શાન્તિમય અસહકાર છે. અસહકાર એટલે આપણા બધામાં સહકાર. આપણામાં સહકાર એટલે આપણામાં સ્વતંત્ર યવાની ઇચ્છા ને શક્તિ. આ ઇચ્છા પાર પાડવાની શક્તિ મેળવવાનું મોટામાં મોટું સાધન રેડીયો છે. આટલું જ્ઞાન સદૃ મૂકી યોગ્ય સમયમાં આપી શકાય છે.

એટલે આપણે આપણા સુતાર, લુહાર, મોઝી, ખેડૂત વગેરેને આ કાર્યમાં પરોવવા નોંધ્યે. સ્વામિનારાયણનું મંદિર કારીગરોએ મશત બાંધ્યું. ધનિક માણસોએ તેને સારૂ ધન આપ્યું. સ્વરાજમંદિર સ્વરાજના ભક્ત કારીગરો કેમ મશત ન બાંધે? મજૂર પોતાની મજૂરીનું દાન આપે ને પૈસાદાર પોતાના પૈસાનું. આવી ભાવના કલ્પન કરવા સારૂ યોગ્ય જ માણસોની જરૂર છે, પણ તે પ્રામાણિક સેવક હોવા નોંધ્યે.

અત્યારે હજી બધી પ્રવૃત્તિ અપંગ વર્ગમાં જ ચાલી રહી છે. મારો ખાસ વિશ્વાસ છે કે આપણે સિંહિનવર્ગ ખરૂં સ્વરાજ-મેળવવા અપંગ બની ગયા છીએ. આપણને ખબર પડી નથી કે સ્વરાજ વાતોથી, બાપજોથી, અરજીઓથી, વિશ્વાસવાદનાં

ઉપ્પરેશનોથી ન મળે પણ સ્વરાજના સ્વર્ણ રહી છે, સ્વરાજ બહારથી અને મળતી જ મળે, એમ તો હજુ માનતા થવા સાચા છીયે. હવે આપણે તે માન્યતાને વ્યાપક કરવાની રહી. એ માન્યતા જે દહાડે વ્યાપક થાય તે દહાડે સ્વરાજ છે. તે કામ કરીયે તો એક વર્ષમાં કરી શકાય એવું છે. તેથી જ હું કહી રહ્યા છું કે એક વર્ષમાં સ્વરાજ મળવું સંભવિત છે.

પણ આ લેખમાં વિષય તો રેડીયો છે. સ્વરાજ મેળવવું એટલે રેડીયો દરેક ઘરમાં દાખલ કરવો ને જે વડે સૂતર કટાવવું.

રેડીયો મારી પાસેથી મગાવવાને બદલે બધાએ તે પોતાના ગામમાં પેદા કરાવી લેવો જોઈયે.

આપણે ડરીયે છીયે, આપણે અનબુધ્ધ છીયે, તેથી રેડીયો શોધતા વખત નય છે હિન્દુસ્તાનમાં ખૂણેખાચરે બધા પ્રાંતોમાં રેડીયો પડ્યો છે. દરેકે પોતાના ગામમાં ને લતામાં શોધ કરી લેવી જોઈયે મળી આવે તો સુતારને ગાંધી, લેવો જોઈયે. કદાચ તેને જ્ઞાન હશે છેવટે ન જ મળે તો એક નમ્રતા મગાવી તે પ્રમાણે બીજા બતાવડાવવા જોઈયે.

પણ રેડીયો મળ્યે જ કંઈ સૂતર કટાવાનું નથી. તે તો પ્રથમ પગથીજ છે ફતી પૂણી જોઈયે તેને સાફ પીંજરને શોધી લેવો પડશે, તેને વીનવવો પડશે તેને પણ સ્વરાજનો પાડ દેવો પડશે.

ઉપલા વિચારો વખતોવખત અપાઈ ગયા છે છતાં તે જુદા કે તે જ સંજોગમાં કહી જવા પડે છે, કેમકે હજુ આપણામાં કાર્યશક્તિ ને આવડત નથી આવ્યા.

રેડીયાની માગણી થાય છે તેવી જ ખાદીની ચર્ચા કરે છે. સૂતર સાંઈ પેદા થયું એટલે ખાદી આખા હિન્દુસ્તાનમાં પાથરી શકાય તેટલી ઉત્પન્ન થઈ શકશે.

સૂતર ને સૂતર હોવું જોઈયે રૂમાથી મને તેવો ધાગો તાણી કાઢ્યો તેને સૂતર કાઢ નહિ મળે સૂતર એ કે જે વણી શકાય તે વળદાર, ફેસા વિનાનું ને એકતાઈ હોવું જોઈયે, તે કીટીથી રહિત હોવું જોઈયે.

ગુજરાતમાં રેડીયો એટલે દરજ્જે પેસી ગયો છે કે જરા વધારે શ્રદ્ધા આવી નય તો ગુજરાતમાં જ કરોડ રૂપિયાની ખાદી એક વર્ષમાં વણી શકાય આનો અર્થ એ થાય કે ગુજરાતના ગરીબ ઘરોમાં એક કરોડ રૂપિયા-પેસી નય, ને, તેમ છતાં પાખડ ન વધે, કેમકે ન્યારે ગરીબના પેટમાં ધાન નાખવાને 'સારું' પેસી અપાય છે ત્યારે તેનું કળ પુષ્પ જ હોય છે.

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૫-૪-૧૯૨૧

§ સરકારની સંકડામણ

મરડી નાગપુરની મુલાકાત દરમિયાન મને ડૉ. ચોગકર ઉપર જે ભાષણને માટે કામ ચાલ્યું છે તે વાંચવા મળ્યું. પોલીસના માણસના હાથનો રિપોર્ટ જતા આ ભાષણ સાવ નિર્દોષ છે. ના. વાઘસરાયના ગળદેખા દલીલો તો તે 'વિશોષણ વગરનું' છે. આણુ ભાષણ પહેલેથી ઉલ્લેખી રીતસર દલીલો વાળું છે.

પણ 'પ્રજાસત્તાક રાજ્યતન્ત્ર'ની એમા ચર્ચા કરવામા આવી છે એ ભારે દોષ એમા રહેલો છે! જો આને ગુન્હો ગણવામા આવે તો મહાસભાના સમઘ્ય એકેએક અનુયાયીને ગુન્હેમાર ગણવો રહ્યો. કારણ સંપૂર્ણ સ્વતન્ત્રતા વગર પોતાના જન્મસિદ્ધ હકો પામવાની તેને આશા ન જણાય તો પ્રજાસત્તાક રાજ્યતન્ત્ર સ્થાપવાનો વિચાર તેમજ તત્ત્વીજ કરતા તે અચકારો નહિ.

હકીકત તો એ છે કે મધ્ય પ્રાન્તમાં તેમજ ખીજે દારૂનિષેધની હીલચાલની અસર થવા લાગી છે અને સરકાર હવે તેને ધરદાસ કરી શકે એમ નથી. શ્રીકૃત

મંગવાનદીનજી જેમને લોકો મહાત્મા કહીને બોલાવે છે તેઓ નાગપુરના દિનપ્રતિદિન ખીસતા જતા અસહયોગ આશ્રમના માનવતા આચાર્ય છે. તેઓ સરસ વક્તા અને કાર્યકર્તા છે. આખકારીના રક્ષણ ખાતર જેમને મ્હોડે તાજુ દેવાનો સરકારનો ધર્મ (1) રહ્યો મધ્ય પ્રાન્તો અને બીજાં ચાલી મ્હેલી પકડાપકડી અને કેમોનો બીજો અર્થ હું કહી જ શકતો નથી. તેઓ પીઠવાળાઓને અગર પીઠામાં જનારાઓને મારશાડ દરવા લોકોને ઉરકરે અગર જાતે તેમને મારશાડ કરે તેમની પર અલખત કામ ચલાવો, પણ આટલે દહાડે આજે ઉપિને રાજદ્રોહની કલમો હેઠળ લોકો પર કામ ચલાવવાનું કંઈ કારણ ? જવાબ સ્પષ્ટ છે. દારૂનિષેધની આ હીલચાલમાં જેખમદાર માણસોને હાથે કોઈ પણ જાતના જોરજબરાઈ થતા નથી, જેજવાબદાર લોકોને હાથે ક્યાક થતા હમકલા એક ફાળુમાં અટકાવી શકાય એમ હોય છે પણ સરકારને એ ક્યા જોઈએ છે ? એને તો દારૂઅપીણની ઉપજ રૂપવા બેઠી છે તેની બળતગ હળી છે. અને તેથી આ આમ શાટતું અટકાવવાને બ્યાજખી કે ગેરબ્યાજખી ગમે તેવા પગલા લેવા તેણે નિશ્ચય કર્યો છે,

આ ચિકિત્સા જે ખરી હોય તો તેનો ઉપાય પણ સાવ સહેલો છે. કાર્ય-કર્તાઓ પર કામ ચલાવવાનું લૂલુલગડુ ખઠાતું પણ આપણે સરકારને ન મળવા દેવું. ચાલું રાજ્યતન્ત્રની સામે અપ્રીતિ પેદા કરવી એટલે જ જે રાજદ્રોહનો અર્થ હોય તો તેવી અપ્રીતિ કરવી એ અત્યારે પુરુષ છે એ દરેક હિન્દીનો કર્તવ્યધર્મ છે પણ આ ધર્મનો પ્રજાને ઉપદેશ કરવાની આજે જરૂર નથી ચાલું રાજ્યતન્ત્રને માટે પ્રજામાં કોઈ પણ જાતનો પ્રેમ છે જ નહિ. ખિતાબદારો ખિતાબો રાખી રહ્યા છે તે તેમને એ ગમે છે એટલા સાફ નાહ, પણ તેમનામાં પોતાના ધનવેલવ બોવાતું જેખમ બેડવા જેટલી હામ્મત નથી એટલા માટે. અને એકથી વધુ એવા દાખલાઓની ખમર છે જેમાં જાગીદારને તેઓ સરકારના આશ્રિત રહેવું છોડી દે તો તેમની જાગીરો જમ થવાની ધમકી મળેલી છે. બીજા પણ અનેક એવા લોકોને હું જાણું છું જેઓ પોતાના રાજગારને ધક્કો પહોચવાની બીકથી જ પોતાના ખિતાબો અમર સરકારી માનપાનને પકડી રહ્યા છે, આટલે સુધી સરકારનો, હોર અસર કરે છે. પણ આ વર્ગના લોકો સુદ્ધા જે રાજ્યતન્ત્રની, હોજ પોતાને બે પાચ લાખ રૂપિયા મળવા છતાં બીજા બાણ્યએ દેશના કરોડો રૂપિયા ક્યા વળતર વગર દેશની બહાર વધુાઈ જાય છે એ રાજ્યતન્ત્રને દેશવેલું જેમ જાણ જ કામ એ વિષે તારા મનને ચંલ નથી,

તેથી જ હું ફરીફરીને કહું છું કે આ રાજ્યની સામે અપ્રીતિ દેલાવવાના કાર્યમાં રોકાવાની આપણે જરૂર નથી. પ્રજાની આખા આગળ અત્યારે આ રાજ્ય-તંત્ર બેટકું ઠાણું છે તેથી વધારે ઠાણું આપણે ચિતરી ચકવાના જ નથી. આપણે તો એ રાજ્યતંત્રને દરનાવવાનો રસ્તો જ લોકોના હાથમાં મુકી છૂટવું જોઈએ. એ રસ્તો આત્મશુદ્ધિનો છે. જ્યારે દારૂ ન પીવાને અગર તો રેડીયો કાંતવાને શુન્દો ગણવાનું જાહેર કરવાની સરકારને શરૂ પડે એવી સ્થિતિમાં આપણે તેને લાવી મુકીશું ત્યારે જ સરકાર ખરી સંકટમણીમાં આવશે. આપણે સમજી જવું જોઈએ કે જ્યાં સુધી આપણે આજ રાજ્યતંત્રથી અંજાઈને અગર તો અંજાવાનો દેખાવ કરીને અથવા તો તેને સખી ચલાવવાને નામનું પણ ખડાનું આપીને તેને પ્રતિષ્ઠા પહેરાવીએ છીએ ત્યાં સુધી જ એ નથી થકે છે.

પણ આપણી હીસચાલની અસર થતી જાય છે તેમ તેમ સરકારને સંકટમણી ખજી લાગવા માટે એ દેખીતું છે. જુદા જુદા પ્રાંતોમાં નવા નવા સખીના પગલા લેવાવાનું આજ છે. બિહાર સરકારે તેમાં પહેલ કરી છે. હવે સંયુક્ત પ્રાંતની સરકારે પણ અસહકારની પ્રવૃત્તિને 'ક્રાન્તિકારક' તરીકે જાહેર કરી છે ! આટલા દિવસ સુધી 'ક્રાન્તિ' શબ્દથી ખુનામગીનીનો અર્થ મૂકવાનો, અને એ અર્થમાં જાગેલી સત્તાઓ તરફથી તેની હમેશા નાલેશી થતી આવી છે. પણ અસહકારની પ્રવૃત્તિને 'ક્રાન્તિકારક' કહીએ તોપણ એ હથિયાર અને ખુનામગીનીની ક્રાન્તિ નથી. એ સ્વાભાવિક ઉન્નતિની ક્રાન્તિ છે, એ લોકી વગરની ક્રાન્તિ છે. આ પ્રવૃત્તિ વિચારનો પલ્લો છે, અંતરપલ્લટ છે. અસહકાર આત્મશુદ્ધિની ક્રિયા છે અને તેથી માણસના વચારોમાં તે અલગત ક્રાન્તિ કરી મુકનાર વસ્તુ છે. તેથી તેને દાખી દેવાનો પ્રયત્ન એ જખરાઈથી સહકાર કરાવવા સમાન છે.

આમ આ પ્રવૃત્તિનો નાશ કરવાના દુકમો ખીજા ગળદોમાં 'રેડીયા શરૂ કરવાની કે દારૂનિષેધની પ્રવૃત્તિને દાખી દેવા અગર તો તેમાં દખલ દેવાના અને એ રીતે દ'ગાતોશનનો જુસ્સો ઉત્કેરવાના દુકમો જ ગણાશે. દારૂલુકે ઑડકતરી રીતે પણ લોકોને પગેથી કપડા પહેરવા કે દાઝનાં પીંછાને આગ્રમ આપવાની ફરજ પાડવાનો પ્રયત્ન તેમના જુસ્સાને ઉદાગ્રવાનો જ. પણ આપણી જીત તો આપણે આટલી હદ સુધીની જખરાઈ તેમજ જુસ્સાની સામે પણ સામે હાથ ન ઉમામતાં ત્યારે આપણી શાન્તિ રાંવા નહિ દધ્યે ત્યારે જ છે. આપણી ખામોશીથી જ આપણે સરકારના પાગલપણને જખીનદોસ્ત કરવું જોઈએ. આપણે ઘડી ન જુલવું

જતો હતો ને બળદનો ત્રાસ જોયાં કરતો હતો. બેએક મિનિટ તો સહન કર્યું. પછી બળદના માલીકની પાસેથી પરાણો માગ્યો. તેણે તે આપી દીધો.

તે સમયે, મને તે ઝોળખતો ન હતો. મને 'બાવાજી' નામથી બોલાવતો હતો. 'મહાત્માજી' કરતા 'બાવાજી' મને વધારે પ્રિય લાગ્યું. મારા પોશાક પરથી તેણે મને 'બાવો' માન્યો. 'બાવાજી'ના પોશાક પહેરવો સહેલ છે. 'બાવાજી'ના મુણ મેળવવા દોહલા છે. છતાં હિન્દુસ્તાનના બોળા લોક તો પહેરવેશની સાદામથી સદાય બોળવાયા છે ને બોળવાયે જશે.

મેં ગાડીવાનને લાકડીને ખૂંટી છેડેથી વાપરવા બલામણ કરીને લાકડી પાછી આપી. બળદને દોડાવવાની કંઈ જરૂર નથી, કલાક મોડો પહોંચું તેની તેણે શીકર ન કરવી એમ કહ્યું. તેને મેં આર કાઢી નાખવા વીનવ્યો. તેણે તેમ કરવાનું વચન આપ્યું. તે પાળશે કે નહિ તે જુદો સવાલ છે.

આ બનાવની મારા મન ઉપર ઠીક અસર થઈ. આપણું જીવન કેવું વિચારણ્ય ને દયાશૂન્ય છે એ મેં જોયું. આપણા દરેક કૃત્યમાં વિચાર અને દયા હોવા જ જોઈએ, અને જ્યાં વધારે દુર્બળતા, નિરાધારતા, વધારે અવાચકતા છે ત્યાં વધારે દયા હોવી જોઈએ એમ સ્પષ્ટ લાગ્યું. આપણે આપણી જાત—માણસજાત ઉપર દયા આપ્યે છીએ તેમાં તવાઈ નથી. તે તો ખાલી જ જોઈએ. પણ કંઠાળ દુકાળીઓ મનુષ્યો કરતાં પણ વધારે નિરાધાર, દુઃખી ને અવાચક નથી? દુકાળીઓ, તો દુઃખથી પીડાય ત્યારે આપણી સામે લડે પણ ખરાં; પણ બળદ શું કરે? તે તો ન બોલી શકે, ન બંડ કરી શકે.

મને પાંચ પુસ્તકોમાંના પશુસંવાદ યાદ આવ્યો. તેમાંનું રહસ્ય તદ્દન સાચું લાગ્યું. આપણું જીવન કેવું વિચારણ્ય? મેં વિચાર્યું હોત તો બળદની ને હાંકનાગ્ની પરીક્ષા લીધી હોત ને લાકડીની આર મુસાફરીને આરંભે જ ખેંચાવી લીધી હોત.

જો ગાડીવાને વિચાર કર્યો હોત તો તે પોતાના વાંસામાં કાંઈ આર ભોંકે તો કેવું લાગે એ જાણી લેત ને પરાણમાં આર ન રાખત, બળદને મારીને ન દોડાવત.

હું વિચારતો જાઉં છું તેમ તેમ સ્વગજની કરતો 'વધતી' જાય છે. આપણે આત્મશુદ્ધિ કરી સ્વરાજ્ય મેળવવું હોય તો આપણી શુદ્ધિની મર્યાદા ક્યા બાંધવું? આપણા બંધી ભાઈને આપણે માનવ્યા ભાઈની જેમ મણવું ત્યાં હદ આવી જશે? આપણાં પશુ ભાઈજાનેનો શું? તેમના જીવમાં ને આપણા જીવમાં કેટલા તફાવત

હશે ? આપણે ખાધ્યે, સૂઈયે, સુખદુઃખ અનુભવીયે છીયે તેમ તેને પણ છે. આપણે જન્મ્યું તો તેના મોટા ભાઈ હોઈયે. તે સિવાય વધારે શું હોઈ શકે ?

આપણે ખીજીને તેની ફરજ અદા કરવાનું કહીયે છીયે : ન કરે તો ચીકાડીયે છીયે ; ‘ડામરને ફાંસીએ ચડાવો’ એમ પોકાર કરીયે છીયે. પરંતુ આપણી સામેની ફરીઆદ સાંભળનાર આપણે વિશે શું વિચારતો હશે ?

આપણે હિન્દુ ગૌરક્ષાને પ્રાણરક્ષા સમાન ગણનારા; ગાયને અચાવવા મુસલમાન સાથે વેર બાંધનારા; બજારને આર સોંપીને ચલાવીયે, બજાર ઉપર ન લાઢવા જેટલો બાર લાદીયે, તેને ઓછામાં ઓછું ખાવાનું આપીયે, ગાયની પાસેથી લોહી નીતરે ત્યાં લગી દૂધ લાઈયે, તેને કુછીને દૂધ ખેંચીયે. આપણો મુસલમાનને આપ ન મારવાનું કહેવાનો શો અધિકાર ? મુસલમાન ગાયને ખોરાક સારું મારવામાં પાપ નથી માનતા. હિન્દુ બજારને આર મારવામાં પાપ નથી એમ કંઈ દાવો કરી શકશે ? આપણે તો જાણીજાણીને પાપ કરીયે છીયે. અજાણ્યે થયેલા પાપની માફી કમર આપે છે એમ કહેવાય છે. અજાણ્યે થયેલા દોષોનું જ પ્રાયશ્ચિત્ત હોય, જાણી જોઈને પાપ કરીને પછી પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા નીકળ્યાથી કંઈ શુદ્ધિ મેળવાય ?

એટલે વિચાર કરીયે તો આપણે જોઈશું કે સ્વરાજ મેળવવા સારું આત્મશુદ્ધિ મેળવવાની હદ જ નથી જેમ વહેલી શુદ્ધિ તેમ વહેલું સ્વરાજ.

સ્વરાજ એટલે ધર્મરાજ. જે ચાલુ રાજ્યનીતિ બદલી ખીજી એવી જ રાજ્યનીતિ દાખલ કરીયે તો તે સ્વરાજમાં નહિ ખપે, તે વડે લોકકલ્યાણ નહિ યાય. જેમ સ્વરાજની શરૂઆત છે તેમ સ્વરાજની નિશાનીઓ પણ રહેલી છે. મારા તડિયાદના બાપજીમાં જે સ્વરાજની નિશાનીઓનો ઇશારો કર્યો હતો. કોઈ વેળા તે એક લેખમાં ટાંચી જઈયે.

દરમિયાન આટલું તો આપણે સમજી લેવું જ જોઈશે કે આપણો આત્મશુદ્ધિનો દાવો ખરો હોય તો આપણે આપણું વર્તન સુધાર્યું જ જવું જોઈશે. કીડીથી માંડી કુંવર સુધી સૌના હક્ક તપાસી આપણે તે આપવા જોઈશે. એમ કહેવું આપણા હક્ક આપણને જગત વખતમાં આપણે એ વિશે કોઈએ શું કાં જ ન રાખી.

આ રાજ્યને—આ રાજ્યનીતિને રાક્ષસી રાજ્ય, રાક્ષસી રાજ્યનીતિ આપણે ગણીયે તે પહેલાં આપણે જાતે તેવી નીતિમાંથી નીકળી જવું જોઈશે. જેવા નીકળ્યા તેવી જ તે નીતિ બંધ થશે. તેથી જ હું કહી રહ્યો છું કે આપણે સાત મહિનામાં

સ્વરાજ મેળવી શકીએ છીએ કેમકે જે, કરવું છે તે આપણે જ કરવું રહ્યું છે ને તે કાર્ય માત્ર વિચારના પરિવર્તનનું જ છે. આપણે આપણા અચ્ચાએ બદલી દઇએ તો તે પ્રમાણે વર્તનમા ફેરફાર કરવો કષ્ટભર્યા વાર છે.

હું ઉમેદ ગણું છું કે કોઈ પાંચનાર એવો આરોપ નહિ મુકે કે હું દહાડે દહાડે સ્વરાજની શરતો વધારતો જાઉં છું. વિચારી વાચના સમજશે કે હું સ્વરાજની શરતો હળવી ને સહેલી બતાવી ગયો છું.

આપણે આ તો વધારે ગણતરી બનીને આ શક્તિની નીતિને રોકવી રહી અથવા તો ગણતરી નીતિથી અલગ ગઈ તેને મટાડવી ગઈ. પાપ, અન્યાય કોઈ કાળે સ્વતંત્રપણે નથી શકતા જ નથી. તેને હમેશા જોય જોઈએ તેથી જ સર્વ ધર્મનું ચિંતણું છે કે પાપની સાથે અસહકાર કરવો એ પગલું ધર્મ છે. પણ જો તેમ કરીને આપણે પાપનીતિ ફર કરવી હોય તો આપણે દરેક કંઈ વિચાર કરીને આપણા જીવનને પાપમાથી બચાવી લેવું એટલે પાપી નીતિ એની ગેલે પડી બાગશે.

અસ્પૃશ્યતા વિષે શંકા

અસ્પૃશ્યતાનો વિષય એવો છે કે તે આત્મ અનેક ખાલુએને અનેક પ્રકારની સંક્રાંતિ આપ્યા કરે છે. કોઈ એક રીતે તો કોઈ બીજી રીતે તેનો અભ્યાસ કરવા મથી ગયા છે. આમ દરેક ધર ધાલી ગયેલા ગિલાનને વિષે બને છે કોઈ રિવાજો તેની સામે-વિરોધ થયા વિના ટુટત નથી ફર. યદ્યપ્ત સગળ ઇત્યાદિ પીવાની ટેવનો પણ અભ્યાસ થતો આપણે જોઈએ છીએ. કેટલાક તો યગળ પીવાનો ધર્મ પણ માનનારા પડ્યા છે. ત્યાં પછી અસ્પૃશ્યતાની તો વાત જ શી ? નીચેના ત્રણ પ્રશ્નોનો જવાબ આપવાની એક મિત્રે સૂચના કરી છે :

૧. બંગી ચમાગનો ધધો જ મેલો છે. ને જોના તે ધધો યદ્યપ્ત પડે છે તેની ઉપર તેની એવી સદ્મ અસર થાય છે કે બધે તે હમેશા નાહીને સાફ થાય તોપણ તેનું હાડ જ મેલું યદ્યપ્ત ગયેલું હોય છે. એટલે તેના સ્પર્શ સર્વથા વર્જ્ય હોવો જોઈએ

૨. દાકતર ઇત્યાદિ જે મેલાં કામ કરે છે તેવો ધધો કંઈ બંગીનો નથી તેઓ નિરંતર તેણું કામ કરતા નથી ને કહે છે ત્યાં તેઓ તેણું કામ કરીને સાફ થઈ જાય છે.

૩. ટેકબંગી ન્યાં સુધી પોતાનો ધંધો જ ન મેલે ત્યાં સગી તેને અડાય જ નહિ.

ઉપલી દલીલો કંઈક નવા પ્રકારની છે. એક પક્ષ એમ કહે છે કે 'અસ્પૃશ્ય' જો ન્હાતાધાતા થઈ જાય તો પછી કંઈ કહેવા જેવું નથી મહેતું. હવે ઉપરની દલીલ કરનાર પક્ષ કહે છે કે બંગીના હાડમાં જ મેલ પેગી ગણા છે તેથી આપણે તેને ગમે તેટલો ધોધધે તોપણ તેનો સ્પર્શ ન કરી શકાય.

જો પક્ષની બૂલ હું તો ચોખ્ખી જોઈ શકું છું. આપણને બંગી 'વગેરે' ને અડવાની ટેવ પડી છે. વળા તેને ધર્મનું રૂપ અપાયું છે. એટલે હવે તેઓને અડકવાની પ્રયત્ન નથી થતી; તેથી ગમે તે પ્રકારે આપણી આદતનું સમર્થન કરવું આપણને ગમે છે. મારી અલ્પ મતિ પ્રમાણે તો બંગીને જે મેલ ચડે છે તે મેલ શારીરિક છે અને તે મેલ તુરંત દૂર કરી શકાય છે. પણ જેઓને અસત્ય, પાખંડ દત્તાદિનાં મેલ ચડે છે તે એવો મુશ્કેલ હોય છે કે તેને દાઢવો જ મુશ્કેલ પડે છે. જો કોઈને અસ્પૃશ્ય ગણી શકાય તો તે અસત્ય અને પાખંડ રૂપી મેલથી ભરેલા હોય છે. પણ તેઓને અસ્પૃશ્ય ગણવાની તો આપણી દિગ્ભ્રમ જ નથી ચાલતી, કેમકે આપણા બધામા એવો મેલ થોડોયજો અશી રહેલો જ છે. આપણે જો તેવું કરવા બેમીયે તો જગતના કાજ બન્યા જેવું થાય ને આપણે પોતે અસ્પૃશ્ય થઈ જઈએ. આ ખરી મલિનતાને સાફ આપણી પામે ધીરજ અને પોતાની આંતરિક સ્વચ્છતા સિવાય બીજો ઉપાય નથી. પણ બંગીની મલિનતા તો દાઢ નથી ચાલતી, એટલું જ નહિ પણ તેનો તો ઉપાય મહેલો છે. તેઓને આપણે આપણા કરીએ એટલે તેઓ જરૂર સાંધા થઈ જશેવાના.

દાકતરનો ધંધો મેલું સુધવાનો નિરંતરનો જ છે. તેઓને જો ચોરીએ કંઈક ત્રાડાપનું કામ મળે તો કંઈતે કરવા તે ઠનકાર નહિ કરે. વળા તેઓ પણ પોતાની આજીવિકાને અર્થે પોતાનો મેલ સુધવાનો ધંધો કરે છે. છતાં તે કાર્યને આપણે પરાપકારી ગણીએ છીએ તે દાકતરને માત્ર આપીએ છીએ. મારી દલીલ એવી છે કે દાકતરનો ધંધો તો માત્ર દરદીને ઉપકારક છે, પણ બંગીનો ધંધો આખા જગતને ઉપકારક હોય દાકતરના ધંધા કરતા પણ વધારે આવશ્યક ને અવિરત છે. દાકતરો પોતાનાં ધંધો છોડે તો દરદીઓનો નાશ થાય, પણ જો બંગીનું કાર્ય અંધ થાય તો તો જગતનો નાશ થાય. તેથી આવશ્યક પ્રવૃત્તિ કરનારને અપવિત્ર માની તેમને તરછોડવા એમાં ધણું પાપ છે એમ માનવું જગાયે અથોમ્ય ન ગણવું જોઈએ.

ભંગીચમારના ધધો છોડવાની પ્રવૃત્તિ કરવી એ તો જમતને મારે હાનિકારક કાર્ય માનું છું.

આપણી પાસે ઉપાય એક જ રહેલો છે. જેમ દાકતરના ધધાને આપણે પવિત્ર માન્યો છે તેમ ભંગીચમારના ધધાને પવિત્ર માનવો. આપણે તેમને સારા રહેવા પ્રેરવા, તેમને દૂર કાઢવાને બદલે આપણી નજીક રાખવા ને તેમની મેવા કરવી. આપણે પાયખાના ચોખ્ખા રાખવાની ટેવ પાડવી ને આપણે પોતે પણ તે 'સાફ કરવાની જગર જણાય ત્યારે સાફ કરવા તૈયાર થવું ને સાફ કરતા શીખવું જ્યારે આપણે ભંગીના ધધાની પવિત્રતાને સમજતા થઈશું ત્યારે આપણાં પાયખાના જે આજે નરકની ખાલુરૂપ છે તે આપણા રસોડા કે આપણી બેઠકના જેવા સ્વચ્છ હશે. મારી દૃઢ માન્યતા છે કે ભંગીને અને તેના ધધાને તુચ્છ ગણીને આપણે અનેક રોગોને સ્થાન આપ્યું છે. આણંબુનાં ધગ ભંગીનાં ધરો કરતાં મેં મેલા જ્યાં છે. ભંગીના ધરની પાસે પાયખાનું હોતું નથી તેથી તે સ્વચ્છ લાગે છે. આપણા પાયખાનાંની ગંદકીથી ને આપણી તે વિષેની ખૂટી આદતોથી આપણામાં મરકી, કોલેરા આદિ રોગો આવે છે ત્યારે ત્વરાથી ફેલાય છે એવી ધણી વિદ્વાન દાકતરોની માન્યતા છે. મેં તો એ વાત ખાસ અનુભવી છે. આપણા પાયખાનાને આપણે એવી સ્થિતિમાં મુકી ગઈએ છીએ કે તેને સાફ કરવામાં જરાયે સૂઝ ન આવે, ને તેમાં જ્યારે પ્રવેશ કરીએ ત્યારે તે સ્વચ્છ ને દુર્મંથ વિનાના જોવામાં આવે. અસ્પૃશ્યતાના પાપથી આપણે સામાન્યના અસ્પૃશ્ય ભંગી જન્યા છીએ, એટલું જ નહિ પણ તે પાપને અંગે આપણે રોગોના ભોગી પણ જન્યા છીએ ને આપણા શરીર નિસ્તેજ ને દુર્બળ જન્યાં છે. આપણા પાયખાનાં ઇત્યાદિના શિવાજીથી હવા ઉપર કેવી ખરાબ અસર થાય છે ને ખરાબ હવાની અસર શરીર ઉપર કેટલી ખરાબ થાય છે એનો આપણને ખ્યાલ જ નથી. એ વિષયને હું નવરાશે ચર્ચવા ઇચ્છું છું.

મને કંઈ મલિનતા ઉપર મોહ નથી, ભંગી ઉપર પણ મોહ નથી. મને અતિશયોક્તિની ટેવ નથી. હું હિન્દુ શાસ્ત્રોને માનનારો છું, હિન્દુ ધર્મના અભિમાની છું. માફ મત્ત મને નિર્મોહ રાખે છે ને શાસ્ત્રને નામે ચાલતી બધી વસ્તુના અન્ધ સ્વીકારથી બચાવે છે. હું જેમ જેમ નમ્રપણે વિચાર કરું છું તેમ તેમ મને ખાસ છે કે જેવી ડાપરચાહી સામાન્યે ચલાવી, તેવી ડાપરચાહી હિન્દુ ધર્મને નામે હિન્દુઓએ ભંગી ઇત્યાદિ જાતિઓ ઉપર ચલાવી છે. જેમ સામાન્યની ડાપરચાહીને હું સોતાનિયન

હું છું, તેવી જ રીતે તાનિમત હું અસ્પૃશ્યતાને મણું છું. તે દોષમાથી હિન્દુ ધર્મને મુક્ત કરવા હું મથી રહ્યો છું ને તે માટે વધારે કાંઈ તપશ્ચર્યાને સાર મને લાગતું નાવવા પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરું છું.

મારી નોંધ

ધોળામાં કાણુ

એક મિત્ર સ્વદેશીને લગતી ચળવળનો લાભ લઈ દેહ લોકો અપ્રામાણિકપણું ચલાવી રહ્યા છે તેઓના હાખલા આપી લખે છે. 'હું તો દેશમાં પ્રથમ પ્રામાણિકપણું અને પછી સ્વદેશીનો પ્રચાર કર્યું છું.' આ વિચાર નિર્મળ છે, પણ તેમાં એકાન્તવાદ છે જેન દર્શનમાંથી હું ધણું જાણુવા જેવું શીખ્યો છું તેમના એક અનેકાન્તવાદ છે એકાન્તે એકે વાત બરોબર નથી હોતી. દરેક વસ્તુને બે પક્ષ છે. 'હું તો પ્રામાણિકપણું પ્રથમ કર્યું' એમાં એકાન્તવાદ આવી જાય છે. એ વાત તો સદાય ઈચ્છવા જેવી છે. પણ પ્રામાણિકપણું ન આવે ત્યાં લગી સ્વદેશીનો પ્રચાર ઈચ્છવા જતાં સ્વદેશી અને પ્રામાણિકપણું બન્ને શુભાવધાનો અવસર આવે. સત્ય કે એવા બીજા કુલો મનુષ્યમાં સ્વતંત્રતાએ નથી ધડાતા કંઈક પણ કાર્ય કરતાં જ ધડાય છે. હિન્દુસ્તાન લાયક અને ત્યારે જ સ્વરાજ લોખને એમ કહીને રાજ્યકર્તાએ, આજ લગી સ્વરાજને અટકાવી રાણુ' ને આપણે અટકાવવા હીમું. હિન્દુસ્તાન તો ક્યારનું લાયક છે. જો હિન્દુસ્તાનમાં પૂર્ણતા હોત તો હિન્દુસ્તાન શુભામ ન જ પાત પણ સ્વરાજ લોખવર્તા જ સ્વરાજની લાયકાત આવે છે. તે જ રીતે સ્વદેશી ચલાવતાં જ પ્રામાણિકપણું આવશે. સ્વદેશી પ્રામાણિકતા વિના નહિ જ ચાલી શકે એ વિચાર શુદ્ધ છે ને અનેકાન્તવાદનો વિરોધી નથી. તેમ માનવાથી બન્ને વસ્તુ સાથે ચાલી શકે છે. પ્રામાણિકતા વિના એ વસ્તુ ન જ ચાલી શકે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવાથી તે શુદ્ધને વધારી રાકાય ને દરેક સારી પ્રવૃત્તિ ચલાવતાં લોભ ન થાય. મારી માન્યતા તો એવી છે કે જો સ્વદેશીનો આપણે મોઢમાં ફસાઈ ત્યાજ ન કરી જત તો આજે જે રિવિતિ આપણે લોખવીએ છીએ, જે અસત્ય આપણમાં હાખલ થયું છે, તે ન જ પાત. સ્વદેશીનો પ્રચાર એટલે સત્યનો, સ્વધર્મનો ને સ્વરાજનો પ્રચાર છે એવી મારી ખાતરી છે. તેથી દેશમાં ચાલતી મન્દતાથી ન દારતાં સ્વદેશીના અજ્ઞાણને મારી ભલામણ છે કે તેઓએ સ્વદેશીનો પ્રચાર વધાર્યો જ કરવો. સ્વદેશી ચલાવતાં, રેડીયો હાખલ કરતા, ખાદી પહેરતાં પહેરાવતાં સત્યનો પદાર્થપાઠ અપાય છે.

અપ્રામાણિકતા

આ મિત્ર જે હાખલાઓ ટાંકે છે તે ખાદીના વ્યાપાર વિશે અને રેડીયાના પોચા વિશે છે. તે લખે છે કે ખાદી વેચનાર કો તો ખાદી લાવના કંતેશ સૂતરની કહી મીલના

સુતરની વેચે છે અથવા તેા ખરી ખાદી ઉપર બારે નફો ચડાવે છે. રેંટીયા વેચનારા અમે તેવા રેંટીયાની ઉપર અમે તેણે દામ લે છે. આ બંને દોષો હું પણ અનુભવી રહ્યો છું પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિને અંગે ધૃતારા હોય ન છે. તેઓને પહોંચી વળવામાં નવી પ્રવૃત્તિના ચાલકોની કાર્યદક્ષતાની પરીક્ષા આવી જાય છે અને તેની ઉપર ન પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિની સફળતાને આધાર રહ્યો છે. ખાદીનું વધારે દામ લેવાય છે એ હાથો વખત નહિ ચાલે, કેમકે ખાદી જેમ વધારે હિતપત્ર થયો તેમ તેના વેચનારા દરિદ્રાઈ કરીને દામ આપું કરશે ખાદી ખાદી વેચાયા કરે છે તેને પહોંચી વળવું મુશ્કેલ છે. શુદ્ધ ખાદી અકાવવાનો પ્રયત્ન હું કરી રહ્યો છું. તે આંકવાનું સાધન મેળવી રહ્યો છું પરીક્ષા કરનારા ચોક્કસીઓ તુરત મળવા મુશ્કેલ છે, કેમકે હાથના સુતરની પારખ વણાઈ ગયા પછી કરવી સાવ સહેલી નથી દરમિયાન સહુએ પોતાને સરોસો હોય તેવી ન જાણ્યાએથી ખાદી લેવાનો નિશ્ચય કરવો તેમ છતાં છેતરાઈ નવારો તેા પાપ છેતરનારને હોય, છેતરાનારને કદી ન હોય. એવું કપટ ચાલતાં છતાં લોકોમાં ખાદીનો પ્રેમ વધશે, ખાદીથી બડન ભાગશે, ખાદી ખાનદાનનો પોષાક ગણાશે, એ કાલદો તેા દેગને થશે ન.

રેંટીયાની પરખ

ખરાબ રેંટીયા વેચાય છે તેમાં ભય રહેલો છે ખરો. કેમકે જે ન કંતાય એવા અથવા ઘણું આછું કંતાય એવા અખર તેા તુરત તૂટી જાય એવા રેંટીયા વેચાય તેા રેંટીયાનો અણગમેા ફેવાવાનો સંભવ બહુ રહ્યો છે પણ મારી હમેદ છે કે આનો ઉપાય થોડી મુદતમાં થઈ શકશે. રેંટીયાના અખતરા થાથી રહ્યા છે, રેંટીયા જાણનાર જેમ વધતા જશે તેમ તેમ ખરાબ રેંટીયા વેચાતા બંધ થઈ જશે. જેમ સોનાની કસોડી કાઢવાને ધર્મનો કાટો મુખાઈમાં રહે છે, તેમ રેંટીયાને સાફ પણ જો કંઈ કસોડી કાઢી શકાય તેા નાંદવી એ હું વિચારી રહ્યો છું, દરેક સારી વસ્તુઓનો પ્રચાર એમ ન થયે છે. જેમ ટાઈપરાઈટર, સીવવાના સંચા આદિને વિશે આપણે જાણી રાખીએ છીએ તેમ ન રેંટીયાનું પણ આપણે થોડી મુદતમાં કરી સમીક્ષા એવી મારી હમેદ છે રેંટીયાની ઉપર લોકોનો વિશ્વાસ એટલો બધો વધતો જાય છે કે હું માનું છું કે થોડા સમયમાં સારા, મજબૂત ને સરતા રેંટીયા આપણા હિન્દુસ્તાનની બજારોમાં જોઈશું દરમિયાન ન્યાં ન્યાં રેંટીયાની પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે ત્યાં ત્યાં કાર્યવાહકો ગોતે રેંટીયા ભરા કોને કહેવા ને નહારા કોને કહેવા તે જાણી લે તેા વધારે સાફ આછી પરીક્ષા તેા હું અહીં ન લખી નાખું.

૧. રેંટીયાનું ચક્ર અવાજ વિના ને અટકવા વિના ચાલવું જોઈયે.

૨. રેંટીયાનો દરેક ભાગ મજબૂત જોઈલો દોવો જોઈયે.

૩. ચક્રને ચલાવવાનો હાથો ખરી જાય એવા ન દોવો જોઈયે.

૪. રેંટીયાની ત્રાક અવાજ વિના ફરવી જોઈયે. આમ થવા સાથે ચમરમાં ધાસનાં કે

૫. ચામડાનાં દોવાં જોઈયે

૫. રેંટીયા વડે એક કલાકે સારા કાંતનારને દાંચે ઓઠામાં ઓઠું બંધી તેણે સ્વતંત્ર નીકળવું નોંધ્યે. છેલ્લી સ્વતંત્ર ન પાળે બેઠયે કે એક કલાક સુધી ને રેંટીયા એ રીતે ન ચલાવી શકાયો હોય તે રેંટીયા પામ ન જ કરવો નોંધ્યે.

સુતાર સ્વયંસેવક

આપણામાં કેવળ વિદ્યાર્થીઓને જ સ્વયંસેવક બનાવવાની રીતિ પૂરી ગઈ છે. તેને બદલે બધા સારા યુવકોને સ્વયંસેવક મંડળમાં ભેડવાની પ્રયાસ પાડવાની જરૂર છે. એમ કું પહેલાં લખી ગયા છું. જે આપણે પ્રભની પ્રવૃત્તિઓ ખૂબ ચલાવવી જ હોય તો આપણે ઘણા કારીગરોને પણ પ્રભપ્રીય કામ માં યોજવા નોંધ્યે. સુતારો, હુદારો વગેરે ન્યાયે પ્રભ દિવસે સારા કામ કરતા થઈ જશે ત્યારે આપણે સોંધા ને સારા રેંટીયા પણ કરી શક્યું. આને તો આપણી દશા એવી કંઠાણ છે કે જે કાંતવાને આપણે તૈયાર થઈએ જીએ તો તુરંત અને સારા રેંટીયા બનાવી આપે એવા સુતાર મળતા નથી. સુતાર મળે છે તો ત્રાક બનાવનાર હુદાર નથી મળતા. હુદાર સુતાર મળે છે તો પ્રામાણિક ને સ્વદેસપ્રેમી પીંનરા નથી મળતા. પણ જે આપણી પાસે સ્વરાજને સારા કામ કરનારા હુદાર, સુતાર, પીંનરા વગેરેનાં મંડળો હોય તો આપણે પ્રભને ધણે આનંદ ચલાવી શકીએ. આ કામ કરવું સહેલું છે તે એક સુતાર સાધના કામજી ઉપરથી જણાઈ આવે છે. તે લખે છે: "સ્વામીનારાયણનું મંદિર મફત બાંધી અપાયા વિષે આપે લેખમાં ને લખ્યું છે તે બરાબર છે. સ્વરાજમંદિર બાંધવામાં ને કારીગરોની જરૂર પડે તે અમારી તરફથી પૂરા પાડવા નોંધ્યે. તે મંદિર કે મોટી શાળાઓ બાંધવી પડે તે માટે ઈરીમેટ કરી નેટલા સુતારનું કામ પડે તેટલા અમે અમારી નાત મળીને વહેંચાઈ જઈશું. મંદિરના મંદિરના વારા ક્ષીને પગાર નહિ લેવાં દેશને વાસ્તે મદદ કરીશું." આ લખનાર મિસ્ત્રી જેવા ઘણા દેશમાં હોવા નોંધ્યે કે જેને આપણે સ્વદેશના કાર્યમાં પરોવીએ તો સ્વેચ્છે પરોવી શકાય અને સ્વાભાવનું મંદિર ચણનાર કારીગરોનાં મંડળો ઠર ઠર લાભ થાય.

૧૧ મધ્ય પ્રાન્તમાં ગાંધીજી

[૫. ૯૫૮ થી ચાલુ]

ઉમરાવતી

નાગપુરથી ગાંધીજીને ઉમરાવતી જવાનું હતું. ઉમરાવતી વસાંતની પુરાણી રાજધાની નાગપુર રેલવેની મુખ્ય ઘાટનથી ૭ માઈલ પડખે આવેલું છે અને બડનેરા જંકશનથી ત્યાં રેલવેની એક શાખા બધ છે. ઉમરાવતીનું ગાંધીજીને ઘણા દિવસનું આમંત્રણ હતું વળી ઉમરાવતી ગાંધીજીના પ્રિય સ્વર્ગસ્થ ભાઈ ચાંદલાડકર પટવર્ધનનું આમંત્રણ પણ ગાંધીજીને મળ ઉમરાવતી જવું થાતા સમાન હતું. અહીંયા પણ અઢી વ્યવસ્થા ન લેવામાં આવી. સ્ટેશન

ઉપરથી જ સ્વયં સેવકોને હાથે અમારા કેટલોક સામાન ગોટ ચડી ગયો તે બે કલાક પછી લાગ્યો. અહીં પણ સ્ત્રીઓની અને પુરુષોની એમ જુદી જુદી બે સમાજો થઈ. તિલક સ્વરાજ ફંડમાં નાણાં અને ધરણાં પણ ઠીક મળ્યાં.

૨૧. ભાઈ યાદવાડકર પરવર્ધન

પુરુષોની સમાજમાં પંદરેક દુનર લોકો હશે. ગાંધીજીના ભાષણમાં સૌ પહેલું સ્મરણ તો અલબત્ત ભાઈ યાદવાડકર પરવર્ધનનું જ હતું: “ભાઈ યાદવાડકરે પોતાનું સર્વસ્વ દેશને અર્પણ કર્યું હતું. મદાસભા, લીમ ઈત્યાદિ પ્રત્યક્ષ સંધે આપણી પાસેથી આવે. જે જે કંઈ માગી રહ્યા છે તે બધી વસ્તુઓ તેમનામાં હતી. આપણે તેમના જેવા હોત તો આજ સ્વરાજ મળી ચુક્યું હોત. એક કાળે તેઓ હિન્દમાં સ્વરાજ્ય સ્થાપવાને સાર અશાન્ત હવાયોની નરેર માનનારા હતા, પણ પાછળથી તેમના વિચાર બદલાયા હતા. તે પાકા સત્યાગ્રહી બન્યા હતા અને મદાસભા, તથા લીમના કાર્યક્રમમાં જ હિન્દુસ્તાનનું શ્રેષ્ઠ છે એવી એમની દૃઢ મત્તા હતી.”

દાદાસાહેબ આપટે

અસહકારના શાન્તિમય સ્વરૂપ ઉપર માર ચુકતાં તેમણે જણાવ્યું કે “મદાસભાના ઠરાવથી આપણે હરદાયતમા શાન્તિ ભળવવાને બંધાયેલા છીએ શાન્તિ ભળવવાની આપણી શક્તિને વિષે આપણને તેમજ અંશેત્તેને બંનેને શક છે. બંદુક તલવારથી દબાવેને નહિ ધર્મશક્તિને અનુસરીને આપણે શાન્તિ ભળવીએ છીએ એ આપણે બતાવી આપ્યું નેહયે. દાદાસાહેબ આપટે સાચે મારે પહેલેથી મતલબ છે. એમના એક રસ્તો છે, મારો બીજો છે. હું બહુ ધ્રુ કે જે રસ્તે તે જવા માગે છે તે રસ્તે સ્વરાજ ન મળે. છતાં હું તેમને માજ ન દઉં. તેમના માણસને ક્ષમા પર પાણી ભરવા ન દેવું એમાં મદાસભાની આજ્ઞાનો ભંગ છે. કોઈ માણસ આપણો વિરોધી હોય અને તે છતાં તે એકલો હોય તો પણ આપણા તરફથી એ સાવ નિર્ભય રહે એવું જ એના તરફ આપણું વર્તન હોવું નેહયે. અલબત્ત, દાદાસાહેબ આપટેની પાસે ધારાસભા વગેરેમા આપણે સેવા ન લઇએ, પણ કરીએ તો ખરા. તે માંદા પડે તો તેની સેવા કરીએ. લોડ એમ્સફંડ માંદા પડે તો તેમની પણ સેવા કરીએ; પણ તેમના ખિતાબ નર ન સ્વીકારીએ.

સારાબાબી કમાણી

“આપણી લડત આત્મશુદ્ધિની છે. આત્મશુદ્ધિ શું છે? હાર વગેરેનો ઉપયોગ કરનારાઓએ તે વસ્તુઓના ત્યાગ કરવો નેહયે. આ વસ્તુઓમાંથી સરકારને સત્તર કરોડ રૂપિયા મળે છે. એટલે તે બંધ થતા હોય ત્યાં સરકાર આપણને સુખે ન બેસવા કે એકેબીઈ છે. સારાબાબી યાદી કમાણીમાંથી આપણાં બાળકોને કેળવણી મળતી હોય તે આપણને ન ખયવી નેહયે. સ્વરાજ્યમાં સારાબાબી કમાણી તો આપણને હરામ હોવી નેહયે. તે વિના આપણે કેળવણી આપી શકીએ છીએ એવી મારી ખાતરી છે. ડૉ. યોજકરે કરેલું ભાષણ હ.

વાંચી ગયો છું માનસ્ટ્રેટ તેને ઈન્સાફ કે ગેરઈન્સાફ બમે તે કરે પણ હું એટલું તો ચાહું છું કે મહાસભામાં, ખુલી રીતે ન ચર્ચાઈ હોય એવું એમાં તેમણે કશું જ નથી દેખ્યું. 'રીપબ્લિક' (પ્રજાસત્તાક રાજ્ય) એ ચબ્દ તેમણે વાપર્યો છે. પણ રીપબ્લિક એ જનમતિદ્વ દ્વ છે. હિન્દ તો અનાદિકાળથી સામ્ય રીપબ્લિક સોમવર્ણ હતું. બિહારની સરકાર પંચાયતને તોડવા મથી રહી છે. સરકારની કોર્ટમાં જ ઈન્સાફ મળે એમ માનવું કમ છે. આપણને જનરલ ડાયર કે સર માર્કિસ એડવાયર સામે ઈન્સાફ મળ્યો છે ? હું સાક્ષી છું કે ઈન્સાફને બદલે ગેરઈન્સાફ મળ્યો છે. પણ તમે ડૉ. ચોળકરને માટે દિલ્લીની ન થતા. તેમને મુબારકબાદી આપો. તમે દારૂ પીવાની ટેવવાળાએને 'વીનવી સમન્તવી દારૂ છોડવાનું કહો. પીકાંવાળાને દારૂ ન વેચવા વીનવો, ઇન્કરો લેવા ઇચ્છનારને તેમ ન કરવા વીનવો. પણ ક્યાંયે જબરદસ્તી ન કરતા. 'સરકારને વિશે 'સચવાન' ચબ્દ પણ તમે ન વાપરો. પંચજ વિશે પણ રોષ ન કરો. એ ટીકા કરવાનું મને એકલાને સોંપો. સરામ બંધ કરાવવાનો તમે પ્રયત્ન કરો પણ તેમાં કાંઈની નિન્દા ન કરો, ગળો ન દો. આજ સખ્ત રાખ્દોને જમાનો આપ્યો ગયો છે દેવે તો કામ કરનાનો વખત આપ્યો છે. આપણે જોલવા માટે કેદ જઈએ તેના કરતાં કાર્ય કર્યાને સાર જઈએ—બલે દારૂ ન પીવો એને સરકાર પાપ ગણે—ત્યારે સરકારનું ધોગજ તદ્દન ખુલ્લું રહ જશે, ત્યારે નેત્રે એની કોઈ નાગ પામશે. "

ખાદીમાં મમરૂરી

પંજા ગાંધીજીએ બમિયાર, શેરી, નૃસિંહ વગેરે આપણી વચ્ચેથી નિર્મૂળ કરવાનું કહ્યું, અને સ્વદેશીધર્મની આવશ્યકતા ઉપર જોલતા દશમ અજમલખાનજી વગેરે અત્યંત બારીક વૈજયી કપડાં પહેનારા પણ આજ સ્વદેશીધર્મનું રહસ્ય સમજી હોંસાયી ખાદી પહેરે છે અને તેમાં મમરૂરી માની રહ્યા છે તેમનું અનુકરણ કરવા કહ્યું. ઉલ્ટે અસ્પૃશ્યતાના પાપમાંથી છૂટવા તેમજ ઘાસણ અખાસણના હમડામાં ન ફસાવા માટે બાર મુખીને વિવેચન કર્યું અને 'તિલક સ્વરાજ ફાળા' માટે સિદ્ધા પણ માગી. શેરી જ વારમાં સારી રકમ જમા થઈ. આ પછી કાર્યવાહકોની સભા હતી તે પૂરી થતાં રાતના બાર વાગ્યા. તે જ રાત્રે જળવપુર જવાને માટે અમારે નામપુર ઉપડવાનું હતું એટલે તા. ૩૦મીની સવારે તો અમે પાછા નામપુર પહોંચ્યા.

સિવની—જળવપુર

વખત બચાવવા અને અનુકૂળ વખતે પહોંચવા માટે અમારે અહીંથી ટ્રેનને બદલે મોટરમાં જળવપુર જવાનું હતું. એકસો પાંચક માઇલનો પાથરોહોર રસ્તો છે. રસ્તા પરનાં ગામડાંએને તો ખબર પડી જ નહતી અને દર જગ્યાએ લોકોનાં ટોળાં દાનજ જ હોય. મધ્ય પ્રાન્તમાં ગરીબાઈ બહુ છે, તેમાંથી આ વખતે કુશળે પોતાનો પંજો તેના ઉપર નાખ્યો છે. અરથેક રસ્તે સિવનીમાં એક દલાક રોકાવાનું હતું અસહકારની લડતમાં સિવની ઐતિહાસિક સ્થળ બન્યું છે. મી. લખવાનદીનજી મધ્ય પ્રાન્તના એક પ્રતિષ્ઠિત આગેવાન

છે. તે અસહકારને જાગે અહીં વ્યાખ્યાન જેવા ગણાવતા તે પછી તેમને પકડવામાં આવ્યા હતા. સિવની ગામ નાનકું છે ને, ૨ હજારની વસ્તી છે. વસ્તીમાં ફરિશ્તી, હિન્દી અને મારવાડી લોકો છે. ફરિશ્તીનું પ્રમાણ રહેલ વધારે હશે. અહીં પ્રથમ સ્ત્રીઓની સભા હતી. જામના પ્રમાણમાં સ્ત્રીઓ ઘણી એકઠી થઈ કહેવાય. 'તિલક સ્વરાજ ફંડ'માં પણ સારી રીતે પૈસા તથા દાંતીના ભરાયા. આ સભા પછી બહાર સભા થઈ લોકો સખત જરમીમાં ખુદા બેઠા હતા તેમાં તેમનો ઉત્સાહ અપૂર્વ હતો. સાંધણમાં સમવાનદીનજીના ઉત્સાહનો ઉલ્લેખ કરવા આધીજી ચૂક્યા નહિ: "સમવાનદીનજી અહીં સાંધણ કરવા આવ્યા ને પકડાયા તેથી મને અહીં રોકવાની વિરોધ હતો. પણ જીનગુંદેશ્વરને સરકાર પકડે તે આપણી જીવની ચેત્રસ નિશાની છે. આવી રીતે પકડાવામાં આપણે આનંદ અને લ્હાવો માનવાં જોઈએ "

અટરનું પાણી

દાંતો ત્યાગ કરવાનું સમભવતા આધીજીએ કહ્યું કે "દાંત પીવા કરતા બહારનું પાણી પીવું વધાર છે. અટરનું પાણી ગંદું છે, તેનાથી રોગ થાય એટલું જ; પણ દાંતથી તો આત્મા મલિન થાય છે." પછી આ હીલચાલ આત્મશુદ્ધિની કેળે રીતે છે અને એવી પ્રભાવી શુદ્ધિને મટિ આપણે આજે શું શું કરવું જોઈએ તે સમભવતા બાદ 'તિલક સ્વરાજ ફંડ'નું ઉપરાણું આપ્યું, તેને જવાબ પણ સારો મળ્યો. અહીંથી પરબાર જળવપુર જવાની નીચ્યા. રસ્તામાં બે ચાર ગામડાંમાંથી પસાર થતા ત્યાં લોકો ભેળા થયા હતા, તેઓએ બહુ ભારે વ્યવસ્થા રાખી હતી એમ અમે જોયું એક જગ્યાએ તો ભાઈઓ તથા બહેનો અત્યંત શાન્તિપૂર્વક ઝોડવાઈને બેઠાં હતાં. અને આધીજી આવ્યા ત્યાંથી ગયા ત્યાં સુધી તે જ વ્યવસ્થા તથા શાન્તિ રહ્યાં હતા. આટલી વ્યવસ્થા અને શાન્તિ આખા દેશમાં ફરક જગ્યાએ સ્વાભાવિક થઈ જાય તો સ્વરાજ બહુ સહેલું થઈ પડે. જળવપુર સામે પાંચ વાગ્યે પહોંચ્યા. આ સહેર નર્મદાને કિનારે આવેલું છે. રાત્રે આઠ વાગ્યે વિરાટ બહેર સભા હતી. એક મોટા મેદાનમાં પચાસથી સારેક હજાર માણસો મળ્યાં હશે. સ્ત્રીઓની સંખ્યા ત્રણ હજાર જેટલી હતી. અહીં સ્ત્રીઓને સ્વરાજના ફાળામાં ધરણી આપવાનો રોજી હોય તેમ દેખાઈ હતું. બીજા દિવસે બપોરે સ્ત્રીઓની ખાસ સભા મળી હતી તેમાં પણ પ્રમુખ દાંતીનો ભેટ કરવામાં આવ્યો.

૧૦૨

તા. ૧૦-૪-૧૯૨૧

નોંધ

૬ નવા વાઈસરાય

નવા વાઈસરાય લોર્ડ રીડિંગ પ્રત્યે અસહકારીઓનું કવંચ ખુલ્લું છે એમને આવકાર અપવાને મળનારા મેળાવડાઓમાં જેમ આપણે જ્ઞાન ન લઈએ તેમ તેવા આવકારની સામે પણ આપણે ન જ થઈએ. તેવા આવકારને નજીકી કાઠનારા મોઢાં મેળાવડા થતા હોય તો

તેમાં પણ આપણે જામ ન લઈએ. અંગ્રેજોને આપણે કશું જીવિત વેર નથી. અધિકારીઓની સામે પણ આપણે કશું અંગત વેર નથી એવો જો તમને સ્થાવી રહ્યા છે તે સમયવચ્ચે આપણે નાબૂદ કરવા હઠધા છીએ, અને તે તો આપણે કદી જ છોડીએ. કારણ એ રોમેરેમ સેતાનિયતથી ભરેલું છે. અમલદારોમાં પણ ટાવર ચોડવાયર જેવા જેમણે હિન્દુસ્તાનનું અનિષ્ટ કર્યું છે અને જેમણે તેનું નિમક દરામ કીધું છે, તેવાઓનો આપણે યજ્ઞ કરી શકીએ. હોર્ડ રીડિંગને તો આ અમુલ્ય તક મળી છે એમ કહી શકાય. એ પ્રતિભા-સાગર ભૂતિમાં જન્મેલા છે. 'અન્વય' એ શી વસ્તુ છે અને એના અંતરની લાગણીઓ કેવી હોય એ તેઓ જાણે છે. જો અસહકારીઓની હડતરને તેઓ નિર્વિહાર મનથી તપાસી જોશે અને પછી જો તેઓ તેમની માનવીની દિમાચત કરવામાં નિષ્ફળ નીવડશે તો તેમને ચોતાને જ અસહકારી યંત્રણું. જ્યાં સુધી સરકાર તરફથી પક્ષાત્પાત નથી ત્યાં સુધી તેઓ અસહકારીઓને 'જઈ જુલરી નિસરવા'ની વાત કેમ કરી શકશે? તેમ મુસલમાનોને પણ તેમની ન્યાય માનવીઓ કોઈ દેવાનું અગર તો હિન્દુઓને ચોતાના બાઈઓને દગો દેવાનું પણ તેમનાથી ન જ કહી શકાય. ઉઘી રહી સ્વાભાવી વાત. એમાં પણ વાઈસરોય સાહેબથી પ્રભુને એનો જન્મસિદ્ધ હક મેલવવાની વાત લેંદેશાયરની ખાતર કે બીજા કોઈની પણ ખાતર મુલતવી રાખવાનું કહી શકાય એમ નથી.

જામ ના હોર્ડ રીડિંગને મારેમેરથી હિન્દી માનવીઓને લમશાન સાથે પતિગ્ન અને વિરોધી એવા અધિકારી વાતાવાણ વચ્ચે માથું ઢંચું રાખી રહેલું આમે કારે તો પડવાનું જ છે. અસહકારીઓએ એ મુશ્કેલીઓમાં વધારો કરવાની જરૂર નથી જરૂર નથી. અસહકારીઓને તો એવો નામદાર ચોતા તરફથી હિન્દુસ્તાનનું વધારેમાં વધારે શુભ કરવા કારે છે એમ જ માનીને આવી જોડું છાને તેઓ કશું પ્રત્યક્ષ કરી શકશે કે કેમ એ અભાવદો સવાલ છે. તેમ તેઓ તેડું કશું કરી નાખશે એમ માની હઈ આવાના વિદ્વા બાંધવાની સામે પણ અસહકારીઓને ચેતવું છું. આ આપણી આખી હડત જ સ્વાત્મક અને સ્વાવલંબનની છે. આપણી અશિરદિને મટી જોઈ વાતાવરણ તેમજ ખાતરપણી પણ આપણે જ પેદા લેવાં કરી શકીએ છે. એ સાધનોમાં નમુનેદાર જાનવાનીથી આપણા કાર્યમાં હરકોઈ સ્ત્રી કે પુરુષની મુલેઆમ અને સહાયતા આપણે મેલવી લેવી એ પણ આવી બધ છે.

મારી ઓરિસ્સાની મુસાફરી.

ગોપબંધુ દાસ

જ્યારે ઓરિસ્સામાં દુઃખ હોતો ત્યારે જોઈ ઓરિસ્સાનું દારિદ્ર્ય હું સમજી શકીશ. હવે તો પણ મારી માન્યતા એવી રહેલી છે કે અંધારલુના નેટલા કંઠાલ લોડો સ્થાયિ નહિ હોય. પણ મને ખાતરી છે કે ઓરિસ્સા જીતી જાય છે. વંશવત એટલો છે કે અંધારલુમાં અળખા

માંલીકોનાં દુઃખથી પીડાઈ લોકો બીજારી થયાં દતા, અને ઓરિસ્સામાં જે દુઃખ છે તે કુદરતના કોપથી થયેલું છે. હા તો અનાવૃદ્ધિથી ધાન્ય ન પાકે અથવા તો અતિવૃદ્ધિ થઈ રેલ આવે ને પાક તેમજ ધરા ધોવાઈ જાય, તેથી ઓરિસ્સામાં તો સહાય દુકાળ જેવું હોય છે.

આંક ગણ દેશમાં અત્યારે ખરા નેતા ગોપબંધુ દાસ છે, જેમણે રા. અમૃતલાલે ઠક્કરને દુકાળ વેળાએ પૂરી મદદ દીધી હતી. ગોપબંધુ બાણુ વહીવ થયા, થોડા વર્ષ વહીલાત કરી પણ છેવટે છોડી દીધી ને પોતાનું સર્વસ્વ દેસાસેવામાં અર્પ્યું. તેમણે પુરીથી ઊંટ બાર માર્દિલ દૂર આવેલ સખીગોપાલમાં એક નિશાળ કાઢી.

કુંજરાણા

તેમાં ક્ષોષ ને બહુતર બન્ને શીખવવામાં આવે છે. તે શાળા સરકારમાંનું કરવામાં આવી હતી, પણ અસહકારના ઠરાવ પછી ગોપબંધુ બાણુએ સરકારનો કાણુ કાઢી નાખ્યો. કેટલાક બાળકો નેથી થયા ને કેટલાક બીજા તેમાં આવ્યા. એ નિશાળ સાર ગોપબંધુ બાણુ બંને શિક્ષા માત્રા દ્રવ્ય એકઠું કરે છે આ શાળા લગભગ વીસ એકર દરિયાળી કુંજેથી ઉપરાઈ ની નળ્યામાં આવેલી છે બાળકોને શિક્ષણ છોટાની ઊંચામાં ખુબી મદાનમાં દેવામાં આવે છે ક્ષોષમાં સુતારી કામ મુખ્ય છે નહિ કાતવાનું ને વણવાનું દાખલ કરવામાં આવ્યું છે. ગોપબંધુ બાણુ બિહાર ધારાસભાના સભાસદ હતા તેથી ખવન રો આદિ થોડા માણસોને નોતરતા તેઓની ટીકા બધી નિશાળને વખાણવારી જેઈ.

સેવાસમાજ

ગોપબંધુ માણુએ એક સેવાસમાજ કાઢી છે. તેમાં કેટલાક વહીવે અને બીજા નિદાન શૃદ્ધસ્થો ભેડાયા છે. આમાંના ધણા અસહકાર રાજ થયો ત્યારથી દરમાસે માત્ર દસ બાર રૂપીયા નહીં રકમ ઉપર નિર્વાહ કરે છે. મૂકી ચાલતી શિક્ષા માગે છે, તે ઉપરથી હાલ સ્વરાજ આશ્રમ પણ સ્થપાયો છે. આ સંસ્થા અને નિશાળના બાળકોનો ખોરાક મુખ્યત્વે કરીને જાત, દળ, તેલ ને મગે ત્યારે છોટા થી અથવા સાકા હોય છે. તેમાંનું આર્થિક ખર્ચ સતથી આઠ રૂપીયા આવે છે પહેલા થોડું થી લેતા, પણ અસહકાર પછી તે બંધ કર્યું છે આટલું નહિ સ્વેચ્છાએ સદન કરીને હિન્દુસ્તાનમાં જીવતી બીજા કોઈ સમાજ આને સાથે ન હશે જે ન્યારે પૂછ્યું કે આવા નબળા ખોરાકની અમર શરીર ઉપર નહિ થાય ? ત્યારે ગોપબંધુ બાણુએ જવાબ આપ્યો કે સ્વરાજ ખાતર આટલું દુખ સદન ન કરીયે ? હું ચૂપ રહી ન્યારે વિદ્યોજા માટે આવી પડે, ત્યારે કોણ બંધે કયાથી ઇશ્વર તે સદન કરવાની શક્તિ આપી દે છે.

ગોપબંધુ બાણુની નિશાળની યાત્રા કરી અંમે નંમસ્કારપૂરી પહોંચ્યા પુરી દરીઆના કિનારા ઉપર અવિહુ હોવાથી ત્યાં હવાની લહેર આવ્યા હરે છે. પણ તેથી કોઈએ એક

નહિ માનવું કે, હરામા પુરી હુમસ, ચોરબંદર, વેરાવળ કરતા જરાયે વધી જાય છે. 'બહાની' સાહુકાર કમાઈ ખાવ' તેમ બંગાળીઓએ અને સરકારે તેને આરોગ્ય લુપ્ત કરાવી નામાકિત કરી મુક્યું છે. ત્યાંથી બંગાળીઓ દર વર્ષે આરોગ્ય ચોરી જાય છે ને સંપ્રદાય જતણ માને છે કે તેઓ જનતાયના દર્શન કરી પડાઓને દક્ષિણ આપી પુણ્ય લૂંટી જાય છે. જગેન્નાથનાં દર્શન કરવા હું ગયો ત્યારે મારા મનમાં અનેક વિચારો આવ્યા. મંદિર પ્રાચીન છે, ભવ્ય છે ટાંચ ઉપર સુદર્શન ચક્ર જગી રહ્યું છે ને તેની ઉપર ધ્વજ ફરકે છે મંદિરને ઇંચું બાંધવામાં આવ્યું છે. મૂર્તિઓ નારાયણ અને લક્ષ્મીની છે મૂર્તિઓ કદે મોગી હોઈ બધાનક લાગે છે જ્યાં મૂર્તિ બિરાજે છે ત્યાં ઘોર અંધાર છે નથી દેવા કે નથી અજવાળું. એક કે બે ઝાંખા ઘીવા હોય છે.

પરદેશી વાપા

મૂર્તિને વાપા પડેરાવવામાં આવે છે તે પરદેશી છે ! આહુ અધેર, આહુ અવિચારી છવન કેમ ? મૂર્તિના વાપાને સારૂ તો અસંખ્ય કુમારિકાઓ પ્રેમપૂર્વક ઝીણું સૂતર કાંતવીને નેને વણકરી પ્રેમપૂર્વક વણતા બીજ વસ્ત્રો અપવિત્ર ગણાતા કાંચે પડાઓ કેમ પાખંડી અને પરદેશી થઈ ગયા એ વિચારમાં હું ગરકાવ પડી ગયો જેમ બીજા જગ્યાએ તેમ અહીં પણ પડાઓનો ત્રાસ પુષ્કળ છે ભાવિક માયાણીઓને તેઓ લૂંટે છે. જનતાયજી આ બધા અત્યાચારના સાક્ષી થઈ કેમ બેસી રહે છે ? 'જેવા પૂજારી તેવા દેવ' એ કહેણ યાદ આવ્યું નિરાકાર ઇશ્વર કઈ થોડા અત્યાચારોના સાક્ષી નથી બનના ! તેણે તો કર્મનો કાયદો ધરીને કાય ધોઈ નાંખ્યા છે. તો પછી જનતાયજીનો શો દોષ ?

હૃદયવેદક દેખાવ

અનેક ભણુવાજેત્ર વસ્તુઓ મને બતાવવામાં આવે છે તેમ મને દુઃખાળીઆના દર્શન પણ કરાવવાના આવ્યા હતા આ હંડપિંજર માત્ર રહેલાં, માસમનાયુ વિનાનાં સોંકેડા સ્ત્રીપુત્રો, બાળબાળાઓને જોઈ હું બહુ દુઃખી થયો, હૃદય વેધાયું જો આમ દુઃખાળીઓને અનાજ ન મળે ને તેઓ ભૂખે મરે તો સ્વરાજ મળે વો ન મળે તેનો શો અર્થ ? સ્વરાજ તો એ જ કહેવાતો કે જ્યાં એ પણ માણસ વચરવાકે ને પરાણે ભૂખ્ય કે નાસું નહિ રહે

અનાયાસય

આ મન્ત્ર ગોખતો હું પુગીની ચોવીસના મુખી લાલા અમીયદે' કહેલું અનાયાસય તેવા વાળો બહી' દુઃખીબાને એકડા કરવામાં આવ્યા છે ને તેઓને સદગી તેમજ પત્ર લૂંટીમાં કરવાનું ને કાંતવાવણવાનું શીખવવામાં આવે છે કાંતવાવણવાનું તો સ્વદેશીની ને અસહકારની રચિત પછી હાજર કરવામાં આવ્યું છે આ ઉપરથી હું જોઈ સકયો કે,

કંતામણી એ કુખાજીનું નિવારણ છે એ વાક્ય નરણે બોલ્યું નથી. નેતાઓની સાથે મેં આ બાબત વાત કરી અને પુરી કુખાજી કંડમાંથી ને રૂપિયા બચ્યા છે તેનો ઉપયોગ કુખાજીપ્રતિ લોકોમાં ધરમાં રેડીયા દાખલ કરવા અર્થે કરવાનો કરાવ કરવામાં આવ્યો.

તા. ૧૪-૪-૧૯૨૧

૬ દારૂગોળો

એક કરોડ રૂપિયા સ્વરાજ શાળા માટે, એક કરોડ સમાસદ રાષ્ટ્રીય મહાસભા માટે અને વીસ લાખ રેડીયા હિન્દુસ્તાનની આબરૂ હાંકવા માટે—હિન્દના સાત કરોડ ભૂખ્યાને અન્નભોજી કરવા માટે—આ બેઝવાડાની બેઠકમાં પસાર થયેલા મહાસભિતિના કરાવને શ્રીયુત ચિતરંજન દાસે સ્વરાજની લડતના ‘દારૂગોળો’ તરીકે વર્ણવ્યો હતો. આ વર્ણનમાં અતિશયોક્તિ છે એમ ન કહી શકાય. મહાસભિતિએ પ્રથમ સમક્ષ રજૂ કરેલો આ કાર્યક્રમ બહુ ભારે કે શુભવાદાભર્યો છે એમ પણ નહિ કહી શકાય. આપભોગ પણ ખરું જોતાં એમાં ઝાઝો નથી. માત્ર યોજનાની, નિશ્ચયની અને ઉલ્લોગની જ જરૂર છે. મહાસભાના ૨૧ પ્રાન્તો છે અને દરેક પ્રાન્તમાં મહાસભાનો આ કાર્યક્રમ ઉપાડી લઈ તેને પાર પાડવાના કામમાં આખા પ્રાન્તને પરાવી દે એવા કાર્યકર્તાઓ પણ પડેલા છે. તેથી મારી તો આગ્રહભરી સલાહ છે કે તેમણે દરેક સમાસદો નોંધવાના, સ્વરાજ શાળા ઉધરાવવાના અને રેડીયા ચાલુ કરવાના કામમાં વમરવિલંબે પરાવાઈ જનું.

એક દિવસ શુભાચ્છો અત્યારે આપણને પોસાય તેમ નથી એ વાત સતત આપણી આંખ આગળ રહેતી જરૂરી છે. આપણા પ્રાન્તમાંના ઉગ્રમરે પહોંચેલ દરેક ઔપરુપ પાસે આપણે પહોંચી જવું જોઈએ અને તેમને મહાસભામાં જોડાવાની તક કરી આપવી જોઈએ. આપણે તો સમજણી છોકરાંછોકરીઓને પણ દરેકને સ્વરાજ શાળામાં ભરવાનો, રસ્તો કરી આપવો જોઈએ અને દરેક દરેક કુટુંબમાં રેડીયાનો પ્રાણવાયી સંદેશો પહોંચાડી દેવો જોઈએ. ગરીબમાં ગરીબ પ્રાન્તને પણ આ કાર્યક્રમનો પોતાનો હિસ્સો પૂરો કરવામાં અદિતો આજુવાતું કારણ નથી. મારા ધારવા મુજબ હિન્દુસ્તાનમાં ઝોરિસ્તા પ્રાન્ત સૌથી મરીમ છે. ત્યાંના કાર્યકર્તાઓ જોડે મારે ન્યારે આ કાર્યક્રમ ઉપાડી લેવા વિષે વાત થઈ ત્યારે તેઓએ વમરઆનાકાની-એ પોતાનો હિસ્સો આપવા હા પાડી.

અને કેમ ન પાડે ? પ્રત્યક્ષ જન્મજાય તેમની વચ્ચે મિરાજતા હોય ત્યાંના કાર્યકર્તાઓની શ્રદ્ધાને શા સાર સીમા હોય ? તેમની નિર્ધનતાને નવાં પૂર આવે અને તેમની સ્થિતિ સાવ નાદાર થઇ જાય એમ માનીયે તોપણ આખરે જન્મજાયજીનાં જન્મજાણ પામેથી ભિક્ષા માગીને—જન્મજાયજીના તાલેવંત મહંતો અને પડાઓ પાસેથી ભિક્ષા ઉધરાવીને પણ તેઓ સ્થેજ પોતાના હિસ્સા આપી છૂટે. એ મહંતો અને પડાઓ પણ એમને ઘટતી રીતે સમજાવવામાં આવે તો રાજપુત્રીથી શલો આપ્યા વિના ન રહે. બાકી આપણી શ્રદ્ધા તો ધીમંતોના પૈસાનાં પૂરના કરતાં મરીબોએ આપેલા એક એક પૈસામાં જ વધુ હોવી જોઇએ. સખીગોપાલના હજારો સાવ નિર્ધન લોકોને પોતાના ગળવામાંના પૈ પૈસા ખાલી કરી આપતાં મેં જોયાં ત્યારથી જે શ્રદ્ધા અને આશા મારામાં આવી છે તે વર્ણુથી જાય એમ નથી. બિહારીઓએ તો મૂઠી ભિક્ષા માગવી શરૂ કરી દીધી છે! આવી મૂઠી અનાજની ભિક્ષા પણ જો બ્યવસ્થાપૂર્વક ઉધરાવાય અને વપરાય તો એક કરોડ રૂપિયા એકઠા કરવામાં કશીયે અડચણ આવે નહિ.

હું તો એટલે સુધી સ્તયવું કે દરેક પ્રાન્તના કાર્યકર્તાઓએ પોતપોતાને ત્યાંના શ્રીમંતવર્ગના મુખીઓની જોડે નિર્મળમાં નિર્મળ પ્રેમ અને સેવાનો નાતો બાધી દેવો. સુતાર, લુહાર, ઘોષી, કડીયા, જગી, મોઝી, ચમાર—સૌ કોઇને આપણે આપણી પ્રવૃત્તિમાં રસ લેતા કરી મુકવા જોઇએ. સ્વરાજની અગત્ય કંઈ તેમને નિશાને બેસાડીને સ્વીકૃતિ પડે એમ નથી. સ્વરાજ જોડે રેડીયાનો સંબંધ તો તેઓ સાનના સમજ જાય એમ છે. આપણાં હજી આજે પણ હયાતી ભોમવતાં ન્યાતબધારણો—જે આપણાં સાચાં મહાજનો છે—દ્વારા આપણે એકેએક ન્યાતને અને પ્રત્યેક સ્ત્રીપુરુષને સહેલાઇથી પહોંચી શકાયે છીએ.

વળી એ પણ આપણે યાદ રાખવાનું છે કે આ પૈસા તેમજ મળિસો આપણે આપણી હાડતને ખરો દારૂગોળો—રેડીયા બનાવવા અને વહેંચવાને સાર જોઇએ. એ દારૂગોળાની મદદથી આપણે આજ વરસે અને બને તો આવતા જુલાઈ માસની આખર પહેલાં પરદેશી કાપડનો સંપૂર્ણ બહિષ્કાર કરી દેખાડવો જોઇએ. એક કરોડ રૂપિયા અને વીસ લાખ રેડીયા—આટલા દારૂગોળાની મહાસભાની ઝાઝામાં ઝાઝી મામણી છે. ગયા ડિસેમ્બરની ૩૧મી પહેલાં જ રેડીયા દેશમાં ચાલુ હતા તે મજબૂતાં નથી. જાડું સુતર માથાદીડ ૬ રતલ આપણે વરસે દહાડે જોઇએ એ હિસાબે આપણે હિન્દુસ્તાનને સ્વતંત્ર કરવાને સાર ૧૮૦ કરોડ રતલ

સુતર પેદા કરવું રહ્યું. આટલું 'કાપડ એક વરસમા પેદા કરવા' વરસમા ઓછામા ઓછા ત્રણસે દિવસ કરનારા એક કરોડ વીસ લાખ રેડીયા નોંધાયે. દરરોજના અચ્છેરને હિસાબે વરસે દહાડે ૧૫૦ રતલ સુતર આપે. મહાસભાએ તો જૂન આખર સુધીમા માત્ર ૨૦ લાખ રેડીયા ચાલુ કરવાની માગણી કરી છે આ માગણીના મૂળમા એ શ્રદ્ધા અવશ્ય રહેલી છે કે આ ત્રણ મહિનામા વીસ લાખ રેડીયા ચાલુ કરીને પ્રજા ને ચેતન પ્રાપ્ત કરશે તે તેને હાથે પછીના ત્રણ મહિનામા રહેજે/ખીજ વીસ લાખ ચાલુ કરાવ્યા વગર રહેશે નહિ. હિન્દુસ્તાનમા અત્યારે છ છ માણસવાળા પાય કરોડ કુટુંબો હશે, તેમાના માત્ર વીસ લાખ કુટુંબોને જ રેડીયાનો રસ યડાવવાની અત્યારે વાત છે.

અત્યારે ઠેકઠેકાણે ને કોઈ કાર્યકર્તાઓ પ્રજાનું કાર્ય કરી રહ્યા છે તેમનામાં રેડીયાને વિષે મારામા છે તેટલી શ્રદ્ધા હોય તો તેઓ વગરવિલચે કાતતા ચીખી લેશે. સારા નરસા રેડીયાની પરીક્ષા પણ નાણી લેશે. સારા રેડીયાના મુખ્ય લક્ષણો હું 'નવજીવન'મા આપી ચુક્યો છું. એ જેમા ન હોય તેવા રેડીયા ક્યાંયે ચાલુ ન કરવાની તેમણે સંભાળ લેવી ધટે. અલગન, કાર્યકર્તાઓએ પોતે પરદેશી કાપડનો સંપૂર્ણ ત્યાગ નહિ કર્યો હોય ત્યા સુધી તો તેઓ પ્રજા ઉપર કશી જ અસર નાહ કરી શકે એ કહેવાની તો કશી જરૂર જ નથી, રહેતી. આપણે જાતે આ જ ક્ષણે સર્વ પ્રકારના પગેદલા કાપડનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરી દાખલો બેસાડવા તૈયાર ન હોઈએ તો તો આપણે આ વરસે કોઈ કાળે પરદેશી કાપડનો હિન્દુસ્તાનમા સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ કરી શકવાના નથી. એથી ઉલટું આટલું આ એક જ કાર્ય જે આપણે સંવ્યાપ્તપૂર્વક ઉદ્યમમા લાગી જઈને શોભાવી દેખાડશું તો એ એક જ આપણામા અદ્ભુત આશા, શ્રદ્ધા અને હિમ્મત પૂરશે.

ગુજરાનવાલાનું ન્યાય્યાન

બાંધજો અને બહેનો,

તમે સ્વરાજ માંગો છો, બિલાફત અને પબ્લિક વિથ ન્યાય મેળવવા માંગો છો. તેની પહેલી ચરત અમન—શાન્તિ છે. આપણું તર્ક અવાલાત બાઅમન હોવું નોંધયે આપણી

* લાહોરમા સર્માબા ધીનો કાયદો હોવાથી ગુજરાનવાલામા મળેલી જાંબી સભા સમક્ષ આપેલુ બાપણ, તા ૧૬-૩-૧૯૨૧ (આ બાપણ સર્માબાને લાહોરના લોકોની ત્રણ દૂનો ખીચાખીચ લદાઈને આવી હતી)

પાસે એ જાખખા રસ્તા છે. એક તલવારનો અને બીજો તલવારને મ્યાનમાં રાખવાનો. હિન્દુઓ, મુસલમાનો અને શીખોએ આપણને, દહી દીધું છે, કે આપણી માગણી બીજી ન રહેતી મળી શકે. ગુરંસાથી, મારપીટ કરવાથી કે દમાથી નહિ મળે. હું તમારા સહુમાં યાકુબદસન જેવા યવાની તાકાત ઈચ્છું છું. યાકુબદસન સાહેબ હમણાં જ વિદાયતથી પુરણીને આવ્યા છે. કાલિકટમાં તેમણે એક મેટો જલસો ભરવાની તૈયારીઓ કરી હતી. જલસો ભરવાનો વખત થયો હતો તે જ વખતે માછરોડે તેમના ઉપર મનાઈનો હુકમ કાઢ્યો. યાકુબદસન સાહેબે વિચાર્યું કે જો તેઓ છેલ્લી ધડીએ જલનામાં જતા અટકશે તો લોકો દરકારી જઈ તોડીને ફેંકી દેશે, તેથી તબ્ત જ હુકમનો અનાદર કરી ત્યાં ગયા પતિલામે તેઓને પકડેવામાં આવ્યા અને સરકારે તેમને માફી માગવા કહ્યું. પણ તેમ કરવા તેમણે ધનકાર કર્યો અને જલમાં ગયા. આવી સામાન્ય ફરજ બંધનવાની સંકેત આપણા સહુમાં દોળી નેહાયે. આપણને ને નેહવું હોય તે, મારે જલ જવાની આપણી તૈયારી દોળી નેહાયે.

હસતાં હસતાં મરી જાઓ

વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યે હું કહું છું કે તમે તમારા ગુસ્સાને કાષ્ટમાં રાખો. તમે કાઈની પાસે પરાણે એક કામ ન કરાવો. તમને જો લાગે કે કોલેજમાં રહેવામાં હીલપત છે તો આજે જ કોલેજ છોડો પણ બીજા કોઈના ઉપર બળાત્કાર ન કરો. બીજાઓને સમજાવવાનું કામ શાલાઈનું છે. અસહકારમાં તાલીમ રહેલી છે. તાલીમથી આપણી તાકાત વધે છે. જે ભૂલો કરે તે પોતાની તાકાત બોધ બેસે છે. તમે તમારા કામથી, તમારી તાકાતથી, તમારી બહાદુરીથી તમારા કર્તા નબળા લોકો ઉપર અસર પાડો.

વિદ્યાર્થીઓને જોઈ ૨૧ દિવસ સુધી અદાર માઈલ સખત વાપમાં ચલાવ્યા તેનો જીવમ હું જલિયાવાલા બાગની કતલ કરતાં વધારે ભયંકર માનું છું. મને જો કાઈ જોળી મારે તો હું તેને બૂલી જઈ પણ જો કાંઈ જોરજીલમથી મારી પાસે યુનિયન જંઠના સલામી કરાવે તો હું મારી બારેમા બારે નામેરણી થયેલી માનું. જલિયાવાલા બાગમાં મરેલા માણસો સહીદ થયા, ન્યારે પેટ ઉપર ચાલનારા અને નાક ધસનારા લોકોએ આખા હિન્દુસ્તાનને લજબું. હિન્દુઓ, શીખો, પઠાણો! તમે ફરીથી એ રીતે હિન્દુનું અપમાન ન થવા દેતા. સંભવ છે કે ફરીથી માર્ચલ લો આવે. તે વખતે હું હમેશાં રાખીશ કે એકે છાકરો કે એકે છાકરી પોતાની ઈજા વિરુદ્ધ યુનિયન જંઠની સલામી કરનાર નહિ હોય; એકે હિન્દુ, મુસલમાન કે શીખની પીઠ ઉપર જોળીને ધા નહિ લાગે. કેઈના મારથી ભય પામીને નાસવું એનું નામ સત્યાગ્રહ નથી. ખરો સત્યાગ્રહી જોળીની સામે બેઠેલો હશે રહી મરી જાય છે. આ સ્વરાજની સાર છે. આટલી તાકાત તમારામાં હોય તો સ્વરાજ તમારો હાથમાં છે. જો તમને કાંઈ મારવા આવે તો તમે દસતાં દસતાં મરી જાઓ, એનું નામ 'ફાંસી' તાકાત આત્મબળ છે.

મંદી અદાવતો

હું વજીલાને કહું છું કે તમે મંદી અદાવતોનો બદિલો કરો. બીજા પ્રાંતના વજીલા સાથે તો હું મનઃ પક્ષ કરી ચૂકું, પણ પંજાબનો એક વજીલ કેમ હજી અદાવતોમાં ટકી રહે છે એ મારી સમજની બહાર છે. એ અદાવતોમાં લાલા દરખીસનલાલ એવા તમારા નિર્દોષ નેતાઓને મળ્યા પાછીની સભા યહ ચક્રી હોય તેના કારભાર ન્યાં સુધી તમારા હાથમાં ન આવે ત્યાં સુધી તમે તેમાં મદીકર પણ કેમ પડી શકો છો? શું પાપી પેટને માટે સસ્તનવની ગુલામી કરવાની જરૂર હોય? એમ હોય તો સ્વરાજ અસંભવિત છે.

અર્ધ અર્થશાસ્ત્ર

મારી બીજી ચરત પણ ઘણી સાધારણ છે. આપણે હિન્દમાં મળી રહે તે જ વસ્તુ પહેરવાં અપવા વસ્તુ વિના ચલાવવું. આ પોતાના બાળાને રોમમાંથી મુક્ત કરવા હિન્દુસ્તાનને એક છેડેથી બીજા છેડા સુધી ફરી વળવાની તાકાત ધરાવે છે. ત્યારે શું આખા હિન્દુસ્તાનને રોમમાંથી મુક્ત કરવા માટે આપણે સ્વદેશીની સાધારણ ચરત બાળવા અસંભવ હોઈ શકે? સ્વદેશીતામાં દરેક સ્ત્રી, પુરુષ, બાળક થોડા કલાક આપવા એ સહેલી વાત છે, હું નથી માનતો કે પંજાબના ઇન્કારાઓ બીજા પ્રાંતના ઇન્કારાઓ કરતાં ઓછા બહાદુર છે. હું આશા રાખું છું કે તેઓ અને એમ નહિ કહે કે કાંતવું એ તો બોરતોનો ધંધો છે. મદરેનામાંથી નીકળે જવું એ તમારી પહેલી ફરજ છે. નીકળીને શું કરવું એ ત્યારપછી વિચારવું હું તો તમને નિશાળો કે કોલેજો છેડવા પછી રેડીયો લેવાની સલાહ આપી ચૂકું. તેથી તમે એવા પ્રચારક બનશો કે તમારા પછીની દુનિયા પણ તેને કપાડી લેશે. હું કપડા વણવામાં કે કાંતવામાં કેઈ નવતની નામદી નથી એવો. એ મને કહે કે તેમાં નામદી છે તે બજારમાં નથી કે મદાનગી સેમાં છે. એ પુરુષ બીજીમાં કામ કરે છે તે રસોઈ કરવાના કારણથી નામદી નથી બનતો. એક જમાનામાં હું હબરો લોકોને જમાડતો હતો ત્યારે હું મદદમાં લેવાવા વધારે લચક હતો. અર્ધ અર્થશાસ્ત્ર રેડીયામાં છે, એ તમને રમેશચંદ્ર દત્ત, મિલ કે રાધાકમલ મુકરજી કરી નહિ આપી રહે હિન્દની આર્થિક સ્વતંત્રતાની આ આવી છે.

મામાપ જોડે અંગ્રેજ

હું પણ પંજાબી વિદ્યાર્થીઓના પરિચયમાં આવ્યો છું. જ્યારે તમે તમારાં મામાપોને અંગ્રેજમાં કાળજી લેવો છો ત્યારે મારી આંખમાંથી દુઃખનાં ઘોંટા પડે છે તમે જે પરદામાંના મારફતે સ્વગત લેવા માગો તો તે અસંભવિત છે. તમે એક વર્ષ માટે બીજા અભ્યાસ છોડી રહો દિની રીતો હો એમ હું છાકું છું. તમે કહેશો કે અમારા કારને ગુલરો કેમ આવશે? હું પૂછું છું. "શું તમે યુદ્ધી અને પોટા બાકીને પેટ નહિ ભરી શકો?" દરેકદિની દીક સરેરાશ વાર્ષિક આવક રૂ. ૨૬ છે. અંગ્રેજોમાં ૪૬ પાઉન્ડ છે. આ સ્થિતિમાં અપણને

તેના જેઠું ખાત્ર રાખવાનો તો અધિકાર ? આપણા ત્રણ કરોડ બાઈઓ અને બહેનોને એ જ વખત ખાત્રનું સાંપડે છે. ધીર્ઘાઈ કે અવાણી તો તેમને એવા નથી મળતાં. તેમનાં બાળકો દૂધ પિના છરે છે. (અને મરે છે.) વિદ્યાર્થીઓને એવા આસથ તો ન જ હોય. કંબોલિયત સ્વીકારવી એ તેઓનો પ્રર્મ છે.

તિલક મહારાજનું યાત્ર

એક યાત્ર રહે છે. જે તિલક મહારાજને તમે સદ્ પૂજે છો તેમના નામ પાછળ તમે સદ્ યોગ્યતાથી રાષ્ટ્ર પ્રમાણે સ્વરાજને ખાત્ર દ્રવ્યનું દાન કરો એમ હું આશા રાખું છું. સ્વરાજ એ તિલક મહારાજનો મહામન્ત્ર હતો. તે સ્વરાજ દિન્દને માટે યેઠું એ તિલક મહારાજનું યાત્ર છે પંજબની પ્રજાતિ માટે લાલાઈને એક લાખ રૂપિયાની જરૂર છે. તે તરત પૂરા પાડવા એ તમારી સહુની ફરજ છે. પણ બીજાની પાછ ફેંકીયે તેમ લાલાઈને પૈસા આપીને તમે સ્વરાજ નહિ ચેળવો. તમારે સદ્ગતિ સાદાગર થવું જોઈએ જીવેરી જેમ બારે હીરાની તેવી જ બારે રકમ આપે છે તેમ જ સ્વરાજથી હીરા માટે તમારે પણ બારે રકમો આપવી જોઈએ. આજે પહેલી વખત હું જરા દુઃખી. હું જ્યાં જઈ છું ત્યાં ભેરાંઓ અને પૈસાથી બરી મુકે છે. પણ આજની સીમાની સમામાં મેં કંજસાઈ જોઈ. હું સીમાનો આચીરોદ માત્રું છું. પણ તેમની ઉદારતા મારફતે, કંજસાઈ મારફતે નહિ. જો સ્વરાજનું મથ કરી રહ્યા છે તેને નિર્ભય કરવા એ તમારું કામ છે. જે તમને લાલાઈ માં વિશ્વાસ ન હોય તો અને તેમ કહી દેજો. પણ જે તમે માનવા દો કે લાલાઈ પંજબના ચેર છે તો તમે તેમને ચેરને સન્તોષ થાય એટલો સામ આપજો.

અસહકારીઓના હાથમાં તો કીમતો પડ્યો છે. આપણે કોઈની સાથે અમરો કષ્ટાં વિના આપણું કામ કાઢી ચકીયે બીયે. આપણે નથી ગુરુદ્વારાનો કળને લેવાની જરૂર કે નથી કોઈ મસજિદ કે મન્દિરનો કળને લેવાની જરૂર. આપણે જે વસ્તુ લેવા માગીયે તે મરીને લઈ રાખી જીવે. જેટલી ચેતાનિયત આપણા પ્રતિપક્ષીમાં છે તેટલી મેળવવા એટલીયે તો તો આપણું સો વર્ષ જોઈયે.

ખાનદાનીની લડત

છવટ હું પ્રાર્થના કરું છું કે એરત, મરદ, વકીલ, વિદ્યાર્થી બધાને ઈશ્વર એટલું કહેવાની તાકાત આપે કે 'અમે મરદ, પણ કોઈને મારદું નહિ' એ સાચીઆર કે ચિન્તામણિ તમારી પાસે આવે તો હું 'રમેદ રાખું' કે તમે 'રોમ રોમ' ન પોતાતાં તમારી વતણકથી તેમના મન દરણ કરો. હું તેમનો પંજરી છું તેઓ માને છે કે સરકારની સાથે રહેવામાં મેય છે. 'હું' માનું છું કે તેઓ બારે બહ કરે છે. પણ તેઓ પણ માને છે કે હું બૂર કરું છું એ બધાને હું આપણા જુગરજ લેખું છું. તેમની સાથે વેર કાઢું આપણને ન પાડવે. આપણે ખાનદાનીની લડત, લડીયે બીયે.

૧. પંતબમાં ગાંધીજી

[૫. ૯૪૫થી શરૂ]

મારા ગયા પત્રમાં હું રોહતક સુધી પહોંચ્યો હતો. રોહતકથી ગાંધીજી લાહોર આવ્યા. અહીં સત્યાગ્રહીનો કાયદો હતો. ગુજરાતવાદીઓમાં ગાંધીજીનું બાવણું થયું તે હું બીજો આવી ગયો છું. એ જ સભામાં લાહોર પણ થયું જ લાહોરથી જોડાયા. તેમાંથી નીચે થોડો ભાગ આપું છું:

“હમણાં હમણાં પંતબની સિદ્ધિત પ્રતિભા કેટલોક ભાગ ‘મારાં બંદે માતરમ્’ ના લેખોથી નારાજ થયો છે. પણ મને કેઈની યોગી ખુશામત કરવાની આવશ્યકતા નથી. પંતબમાં આપણા ભાઈઓએ જે નામોશીબરેલું વર્તન કર્યું તે વિશે નાથી. હું અમેરિકામાં બહુ સરમાયો હતો. અહીં આવ્યા પછી મારે તેથી વધારે સરમાયું પડ્યું છે. હું કદી નહોતો ધારતો કે પંતબની સિદ્ધિત પ્રતિભા પોતાની ઉપર આવશે સુધી નામોશી લેશે. મેં એક જ બહાદુર બાઈ ભેટ તે રતનભાઈ. જનરલ ડાયરની યોગી સમિતિ પોતાના સારીરની રક્ષાને તુલ્ય સમજી તે પોતાના પતિના મૃત સારીરની આગળ જલિયાંવાડા બાજીમાં આવી રાત બેસી રહી. જે બહાર બહાર માર્શલ સુધી ફરજિયાત આવવાનો કોલેજના વિદ્યાર્થીઓએ ઈનકાર કર્યો હતો તો શું થાત? થોડાને માર સહન કરવો પડતો, કેટલાકને રત્ન આપવામાં આવતો. પણ થોડા વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યાથી આખા પંતબનું માન રહી ગયું.

“પંતબના સિદ્ધિતોને હું કહેવા માગું છું કે જે તમે જોને તમારા ગુજરાત ગણો છો તેની સાધારણ આત્મતા પણ નહિ પામે તો તેઓ જ્યારે તમારાં મસ્તકો, માથાં ત્યારે કેમ કરી આપી શકશે? મારે સરમથી કબૂલ કરવું પડે છે કે અંગ્રેજ તાલીમે આપણી પ્રાચીન સ્વચ્છતાનો નાશ કર્યો છે. તમારામાં જ્વરરૂપ જરાયે નથી. મને ગાંધીજીની સાથેની ખુશાફરીઓમાં થયું જેવા મળ્યું. થોડો તેમને રાત્રે નીરાત નથી આપતા. તેમની મનાઈઓની પણ તમારા ઉપર કંઈ અસર નથી થતી. તેમના આરામની તમને કંઈ ચિન્તા નથી રહેતી. જે સોનાની ચિડિયા પાસે અદળક સોનું મેળવવાની આશા રાખે છે તેને આવી વર્તણૂકથી તો તમે જોઈ બેસશો.

“વિદ્યાર્થીઓ પાસે હું એકે આવેલાનું કાર્ય નથી કર્યું. સેંકડો વિદ્યાર્થીઓએ હડતાલ પાડી અને મોટિસો મોડલી પંજી તેઓ બધા પાછા કોલેજમાં ગયા તમે તોળાને. બોલો, પણ બોલો તે પર કાયમ રહો હજી સુધી પંતબના ભુલ્યો પછી પણ જે તમે કોલેજ નથી છોડી તો મારા ઉપદેશથી તો રાત્રી જ છોડશો. માટે હું તો તમને છોડવાની અરજી નથી કરતાં, કેમકે મારા કરતાં વધારે જનરલરત, વધારે પવિત્ર અને વધારે ધર્માત્મા વ્યક્તિ તમને છોડવાનું કદી શકવાનું. પણ હું, બેટલી, ચેતવણી આપું છું કે એક વખત છોડવા પછી ફરીથી સ્વપ્ને પણ જવાનો વિચાર ન કરશો.”

આ ખજીલાલાએ કોલેજ છોડનારો વિદ્યાર્થીઓની મદદથી પંચજન પ્રાન્તિક સમિતિ શું કરી શકે એ વિગતવાર સમજાવ્યું. પૈસાનું કલકુલું પણ તેટલું જ ભારે થયું. કેટલાક લોકોએ તો પોતાનાં ખીસાં અફસરના કાલવી આપ્યાં, કશું આપ્યાં, વિનાનો તો ભાગ્યે જ કોઈ રહ્યો હતો. અર્ધા કલાકની અંદર અદારસો નેટલા રૂપીયા, પૈસા અને નોટાથી માંધીજીની ચાંદર કલકુલા લાગી. આંધવી નગદ રકમ હજી સુધી કોઈ સંભામાં થયેલી અને થાક નથી. તે જ સાંજે નીકળી બીજી સવારે માંધીજી તથા લાંડાજી રાવળપિંડી પહે વ્યાં એ ચહેર દિન્દી સરકારના એક બડા ફોજ મથક તરીકે મરાહુર છે. સર માંધાંબં આડવાબરે ફોજની ભસ્તીમાં વધારેમાં વધારે માણસો આ ભાગમાંથી મેળવેલા રાવળપિંડીથી પેલાવર અને અફઘાનિસ્તાનની સરદદ પાસે છે. કારમીર પણ અહીં યકને જ નવાય છે અહીંનું વર્ણન માંધીજી પોતે 'નવજીવન'માં આપી ચુક્યા છે તેથી હું નહિ આપું. અહીં સ્ત્રીઓની તથા પુરુષોનાં સંભામાં મેળવેને દાગીનાઓ ઉપરાંત ત્રણ દબાર રૂપીયા નેટલી રકમ તથા એક મારવાદી મુદરદ પાસેથી ૧૦ દબારની રકમ તિલક સ્વરાજ ફાળામાં ભરાઈ. સામાનુજ

વ્રતઉધાપન

આજના દિવસ પવિત્ર સંસાદનો છેલ્લો દિવસ છે. અઢાણુ તે દહાડે જરૂર અપવાસ કરે, પ્રાર્થના કરે. મારું હૃદય તો એ જ માગી રહ્યું છે કે પરાધીન દશામાં આ આપણી છેલ્લી તેરમી એપ્રિલ હો. પણ એ કંઈ મારા હાથમાં નથી. હિંચરના હાથમાંયે નથી. સ્વરાજ હિંચર પણ આગે એમ નથી. સ્વરાજ તો આપણે હાથે જ લેવું રહ્યું તે લેવાનો રસ્તો એક જ છે. એ આપણે સમજીએ અને તે પ્રમાણે વરવીએ ત્યારે સ્વરાજ જ છે. આપણે આ વર્ષે જ પરદેશી કાપડનો બદિલ્લાર કરવો છે. તે બદિલ્લાર કરવા સાડા-દરેકે પોતાનું શરીર ને પોતાની પૈદાં તપાસી લેવાં. પરદેશી કાપડનો સાતર લાગ કરવો. ખીલ શું કરે છે તેનો ખ્યાલાન નથી કરવાનો. ઝોંઘામાં ઝોંઘાં કપડાંથી ચલાવવાની ટેવ પાડી નાંખવી અને પોતે રેડીયો શ્રવણવો અને ખીલને ચલાવવાની સલાહ દેવી.

બૂલની ન જોધ્યે (અમે આપણી પોતાની હાજતો) કરતા હજારોમણી વધારે પેદા કરી લાઇને તેના જોર ઉપર દુનિયાના દેશોને નીચોવવાની તો કોઇ પણ વેળાનાં આપણે દૃઢતાપૂર્વક અબદ અને અસ્પૃશ્ય જ માનવી જોધ્યે. પ્રજાના અર્થ પીતતાં હલાકોતો આપણા ગામડાઓ અને જુપડાઓમાં ધૈર્યેર કપાસમાથી કાપડ પેદા કરવા પાછળ ઉપયોગ કરી દેશને સમૃદ્ધ કરવામાં જ આજે આપણી એકમાત્ર આશા રહી છે આમ હિન્દી પ્રજાના જીવનમાં રેડીયાને હું હવે તેમજ ખોરાકના જેટલી જ આવશ્યક વસ્તુ મણુ છું.

વળા હિન્દુને માટે એ જેટલો આશીર્વાદરૂપ છે તેટલો જ મુસલમાનને માટે પણ છે મદદ મુસલમાનોને તે હિન્દુઓના કરતા પણ વધુ હિતાવધી એ તરફ વળતા જોડે છુ આના કારણ છે મુસલમાન ઝોરત પર નશીન છે. રેડીયો કાતીને ત પોતાના પતિ પરના બોજને અનાયામે કમકે દલકા કરી શકે છે આમ રેડીયો એ જ હિન્દુસ્તાનની પ્રજાના જીવનનું સર્વસામાન્ય તત્વ છે. એ વડે આપણે આજે આખી દુનિયાને જાહેર કરીએ છીએ કે અજ અને વસ્ત્ર એ બે બાબતમાં તો અમે સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર અને સ્વાઘ્રી બની ગયેલાં નિશ્ચય જ ક્યો છે અને આના છે કે જોને જોને મારી આ વાત ગળે ઉતરે તેઓ પોતપોતાના ઘરમાં વગરવિય મે રેડીયાની રચ પના કરશે અને મે ઉપર સુચવેલા નમૂનાનો એક-એક રાષ્ટ્રીય ધ્વજ પણ ઘરમાં વસાવશે

આ ક્રિયા ખાદીનો જ હોય એ કહેવાની તો મને લાગે છે મારે કશી જ જરૂર નથી રહેતી, કાચીકે ખાતી જેવા જડાત્તને સાદા કાપડને સર્વમાન્ય કરી-મુકીને જ આપણે હિન્દુસ્તાનને કાપડને વિષે પરદેશોની બજારોના પગભાથી ઉમાર્ગ લા શકીશું હું તો હિન્દુસ્તાનના જુદા જુદા ધાર્મિક પંથો તેમજ સપ્રદાયોને પણ વીનવું જુ કે જો તેઓ આ બાબતમાં મારી જોડે સહમત હોય તો તેમણે પોતપોતાના સાપ્રદાયિક ધ્વજમાં—દાખલા તરીકે ખલાફતના જુડામાં—હાખી બાજુના ઉપના ખૂણા પર આ રાષ્ટ્રીય ધ્વજને નોના આમરમાં અવરમ રચાવ આપવું ખીજા બધા એમસરખા કદના રાષ્ટ્રીય ધ્વજમાં સામાન્ય કદના આખા રેડીયાની આકૃતિ સમાવી જોધ્યે.

૬ ટાઇમ્સની ટીકા

મુખપના 'ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા'એ 'અસહકારની નિષ્ણતા' ઉપર એક લેખ લખ્યો છે. 'ટાઇમ્સ'ના અભિપ્રાય મુજબ અસહકારના કાર્યક્રમમાં નક્કી કરેલાં ચાર પગલામાનું પહેલું સદાન્તર નિષ્ણતાનીવશ્ય છે, પણ આજે હું અગાઉનો ગાંધી રહ્યો નથી તેથી મારી હાર કબૂલ કરે એમ નથી.

મારી આખને તો અસહકારની ક્યાંયે દાર દેખાતી નથી; હવે હું હું તો ન્યા તો ત્યા લોકોમા વ્યાપી ગયેલી મહાન જાગૃતિને જોઇ જોઇને આશ્ચર્યમા ગરકાવ થઇ જાઉં છું. હું માનું છું કે ધારાસભાઓ, સાળાકેલેઓ, અદાલતો કત્યાદિ જે જે સંસ્થાઓ ઉપર હરકોઇ સરકારની પ્રતિષ્ઠા બધાયેલી હોય છે તે પ્રતિષ્ઠા તૂટી પડે એટલો પ્રજામત તૈયાર થાય એ નાનીસૂતી સજ્જતા નથી. 'ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા' અસહકારને 'જલજલમનો સહેતો મસ્તો' સમજે છે. હું માનપૂર્વક જણાવીશ કે 'હું એને અતેક અન્તરગ્યો પર છૂત મેળવરીને મહાપ્રયાસે ચાલવાની 'સ્વર્ગની સીડી' સમજું છું. જે મૂળ અધાધુધી જ પેદા કરવાની આ પ્રવૃત્તિ હોય તો તો એ ચપટી વગાડવાની વારમા બની શકે એવી બાબત હતી.

'ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા' શું કે બીજા ટીકાકારો શું, જે જે કોઇ આ રહસ્ય સમજવાને ઇન્તેજાર હોય તેમણે એ વાત અવશ્ય ધ્યાનમા લેવી ઘટે કે હું એકલો જ નહિ પણ ઇન્ડુસ્તાનમા નાના મોટા એકેએક આગેવાન અત્યારે મુલેહશાન્તિ જાળવવા—જોગજવાઈ કે અધાધુધી ન ચલા દેવા કમાલ કરી રહ્યા છે. બધા આગેવાનોને માટે એક પ્રકારનો અભિપ્રાય આપી છૂટવું અને મને એકલાને વ્લદા વર્ગમા મુકવે એમા હંઈ જ હાસલ નથી.

જે ટીકાકારો હવે પણ અવી ગિરાદોના હેતુઓ તરફ ચકની નજરથી જોવાનું-છોડના નથી તેઓ પોતાની જાતને તેમજ આ પ્રવૃત્તિને વારે અન્યાય કરી રહ્યા છે. અતી ગિરાદોની વાત તો સાત સીધી અને ચોખ્ખી છે, ચોક્કસ સંજોગોમા તલવારથી કામ લેવામા તેઓ અધમો નથી માનતા. મી. મહમદઅલી ધણી જગાએ મ્હે છે કે 'લડાઇ અસર્ય ખૂરી ચીજ છે, પણ એથી પણ ખૂરી વસ્તુઓ સંસારમા છે' હું તો કહું છું કે અલી ગિરાદોના કરતાં વધારે દાના દુરમન અગ્રેજ સરકારને બીજા કોઈ નહિ હોય. ખુશહની એમની લડાઇ નથી, તેઓ નિખાલસ-

પણે પણ અવિશ્રાન્ત હિંમતપૂર્વક શાન્તિથી પોતાની લડતનો શરૂઆત કરવા માગે છે. છતાં જો તેમનો તે પ્રયાસ સરકારની અગર તો લોકોની ઉદાસીનાને લીધે નિષ્ફળ નીવડે તો તે વેળાએ ધર્મચુસ્ત ઇસ્લામીઓ તરીકે તેમણે તેમના હાથની ત્રાસ હોય તેટલે દરજ્જે લડાઈ પણ પોકારવી જ રહી. મારા સાથીઓ મારો કાવે તેવો ઉપ-યોગ કરી શકે છે એવી દલીલ કરવામાં આવે છે. એટલો ભેજો હોવાના હું ધનકાર કરું છું. મારા સાથીઓ મને હેતુવાને અસમર્થ છે એમ હું સમજી છું. તેમને હું ઇશ્વરથી ઇનામ, બહાદુર અને ખાનદાન માણસો માનું છું તેમનો સાથ મારે મન કિંમતી લ્હાવા સમાન છે.

મારા પોતાના વલણ વિશે તો મારે એટલું જ કહેવું રહ્યું કે મારો પોતાનો ધર્મ જો મને ખુનામરહીની કોઈ પણ લડાઈ કરવા કે કરાવવાની મજૂરી આપતો નથી, તેમ જો પણ તેટલું જ સાચું છે કે અત્યારે હિન્દુસ્તાનમાં પશુપાળના દોરથી જે નામદાંડની શાન્તિ વર્તી રહી છે તેને સુકાળે તો એવી ખુનામરહીવાળી લડાઈની સ્થિતિ પણ મારા મનને બાકી ન કરી શકે. અને તેથી જ આ શાન્તિમય અસહકારની લડતમાં અહિંસાને સર્વોપરી રાખવાના બધા પ્રયત્નો કરતો છતાં અન્તે આમાં અંધાધુંધી થવાનું જોખમ હોય તો તે જોખમ ખેડીને પણ હું આ લડતમાં જામ લઈ રહ્યો છું. અસહકારના દીકાકારો તેમની દાનત જ હોય તો તો આજ એકેએક કાર્યમાં એવી ખુનામરહી કે અંધાધુંધી ન થવા દેવાની જ પ્રમણ ધૃષ્ટા દેખશે, બાકી અસહકારીઓને તો દીકાકારો તેમની વૃત્તિને સમજે કે ન સમજે, કે વિપરીત રીતે સમજે, તોપણ પોતાની ધીન્નમા અડમ રહે છેટકો છે. તેમને તો તેમનો ખાદ્યની ધાર જોવો કહ્યું જ નથી કાપ્યું જ છેટકો છે.

અવળી સલાહ

સૈયદ રઝાઅલીએ મને ખુલ્લો પત્ર લખીને અસહકાર મુલતવી રાખવાની સલાહ આપી છે. એમની દલીલ એ છે કે નવા વાઈસરાય સાહેબને દેશની સ્થિતિ સમજવાની થોડી તક આપવાને આપણે એમને દેશનું વાતાવરણ યાત્રા કરી આપવું જોઈએ. મારા અભિપ્રાય મુજબ તો ના. વાઈસરાયને હિન્દુસ્તાનની અત્યારની સ્થિતિ સમજવામાં કશો જ અન્તરાય નથી. જે દંઈ ખજાનગાટ છે તે કાં તો અમલદાર-વર્ગના હોય કેરો એ અણવા તો રાઈ ડાઈ જગ્યાએ સરકાર તરફથી કામ જ

કંઈ એવી બેઠ્ઠી રીતે લેવામાં આવ્યું છે કે ખુનામરડી થાય. મધ્ય પ્રાન્તમાં જ, જુઓને. લોકો તો ત્યાં દારૂની બદીની સામે સાસ્ત્રિક કાપથી ઉડ્યા છે, ત્યારે સરકાર તે પરાણે તેમની ઉપર લાદવા મથી રહી છે. રાયબરેલીનાં રમખાણો વિષે તો નિયમિત અખબારો ન વાંચતો હોવાથી મને જાણી માહિતી નથી કે હું કશું કહી શકું. મને તો લાગે છે કે મિ. રાજાઅલીએ મને વીનવવા કરતાં જે અધિકારી-વર્ગ લોકોને ચીડીને દેશને બદલાવી મુકવા મથી રહ્યો છે તેને જ વધુ વીનવવો ઘટે છે.

વળા આખી પ્રજાએ પોતાની પ્રતિનિધિ સંસ્થાએ મારફત શરૂ કરેલી ક્ષીલ્યાલને રોકનારો હું કોણુ? ખીજે પણ કોઈ એક માણસ—એની ઇચ્છા હોય તોપણ—પ્રજાને અટકવાનું કેમ કહી શકે?

પણ હું તો મિ. રાજાઅલીને એ જ પૂછવા ઇચ્છું છું કે અસહકારને આમ રોકવાની વાત કરીને એઓ મારી પાસે શું કરાવવા ઇચ્છે છે? શું એઓ એમ કહેવા માગે છે કે ના. વાઈસરાયને હિન્દુસ્તાનની સ્થિતિ સમજવાનો રસ્તો સરળ કરી આપવાને સાર જેમણે પોતાના ખિતાબો છોડ્યા છે તેમણે એ ખિતાબો યોડા વખતને માટે સરકાર પાસેથી પાઠા મંગાવવા? જે વધીલોએ વધીલાત છોડી છે તેમણે પાછી વધીલાત કરવા માંડવી? જે વિદ્યાર્થીઓ સરકારી શાળાકોલેજોમાંથી હટી ગયા છે તેમણે પાછા એ જ શાળાકોલેજોમાં દાખલ થવા જવું? જેમણે રેંટીયો કાંતવા માંડ્યા છે તેમણે તે ના. વાઈસરાય હિન્દુસ્તાનની સ્થિતિને અભ્યાસ કરી તે ત્યાં સુધી ઉંચો મુકવો? જે મુતારો રેંટીયા ધડવામાં શુ'ચાઈ ગયા છે તેમણે પોતાના રઘાવોસલા ન્યાના ત્યા અટકાવી દેવા. અને જેમણે દારૂનાં પ્રીકાત્યાઓ છે છે તેમણે કલાલ નેડેનો નાતો પાછો ચાલુ કરવો?

શું મિ. રાજાઅલી ઇચ્છે છે કે આજે જે રાષ્ટ્રીય શાળાકોલેજો દેશમાં નીકળ્યા છે તેમણે લોર્ડ રીડિંગને મદદ કરવાને સાર હાલ તુરતને માટે પોતાનાં તારણાં બંધ કરવાં? હકીકત તો એ છે કે મિ. રાજાઅલી અસહકાર પૂરો સમન્યા જ નથી. એમને એ લક્ષમાં જ નથી આવતું કે અસહકાર એક પ્રકારની સહયોગ છે, જે એક વખત ફેળવ્યા પછી મરજી માફ નથી જૂસી શકાતી. જે અંગ્રેજોને હૈયે હિન્દુસ્તાનનું હિત હશે, જે અંગ્રેજો હિન્દુનું લુણ ખાંધ નહોતે છે તેઓ જો એ લુણને વશદાર રહેવા મામતા હશે, તો તો તેઓ દેશમાંથી દારૂની જડ કાઢવામાં તેમજ પરદેશી કાપડની—અને એ રીતે અલગત લેકેશાયરનાં કાપડની પણ—આયાત

સાવ બધ પાડવામા દરું જ અણુમતું નહિ જુએ. હું તો એટલે સુધી દલીલ ખિતારતું સંપૂર્ણ રક્ષણ મળી જાય અને પંજાબનો ધા રજાય ત્યારપછી પણ બધ પડેલા પીડાં શરી ન જ ઉઘડી શકે, તેમ પરદેશી કાપડની વપરાશ પણ પાછી ચાલુ ન જ થઈ શકે.

આશ્ચર્ય જ એ છે કે આ દેશમા આજ પણ હજુ એવા ખાસા બુદ્ધિમાન અને કેળવાયેલા જાહેર પ્રજાસેવકો પડેલા છે જેમને હજુ પણ એ વાત નથી હજી ગઈ કે ન્યા સુધી આ સરકાર એના મૂળ પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા તૈયાર નથી ત્યાં સુધી એને એક પાપમાંથી બીજા પાપમા જતા જઈને એમ પાપનો પન્થ ખેડે જ છૂટકો છે. અલખત, દાનત જ હોય તો દારૂની બધી પ્રજામાંથી ઘોષ દાદવાની તેમજ રેંટીયાનો જીર્ણોદ્ધાર કરી તેના પ્રાચીન માહાત્મ્ય અને પવિત્રતાની શરી એકવાર પ્રાણુપ્રતિષ્ઠા કરવાની દેશભર આરંભાયેલી આ બે મહાન પ્રાણુદાયી પ્રવૃત્તિઓમાં તો સરકાર ઉપલા બે પ્રજાકીય અન્યાયનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા પડેલાં પણ પ્રજાની જોડે સહકાર કરી શકે છે. એમ કરીને તો સરકાર ખિલારત-પંજાબના અન્યાયોની તીવ્રતાને પણ કેટલક ઓછી કરશે. આજી સરકારને આવે સહકાર કરવાની સુબુદ્ધિ થાય તેમા પ્રજા તો ખિલારત અને પંજાબનો, ન્યાય મેળવવાની પોતાની શક્તિ એથી વધેલી જ અનુભવે એમા શંકા નથી. પણ વસ્તુસ્થિતિ તો એ છે કે એ જ કારણસર સરકાર દારૂનિષેધની તેમજ રેંટીયા મારશત હાથવણાટ વધારી પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર કરવાની પ્રજાએ હાલેલી આ મહાન પ્રવૃત્તિઓને શાન્તપણે આગળ ધપવા દેવા આજે તૈયાર નથી.

નોંધ

ભાષા અને વિચાર

ભાષા એ વિચારોને ભાષ્યે જ પરી રીતે સમજાવવાનું વાહન બને છે. બધી વેળા ભાષા વિચારને ટાંકે છે. હમેશાં ભાષા એ વિચારોને મર્યાદિત કરે છે. તેમાંયે જ્યારે એકની ભાષાનો બીજો માર્ગસ અનુવાદ કરે છે ત્યારે જે મુશ્કેલીઓ અને અનર્થ હતાં થાય છે તે તો અનુવાદકો અને પત્રદારો જ સમજે. અમારી ઉપર તો તેવી વિટંબણાઓ બહુયે વીટી છે. થી. વામનરાવ જોશીનો સંદેશો અમે મોટિ અક્ષરે મુખપૃષ્ઠ પર છાપ્યો જ્યારે, છાપેલો તરજુમે અમે વાંચ્યો ત્યારે અમને જ સારમ આવી. અમે એ વીર પુરુષને અન્યાય કર્યો એમ દાગ્યું; અથવા અમે વાચકવર્ગને અન્યાય કર્યો. જે વિચારો, જે પદ્ધતિને અમે મદદર આપવા છૂંછીયે

જીયે તેનો કેમ જાણે આ સંદેશમાં વિવેચ આવતો હોય નહિ એમ જાણું એમ ને અનુવાદ આપ્યો છે તે અંગ્રેજીમાંથી શ્રી. વામનરાવનો સંદેશો અસલ તો મરાઠી છે, જે રોય એમ અમારા અનુવાદમાં જોડીયે છીયે તે અસલમાં તો છે ન નહિ 'આપણી પોતાની શરમ ક્ષમાથી પાડવાનું આપણું કામ નથી' એવા વિચાર એમ શ્રી. વામનરાવના ગુણમાં મુક્યો છે. આપણી વીરતા તો આપણી શરમ પહેલી ક્ષમાથી મુકવામાં છે. રા. વામનરાવ પ્રભની શરમ પોતે વીર બની દાઢવા માગે છે, તેને ક્ષમાવીને નહિ શરમ ક્ષમાવવાથી તો પ્રભ વીર્યહીન બને, જેમ રોય દાઢવાથી રોય વધે. એક દિન્દી બીજાને પકડે ને ત્રીજો સભ કરે એમાં તો શરમ છે ન નહિ. એવા પ્રસંગ બને તેમાં શરમ હોઈ શકે. બાકી સ્વરાજ સ્વપાવે સુન્દેશાર દિન્દીને સિપાહી દિન્દી પકડશે ને દિન્દી ન્યાયાધીશ સભ કરશે. તે શરમભર્યું નહિ હાથે, એટલું જ નહિ પણ એ માન્ય દરો ને જાણશે રા. વામનરાવે જે કહ્યારો કાઢ્યા છે તે આજની પરિસ્થિતિને લેઈને કાઢ્યા છે એક નિર્દોષ દિન્દીને પાપી ચેટને અર્થે નોકરી કરવો દિન્દી સિપાહી પકડે ને તેને તેવા ન્યાયાધીશ સભ કરે એ આપણી શરમને રા. વામનરાવે સૂચવી છે ને ક્ષમાથી પાછી છે પણ આ બધો અર્થ એમ અમારા અનુવાદમાં નથી બતાવી શક્યા એ અમને દુઃખ દે છે. છતાં એવા દોષો અનિવાર્ય જાણી એમ સન્મુદ રહીયે છીયે ભાપા અને તેમણે તરજુમે મનુષ્યના વિચારો બતાવવાનું કેટલું અપૂર્ણ સાધન છે એ એમ જોઈ રહ્યા છીયે. પરંતુ જોલવા કરતાં કરતું એ જ ખર સાપણુ છે. દુશ્મનોમાં વિચારોનું પ્રતિબંબ પડે છે તે ભાષણોમાં ન્યાયી હોય? આપણે બધા શ્રી. વામનરાવનાં કૃત્યોનું અનુરણ કરીયે, તેમના આપસોગમાં, તેમની વીરતામાં, તેમની નિર્ભયતામાં, તેમની સ્મૃતિમાં, તેમના નિરભિમાનમાં તેમનો સંદેશો વાચીયે.

અનુવચન પરિષદ *

સ્વરાજ્ય મંડળના પ્રમુખ સાહેબ, બાઈઓ અને બહેનો,

આ પરિષદ કેટલાયે માસ પહેલાં સરાવી જોઈતી હતી. અનેક ઉપાધિઓને ક્ષીયે એ ન સરાઈ શકી. એની ઢીલમાં હું પણ કારણભૂત હતો તેની માફી માગું છું.

મને દિલ્લોરી થાય છે કે જે એક પક્ષને મારે ખાસ કરીને કહેવાનું છે તે પક્ષને હું અહીંયાં જોતો નથી પૂ. બહેન પાસેથી એ એમ સાંભળ્યું કે અનુવચન પઢી ગયેલા છે તેથી તેમાંના કેટલાક દાનર રહ્યા નથી, એવી અફવા ઉઠેલી કે જે અહીંયાં આવશે તેને સરકાર પકડી લશે. આવી અનેક પ્રકારની અફવાઓ દિન્દુસ્તાનમાં ઉડ્યાં કરશે. એ કોણ કહાડે છે તેની પણ આપણને ખબર નથી. પણ આવી જેઓ અસ્પૃશ્યતાને ધર્મ માને છે

* અમદાવાદમાં મળેલી ચોથી અનુવચન પરિષદના પ્રમુખસ્થાનેથી આવેલું ભાષણ; તા. ૧૩-૪-૧૯૨૧.

બન્યા. આપણા સંસર્ગથી મુસલમાનને પણ એ દોષ લાગ્યો. હિન્દુ મુસલમાન સામાન્યમાં પારીઆ બન્યા. દક્ષિણ આફ્રિકામાં, પૂર્વ આફ્રિકામાં, કેનેયામાં હિન્દુ એકલા નહિ પણ મુસલમાન પણ છે, અને એ બધા લગી ગણાય એટલું અધુરું આપ. અસ્પૃશ્યતામાંથી આવેલું છે.

મને આ સમયે મારી પ્રતિક્ષાનું સ્મરણ થાય છે. અસ્પૃશ્યતાને હિન્દુ સમાજ ન્યાયાં સુધી ધરાવાપૂર્વક ધર્મ સમજે છે, અસંખ્ય હિન્દુઓ અન્યત્રને અડવામાં પાપ છે, એમ માને છે ત્યાં સુધી સ્વરાજ આરાધ્ય છે. યુધિષ્ઠિર કુતરા વિના સ્વર્ગમાં જવા ના પાડેલી. એ યુધિષ્ઠિરના વંશજ હિન્દુઓ અન્યત્રને મુકીને સ્વરાજ કેમ મેળવી શકે ? ને ગુન્હાને મટાડે આપણે સંસ્તનતને રાક્ષસી માનીયે છીએ એવા ક્યો ગુન્હો આપણે અન્યત્ર પ્રત્યે નથી કર્યો ?

આપણે આપણા ભાઈઓ પછડાયાથી દૂષિત થયા છીએ. આપણે એમને ઘેટે ચલાવીએ છીએ, આપણે એમની પાસે નાક ધસાવ્યાં છે, રેલવેમાં આંખ લાલ કરીને એમને ધક્કો મારીયે છીએ, એના કરતાં અંગ્રેજ રાજ્યે શું વધારે કર્યું છે ? ડાયર આડવાયર પર ને આરોપ આપણે મુકીયે છીએ તેવા કયા આરોપ બીજા પ્રજા અથવા આપણે આપણી પર ન મુકી શકીયે એમ છે ? એ મેલમાંથી આપણે નીકળી જવું જોઈએ. ન્યાં સુધી એમ ન થાય ત્યાં સુધી સ્વરાજની વાત એ કેવળ વિતંડાવાદ છે. ન્યાં સુધી દુર્જનની રક્ષા ન થાય, એક મેણ માણસનું દિલ સ્વરાજવાદીને હાથે દ્રબાય ત્યાં સુધી સ્વરાજ નથી મળવાનું એ વિષે મારા મનમાં શંકા નથી. સ્વરાજનો અર્થ જ એ છે કે કોઈ પણ હિન્દુ કે મુસલમાન ઉદ્ધતાથી એમ ન માને કે બકરી જેવા હિન્દુ કે મુસલમાનને કચડી નાખીશું. એમ નહિ. થાય તો સ્વરાજ મળશે તે જ દિવસે આપણે તેને ખોઈ બેસીશું. અન્યત્ર જેવા દુર્જનની રક્ષા કરવાને બદલે તેમને કચરવા વગેરેના દોષોને ન્યાં સુધી આપણે કાઢી, શકતા નથી ત્યાં સુધી આપણે ઘેરતાં કરતાં, મથ કરતાં પણ નકામું જીવન ગાળીયે, છીએ.

પણ મને શંકા છે. હિન્દુસ્તાનમાં ભગતાં મને જણાયું છે કે ને દયા. વલસીદાસ શીખવે છે, જેનો વૈષ્ણવ ધર્મમાં લપટેરા થયો છે, જેનાથી સાગવત નીતરી રહ્યું છે, જેનાથી ગીતાજી ભાંગઈ રહી છે, તે દયા હિન્દમાં વધતી જ ચાલી છે. અત્યારે પણ ઉલ્કાપાત થઈ રહ્યા છે. અનેક અત્યાચારી હિન્દુ અને મુસલમાનો હજી પડ્યા છે. છતાં સરવાળો કરતાં હું જોઉં છું કે રહેમ વધી છે, દયા વધી છે, હિન્દુ મુસલમાનની વચ્ચે ઇશ્વર પ્રતિ છે. આપણે સરકારની અદાલતોના મોઢ છોડ્યો, વજીલાત અને સરકારી સાળાઓની બ્રમણાનો મોઢ છોડ્યો; એમ અનેક પ્રકારના મોઢ છોડી રહ્યા છીએ. મારો અવલંબ મને કહે છે કે જેને આપણે હલકા અને નિરક્ષર ગણીયે છીએ તે જ સાક્ષર છે. આપણા કરતાં તેમનામાં કેળવણી અને ધાર્મિકપણ વધારે છે. અત્યારની અવસ્થા પરથી એ જોઈ શકાય છે કે સ્વરાજ એટલે રામરાજ્ય—ધર્મરાજ્ય એવું મનાઈ રહ્યું છે. આ અવસ્થાને ને તદસ્પણે જોશે, તેને એ માલમ પડી જશે.

અન્યત્ર ભાઈઓને હું કહું છું કે હિન્દુ સમાજમાં એક વર્ષ પહેલાં આ બાબતમાં ને આપાત થતો, તે આજે નથી એ વિષે નિઃશંક રહેજો. પણ નિઃશંક / કોણ રહી શકે ?

ને લાયક હોય તે જ. હિન્દુઓએ તમારા પર અત્યાચાર કર્યો છે. વિવેકાનંદે આપણને કહ્યું છે કે અન્યને દબાવેલા નહિ પણ દબાવેલા છે. હિન્દુ સંસાર પણ અન્યનેને દબાવેલા પોતે કહ્યો છે. નેહારમાં હું અન્યજા સાથેજોને મળ્યો હતો. ત્યાં મેં પ્રશ્નની પ્રાર્થના કરેલી કે હું આવતો જાઉં જાઉં તો અન્યજા જ જાઉં અને તેમને પડતાં દુઃખો અનુભવું. હું બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય કે શૂદ્ર પણ નહિ પણ અતિશૂદ્ર જ જન્મવા ઈચ્છું છું. આજે ૧૩મીને દિવસે મેં આખો દિવસ ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરી કે મારાં પુરુષાર્થ, અન્યજાની સેવા, હિન્દુપણ અધૂરાં રહ્યાં હોય અને મારે જન્મવાપણું રહે, તો હું અન્યજા જાઉં. આ જ જાઉં મોક્ષ મેળવવા હું મથી રહ્યો છું. પણ જો તેમાં નિષ્ફળ નહીં તો જે દોષોને માટે હિન્દુ સંસાર જવાબદાર છે તે પણ મારે કાઢ્યે જ છૂટકો છે. તે બધા દોષો જો આજે ન નીકળે તો હું તમારામાં અવતરીને ઠરાવું. પાપખાનું સાફ કરવું એ મને પ્રિય છે. આશ્રમમાં અત્યારે ૧૮ વર્ષનો એક બ્રાહ્મણ બાળક પાપખાનું સાફ કરવાનું કામ સંભાળે તાલીમ દેવાની ખાતર કરી રહ્યો છે.

હિન્દુ સંસારનો મેલ તમે કાઢી રહ્યા છો એ વાત તમે સમજ લો. તમારામાં પવિત્ર આચારને ફાખલ કરો. તમે એવા પવિત્ર બનો કે કોઈને કંઈ કહેવાપણું ન રહે. સાચું ન મળી શકે તો તમારે ખાદે કે માટી વાપરીને કપડાં ઘોઘ નાખવાં. શરીર અને કપડાંમાંથી સ્વચ્છતાની મુગ્ધ આવવી જોઈએ. આ તો જોઈમાં જોઈ છે. ખીલ મોટાં ફૂલો તો કઠોવાં જ જોઈએ. તમે કેટલાક શરાબી બની ગયા છો, જુગાર ખેલી રહ્યા છો. બ્રાહ્મણો પણ જુગાર ખેલે છે, વ્યસિયાર કરે છે, શરાબી હોય છે. પણ એ કંઈ પતિત નથી ગણાતા; જ્યારે અન્યને પતિત ગણાય છે. અન્યને પોતાનો ઉદ્ધાર કંઈ હિન્દુ સંસાર પાસે મહેરબાની તરીકે નથી માગતા. હિન્દુ સંસારને ગરજ હોય તો અન્યનેનો સ્પર્શ કરે. મને વિશ્વાસ છે કે ચાર પાંચ મહિનામાં આપણે સાફ થઈ જઈશું. એમ ન થાય તો હું લણીરા કે જોકે મારા વિચારો સાચા હતા તો પણ મારી ગણતરી ખોટી હતી. હું પાછો કહીરા કે મેં ભૂલ કરી.

તમે હિન્દુપણનો ફાલો કરો છો, તમે શાશવત પડી રહ્યા છો. માટે તમારા પર જો ખીલ હિન્દુ અત્યાચાર કરે તો તેમાં દોષ ધર્મનો નથી, પણ ખીલ હિન્દુનો છે. એમાંથી છૂટવા તમારે પોતે શુદ્ધ થવું જોઈશે, શરાબ વગેરે છોડવા પડશે.

જણકરને શું કામ અર્ધપૂર્ય માનતા હશે ? તેઓ ચામડાનો ધંધો કરે છે માટે ? જો કોઈ ચામડાને માટે પ્રાણીનો વધ કરે કે ગામાંસ ખાય તો તે અધમ છે. પણ ચામડાનો ધંધો કંઈ અપવિત્ર નથી. તેના વિના ખેતી ન ચાલે જો તમારે પુરુષાર્થ કરવો હોય, જો તમે સ્વાસ્થ્યવાદી હો, તમારે તમારો ઉદ્ધાર કરવો હોય તો તમારે સ્વાસ્થ્યથી યત્ન જોઈશે. મેં મુંબઈમાં સાંભળ્યું કે કેટલાક અન્યજા સાથેજો અસહકારની વિરુદ્ધ છે એ અંગેજી સરકાર મારફતે જ પોતાનો ઉદ્ધાર રાખ્યે માને છે. આ જમણા મટાકવા સાર

અન્યજેની ખાસ સલામતી લાવવા કરવા મને એક લાઠી સૂચવે. મેં તેમને કહ્યું કે અન્યજેને એ બાબત સમજાવવાની જરૂર હોય જ નહિ. હિન્દુ ધર્મનો અનાદર કરી કોઈની ખુશામત કરીને તમે તમારો ઉદ્ધાર નહિ કરી શકો. તમારે સ્વાધ્યયી બનવું જોઈશે. તમારો ઉદ્ધાર તમારા હાથમાં છે. તમારે સ્વરાજ તે તમારી લાયકાત વધારવામાં રહેલું છે.

આખા હિન્દુસ્તાનમાં હું અન્યજે સાથે નિકટ સંબંધમાં આવું છું. હું જોઈ છું કે અન્યજ કોમમાં જે ચકિત રહેલી છે તે અન્યજવર્ગ પણ નથી જાણતો. અને બીજા હિન્દુઓ પણ નથી જાણતા. અન્યજેની પ્રવૃત્તિ કુમારિકાના જેવી નિર્દોષ છે. તમે વણવા, કાંતવા અને પીંજવાનો ધંધો શીખી લેજો. એથી તમારી ગરીબાઈ જશે. ન્યાં સુધી દરદારેશ રેંદીયાનું પૂજન નહિ થાય ત્યાં સુધી લક્ષ્મી આવવાની નથી.

ગાંધીજીમાં કહ્યું હતું તેમ તમને કહ્યું છું કે તમે પોતે જ ટેડ કંચા ને લાંબી નીચા એ ભ્રમણામાં કેમ પડ્યા છો ? ટેડ અને લાંબી વચ્ચે કંઈ ફરક નથી. એમનો ધંધો સામાન્ય સમયમાં પણ વજીલાતના જેલો કે સરકારની સેવા જેલો જ ખાનદાન છે.

હવે એકવાડ ન લેશો. એકવાડ ચોક્ષો છે એમ કહે તો પણ ન લેશો. દાણા લેજો, પશુ સોડા દાણા ન લેશો. વિતય અને માનપૂર્વક દેશ દાણા આપવામાં આવે તો લેજો. હું સૂચવું છું એટલો પુરુષાર્થ જો તમે કરો તો જેટલા મહિનામાં હું કહ્યું છું તેટલા દિવસમાં અસ્પૃશ્યતાનો દોષ નીકળી જાય. હિન્દુ સંસ્કાર પાપી નથી પણ અજ્ઞાનમાં પડ્યો છે. આ જ વરસમાં અસ્પૃશ્યતાનો નાશ થવો જોઈશે. જે જે કારણો માટે હું આજે છવું છું તે ગાયની રક્ષા અને અન્યજેનો ઉદ્ધાર. એ બે કામ થાય એટલે મારું મોક્ષ છે. ઉપર તમને સહાય થાઓ અને પુરુષાર્થ કરવાનું બળ આપો.

૧ પંજાબમાં ગાંધીજી

[૫. ૯૮ થી ચાંદ]

મીનવાર

બીજે દિવસે ગાંધીજી ખાજા લાહોર આવ્યા. સોમવારનો મીનવાર અહીં જ ગણાયો. આ મીનવાર અત્યારે ગાંધીજીને ખૂબ બિચારી રહ્યો છે. તે પ્રજા જ વેળાસર દાખલ થયો છે એમ કહેવું જોઈશે. 'દર્શન' તેમજ લાવણીથી ગાંધીજીને બચાવવા આ જ એક રામબાણી ઉપાસન નીવડ્યો છે. ન્યાં ન્યાં લોકો મીનવારની દર્શન જાણી ગયા છે ત્યાં ત્યાં આ દિવસે તેઓ સમજપૂર્વક પોતાનો દર્શનનો આમદ ઊઠી રે છે. આમ છતાં એક બેઠક સાંભળ્યા કે બોધ્યા વિના કેવળ 'દર્શન'ની વૃત્તિ ધનનારા કેટલાક તો ચડી આવે છે જ.

‘આમ’ આ મીનવાર ગાંધીજીને શારીરિક નિદ્રા આપે છે. પણ સારું માનસિક પ્રવૃત્તિ તે દિવસે બમણી વધે છે. ‘યંગ ઇડિયા’ તેમજ ‘નવજીવન’ નું સંપાદન મુખ્યત્વે ટ્રેનમાં મળતા કુરસેડના વખતમાં થાય છે એ કદાચ ‘નવજીવન’ નો સામાન્ય વાચકને કદાચ નહિ હોય. પણ હવે તો મીનવાર તે કાર્યમાં મોટો ભાગ લેવા લાગ્યો છે.

પણ આ વખતના મીનવારમાં એકાએક ભારિ વિશેષ પડ્યો. રવિવારે રાત્રે ‘રાવળપિંડી’ની નીકળતાં નાનકાના સાહેબમાં શુભરેલા ભયંકર હત્યાકાંડનો તાર ગાંધીજીને મળ્યો. આથી તેમને બારે કલાક યથા પડ્યો હતો. મીન છતાં એક શીખ ભાઈને બોલાવી તેમની પાસેથી મળી તેટલી બધી હકીકત તેમણે બહી લીધી. સાંજે મુલતાન જવાનું હતું તે મુલતવી રહ્યું અને મંગળવારનો દિવસ પણ મળી ચકાસું તેટલા શીખ ભાઈઓને મળીને નાનકાનાની વિગતો મેળવવામાં વીર્યો. ૨૬મીએ તો લખની ખિલાફત પરિષદમાં જવાનું હતું. ત્યાં જ આખ્યા પછી નાનકાના જવાનું ડરાની અમૃતસર તથા લાયલપુર થઈ અમે લખની ગયા. અમૃતસરમાં પણ સમાજગાંધીની આજ્ઞા વર્તી હતી. બાકી સ્વરાજ્ય આશ્રમમાં તો હબરેની લીટ થઈ જ અને સ્વરાજ્યનું ઉપરાણું પણ થયું.

શીખ પરિષદ

લાયલપુરની સભાઓ સવારના જ ઉઠેલાઈ. બપોરે ૩૦ માઇલ ઉપર ‘શી’ નામે સભે શીખોની એક પરિષદ હતી નાનકાનાના કાંડથી આખી શીખ દુનિયા ઉદ્દેશાયેલી હતી. પરિષદમાં શીખોએ ગાંધીજીની દાનવી ખાસ ઇચ્છેલી, જે ગાંધીજીએ સદર્પ સ્વીકારી. શ્રીના ‘દિવાન’ કોન્ફરન્સમાંના તેમના ભાષણનો સાર જ હું અહીં આપું છું :

“હું કશું કહું છું કે આપણું પવિત્ર સ્થળોનો કબજો આપણા હાથમાં હોવો જોઈએ. તે કબજો આપણે એક જ દિવસમાં લઈ શકીએ. પણ તે કઈ રીતે ? જો એક માણસ શુદ્ધારામાં ન જાય અને અપવિત્ર મદતોના અપવિત્ર હાથમાં એક પૈસો ન આપવામાં આવે તો તમે આજે જ તેઓ પાસે તમારું હજી કરાવી શકો. હમણાં જો તમે માનતા હો કે નાનકાના સાહેબના શુદ્ધારાનો કબજો તમારા હાથમાં છે તો તમે ભૂલ્યા છો. તે કબજો તો તમને સરકારી ફોન આપ્યો છે. હું તમારી પાસે સરકારી ફોન વડે અપાયેલ કબજો નથી ઇચ્છતો. તમને મળેલો કબજો છોડો કે જે મારી કહેવાની મતલબ નથી. પણ જો રીતે એ કબજો તમને મળ્યો એમાં થોડી નામોશી તો લાગે જ છે.”

આ મરવાનો વખત છે

“મને ચહીદોને મટિ વધું દુઃખ થાય છે. પણ હું બેસું છું કે આ રહનનો વખત નથી. આ મરવાનો વખત છે. અત્યારે તો છાતી ઉપર થાં ખાઈ આપણે સદા મરી શકીએ એમ ઇચ્છું છું. એવી વીરતા નાનાકાના સાહેબના ચહીદોએ બતાવી જણાય છે. પણ હું આપણો પણ દૈમ જોયા વિના નથી રહી શકતો. આપણને ખંમકાથી શુદ્ધારાનો કબજો

લેવાનો કરો અધિકાર ન હોય. જો મદદ તે લાયકપુરમાં આવીને લઘુમતસિંહને ક્તલ કીધા હતા તો તેમ ક્યાં પછી તે એક ધરીસર પણ કળજો ન, રાખી શકતા, પણ નાનકાના સાહેબમાં તો આપણે તેને તક દીધી. ગુરદારાનો કળજો આપણે ખામોશીથી જ લઈ રાખીએ આટલાં વર્ષે સુધી આપણે ચૂપ રહ્યા. શું એક વર્ષ વધુ રહી જવામાં હોય છે ?”

ગાંધીજીના ભાષણ પછી મૌલાના અબુલ કલામ આઝાદ બોલ્યા મૌલાના સાહેબના ભાષણમાં હંમેશા રસ અને અરણી વિદ્યતા રહ્યાં હોય છે. આ ભાષણમાં તેમણે હિન્દુસ્તાનને મોટા ગુરદારાની વપમાં આપીને શીખોને કહ્યું કે “હિન્દુસ્તાનનો જ કળજો આપણા હાથમાં નથી તે ગુરદારાનો કળજો આપણે લઈ રાખીએ તો નાનાકાના જેવા ગુરદારાનો કળજો લેવો એ તો રમતવાત ગણાય.”

લખનો

ત્રીથી પાછા લાયકપુર આવ્યા અને લખનો ગયા અહીં મો મદમદઅલીના પ્રમુખપણાની લખનો જીલ્લાની ખિલાફત પરિષદ હતી. મુસલમાનોમાં અસહકાર હવે ચર્ચાસ્પદ વિષય તરીકે મંદી ગયો છે. અહીં આ ગાંધીજી વકીલો તથા વિદ્યાર્થીઓ વિષે બોલ્યા “વકીલો તેમજ વિદ્યાર્થીઓ વિષે જરૂરી કરવાનું તેટલું આપણે કરી શક્યા. એ દિશાએ વિશેષ દીક્ષા લઈ કરવામાં આપણે જાતે હવે દોઢાઈ રહેવાની અગત્ય નથી રહી. જેટલે સુધી આપણે આપણો અવાજ પહોંચાડી શક્યા છીએ તેટલાથી જ સંતુષ્ટ છું. જ્યોતે આપણે મનાવી નથી શક્યા તેઓને સ્વેચ્છાએ અસહકાર કરવો હોય તો કરે. વકીલાત કરતા વકીલો તેમજ સરકારી નિયામો જતા વિદ્યાર્થીઓની પ્રતિષ્ઠા નથી રહી. તેઓમાના ધણા પોતે કળસ કરે છે કે તેઓ ગુંહો કરે છે. આટલું આપણે મટિ બસ છે જેટલે દરજ્જે વકીલોની તેમજ સરકારી નિયામમાં જનારા વિદ્યાર્થીઓની પ્રતિષ્ઠા ગઈ તેટલે દરજ્જે સરકારની પણ ઓછી થઈ.”

સ્વદેશીપણાનો નમૂનો

આ પરિષદમાં પાશ્ચાત્ય ઢબનો સંપર્ક ત્યાજ થયો હતો. મોટી જુડો છોડી અંગ્રેજીમાં બોલવાનું હવે કોઈને સૂઝે ‘પણ શાનું ?’ ધણા વક્તાઓ અંગ્રેજીની કરી મદદ વિના જુડો વસ્ત્રવસ્થાને સિવાય પહોંચાડી શક્યા. પરિષદમાં મેન્જુરશીનું નામનિશાન નહોતું. બધા દેશી ઢબના ગાદીતકીઆ હતા, જોકે ગાદીના ગલેડ ખાદીના હતા એમ તો હું નથી કહી શકતો. પ્રમુખનાં વસ્ત્રો પણ ચોખા સિવાય ખાદીનાં જ હતાં મૌલાના શૈક્ષવઅલી પોતાને મટિ ખાસ શીવડાવેલ ભૂરા રંગની ખાદીના પોષાકમાં આવ્યા હતા. પં. મોતીલાલ નેહરુ તો હવે પોતાનાં અને ખાદીનાં અંગરખા પહેરતા થયા છે! હવે તેઓ શુદ્ધ કારમીરી બ્રાહ્મણ લાગે છે. પં. જવાહરલાલ નેહરુ તો આ ગ્રોયાકમાં ભૂના થઈ ગયા છે. તાળીઓના પાશ્ચાત્ય રિવાજ પણ અહીં વર્નિત હતા આ પ્રમાણે આ પરિષદ સ્વદેશીપણાનો નમૂનો હતો મો-અબદુલ ખાદી સાહેબ આ પ્રસંગે જરા ખીમાર હતા.

નાનકાનાની યાત્રા

ખીજ સંજે પાછા ઉપડી ગાંધીજી સીધા નાનકાના સાહેબ ગયા. મો સૌંતઅલી સાથે હતો. સ્ટેશનથી ઉતરી પગપાળા ચુકદારા ગયા. એ યાત્રાનું વર્ણન તેમજ ખાતસાજી અને તેઓએ આપેલી સલાહ તેઓ જાતે 'નવજીવન'ને આપી ચૂક્યા છે. એટલે તેની પુનરુક્તિ અહીં નહિ કરું.

શીખો આગળ એમણે કહેલું, "દુનિયાનાં એકે ભાગમાં એકે નિર્દોષ માણસ માયોં જાય અને હું જીવતો રહું એ હું સહન નથી કરી શકતો. ડેટલાંક દુઃખો હું જો જોઈ રહ્યો છું તેવાં દુઃખનું હું નિવારણ ન કરી શકું" ત્યારે મને આપવાત કરવાનું મન થાય છે." પણ તેમ કરવાથી પાપ થાય એ જાણી હું ધીરજ રાખું છું." શીખોએ ઘણી નમ્રતા અને વિનયથી તેમનાં વચનો સાંભળ્યાં. ગાંધીજીના બાપજી પછી તેમને ચુકદારાનો આખો પ્રદેશ બારીકથી દેખાડવામાં આવ્યો. સંજે ઉદ્વિગ્ન મને લાહોર પાછા ર્યાં અને ખીજે દિવસે મુલતાનનો વાયટો પૂરો કરવા ગયા. મુલતાનમાં વીસેક હજાર રૂપીયાના સ્વરાજ્ય ફાળા માટે વચન મળ્યાં. તા. ૫મીએ સવારે લાહોર પહોંચી તે જ દિવસે બે ત્રણ કલાકમાં શિયાળકોટ જવા ઉપડ્યા.

શિયાળકોટના સન્ત

આ શહેર અત્યારે પંજાબનું શિરતાજ ગણાવાને લાયક છે. નેતાઓની વધારે પડતી સંખ્યા, તેમની વચ્ચે મતભેદ, દ્વેષ તથા હરિકાષ, ખરે કામ મુકી મહત્ત્વ વગરનાં કાર્યો તરફ વધારે લક્ષ, હિન્દુમુસલમાનો વચ્ચે ઝગડા—આ આપણાં સારામાં સારાં શહેરો વિષેની સામાન્ય ફીઆલો છે. શિયાળકોટ એ બધા દોષોથી મુક્ત છે. ગાંધીજી ત્યાં એક જ વ્યક્તિ ઉપરની તેમની અસીમ શ્રદ્ધા તથા પ્રેમથી જવા પ્રેરાયા હતા. તે વ્યક્તિ આગા સફદર. શિયાળકોટના શોહા તેમને વિષે કહે છે, 'યે હમારે મહાત્માજી હૈં'. હિન્દુમુસ્લીમ તરફના સમભાવ ઉપર તેમની આખી પ્રતિષ્ઠા બંધાયેલી છે. આ શહેરમાં એક મોટી હાઈ-સ્કૂલ અને એક ખીજ પ્રાથમિક શાળા રાષ્ટ્રીય કરવામાં આવેલી છે. એ બંને મુસલમાન શાળાઓ છે. પણ હવે તેમાં હિન્દુઓને પણ પ્રાથમિક શાળામાં દાખલ કરવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૧૩૦૦ છે અને ખીજની ૮૦૦ છતાં બંને શાળાઓએ આનંદો ફાગવી દીધી છે. અહીંથી પાછાલાહોર યદ્ય ગાંધીજી જલંધર ગયા. જલંધરમાં મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી ગાંધીજીને માનવત્ર આપવામાં આવેલું. આ પગલું ઘણી મ્યુનિસિપાલિટીઓ નીડર યદ્ય હવે સ્મતનત્રપણે સેવા લાગી છે. અહીંથી જ મોટરમાં હોશિયારપુર જઈ આવ્યા. ત્યાંથી અંબાલા આવ્યા. હુધિયાનાં પણ જઈ આવ્યા. ફરકને માત્ર થોડા થોડા કલાક જ આખી સફાયેલા ફરક જગાએ સ્વરાજ્ય ફાળાનું ઉપરાણું થયું. અંબાલાથી તા. ૮મીની રાત્રે નીકળી તા. ૧૦મીએ ગાંધીજી મુંબઈ આવ્યા અને તે જ દિવસે ત્યાંથી નીકળી ઉપરાઉપર સાત રાત્રિઓ ટ્રેનમાં બીત્યા બાદ બે દિવસના વિશ્રામ માટે આશ્રમ આવ્યા.

રામાનુજ

તા. ૨૪-૪-૧૯૨૧

૩. ભેદનીતિ

સર વિલિયમ વિન્સેટ હેલ્લી વડી ધારાસભામાં અસહકારની પ્રવૃત્તિને લગતું જે ભાષણ કર્યું તે હરકોઈને દુઃખ પમાડે એવું છે. હું તો એવી જ ઉમેદ રાખી રહ્યો છું કે એમના આતમીયારો વગ્નરિયાત વિષે એમને સાવ અધારામાં રાખતા હશે અને તેથી એ ભાષણ એમની નફટાઈ કરતાં એમના અજ્ઞાનને જ વધારે દર્શાવતું હોવું નોંધ્યે.

ભાષણમાં અથગી તે ધૃતિ સુધી સરકારના સપ્તીના ધોરણનો બચાવ કર્યો છે. હકીકતોને મારીમચીને પોતાને નોંધતી શકલની બનાવવા મથા નથી સુકી. નથી મળી ત્યાં પાયા વગરની બીંતો ચણી છે. લોકોને સત્વગ્રસ્ત કરવાનો અને અસહકારીઓના હેતુઓ વિષે ગેઝસનજ દેલાવવાનો જ એમાં પ્રયત્ન છે.

સર વિલિયમનું કહેવું છે કે 'સરકારને અટકાવી પાડવાનો અસહકારીઓના હેતુ તો ભડેર જ છે અને એ હેતુ ખર લાવવાના પ્રયત્નમાં ન્યાં ન્યાં ક્ષયિ પ્રબળીય અસન્તોષની તેમણે મેર ફટતી જોઈ છે ત્યાં ત્યાં પોતાને માર્ગે તેના ઉપયોગ કરી લેવા તેઓ ચૂક્યા નથી.' હવે ખરૂં જોતાં સર વિલિયમની આ બન્ને વાતો માત્ર અરધી જ સાચી છે. સરકારને અટકાવી પાડવી એને અસહકારના સુખ્ય હેતુ તરીકે કોઈએ કયયિ વર્ણવ્યો નથી. સુખ્ય હેતુ તો છે પ્રબળી આત્મશુદ્ધિ. અલખત, એવી આત્મશુદ્ધિનું સીધું પરિણામ. એ આવી શકે કે જે સરકાર અમારા દુર્ગુણ અને દુર્ગુણતાઓ ઉપર જ નભતી હોય તે અટકી પડે. એ જ પ્રમાણે ગમે તે કારણસરનો પણ ન્યાં કયાયે અસન્તોષ જોયો ત્યાં તે અમારે કામે લીપરી લેતાં અમે આચકો નથી જાણો એમ કહેવું એ પણ ભવંકર અર્થસત્ય દુગ્ધાલું દહેવાય. ન્યાં બ્યાજળી કાણસર પ્રબળા અસન્તોષ જોયો ત્યાં તેના રેકાયા અમારી અસહકારની હિમાયત અમે વધુ મજબૂત કીધી એમાં નવાઈ નથી. પણ ગમે તે કારણસર દેલાયેલા હરકોઈ અસન્તોષનો પોતાના કાર્યને માટે ઉપયોગ કરી લેવાની લાલચમાં ન પડવા, અસહકારીઓ, ઢકક રીતે ખખરદાર રહ્યા છે. અમારા કાર્યને અમારે ચેતાને હાયે નખજું ન થવા દેવાની ખાતર પણ અમે એવો રસ્તો લેતા અચકાધ્યે.

આનો દાખલો પણ શોધવા દર જવું પડે તેમ નથી. ખીજા જ વાક્યમાં સર વિલિયમ કહે છે: 'ન્યા ક્યારે મજૂરો અને માલીકો વચ્ચે કંઈ ખટરાખ દેખ્યો કે એ અસન્તોષ અને કડવાશને કૃષ્ટી કૃષ્ટીને સળગાવવા આ અસહકારીઓના આડતીઆઓ જાણે દોડ્યા જ છે.' આ ખોટી વાત છે, એટલું જ નહિ પણ આમાં મજૂરો અને માલીકોને અસહકારની સામે ઉઠાડવાની ઉશ્કેરણી પણ રહેલી છે. અસહકારનું તો એ ધોરણ પ્રસિદ્ધ જ છે કે મજૂર અને માલીકો વચ્ચેના ઝગડાઓને રોજદારી લાભ ન લેવો. અસહકારીઓ ન્યા ન્યા એ બે વર્ગો વચ્ચે પડ્યા છે ત્યાં ત્યા જન્મેના સરખા હાત જેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. અમારી શુષ્કુષ્ક અમને છોડી ગઈ હોય તો જ અમે એમ મજૂરો અને માલીકોને એકબીજા સામે લડાવી મારવાનો પ્રયત્ન કરીએ. એમ કરવામાં તો સરકારને માલીકો અને મજૂરોને અંદર અંદર એકબીજા જોડે વઢાડી મારવાની અને પરિણામે દેશ ઉપરનો તેમનો પંજો મજબૂત કરવાની અમે આવતી જ તક આપીએ.

ઝરીઆમાં જ જુઓ, એક મોટી હડતાળને વધુ ફેલાતી અટકાવનાર એક અસહકારી જ હતો. કલકત્તાની હડતાળમાં પણ નરમાશની સલાહ આપનાર અસહકારીઓ જ હતા. ન્યા ન્યા હડતાળીઆઓનું પગલું બ્યાનખી હરો, ખાનદાનીને શોભતું હરો, ત્યાં ત્યા તેઓ તેમને સહાય કરવામાં પાછી પાની નહિ કરે. ન્યા ન્યા ગેરબ્યાનખી કારણસર હડતાળ પડી હરો ત્યાં ત્યા તેમણે હમેશા મદદ આપવાની ના પાડી છે. સર વિલિયમ કહે છે, "ન્યા બે કોમ વચ્ચે કડવાશ ઉભી થઈ છે ત્યાં આ અસહકારના એલચીઓ તેમની બદસલાહનું બાતું લઇને પેહોચી જાય છે." સર વિલિયમને ખબર હોવી જોઇએ કે પોતે જુદાજુદા આચરી રહ્યા છે. અંગ્રેજો અને હિન્દીઓ વચ્ચે અત્યારે યોડી કડવાશ છે ? જલિયાંવાલાની યાદ અંકોરાન જાગતી છે. પણ 'આ એલચીઓ' તો ન્યાં અને ત્યાં શાન્તિ અને સુલેહના જ ફિરસ્તાઓ હોવાનું દેખાયું છે. દરેક જગાએ એમણે અવિચારી ટેળાં-ઓને ઘેલાં બનતાં રાક્ષાં છે. અને હું તો એટલે મુખી કહીશ કે અસહકારની વૃત્તિને આજ ન વર્તતી હાત તો શ્રાવે તેટલી ડાયર-ઓડવાયરલાહીઓના 'દોર ચાલ્યા હોત તોપણ અત્યાર મુખીમાં કેટલાયે વધુ નિર્દોષનાં લોહી રેડાયા વગર ન રહ્યા હોત.

પણ અસહકારીઓનું સૌથી મોટામાં મોટું પાપ જ એ છે કે તેઓ જે જુદાઓ તેમને લાતો મારી તેને સૂમવા ના પાડી રહ્યા છે, અન્યાયી ન્યા સુધી ફરેલા

અન્યાયની ખુલાસા રાખેલા તો આ ન કરે ત્યાં સુધી તેમનો સહકાર કરવા ધનકાર કરી ગયા છે. જોકે એક અપમાન પામેલી, જાળી, પ્રજાને 'અંગ્રેજ' લોકો પડે તો કાપ તેમની ઉપરથી કાઢીને એ અંગ્રેજોનો હાથ ચાલતા રાજ્યતંત્ર ઉપર વાળી દેવા માટે આશીર્વાદના સહકાર તો અસહકારીઓ જ છે.

પણ સર વિલિયમ 'બેદ કરો અને ભોગવો'ની કુટિલ મેદનીતિને અણીશુદ્ધ સાગોપાગ ન આચરે તો ખીલુ આચરે કાણુ? સર વિલિયમ બખાજે છે: "ન્યા જમીનદારો અને કિસાનો વચ્ચે ટંટા ઉઠે છે—સમુક્ત પ્રાન્તોમાં હમણા જ આપણે ન જોયું?—ત્યાં પણ આ મેતાનના સાથીઓ અશાન્તિ પ્રવર્તાવવા અને અધાધુધી મચાવવા દોડી ન્યા છે." સર વિલિયમ જણવું જોઈએ કે કિસાનોની હીલચાલ પંડિત જવાહરલાલ નેહરુની દેખરેખ હેઠળ ચાલી રહી છે અને પંડિત જવાહરલાલજીનો સર્વોપરી હેતુ કિસાનોને સૌથી પહેલી ધીરજ અને શાન્તિ ફેળવવાની તાલીમ આપવાનો છે. સર વિલિયમ આ બોલીને જમીનદારોને અસહકારની પ્રવૃત્તિની સામે ઉઠાડવાનો જ ચોખ્ખો પ્રયત્ન કર્યો છે. સદ્ભાવે જમીનદારો શું, કિસાનો શું, સૌ કોઈ હવે સમજે છે કે ન્યા સુધી તેમની વાત વ્યાજબી છે ત્યાં સુધી અસહકારીઓ તરફની ખીક ગાખવાનું તેમને કશું જ કારણ નથી.

સર વિલિયમ આગળ કહે છે: "આ હીલચાલ દેખીતી જ નાશકારી છે. હું ન્યાં સુધી જોઈ શક્યો છું ત્યાં સુધી એમાં પ્રજાના હિતના ચણતરનો કશો મસાલો જ નથી." કોહી ગયેલા અવ્યવસ્થે કાપી કાઢનાર સર્જનની પ્રવૃત્તિ જેટલે દરજ્જે નાશકારી કહી શકાય તેટલે દરજ્જે આ પ્રવૃત્તિ પણ અલગત નાશકારી છે. પણ સર્જનના નક્કરતા જેમ રોગીની તદુરસ્તીનું ખીજ છપાવેલું છે તેમ આ નાશકારી પ્રવૃત્તિમાં પણ નાશકાર્ય પ્રજાકીય સુધારાનું ચણતર, છપાવેલું છે. દારૂનિષેધની પ્રવૃત્તિ કેવળ નાશકારી છે શું? આજ ન્યા ત્યાં રાષ્ટ્રીય શાળાકોલેજો ઉભી થઈ રહી છે તે બધી નાશની નિશાનીઓ છે શું? પ્રજામાં ધૈર્યદેવ જે હજારો રેડીયા પ્રતા થયા છે, તે પ્રજાની આબાદીનું ચણતર નહિ તો, પ્રજાની પાયમાલીની નિશાની છે શું? એનાથી તો પરદેશી સત્તાના પગ ભાગવાના જ; પછી એ સત્તા લેકેશાયરની હો કે જાપાની.

શ્રીમંત-સુશિક્ષિત અને આત્મપ્રજ્ઞ વચ્ચે બેદ પડાવવાનો પ્રયત્ન 'ક્યાં પછી પ્રજાની નાદારીના, અરસપરસના કુસંપના અને વિદેશીઓના દુઃખલાનાં બીહામણાથી ભરેલા' ભારીને મર વિલિયમ "અન્ને વર્ગને દિર્ઘ અનાવી દેવા મથે છે. હિન્દુ-

મુસલમાન એકતા શુ એવી મૂંઝાણ વસ્તુ છે કે અંગ્રેજો તેમની તોપલવારો સમેત હિન્દુસ્તાનનો કિનારો છોડશે તેની ધડીએ આપણે એકબીજાના ગળા કાપના જેસી નશુ ? શુ સાં વગસ પહેલા આપણે આજે છીએ તેના કગતા આપણુ પોતાનું રક્ષણ કરવાને ઓઝા સમર્થ હતા ? એટલું જ નહિ પણ પાશ્વત્ય દિસાએ આજે આપણે નેટલા દુર્બળ છીએ તેજા અગાઉ કદી નહોતા એ શુ સાચુ નથી ? હું અનેક વેળા કહી ગયો છુ કે સ્વગજની સ્થિતિ જ આપણામા સ્વરક્ષણની તાકાત મૂલ્યવે છે, અને જે પ્રજા પોતાનું રક્ષણ કરવાને સમર્થ નથી તે તુગ્તના અને સપૂર્ણ સ્વગજને માટે પણ પાત્ર ન હોઈ શકે આ એક જ વામ્મથી સગ વિલિયમે મિટિય રાજ્યને અનબજુતા પણ યથાર્થપણે વગોલી દીધુ છે અને એ રીતે એ રાજ્યને મુધાગવાની, નહિ તો તેના અન્ત આણુવાની અગત્ય સિદ્ધ કરી આપી છે મે મૂલ્યવેલા માર્ગે—એટલે કે આપભોગ અને આત્મબળને રસ્તે—પ્રજામા આજે પોતાનું રક્ષણ કરી લેવાની તૈયારી છે. સગ વિલિયમે મૂલ્યવેલા માર્ગની ગણતરી મુજબ હિન્દુસ્તાનને મળેલા મુધારા હેઠળ તો મો વરસે પણ હિન્દુ દુનિયાની પ્રજા ઓના સામટા સઘ સામે પોતાનું રક્ષણ પોતે કરી લેવા નેટલું શક્તિમાન થાય એવુ નથી. એ દિસાએ તો હિન્દને જટકનાર અને તેનામા નાદારીની લાગણી પેદા કરવાના જેડીઓ મુધારા મળતા વધુ જ મજબૂત બની છે. સગ વિલિયમે હિન્દુ સ્તાનમા કરોડોની મૂડીઓ રેડીને પડેલા અનેકોના હિત ઉપર અસહકારને લીધે ઝમૂમી રહેલી પાયમાલી વિષે લાખી પડિતાઈ કરી છે. સગ વિલિયમને યાદ દેવડાવવુ જોઈએ કે હિન્દુનુ સૌથી મોટુ હિત—એનુ આર્થિક સ્વાવલંબન તો આ પગેશી રાજ્યને કારણે કેદહાડાનુયે પાયમાલ થઈ ચુક્યુ છે, અને સર વિલિયમે દોરી આપેલા આ માર્ગ તો આજે હિન્દની નિર્ધનતાને કેવળ વધારે જ.

સગ વિલિયમે અસહકારીઓના હેતુઓને કાળા ચીતરવાની જેમ કમાલ કરી છે તેમ તેમની કાર્યપદ્ધતિઓને પણ તેમણે બદશક્લ કરવામા મણા નથી ચુકી. કેળવણેલા લોકોને અસહકારમા જોડવાના પ્રયત્નોમા અમે નિષ્ફળ નીવડ્યા છીએ એ સાચુ નથી. શિક્ષિતવર્ગે અસહકારને આપ્યો છે તે કંરતા વધુ પ્રમાણમા જવાબ આપવો જોઈતો હતો એ હુ કબૂલ કરૂ છુ, પણ હુ અવરય કહીત કે તેમનો બહોળો માગ મનથી સપૂર્ણ અસહકારી બની ચુક્યો છે, જોકે પ્રત્યક્ષ અઅહકારમા પડવા નેટલું બળ અને તેટલા આપભોગની તાકાત તેમનામા નથી આવી આમવર્ગમા તો અમે આરબથી જ કામ કરવા લાગી ગયા છીએ. એમને જ અમે અમારી

મુખ્ય પૂછ ગણીએ છીએ, કાગ્યુકે અન્તે એમને જ અગળ મેળવવું રહ્યું છે સ્વરાજ એકલા શ્રીમન્ત કે બહેલા વર્ગની જ જોડે નિસમન ધરાવનારી વાત નથી. એ બંને વર્ગે સ્વરાજની હરકોઈ ચોજના આગળ પોતાના અગત હિતસબ્બે ગોણું માનવા ગ્લા અને આમપ્રજમા ઘટતા પ્રમાણમા સયમ અને તાલીમ આવેલા અમે જોઈશું તે જ ઘડીએ જરૂર જણાશે તો જે સરકારે તેમના ક્યાણુ સામુ કોઈ દહાડો ખરી રીતે જોયું નથી અને જેણે તેમને હરહમેશ નીચો-ચા છે અગર એવા નીચોવવાની સામે યવાના જ્યારે જ્યારે પણ કશાએ ચિહ્ન પ્રજાએ બતાવ્યા હશે ત્યારે ત્યારે તેમને કાળો કેર વર્તાવી દાખી દીધા છે, એવી સરકારને કરો આપતા અટકવાની સલાહ આપતા પણ અમે પાછી પાની ફરવાના નથી

અસહકારની સામે સરકારની પ્રવૃત્તિને વર્ણવતા તો સર વિલિયમની કૃટિલતાને કેવળ ભરતી જ ચડી છે. હિન્દુક્ષણુ કાનુનનો તેઓ કોઈને નુકસાન ન કરનારા અને લોકોને ખુનામરૂં કરતા વારનારા માણસો સામે ઉપયોગ નથી કરવા માગતા તેમની સામે તો તેઓ સામાન્ય કાયદાની કલમેનો અસામાન્ય ઉપયોગ માત્ર કરી રહ્યા છે અને આમ કાયદાની ઝાઝા એવી રીતે નીકળનારા હુકમોની સામે ન યવાના અસહકારીઓના નિશ્ચયથી આવતી જ મળનારી છૂટનો તેઓ ખાસ લાભ લઈ રહ્યા છે. આ અગવળખેરોને સ્વરાજ આપીને સતોખવા તેઓ તૈયાર નથી, કારણુ તેમ કરે તો દેશ આખામાં અધાધુધી વ્યાપે ને ? પબ્લમ અને ખિલાફતના જે જે મહાઅન્યાયોને લીધે આખા દેશભર આવડો અસન્તોષ વ્યાપ્યો અને જે આજે હિન્દના શરીરમાં બે જાલીમ વિષ તરીકે કામ કરી રહ્યો છે તે તરફ આખ સરખી ફેરવવાની તેઓ તરદી નથી લેતા ખિલાફતના વચનો પગાય અને પબ્લમનો જખમ રૂઝવવામાં આવે તો હિન્દુસ્તાનની ઉપર કંઈ બચાનક આપત ગુજરવાની છે એ તેઓ નથી જણાવતા.

અન્તમાં ધરલામ તેમજ હિન્દ માટે સપૂર્ણ ખાનદાનીની લડત લડી રહેલા અલી ખીરાદરો ઉપર અશિષ્ટ અને બગર્ણુ દુમલો કરીને, તેમજ 'ચાકુમહસન નામના એક ગૃહસ્થ' ઉપર એથી પણ વધુ શિષ્ટાચારશન્ય દુમલો કરીને તેમજ તેમની પત્નીની તુર્ક જાતિના મર્યાદારહિત ઉલ્લેખ કરીને સર વિલિયમ પોતાના આ અસામાન્ય બાપજના સિખર ઉપર કળશની શોભા અડાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

હું આરબે જ કહી ચુક્યો છું કે સર વિલિયમ વિન્સેન્ટનું બાપજુ વાયલુ જ મને દુઃખદાયી હતું એથી પણ વધુ દુઃખદાયી મારે માટે, તેમના બાપજુની આ ચર્ચા

દેરવાનું ચક્ર પડ્યું છે. વાયકને હું ખાતરી આપવા છું કે બાપામાં સંયમને હું જાણુ તો છતાં આ બાપણની આગળ મારી સંયમચક્રિતને જેવું તેવું તણાવું નથી પડ્યું. સર વિલિયમને બજવી બતાવેલી આ મહાન અદ્ભુત કૃતિનો ચચાર્થ ચિતાર આપે એવાં મંથ્યાબંધ વિશેષણોને આ લેખમાં મેં પ્રમત્તપૂર્વક વપરાતાં ટાળ્યાં છે. શિવ શિવ !

૬ સાચી સમજણ

ન્યારે ન્યારે મારા મિત્રોને હું અસહકારની પ્રવૃત્તિના અવળા અર્થ લેતા જોઉં છું ત્યારે ત્યારે મને એક સુપ્રસિદ્ધ અંગ્રેજ બજનની કડી યાદ આવે છે : 'ન્યારે ધૂમસ કડી જશે તે વાતાવરણ સ્વચ્છ થશે ત્યારે આપણે એકબીજાને અધિક પીછાનીશું.' એક મિત્રે 'સર્વન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા'એ ગઇ તા. ૧૪ મીના અંકમાં અસહકાર ઉપર દરેલી ટીકાના ફકરા મોકલી આપેલા લખણું જ મેં જોયા. કાગળ પર દરેલા ફરાવો અને ફરાવોના હેતુઓ કાગળ પર સમજાવવામાં પણ શો અર્થ સરે એમ છે ? જોતજોતામાં વરસ પૂરું થશે અને અમારા સળેટાના કરતાં અમારા કાર્યો જ અસહકારનો અર્થ વધુ સમીપે સમજાવશે.

મારે હિસાબે તો અસહકાર ક્યાયે અટક્યો જ નથી, અને ન્યાં સુધી સર-કાર ખિલાફત અને પંજાબની સામે દરેલા અપરાધોની તોખા ન કરે અને ન્યાં સુધી હિન્દુ રાજ્યતન્ત્ર પ્રજાના અવાજનો પડ્યો ઝીસે એટલું ન પહોંચ્યાં ત્યાં સુધી અટકવાનો પણ નથી. અલગત, ખિતાબો, અંદાસતો, શાળાકોલેજો અને ધારાસભાઓની ઇન્દ્રજાલમાયી તો પ્રજાને છોડવ્યે જ છૂટકો હતો; અને મને એમ પણ લાગે છે કે આ બાજતોમાં રાષ્ટ્રીય પંથે શોભામયો જ જવાબ વાલ્યો છે.

તેમણે ખિતાબો રાખ્યા નથી, વડીલાત ન છોડેલા કોઇ રાષ્ટ્રીય પ્રજાના વડીલની અસહકારીઓ વચ્ચે જાહેર પ્રતિષ્ઠા રહી નથી. શાળાકોલેજોમાંથી છોડારાહકારીઓ ઉડી ગયાં છે. તેઓ અત્યારે પોતાની ઉપયોગિતા સિદ્ધ કરી આપવામાં પગાત નથી અને કસોટીનો જખત આવશે ત્યારે પોતાના આત્મચર્યથી હુનિયાને આકત કર્યા વગર રહેવાનાં નથી એ વિષે પણ મારા મનમાં શંકા નથી. જોઓ ધારાસભાઓનો બાહકાર કરી બહાર રહ્યા છે તેઓ પણ — જો જોનારા જોવાની દરકાર કરશે તો જોઈ શકશે — ધારાસભાઓમાં રહીને પ્રજાની જે સેવા, ન કરી શકત એવી સેવા બજાવી રહ્યા છે. જે યોડાઓએ 'ખિતાબો ત્યાગ્યા છે તેમણે અંધો બાંધ્યા છે અને બીજાઓને રસ્તો બતાવ્યો છે. ખમીર-રોડીમાં ફેલાય' તેમ આ

બધું પ્રજ્ઞેના દેલાતું જાય છે આ આસ વર્ગોને લખ્યે તો એમનામા હવે ભાષણો દ્વાગ
અસહકારનો પ્રચાર કરવાની લગીરે જરૂર નથી ગી. જેમણે ખિતાબો છોડ્યા છે,
શાળાકોલેજો કે અદાલતધારાસભાઓનો ત્યાગ કર્યો છે તેમનું વર્તન અને તેમનું
ચારિત્ર્ય જ ત્યાં ભાષણોના કરતાં વધુ અસરકારક કામ કરશે. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણસંસ્થાઓ
વધતી જ જાય છે વિદ્યાર્થીઓનો શાળાકોલેજોનો ત્યાગ ચાલુ જ છે. આ
આખતમા અવારનવાર સરકાર તરફથી ગ્લૂ કરવામાં આવતા આક્રમક સંદર્ભ ચાપ
ખવડાવનારા હોય છે. હમણા જ કેમ એક ધારાસભાના સભાસદે શાળાકોલેજો
છોડેલા વિદ્યાર્થીઓની સખ્યા વધુ હજારથી ઓછી જણાવ્યાનું મને યાદ છે ! આમા
જે હજારો વિદ્યાર્થીઓ રાષ્ટ્રીય સંસ્થામા ફેરવાઈ ગયેલી સંસ્થાઓમાં બંધી રહ્યા
છે તેનો કશો જ હિસાબ ગણવામા નથી આવ્યો દેખાતો. વકીલાત, છોડનાગ
વકીલોની સખ્યા પણ ધીમે ધીમે વધતી જ જાય છે. ગત્ર જુલાના ૨૮ અને
ધારવાડના ૧૦ વકીલોએ વકીલાત છોડ્યાની ખબરો તાજ છે. ખિતાબો પણ હજુ
છોડાતા જાય છે, અને બીકણુ તેમજ સાવધ લોકો પણ જેમ જેમ આ પ્રવૃત્તિ એ
પ્રજ્ઞનો ગંભીર ધર્મવૃત્તિભર્યો પ્રયત્ન છે અને તે વૃત્તિ પ્રજામાં દિવમે દિવસે ઘ
કતી જાય છે એ સમજશે તેમ તેમ પોતાના ખિતાબો છોડશે.

મને તો લાગે છે કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં જે જે કંઈ બન્યું તે બધું અહીંની
સંસ્તમા પણ બને તો નવાઈ નહિ. તેમ ન બને તો જ કંઈક નવાઈ લાગે. દક્ષિણ
આફ્રિકાની સંસ્ત એકમતે પસાર થયેલા કરાવના પાયા ઉપર ચડે ગયેલી. ન્યારે
પહેલી જુલેશ જમી ત્યારે મોટો ભાગ મોળો પડ્યો. માત્ર ૧૫૦ જણ જેલના
કમેદવાર બનવા સારૂ ખાડી રહ્યા. પછી વચમાં માંડવાળની વાત ચાલી. વળી બગાણ
પડ્યું. વળી પાછી સંસ્ત જમી. અમે યોડા સિવાય કોઈને લોગતું નહોતું કે આ
આગળીને ટરવે ગણાય એટલા લઈવાઓનો સાથ દેવા આણીને વખતે કોઈ નીકળી
આવે. બસ, સંસ્તનો છેડો અંક મોળ જેલના જત્રાણુ સ્ત્રીપુરુષોથી થયો. પણ
સંસ્તનો આરંભ થયો ન થયો એટલામાં એકાએક શું થયું ? જોતજોતામાં આખી
હિન્દી કેમ સમુદ્રનો જીવાળ ઉઠે તેમ ઉઠી. કેરી ચોળના વગર, કેશ પ્રયાસ વગર
કે તળવીજ વગર, લગભગ આળીસ હજાર હિન્દીઓએ જેલ માગી. 'લગભગ દસ
હજાર તો જેલ પ્રત્યક્ષ પામ્યા પણ ખરા.' પરિણામ આવ્યું તે દુનિયા જાણે છે.
હિન્દી કેમની તે ધડીની બધી માગણીઓ પૂરી કરવામાં આવી. આપભોગની કડક
તાલીમના કળ રૂપે એક વગરલોહીની કાન્તિ બનવા પામી.

હિન્દની પ્રજા એથી ઓછું કરશે એમ માનવાની હું ના પાડું છું હોઈ
કુનિગના સમ્રાટો યાદ કરીએ તો હિન્દના, આ સ્વચ્છ આદારમાં હાથના અગુદા
જેવું વાદળ ક્ષિતિજ ઉપર દેખાય, પણ એ કંઈ વેળાએ હમે દિશાઓને ઘેરી વળીને
ટૂટી પડશે એ કોણ કહી શકશે ? આણુ હિન્દુસ્તાન અસહકારની પ્રવૃત્તિમાં પ્રત્યક્ષ
કાર્યથી ભગવા ક્યારે તૈયાર થશે એ હું નથી કહી શકતો. પણ એટલું હું અવશ્ય
કહીશ કે જે શિક્ષિતવર્ગને મહાસભાએ પ્રવૃત્તિમાં ભગવા આમન્ત્રણ કર્યું છે તે વર્ગો
એક દિવસ—અને કદાચ આ જ વગસ દરમિયાન—અવગ્ય જવાળ વાગશે અને તે
પણ હિન્દુસ્તાનના નામને શોભાવે એની રીતે.

પણ આમ બનેા યા ન બનેા, પ્રજાની પ્રગતિને કોઈ પણ એક વ્યક્તિ કે વર્ગ
ન જ રોકી શકે. અજાણુ દારીગરો, સ્ત્રીઓ, ગસ્તે ચાલનાર મજૂર સૌ કોઈ આ
પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લઈ રહ્યા છે શિક્ષિતવર્ગને કરેલા આમન્ત્રણે આ આમવર્ગને ગસ્તો
કરી આપેા છે. બકરા અને મેશ જુદા પથ્થા જરૂરી હતા જ. શિક્ષિતવર્ગની પણ
કસોટી થઈ જવાની જરૂર હતી. આજ પણ એ શિક્ષિતવર્ગને હાથે અને તેમની
માગફત થવો જરૂરી હતો. અસહકારની પ્રવૃત્તિ ધન્યરૂપથી અત્યાગ સુધી સ્વાભાવિક
માર્ગે જ ધપે ગઈ છે.

સ્વદેશીની પ્રવૃત્તિ પણ એના ઉપમા ઉપ અને સર્વવ્યાપક સ્વરૂપમાં આવશે જ
જરૂરકો હતો અને તે બગાડર યોગ્ય વખતે આવી પહોંચી છે. અસહકારના કાર્યક્રમના
એક જરૂરી અંગ તરીકે એ પ્રથમથી જ હતી અને અત્યારે પણ છે. માર દિશાએ
તો અસહકારના કાર્યક્રમનો એ સૌથી સલામતીભર્યો અને અસહકારની સરળતાને
સાર સૌથી ખાતરીલાયક વિભાગ છે. અત્યાગના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં એ અત્યાગ અગાઉ
આટલા જોરથી ઉપાડી શકાય એમ નહોતું. પ્રજાના મનમાં રેડીયામાં દૂધપાણે
સત્ય છગી જવું જરૂરી હતું. એના અન્તગ્માં ધગ કરી એટલા જૂના વૃદ્ધિ અને
કુચકાઓ જૂસાવા જરૂરી હતા એટલા બિટિય માલનો બહિષ્કાર અગર તો
અતે પેદા કર્યા વિના બધા પરદેશી માલનો એકનો બાહ્યકાર દેવાના ખ્યાલમાં
ગહેલી નિર્ગર્હતા પ્રજાને ગળે ઉતરવી જરૂરી હતી. સ્વચ્છ કાપડનો ઉપયોગ
ત્યાગથી પ્રજાએ પોતાની સ્વાધીનતા ખોઈ અને ફરી એકવાર હાથકંતામણુ અને
હાથવણાટને અપનાવવાથી એ સ્વાધીનતા ઘેર કરી શકાય એ વાત પ્રજાને સ્પષ્ટ
આજી હતી એને એ પણ સમજાવું બાકી હતું કે જે ઘડીએ એણે અજાણુતા
પણ હાથે કાતવાનું અને વણવાનું ઈચ્છુ તે જ ઘડીથી તેની ગસપતિ મારી

૧૪. એને સૂઝવું બાકી હતું કે લશ્કરી ખરચોના ગોપણના કરતાં પણ આ રમથુ ધધો બોધ એસવાથી જ હિન્દુસ્તાન વધુ શોષાયું છે, વધુ નિષ્પ્રાણ બન્યું છે અને દુષ્કાળ હિન્દુસ્તાનનો રોજનો પરોણો બની રહ્યો છે. રેડીયામાં શ્રદ્ધાવાળા માણસો દરેક પ્રાન્તમાં આગળ આવવા બાકી હતા અને લોકોમાં પણ ખાદી પ્રત્યે પ્રીતિભાવ અને મમતા પેદા થવા બાકી હતા.

આ બધું હવે થયું છે. એક કરોડ સ્ત્રીપુરુષ અને એક કરોડ રૂપિયા આ રાષ્ટ્રીય ધર્મની નવેસર સ્થાપના કરવા જરૂરી છે. પાંચ પદ્મ રેડીયાનો આ સવાલ નથી; બા તો હિન્દુસ્તાનના ૬ કરોડ ઘરોમાંના દરેકમાં રેડીયા ચાલુ કરવાનો સવાલ છે. હિન્દને જોઈતું બધું કાપડ પેદા કરવાનો અને તે આખા દેશભર સર્વ જગાંએ પહોંચાડવાનો આ સવાલ છે. જો હિન્દુસ્તાન ૩૦મી જૂન પહેલાં એક કરોડ રૂપિયા, એક કરોડ કાતનારા સ્ત્રીપુરુષ આપી શકે અને ૨૦ લાખ ઘરમાં રેડીયા ચાલુ કરાવી શકે તો સ્વરાજને માટે એ પચાસ ટકા તૈયાર થઈ ગયું સમજવું. કોરેશ્યુકે એ પ્રયત્ન જ પ્રજામાં કોઈ પણ પ્રજાને સદાચારી, મહાન, સ્વાશ્રયી અને સન્તોષી બનાવનારો એકેએક સદગુણ પેદા કરશે જ્યારે પ્રજા પોતાના શુદ્ધ મગજમાં પ્રયાસથી પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર પાર ઉતારશે તે દિવસે તે સ્વરાજને માટે તૈયાર જ હશે. તે દિવસે હું વચન આપુ છું કે હિન્દુસ્તાનમાં પડેલી લશ્કરી છાવણીઓ અને દારૂગોળા તેમજ હથિયારોથી ભરેલા લશ્કરી કિલ્લાઓ હિન્દુસ્તાની બાળકોને શેડીદે નમવાની નિર્દોષ જગ્યાઓ માત્ર બની રહેશે. તે દિવસે અંગ્રેજો અને આપણી વચ્ચેનો સળંગ સોજો આના શુદ્ધ અને નિર્મળ હશે. તે દિવસે લૅન્કેશાયરના વેપારીઓનો મત હિન્દુસ્તાનનું રજા આહત દરી શકશે નહિ. અંગ્રેજો પણ આ દેશમાં મગજ હશે તો મિત્રો તરીકે, બરેબરીમાં તરીકે હિન્દનું હિત કરવાનો અને હિન્દને મદદ કરવાનો એકમાત્ર શુભ ઉત્તર હશે ધરીને રહેતા હશે અસહકાર અંગ્રેજોને ખાનદાનીની ગીતે આપણી જોડે સહકાર કરવા નોતરનારી અથવા તો આપણા દેશમાંથી રૂબસત લેવા બીનવનારી પ્રવૃત્તિ છે એ આપણા નાતાને શુદ્ધ પાયા ઉપર ગોઠવવા અને આપણા સ્વમાનને અને મોભાને છાને એ દબે એ નાનાને નક્કી કરવા ઉઠાવવામાં આવેલી પ્રવૃત્તિ છે.

પણ તમને રાવે તે નામ આ પ્રવૃત્તિને તમે આપો જોઈએ તો એને 'સ્વદેશી -દાર્શનિક'ની ચળવળ કહો, માની લો કે આટલા મહાનાનો બધો જ પ્રયાસ ફાટ નીવડ્યો છે તો એ દૃષ્ટિ ધડીબર સ્વીકારી લાંબે પણ સરકારને તેમજ મોંઢરે

મિત્રોને આપ્તા દેશભર રેંટીયા ચાલુ કરાવવાના અને દારૂ પીવાને મુન્દો કરી મુકવાના પ્રયત્નના આજ્ઞાના પ્રયત્નમાં ખરા દિલથી ભળી જવા હું નોતરૂ છું. બેમાથી એકે પક્ષે આ બે પ્રવૃત્તિઓના પરિણામની ચર્ચા કરવામાં વખત ગાળવામાં સાર નથી. રજાથી જાડની કિમત અંકારો.

કેટલીક શંકાઓ

પારસીઓ પ્રત્યેના માગ, કામગીરી ઠીક ચર્ચા ઉત્પન્ન થયેલી છે. બાઇ જી. કે. નરીમાને ખુલ્લો પર લખ્યો છે. તે બીજાં છાપામાં છપાઇ મુક્યો છે. આ ચર્ચામાં એસ લેનારે તે વાચ્યેસો હોવો જોઇએ. તેથી તે 'નવજીવન'માં નથી છાપતો. બાઈ નરીમાને જણાવેલા વિચારો માન્ય પાત્ર છે ને તેમાં ઉડાવેલી શંકાઓ 'બીજા' પારસી બાઇબલેનાને પણ થતી હશે. તેથી તેના જવાબ દેવાનો હું પ્રયત્ન કરૂં છું.

૧. પારસીઓએ અસહકારમાં ન જોડાવાના કાગળો બાઇ નરીમાને નીચે પ્રમાણે આપ્યા છે :

૧. અગ્રેજો વિના હંજુ કેટલોક વર્ષ મુધી આપણને ચાલે તેમ નથી

૨. પારસીઓ જોડાય તેના પહેલા ઘણા હિન્દુઓને અસહકારમાં જોડવાનો મારે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

૩. રેંટીયાથી સ્વગળ મેળવવું મુશ્કેલ જેવું છે.

૪. જ્યાં પડિત મદનમોહન માલવીયાજી, સાસ્ત્રીઆગ, સર દિનશા વાચ્છાજી ઇત્યાદિ અસહકારનો વિરોધ કરે છે ત્યાં સામાન્ય પારસી શું કરે?

૫. ખિલાફતને હું સમજી શકતો નથી અથવા હિન્દુ અને મુસલમાન ધર્મ વચ્ચેનો અનિવાર્ય વિરોધ ઠાકવા માગું છું.

૬. પબ્લિક વિષેના મારા વિચારોમાં અતિશયોકિત છે. જુઓ લાલા હર-દિશનલાલનો દાખલો.

૭. અહિંસાનો મારો ઉપદેશ હાસ્યજનક છે, તે કેવળ જૈનને જ માન્ય છે; ને તે પ્રમાણે વર્તનારે આપઘાત જ કરે તો જોઇએ. પણ મારી પ્રવૃત્તિ હડતાળાદિ નો હિંસા જ કમળી રહ્યાં છે.

૮. દાર્શનિકે હીંદુ છે, પણ અરીષ્ટ વગેરે છોડવા પ્રથમ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. વળી વધારે ભારે વસ્તુ તો ગોવધનપેષ છે. તેમાં મેં કેટલો દિસ્સો આપ્યો છે ?

પહેલી શંકાનો જવાબ

અંગ્રેજો વિના આપણને કેટલોક કાળ ન ચાલી શકે એવો એવો ખ્યાલ એ જ આપણી દુર્દશા ને તેમાંથી આપણે નીકળવું એ સ્વરાજ. અંગ્રેજો આપ્યા પહેલાં આપણી શી મારી દેવા હતી ? ને તેઓ જશે કે તુરત આપણે લડવા બેસી જઈશું એમ માનવું એ આપણને નામોશી પહોંચાડનાર છે. પણ ધારો કે તે ભય ખરો હોય તોયે આપણે અરસપરસ ઝગડાવું જોખમ વહોરીને પણ અંગ્રેજ સરદારીમાંથી મુક્તિ મેળવવી જ જોઈએ.

બીજાનો જવાબ

પારસીઓ જોડાય તે પહેલાં ધણું હિન્દુઓને મારે અસહકારમાં જોડવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, એ કથન પણ આપણી દુર્બળતા સૂચવે છે. પારસી અને હિન્દુ બન્ને હિન્દી છે. બન્નેમાંના જોડા સમજે તેમના હિન્દુસ્તાન પ્રત્યેના ધર્મ એક જ છે. વળી હિન્દુ તો ધણું જોડાય ગયા છે ને બાકીનાને જોડવાનો પ્રયત્ન ચાલુ જ છે. એકે હિન્દુ ન જોડાય અગર તો પારસી પહેલાં સમજે તોપણ તેઓએ અસહકારમાં જોડાવું જોઈએ. જે સમજી ગયો છે તે બીજાની શક ન શુભે.

ત્રીજાનો જવાબ

રેડીયે સ્વરાજ એ જોને મુગતુષ્ઠા જેવું લાગે તેને અસહકાર ન જ રહે. એ મારે કળહ કરવું જ જોઈએ. ધીમે ધીમે હિન્દુસ્તાન સમજવું થયું છે ને હજી વધારે સમજશે એવો મારો વિશ્વાસ છે. જે ધર્મ છોડવાથી આપણે ભીખારી બન્યા છીએ તે ધર્મનો સ્વીકાર કરવાથી જ આપણે તવગર બનીએ એ મને તો મુગતુષ્ઠા ન જ લાગે. રેડીયો સહજ ધર્મ છે એ તો હવે દિવસે દિવસે અનુભવ પૂરવાર કરતો જાય છે. જે હજાર કે બે વર્ષ પહેલાંની સ્થિતિએ પહોંચવામાં હું પાપ માનતો નથી. આપણે બૂલથી, જાગરદસ્તીથી કે કાળને વશ થઈ અસહકારી રહેવા છોડી દેવા તો પાછી ગ્રહણ કરીએ તેમાં આપણી વિવેકબુદ્ધિના પ્રયોગ રહ્યો છે.

ચોથાનો જવાબ

પંડિતજી અને બીજા મહાન નેતાઓ આ મુદ્દામાં નથી એ ખરેખર એકદમ છે. પણ ન્યારે નેતાઓ વચ્ચે મતભેદ રહે ત્યારે પ્રજાએ ચોતાની પસંદગી કરવી

રહી છે. બધા એક મતના ન થાય ત્યાં લગી કંઈ જ ન કરવું એવો મત પ્રજા રાખે તો પ્રજાની પ્રગતિ કદી ન જ થાય. સ્વરાજમાં સદુએ પોતપોતાની પસંદગી કરવી પડશે.

પાંચમીનો જવાબ

ખિલાશતને હું ન સમજું એ બને, જોકે મેં મયાસક્તિ અગ્યાસ તો કર્યો જ છે. મુસલમાન અને હિન્દુ ધર્મ વચ્ચે અનિવાર્ય વિરોધ છે એમ હું માનતો નથી. જો હોય તો તેનો અર્થ એમ થયો કે હિન્દુમુસલમાને તો હમેશના દુરમન રહેવું રહ્યું. માણસબને હમેશાં અસપરસ દુરમન રહેવું જોઈએ એમ હું માનતો નથી. ખલીફાએ દસ વર્ષમાં એક વખત ધર્મને ખાતર યુદ્ધ કરવું જ જોઈએ એવો નિયમ હું જાણતો નથી. કુત્તેડ પછી ધર્મને ખાતર યુદ્ધ થયું મેં જાણ્યું નથી. આફ્રિકામાં મેં કંઈ એવું નથી જોયું કે જેથી જગીરત-હિલ-અરબનો કબજો મુસલમાનોનો ન હોવો જોઈએ એવું મને સજે.

છઠ્ઠીનો જવાબ

પંજબ વિધેના મારા વિચારોમાં અતિશયોક્તિ નથી એમ હું જાણું છું. લાલા હરકિશનલાલ પોતે જો સરકારની સાથે જોડાઈ ગયા છે તો મારે સાફ અસહકાર કરવાનું વધારે કારણ છે. લાલા હરકિશનલાલ જેવાને પણ પંજબની નામેશીનું દરદ એટલું ઓછું હોય તો આપણે પૂરણી કરવા સાફ પણ અસહકાર કરવો થોડા જણાય છે.

સાતમીનો જવાબ

અહિંસાનો મારો ઉપદેશ હાસ્યજનક લાગે. તેમાં હિન્દુ ધર્મ રહેલો છે. તેના જ વતાઓના પાલનમાં બધા ધર્મની જડ છે. જેટલી દયા તેટલો જ ધર્મ છે. દયાની સીમા ન હોય. હદબાધવી એ મારું કામ નથી. હદ પોતપોતાની સહુ બાંધી લે છે. વૈષ્ણવ ધર્મમાં અહિંસા પ્રધાન છે. જૈન ગ્રંથોમાં તેનો સવિશેષ વિચાર છે એ મને માન્ય છે. પણ અહિંસાનો ધર્મરો જૈન કે ખ્રીષ્ઠ કોઈ મતને નથી. અહિંસા એ સર્વવ્યાપક, અચલિત નિયમ છે, જૈન દર્શનમાં અપવાસાદિના નિયમો છે તેને આત્મઘાતના પોષક કહેવા એ જૈન દર્શનને ન સમજવા જેવું મને લાગે છે. પણ અહિંસાના અંતિમ લક્ષણની ચર્ચાની અહીં જરૂર જ નથી. તેનો સ્વીકાર ન કરાય તોયે અત્યારે આપણું કર્તવ્ય શાન્તિપૂર્વક—સહન કરીને જ યુદ્ધ કરવાનું છે એ સહુને સ્વીકાર્યા વિના ન જ ચાલે.

ભાઈ નરીમાને આહંસાનું અન્તિમ લક્ષણ હસી કાઢ્યું છે ને ખીજી તરફ મારી પ્રવૃત્તિને હિંસાગ્રસ્ત ગણી છે એ સૂચવે છે કે આહિંસાના તત્ત્વને તેમ ખીજાનું નથી. અસહકારના ઉપદેશથી વેર, વધે છે, હડતાળથી લોકોને નુકસા પહોંચે છે તે હિંસા છે એમ જ ભાઈ નરીમાન સૂચવતા લાગે છે. આહિંસાનો મુખ્ય એ છે કે ધાતકીનું ધાતકીપણું બાંધીને છતાં તેના પ્રત્યે દ્વેષ ન કરવો. પંખજન આત્માચાર કે ખિલાફતનો દગો લોકોથી છુપાવીને હું લોકોને દ્વેષરહિત નથી બનાવ શકતો. લોકોને એ હત્યાકાંડનું ગાન કરાવતા છતાં શાન્ત રાખવા એ મારું કર્તવ્ય છે. હડતાળ વગેરેથી કેટલાકને દુઃખ થાય તે હિંસા નથી. પોતાનું કર્તવ્ય કરતે ખીજાને દુઃખ થાય તેને સાર કરનાર જવાબદાર નથી. અશીલુની દુકાને ન જવાઈ અશીલુ વેચનારને નુકસાન થાય તેના દોષ મને ન લાગે. તેથી ચુંદું દુઃખ કે અશીલુ વેચનારને પણ કલ્યાણકારક છે. અસહકારનો અર્થ એ છે કે પાપીને પાપ કર્મમાં મદદ ન દેવી ને જ્યાં સુધી તે પત્રાત્પાપ ન કરે ત્યાં સુધી તેની મદદ તેનું દાન ન લેવાં.

આહમીનો જવાબ

ભાઈ નરીમાન એમ માનતા લાગે છે કે અશીલુ વગેરેનો નિષેધ નથી ચાલે રહ્યો, ખર્ચા વ્યસનો છોડાવવાની પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે. દારૂના પીણા પામે માણસે જવા લક્ષ્યાય છે તેથી તેના પહેરો ચક્ર શકે છે. વળી કેટલાક પારસી ભાઈએ દારૂનો વેપાર કરે છે તેથી મારી તેમને વિનંતિ છે કે તેઓ એ વેપારને છોડે અશીલુના વેપારીને પણ હું વીનવી રહ્યો છું. પણ અશીલુનું વ્યસન ન છોડે તોયે દારૂ છૂટી શકે તો છોડું એમ હું તો દલીલ કરું.

ભાઈ નરીમાને ઘણા સુદા કાઢ્યા છે. મારી પ્રાર્થના એવી છે કે જાણે તેઓ ખિલાફત, પંખજ વગેરે બાળતમા વિરોધ કરે, છતાં તેમણે દારૂનિષેધનો સ્વતંત્રતાએ વિચાર કરીને નિષેધ કરવા ચેત્તુ લાગે તો તેમાં મદદ કરવા પારસીઓને પ્રેરવ જોઈએ. આ આફમશુદ્ધિની લડતમાં જે ભાગ જેને પસંદ પડે તે ભાગ પૂરતી પણ તે મદદ કરે તો પ્રજાને તેટલો લાભ પહોંચે.

દારૂનિષેધ હું કરી રહ્યો છું; ગોવધને સાર થું કરું છું, તેને મેં કેટલો વખત આપ્યો છે એ ભાઈ નરીમાનનું હેતુ તીર છે. તે મર્મભાગે પહોંચ્યું છે. ગોવધર્થ , જેવા સુસ્ત હિન્દુને કેટલું દરદ થાય તેનો ભાઈ નરીમાનને ખ્યાલ કે આવી શકે? ગોવધ થાય છે ત્યાં લગી મારો પોતાનો વધ થાય છે એમ મને

લાગ્યાં કરે છે. ગાયને છાંડવાં મારો નિરન્તર પ્રયત્ન છે. જો મેં અત્યારે ઇસ્લામને
બચાવવા મારો પ્રાણ અર્પો છે તો તે ગાયને બચાવવા 'સાફ' હું મુસલમાનોની
જોડે વેપાર કરવા નથી ઇચ્છતો, તેથી હું ગોવધની વાત નથી કરતો. મારી પ્રાર્થના
ઇશ્વર પ્રત્યે છે. મારૂં હૃદય તે જ જાણે છે. ખાનદાનીનો બદલો ઇશ્વર ખાનદાનીથી જ
આપે છે. ઇસ્લામને બચાવતાં હું ગાયને બચાવી જ લઇશ એવી માન્યતાથી હું
ખિલાફતને સાફ મારો પ્રાણ આપું તેમાં ગાયનો બચાવ આવી જાય છે એવો મારો
વિશ્વાસ છે. જ્યાં સુધી હું મુસલમાનોનો ગ્રેમ ન મેળવી શકું ત્યાં સુધી અગ્રેજોને
હાથેથી ગાયને ન બચાવી શકું. મારો સર્વ પ્રયત્ન ગોવધ અટકાવવા સાફ છે એમ
ખાઈ નરીમાનને માની લેવા વીનવું છું. જો ગાયને બચાવવા ખાતર પ્રાણ હોમવા
તૈયાર નથી તે હિન્દુ નથી. જ્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનનો શુદ્ધ બચાવ હિન્દુ, મુસલમાન
અને ખ્રિસ્તી તરફથી નથી થતો ત્યાં લગી હિન્દુ નામના જ છે. પણ હું ગાયને
બચાવવાની ખાતર મુસલમાનને અંધવા તો ખ્રિસ્તીને ન મારૂં પણ તેના રક્ષણ અર્થે
હું મરું, એ મને મારો અહિંસાધર્મ શીખવે છે. ઇશ્વરના દરબારમાં શુદ્ધ બલિદાન જ
કામ આવે છે. હું શુદ્ધ થવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું. તે શુદ્ધિમાં જોડાવા બીજા
હિન્દુઓને અને હિન્દુસ્તાનના બધાં સંતાનોને વીનવી રહ્યો છું. ખાઈ નરીમાનને પણ
ગોવધ કુખ દે છે. તેમને હું આ આત્મશુદ્ધિના માર્ગમાં જોડાવા નોતકું છું.

ગુજરાતના અનુભવો

મને એટલા બધા અનુભવો થયા કરે છે કે તે બધાનો ઉતારો કરવા જેટલો
વખત નથી રહી શકતો. તેથી મારે ઘણુયે સુઝી દેવું પડે છે. કાર્મ કરનારાઓનો લોભ
મારી પામેથી જેટલું થોડા કાળમાં મેળવી શકાય તેટલું મેળવી લેવાનો હોઈ, મને
તેઓ લખવાની એકાન્ત કે શાન્તિ રહેવા જ દેતા નથી. તેઓની કંજુસાઇનો પાગ
નથી. મને પણ સેવાનો લોભ જેટલી થઈ શકે એટલી દરી લેવી, જેટલું સમજવાય
તેટલું સમજવી દેવું, એટલે મારા બધા અનુભવો હું વાંચનાર આગળ નથી
સુઝી શકતો.

આણંદ, રાસ, બોરસદ, હાલોલ, કાલોલ, વેજલપુર, ગોધરા, સુરત, ઓરપાડ,
રાંદેર—એટલી જગ્યાઓમાં હું આ લખતા સુધી શરી સુક્યો છું દરેક જગ્યાએ
લોકોના ઉત્સાહનો પાર નથી. દરેક જગ્યાએ ઓપુરોએ મોટી સંખ્યામાં હાજરી

આપી છે. દરેક જગ્યાએ રેડીયા પ્રદર્શિત, વધેલી જોઈ, લંગમગ, દરેક જગ્યાએ લોકોએ
તિલક, સ્વરાજ કેડમાં નાણાં આપ્યાં છે.

એક વિધવાનું દાન.

આણંદમાં એક વિધવા બહેને પોતાની પાસે સોનાની પચીસેક તોલાની પાટ
હતી તે જ આપી દીધી. આ દાન એક વિધવા બાઈને સારું થયું કહેવાય. મેં તે
બાઈનું નામ પૂછ્યું. તેમણે નામ આપવાની ના પાડી. 'ધર્મ અર્થે આપેલા પૈસા વિશે
નામંદામ કેવાં ? વધારે પૂછવાની મારી હિંમત ન ચાલી.'

શરતી દાન.

ગોધરામાં મિસિસ ક્રેડાવાલા રિવાજ મુજબ સભામાં આવ્યાં. તેમણે મને
કહ્યું, 'તમારું બધું કામ સુને પસંદ પડે છે, પણ તમારો અસહકાર મને પસંદ
નથી. તમે લોર્ડ રીડિંગને તો જરૂર તક આપો.'

મેં કહ્યું, 'હું તો અવશ્ય બધાને તક આપવા માગું છું. ઇન્સાફ કરે, એટલે
સહકાર જ છે. તમે જ તેમને સમજાવો કે પચાત્તાઈ કરે, કરેલા શુદ્ધાની હિન્દની
મારી માગે ને ઇન્સાફ કરે. એટલે કંઈ તકરાર રહે જ નહિ.'

'તમે મને કહો કે તમે તક આપશો. તમે તેમને, હાપશો કે જો તે ઇન્સાફ
આપે તો તમે અસહકાર છોડશો ?'

મેં કહ્યું, 'તક મળે હું જરૂર લખીશ. પણ લોર્ડ રીડિંગ એટલું જાણે છે.'

આ બધી બહેને આવી શરત સાથે પચાસ રૂપિયા આપ્યા. બધી બહેનો
એવી જ શરત કરી એટલા રૂપિયા આપે તોયે કરોડ રૂપિયા તુરત ચાલુ રાકે એમ
હું માનું છું.

વ્યવસ્થા

બધી જગ્યાએ વૃધ્તી જતી વ્યવસ્થા હું અનુભવી રહ્યો છું. પણ સુરતમાં
વધારેમાં વધારે જોઈ. જ્યાં જ્યાં ત્યાં લોકોને પ્રથમથી જ સમજાવવામાં આવેલું
હોવાથી જોઈ અવાજથી, જોઈ ધાંધલથી કાર્ય ચાલુ રાકવું હતું. લોકોને પ્રથમથી
જ ચેતવણી અપામેલી હોવાથી પૈસા પણ એકદમ ચઢી રહેલા હતા. સુરતની
બહેનોએ હોરાની વીંટી પણ દાનમાં આપી.

રહેરના અનુભવ

મુરતમાં મ્યુનિસિપાલિટીએ માનપત્ર આપ્યું, ત્યારે ગઢેરની મ્યુનિસિપાલિટીએ ના પાડી એમ જણાયું. જીવાનીઆ હિન્દુમુસલમાને તેમ છતાં માનપત્ર આપવાની હિમ્મત કરી, એક શહેરીઓનું ને બીજું પિલાદતનું. રસ્તા પણ શણગારેલાં હતાં છતાં ને જોઈ શક્યો કે ત્યાંના આજેવાનો તો દર જ રહેલા છેક બાળકોથી બતાવાય તેટલો ઉત્સાહ તેઓએ બતાવેનો. મેં કદાચ વણાએ માર્યા, પણ ગઢેરમાં આવી સ્થિતિમાં હું પૈસા નજીવા જ એકઠા કરી ગયો. એક મુસલમાન ભાઈએ મારા હાથમાં પાંચ રૂપીયાની નોટ મુકી, એક બહેને પાંચ રૂપીયા આપ્યા તે દરેકને બે કલાક રેડીયો ચલાવવાની ને હવે પછી પચેલી રૂકાપડ ન પહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. ગઢેરના જેનો લખો અનુભવ તો મારી આખી મુસાફરીમાં ક્યાંયે નથી થયો.

જીવાનવર્ગને નાસીપાસ ન થવા મારી બલામણુ છે તેઓએ માનપત્રની પેરવીઓ છોડી દેવી, ઉવરાણું કરવા જરૂર મથવું સાગ, મહેનતું, નત્ર જીવાન બહુ કરી શકશે. મધ્યમવર્ગ તેઓને પૈસા આપશે અઘરાણુંને શ્રદ્ધા આવશે. જીવાન વર્ગના—મુસલમાન અને હિન્દુ—યુદ્ધના કામ એકસ પથી—એકદિલથી કરી રહ્યા છે એ મોટામાં મોટી આગાની નિશાની છે.

બે આમી

હજી લોકોને સ્વદેશીની પૂરી સમજ કે ચીવટ નથી એમ જોઈ છે. અત્યારે શણગારોમાં પરદેશી કાપડ, પરદેશી કામગીરો વપરાવા ચાલુ છે. જો પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર આ જ વર્ષે કરવો હોય તો આપણે દરેક બાબતમાં વિચાર કરવો જોઈશે. જીણામાં જીણી બાબતમાં પણ ધ્યાન દેવું જોઈશે. ધર્મ સમજીને પરદેશી કાપડને તિલાંજલિ દેવામાં આવે ત્યારે જ આપણે આ મહાન છતાં સહેલું કાર્ય કરી શકવાના છીએ તેમાં ઢીલ પણ ન થવી જોઈએ. સમજીને સાડા આપણી મીલનો માલ પણ પરદેશી જ છે હમેતા આપણે આપણી મીલના માલને અને પરદેશીને ઝોળખી શકવાના નથી જેઓને સ્વદેશીનો સન્દેશો જ મળ્યો નથી એવા ગરીબોને સારું મીલનો માલ હોવો જોઈએ. ખરી સ્વદેશી એ જ કે જેમાં કે ઉપરની બધી ત્રિયા તે તે ગામ કે શહેરમાં થયેલી હોય. જે શહેરમાં આ પ્રમાણે ચાલે એ શહેરની આબાદી વધવાની અને એ શહેર પોતાની સ્વતંત્રતા મેળવી લેવાનું આવી સ્થિતિ લાવવાને સારું લોકોએ ખૂબ ધ્યાન દઈને પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર કરવાની જરૂર છે.

ખીજ ખામી હવે કુલેના હાર આપવાનો શોખ નથી જતો એ છે. કુલેના હાર આપવાથી હું કશો શયદો નથી જોતો. અસંખ્ય નકામા જાય છે. અત્યારે આપણી પાસે એમ ફેંટી દેવાના પૈસા જ નથી. હાર માત્ર સૂતરના જ હોય. સૂતરની ઉપર અનેક કળા કરીને હાર' બનાવી શકાય; સૂતરને અનેક રીતે ગુંથી શકાય. સૂતરની ઝીણી સાકળાઓ કરી શકાય. કેવળ એમ ને એમ ઝીણું સૂતર કાઢી તેની આટીને હાર આપવો એમા ખરું ગ્રેમ અને વિચાર છે. જેને સૂતરના હાર મળે એ તેનો સહયોગ કરી શકે છે. એવો સમય આવી રહ્યો છે કે જ્યારે સૂતરના હાર ગરીબોને આપી દીધા હશે તો તેઓ તેનો ઉપયોગ કરી શકશે. પુખ્તમાળાનો ઉપયોગ કાઢીને નથી, અને નકામા કુલે બચાડવા એ તો તુકસાન જ ગણાય.

‘કામ, કામ ને કામ

જો આપણે આ જ વર્ષમાં સ્વરાજ લેવું હોય તો આપણે માત્ર કામમા જ શોધી જવું જોઈએ તમાશા, સરખસો વગેરે જેટલે દરજ્જે લોકોમા ચૈતન્ય રહેવાને માટે જોઈએ તેટલે દરજ્જે ઠીક છે. પણ જ્યાં ચૈતન્ય આવી ગયું છે ત્યાં તો મૂંઝે મૂંઝે કામ જ કરવાનું છે. હમેશા પૈસા એકઠા કરવા, હમેશાં સૂતર કંતોવવું, રેડીયા નવા તૈયાર કરાવવા, જે ધરમા ન હોય ત્યાં દાખલ કરવા, ખાદી સંધરવી, જેઓએ ઉપયોગ શરૂ ન કર્યો હોય તેમને વીનવવા; દારૂનિષેધના કામમા હત્તાહીને પરાવવા. આમ કોઈ ને કોઈ સ્વરાજના કાર્યમા જ પોતે શોધી પ્રવેશી પરાવવી જોઈએ.

નાંધ

‘નવજીવન’ની ભાષા

‘ની એક પારસી બહેને, એક પારસી શાઈએ અને બીજાઓએ ‘નવજીવન’ની ભાષા ઉપર, દીક્ષા મોકલી છે. ‘નવજીવન’ની ભાષા સારી રાખવા હમેશાં પ્રયત્ન થાય છે. હું માનું છું કે ‘નવજીવન’નું જે ભાષાં નુધારવાનું કે તેમાં કઠિન શબ્દો દાખલ કરવાનું નથી, પણ સાદામાં સાદી, વધુમાં વધુ માણસો સમજી શકે તેવી ભાષામાં વિચારોનો પ્રચાર કરવાનું છે. એમ છતાં બધા લેખકો એ જ ઉદ્દેશથી નથી લખતા. બધાને પોતપોતાની સ્પષ્ટતા વાપરવાની ટેવ પડે છે. તેથી હમેશાં સાદી ભાષા ‘નવજીવન’માં નથી વપરાતી એ હું પણ નેહ છું. ધરાદાપૂર્વક ભાષા કઠણ કરવાનો પ્રયત્ન નથી હોતો એટલી હું દીક્ષાકારને ખાતરી

આપવા ઈચ્છુ છું છતાં તો ભાવા સાદી સમજવાનો જ રહેશે. દીકાકારોનો દીકાને સાર આભાર માનું છું. સંસ્કૃત શબ્દો ઝાઝા વપરાય એવો પ્રયત્ન કરીશ. મને ખબર છે કે ઘણા મુશ્કેલીમાન ભાષાઓ ને પારસીઓ 'નવજીવન' વાંચે છે ઘણી બહેનો જે અપરા શબ્દો ન સમજે તેવી વાંચે છે. તેમને સાર 'નવજીવન'નું વાચન સહેલું કરવું મારો ધર્મ સમર્થુ છું.

તા. ૧-૫-૧૯૨૧

ગુજરાતીઓને—

મહાત્મ સિન્ધુ નદીના તટ પર સવારના પહોરમાં એક ઝાડ તળે હું એકાન્તમાં બેઠો છું. ઝાડોમાં પક્ષીઓ ગુંગરવ કરી રહ્યા છે. બે ત્રણ સ્વયંસેવકો સિવાય કોઈ નજરે નથી આવતું. ફરથી કોટરીનો પૂલ એક તરફ નજરે પડે છે. ખીણ તરફ પાણી સિવાય કંઈ જ જોતો નથી. સામે કાંઠે ઝાડો અને જૂટાબવાયા ધરો જોઈ છે. નદીમાં બે ચાર નાનાં હોડકા કામ વિતાવતા સામે કાંઠે પડ્યા છે. મધુર પવન ચાલી રહ્યો છે ને તે પવનને લઈને પાણી ધીમુ ધીમુ ફેળવતું મંદ ગાન કર્યા કરે છે. તડકાથી પાણી અને રેતી સુવર્ણ સમા દીપી રહ્યા છે. પ્રેમના પાશથી સિન્ધી બાઈઓએ મને ચોમેરથી બાંધી લીધા છે.

આજ સોમવારનો દિવસ છે એટલે મારે સાઝ તેઓએ એકાન્ત ને શીતળ સ્થાન શોધી મને ત્યાં મુક્યો છે. મને કોઈ દહે છે કે મેં બહુ ત્યાગ કર્યો છે ત્યારે હસતું આવે છે. જે સુખ, શાન્તિ અને આનન્દ હું અનુભવી ગયો છું તે બાંધે કોઈ ચક્રવર્તીને મળતા હોય. મારી માન્યતા છે કે ચક્રવર્તીને એ શાન્તિ સંભવે જ નહિ. રાજપાટનો બોલે જ તેને કચરી નાખે. મન એ જ બન્ધ અને ગોક્ષુરું કારણુ છે એનો હું પૂર્ણ અનુભવ લઈ રહ્યો છું.

આ પ્રેમની સાથે હું ગુજરાતનો તાજે પ્રેમ સરખાવું છું ત્યારે મને એમ જ લાગાય છે કે મને તો બંને સરખા છે. જ્યાં જઈ ત્યાં હું કેમ જાયું ગુજરાત જેટલો જ પ્રેમ અનુભવતો હોઈ નહિ ! કેમકે હું સિન્ધને પણ મારો જ દેશ માની શકું છું, સિન્ધીના સુખદુઃખમાં પણ તેટલો જ ભાગ લઈ શકું છું. સિન્ધને બોલે ગુજરાતનો લાભ સ્વપ્ને પણ નથી ઈચ્છતો. પણ ગુજરાતનાં દોષો સિન્ધ ન ગ્રહણ કરે એવી ઠાણી મારો દેશપ્રેમ અને મારો ધર્મ મારી પાસે રખાવે છે. જેમ

ગુજરાતને અર્થે સિન્ધને તુકસાન પહોંચે એ હું-કદી પસંદ ન કરું તેમ જ મને પરદેશને વિષે રહે છે. પરદેશને તુકસાન પહોંચાડીને હું હિન્દુસ્તાનને લાભ પહોંચાડવાનો દોષ ન કરું. આ ભાવનાને જ હું ખરું સ્વદેશાભિમાન માનું છું.

પણ મારું સ્વદેશાભિમાન જોટલું વિશાળ છે તેટલું જ સંકુચિત છે. આખી દુનિયાના કલ્યાણને વળગવામા મને રસ આવતો જ નથી. મને તો મારા દેશના કલ્યાણમા જ રસ આવે છે. દેશના બલામા હું જગતનું ભણું જોઉં છું. મારો વર્ણાશ્રમધર્મ મને શીખવે છે કે હું. યુરોપમા જન્મવાને બદલે ભારતવર્ષમા જન્મ્યો એમા કંઈક અર્થ હોવો જોઈયે. પ્રત્યેક માણસ દેવાદાર જન્મે છે. તેનું લેણું હોય તો તેનું તેને જ્ઞાન પણ નથી હોતું, ન હોતું જોઈયે. જે વેપારી પોતાનું બિઝાર ખાતું તપાસી લે છે તેને જન્મે પાસાની શીકર જ નથી કરવી પડતી. જે પોતાની ફરજ શીખે છે તેને તેના હક પોતાની મેળે જ મળી રહે છે.

મારું સ્વદેશાભિમાન મારા દેશની ફરજ શી છે, તે તરફ જ મારું ધ્યાન એમ છે. મારું ગુજરાતી તરીકેનું અભિમાન ગુજરાતીની હિન્દુસ્તાન પ્રત્યે શી ફરજ છે તે જ સૂચવે છે. જો આ વિચાર ખરો હોય, જો ગુજરાતી ભાષાખંડેનો તે કબજા રાખતાં હોય તો ગુજરાતીએને પોતાની ફરજ તો જાણમાં જ છે.

ગુજરાત એકનું આ જ વર્ષમા સ્વગજ મેળવી શકે છે. દરેક માણસ પોતા પોતાનું સ્વરાજ મેળવી શકે છે. ગુજરાતનું દરેક ગામ પોતાનું સ્વરાજ મેળવી શકે છે, ને સહ પોતાપોતાનું મેળવતા હિન્દુસ્વાજ મેળવવામાં પોતાનો પૂરો ફાજો બરી દે છે.

જો પોતાને ભાગે આવતું જ આપીને બેસશે તે કંજુસ ગણાશે. સ્વરાજની રાગત એ છે કે સહ પોતાને ભાગે પડતું આપે એ ખસ નથી, પણ સહ પોતાનાથી બનતું આપે એ ખસ છે. જ્યારે સહ સર્વનો ભાગે હાથાવા તૈયાર થાય ત્યારે જ બધાનો ભોળો શાજે પડતો વહેંચાઈ જાય, કેમકે સહની શક્તિ સરખી નથી હોતી. અને આવી સ્થિતિમાં સહ હિસાબે આવતું જ કરીને બેસી રહે તો શરીય કચરાઈ જાય ને સાંદુકાર કચરી નાખે.

હિન્દુસ્તાનની વસ્તી બનીસ કરોડની છે. એક કરોડ રૂપિયા આપવા—એકઠા કરવા—એટલે જાણ દોઢ બે પૈસા આપવા. જો કરોડપતિ બે જ પૈસા આપીને બેસી રહે તો કંગાળની વતી, બાળકોની વતી, લૂણપાંચળાંની વતી, ડાંડની વતી કોણ આપે?

સીધો હિસાબ જ એ છે કે કરોડપતિએ બધા બોલે ઉપાડવાની શક્તિ ગમતી. જેને
'ચાલું મળ્યું' તે ધણું આપે

હિસાબ ગણવાની આ રીત પ્રમાણે ગુજરાતે પોતાનો હિસાબ કરવો જોઈએ.
ગુજરાત દસ લાખ રૂપિયા ગુજરાતમાં જ એકઠા કરે તો તે વધારે પડતું નથી જ.
આ ગણતરીમાંથી હું બહાર વસતા ગુજરાતીઓને અલગ ગણું છું. બંગાળમાં વસતા
ગુજરાતીઓ ભણે ગુજરાતને ધન મોકલે, પણ તેમણે બંગાળને પોતાનો ફાળો આપવો
જ જોઈએ. મદ્રાસમાં વસતા ગુજરાતીઓએ મદ્રાસની સેવા કરવી જ જોઈએ. ન્યાયી
ગુજરાતીઓ ધન મેળવે ત્યાં તેમણે પોતાની કમાણીનો સારો ભાગ ખર્ચવો એ
તેમની ને હિન્દુસ્તાનની સભ્યતાને શોભા છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને જ હું ગુજ-
રાતને સારું દસ લાખ રૂપિયા ગણું છું.

આ ગણતરીમાં મેં મુખ્યત્વે પણ અલગ ગણ્યું છે. મુખ્યત્વે વસનારા ગુજરાતી-
ઓએ મુખ્યત્વે ભારે ફાળો આપવો જ રહ્યો છે. મુખ્યત્વે માટેની મારી આશાને
વિષે હું હવે પછી સખવા ધાડું છું. અત્યારે તો ગુજરાતમાં વસતા ગુજરાતીઓમાંથી
દસ લાખની ગણતરી કરી રહ્યો .

આટલી રકમ કે એથી વધારે કે ઓછી એકઠી કરવાનું વહેવાર પગલું એ છે
કે દરેક જાણના ને દરેક દેશી ગણ્યના કામદારોએ યથાશક્તિ શખાનો બોલે માથે
ઉપાડી લેવો.

એ જ પ્રમાણે મહાસભાના સભાસદોનું છે. ન્યાય વધારે જગતિ ત્યાં વધારે
સભાસદોની આજ્ઞા હોવી જોઈએ. સુરત નડિયાદ જેવા ભારે જગતિ રહેતે પોતાનો
માત્ર હિસાબે આવતો ફાળો જ ભરીને સન્નુદ રહે તો હાથ આવેલી બાજી ખોઈ
જેસીયે. જે ગામોમાં ભારે જગતિ રહેલી છે ત્યાંને સારું તો હું જરૂર એવી આજ્ઞા
ગણું કે ત્યાંના દરેક ૨૧ વર્ષની ઉપરનાં સ્ત્રી, પુરુષ, દેડ, બગી, હિન્દુ, મુસલમાન,
મહાસભાને ચોખ્ખે ચોડે. જે કોઈ ગરીબ માણસ પામે આર આના ન હોય તો
તેનો પડોશી તેને તેટલા પૈસા આપે ન નામ નોંધાવે.

જે હિસાબ નામનો તે દામનો છે, તે જ રેડીયાનો છે. ન્યાય વધારે કાર્યદક્ષતા,
વધારે સમજ, ત્યાં વધારે રેડીયા દાખલ થવા જ જોઈએ. એમ એકબીજાને પૂરી
સહાય કરવાથી જ આપણે જૂત માસ સુધીમાં આપણી નાનકડી, સરળ ને જાણને
સમજ શકાય એવી યોજના અમલમાં સુધી શક્યું.

જોકે યોજના સહેલી છે, જ્યાં આપણે આજ્ઞાસભા નહીંયે તો જરાયે પાર પડે તેવી નથી. બધા કાર્ય કરનારા પ્રામાણિકપણે હમેશા યથાશક્તિ કામ કરે તો જ યોજના પાર પડે. આ યોજના આપણી પરીક્ષા છે, કમોગી છે, સ્વરાજની લાયકાત મેળવવાની પ્રાથમિક કેળવણી છે. પણ તે કેળવણી આપણને એટલે લગી પહોંચાડે છે કે જો આપણે આ પરીક્ષામાં ખસાર ચૂક્યે તો બાહીની કેળવણીને સારા ભાગ્યે જ ત્રણ માસ જોડ્યે કેમકે આ પરીક્ષા આપણને આત્મવિશ્વાસ, હિમ્મત ને બળ આપનારી છે.

ગુજરાત પોતાનો ધર્મ પૂરેપૂરો બળવો એવી માગી હોમેદ છે.

ગુજરાતની બહેનોમાં આવેલી ભૃત્યતિથી હું ચકિત થયો છું તેઓના હાથમાં બહુ સત્તા છે. સ્વરાજ મેળવવાની યોજનામાં બહેનોનો ભાગ મરહોના જેટલો જ બહે તેથી વધારે છે. બહેનો પોતાનો ભાગ પૂરો બજવીને પોતાના, ગુજરાતના ને હિન્દના કીર્તિ ને ધર્મ હર્ષવળ કરો એવી મારી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના

મારી નોંધ

હડતાળો સંધારત

હડતાળોનો સફરો ફાટ્યો જણાય છે તેમાયે કરાવીને લેદ વાળી છે એ- માસમાં પાંચ હડતાળો કોઈ જેલ જાય તો હડતાળ, કોઈ જેલમાંથી ફટ તોડે હડતાળ, ગવર્નર આવતાયે હડતાળ ! આમ હડતાળો પાળવાથી હડતાળની પિ મત તદ્દન જતી રહે છે મારે મન હડતાળ એક પવિત્ર અને બળવાન સાધન છે. સારું ધાર્મિક પ્રસંગે હડતાળ હોય, અથવા પ્રભુની લાગણી મણી તીવ્ર હોય ત્યારે તે દર્શાવવા હડતાળ પળાય દરેક પ્રસંગને ધાર્મિક સમજ અથવા દરેક વખતે લાગણી તીવ્ર બનાવી હડતાળ પાળીયે તો ધાર્મિકતાનો ને લાગણીની તીવ્રતાનો આક હલકો ન થાય સત્યાગ્રહ સંપ્રદાયની હડતાળ વિના તો ન જ ચલાવી સમય એક મને ન જણાય હત તો હું આ હડતાળના સંધારવની મોક્ષમતા તેનો સાવ વધારે ઉતારવામાં સાધનભૂત ન જ યાત મારી હોમેદ છે કે હિન્દુસ્તાનમાં દરેક જગ્યાએ ઉંચે હડતાળ જવસ્યે ન પાળવામાં આપણે સારામાં સારો ઉપાય એ છે કે મદાસભા અને ખિલાફત કમિટીએ મસલત કરી નવદેરનામું ન ફાટ્યું હોય ત્યાં લગી હડતાળ પાળવી ન નહિ

જેલ મહેલ

જ્યાં કોઈ જેલ જ્યાં ત્યારે હડતાળ પાળવી એ તો આપણી નબળાઈની નિશાની છે. જો તો આપણે ભરી દેવી છે. હમરો જેલ જ્યાં ત્યારે જ પ્રતિકારી થવાનો સંભવ છે. જીવમી રાજ્ય તળે સારા માણસને સારે જેલ એ જ મહેલે માત્રે પતિત રચળ છે. જેલ એ આપણી સ્વતંત્રતાનું રચળ છે. કેવળ નિર્દોષ માણસો જ્યારે જેલમાં મૂકી સંજ્ઞામાં જશે ત્યારે સ્વરાજ નજીક જ સંમળવું. આ રાજ્યની અંદર જેલને જો આપણે આપણું સ્વાભાવિક ધર બનાવવા માગતાં હોઈએ તો તેવે પ્રસંગે હડતાળનો કરો અર્થ જ નથી રહેતો. જ્યારે આપણે ખરેખર જેલનો મધ છોડ્યો દરો ત્યારે સરકાર જેલમાં મોકલવાનું બૂલી જશે. જ્યારે આપણે ધાર અત્યાચારને પણ હસતે મોઢે સહન કર્યું છતાં પેટે નહિ ચાલીએ, 'યુનિયન બેંક'ની પરાણે સજામી નહિ કરીએ, નાકો નહિ ધસકીએ ને ડાયરશાહીની સામે ઉભા રહી જોળાઓવા ધા પડે નહિ પણ છાતીમાં ઝીલ્યું તે જ દહાડે સ્વરાજ છે; કેમકે એમાં ખરી વીરતા છે, એ જ ક્ષત્રિયતા છે. ક્ષત્રિયતા કેળવવા સાર પુષ્ટ શરીરની જરૂર નથી, પણ મનજીવ, નીડર હલની જરૂર છે. કૂરતા, કઠોરતા એ ક્ષત્રિયતાનો ગુણ નથી, પણ સહનશીલતા, ક્ષમા, દયા, ઉદારતા, અપદાયનમ્ (યુદ્ધમાંથી ન નાસવું) અને જોળીના વરસાદ વરસતા હોય ત્યારે પણ અડગ રહી નિમર્ચપણે ઉભા રહેવાની ચક્તિમાં ક્ષત્રિયતા છે. શુદ્ધ ક્ષત્રિય મારતો નથી, પણ પ્રકાર પોતાની ઉપર ઝીલે છે. નાનકડાનાનો મદન્ટ ક્ષત્રિય ન મળાય; તે જુની મળાય. લઘમનસિંહ ને દલીપસિંહ શુદ્ધ ક્ષત્રિય હતા. આ ક્ષત્રિયતા એક દુર્બળ અર્પન બાળકમાંયે હોઈ શકે શાન્તિમય અસહકાર એ ક્ષત્રિયતાનો ગુણ કેળવવાનું સાધન છે. છમામ હુસેન અને હસન ક્ષત્રિય હતા. તેઓની ઉપર જીલમ કરનાર નહીમ હતા. બળ પ્રદાહ ક્ષત્રિય હતા. હિરણ્યકશિપુ રાક્ષસ હતો. ક્ષત્રિયતા અન્ય વર્ણોમાં હોય જ નહિ એવો વર્ણાશ્રમનો અર્થ નથી. ચારે વર્ણમાં તે ગુણ હોવા જોઈએ, પણ ક્ષત્રિયમતિમાં તે પ્રધાનપદ લેખવે અને તે ગુણ કેળવવાનો તેનો ખાસ ધધો રહો પણ જ ક્ષત્રિયક્રમમાં જની પોતાનું પશુબળ નિર્જળ ઉપર વાપરે તે ક્ષત્રિય નહિ પણ અક્ષત્રિય, રાક્ષસ કહેવાય. હિન્દમાંથી ક્ષત્રિયવરનો લખમલ લેખ ધધો છે, તેને ફરી કેળવવી એ શાન્તિમય અસહકારનો હેતુ છે.

અસહકાર

કાશીમાં જે પત્રિકા ના. મવર્નરની સુધાકારને જખતે છાપવામાં આવી હતી તે મને મળી છે. તેમાં આ વાક્યો છે: 'સવારને રોજ મવર્નર આવવાનો છે; તેના સાધકમાં સામેલ થાઓ નંદિ. પૂન્ય મૉન્સેસનું ફરમાન છે કે હમણાની સરકાર સાંધે કાઢ પણ હિન્દવામીએ સામેલ થવું નહિ. સોમવાર ને રાખી તારીખને રોજ હડતાળ કરી સરકારને બતાવી આપો કે અમારે સ્વરાજ જોઈએ છે. જધો કામધધો બંધ કરી પ્રાર્થના કરો કે આપણને એક વર્ષની અંદર સ્વરાજ જોઈએ છે.' અસહકારી અસભ્ય ન યાવ, હોદાને

ને માન આપણે હવે પણ પછુ આપવા માગીએ છીએ તે માનના સખ્તો આપણે ન જ
 ઠાણીએ. આપણને મુંબઈના ગવર્નરની જત સામે કે એના હોદ્દા સામે અસહકાર નથી.
 આપણો અસહકાર આખી રાજ્યનીતિની સામે છે. જ્યારે અમુક સુખો રોતાનો સુખો
 જોવા આવે ત્યારે તેની સામે આપણને કંઈ ખાસ દહેવાનું ન હોય તોપણ આપણે દંડતાળ
 પાળીએ એ નિર્વર્તક છે; તેને વિષે તોછડાપણે લખીએ તે અસહ્યતા છે. આપણે જલિયાંવાલા
 બાબતી કતલ ચલાવનારને પણ તેને પૂરે નામે જાણીએ છીએ; 'જનરલ' ડાયર કહેતાં
 શ્રોત નથી માપતા, પામતાનું કારણ નથી. બાબતી રૂઢ સ્વચ્છતા છેડે તે અસહકારી રોતાના
 શાન્તિના નિયમનો લંઘ કરે છે.

બતાવણું કોને ?

મહાસમાને હુકમ દરેક પ્રસંગે હડતાળ પાડવાનો નથી. છતાં ઉપરના બહેરનામામાં
 આશાસ એવો અપાયો છે કે મહાસમાને તેવો હુકમ છે. હડતાળ પાળી આપણે સરકારને
 શું બતાવવું હોય ? આપણે તો સ્વરાજ આપણી શક્તિ વડે મેળવવું છે. આપણે હડતાળો
 પાળીને શક્તિ મેળવી રાજીયે તો જરૂર પાળીએ. આ પ્રસંગે તો બહેરનામું જ સ્પષ્ટ છે કે
 આપણી હડતાળ સરકારને કંઈક બતાવવાની હતી સરકારને બતાવવાનું આપણને જોઈમાં
 જોઈ છે, અથવા ને બતાવવાનું છે તે તો આપણું સખીન કાર્ય. તે શું છે એ મહાસમાને
 સ્પષ્ટ, છે.

મારી પ્રાર્થના

અત્યજ પરિવર્તને સમયે મેં ને પ્રાર્થના કરી તે વિષે લખતાં એક સંસ્કૃત લખે
 છે કે તેનું રહસ્ય તે નથી સમજી શકે. માફ સાપણુ બરાબર હપાયેલું છે કે નહિ તે હું
 નથી જાણતો. મારી પ્રાર્થના આ છે: મને મોક્ષ જ પ્રિય છે. મારો બધો પ્રયાસ આ જ
 જન્મારે મોક્ષ મેળવવાનો છે. હું અસહકારની અંબીર ચળવળમાં પણ તે જ કારણે ખડી
 છું. છતાં જો હું મારો મનોરથ આ જન્મે ન સાધી શકું ને આપણે અસ્પૃશ્યતાના પાંપમાંથી
 હાંસ્યે મુક્ત ન થયા હોઈએ તો હું પ્રભુ પાસે બીજી જન્મ અત્યજને પર છોડું કે નેથી
 હું તેમનાં દુઃખોના પૂરા અનુભવ લઉં ને તે જોઈ કરવા શારે તપશ્ચર્યા કરું. હું માનું
 છું કે ને દયાધર્મ હું વેધણુવ તરીકે શીખ્યો છું, જેનું પાન મેં તુલસીરામાયણમાંથી કર્યું
 છે તે મને એ જ પ્રાર્થના શીખવે છે. અત્યજને બરાબર હિન્દુ ધર્મને નામે યતો અત્યાચાર
 મને અસહ છે, દરેક હિન્દુને તે અસહ હોવો જોઈએ.

જાંધીજી ગુજરાતમાં

જીવે છે.

સાબરમતીથી તા. ૧૫મી ને ગુજરાતે નીકળ્યા. જોરસદ જ્યાં મટિ ખંભાત સાબરમતી જઈ પડે એટલે આણંદ રેલ્વેને થોડો વખત મળ્યો. તે દરમિયાન આણંદમાં એક બહેર સમા કરી. તેનો અનુભવ જાંધીજીએ પોતે આપ્યો છે. ત્યાંથી જોરસદ થઈ અમે અવકાશ દેવાતા રાસ ગયા. કારણ ખાડાને રસ્તે અમે જોરસદ લઈ ગયા હતા. રાસની આ જાંધીજીની પહેલી મુલાકાત ન હતી. એકા છઠ્ઠાની સત્યાગ્રહની લડતમાં આ રાસ આમે બહુ આગળ પડેલા આમ લીધો હતો. તે વખતે જાંધીજી જેએક વાર ત્યાં ગયેલા. સત્યાગ્રહની લડત પૂરી થયા પછી જ્યારે જાંધીજીએ સેન્ટ્રલ રેલવેનું કામ ઉપાડ્યું ત્યારે રાસ આમ તરફથી ધણી આંશા સંખીને તેઓ ત્યાં ફરી ગયેલા, પણ તે વખતે તેમને ત્યાંથી નિરાસ થઈ પાછા જઈ પડેલું. આ પ્રસંગને ઉદેશને તેઓ બોલ્યા તે ટાંકવા જેવું છે :

ખાનદાનીની તાકાત

“સરકારને તેની મુશ્કેલીને વખતે મહદ આપવાની એ પ્રભને એક વખત સલાહ આપી હતી, સત્વનવની નીચે આપણે હકો મેળવવા હોય તો આપણે આપણી ફરન પહેલી અદા કરવી જોઈએ એમ મેં કહ્યું હતું. અને તેથી ખેડા છઠ્ઠાની લડત પૂરી થઈ કે વડા થોડાને સીન્યમાં ભરતી થયા સમજાવવા હું આવ્યો હતો. હું સિપાહીગીરી કરવા તૈયાર થયા હતા. તે માટે મને અત્યારે જરૂર પડ્યાતાપ થતા નથી. તેથી તો હું કોમને કહેતો જ મયેસો જોડું. સિપાહીગીરી કરવાના આપણા કાવચી આપણે આપણી ખાનદાની બતાવી. તે માટે મને દિલગીરી નથી થતી. દિલગીરી માત્ર એટલી જ પાંચ છે કે ખેડા છઠ્ઠાના દિગ્મતવાન અને દર પાટીદારો તથા કાકોરો પાસે હું જ્યારે આવ્યો ગયો ત્યારે સિપાહી બનવા માટે થોડા જ તૈયાર હતા. તેનું કારણ સરકાર તરફની તેમની ઉત્સાહ કે અણવિશ્વાસ ન હતું, પણ તમારી એકી દિગ્મત એ હતું. તમે મરવા તૈયાર નહોતા. તમને કોઈને સાર કે સરકારને સાર મરવું નહોતું ગમતું. પરંતુ અત્યારે તો યુગ બદલાયો છે. હું અત્યારે સરકારની સામે ગયા છું, એ સરકારની સિપાહીગીરી કરવામાં હું અધર્મ સમજું છું, તેના પ્રત્યે મને સંપૂર્ણ અવિશ્વાસ આવી ગયો છે. તે વખતે હું આ સરકારને રાજસી નહોતો કહેતો, પણ આજે હું આ સંજોગને રાજસી રાખ્યો અથવા રાજસીરાજ્ય કહું છું. એ અનન્ય ભક્તિથી હું ખેડા છઠ્ઠામાં પેલ મૂકી રહ્યો હતો અને મારી તાકાત સરકાર માટે ખર્ચતા હતા તે જ મારી તાકાત—મારી ખાનદાનીમાં મેળવેલી તાકાત—હું અત્યારે તે સરકાર સામે વાપરી રહ્યો છું, કારણ જે સત્ય હોય તે કરવું તેનું જ નામ સત્યાગ્રહ છે.”

તાલીમની કરામત

રાસમા સભા પૂરી થયા બાદ તિલક સ્વરાજ ફાળા માટે જીવશક્તિ યથુ તે લઈ અને તરત જોરસદ પાછા વળ્યા. આધીજી જોરસદમાં તે રાત ગાળશે એમ ધારી ત્યાંના લોકોએ પંજુ સભાઓ ગોઠવી હતી, પરંતુ રાતે જ જોધરા પહોચતું એમ નક્કી કરેલું એટલે એક જ સભામાં બધું પતતી નાંખવાનું હતું. રાસ જતી વખતે જોરસદથી પ્રસાર થયેલા તે વખતે રસ્તા ઉપર લોકોને જલવા કરવાની ઠીક વ્યવસ્થા જોવામાં આવી ન હતી. વળી સભામાં પણ બરાબર સાંનિત અને વ્યવસ્થા ન હતી આંધીજીએ તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું:

“જોરસદમાં હું પહેલાં (જેઠા જીદાની લડત વખતે) આવેલા ત્યારે મને સફળતા નહોતી મળી, પણ હવે જોરસદમાં ભગૃતિ આવી છે. ભગૃતિની પહેલી નિશાની એ છે કે આપણામાં સભાઓ ચલાવવાની, સરખોતો વ્યવસ્થા રાખવાની શક્તિ આવે. તેને સાર તાલીમ લેઈએ. અગ્નિ અથવા પાણીના ધોષનો કાઢ કરામત કર્યા વિના જેમ ઉપયોગ ન થાય તેમ તાલીમ વિનાની ભગૃતિ પણ નફામી છે. ભગૃતિની પ્રથમ શરત એ છે કે જ્યાં જે વખતે હોઈએ તે સ્થળ અને સમયનો ધર્મ આપણે સમજી લઈએ.”

હાલોલ પરિવર્ત

રાતે બાર વાગે અને જોધરા પહોચ્યા અને બાજુ દિવસે હાલોલમાં તાલુકા પરિવર્ત હતી તે માટે સવારે હાલોલ જવા નીકળ્યા. આધીજી આ પરિવર્તના પ્રમુખ હતા. હાલોલની વ્યવસ્થા જોરસદ અને રાસને મુકબલે સારી ગણાય. સ્વાગત મંડળના પ્રમુખનું સાથે બહુ જ હુંડું હતું. દોડ કે જે મિનિટ ચાલ્યું હતો. એ પણ સાર જ ગણાય, કારણ વાદ્યુત થયો છે એની એ નિશાનીરૂપ હતું. પરિવર્તના પ્રમુખને ચાંદ આપવાનો સિરસ્તો છે, પરંતુ આધીજી નેવાને ચાંદ આપવા કરતાં સિદ્ધાંતી કોષણી આપવી એ ત્યાંના વ્યવસ્થાપકોએ દુરસ્ત ધાયું.

સેટમાં ભૂલ

કોષણી આપવાનો વિચાર તો સારો જ ગણાય, પણ કેવી કોષણી આપવી એઈએ એ જોવામાં વ્યવસ્થાપકો ચાતરી ગયા. ખાસી સુરખની-સાદીનની એક કોષણી તૈયાર કરાવી હતી તે ઉપર ફેંટીયાનું ચિત્ર તથા સ્વરાજ એવા અક્ષરો કસબથી લેવા હતા. અંદરનું અસ્તર જ ખાલીનું હોવાનું કહેવામાં આવ્યું હતું પણ તેવ મીલના સૂતરના વણાટનું નીકળ્યું. તેના ઉપર ટીકા કરતાં આધીજીએ જણાવ્યું.

“મને તો ખાલીના રાજુતાર, ખાલીની જ સેટ અને ખાલીના ચાંદ હોય પરંતુ જે વસ્તુ મને આપવામાં આવી છે તે સ્વરાજની નિશાની નથી. આપણને આજે જ સ્વરાજ નથી મળતું તેવું કારણ આમાં જોઈ શકાય છે. પોતાને એક બિદ્ધત તરીકે, એક વણકર તરીકે અને અત્યાદે એક કાંબી તરીકે જોગબાવતા માણસને તમે પ્રમુખ નીમ્યા છે, અને તેને આપી છે આવી કોષણી તેમાં નથી કાજળીઆનો ભાર, નથી ચાંદીનો ભાર કે નથી

સોનાનો ભાર. તમે તો મને ખાલી કાળજી આપી છે. અને તેમાં વિરોધ મુઠ્ઠો તો એ છે કે તેની તમામ વસ્તુ પરદેશી છે.” સહામાથી એક શાક્યે તે સ્વદેશી છે એવો બચાવ કર્યો તેના જવાબમાં માંધીશ્રીએ જણાવ્યું: “તેનો રંજ પરદેશી છે, તેનું સતર પરદેશી છે, ફેરામનો ધાગો પરદેશી છે. પણ સ્વદેશી શું છે? હું સ્વદેશીનો નાચક હોવાનો હાલો કરું છું, એટલે તેની પરીક્ષા કરવાનો ગુણ મારામાં હોવો એટલે મારી સ્વદેશીની બાખ્યા તો એવી સુન્દર છે કે તેમાં આપણને કોઈ ન પણી ન રાકે. હાલોતનું સ્વદેશી એટલે હાલોતમાં જ બનેલું હિન્દુત્વાનના બાળીના સાગનું હાલોતને હરામ હોવું એવું. આપણે સદ્યે સ્વાશ્રયી બનવાનું છે, સદ્યે સર્વોપરી બનવાનો પ્રયત્ન કરવાનો છે. આપણે એકબીજા સાથે આ બાબતમાં વધારે ને વધારે એકથી હરિકાઈ કરશું ત્યારે આપણને સ્વરાજ મળશે એ જ સ્વરાજની થાપી છે.”

મહેમાનગતમાં વિવેક

રાજેશમાં કરેલા સજ્જાર વિષે બોલતાં તેમણે જણાવ્યું:

“આ રાજેશના સજ્જાર મારાથી સલા નથી જતા. સજ્જારમાં એક તમુ પણ પરદેશી કાપડ ન હોવું એટલે તેને બદલે અહીં તો ઠર ઠર પરદેશી કાપડો લટકાવેલાં છે. બધી ધન્યપતાકાઓ પરદેશી છે. તેના રંજ બધા પરદેશી છે માટે આ સજ્જારને ચીંચરા સમાન ‘સમજાવે’ આપણે સજ્જાર તો મહેમાનને ખાતર કરીએ છીએ, તો પણ વિવેકની ખાતર, મારી તથાંદાની ખાતર પણ મને જે બમે તે તમારે કરવું એવું હતું. દરેક વસ્તુ સમજીને વિચારપૂર્વક કરશું તો જ સ્વરાજ આગળ આવશે, અહીં સ્વયંસેવકો ફરતા દેખાય છે તેમણે છતનાં અંગેજી કરતાં કોટપાટણ પહેર્યાં છે. સ્વરાજના સ્વયંસેવકો પાસે છત કેવું? તમે નથી ખાતરનું અર્થ ન કરી શકતા હો તો તમારા જા છતને બદલે ખાતર આપવા હું તૈયાર છું. મારી પાસેથી ખાતર કેમ લેવાય એમ તમને લાગતું હોય તો હું તો તમને લંગોટ પહેરીને સ્વયંસેવા કરવાનું કહેવા તૈયાર છું. અંગેજી જેવાં વસ્ત્રો પહેરીને જ સેવા થઈ શકે એવું નથી. હોલો ઉપર તમારે પ્રેમથી, સદ્વર્તનથી અસર પાડવાની છે. જે વિલાયતી પાટણનથી હોલો ઉપર અસર પાડવાની હોય તો તેનો ત્યાગ કરો. સ્વરાજ એકબચા નીકળેલાં હિન્દી વરીકેના આપણા મરતબા ખાતર પણ એ પોષાકનો ત્યાગ કરવો એવું. હું તો સ્વયંસેવકોને દરરાજ જે કલાક રેડીયા ચલાવવાની સલાહ આપું. તમારા કતિલા સૂતરનાં કપડાં વણાવીને તમે પહેરો ત્યારે જ તમે સાચા સ્વયંસેવક બનો.”

નિર્દોષતા કેળવો

સ્વદેશી સંબંધે વિરોધ બોલતાં તેઓએ જણાવ્યું હતું:

આપણી સ્વરાજની સેનામાં એટલું કામ બાળકબાળકીઓ કરશે તેટલું પુરુષો નથી કરી શકવાના તેમનામા ધર્મી, પાખંડ, મદ સંદેશાં છે. તે જાણ તો આજે જ સ્વરાજ છે. વધે મોટા હોવા છતાં આપણામાં નિર્દોષતા હોવી નેહી, મી. શૌકતઅલીના જેવી. એ

માણસનું મન જાળ નેહનું સ્વચ્છ, કોમળ છે. તે કોઈનું બૂર નથી ઈચ્છતા. તેમને ડર માત્ર ઈશ્વરનો, ખુદાનો છે. તેમની પાસેથી નિર્દોષતા શીખી. મેં નિર્દોષતા અભ્યાસથી કેળવી છે. મેં કાંકરે કાંકરે પાળ બાંધી છે. મારું સરોવર ટીપે ટીપે બરાબરું છે, છતાં તે અધૂરું છે. મો. શોકતઅલીએ તો અનેક મોજરોખ સોજાયા છતાં તેનામાં તાકાત છે કે તે અત્યારે શણેએ ચડી શકે. ખાદી એ મારો તો ભોમવિલાસ છે. રેશમ મારે સરીરે અડકાવવું એ મારા સરીર ઉપર અત્યાચાર કરવા સમાન છે, અત્યારે મલમલ અને રેશમ શોકતઅલીને તો બહુ પસંદ છે. છતાં તે અત્યારે ખાદી પહેરે ત્યારે ચમત્કાર સમજીને નેહાયે. તેમણે ઇસ્લામ ખાતર ફકીરી પ્રદક્ષ કરી છે.”

જેઠા બાદશાહ

તાલુકા પરિવટમાં સાત આઠ દબર માણસ આવ્યાં હશે, પરંતુ મેટા જેઠાવર્મ તો બહાર જ રહ્યો હતો. તેમને માટે સાંજે ખાસ સમા રાખી હતી. જેઠાને દારૂ, વાડી, બાંજ, અટ્ટીણ વગેરે વ્યસનો છાડવાનો, અન્ત્યજ્ઞને અસ્પૃશ્ય નહિ માનવાનો, ચારી લૂંટ વગેરે છાડવાનો તથા સ્વદેશીનો સન્દેશો ખાંધીશ્યે સંભળાવ્યો. તેમાંથી મોડું જ ઉતારવાનો લોક રાખીયઃ

“તમારે તો ખાતર લખને ધાન ઉગાડવાનું રહ્યું. પણ તમે ભગીઓનો કેમ વિરસ્કાર કરી ચકો? આપણે સત્યયુગ દુનિયામાં લાવવો છે. તે કાંઈ આકાશમાંથી પડવાનો નથી. આપણે આપણાં સત્કર્મોથી તે ચેળવવાનો છે. તે મટિલધાં ખરાબ વ્યસનો છાડવાં એકદે દારૂ, વાડી, બાંજ, અટ્ટીણ એવી વસ્તુનું સેવન કરીને જે માણસ બાન બૂલે તે જેતર નથી અમૂલ્ય વસ્તુ કેમ સંભાળી ચકો? તમે તો જમીનનું રક્ષણ કરનારા છો, દુનિયાને અન્ન પૂરું પાડનારા છો. હમણાં હું સરકારને માટે લંડન, રાફસ એવાં વિશેષણ વાપરું છું, પણ તમે જેઠો જ પ્રભને લંડો તો તમને કેવા કહેવો? તમે તમારી ખાનદાની છોડી દો, વીસતા છોડી દો, સત્યાઈ છોડી દો અને જર્જરતા તાત કહેવાતા તમે પ્રભને પીડો એ તો ફરીઆમાં આપના જેવું થયું. વળીલાલ અગ્રિય યથે ખડવાથી પોતાને જેઠા, વલુકર અને ભગી ગણનાર મારા નેવાને પણ ક્યાં જવું? પણ મારો વિશ્વાસ છે કે તમે સારા છો, અને તેથી જ હું જેઠા બન્યો છું. જેઠાનો વડીલો મોત છે. જેઠા મોતને માથા તળે રાખીને સૂતાં છે. એને કોણ ડરાવી શકનારું હવું? તમે તો બાદશાહ છો, અને બાદશાહ રહો એ જ મારી માત્રણી છે. જે બાદશાહ પ્રભને લંડો છે તે ધાપી છે. મટિ તમે સદાચરણી ચાલો.

“આ ખાંધી જેઠાનો ખીલ જેઠાનો જન્મ સન્દેશો દેને કે તેણે ચારી કરવા ના કહી છે, જુગાર રમવા ના કહી છે. તમારે તો અનાજ પકાવીને વાનગી દામે તે વેચવાનું છે. તમે એકે દામે ન આપો, પણ કંજુસ વાણીઆની પેટે અનાજના ભાવ આવવાનો પણ જેઠાનો ધર્મ નથી. એથી બચ્યો તો જ તમને બરકત ફેળારી.”

“તમારે વેઠ કરવાની નથી. તમે તે ખેતરની વેઠ કરો કે સરકારની અને હુઆં અમલદારોની વેઠ કરો? કહેજે તેમને કે અમે વેઠીઆ નથી, અમે તો ખેડૂત છીએ.”

“તમે નિર્બંધની યાજો, સંયમી યાજો. સવારે ઉઠીને પ્રભુનું નામ લઈ પછી કામે ચડવું. સાંજે હળ ઊઠડ્યા પછી ગાંજો ભાંડવી કે ગાંજોનાં ગીત ગાવાં એ વરાબર નથી. રાતે સજન આજો, હરિશીર્વત કરો. અત્યારે વરસાદ નથી વરસતો, કારણ રાખ પાપી બન્યા છે, પ્રભુ પાપી બની છે. ઇશ્વર આપણા સમૂહો નાશ નથી કરતો, કારણ તેને આપણી વધુ પરીક્ષા કરવી છે. માટે સહાચારી બનો, વ્યસનો ઊડા, સજનશીર્વત કરો, પછી જોશો કે માવ્યા મેદ વરસશે.”

શ્રી. વલ્લભભાઈ પટેલ

ગુજરાતની આખી મુસાફરીમાં શ્રી વલ્લભભાઈ ગાંધીજીની સાથે જ હતા. ગાંધીજીને દર્શન માટે લોકો બહુ હેરાન કરતા તે ઉપર ટીકા કરતાં તેમણે જણાવ્યું:

“આપણા હિન્દુસ્તાનના લોકોને જે વાતનો રોખ છે. બધા લોકો દર્શનના ભોળો છે અને કયા સાંભળવાના રસીઆ છે, પણ એટલાથી આપણો ઉદ્ધાર થવાનો નથી. કેવળ દર્શન એ તો ફાંફાં છે. ઇશ્વર એના બોલો નથી કે માત્ર દર્શનથી આપણો ઉદ્ધાર કરે. તે જ પ્રમાણે ભાપણ સાંભળીએ અને તે ત્યાં જ ખંખેરી નાંખીને જઈએ તોપણ કંઈ થવાનું નથી. આપણે કામ કરતા થઈ જવાનું છે. અત્યારે જે દસા પ્રભુ ભોળા છે તે પોતાનાં કર્મનું જ ફળ છે. માટે કર્તવ્ય કર્મ કરતા થઈ જાઓ. આ જમાનો કર્મનો છે અને કર્મ કરીને જ આપણે તેને બદલી સીધું.”

કાલોલ અને અનંત્યજે

કાલોલથી રવિવારે સવારે વેળવપુર યજ્ઞને કાલોલ ગયાં. કાલોલમાં નહેરુ સભામાં અનંત્યજે ન આવે અને તેમની સભા એક બીજે સ્થળે અલગ ભરવી એવી મોકલણ કરી રાખી હતી. ગાંધીજીને તો આ વાત માયાનો ધા થઈ પડી. વ્યવસ્થાપકોએ કહ્યું કે અનંત્યજેની બાબતમાં આશ્ચર્ય કરીશું તો મહાજન ઉગાઈ પડશે અને આજે જ નહિ પણ પછીથી પણ અમે ગામમાં કંઈ કામ કરી રાખીશું નહિ. ગાંધીજીએ મહાજન સાથે દલીલ કરી અને તેઓએ યોગીક આનાકાની કર્યા પછી તેમની વાત સ્વીકારી. ગામલોકની નહેરુ સભામાં કેટલાક અનંત્યજે આવ્યા અને પછી એકલા અનંત્યજેની સભા પણ જે મંડપમાં નહેરુ સભા હતી તેમાં જ રાખવાનું કરાવ્યું. પણ દૂરના રહેઠાણથી તેઓ આવે એટલે વખત ન હોવાથી તેમના વાસમાં જ જઈને ગાંધીજી તેમને મળી આવ્યા.

ગોધરાના અનંત્યજે

કાલોલથી સાંજે ગોધરા જવા નીકળ્યા. બીજે દિવસે ગાંધીજીનો મીનવાર હતો. કાલોલથી નીકળ્યા ત્યારથી જ મીન ચરે થઈ ગયું. ગોધરામાં અમે અનંત્યજે સાળા—અથવા વધારે ખર્ચ કરીએ તો ભગીની સાળામાં ઉતર્યા હતા. કારણ ભગીનીનાં ઊકારાં એ સાળામાં

આવે તેથી ટેડનાં છાકરાં તેમાં નથી આવતાં ! ભંજીઓને આપણાથી અળગા રાખીને આપણે તેમની કેવી ખાનાખરાળી કરી છે તેનું અમને અહીં જાન થયું માંધીજીનું તો મૌન હતું એટલે વહિવટમાંથી ત્યાંથી ભંજી વિદ્યાર્થીઓ સાથે વાતે વળગ્યા. ખીડી તો લગભગ દરેક છાકરા પીચે ન, પણ દારૂ જેણે ન ચાખ્યો હોય એવા પણ વીસ છાકરાના વર્ગમાંથી અમને બે જ મળ્યા. માંસ તો બધા જ છાકરાઓને ખાવું પડે, અને તેય દલાલ કરેલું નહિ પણ મરદાલ. માંસ ખાવાની છાકરાઓ ના પાડે તો તેમને તેમનાં માળાપ મારે. એકે છાકરા-ઓએ ભૂખ્યા રહેવાનો અખતરો ચલાવેલો, પણ રોજ ભૂખ્યાયે કેમ રહેવાય ? ખીલું ખાવાનું તે પણ એકવાડ. સાંજે આ લોક મામલા નીકળે તે લીખ માળીને રાતે દસ સાઠાદસ વાગ્યે ઘર આવે ત્યારે છાકરાઓને વાણુ કરવાનું મળે, અને ઘર રહે તેટલી વડી દારૂ પીને પુરેપૂરો અને કેટલીક સ્ત્રીઓ મહોદ્દામાં આવી હોય તેમની ગાળાગાળી સાંભળવાની. દિન્દુ સમાજના જ એક અવતરના અંગની આ દશા છે. સમાજશરીરનો આ સડો આપણે ઠાઠીયે નહિ ત્યાં સુધી આપણી ઉત્તતિ કેમ થાય ?

સોમવારે સાંજે મૌન છોડ્યા પછી માંધીજી ત્યાંનું રાષ્ટ્રીય વિનયમન્દિર જોવા ગયા અને ત્યાંથી ભંજીઓનો એક વાસ જોવા ગયા. વાસના મઠો આમળ જ મામમાંથી કચરાની ગાડીઓ એ હોડા ભરી લાવે તેના મોટા ટમલા પડેલા પાણીને મટિ એક ફેલા—જેને ફેલાડ નામ પણ ન અપાય, કારણ તે ફેલા ન હતો પણ એક મોટો ખાટો જ ખોદેલો હતો—તેમાં ઉતરી વાડકે વાડકે અથવા પલાયે પલાયે પાણી ભરવાનું અને ખીલ કે ત્રીજે ઉપરની માટીથી પૂરાઈ નય એટલે ફરીથી ખોદેલા પડે. અમને કહેવામાં આવ્યું કે આ વાસમાં તો આવેલો પણ ફેલા છે, પણ ખીલ વાસવાળા ભંજીઓને તો નદીચેથી પાણી લાવવું પડે અથવા મોઢને પૈસા આપીને ધડો બે ધડા પાણી લેવું પડે ! ગોધરાની નદીમાં વળી પાણી ન મળે એટલે વીરડા ખોદીને તેમાંથી પાણી કાઢે. જે સમાજની તેઓ અનન્ય સેવા કરે છે તે સમાજ તેમને પોતાનું પાણી પણ ન વાપરવા દે પછી શાક્યાતે તેઓ શી રીતે રહી શકે ? આ બધું જોઈને માંધીજીનું હૃદય ચચળ રહ્યું હતું. એટલે ગોધરાના કાપણમાં અન્યને સંબંધે જ તેઓ વધારે બોલ્યા. તેમણે કાપણ શરૂ કરતાં જ જણાવ્યું :

અસાધ્ય રાક્ષસ

“ આપણે આ સંસ્તનતના, સાક્રાન્થના, સરકારના ભંજી જોવા થઈ રહ્યાં છીએ તેટલું મુખ્ય કારણ એ જ છે કે આપણા વેપ્પુલો, સેવો, પોતાને શ્રુત સનાતની દિન્દુ કહેવડાવનારાઓ ભંજીઓ તરફ પરુની રીતે વર્તે છે, તેમના ઉપર સિદ્ધ મુલરે છે. ભંજીઓ આપણા સહોદર છે, સગા ભાઈઓ છે. તેમની આપણે સેવા લઈએ છીએ અને પેટપૂરતો ખજાર, પણ નથી આપતા એટલે તેમને એકવાડમાંથી નિર્બાદ ચલાવવા પડે છે, સહેલું માંસ ખાવું પડે છે. સેવાનો વિચાર કરતાં મને લાગે છે કે વજીલ, ડાકટર કે કલેક્ટર ભંજી કરતાં સમાજની જરૂરે વધારે સેવા કરતા નથી. તેમના કરતાં તો ભંજીની સેવા ક્યાંયે ચડી નય. ભંજી પોતાની સેવા કરવી મુશ્કેલી કે તો સમાજની શી દશા થાય ? આપણા ઉપર

દુઃખ આવી પડયું છે તે આપણે અન્યએ તરફ કરેલા પાપનો બદલો છે. આપણા પાપનું દુઃખ મુસલમાનો પણ આપણી સાથે રહ્યા એટલે તેમને ભોગવવું પડે છે. બંગ્લીઓને અડવામાં કેટલાક હિન્દુઓ શાસનો બાધ લાવે છે. પણ હું કહું છું કે કોઈ શાસન બંગ્લીઓને અડવું એ પાપ છે એમ કહેવું હોય તો તે અસાચ છે. શાસન એવું હોય જ નં યકે કે જે અક્લની બહાર હોય, જે સત્ય ન હોય. બાકી શાસનના અર્થ તો એ તેવા યદ્ય શકે. આપણે શાસને નામે શું નથી કરતા ? શાસને નામે બાવાઓ બાંધ પાથે છે અને બાંત્રે કુકે છે, શાસને નામે દેવીભક્તો મંત્રમંદિરાનું સેવન કરે છે, શાસને નામે અનેક માણસો બલિચાર કરે છે, શાસને નામે મદ્રાસ છલાકામાં કુમળી બાળાઓને વેશ્યાઓ બનાવવામાં આવે છે. આના કરતાં શાસનો બીજો ચો અનર્થ હોય શકે ? હું મને પોતાને સ્વસ્ત વૈષ્ણવ ગાનું છું. હું વર્ણશ્રમધર્મને માનનારો છું. પણ હું કહું છું કે બંગ્લીને સંપર્શ કરવામાં અમરડાનું એ તો વર્ણશ્રમધર્મની અતિશયતા છે, તેની ઉપર ચડેલા મેલ છે. ”

અપૂર્ણ]

નરહરિ પરીખ

તા. ૫-૫-૧૯૨૧

પારસીઓની આશા કેમ રાખું છું ?

પારસીઓ બ્યારથી હિન્દુસ્તાનમાં વસ્યા છે ત્યારની જ તેઓએ પોને હિન્દુઓ સાથે દરેલી ચરતો ખાનદાનીપૂર્વક પાળી છે.

બ્યારે મુખ્યમાં બધા મૂંગા હતા ત્યારે પારસીઓએ મુખ્યનું મ્હોં ખોલ્યું.

પારસીઓએ ગુજરાતની સેવા કરી છે તે હમેશાં યાદ રહેશે.

ખજરદાર, મસબારી જેવા પારસીઓએ ગુજરાતી ભાષાની પણ સેવા કંઈ એછી કરી નથી.

પારસીઓએ કદી ધર્મનો ઝગડો દ્યો જ નથી અને પોતાનો ધર્મ સ્વતન્ત્ર પણે પાળી શક્યા છે તેથી તેમણે પૂર્ણ સન્તોષ માન્યો છે.

પારસી સખાવતને તો કોઈની સખાવત જગતમાં પહોંચતી જ નથી.

પારસીમાં સાદું જોવાની ને ઝીલવાની શક્તિ એછી નથી.

પારસી જેટલી નાની છતાં તેટલી જ પ્રખ્યાતિ પામેલી બીજી એકે કોમ દુનિયામાં નથી. તે ઉપરથી દુઃ અવુમાન દર્દી છું કે તેમનાં ધર્મશાસ્ત્રો હિન્દી-કાદિનાં છે; તે સરજ છે, બચ્ચું પણ સમજી શકે તેવાં છે.

પણ જો પારસી કેમ પોતાની પ્રાચીન મહત્તાની ચૂકી ઉપર નમવા ને ઝૂકવા ઇચ્છે તો મોગી બૂલ કરે.

જેમ બીજાઓ તેમજ પારસી અત્યારે પશ્ચિમના ઝેરી પવનમાં સપડાયા છે. તેમણે પ્રાચીન સાદગીનો ત્યાગ કરવો સર કર્યો છે તેમનામાં મોજસોખ વધતા જાય છે. કેમની પાસે પુષ્કળ પૈસો હોવાથી કંઈક બેદરદારી આવી જણાય છે નાની કેમ જેમ નીતિને પગલે ચાલતા તુરત ચડી શકે તેમ જ જો અનીતિનું પમણુ ભરે તો તુરત પડે પણ. ને જો પડે તો તેનો નાશ ચતા વાગ ન જ લાગે.

૫. મારા પિતાની પાસે એક પારસી શ્રદ્ધસ્થ આવતા, તેમનો મનન્ધ ધણો નિકટ હતો છુ તે વેળા બાળક હતો. એદલજી શેઠને કેમ બૂલું? જ્યારે મારા પિતાને મળવા આવે ત્યારે સાદાઈની જ વાત કરે તેમની પોતાની સાદાઈનો પાર ન હતો તેમને ગળકેટના માણ દાકોટ સાથે પણ સંજનધ હતો, તેમને પણ નકામા ખર્ચ સામે કે ડોળ સામે વાત કરતા એદલજી શેઠ અચકાય નહિ જેવી તેમની સાદાઈ તેવી જ તેમની હિમ્મત હતી ને તેવી જ તેમની ખાનદાની હતી. ત્યારથી હું સમજતો આવ્યો છુ કે પારસી કેમ મારે તો ઘણું કરી શકે, ઘણું આપી શકે, મારો વિશ્વાસ છે કે પારસી કેમ આ ઝેરી પવનમાંથી બચી જશે, તેનું સાદસ, તેના ધર્મ તેને બચાવશે. હિન્દુસ્તાનમાં હિન્દુસ્તાનના વતની તરીકે જેવી સેવા પહેલા કરી છે તેવી કરશે એમ મારો ભરોસો છે ક્યારે તેમને વિવેક, સહ્યુદ્ધિ ને હિમ્મત બક્ષે આ ધર્મયુદ્ધમાં પારસીનો ગમે તે ભાગ હો, તેમની ખાનદાની હિન્દુસ્તાનથી ભૂલાય તેમ નથી

એક પારસી બહેનનું ઇનામ

બપોરના ગજનગર ચોકાહામાંથી એક બહેન મહેરમાઈ બેસાનીઆએ અતિ પ્રેમાળ કામળ લખ્યો છે તે કેટલોક વખત મારી સાથે જ પડી રહ્યો. આને સાર તે બહેનની છુ મારી મણુ છુ. એ કામળ કેટલીક મુદત પછી મે વાચ્યો પછી છાપવો કે નહિ એ વિચારમાં ને બીજા વ્યવસાયમાં ગદી હું નિશ્ચય ન કરી શક્યો.

ઇનામ કાઢવાથી તારા રાષ્ટ્રીય ગીત મળી શકે કે નહિ એ વિચારવા જેવું મને લાગ્યું છતાં ઇંપેટે એ નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે અતિ શુદ્ધ ભાવના વાળો એક બહેનનો કામળ મારે ન છાપવો એ ચોખ્ખું નહિ, તે બહેન વિચારેલું ઇનામ મહેર

ન કરવું એ પણ મને ઠીક ન. લાગ્યું. તેથી તે' કાગળ નીચે આપુ છું. તેમાનો કેટલોક ભાગ મને જ લગતો હતો તે કાઢી નાખ્યો છે. કેટલાંક ચંદ્રો જ સુધાર્યા છે ને અગ્રેજ શકરાઓનો તરજુમો કર્યો છે. બાકીનો કાગળ જોવો ને તેવો જ આપું છું. દર બેઠેલી એક બહેન આટલો રસ આ ધર્મચુદ્ધમાં લે છે એ હર્ષ પામવા યોગ્ય છે.

ધનામની લાલચે તો નહિ પણ એક બહેન આટલે દૂરથી ઇચ્છા કરી છે એ ઇચ્છાને માન આપવા ખાતર કોઈને સરસ્વતીદેવી પ્રેરે ને ગુજરાતના કવિઓ પ્રયત્ન કરશે તો હું આભારી થઈશ. બધા કાવ્યો છેવટે ૩૦મી જૂન સુધીમા મળી જવા જોઈએ. એક જ વિષયને લગતું બારે કાવ્ય હશે તો બધું ધનામ એક જ કવિને જશે. જો એકે કાવ્ય અમુક શ્રેણીનું નહિ હોય તો ધનામ આપવામાં નહિ આવે. પરીક્ષકનું નામ હવે પછી જાહેર કરીશ.

શ્રીમતી મહેરબાઈનો કાગળ

“આપનું ‘નવજીવન’ સાત સાગર ઓળંગ્યું મારે માટે પ્રેમ, શીખ, ધામ અને તરજના સદેશ આગ્રહ લાવે છે, પણ મારે અફસોસ સાથ જોડ પડે છે કે ‘નવજીવન’ ને આપણા હિંદી ભાષાઓ એવી ગુસ્તવાથી ચાલે છે કે ‘નવજીવન’ પર આઠી નજર કરવી એથી તેઓને મન ‘નવજીવન’ ને બેવડા યથા બરાબર છે.

આપના ‘નવજીવન’ માં તમે દિવાળી વિષે વેપારી ભાઈઓને સુચના આપે છે તે અતરે કેટલી મોગ આવી તેનો ખ્યાલ કરે છું ત્યારે અફસોસ છૂટ છે. અતરે હિંદી પદોએ કુલપાન લાઈટ પછવાડે ૫૦૦૦ થી ૬૦૦૦ યનનો ધુમાડો ઢરાયો છે.

અસહકાર દાસ્યમલકનું પગડ્યું ઓળંગી ગયું છે એ ખુસખબરથી ઘણીક ફીકરો ટળી ગઈ છે ન્યારે ઘણીક જાંબ સામુતરી આવે છે અને તેનો હું ગંજીશાઈથી વીચાર કરતી હતી તેટલા સહકારીઓનો મેનીફેસ્ટો નજરે પડ્યો અને બાઈબલ સાલરી આગું

મોઝીસ ન્યારે ઇસરાયેલને ઇજીપ્તની ગુલામગીરીમાંથી પુદાઈ બસારતે ઊડાવવા ગયે છે ત્યારે ગુલામગીરીમા જમાનોબર દબાવવા એ બીચારાઓ પણ ઇજીપ્તીઅન લોકરને પહે આગળ જોઈને મોઝીસને એમજ કહે છે

‘અમે આ જમતમા મરી ફીટીયે તેના જરતા તો ઇજીપ્તની સરકારની ગુલામી ફીટીયે એ વધારે સારું છે ! ! !’

ગુલામગીરીમાં મળતા સાલી અને એસઆરામનો મોદ ઠાડી કાઢી અને સ્વેલા વગરના જમતી હિંદમા ભટકતું એઓને કેમ અમે ? એ પશ્ચીમની મોહીનીને વશ હોવાને મોઝીસના નેવો શીરતાપરનો વિશ્વાસ કવોળીજ દોષ ?

મોઝીસે કહેલું:

‘જોકેવા (ઇશ્વર) તમારે ખાતર જૂઝ્યો. તમે સાંત રહેજો.’

ધીરતાની સાથે વંચર આપણા ગમે એવાં બચવાન બળ અને ઈચ્છા છતાં મહાન કષ્ટ કદી થયા નથી તો પણ સત્યતા અને ઇતિહાસની આ લટકતું ચોક્કસીતક સ્વરૂપને ધર્મનાં સ્વરૂપમાં ફેરવી નાખવાને હરકત શું છે ?

પ્રુદા અને ધર્મના નામ પર મરવાવાવાળી હિંદની પ્રભને આ પશ્ચિમના નવો વાયુ કઈ ધ્યાનમાં આવવાનો છે ? વળી બાઇબલે સાંભળીને ધર ગયા પણ ચોક્કસીતકની હંતકયા ફેરફાર દર્શી રહેશે ?

ધર્મ અને દેશ ભક્તીના ગાયનેા એઓની જીંદગીમાં આનંદ અને મોડાસ લાવી શકે એમ ધારી અને નવજીવનમાં પણ તમેએ અનેકવાર મેળાવડાઓમાં યતી ગડબડ લોકપ્રીય ગાયનેાથી અડકાવી શકાય એવી સુચના છીધી હતી તે ધ્યાનમાં લઈ આ સાથે ૨૨૫) રા ની હુદી ખીડું છુ નીચલી સરતોએ ૬૨ ૨. ૭૫) નાં ગણુ ઈનામ આપવાનું ‘નવજીવન’માં પ્રગટ કરવાને જો તમે એકમત થસો તો હું ખુસી થઈશ. પણ જો એ રકમ ખીલ વધારે ઉપચોગી કામ માટે આપ વાપરી શકા એમ દોષ તો મારા જીવને વધારે ખુસાલી થશે.

ગીત ૧૭—પ્રુદાની સ્તુતી બનતાં સહી કરેક ધર્મનાં પ્રુદાનાં નામે આગેજ કરવાં;

બાઈબલ, અવસ્થા, ગીતા અને કુરાનની સાદહતોષી પ્રુદા સહા ઇતિહાસ અને સત્યતાની પક્ષમાં લડનારને સાહ ચાય છે તે બતાવવું;

ધર્મને આધારે આ હીંદના ક્ષતોક્તીના વખતમાં હીંદપૂતને અપીલ,

પ્રુદાની લહેરમાં જનનીસાર કરવા તઈઆર થયલી પ્રભની સમવાતને સાહતા માટે અપીલ;

એ બાબદો આપવી જોઈએ.

ગીત ૨૭—લોકમાન્યની જીંદગી પરથી ગળતો બોધ, અને હિંદપ્રભ દાહ એ મરહુમ રસીનેજ પગલે ચાલવા જનસદકે કરવા ખી તઈઆર થસે એવો હીંદી પ્રભ વચકથી લોકમાન્યને સંદેશ;

ગીત ૩૭—સદકારીઓની અરજીના સાથ સરખામણી અને અરજીતાને સંબોધીને કીખણે કહેલા સંબોધમાં સદગરીઓને અપીલ.

‘તારા કદયર્ત દૌર્જન્ય

છાડીને દે પારંવપ’ ૬૪

મારાં અશુદ્ધ અને કંચાલ ગુજરાતી માટે તમારે ક્યાંક જગર મૂકા નહી મગર મોટા મનથીજ ભરો એવી આશા છે. હીંદી જની અંગ્રેજી લખવા કરતાં એવું સેકે પણ ગુજરાતીજ લખેલું આપને પ્રીય થઈ પડેએ એવી આસાથી લખ્યું છે

અને છેલ્લે દબરો માઠવ દૂરથી પણ મારા દબરો નમસ્કાર. અઘાહો અઘારા!
બંદેમાવરમ ! હિન્દુ મુસલમાન પારસીથી જય ! તમારી સત્યતા અને ઇનચાઈની લડતનો
જય ! પ્રજા હાફેઝ !

મહેરબાઈકે. લેસાનીઓ

નવસારીના પારસીઓ આગળ

મહેનો અને બાધઓ,

નવસારીમાં આ મારી પહેલી મુલાકાત નથી. અને ૧૯૧૫ની સાતમાં હું ધૂમતો
હતો ત્યારે એક દિવસ અહીં જાવી ગયેલો. પરંતુ તે સમય જુદો હતો અને આજનો,
સમય જુદો છે. બંનેમાં બહુ મોટો ભેદ છે. આજે તો નવો યુગ વર્તી રહ્યો છે. એ યુગની
પ્રવૃત્તિનું કેવું પરિણામ આવશે તથા જનતાની બંદર આપણી કેવી કસોટી થશે તે તો હૃદય
નહિ. આપણે ધારીએ ગમે તે, પણ તે પાર પાડવું કે નહિ એ હૃદયના હાથની બાજ છે.
તેથી જ કહેવાય છે કે માણસ ધારે ગમે તેટલું પણ કરનારો તો હૃદય છે.

ધર્મશાસ્ત્ર કે અધર્મશાસ્ત્ર

મારા જેવા માણસ પ્રભમાં દેખાતા જુરસાથી, પ્રભની પ્રતિજ્ઞાઓથી ભોળવાઈ જઈ
વિશ્વાસ રાખે કે એક વર્ષની બંદર ધર્મશાસ્ત્ર સ્થાપરો, સ્વરાશ્ત્ર સ્થાપરો; પણ કોને
ખબર છે કે આપણે ને સ્થાપીશું તે ધર્મશાસ્ત્ર હશે કે અધર્મશાસ્ત્ર હશે ? આપણું
સ્વરાશ્ત્ર તે રાક્ષસી શાસ્ત્ર હશે કે રામશાસ્ત્ર હશે તે અત્યારે કોને ખબર છે ? પરંતુ
મારો આત્મા તો સાક્ષી પૂરે છે કે આપણી અતિ ધર્મ વરણ છે. દિસામ કાલતાં એવો
ન્યાય આવે છે કે છેલ્લા પાંચ અથવા છ મહિનામાં ને વેચ્યા આપણે કામ કર્યું છે તે જ
વેચ્યા કામ કરીશું તો બાકીના છ મહિનામાં જરૂર ધર્મશાસ્ત્ર સ્થાપી રાખીશું.

મહારાજા ગાયકવાડની હદમાં

મને લાગ છે કે અત્યારે હું બ્રિટિશ હદમાં નથી. હું મહારાજા ગાયકવાડની હદમાં
એકા રહીને બેઠું છું. પણ હું ને રીકાઓ કરવાનો છું તે સામાન્ય છે. મારું કાર્ય બ્રિટિશ
અને દેશી બંને શાસ્ત્રને સાર સરખું છે. બંને જગત્તે ધાર્મિક ભાવના લાખલ કરવી,
બંને જગત્તેથી ગેલ હોય તે ઘડી નાંખવો એ તો ઈશ જ છે.

પરંતુ બ્રિટિશ હદમાં મારે ને ફેલ્ડીક રીકાઓ કરવી પડે છે, ફેલ્ડીક કાર્યો કરવાની
સલાહ આપવી પડે છે તે હું બહુ છું કે અહીં પ્રસ્તુત ન હોય. એટલે મારે ને સામાન્યપણે
કહેવાનું છે તે જ કહીશ.

પારસીઓનું ધામ

નવસારી આવવાના મારો હેતુ ખાસ કરીને તો પારસીઓના આ મથકમાં આવીને પારસી બહેનો અને શાદઓનાં દર્શન કરી અને તેમને એ સમ્પદ હું એ છે. નવસારી પારસીઓનું મોટું મથક છે. મુંબઈ પારસીઓનું મથક છે. પણ મુંબઈ એકલા પારસીઓનું નહિ કહેવાય મુંબઈ તો અગ્રેજીમાં અને 'ઈસ્ટીન્ડિયન' કહે છે એનું શહેર છે. મુંબઈ જનસાથપુરી છે, એક જનસાથપુરી તો તે પવિત્ર હોય તો જ તેને કહી શકાય; અને હું મુંબઈને પવિત્ર માનવા તૈયાર નથી. પારસીઓનું ખરું ધામ નવસારી જ છે.

પારસીઓ પ્રત્યે માફ નહયું

મહુર્મ દાદાભાઈ નવરોજીની આ જન્મભૂમિ છે. હું તેમના ઘરમાં જઈ આવ્યાં મારે માટે તો એ જગ્યાનું સ્થાન છે. પણ તેમના ઉપરાંત મારો સંબંધ પારસી બહેનો અને શાદઓ સાથે કેટલો નિકટ છે તે મેં મારા પારસી પ્રત્યેના જાહેર પત્રમાં થોડું જણાવ્યું છે. તેમાંયે મેં મારાં મધ્યાં સુન્દર સ્મરણો નથી આપ્યાં, તેને માટે તેમાં જવા ન હતી. તેમનાં સ્મરણો એવાં સુન્દર છે અને તેમની સાથેના મારા સંબંધ એવાં નિકટ છે કે હું તેમના ક્ષણ નીચે—કરન નીચે છું. મેં એ માફ કરવા એ કામજલ વખતે હતા. એ ગ્રેમ પારસીઓએ મારા ઉપર હિન્દુસ્તાનમાં, વિલાયતમાં, ફરિષ્ઠ આફ્રિકામાં, ઝાંઝીમારમાં, એકઠામાં બતાવેલા છે એ હું વિસરી શકું એમ નથી. મારા પોતા વિષે હું એટલું તો ખાતરીથી કહું છું કે હું નમસ્કાર નથી. મારા ઉપર કરેલા ઉપહારની હું કિંમત આપી શકું છું, અને તેથી જ આ જગ્યા પ્રતિષ્ઠિત ચાલી રહી છે તેમાં પારસીઓ અલગ રહે તો અથવા તટસ્થ રહે તોપણ મને દુઃખ થાય.

મને પારસીઓને વિષે ગ્રેમ છે, તેમની સંજિને વિષે માન છે, તેમની ભુદ્ધિને મને અનુભવ છે, તેમની કાર્યદક્ષતાનું મને જ્ઞાન છે. તે ઉપરાંત હું માનું છું કે આ પ્રતિષ્ઠિત તેઓ મુક્ત ન રહી શકે. પારસીઓ આ પ્રતિષ્ઠિત અલગ રહે અથવા અલગદારી ન થાય તો મને જરૂર દુઃખ થાય.

પારસીઓનાં સાહસ અને ઉદારતા

- ii પારસીઓમાં વહિકૃતિ છે. આખી દુનિયાના આપારીઓમાં કોઈથી આપારની ઉદ્વિગ્ધતામાં તેઓ હારે એમ નથી. પારસી કોમ બારે સાદસી છે. એટલી હદને અથવા લાખ માણસની તમારી કોમની કીર્તિ આખા જગતમાં તમારા સાહસથી ફેલાયેલી છે. તમે જ્યાં જ્યાં ત્યાં ત્યાં તમારી ભુદ્ધિ અને સક્રિયતા અમલમાં તમે દાખલો છો. ઉદારતામાં પારસી કોમનો કોઈ મુકાબલો કરી શકે એમ નથી. પારસી કોમે જેટલું ધન જમતના બહા ખાતર આપ્યું છે તેટલું બીજા કોમને નથી આપ્યું. એન્ડ્રુ મેન્ગે આખા જગતની કોમોના સમાવતના આંકડા કાઢી બતાવી આપ્યું છે કે વસ્તીના પ્રમાણમાં પારસીઓની સમાવત

સદ્ગુણી વધે એમ છે. હિન્દુ કામે બહુ આપ્યું છે, પણ હિન્દુ કામ તો મહાસાગર છે અને તેમની સખાવત એ મહાસાગરમાં બિન્દુ સમાન ગણાય. મુસલમાનોએ પણ સખાવતો દેરી છે, ખ્રિસ્તીઓની સખાવતો પણ પ્રસિદ્ધ છે; છતાં દાંધ પણ સરખામણી ચક્રવીઓની સખાવત સાથે જ થઈ શકે એમ છે, અને તેમાં પારસીઓ એટલે છે. વળી પારસીઓની સખાવતો સદુને માટે છે. એવી કામ એ પેલાની સક્રિયતા, સદુપચાય કરે તો દુનિયાનું સહુ જ કરી શકે.

હિન્દુ સાથેનું સમબલ્લ

પણ હિન્દુસ્તાન સાથે તો તેમનો ખાસ સંબંધ છે. હિન્દુસ્તાને પારસીઓને કટાક્ષીને જન્મે સંપર્ક છે. તેથી હિન્દુ દાંધ ખોલ્યું નથી. તેમને સ્થાન આપીને હિન્દુ કામે અને હિન્દુસ્તાને લાભ જ ઠહાળ્યો છે. પારસીઓએ પણ લાભ ઠહાળ્યો છે. હિન્દુસ્તાનમાં હિન્દી કહેવણીને તેઓ અભિમાન લઈ શકે છે. પારસીઓએ અહીં આવીને લીધું છે અને દીધું છે. મેં તેમની તરફથી મોટી આસાઓ રાખી છે. તેઓ આ નવા યુગની પ્રવૃત્તિમાં તેમની હદારતાથી શોધો ફાળો નહિ આપે એવી મારી ખાતરી છે. હું તેમની પાસેથી માત્ર પૈસાની અથવા જુદીની મદદનો ફાળો નથી માગતો. તે ફાળો તો તેઓ આપશે જ; પણ હું તો તેમની ખરા દિલની લાગણીનો ફાળો માગું છું, ધાર્મિક લાગણીનો ફાળો માગું છું. તમે જે પયગંબરને માનો છો તેના ફરમાનને યાદ કરો. મેં તમારાં ધર્મપુસ્તકો મુજરાવીમાં તથા અંગ્રેજીમાં મળી શકે એટલાં લખ્યાં છે. હું વેદ કે ઉપનિષદ લખતો હોઉં અથવા ખોટાજ લખતો હોઉં એમ મને લાગેલું છે. કેટલાક પારસી લોકોએ ઇરાણેસ્તાનાં કથનોની ઉપનિષદ સાથે સરખામણી કરેલી છે. ઇરાણેસ્તાનાં ફરમાનોમાં અને ખીજા ધર્મનાં ફરમાનોમાં પણ સરખાપણું છે. તેથી મારી ખાતરી છે કે પારસીઓ ધાર્મિક ફાળો દેશે.

જુદિવાદથી જન્મત નહિ થાણે

જન્મત કાંઈ જુદિયા થાણું નથી, કદયથી થાણે છે. આ જન્મતમાં જુદિ રાજ્ય નહિ કરે પણ આત્મા રાજ્ય કરશે. આત્મા રાજ્ય કરશે એટલે સદાચાર રાજ્ય કરશે. આચારે સદાચાર નથી એમ હું નથી કહેવા માગતો, પણ અહીં હું સદાચાર ખાસ અર્થમાં લખું છું. સદાચાર એટલે ધર્માચાર.

પૂર્વ અને પશ્ચિમનો મુકાબલો

હાલ પૂર્વનો મુકાબલો છે. અત્યારે પૂર્વ અને પશ્ચિમ વચ્ચે મુકાબલો ચાલી રહ્યો છે. પશ્ચિમમાંથી આપણા ઉપર કારે વંદાળીઓનો ધસારો આવ્યો છે. આપણે હાં તો તેમાં ધસડાવ્યો. હાં તો કટાચી સાથે થઈ આપણે તેને પાછો લાગ્યો. એ વંદાળીઓનું નામ છે જડવાદ, અથવા પૈસાને પરમેશ્વર માનવાનો વાદ. આપણે એની સાથે નહિ થઈએ અને નક્કર કરવામાં ફસાઈશું તો જડવાદી બનીશું. પૈસાને પરમેશ્વર માનીશું તો નારા પામીશું.

પારસીઓને ચેતવણી

ને તમારી આટલી સ્તુતિ કર્યા પછી મને લાગે છે કે તમને ચેતવણીના એ બોલ કહેવાની મારી ફરજ છે. તમારી કોમ અંગ્રેજ બહુતરથી છેતરાઈને કંદાય પશ્ચિમના વાયુમાં ધસ-રાઈ બચે તો તે અસંભવિત નથી. પારસીઓની માદરી જખાન ગુજરાતી છે. તેમની વસ્તી મુખ્યત્વે ગુજરાતમાં છે એટલે તેઓ ગુજરાતી જ છે. છતાં એક પારસી બહેને મને ચોટા દિવસ ઉપર લખ્યું છે કે અમારા પારસી બાઈઓ પોતાને અંગ્રેજ નથી આવડે એમ કહેવામાં મોટાઈ માને છે. ગુજરાતી હું બૂલી ગયો છું એમ કહેવામાં મોટાઈ માને છે. એટલું જ નહિ પણ અંગ્રેજ ઢંગ વધેરે મઠિ તેઓ ખાસ ચોક્કસ ઈ રાખવામાં ઘણા લાજ ગુમાવે છે. કેટલીક પારસી બહેનો મને આ કામમાં બદ્ધ મદદ કરે છે. તેમને હું ગુજરાતી-મા લખવાનું કહું છું ત્યારે તેઓ મારાથી સરમાય છે અને કહે છે કે અમે ગુજરાતીમાં નથી લખી શકતી. આ કોમની ઈન કસ સરવે છે

અંગ્રેજ ભાષા

અંગ્રેજ ભાષા આજકાલનો વાયુ છે. મારો તેના પ્રાયે તિરસ્કાર નથી. પણ જો ભાષા શીખવી એ જુદી વસ્તુ છે અને તેને માદરી જખાન બનાવવી એ જુદી વસ્તુ છે. રાજકારણી ભાષા અથવા વ્યાપારની ભાષા ઉપરાંત અંગ્રેજીનું બીજું સ્થાન નથી પણ પારસીઓ ભો તેને પોતાની માદરી જખાન કરે તો તેમનું અને હિન્દુસ્તાનનું દુર્ભાગ્ય છે. ભો વચે તેને વળગ્યો તો પશ્ચિમના ગુલામ થકને જ રહેશે, તમારા પ્રાચીન પયગમ્બરનું યમભારી શિક્ષણ ભૂલશે.

યુરોપ જીસસને ભૂલ્યું છે

યુરોપની પ્રજાઓ ખ્રિસ્તી કહેવાય છે, પણ ખ્રિસ્તનું ફરમાન તેઓ ભૂલ્યા છે ભલે તેઓ બાઈબલ વાંચે, ભલે દિયુનો અલ્યાસ કરે, પણ તેના ફરમાનો પ્રમાણે તેઓ આવરણ કરતા નથી. પશ્ચિમનો વાયુ જીસસનાં ફરમાનોનો વિરોધ છે. તેઓ જીસસને પણ ભૂલ્યા છે

પારસીઓને સન્દેશો

પારસી બાઈઓને આ મારો સન્દેશો છે. અહીં ઘણા પારસીઓ ન આવ્યા હોય તો એ આવ્યા છે તેમને મારી ચિત્તિ છે કે આવતી કાલે મારો આ સન્દેશો તેઓ ઘેરઘેર પહોંચાડે: તમે જોવા નેટલા છો તેથી તમારે ફોત પામવાનું કારણ નથી સંખ્યા મહત્વની વસ્તુ નથી ગુણ સંખ્યામાં નથી, પણ માણસાઈમાં છે, બહાદુરીમાં છે, દિગ્ગતમાં છે પચાસ દબાર મોટા સીકા હશે તો તેની કાંઈ કિંમત નથી પણ એક ખરા સીકાની કિંમત અમે તેટલા જોટા સીકાથી વધારે છે. મઠિ જો પારસીઓ ખરા સીકા હોય તો તેઓ દુનિયાને પોતાનો દિસાખ આપી શકે છે. તેમની પાસેથી હું આજા રાખું છું કે તેઓ ખરા સીકા નીવડશે.

તમે પશ્ચિમના ધવનમાં ઘસડાશે, મોઝયોખના લીખારી બનશે, ઝેરાઆરામમાં મશગુલ થશે, પૈસાના પૂતરી બનશે તો ખુદાઈને બૂલશે; અને જો જરૂરોસ્તાના ઉપદેશને બૂલશે તો જે વસ્તુ મઠે તમે પંકાયા છો તે ખોશે, મંજિને ખોઈને કાંદેરા સહ બેસશે.”

પારસીઓમાં ઘણા અજાણપતિઓ થઈ ગયા છે. તેઓ આટઆટલું કમાયા છતાં સાદાઈને તેમણે નહોતી છોડી, તેમણે તેમનાં હૃદય સાદે રાખ્યાં હતાં, તેઓ ખુદાને નહોતા બૂલ્યા. પરંતુ આધુનિક જમાનાનાં પારસી બહેનો અને શાઈઓને વિશે મને કાંઈક શંકા થાય છે. મને લગ્ય રહે છે કે રખેને તેઓ યુદ્ધાપની મોટિનીમાં લુપ્ત થઈ ગયાં ન વારસો ખોઈ બેસે.

શરાબખાનાં તોડો

મેં તમને બહુ કહ્યું. અત્યાદે તમે આખા અસહકારમાં દાખલ ન થાઓ તો કંઈ નહિ, પણ એક વસ્તુમાં હું તમારી ખાસ મદદ માગું છું. શરાબખાનામાંથી પૈસા કમાવાનો વિચાર તમે છોડી દો તો તમારો મોટો ઉપકાર થશે. એકલા પારસીઓ જ શરાબખાનાં ચલાવે છે એમ નથી. હિન્દુ પણ ચલાવે છે, અનાવલા શાઈઓ પણ ચલાવે છે, મુસલમાનો પણ તેમાં પડેલા છે. પંજાબમાં બહાદુર શુર ગોવિંદસિંહના અનુયાયી શીખ લોકોના હાથમાં પણ દારૂનાં કારખાનાં છે. તે સહુને હું લીનવી રહ્યો છું. પણ પારસી કોમ નાની હોય તેમને મઠે આ કામ કરવું સહેલું છે. હિન્દુસ્તાનમાં દરેક ઉકાળે પારસી શાઈઓના હાથમાં શરાબખાનાં છે. શરાબનું પહેલું કામ એ છે કે દેવમાં શરાબખાનાં ન હોય, દારૂ આગવાનાં મોટાં કારખાનાં ન હોય. કોઈ કોઈ જગ્યાએ દવાને મઠે દારૂનાં નાનાં કારખાનાં બંધે હોય. પણ તે અડીણ કે સોમલની ભેગ રહે. સોમલની દુકાનો ઉકેકાણે નથી હોતી. તે ચેલવડું અપરં જે છતાં કેમિસ્ટની દુકાને ને મળી શકે છે. તેમ દારૂ પણ મળે. અપરં દોરો નેહ્યે.

પારસી બહેનો અને સ્વદેશી

હું સ્વદેશીની જગ્યા અગવગમાં પારસીઓની મદદ માગું છું. તમે બધાંને સહ ધરો કે એક પારસી બહેને શુદ્ધ સ્વદેશી આશીસ સાડીઓનો ઓર્ડર આપ્યો છે. મદ્રાસમાં હાલના કોલેજા સ્તરની ઝીલી સાડીઓ વ્લાઈ શકે છે. પારસી બહેનોને થોડો શોખ પાળી નેહ્યે તો તેમને વેસ્ટાચ એવી સાડીઓ બેઝવાડમાં બની શકે છે.

કેટલીક પારસી બહેનોએ સ્વદેશી ધારણ કર્યું છે. પરંતુ હું તો લોકો રહ્યો, કંજુસ રહ્યો. એટલે એ નાની આખી કોમમાં હળવજતા ભવામાં ન આવે. ત્યાં મુઘી મને આનંદ ન થાય. તમે રેશમી વસ્ત્રમાં શોભા માનો છો, પણ તમે પોતાને અને હિન્દુસ્તાનને અંદર તો ખાલી પહેરીને જ શોભાવી રાખો. ઘણા હિન્દુઓ પેટ ખાલી નથી પહેરતા, મુસલમાનો નથી પહેરતા. પણ પીળો દાખરો તમે ન લેજો. ખીજ વૂરા માય તેથી આપણે ખૂસ થવાની જરૂર નથી. તમારી કોમ કદોગે હિન્દુમુસલમાનને દાખલો આપી

ગકે છે. જ્યારે સુરતના એક દોષવણાટના કારખાનામાં હું ગયો ત્યારે મને આતંત્ર થયો. એક પારસી આઈસ્વરેલીમાં કાંઈક મદદ આપી રહ્યા છે. પણ હું તેરવાથી રાજ થાઉં એમ નથી. તમે તમારા હરેક ધરમાં દેનીયાને રચાવ આપો. તમે પારસી બહેનો પણ પારસી કાંતી શકો એમ છે. તમે તમારી સ્ત્રીઓ માટે બારીક ઓ કાંતો છે. એ તમારી રાશિ દિનદુનિયાને પ્રદર્શ કરે.

૧ ગાંધીજી ગુજરાતમાં

[૫ ૧૦૩૩મી ચાલુ]

ઝીણી ઝીણા અવિવેક

ગુજરાતી રાતે પંજાબ મેલમાં નીકળી મંજળવારે સવારે સુરત પહોંચ્યા. ખેડા અને પચમદાદા જહાને મુકામથે સુરતની વ્યવસ્થા બહુ બારે બહુથ. સ્વચ્છતાની ટાકીમ આવી હતી. રાજુમારમાં લોકે શુદ્ધ સ્વદેશીના મણુમાર તો ન જ હતા છતાં ગાંધીજી નહોતી દેખાતી. અહીં મને કાંચોલતા મણુમારની એક મૂર્ખાઈ યાદ આવે છે. કાંચોલતા થોડામ જીવી નુટી વસ્તુઓનાં તોરણ બાંધેલાં. તેમાં એક જાણે સીંચરની સીંચરની રૂબીઓનું જ તોરણ કરેલું અને મૂર્ખાઈની હદ તો ત્યાં વળી કે કાંચોલતા કોઈ કવિએ કુર્બાનોની અરજાવત નજમને કહ કાવ્યસંશ્લેષ ઇપાવિલો તેની જાહેરાતબ બરાબર આ તોરણ નીચે : જોને માન આપવા સાર આપણે આટલા ઉચ્ચસેર ઉચ્ચાપે બીજે તેને શું અમરો શું નહિ તેનો પણ વિચાર કરવા આપણે શક્તા નથી ! સુરતની પણ આટલી સુંદર વ્યવસ્થા હોવા છતાં તેમાં એક સરતચૂક તો અમારું ધ્યાન ખેંચે જ રહી હતી. સ્થળે સ્થળે ગાંધીજીને માન આપવાની ગોપણો હતી, તેમાં કેટલીક જગ્યાએ વિલાયતી વાળ પણ રાખેલાં હતાં, અને તેમાંનાં ઘણાંજણે 'બ્રાઉન સેવ થ ક્રિઝ' જ વગાડી રહ્યાં હતાં ! છેક ઝીણી ઝીણી બાળકોમાં પણ કેટલું પડેરશી વસ્ત્ર આપણામાં ધુસી ગયું છે તેનો આ પૂરાવો છે અને તે કાઠવા સાર આપણે કેટલા ભયતા રહેવાની જરૂર છે તેનો એ ખ્યાલ આપે છે.

સુરત મ્યુનિસિપાલિટીનું માનપત્ર

સુરતમાં હત્યા કે વસ્ત્ર મ્યુનિસિપાલિટી વડેના માનપત્રના મેળાવડમાં મ્યુનિસિપલ દોલમાં જવાનું હતું. ગાંધીજીને આપવાનું માનપત્ર સુંદર ત્રાંગાતા પતરા ઉપર કોતરેલું અને ઘાટરાત જોડમાં ગોળેલું, હરે પતરાની એક બાજુએ દેનીયાનું ચિત્ર હતું અને બીજી બાજુએ પુત્ર બંધવાનું ચિત્ર હતું. રાજ્યાત 'લક્ષ્મીને જિને ક્ષોધમ' વાળા પ્રખ્યાત મોઠકી કરવામાં આવી હતી. માનપત્રનો જવાબ વાળતાં ગાંધીજીને નણુંબું :

“મારે હોયું જોયે કે જેમ પૌષ્ટિક પદાર્થ દરેક માણસ આજ કે હવે નથી કરી શકતો તેમ જ મારે માટે વાપરેલાં પૌષ્ટિક વિશેષણો હું હવે કરી શકું કે નહિ તેની મને ખબર નથી પડતી. હોય કે દિવસ તેને માટે લાયક થાકે” ખરો. મારો જે દિશામાં પ્રયત્ન છે, હું પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું કે કોઈને અકોષથી છડું, અસંત્યને સત્યથી છડું અને જેમ કરેનો કરતો” મરી જઈ. પણ અત્યારે તો તમે વાપર્યાં છે તે વિશેષણોના માટે માટે ઉપયોગ ન થઈ શકે. આ વિશેષણો સાંભળીને હું જોદરકાર બનું કે હજી વાકે” અને જેમ માની જઈ કે પ્રભુએ, મને કોઈ હશે એટલે હું લાપ્ત થઈ ગયો તો તે જ દિવસથી માને અધઃપાત રાત્રિ થાય. મારો પુરુષાર્થ મારી નમતમાં છે, મર્યાદાનું કલ્પન ન કરવામાં છે. આટલી ભગ્નતિ રાખીને હું મારું કાર્ય કરું તો જ મારે સાત અને હિન્દુસ્તાનને માત્ર કુરાળ છે.

દળવે. અસહકાર

“તમે મને માનવત્વ આપો છો એ દેશની ચમત્કારી ભગ્નતિ મૂલ્ય છે. એનો અર્થ એ જ છે કે મ્યુનિસિપાલિટી પોતાનો હોદ્દો સમજી છે. મ્યુનિસિપાલિટીઓ મારફત દેશનું ધણું કાર્ય કરવાની મેં આશા રાખી છે. છઠ્ઠી જે મદાસમાના કાચોમા મ્યુનિસિપાલિટીને અસહકારમાં નથી મેળવી તેનું કારણ એ જ છે તેમાં સરકારનો ગન્ધ છે, સ્પર્ગ છે, પણ અત્યારે આપની પાને તો એક વસ્તુ પણ એવી નથી જેમાં સહકારનો સ્પર્શ ન હોય. એક ધડનો દાખો આવામાં પણ સહકાર છે. અત્યારે આપણે તો એક બાળક પણ કચડી શકે એવો અસહકાર કરીએ છીએ. તે આપણે તો અસહકાર કરી રાહીએ તો એ વસ્તુ તો એવી ચમત્કારી છે કે એક દિવસમાં સ્વરાજ મેળવી શકાય. પણ મેં” તો દેશ છરવી શકે તેટલો જ દળવે અસહકાર દેશ આગળ મુક્યો છે અને તેમાં દરેક મ્યુનિસિપાલિટી બળી ગઈ છે. દેશની દરેક મ્યુનિસિપાલિટી આ વસ્તુ સમજી નથી અને પોતાની રાષ્ટ્ર પ્રમાણે કાર્યની ચમત્કારી કરી લે તો તે મારફત સ્વરાજ રહેશે મેળવી ગમત જેમ છે.

પરમથીયે પરમ પુરુષાર્થ

“મ્યુનિસિપાલિટી શું કરી શકે તે બાબત મારે એટલું જ હોવાનું છે કે મદાસમાની સલાહ પ્રમાણે ચાલવાનો પ્રયત્ન કરવાનું તમે જે વચન આપ્યું છે તે પાળો. અસ્પૃશ્યતાને દૂર કરવા માટે કમર હસીને તૈયાર થાઓ. રેડીયાને મુકીને આ વાત મેં પહેલી કરી. રેડીયા એ આપણો પરમ પુરુષાર્થ છે, પરંતુ અસ્પૃશ્યતાની ગન્ધ પણ ન રહેવા દેવી એ તો હિન્દુઓને માટે પરમથીયે પરમ પુરુષાર્થ છે. રેડીયાપ્રવૃત્તિમાં કાર્ય કરવાનું છે, ન્યારે આમાં તો જાણના જ બદલવાની છે.

પીક ઉપરનું પાકું

“કાલે રાત્રે ગોધરામાં હું જંગીવાદમાં ગયો હતો. ત્યાંની સ્થિતિ જોઈ માત્ર હૃદય બળવા લાગ્યું જે વસ્તુ નરી આખે દેખી મહાય એવી છે તે હિન્દુઓ તેમની ઝીણી આંખે

પણ કેમ નથી લેઈ શકતા, તેમની પીઠ ઉપર પાકુ પડ્યું છે તેની તેમને કેમ ખબર નથી પડતી એ મને નવાઈ લાગે છે.

“તમે રાજેસો કચરો કાઢવા, લોકોનું આરોગ્ય સંભાળવા, બાળકોને કેળવણી આપવા, રોગ અટકાવવા નીમાયદા છો. આ કામ બંજીઓનો તમે ઉદ્ધાર કર્યો તો જ તમારાથી બની શકશે ઇન્કેડે બેરુચમ જેવાં નાનાં રાજ્યોને માટે લડાઈ ઉપારવાનું બહાનું બતાવી જેમ પોતાનો સ્વાર્થ સાર્યો તેમ આપણે પણ આપણાં ખીસાં ભરવાનો વિચાર રાખીશું તો આપણા સ્વરાજ્યનો કંઈ અર્થ નથી.

“આ સરકારને હું રાજસ્તી શુ કામ કહું છું? તેણે તબખાના રક્ષણ માટે તકવાર નહોતી ખેંચી, પણ તેના બસણ માટે ખેંચી હતી. આપણા સ્વરાજ્યમાં અથવા ધર્મરાજ્યમાં તો તબખાની સેવા કરવાની જ બાબત રહેશે. આપણે શીતબતામય શુદ્ધ સ્વરાજ્ય મેળવવા તપશ્ચર્યા કરીએ ત્યારે જ ખરા સ્વરાજ્યવાદી કહેવાઈએ.

બંજીવાડા આપણે રહેવા લાયક દેરો

“એટલે બંજીઓનો ઉદ્ધાર એ તમારું પ્રથમ કર્તવ્ય છે. તેમનો વાસ સ્વચ્છ હોવો જોઈએ, તેમના ઘર સાફ હોવાં જોઈએ, તેમને માટે પાણીની સગવડ હોવી જોઈએ. હું હવે મને જાતી તરીકે ઓળખાવું છું. હું તો બંજીવાડામાં રહેવામાં મોજ માણનારો રહ્યો. એ મારો ખરો વિદાસ છે. તેમનાં બાળકોને રમાડવામાં મારો આનંદ છે. એટલે મારા જેવા માણસ બંજીવાડામાં રહી રહે, સ્વાસ્થ્યના નિયમે ભજવી રાત્રે જેવી તેની સ્થિતિ ન થાય ત્યાં સુધી મ્યુનિસિપાલિટીએ પોતાની ફરજ બજવી ન શકાય.”

સુવર્ણમય યોજના

૧૨૧ ત્યારપછી રેડીયો અને રાષ્ટ્રીય યાજ્ઞ વિશે લોકોમાં તેમણે જાણાવ્યું હતું કે “રાષ્ટ્રીય યાજ્ઞ એટલે રેડીયોયાજ્ઞા જેમ જ આપણે અત્યારે સમજવું જોઈએ કારણ કેળવણી તો એવી હોવી જોઈએ કે જેથી આપણને પોષણ મળે, આપણે સ્વતંત્ર થઈએ, તેજસ્વી બનીએ કેળવણીના સંબંધમાં મારી બૂલ હવે હું સુધારું છું. જેવી સરકાર કેળવણી આપે છે તેવી જ આપણે આપવા પ્રયત્ન કરીશું તો આપણે પછાઈ પડીશું આપણે તો જો આપણે પ્રભામાં શક્તિ રેડવા ઇચ્છતા હોઈએ તો રેડીયો એ જ એક સાધન છે. રેડીયો એ કેળવણીને માટે સુવર્ણમય યોજના છે. યાજ્ઞમાં તમે રેડીયો કાળજી કર્યો એટલે યાજ્ઞ સાર તમારે શિક્ષા નહિ માગવી પડે.”

ત્યારપછી મ્યુનિસિપાલિટીના કામદારે, નોકરો તથા શિક્ષકોને પગાર સાથે ન બેઠાં પ્રામાણિકપણે પોતાના કાર્યો કરી તે રીતે ખસાજ ફાળામાં મદદ કરવાનો બાધ આપ્યો

શ્રીઓનો ઉત્સાહ

સુરતમાં બપોરે પ્રાન્તિક સમિતિની સભા હતી અને ત્યારપછી શ્રીઓની સભા હતી. શ્રીઓની સભામાં બંગાળીઓ અને વીંદીઓનો વરસાદ વરસ્યો. એક બાઉએ આવીને કહ્યું કે મારા બે છોકરા છે તેમને આજથી છ' દેસસેવામાં અર્પણ કરીશ. સુરતમાં શ્રીમતી સરોજિની નાયડુ અમારી સાથે જોડાયાં દાં.

શ્રીઓની સભા પછી અમે ચારપાટ અને રાદેર જઈ આવ્યા. ચારપાટની સભા તગમગ ચાર વાગ્યે થઈ હતી. લોકોને તડકામાં જ બેસવાનું હતું અને ગામપરગામથી ઘણા લોક આવ્યા હતા છતાં સાન્નિદ્ય અદ્યુત જળવાઈ હતી અને સ્વરાજ ફાળામાં ઉધરાણું પણ ઠીક થયું હતું. રાદેરના જૂના અનુભવ વિશે ગાંધીજી લખી ચુક્યા છે.

વાવટા પર માનપત્ર

રાતે સુરતમાં તિલક મેદાનમાં લહેરસભા હતી. લગભગ ૨૦ થી ૨૫ દબર માણસ હશે. પણ વ્યવસ્થા એટલી સુંદર હતી કે બધા સારી રીતે સંમિળી રાકે વચમાં વ્યાખ્યાન મટિ માંચડા ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો અને ચિત્રકે જવા આવવાના રસ્તા રાખેલા હતા. સ્વયંસેવકો પોતાનાં નાકાં બરાબર સાચવીને ઉભેલા હતા આ સભામાં સુરતના સ્વયંસેવક સૈન્ય તરફથી ગાંધીજીને એક માનપત્ર એનાયત કરવામાં આવ્યું. માનપત્ર એક વાવટામાં ગોઠવવામાં આવેલું હતું. સ્વયંસેવક સૈન્યના સેનાપતિ માનપત્ર લઈને વાંચવા. ઉભા થયા કે રંગબેરંગી સાદીન અને કસળી ભરતકામનો વાવટો ભેડે મારા મનમાં તો તુરત જ થયું કે હાલોહની કોઈનીવાળી ફરા આ વાવટાની થનારી છે. પરંતુ વાવટો નહોતો લઈને જોયો ત્યારે તેમાં અર્થ રહેલો લાગ્યો. સુરતમાં જેટલી જાતનું સ્વદેશી યા પરદેશી ધાગાનું કપડું બને છે તેના નમૂના સુરોક્ષિત રીતે ગોઠવી તેનો આ વાવટો બનાવેલો હતો અને વચમાં માનપત્ર ખાસા જાડા ખાદીના કડકા ઉપર છપાવેલું હતું ! પોતાના સાપણમાં ગાંધીજીએ આ માનપત્રનો યોગ્ય ઉત્તર વાંચ્યો અને સેનાપતિના તથા સૈનિકના ધર્મ સમલવી સ્વયંસેવકોને બોધ દીધો. તિલક સ્વરાજ ફાળાની શિક્ષામાં પણ સુરતી લાવાઓએ ઠીક હજારતા બતાવી જણાય. તેમણે સત્યામહ સત્યાદમાં ઉધરાણું કામ કર્યું હતું છતાં સુરતમાંથી આઠ નવ દબર રૂપીયા શ્રીઓની સભામાં તથા આ જાહેર સભામાં થઈને થયા હશે.

વસસાહ—પારડી

૨૦મીની સવારે વસસાહ ગયા. ત્યાંની ચુનિસિપાલિટી તરફથી પણ ગાંધીજીને માનપત્ર આપવામાં આવ્યું. બપોરે પારડી ગયા. વસસાહમાં મીલાના ચીકતઅલી અમારી સાથે હતા.

સ્વરાજ્ય અને પારસી કોમનું હિત

વસસાહની જાહેર સભામાં એક પારસી લાગ્યે વસસાહની પારસી કોમ તરફથી કહ્યું કે 'આ સ્વરાજની હાલમાં પારસીઓ હિન્દુમુસલમાનની સાથે જ છે. પરંતુ સ્વરાજમાં

પારસી કોમનું હિલ સચવારા કે કેમ એનો વિચાર કરવામા જ પારસીઓ રહેલ વિલંબ છે. આના જવાબમાં ગાંધીજી જોડ્યા કે

“આ પારસી ભાઈએ મધુર સુન્દરીમા જે સખ્તો કહ્યા તે ચાહે રાખવા જેવા છે હિન્દુમુસલમાનની એકતાનો અર્થ એ જ છે કે હિન્દુસ્તાનની એકએક નાનીમોટી કોમ પોતપોતાના સ્વધર્મનું પાતન કરતી છતી સ્વતંત્રતાપૂર્વક રહી શકે. હિન્દુમુસલમાનની એકતામાં ત્રીસ કરોડ માનવજાતિનું બળ રહેલું છે. પણ યુરોપની મોટી પ્રજાઓ નાની પ્રજાઓને બચાવવાને બદલે તેમને અગ્નિ નઈ એવો ને અર્થ થતો હોય તો બાવન વર્ષની ઉમરે હું આમ રખડવા ન નીકળું. માટે નથી જોઇતું રાજ્ય કે નથી જોઇતા વૈશવ. મેં તે પેટ ભરીને ખાણી લીધા છે મારો આત્મા તો મને કહે છે કે હિન્દુસ્તાનમાં નાનામાં નાની કોમ પણ નિર્ભયતાથી રતી શકે એવી મારી પ્રવૃત્તિ છે. પારસી, શીખ, યહૂદી, ખ્રિસ્તી, કોઈને નંદાશી ન શકાય, એક અમળા ઉપર પણ કુદૃષ્ટિ ન થઈ શકે એ સ્વરાજનો અર્થ છે. એ સ્વરાજ કોઈ આપવાનું નથી. એ નથી ઉપરથી પડવાનું કે નથી નીચેથી પ્રભુશીયે ઉઠવાનું, આપણે તે સ્થાપવાનું છે. પારસી ભાઈઓને વખત લેવાનો અધિકાર છે. બે કોમ શુ કરે છે તે તેઓ સહે થોડા વખત જુએ; પણ મારા મનમાં તો ખાતરી થઈ છે કે તેઓ નિર્ભય છે. એટલે જ મેં તેમને આ સ્વરાજના યજ્ઞમાં બહિષ્કાર દેવા જોલાવ્યા છે.”

પારસીની સહામાં ગાંધીજીએ હિન્દુમુસલમાને દિલ સાઠાં કરી એક થવાની બરડ ઉપર ખાસ ભાર મુક્યો હતો.

મી. શીક્તઅલીએ તેમના સાહ મહમદઅલીના વચનો ટાંકી જણાવ્યું હતું કે “અંશેજ સરકાર પાસે પણ ચાર માઇલ સુધી ગોળો ફેંકી શકાય એવી તોપો છે. પણ આપણા મહાત્માજીએ તો એવી તોપ શોધી કાઢી છે કે પારસીમાં તમારા ચારડામાં બેઠા તે ચવાવો અને તેનો ગોળો સાત દબર ગાઉ દૂર પડેલાં મેંચરસ્ટર અને લેકેસાયરના મીલ-માલીકોને લાગે.”

હિન્દુમુસલમાનની એકતા વિષે જોડવાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે

“હુરમતો હિન્દુમુસલમાનમાં બેદ પાડવા માત્રે છે. હિન્દુઓને સમન્વે છે કે ખિલાફત-નું પતી જરો એટલે મુસલમાનો તમને દગો દેશે પાન્ટ હું મારા હિન્દુ ભાઈઓને એટલું જ કહું છું કે જે હિન્દુ બિનશરતે અમારા ધર્મ માટે પોતાનું માથું આપવા તૈયાર થયા છે, જે હિન્દુ અમારી કોર્મ ઉપર મહોબ્બત વર્ષોથી રહ્યો છે અને જે હિન્દુ અમને માનવા સાહ ગણે છે, તેને દગો ફેંકી દે એટલા માંપાકે અમે નથી જ.”

વક્ત્રાડથી બીજા દિવસે બીજાની અને બીલીમોરા ચંદ એમે નવસારી હતર્યા. સ્ટેશનથી હતરીને વરત જવાવપુર જઈ આવ્યા ત્યાંથી આવી નવસારીમાં સ્ત્રીઓની જાહેર સભા હતરી, સ્વ. દાદાભાઈના ધરની જત્રા હતરી, અને ત્યાંથી સીસોદરા ગયા.

સીસોદરાના શાળાગાર.

સીસોદરા ગામ સુરત જિલ્લામાં સદૃશી વધારે ઉત્સાહી ગણાય છે. આ ગામના વખાણ અને અગાઉથી ખૂબ સાંસદોનાં દર્તા અને નગર જેવું ત્યાં તે વખાણ અમને જોઈ જ લાગ્યાં. આ ગામના શાળાગારમાં ગાંધીજી જેવા કદા સ્વદેશી માત્ર ખામી કાઢી રહે તેમ ન હતું. કેવળ વિશુદ્ધ ખાદી અને વનસ્પતિના શાળાગાર હતા, છતાં સીન્દર્યમાં ખીન કોઈ ગામના જેવું તેવા નહોતા. ખાદીનાં કપડાંને વિધવિધ રીતે બાંધીને તેની જુદા જુદા ઘાટની ઝાલરો બનાવેલી હતી. કેળના ધાંમલા તથા નાળિયેરીની મોટી મોટી ટાળોની સુંદર કમાનો બનાવેલી હતી અને તેનાં સ્થળે સ્થળે સૂતરના દાર જુદી જુદી રીતે ગૂંથીને ગાંઠવેલા હતા !

૫૦ મણ સૂતરનો પહાડ !

આ ગામમાં તેમજ આસપાસનાં ગામોમાં રેડીયાટરનિ પણ ધમધાકાર ચાલે છે. અમને એક જોરડો બતાવવામાં આવ્યો. ત્યાં કમલગ પચાસેક મણ સૂતરનો પહાડ પડેલો હતો ! અહીં વણકરો પણ સારી સંખ્યામાં છે અને તેઓ સુરત જિલ્લામાં હોશિયાર ગણાય છે, એટલે સૂતરની વણવાની બ્યવસ્થા ગામમાં જ થાય છે. પણ આ બધાનેય બુદ્ધિએ એવો એક બતાવેલો સીસોદરાની નહેર સ્ત્રીમાં બન્યો. અત્યંત સીપુએ સત્તામાં ખીનજોથી જરા હેટ લેતાં રહેતાં હતા માંજલા આગળ સારા સારા માણસોને બેસવાની જગા રાખેલી તે જરા ખાલી હતી. શ્રી વલ્લભભાઈની નજર પેલાં અત્યંત ઉપર પડી. તેમણે ગાંધીજીને વાત કરી અને તેમણે તે સદને બોલાવીને પેલી આગળની જગાએ પર બેસાડ્યાં ! સત્તામાંથી કોઈ છઠીને ચાલું ન ગયું, એટલું જ નહિ પણ કોઈ સ્ત્રી કે પુરુષના ચહેરા ઉપર નાખીશું ચિન્હ પણ ન જમાયું. શ્રી. વલ્લભભાઈએ તે આ વાત પાલી કરવા પોતાના બાપણ દરમિયાન જેઓ અત્યંતજોનો સ્પર્શ કરવા રાજ હોય તેમના હાથ ઉંચા કરાવ્યા. ત્યાં તે ગળ્યા ગણાય નહિ એટલા ઉંચા થયા ! ગાંધીજીને સીસોદરાનું બાપણ મુખ્યત્વે અત્યંતજોનો સ્પર્શ કરવા વિષે જ ગયું. તેમણે તાણાવું કે

ધર્મ સમજીને કમ કરો

“આજે તમે તમારા સહોદર બાળકોને તમારી વચ્ચે સ્થાન આપીને ધર્મિય થયા છો, પરંતુ એ ધર્મિયતા હંમેશને માટે રાખજો. દુર્જની ગાયને પાટુ ક્યાં મારીયે એમ ધારી મારી સેવા લેવા માટે, મને રાજ કરવા માટે આ તમે ન કરો, પણ ધર્મ સમજીને કરજો. હું જે કંઈ સેવા કરું છું તે ધર્મ સમજીને જ કરું છું. મારે તમારી પાસેથી એ સેવાનો બદલો નથી લેવો. ધર્મને બદલા સાથે સંબંધ નથી. જોને તે હથેર સાથે સંબંધ છે. મારે પ્રભનો પગાર નથી લેવો. પગાર અને બદલો મને હથેર આપશે. હિન્દુ ધર્મ તે શીખે છે કે માણસ જે કંઈ કરે તે કુણાઈથી કરે તે જ તેની સેવા ફો. માટે આજે તમે અત્યંતજોને બદલાવું જે પુણ્યકાર્ય ક્યું છે તે મારી સેવાના બદલા તરીકે ક્યું હોય

તો તેમાં તમારે કે મારે ભય નથી થવાનું, પણ જ્ઞાનપૂર્વક હું કહ્યો તો ન તે શોભશે.” શ્રી. વલ્લભસાધજી તે આદ્યપાઠમાંથી વિલાયતી ટોપીઓની હોળી દરેક સલામાં કરાવવાનું ચાર ફરી દીધેલું અને આ સલામાં તો તે હોળી મોટામાં મોટી થઈ. અહીં તિલક સ્વરાજ નહોતો પણ ખીલ* ગામોના પ્રમુખમાં વધારે થયો હતો. આ બધી પ્રવૃત્તિ એટલા ન જોશો કાયમ ગાંધવાનું કહેતાં શ્રી વલ્લભસાધજી નહાવું કે

સ્વરાજ્યની મન્દૂરી!

“આપણને મદાત્માનું કે ખીલ કોઈ સ્વરાજ અપાવી નકવાના નથી. તેમને તમે પેમા ફરી આપ્યા તે ઠીક છે, પણ એમ ન માનતા કે નાંધીછ ઠીક સ્વરાજ હપાડી લાવવા સાર મન્દૂર મળ્યા છે, તેમને ચાર પૈસા આપી છટ્યા એટલે પરવાયાં! એમ આધીનને મન્દૂરી આપીને છટી ગયે સ્વરાજ નથી મળવાનું સ્વરાજની ને રાગતો આધીનજી તમને સમજવી છે તે હવેતો મહેનત ફરીને પાજો તો ન તમને સ્વરાજ મળશે.”

શરતે અમે નવસારી પાછા આવ્યા. નવસારી તો પારનીઓનું મોટામાં મોટું મથક હતું, એટલે ત્યાંનું બાપણુ વિશેષે પારસીઓને લેશીને ન હતું. તે આને ખીજે છપાયુ છે.* અહીં તો હિન્દુને લેશીને તેઓએ એ બાપણુમા ને હજુ હવે તેટલો ન બાળ કટારીય:

હિન્દુઓની મોક્ષભૂમિ

“તમારો તો આ ન એક દેશ છે. આ દેશ છેાડીને ખીલ* કોઈ દેશમા તમું જમા તમે તમારી ફરી મકો એમ નથી. આપણા શાહોમાં તો હતું છે કે હિન્દુઓ માટે આ બારતવર્ષને છેાડીને ખીલ* મોક્ષ મેળવવાનું એક પણ સ્થાન નથી. તમારે સાર તો સદ્ગુણોને કેળવવાનું અને તમારા સદ્ગુણો દર્શાવવાનું આ ન સ્થાન છે. તમે હિન્દુસ્થાનને દામનવળ બનાવો, વીર પુરુષોની ભૂમિ બનાવો.

ફળિયે ફળિયે થર્મોપિલી

“હિન્દુઓના આ જગતના ઇતિહાસમાંના કાળા વિષે હું શું કહું? આપણો ઇતિહાસ ગૌરવવાળો છે. પરંતુ આપણે આપણા પ્રાચીન વારસા ઉપર ન ઝૂકીશું તો હારીશું આપણા પૂર્વજો જેવા હતા તેવા આપણે થઈને બતાવવું મેળવે. આપણા ઋષિમુનિઓએ આપણા ધર્મને બચાવવા સાર પોતાના અગ્નિચક્રના લુકડા થવા દીધેલા છે. હવે આપણને કહે છે કે ‘યુરોપમાં તો એક થર્મોપિલી છે, પરંતુ હિન્દુસ્તાનમાં તો ફળિયે ફળિયે થર્મોપિલી બેવામાં આવે છે.’ હિન્દુસ્તાનમાં કેવા વીર પુરુષો થઈ ગયા એને સાર હું તમને ઇતિહાસ શું બતાવું? હું તો તમને આટલું ન કહું છું કે હવે ઉપર હાથ મૂકી તમે તપાસી લો કે એ વીરતા અત્યારે આપણમાં છે?”

નિઃસ્વાર્થ લોક

નવસારીથી ગરમીએ સનારે ખારડોલી પહોંચ્યા. અહીં પાનુ હાસાદ સારે હતો. અમારા ઉતારા આગળ મોટું ધોગાન હતું અને ત્યાં લોક એકઠા થઈ ગયેલા તે ગાંધીજીના દર્શન વિના વેરાય ન તરિ. ઉપર કોરામાં આવી દર્શન ના પી વેરાઈ જવાનું તેમને સમન્વયું. પણ આમાંથી સ્ત્રીઓને સમજાવી રાકાય તેમ ન હતું. તેમને તો દર્શન સાથે ગાંધીજીને ભેટ પણ ધરવી હતી. ગુજરાત કરતાં ખીજ પ્રાન્તોમાં ગાંધીજી પ્રત્યે સક્તિભાવ વિશેષ છે એવો મને બામ થયેલો, પણ સુરત જીલ્લામાં ગાંધીજી પ્રત્યે જે ભાવ લેયો તે ઉપરથી તો મારા મનને એમ ન થયું કે ગુજરાતનો આ એક જીલ્લો તો બર્જિભાવમાં ખીજ પ્રાન્તો કરતાં કોઈ પણ વાતે ઉતરે એમ નથી. ભેટની વાત આવી એટલે ગાંધીજી પણ ના કેમ પાડે ? તેમને હાજળપત્ર લખવાનું કેટલુંક કામ કરી લેવું હતું એટલે તેમના ખંડમાં થોડી સ્ત્રીઓ આવે અને તે નય એટલે ખીજ હાજલ થાય એમ સાન્તિથી સદુ આવીને દર્શન કરી નય એવી ગોઠવણ રાખી. તેમની ગાદી આગળ ભેટ મુકવા માટે એક મોટો યાજ મુકી દીધો. આમ એકેક દલાક ચાલુ અને ત્રાંખાનાણું, રૂપાનાણું તથા યરેલુઓથી યાજ ધલકાવા માંડ્યો. પણ અન્તે તો પ્રવાસના શ્રમથી બહુ થોડેલા એટલે ગાંધીજી ઉપર નિદ્રાવેલીએ અમલ ચલાવવા માંડ્યો. અમે કહ્યું કે હવે સ્ત્રીઓને આવવાનું બંધ કરીયે, પણ ગાંધીજીને તો પેલી બેઝોરલોસ લાગેલો તેઓ કહે કે 'એ બહેનો અહીં આવીને શુપચૂપ ચાલી નય છે તેમાં શા હરકત છે ? તેઓ આવશે તોપણ હું તો નિરાતે જ ની રાખીશ. તેઓ અહીં થોંપાટ ન કરે એટલી જરા તેમને ગ્યના આપજો.'"

આ નિઃસ્વાર્થ લોક સ્વરાજની લોભી પ્રભને બ્દાલો થઈ પડ્યો છે. લોકો ગાંધીજીને મૂર્તિમાન સ્વરાજ માતવા લાગ્યા છે અને તેમના દર્શનમાં સ્વરાજની આ મહાન પ્રવૃત્તિનાં દર્શન કરી તેઓ જોતાને કૃતાર્થ યચેલા માને છે.

ખારડોલીની લહેર સમા તણ વાગે ખરા તાપમાં હતી ! લોકોને તરડામાં ન બેસવાનું હતું એટલે ગાંધીજીએ પોતાનું સાથલુ દુકમાં પતવી નાંખ્યું.

ત્યાંથી રાતે સુરત થઈ ગાંધીજી સિન્ધ જવા ઉપડયા. આમ એક અઠવારિયાની અંદર ગાંધીજીએ ગુજરાતનાં લગભગ ૧૬ ગામની મુલાકાત લીધી અને તિલક સ્વરાજ રાજામાં લગભગ પચીસ દિવસ ઉપર રૂપાયા એકઠા કર્યા. દાનીના તો જુદા.

તા. ૮-૫-૧૯૨૧

માલેગાંવનો ગુંદા

માલેગાંવના અસહકારીઓએ જે પાપ કર્યા જણાય છે તેનાથી દરેક અસહકારીને લાગેલાં ચલાતુ કારણ છે. માલેગાંવના લોકોએ પોતાનો ધર્મ છોડ્યો. ધર્મ છોડ્યું ને દેશને અને લડતને ભારે નુકસાન પહોંચાડ્યું છે. આપણે શાહકાર—ખાનદાન હોવાનો દાવો ન કરીએ ને ગુંદા કરીએ એ વાત છે, ને ખાનદાન હોવાનો દાવો કરીને ગુંદા કરીએ તે બીજી વાત છે. કાળામા કાળુ નથી દેખાતું પણ દૂધમા કાળું તુરત દેખાય; તેમ જ ન્યારે આપણે ચોકખા હોવાનો દાવો કરીને મેલા થઈએ ત્યારે આપણી ઉપર જગત ટુકે. ‘આપણે તો ધર્મયુદ્ધમા મર્યા છીએ,’ ‘આપણે શાન્તિથી જ કામ કરવું છે,’ ‘આપણે જાતે જ મરવું છે, આપણે કોઈને મારવા નથી,’ આવી આવી પ્રતિજ્ઞાઓ કરીને પછી આપણે મારીએ તો આપણે જગતને, પોતાને અને પ્રમેથ્યને છેતરીએ. માલેગાંવના લોકોએ આવું જ કર્યું જણાય છે.

આ અકાર્યથી લડતને જરૂર પડ્યો પડ્યો છે. સ્વરાજ તથા મોડુ તો ચરો જ. કોણ જાણે છે કે આપણે મહિનામાસમાયે સ્વરાજ લઈને ન બેસીએ ? આપણે શરૂ કર્યું ત્યારે જે વેગ હતો તેના કત્વા અત્યારે આપણો વેગ એટલો બધો વધ્યો છે કે આપણે ક્યારે પોતાનું પાલું લેવાની ચકિત મેળવીએ તેનું માપ કોઈથી કઢાય જ નહિ. પણ આપણે જુલો કરીએ તેટલું મોડું તો ચાલ જ, એટલું એક બાળક પણ કહી શકે હિસાબ કરનારને જુલો ત્યાંથી જરી ગણવું પડે છે. તેમ આપણે પણ કરવું રહ્યું.

આપણી પ્રતિજ્ઞા એવી છે કે અમલદારો આપણને ગમે તેટલા શુસ્સામા લાવે તોપણ આપણે તો સામે ચલું જ નથી. આપણે માર ખાશું પણ સામે હાથ ઉપાડ્યું નહિ તેમ નમશું પણ નહિ. એમ છતાં માલેગાંવના અસહકારીઓએ એક સમ-અસ્પેક્ટર તથા બીજાઓને ઘાતકી રીતે મારી નાખ્યા જણાય છે.

કેટલાક અસહકારીઓએ કાયદાનો ભંગ કર્યો; તેમને સજા થઈ—તેમણે સજા વહોરી લીધી, તેમ છતાં તેઓને લોકોએ બળાકારે છોડ્યા. આમ કંઈ ખિલાશતનો અવાવ થાય નહિ, સ્વરાજ મળે નહિ.

અસહકારનું મુખ્ય ને મોટું પદ શાન્તિ—અહિંસા—અમન છે. જેઓ શાન્તિને ભંગ કરે છે તેઓ જ ખરા સહકારી છે. વિનીત પક્ષની મદદના કરતાં અશાન્તિ કરનારાની જ સરકારને વધુ મદદ મળે છે. જે ચાર અમલદારોને શુભાવીને જે અસહકારને તોડી શકે તો સરકાર તેટલા અમલદારોને રહેજે જતા કરે તેમ છે.

હું ધાખી વેળા લખી ચુક્યો છું કે શાન્તિ વિના સ્વરાજ કે ખિલાફતને રાજ્યો અસંભવિત છે. વધીલ વધીલાન ન છોડે, વિદ્યાર્થીઓ નિરાળ ન છોડે, ખીજ લોક પોતપોતાને લગતો અસહકાર ન કરે તો ચાલે. પણ કોઈ શાન્તિને ભંગ કરે તે તો ન જ ચાલે. હિન્દુમુસલમાનની મિત્રતા, શાન્તિ અને સ્વદેશી એટલે રેડીયો એન્જલ તો અનિવાર્ય શરતો છે, પણ તેમણે શાન્તિ મુખ્ય વસ્તુ છે. રજાખંડા માણસ ખાડી ન પહેરનારા રહે છતાં ઘણા પહેરતા યદ્ય જ્ય તોપણ ચાલે, ઘોડા હિન્દુમુસલમાન વઢે તે પણ સહન કરી શકાય; પણ શાન્તિને તો એક માણસ પણ ભંગ કરીને ખુનખરાળી કરે તે અસહ્ય છે, તેથી દેશને બારે તુકસાન થાય જ. શાન્તિની શરત એવી સખત છે.

પણ આખા હિન્દુસ્તાનને સાર કોણ જવાબદાર થઈ શકે ? આ સવાલમા આપણી નિર્માત્યતા છે. જે લોકો લૂંટકાટ કરે તો જેમ સરકારમાં તેને જવાબવાની શક્તિ છે તેમ લોકોને અશાન્તિ કરતા અટકાવવાની શક્તિ મેળવવામાં જ સ્વરાજનો સંભવ રહ્યો છે. આપણામા લોકો પર શાન્તિ જાળવવા જેટલી અસર ઉપજાવવાની શક્તિ ન હોય તો આપણે સ્વરાજનો ખ્યાલ જ છોડવો. નેહરુ લોકોની ઉપર આપણે અસર પાડી શકીએ છીએ એ શ્રદ્ધા ઉપર જ આપણી લડતનું આધાર યજુતર છે. જે આપણે લોકોને શાન્તિ જાળવવાનું ન શીખવી શકીએ તો આપણે કબૂલ કરવું જ પડે કે આપણે સ્વરાજ મેળવવા લાયક નથી બન્યા તેથી સર્વ સ્વયંસેવકોએ આ વાત ઉપર પૂરા ભાર મુકવાની જરૂર છે.

સરાળી બહે સરાળ ન છોડે, ખિતાળી બહે ખિતાળને વળગી રહે, અમલદાર બહે ઉદ્ધતાધ વાપરે, સિપાહી બહે આપણને મારે, તેમ છતાં આપણે મૂંગે મ્હોડે એ બધું સહન કરીએ અને શાન્તિ ન છોડીએ.

ત્યારે આપણે શું કરીએ ? માલેગાંવને સાર આપણે શું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીએ ? પ્રથમ તો માલેગાંવના શુન્દેગારોને શોધી દાઢીને તેઓને સમજાવીએ કે જેઓએ શુન્દો કર્યો છે તેઓએ તે કબૂલ કરવો ને ધરાદાપૂર્વક ક્ષાંતીએ ચડવું. આપણે દરેકે

આપણી જાન ઉપર કાણુ મેળવવો ને બીજાની પાસે મેળવવો. આપણે તીખા ભાષણો છોડવાં; દરેક પ્રસંગે સલાઓ કરવાની અને હડતાળો પાળવાની આદત છોડવી; સરકારના દોષોનો જ વિચાર કરવાને બદલે આપણા દોષો જોતા—આપણી નબળાઈઓ તપાસતા શીખવું ને તે કાઢવાના ઉપાયો યોજવા. પંડિત અરજુનલાલ શેઠી પદ્મયા. લોકોનાં ટોળા એકઠાં થયાં ને ધાંધલ મચાવી. આને હું નામદાઈનું લક્ષણ ગણું છું. તેઓ જેલમાં જ્યાં માગતા નથી; તેઓ શેરીછતે જેલમાં જવા દેવા ઇચ્છતા નથી; તેથી જ્યારે જ્યારે કોઈ પદ્મપ ત્યારે માત્ર ધાંધલ કરી મુકવામાં જ તેઓ મહત્ત્વ સમજતા જણાય છે. જો શેરીછતા જેલ જવાથી ખરેખર ગૌરવ ચડ્યું હોય તો લોકો પોતાનું કર્તવ્ય વધારે સમજે, પોતાને કરવાનો અસહકાર પૂરો કરે ને સ્વરાજ મેળવીને એસી જાય. પોતે દુર્વ્યસનો છોડે, પોતે પરદેશી કાપડ પહેરતા હોય તે કેટલી દે, રેડીયો ચલાવતા ન હોય તો ચલોવવાનું શરૂ કરી દે. શેઠીશ પદ્મકાતા જેઓએ ધાંધલ મચાવી તેમાના કેટલા શરાણી હતા, કેટલા પરદેશી કપડાં પહેરનારા હતા, કેટલા રેંટીયા ચલાવનારા હતા એ જાણવા જેવું છે. આપના જીવતાં જે પુત્ર આપના સદ્ગુણોની નકલ ઓછી કરતો હોય તોપણ બાપ મર્યે તો સંપૂર્ણતાએ તેમ કરે તે સપૂત છે; નહિ કે જે ખૂબ રોકકળ કરી મુકે ચલવા ખૂબ ન્યાતવરા કરવામા મચી જાય, ધાંધલ કરવાથી, શેઠીછતે ધાંધલથી છોડવવાથી, સ્વરાજ મળે નેમ નથી. તેથી તો સ્વરાજ મળતાં કંઈક દીલ જ થશે. પણ આપણું કર્તવ્ય કરવામાં આપણે વધારે તેજ બનશું તો સ્વરાજ વહેલું મળશે જ અને આપણે શેઠીછતે પણ આપણી વચ્ચે વહેલા પાછા વધાવવાની તાકાત મેળવીશું. એટલે માલેગાંવનું એક પ્રાયશ્ચિત્ત તો એ જ છે કે આપણે પોતે આપણા મન પર, આપણા ગુસ્સા પર વધારે કાણુ મેળવી લેવો, આપણે બસન છોડવાં અને, રેંટીયો ચલાવતા ને કેવળ ખાદી પહેરતા થઈ જવું.

૧. ગાંધીજી ગુજરાતમાં

[૫. ૧૯૪૦થી આજ]

દયાધર્મ

સિન્ધમાંથી પાછા ફર્યા બાદ ગઈ તા. ૪થીએ ગાંધીજીએ કપડવંજ, કઠલાલ તથા નરિયાદની મુલાકાત લીધી. અમદાવાદના સ્ટેશને જ એક નોંધવા જેવો ફિરસો ગળ્યો. એક અર્પણ બાવો સ્તલામથી અમદાવાદ આવેલો. તેનું સરીર કેવળ ઘાટિયું જ હતું અને તેના હાથપગ અત્યંતથી નુકા થઈ ગયેલા હતા. તે રાત્રે અમદાવાદ આવ્યો હતો અને પોર્ટલેએ ગાંધીજીની ઉપાડી તેને સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મ ઉપર મુકી દીધેલો. આખી રાત ત્યાં જ પડ્યો રહ્યો ! સવારે કેટલાયે મુસાફરો ત્યાં થઈ પમાર થઈ ગયા અને કેટલાય દેલવેના કામદારોએ આ બાવાને ભેંચો, પણ કોઈનું તેના પર ચાન ન ખેંચાયું. તે બાવાના સદ્ગુણોએ ગાંધીજી ચેતાના નિયમ વિરુદ્ધ તે જિવને ગાંધી ઉપડવાના વખત કરતા - ફરોડ નિનિટ વહેવા સ્ટેશન ઉપર આવ્યા. તેમણે આ બાવાને ભેંચો અને તેમનું દયાલીલું ક્લેથ કાઢી મૂક્યું. તેમણે ચેતાના ખીવાના દુધમાંથી તેને દુધ ખીવડાવવાનું કહ્યું અને મહીપતરામના અનાયાથમમા મોકલવાની વ્યવસ્થા કરી. આ ફિરસો છે તો નાનો, પણ ગાંધીજીના જ સંપર્કના ક્ષીયે તે આપણા દેશમાંથી દયાનો લોપ થયો છે તેનો સ્પષ્ટ સૂચક છે.

કપડવંજ

કપડવંજ અને સારાદસ વાળે પહોંચ્યા. કપડવંજના જાહેર જીવનના આત્મા બાઈ હરિલાલ ગાંધીજીની સાથે પ્રવાસમા કેટલોક વખત રૂંવા હોય પ્રવાસની વિશ્લેષણોથી માહિતનાર રૂલા એટલે ગાંધીજીને ઉતરવાની તથા ત્યાં તેમને સાન્નિ આપવાની તેમણે કાળજીપૂર્વક વ્યવસ્થા કરી હતી. પરંતુ અવ્યવસ્થિત સરખસનો ત્રાસ ગાંધીજીને નસીબેલા હતો એટલી વ્યવસ્થા તો બાળે જ ભેવામા આવે છે.

કપડવંજ ગુજરાતમાં જલ્દી નૂતું જાહેર છે. તેનું ત.ન.ન. સૂચક છે તેમ કાપડના વખાણનું તે મોટું મથક હતું અને ત્યાં જલ્દી જીલ્લું સુતર કંતાલ તેની પાપડીએ વહેરા લોક વણતા ગામમા ગાંધીજીને આવકાર આપવા મઠિ જે સ્વદેશી અને વિદેશી વસ્ત્રોના સજ્જાર કર્યા હતા તેમા એક દરવાજો સુતરથી રાખવારેલો હતો. અમને કહેવામાં આવ્યું કે આ સુતર પત્તાસ વર્ષ પહેલાનું કંતાયેલું એક ધરમાંથી મળી આવેલું હતું ! અમે તે તપાસ્યું. મીલના સુતરને આંટો એલું તે દ્રવ્ય.

આરામ લીધા પછી કપડવંજનો કાર્યક્રમ શરૂ થયો. પ્રથમ મસજીદમા જવાનું હતું. હમણા મી. શીક્તઅલી ગાંધીજીની સાથે ફરી સંકલ્પ નથી, પરંતુ તેમને બદલે તેમ જ સગા અને મુરાદાબાદના અસહકારી બેરિસ્ટર મી. મોઆજમઅલી સાથે ફરે છે. મસજીદમા તેમને મુશીને ગાંધીજી સ્ત્રીઓની સમામાં ગયા.

શ્રીઓ તરફને: સત્કાર

ત્યાં ગાંધીજીની બેઠક ગોળબળ પોબેલા ચોખાના સાથીઆ પૂર્યા હતા અને સુન્દર ત્રીવીઓમાં પીતા દીવા બળી રહ્યા હતા. કેટલીક બહેનોએ ગાંધીજીનું પૂજન કર્યું અને એક બાળાએ ગાંધીજીને સોનાની રાખગ બાંધી. શ્રીઓમાં ઉત્સાહ બારે હતો, પણ તબો હત્સાદ એટલે અશાન્તિ વણી હતી. સ્વરાજ અથવા રામરાજની બધી શરતો ગાંધીજીએ નેમને સમજાવી અને પવિત્ર બનવાનો ઉપદેશ કર્યો. જેટીયો ચલાવવાનું સમજાવતાં કહ્યું:

“જેમ આપણે ધરમાથી ચૂંટા કાઢી નાંખીયે તો આપણા ગૃહસ્થાશ્રમ ઉપર પાણી ડરી વળે અને શ્રીઓ વંદી નવ્ય તેજ પ્રમાણે રંગીયા વિના પણ વંદી જવાય.”

પછી તિલક સ્વરાજ દંડ માટે માગણી કરી અને તેનો જવાબ શ્રીઓએ મારો વાળ્યો બનું મળીને લગભગ પાંચસો રૂપિયા ઉપરાંત ચૂં, તથા દાનીનામા બંગડીઓ, નીંદીઓ, અઝોરા વગેરે રીક મળ્યાં.

પછી ત્યાંની વણાટશાળા જોઈ અને ત્યાંની બહેર સમામા ગયા. હાજર માણસોની સંખ્યા અને તિલક સ્વરાજ ફાળામા ઉપરાંતની રકમને લોકોની ‘સ્વરાજપિપાસા’ માં ગળીયે તો કપડવંજતા પુરોગામી સલા કરતા શ્રીઓની સલા બહુ ચડી બય. કપડવંજની વહેરા કોમ વેપારમા ચતુર અને સાહસી છે તેઓ કેટલાક મારણસર સલામા પ્રથમથી જ હાજર ન હતા. એટલે તેમની ગેરહાજરી મટિ દિલ્લોરી દર્શાવીને તેમને સંબોધીને માધીજીએ જણાવ્યું:

વહેરા કોમને ઉપદેશ

વહેરા કોમે પણ સ્વરાજની અને હિન્દુતાની એવા કરવાની છે તેમને ખિલાફતના કામમાં હિસ્સો છે. સ્વરાજતા કામમા ધનિકોની પૂરેપૂરી એવા લેવા હું ઇચ્છુ છું તેઓ બહારથી ખૂબ ધન કમાઈ લાવે છે. તેમને લાજમ છે કે તેઓ તેમના પૂરા હિસ્સાનું દાન તિલક સ્વરાજ ફાળામા આપે. ‘દાન’ રાખ્દની રૂઢિ પડી ગઈ છે તેથી હું ‘દાન’ રાખ્દ વાપરું છું, બાકી એ પ્રયોગ તો ખોટો છે. કારણ તિલક સ્વરાજ ફાળામાં આપણું એ તો વેપાર છે, સ્વરાજનો સોદો છે, તિલક મદારાજ પ્રત્યેની કરજ છે મોદામાં આપેલું અથવા ફરજ અદા કરવા જે અપાય તે દાન ન ગણાય.”

ઇશ્વર આપણને સાત કરી રહ્યો છે”

અન્ત્યેને સંબંધી તેઓ બોલ્યા:

“આપણી પ્રજા ગોરા મ્હોડાના માણસ આગળ રહે છે, તેમ સંજીઓ આપણાથી રહે છે. ત્યાં સુધી આપણે તેમને મટિ ગોરા મ્હોડાના બન્યા છીયે ત્યાં સુધી સ્વરાજને રામરાજ સમજાવા. આપણે તેમને સંજી માનીને, ડર રાખીયે છીયે તો, આખી દુનિયા

આપણને ભંગી માનવીને અટવા દેતી નથી. આફ્રિકાથી આવેલા કોઇને પૂછા કે ત્યાં શા પીનારો, વેશ્યામત કરનારો, જુગાર ખેલનારો ગોરો તમારાથી અલગાય છે કે નહિ? રેલવેમાં, ટ્રામમાં, ફૂટપાથ ઉપર ગોરાની સાથે આપણાથી ન ચલાય, જે જગાએ ગોરા વેપાર કરતા હોય ત્યાં આપણાથી વેપાર ન થાય, જ્યાંથી તે રોડી લેતો હોય ત્યાંથી આપણાથી રોડી ન લઇ શકાય. બધે આમ નથી થતું એ હું કબૂલ કરું છું. હું અંગ્રેજોને અન્યાય કરું એવો નથી. મરિ તેમની સાથે અર્ધાંશ નથી. પણ મેં ધાત્રી જગાએ જોયેલું છે કે જ્યાં ગોરા રહે, રાંધે, પાણી પીધે અથવા ખાધ ત્યાં આપણને રહેવાની રાજ નથી. પરંતુ ગોરાઓ તો તેમનું સરીર અલગવાની બીકથી આરાધ્યને બદલે આપણને દૂર રાખે છે. આત્મા અલગારો એવું તેઓ નથી માનતા. પણ આપણે તો અનન્યજને અટવાથી આપણો આત્મા અલગારો; આપણને ઇશ્વર સભ કરશે એમ જ માનતા થઈ ગયા છીએ. ઇશ્વર તો આપણે જ આપણને સભ કરી રહ્યો છે. દુષ્કાળો, સંકટ, કોલેરા, મરડી, રાત્રીના અત્યાચાર એ બધા કરતા વધારે કોલેરા ક્યા હોય? મરિ હું હિન્દુ સમાજને બીનબીને કહું છું કે હિન્દુપણું અસ્પૃશ્યતાને પાપરામા નથી પણ તે હોય રાજવામાં છે.”

ભરૂર સત્યામ પાછળથી વહોરાઓ આબ્યા હતા અને તેમણે બધા એકઠા મળી વિચાર કરી તેમની કોમ તરફથી સ્વરાજ ફાળામાં મદદ આપવાનું વચન આપ્યું હતું. પછી ભંગી-વાડામાં થઇ ગાંધીજી કહતાં જવા ઉપરી ગયા હતા.

કહલાલ

કહલાલમાં ખેડા જિલ્લાની મહેસલની લડતના વખતના પોતાના સુન્દર સ્મરણો વિધે, નેની તરફથી પોતે બહુ મોટી આશા રાખેલી તે. વિધે તથા હાલમાં કહલાલમાં ચાલી રહેલા પક્ષાપક્ષી અને કંઈકસને લીધે પોતાને કટકું કુઝાય પાપ છે તે વિધે કરી ગાંધીજીએ લોકોને સ્વરાજની ગરતો સમજાવી હતી. સ્ત્રીઓને ઉદ્દેશીને તેમણે જે ઉદ્દેશો કહ્યા હતા તે ટાકવા નેવા છે :

સ્ત્રીઓ જ ધર્મ રક્ષક

“ધર્મ સાચવવો એ નથી બ્રાહ્મણોના હાથમાં કે નથી પુરુષોના હાથમાં. એ તો સ્ત્રીઓના જ હાથમાં છે. સમાજનો પાયો જુદ છે અને ધર્મ જુદમાં કેળવવાનો છે. જુદતા સુવાસ આખા સમાજમાં ફેલાશે. કોઇ સંદેશમાં ગમે તેટલો ધમધમકાર વેપાર ચાલતો હોય, ગમે તેટલી આબોલી જેખાતી હોય, પણ ત્યાં જો જુદ સારાં ન હોય તો એ સંદેશ સાફ નથી એમ હું ટુરત કહું. સ્ત્રીઓ જ જુદની કેવતાઓ છે. એ જો ધર્મ ન પાળે તો પ્રભુનું સત્યાત્માય વળી જાય. યાદશબ્દનો ઓફણે સંદેશ કર્યો હતો તેનું કારણ એ જ હતું કે ચાલક સ્ત્રીઓ બ્યભિચારિણી થઈ ગઈ હતી, તેઓ તેમનો ધર્મ ભૂલી હતી. મરિ તમને હું પવિત્ર ધર્મનું પાલન કરવાનું કહું છું અને તમે પવિત્ર ધર્મને મને અને મો.

સાહતઅડીને એટલે હિન્દુ અને મુસલમાનોને આ સ્વરાજની, ધર્મની સડતમા યદા મળે
એવો આશીર્વાદ આપો એ મારું છું.”

રાતે લા વાગે નડિયાદ જવા નીકળ્યા. નડિયાદથી રાતની જાડીમાં નંદરખાર તરફ
જવાતું હતું, પણ રસ્તામાં મોટર ખોટા પડી એટલે મધરાત પછી નડિયાદ પહોંચી ત્યાં જ
રહેવું પડ્યું. બીજે દિવસે સવારે નડિયાદમાં સ્ટેશન બહારના ચોમાનમાં જાહેર સભા થઇ.
સભા સાંચે જ દસ મિનિટ ચાલી હતી, કારણ કે જાડીમાં ગાંધીજીને જવાતું હતું તે
સ્ટેશનમાં આવી હતી હતી. આ ચોક્કસ મિનિટમાં ગાંધીજીને લોકોને રાંધીયામાં જ રાત-
દહાડો મચી જવાનો ઉપદેશ કર્યો

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૫-૪-૧૯૨૧

§ સરકારની સંકડામણ

મારી નાગપુરની મુલાકાત દરમિયાન મને ડૉ. યોગેશ્વર દ્વિપર જે બાપજીને માટે કામ ચાલ્યું છે તે વાચવા મળ્યું. પોલીસના માણસના હાથનો રિપોર્ટ છતાં આ બાપજી સાવ નિર્દોષ છે. ના. વાઘસગવના શબ્દોમા કહીયે તો તે 'વિશેષજો વગરનું' છે. આખું બાપજી પહેલેથી છેલ્લે સુધી રીતસર દલીલો વાળું છે.

પણ 'પ્રજાસત્તાક રાજ્યતન્ત્ર'ની એમા ચર્ચા કરવામા આવી છે એ મારે દોષ એમાં રહેલો છે. જે આને ગુન્હો મણુવામાં આવે તો મહાસમાના લગભગ એકેએક અનુયાયીને ગુન્હેગાર ગણવો રહ્યો. કારણ સંપૂર્ણ સ્વતન્ત્રતા વગર પોતાના જન્મસિદ્ધ હકો પામવાની તેને આશા ન જણાય તો પ્રજાસત્તાક રાજ્યતન્ત્ર સ્થાપવાનો વિચાર તેમજ તજનીજ કરંતાં તે અચકારો નહિ.

હકીકત તો એ છે કે મધ્ય પ્રાન્તમા તેમજ બીજે દારનિષેધની હીલચાલની અસર થવા લાગી છે અને સરકાર હવે તેને ખરદાસ કરી શકે એમ નથી. શ્રીધુત

મગવાનદીનજી જેમને લોકો મહાત્મા કહીને બોલાવે છે તેઓ નાગપુરના દિનપ્રતિદિન ખીસતા જતા અસહયોગ આંદોલનના માનવતા આચાર્ય છે, તેઓ સરસ વક્તા અને કાર્યકર્તા છે. આબકારીના રક્ષણ ખાતર એમને મ્હોડે તાણું દેવાનો સરકારનો ધર્મ (!) રહ્યો. મધ્ય પ્રાન્તો અને બીજાં ચાલી રહેલી પકડાપકડી અને કેસોના બીજા અર્થ હું કરી જ શકતો નથી. જેઓ પીડાવાળાઓને અગર પીડામાં જનારાઓને મારગ દેવા લોકોને ઉરકરે અગર જાતે તેમને મારગ દે તેમની પર અલગત કામ ચલાવો; પણ આટલે મ્હોડે આજે ઉડીને રાજકોટની કલમે હેઠળ લોકો પર કામ ચલાવવાનું કંઈ કારણ ? જવાબ અપ્ય છે. દારૂનિષેધની આ હીલચાલમાં જેમમદાર માણસોને હાથે કાંઈ પણ જાતના જોગજવાઈ થતા નથી. જેજવાબદાર લોકોને હાથે ક્યાક થતાં છમકલા એકે ઢાંચામાં અટકાવી રાકાય એમ હોય છે. પણ સરકારને એ ક્યા જોઈય છે ? એને તો દારૂઅશીશુની ઉપજ દુખવા બેઠી છે તેની બળતરા ઉડી છે. અને તેથી આ આખા પ્રાંતનું અટકાવવાને આજબી કે ગેરજાજબી ગમે તેવા પગલા લેવા તેણે નિશ્ચય કર્યો છે,

આ ચિદિત્તા જે પરી હોય તો તેના કુપાય પણ સાવ સહેલો છે. કાર્ય-કર્તાઓ પગ કામ ચલાવવાનું લક્ષ્ય ગઠું બહાનું પણ આપણે સરકારને ન મળવા દેવું. ચાલુ ગાંધીજીના સામે અપ્રીતિ પેદા કરવી એટલો જ જો રાજકોટનો અર્થ હોય તો તેવી અપ્રીતિ કરવી એ અત્યારે પુણ્ય છે એ દરેક હિન્દીનો કર્તવ્યધર્મ છે પણ આ ધર્મનો પ્રજાને ઉપદેશ કરવાની આજે જરૂર નથી ચાલુ ગાંધીજીના માટે પ્રજામાં કાંઈ પણ જાતનો પ્રેમ છે જ નહિ. ખિતાબદારો ખિતાબો રાખી રહ્યા છે તે તેમને એ ગમે છે એટલા સાફ નાહ, પણ તેમનામાં પોતાના ધનવૈભવ બોલાવું જેમમ જોવા જેટલી હદમત નથી એટલા માટે. મને એકથી વધુ એવા દાખલા-ઓની ખબર છે જેમાં જાગીદારોને તેઓ સરકારના આજિત રહેવું છોડી દે તો તેમની જાગીરો જત થવાની ધમકી મળેલી છે. બીજા પણ અનેક એવા લોકોને હું જાણું છું જેઓ પોતાના રાજગારને ધક્કો મહોયવાની બીકથી જ પોતાના ખિતાબો અગર સરકારી માનપાનને પકડી રહ્યા છે; આટલે સુધી સરકારનો દોર અસર કરે છે. પણ આ ધર્મના લોકો સુધા જે ગાંધીજીના હેઠળ પોતાને બે પાંચ લાખ રૂપિયા મળવા છતાં બીજા બાજુએ દેશના કરોડો રૂપિયા કરતા વળતર વગર દેશની બહાર તણાઈ જાય છે એ ગાંધીજીના દેશને હું ગળું જ શાય એ વિષે મારા મનને કંઈ નથી.

તેથી જ હું ફરીફરીને કહું છું કે આ રાજ્યની સામે અપ્રીતિ ફેલાવવાના કાર્યમાં રોકાવાની આપણે જરૂર નથી. પ્રજાની આંખ આગળ અત્યારે આ રાજ્ય-તન્ત્ર જેટલું કાળું છે તેથી વધારે કાળું આપણે ચિતરી રાકવાના જ નથી. આપણે તો એ રાજ્યમતન્ત્રને ઘડનાવવાનો રસ્તો જ લોકોના હાથમાં સુધી ફેટવું જોઈએ. એ રસ્તો આત્મશુદ્ધિનો છે. ન્યારે દારૂ ન પીવાને અગર તો રેંટીયો કાંતવાને શુદ્ધો ગણવાનું જાહેર કરવાની સરકારને જરૂર પડે એવી રિયતિમાં આપણે તેને લાવી સુધીશું ત્યારે જ સરકાર ખેરી સંક્રમણમાં આવશે. આપણે સમજી જવું જોઈએ કે જ્યાં સુધી આપણે આજુ રાજ્યવન્તથી અંજાઈને અગર તો અંજાવાનો દેખાવ ફરીને અથવા તો તેને સખી ચલાવવાને નામનું પણ બહાનું આપીને તેને પ્રતિષ્ઠા પહેરાવીએ છીએ ત્યાં સુધી જ એ નબી રહે છે.

પણ આપણી હીલચાલની અસર થતી જાય છે તેમ તેમ મરકારને સંક્રમણ પણ લાગવા માટે એ દેખીતું છે. જુદા જુદા પ્રાન્તોમાં નવા નવા સખીનાં પગલાં લેવાવાનું આજુ છે. બિહાર સરકારે તેમાં પહેલ કરી છે. હવે સંયુક્ત પ્રાન્તની સરકારે પણ અસહકારની પ્રવૃત્તિને 'ક્રાન્તિકારક' તરીકે જાહેર કરી છે ! આટલા દિવસ સુધી 'ક્રાન્તિ' શબ્દથી ખુનામરખીનો અર્થ સૂચવાતો, અને એ અર્થમાં જામેલી સત્તાઓ તરફથી તેની હમેશાં નાલેશી થતી આવી છે. પણ અસહકારની પ્રવૃત્તિને 'ક્રાન્તિકારક' કહીએ તોપણ એ હથિયાર અને ખુનામરખીની ક્રાન્તિ નથી. એ સ્વાભાવિક ઉન્નતિની ક્રાન્તિ છે, એ લોકી વગરની ક્રાન્તિ છે. આ પ્રવૃત્તિ વિચારનો પલટો છે, અન્તરપલટ છે. અસહકાર આત્મશુદ્ધિની ક્રિયા છે અને તેથી માણસના વ્યવસાયોમાં તે અલગજાત ક્રાન્તિ કરી સુકનાર વસ્તુ છે. તેથી તેને દાખી દેવાનો પ્રયત્ન એ જમરાઈથી સહકાર કરાવવા સમાન છે.

આમ આ પ્રવૃત્તિના નાશ કરવાના હુકમો બીજા શબ્દોમાં રેંટીયા શરૂ કરવાની કે દારૂનિષેધની પ્રવૃત્તિને દાખી દેવા અગર તો તેમાં દબાલ દેવાના અને એ રીતે દંખોતોશનનો જુસ્મો ઉરકેરવાના હુકમો જ ગણાશે. કારણકે, આડકતરી રીતે પણ લોકોને પરદેશી કપડાં પહેરવા કે દારૂનાં પીકોને આશ્રય આપવાની જરૂર પાડવાનો પ્રયત્ન તેમના જુસ્માને ઉજાળવાનો જ. પણ આપણી છત તો આપણે આટલી હદ સુધીની જમરાઈ તેમજ જુસ્માની સામે પણ સામે હાથ ન ઉગામતાં જ્યારે આપણી શાન્તિ ડગવા નહિ દઢ્યે ત્યારે જ છે. આપણી ખામેશીયી જ આપણે સરકારના પાગલપણાને જમીનદોસ્ત કરવું જોઈએ. આપણે ધડી ન જૂલવું

નેહ્યે કે પશુબળ જોઈલું તેને તાબે ચવાથી પોપાય છે તેટલું જ તેની સામે સામું પશુબળ વાપર્યાથી પણ પોપાય છે. તેથી એકેએક કાર્યકર્તાને મારી આગ્રહભરી સલાહ છે કે તેમણે આ સરકાર વિષે બાપણુ કરવું કે બોલવું પણ હોડી દઈ અને માત્ર એની ખુરાઈ જોઈ લઈ સહકાર દ્વારા તેની આણુ માનવાતું જ છોડી દેવું અને એવા અસહકાર દ્વારા આ ખુરા રાજ્યતંત્રને સાવ નોખું પાડી એકાદી કરી મુકવું.

પણ અસહકારની પ્રવૃત્તિ સામેની આ કુબેશમાં બિહાર પ્રાન્ત ખીજ બધાને પાકળ મુકે એમ છે. નવા નવા બપના અને સખ્તીના ક્રૂણાએ શોધવામા બિહાર સરકારને કેાઈ ખાટી શકે તેમ નથી. ત્યાંની સરકારે હવે મ્યુનિસિપલ કાઉન્સિલરો અને નોટરોને પણ અસહકારની બાબતમાં બપનાના હુકમો કાઢ્યા છે ! તેમને અસહકારી સભાઓમાં ભાગ લેવાની મનાઈ કરવામાં આવી છે. સરકારનો દરાવ મેં જતે નથી વાંચ્યો, પણ મને કહેવામાં આવ્યું છે કે એવી જ એની મતબલ છે. જો આ ખરૂં હોય તો મ્યુનિસિપલ કાઉન્સિલરોને તેમજ નોટરોને મારી એવી સલાહ છે કે તેમણે બિહાર સરકારના આ હુકમની સંપૂર્ણ ઉપેક્ષા કરવી અને સરકારને મ્યુનિસિપાલિટીએને વીખેરી નાખવા આહવાન કરવું. મતદારોએ પણ તેમનામાં પાણી હોય તો એના એ કાઉન્સિલરોને શરી કરી મુટી મોકલવા અને સરકારને કાં તો આખા મ્યુનિસિપલ રાજ્યતંત્રને બંધ કરી દેવા અને નહિ તો ઉપરી ઉદ્ધત દરાવ પાછી ખેંચી લેવા કરજ પાડવી.

હિન્દી સરકારે તેના પહેલા દરાવમાં જે વલણ જાહેર કરેલું હતું તે યોગ્ય હતું. તેમા પ્રત્યક્ષ ખુનામચ્છી ન થાય અને અસહકારીઓ અહિંસાની મર્યાદાઓ પાળે ત્યાં સુધી તેમના બોલવા અને વિચારો ફેલાવવાની આડે ન આવવાની સરકારે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. પણ મેં તો તે જ વેળાએ સરકારની આ પ્રતિજ્ઞા વિષે મારો અણુવિશ્વાસ જાહેર કર્યો હતો. એ દરાવ ઘડનારોઓએ કેવળ ઉદ્ધાસીનતા રાખીને અગર તો ચાલવા દઈને આ પ્રવૃત્તિને અનાયાસે મરી રહેલી જોવાની હમેદ રાખી હતી. પણ એણે તો ઉલટું જોર કરવા માંડ્યું અને સરકારી સંસ્થાઓની પ્રતિજ્ઞા તોડી પાડીને, પરદેશી કાપડોનો બહિષ્કાર જમાવીને અને દારૂની આવક ઉપર કાપ મુકીને ખરેખર અસરકારક ચલા માંડ્યું. તે જ ઘડીએ સરકારને સાચો દ્રાવકો પડ્યો અને તેને સખ્તીની ઘરઆત કરી દઈ આ પ્રવૃત્તિનો ફેલાવો અટકાવવાનાં પગલા લેવાં માંડ્યા. અને આ તો હજી સરકાર રમત કરી રહી છે. ખરી સખ્તી તો હજી હવે ચાલવાની છે એ સમજ આપણે તેને માટે તૈયાર રહેવું જોઈએ. આન્તિને વળખી

રહી આત્મશુદ્ધિનો આપણો પ્રયત્ન ચાલુ રાખવાનો આપણો નિશ્ચય, જેવા ને તેવો અડગ અને અડગ રહેવો જોઈયે. આપણે ઓડવામરશાહીના કાળા કેર વર્તેલા જેવા પડશે અને એ આગમાં ચળેને અણીશુદ્ધ બહાર નીકળી સીતાજીની પેઠે જ આપણે પણ હિન્દુસ્તાન પ્રત્યેની આપણી એકનિષ્ઠ ભક્તિ—આપણી વગ્દારી સિદ્ધ કરી આપવી પડશે.

વિચારમય જીવન

મારી મુસાફરીઓમાં હડવા અને મીઠા એમ બન્ને અનુભવો થયાં કરે છે. મધ્ય પ્રાન્તની મુસાફરી લાંબા કાળને સાડાં મને યાદ રહેશે. વર્ધા સત્તરમીએ સવારે પહોંચ્યા. તે જ દહાડે મોટરથી આર્વો અને આદિ જવાનું હતું. ૫-૬ લગભગ ૬૦ માઈલનો હતો. બપોરનાં એક વાગે નીકળી રાતના દસ વાગે પાછા વર્ધા પહોંચવાનું હતું. પણ ઇશ્વરે જુદું જ ધાર્યું હતું. જતાં રસ્તામાં મોટર ખોટા. આદિ તો મુસીબતે પહોંચ્યા. પાછા જતાં બીજી મોટર પણ ટૂટી, ને આ વેળા એવી જગ્યાએ કે જ્યાં કશી મદદ ન મળી શકે. છેવટે એક ગામડા નજીક પહોંચ્યા. ત્યાંથી ગાડામાં જવાનું હતું. રાતના એક વાગે ગાડાની મુસાફરી શરૂ થઈ. હું ચાક્ર્યો હતો. ઉંઘ પણ બરાબ હતી. મને શી દરકાર કે બગદ કેવા છે, તેના હાંકનારો કેવો છે એ જોઉં? ઉંઘમાંથી હું એટલું સોંભળી શકતો હતો કે બગદ ઘોડાવેગે જતા હતા. વળી વચમાં જરા ધીમા ચાલે. પણ મોટે બાગે દોડતા જ હતા. બગદ દોડે એ કોને ન ગમે? મેં વિચાર્યું, “હીક છે; આપણે વહેલા ઘેર પહોંચ્યું. આ તરફના બગદ સારા હશે.”

સવાર પડી—જાગ્યો. મેં જોયું તો હાંકનારના પેરાણામાં તો આર હતી ને તે આર વારંવાર બગદની પૂંઝમાં બેંકાને તેનાથી તે પ્રાણીઓને દોડાવતો હતો. બગદ આ ત્રાસથી રસ્તામાં શેરી રહ્યા હતા.

આ દર્શન જોઈ મારી દીન દશા એ પાંચનાર કદી શકતો હોય તો કદી લે. તે જ ક્ષણે ગાડામાંથી ઉતરી જવાની ઇચ્છા થઈ. મોટરની મુસાફરી આના કરતાં તો હજારમણી સારી એમ થઈ. વળા મેં વિચાર્યું કે મોટરના કારખાનામાં મોટર બનાવનાર અંગ્રેજ અમેરિકનની શી વલે થતી હશે એ કોણ જાણે? બગદગાડીમાં બેસવું એ મોટરમાં બેસવા કરતાં થોડું પાપ નહિ હોય? આમ મનની સાથે ઘાટ ધડ્યો

જતો હતો ને બળદનો ત્રાસ જોયાં કરતો હતો. એએક મિનિટ તો સહન કર્યું. પછી બળદના માલીકની પાસેથી પરાણો માગ્યો. તેણે તે આપી દીધો.

તે સમજ્યો. મને તે જોળખતો ન હતો. મને 'બાવાજી' નામથી બોલાવતો હતો. 'મહાત્માજી' કરતાં 'બાવાજી' મને વધારે પ્રિય લાગ્યું. મારા પોસાક પરથી તેણે મને 'બાવો' માન્યો. 'બાવાજી'નો પોસાક પહેરવો સહેલ છે, 'બાવાજી'ના ગુણ-મેળવવા દોલસા છે. છતાં હિન્દુસ્તાનના બોળા લોક તો પહેરવેરાની સાદામથી સદાજોળવાયા છે ને જોળવાયે જશે.

મેં ગાડીવાનને લાકડીને ખૂટે છેડેથી વાપરવા બલામણુ કરીને લાકડી પાછી આપી. બળદને દોડાવવાની કંઈ જરૂર નથી, કલાક મેડો પહોંચું તેની તેણે શીકર ન કરવી એમ કહ્યું. તેને મેં આર કાઢી નાંખવા વીનવ્યો. તેણે તેમ કરવાનું વચન આપ્યું. તે પાળશે કે નહિ તે જુદો સવાલ છે.

આ યનાવની મારા મન ઉપર દીક્ર અસર થઈ. આપણું જીવન કેવું વિચારશ્ચય ને દયાશ્ચય છે એ મેં જોયું. આપણા દરેક કૃત્યમાં વિચાર અને દયા હોવાં જ જોઈએ, અને ત્યાં વધારે દુર્બળતા, નિરાધારતા, વધારે અવાચકતા છે ત્યાં વધારે દયા હોવી જોઈએ એમ સ્પષ્ટ લાગ્યું. આપણે આપણી જાત—માણસજાત ઉપર દયા ખાધે છેડે તેમાં નવાઈ નથી. તે તો ખાવી જ જોઈએ. પણ કંઠાળ દુકાળીઆં મનુષ્યો કરતાં પણ પશુ વધારે નિરાધાર, દુઃખી ને અવાચક નથી? દુકાળીઆં તો દુઃખથી પીડાય ત્યારે આપણી સામે લડે પણ ખરાં; પણ બળદ શું કરે? તે તો ન બોલી શકે, ન બંડ કરી શકે.

મને પાંડય પુસ્તકોમાંના પશુસંવાદ યાદ આવ્યો. તેમાંનું રહસ્ય તદ્દન સાચું લાગ્યું. આપણું જીવન કેવું વિચારશ્ચય? મેં વિચાર્યું હોત તો બળદની ને હાંકનારની પરીક્ષા લીધી હોત ને લાકડીની આર સુસાદરીને આરબે જ બેસાવી લીધી હોત.

જો ગાડીવાને વિચાર થયો હોત તો તે ચોતાના વાંસામાં કાપ આર બોંકે તો કેવું લાગે એ નંછણી લેત ને પરાણમાં આર ન રાખત, બળદને મારીને ન દોડાવત.

હું વિચારતો જાઉં છું તેમ તેમ સ્વરાજની, સરતો 'વધતી' જાય છે. આપણે આત્મશુદ્ધિ કરી સ્વરાજ્ય મેળવવું હોય તો આપણી શુદ્ધિની મર્યાદા ક્યાં બાંધશું? આપણા બંગી ભાઈને આપણે માનવા ભાઈની જેમ ગણવું ત્યાં હદ આવી જશે? આપણાં પશુ ભાઈબહેનોનું શું? તેમના જીવમાં ને આપણા જીવમાં કેટલો તફાવત.

હશે ? આપણે બાઈર, મુઠ્ઠિયે, મુખદુઃખ અનુભવીયે' છીયે તેમ તેને પણ છે. આપણે અહીં તો તેના મોટા બાઈ હોઈયે. તે સિવાય વધારે શું હોઈ શકે ?

આપણે બીજાને તેની દરજ્જા અદા કરવાનું કહીયે છીયે; ન કરે તો ચીડાઈયે છીયે; 'ડાયરને ફાંગીએ ચાલો' એમ પેઢાર કરીયે છીયે. પશુની આપણી સામેની ફરીઆદ સાંભળનાર આપણે વિશે શું વિચારતા હશે ?

આપણે હિન્દુ ગૌરક્ષાને પ્રાણરક્ષા સમાન ગણતારા; ગાયને બચાવવા મુસલમાન સાથે વેર બાંધતારા; બળદને આર બેંછીને ચલાવીયે, બળદ ઉપર ન લાદવા જોઈએ ભાર લાદીયે, તેને ઓછામાં ઓછું બાવાનું આપીયે, ગાયની પાસેથી લોહી નીતરે ત્યાં લગી દૂધ લઈયે, તેને કુંડીને દૂધ ખેંચીયે. આપણો મુસલમાનને ગાય ન મારવાનું કહેવાનો શો અધિકાર ? મુસલમાન ગાયને ખોરાક સાદ મારવામાં 'પાપ' નથી માનતા. હિન્દુ બળદને આર મારવામાં પાપ નથી એમ ક'ંઈ દાવો કરી શકશે ? આપણે તો જાણીજૂઠ્ઠાને પાપ કરીયે છીયે. અન્નરૂપે થયેલા પાપની માફી ઇશ્વર આપે છે એમ હહેવાય છે. અન્નરૂપે થયેલા દોષોનું જ પ્રાયશ્ચિત્ત હોય, જાણી જોઈને પાપ કરીને પછી પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા નીકળ્યાથી ક'ંઈ શુદ્ધિ મેળવાય ?

એટલે વિચાર કરીયે તો આપણે જોઈશું કે સ્વરાજ મેળવવા સાદ આત્મશુદ્ધિ મેળવવાની હદ જ નથી. જેમ વહેલી શુદ્ધિ તેમ વહેલું સ્વરાજ.

સ્વરાજ એટલે ધર્મરાજ. જે આજુ રાજ્યનીતિ બદલી ખીછ એવી જ રાજ્યનીતિ દાખલ કરીયે તો તે સ્વરાજમાં નહિ ખપે, તે વડે લોકકલ્યાણ નહિ થાય. જેમ સ્વરાજની શરૂઆત છે તેમ સ્વરાજની નિશાનીઓ પણ ચહેલી છે. મારા નરિયાદના બાપથુમાં મેં સ્વરાજની નિશાનીઓનો ઇશારો કર્યો હતો. કોઈ વેળા તે એક લેખમાં ટાંપી જઈશ.

દરમિયાન આટલું તો આપણે સમજી લેવું જ જોઈએ કે આપણો આત્મશુદ્ધિનો દાવો ખરો હોય તો આપણે આપણું વર્તન સુધાર્યું જ જવું જોઈશે કીડીથી માંડી કુંવર સુધી સૌના હકો તમાસી આપણે તે આપવા જોઈશે. એમ કહેવું આપણા હકો આપણને જગત વગરમાએ આપશે એ વિશે કોઈએ શંકા જ ન રાખવી.

આ રાજ્યને—આ રાજ્યનીતિને રાક્ષસી રાજ્ય, રાક્ષસી રાજ્યનીતિ આપણે ગણીયે તે પહેલાં આપણે જાતે તેવી નીતિમાંથી નીકળી જવું જોઈશે. જેવા નીકળ્યા તેવી જ તે નીતિ બંધ થશે. તેથી જ હું કહી રહ્યો છું કે આપણે સાત ત્રિદિનામાં

સ્વરાજ મેળવી શકીએ છીએ. કેમકે જે કરવું છે તે આપણે જ કરવું રહ્યું છે ને તે કાર્ય આત્ર વિચારના પરિવર્તનનું જ છે. આપણે આપણા ખ્યાલો બદલી દીધે તો તે પ્રજાણે વર્તનમાં ફેરફાર કરવો ક્ષણમાત્રની વાર છે.

હું ઉમેદ રાખું છું કે કોઈ વાચનાર એવો આરોપ નહિ મુકે કે હું દહાડે દહાડે સ્વરાજની શરતો વધારતો જાઉં છું. વિચારી વાંચનાર સમજશે કે હું સ્વરાજની શરતો ઢળવી ને સહેલી બતાવી રહ્યો છું.

આપણે જા તો વધારે શક્તિશી બનીને આ શક્તિશી નીતિને રોકવી રહી અથવા તો શક્તિશી નીતિથી અલગ રહી તેને મટાડવી રહી. પાપ, અન્યાય કોઇ કાળે સ્વતંત્રપણે નથી શકતા જ નથી. તેને હમેશા ઓથ બેઠાયે. તેથી જ સવ ધર્મનું શિક્ષણ છે કે પાપની સાથે અસહકાર કરવો એ પરમ ધર્મ છે. પણ જો તેમ કરીને આપણે પાપનીતિ ફર કરવી હોય તો આપણે દરેક ક્ષણે વિચાર કરીને આપણા જીવનને પાપમાંથી બચાવી લેવું એટલે પાપી નીતિ એની મેળે પડી ભાગશે.

અસ્પૃશ્યતા વિષે શંકા

અસ્પૃશ્યતાનો વિષય એવો છે કે તે બાબત અનેક માણસોને અનેક પ્રકારની શંકાઓ આવ્યા કરે છે. કોઇ એક રીતે તો કોઇ બીજી રીતે તેનો બચાવ કરવા મંથી રહ્યા છે. આમ દરેક ઘર ઘાલી ગયેલા રિવાજોને વિશે બને છે. કોઇ રિવાજો તેની સામે વિરોધ થયા વિના તુરંત નથી ફર થઇ શક્યા. શરાબ પીવાદિ પીવાની ટેવનો પણ બચાવ થતો આપણે જોઇએ છીએ. કેટલાક તો શરાબ પીવાનો ધર્મ પણ માનનારા પડ્યા છે. ત્યાં પછી અસ્પૃશ્યતાની તો વાત જ શી? નીચેના ત્રણ પ્રશ્નોનો જવાબ આપવાની એક મિત્રે સૂચના કરી છે :

૧. બંગી બનારનો 'વંધો' જ એવો છે ને જેનો તે 'વંધો' થઇ પડે છે તેની ઉપર તેની એવી મુદ્દમ અસર થાય છે કે બંધે તે હમેશાં નાહીને સાફ થાય તોપણ તેનું હાડ જ મેલુ થઇ ગયેલું હોય છે. એટલે તેનો સ્પર્શ સર્વથા વર્જ્ય હોવો જોઇએ.

૨. દાકાર પીવાદિ જે મેલાં કામ કરે છે તેવો ધંધો કંઈ બંગીનો નથી. તેઓ નિરંતર તેવું કામ કરતા નથી ને કરે છે ત્યારે તેઓ તેવું કામ કરીને સાચું થઇ જાય છે.

૩. ઢેડબંગી ન્યાં સુધી પોતાનો ધંધો જ ન મેલે ત્યાં લગી તેને અડાય જ નહિ.

ઉપલી દલીલો કંઈક નવા પ્રકારની છે. એક પક્ષ એમ કહે છે કે 'અરપૂરય' ને નહાતાધોતા થઇ જાય તો પછી કંઈ કહેવા જેવું નથી રહેતું. હવે ઉપરની દલીલ કરનાર પક્ષ કહે છે કે બંગીના હાડમાં જ મેલ પેસી ગયો છે તેથી આપણે તેને ગમે તેટલો ધોધણે તોપણ તેનો સ્પર્શ ન કરી ગણાય.

બન્ને પક્ષની બૂલ હું તો ચોખ્ખી જોઇ શકું છું. આપણને બંગી વગેરેને ન અડવાની ટેવ પડી છે. વળી તેને ધર્મનું રૂપ અપાયુ છે. એટલે હવે તેઓને અડવાની ઇચ્છા નથી થતી; તેથી ગમે તે પ્રકારે આપણી આદતનું સમર્થન કરવું આપણને ગમે છે. મારી અદ્ય મતિ પ્રમાણે તો બંગીને જે મેલ ચડે છે તે મેલ ચારીરિક છે અને તે મેલ તુરત દૂર કરી શકાય છે. પણ જેઓને અમત્ય, પાખંડ છત્યાદિનો મેલ ચડે છે તે એવો સુક્ષ્મ હોય છે કે તેને દાટવો જ મુશ્કેલ પડે છે. જે કોઈને અરપૂરય ગણી શકાય તો તે અસત્ય અને પાખંડ રૂપી મેલથી ભરેલા લોકો છે. પણ તેઓને અરપૂરય ગણવાની તો આપણી હિમ્મત જ નથી ચાલતી, કેમકે આપણા બધામાં એવો મેલ થોડોધણે અંશે રહેલો જ છે. આપણે જો તેવું કરવા ભેરીયે તો જગતના કાજ બન્યા જેવું થાય ને આપણે પોતે અરપૂરય થઇ જઇએ. આ ખરી મલિનતાને સાફ આપણી પાસે ધીરજ અને પોતાની આંતરિક સ્વચ્છતા સિવાય બીજી ઉપાય નથી. પણ બંગીની મલિનતા તો હાડ નથી ઘાલતી, એટલું જ નહિ પણ તેનો તો ઉપાય સહેલો છે. તેઓને આપણે આપણા કરીયે એટલે તેઓ જરૂર સાચ થઈ રહેજાના.

દાકતરનો ધંધો મેલું સુથવાનો નિગ્નતરંગો જ છે. તેઓને જો ચોખીસે કલાક વાટકાપનું કામ મળે તો કંઈ તે કરવા તે ઇનકાર નહિ કરે વળી તેઓ પણ પોતાની આજીવિકાને અર્થે પોતાનો મેલ સુથવાનો ધંધો કરે છે. જતાં તે કાર્યને આપણે પરાપકારી ગણીયે છીયે ને દાકતરને માન આપીયે છીયે. મારી દલીલ એવી છે કે દાકતરનો ધંધો નો માત્ર દરદીને ઉપકારક છે, પણ બંગીનો ધંધો આખા જગતને ઉપકારક હોય દાકતરના ધંધા કરતાં પણ વધારે આવશ્યક ને પવિત્ર છે. દાકતરો પોતાનો ધંધો છોડે તો દરદીઓનો નાશ થાય, પણ જો બંગીનું કાર્ય અંધ થાય તો તો જગતનો નાશ થાય. તેથી આવશ્યક પ્રવૃત્તિ કરનારને અપવિત્ર માની તેમને તરછોડના એમાં ઘણું પાપ છે એમ માનવું જરાયે અયોગ્ય ન ગણાવું જોઇએ.

ભંગીયમારનો ધંધો છોડવાની પ્રવૃત્તિ કરવી એ તો જનમને બારે દાનિકારક કાર્ય માત્રું છું.

આપણી પાસે ઉપાય એક જ, સહેલો છે. જેમ દાકતરના ધંધાને આપણે પવિત્ર માન્યો છે તેમ ભંગીયમારના ધંધાને પવિત્ર માનવો. આપણે તેમને સારા ગ્રહેવા પ્રેરવા, તેમને ફર દાઢવાને બદલે આપણી નજીક રાખવા ને તેમની સેવા કરવી. આપણે પાયખાનાં ચોખ્ખાં રાખવાની ટેવ પાડવી ને આપણે પોતે પણ તે સાફ કરવાની જરૂર જણાય ત્યારે સાફ કરવા તૈયાર થવું ને સાફ કરતાં શીખવું. બ્યારે આપણે ભંગીના ધંધાની પવિત્રતાને સમજાયા યદ્યપ્ત ત્યારે આપણા પાયખાના ને આજે નરકની ખાણરૂપ છે તે આપણા રસોડાં કે આપણી બેડકના જેવાં સ્વચ્છ હશે. મારી દૃઢ માન્યતા છે કે ભંગીને અને તેના ધંધાને તુચ્છ ગણીને આપણે અનેક રોગોને સ્થાન આપ્યું છે. બ્રાહ્મણનાં ઘર ભંગીના ઘરો કરતાં મેં મેલાં જ્યાં છે. ભંગીના ઘરની પાસે પાયખાતું હોતું નથી તેથી તે સ્વચ્છ લાગે છે. આપણાં પાયખાનાંની ગંદકીથી ને આપણી તે વિષેની ખૂરી આદતોથી આપણામાં મરડી, કેલેરા આદિ રોગો આવે છે ત્યારે તરતથી ફેલાય છે એવી ધણી વિદ્વાન દાકતરોની માન્યતા છે. મેં તો એ વાત ખાસ અનુભવી છે, આપણા પાયખાનાને આપણે એવી સ્થિતિમાં યુકી રાખીએ છીએ કે તેને સાફ કરવામાં જરાયે ઝગ ન આવે, ને તેમાં બ્યારે પ્રવેશ કરીએ ત્યારે તે સ્વચ્છ ને દુર્ગન્ધ વિનાનાં જોવામાં આવે. અસ્પૃશ્યતાના પાપથી આપણે સામાન્યના અસ્પૃશ્ય ભંગી બન્યા છીએ, એટલું જ નહિ પણ તે પાપને અંગે આપણે રોગોના ભોગી પણ બન્યા છીએ ને આપણા શરીર નિસ્તેજ ને દુર્બળ બન્યાં છે. આપણા પાયખાનાં ઇત્યાદિના ટિવાળેથી હવા ઉપર કેવી ખરાબ અસર થાય છે ને ખરાબ હવાની અસર શરીર ઉપર કેટલી ખરાબ થાય છે એનો આપણને ખ્યાલ જ નથી. એ વિષયને હું નવરાજે ચર્ચવા ઇચ્છું છું.

મને કંઈ ખલિનતા ઉપર મોહ નથી, ભંગી ઉપર પણ. મોહ નથી. મને અતિશયોક્તિની ટેવ નથી. હું હિન્દુ યાત્રાને માનનારો છું, હિન્દુ ધર્મનો અભિમાની છું. માફ સત્ય મને નિર્મોહ રાખે છે ને શાસ્ત્રને નામે ચાલતી બધી વસ્તુના અન્ધ સ્વીકારથી બચાવે છે. હું જેમ જેમ નમ્રપણે વિચાર કરું છું તેમ તેમ મને ખાસ છે કે જેવી હાયરશાહી સામાન્યે ચલાવી, તેવી હાયરશાહી હિન્દુ ધર્મને નામે હિન્દુઓએ ભંગી ઇત્યાદિ જાતિઓ ઉપર ચલાવી છે. જેમ સામાન્યની હાયરશાહીને હું શ્રેતાનિયન

કહું છું તેવી જ રીતે નિયત હું અસ્પૃશ્યતાને ગણું છું. તે દોષમાંથી હિન્દુ ધર્મને મુક્ત કરવા હું અત્યંત રણો છું. ને, તે માટે વધારે કાળ તપશ્ચર્યાને સાધ અને લાવક બનાવવા પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરું છું.

મારી નોંધ

ધોળામાં કાણું

એક મિત્ર સ્વદેશીને લગતી ચળવળનો લાભ લઈ ઠંડ લોકો અપ્રામાણિકપણું ચલાવી રહ્યા છે તેઓના દાખલા આપી લખે છે: 'હું તો દેશમાં પ્રથમ પ્રામાણિકપણું અને પછી સ્વદેશીનો પ્રચાર કર્યું છું.' આ વિચાર નિર્મળ છે, પણ તેમાં એકાન્તવાદ છે. જોન દર્શનમાંથી હું કાણું બાંધવા જેવું શીખ્યા છું તેમનો એક અનેકાન્તવાદ છે. એકાન્તે એકે વાત ધરોબર નથી હોતી. દરેક વસ્તુને બે પક્ષ છે. 'હું તો પ્રામાણિકપણું પ્રથમ કર્યું' એમાં એકાન્તવાદ આવી જાય છે. એ વાત તો સદાય ધ્રુવવા જેવી છે. પણ પ્રામાણિકપણું ન આવે ત્યાં લગી સ્વદેશીનો પ્રચાર કરવા જતાં સ્વદેશી અને પ્રામાણિકપણું બન્ને શુભાવવાનો અવસર આવે. સત્ય કે જિંદગી બીજા શ્રેણી મનુષ્યમાં સ્વતંત્રતાએ નથી ધરાવતા કંઈક પણ કાર્ય કરતાં જ ધરાય છે. હિન્દુસ્તાન લાયક અને ત્યારે જ સ્વરાજ લોગવે એમ કહીને રાજ્યકર્તાએ આજ લગી સ્વરાજને અટકાવી રાખ્યું ને આપણે અટકાવવા ટીકું. હિન્દુસ્તાન તો ક્યારનું લાયક છે. જો હિન્દુસ્તાનમાં પૂર્ણતા હોત તો હિન્દુસ્તાન શુભામ ન જ યાત. પણ સ્વરાજ લોગવતાં જ સ્વરાજની લાયકાત આવે છે. તે જ રીતે સ્વદેશી ચલાવતાં જ પ્રામાણિકપણું આવશે. સ્વદેશી પ્રામાણિકતા વિના નહિ જ ચાલી શકે એ વિચાર શુદ્ધ છે ને અનેકાન્તવાદનો વિરોધી નથી. તેમ માનવાથી બન્ને વસ્તુ સાથે ચાલી શકે છે. પ્રામાણિકતા વિના એકે વસ્તુ ન જ ચાલી શકે એવા દૃઢ વિશ્વાસ રાખવાથી તે શુભને વધારી રાહાય ને દરેક સારી પ્રવૃત્તિ ચલાવતાં શ્રેષ્ઠ ન થાય. મારી માન્યતા તો એવી છે કે જો સ્વદેશીનો આપણે મોહમાં ફસાઈ ત્યાગ ન કરી દેત તો આજે જે સ્થિતિ આપણે લોગવીએ છીએ, જે અસત્ય આપણામાં દાખલ થયું છે, તે ન જ યાત. સ્વદેશીનો પ્રચાર એટલે સત્યનો, સ્વધર્મનો ને સ્વરાજનો પ્રચાર છે એવી મારી ખાતરી છે. તેથી દેશમાં ચાલતી મજ્જતાથી ન હારતાં સ્વદેશીના શ્રદ્ધાળુને મારી ભલામણ છે કે તેઓ સ્વદેશીનો પ્રચાર વધારી જ કરવો. સ્વદેશી ચલાવતાં, જેટલા દાખલ કરતાં, ખાદી પહેરતાં પહેરાવતાં સત્યનો પદાર્થ પાકે અપાય છે.

અપ્રામાણિકતા

આ મિત્ર જે દાખલાઓ રાકે છે તે ખાદીના બ્યાપાર વિષે અને જેટલાના પોશાક વિષે છે. તે લખે છે કે ખાદી વેચનાર કાં તો ખાદી લાવના કાંતેલા સૂતરની કાંઈ મીલના

સૂતરની વેચે છે અથવા તેા ખરી ખાદી ઉપર ભારે નફો ચડાવે છે. રેંદીયા વેચનારા ગમે તેવા રેંદીયાની ઉપર ગમે તેવું દામ લે છે. આ બન્ને દોષો હું પણ અનુભવી રહ્યો છું પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિને અંગે શૂતારા હોય જ છે. તેઓને પહેાંચી વળવામાં નવી પ્રવૃત્તિના ચાલકોની કાર્યદક્ષતાની પરીક્ષા આવી જાય છે અને તેની ઉપર જ પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિની સફળતાનો આધાર રહ્યો છે. ખાદીનું વધારે દામ લેવાય છે એ લાગેા વખત નહિ ચાલે, કેમકે ખાદી જેમ વધારે ઉત્પન્ન થશે તેમ તેના વેચનારા દરિદ્રાઈ કરીને દામ બ્રાહ્મ કરશે ખોટી ખાદી વેચાયા કરે છે તેને પહેાંચી વળવું મુશ્કેલ છે. શુદ્ધ ખાદી અંકાવવાનો પ્રયત્ન હું કરી રહ્યો છું. તે આંકવાનું સાધન મેળવી રહ્યો છું પરીક્ષા કરનારા ચોકશીઓ તુરત મળવા મુશ્કેલ છે, કેમકે દાયના સૂતરની પારખ વણાઈ ગયા પછી કરવી સાવ સહેલી નથી. દરમિયાન સહુએ પોતાને સારાસો હોય તેવી જ જગ્યાએથી ખાદી લેવાનો નિશ્ચય કરવો તેમ છતાં ઉતરાઈ જવાશે તો પાપ ઉતરનારને હોય, ઉતરનારને કહી ન હોય. એવું કપટ ચાલતાં છતાં લોકોમાં ખાદીનો પ્રેમ વધશે, ખાદીથી ભરડે ભાગશે, ખાદી ખાનદાનનો ચોલાક ગણાશે, એ ફાયદો તો દેશને થશે જ.

રેંદીયાની પરખ

ખરાબ રેંદીયા વેચાય છે તેમાં કશું રહેલો છે ખરો. કેમકે જો ન કંતાય એવા અથવા ધણુ બ્રાહ્મ કંતાય એવા અગર તો તુરત વૂટી જાય એવા રેંદીયા વેચાય તો રેંદીયાનો અર્હુગમે ફેલાવાનો સંભવ બહુ રહ્યો છે પણ મારી ઉમેદ છે કે આનો ઉપાય થોડી મુદતમાં થઈ શકશે. રેંદીયાના અખતરા ચાલી રહ્યા છે. રેંદીયા જલુનાર જેમ વધતા, જરો તેમ તેમ ખરાબ રેંદીયા વેચાતા બધું થઈ જશે. જેમ મોતાની કસોડી કાઢવાને ધર્મનો કોટો મુલાઈમાં રહે છે તેમ રેંદીયાને સાફ પણ જો કંઈ કરોડી કાઢી શકાય તો કાઢવી એ હું વિચારી રહ્યો છું. ફરેક સારી વસ્તુઓનો પ્રચાર એમ જ વધે છે. જેમ ટાઈપરાઈટર, શીવવાના સંચા આદિને વિષે આપણે જાણી સમજી છીએ તેમ જ રેંદીયાનું પણ આપણે થોડી મુદતમાં કરી સમજી એવી મારી ઉમેદ છે. રેંદીયાની ઉપર લોકોનો વિશ્વાસ બેઠેલો બધો વધતો જાય છે કે હું માનું છું કે થોડા સમયમાં સારા, મજબૂત ને સરતા રેંદીયા આપણા દિનુસ્તાનની બજારમાં જોઈશું. દરમિયાન જ્યાં જ્યાં રેંદીયાની પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે ત્યાં ત્યાં કાર્યવાહકો પોતે રેંદીયા સારા કોને કહેવા ને નહારા કોને કહેવા તે જાણી લે તો પધારે સાફ આટલી પરીક્ષા તો હું અટી' જ લખી નાંખું.

૧. રેંદીયાનું ચાક અવાજ વિના ને અટક્યા વિના ચાલવું જોઈયે.

૨. રેંદીયાનો ફરેક ભાગ મજબૂત બેઠેલો હોવો જોઈયે.

૩. ચાકને ચલાવવાનો દાણો ખસી જાય એવા ન હોવો જોઈયે.

૪. રેંદીયાની ત્રાફ અવાજ વિના ફરવી જોઈયે. આમ થવા સાફ ચમરખાં ધાસનાં કે

૧ ચામડાનાં હોવાં જોઈયે.

૫. 'દે'ટીયા પડે એક કલાકે સારા કાંતવારને હાથે ઓઠામાં ઓઢું અટી તોલા સુતર નીકળવું જોઈયે.' ઇહી શરત ન પાળે એટલે કે એક કલાક સુધી ને 'દે'ટીયા એ રીતે ન ચલાવી શકાયો હોય તે 'દે'ટીયા પાસ ન જ કરવો જોઈયે.'

સુતાર સ્વયંસેવક

આપણામાં કેવળ વિદ્યાર્થીઓને જ સ્વયંસેવક બનાવવાની રૂઢિ પડી ગઈ છે. તેને બદલે બધા સારા યુવકોને સ્વયંસેવક મંડળમાં લેડવાની પ્રથા પાડવાની જરૂર છે. એમ કું પહેલાં જણી ગયો છું. જો આપણે પ્રભની પ્રતિજ્ઞા ખૂબ ચલાવવી જ હોય તો આપણે ઘણા કારીગરોને પણ પ્રભપ્રીય કામમાં યોગવા જોઈયે. સુતારો, હુદારો વગેરે ન્યાયે પ્રભ-હિતને સાર કામ કરતા યથ જ્યે ત્યારે આપણે સોંપા ને સારા 'દે'ટીયા પણ કરી શક્યું. આજે તો આપણી દેશ એવી કંજાલ છે કે જો કાંતવાને આપણે તૈયાર યથયે જાયે તો તુરત અને સારા 'દે'ટીયા બનાવી આપે એવા સુતાર મળતા નથી. સુતાર મળે છે તો ત્રાક બનાવનાર હુદાર નથી મળતા. હુદાર સુતાર મળે છે તો પ્રામાણિક ને સ્વદેશપ્રેમી ખીંજરા નથી મળતા. પણ જો આપણી પાસે સ્વરાજને સાર કામ કરનારા હુદાર, સુતાર, ખીંજરા વગેરેનાં મંડળો હોય તો આપણે પ્રભને ઘણે આગળ યડાવી મૂકીયે આ કામ ફેટું સહેતું છે તે એક સુતાર બાળના કાજળ ઉપરથી જણાઈ આવે છે. તે લખે છે: "સ્વામીનારાયણનું મંદિર મફત બાંધી અપાયા વિષે આપે લેખમાં જે લખ્યું છે તે બરોબર છે. સ્વરાજમંદિર બાંધવામાં જે કારીગરોની જરૂર પડે તે અમારી તરફથી પૂરા પાડવા જોઈયે. તે માટે કે મેટી શાળાઓ બાધવી પડે તે માટે ઈસ્ટીમેટ કરી નેટલા સુતારનું કામ પડે તેટલા અમે અમારી નાત મળીને વહેંચાઈ જશું. મહિના મહિનાના વારા કરીને પત્રાર નહિ લેતાં દેશને વાસ્તે મદદ કરીશું." આ લખનાર મિસ્ત્રી જેવા ઘણા દેશમાં હોવા જોઈયે કે જો આપણે સ્વદેશના કાર્યમાં પરોવીયે તો સહેજે પરોવી શકાય અને સ્વરાજનું મંદિર ચણનારા કારીગરોનાં મંડળો ઠર ઠર થઈ શકે.

૧. મધ્ય પ્રાન્તમાં ગાંધીજી

[૪. ૯૫૮ થી ચાલુ]

ઉમરાવતી

નામપુરથી ગાંધીજીને ઉમરાવતી જવાનું હતું. ઉમરાવતી વસાહતી પુરાણી રાજધાની નામપુર રેલવેની મુખ્ય ટાઇનથી ૭ માઇલ પડખે આવેલું છે અને બડનેરા જંકશનથી ત્યાં રેલવેની એક યાત્રા ભય છે. ઉમરાવતીનું ગાંધીજીને 'ઘણા દિવસનું આમન્રણ હતું' વળી ઉમરાવતી ગાંધીજીના પ્રિય સાથી સ્વર્ગસ્થલાલ યાદવાડકર પટવર્ધનનું ગામ તેથી પણ ગાંધીજીને મન ઉમરાવતી જનું યાત્રા સમાન હતું. અહીં આ પણ અઠી વ્યવસ્થા ન લેવામાં આવી. 'સ્વેચ્છા

ઉપરથી જ સ્વયં સેવકોને હાથે અમારો કેટલોક સામાન ગેટિ ચડી ગયો તે બે કલાક પસો લાગ્યો. અહીં પણ સ્ત્રીઓની અને પુરોની જિમ જુદી જુદી બે સભાઓ થઇ. તિલક સ્વરાજ કંડમાં નાણાં અને ધરણી પણ દીક મળ્યાં.

૨૫. ભાઈ ચાંદવાડકર પટવર્ધન

પુરોની સભામાં પંદરેક હજાર લોકો હશે ગાંધીજીના ભાષણમાં મોં પહેલું સ્મરણ તો અલગત ભાઈ ચાંદવાડકર પટવર્ધનનું જ હતું: “ભાઈ ચાંદવાડકરે પોતાનું સર્વસ્વ દેશને અર્પણ કર્યું હતું. મહાસભા, લીગ ઈત્યાદિ પ્રવર્તીય સંથા આપણી પાસેથી આજે જે જે કંઈ માગી રહ્યા છે તે બધી વસ્તુઓ તેમનામાં હતી. આપણે તેમના જેવા હોત તો આજ સ્વરાજ મળી ચુક્યું હોત. એક કાળે તેઓ હિન્દમાં સ્વરાજ્ય સ્થાપવાને સાર બરાબર ઉપાયોની જરૂર માનનારા હતા, પણ પાછળથી તેમના વિચાર બદલાયા હતા. તે પાછા સત્યાગ્રહી બન્યા હતા અને મહાસભા તથા લીગના કાર્યક્રમમાં જ હિન્દુસ્તાનનું શ્રેય છે એવી એમની દૃઢ શ્રદ્ધા હતી.”

દાદાસાહેબ આપટે

અસહકારના શાન્તિમય સ્વરૂપ ઉપર સાર મુકતાં તેમણે જણાવ્યું કે “મહાસભાના કરાવથી આપણે હરદાસતમા શાન્તિ જળવવાને બંધાયેલા છીએ શાન્તિ જળવવાની આપણી સંસ્થિતિ વિશે આપણને તેમજ અંગ્રેજોને બંનેને રાહ છે. બંદુક તથાવારથી દબાઈને નહિ ધર્મવૃત્તિને અવુસરીને આપણે શાન્તિ જળવીએ છીએ એ આપણે બતાવી આપવું જોઈએ. દાદાસાહેબ આપટે સાથે મારે પહેલેથી મતલબ છે. એમનો એજ રસ્તો છે, મારો બીજો છે. હું જાણું છું કે જે રસ્તે તે જવા માગે છે તે રસ્તે સ્વરાજ ન મળે. છતાં હું તેમને માગ ન દઉં. તેમના માણસને ક્રૂર પર પાણી જરવા ન દેવું એમાં મહાસભાની આજ્ઞાનો ભંગ છે. કોઈ માણસ આપણો વિરોધી હોય અને તે છતાં તે એકલો હોય તોપણ આપણા તરફથી એ સાવ નિર્ભય રહે એવું જ એના તરફ આપણું વર્તન હોવું જોઈએ. અલગત, દાદાસાહેબ આપટેની પાસે ધાગરાના વગેરેમાં આપણે સેવા ન લઈએ, પણ કરીએ તો ખરા તે માંદા પડે તો તેની સેવા કરીએ હોઈ અગસ્ટમાં માંદા પડે તો તેમની પણ સેવા કરીએ; પણ તેમના ખિતાબ જરૂર ન સ્વીકારીએ.

શરાબખાં કમાણી

“આપણી લડત આત્મશુદ્ધિની છે. આત્મશુદ્ધિ શું છે? શરૂ વગેરેનો ઉપયોગ કરનારાઓએ તે વસ્તુઓના ત્યાગ કરવો જોઈએ. આ વસ્તુઓમાંથી સરકારને સત્તર કરોડ રૂપીયા મળે છે. એટલે તે બંધ થતાં હોય ત્યાં સરકાર આપણને મુખે ન બેસવા દે એ દેખીતું છે. શરાબમાંથી થતી કમાણીમાંથી આપણાં બાળકોને ફેળવણી મળતી હોય તે. આપણને ન ખપતું જોઈએ. સ્વરાજ્યમાં શરાબની કમાણી તો આપણને હરામ હોવી જોઈએ. તે વિના આપણે ફેળવણી આપી શકીએ છીએ એવી મારી ખાતરી છે. હાં મોગમે કરેલું ભાષણ હું

નાંચી ગયો છું. માર્કસ્ટ્રેટ તેને ઈન્સાફ કે ગેરઈન્સાફ ગમે તે કરે પણ હું એટલું તો જાણું
હું છું કે મહાસભામાં ખુદી થીતે ન ચર્ચાનું હોય એવું એમાં તેમણે કહ્યું જ નથી કહ્યું.
'રીપબ્લિક' (પ્રજાસત્તાક રાજ્ય) એ સબ્જે તેમણે વાપર્યો છે. પણ રીપબ્લિક એ
અનિષ્ઠ હક છે. જિન્દ તો અનાદિકાગથી શ્રાવ્ય રીપબ્લિક ભોગવવું હતું. બિહારની સરકાર
પંચાયતને તોડવા મથી રહી છે. સરકારની કોર્ટમાં જ ઈન્સાફ મળે એમ માનવું ભ્રમ છે.
આપણને જનરલ ડાયર કે સર માર્કસ્ટ્રેટ આદવાદર સામે ઈન્સાફ મળ્યો છે? હું સાક્ષી છું
કે ઈન્સાફને ખદલે ગેરઈન્સાફ મળ્યો છે. પણ તમે ડૉ. ચોળકરને માટે દિલ્લિગીર
ન થતા. તેમને મુબારકબાદી આપો. તમે હાફ પીવાની ટેવળગાએને વીનવી
સમલવી દારૂ છોડવાનું કહ્યો પીકાવાગાને હાફ ન વેચવા વીનવો, હાલો લેવા ઈચ્છનારને
તેમ ન કરવા વીનવો. પણ ક્યારે જનરલસ્ટી ન કરતા. 'સરકારને વિષે 'રાયતાન' સબ્જ
પણ તમે ન વાપરો. પંચાય વિષે પણ રોષ ન કરો. એ કીકા કરવાનું મને એકલાને
મોણે. સરાળ બંધ કરાવવાનો તમે પ્રયત્ન કરો પણ તેમા કાઢની નિન્દા ન કરો, માણો
ન દો. આજ સખ્ત ગળ્હોતો જમાનો આવ્યો ગયો છે. દવે તો કામ કરવાનો વખત
આવ્યો છે. આપણે જાણવા માટે કેદ જઈએ તેના કરતાં કાર્ય કર્યાને સારૂ જઈએ—અલે હાફ
'ન ખીવો એને સરકાર પાપ જાણે—ત્યારે સરકારનું પોળી તદત ખુલ્લુ થઈ જશે, ત્યારે તે
એની મેળે નારા પામશે. "

ખાદીમાં મગરૂરી

'પણી ગાંધીજીએ અસિચાર, ચારી, ભૂકાણ વગેરે આપણી વચ્ચેની નિર્મૂળ કરવાનું
કહ્યું, અને સ્વદેશીધર્મની આવશ્યકતા ઉપર જોડતા હકીમ અજમલખાનજી વગેરે
અત્યંત બારીક વૈભવી કપડાં પહેનારા પણ આજ સ્વદેશીધર્મનું રક્ષણ સમજી હોંસાથી
ખાદી પહેરે છે અને તેમાં મગરૂરી ચાની રહી છે તેમનું અનુકરણ કરવા કહ્યું. હવે
અસ્પૃશ્યતાના પાપમાંથી છૂટવા તેમજ જાણણ અમાણજીના જમડામાં ન રસારા માટે ભાર
મુકીને વિવેચન કર્યું અને 'તિલક સ્વરાજ કાળા' માટે સિદ્ધા પણ માગી. ચોડી જ વારમાં
સારી રકમ જમા થઈ. આ પછી કાર્યવાહકોની સલાહ હતી તે પૂરી થતાં રાતના બાર વાગ્યા.
તે જ રાત્રે જળવપુર જવાને માટે અમારે નાગપુર ઉપડવાનું હતું એણે તા. ૩૦મીની
સવારે તો અમે પાછા નાગપુર પહોંચ્યા.

સિવની—જમલપુર

• વખત બચાવવા અને અનુકૂળ વખતે પહોંચવા માટે અમારે અહીંથી ટ્રેનને ખદલે
મેટરમાં જળવપુર જવાનું હતું. એકસો પાંચસ માઈલનો પાથરોદોર રસ્તો છે. રસ્તા પરનાં
ગામડાંઓને તો ખબર પડી જ નહય અને દર જગ્યાએ લોકોનાં ટાળાં દાંતર જ હોય.
મધ્ય પ્રાંતમાં ગરીબાઈ બહુ છે, તેમાંજ આ વખતે કુષ્ઠાળે પોતાનો પત્તે તેના ઉપર
નાંખ્યો છે. અરથેક રસ્તે 'સિવનીમાં એક કલાક રોકાવાનું હતું એસદક્ષીની લડતમાં
-સિવની' ઐતિહાસિક સ્થળ બન્યું છે. શ્રી. સ્વર્ણાવલીનજી મધ્ય પ્રાંતના એક પ્રતિષ્ઠિત આગેવાન

છે. તે અસહકારને અંગે અહીં વ્યાખ્યાન દેવા ગયા હતા તે પછી તેમને પકડવામાં આવ્યા હતા. સિવની ગામ નાનકડું છે ને રહભરગી વસ્તી છે. વસ્તીમાં દક્ષિણી, હિન્દી અને મારવાડી લોકો છે. દક્ષિણીનું પ્રમાણ સ્થેન વધારે દુરો. અહીં પ્રથમ સ્ત્રીઓની સભા હતી. ગામના પ્રમાણમાં સ્ત્રીઓ ઘણી એકઠી થઈ કહેવાય. 'તિલક સ્વરાજ ફંડ'માં પણ સારી રીતે પૈસા તથા ઢાળીના ભરાયા. આ સભા પછી નહેરુ સભા થઈ. લોકો સખત ગરમીમાં ખુશ બેઠા હતા તેમાં તેમનો ઉત્સાહ અપૂર્વ હતો. ભાષણમાં ભગવાનદીનજીના ઉત્સાહનો ઉલ્લેખ કરવા ગાંધીજી ચૂક્યા નહિ: "ભગવાનદીનજી અહીં ભાષણ કરવા આવ્યા ને પકડાયા તેથી મને અહીં રોકાવાની વિરોધ ઇચ્છા થઈ. બીનશુભેગારને સરકાર પકડે તે આપણી છતની ચોક્કસ નિશાની છે. આવી રીતે પકડાવામાં આપણે આનન્દ અને હર્ષાનો માનવો જોઈએ."

ગટરનું પાણી

દાંડનો ત્યાગ કરવાનું સમન્વયતાં ગાંધીજીએ કહ્યું કે "દાર ખીવા કરતાં ગટરનું પાણી પીવું બહેતર છે. ગટરનું પાણી મંદુ છે, તેનાથી રોગ થાય એટલું જ; પણ દારથી તો આત્મા મલિન થાય છે." પછી આ ઉદ્વેગાત્મક આત્મશુદ્ધિની કેવી રીતે છે અને એવી પ્રત્યક્ષ શુદ્ધિને માટે આપણે આજે શું શું કરવું જોઈએ તે સમજાવ્યા બાદ 'તિલક સ્વરાજ ફંડ'નું ઉપશાળ આશ્રય, તેને જવાબ પણ સારો મળ્યો. અહીંથી પરખારા જળલપુર જવા નીકળ્યા. રસ્તામાં બે ચાર ગામડાંમાંથી પસાર થતાં ત્યાં લોકો બેળા થયા હતા, તેઓએ બહુ ભારે વ્યવસ્થા રાખી હતી એમ અમે જોયું. એક જગ્યાએ તો ભાઈઓ તથા બહેનો આત્યંત શાન્તિપૂર્વક જોડવાઈને બેઠાં હતાં. અને ગાંધીજી આવ્યા ત્યાંથી ગયા ત્યાં સુધી તે જ વ્યવસ્થા તથા શાન્તિ રહ્યાં હતાં. આટલી વ્યવસ્થા અને શાન્તિ આખા દેશમાં દરેક જગ્યાએ સ્વાભાવિક થઈ જાય તો સ્વરાજ બહુ સહેલું થઈ પડે. જળલપુર સાહે પાંચ વાગ્યે પહોંચ્યા. આ સહેર નર્મદાને કિનારે આવેલું છે. રાત્રે આઠ વાગ્યે વિરાટ નહેરુ સભા હતી. એક મોટા મેદાનમાં પચાસથી સાઠેક હજાર માણસો મળ્યાં હશે! સ્ત્રીઓની સંખ્યા ત્રણ હજાર જેટલી હતી. અહીં સ્ત્રીઓને સ્વરાજના ફાળામાં ધરેણું આપવાનો રોષ હોય તેમ દેખાઈ હતું. બીજા દિવસે બપોરે સ્ત્રીઓની ખાસ સભા મળી હતી તેમાં પણ પુષ્કળ દાંડીનો ભેટ કરવામાં આવ્યો.

૪૦

તા. ૧૦-૪-૧૯૨૧

નોંધ

§ નવા વાઈસરાય

નવા વાઈસરાય લૉર્ડ રીટ્ઝન પ્રત્યે અસહકારીઓનું કર્તવ્ય ખુલ્લું છે. જેમને આવકાર આપવાને મળનારા મેળાવડાઓમાં જેમ આપણે ભાગ ન લઈએ તેમ તેવા આવકારની સામે પણ આપણે ન જ યઈએ. તેવા આવકારને વખોડી કાઢનારા માર્ગ મેળાવડા થતા હોય તો

તેમાં પણ આપણે જામે ન લઉં. અંગ્રેજો જેડે આપણે કશું વ્યક્તિગત રેર નથી. અધિકારીઓની સામે પણ આપણે કશું અંગત રેર નથી એવો એ વગરને અવાળી રહ્યા છે તે સમયવગરને આપણે નાજુદ કરવા લાગ્યા છીએ, અને તે તો આપણે કદી જ છૂટકો છે. કારણ કે રેમોરેમ સેવાનિયતથી ભરેલું છે. અમલદારોમાં પણ હાથર જોડવાવર જેવા જેમણે હિન્દુસ્તાનનું અનિષ્ઠ ક્યું છે અને જેમણે તેનું નિમક દશમ પ્રાપ્ત છે, તેવાઓનો આપણે ધલો કરી શકીએ. હોર્ડ રીડિંગને તો આ અમુલ્ય તક મળી છે એમ કહી શકાય. એ પ્રતિભા-સ્પષ્ટ ભૂતિમાં જન્મેલા છે, 'અન્યથા' એ શી વસ્તુ છે અને એના અન્તરની લાગણીઓ કેવી હોય એ તેઓ જાણે છે. જે અસહકારીઓની લડતને તેઓ નિર્વિહાર મનથી તપાસી એવો અને પણ જે તેઓ તેમની મામણીની હિમાયત કરવામાં નિષ્ફળ નીવડ્યો તો તેમને પોતાને જ અસહકારી થવું રહ્યું. જ્યાં સુધી અસહકારવર્તી પદાતાપ નથી ત્યાં સુધી તેઓ અસહકારીઓને જઈ મુજબી વિસરવાની વાત કેમ કરી શકે? તેમ મુસલમાનોને પણ તેમની ન્યાય મામણીઓ ઓઝી દેવાનું અમર તો હિન્દુઓને પોતાના ભાઈઓને દગો દેવાનું પણ તેમનાથી ન જ કહી શકાય. છેલ્લી રહી સ્વરાજની વાત. એમાં પણ વાઈસરાય સાહેબથી પ્રભને એનો જન્મસિદ્ધ દલ મેળવવાની વાત લેન્ડેલાયરની ખાતર કે બીજા કોઈની પણ ખાતર મુલતવી રાખવાનું કદી શકાય એમ નથી.

આમ ના હોર્ડ રીડિંગને ચારેમરથી હિન્દી મામણીઓને લગભગ સાવ પ્રતિકૂળ અને વિરોધી એવા અધિકારી વાતાવરણ વચ્ચે માફું લંડું રાખી રહેલું આમે કારે તો પડવાનું જ છે. અસહકારીઓએ એ મુશ્કેલીઓમાં વધારો કરવાની જગ્યાએ જરૂર નથી. અસહકારીઓને તો એવો નામદાર પોતા તરફથી હિન્દુસ્તાનનું વધારેમાં વધારે સુખ કરવા કારે છે એમ જ માનીને ચાલી એવું જાણે. તેઓ કશું પ્રત્યક્ષ કરી શકે કે કેમ એ અજાણ્યો સવાલ છે. તેમ તેઓ તેવું કશું કરી નાખ્યો એમ માની લઈ આવના કિલ્લા બાંધવાની સામે પણ અસહકારીઓને મેલવું હું. આ આપણી આખી લડત જ સ્વામ્ય અને સ્વામ્યવંબનની છે. આપણી અધિરક્ષિને માટે મેઈડ વાતાવરણ તેમજ ખાતરપાણી પણ આપણે જ પેદા લેવાં કરી શકાં છે. એ સાધનોમાં નમૂનેદાર ખાનદાનીથી આપણા કાર્યમાં દરકોઈ સ્ત્રી કે પુરુષની સુમેચ્છા અને સહાનુભૂતિ આપણે મેળવી લેવી એ પણ આવી જાય છે.

મારી ઓરિસ્સાની મુસાફરી

બોપમન્ડુ દાસ

જ્યારે ઓરિસ્સામાં દુકાળ હતો ત્યારે જોઈ ઓરિસ્સાનું દારિદ્ર્ય હું સમજી શક્યો હતો તોપણ મારી માનવતા એવી રહેલી છે કે અંધારણના નેહલા કંઠાલ યોગ્ય ભાવિ નહિ હોય. પણ અને ખાસતી છે કે ઓરિસ્સા જ્યાં જાય છે. વધાવત એટલો છે કે અંધારણમાં જળના

માલીકાનાં દુઃખથી યોગદ સોફા સીખારી, થયા હતા, અને, ઓરિસ્સામાં, ને દુઃખ છે, તે
કુદરતના કોપથી થયેલું છે. કાં તો અનારજિથી, ધાન્ય ન પાકે અથવા તો અતિરૂઢિ થઈ
રેલ, આવે ને પાકે તેમજ, ધરે યોગદ ભય; તેથી ઓરિસ્સામાં, તો સદાય દુઃખ
નું હોય છે.

આ ક્ષણે દેશમાં અત્યારે ખરા નેતા ગોપબંધુ દાસ છે, જેમણે રાજ્યસુવર્ણ કમરને
દુષ્કાળ વેળાએ પૂરી મદદ દીધી હતી. ગોપબંધુ બાબુ વકીલ થયા, થોડાં વર્ષ વકીલાત કરી
પણ ઇચ્છે છાત્રીદીધા ને પોતાનું સર્વસ્વ દેશસેવામાં અર્પ્યું. તેમણે પુરીથી છેડે બાર
માઈલ દૂર આવેલ સખીગોરાલમાં એક નિરાળ કાઠી.

કુળસાળા

તેમાં કુલોત્ર ને બહુતર બને શીખવવામાં આવે છે. તે શાળા સરકારમાન્ય કરવામાં
આવી હતી, પણ અમલકારના કારણે પત્ર ગોપબંધુ બાબુએ સરકારનો કાલુ કાઠી નાખ્યો.
કેટલાક બાળકો તેથી ગયા, ને કેટલાક બીજા તેમાં આવ્યા. એ નિરાળ સાથે ગોપબંધુ બાબુ
ભલે ભિક્ષા માગી દ્રવ્ય એકઠું કરે છે. આ શાળા લગભગ પીસે એકરે હરિયાણા કુળેથી
લગભગ ૫૦ વી વચ્ચામાં આવેલી છે. બાળકોને શિક્ષણ આપવાની ઈચ્છામાં પ્રથમ મેદાનમાં તેઓ
આવે છે. કુલોત્રમાં સુતારી કામ મુખ્ય છે. હવે કાંતવાનું ને વણવાનું શીખવ કરવામાં આવે
છે. ગોપબંધુ બાબુ બિહાર ધારાસભાના સભાસદ હતા તેથી એવને તે આંદો મોટા માણસોને
નોતરતા. તેઓની ટીકા બધી નિરાળને વખાણનારી નેઈ.

સેવાસંપાન

ગોપબંધુ બાબુએ એક સેવાસંપાન કાઠી છે. તેમાં કેટલાક વકીલો અને બીજા વિદ્વાન
ગૃહસ્થો ભેડાયા છે. આમાના ધણા અસહકાર ચરે થયાં ત્યારથી દરમાસે માત્ર દસ બાર
રૂપિયા જટલી રકમ ઉપર નિર્વાહ કરે છે. મૂકી આવણની ભિક્ષા મળે છે, તે ઉપરથી હાલ
સ્વરાજ આશ્રમ પણ સ્થપાયો છે. આ સ્થળે અને નિરાળના બાળકોનો ધોરણ મુખ્યત્વે
કરીને બાત, દાળ, તેલ ને મળે ત્યારે છાટા છી અથવા સાક હોય છે. તેઓનું માસિક ખર્ચ
સઠથી આઠ રૂપિયા આવે છે. પહેલાં શાકું થી હેતા, પણ અસહકાર પછી તે બંધ થયું
છે. આટલું ૧૪ સ્વેચ્છાએ સહન કરીને હિન્દુસ્તાનમાં જન્મી બીજા કોઈ સમાજ આને
બાંધી ન હશે. એ જ્યારે પૂછ્યું કે આવા નળળા ધોરણની અસર સરીર ઉપર તદિ માય ?
ત્યારે ગોપબંધુ બાબુએ જવાબ આપ્યો કે સ્વરાજ ખંતર આટલું દુઃખ સહન ન કરીયે ?
કે ચૂપ રહો. જ્યારે વિદ્યભણા માથે આવી પડે છે ત્યારે શાકું બધે હવાંથી ઇશ્વર તે સહન
કરવાની યત્નિ આપી દે છે.

જમનાથ

ગોપબંધુ બાબુની નિરાળની સાત, કરી, જેને જમનાથ પુરી પહોંચ્યા. પુરી હરીમાના
કિનારા ઉપર આવેલું હોવાથી, માં હવાની લહેર ધ્યાન્ય કરે છે. પણ તેથી, કોઈએ એમ

નહિ માનવું કે હરામા પુરી કુમસ, પોરબંદર, બેરાવળ કરતાં જરાયે બડી ભય છે. 'બખ્ષીનો સાદુમાર કમાઈ ખાવ' નેમ બંગાળીઓએ અને સરકારે તેને આરોગ્ય લુપ્ત કરાવી નામાશ્વિત કરી મુક્યુ છે ત્યાંથી બંગાળીઓ દર રોજે આરોગ્ય ચોરી ભય છે ને અંધાણુ બતાણુ માને છે કે તેઓ જગત્પાતના દર્શન કરી પડાઓને દર્શિષ્ણુ આપી પુણ્ય લૂંટી ભય છે જગત્પાતનાં દર્શન કરવા હું ગયો ત્યારે માતા મનમાં અનેક વિચારો આવ્યા. મન્દિર પ્રાચીન છે, બલ્ય છે ટોચ ઉપર મુદર્શન ચક્ર ડગી રહ્યું છે ને તેની ઉપર ધૂલ ફરકે છે મન્દિરને હંચું બાધવામાં આવ્યું છે. મૂર્તિઓ નારાયણ અને લક્ષ્મીની છે મૂર્તિઓ કંઈ મોગી કોઈ ભગાનક લાગે છે ન્હા મૂર્તિ નિરાશ છે ત્યાં ઘોર અંધાર છે નથી દેવા કે નથી અજવાણુ. એક કે બે ડાખા દીવા દોય છે

પરદેશી વાધા

મૂર્તિને વાધા પડેનાવવામાં આવે છે તે પરદેશી છે ! આટલું અધેર, આટલું અવિચારી લુપ્ત કેમ ? મૂર્તિના વાધાને સાર તો અસંખ્ય કુમારિઓ પ્રેમપૂર્વક કીણું સૂતર કાંતવી ને તેને વણકરો પ્રેમપૂર્વક વણતા બીજાં વસ્ત્રો અપવિત્ર ગણાતાં દબે પડાઓ કેમ પાખડી અને પરદેશી ઘઈ ગયા એ વિચારમાં હું મરકાવ તઈ ગયો જેમ બીજા જગ્યાએ નેમ અંછી પણ પડાઓનો ત્રાસ પુષ્કળ છે ભાવિક માયાણુઓને તેઓ લૂંટ છે. જગત્પાત આ બધા અત્યાચારના સાક્ષી ઘઈ કેમ બેસી રહે છે ? 'જેવા પૂજારી તેવા દેવ' એ કહેણુ યાદ આવ્યું નિરાધર ઇશ્વર કઈ થોડા અત્યાચારોને સહી નથી બનતો ! નેણુ તો કમનો કાયદો ધડીને દાય ધોઈ નાખ્યા છે તો પછી જગત્પાતનો શો દોષ ?

ક્રદયવેદક રૂખાવ

અનેક ભવુત્તોભ વસ્તુઓ અને બતાવવ માં આવે છે તેમ અને કુકાળીઆના દર્શન પણ કરાવવાના આવ્યાં હતા આ હંડગિજર માત્ર રહેલા, માસરનાપુ વિનાનાં સેકડો સ્ત્રીપુત્રો બાગમાળાઓને ભેડ હું બહુ કુખી થયો, ક્રદય વેધાપુ ભે આમ કુકાળીઆને અનાજ ને મને ને તેને ભૂખે મરે તો સ્વરાજ મને વા ન મળે તેનો શો અર્થ ? સ્વરાજ નો જે જ કહેવાયો કે જેમાં એક પણ માણસ વચરવાકે ને પરાણે લૂપ્ત્યુ કે નાશ નહિ રહે.

અનાયાચન

આ મન્વ ગ્રામતો હું પુત્રીની ચોવીસના મુખી લાલા અમીચંદ કાટેલું અનાયાચન ભેરા ચાલ્યો મહી કુકાળીઆને એકઠાં કરવામાં આવ્યાં છે ને તેઓને સદી તેમજ પગ-લૂંટીયા કરવાનું ને કાતવાવણુવાનું શીખવવામાં આવે છે કાતવાવણુવાનું તો સ્વદેશીની ને અસહકારની રચિત પછી કાપલ કરવામાં આવ્યું છે આ ઉપરથી હું ભેળ ચક્રો કે

કંઠામણ એ દુષ્કાળનું નિવારણ છે એ વાક્ય જરાયે ખોટું નથી. નેતાઓની સાથે મેં આ બાબત વાત કરી અને પુરી દુષ્કાળ રૂંડવાથી ને રૂપિયા બચ્યા છે તેનો ઉપયોગ દુષ્કાળપીડિત લોકોના ધરમાં ફેટીવા દાખલ કરવા અર્થે કરવાનો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો.

તા. ૧૪-૪-૧૯૨૧

૬ દારૂગેળો

એક ઠરોડ રૂપિયા સ્વરાજ દાખા માટે, એક ઠરોડ સભાસદ રાષ્ટ્રીય મહાસભા માટે અને વીસ લાખ રૂંડીયા હિન્દુસ્તાનની આખર દાકવા માટે—હિન્દના સાત ઠરોડ ભૂખ્યાને અન્નભોગ કરવા માટે—આ બેઝવાડાની બેઠકમાં પસાર, ચલેલા મહાસમિતિના ઠરાવને ધ્યાયુત ચિતરંજન દાસે સ્વરાજની લડતના ‘દારૂગેળા’ તરીકે વર્ણવ્યો હતો. આ વર્ણનમાં અતિશયોક્તિ છે એમ ન કહી શકાય. મહાસમિતિએ પ્રજા સમક્ષ રજુ કરેલો આ કાર્યક્રમ બહુ ભારે કે ગુચવાડાભર્યો છે એમ પણ નહિ કહી શકાય. આપભોગ પણ ખરું જોતાં એમાં ઝાઝો નથી. માત્ર યોજનાની, નિશ્ચયની અને ઉદ્યોગની જ જરૂર છે. મહાસભાના ૨૧ પ્રાન્તો છે અને દરેક પ્રાન્તમાં મહાસભાનો આ કાર્યક્રમ ઉપાડી લઈ તેને પાર પાડવાના કામમાં આખા પ્રાન્તને પરાવી દે એવા કાર્યકર્તાઓ પણ પડેલા છે. તેથી મારી તો આમહમરી સવાહ છે કે તેમણે દરેક સભાસદો, નેતાવાના, સ્વરાજ શાળા ઉધરાવવાના અને રૂંડીયા ચાલુ કરવાના કામમાં વગરવિલંબે પરાવાધ જવું.

એકે દિવસ શુભાચ્છો અત્યારે આપણને પોતાય તેમ નથી એ વાત સતત આપણી આંખ આમળ રહેતી જરૂરી છે. આપણા પ્રાન્તમાંના ઉમ્મરે પહોંચેલ દરેક આયુરુષ પાસે આપણે પહોંચી જવું જોઈએ અને તેમને મહાસભામાં જોડાવાની તક કરી આપવી જોઈએ. આપણે તો સમજણી છોકરાછોકરીઓને પણ દરેકને સ્વરાજ શાળામાં ભરવાનો રસ્તો કરી આપવો જોઈએ અને દરેકે દરેક કુટુંબમાં રૂંડીયાનો પ્રાણવાયી સન્દેશો પહોંચાડી દેવો જોઈએ. ગરીબમાં ગરીબ પ્રાન્તને પણ આ કાર્યક્રમનો પોતાનો હિસ્સો પૂરો કરવામાં અટકતો આણવાનું કારણ નથી. મારા ધારવા મુજબ હિન્દુસ્તાનમાં ઓરિસ્સા પ્રાન્ત સૌથી ગરીબ છે ત્યાંના કાર્યકર્તાઓ જોડે મારે જ્યારે આ કાર્યક્રમ ઉપાડી લેવા વિષે વાત થઈ ત્યારે તેઓએ વમરઅનાડાની એ પોતાનો હિસ્સો આપવા દા પાડી.

અને કેમ ન પાડે ? પ્રત્યક્ષ જગભાઈ તેમની વચ્ચે ગિરાજતા હોય ત્યાંના કાર્યકર્તાઓની શ્રદ્ધાને સા સાર સીમા હોય ? તેમની નિર્ધનતાને નવાં પૂર આવે અને તેમની સ્થિતિ સાવ નાદાર થઈ જાય એમ માનીયે તોપણ આખરે જગભાઈજીના જાત્રાણુ પામેથી બિશ્વા માગીને—જગભાઈજીના તાલેવંત મહંતો અને પંડાઓ પાસેથી બિશ્વા ઉધરાવેને પણ તેઓ સ્કેન્ડે પોતાનો હિસ્સો આપી છૂટે, એ મહંતો અને પંડાઓ પણ એમને ઘટતી રીતે સમજાવવામાં આવે તો રાજપ્રુદ્ધીથી શબ્દો આપ્યા વિના ન રહે બાકી આપણી શ્રદ્ધા તો શ્રીમંતોના પૈસાનાં પૂરના કરતાં મરીબોએ આપેલા એક એક પૈસામાજ વધુ હોઈ જોઈએ. સખીગોપાલના હજારો સાવ નિર્ધન લોકોને પોતાના ગળવામાનો પૈ પૈસો ખાલી કરી આપતાં એ જોયાં ત્યારથી ને શ્રદ્ધા અને આશા મારામા આવી છે તે વર્ણવી જાય એમ નથી. મિલારીઓએ તો મૂઠી બિશ્વા આગવી ચર કરી દીધી છે ! આવી મૂઠી અનાજની બિશ્વા પણ જે અવરયાપૂર્વક ઉધરાવાય અને વપરાય તો એક કરોડ રૂપિયા એકઠા કરવામાં કશીયે અડચણ આવે નહિ.

હું તો એટલે સુધી સૂચવું કે દરેક પ્રાન્તના કાર્યકર્તાઓએ પોતપોતાને ત્યાંના કારીગરવર્ગના મુખીઓની જોડે નિર્મળમા નિર્મળ પ્રેમ અને સેવાનો નાતો બાંધી દેવો. સુતાર, હુદાર, ઘેખી, કડીયા, ભંગી, મોચી, ચમાર—સૌ કેમને આપણે આપણી પ્રવૃત્તિમાં રસ લેતા કરી મુકવા જોઈએ, સ્વરાજની અગત્ય કંઈ તેમને નિશ્ચયે બેસાડીને શીખવવી પડે એમ નથી. સ્વરાજ જોડે રેંટીયાનો સંબંધ તો તેઓ સાનમાં સમજી જાય એમ છે. આપણાં હજુ આજે પણ હયાતી ભોમવતાં ન્યાતબધારણો—જે આપણાં સાચા મહાજનો છે—દ્વારા આપણે એકેએક ન્યાતને અને પ્રત્યેક શ્રીપુરુષને સહેલાઈથી પહોંચી શકાયે છીએ.

વળી એ પણ આપણે યાદ રાખવાનું છે કે આ પૈસો તેમજ માણસો આપણે આપણી હાડતનો ખરો દારૂગોળો—રેંટીયા જનાવવા અને વહેંચવાને સાર જોઈએ. એ દારૂગોળાની મદદથી આપણે આજ વરસે અને બને તો આવતા જુલાઈ માસની આખર પહેલા પડેથી કાપડને સંપૂર્ણ બહિષ્કાર કરી દેખાડવો જોઈએ. એક કરોડ રૂપિયા અને વીસ લાખ રેંટીયા—આટલા દારૂગોળાની મહાસમાની જોખમાં જોઈ માગણી છે. ગયા ડિસેમ્બરની ૩૧મી પહેલાં ને રેંટીયા દેશમાં આવુ હતા તે મણવાના નથી. જુલું સુતાર માયાદીઠ ૬ રતલ આપણે વરસે દહાડે જોઈએ એ હિસાબે આપણે હિન્દુસ્તાનને સ્વતંત્ર કરવાને સાર ૧૮૦ કરોડ રતલ

સુતર પેદા કરવું રહ્યું. આટલું કાપડ એક વરસમા પેદા કરવા વરસમા ઓછામા ઓછા ત્રણસે દિવસ કરનારા એક કરોડ વીસ લાખ રેડીયા નોખે. કરોડના અંકેરને હિસાબે વરસે દહાડે ૧૫૦ રતલ સુતર આપે. મહાસભાએ તો જૂન આખર મુંબીમા માત્ર ૨૦ લાખ રેડીયા ચાલુ કરવાની માગણી કરી છે આ માગણીના મૂળમા એ શ્રદ્ધા અવશ્ય રહેલી છે કે આ ત્રણ મહિનામાં વીસ લાખ રેડીયા ચાલુ કરીને પ્રજાને ચેતન પ્રાપ્ત કરશે તે તેને હાથે પછીના ત્રણ મહિનામા રહેજે બીજા વીસ લાખ ચાલુ કરાવ્યા વગર રહેશે નહિ. હિન્દુસ્તાનમા અત્યારે છ છ માણસવાળા પાંચ કરોડ કુટુંબો હશે. તેમાના માત્ર વીસ લાખ કુટુંબોને જ રેડીમાનો રસ ચડાવવાની અત્યારે વાત છે.

અત્યારે ઠેકઠેકાણે જે કાંઈ કાર્યકર્તાઓ પ્રજાનું કાર્ય કરી રહ્યા છે તેમનામા રેડીયાને વિષે મારામા છે તેટલી શ્રદ્ધા હોય તો તેઓ વગરવિલગે કાતતા થીખી લેશે સારા નરસા રેડીયાની પરીક્ષા પણ જાણી લેશે. સારા રેડીયાના મુખ્ય લક્ષણો હું 'નવજીવન'મા આપી ચુક્યો છું. એ જેમા ન હોય તેવા રેડીયા ક્યાયે ચાલુ ન કરવાની તેમણે સંભાળ લેવી પડે. અલગન, કાર્યકર્તાઓએ પોતે પરદેશી કાપડનો સંપૂર્ણ ત્યાગ નહિ કર્યો હોય ત્યાં મુંબી તો તેઓ પ્રજા ઉપર કથી જ અસર નાંકે કરી શકે એ કહેવાની તો કથી જરૂર જ નથી રહેતી. આપણે જાતે આ જ લક્ષણે સર્વ પ્રકારના પરદેશી કાપડનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરી દાખલો બેસાડવા તૈયાર ન હોઈએ તો તો આપણે આ વરસે કાંઈ કાળે પરદેશી કાપડનો હિન્દુસ્તાનમા સંપૂર્ણ બહિષ્કાર કરી ચકવાના નથી એથી ઉલટું આટલું આ એક જ કાર્ય જો આપણે સમ્યાપિર્વક ઉદ્યમમા લાગી જઈને શોભાવી દેખાડશું તો, એ એક જ આપણામા અદ્ભુત આશા, શ્રદ્ધા અને હિમ્મત પૂરશે.

ગુજરાનવાલાનું ન્યાય્યાન*

લાઇઓ અને બંહેનો,

તમે સ્વરાજ માંગો છો, ખિલાફત અને પંતજ વિષે ન્યાય મેળવવા માંગો છો. તેની પહેલી યરત અમને શાન્તિ છે. આપણું તર્ક મવાલાત બાઅમન હોવું એકે આપણી

* લાહોરમા સમાજધીનો કાયદો હોવાથી ગુજરાનવાલામા મળેલી જાણી સમા સમજ આપેલુ બાપણ, તા ૧૯-૩-૧૯૨૧ (આ લાખણુ સામજવાને લાહોરના લોગીની ત્રણ દેનો બીચાખીય લદાઈને આવી હતી)

પાસે જ ચોખ્ખા રસ્તા છે. એક તલવાગનો અને રાખાને તલવારને મ્હાનમા રાખવાનો હિન્દુઓ, મુસલમાનો અને શીખોએ આપણને દીઠી દીધું છે કે આપણી માગણી બીજા ન રહેતે મળી શકશે ગુરુસાધી, મારપીટ કરવાથી કે દગલથી નહિ મળે હું તમારા સહુમાં ચાકુબદસન જેવા યવાની વાકેદ હઈશું છું ચાકુબદસન સાહેબ હજારો ન વિધાયતથી પરણીને આગ્યા છે કાલિદાસમા તેમણે એક મોટો જલસો ભરવાની તૈયારીઓ કરી હતી જલસો ભરવાનો વખત થયો હતો તે ન વખતે માછરૂં તેમના ઉપર મનાઇનો દુકમ કાઢ્યો ચાકુબદસન સાહેબે વિચાર્યું કે ને તેઓ છેલ્લી ધડીએ જલનામા જવા અટકશે તો હોડા દરકરાઈ જઈ તોડાન કરી મુકશે તેના તત્તજ દુકમનો અનાદર કરી ત્યાં જયા પરિણામે તેઓને પડવામા આગ્યા અને સરકારે તેમને માફી માગવા કહ્યું પણ તેમ કરવા તેમણે ઇનકાર કર્યો અને જોશમા મયા આવી સામાન્ય ફરજ જલવવાની સકિત આપણા સહુમા હોવી જોઈએ આપણને જે જોઈએ હોય તે માટે જે જવાની આપણી તૈયારી હોવી જોઈએ

હસતાં હસતાં મરી જાયો

વિદ્યાર્થીઓ પ્રાચીન કુલ છું કે તમે તમારા ગુરુમાને કાજમા રાખો તમે કોઈની પાસે ખરાણે એકે કામ ન કરાવો તમને ને લાગે કે કોલેજમા રહેવામા હીણપત છે તો આજે ન કોલેજ છોડો પણ બીજા કોઈના ઉપર જબાબદાર ન કરો બીજાઓને સમજાવવાનું કામ લાવાજનું છે અસહકારમા તાલીમ રહેલી છે તાલીમથી આપણી વાકાવ વધે છે ને બૂઝો કરે તે ચોતાની વાકાવ જોઈ બેસે છે તમે તમારા કામથી, તમારી તાકાવથી, તમારી બદાહરીથી તમારા કરતાં નજા લોગો ઉપર અસર પાડો

વિદ્યાર્થીઓને જોઈ રા દિવસ સુધી અદાર માર્ગલ સખત વાપમા ચલાવ્યા તેનો જીવમ કુ જલિય વાલા જામની કવલ કાતા વધારે બધાં માનુષ્ય મને ને માર્ગ જાણી મારે તો હું તેને બૂલી નહ પણ ને કોઈ જોરજીલમથી મારી પાસે યુનિયન જંગનો સલામી કરાવે તો હું મારી બારેમા બારે નામેયી થયેલી માનુ જલિયાવાલા જામમા મરેલા માણસો ચીંદ થયા, જ્યારે પેટ ઉપર ચાલનારા અને નાક ધસનારા હોડાએ આખા હિન્દુસ્તાનને બળવુ હિન્દુઓ, શીખો, પઠાણો । તમે ફરીથી એ રીતે દિ દુનું અપમાન ન થવા દેતા સભવ છે કે ફરીથી મ રાઈ લો આવે તે વખતે હું ઉમેદ રાખીશ કે એકે છોડશે કે એકે છોડશે ચોતાની ઈજા વિરુદ્ધ યુનિયન જંગની સલામી કરનાર નહિ હોય, એકે હિન્દુ, મુસલમાન કે શીખની પીઠ ઉપર ગ્રાજીના ધા નહિ લાગે કેઈના મારથી બધ પામીને નાસવું એનું નામ સત્યાગ્રહ નથી. ખરો સત્યાગ્રહી ગ્રાજીની સામે બેવડક હજો રહી મરી નય છે આ સ્વરાજની શરવ છે આટલી તાકાવ તમારામા હોય તો સ્વરાજ તમારા હાથમા છે ને તમને કોઈ મારવા આવે તો તમે હસતા હસતા મરી જાયો એનું નામ 'રેડાની તાકાવ'—આત્મબળ છે

જાંદી અદાલતો

હું વકીલોને કહું છું કે તમે જાંદી અદાલતોનો બહિષ્કાર કરો. ખીલ પ્રાન્તના વકીલો સાથે તો હું મળક પણ કરી ચકું, પણ પંબળનો એકે વકીલ કેમ હજી અદાલતોમાં ટકી રહે છે એ મારી સમજની બહાર છે. જે અદાલતોમાં લાલા હરહીસનલાલ જેવા તમારા નિર્દોષ નેતાઓને કાળા પાણીની સબલ થઈ રાક્ષી હોય તેનો કારભાર ન્યાય સુધી તમારા હાથમાં ન આવે ત્યાં સુધી તમે તેમાં ધડકાર પણ કેમ પામી રાખી રહો? કુખાપી પેટને માટે સહનતની ગુલામી કરવાની જરૂર હોય? એમ હોય તો સ્વરાજ અસંભવિત છે.

ખરું અર્થશાસ્ત્ર

મારી ખીલ સરત પણ ધણી સાધારણ છે. આપણે હિન્દમાં મળી રોકે તે જ વજ્ર પહેરવાં અથવા વજ્ર વિના ચલાવવું. મા પોતાના બાળકને રોમમાંથી મુક્ત કરવા હિન્દુસ્તાનને એક છેડેથી ખીલ છેડા સુધી ફરી વળવાની તાકાત ધરાવે છે. ત્યારે કું આખા હિન્દુસ્તાનને રોમમાંથી મુક્ત કરવા માટે આપણે સ્વદેશીની સાધારણ સરત પાળવા અસંભવ હોઈ શકે? સ્વદેશી કાંતવામાં ફરક સ્ત્રી, પુરુષ, બાળકે થોડા ક્લાક આપવા એ સહેલી વાત છે. હું નથી માનતો કે પંબળના છોકરાઓ ખીલ પ્રાન્તના છોકરાઓ કરતાં ઓછા બહાદુર છે. હું આશા રાખું છું કે તેઓ મને એમ નહિ કહે કે કાતવું એ તો ચોરતોનો કામ છે. મદરેહામાંથી નીકળી જવું એ તમારી પહેલી ફરજ છે. નીકળીને કું કરવું એ ત્યારપછી વિચારણા છે. હું તો તમને નિશાળો કે કોલેજે છોડ્યા પછી રેડીયો લેવાની સલાહ આપી ચકું. તેથી તમે એવા પ્રચારક બનશો કે તમારા પછીની દુનિયા પણ તેને ઉપાડી લેશે. હું કપડા વસ્ત્રામાં કે કાંતવામાં કોઈ જાતની નામદી નથી જોતો. જે મને કહે કે તેમા નામદી છે તે જાણવા નથી કે મદીનની રોમા છે. જે પુરુષ નીચીમાં કામ કરે છે તે રસોઈ કરવાના કારણથી નામદી નથી બનતો. એક જમાનામાં હું દબરો લોકોને જમાડતો હતો ત્યારે હું મદદમાં લેખાવા બધારે લાયક હતો. ખરું અર્થશાસ્ત્ર રેડીયામાં છે, જે તમને રમેશચન્દ્ર દત્ત, મિલ કે રાધાકમલ મુકરજી કહી નહિ આપી ચકું હિન્દની આર્થિક સ્વતંત્રતાની આ આવી છે.

માખાપ જોડે અંગ્રેજ

હું ધણા પંબળી વિદ્યાર્થીઓના પરિચયમાં આવ્યા છું. જ્યારે તમે તમારા માખાપોને અંગ્રેજમાં રાખ લગો છો ત્યારે મારી આંખમાંથી દુખનાં લોહી વહે છે. તમે જે પરાઈભાષા મારફતે સ્વરાજ લેવા માગો તો તે અસંભવિત છે. તમે એક વર્ષ માટે બીલે બધી અભ્યાસ છોડી ફર્ હિન્દી શીખી શો એમ હું હજી કું. તમે કહેશો કે અમારા ધરનો મુબરો કેમ ચાલશે? હું પૂછું છું, “કું તમે યુદ્ધ અને પટેલા બાકીને પેટ નહિ ભરી રહો?” ફરક હિન્દી શી સરેરાશ વાર્ષિક આવક રૂ. ૨૬ છે. અમેરિકામાં ૪૯ પાઉન્ડ છે. આ સ્થિતિમાં આપણને

તેના જેટલું ખરચ રાખવાનો શો અધિકાર? આપણા તથા કૌણ બાકી અને બહેનોને એક જ વખત ખાવાનું સાપડે છે. થીકાંડા કે અપાણા તો તેમને લેવા નથી મળતાં, તેમનાં બાળકો દૂધ પિના છારે છે (અને મરે છે.) વિદ્યાર્થીઓને એવા આશય તો ન જ દોષ. કંઠાસિંચાઈ સ્વકાર્ય એ તેઓનો ધર્મ છે.

તિલક મહારાજનું કાલ

એક સારવ રહે છે. તે તિલક મહારાજને તમે સહુ પૂછે છે તેમના નામ પાછળ તમે સહુ પોતપોતની રાક્ષિ પ્રમાણે સ્વરાજને ખાતર દ્રવ્યનું દાન કરશો એમ હું આશા રાખું છે. સ્વરાજ એ તિલક મહારાજનો મહામન્ત્ર હતો. તે સ્વરાજ હિન્દને મટિ થેલું એ તિલક મહારાજનું મંત્ર છે. પંભળની પ્રવૃત્તિ મટિ લાલાછને એક લાખ રૂપિયાની જરૂર છે. તે તારવ પૂરા પાડવા એ તમારી સહુની ફરજ છે. પણ શ્રીખારી પાછ ફેંકીયે તેમ લાલાછને પૈસા આપીને તમે સ્વરાજ નહિ મેળવો. તમારે સહુએ સાદાગર થવું જોઈએ. જવેરી એમ બારે હીરાના તેવી જ બારે રકમ આપે છે તેમ જ સ્વરાજરૂપી હીરા મટિ તમારે પણ બારે રકમે આપવી જોઈએ. આજે પહેલી વખત હું જરા દુઃખાધો છું. જ્યાં ભરું છું ત્યાં બેરાઓ અને પૈસાથી ભરી મુકે છે. પણ આજની સ્ત્રીઓની સમામાં મેં કંજુસાઈ ભેળે, હું સ્ત્રીઓનો આશીર્વાદ માનું છું. પણ તેમની હારતા મારફતે, કંજુસાઈ મારફતે નહિ. એકો સ્વરાજનું કાલ કરી રહ્યા છે તેને નિર્ભય કરવા એ તમારું કામ છે. એ તમને લાલાછ મા વિશ્વાસ ન દોષ તો અને તેમ હજી દેએ પણ ને તમે માનવા દો કે લાલાછ પંભળના ચેર છે તો તમે તેમને ચેરને સન્તોષ ધાધ એટલો ભાગ આપજો.

અસહકારીઓના લાધમાં તો ઠીમ્મો પડ્યો છે. આપણે કેળવી સાથે કમરો ક્યાં વિના આપણું કામ કાઢી રાખીયે છીએ. આપણે નથી ગુરૂદારનો કબજો લેવાની જરૂર કે નથી ઠાઈ મસજીદ કે મંદિરનો કબજો લેવાની જરૂર. આપણે જે વસ્તુ લેવા માગીયે તે મરીને લઈ રાખીયે જીવ જેટલી ચેતાનિયત આપણા પ્રતિપક્ષીમા છે તેટલી મેળવવા બેસીયે તો તો આપણને સો વર્ષ જોઈયે.

ખાનદાનીની લડત

ઉપરે હું પ્રાર્થના કરું છું કે જોરવ, મરદ, વજીવ, વિદ્યાર્થી બધાને ઈશ્વર એટલું કહેવાની તાકાત આપે કે 'અમે મરદાનું, પણ કોઇને મારનું નહિ' એ શાસ્ત્રીઆર કે ચિન્તામણિ તમારી પાસે આવે તો હું 'કમેદ રાખું' કે તમે 'રોમ રોમ' ન પોકારતાં તમારી વતણુંથી તેમના મન દરજુ કરો. હું તેમને પૂછી છું તેઓ માને છે કે સરકારની સાથે રહવામા શ્રેય છે. હું માનું છું કે તેઓ બારે જૂલ કરે છે પણ તેઓ પણ માને છે કે હું જૂલ કરી છું એ બધાને હું આપણા જુનમ થણું છું. તેમની સાથે વેર કર્યું આપણને ન પાડવે. આપણે ખાનદાનીની લડત લડીયે છીએ.

૧. પંજનમાં ગાંધીજી

[૫. હરપથી ચાલુ]

મારા ગયા પત્રમાં હું રાહતક સુધી પંડોંચી હતો. રાહતકથી ગાંધીજી લાહો આવ્યા. અહીં સમાજધોનો કાયદો હતો. શું જાનવાંવામાં ગાંધીજી બાવણુ થયું તે હું ખાતે આપી ગયો છું. એ જ સમાજમાં લાહીજી પણ થયું જ લામણીસયું જોડ્યા. તેમાંથી નીચે થોડો ભાગ આપું છું:

“હમણું હમણું પંજનની શિક્ષિત પ્રજાને કટલોઈ ભાગ મારા જોડે માંતરમ ના લેખોથી નારાજ થયો છે. પણ મને કોઈની ખોટી પ્રશંસા કરવાની આવડત નથી. પંજનમાં આપણા શાકભોજીને નામેરોલરેકું વર્તન કરેકું તે વિષે લખી છું. અમેરિકામાં બહુ સારમાંથી હતો. અહીં આવ્યા પછી મારે તેથી વધારે સરમાવું પડ્યું છે. હું કદી નહોતો ધારતો કે પંજનની શિક્ષિત પ્રજા પોતાની ઉપર આંચે સુધી નામેરોલ લેશે. મેં એક જ બહાર જોઈ જોઈ તે રતનજાઈ. જનરલ ડાયરની ઓળી સામે પોતાના શરીરની રક્ષાને ઉચ્ચ સમજે તે પોતાના પતિના મૃત શરીરની આજળ જલિયાંવાલા બાગમાં આખી રાત બેઠી રહી. મેં અદાર અદાર માઈલ સુધી ફરજયાત ચાલવાને કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને ઇનકાર કર્યો હતો તો શું થાત? કોડાને માર સહન કરવો પડત, કટલાકને રત્ન આપવામાં આવત. પણ રોડા વિદ્યાર્થીઓના આત્મહોનથી આખા પંજનનું માન રહી નાંત.

“પંજનના શિક્ષિતોને હું કહેવા માગું છું કે જો તમે જેને તમારા જુનરમ ગણો છો તેની સાધારણ આજ્ઞાઓ પણ નહિ પાળો તો તેઓ જવારે તમારાં મરતકો મામણી ત્યારે કેમ કરી આપી રાહશે? મારે સરમથી કબૂલ કરવું પડે છે કે અમેરિકા તાંબીમે આપણી પ્રાચીન સંસ્કૃતિનો નાશ કર્યો છે. તમારામાં જ્યરસંજા જરાયે નથી. મને ગાંધીજીની સાંચેની મુસાફરીઓમાં પણ જોવા મળ્યું. લોકો તેમને રાત્રે નીંસંત નથી આપતાં. તેમની મનાઈઓની પણ તમારા ઉપર કંઈ અસર નથી થતી. તેમના આરામની તમને કંઈ ચિન્તા નથી રહેતી. ને સોનાની ચિડિયા પાસે અલગ સોનું મેજવવાની આચા રાખો છો તેને આવી વર્તણૂકથી તો તમે જોઈ બેસો.

“વિદ્યાર્થીઓ પાસે હું એકે આવેશનું કાર્ડ નથી છું. સેંકો વિદ્યાર્થીઓને હડતાજ પાડી અને જોડિસો મોકલી પણ તેઓ બંધા પાછા કોલેજમાં ગયા. તમે તોળોને કોલો. પણ જોલો તે પર કાયમ રહો. હજી સુધી પંજનનાં જલમો પછી પણ જે તમે

આપણે જાણીએ કે જો કોઈને વિદ્યાથી જાણી મદદથી પંજીન પ્રાપ્તિક સમિતિ મુંઝરી રાખે તો વિનયપૂર્વક સમજાવ્યું પૈસાનું ઉપકારણ પછી તેણે જ ભારે મધુ કેટલાક લોકોએ તો પોતાના ખીસા અડધા રૂ. કાઢવી આપ્યા. કમું આપ્યા વિનાનો તો ભાગ્યે જ કોઈ રહ્યો હશે. અર્ધા કલાકની અંદર અઢારસો જેટલા રૂપિયા, પૈસા અને નોટાથી નધીજની ચાંદર ઉઘાડવા લાગી. આટલી નમદ રકમ હજી સુધી કોઈ સભામાં મળેલી મને યાદ નથી.

તે જ સાંજે નીકળી ખીજ સવારે નધીજ તથા લોહાણ રાવળપિંડી પહોંચ્યા. એ સહેર દિની સરકારના એક બડા ફોજ મથક તરીકે મંત્રાહર છે. આ માથક આડખર ફોજની ભસ્તીમાં વધારેમાં વધારે માણસો આ ભાગમાંથી મેળવેલા રાવળપિંડીથી પેસાવર અને અર્ધાનિસ્તાનની સરહદ પાસે છે. કામમીર પછી અહીં મળે જ નવાય છે. અહીંનું વર્ષન નાધીજ પોતે 'નવજીવન'માં આપી ચુક્યા છે તેથી હું નહિ આપું. અહીં સીએની તથા પુરેશોની સભામાં મળીને જાઓનાઓ ઉપરાંત ત્રણ હબર રૂપિયા જેટલી રકમ તથા એક મારધાઈ ચૂદરથ પાસેથી ૧૦ હબરની રકમ તિલક સ્વરાજ ફાળામાં ભરાઈ. રામાજીજ

પ્રતિષ્ઠાપન

આજના દિવસ પવિત્ર સમાદનો છેલ્લો દિવસ છે. અઢાણ તે દહાડે જરૂર અપવાસ કરે, પ્રાર્થના કરે. માર કદ્ય તો એ જ મામી રહ્યું છે કે પરાધીન રાજામાં આ આપણી છેલ્લી તેરમી એપ્રિલ હો. પછી એ કંઈ મારા હાથમાં નથી ઉપરના હાથમાં નથી સ્વરાજ ઉપર પછી આથે એમ નથી. સ્વરાજ તો આપણે હાથે જ લેવું રહ્યું તે લેવાનો રમ્તો એક જ છે એ આપણે સમજીએ અને તે પ્રમાણે વસ્તીથી ત્યારે સ્વરાજ જ છે. આપણે આ વર્ષે જ પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર કરવો છે. તે બહિષ્કાર કરવા સાર દરેકે પોતાનું ઘરે ને પોતાની પેટી તપાસી લેવા. પરદેશી કાપડનો સત્તર લાન કરવો ખીલ મુંઝે છે તેનો ખ્યાલ જ નથી કરવાનો. જોખમાં જોખ કપડાથી ચલાવવાની રેવ પાસી નાખવી અને પોતે રેડીયો ચલવવો અને ખીલને ચલાવવાની સલાહ દેવી

તા. ૧૭-૪-૧૯૨૧

રાષ્ટ્રીય ધ્વજ

એકેએક રાષ્ટ્રને પોતાનું રાષ્ટ્રીય નિસાન—રાષ્ટ્રીય ધ્વજ—એકેએકે. દુનિયાના ઇતિહાસમાં પોતાના રાષ્ટ્રના ધ્વજને ફરકતો રાખવા, તેની ઇજ્જતને આપ્યું ન લાગવા દેવા લાગે. લોકોએ તો પતલવારો સાથે પોતાના પ્રાણ ન્યાંજવો કર્યા છે. એ એક જાતની એવી મૂર્તિપૂજા છે કે જેને માનવસમાજમાંથી કાઢી નાખવી પ્રાપ્ત મહાપ્ર.

* રાવળપિંડીની બહેનો ૧૫ દેહર

* સત્યાગ્રહ સમાદને છેલ્લે દિવસે બહાર પડેલા સંદેશ; તા. ૧૩-૪-૧૯૨૧

કારણ જ્વળ એ ભાવનાનું પ્રતીક છે. 'ધુનિયન જૈક' શરૂતાની સાથે જ અગ્નિ-
ના હૃદયમાં જે જે કંઈ ભાવનાઓ સ્ફુરી ઉઠે છે તેનું માપ કારણ જ્વળ છે.
('મનર્વા કુણ' પર દૃષ્ટિ જતાંની વાર મરાઠાઓનો આગ્રે મહારાષ્ટ્રધર્મ, માવળા-
ઓના આત્મચર અને શિવાજીનું સ્વાર્થજી કોઈ પણ મરાઠાની નજર સન્મુખ હતું
રહે છે ચાંદ અને તારો ધરિયામના કોઈ પણ અનુયાયીમાં રહેલાં ભારે ભારે
શૌર્યમરાઠમ બહાર આજીવાને બસ છે.

આ વસ્તુ સમજી લઇએ તો આપણે માટે પણ એક રાષ્ટ્રીય પ્રતાકમાં જરૂર
સહેલાઈથી સમજી લઈએ છે. હિન્દીઓનો—હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી,
ચૂડી અને બીજા જે જે કોઈએ હિન્દને પોતાનું વતન કરી માન્યું છે તે બધાનો
—સામાન્ય એવો એક રાષ્ટ્રીય જ્વળ અવશ્ય જોઈએ, જેને ફરકાવવા અને ફરકતો
રાખવા આપણે જીવે અને જીતે પડવા ન દેવા આપણે આપણા પ્રાણ
ન્યાયાવર કરીએ.

મઠ્ઠીપટ્ટના રાષ્ટ્રીય મહાવિદ્યાલયવાળા શ્રી. વેંકય્યાએ દુનિયાની પ્રજાઓના
જ્વળના ચિત્રો અને વર્ણનોવાળું એક પુસ્તક કેટલાક વર્ષોથી થયાં પ્રગટ કરેલું છે.
તેમાં તેમણે હિન્દી પ્રજાના એક રાષ્ટ્રીય જ્વળને વિશે પણ કેટલીક સૂચનાઓ અને
નમૂનાઓ રજૂ કરેલા છે. હેલાં ચાર વરસથી મહાસભાની દરેક બેઠક વંજાએ શ્રી.
વેંકય્યા આ રાષ્ટ્રીય જ્વળનો સવાલ જે અખંડ ઉદય તથા ઉમંગથી ચર્ચતા તે જોઈ
હું હમેશાં રાચતો ખરો, છતાં તે વિશે મારા અંતરમાં કદી ઉમંગનો ઉડતો નહિ.
આખા રાષ્ટ્રનું અંતર હલાવે એવું કશું એમના એ નમૂનામાં હું જોઈ શકતો ન હતો.
એવી ચિત્તાકર્ષક સૂચના રજૂ કરવાનું ભાગ્ય તો એક પંજાબી મુદરચનું હતું.

જલ્દરવાળા લાલા હસરાને મારી જોડે રેડીયાના બાવિની ચર્ચા કરતાં
અનાવાસે જ સૂચની દીધું કે એને આપણા સ્વરાજ જ્વળ ઉપર કોં સ્થાન ન મળે ?
તેમની આ સૂચનામાં 'રહેલી' નવિનતાથી હું અચરજ પામ્યો. બેંગલોરમાં મેં શ્રી.
વેંકય્યાને લાલ (હિન્દુઓનો રંગ) અને લીલી (મુસલમાનોનો રંગ) બોલે ઉપર
રેડીયાનું ચિત્ર દોરેલું એક જ્વળ તૈયાર કરી આપવા 'રજુ'. પણ કલાકર્મી તો તે
તૈયાર કરીને મને તે મળ્યા પણ મળે. જરાક જોઈું ન જોઈું મર્યાદાથી તે
મહાસમિતિની બેઠકમાં પણ એ રજૂ કરી શકાત. પણ એક રીતે એ મોઝા જ
થઈ એમ હતું તો આવે.

વધુ વિચાર કરતાં મને લાગ્યું કે આપણા રાષ્ટ્રીય ખજાની ભોંય ઉપર ખીળ ધમેલિ પણ સ્થાન મળવું જોઈએ. અલગત, હિન્દુમુસલમાન એકતામાં કંઈ માત્ર એ બે જ જાતિઓના સમાવેશની ભાવના નથી. એ વ્યાપક સંબંધપ્રયોગ છે અને તેમાં હિન્દમાં સ્થાયી થયેલા બધા જ ધર્મોની એકતાની ભાવના આવી જાય છે. જો હિન્દુમુસલમાન એક ખીળ જોડે પ્રેમભાવથી વર્તી શકે તો તેઓ બન્ને મળીને હિન્દમાંના ખીળ ધર્મો જોડે પણ પ્રેમભાવથી વર્તવાને બંધાયેલા છે. એકતા હિન્દમાંના અમર તો દુનિયાના અન્ય ધર્મોને દહેશતરૂપ નથી જ. તેથી મારી સૂચના એવી છે કે આપણા રાષ્ટ્રીય ખજાની ભોંય ધોળા, લીલી તેમજ લાલ રહે. ધોળો રંગ ખીળ ધર્મોને સૂચવે. સૌથી ઓછા સંખ્યાવાળાનો રંગ સૌથી પહેલો, મુસલમાની રંગ ખીળને અને હિન્દુઓનો રંગ છેલ્લો રહે. આનો અર્થ એ રહે કે જે સૌથી વધારે બળવાન છે તેણે સૌથી ઓછા બળવાળાની દાસ બનીને રહેવું. આ ઉપરાંત ધોળો રંગ પવિત્રતા અને શાન્તિ પણ સૂચવે છે. આપણા રાષ્ટ્રીય ખજાનાં એ બે વસ્તુઓ ન હોય તો તેનો કંઈ અર્થ જ નથી. વળી આપણાંના નાનામાં નાનાની મોટામાં મોટાની જોડે સમાનતા સૂચવવા સાર એ ત્રણે રંગ આપણા રાષ્ટ્રીય ખજાના સરખી જગ્યા રહે.

પણ રાષ્ટ્ર તરીકે હિન્દુસ્તાન છતી કે મરી તો એક રેંદીયા પાછળ જ રહે. આ દેશનાં હરકોઈ વગોદહ અને જાતને પૂછો. તે તમને તરત જ કહેશે કે જે દિવસે હિન્દુસ્તાનમાં રેંદીઓ ઉંચો મુકાયો તે દિવસથી જ અહીં દુઃખદાયક ધર કંઈ અને આપણી બધી મરકત અને સુખસંપત્તિ નષ્ટ થઈ. આખા હિન્દુસ્તાનની ઓળખ અને આમ પ્રજા તો રેંદીયાના આજના છલોદારતું મહત્ત્વ જાનમાં સમજી મઠ છે. પ્રજાને તો આ આપણામાં એ અમૃતસંજ્ઞાની ચર્મી મળે છે. અનેક મરીય ઓળોનો તે શીવજરફ છે. મને નેટલી નેટલી વિધવા બહેનો મળે છે તેમજ આ પુણ્યા સાંજીના પુનરુદ્ધારને માટે મારી આમળ આસીર્વાચનોના વરસાદ વરસાળ્યા છે. રેંદીયાનો પુનરુદ્ધાર એ એક જ આજે દેરોડો બૂને મરતા હિન્દીઓને ઉમારી બે એમ છે. આ ૧૫૦૦ માર્ગલ પહોળા વિશાળ હિન્દુસ્તાનમાં હોયો ખીલેવવાની ખીજ એકે માનવિક યોજના આમ પ્રજાને દિનપ્રતિદિન વધતી જતી કમોઝિયતમાંથી આજે બચાવી શકે એમ નથી. હિન્દુસ્તાન કંઈ એક સામાન્ય મનો દેશ નથી. એ તો એક વિશાળ ખડ છે અને ઇન્ડિયની પેઠે કાષ્ટ કષ્ટે એને મારખાનાંએલું જાણું કરી મુખી થકાય એમ નથી, એ વાત આજે કદાપિ

જૂલવી ન જોઈયે, અને આપણી પોતાની હાજતો કરતા, હજારો ગણ વધારે પેદા કરી લઈને તેના જોર ઉપર દુનિયાના દેશોને નીચોવવાની તો કેાઈ પણ યોજનાને આપણે દૃઢતાપૂર્વક અમલ અને અસ્પૃશ્ય જ માનવી જોઈયે. (પ્રજ્ઞાના) અર્થ) પીતતા કલાકોનો આપણાં ગામડાઓ અને જુપડાંઓમા ઘેરઘેર, કપાસમાંથી કાઠડ પેદા કરવા પાછળ ઉપયોગ કરી દેશને સમૃદ્ધ કરવામાં જ આજે આપણી એકમાત્ર આસા રહી છે. આમ હિન્દી પ્રજ્ઞા જીવનમા રેંટીયાને હું હવા તેમજ યોરાકના જેટલી જ આવશ્યક વસ્તુ ગણું છું.

વળી હિન્દુને માટે એ જેટલો આશીર્વાદરૂપ છે તેટલો જ મુસલમાનને માટે પણ છે બલકે મુસલમાનોને તે હિન્દુઓના કરતાં પણ વધુ ઉત્સાહથી એ તરફ વળતા જોઈ જુ. આના કારણ છે, મુસલમાન ઓરેત પરદાનશીન છે. રેંટીયા કાતીને તે પોતાના પતિ પરના યોજાને અનાયાસે કંઈકે વલકો કરી શકે છે. આમ રેંટીયા એ જ હિન્દુસ્તાનની પ્રજ્ઞા જીવનનું સર્વસામાન્ય તત્વ છે. એ વડે આપણે આજે આખી દુનિયાને જાહેર કરીએ છીએ કે અમ્ર અને વસ્ત્ર એ બે આનતમા તો અમે સપૂણ સ્વતન્ત્ર અને સ્વાઘ્રથી બની રહેવાનો, નિશ્ચય જ, ક્યો છે, અને આના છે કે જેને જેને મારી આ વાત ગળે ઉતરે તેઓ પોતપોતાના ધરમા વધ-વિધને રેંટીયાની રચ પના કરશે અને મેં ઉપર સૂચવેલા નમુનાનો એક એક રાષ્ટ્રીય ધ્વજ પણ ધરમાં વસાવશે.

આ ધ્વજ ખાહીનો જ હોય એ કહેવાની તો મને લાગે છે મારે કરી જ જરૂર નથી રહેતી; કારણકે આજે જેરા જડા અને સાદા કાપડને સર્વમાન્ય કરી મુકાને જ આપણે હિન્દુસ્તાનને કાપડને વિષે પ્રદેશોની બજારોના પંજામાંથી હામી લઇ શકીશું હું તો હિન્દુસ્તાનના જુદા જુદા ધાર્મિક પંચો, તેમજ સંપ્રદાયોને પણ વીનવું જુ કે જો તેઓ આ આવૃતમાં, મારી જોડે સહમત હોય તો તેમણે પોતપોતાના સાંપ્રદાયિક ધ્વજમાં—દાખલા તરીકે અલારતના, જુડામાં— કાપી બાંધુના ઉપવા ખૂણા પર આ રાષ્ટ્રીય ધ્વજને નાના, આકારમાં, અવશ્ય સ્થાન આપવું મીઠા-બધા એકસરખા દરના રાષ્ટ્રીય ધ્વજમાં સામાન્ય કરના આખા રેંટીયાની આગતિ સમાવી જોઈયે.

ફ ટાઈમ્સની ટીકા

મુંબઈના 'ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા'એ 'અસહકારની નિષ્ણતા' ઉપર એક લેખ લખ્યો છે. 'ટાઈમ્સ'ના અભિપ્રાય મુજબ અસહકારના કાર્યક્રમમાં નક્કી કરેલાં ચાર પગલાંમાનું પહેલું સદેન્ટર નિષ્ણ નીવડ્યું છે, પણ આજે હું અગાઉનો મોંઘી રહ્યો નથી તેથી મારી હાર કબૂલે કરું એમ નથી.

મારી આખને તો અસહકારની ક્યાયે હાર દેખાતી નથી; કિલકું હું તો ત્યાં, ને ત્યાં લોકોમાં વ્યાપી ગયેલી મહાન ભગવતિને જોઈ જોઈને આશ્ચર્યમાં મરકાવ થઈ ભલું છું હું માનું છું કે ધારાસભાઓ, શાળાકોલેજો, અદાલતો કત્યાદિ જે જે સંસ્થાઓ ઉપર હરકોઈ સરકારની પ્રતિષ્ઠા બધાયેલી હોય છે તે પ્રતિષ્ઠા વૃદ્ધ પડે એટલે પ્રગ્નમત તૈયાર થાય એ નાનીસૂની સપ્તજતા નથી. 'ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા' અસહકારને 'જલ્દમતો સહેલો રસ્તો' સમજે છે. હું માનપૂર્વક જણાવીશ કે હું, એને અનેક અંતરરયો પર છૂટ મેળવીને મહાપ્રયાસે અડવાની 'સ્વર્ગની સીડી' સમજું છું. જે માત્ર અધધુધી જ પેદા કરવાની આ પ્રવૃત્તિ હોય તો તો એ ચપડી વગાડનાની વારમા બની ચકે એવી બાબત હતી.

'ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા' શું કે બીજા ટીકાકારો શું, જે જે દાખ આ રદસ્મ સમજવાને ઇન્ટેન્ડર હોય તેમણે એ વાત અવશ્ય ધ્યાનમાં લેવી પડે કે હું એકલો જ નહિ પણ હિન્દુસ્તાનમાં નાના મોટા એકેએક આગેવાન અત્યારે સુલેહચાન્તિ ભળવનાં—જેજામરાઈ કે અધધુધી ન થવા દેવા કમાવ કરી રહ્યા છે. બધા આગેવાનોને માટે એક પ્રકારનો અભિપ્રાય આપી છૂટવું અને મને એકલાને જુદા વર્ગમાં મુકવો એમાં કંઈ જ હાસલ નથી.

જે ટીકાકારો હજી પણ અલી ગિરાદરોના હેતુઓ તરફ ચકની નજરથી જોવાનું છોડતા નથી તેઓ પોતાની ભૂતને તેમજ આ પ્રવૃત્તિને ભારે અન્યાય કરી રહ્યા છે. અલી ગિરાદરોની વાત તો સાવ સીધી અને ચોખ્ખી છે. ચોક્કસ સંજોગોમાં તલવારથી કામ લેવામાં તેઓ અધર્મ નથી માનતા. મૌ. મહમદઅલી ધણી જમાએ કહે છે કે 'લગાઈ અવશ્ય જૂરી ચીજ છે, પણ એથી પણ જૂરી વસ્તુઓ સંસારમાં છે' હું તો કહું છું કે અલી ગિરાદરોના કરતા વધારે દાના દુરમન અમેજ સરકારને બીજા કોઈ નહિ હોય. જૂરાઈની એમની લગાઈ નથી, તેઓ નિખાલસ.

પણે પણ અવિચ્છિન્ન ઉદયપૂર્વક શાન્તિથી પોતાની લડતનો રહ્યો હવા માગે છે. છતાં જો તેમનો તે પ્રયાસ સરકારની અગર તો લોકોની હઠામીનવાને વીધે નિષ્ફળ નીવડે તો તે વેળાએ ધર્મન્યુસ્ત ઇસ્તિમાઓ તરીકે તેમણે તેમના હાથની પ્રતિ હોય તેટલે દરજ્જે લડાઈ પણ પોદારવી જ રહી. મારા સાથીઓ માગે શવે તેવો ઉપયોગ કરી શકે છે એવી દલીલ કરવામાં આવે છે. એટલે બોલો હાવા ન હું ઇનકાર કરું છું મારા સાથીઓ અને છેતરવાને અસમર્થ છે એમ હું સમજું છું તેમને હું ઇશ્વરથી ડરનારા, બહાદુર અને ખાનદાન માણસો માનું છું તેમનો સાથ મારે મન કિંમતી લાવા સમાન છે.

મારા પોતાના વલણ વિષે તો મારે એટલું જ કહેવું રહ્યું કે મારો પોતાનો ધર્મ જોમ અને પુનામરહીની કાંઈ પણ લડાઈ કરવા કે કરાવવાની મજૂરી આપતો નથી, તેમ જો પણ તેટલું જ સાચું છે કે અત્યારે હિન્દુસ્તાનમાં પરચુરણના દોરથી જે નામદારની શાન્તિ વર્તી ગઈ છે તેને મુકાબલે તો એવી પુનામરહીવાળી લડાઈની સ્થિતિ પણ મારા મનને બાકુળ ન કરી શકે. અને તેથી જ આ શાન્તિમય અસહકારની લડતમાં અહિંસાને સર્વોપરી રાખવાના બધા પ્રયત્નો કરતો છતાં અન્તે આમાં અંધાધુધી થવાનું જોખમ હોય તો તે જોખમ ખેડીને પણ હું આ લડતમાં ભાગ લઈ રહ્યો છું. અસહકારના ટીકાકારો તેમની દાનત જ હોય તો તો આજ એકેએક કાર્યમાં એવી પુનામરહી કે અંધાધુધી ન થવા દેવાની જ પ્રયત્ન હું તો દેખસે બાકી અસહકારીઓને તો ટીકાકારો તેમની વૃત્તિને સમજે કે ન સમજે, કે વિપરીત રીતે સમજે, તોપણ પોતાની ધીંગળાં અડમ રહે છૂટકો છે તેમને તો તેમનો આગ્રની ધાર જેવો કંઈક પ-ચ કાપે જ છૂટકો છે

અવળી સલાહ

સૈયદ રજાઅલીએ મને 'મુદનો પત્ર' લખીને અસહકાર મુલતવી રાખવાની સલાહ આપી છે. એમની દલીલ એ છે કે નવા વાઇસરાય સાહેબને દેશની સ્થિતિ સમજવાની ચોક્કસ તક આપવાને આપણે એમને દેશનું વાતાવરણ જાણત કરી આપવું જોઈએ. મારા અભિપ્રાય મુજબ તો ના. વાઇસરાયને હિન્દુસ્તાનના અત્યારની સ્થિતિ સમજવામાં કશો જ અન્તરાય નથી. જે કંઈ અજબજાટ છે તે કાં તો અમલદાર-વર્ગનો હોય કરેલો છે અથવા તો કાંઈ કાંઈ જાણીએ સરકાર તરફથી કામ જ

કંઈ એવી બેહદી રીતે લેવામા આવ્યું છે કે ખુનામગી ચાય. મધ્ય પ્રાન્તમા જ જુઓને. લોકો તો ત્યાં દારૂની બદીની સામે માત્તિ કાપથી ઉડ્યા છે, ત્યારે સરકાર તે પરાણે તેમની ઉપર લાદવા મથી રહી છે. રાયપરેલીના રમખાણો વિષે તો નિયમિત અખબારો ન વાચતો હોવાથી મને ઝાઝી માહિતી નથી કે હું કશું કહી શકું. મને તો લાગે છે કે મિ. ગ્રામ્લીએ અને વીનવવા કરતાં જે અધિકારી-વર્ગ લોકોને ચીડવીને દેશને બહારથી મુક્તિ મળી છે તેને જ વધુ વીનવવો ઘટે છે.

વળી આખી પ્રજાએ પોતાની પ્રતિનિધિ મસ્જાઓ માગત સર કરેલી હોવાસને રોકનારો હું કોણ ? ખીજે પણ કોઈ એક માણસ—એની કચ્છા હોય તોપણ—પ્રજાને અટકવાનું કેમ કહી શકે ?

પણ હું તો મિ. ગ્રામ્લીને એ જ પૂછવા કચ્છુ છું કે અસહકારને આમ રોકવાની વાત કરીને એઓ મારી પામે શું કરાવવા ઇચ્છે છે ? શું એઓ એમ કહેવા માગે છે કે ના. વાઇસરાયને હિન્દુસ્તાનની સ્થિતિ સમજવાનો મસ્તો સળંગ કરી આપવાને સાર જેમણે પોતાના ખિતાબો છોડ્યા છે તેમણે એ ખિતાબો યોડા વખતને માટે સરકાર પામેથી પાઠા મંગાવવા ? જે વડીયોએ વડીલાત છોડી છે તેમણે પાછી વડીલાત કરવા માડવી ? જે વિદ્યાર્થીઓ સરકારી શાળાકોલેજોમાંથી ઉડી ગયા છે તેમણે પાઠા એ જ શાળાકોલેજોમાં પ્રવેશ થવા જવું ? જેમણે રેંટીયો કાંતવા માંડ્યા છે તેમણે તે ના. વાઇસરાય હિન્દુસ્તાનની સ્થિતિને અભ્યાસ કરી લે ત્યાં સુધી ઉઘો મુકવો ? જે સુનારો રેંટીયા ઘડવામા ગુંથાઈ ગયા છે તેમણે પોતાના રંધાવાસવા જ્યાંના ત્યાં અટકાવી દેવા. અને જેમણે દારૂના પીપા ત્યાં છે છે તેમણે કલાવ જોડેના નાતો પાછો ચાલુ કરવો ?

શું મિ. ગ્રામ્લી ઇચ્છે છે કે આજે જે ગાંધીય શાળાકોલેજો દેશમા નીકળ્યા છે તેમણે લોઈ રીડિંગને મદદ કરવાને સાર હાલ તુરતને માટે પોતાના પારણાં બંધ કરવાં ? હકીકત તો એ છે કે મિ. ગ્રામ્લી અસહકાર પૂરો સમજ્યા જ નથી. એમને એ લક્ષમા જ નથી આવતું કે અસહકાર એક પ્રકારની સહયોગિતા છે, જે એક વખત ફેળવ્યા પછી મરણ માદક નથી જુસી શકાતી. જે અંગ્રેજોને હૈયે હિન્દુસ્તાનનું હિત હશે, જે અંગ્રેજો હિન્દુ લૂણ ખાઈ નમે છે તેઓ જે એ લૂણને વશાદાર રહેવા માગતા હશે, તો તો તેઓ દેશમાંથી દારૂની જડ કાઢવામા તેમજ પરદેશી કાપડની—અને એ રીતે અલમત લેકેશપરના કાપડની પણ—આપાત

સાવ બંધ પાડવામા કશું જ અવગતું નહિ જુએ. હું તો એટલે સુધી કહીશ ખિનારતનું સંપૂર્ણ રક્ષણ મળી જાય અને પંજાબનો ધા રૂઝામ ત્યારપછી પણ બધ પહેલા પીકા ફરી ન જ ઉપડી નકે, તેમ પગ્દેશી કાપડની વપરાશ પણ પાછી ચાલુ ન જ થઈ નકે.

આત્મર્થ જ એ છે કે આ દેશમા આજ પણ હજુ એવા ખાસા બુદ્ધિમાન અને કેળવાયેલા જાહેર પ્રજામેવકો પહેલા છે જેમને હજુ પણ એ વાત નથી હોતી ગઈ કે જ્યાં સુધી આ સરકાર એના મૂળ પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા તૈયાર નથી ત્યાં સુધી એને એક પાપમાથી બીજા પાપમા જતા જઈને એમ પાપનો પન્થ ખેડ્યે જ ફૂટકો છે. અલખત, દાનત જ હોય તો દારૂની બદી પ્રજામાથી ઘોષ કાઢવાની તેમજ રેડીયાનો જીર્ણોદ્ધાર કરી તેના પ્રાચીન માહાત્મ્ય અને પવિત્રતાની ફરી એકવાર પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવાની દેશભર આગંબાયલી આ બે મહાન પ્રાણદાથી પ્રવૃત્તિઓમા તો સરકાર ઉપલા બે પ્રજાકીય અન્યાયનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા પહેલા પણ પ્રજાની જોડે સહકાર કરી શકે છે. એમ કરીને તો સરકાર ખિલાફત-પંજાબના અન્યાયોની તીવ્રતાને પણ કપકપ ઝોાછી કરશે. બાકી સરકારને આવે સહકાર કરવાની સુસુદ્ધિ થાય તેમા પ્રજા તો ખિલાફત અને પંજાબનો ન્યાય મેળવવાની પોતાની શક્તિ એથી વધેલી જ અનુભવે એમા શંકા નથી. પણ વસ્તુસ્થિતિ તો એ છે કે એ જ દારૂજુસ સરકાર દારૂનિયંત્રી તેમજ રેડીયા મારફત હાથવણાટ વધારો પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર દરવાની પ્રજાએ ઉઠાવેલી આ મહાન પ્રવૃત્તિઓને ચાન્તમણે આગમ વર્ષવા દેવા આજે તૈયાર નથી.

નોંધ

ભાષા અને વિચાર

ભાષા એ વિચારોને ભાષ્યે જ પૂરી રીતે સમજાવવાનું વાદન બને છે. ધણી વખત ભાષા વિચારને ઢાંકે છે. હમણાં ભાષા એ વિચારોને મર્યાદિત કરે છે. તેમાયે જ્યારે એકની ભાષાનો બીજો માણસ અનુવાદ કરે છે ત્યારે એ મુશ્કેલીઓ અને અનર્થ હજાં થાય છે તે તો અનુવાદકો અને પત્રકારો જ સમજે. અમારી ઉપર તો તેવી વિટંબણાઓ બહુયે લીટી થી. વામનરાવ જિશોનો સંદેશો અમે મોટા અક્ષરે મુખપૃષ્ઠ પર છાપ્યા જ્યારે છાપેલા તરજુને અમે વાંચ્યા ત્યારે અમને જ શરમ આવી. અને એ વીર પુરુષને અન્યાય કર્યો એમ લાગ્યું. આવા અમે નાચકવર્ગને અન્યાય કર્યો. જે વિચારો, જે પદ્ધતિને અમે મદદરૂપ આપવા હવે

હીએ તેનો કેમ જાણે આ સંદેશમાં વિરોધ આવતો હોય નહિ એમ જણાયું. અને એ અનુવાદ આપ્યો છે તે અંગ્રેજીમાંથી. શ્રી. વામ. ગણતો સંદેશો અસહ્ય તો મરાઠી છે ને દોષ અમે અમારા અનુવાદમાં લેઈએ છીએ તે અસહ્યતા તો છે જ નહિ 'આપણી પોતાની શરમ ઉઘાડી પાડવાનું આપણુ ઠામ નથી' એવો વિચાર અમે શ્રી. વામનરાવતા મુખમાં મુક્યો છે. આપણી બીરતા તો આપણી શરમ પહેલી ઉઘાડી મુકવામાં છે. રા. વામનરાવ પ્રભાતી શરમ પોતે બીર જાની ઠાંકવા માગે છે, તેને છપાવીને નહિ. શરમ છપાવવાથી તો પ્રભ વીર્યહીન બને, એમ રાજ ઠાંકવાથી રાજ વધે. એક દિન્દી બીબને પકડે ને ત્રીજા સભા કરે એમ તો શરમ છે જ નહિ. એવો પ્રસંગ બને તેમાં શરમ હોઈ શકે. બાળી રવરાજ સ્થપાયે મુન્દેગાર દિન્દીને સિપાહી દિન્દી પકડે ને દિન્દી ન્યાયધીરા સભા કરશે. તે શરમભર્યું નહિ લાગે, એટલું જ નહિ પણ એ માન્ય હશે ને જણાવે રા. વામનરાવે ને હુદગારો કાઢ્યા છે તે આજની પરિસ્થિતિને હદેશીને કાઢ્યા છે એક નિર્દોષ દિન્દીને પાપી પેટને અર્થ નોકરી કરતો દિન્દી સિપાહી પકડે ને તેને તેવો ન્યાયાધીશ સભા કરે એ આપણી શરમને રા. વામનરાવે સૂચવી છે ને ઉઘાડી પાડી છે પણ આ બધો અર્થ અમે અમારા અનુવાદમાં નથી જતાની શક્યા એ અગત્યે દુ.ખ દે છે. છતાં એવા દેવો અનિવાર્ય જાણી અમે સંતુષ્ટ રહીએ છીએ ભાષા અને તેમાયે તરજુમો મળવાના વિચારો બતાવવાનું કેટલું અપૂર્ણ સાધન છે એ અમે જોઈ રહ્યા છીએ. ખરે 'બોલવા કરતાં કરવું એ જ ખરે સાપણુ છે કૃત્યોમાં વિચારોનું પ્રતિબંબ પર છે તે સાપણમાં વ્યાંગી દોષ ? આપણે બધા શ્રી. વામનરાવતાં કૃત્યોનું અનુકરણ કરીએ, નેમના આપબોમમાં, તેમની ગીરતામાં, તેમની નિર્ભયતામાં, તેમની સાદાઈમાં, તેમના નિરખિમાનમાં તેમનો સંદેશો વાંચીએ

અન્યજ પરિષદ

સ્વામી મહાજનનાં પ્રમુખ સાહેબ, બાઈઓ અને બહેનો,

આ પરિષદ દેલવાયે માસ પહેલાં ભરાવી નેહી હતી. અનેક ઉપાધિઓને લીધે એ ન ભરાઈ શકી. અત્યંત દીલમાં હું પણ કારણભૂત હતો તેની માફી માગું છું.

મને દિલગીરી થાય છે કે ને એ પક્ષને મારે ખાસ કરીને કહેવાનું છે, તે પક્ષને હું અહીંયાં જોતો નથી. પૂ. બહેન પાસેથી મેં એમ સાંભળ્યું કે અન્યજો બંદી ગયેલા છે તેથી તેમાંના દેલવાક હાજર રહ્યા નથી. એવી અફવાં ઉઠેલી કે જે, અહીંયાં આવશે તેને સરકાર પકડી જશે. આવી અનેક પ્રચારની અફવાઓ હિન્દુસ્તાનમાં ઉડવાં કરશે એ કોણ કહી શકે તેની પણ આપણને ખબર નથી. પણ આથી જેઓ અસ્પૃશ્યતાને, ધર્મ, માને છે

* અમદાવાદમાં મળેલી ચોથી અન્યજ પરિષદના પ્રમુખસ્થાનેથી આવેલું, સાપણ;

તેઓને અને ધણા અન્યજન સાથેઓને મારો સન્દેશો કદાચ નહિ પહોંચે. મારી આ દયામણી સ્થિતિમાં હું બહુ વખત ન લઉં તો વખે સમજાવે કે હું યાદી ગયેલો છું. આપણે જે કાર્ય કરવાનું છે તે વિષે તો હું જરા પણ દાયો નથી. પણ પરિવેશો મારફતે કાર્ય થઈ શકવા વિષે મને રાંધા છે, અને અત્યારે તો વધારેપણે એ સંકા રહે છે.

હું અહીં કેટલાક પુરાણા મિત્રોને જોઉં છું. તેથી હું રાજ્ય યાદ છું. મારી સ્થિતિ કંઈકી છે. જમની સાથે કામ કરી હું હર્ષિત થતો, મગરૂરી માનતો, તેમને માટે મને પૂર્વના જેટલું જ માન છે, છતાં અનેક સંજોગોને લઈને—એ સંજોગો શા છે તે આખું હિન્દુસ્તાન જાણે છે—તેઓને આજકાલ મારી સાથે નથી જોતો. એમનાથી હું અજગો થયો છું કે એમણે મને અજગો કર્યો છે. અથવા તો મારે કંઈ એમનાથી મને અજગો કર્યો છે છતાં આ અન્યજનોના વિષયમાં તો જે વદાણમાં હું છું તે જ વદાણમાં તેઓ છે.

જેઓ આ વિષયમાં વિરોધ કરે છે, જેઓ ગૌરમજલુતીમાં હુમલા છે, તેમને કેવી રીતે સમજાવવા એની સમજણ પડતી નથી. જેઓ એમ માને છે કે હિન્દુ ધર્મ પાળનારે અસ્પૃશ્યતાને ધર્મ તરીકે પાળવી જોઈએ, અસ્પૃશ્યને અડકીને ન્દાવું જોઈએ અને ન ન્દાય તો તે પાપ કહેવાય, તેમને હું કયા સંજોગમાં બીનથી રાકું? હું તો મારે જે કહેવાનું છે તે અહીંયાં કહી નહું છું.

અસ્પૃશ્યતાને હું હિન્દુ ધર્મમાં મહાન પાપ માનું છું. મારા આ વિચારો આજકાલના નથી કદિષુ આફ્રિકામાં કંઈકી સ્થિતિમાં આવી ગયા પછી આવ્યા છે એમ પણ નથી. એ વિચાર મારી નાસ્તિકતામાંથી જન્મ્યા છે એ પણ ખરું નથી કેટલાક એમ માને છે કે ખ્રિસ્તીઓ સાથેના સંબંધમાંથી, ખ્રિસ્તી ધર્મનાં પુસ્તકોમાંથી આ વિચારો મારામાં ઉતર્યા છે. એ સાથેજો અહીંયાં હાજર હોત તો હું એમને સમજાવત કે એ તેમની ભ્રમણા છે.

જે વખતે મને બાઈબલ પર મોહ ન હતો, એ બાઈબલ, બાંચુ પણ ન હતો, ખ્રિસ્તી ધર્મ પાળનારાઓના સંબંધમાં હું બિલકુલ નહોતો આવ્યો, ત્યારના મારા આ વિચારો બંધાયેલા છે. મારી ઉમર ૨૨ વર્ષ કે તે નજીકની હતી ત્યારથી હું એ વસ્તુ સંમનતો. અમારા કુટુંબમાં મેંહું સાદું કરવા ઉકો નામનો એક અન્યજન આવતો. ઉકાને હું કેમ ન અડી રાકું એ હું માતાને પૂછતો. કેટલીક વાર ઉકાને અડી પેણું જતો. માતા મને ન્દાવાનો હુકમ કરતી જોયે હું નાહી તો લેતો, પણ સાથે વિનોદ પણ કરતો કે ઉકાને અડકવામાં ધર્મ નથી, ધર્મ હોઈ જ ન શકે. પિરુલેલ અને માવલત હોવાં છતાં હું કોઈ વાર જરૂરો પણ કરતો. માતાને હું કહેતો કે એમાં તમને સમજ નથી પડતી. ઉકાને અડકવામાં બાધ નથી.

નિસાણે જતો ત્યાં પણ હું અન્યજનને અડકી જતો, પણ માતાપિતાથી ઘણું રાખતો નહિ. માતા મને કહેતી કે ગામમાં પણથી મેંહું છે, તેમાં કોઈના અંગરખાને અડી લેવું

હું માતૃપૂજક રહ્યો એટલે મેં એમ કરેલું પણ ખરૂં પણ તે ધર્મ છે એમ માનીને નહિ; કેવળ માતાની આજ્ઞાનું પાલન કરવા કરેલું. પછી તો હું ચોરબંદર ગયો. ત્યાં સંસ્કૃત સાધેનો મારો પહેલો પરિચય થયો. તે વખતે હું અંગ્રેજ નિરાશમાં નહોતો દાખલ થયો. મને અને મારા ભાઈને એક બાદબાદને સોંપવામાં આવેલા. ત્યાં હું 'રામરક્ષા' અને 'વિધ્યુપચક' શીખ્યો. તેમાંનું 'જલે વિણુ: સ્થલે વિણુ:' એ વચન હું ઘણું પણ ભૂલી નથી શકતો. ત્યાં મારી માતા સમાન એક ડોશી રહેતી. તે વખતે હું ઘણું ડરનો દીવો હોલવાઈ ભય ત્યારે મને ભૂતનો ભય લાગતો. એ ડોશીએ મને કહેલું કે હરી ભગવાન ત્યારે રામરક્ષાનો પાઠ કરાશે; સત્તિપૂર્વક રામરક્ષાનો પાઠ કરશો તો ભૂતો નાસી જશે હું એ પ્રમાણે પાઠ કરતો, અને ભૂતો નાસી પણ જતાં રામરક્ષામાં અત્યંતજ્ઞેન અડકતા પાપ છે એમ લખેલું છે એવું મને ન લાગતું. હું તેનો અર્થ નહોતો ન હતો, અથવા ભૂતો તે ઇચ્છાવાળો.

અમારા કુટુંબમાં રામાયણ વચાવું. લાધા મહારાજ કરીને એક બાદબાદ તે વાચતા. લાધા મહારાજને રક્તપિત થયેયું હતું. રામાયણ એ રક્તપિત મહારાજો એવી તેમને શ્રદ્ધા હતી અને લાધા મહારાજનું રક્તપિત ગયું પણ હતું. મને એમ લાગેલું કે જે રામાયણમાં રામને નિવાહે ગંગાની પાર દતારી દીધા હતા તે રામાયણમાં અત્યંતજ્ઞે પાપી છે એમ નહિ માની કીધેલું હોય તેથી ઇશ્વરને આપણે પ્રેમપૂર્વક 'દાસાતુદાસ', 'પતિતપાવન', ઇત્યાદિ વિશેષણોથી સંબોધાયેલા છે એ જ ગીખવે છે કે દુનિયામાં હિન્દુ ભતિમાં જન્મેલાને પતિત અને અસ્પૃશ્ય ગણવા એ પાપ છે—એમ માનવું એ રાક્ષસી છે. તેથી જ હું કહેતો આવ્યો છું કે એ મોટામાં મોટું પાપ છે. એટલું બધું જ્ઞાન મને ૧૨મે વર્ષે થયેલું એમ હું નથી કહેતો, પણ તે વેળા મને આ રોષ તો જણાયેલો જ આ વાત હું વૈષ્ણવો અને શુસ્ત હિન્દુઓની ભણી માટે કહી રહ્યો છું.

હું સનાતની હિન્દુ હોવાનો દાવો કરી રહ્યો છું. મેં સાચો જાણ્યો નથી એમ નથી. હું સંસ્કૃતનો કંઈ અભ્યાસી નથી. વેદ ઉપનિષદોનો અર્થ હું વાંચી ગયો છું. એનો વિદ્વાનના જેવો અભ્યાસ નથી કર્યો. એનું માત્ર જ્ઞાન ઉપરચોટીક છે. એ સાચોનો હિન્દુ તરીકે જેવો અભ્યાસ કરવો જોઈએ તેવો મેં કર્યો છે ૨૧ વર્ષની ઉંમરે મેં ખીન્ન ધર્મોના પણ અભ્યાસ કર્યો. એક કાળ એવો પણ હતો કે જ્યારે મારે હિન્દુ રહેવું કે ખ્રિસ્તી થવું એ વિષે મારા મનમાં ભારે ચર્ચાવણ થઈ રહી હતી. ત્યારે મારે આત્મા શાન્ત થયો ત્યારે મને લાગેલું કે હિન્દુ ધર્મ એ જ મારે માટે મોક્ષનું દ્વાર છે. હિન્દુ ધર્મ પરનો મારો વિશ્વાસ જાણપૂર્વક હું ૨૧ વર્ષે તે વખતે થયું હતું એમ માનતો કે હિન્દુ ધર્મનાં અસ્પૃશ્યતાને ધર્મ માન્યો નથી, અને જે માનેલો હોય તો હિન્દુ ધર્મ મારે માટે નથી.

અસ્પૃશ્યતા એ હિન્દુ ધર્મમાં પાપ મનાયેલું નથી. સાત્ત્વાર્થના જગદામા હું હતરના માગતો નથી મદુરમૃતિ, લાગવત વગેરેના યોગ્યાંથી મારા મુકાનું સમર્થન કરતાં મને મુશ્કેલીઓ પડે એ સંભવે, પણ હું હિન્દુ ધર્મનું રદત્વ સમજ્યો છું. હિન્દુ ધર્મમાં અસ્પૃશ્યતા માની છે એ પાપ છે એ પાપથી આપણે પતિત બન્યા, સાધાન્યમાં સર્ગી

બન્યા. આપણા સંસર્ગથી મુસલમાનને પણ એ દોષ લાગ્યો. હિન્દુમુસલમાન સામ્રાજ્યમાં પારીઆ બન્યા. દક્ષિણ આફ્રિકામાં, પર્વ આફ્રિકામાં, કેનેડામાં હિન્દુ એકલા નહિ પણ મુસલમાન પણ છે, અને એ બધા જાની ગણાયા એટલું બહુ પાપ અસ્પૃશ્યતામાંથી આવેલું છે.

મને આ સમયે મારી પ્રતિજ્ઞાનું સ્મરણ થાય છે અમૃત્યતાને હિન્દુ સમાજ ન્યાં સુધી ધરાઈપૂર્વક ધર્મ સમજે છે, અસંખ્ય હિન્દુઓ અન્યભેને અડવામાં પાપ છે, એમ માને છે ત્યાં સુધી સ્વરાજ ચલાવે છે. યુધિષ્ઠિરે દુવરા વિના સ્વર્ગમાં જવા ના પાડેલી એ યુધિષ્ઠિરના વંશજ હિન્દુઓ અન્યભેને મુશીને સ્વરાજ કેમ મેળવી શકે ? એ શુંહાને માટે આપણે સહનતને સારસી માનીએ છીએ એવો ક્યો કુંડો આપણે અન્યભે પ્રત્યે નથી કર્યો ?

આપણે આપણા બાઈઓ પછડાયાથી દૂષિત થયા છીએ. આપણે એમને જેટલું લાગે છે, આપણે એમની પાસે નાક ધસાવ્યાં છે, રેલવેમાં આંખ લાલ કરીને એમને ધક્કો મારીએ છીએ, એના કરતા અંગ્રેજ રાજ્યે શું વધારે કર્યું છે ? ડાયર આડવાયર પર ને આરોપ આપણે મુકીએ છીએ તેવા ક્યા આરોપ બીજા પ્રભુ અથવા આપણે આપણી પર ન મુકી શકીએ એમ છે ? એ મેલમાંથી આપણે નીકળી જવું જોઈએ ન્યાં સુધી એમ ન થાય ત્યાં સુધી સ્વરાજની વાત એ કેવળ ચિત્તાવાદ છે ન્યાં સુધી દુર્બળની રક્ષા ન થાય, એક પણ માણસનું દિલ સ્વરાજવાદીને હાથે ફાલ્ય ત્યાં સુધી સ્વરાજ નથી મળવારું એ વિશે મારા મનમાં શંકા નથી. સ્વરાજનો અર્થ જ એ છે કે કોઈ પણ હિન્દુ કે મુસલમાન ઉદ્ધતાથી એમ ન માને કે બકરી જેવા હિન્દુ કે મુસલમાનને કચ્ચ નાખીશું. એમ નહિ થાય તો સ્વરાજ મળશે તે જ દિવસે આપણે તેને બોઈ બેસીશું અન્યભે જેવા દુર્બળની રક્ષા કરવાને બદલે તેમને કચરવા બગેરેના ટોળાને ન્યાં સુધી આપણે કાઢી શકતા નથી ત્યાં સુધી આપણે બેઠાં કરતા, પણ કરતા પણ નકામું જીવન ગાળીએ છીએ.

પણ મને યાદી છે. હિન્દુસ્તાનમાં સમર્તા મરે જણાયું છે કે ને ક્યા દલસીદાસ રાખવે છે, જેનો વૈષ્ણવ ધર્મમાં ઉપદેશ થયો છે, જેનાથી સાગવત નીતરી રહ્યું છે, જેનાથી ગીતાજી બીંભઈ રહી છે, તે ક્યા હિન્દુમાં વધતો જ ચાલી છે અત્યારે પણ ઉદ્ધાપાત વઈ રહ્યા છે. અનેક અત્યાચારી હિન્દુ અને મુસલમાનો હજી પડ્યા છે. છતાં સરવૈળો કરતાં હું જોઉં છું કે રહેમ વધી છે, ક્યા વધી છે, હિન્દુમુસલમાનની વૃત્તિ ધરતર પ્રતિ છે. આપણે સરકારની અદાલતોનો મોહ છોડવો, વકીલાત અને સરકારી સાળાઓની બ્રમણાને મોહ છોડવો, એમ અનેક પ્રકારના મોહ છોડી રહ્યા છીએ. મોરો અનુભવ મને કહે છે કે જેને આપણે હલકા અને નિરક્ષર ગણીએ છીએ તે જ સાક્ષર છે આપણા જતાં તેમનામાં મેળવણી અને પારિતોષિક વધારે છે. અત્યાચારી પ્રવૃત્તિ પરથી એ જોઈ શકાય છે કે સ્વરાજ એટલે સામ્રાજ્ય—ધર્મરાજ્ય એવું મનાવ્યું રહ્યું છે આ પ્રવૃત્તિને ને તટસ્થપણે જોશે તેને એ માલમ થઈ જશે.

અન્યજન બાઈએને હું કહું છું કે હિન્દુ સમાજમાં એક વર્ષ પહેલાં આ બાબતમાં ને આઘાત થતો તે આજે નથી એ વિશે નિઃશંક રહેજો. પણ નિઃશંક કામું રતો રાકે ?

ને લાયક હોય તે જ. હિન્દુઓએ તમારા પર અત્યાચાર કર્યો છે. વિવેકાનંદે આપણને કહ્યું છે કે અન્યને દબાવેલા નહિ પણ દબાવેલા છે. હિન્દુ સંસાર પણ અન્યને દબાવેલા પોતે દબાવે છે. મેલારમાં હું અન્યને સાંકળીને મળ્યા હતા. ત્યાં મેં પ્રશ્નની પ્રાર્થના કરેલી કે હું આવતે જન્મે જન્મું તો અન્યને જ જન્મું અને તેમને પડતાં દુઃખો અનુભવું હું બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય કે શૂદ્ર પણ નહિ પણ અતિશૂદ્ર જ જન્મવા ઇચ્છું છું. આને ૧૩મીને દિવસે મેં આપ્યા. દિવસ ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરી કે મારાં પ્રકાર્ય, અન્યની સેવા, હિન્દુપણ અપૂર્ણ રહ્યાં હોય અને મારે જન્મવાપણું રહે, તો હું અન્ય જન્મું. આ જ જન્મે મોક્ષ મેળવવા હું મથી રહ્યો છું. પણ જો તેમાં નિષ્ફળ નહીં તો ને દેશને માટે હિન્દુ સંસાર જવાબદાર છે તે પણ મારે કાઢવું જ પડે છે. તે બધા દેશો જો આને ન નીકળે તો હું તમારામાં અવતરીને કહીશું. પાચખાનું સાદું કરવું એ મને પ્રિય છે. આશ્રમમાં અત્યારે ૧૮ વર્ષના એક બ્રાહ્મણ બાળક પાચખાનાં સાદું કરવાનું કામ મળીને તાલીમ દેવાની ખાતર કરી રહ્યો છે.

હિન્દુ સંસારનો મેલ તમે કાઢી રહ્યા છો એ વાત તમે સમજ લો. તમારામાં પવિત્ર આચારને કાપલ કરો. તમે એવા પવિત્ર બનો કે કોઈને કંઈ કહેવાપણું ન રહે. સાધુ, ન મંત્રી સહી તો તમારે ખાદે કે મારી વાંધરીને કપડા ઘોષ નાખવાં. શરીર અને કપડાંમાંથી સ્વચ્છતાની મુગ્ધ આવવી જોઈએ. આ તો બ્રાહ્મણમાં આવ્યું છે. બીજાં મોટાં દૂષણો તો કહાવાં જ નોમયે. તમે કેટલાક સરાખી બની મયા છો, જુગાર ખેલી રહ્યા છો. બ્રાહ્મણો પણ જુગાર રમે છે, વ્યભિચાર કરે છે, રાસાળી હોય છે. પણ એ કંઈ પવિત્ર નથી ગણાતા; ન્યારે અન્યને પતિત ગણાય છે. અન્યને પોતાનો ઉદ્ધાર કંઈ હિન્દુ સંસાર પાસે મહેરબાની તરીકે નથી માગતા. હિન્દુ સંસારને ગરજ હોય તો અન્યને સ્પર્શ કરે, અને વિશ્વાસ છે કે ચાર પાંચ મહિનામાં આપણે સાફ થઈ જઈશું. એમ ન થાય તો હું જાણીશ કે જોકે મારા વિચારો સાચા હતા તો પણ મારો ગણતરી ખોટી હતી. હું પાછો કહીશ કે મેં ભૂલ કરી.

તમે હિન્દુપણનો દાવો કરો છો; તમે સામવત પઢી રહ્યા છો. મઠિ તમારા પર જો બીજા હિન્દુ અત્યાચાર કરે તો તેમાં દોષ ધર્મના નથી, પણ બીજા હિન્દુનો છે. એમાંથી છૂટવા તમારે પોતે શુદ્ધ થવું જોઈશે, સારાજ વગેરે છોડવા પડશે.

જલુકરને શું કામ અસ્પૃશ્ય માનવા હશે ? તેઓ આશ્રમમાં જઈને કરે છે મઠ ? જો કાંઈ ચામડાને માટે પ્રાણીનો વધ કરે કે ગોમર્સ ખાય તો તે અધમ છે. પણ ચામડાનો વધ કંઈ અપવિત્ર નથી. તેના વિના ખેતી ન ચાલે. જો તમારે પ્રકાર્ય કરવો હોય, જો તમે સ્વશાસ્ત્રવાદી હો, તમારે તમારો ઉદ્ધાર કરવો હોય તો તમારે સ્વાશ્રયી થવું જોઈશે. મેં મુંબઈમાં સાંભળ્યું કે કેટલાક અન્યને સાંકળીને અસહકારની વિરુદ્ધ છે ને અંગ્રેજ સરકાર મારફતે જ પોતાનો ઉદ્ધાર રાજ્ય માને છે. આ જમણાં મટાડવા સાર,

અન્યજ્ઞેની ખાસ સલામતી આપણુ કરવા અને એક બાઇએ સૂચવ્યું કે તેમને કહ્યું કે અન્યજ્ઞેને એ બાઇત સમજાવવાની જરૂર હોય જ નહિ. હિન્દુ ધર્મનો અનાદર કરી કોઈની ખુશામત કરીને તમે તમારો ઉદ્ધાર નહિ કરી શકો તમારે સ્વાશ્રયી બનવું જોઈશે તમારો ઉદ્ધાર તમારો હાથમા છે તમારે સ્વરાજ તે તમારી લાયકાત વધારનામા રહેલું છે

આખા હિન્દુસ્તાનમા હું અન્યજ્ઞે સાથે નિકટ સબંધમા આવું છું હું જોઉં છું કે અન્યજ્ઞ કોમમા જે સમિતિ રહેલી છે તે અન્યજ્ઞવર્ગ પણ નથી બંધાતો અને ખીલ હિન્દુઓ પણ નથી બંધાતા અન્યજ્ઞેની શુદ્ધિ કુમારિકાના જેવી નિર્દોષ છે. તમે વણવા, કાતવા અને પીંજવાનો ધંધો શીખી લેજો એથી તમારી ગરીબાઈ જશે ત્યાં સુધી દરદ મેરા રેડીયાતુ પૂરતું નહિ થાય ત્યાં સુધી લક્ષ્મી આવવાની નથી

ગાંધીરામા કહ્યું હતું તેમ તમને કહ્યું છું કે તમે પોતે જ દેડ ઉઘા ને બળી નીચા એ જામણમા કેમ પડયા છો ? દેડ અને બળી વચ્ચે જઈ દર નથી એમનો ધંધો સામાન્ય સમયમા પણ વણીલાતના જેલો ? સરકારની સેવા જેલો જ ખાનદાન છે

હવે એડવાડ ન લેશો એડવાડ ચાલો છે એમ કહે તોપણ ન લેશો દાણા લેજો, પણ સહેલા દાણા ન લેશો વિનય અને માનપૂર્વક દેશ દાણા આપવામા આવે તો લેજો હું સૂચવું છું એટલો પુરુષાર્થ જો તમે કરો તો જેટલા મહિનામા હું કહું છું તેટલા દિવસમા અસ્પૃશ્યતાનો દોષ નીકળી જાય હિન્દુ સસાર પાપી નથી પણ અજ્ઞાનમા પડ્યો છે આ જ વરસમા અસ્પૃશ્યતાનો નાશ થવો જોઈશે જે બે કારણો માટે હું આજે છું તે ગાયત્રી રક્ષા અને અન્યજ્ઞેનો ઉદ્ધાર એ બે કામ થાય એટલે મારો મોક્ષ છે હંધર તમને સદાય યાઓ અને પુરુષાર્થ કરવાનું બજાવ્યો

૧ પંજબમાં ગાંધીજી

[૪ / ૮૭ થી વાંચ]

મૌનવાર

ખીજે દિવસે ગાંધીજી પાછા લાહોર આવ્યા મૌનવારનો મૌનવાર અહીં જ ગળાયો આ મૌનવાર અત્યાર ગાંધીજીને ખૂબ જવાબી રહ્યો છે તે ધણો જ વેળાસર દાખલ થયો છે એમ કહેવું જોઈશે 'દર્શન' તેમજ ભાષણો ગાંધીજીને બતાવવા આ જ એક રામબાણુ ઇલાજ નીવડ્યો છે ત્યાં જ્યાં લોકો મૌનવારની હાજીત બહુી-જયા છે ત્યાં ત્યાં આ દિવસે તેઓ સમજાવકે પોતાનો દર્શનનો આશ્રદ-જોડી દે છે આમ છતાં એક જોલ સાબળ્યા કે જોલ્યા વિના કેવળ 'દર્શન'ની તૃપ્તિ કરવાના જેટલાક તો ચડી આવે છે ન . . .

આમ આ મીનવાર ગાંધીજીને સારીરિક નિવૃત્તિ આપે છે. પણ સદિ માનસિક પ્રવૃત્તિ તે દિવસે જમણી વધે છે. 'ચંગ છડિયા' તેગજ 'નવજીવન' નું સંપાદન મુખ્યત્વે દેશમાં મજાત દુરસદના વખતમાં થાય છે એ કલ્પના 'નવજીવન' ના સામાન્ય વાચકને કદાચ નહિ હોય. પણ હવે તો મીનવાર તે કાર્યમાં મોટો ભાગ લેવા લાગ્યો છે.

પણ આ વખતના મીનવારમાં એકાએક બારે વિદેશ પડ્યો. રવિવારે રાત્રે રાવજીવિંદીથી નીકળતાં નાનકાના સાહેબમાં શુદ્ધરેલા ભયંકર દલ્દાકાંડનો તાર ગાંધીજીને મળ્યો. આથી તેમને બારે કદેચ થઇ પડ્યો હતો. મીન હતો એક શીખ ભાઇને બોલાવી તેમની પાસેથી મળી તેટલી બધી દંકીલત તેમણે નહીં લીધી. સર્વિ મુશ્કેલી નવાનું હતું તે મુશ્કેલી રહ્યું. અને મંગળવારનો દિવસ પણ મળી શકાયું તેટલા શીખ ભાઇઓને મળીને નાનકાનાની વિગતો મેળવવામાં વીલો. રમીએ તો લખતી ખિલાફત પરિષદમાં જવાનું હતું. ત્યાં જઈ આજ્યા પછી નાનકાના જવાનું કરાવી અમૃતસર તથા લાયલપુર થઈ અંતે લખતી ગયા. અમૃતસરમાં પણ સમાજગાંધીની આજ્ઞા વર્તતી હતી. બાકી સ્વરાજ્ય આશ્રમમાં તો હાનુરાની બીઠ થઈ જ અને સ્વરાજ્યનું કલ્યાણ પણ થયું.

શ્રીની પરિષદ

લાયલપુરની સમાજી સવારના જ કહેવાઈ બપોરે ૩૦ માઇલ ઉપર 'શ્રી' નામે સ્થળે શીખોની એક પરિષદ હતી નાનકાનાના કાંઈથી આખી શીખ દુનિયા હરફરાવેલી હતી. પરિષદમાં શીખોએ ગાંધીજીની દાબરી ખાસ ઇચ્છેલી, જે ગાંધીજીએ સદર્પ સ્વીકારી. શ્રીના 'સ્વિત્' કોન્ફરન્સમાંના તેમના બાપણનો સાર જ હતું અહીં આ આપું છું :

'હું કબલ કંઈ છું કે આપણા પવિત્ર સ્થળોના કબળે આપણા હાથમાં હોવા નેહયે તે કબળે આપણે એક જ દિવસમાં લઈ રાખીયે પણ તે કઈ રીતે ? ને એક માણસ શુદ્ધારામાં ન જાય અને અપવિત્ર મદતોના અપવિત્ર હાથમાં એક પેસો ન આપવામાં આવે તો તમે આજે જ તેઓ પાસે તમારું કહ્યું કરાવી શકો. હમણાં ને તમે માનતા હો કે નાનકાના સાહેબના શુદ્ધારાનો કબળે તમારા હાથમાં છે તો તમે ખૂલો છો. તે કબળે તો તેમને સરકારી ફાંજે બીધો છે. હું તમારી પાસે સરકારી ફાંજ વડે અપાયેલ કબળે નથી ઇચ્છતો. નેમને મળેલો કબળે છાજ દો એ મારી કહેવાની મતલબ નથી. પણ જે રીતે એ કબળે તેમને મળ્યો એમાં થોડા નામોરતો તો લાગે જ છે.

આ મરવાનો વખત છે

'મને સહીદોને માટે પણ દુઃખ થાય છે. પણ હું નહીં છું કે આ કદનનો વખત નથી. આ મરવાનો વખત છે. અત્યારે તો છાતી ઉપર ધા ખાઈ આપણે સદૃ મરી રાખીયે એમ ઇચ્છું છું. એવી વીરતા નાનાકાના સાહેબના સહીદોએ બતાવી જણાય છે. પણ હું આપણો પણ દોષ નેયા વિના નથી રહી શકતો. આપણને ધમકીથી શુદ્ધારાનો કબળે

લેવાનો કરો અધિકાર ન હોય. જો મદતે હાયલપુરમાં આવીને લઘુમનસિંહને હતલ શીધા હતા તો તેમ કયાં પછી તે એક ઘડીલર પછુ કબજે ન રાખી શકતા. પણ નાનાકાના સાહેબમાં તો આપણે તેને તક લીધી. ગુરુદ્વારાનો કબજો આપણે ખામોશીથી જ લઈ રાખીએ. આટલાં વર્ષે સુધી આપણે ચૂપ રહ્યા. કુ એક વર્ષ વધુ રહી જવામાં હોય છે ?”

ગાંધીજીના ભાષણ પછી મૌલાના અણુલ ક્લામ આઝાદ બોલ્યાં. મૌલાના સાહેબના ભાષણમાં હમેશા રસ અને અરખી વિદ્વતા રહ્યાં હોય છે. આ ભાષણમાં તેમણે હિન્દુસ્તાનને મોટા ગુરુદ્વારાની કબજા આપીને શીખોને કહ્યું કે “હિન્દુસ્તાનનો જ કબજો આપણા હાથમાં નથી. તે ગુરુદ્વારાનો કબજો આપણે લઈ રાખીએ તો નાનાકાના જેવા ગુરુદ્વારાનો કબજો લેવો એ તો રમતવાત ગણાય.”

લખનૌ

શ્રીધી પાળા હાયલપુર આળ્યા અને લખનૌ ગયા અહીં મૌ મહમદઅલીના પ્રમુખપણા નીચે લખનૌ જીલ્લાની ખિલાફત પરિષદ હતી. મુસલમાનોમાં અસહકાર હવે અચરિત્તવિષય તરીકે મંદી ગયો છે. અહીંયાં ગાંધીજી વજીલો તથા વિદ્યાર્થીઓ વિષે બોલ્યા: “વજીલો તેમજ વિદ્યાર્થીઓ વિષે જરૂરી કરવાનું તેટલું આપણે કરી ચૂક્યા. એ દિશાએ વિશેષ હીકચાવ કરવામાં આપણે જતે હવે દોકાંધ રહેવાની અગત્ય નથી રહી. જેટલે સુધી આપણે આપણું અત્યંત પહોંચાડી શક્યા છીએ તેટલાથી હું સંતુષ્ટ છું જ્યોત્સને આપણે મર્નાવી નથી શક્યા તેઓને સ્વેચ્છાએ અસહકાર કરવો હોય તો કરે. વજીલાત કરતા વજીલો તેમજ સરકારી નિશાળે જતા વિદ્યાર્થીઓની પ્રતિષ્ઠા નથી રહી. તેઓમાના ધણા પોતે કબૂલ કરે છે કે તેઓ શુન્દો કરે છે. આટલું આપણે માટે બસ છે. જેટલે દરજ્જે વજીલોની તેમજ સરકારી નિશાળમાં જનારા વિદ્યાર્થીઓની પ્રતિષ્ઠા અર્થ તેટલે દરજ્જે સરકારની પણ ઓછી થઈ.”

સ્વદેશીપણાનો નમૂનો

આ પરિષદમાં પાંચાત્ય ઢળેના ચાંપણું ત્યાગ થયો હતો. મીઠી હડું છોડી અંગ્રેજીમાં બોલવાનું હવે કોઈને રૂઝે પણ શાનું ? ધણા વક્તાઓ અંગ્રેજીની કરી મદદ વિના હડું વસ્તુત્વકળાને શિખરે પહોંચાડી ચૂક્યા. પરિષદમાં એનજીયરશીવું નામનિશાન નહોતું. બધા દેશી ઢળના ગાદીતકોઆ હતા, એકે ગાદીના એલેક્ટ્રીક ગાદીના હતા એમ તો હું નથી કહી શકતો. પ્રમુખનાં વક્તો પણ ચોમા સિવાય ગાદીનાં જ હતાં. મૌલાના સૌકરઅલી ચોતાને માટે ખાસ શીવડાવેલ બૂરા રંગની ગાદીના ચોપાકમાં આળ્યા હતા. પં. મોલીલાલ નેદરે તો હવે ધોતીય અને ગાદીનાં અંગરખાં પહેરતા થયા છે! હવે તેઓ શુદ્ધ કાશ્મીરી ગ્રામીણ લાગે છે. પં. જવાહરલાલ નેદરે તો આ-પોપાકમાં જૂના મર્થ ગયા છે. તાળીઓનો પાંચાત્ય રિવાજ પણ અહીં વર્જિત હતો આ પ્રમાણે આ પરિષદ સ્વદેશીપણાનો નમૂનો હતો મૌ. અબદુલ બારી સાહેબ આ પ્રસંગે જરા ખીમ્બાર હતા

નાનકાનાની યાત્રા

ખીજ સાંજે પાછા ઉપડી ગાંધીજી સ્ત્રીધા નાનકાના સાહેબ ગયા. મી શીકતઅલી સાથે હતા. સ્ટેશનથી ઉતરી પગપાળા ગુરૂદ્વારા ગયા. એ યાત્રાનું વર્ણન તેમજ ખાદ્યસાહજ્યોને તેઓએ આપેલી સલાહ તેઓ નતે 'નવચલન'ને આપી સુધ્યા છે. એટલે તેની પુનઃકલ્પિત અહીં નહિ કરું.

શીખો આમજ એમણે કહેલું, “દુનિયાના એકે ભાગમાં એકે નિર્દોષ માણસ માર્યો નય અને હું છવતો રહું એ હું સંદેહ નથી કરી શકતો. કેટલાંક દુઃખો હું જે જોઈ રહ્યો છું તેવાં દુઃખનું હું નિવારણ ન કરી શકું ત્યાંરે મને આપઘાત કરવાનું મન થાય છે. પણ તેમ કરવાથી પાપ થાય એ જાણી હું ખીરજી રાણું છું.” શીખોએ ઘણી નમ્રતા અને વિનયથી તેમનાં વચનો સાંભળ્યાં. ગાંધીજીના સાપણ પછી તેમને ગુરૂદ્વારાનો આખો પ્રદેશ બારીકોથી દેખાડવામાં આવ્યો. સાંજે ઉદ્વિગ્ન મને લાલોર પાછા કંધા અને ખીજે દિવસે મુલતાનનો વાયકો પૂરો કરવા ગયા મુલતાનમાં ત્રીસેક દબર રૂપિયાના સ્વરાજ્ય ફાગા મટિ વચન મળ્યાં. ‘તા’ પત્રીએ સવારે લાલોર પહોંચી તે જ દિવસે જે ત્રણ કલાકમાં શિયાળકોટ ગયા ઉપરથી

શિયાળકોટના સન્ત

આ ગઢેર અત્યારે પંડબંદુર ચિરતાજ ગણવાને લાયક છે. નેતાઓની વધારે પડતી સંખ્યા, તેમની વચ્ચે મતભેદ, દેવ તથા હરિકૃષ્ણ, ખરું કાગ મુશી મહત્ત્વ વખતનાં દાર્શી તરફ વધારે લક્ષ્ય, હિન્દુમુસલમાનો વચ્ચે ઝગડા—આ આપણાં સારામાં સારાં ચહેરો વિધેની સામાન્ય ફરીઆદો છે. શિયાળકોટ એ જાધા દોષોથી મુક્ત છે. ગાંધીજી ત્યાં એક જ વ્યક્તિ ઉપરની તેમની અસીમ શ્રદ્ધા તથા પ્રેમથી જવા પ્રેરાયા હતા. તે વ્યક્તિ આગા સફ્દર. શિયાળકોટના લોકો તેમને વિશે કહે છે, ‘યે હમારે મહાત્માજી હૈ’. હિન્દુમુસલમાન વરડના સમસાવ ઉપર તેમની આખી પ્રતિષ્ઠા બંધાયેલી છે. આ શહેરમાં એક મોટી હાઈ-સ્કૂલ અને એક ખીજ પ્રાથમિક શાળા રાષ્ટ્રીય કરવામાં આવેલી છે. એ બન્ને મુસલમાન શાળાઓ છે. પણ હવે તેમાં હિન્દુઓને પણ પ્રાથમિક શાળામાં દાખલ કરવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૧૩૦૦ છે અને ખીજની ૮૦૦ છતાં બન્ને શાળાઓએ આનંદ ફાગાની લીધી છે. અંદાંથી પાછા લાલોરે યહ ગાંધીજી નંદાંધર ગયા. નંદાંધરમાં મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી ગાંધીજીને મોનપત્ર આપવામાં આવેલું આ પત્રનું ઘણી મ્યુનિસિપાલિટીમાં નીડર થઈ હવે સ્વતંત્રપણે લેવા લાગી છે. અંદાંથી જ મોટામાં દોલિયાપુર જઈ આવ્યા. ત્યાંથી અંબાલા આવ્યા. હુધિયાના પછુ જઈ આવ્યા. દરેકને માત્ર ચોડા ચોડા કલાક જ આખી રાહચિલા. દરેક જગાએ સ્વરાજ્ય ફાગાનું ઉપરાણું થયું. અંબાલાથી તા. ૮મીની રાત્રે નીકળી તા. ૧૦મીએ ગાંધીજી મુંબઈ આવ્યા અને તે જ દિવસે ત્યાંથી નીકળી ઉપરાઉપર સાત રાત્રિએ ટ્રેનમાં વીત્યા બાદ એ દિવસના વિશ્રામ માટે આશ્રમ આવ્યા.

શીમાંગુજ

તા. ૨૪-૪-૧૯૨૧

૬ ભેદનીતિ

સગ વિલિયમ. વિન્સેટ છેલ્લી 'વડી' ધાગસલામા અસહકારી પ્રવૃત્તિને લગતું જે બાપણુ ક્યું તે હરકોઈને દુઃખ પમાડે એવું છે. હું તો એવી જ ઉમેદ ગાળી રહ્યો છું કે એમના ખાતમીદારો વચ્ચે સ્થિત વિશે એમને સાવ અધારમાં રાખતા હશે અને તેથી એ બાપણુ એમની નફરોઈ કરતા એમના અમાનને જ વધારે દર્શાવતું હોવું જોઈએ.

બાપણુમા અથથી તે ઇતિ સુધી સરકારના સંજ્ઞીના ધોરણને અચૂક કર્યો છે. હકીકતોને મારીમચડીને પોતાને જોઈતી સરકારની બનાવવા મણા નથી સુકા. નથી મળી ત્યા પાયા વગરની બીતો ચણી છે. લોકોને સત્વબ્રહ્મ કરવાનો અને 'અસહકારીઓના હેતુઓ' વિશે ગેરસમજ ફેલાવવાનો જ એમા પ્રયત્ન છે.

સગ વિલિયમનું કહેવું છે કે 'સરકારને અટકાવી પાડવાનો અસહકારીઓનો હેતુ તો જાહેર જ છે અને એ હેતુ અર લાવવાના પ્રયત્નમાં ન્યા ન્યા કમાયે પ્રજાપ્રીય અસન્તોષની તેમણે એ ફટતી જોઈ છે ત્યાં ત્યા પોતાને માર્ગે તેના ઉપયોગ કરી લેવા તેઓ ચૂક્યા નથી.' હવે ખર્જ જોતા સગ વિલિયમની આ ખત્તને વાતો માત્ર અરધી જ સાચી છે. સરકારને અટકાવી પાડવી એને અસહકારના મુખ્ય હેતુ તરીકે કોઈએ ક્યાયે વર્ણવ્યો નથી. મુખ્ય હેતુ તો છે પ્રજાની આત્મશુદ્ધિ. અલખત, એવી આત્મશુદ્ધિનું મીઠું પરિણામ એ આવી શકે કે જે સરકાર અમાગ દુર્ગુણો અને દુર્જગતાઓ ઉપર જ નભેતી હોય તે અટકી પડે. એ જ પ્રમાણે ગમે તે કારણસરના પણ ન્યાં ક્યાયે અસન્તોષ જોયો ત્યા તે અમારે કામે વાપરી લેતા અમે આચકો નથી બાધો, એમ કહેવું એ પણ બર્ચકર અર્ધસત્ય ઉચ્ચાર્યું કહેવાય. ન્યા વ્યાજબી કાણુસર પ્રજામા અસન્તોષ જોયો ત્યા તેના રેકાથી અમારી અસહકારની હિમાયત અમે વધુ મજબૂત છીએ' એમા નવાઈ નથી પણ ગમે તે કારણસર ફેલાયેલા હરકોઈ અસન્તોષનો પોતાના કાર્યને માટે ઉપયોગ કરી લેવાની વાલચમાં ન પડવા અસહકારીઓ કદાચ રીતે અખરદાર રહ્યા છે એમાગ કાર્યને અમારે પોતાને હાથે નજીક ન થવા દેવાની ખાતર પણ અમે એવો રસ્તો લેતા અચકાએ.

આનો દાખલો પણ શોધવા દૂર જવું પડે તેમ નથી. બીજા જ વાક્યમાં સર વિલિયમ કહે છે: 'ન્યાં ક્યાંયે મજૂરો અને માલીકો' વચ્ચે દંડ ખરડાગ દેખ્યો કે એ અસન્તોષ અને કડવાશને ફૂટી ફૂટીને. સળગાવવા આ અસહકારીઓના આડતીઓ જાણે દોડ્યા જ છે! આ બોંટી વાત છે, એટલું જ નહિ પણ આમાં મજૂરો અને માલીકોને અસહકારની સામે લડાડવાની ઉરકેરણી પણ રહેલી છે. અસહકારનું તો એ ધોરણ પ્રસિદ્ધ જ છે કે મજૂર અને માલીકો વચ્ચેના ઝગડાઓનો રાજદ્વારી લાભ ન લેવો. અસહકારીઓ ન્યા ન્યા એ બે વર્ગો વચ્ચે પડ્યા છે ત્યા ત્યા જન્મેના સરખા હત જોવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, અમારી શુધ્ધ અમતે છોડી ગઇ હોય તો જ અમે એમ મજૂરો અને માલીકોને એકબીજા સામે લડાવી મારવાનો પ્રયત્ન કરીએ એમ કરવામાં તો સરકારને માલીકો અને મજૂરોને અંદર અંદર એકબીજા જોડે વઢાડી મારવાની અને પરિણામે દેશ ઉપરનો તેમનો પુનઃ મજબૂત કરવાની અમે આપતી જ તક આપીએ

કરીઆમાં જ જુઓ, એક મોટી હડતાળને વધુ ફેલાતી અટકાવનાર એક અસહકારી જ હતો. કલકત્તાની હડતાળમાં પણ નરમાશની સલાહ આપનાર અસહકારીઓ જ હતા ન્યા ન્યા હડતાળીઓના પગલું વ્યાજબી હશે, ખાનદાનીને શોભતું હશે, ત્યાં ત્યાં તેઓ તેમને સહાય કરવામાં પાછી પાની નહિ કરે. ન્યા ન્યાં ગેરવ્યાજબી કારણસર હડતાળ પડી હશે ત્યા ત્યાં તેમણે હમેશાં મદદ આપવાની ના પાડી છે. સર વિલિયમ કહે છે, "ન્યા બે કોમ વચ્ચે કડવાશ ઉભી થઇ છે ત્યા આ અસહકારના એવચીઓ' તેમની બદસલાહનું બાતું લઇને પહોંચી જાય છે." સર વિલિયમને ખમર હોવી જોઇએ કે પોતે જુદાણું આચરી રહ્યા છે. અંગ્રેજો અને હિન્દીઓ વચ્ચે અત્યારે થોડી કડવાશ છે? જલિયાંવાલાની યાદ અહોરાત્ર જંગમી છે. પણ 'આ એવચીઓ' તો ન્યા અને ત્યા શાન્તિ અને સુલેહના જ ફિરસ્તાઓ હોવાનું દેખાયું છે. ફ્રેક જગાએ એમણે અવિચારી ટાળાઓને ઘેલાં જનતાં રોક્યાં છે. અને હું તો એટલે સુધી કહીશ કે અસહકારની વૃત્તિ જો આજ ન વર્તતી હત તો કાલે તેટલી ઘયર-ઝોડવાયરશાહીઓના દોર આંધ્યા હોત તોપણ અત્યાર સુધીમા કેટલાયે વધુ નિર્દોષનાં લોહી રેડાયા વગર ન રહ્યાં હોત.

પણ અસહકારીઓનું સૌથી મોટામાં મોટું પાપ જ એ છે કે તેઓને બૂરાએ તેમને લાતો મારી તેને ચૂમવા ના પાડી રહ્યા છે, અન્યાયી 'ન્યાં સુધી' કરેલા

અન્યાયની ખુલા વખોટામાં તોળા ન કરે ત્યાં સુધી તેમનો સહકાર કરવા ઇનકાર કરી રહ્યા છે. જોકે એક અપમાન પામેલી જખમી પ્રજાનો અંગ્રેજ લોકો પાસે દોષ તેમની ઉપરથી કાઢીને એ અંગ્રેજોનો હાથ ચાલતા ગળતરતર ઉપર વાળી દેવા માટે આશીર્વાદના હકદાર તો અસહકારીઓ જ છે.

પણ સર વિલિયમ 'ભેદ કરો અને ભોગરો'ની કુટિલ ભેદનીતિને અણીશુદ્ધ માગોપાગ ન આપે તો બીજું આપે કેણું? સર વિલિયમ બખાજે છે. "ન્યા જમીનદારો અને કિસાનો વચ્ચે ટટા ઉઠે છે—સમુક્ત પ્રાન્તોમાં હમણા જ આપણે ન જોયું?—ત્યાં પણ આ મેતાનના સાથીઓ અશાન્તિ પ્રવર્તાવવા અને અધાધુધી મેચાવવા દોડી બચે છે." સર વિલિયમે જાણ્યું જોયું કે કિસાનોની હીલચાલ પંડિત જવાહરલાલ નેહરુની દેખરેખ હેઠળ ચાલી રહી છે અને પંડિત જવાહરલાલજીનો સર્વોપરી હેતુ કિસાનોને સૌથી પહેલી ધીરજ અને શાન્તિ કેળવવાની તાલીમ આપવાનો છે. સર વિલિયમે આ બોલીને જમીનદારોને અસહકારની પ્રવૃત્તિની સામે ઉઠાડવાનો જ ચોખ્ખો પ્રયત્ન કર્યો છે. સદ્ભાવે જમીનદારો શુ, કિસાનો શુ, સૌ કોઈ હવે સમજે છે કે ન્યા સુધી તેમની વાત વ્યાજબી છે ત્યાં સુધી અસહકારીઓ તરફની બીક ગાખવાનું તેમને કશું જ કાગળું નથી.

સર વિલિયમ આગળ કહે છે: 'આ હીલચાલ દેખીતી જ નાશકારી છે, હું ન્યા સુધી જોઈ શક્યો છું ત્યાં સુધી એમાં પ્રજાના હિતના ચણતરનો કશો મસાલો જ નથી.' કોહી ગયેલા અવયવને કાપી કાઢનાર સર્જનની પ્રવૃત્તિ જેટલે દરજ્જે નાશકારી કહી શકાય તેટલે દરજ્જે આ પ્રવૃત્તિ પણ અલગત નાશકારી છે. પણ સર્જનના નસ્તરમાં જેમ રોગીની તંદુરસ્તીનું બીજ છૂપાયેલું છે તેમ આ નાશકારી પ્રવૃત્તિમાં પણ નિઃસંશય પ્રભુદાય સુધારાનું ચણતર છૂપાયેલું છે. દારૂનિષેધની પ્રવૃત્તિ કેવળ નાશકારી છે શું? આજ ન્યા ત્યાં રાષ્ટ્રીય શાળાકોલેજો ઉભી થઈ રહી છે તે બધી નાશની નિશાનીઓ છે શું? પ્રજામાં ધેરધેર જે હળુરો રેડીયા પ્રેરતા થયા છે તે પ્રજાની આજ્ઞાદીનું ચણતર નહિ તો પ્રજાની પામ્યામીની નિશાની છે શું? એનાથી તો પરદેશી સત્તાના પગ બાગેવાના જ, પછી એ સત્તા લેકેશાપરતી દો કે બપાનની.

શ્રીમંત-સુધિદિત અને આર્થપ્રજા વચ્ચે ભેદ પડાવવાનો પ્રયત્ન કર્યા પછી પ્રજાની નાદારીનાં, અરસપરસના કુસંપનાં અને વિદેશીઓના ક્રૂરલાતા બીદામણ્યા બહાવી મારીને સર વિલિયમ બેન્ને વર્ગને દિગ્મંદ બનાવી દેવા મહે છે. કિન્હ-

મુસલમાન એકતા શું એવી મુદ્દાલ વસ્તુ છે કે અગ્રેજો તેમની તોપતલવારો સમેત હિન્દુસ્તાનનો કિનારો છોડશે તેની ધડીએ આપણે એકબીજાનાં મળા કાપવા બેસી નશું? શું સાઠ વરસ પહેલા આપણે આજે છીએ તેના કરતા આપણું પોતાનું રક્ષણ કરવાને ઓછા સમર્થ હતા? એટલું જ નહિ પણ પાશ્ચાત્ય હિંસાળે આજે આપણે જેટલા દુર્ભાગ છીએ તેટલા અગાઉ કદી નહોતા એ શું સાચું નથી? હું અનેક બેળા કહી મોઝા છું કે સ્વરાજની સ્થિતિ જ આપણામા સ્વરક્ષણની તાકાત મૂકે છે, અને જે પ્રજા પોતાનું રક્ષણ કરવાને સમર્થ નથી તે તુરતના અને સંપૂર્ણ સ્વરાજને માટે પણ પાત્ર ન હોઈ શકે. આ એક જ વાક્યથી સર વિલિયમે બ્રિટિશ રાજ્યને અંગ્રજીનાં પણ યથાર્થપણે વગોવી દીધું છે અને એ રીતે એ ગભરવને સુધારવાની, નહિ તો તેનો અન્ત આણ્ણવાની અગત્ય સિદ્ધ કરી આપી છે મેં મૂકેલ માર્ગે—એટલે કે આપભોગ અને આત્મખજાને રસ્તે—પ્રજામા આજે પોતાનું રક્ષણ કરી લેવાની તૈયારી છે. સર વિલિયમે મૂકેલા માર્ગની ગણતરી મુજબ હિન્દુસ્તાનને મળેલા સુધારા હેડળ તો એ વરસે પણ હિન્દુ દુનિયાની પ્રજાઓના સામગ્રી સંઘ સામે પોતાનું રક્ષણ પોતે કરી લેવા જેટલું શક્તિમાન થાગ એવું નથી. એ હિંસાળે તો હિન્દને જરૂરનાર અને તેનામા નાદારીની લાગણી પેદા કરાવનાર બેડીઓ સુધારા મળતાં વધુ જ મજબૂત બની છે. સર વિલિયમે હિન્દુસ્તાનમાં કરોડોની મુડીઓ રોકીને પડેલા અમેરિકાના હિત ઉપર અસહકારને લીધે અમૂમી ગ્રહેલી પાપમાલી વિષે લાંબી પડિતાઈ કરી છે. સર વિલિયમને યાદ દેવડાવવું જોઈએ કે હિન્દુનું સૌથી મોટું હિત—એનું આર્થિક સ્વાયત્ત્ય તો આ પરદેશી રાજ્યને કારણે કેદલાડાટીયે પાપમાલ ચઢી ચુક્યું છે, અને સર વિલિયમે દારી આપેલા આ માર્ગ તો આજે હિન્દની નિર્ધનતાને કેવળ વધારે જ.

સર વિલિયમે અસહકારીઓના હેતુઓને કાળા ચીતરવાની જેમ કમાલ કરી છે તેમ તેમની કાર્યપદ્ધતિઓને પણ તેમણે બદચક્ષ કરવામાં મણા નથી મુદ્રી. કેળવણેલા લોકોને અસહકારમાં જોડવાના પ્રયત્નોમાં અમે નિષ્ણળ નીવડ્યા છીએ એ સાચું નથી. શિક્ષિતવર્ગે અસહકારને આપ્યો છે તે કરતાં વધુ પ્રમાણમાં જવાબ આપવો જોઈતો હતો એ હું કળવ કરું છું, પણ હું અવગમ કહીશ કે તેમનો બહોળો ભાગ મનથી સંપૂર્ણ અસહકારી બની ચુક્યો છે, જો કે પ્રત્યક્ષ અઅસહકારમાં પડવા જેટલું બળ અને તેટલા આપભોગની તાકાત તેમનામાં નથી આવી, આમવર્ગમાં તો અમે આરંભથી જ કામ કરવા લાગી ગયા છીએ. એમને જ અમે અગારી

મુખ્ય પૂંછ ગણીએ છીએ, કારણકે અન્તે એમને જ સ્વરાજ મેળવવું રહ્યું છે સ્વરાજ એકલા થીમન્ત કે ભણેલા વર્ગની જ જોડે નિસળન ધરાવનારી વાત નથી. એ બંને વર્ગે સ્વરાજની હરકોઈ યોજના આગળ પોતાના અગત્ય હિતસંબંધે ગૌણ માનવા રહ્યા અને આમગ્રજમાં ઘટતા પ્રમાણમાં સંયમ અને તાલીમ આવેલાં અમે ભેદથી તે જ ધડીએ જરૂર જણાશે તો જ સરકારે તેમના કલ્યાણ સાચું કાંઈ દહાડે ખરી રીતે જોયું નથી અને જેણે તેમને હરહમેશ નીચોવ્યા છે અગર એવા નીચોવવાની સામે થવાનાં જ્યારે જ્યારે પણ કશાંચે મિહન પ્રયત્ન બતાવ્યા હશે ત્યારે ત્યારે તેમને કાબો કેર વર્તીની દાખી દીધાં છે, એવી સરકારને દરે આપતાં અટકવાની સલાહ આપતાં પણ અમે પાછી પાની કરવાના નથી.

અસહકારની સામે સરકારની યથૃત્તિને વર્ણવતા તો સર્વ વિલિયમની કુટિલતાને કેવળ ભરતી જ ચડી છે. હિન્દુક્ષણ કાનુનો તેઓ કોઈને નુકસાન ન કરનારા અને લોકોને ખુલામરફી દરતાં વારનારા માણ્યો સામે ઉપયોગ નથી કરવા માગતા. તેમની સામે તો તેઓ સામાન્ય કાયદાની કલમેનો અસામાન્ય ઉપયોગ માત્ર કરી રહ્યા છે અને આમ કાયદાની કોઈમા એવી રીતે નીકળનારા કુક્રમેની સામે ન થવાના અસહકારીઓના નિશ્ચયથી આપતી જ મજબૂરી છૂટો તેઓ ખામે સાબ લઈ રહ્યા છે. આ ચળવળખેરોને સ્વરાજ આપીને સતોખવાં તેઓ તૈયાર નથી, કારણ તેમ કરે તો દેશ આખામાં અધાધુધી વ્યાપે તે જ પંખમ અને ખિલાફતના જે બે મહાઅન્યાયોને લીધે આખા દેશભર આવડો અસ-તોપ વ્યાપ્યો અને જે આજે હિન્દના શરીરમાં બે જલીમ વિષ તરીકે કામ કરી રહ્યો છે તે તરફ આંખ સરખી ફેરવવાની તેઓ તસ્દી નથી લેતા. ખિલાફતનાં વચનો પૂજાય અને પંખમનો જખમ ફેરવવામાં આવે તો હિન્દુસ્તાનની ઉપર કંઈ બચાનકે આજે શુભસ્વાની છે એ તેઓ નથી જાણાવતા.

અન્તમાં ઇસ્લામ તેમજ હિન્દ માટે સંપૂર્ણ જ્ઞાનદાનીની લડન લડી રહેલા અલી ખીગદરો ઉપર અશિષ્ટ અને વગપૂર્ણ હુમલો કરીને, તેમજ 'માકુખકસન નામના એક ગૃહસ્થ' ઉપર એથી પણ વધુ શિષ્ટાચારશૂન્ય હુમલો કરીને તેમજ તેમની પત્નીની હુર્ફે જાતિનો મર્યાદારહિન ઉદ્દેશ કરીને સર્વ વિલિયમે પોતાના આ અસામાન્ય ભાવણના શિખર ઉપર કળકળી શોભા ચડાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે!

હું આરંભે જ કહી ચુક્યો છું કે સર્વ વિલિયમ વિન્સેન્ટનું ભાવણ વાચવું જ મને કુખસાંચી હતું. એથી પણ વધુ કુખદાખી મારે માટે તેમના ભાવણની આ ચર્ચા

દરવાનું થઈ પડ્યું છે. વાચકને હું ખાતરી આપવા ઇચ્છું છું કે ભાષામાં સંયમને હું જાણતો છતાં આ ભાષણની આગળ મારી સંયમશક્તિને જેવું તેવું તણાવું નથી પડ્યું સર વિલિયમે ભજવી બંનેવેલી આ મહાન અદ્ભુત કૃતિનો યથાર્થ ચિતાર આપે એવા મંથાખંધ વિશેષજ્ઞોને આ લેખમાં મેં પ્રયત્નપૂર્વક વપગતા ટાળ્યાં છે શિવ શિવ'

૧ સાચી સમજણ

જ્યારે જ્યારે મારા મિત્રોને હું અસહકારની પ્રવૃત્તિના અવળા અર્થ લેતા જોઉં છું ત્યારે ત્યારે મને એક સુપ્રસિદ્ધ અંગ્રેજ ભજનની કડી માદ આવે છે: 'જ્યારે ધૂમસ ઉડી જશે ને વાતાવરણ સ્વચ્છ થશે ત્યારે આપણે એકબીજાને અધિક પીઠાનીશ.' એક મિત્ર 'સર્વન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા'એ ગઈ તા. ૧૪ મીના અકમા અસહકાર ઉપર કરેલી દીકાના ફરાર મોકલી આપેલા હમણા જ મેં જોયા. કાગળ પર કરેલા ફગવો અને ફગવોના હેતુઓ કાગળ પર સમજાવવામાં પણ શો અર્થ સરે એમ છે? જોતજોતામાં વરસ પૂરે થશે અને અમારા શબ્દોના કરતા અમાગ કાર્યો જ અસહકારનો અર્થ વધુ સચોટપણે સમજાવશે.

મારે હિસાબે તો અસહકાર ક્યાયે અટક્યો જ નથી, અને જ્યાં સુધી સરકાર પિયારત અને પંજાબની સામે કરેલા અપરાધોની તોળા ન કરે અને જ્યાં સુધી હિન્દુ રાજ્યતન્ત્ર પ્રજાના અવાજનો પડ્યો ઝીલે એટલું ન પસંદાય ત્યાં સુધી અટકવાનો પણ નથી અસંજત, ખિતાબો, અદાલતો, શાળાકોલેજો અને ધારાસભાઓની મુન્દળજમાથી તો પ્રજાને છોડવે જ છૂટકો ફનો; અને મને એમ પણ લાગે છે કે આ બાબતોમાં રાષ્ટ્રીય પક્ષે શોભાભર્યો જ જવાબ વાળ્યો છે.

તેમણે ખિતાબો રાખ્યા નથી, વડીલાત ન છોડેલા કેાઈ રાષ્ટ્રીય પક્ષના વડીલની અસહકારીઓ વચ્ચે જાહેર પ્રતિષ્ઠા રહી નથી. શાળાકોલેજોમાંથી છોકરાછોકરીઓ હાંપી ગયા છે. તેઓ અત્યારે પોતાની ઉપયોગિતા સિદ્ધ કરી આપવામાં પછાત નથી અને કમોદીનો વખત આવશે ત્યારે પોતાના આત્મવચ્ચી ફુનિયાને ચાકત ક્યાં વગર રહેવાના નથી એ વિષે પણ મારા મનમાં શંકા નથી. જેઓ ધારાસભાઓના બાહધ્કાર કરી બહાર ગયા છે તેઓ પણ—જો જોનારા જોવાની દરકાર કરશે તો જોઈ શકશે—ધારાસભાઓમાં રહીને પ્રજાની જે સેવા ન કરી શકત એવી સેવા બજાવી રહ્યા છે. જે યોદ્ધાઓએ ખિતાબો ત્યાગ્યા છે તેમણે આપો બાઓ છે અને બીજાઓને રસ્તો બતાવ્યો છે. ખમીર રોડીમાં ફેલાય તેમ આ

અધુ પ્રજામાં કેલાતું જાય છે આ ખાસ વર્ગેને લખ્યે તો એમનામાં હવે બાપણો દ્વાન અસહકારનો પ્રચાર કરવાની લગીરે જરૂર નથી ? હી જેમણે ખિતાબો છોડ્યા છે, શાળાકોલેજો કે અદાલતધાગસભાઓનો ત્યાગ કર્યો છે તેમનું વર્તન અને તેમનું ચારિત્ર્ય જ ત્યા બાપણોના દગ્તા વધુ અસમ્મરક કામ કરશે. ગાંધીય શિક્ષણસંચાઓ વધતી જ જાય છે વિદ્યાર્થીઓનો શાક રેન્જનો ત્યાગ ચાલુ જ છે. આ માનતમા અવાગનનાર સગદાર તરફથી મળુ - ૧૫મો આવતા આકાશ મહત્તર થાપ અવડાવનારા હોય છે. હમણા જ કેલ એક ધારોસભાના મહાસદે શાળાકોલેજો છોડેલા વિદ્યાર્થીઓની સખ્યા ત્રણ હજારથી ઓછી જણાવ્યાનું મને યાદ છે. આમાં જે હજારો વિદ્યાર્થીઓ ગાંધીય સરચામાં ફેરવાઈ મયેલી સરચાઓમાં ભણી રહ્યા છે તેનો ડરો જ હિસાબ ગણવામાં નથી આવ્યો દેખાતો. વધીલાત છોડતાગ વધીયોની સખ્યા ૫૫ થીમે વધતી જ જાય છે. ગત્રુ છલાના ૨૮ અને ધાગ્વાડના ૧૦ વધીયોએ વધીલાત છોડ્યાની ખમરો તાલ છે. ખિતાબો પણ હજુ છોડાતા જાય છે, અને ખીદણુ તેમજ સાવધ લોકો પણ જેમ જેમ, આ પ્રવૃત્તિ પ્રજાનો ગભીર ધર્મવૃત્તિભર્યો પ્રયત્ન અને તે વૃત્તિ પ્રજામાં દિવમે દિવમે ધર કરતી જાય છે એ સમજશે તેમ તેમ પોતાના ખિતાબો છોડશે.

મને તો લાગે છે કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં જે જે કંઈ બન્યું તે અધુ અહીંની લડતમાં પણ બને તો નવાઈ નહિ તેમ ન બને તો જ કંઈક નવાઈ લાગે. દક્ષિણ આફ્રિકાની લડત એકમતે પસાર થયેલા ઠરાવના પાયા ઉપર રૂર થયેલી. જ્યારે પહેલી ઝુલેશ જમી ત્યારે મોટે ભાગે મેજોડાં થયો. માત્ર ૧૫૦ જણ જેલના કમેલવાર બનવા સાર બાકી રહ્યા પછી વચમાં માડવાળની વાત ચાલી વળી બગાણ પડ્યું વળી પાલી લાડન જમી અમે ચોડા સિવાય કોઈને લાગતું નહોતું કે આ આગળને રંગે ગણાય એટલા લડવૈયાઓનો સાથ દેવા આધુને વખતે કોઈ નીકળી આવે બસ, લડતનો છેત્રો અક સોળ જેલના જન્મશુ અપીલપોથી થયો. પણ લડતનો આગ બ થયો ન થયો એટલામાં એકાએક શુ થયું ? જોતજોતામાં આખી હિન્દી કોમ સમુદ્રનો ઝુવાળ ઉઠે તેમ હતી. કુદી યોજના વગર, કશા પ્રયાસ વગર કે તજવીજ વગર, લગભગ ચાળાસ હજાર હિન્દીઓએ જેલ માગી. લગભગ દસ હજાર તો જેલ પ્રત્યક્ષ પામ્યા પણ ખગ પરિણામ આવ્યું તે દુનિયા જાણે છે હિન્દી કોમની તે ધડીની બધી મગણીઓ પૂરી કરવામાં આવી. આપણોગની કડક તાલીમના ફળ રૂપે એક વગરલોહીની કાન્તિ બનવા પામી.

હિન્દની પ્રજા એથી ઓછું કરશે એમ માનવાની હું ના પાડું છું. લોક કૃતિગતા શબ્દો, યાદ કરીએ તો હિન્દના આ સ્વચ્છ આદર્શમાં હાથના અંગુઠા જેવું વાદ્યું કિતિજ ઉપર દેખાય, પણ એ કદ વેળાએ દેશે દિશાએને ઘેરી વળાતે ટૂટી પડશે એ કોણ કહી શકશે ? આખું હિન્દુસ્તાન અસહકારની પ્રવૃત્તિમાં પ્રત્યક્ષ કાર્યથી ભળવા ક્યારે તૈયાર થશે એ હું નથી કહી શકતો. પણ એટલું હું અવશ્ય કહીશ કે જે શિક્ષિતવર્ગને મદાસબાએ પ્રવૃત્તિમાં ભળવા આમન્ત્રણ કર્યું છે તે વર્ગે એક દિવસ—અને કદાચ આ જ વરસ દરમિયાન—અવશ્ય જવાબ વાળશે અને તે પણ હિન્દુસ્તાનના નામને શોભાવે એવી રીતે.

પણ આમ ખતો યા ન ખતો, પ્રજાની પ્રગતિને કોઈ પણ એક વ્યક્તિ કે વર્ગે ન જ રોકી શકે. અજાણ દારીગરો, સ્ત્રીઓ, રસ્તે ચાલનાર મજૂર સૌ કોઈ આ પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લઈ રહ્યાં છે. શિક્ષિતવર્ગને કરેલા આમન્ત્રણે આ આમલગને રસ્તો કરી આપ્યો છે. બકરાં અને મેઠાં જુદાં પડ્યાં જરૂરી હત્યાં જ. શિક્ષિતવર્ગોની પણ કસોટી થઈ જવાની જરૂર હતી. આરંભ પણ એ શિક્ષિતવર્ગોને હાથે અને તેમની આરક્ષ થવો જરૂરી હતો. અસહકારની પ્રવૃત્તિ કશ્ચરૂપાથી અત્યાર સુધી સ્વાભાવિક માર્ગે જ થયે ગયું છે.

સ્વદેશીની પ્રવૃત્તિ પણ એના ઉચ્ચા ઉચ્ચ અને સર્વવ્યાપક સ્વરૂપમાં આજે જ છટકો હતો અને તે બરાબર યોગ્ય વખતે આવી પહોંચી છે. અસહકારના કાર્યક્રમનો એક જરૂરી અંગ તરીકે એ પ્રથમથી જ હતો અને અત્યારે પણ છે. મારે દિસાએ તો અસહકારના કાર્યક્રમનો એ સૌથી સલામતીભર્યો અને અસહકારની સંજ્ઞાતાને સાફ સૌથી ખાતરીલાયક વિભાગ છે. અત્યારના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં એ અત્યાર અગાઉ આટલા જોરથી ઉપાડી શકાય એમ નહોતું. પ્રજાના મનમાં રેડીયામાં છંપાયેલું સત્ય ઉગી જવું જરૂરી હતું. એના અન્તરમાં ઘર કરી ખેડેલા જૂતા વહેમ અને ધુશંકાઓ બૂંસાવાં જરૂરી હતાં. એટલા બ્રિટિશ માલનો બહિષ્કાર અગર તો જાતે પેદા કર્યા વિના બધા પરદેશી માલનો એકદેશ બાદકેર કરવાના ખ્યાલમાં રહેલી નિરર્થકતા પ્રજાને મળે ઉતરવી જરૂરી હતી. સ્વદેશી કાપડનો ઉપયોગ ત્યાંથી પ્રજાએ પોતાની સ્વાધીનતા ખોલ અને કરી, એકવાર હાથકંતામણ અને હાથવણાટને અપનાવવાથી એ સ્વાધીનતા ઘેર, કરી શકાય એ વાત પ્રજાને સ્પષ્ટી આવી હતી. એને એ પણ સમજાવું, બાણી હતું કે જે પડીએ એણે અજાણતાં પણ હાથે કાંતવાનું અને વણવાનું છોડ્યું તે જ પડીથી તેની રસવૃત્તિ મારી

ગાંધી, એને સ્વયં બાકી હતું કે લશ્કરી ખચોના શોષણના કગતા પણ આ લશ્કરુ ધધો ખોઈ ખેસવીથી જ હિન્દુસ્તાનનું વધુ શોષાયું છે, વધુ નિષ્પ્રાણ બન્યું છે અને દુષ્કાળ હિન્દુસ્તાનનો રોજનો પરોણો બની ગયો છે. રેડીયામાં શ્રદ્ધાવાળા માણસો દરેક પ્રાંતમાં આગળ આવવા બાકી હતા અને લોકોમાં પણ ખાદી પ્રત્યે પ્રીતિભાવ અને અમતા પેદા થવા બાકી હતા.

આ બધું હવે થયું છે. એક કરોડ સ્ત્રીપુરુષ અને એક કરોડ રૂપિયા આ રાષ્ટ્રીય ધર્મની નવેસર સ્થાપના કરવા જરૂરી છે. પાંચ પદર રેડીયાનો આ સવાલ નથી, આ તો હિન્દુસ્તાનના ૬ કરોડ ધરોમાના દરેકમાં રેડીયા ચાલુ કરવાનો સવાલ છે. હિન્દને જોઈતું બધું કાપડ પેદા કરવાનો અને તે આખા દેશભર સર્વ જગ્યાએ પહોંચાડવાનો આ સવાલ છે. જે હિન્દુસ્તાન ૩૦મી જૂન પહેલા એક કરોડ રૂપિયા એક કરોડ કાતનાંગ સ્ત્રીપુરુષ આપી શકે અને ૨૦ લાખ ધરમાં રેડીયા ચાલુ કરાવી શકે તો સ્વરાજને માટે એ ખચાણું ટકા તૈયાર થઈ ગયું સમજવું કારણકે એ પ્રયત્ન જ પ્રજામાં કોઈ પણ પ્રજાને સદાચારી, મહાન, સ્વાશ્રયી અને સન્તોષી બનાવનારો એકેએક સદગુણ પેદા કરશે જ્યારે પ્રજા પોતાના શુદ્ધ મગજમાં પ્રયાસથી પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર પાળી ઉતારશે તે દિવસે તે સ્વરાજને માટે તૈયાર જ હશે. તે દિવસે હું વચન આપું છું કે હિન્દુસ્તાનમાં પહેલી લશ્કરી છાવણી આ અને દારૂજોગી તેમજ હથિયારોથી ભરેલા લશ્કરી કિલ્લાઓ હિન્દુસ્તાની બાળકોને ગેડીદોડે રમવાની નિર્દોષ જગ્યાઓ માત્ર બની રહેશે. તે દિવસે અંગ્રેજો અને આપણી વચ્ચેના સબન્ધ સોળે આના શુદ્ધ અને નિર્મળ હશે. તે દિવસે લેન્કેશાયરના વેપારીઓનો અતિ હિન્દુસ્તાનનું જન આહત કરી શકશે નહિ અંગ્રેજો પણ આ દેશમાં મગજ હશે તો મિત્રો તરીકે, બરોમગીઆ તરીકે હિન્દનું હિત કરવાનો અને હિન્દને મદદ કરવાનો એકમાત્ર શુભ હેતુ હશે ધરીને મહેતા હશે અસહકાર અંગ્રેજોને ખાનદાનીની રીતે આપણી જોડે સહકાર કરવા નોતગનાને અથવા તો આપણા દેશમાંથી રૂબરૂ લેવા વીનવનારી પ્રવૃત્તિ છે એ આપણા નાતાને શુદ્ધ પાળા ઉપર ગોઠવવા અને આપણા સ્વમાનને અને મોખાને ઠાળે એ હશે એ નાતાને નક્કી કરવા હાલવામાં આવેલી પ્રવૃત્તિ છે.

પણ તમને શંકે તે નામ આ પ્રવૃત્તિને તમે આપો. જોઈએ તો એને 'સ્વદેશી - દારૂનિષેધ'ની ચળવળ કહો માની લો કે આટલા માહનાનો બધો જ પ્રયાસ દેશની વચગો છે તો એ દૃષ્ટિ ધડીબદ્ધ સ્વીકારી લઈને પણ સરકારને તેમજ મોડરો

મિત્રોને આખા દેશભર રેડીયાં ચાલુ કરાવવાના અને દારૂ પીવાને શું હો દરી મુકવાના પ્રબળતા આજના પ્રયત્નમાં ખરા દિલથી બળી જવા હું નોતરું છું. જેમાંથી એકે પક્ષે આ બે પ્રવૃત્તિઓના પગિણામંત્રી 'ચર્ચા' દરવામાં વખત ગાળવામાં સાર નથી. જળથી ઝાડની કિંમત અંકારો.

કેટલીક શંકાઓ

પારસીઓ પ્રત્યેના મારા કામળાયા ઠીક ચર્ચા ઉત્પન્ન થયેલી છે. બાકી છ. કે. નરીમાને ખુદશો પત્ર લખ્યો છે. તે ખીજાં છાપામાં છપાઈ ચુક્યો છે. આ ચર્ચામાં રસ લેનારે તે વાંચેલા હોવો જોઈએ. તેથી તે 'નવજીવન'માં નથી છાપતો. બાઈ નરીમાને જણાવેલા વિચારો માનને પાત્ર છે ને તેમાં ઉઠાવેલી શંકાઓ ખીજાં પારસી બાધખહેતોને પણ થતી હશે. તેથી તેનાં જવાબ દેવાનો હું પ્રયત્ન કરું છું.

૧. પારસીઓએ અસહકારમાં ન જોડાવાના કારણો બાઈ નરીમાને નીચે પ્રમાણે આપ્યા છે :

૧. અંગ્રેજો વિના હજુ કેટલાક વર્ષ સુધી આપણને ચાલે તેમ નથી.

૨. પારસીઓ જોડાય તેના પહેલાં યંત્રા હિન્દુઓને અસહકારમાં જોડવાનો મારો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

૩. રેડીયાથી સ્વગળ મેળવવું મુશ્કેલી જેવું છે.

૪. ત્યાં પડિત મદનમોહન માલવીયાજી, શાસ્ત્રીઆર, સગ દિનશા વાઝા, ઇત્યાદિ અસહકારનો વિરોધ કરે છે ત્યાં સામાન્ય પારસી શું કરે ?

૫. ખિલાફતને હું સમજી શકતો નથી અથવા હિન્દુ અને મુસલમાન ધર્મ વચ્ચેનો અનિવાર્ય વિરોધ દાઢવા માગું છું.

૬. પંજાબ વિષેના મારા વિચારોમાં અતિશયોક્તિ છે. જુઓ લાલા હર-કિશનલાલનો દાખલો.

૭. અહિંસાનો મારો ઉપદેશ હાસ્યજનક છે, તે કેવળ જીનને જ માન્ય છે; ને તે પ્રમાણે વર્તનારે આપણાત જ કરવો જોઈએ. પણ મારી પ્રવૃત્તિ હડતાળાદિ તો હિંસા જ કરાવી રહ્યાં છે.

૮. દાર્શનિકે ઠીક છે, પણ અશીષુ વગેરે છોડવવા પ્રથમ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ વળી વધારે ખારે વસ્તુ તો ગોવધનિકે છે તેમા મે કેટલો હિંસો આપ્યો છે?

પહેલી શંકાનો જવાબ

અંગ્રેજો વિના આપણને કેટલોક કાળ ન ચાલી શકે એવો એવો ખ્યાલ એ ન આપણી દુર્દશા ને તેમાથી આપણે નીજીવું એ સ્વરાજ. અંગ્રેજો આપણા પહેલા આપણી શી મારી દશા હતી? ને તેઓ જશે કે તુરંત આપણે લડના ખેસી જઈશું એમ માનવું એ આપણને નામેાશી પહોચાડનાર છે. પણ ધારો કે તે ભય ખરો હોય તોયે આપણે અરસપરસ ઝગડાતુ જોખમ વહોરીને પણ અંગ્રેજ સંઘારીમાથી મુક્તિ મેળવવી ન જોઈએ.

બીજાનો જવાબ

પાગસીઓ જોડાય તે પહેલા ઘણા હિન્દુઓને ખારે અસહકારમા જોડવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, એ કથન પણ આપણી દુર્બળતા સૂચવે છે. પારસી અને હિન્દુ બન્ને હિન્દી છે. બન્નેમાના જોઓ સમજે તેમનો હિન્દુસ્તાન પ્રત્યેનો ધર્મ એક જ છે. વળી હિન્દુ તો ઘણા જોડાઈ ગયા છે ને બાકીનાને જોડવાનો પ્રયત્ન ચાલુ જ છે એકે હિન્દુ ન જોડાય અગર તો પારસી વહેલા સમજે તોપણ તેઓએ અસહકારમા જોડાવું જોઈએ ને સમજી ગયો છે તે બીજાની ગદ્દ ન જુઓ.

ત્રીજાનો જવાબ

રેડીયે સ્વરાજ એ જોને મૃગતૃષ્ણા જેવું લાગે તેને અસહકાર ન જ રહે એ ખારે કબૂલ કરવું જ જોઈએ ધીમે ધીમે હિન્દુસ્તાન સમજવું થયું છે ને હજી વધારે સમજશે એવો ખારો વિશ્વાસ છે. ને ધર્મ છોડ્યાથી આપણે બીખારી બન્યા છીએ તે ધર્મનો સ્વીકાર કરવાથી જ આપણે તવચર બનીએ એ મને તો મૃગતૃષ્ણા ન જ લાગે. રેડીયો 'સહજ ધર્મ' છે એ તો હવે દિવસે દિવસે અનુભવ પૂરવાર કરતો જાય છે. બે હજાર કે બે વર્ષ પહેલાની 'રિયલિટી' પહોચવામા હ પાપ માનતો નથી આપણે ભલ્લી, જાગૃત્તાઈ કે કાળને વચા ચર્મ અમુક સાગી ટેવો છોડી હોય તો પાઠી અહણ કરીએ તેમા આપણી વિવેકબુદ્ધિનો પ્રયોગ ગયો છે.

ચોથાનો જવાબ

પંડિતજી અને બીજા મહાન નેતાઓ આ મુદ્દમા નથી એ ખરેખર બેદકારક છે. પણ જ્યારે નેતાઓ વચ્ચે મતભેદ ગ્રહિત થાયે પ્રજાએ પોતાની પસંદગી કરવી.

રહી છે. બધા એક મતના ન થાય ત્યા લગી કંઈ જ ન કરવું એવો મત પ્રજા રાખે તો પ્રજાની પ્રગતિ કદી ન જ થાય. અગાજના સદુએ પોતપોતાની પસંદગી કરવી પડશે.

પાંચમીનો જવાબ

ખિસ્તારતને હું ન મમલુ એ બને, એકે મેં યથાશક્તિ અભ્યાસ તો કર્યો જ છે. સુસવમાન અને હિન્દુ ધર્મ વચ્ચે અનિવાર્ય વિરોધ છે એમ હું માનતો નથી. જો હોય તો તેનો અર્થ એમ થયો કે હિન્દુસલમાને તો હમેશના દુરમન રહેવું રહ્યું. માણસજાતે હમેશાં અરમપરસ દુરમન રહેવું જોઈએ એમ હું માનતો નથી. ખલીફાએ દસ વર્ષમા એક વખત ધર્મને ખાતર યુદ્ધ કરવું જ જોઈએ એવો નિર્ણય હું જાણતો નથી. કુએક પછી ધર્મને ખાતર યુદ્ધ થયું મેં જાણ્યું નથી. આફ્રિકામા મેં કંઈ એવું નથી જોયું કે જોયું જાગીત-હિલ-અરખતો કબજે મુમલમાનોતો ન હોયો જોઈએ એવું મને સૂઝે.

છઠ્ઠીનો જવાબ

પંજબ વિષેના મારા વિચારોમા અતિશયોક્તિ નથી એમ હું જાણું છું. લાલા હરદિશનલાલ પોતે જો મગદારની સાથે જોડાઈ ગયા છે તો મારે સાફ અસહકાર કરવાનું વધારે કારણ છે લાલા હરદિશનલાલ જેવાને પણ પંજબની નામોશીનું દરદ એટલું જોઈું હોય તો આપણે પ્રજાની કરવા સાફ પણ અસહકાર કરવો યોગ્ય જણાય છે.

સાતમીનો જવાબ

અહિંસાનો મારો ઉપદેશ હાસ્યજનક લાગે. તેમા હિન્દુ ધર્મ રહેલો છે. તેના જ વતાઓઠા પાલનમાં બધા ધર્મની જડ છે. જેટલી દયા તેટલો જ ધર્મ છે. દયાની સીમા ન હોય. હદ બાધની એ માર્ક કામ નથી. હદ પોતપોતાની સદુ બાધી લે છે. વૈષ્ણવ ધર્મમા અહિંમા પ્રધાન છે. જૈન અન્યોમા તેનો સવિશેષ વિચાર છે એ મને માન્ય છે. પણ અહિંસાનો દબારો જૈન કે ખીજા કોઈ મતને નથી. અહિંસા એ સર્વવ્યાપક, અચલિત નિયમ છે. જૈન દર્શનમાં અપવાસાદિના નિયમો છે તેને આત્મઘાતના પોષક કહેવા એ જૈન દર્શનને ન સમજવા જેવું મને લાગે છે. પણ અહિંસાના અન્તિમ લક્ષણની ચર્ચાની અહીં જરૂર જ નથી. તેનો સ્વીકાર ન કરાય તોયે અત્યારે આપણું કર્તવ્ય શાન્તિપૂર્વક—સદ્ગન કરીને જ યુદ્ધ કરવાનું છે એ સદ્ગને સ્વીકાર્યા વિના ન જાણે.

બાઈ નરીમાને આહિંસાનું અંતિમ લક્ષણ હસી કાઢ્યું છે ને ખીછ તરફથી મારી પ્રવૃત્તિને હિંસાજનક ગણી છે એ સૂચવે છે કે અહિંસાના તત્ત્વને તેમણે પીછાનું નથી. અસહકારના ઉપદેશથી વેર વધે છે, હડતાળથી લોકોને નુકસાન પહોંચે છે તે હિંસા છે એમ જ બાઈ નરીમાન સૂચવતા લાગે છે. અહિંસાનો મુદ્દા એ છે કે ધાતકીનું ધાતકીપણું જાણતાં છતાં તેના પ્રત્યે દ્વેષ ન કરવો. પંજાબનો અત્યાચાર કે ખિલાફતનો દગો લોકોથી છૂપાવીને હું લોકોને દ્વેષાદિત નથી જનાવી શકતો. લોકોને એ હત્યાકાંડનું જ્ઞાન કરાવતા છતાં શાન્ત રાખવા એ મારું કર્તવ્ય છે. હડતાળ વગેરેથી કેટલાકને દુઃખ થાય તે હિંસા નથી. પોતાનું કર્તવ્ય કરતા ખીજાને દુઃખ થાય તેને સાર કરનાર જવાબદાર નથી. અશીષુની દુશ્મને ન જંવાળી અશીષુ વેચનારને નુકસાન થાય તેનો દોષ મને ન લાગે. તેથી થતું દુઃખ એ અશીષુ વેચનારને પણ કલ્યાણકારક છે. અસહકારનો અર્થ એ છે કે પાપીને પાપ-કર્મમાં મદદ ન દેવી ને જ્યાં મુશી તે પશ્ચાત્તાપ ન કરે ત્યાં મુશી તેની મદદ ને તેનું દાન ન લેવાં.

આઈમીનો જવાબ

બાઈ નરીમાન એમ માનતા લાગે છે કે અશીષુ વગેરેનો નિષેધ નથી ચાલી રહ્યો. બધા વ્યક્તિઓ છોડાવવાની પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે. દારૂના પીસા પાસે માણસો જવા લલચાય છે તેથી તેનો પહેરો થઇ શકે છે. વળી કેટલાક પારસી બાઈઓ દારૂનો વેપાર કરે છે તેથી મારી તેમને વિનંતિ છે કે તેઓ એ વેપારને છોડે. અશીષુના વેપારીને પણ હું વીનવી રહ્યો છું. પણ અશીષુનું વ્યસન ન છૂટે તોયે દારૂનું છૂટી શકે તો છોડવું એમ હું તો દલીલ કરું.

બાઈ નરીમાને ઘણા મુશ્કેલી કાઢ્યા છે. મારી પ્રાર્થના એવી છે કે બધે તેઓ ખિલાફત, પંજાબ વગેરે ખાખતમાં વિરોધ કરે, છતાં તેમણે દારૂનિષેધનો અવતરતાએ વિચાર કરીને નિષેધ કરવા યોગ્ય લાગે તો તેમાં મદદ કરવા પારસીઓને પ્રેરવા બોધ્યો. આ આત્મશુદ્ધિની લડતમાં જે ભાગ જેને પસંદ પડે તે ભાગ પૂરતી પણ તે મદદ કરે તો પ્રજાને તેટલો લાભ પહોંચે.

દારૂનિષેધ હું કરી રહ્યો છું; ગોવધને સારું થું કરું છું, તેને મેં કેટલો વખત આપ્યો છે એ બાઈ નરીમાનનું છેલ્લું તીર છે. તે મર્મભાગે પહોંચ્યું છે. ગોવધથી મારા જવા સુસ્ત હિન્દુને કેટલું દરદ-થાય તેનો બાઈ નરીમાનને ખ્યાલ કેમ આવી શકે? ગોવધ થાય છે ત્યાં લગી મારો પોતાનો વધ થાય છે એમ મને

લાઝ્યાં કરે છે. ગાયને ઊડાવવા મારો નિરંતર પ્રયત્ન છે. જો મેં અત્યારે ઇસ્લામને
 બચાવવા મારો પ્રાણ અર્પો છે તો તે ગાયને બચાવવા સારૂ. હું મુસલમાનોની
 જોડે વેપાર કરવા નથી ઇચ્છતો, - તેથી હું ગોવધની વાત નથી કરતો. મારી પ્રાર્થના
 ઇશ્વર પ્રત્યે છે. મારૂ હૃદય તે જ જાણે છે. ખાનદાનીનો બદલો ઇશ્વર ખાનદાનીથી જ
 આપે છે. ઇસ્લામને બચાવતાં હું ગાયને બચાવી જ લઇશ. એવી માન્યતાથી હું
 ખિલાફતને સારૂ મારો પ્રાણ આપું તેમાં ગાયનો બચાવ આવી જાય છે એવો મારો
 વિશ્વાસ છે. જ્યાં સુધી હું મુસલમાનોનો પ્રેમ ન મેળવી શકું ત્યાં સુધી અંગ્રેજોને
 હાથેથી ગાયને ન બચાવી શકું. મારો સર્વ પ્રયત્ન ગોવધ અટકાવવા સારૂ છે એમ
 બાઈ નરીમાનોને માની લેવા વીનવું છું. જે ગાયને બચાવવા ખાતર પ્રાણ હોમવા
 તૈયાર નથી તે હિન્દુ નથી. જ્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનનો શુદ્ધ બચાવ હિન્દુ, મુસલમાન
 અને ખ્રિસ્તી તરફથી નથી થતો, ત્યાં લગી હિન્દુ નામના જ છે. પણ હું ગાયને
 બચાવવાની ખાતર મુસલમાનને અથવા તો ખ્રિસ્તીને ન મારૂ પણ તેના રક્ષણ અર્થે
 હું મરું, એ મને મારો અદિસાધર્મ શીખવે છે. ઇશ્વરના દરબારમાં શુદ્ધ બલિદાન જ
 કામ આવે છે. હું શુદ્ધ થવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું. તે શુદ્ધિમાં જોડાવા બીજા
 હિન્દુઓને અને હિન્દુસ્તાનનાં બધા સંતાનોને વીનવી રહ્યો છું. બાઈ નરીમાનને પણ
 ગોવધ દુઃખ દે છે. તેમને હું આ આત્મશુદ્ધિના યશમાં જોડાવા નોતરું છું.

ગુજરાતના અનુભવો

મને એટલા બધા અનુભવો થયાં કરે છે કે તે બધાનો ઉતારો કરવા જેટલો
 વખત નથી રહી શકતો. તેથી મારે ઘણુએ સુકી દેવું પડે છે. કાર્ય કરનારોઓનો લોભ
 મારી પાસેથી જેટલું થોડા કાળમાં મેળવી શકાય તેટલું મેળવી લેવાનો હોઈ, મને
 તેઓ લખવાની એકાન્ત કે શાન્તિ રહેવા જ દેતા નથી. તેઓની કંજુસાઈનો પાર
 નથી. મને પણ સેવાનો લોભ. જેટલી થઈ શકે એટલી કરી લેવી, જેટલું સમજાવાય
 તેટલું સમજાવી દેવું, એટલે મારા બધા અનુભવો હું વાંચનાર આગળ નથી
 સુકી શકતો.

આણંદ, રાસ, બોરસદ, હાલોલ, કાંલોલ, વેજલપુર, ગોધરા, સુરત, ઝોરપાડ,
 રંદેર—એટલી જગ્યાઓમાં હું આ લખતાં સુધી ફરી સુક્યો છું. દરેક જગ્યાએ
 શોકોના હતાહનો પાર નથી. દરેક જગ્યાએ સ્ત્રીપુરુષોએ મોટી સંખ્યામાં હાજરી

આપી છે. દરેક જગ્યાએ રેડીયાપ્રવૃત્તિ પધેલી જોઈ. લગભગ દરેક જગ્યાએ લોખંડે તિલક સ્વરાજ દંડમાં નાણા આપ્યા છે.

એક વિધવાનું દાન

આણંદમાં એક વિધવા જહેને પોતાની પાંચે સોનાની પચીમેક તોલાની પાટ હતી તે જ આપી દીધી. આ દાન એક વિધવા જાહેને સાત ઘણું કહેવાય. મેં તે જાહેનું નામ પૂછ્યું. તેમણે નામ આપવાની ના પાડી 'ધર્મ' અર્થે આપેલા પૈસા વિધે નામદામ કેવાં ? વધારે પૂજવાની મારી હિમ્મત ન ચાલી.

શરતી દાન

જોધરામાં મિસ્ત્રિ કોડાવાલા રિવાજ મુજબ સભામાં આવ્યા. તેમણે મને કહ્યું, 'તમારું જહું કામ મને પસંદ પડે છે, પણ તમારો અસહકાર મને પસંદ નથી. તમે લોર્ડ રીડિંગને તો જરૂર તક આપો.'

મેં કહ્યું, 'હું તો અવશ્ય જાહેને તક આપવા માશું છું છં-સાફ કરે' એટલે સહકાર જ છે. તમે જ તેમને સમજાવો કે પશ્ચાત્તાપ કરે, કરેલા ગુન્હાની હિન્દની માશી માગે ને છં-સાફ કરે. એટલે કંઈ તકગર ગ્રહે જ નહિ.'

'તમે મને કહો કે તમે તક આપશો. તમે તેમને સખશો કે જો તે છં-સાફ આપે તો તમે અસહકાર છોડશો ?'

મેં કહ્યું, 'તક મળ્યે હું જરૂર સખાશ. પણ લોર્ડ રીડિંગ એટલું જાણે છે.'

આ બધી જાહેને આવી શરત સાથે પચાસ રૂપિયા આપ્યા જાહેને એવી જ શરત કરી એટલા રૂપિયા આપે તોયે કરોડ રૂપિયા તુરંત ચક્ર શકે એમ હું માનું છું.

વ્યવસ્થા

જાહે જગ્યાએ વધતી જતી વ્યવસ્થા હું અનુભવી રહ્યો છું. પણ સુરતમાં વધારેમાં વધારે જોઈ. જ્યાં જાહે ત્યાં કોડિને પ્રથમથી જ સમજાવવામાં આવેલું હોવાથી એણે અવાજથી, એણી ધાંધલથી કામ ચક્ર શકતું હતું. કોડિને પ્રથમથી જ એતવણી અપાયેલી હોવાથી પૈસા પણ એકલા ચક્ર ગ્રહેલા હતા. સુરતની જાહેનેએ લીરાની વીંટી પણ દાનમાં આપી.

સંદેશના અનુભવ

સુરતમાં મ્યુનિસિપાલિટીએ માનપત્ર આપ્યું, ત્યારે સંદેશની મ્યુનિસિપાલિટીએ ના પાડી એમ જણાયું. જીવાનીઆ હિન્દુમુસલમાને તેમ છતાં માનપત્ર આપવાની હિમ્મત કરી; એક સંદેશીઓનું ને બીજું ખિલાફતનું. રસ્તા પણ શણગારેલા હતા. છતાં હું જોઈ શક્યો કે ત્યાંના આગેવાનો તે દૂર જ ગયેલા. એક બાળકોથી જતાવાય તેટલો હિત્સાહ તેઓએ બતાવેલો. મેં શ્રદ્ધા ઘણી માર્યા, પણ સંદેશમાં આવી સ્થિતિમાં હું પૈસા નહીં જા બેઠા કરી શક્યો. એક મુસલમાન ભાઈએ મારા હાથમાં પાંચ રૂપિયાની નોટા મુકી, એક બહેને પાંચ રૂપિયા આપ્યા ને દરરોજ એ કલાક રેડીયો ચલાવવાની ને હવે પછી પરદેશી કાપડ ન પહેરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. સંદેશના જોવા લૂખો અનુભવ તો મારી આખી મુસાફરીમાં ક્યાયે નથી થયો.

જીવાનવર્ગને નારીપાસ ન થવા મારી ભલામણ છે. તેઓએ માનપત્રની પેરવીઓ છોડી દેવી, ઉવરાણું કરવા જરૂર મથવું. સારા, મહેનતુ, નમ્ર જીવાન બહુ કરી શકશે. મધ્યમવર્ગ તેઓને પૈસા આપશે અથવા જીવને શ્રદ્ધા આવશે. જીવાન વર્ગના—મુસલમાન અને હિન્દુ—પુષ્કળ કામ એકસંપત્રી—એકદિલથી કરી રહ્યા છે એ મોટામાં મોટી આશાની નિશાની છે.

બે આમી

હવે લોકોને સ્વદેશીની પૂરી સમજ કે આવડ નથી એમ જોઈ છે. અત્યારે શણગારોમાં પરદેશી કાપડ, પરદેશી કાગળો વપરાવા ચાલુ છે. જો પરદેશી કાપડને બહિષ્કાર આ જ વર્ષે કરવો હોય તો આપણે દરેક બાબતમાં વિચાર કરવો જોઈશે. ઝીણામાં ઝીણી બાબતમાં પણ ધ્યાન દેવું જોઈશે. ધર્મ સમજીને પરદેશી કાપડને તિલાંજલિ દેવામાં આવે ત્યારે જ આપણે આ મહાન છતાં સહેલું કાર્ય કરી શકવાના છીએ. તેમાં દીલ પણ ન થવી જોઈશે. સમજીને સારા આપણી મીલનો માલ પણ પરદેશી જ છે. હમેશાં આપણે આપણી મીલના માલને અને પરદેશીને જોળણી શકવાના નથી. જેઓને સ્વદેશીના સંદેશો જ મળ્યો નથી એવા ગરીબોને સારા મીલનો માલ હોવો જોઈશે. ખરી સ્વદેશી એ જ કે જેમાં ૩ ઉપરની બધી ક્રિયા તે તે ગામ કે સંદેશમાં થયેલી હોય. જે સંદેશમાં આ પ્રમાણે યાય એ સંદેશની આજાદી વધવાની અને એ સંદેશ પોતાની સ્વતંત્રતા મેળવી લેવાનું. આવી સ્થિતિ લાવવાને સારા લોકોએ ખૂબ ધ્યાન દઈને પરદેશી કાપડને બહિષ્કાર કરવાની જરૂર છે.

ખીજી ખામી હજી દુલ્લેના હાર આપવાનો શોખ નથી જતો એ છે. દુલ્લેના હાર આપવાથી હું કંશે શયદો નથી જોતો. અસંખ્ય નકામા જાય છે. અત્યારે આપણી પામે એમ કેંકી દેવાના પૈસા જ નથી. હાર માત્ર સૂતરના જ હોય. સૂતરની ઉપર અનેક કળા કરીને હાર બનાવી શકાય; સૂતરને અનેક રીતે ગૂંથી શકાય. સૂતરની ઝીણી સાકળાઓ કરી શકાય. કેવળ એમ ને એમ ઝીણું સૂતર કાંતી તેની આટીને હાર આપવો એમા બહુ પ્રેમ અને વિચાર છે. જેને સૂતરના હાર મળે એ તેનો સદુપયોગ કરી શકે છે. એવો સમય આવી રહ્યો છે કે જ્યારે સૂતરના હાર ગરીબોને આપી દીધા હશે તો તેઓ તેનો ઉપયોગ કરી લેશે. પુષ્પમાળાનો ઉપયોગ કોઈને નથી, અને નકામા દુલ્લે બગાડવા એ તો ગુસ્તાન જ ગણાય.

કામ, કામ ને કામ

જો આપણે આ જ વર્ષમા સ્વગજ લેવું હોય તો આપણે માત્ર કામમાં જ રોકાઈ જવું જોઈએ. તમારા, સરઘસો વગેરે જેટલે દરજ્જે લોકોમાં ચૈતન્ય રેડવાને સારું જોઈએ તેટલે દરજ્જે ઠીક છે. પણ જ્યાં ચૈતન્ય આવી ગયું છે ત્યાં તો મૂંઝે મૂંઝે કામ જ કરવાનું છે. હમેશા પૈસા એકઠા કરવા, હમેશાં સૂતર કંતાવવું, રેડીયા નવા તૈયાર કરાવવા, જે ઘરમા ન હોય ત્યાં દાખલ કરવા, ખાદી સંધરવી, જ્યોત્સે ઉપયોગ સારું ન થયું હોય તેમને વીનવવા; દારૂનિષેધના કામમા ઉત્સાહીને ખરાવવા. આમ કોઈ ને કોઈ સ્વગજના કાર્યમા જ પોતે રોકાઈ પ્રત્યે ખરાવવી જોઈએ.

નાંધ

‘નવજીવન’ની ભાષા

ન’ની એક ખારસી બહેને, એક ખારસી લાઈએ અને બીજાઓએ ‘નવજીવન’ની ભાષા ઉપર ટીકા મોકલી છે. ‘નવજીવન’ની ભાષા સાદી રાખવા હમેશાં પ્રયત્ન થાય છે. હું મારું હું કે ‘નવજીવન’નું ક્ષેત્ર, ભાષા સુધારવાનું કે તેમાં કઠિન શબ્દો દાખલ કરવાનું નથી, પણ સાદામાં સાદી, વધુમાં વધુ માણસો સમજી શકે તેવી ભાષામાં વિચારોનો પ્રચાર કરવાનું છે. એમ છતાં બધા લેખકો એ જ હુદ્દેયથી નથી લખતા. બધાને પોતપોતાના શબ્દો વાપરવાની ટેવ પડે છે. તેથી હમેશાં સાદી ભાષા ‘નવજીવન’માં નથી વપરાતી એ હું પણ જોઈ હું ધરાપૂર્વક ભાષા કાઢી કરવાનો પ્રયત્ન નથી હોતો એટલી હું ટીકાકારોને ખાતરી

આપવા ઈચ્છું છું ધરાશે તો સાંપા સાતી રાખવાનો જ રહેશે. દીકાકારાનો દીકાને સાર આભાર માનું છું. સંસ્કૃત શબ્દો બોલ્યા વપરાય એવો પ્રયત્ન જરૂર કરીશ. મને ખબર છે કે ધણી મુસલમાન ભાઈઓ ને પારસીઓ 'નવજીવન' વાંચે છે ધણી બહેનો ને અધરા શબ્દો ન સમજે તેવી વાંચે છે. તેમને સાર 'નવજીવન'નું વાચન સહેલું કરવું મારો ધર્મ સમજું છું.

તા. ૧-૫-૧૯૨૧

ગુજરાતીઓને—

મહાન સિન્ધુ નદીના તટ પર સવારના પહોરમાં એક ઝાડ તળે હું એકાન્તમાં બેઠો છું. ઝાડોમાં પક્ષીઓ ગુંગરવ કરી રહ્યા છે એ ત્રણ સ્વયંભેવકો સિવાય કોઈ નજરે નથી આવતું. ફરથી કોટરીનો પૂલ એક તરફ નજરે પડે છે. બીજી તરફ પાણી સિવાય કંઈ જ જોતો નથી. સામે કાંઠે ઝાડો અને છટાછવાયા ધરા જોઈ છે. નદીમાં એ ચાર નાના હોડકા કાગ વિનાના સામે કાંઠે પડ્યા છે. મધુર પવન ચાલી રહ્યો છે ને તે પવનને લઇને પાણી ધીમું ધીમું ડહાળતું મંદ ગાન કર્યા કરે છે. તકકાથી પાણી અને રેતી સુવર્ણ સમા દીપો રહ્યા છે. પ્રેમના પાશથી સિન્ધી ભાઈઓએ મને ચોમેરથી બાંધી લીધો છે.

આજ મોમવારનો દિવસ છે એટલે મારે સાર તેઓએ એકાન્ત ને શીતળ સ્થાન શોધી મને ત્યાં મુક્યો છે. મને કોઈ કંઈ છે કે મેં બધું ત્યાગ કર્યો છે ત્યારે હસવું આવે છે. જે સુખ, શાન્તિ અને આનંદ હું અનુભવી રહ્યો છું તે ભાગ્યે કોઈ ચક્રવર્તીને મળતાં હોય. મારી માન્યતા છે કે ચક્રવર્તીને એ શાન્તિ સંભવે જ નહિ. રાજપાટનો બોલે જ તેને કચરી નાખે. મન એ જ બન્ધ અને મોક્ષનું કારણ છે એનો હું પૂર્ણ અનુભવ લઈ રહ્યો છું.

આ પ્રેમની સાથે હું ગુજરાતનો તાન્ને પ્રેમ સરખાવું છું ત્યારે મને એમ જ જણાય છે કે મને તો બંને સરખા છે. બધા જાણે છે હું કેમ જાણે ગુજરાત જોઈલો જ પ્રેમ અનુભવતો હોઈ નહિ ! કેમકે હું સિન્ધને પણ મારો જ દેશ માની શકું છું, સિન્ધીના સુખદુખમાં પણ તેટલો જ ભાગ લઉં શકું છું. સિન્ધને બોલે ગુજરાતનો લાભ સ્વપ્ને પણ નથી ઈચ્છતો. પણ ગુજરાતના દોષો સિન્ધ ન શકે છે એવી કાળજી મારો દેશપ્રેમ અને મારો ધર્મ મારી પામે રખાવે છે. જેમ

ગુજરાતને અર્થે સિન્ધને તુકસાન પહોંચે એ દુઃ કદી પસંદ ન કરે તેમ જ મને પરદેશને વિષે રહે છે. પરદેશને તુકસાન પહોંચાડીને દુઃ હિન્દુસ્તાનને લાભ પહોંચાડવો એવું ન કરું. આ જાવનાને જ દુઃ ખર્ચે સ્વદેશભિમાન માતું હું.

પણ માફ સ્વદેશભિમાન જેટલું વિશાળ છે તેટલું જ સંકુચિત છે. આખી દુનિયાના કલ્યાણને વળગવામાં મને રસ આવતો જ નથી. મને તો મારો દેશના કલ્યાણમાં જ રસ આવે છે. દેશના બધામાં હું જગતનું બેધું બેઠું છું. મારો વર્ણાશ્રમધર્મ મને શીખવે છે કે હું યુગેપમા જન્મવાને બદલે બારતવર્ષમાં જન્મ્યો એમાં કંઈક અર્થ હોયો બેઠ્યો. પ્રત્યેક માણસ દેવાદાર જન્મે છે. તેનું લેણું હોય તો તેનું તેને જાન પણ નથી હોતું, ન હોતું બેઠ્યો. જે વેપારી પોતાનું ઉધાર ખાતું તપાસી લે છે તેને જાને પાસાની શીકર જ નથી કરી પડતી. જે પોતાની કરજ શીખે છે તેને તેના હક પોતાની મેળે જ મળી રહે છે.

માફ સ્વદેશભિમાન માગ દેમની કરજ શી છે તે તરજ જ માફ ખ્યાન બેઠે છે. માફ ગુજરાતી તરીકેનું અભિમાન ગુજરાતીની હિન્દુસ્તાન પ્રત્યે શી કરજ છે તે જ સૂચવે છે. જો આ વિચાર ખરો હોય, જો ગુજરાતી બાઈબલેનો તે કબૂલ ગણતા હોય તો ગુજરાતીઓને પોતાની કરજ તો જાણમાં જ છે.

ગુજરાત એકદુઃ આ જ વર્ષમાં સ્વગુજ મેળવી શકે છે. દરેક માણસ પોતા પોતાનું સ્વરાજ મેળવી શકે છે. ગુજરાતનું દરેક ગામ પોતાનું સ્વરાજ મેળવી શકે છે. ને સદુ પોતપોતાનું મેળવના હિન્દુસ્વરાજ મેળવવામાં પોતાનો પુગ ફાળો બરી દે છે.

જો પોતાને બાંને આવતું જ આપીને બેસશે તે કંઈનું ગણાશે. સ્વરાજની ચરત એ છે કે સદુ પોતાને બાંને પડતું આપે એ બસ નથી, પણ સદુ પોતાનાથી બનતું આપે એ બસ છે. જ્યારે સદુ સર્વનો બોલો હાલવા તૈયાર થાય ત્યારે જ બધાનો બોલો શો પડતો વહેંચાઈ જાય, કેમકે સદુની શક્તિ સરખી નથી હોતી. અને આવી રિયતિમાં સદુ હિસાબે આવતું જ કરીને બેઠી રહે તો ગરીબ કચંગાળ જાય ને સાદુકાર કચરી નાંખે.

હિન્દુસ્તાનની વત્તી બત્તીસ કરોડની છે. એક કરોડ રૂપિયા આપવા—એક કરોડ—એટલે જાણુ દાંડ બે પૈસા આપવા. જો કરોડપતિ બે જ પૈસા આપીને બેસી રહે તો કંગાળની વત્તી, બાળકોની વત્તી, સૂઝાંખાંજાંની વત્તી, કાંડની વત્તી કોણ આપે ?

સાધા દિસામ જ એ છે કે કરોડપતિએ બધા બોલે બપાડવાની ટુનિ ગાખની જેને
પણ મન્યું તે થાય આપે

૬ દિસ ૫ ગણુવાની આ ગીત પ્રમાણે ગુજરાતે પેતાનો દિસામ કયો જોઈએ
ગુજરાત દસ લાખ રૂપિયા નહ તમા જ એકલ કહે તો તે વધારે પડતું નથી જ.
આ ગણુતરીમાથી હું બહાર વસતા ગુજરાતીઓને અલગ નાખુ છું ૫ ગાળામા વસતા
ગુજરાતીઓ બને ગુજરાતને ધન મોકલે, પણ તેમણે જગાળને પેતાનો ફાળો આપવો
જ નોંધ્યે. મદ્રાસમા વસના ગુજરાતીઓએ મદ્રાસની મેવા કરવી જ નોંધ્યે જ્યાથી
ગુજરાતીઓ ધન મેળવે ત્યા તેમણે પોતાની કમાણીનો સોગો બાળ ખચ્યો એ
તેમની ને હિન્દુસ્તાનની મળ્યનાને શોભા છે આ પ્રમાણે વિચાર કરીને જ હું ગુજ-
રાતને સાડ દસ લાખ રૂપિયા ગણુ છું

આ ગણુતરીમા મે મુમઢને પણ અતમ ગણુ છે. મુમઢમા વસનાગ ગુજરાતી
ઓએ મુમઢમા ભાઈ ફાળો આપવો જ રહ્યો છે મુબઈ માટેની મારી આશાને
વિશે દુ હવે પડી લખવા ધાકે છું અત્યારે તો ગુજરાતમા વસતા ગુજરાતીઓમાથી
દસ લાખની ગણુતરી કરી ગયો .

આટલી વઢમ કે એથી વધારે કે આઠી એકી કરવાનું વહેવાર પગલુ એ છે
કે દરેક જુદાના ને દરેક દેશી મળ્યના કામદારોએ મધાસકિત શાળાનો બોલો ભાષે
બપાડી શેવે.

એ જ પ્રમાણે મદ્રાસમાના સમાસંગો છે જ્યા વધારે જન્યુતિ ત્યા વધારે
સમાસદાની આશા હોવી જોઈયે. સુગત નડિયાદ જેવા ભાઈ જન્યુત શહેર પેતાનો
માત્ર દિસામે આવતો જ ભરીને સન્તુષ્ટ રહે તો હાથ આમેલી બાછ બોઈ
જેસીપે જે ગામેમા ભારે જન્યુતિ થયેલી છે ત્યાને સાડ તો ૫ જરૂર એવી આશા
ગણુ કે ત્યાના દરેક ૨૧ વર્ષની છપરના સ્ત્રી, પુરુષ ઢેક, બગી, હિન્દુ, મુસલમાન,
મદ્રાસમાને ચોપડે ચડે. જો કેાઈ મરીમ માણસ પામે ચાગ આના ન હોય તો
તેનો પડેશી તેને તેવ્યા પૈસા આપે ને નામ નોધારે

જે દિસામ નામનો તે દાખનો છે, તે જ કે નીધાનો છે. જ્યા વધારે કાર્યદક્ષતા,
વધારે સમજ, ત્યા વધારે રેંટીયા દાખન થવા જ જોઈયે એમ એટ્લીજને પૂરી
સહાય કરનાથી જ આપણે જૂત માસ મુધીમા આપણી નાનકડી, સરળ ને બધાને
સમજ શકાય એવી થોજના અમલમા મુખી સદરુ

જોકે યોજના સહેલી છે, જતાં આપણે આળસમાં રહીએ તો જરાયે પાર પડે તેવી નથી બધા કાર્ય દગનાગ પ્રામાણિકપણે હમેશા યથાશક્તિ કામ કરે તો જ યોજના પાડ પડે. આ યોજના આપણી પરીક્ષા છે, કસોટી છે, સ્વરાજની લાયકાત મેળવવાની પ્રાથમિક કેળવણી છે. પણ તે કેળવણી આપણને એટલે લગી પહોંચાડે છે કે જે આપણે આ પરીક્ષામાં પસાડ ચક્રયે તો બાકીની કેળવણીને સારૂ માણ્યે જ ત્રણ માસ બેઠ્યો કેમકે આ પરીક્ષા આપણને આત્મવિશ્વાસ, હિંમત ને બળ આપનારી છે.

ગુજરાત પોતાનો ધર્મ પૂરેપૂરો બજાવે એવી મારી હમેદ છે

ગુજરાતની બહેનોમાં આવેલી ભગૃતિથી દુ અક્તિ થયો છું તેઓના હાથમાં બહુ સત્તા છે, સ્વરાજ મેળવવાની યોજનામાં બહેનોનો ભાગ મરદોના જેટલો જ બંધે તેથી વધારે છે, બહેનો પોતાનો બાળ પૂરો બજાવે પોતાના, ગુજરાતના ને હિન્દના ઈર્ષિ ને ધર્મ હજી વળ કરે એવી મારી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના

મારી નોંધ

હડતાળોનું સોંધારત

૩

હડતાળોનો રાફડો ફાટ્યો જણાય છે તેમાંયે દરેકને હદ વાળી છે એમ માસમાં પાંચ હડતાળો કોઈ જેવ જાય તો હડતાળ, કોઈ જેવમાંથી છૂટે તેવે હડતાળ, ગવર્નર આવતાયે હડતાળ ! આમ હડતાળો યાજવાથી હડતાળની કિંમત તદ્દન જતી રહે છે મારે મન હડતાળ એમ ખવિત્ર અને બળવાન સાધન છે બારે ધાર્મિક પ્રસંગે હડતાળ હોય, અથવા પ્રભની લાગણી ધણી ટીવ હોય ત્યારે તે દર્શાવના હડતાળ પગાય દરેક પ્રસંગને ધાર્મિક સમજ અથવા દરેક વખતે લાગતી ટીવ બતાવી હડતાળ પાળીએ તો ધાર્મિકતાનો ને લાગણીની ટીવતાનો આક્ર દબકો જ થાય સત્યામદ સપ્તાહની હડતાળ વિના તો ન જ ચલાવી શકાય એવું મને ન જણાય હત તો હું આ હડતાળના સોંધારતની મોસમમાં તેનો ભાવ વધારે ઉતારવામાં સાધનમૂલ ન જ યાત મારી હમેદ છે કે હિન્દુસ્તાનમાં દરેક જગ્યાએ હવે હડતાળ જવલ્યે જ યાજવામાં આવશે સારામાં સારો ઉપાય એ છે કે મહાસભા અને ખિલાફત કમિટીએ મસલત કરી બહેનોનાનું ન લડયું હોય ત્યાં જ ન હડતાળ યાજવી જ નહિ

જેલ મહેલ

વળી કેઈ જેલ ભય ત્યારે હરતાળ પામી એ તો આપણી નંખાઈની નિરાતી છે. જેલો તો આપણે ભરી દેવી છે. દબરો જેલ ભય ત્યારે જ છૂટકાં થવાનો સંભવ છે. જુલમી રાજ્ય તણે સારા માણસને સાફ જેલ એ જ ધણે ભાગે પવિત્ર સ્થળ છે. જેલ એ આપણી સ્વતન્ત્રતાનું સ્થળ છે. કેવળ નિર્દોષ માણસો જ્યારે જેલમાં ધણી સંખ્યામાં જશે ત્યારે સ્વરાજ નજીક જ સમજાવું. આ રાજ્યની અંદર જેલને જો આપણે આપણું સ્વાભાવિક ધર બનાવવા માગતાં હોઈએ તો તેવે પ્રસંગે હરતાળનો કરો અર્થ જ નથી રહેતો. જ્યારે આપણે ખરેખર જેલનો ભય હોય તો હશે ત્યારે સરકાર જેલમાં મોકલવાનું ભૂલી જશે. જ્યારે આપણે ઘોર અત્યાચારોને પણ હસતે મોટે સહન કરશું છતાં જે નહિ ચાલીયે, 'યુનિયન ભેંક'ની પરાણે સલામી નહિ કરીયે, નાકો નહિ ધસાડીયે ને હાથરસાદીની સાથે ઘસા રહી ગોળીઓના ધા પાંક નહિ પણ છાતીમાં ઝીલશું તે જ દહારે સ્વરાજ છે; કેમકે એમાં ખરી વીરતા છે, એ જ ક્ષત્રિયતા છે. ક્ષત્રિયતા કેળવવા સાથે પુછ શરીરની જરૂર નથી, પણ મનજીવ, નીરર દલની જરૂર છે. કૂરતા, કઠોરતા એ ક્ષત્રિયતાનો શુભ નથી, પણ સહનશીલતા, દામા, દયા, ઉદારતા, અપસાયનમ્ (પ્રહમાંથી ન નાસકું) અને ગોળીના વરસાદ વરસતા હોય ત્યાં પણ અડગ રહી નિભર્યાં પછે ઘસા રહેવાની ગતિમાં ક્ષત્રિયતા છે. શુદ્ધ ક્ષત્રિય મારતો નથી, પણ પ્રહાર પોતાની ઉપર ઝીલે છે નાનકડાનો મદન્ટ ક્ષત્રિય ન ગણાય; તે જુની ગણાય. લઘુમનસિંહ ને દલીપસિંહ શુદ્ધ ક્ષત્રિય હતા. આ ક્ષત્રિયતા એક દુર્બળ અર્થજ બાળકમાંયે હોઈ શકે શાન્તિમય અસહકાર એ ક્ષત્રિયતાનો શુભ કેળવવાનું સાધન છે. છમામ હુમેન અને હસન ક્ષત્રિય હતા તેઓની ઉપર જુલમ કરનાર નહીંમ હતા બાળ પ્રહાર ક્ષત્રિય હતા. દિરુચકશિષુ રાક્ષસ હતા ક્ષત્રિયતા અન્ય વર્ણોમાં હોય જ નહિ એવો વર્ણાશ્રમનો અર્થ નથી આરે વર્ણમાં તે ગુણ હોયો ભોલ્યે, પણ ક્ષત્રિયજાતિમાં તે પ્રધાનપદ ભોગવે અને તે શુભ કેળવવાનો તેનો ખાસ ધંધો રહ્યો. પણ જે ક્ષત્રિયજાતિમાં જન્મી પોતાનું પશુબળ નિર્બળ ઉપર તાપડે તે ક્ષત્રિય નહિ પણ અક્ષત્રિય, રાક્ષસ કહેવાય દિન્દિમાંથી ક્ષત્રિયવટનો લગભગ લોપ થયો છે, તેને ફરી કેળવવી એ શાન્તિમય અસહકારનો હેતુ છે.

અસહ્યતા

કરાંચીમાં જે પત્રિકા ના. ગવર્નરની મુવાકાતને વખતે છોપવામાં આવી હતી તે મને મળી છે. તેમાં આ વાક્યા છે: 'સવારને રોજ ગવર્નર આવવાનો છે; તેના સરથકમાં સામેલ થાઓ નહિ. ખૂનખૂંદો જોઈએ તો ફરમાન છે કે હમણાંની સરકાર સાથે કોઈ પણ દિલ્લવાસીએ સામેલ થવું નહિ. સોમવાર ને ગરમી તારીખને રોજ હરતાળ કરી સરકારને બતાવી આપો કે અમારે સ્વરાજ ભોલ્યે છે. બધો કામધંધો બંધ કરી પ્રાર્થના કરો કે આપણને એ વર્ણની અંદર સ્વરાજ ભોલ્યે છે.' અસહકારી અસહ્ય ન થાય હોવાને

ને માન આપણે હવે પણ પસંદ આપવા માગીએ છીએ તે માનના સારો આપણે ન જ
 છોડીએ. આપણને મુબજતા ગવર્નરની ભલ સામે કે એના હોદ્દા સામે અસહકાર નથી.
 આપણે અસહકાર આખી રાજ્યની વિની સાથે છે. જ્યારે અમુક સૂબા પોતાના સૂબા
 એવા આવે ત્યારે તેની સામે આપણને કંઈ ખોલ કહેવાનું ન હોય તોપણ આપણે હડતાલ
 નાખીએ એ નિરર્થક છે; તેને વિષે તોછડાપણે જાણીએ તે અસંભવતા છે. આપણે જલિયાંવાલા
 બાંનેની કાલ ચલાવનારને પણ તેને પૂરે નામે જાણીએ છીએ; 'જનરલ' ડાયર કહેતા
 હતા નથી ગાંધી, પાનવાનું કારણ નથી. બાવાનો રૂદ સમ્મતા છેડે તે અસહકારી પોતાના
 સાન્નિત્ય નિયમનો ભંગ કરે છે.

બતાવણું કેને ?

મદાસભાનો હુકમ દરેક પ્રસંગે હડતાલ પાડવાનો નથી છતાં ઉપરના બહેરનામાના
 આસાસ એવા અપાયો છે કે મદાસભાનો તેવો હુકમ છે. હડતાલ પાળી આપણે સરકારને
 શું બતાવવું હોય ? આપણે તે સ્વરાજ આપણી શક્તિ વડે મેળવવું છે. આપણે હડતાલો
 પાળીને સક્તિ મેળવી ગળીએ તો ભર પાળીએ. આ પ્રસંગે તો બહેરનામું જ સચવે છે કે
 આપણી હડતાલ સરકારને કંઈક બતાવવાની હતી સરકારને બતાવવાનું આપણને જ્ઞાનમાં
 આવ્યું છે. અથવા ને બતાવવાનું છે તે તો આપણું સંબંધિત કાર્ય. તે શું છે એ મદાસભાને
 સચવું છે.

મારી પ્રાર્થના

અન્યત્ર પરિવર્તને સમયે મેં ને પ્રાર્થના કરી તે વિષે લખતાં એક સળંગ લખે
 છે કે તેનું રહસ્ય તે નથી સમજી શકેલ. મારું જાણુ બરોબર છપાયેલું છે કે નહિ તે હું
 નથી જાણુ. મારી પ્રાર્થના આ છે: મને મોક્ષ ન પ્રિય છે. મારો બધો પ્રયાસ આ જ
 જન્મારે મોક્ષ મેળવવાનો છે. હું અસહકારની બંધી ચળવળમાં પણ તે જ કારણે પડ્યો
 છું. છતાં જો હું મારો મનોરથ આ જન્મે ન સાધી શકું ને આપણે અસ્પૃશ્યતાના પાપમાંથી
 હલ્તુએ મુક્ત ન થયા હોઈએ તો હું પ્રજા પાસે બીજી જન્મ અનુભવને ઘેર છાકું કે નથી
 હું તેમનાં દુઃખોનો પૂરો અનુભવ લઈ ને તે જાણું કરવા બારે તપશ્ચર્યા કરું. હું મારું
 હું કે ને દયાધર્મ હું વૈષ્ણવ તરીકે શીખ્યો છું, જેનું પાત્ર મેં તુલસીરામાયણમાંથી મ્યું
 છે તે મને એ જ પ્રાર્થના શીખવે છે. અન્યજેની ઉપર હિન્દુ ધર્મને નામે થતો અત્યાચાર
 મને અસહ્ય છે, દરેક હિન્દુને તે અસહ્ય હોવો જોઈએ.

૧ ગાંધીજી સુજરાતમાં

જૂનો છલો.

સાગરમતીથી તા. ૧૫મી ને શુક્રવારે નીકળ્યા. જોરસદ જવા માટે ખંભાત લાંબનમાં હું ખડે એટલે આણંદ સ્ટેશને થોડો વખત મળ્યો. તે દરમિયાન આણંદમાં એક નહેરુ માં કરી. તેનો અનુભવ ગાંધીજીએ પોતે આપ્યો છે. ત્યાંથી જોરસદ થઈ અને અયડોતો ત્યાં રાસ ગયા કારણ ગાંડાને રસ્તે અને મોટર લઈ ગયા હતા. રાસની આ ગાંધીજીની કેમી મુલાકાત ન હતી. ખેડા જીલ્લાની સત્યાગ્રહની લડતમાં આ રાસ ખાતે બહુ આગળ હતો ભાગ લીધો હતો. તે વખતે ગાંધીજી બેએક વાર ત્યાં ગયેલા. સત્યાગ્રહની લડત ત્યાં થયા પછી ન્યારે ગાંધીજીએ સૈન્યમરતીનું કામ ઉપાડ્યું ત્યારે રાસ ગામ તરફથી ફો આશા રાખીને તેઓ ત્યાં ફરી ગયેલા, પણ તે વખતે તેમને ત્યાંથી નિરાશ થઈ હતા જરૂં પડેલું. આ પ્રસંગને ઉદ્દેશીને તેઓ બાલ્યા તે ટાંકવા જેવું છે :

ખાનદાનીની તાકાત

“સરકારને તેની મુશ્કેલીને વખતે મદદ આપવાની એ પ્રભને એક વખત સલાહ આપી હતી, સલ્તનતની નીચે આપણે હડો મેળવવા દોય તો આપણે આપણી ફરજ દેલી અદા કરવી જોઈએ એમ એ કહ્યું હતું. અને તેથી ખેડા જીલ્લાની લડત પૂરી થઈ તરત લોકોને સૈન્યમાં ભરતી થવા સમજાવવા હું આવ્યો હતો. હું સિપાહીગીરી ત્યાં તૈયાર થયો હતો. તે માટે મને અત્યારે જરાયે મલાલાપ થતો નથી. તેથી તો હું કોમને યતો જ થયેલો જોઉં છું. સિપાહીગીરી કરવાના આપણા કાર્યથી આપણે આપણી ખાનદાની તાકાત. તે માટે મને દિલગીરી નથી થતી. દિલગીરી માં એટલી જ થાય છે કે ખેડા જીલ્લાના દિગ્મનવાન અને દૃઢ પાટીદારો તથા કોમરો પાસે હું ન્યારે ચાલ્યો ગયો. તારે સિપાહી બનવા માટે થોડા જ તૈયાર હતા તેનું કારણ સરકાર તરફની તેમની તશાહ કે અણુવિશ્વાસ ન હતું, પણ તમારી ઝોળી દિગ્મત એ હતું. તમે મરવા તૈયાર હોતા. તમને કોઈને સાર કે સરકારને સાર મરજું નહોતું મમતું. પરંતુ અત્યારે તો યુગ બદલાયો. હું અત્યારે સરકારની સામે ગયો છું, એ સરકારની સિપાહીગીરી કરવામાં હું અધર્મ ભળું છું, તેના પ્રત્યે મને સંપૂર્ણ અવિશ્વાસ આવી ગયો છે. તે વખતે હું આ સરકારને હામી નહોતો કહેતો, પણ આજે હું આ રાજ્યને રાક્ષસી રાજ્ય ગણવા સંપૂર્ણરાજ્ય છું છું. જે અનન્ય ભક્તિથી હું ખેડા જીલ્લામાં ચેલેલ ધૂમી રહ્યો હતો અને મારી તાકાત રહાર મટિ ખર્ચતો હતો તે જ મારી તાકાત—મારી ખાનદાનીમાં મેળવેલી તાકાત—હું ત્યારે તે સરકાર સામે વાપરી રહ્યો છું, કારણ કે સત્ય દોષ તે કરકું તેવું જ નામ ત્યાંમદ છે.”

તાલીમની કરામત

રાસમા સભા પૂરી થયા બાદ વિવેક સ્વરાજ ફાળા માટે ઉધરાણું થયું તે લઈ અને તરત બોરસદ પાછા વળ્યા. ગાંધીજી બોરસદમાં તે રાત ગાજરો એમ ધારી ત્યાંના લોકોએ પણ સભાઓ ગોઠવી હતી, પરંતુ રાતે જ ગોધરા પહોંચતું એમ નક્કી કરેલું એટલે એક જ સભામાં બધું પતવી નાંખવાનું હતું. રાસ જતી વખતે બોરસદથી પસાર થયેલા તે વખતે રરતા ઉપર લોકોને ઉભવા કરવાની ઠીક વ્યવસ્થા બેવામાં આવી ન હતી, વળી સભામાં પણ બરાબર સાગિત અને વ્યવસ્થા ન હતી. ગાંધીજીએ તેને ઉદેશીને કહ્યું:

“બોરસદમાં હું પહેલાં (જેણે જીલ્લાની લડત વખતે) આવ્યો ત્યારે મને સંજ્ઞતા નહોતી મળી, પણ હવે બોરસદમાં જાગૃતિ આવી છે. જાગૃતિની પહેલી નિરાની એ છે કે આપણામાં સભાઓ ચલાવવાની, સરઘસોની વ્યવસ્થા રાખવાની શક્તિ આવે. તેને સાર તાલીમ જોઈએ. અગ્નિ અથવા પાણીના ધોધનો કાંઈ કરામત કર્યા વિના જેમ ઉપયોગ ન થાય તેમ તાલીમ વિનાની જાગૃતિ પણ નકામી છે. જાગૃતિની પ્રથમ શરત એ છે કે જ્યાં જો વખતે હોઈએ તે સ્થળ અને સમયનો ધર્મ આપણે સમજી લઈએ”

હાલોલ પરિપક્વ

રાતે બાર વાગે અને ગોધરા પહોંચ્યા અને બીજે દિવસે હાલોલમાં તાલુકા પરિપક્વ હતી તે. માટે સવારે હાલોલ જવા નીકળ્યા. ગાંધીજી આ પરિપક્વના પ્રમુખ હતા હાલોલની વ્યવસ્થા બોરસદ અને રાસને સુકાળલે સારી ગણાય. સ્વાગત મંડળના પ્રમુખનું કાપણ બહુ જ દુર્લભ હતું. દોઢ કે બે મિનિટ ચાલ્યું હતો. એ પણ સાં જ ગણાય, કારણ વાદયુગ ગયો છે એની એ નિરાનીરૂપ હતું. પરિપક્વના પ્રમુખને ચાંદ આપવાનો ચિરસ્તો છે, પરંતુ ગાંધીજી બેવાને ચાંદ આપવા કરતાં સિક્કાની કોથળી આપવી એ ત્યાંના વ્યવસ્થાપકોએ દુરસ્ત ધાર્યું.

લેટમાં જવું

કોંઈથી આપવાનો વિચાર તો સારો જ ગણાય, પણ કેવી કોથળી આપવી જોઈએ એ બેવાના વ્યવસ્થાપકો ચાતરી ગયા. ખાસી સુરતની સાદીનની એક કોથળી તૈયાર કરાવી હતી. તે ઉપર ફેંદીયાનું ચિત્ર તથા સ્વરાજ એવા અક્ષરો કસળથી કરેલા હતા. અંદરનું અસ્તર જ ખાદીનું હોવાનું કહેવામાં આવ્યું હતું પણ તેજ ખીલના સુતરના વણાટનું નીકળ્યું ! તેના ઉપર ટીકા કરતાં ગાંધીજીએ જણાવ્યું:

“મને તો ખાદીના રાણગાર, ખાદીની જ લેટ અને ખાદીના ચાંદ હોય પરંતુ જો વસ્તુ મને આપવામાં આવી છે તે સ્વરાજની નિરાની નથી. આપણને આજે જ સ્વરાજ નથી મળેલું તેનું કારણ આમાં જોઈ શકાય છે. પોતાને એક જેદત તરીકે, એક વલુદ્ધ તરીકે અને અત્યારે એક લાંબી તરીકે જોગબાવતા માણસને તમે પ્રમુખ નીમ્યો છે, અને તેને આપી છે આવી કોથળી ! તેમાં નથી કોથળીઓનો સાર, નથી ચાંદીનો સાર કે નથી

સોનાનો બાર. તમે તો મને ખાલી કોણી આપી છે. અને તેમાં વિરોધ શુંહો તો એ છે કે તેની તમામ વસ્તુ પરદેશી છે.” સભામાંથી એક બાઈએ તે સ્વદેશી છે એવા બચાવ કર્યો તેના જવાબમાં ગાંધીજીએ જણાવ્યું: “તેનો રંગ પરદેશી છે, તેનું સૂતર પરદેશી છે, રેશમનો ધાગો પરદેશી છે. પછી સ્વદેશી શું છે? હું સ્વદેશીનો નાયક હોવાનો દાવો કરું છું, એટલે તેની પરીક્ષા કરવાનો શુભ મારામાં હોવો જોઈએ. મારી સ્વદેશીની વ્યાખ્યા તો એવી સુંદર છે કે તેમાં આપણને કોઈ જ પછાતી ન રહે. દાંડોલતું સ્વદેશી એટલે દાંડોલ-માં જ બનેલું. હિન્દુસ્તાનના ખાદીના જાગતું દાંડોલને દરામ હોઈ જોઈએ. આપણે સહુએ સ્વાશ્રયી બનવવાનું છે. સહુએ સર્વોપરી બનવાનો પ્રયત્ન કરવાનો છે. આપણે એકબીજા સાથે આ બાબતમાં વધારે ને વધારે એકત્રી થઈશો કરશું ત્યારે આપણને સ્વરાજ મળશે. એ જ સ્વરાજની ચાત્રી છે.”

મહેમાનગતમાં વિવેક

રાહેરમાં કરેલા ચણગાર વિરે જોલતાં તેમણે જણાવ્યું:

“આ રાહેરના ચણગાર મારાથી સલા નથી જતા. ચણગારમાં એક તમ્બુ પાત્ર પરદેશી કાપડ ન હોઈ જોઈએ. તેને બદલે અહીં તો ઠેર ઠેર પરદેશી કાપડો લટકાવેલાં છે. બધી કાપડપતાકાઓ પરદેશી છે. તેના રંગ બધા પરદેશી છે. માટે આ ચણગારને ચીંચરા સમાન સમજાવો.” આપણે ચણગાર તો મહેમાનને ખાતર કરીએ બીધે, તો પછી વિવેકની ખાતર, મારી મર્યાદાની ખાતર પણ મને જે મને તે તમારે કરવું જોઈએ હવે. દરેક વસ્તુ સમજીને વિચારપૂર્વક કરશું તો જ સ્વરાજ આમજ આવશે. અહીં સ્વયંસેવકો ફરતા દેખાય છે તેમણે છતનાં અંગ્રેજી છતનાં કોટપાટણ પહેર્યાં છે. સ્વરાજના સ્વયંસેવકો પાસે છત કેવું? તમે નથી ખાતીનું ખર્ચ ન કરી ચકતા હો તો તમારા આ છતને બદલે અહીં આપવા હું તૈયાર છું. મારી પાસેથી ખાતી કેમ લેવાય એમ તમને લાગવું હોય તો હું તો તમને લંગોટ પહેરીને સ્વયંસેવા કરવાનું કહેવા તૈયાર છું અંગ્રેજી જેવાં વસ્ત્રો પહેરીને જ સેવા થઈ શકે એવું નથી. હોશી ઉપર તમારે પ્રેમથી, સહવર્તનથી અસર પાડવાની છે. ને વિદ્યાવતી પાટલનથી હોશી ઉપર અસર પાડવાની હોય તો તેનો ત્યાગ કરો. સ્વરાજ મેળવવા નીકળેલાં હિન્દી તરીકેના આપણા મરતબા ખાતર પણ એ પોષાકનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. હું તો સ્વયંસેવકોને સ્વરાજ જ ક્લાદ રેડીયો ચલાવવાની સલાહ આપું. તમારા કતિલા ચતરનાં કપડાં વણાવીને તમે પહેરો ત્યારે જ તમે સાચા સ્વયંસેવક બનો.”

નિર્દોષતા કેળવો

સ્વદેશી સંબંધે વિરોધ જોલતાં તેઓએ જણાવ્યું હવે:

આપણી સ્વરાજની સેનામાં નેહનું કામ આવડેખાગરીઓ કરશે તેટલું પુરુષો નથી કરી શકવાના. તેમનામાં ધર્મીય, પોખંડ, મદ ભરેલાં છે. તે જય તો આજે જ સ્વરાજ છે. વયે મોટા હોવા છતાં આપણામાં નિર્દોષતા હોવી જોઈએ, મો ગીદતબલીના જેવી એ

માણસનું મન બાળક જેટલું સ્વચ્છ, કોમળ છે. તે કોઈનું ખૂંટ નથી ઈચ્છતા. તેમને હર માન ઈશ્વરનો, ખુદાનો છે. તેમની પાસેથી નિર્દોષતા શીખો. મેં નિર્દોષતા અભ્યાસથી કળી છે. મેં કાંકરે કાંકરે પાળ બાંધી છે. માફ કરોવર ટીચે ટીચે બરાખું છે, છતાં તે અધૂર છે. મૌ. શૈક્ષણિકીએ તો અનેક મોજરોખ મોજાયા છતાં તેનામાં તાકાત છે કે તે આપણે શુણીએ ચડી રાકે. ખાદી એ મારો તો લોખવિલાસ છે. દેશમ માફે સરીરે અડકાવું એ મારા સરીરે ઉપર આપ્યાથાર કરવા સમાન છે, જ્યારે મલમલ અને દેશમ શૈક્ષણિકીને તો બહુ પસંદ છે. છતાં તે જ્યારે ખાદી પહેરે ત્યારે ચમત્કાર સમજવો જોઈએ. તેમણે ઇસ્લામ ખાતર કંઠીરી ચઢાવું કરી છે.”

જેઠત બાદશાહ

તાલુકા પરિષદમાં સાત આઠ હજાર માણસ આવ્યાં હશે, પરંતુ મોટા જેઠતવર્ગ તો બહાર જ રહ્યો હતો. તેમને માટે સાંજે ખાસ સભા રાખી હતી. જેઠતોને દાર, તાડી, માંગ, અક્ષીણ વગેરે વ્યસનો છોડવાનો, અન્યજ્ઞને અસ્પૃશ્ય નહિ માનવાનો, ચોરી, લૂંટ વગેરે છોડવાનો તથા સ્વદેશીનો સન્દેશો આપીશું એ સંબોધાવ્યા. તેમાથી થોડું જ ઉત્તરવાનો લોકો શીખીરા:

“તમારે તો ખાતર લઈને ધાન ઉગાડવાનું રહ્યું. પછી તમે ભંગીઓનો કેમ તિરસ્કાર કરી શકો? આપણે સત્યયુગ દુનિયામાં લાવવો છે. તે કાંઈ આકાશમાંથી પડવાનો નથી. આપણે આપણાં સત્કર્મોથી તે ઝેળવવાનો છે. તે માટે બધાં ખરાબ વ્યસનો છોડવાં જોઈએ. દાર, તાડી, માંગ, અક્ષીણ એવી વસ્તુનું સેવન કરીને જે માણસ બાન બને તે ખેતર જેવી અમૂલ્ય વસ્તુ કેમ સંભાળી શકે? તમે તો જમીનનું રક્ષણ કરનારા છો, દુનિયાને અન્ન પૂર પાડનારા છો. હમણાં હું સરકારને માટે લંડોરા, રાક્ષસ એવાં વિરોધી વાપરું છું, પણ તમે જેઠતો જ પ્રભને લૂંટો તો તમને કેવા કહેવા? તમે તમારી ખાનદાની છોડી દો, વીરતા છોડી દો, સન્માર્થ છોડી દો અને જયતતા તાત કહેવાતા તમે પ્રભને પંડો એ તો દરીઆમાં આગના જેવું થયું. વજીલાત અગ્રિય થઈ પડવાથી ચોતાને જેઠત, વણકર અને ભંગી ગણનાર મારા જેવાને પછી ક્યાં જવું? પણ મારો વિશ્વાસ છે કે તમે સાચા છો, અને તેથી જ હું જેઠત બન્યો છું. જેઠતનો તકીઓ મોત છે. જેઠત મોતને માથા તળે રાખીને સૂનારો છે. અને કાણુ દરાવી રાહનાર હશે? તમે તો બાદશાહ છો, અને બાદશાહ રહેો એ જ મારી માગણી છે. જે બાદશાહ પ્રભને લૂંટ છે તે પાળી છે. માટે તમે સદાયરહી ચાલો.”

“આ બાંધી જેઠતનો ખીન જેઠતનો જઈને સન્દેશો દેજો કે તેણે ચોરી કરવા ના કહી છે, જુગાર રમવા ના કહી છે. તમારે તો અનાજ પકાવીને વાનખી દામે તે વેચવાનું છે. તમે જોઈ દામે ન આપો, પણ કંજુસ વાણીયાની પેટે અનાજના ભાવ ખાવાનો પણ જેઠતનો ખર્મ નથી. એથી બચો તો જ તમને બરકત દેખાશે.”

“ તમારે વેઠ કરવાની નથી. તમે તે ખેતરની વેઠ કરો કે રેરકારની અને હુમ્યા અમલદારની વેઠ કરો ? કહેજો તેમને કે અમે વેઠીઆ નથી, અમે તો ખેડૂત છીએ.

“ તેમે નિર્વ્યસની યાઓ, સંચમી યાઓ. સવારે ઉઠીને પ્રભુનું નામ લઈ પડી કામે ચડવું. સાંજે ઢળ ઊડયા પછી ગાળો લાંટની કે ગાળોનાં ગીત ગાવાં એ બરાબર નથી. રાતે બનન આવે, હરિકીર્તન કરે. અત્યારે વરસાદ નથી વરસતો, કારણ રાત્રી પાપી બન્યો છે, પ્રભ પાપી બની છે. ઇશ્વર આપણો સમુજો નાશ નથી કરતો, કારણ તેને આપણી વધુ પરીક્ષા કરવી છે. માટે સદાચારી બનો, વ્યસનો છોડો, બનનકીર્તન કરો, પડી જોશો કે માગ્યા મેલ વરસરો. ”

શ્રી. વહુલભાઈ પટેલ

ગુજરાતની આખી મુસાફરીમાં શ્રી વહુલભાઈ ગાંધીજીની સાથે જ હતા. ગાંધીજીને દર્શન માટે લોકો બહુ હોરાન કરતા તે ઉપર ટીકા કરતાં તેમણે જણાવ્યું:

“ આપણા હિન્દુસ્તાનના લોકોને બે વાતનો શોખ છે. બધા લોકો દર્શનના ભોખી છે અને કયા સાંભળવાના રસીઆ છે, પણ એટલાથી આપણો ઉદ્ધાર થવાનો નથી. કેવળ દર્શન એ તો ફાંફાં છે. ઇશ્વર એવા ભોળો નથી કે માત્ર દર્શનથી આપણો ઉદ્ધાર કરે. તે જ પ્રમાણે આપણુ સાંભળાયે અને તે ત્યાં જ ખંચરી નાંખીને જઈએ તોપણ કંઈ વળવાનું નથી, આપણે કામ કરતા થઈ જવાનું છે. અત્યારે જે દરમિયાન પ્રભ ભોળા છે તે પોતાનાં કર્મનું જ ફળ છે. માટે કર્તવ્ય કર્મ કરતા થઈ જાઓ. આ જમાનો કર્મનો છે અને કર્મ કરીને જ આપણે તેને બદલી શકીશું. ”

કાલોલ અને અનંત્યજો

કાલોલથી રવિવારે સવારે વેળવપુર ચકને કાલોલ ગયા. કાલોલમાં ભદેર સભામાં અનંત્યજો ન આવે અને તેમની સભા એક બીજે સ્થળે અવગ બરની એવી ગોઠવણુ કરી રાખી હતી ગાંધીજીને તો આ વાત માયાનો ધા થઈ પડી. વ્યવસ્થાપકોએ કહ્યું કે અનંત્યજોની ગાબતમાં આમદ્દ કરીશું તો મહાજન ઉડાઈ પડશે અને આજે જ નહિ પણ પછીથી પણ અમે આમમાં કંઈ કામ કરી શકીશું નહિ. ગાંધીજીએ મહાજન સાથે દલીલ કરી અને તેઓએ શ્રેણીક આનાકાની કર્યા પછી તેમની વાત રવીકારી. ગામલોકની ભદેર સભામાં કેટલાક અનંત્યજો આવ્યા અને પછી એકલા અનંત્યજોની સભા પણ જે મંડપમાં ભદેર સભા હતી તેમાં જ રાખવાનું કરાવ્યું. પણ દૂરના રહેઠાણથી તેઓ આવે એટલે વખત ન હોવાથી તેમના વાસમાં જ જઈને ગાંધીજી તેમને મળી આવ્યા.

ગોધરાના અનંત્યજો

કાલોલથી સાંજે ગોધરા જવા નીકળ્યા. બીજે દિવસે ગાંધીજીનો મોનવાર હતો. કાલોલથી નીકળ્યા ત્યારથી જ મોન રાત્રે થઈ ગયું. ગોધરામાં અમે અનંત્યજો સાળા—અથવા વધારે ખંડે કહીએ તો ભગીની ગાળામાં ઉતર્યા હતા. કારણ ભગીનીનાં ઊકરાં એ સાળામાં

આવે તેથી ટેડનાં છોકરાં તેમાં નથી આવતાં ! બંગીઓને આપણાથી અજાણા રાખીને આપણે તેમની કેવી ખાનાખરાખી કરી છે તેનું અમને અહીં માન થયું. ગાંધીજીનું તો મૌન હતું એટલે વહિવટમાં તથા હું બંગી વિદ્યાર્થીઓ સાથે વાતે વળગ્યા. બીડી તો લગભગ દરેક છોકરાં ખીચે જ, પણ દાંડ જોણે ન આપ્યો હોય એવા પણ વીસ છોકરાના વર્ગમાંથી અમને બે જ મળ્યા. માસ તો બધા જ છોકરાઓને ખાતું પડે, અને તેય હવાલ કરેલું નહિ પણ મરદાલ. માંસ ખાવાની છોકરાઓ ના પાડે તો તેમને તેમનાં માખાપ મારે. બેએક છોકરાઓએ ભૂખ્યા રહેવાનો અજતરો ચલાવેલો, પણ રોજ ભૂખ્યાએ કેમ રહેવાય ? ખીંજું ખાવાનું તે પણ એકવાડ. સાંજે આ લોક માગવા નીકળે તે બીજા માગીને રાતે દસ માડાદસ વાગ્યે ઘેર આવે ત્યારે છોકરાઓને વાણ કરવાનું મળે, અને ઘેર રહે તેટલી ધકી દાર પીને પુરશે અને કેટલીક સ્ત્રીઓ મહોલ્લામાં આવી હોય તેમની ગાળાગાળી સાંભળવાની. હિન્દુ સમાજના જ એક અજત્યતા અંગની આ દશા છે. સમાજશાસ્ત્રીઓ આ સડો આપણે કાઢીએ નહિ ત્યાં મુઠ્ઠી આપણી ઉત્તતિ કેમ થાય ?

સોમવારે સાંજે મૌન છોડ્યા પછી ગાંધીજી ત્યાંનું રાષ્ટ્રીય વિનયમંદિર જવા ગયા અને ત્યાંથી બંગીઓનો એક વાસ જવા વાસના મ્હોં આગળ જ, ગામમાંથી કચરાની ગાદીઓ એ લોકો ભરી લાગે તેના મોટા ઢગલા પડેલા. ખાણીને મટિ એક ફ્લો—જેને ફ્લોનું નામ પણ ન આપાય, કારણ તે ફ્લો ન હતો પણ એક મોટા ખાટો જ ખોદેલો હતો—તેમાં ઉતરી વાડકે વાડકે અથવા પવાસે પવાસે પાણી ભરવાનું અને બીજે કે ત્રીજે ઉપરની માટીથી પૂરાઈ નય એટલે ફરીથી ખોદવો પડે. અમને કહેવામાં આવ્યું કે આ વાસમાં તો આટલો પણ ફ્લો છે, પણ બીજા વાસવાળા બંગીઓને તો નદીએથી પાણી લાવવું પડે અથવા કોઈને પૈસા આપીને ધરો બે ધડા પાણી લેવું પડે ! ગ્રામરાજા નદીમાં વળી પાણી ન મળે એટલે વીરટા ખોદીને તેમાંથી પાણી કાઢે. જે સમાજની તેઓ અનન્ય સેવા કરે છે તે સમાજ તેમને પોતાનું પાણી પણ ન વાપરવા દે પણ ચાકખાતે તેઓ શી રીતે રહી શકે ? આ બધું લેખને ગાંધીજીનું હૃદય ચચળી રહ્યું હતું, એટલે ગ્રામરાજા સાપણમાં અન્યત્રે સંબંધે જ તેઓ વધારે બોલ્યા. તેમણે બાપણ શર કરતાં જ જણાવ્યું :

અશાસ્ત્ર શાસ્ત્ર

“ આપણે આ સંવતનવના, સામાજિકતા, સરકારના બંગી જેવા થઈ રહ્યા છીએ તેનું મુખ્ય કારણ એ જ છે કે આપણા વૈષ્ણવો, સૌરો, પોતાને સુસ્ત સનાતની હિન્દુ કહેવડાવનારાઓ બંગીઓ તરફ પથુની રીતે વર્તે છે, તેમના ઉપર સિતમ શુભરે છે. બંગીઓ આપણા સડોદાર છે, સગા ભાઈઓ છે. તેમની આપણે સેવા લઈએ છીએ અને ચેટપરતો પગાર પણ નથી આપતા એટલે તેમને એકવાડમાંથી નિર્વાહ ચલાવવો પડે છે, સડેલું માંસ ખાતું પડે છે. સેવાનો વિચાર કરતાં અને લાગે છે કે વધીલ, ટાક્ટર કે કલેક્ટર બંગી કરતાં સમાજની જરૂરે વધારે સેવા કરતા નથી. તેમના કરતાં તો બંગીની સેવા ક્યાંય ચાલ નય. બંગી પોતાની સેવા કરવી મુઠ્ઠી દે તો સમાજની શી દશા થાય ? આપણા ઉપર

હુખ આવી પડ્યું છે તે આપણે અત્યંત તરદ કરેલા પાપનો બદલો છે. આપણા પાપનું હુખ મુસ્લમાનો પણ આપણી સાથે રહ્યા જોઈએ તેમને સોગવનું ખડે છે. લંગીઓને અહિં ત્યાં ફેલાઈ દિન્દુઓ સાથેનો બાધ લાગે છે. પણ હું કહું છું કે કોઈ સાથે લંગીઓને અહિં એ પાપ છે એમ કહેવું હોય તો તે અસાચ છે. સાથે એવું હોય જ ન શકે કે જે અહિંની બદાર હોય, જે સાચ ન હોય. બાકી સાચના અર્થ તો એ તેવા ધંધ 'શકે. આપણે સાચને નામે શું નથી કરતા કે સાચને નામે બાવાઓ ભાંગી પીધે છે અને ગાંઠે 'કુટે છે, સાચને નામે દેવીમંત્રો માંસમંદિરાનું સેવન કરે છે, સાચને નામે અનેક માણસો અગ્નિચાર કરે છે, સાચને નામે મદ્રાસ છલાશમાં કુમળી બાળાઓને વેચાઓ બતાવવામાં આર છે. આના કરતાં સાચનો બીજો શો અર્થ હોય શકે ? હું મને યોતાને ચુસ્ત વાંચન માત્રું છું, હું વર્ણાશ્રમધર્મને માનનારો છું પણ હું કહું છું કે લંગીને સ્પર્શ કરવામાં અમર્યાદા એ તો વર્ણાશ્રમધર્મની અતિગત છે, તેની ઉપર ચડેલો મેલ છે. ' અપૂર્ણ]

નરહરિ પરીખ

તા. ૫-૫-૧૯૨૧

પારસીઓની આશા કેમ રાખું છું ?

પારસીઓ બ્યાગથી દિન્દુસ્તાનમાં વસ્યા છે ત્યારની જ તેઓએ પોને દિન્દુઓ સાથે કરેલી શરતો ખાનદાનીપૂર્વક પાળી છે.

ન્યારે મુમલમાં બધા મૂંઝા હતા ત્યારે પારસીઓએ મુખ્યનું મ્હો બોલ્યું. '

પારસીઓએ ગુજરાતની મેલા કરી છે તે હમેશા યાદ રહેશે.

ખમનગર, મવબારી જેવા પાગમીઓએ ગુજરાતી ભાષાની પણ મેલા કંઈ ઓછી કરી નથી.

પારસીઓએ કદી ધર્મનો ઝગડો કર્યો જ નથી અને યોતાનો ધર્મ અવતરન પછે પાળી રાખ્યા છે તેથી તેમણે પૂર્ણ સન્તોષ માન્યો છે.

પારસી સખાવતને તો કોઈની સખાવત જગતમાં પહોંચતી જ નથી.

પારસીમાં સાદ જોવાની ને ઝીલવાની શક્તિ ઓછી નથી.

પારસી જોઈલી નાની છતાં તેટલી જ પ્રખ્યાતિ પામેલી બીજી એકે કેમ હુનિયામાં નથી. તે ઉપરથી હું અનુમાન કરું છું કે તેમનાં ધર્મશાસ્ત્રો જંગી કોટિનાં છે; તે સગળ છે, જમ્યું પણ સમજી શકે તેવાં છે.

પણુ જો પારસી કામ પોતાની પ્રાચીન મહત્તાની મૂડી ઉપર નમવા ને જૂઠ્ઠા ઇચ્છે તો મોટી ખૂલ કરે.

જેમ બીજાઓ તેમજ પારસી અત્યારે પશ્ચિમના ઝેરી પવનમાં સંપડાયા છે. તેમણે પ્રાચીન સાદગીનો ત્યાગ કરવો શરૂ કર્યો છે. તેમનામાં મોજશોખ વધતાં જાય છે. કામની પામે પુષ્ટજ પૈસો હોવાથી કંઈક બેદરકારી આવી જણાય છે નાની કામ જેમ નીતિને પગલે ચાલતાં તુરત ચડી શકે તેમ જ જો અનીતિનું પગલું બરે તો તુરત પડે પણુ. ને જો પડે તો તેનો નાશ થતા વાર ન જ લાગે.

મારા પિતાની પાસે એક પારસી ગૃહસ્થ આવતા. તેમનો સંબન્ધ ઘણો નિકટ હતો. હું તે વેળા બાળક હતો. એદલજી શેઠને કેમ બૂધું ? ત્યારે મારા પિતાને મળવા આવે ત્યારે સાદાઈની જ વાત કરે. તેમની પોતાની સાદાઈનો પાર ન હતો. તેમને રાજકોટના માણ દાકર સાથે પણુ ગંજન્ધ હતો, તેમને પણુ નકામાં ખર્ચ સામે કે ડોળ સામે વાત કરતા એદલજી શેઠ અચકાત નહિ. જેવી તેમની સાદાઈ તેવી જ તેમની દિમ્મન હતી ને તેવી જ તેમની ખાનદાની હતી. ત્યારથી હું સમજતો આવ્યો છું કે પારસી કામ ધારે તો ઘણું દરી શકે, ઘણું આપી શકે. મારો વિશ્વાસ છે કે પારસી કામ આ ઝેરી પવનમાણી બગી જશે; તેનું માહસ, તેનો ધર્મ તેને ખ્યાવશે. હિન્દુસ્તાનમાં હિન્દુસ્તાનના વતની તરીકે જેવી સેવા પહેલા કરી છે તેવી કરશે એમ મારો ભરોસો છે. કશું તેમને વિવેક, સદ્બુદ્ધિ ને દિમ્મત બધો. આ ધર્મશુદ્ધમાં પારસીનો ગમે તે બાગ હો, તેમની ખાનદાની હિન્દુસ્તાનથી જૂલાય તેમ નથી.

એક પારસી બહેનનું ઇનામ

સ્વપાનના મલનગર ચોકોહામાથી એક બહેન મહેરબાઈ બેસાનીઆએ અતિ પ્રેમાળ કામળ લખ્યો છે તે કેટલોક વર્ષન મારી સાથે જ પડી રહ્યો. આને તાર તે બહેનની હું મારી માણું છું. એ કામળ કેટલીક મુદત પછી મેં વાંચ્યો. પછી છાપવો કે નહિ એ વિચારમાં ને બીજા વ્યવસાયમાં રહી હું નિશ્ચય ન કરી શક્યો.

ઇનામ કાઢવાથી સારાં રાષ્ટ્રીય ગીત મળી શકે કે નહિ એ વિચારવા જેવું મને લાગ્યું. છતાં ઇવટે એ નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે અતિ શુદ્ધ ભાવના વાળો એક બહેનનો કામળ મારે ન છાપવો એ ચોક્કસ નહિ. તે બહેને વિચારેલું. ઇનામ મહેર

ન દરવું એ પણ મને કીધ ન લાગ્યું. તેથી તે કાગળ નીચે આપું છું. તેમાંના કેટલાક ભાગ મને જ લગતો હતો તે કાઢી નાખ્યો છે. કેટલાક સમ્રાટ જ સુધાર્યા છે તે અગ્રેજી રકરાઓનો તરબુતો ક્યો છે. બાકીનો કાગળ જોવા ને તેવો જ આપું છું. દૂર બેઠેલી એક બહેન આટલો રસ આ ધર્મધુદ્ધમા લે છે એ હર્ષ પામવા યોગ્ય છે.

ઇનામની લાલચે તો નહિ પણ એક બહેને આટલે દૂરથી ઇચ્છા કરી છે એ ઇચ્છાને માન આપવા ખાતર કોઇને સરસ્વતીદેવી પ્રેરે ને શુભરાતના કવિઓ પ્રયત્ન કરશે તો હું આભારી થઇશ. જ્યાં કાગ્યો છેવટે ૩૦મી જૂન સુધીમાં મળી જવાં જોઇએ, એક જ વિષયને લગતું ભારે કાગ્ય હશે તો બધું ઇનામ એક જ કવિને જશે. જો એકે કાગ્ય અમુક શ્રેણીનું નહિ હોય તો ઇનામ આપવામાં નહિ આવે. પરીક્ષકનું નામ હવે પછી જાહેર કરીશ.

શ્રીમતી મહેરબાઇનો કાગળ

“આપણું ‘નવજીવન’ સાત સાગર એળંગવું મારે માટે પ્રેમ, શીખ, ધર્મ અને ફરજના સંદેશ આપી શકે છે, પણ મારે અફસોસ સાથ જોવું પડે છે કે ‘જુનાંજીવન’ ને આપણા હિંદી ભાઈઓ એવી સુસ્વતાથી ચાહે છે કે ‘નવજીવન’ પર આડી નજર રાખી એવી તેઓને અન ‘જુનાંજીવન’ ને જોવા યચા બરાબર છે.

આપણા ‘નવજીવન’ માં તમે દિવાળી વિશે વેપારી બાઈઓને સુચના આપો છો તે અતરે કેટલી મોટી આવી તેના ખ્યાલ હવે હું ત્યારે અફસોસ છું છે. અતરે હિંદી પહેડીએ કુલપાન લાઈટ પછાવડે ૫૦૦૦ થી ૬૦૦૦ ચનનો ધુમાડો ફરાડ્યો છે.

અસહ્યાર હાંસ્યમત્તકનું પગાંચું એળંગી ગયું છે એ ખુસખબરથી ઘણીકે કીકરો ઢળી ગઈ છે જ્યારે ઘણીકે આંખ સામું તરી આવે છે. અને તેનો હું અંકીશાર્થી વીચાર કરતી હતી તેટલાં સહકારીઓનો મેનીફેસ્ટો નજર પડ્યો અને ગેાઈબલ સાંસરી આગ્યું.

મોઝીસ જ્યારે ઇસરાયેલને ઇજીપ્તની શુલામગીરીમાંથી ખુદાઈ બસારતે ડોડવવા મથે છે ત્યારે શુલામગીરીમાં જમનોભર દબારલાં એ બીચારાઓ પણ ઇજીપ્તીઅન લશ્કરને પૂઠે આવડ્યો જોઈને મોઝીસને એમજ કહે છે.

‘અમે આ જગતમાં મરી ફીટીએ તેના કરતાં તો ઇજીપ્તની સરકારની શુલામી કરીએ એ વધારે સારું છે !!!’

શુલામગીરીમાં મળતા સાંતી અને એસઆરામનો મોદ ઠોડી કોટાં અને સુલો વગરના જગથી હિંદમાં ભટકવું એવોને કેમ અમે ? એ પશ્ચીમની મોઝીનીને વગ છોડોને મોઝીસના જોવા કીરતારપરનો વિશ્વાસ ક્યાંથીજ હોય ?

મોઝીસે કહેલું :

‘હોવા (ધર્મ) તમારે ખાતર બૂક્યો. તમે ચાંત રહેલો.’

કીરતારની, સાહ મગર આપણા ગમે એવાં બળવાન બળ અને ઈચ્છા છતાં મહાન કાર્યો કહી પચાં નથી તો પછી સત્યતા અને ઇનસાફની આ લડતનું પોલીતીક સ્વરૂપને ધર્મનાં સ્વરૂપમાં ડેરવી નાખવાને હરકત શું છે ?

ખુદા અને ધર્મના નામ પર મરવાવાવાળી હિંદની પ્રજાને, આ પશ્ચિમનો નવો વાયુ હંઈ ધ્યાનમાં આવવાનો છે ? વળી સાપણો સાંચળીને ધર ગયા પછી પોલીતીકસની વંતકંયા કેટલીકવાર ટકી રહેશે ?

ધર્મ અને દેશ ભક્તીના ગાયનો એઓની છાંદગીમાં આનંદ અને મીઠાસ લાવી ચકે એમ ધારી અને નવજીવનમાં પણ તમેએ અનેકવાર મેળાવકાઓમાં થતી ગડબડ લોકપ્રીય ગાયનોથી અટકાવી રાકાય એવી સુચના કીધી હતી તે ધ્યાનમાં લઈ આ સાથ રરખ) રા. ની હુંડી બીટું છું. નીચલી સરતોએ દર ર. ૭૫) નાં ત્રણ છનામ આપવાનું ‘નવજીવન’માં પ્રગટ કરવાને જો તમે એકમત થસો તો હું ખુસી થઈશ. ‘પણ જો એ રકમ બીજી’ વધારે ઉધ્યાગી કામ માટે આપ વાપરી રાકો એમ હોય તો મારા જીવને વધારે ખુસાશી થશે.

ગીત, ૧૭—ખુદાની સ્તુતી. બનતાં સૂચી દરેક ધર્મનાં ખુદાનાં નામો આમેજ કરવાં;

બાઈબલ, અવસ્તા, ગીતા અને પુરાનની સાહદતોથી ખુદા, સદા ઇન્સાફ અને સત્યતાની પક્ષમાં લડનારને સાહ ચાય છે તે બતાવડું;

ધર્મને આધારે આ હીંદના ક્ષોહીતીના વજીવનમાં હીંદપૂત્રને અપીલ;

ખુદાની લહેરમાં બનનીસાર કરવા તઈઆર થયછી પ્રજાની ભગવાનને સાહતા માટે અપીલ;

એ બાબતો આપવી જોઈએ.

ગીત ૨૭—લોહમાન્યની છાંદગી પરથી મળતો લોખ, અને હિંદપ્રજા હાવ એ મરહૂમ રસીનેજ પમલે ચાલવા બનસડકે કરવા બી તઈઆર થયે એવો હીંદી પ્રજ તરફથી લોહમાન્યને સંદેશ;

ગીત ૩૭—સદકારીઓની અરજીના સાથ સરખામણી અને અરજીનાને સંભાળીને કીંમ્પાએ કહેલા રાખોમાં સદકારીઓને અપીલ:

‘તારા કંદયનું દૌર્બલ્ય

· ઊપાને લે પરંતુ ! ઠઠ.’

મારો અશુદ્ધ અને કંગાલ ગુજરાતી માટે તમારું દયાનું જીમર કંઠા નહી મજર મોટાં મનથીજ જોશે એવી આસા છે. હીંદી મની અંગ્રેજી લખવા કરતાં જેવું તેણે પણ ગુજરાતીજ લખેલું આપને પ્રીય થઈ પડે એવી આસાથી લખ્યું છે.

અને છેલ્લે હમરો માંહલ દૂરથી પણ મારા હમરો નમરકાર. અક્ષાહો અકબર ! બહેમાતરમ ! દિનું મુસલમાન પારંગીજી નય ! તમારી સત્યતા અને ઇનસાફની લડતનો નય ! ખુદા હોદેન

મહેરબાઈ દ. લેસાનીઆ

નવસારીના પારસીઓ આગળ

બહેનો અને બાકીઓ,

નવસારીમાં આ મારી પહેલી મુલાકાત નથી. સને ૧૯૧૫ની સાલમાં હું પૂમતો હતો ત્યારે એક દિવસ અહીં આવી ગયેલો. પરંતુ તે સમય હતો હતો અને આજનો સમય હતો છે, બહેમા બદલે મેટા ભેદ છે, આજે તો નવો યુગ વર્તી રહ્યો છે. એ યુગની પ્રવૃત્તિનું કેવું પરિણામ આવશે તથા નવતની અંદર આપણા કેવી હસોટી થશે તે તો ઇશ્વર જાણે. આપણે ધારીએ ગમે તે, પણ તે પાર પાડવું કે નહિ એ ઇશ્વરના હાથની બાજ છે. તેથી જ કહેવાય છે કે માણસ ધારે ગમે તેટલું પણ કરનારો તો ઇશ્વર છે.

ધર્મરાજ્ય કે અધર્મરાજ્ય

મારા જેવો માણસ પ્રભમાં જેખાતા બુદ્ધિસાચી, પ્રભની પ્રતિજ્ઞાઓથી ભોળવાઈ નહીં વિશ્વાસ રાખે, કે એક વર્ષની અંદર ધર્મરાજ્ય આપરો, સ્વરાજ્ય સ્થપારો; પણ કોને ખબર છે કે આપણે ને સ્થાપીશું તે ધર્મરાજ્ય હશે કે અધર્મરાજ્ય હશે ? આપણું સ્વરાજ્ય તે રાક્ષસી રાજ્ય હશે કે રામરાજ્ય હશે તે અત્યારે કોને ખબર છે ? પરંતુ મારો આત્મા તો સાક્ષી પૂરે છે કે આપણી ગતિ ધર્મ વરે છે. દિસાજ કાઢતાં જેવો જવાબ આવે છે કે છેલ્લા પાંચ અથવા છ મહિનામાં ને વેગથી આપણે કામ કર્યું છે તે જ વેગથી કામ કરીશું તો બાકીના છ મહિનામાં જરૂર ધર્મરાજ્ય સ્થાપી શકીશું.

મહારાજા ગાયકવાડની હદમાં

મને ખાત છે કે અત્યારે હું બિટિશ હદમાં નથી. હું મહારાજા ગાયકવાડની હદમાં બેઠો રહીને બોલું છું. પણ હું ને રીક્ષાઓ કરવાને છું તે સામાન્ય છે. મારે કાર્ય બિટિશ અને દેશી બંને રાજ્યને સાચું સરખું છે. બન્ને જગ્યાએ ધાર્મિક ભાવના દાખલ કરવી, બંને જગ્યાએથી ગેલ હોય તે ગાંઠી નાખના એ તો હિંદ જ છે.

પરંતુ બિટિશ હદમાં મારે ને રીક્ષાક રીક્ષાઓ કરવી પડે છે, કેટલાંક કાર્યો કરવાની સલાહ આપવી, પડે છે તે હું, નહીં છું કે અહીં પ્રવૃત્ત ન હોય. એટલે મારે ને સામાન્યપણે કહેવાનું છે તે જ સ્વીકાર

પારસીઓનું ધામ

નવસારી આવવાનો મારો હેતુ ખાસ કરીને તો પારસીઓના આ મથકમાં આવીને પારસી બહેનો અને લાઇઓનાં દર્શન કર્કે અને તેમને જે રાખ્દ કહું એ છે. નવસારી પારસીઓનું મોટું મથક છે. મુંબઈ પારસીઓનું મથક છે. પણ મુંબઈ એકલા પારસીઓનું નહિ કહેવાય. મુંબઈ તો અંગ્રેજીમાં જેને 'કોસ્મોપોલિટન' કહે છે એવું શહેર છે. મુંબઈ જગન્નાથપુરી જેવું છે, એકે જગન્નાથપુરી તો તે પવિત્ર હોય તો જ તેને કહી શકાય; અને હું મુંબઈને પવિત્ર માનવા તૈયાર નથી. પારસીઓનું ખરું ધામ નવસારી જ છે.

પારસીઓ પ્રત્યે મારું નકળ

મહુર્મ દાદાબાઈ નવરોજીની આ જન્મભૂમિ છે. હું તેમના ઘરમાં જઈ આવ્યો. મારે મઠિ તો એ જગ્યાનું સ્થાન છે. પણ તેમના ઉપરાંત મારો સંબંધ પારસી બહેનો અને લાઇઓ સાથે કેટલો નિકટ છે તે મેં મારા પારસી પ્રત્યેના જાહેર પત્રમાં ચોટું જણાવ્યું છે. તેમણે મેં મારાં ગ્રંથોં સુન્દર સ્મરણો નથી આપ્યાં. તેને માટે તેમાં જમા ન હતી. તેમનાં સ્મરણો એવાં સુન્દર છે અને તેમની સાથેના મારો સંબંધ એવો નિકટ છે કે હું તેમના જાણી નીચે—કરજ નીચે છું. મેં એ માર્ક કરજ કરવા એ કામળ લખ્યો હતો. જે પ્રેમ પારસીઓએ મારા ઉપર હિન્દુસ્તાનમાં, વિલાયતમાં, દક્ષિણ આફ્રિકામાં, બ્રાઝીલમાં, એકત્રમાં બતાવેલો છે એ હું વિસરી શકું એમ નથી. મારા પોતા વિષે હું એટલું તો ખાતરીથી કહું છું કે હું નમણો નથી. મારા ઉપર કરેલા ઉપકારની હું કિંમત આંધી શકું છું, અને તેથી જ આ જગ્યા પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે તેમાં પારસીઓ અલગ રહે તો અથવા તટસ્થ રહે તોપણ મને દુઃખ થાય.

મને પારસીઓને વિષે પ્રેમ છે, તેમની સંસ્કૃતિને વિષે માન છે, તેમની ક્ષુદ્ધિને મને અનુભવ છે, તેમની કાર્યક્ષમતાનું મને જ્ઞાન છે. તે ઉપરાંત હું માનું છું કે આ પ્રવૃત્તિથી તેઓ યુક્ત ન રહી શકે. પારસીઓ આ પ્રવૃત્તિથી અલગ રહે અથવા અસહકારી ન થાય તો મને જરૂર દુઃખ થાય.

પારસીઓનાં સાહસ અને ઉદારતા

પારસીઓમાં વહિવટનિ છે. આખી દુનિયાના આપારીઓમાં કોઈથી, આપારની હરિકાશમાં તેઓ ઉતરે એમ નથી. પારસી કોમ ભારે સાહસી છે. એટલી ઉતર અથવા તાજ માણસની તમારી કોમની ધીર્તિ આખા જગતમાં તમારા સાહસથી ફેલાયેલી છે. તમે જ્યાં જ્યાં ગયા ત્યાં ત્યાં તમારી ક્ષુદ્ધિ અને સક્રિયતા અમલકાર તમે ફાળવેલી છે. ઉદારતામાં પારસી કોમનો મોટો યુગાવહો કરી શકે એમ નથી. પારસી કોમે જેટલું ધન જગતના લોકો ખાતર આપ્યું છે તેટલું બીજા કોઈએ નથી આપ્યું. એન્ડ્રુ લૅન્ડે આખા જગતની કોમોના સમાવતના આંકડો કાઢી બતાવી આપ્યું છે કે વસ્તીના પ્રમાણમાં પારસીઓની સમાવત

સાહચી વચે એમ છે. દિનું કામે બહુ આધું છે, પણ દિનું કામ તો મદાસાગર છે અને તેમની સખાવત એ મદાસાગરમાં બિનું સમાન ગણાય. મુસલમાનોએ પણ સખાવતો ફરેલી છે, ખ્રિસ્તીઓની સખાવતો પણ પ્રસિદ્ધ છે; છતાં કાંઈ પણ સરખામણી યહુદીઓની સખાવત સાથે જ થઈ શકે એમ છે, અને તેમાં પારસીઓ ચરે છે. વળી પારસીઓની સખાવતો સદુને માટે છે. એની કામ ને પેતાની મજિને સદુપયોગ કરે તો દુનિયાનું બહુ જ કરી શકે.

દિનું સાચેનું સગપણ

પણ દિનુંસ્તાન સાથે તો તેમનો ખાસ સંબંધ છે. દિનુંસ્તાને પારસીઓને કટાકટીને વખતે સંપર્ક છે. તેથી દિનું કાંઈ બોધું નથી. તેમને સ્થાન આપીને દિનું કામે અને દિનુંસ્તાને લાસ જ લઠાવ્યો છે પારસીઓએ પણ લાલ લઠાવ્યો છે. દિનુંસ્તાનમાં દિની કહેવડાવીને તેઓ અભિમાન લઈ શકે છે. પારસીઓએ અહીં આવીને લીધું છે અને લીધું છે. મેં તેમની તરફથી મોટી આસાઓ રાખી છે. તેઓ આ નવા યુગની પ્રગતિમાં તેમની હકારતાથી થોડા ફાળો નહિ આપે એવી મારી ખાતરી છે. હું તેમની પાસેથી માત્ર પૈસાની અથવા બુદ્ધિની મદદનો ફાળો નથી માનતો. તે ફાળો તો તેઓ આપશે જ, પણ હું તો તેમની ખરા રિલની લાગણીને ફાળો માણું છું, ધાર્મિક લાગણીનો ફાળો માણું છું. તમે જે પયગમ્બરને માનો છો તેના ફરમાનને યાદ કરો. મેં તમારાં ધર્મપુસ્તકો ગુજરાતીમાં તથા અંગ્રેજીમાં મળી શકે એટલાં વાંચ્યાં છે. હું વેદ કે ઉપનિષદ વાંચતો હોઉં અથવા ખીતાબ વાંચતો હોઉં એમ મને લાગેલું છે. કેટલાક પારસી લોકોએ ઇસ્લામનાં કયોની ઉપનિષદ સાથે સરખામણી કરેલી છે. ઇસ્લામનાં ફરમાનોમાં અને ખીબા ધર્મનાં ફરમાનોમાં ઘણું મરખાપણું છે તેથી મારી ખાતરી છે કે પારસીઓ ધાર્મિક ફાળો દેશે.

બુદ્ધિવાદથી જગત નહિ ચાલે

જગત કાંઈ બુદ્ધિથી ચાલતું નથી, હૃદયથી ચાલે છે. આ જગતમાં બુદ્ધિ રાજ્ય નહિ કરે પણ આત્મા રાજ્ય કરશે. આત્મા રાજ્ય કરશે એટલે સદાચાર રાજ્ય કરશે. અત્યારે સદાચાર નથી એમ હું નથી કહેવા માગતો, પણ અહીં હું સદાચાર ખાસ અર્થમાં વાપરું છું. સદાચાર એટલે ધર્માચાર.

પૂર્વ અને પશ્ચિમનો સુલભલો

જ્ઞાન પૂર્વનો સુલભ છે. અત્યારે પૂર્વ અને પશ્ચિમ વચ્ચે મુલાબલો ચાલી રહ્યો છે. પશ્ચિમમાંથી આપણા ઉપર ભારે વંટાળીઓનો ધસારો આવ્યો છે. આપણે કાં તો તેમાં ધસડાઈએ કાં તો દૃઢતાથી સામે ઘર્ષ આપણે તેને પાછો વાળીએ. એ વંટાળીઆનું નામ છે જડવાદ, અથવા પૈસાને પરમેશ્વર માનવાનો વાદ. આપણે એની સામે નહિ ઘર્ષ અને નક્કલ કરવામાં ફેસાઈશું તો જડવાદી બનીશું. પૈસાને પરમેશ્વર માનીશું તો નારા પાડીશું.

પારસીઓને ચેતવણી

તમારી આટલી સ્તુતિ કર્યા પછી મને લાગે છે કે તમને ચેતવણીના બે બોલ હહેવાની મારી ફરજ છે. તમારી કોમ અંગ્રેજ સમુદાયથી છેતરાઈને હઠાય પશ્ચિમના વાયુમાં ઘસાઈ જાય તો તે અસંભવિત નથી. પારસીઓની માદરી જળાન ગુજરાતી છે. તેમની વસ્તી મુખ્યત્વે ગુજરાતમાં છે એટલે તેઓ ગુજરાતી જ છે. ધર્તા એક પારસી બહેને મને ચોરા દિવસ ઉપર લખ્યું છે કે અમારા પારસી ભાઈઓ પોતાને અંગ્રેજ નથી આવડત એમ કહેવામાં મોઢાઈ માને છે. ગુજરાતી હું ભૂલી ગયો છું એમ કહેવામાં મોઢાઈ માને છે એટલું જ નહિ પણ અંગ્રેજ દબો વગેરે મઠિ તેઓ ખાસ ચોકસાઈ સખવામાં ધણે દાજ ગુમાવે છે. કેટલીક પારસી બહેનો મને આ કામમાં બહુ મદદ કરે છે. તેમને હું ગુજરાતીમાં લખવાનું કહું છું ત્યારે તેઓ મારાથી સરમાય છે અને કહે છે કે અને ગુજરાતીમાં નથી લખી શકી. આ કોમની દીન દરા સૂચવે છે

અંગ્રેજ ભાષા

અંગ્રેજ ભાષા આજકાલનો વાયુ છે મારો તેના પ્રત્યે તિરસ્કાર નથી. પણ એ ભાષા શીખવી એ જુદી વસ્તુ છે અને તેને માદરી જળાન બતાવવી એ જુદી વસ્તુ છે શરમકારણી ભાષા અથવા વ્યાપારની ભાષા ઉપરાંત અંગ્રેજનું બીલું પ્રધાન નથી. પણ પારસીઓ ને તેને પોતાની માદરી જળાન ફરે તો તેમનું અને ઉન્નિરતાનનું દુર્ભાગ્ય છે. ને તમે તેને વળમરો તો પશ્ચિમના ગુલામ થઈને જ રહેશો. તમારા પ્રાચીન પયગમ્બરનું ચમત્કારી શિક્ષણ ભૂલશો

યુરોપી અસસને ભૂલ્યું છે

યુરોપની પ્રબળ ખ્રિસ્તી કહેવાય છે, પણ ખ્રિસ્તનું ફરમાન તેઓ ભૂલ્યા છે કાલે તેઓ બાઇબલ વાંચે, કાલે દિયુનો અભ્યાસ કરે, પણ તેનાં ફરમાનો પ્રમાણે તેઓ આચરણ કરતા નથી. પશ્ચિમનો વાયુ અસસનાં ફરમાનોનો વિરોધી છે તેઓ અસસને પણ ભૂલ્યા છે

પારસીઓને સન્દેશો

પારસી ભાઈઓને આ મારો સન્દેશો છે. અહીં પણ પારસીઓ ન આવ્યા હોય તો જે આવ્યા છે તેમને મારી વિનવિ છે - આવની કાલે મારો આ સન્દેશો તેઓ વચ્ચે પહોંચાડે : તમે જોયા જેટલાં છો તેથી તમારે ફોસ પામવાનું કારણ નથી. સંખ્યા મદત્તની વસ્તુ નથી. ગુણ સંખ્યામાં નથી, પણ માણસાઈમાં છે, બહાદુરીમાં છે, દિમ્મતમાં છે. પચાસ દલર જોયા સીકા દશે તો તેની કાલ દિમ્મત નથી. પણ એક અરા સીકાની દિમ્મત ગમે તેટલા જોયા સીકાથી વધારે છે. મઠિ ને પારસીઓ અરા સીકા હોય તો તેઓ દુનિયાને પોતાનો દિસાસ ગણે ને જે બેઠી ગયેલી ને આગા ગાજ' હ : તેઓ અરા સીકા નીવડશે.

તમે પશ્ચિમના પવનમાં ધસડાશે, મોજશોખના બીખારી બનશે, એરાઆરામના મરાશુલ થશે, પંસાના પલરી બનશે તો જીદાઈને ભૂવશે; અને જો જરૂરોસ્તના ઉપદેશને ભૂવશે તો જે વસ્તુ મારે તમે પંદાયા છે તે ખોશે, મહિને ખોઈને કાંકરો લઈ બેસશે.”

પારસીઓમાં ધણા અજ્ઞપતિઓ થઈ ગયા છે. તેઓ આટઆટલું કમાયા છતાં સાદાઈને તેમણે નહોતી ઓળી, તેમણે તેમના કંદય સાઁ રાખ્યાં હતાં, તેઓ જીદાઈને નહોતા ભૂલ્યા. પરંતુ આધુનિક જમાનાનાં પારસી બહેનો અને સાદાઈને વિષે અને કાંઈક શંકા થાય છે. અને કય રહે છે કે રખે તેઓ યુરોપની મોહિનીમાં કુબ્ધ થઈ પ્રાચીન પારસી ખોઈ બેસે.

રાજાજાનાં તોટો

મેં તમને બહુ કહ્યું. અત્યાદે તમે આખા અસહનમાં દાખલ ન થાઓ તો કંઈ નહિ, પણ એક વસ્તુમાં હું તમારી ખાસ મદદ માગું છું. ગરાજખાનામાંથી પૈસા કમાવાનો વિચાર તમે ઓળી દો તો તમારો મોટો ઉપકાર થશે. એટલા પારસીઓ જ ગરાજખાનાં ચલાવે છે એમ નથી. હિન્દુ પણ ચલાવે છે, અનાવજા શાબલો પણ ચલાવે છે, મુસલમાનો પણ તેમાં પડેલા છે. પંજાબમાં બહાદુર શુક ગોવિન્દસિંહના અનુયાયી શીખ લોકોના હાથમાં પણ દારખાનાં છે. તે સફરે હું ચીનની રહ્યો છું. પણ પારસી કામ નાની દોષ તેમને મારે આ કામ કરવું સહેલું છે. હિન્દુસ્તાનમાં ફરકે કેટલે પારસી સાદાઈના હાથમાં ગરાજખાનાં છે. સ્વરાજ્યું પહેલું કામ એ છે કે દેશમાં ગરાજખાનાં ન હોય, માત્ર ગાજવાનાં મોટાં કાખાનાં ન હોય કોઈ કોઈ જગ્યાએ જવાને મારે દારખાનાં નાનાં કારખાનાં ભણે હોય. પણ તે અડીણ કે સોમજની જેમ રહે. સોમજની કુદાનો કેટલેકલે નથી હોતી. તે મેળવવું અઘરું છે છતાં કેમિસ્ટની કુદાને ને મળી મડે છે. તેમ દાર પણ મળવો અઘરો હોવો જોઈએ.

પારસી બહેનો અને સ્વદેશી

હું સ્વદેશીની જગ્યા, અજાણમાં પારસીઓની મદદ માગું છું. તમે જાણીને રાજ થવો કે એક પારસી બહેને શુદ્ધ સ્વદેશી ચાલીસ સાડીઓનો ઓર્ડર આપ્યો છે. મદ્રાસમાં હાથના કાંતેલાં ચતુરની ઝીલી સાડીઓ વણાઈ મડે છે. પારસી બહેનોને કોઈ શોખ પણ જોઈએ તો તેમને ગોશ્વત્ત ઝોળી ચાડીઓ બેસવામાં જની રાકે છે.

કેટલીક પારસી બહેનોએ સ્વદેશી ધારણ કર્યું છે. પરંતુ હું તો લોભી રહ્યો, કંઈક સ રહ્યો. એટલે જ નાની આખી કામમાં ઉચ્ચત્વળતા જોવામાં ન આવે ત્યાં સુધી મને આનન્દ ન થાય. તમે દેશી વસ્ત્રમાં શોખા મનો છે, પણ તમે પોતાને અને હિન્દુસ્તાનને બદલતો તો ખાલી પહેરીને જ ગોશ્વત્તી ચકરો. ઘણા હિન્દુઓ લજી ખાંદી નથી પહેરતા. મુસલમાનો નથી પહેરતા. પણ બીજાનાં દાખલો તમે ન લોજો. બીજા બૂગ યાય તેથી આપણે બૂગ ચવાની જરૂર નથી. તમારી કામ કરોડો હિન્દુમુસલમાનને દાખલો આપી

ગકે છે. જ્યાં સુરતના એક હાથવણાટના કારખાનામાં હું ગયો ત્યારે મને આનન્દ થયો કે એક પારસી બાઈ સ્વદેશીમાં કાંઈક મદદ આપી રહ્યા છે. પણ હું તેટલાથી રાજ થાકું એમ નથી તમે તમારા દરેક ઘરમાં રેડીયાને સ્થાન આપો. તમે પારસી બહેનો ધણું બારીક કાંતી રાકો એમ છે. તમે તમારી ઝંઝીઆ માટે બારીક બન કાંતો છો. એ તમારી શક્તિ દિનદિનમાં અર્પણ કરો.

૧ ગાંધીજી ગુજરાતમાં

[૫ ૧૦૩૩મી વાહ]

ઝીણા ઝીણા અધિવેક

ગોરાધી રાતે પંખળ મેલમાં નીકળી મંજળવારે સવારે સુરત પહોંચ્યા. ખેડા અને પદમહાલ જીલ્લાને મુકામલે સુરતની વ્યવસ્થા બહુ ભારે ગણાય. રત્નસેવકોની તાલીમ મારી હતી. ગણગારમાં લોકે શુદ્ધ સ્વદેશીના રાજગાર તો ન જ હતા છતાં ગાંડાઈ નહોતી દેખાતી. અહીં મને કાલોશના ગણગારની એક મૂર્ખાઈ યાદ આવે છે. કાલોશમાં લોભાએ જુની જુઠી વસ્તુઓનાં તોરણ બધિયાં. તેમાં એક જાણે સીકરની સીકારેટની ટબીઓનાં જ તોરણ કરેલું ! અને મૂર્ખાઈની હદ તો ત્યાં વળી કે કાલોશના કોઈ કનિએ દુર્ભાસોની અટકાયત રાખ્યે કંઈ. કાલોશમાં જીવણે તેની જાહેરખબર બતાવે આ તોરણ નીચે ! જોને માત આપવા સાર આપણે આટલા ઉલટમેર ઉછળીએ છીએ તેને શું ગમશે શું નહિ તેનો પણ વિચાર કરવા આપણે શક્તા નથી ! સુરતની પણ આટલી સુન્દર વ્યવસ્થા હોવા છતાં તેમાં એક સરતચૂક તો અમારું ધ્યાન ખેંચી જ રહી હતી. સ્થળે સ્થળે ગાંધીજીને માત આપવાની ગોઠવણો હતી, તેમાં કેટલીક જગ્યાએ વિલાયતી વાળ પણ રાખેલાં હતાં. અને તેમાંનાં ધણાંખરાં જોડ સેવ ધ રિચ' જ વગાડી રહ્યાં હતાં ! એક ઝીણી ઝીણી બાબતોમાં પણ કેટલું પરદેશી તરવ આપણામાં ધુસી ગયું છે તેનો આ પૂરાવો છે અને તે કાઢવા સાર આપણે કેટલા ભગતા રહેવાની જરૂર છે તેનો એ ખ્યાલ આવે છે.

સુરત ગુનિસિપાલિટીનું માનપત્ર

સુરતમાં ઉત્તરના કે તરત ગુનિસિપાલિટી તરફના માનપત્રના મેલાવડામાં ગુનિસિપલ હોલમાં જવાનું હતું. ગાંધીજીને આપવાનું માનપત્ર સુન્દર ત્રાંબાના પતરા ઉપર કોતરેલું અને પાટદાર બેઠકમાં ગોઠવેલું હતું. પતરાની એક બાજુએ રેડીયાનું ચિત્ર હતું અને બીજી બાજુએ શુદ્ધ ભગવાનનું ચિત્ર હતું. સાચાત 'જક્ષોધેન ઝિને કોમમ્' વાળા પ્રખ્યાત શ્લોકથી, કરવામાં આવી હતી. માનપત્રનો જવાબ વાળતાં ગાંધીજીએ જણાવ્યું:

“મારે સ્વેચ્છું જોઈએ કે જેમ પોષિક પદાર્થ દરેક માણસ ખાઈ કે ઢંજમ નથી કરી શકેતા તેમ જ મારે માટે વાપરેલાં પોષિક વિશેષણો હું ઢંજમ કરી શકું કે નહિ તેની મને ખબર નથી પડતી. કેમકે દિવસ તેને માટે લાયક થાકે ખરો. મારો એ દિશામાં પ્રયત્ન છે. હું પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું કે કોઈને અકોષથી છૂટું, અસત્યને સત્યથી છૂટું અને એમ કરના કરતાં મરી ભડકું. પણ અત્યારે તો તમે વાપર્યાં છે તે વિશેષણોને મારે માટે ઉપયોગ ન થઈ શકે. આ વિશેષણો સાંભળીને હું બેદરકાર બનું કે હક્કત થાકું અને એમ માની લઉં કે પ્રભુએ મને એવો કહ્યો એટલે હું લાયક થઈ ગયો તો તે જ દિવસથી મારો અધઃપાત ગર થાય. મારો પુરુષાર્થ મારી નબલતામાં છે, અર્થાદાનું કલ્પન ન કરવામાં છે. આટલી ભગ્નિ રાખીને હું મારું કાર્ય કરું તો જ મારે સાર અને હિન્દુસ્તાનને સાર હોય છે.

હળવો અસહકાર

“તમે મને માનવત્ર આપો છો એ દેશની ચમત્કારી ભગ્નિ મૂલ્યે છે. એનો અર્થ એ જ છે કે મ્યુનિસિપાલિટી પોતાનો દોરો સમજે છે. મ્યુનિસિપાલિટીઓ મારફત દેશનું ધણું કાર્ય કરવાની મેં આશા રાખી છે. છેલ્લી બે મહાસભાના કસાવામાં મ્યુનિસિપાલિટીને અસહકારમાં નથી, ભેગવી તેનું કારણ એ જ છે તેમાં સરકારનો ગંધ છે, સ્પર્શ છે; પણ અત્યારે આપણી પાસે તો એક વસ્તુ પણ એવી નથી જેમાં સહકારનો સ્પર્શ ન હોય. એક પકડનો દાણો ખાવામાં પણ સહકાર છે. અત્યારે આપણે તો એક બાળક પણ કચડી શકે એવો અસહકાર કરીએ છીએ. તે આપણે તોજ અસહકાર કરી રાખીએ તો એ વસ્તુ તો એવી ચમત્કારી છે કે એક દિવસમાં સ્વરાજ મેળવી શકીએ. પણ મેં તો દેશ છોડી શકું તેટલો જ હળવો અસહકાર દેશ આજળ મુક્યો છે અને તેમાં દરેક મ્યુનિસિપાલિટી ભળી શકે છે. દેશની દરેક મ્યુનિસિપાલિટી આ વસ્તુ સમજે ભલે અને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કાર્યની રચના કરી લે તો તે મારફત સ્વરાજ સ્વેચ્છે મેળવી મકાલ એમ છે.

પરમથીયે પરમ પુરુષાર્થ

“મ્યુનિસિપાલિટી કું કરી રાકે તે બાબત મારે એટલું જ કહેવાનું છે કે મહાસભાની સલાહ પ્રમાણે ચાલવાનો પ્રયત્ન કરવાનું તમે જે વચન આપ્યું છે તે પાળો. અસ્પૃશ્યતાને દૂર કરવા માટે ઠમર કસીને તૈયાર થાઓ. રેંછીયાને મુકીને આ વાત મેં પહેલી કરી. રેંછીયા એ આપણો પરમ પુરુષાર્થ છે, પરંતુ અસ્પૃશ્યતાની ગંધ પણ ન રહેવા દેવી એ તો હિન્દુઓને માટે પરમથીયે પરમ પુરુષાર્થ છે. રેંછીયાપ્રગતિમાં કાર્ય કરવાનું છે, ન્યારે આમાં તો આવના જ બદલાવાની છે.

પીક ઉપરનું પાકું

“હાલે રાત્રે ગાંધીમાં કું બંધાવાટમાં ગયા હતા. ત્યાંની સ્થિતિ જોઈ મારે કહ્યું બળખા લાગ્યું. એ વસ્તુ નથી આંખે દેખી શકાય એવી છે તે હિન્દુઓ તેમની ઝીણી આંખે

પણ કેમ નથી જોઈ શકતા, તેમની પીઠ ઉપર પાહુ પડેલું છે તેની તેમને કેમ ખબર નથી પડતી એ મને નવાઈ લાગે છે.

“ તમે રાહરોનો કચરો કાઢવા, હોદ્દાનું આરોગ્ય સંભાળવા, બાળકોને કેળવણી આપવા, રોગ અટકાવવા નીમાયલા છો. આ કામ ભંંગીઓનો તમે ઉદ્ધાર કરશો તો જ તમારાથી બની શકશે કચ્છરો બેઠેલું જોવા નેવાં નાનાં રાજ્યોને મટિ લડાઈ ઉપાડવાનું બહાનું બતાવી જેમ પોતાનો સ્વાર્થ સાધે તેમ આપણે પણ આપણાં ખીસાં બંધાવો વિચાર રાખીશું તો આપણા સ્વરાજનો કાંઈ અર્થ નથી.

“ આ સરકારને હું રાક્ષસી શું કામ કહું છું ? તેણે નબળાના રક્ષણ માટે તત્ત્વવાર નહોતી ખેંચી, પણ તેના બક્ષણ માટે ખેંચી હતી. આપણા સ્વરાજ્યમાં અથવા ધર્મરાજ્યમાં તો નબળાની સેવા કરવાની જ બાવના રહેશે. આપણે શીતળતામય શુદ્ધ સ્વરાજ્ય મેળવવા તપશ્ચર્યા કરીએ ત્યારે જ ખરા સ્વરાજ્યવાદી કહેવાઈએ.

ભંંગીવાડા આપણે રહેવા લાયક કરે.

“ એટલે ભંંગીઓનો ઉદ્ધાર એ તમારું પ્રથમ કર્તવ્ય છે. તેમનો વાસ સ્વચ્છ હોવો જોઈએ, તેમનાં ઘર સાફ હોવાં જોઈએ, તેમને માટે પાણીની સગવડ હોવી જોઈએ. હું હવે મને ભંંગી તરીકે ઓળખાડું છું. હું તો ભંંગીવાડામાં રહેવામાં મોજ માણનારો રહીશ. એ મારો ખરો વિશ્વાસ છે. તેમનાં બાળકોને રમાડવામાં મારો આનંદ છે. એટલે મારા જેવો માણસ ભંંગીવાડામાં રહી શકે, સ્વાસ્થ્યના નિયમો જાળવી શકે એવી તેની સ્થિતિ ન થાય ત્યાં સુધી મ્યુનિસિપાલિટીએ પોતાની ફરજ બજાવી ન શકાય. ”

સુવર્ણમય ચોજના

ત્યારપછી રેડીયા અને રાષ્ટ્રીય શાળા વિશે બોલતા તેમણે જણાવ્યું હતું કે “ રાષ્ટ્રીય શાળા એટલે રેડીયાશાળા એમ જ આપણે અત્યારે સમજીએ જોઈએ કારણ કેળવણી તો એવી હોવી જોઈએ કે જેથી આપણને પોષણ મળે, આપણે સ્વતંત્ર થઈએ, તેજસ્વી બનીએ કેળવણીના સંબંધમાં મારી ભૂલ દૂરે હું સુધાર છું જેવી સરકાર કેળવણી આપે છે તેવી જ આપણે આપવા પ્રયત્ન કરીશું તો આપણે પછાઈ પડીશું આપણે તો જો આપણી પ્રજામાં સક્રિય રહેવા ઇચ્છતા હોઈએ તો રેડીયા એ જ એક રામબાણ છે. રેડીયા એ કેળવણીને માટે સુવર્ણમય ચોજના છે. શાળામાં તમે રેડીયા દાખલ કર્યો એટલે શાળા સાથે તમારે શિક્ષા નદિ માગવી પડે. ”

ત્યારપછી મ્યુનિસિપાલિટીના કામદારો, નોકરો તથા શિક્ષકોને પગાર સ્થાન ન લેનાં જામાલિકાપત્રો પોતાનાં કાર્યો કરી તે રીતે સ્વરાજ કાળમાં મદદ કરવાનો બોધ આપ્યો.

શ્રીઓનો ઉત્સાહ

સુરતમાં બપોરે પ્રાન્તિક સમિતિની સભા હતી અને ત્યારપછી શ્રીઓની સભા હતી શ્રીઓની સભામાં બંગાળીઓ અને વીંદીઓનો વરસાદ વરસ્યો. એક બાદએ આંખોને કંઠુ કે મારા બે છાકરા છે તેમને આજથી હું ફેસમેવામાં અર્પણ કરીશ. સુરતમાં શ્રીમતી સંદાલિની નાયડુ અમારી સાથે જોડાયાં હતા.

શ્રીઓની સભા પછી અમે ઓરપાડ અને રાદેર જઈ આવ્યા. ઓરપાડની સભા લગભગ ચાર વાગ્યેં થઈ હતી. લોકોને તડકામાં જ બેસવાનું હતું અને ગામપરગામથી ધણા લોક આવ્યા હતા છતાં સાન્નિધ્ય અદ્યુત જળવાઈ હતી અને સ્વરાજ ફાળામાં ઉપરાણું પણ ઠીક થયું હતું. રાદેરના જુઓ અનુભવ વિશે ગાંધીજી લખી ચુક્યા છે.

વાવટા પર માનપત્ર

રાતે સુરતમાં તિલક મેદાનમાં જહેરસભા હતી. લગભગ ૨૦ થી ૪૫ હજાર માણસ દરો. પણ બેવરથા એટલી સુન્દર હતી કે બધા સારી રીતે સાંભળી શકે વચમાં વ્યાખ્યાન માટે માંચડી ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો અને ચોતર જવા આવવાના રસ્તા રાખેલા હતા. સ્વયંમેવકો પોતાનાં નાકાં બરાબર સાચવીને ઉભેલા હતા આ સભામાં સુરતના સ્વયંમેવક સૈન્ય તરફથી ગાંધીજીને એક માનપત્ર સેનાપતિ કરવામાં આવ્યું. માનપત્ર એક વાવટામાં ગોઠવવામાં આવેલું હતું. સ્વયંમેવક સૈન્યના સેનાપતિ માનપત્ર લખને વાંચવા ઉભા થયા કે રંગબેરંગી સાદીન અને કસળી બરતકામનો વાવટો જોઈ મારા મનમાં તો તુરત જ 'યયું કે હાલોલની કોયળીવાળી હસા આ વાવટાની યનારી છે. પરંતુ વાવટો નક્કિ લખને લેયો. ત્યારે તેમાં અર્થ રહેલો હાલ્યો. સુરતમાં જોડલી જતનું સ્વદેશી થા પરદેશી ધાગાનું કપડું બને છે તેના નમૂના સુચોખિત રીતે ગોઠવી તેનો આ વાવટો બનાવેલો હતો અને વચમાં માનપત્ર આસા નહા ખાદીના કડકા ઉપર છપાવેલું હતું. પોતાના કાપણમાં ગાંધીજીએ આ માનપત્રનો ચોખ્ખો ઉત્તર વાંચ્યો અને સેનાપતિના તથા સૈનિકના ધર્મ સમગ્રની સ્વયંમેવકને લોધ દીધો. તિલક સ્વરાજ ફાળાની બિલામાં પંજ સુરતી લાવાઓએ ઠીક ઉદારતા બતાવી ગણાય. તેમણે સત્યાગ્રહ સંસાદમાં ઉપરાણું ફામ કર્યું હતું છતાં સુરતમાંથી આઠ નવ હજાર રૂપિયા શ્રીઓની સભામાં તથા આ જહેર સભામાં થઈને થયા દરો.

વસસાડ-પારડી

૨૦મીની સવારે વસસાડ ગયા. ત્યાંની મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી પણ ગાંધીજીને માનપત્ર આપવામાં આવ્યું. બપોરે પારડી ગયા. વસસાડમાં મીલાના કોલેજથી અમારી સાથે હતા.

સ્વરાજ્ય અને પારડી હોમનું દિવસ

વસસાડની જહેર સભામાં એક પારડી ભાગ્યે વસસાડની પારડી કોમ તરફથી કંઈ કે 'આ સ્વરાજની લડતમાં પારડીઓ હિન્દુસલમાનની સાથે જ છે. પરંતુ સ્વરાજમાં

પારસી કોમનું હિત સચવારો કે કેમ એનો વિચાર કરવામા જ પારસીઓ રહેજ વિશ્વ જ કરે છે. આના જવાબમાં ગાંધીજી જોડયા કે

“આ પારસી ભાઈએ મધુર શુભચાતીમા જે સખ્તો કહ્યા તે યાદ રાખવા જેવા છે. હિન્દુમુસલમાનની એકતાનો અર્થ એ જ છે કે હિન્દુસ્તાનની એકેએક નાનીમોટી કોમ પોતપોતાના સ્વધર્મનું પાલન કરતી છતી સ્વતન્ત્રતાપૂર્વક રહી શકે. હિન્દુમુસલમાનની એકતામાં ત્રીસ કરોડ માનવજાતિનું જળ રહેલું છે. પણ યુરોપની મોટી પ્રજાઓ નાની પ્રજાઓને જાણવાને બદલે તેમને જળા ગઈ એવો જો અર્થ થતો હોય તો ખાવન વર્ષની ઉમ્મરે હું આમ રખડવા ન નીકળું. મારે નથી જોઈતું રાજ્ય કે નથી જોઈતા વૈભવ. મેં તે પેટ ભરીને માણી લીધા છે મારો આત્મા તો મને કહે છે કે હિન્દુસ્તાનમાં નાનામાં નાની કોમ પણ નિર્ભયતાથી રહી શકે એવી મારી પ્રવૃત્તિ છે. પારસી, શીખ, યહૂદી, ખ્રિસ્તી, કોઈને રાંભરી ન સકાય, એક અબજાઉપર પણ કુદૃષ્ટિ ન થઈ શકે એ સ્વરાજનો અર્થ છે. એ સ્વરાજ કોઈ આપવાનું નથી એ નથી ઉપરથી પડવાનું કે નથી નીચેથી ભળી શકવાનું, આપણે તે સ્થાપવાનું છે. પારસી ભાઈઓને વખત લેવાનો અધિકાર છે, જે કોમ શુ કરે છે તે તેઓ ભલે ઘેરા વખત જુએ; પણ મારા મનમાં તો ખાતરી થઈ છે કે તેઓ નિર્ભય છે. એટલે જ મેં તેમને આ સ્વરાજના યજ્ઞમાં બલિદાન દેવા જોડાવ્યા છે.”

પારસીની સભામાં ગાંધીજીએ હિન્દુમુસલમાને દિલ સાદ કરી એક ચવાની નરર ઉપર ખાસ ભાર મુક્યો હતો.

મી. સીકતઅલીએ તેમના ભાઈ મહમદઅલીનાં વચ્ચેના ટાંકી નજીબીયું હતું કે “અંગ્રેજ સરકાર પાસે ત્રણ ચાર માહત્ત સુધી જાણો ફેંકી સકાય એવી તોષો છે. પણ આપણા મહાત્માજીએ તો એવી તોષ શોધી કાઢી છે કે પારસીમાં તમારા જીવનમાં જેમાં તે ચલાવો અને તેનો જાણો સાત દબર ગાજ દર પહેલાં મેંચેસ્ટર અને લેંકેસ્ટરના મીલ-માલીકાને લાગે.”

હિન્દુમુસલમાનની એકતા વિષે જોડતાં તેમણે નજીબીયું હતું કે

“હુસ્મનો હિન્દુમુસલમાનમાં એક પાડવા માગે છે. હિન્દુઓને સમજાવે છે કે ખિલાફતનું પતી જરો એટલે મુસલમાનો તમને દગો દેશે. પાન્ટ હું મારા હિન્દુ ભાઈઓને એટલું જ કહું છું કે જે હિન્દુ બિનશરતે અમારા ધર્મ મઠિ ચોતાવું માથું આપવા દેવાર થયો છે, જે હિન્દુ અમારી કોમ ઉપર મહોબ્બત વર્ધાવી રહ્યો છે અને જે હિન્દુ અમને માન્યા ભાઈ ગણે છે, તેને દગો દઈયે એટલા નાપાક અમે નથી જ.”

વલસાડથી બીજે દિવસે બીજલી અને બીલીમોરા થઈ અમે નવસારી હતર્યા. સ્ટેશનથી હતરીને તરત જલાલપુર જઈ આવ્યા. ત્યાંથી આવી નવસારીમાં સ્ત્રીઓની જલેર સભા કરી, સ્વ. દાદાભાઈના ધરની જત્રા કરી, અને ત્યાંથી સીસોદરા ગયા.

સીસોદરાના રાણુગાર

સીસોદરા ગામ સુરત જીલ્લામાં સદુધી વધારે ઉત્પાદી ગણાય છે. આ ગામના વખાણ અને અગાધી ખૂબ સાંભળ્યાં હતાં અને નજરે જોયું ત્યારે વખાણ અમને ઓછાં જ લાગ્યાં. આ ગામના રાણુગારમાં ગાંધીજી જેવા દૃઢ સ્વદેશી પાત્ર ખામી કાઢી શકે તેમ ન હોય. કેવળ વિશુદ્ધ ખાદી અને વનસ્પતિના રાણુગાર હતા, છતાં સૌન્દર્યમાં ખીલ કોઈ ગામના જોઈને તેવા નહોતા. ખાદીનાં કપડાંને વિધવિધ રીતે બાંધીને તેની જુદા જુદા ધાટની ઝાલરો બનાવેલી હતી કેળના ચાંબલા તથા નાળિયેરીની મોટી મોટી ટાળોની સુન્દર કમાનો બનાવેલી હતી અને તેમાં સ્થળે સ્થળે સૂતળના હાર જુદી જુદી રીતે ગુંથીને ગોઠવેલા હતા !

૫૦ મણુ સૂતરનો પઢાડ !

આ ગામમાં તેમજ આસપાસનાં ગામોમાં દેડીયાપ્રવૃત્તિ પણ ધમગોદાર ચાલે છે. અમને એક ઓરડો બતાવવામાં આવ્યો. ત્યાં લગભગ પચાસેક મણુ સૂતરનો પઢાડ પડેલો હતો ! અહીં વણકરો પણ સારી સંખ્યામાં છે અને તેઓ સુરત જીલ્લામાં ટોશિયાર ગણાય છે, એટલે સૂતરની વણવાની બેવરયા ગામમાં જ ચાલે છે. પણ આ બધાનેય ભૂલાવે એવો એક બનાવ તો સીસોદરાની નજરે સપામાં બન્યો. અત્યંત સ્ત્રીપુરુષો સમામાં ખીલઓથી જરા છેટે વર્ષા રહેલાં હતા માંચડા આગળ સારા સારા માણસોને ખસવાની જગ્યા રાખેલી તે જરા ખાદી હતી. શ્રી વલ્લભભાઈની નજરે વેલાં અત્યંત ઉપર પડી. તેમણે ગાંધીજીને વાત કરી અને તેમણે તો સદુને બોલાવીને વેલી આગળની જગ્યા પર બેસાડ્યાં ! સમામાંથી કોઈ વહીને ચાલ્યું ન ગયું, એટલું જ નહિ પણ ઘોઘ સૌ કે પુરુષના ચહેરા ઉપર નાખુશીનું ચિહ્ન પણ ન જણાયું. શ્રી. વલ્લભભાઈએ તો આ વાત પાઠી કરવા પોતાના બાપજી દરમિયાન જોયો અત્યંતજનો સ્પર્શ કરવા રાજી હોય તેમના હાથ ઉંચા કરાવ્યા. ત્યાં તો ગરબા ગણાય નહિ એટલા ઉંચા ચલા ! ગાંધીજીનું સીસોદરાનું બાપજી મુખ્યત્વે અત્યંતજનો સ્પર્શ કરવા વિશે જ ચર્ચા. તેમણે જણાવ્યું કે

ધર્મ સમજને ઈર્મ કરે

“આજે તમે તમારા સહોદર બાઈએને તમારી વચ્ચે સ્થાન આપીને પવિત્ર ચલા છો, પરંતુ એ પવિત્રતા દુર્ભેશને માટે રાખજો. રૂઝણી ગાયને પાડુ હયાં મારીયે એમ મારી મારી સેવા લેવા માટે, મને રાજી કરવા માટે આ તમે ન કરો, પણ ધર્મ સમજને કરજો. હું ને કંઈ સેવા કરું છું તે ધર્મ સમજને જ કંઈ છે. માટે તમારી પાસેથી એ સેવાનો બદલો નથી જોઈતો. ધર્મને બદલા સાથે સંબંધ નથી. એને તો ઉશ્કર સાથે સંબંધ છે. માટે પ્રભુનો પગાર નથી જોઈતો. પગાર અને બદલો મને ઉશ્કર આપશે. હિન્દુ ધર્મ તો શીખવે છે કે માણસ ને કંઈ કરે તે કુણાર્પણ કરે તો જ તેની સેવા ફળે. માટે આજે તમે અત્યંતજને અડવાનું ને પુણ્યકાર્ય કર્યું છે તે મારી સેવાના બદલા તરીકે કર્યું હોય

તો તેમાં તમારૂં કે માંડે સત્યું નથી થવાનું, પણ જ્ઞાનપૂર્વક કંઈ હશે તો જ તે ચોક્કસ.” શ્રી. વલ્લભભાઈએ તો એરપાડમાંથી વિદાયતી દોષીઓની હોળી દરેક સમામાં કરાવવાનું ચાર કરી દીધેલું અને આ સમામાં તો તે હોળી મોઠામાં મોટી થઈ. અહીં તિલક સ્વરાજ કાગો પણ બીજા ગામોના પ્રમાણમાં વધારે થયા હતા. આ બધી પ્રવૃત્તિ એટલા જ નેરશથી કાયમ રાખવાનું કહેતાં શ્રી. વલ્લભભાઈએ બહુશું કે

સ્વરાજ્યની મનૂરી!

“આપણને મહાત્માજી કે બીજા કોઈ સ્વરાજ અપાવી શકવાના નથી. તેમને તમે પૈસા કરી આપ્યા તે લીક છે, પણ એમ ન માનતા કે ગાંધીજી લીક સ્વરાજ ઉપાડી લાવવા સાર મનૂર મળ્યા છે, તેમને ચાર પૈસા આપી છૂટ્યા એટલે પરવાયાં! એમ ગાંધીજીને મનૂરી આપીને છૂટી ગયે સ્વરાજ નથી મળવાનું. સ્વરાજની જે માર્ગો ગાંધીજીએ તમને સમજાવી છે તે જવતોડ મહેનત કરીને પાળશે તો જ તમને સ્વરાજ નજરો.”

રાતે અમે નવસારી પાછા આવ્યા. નવસારી તો પારસીઓનું, મોઠામાં મોટું મથક રહ્યું, એટલે ત્યાંનું સાપણુ વિશેષે પારસીઓને હદેશીને જ હતું. તે આને બીજા છપાસુ છે. અહીં તો હિન્દુને હદેશીને તેઓએ એ આપણમાં ને કહી હવે તેટલો જ ભાગ હોવાનો શરૂ:

હિન્દુઓની મોક્ષભૂમિ

“તમારો તો આ જ એક દેશ છે. આ દેશ છેાડીને બીજા કોઈ દેશમાં તમું જગા તમે તમારી કરી શકો એમ નથી. આપણાં સાસ્ત્રોમાં તો કહ્યું છે કે હિન્દુઓ મઠિ આ ભારતવર્ષને છેાડીને બીજું મોક્ષ મેળવવાનું એક પણ સ્થાન નથી. તમારે સાર તો સદ્ગુણોને કેળવવાનું અને તમારા સદ્ગુણો દર્શાવવાનું આ જ સ્થાન છે. તમે હિન્દુસ્થાનને દમનવળ બનાવો, વીર પુરુષોની ભૂમિ બનાવો.

ફળિયે ફળિયે યર્મોપિત્રી

“હિન્દુઓના આ જમતના ઇતિહાસમાંના કાળા વિષે હું શું કહું? આપણો ઇતિહાસ ગૌરવવાળો છે. પરંતુ આપણે આપણા પ્રાચીન વારસા ઉપર જ ઝૂકીશું તો હારીશું. આપણા પૂર્વજો જેવા હતા તેવા આપણે થઈને બતાવવું જોઈએ. આપણા અધિયુનિઓએ આપણા ધર્મને બચાવવા સાર ચોલાના અંગે અંગના ટુકડા થવા દીધેલા. છે. યૌદ આપણને કહે છે કે ‘યુરોપમાં તો એક યર્મોપિત્રી છે, પરંતુ હિન્દુસ્તાનમાં તો ફળિયે ફળિયે યર્મોપિત્રી જોવામાં આવે છે.’ હિન્દુસ્તાનમાં કેવા વીર પુરુષો થઈ ગયા એને સાર હું તમને ઇતિહાસ શું બતાવું? હું તો તમને આટલું જ કહું છું કે ક્રમ જરૂર દાય મુશી તમે તપાસી શો કે એ વીરતા અત્યારે આપણમાં છે?”

નિઃસ્વાર્થ લોભ

નવસારીથી રૂરમીએ સવારે બારડોલી પહોંચ્યા. અહીં પણ હત્તાહ લારે હતો. અમારા ઉતારા આગળ મોટું ચોગાન હતું અને ત્યાં લોક એકઠા થઈ ગયેલા તે ગાંધીજીના દર્શન પિના વેરાય નહિ. છેવટે ટંકમાં આવી દર્શન આપી વેરાઈ જવાનું તેમને સમજાવ્યું. પણ આમાંથી સ્ત્રીઓને સમજાવી શકાય તેમ ન હતું. તેમને તો દર્શન સાથે ગાંધીજીને ભેટ પણ ધરવી હતી. ગુજરાત દરતાં બીજા પ્રાંતોમાં ગાંધીજી પ્રત્યે ભક્તિભાવ વિશેષ છે એવો મને બાસ થયેલો, પણ સુરત જીલ્લામાં ગાંધીજી પ્રત્યે જે ભાવ ભેયો તે ઉપરથી તો મારા મનને એમ ન થયું કે ગુજરાતનો આ એક જીલ્લો તો ભક્તિભાવમાં બીજા પ્રાંતો કરતાં કેઈ પણ વાતે ઉતરે એમ નથી. ભેટની વાત આવી એટલે ગાંધીજી પણ ના કેમ પાટે? તેમને કાગળપત્ર લખવાનું કેટલુંક કામ કરી લેવું હતું એટલે તેમના ખંડમાં થોડી સ્ત્રીઓ આવે અને તે બધા એટલે બીજા દાખલ થાય એમ શાન્તિથી સહુ આવીને દર્શન કરી બધા એવી ગોઠવણ રાખી. તેમની ગાદી આગળ ભેટ મુકવા મટિ એક મોટો યાજ્ઞ મુકી રીધો. આમ બેઝેક ઠવાક ચાલ્યું અને નાંબાનાથું, રૂપાનાથું તથા ધરેણીઓથી થાળ હલકાવા માંડ્યો. પણ અંતે તો પ્રવાસના શ્રમથી બહુ થોડેલા એટલે ગાંધીજી ઉપર તિદ્રાદેવીએ અમલ ચલાવવા માંડ્યો. અમે કહ્યું કે હવે સ્ત્રીઓને આવવાનું બંધ કરીયે, પણ ગાંધીજીને તો પેલી ભેટનો લોભ લાગેલો. તેઓ કહે કે 'એ બહેનો અહીં આવીને શુપચૂપ થાકી બધા છે તેમાં શી હરકત છે? તેઓ આવશે તોપણ હું તો નિરાંતે હંધી રાખીશ. તેઓ અહીં થોંપાટ ન કરે એટલી જરા તેમને સૂચના આપજો.'

આ નિઃસ્વાર્થ લોભ સ્વરાજની લોભી પ્રત્યે નહોતો થઈ પડ્યો છે. લોકો ગાંધીજીને સૂતિમાન સ્વરાજ માનવા લાગ્યા છે અને તેમના દર્શનમાં સ્વરાજની આ મહાન પ્રવૃત્તિનાં દર્શન કરી તેઓ પોતાને હૃતાર્થ થયેલા માને છે.

બારડોલીની બહેર સમા ત્રણ વાગે ખરા લાપમાં હતી! લોકોને તડકામાં જ બેસવાનું હતું એટલે ગાંધીજીએ પોતાનું લાપણું હૃંકમાં પતવી નાંખ્યું.

ત્યાંથી રાતે સુરત થઈ ગાંધીજી સિન્ધ જવા ઉપડ્યા. આમ એક અઠવાડિયાની અંદર ગાંધીજીએ ગુજરાતનાં લગભગ ૧૯ ગામની મુલાકાત લીધી અને તિલક સ્વરાજ કુળમાં લગભગ પચીસ હજાર રૂપિયા એકઠા કર્યા. દાખીના તો જુદા.

તા. ૮-૫-૧૯૨૧.

માલેગાંવનો ગુન્હો

માલેગાંવના અસહકારીઓએ જે માપ કર્યો જણાય છે તેનાથી દરેક અસહકારીને લજ્જિત થવાનું કારણ છે. માલેગાંવના લોકોએ પોતાનો ધર્મ છોડ્યો, કર્મ છોડ્યું ને દેશને અને લડતને ભારે નુકસાન પહોંચાડ્યું છે. આપણે શાહુકાર—ખાનદાન હોવાનો દાવો ન કરીએ ને ગુન્હા કરીએ એ એક વાત છે, ને ખાનદાન હોવાનો દાવો કરીને ગુન્હા કરીએ તે બીજી વાત છે. કાળામાં કાળું નથી દેખાતું પણ દૂધમાં કાળું તુરત દેખાય; તેમ જ જ્યારે આપણે ચોક્કસ હોવાનો દાવો કરીને મેલા થઈએ ત્યારે આપણી ઉપર જગત યુકે. ‘આપણે તો ધર્મશુદ્ધમાં મગ્યા છીએ,’ ‘આપણે શાન્તિથી જ કામ કરવું છે,’ ‘આપણે જાતે જ મરવું છે, આપણે કોઈને મારવા નથી,’ આવી આવી પ્રતિજ્ઞાઓ કરીને પછી આપણે મારીએ તો આપણે જગતને, પોતાને અને પરમેશ્વરને છેતરીએ. માલેગાંવના લોકોએ આવું જ કર્યું જણાય છે.

આ અધાર્મિકી લડતને જરૂર ધક્કો પહોંચ્યો છે. સ્વરાજ તથા મોડું તો થશે જ. કોણ જાણે છે કે આપણે મહિનાંમાસમાં સ્વરાજ લાંબે ન એસીએ ? આપણે શરૂ કર્યું ત્યારે જે વેગ હતો તેના કરતાં અત્યારે આપણો વેગ એટલો બધો વધ્યો છે કે આપણે ક્યારે પોતાનું પાશુ સેવાની ચક્રિત મેળવીએ તેનું માપ કોઈથી કઠાય જ નહિ. પણ આપણે ભૂલો કરીએ તેટલું મોડું તો થાય જ, એટલું એક બાળક પણ કહી શકે. હિસાબ કરનારને ભૂલે ત્યાંથી શરી મળવું પડે છે. તેમ આપણે પણ કરવું રહ્યું.

આપણી પ્રતિજ્ઞા એવી છે કે અમલદારો આપણને ગમે તેટલા ગુસ્સામાં લાવે તોપણ આપણે તો સામે ચું જ નથી. આપણે માર ખાશું પણ સામેો હાય ઉપાડ્યું નહિ તેમ નમશું પણ નહિ. એમ છતાં માલેગાંવના અસહકારીઓએ એક સળ-ધન્ડેપેટર તથા બીજાઓને ધાતકી રીતે મારી નાખ્યા જણાય છે.

કેટલાક અસહકારીઓએ કાયદાનો ભંગ કર્યો; તેમને સજા થઈ—તેમણે સજા વહોરી લીધી; તેમ છતાં તેઓને લોકોએ બળાકારે છોડ્યા. આમ કંઈ બિલાશતનો બચાવ થાય નહિ, સ્વરાજ બને નહિ.

અસહકારનું મુખ્ય ને મોટું પદ શાન્તિ—અહિંસા—અમન છે. જેઓ શાન્તિનો ભંગ કરે છે તેઓ જ ખરા સહકારી છે. વિનીત પક્ષની મદદના કરતાં અશાન્તિ કરનારાની જ સરકારને વધુ મદદ મળે છે. જે ચાર અમલદારોને ગુમાવીને જો અસહકારને તોડી શકે તો સરકાર તેટલા અમલદારોને રહેજે જતા કરે તેમ છે.

હું ઘણી વેળા લખી ચુક્યો છું કે શાન્તિ વિના સ્વરાજ કે ખિલાફતનો જીવો અસંભવિત છે. વખાણ વખાણ ન છોડે, વિદ્યાર્થીઓ નિરાજ ન છોડે, ખીજા લોક પોતપોતાને લગતો અસહકાર ન કરે તો ચાલે. પણ કોઈ શાન્તિનો ભંગ કરે તે તો ન જ ચાલે. હિન્દુમુસલમાનની મિત્રતા, શાન્તિ અને સ્વદેશી એટલે રેડીયો એ ત્રણ તો અનિવાર્ય સરતો છે, પણ તેમાંથી શાન્તિ મુખ્ય વસ્તુ છે. રજાખજા માણસ ખાદી ન પહેરનારા રહે છતાં ઘણા પહેરતા થઈ જાય તોપણ ચાલે, થોડા હિન્દુમુસલમાન વહે તે પણ સહન કરી સકાય; પણ શાન્તિનો તો એક માણસ પણ ભંગ કરીને ખુનખરાળી કરે તે અસભ્ય છે, તેથી દેશને ભારે નુકસાન થાય જ. શાન્તિની સરવૃત્તિ એવી સમ્ભવ છે.

પણ આખા હિન્દુસ્તાનને સાડ કાણુ જવાબદાર થઈ શકે ? આ સવાલમા આપણી નિર્માલ્યતા છે. જો લોકો લૂંટકાટ કરે તો જેમ સરકારમાં તેને દબાવવાની શક્તિ છે તેમ લોકોને અશાન્તિ કરતા અટકાવવાની શક્તિ મેળવવામા જ સ્વરાજનો સંભવ રહી છે, આપણામા લોકો પર શાન્તિ જાળવવા જેટલી અસર ઉપજાવવાની શક્તિ ન હોય તો આપણે સ્વરાજનો ખ્યાલ જ છોડવો જોઈએ. લોકોની ઉપર આપણે અસર પાડી શકીએ છીએ એ શ્રદ્ધા ઉપર જ આપણી લડતનું આધાર ચલતર છે. જો આપણે લોકોને શાન્તિ જાળવવાનું ન શીખવી શકીએ તો આપણે કબૂલ કરવું જ પડે કે આપણે સ્વરાજ મેળવવા લાયક નથી બન્યા. તેથી સર્વ સ્વયંસેવકોએ આ વાત ઉપર પૂરા ભાર મુકવાની જરૂર છે.

શરાખી બંદે શરાખ ન છોડે, ખિતાખી બંદે ખિતાખને વળગી રહે, અમલદાર બંદે હિફતાબ વાપરે, સિપાહી બંદે આપણને ભારે, તેમ છતાં, આપણે મૂંગે મોંઢે જો બધું સહન કરીએ અને શાન્તિ ન છોડીએ.

ત્યારે આપણે શું કરીએ ? માલેમાંવને સાડ આપણે શું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીએ ? પ્રથમ તો માલેમાંવના ગુન્હેગારોને શોધી કાઢીને તેઓને સમજાવીએ કે જેઓએ ગુન્હો કર્યો છે તેઓએ તે કબૂલ કરવો ને ઇશ્વારપૂર્વક કાંસીએ ચડવું. આપણે દરેકે

આપણી જાન ઉપર કાણુ મેળવવો ને જીજ્ઞાસી પાસે મેળવવાવો. આપણે ત્રીજા ભાષણો છોડવાં; દરેક પ્રસંગે સલામો કરવાની અને હડતાળો પાળવાની આદત છોડવી; સરકારના દોષોનો જ વિચાર કરવાને બદલે આપણા દોષો જોતાં—આપણી નબળાઈઓ તપાસતાં શીખવું ને તે કાઢવાના ઉપાયો યોજવા. પંડિત અરજુનલાલ શેઠી પદકાયા લોકોનાં ટાળાં એકઠાં થયાં ને ધાંધલ મચાવી. આને હું નામદાઈનું લક્ષણ ગણું છું. તેઓ જેલમાં જવા માગતા નથી; તેઓ શેઠીજીને જેલમાં જવા દેવા ઇચ્છતા નથી; તેથી જ્યારે જ્યારે કોઈ પદકાયા ત્યારે માત્ર ધાંધલ કરી મુકવામાં જ તેઓ મહત્ત્વ સમજતા જણાય છે. જે શેઠીજીના જેલ જવાથી ખરેખર શૌર્ય ચર્યું હોય તો લોકો પોતાનું કર્તવ્ય વધારે સમજે, પોતાને કરવાનો અસહકાર પૂરો કરે ને સ્વરાજ મેળવીને એસી જાય. પોતે દુર્ઘસિનો છોડે, પોતે પરદેશી કાપડ પહેરતા હોય તે કેટલી દે, રેંટીયો ચલાવતા ન હોય તો ચલાવવાનું શરૂ કરી દે. શેઠીજી પદકાયાં જેઓએ ધાંધલ મચાવી તેમાંના કેટલા શરાબી હતા, કેટલા પરદેશી કપડાં પહેરનારા હતા, કેટલા રેંટીયા ચલાવનારા હતા એ જાણવા જેવું છે. આપના છત્રતાં જે પુત્ર આપના સહચરોની નકલ ઝાઝી કરતો હોય તોપણ આપ મર્યે તો મંપર્ણતાએ તેમ કરે તે સપૂત છે; નહિ કે જે ખૂંચ રોકકળ કરી મુકે અથવા ખૂંચ ન્યાતવરા કરવામાં મચી જાય. ધાંધલ કરવાથી, શેઠીજીને ધાંધલથી છોડવવાથી, સ્વરાજ મળે તેમ નથી. તેથી તો સ્વરાજ મળતાં કંઈક ઢીલ જ થશે. પણ આપણું કર્તવ્ય કરવામાં આપણે વધારે તેજ જનરું તો સ્વરાજ વહેવું મળશે જ અને આપણે શેઠીજીને પણ આપણી વચ્ચે વહેલા પાછા વધાવવાની તાકાત મેળવીશું. એટલે માલેગાંવનું એક પ્રાયશ્ચિત્ત તો એ જ છે કે આપણે પોતે આપણા મન પૂરે આપણા ગુસ્સા પર વધારે કાણુ મેળવી લેવો, આપણે વ્યસન છોડવાં અને રેંટીયો ચલાવતા ને કેવળ ખાદી પહેરતા થઈ જવું.

૧ ગાંધીજી ગુજરાતમાં

[૫. ૧૦૪૧થી ૧૯૨૨]

૧ દયાધર્મ

ચિન્ધમાંથી પાછા ફર્યા બાદ ગઈ તા. ૪ થીજે ગાંધીજીએ કપડવંજ, કહલાલ તથા નરિયાદની મુલાકાત લીધી. અમદાવાદના સ્ટેશને જ એક મોંઘવા જેવો ફિરોજી બન્યો. એક અપંગ બાવો રત્નલાલથી અમદાવાદ આવેલો. તેનું શરીર કેવળ હાડપિંજર હતું અને તેના હાથપગ અસહિતથી ભૂંડા થઈ ગયેલા હતા. તે રાત્રે અમદાવાદ આવ્યો હતો અને પોર્ટલેએ ગાંધીજીને કપાડી તેને સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મ ઉપર મુકી દીધેલો. આખી રાત ત્યાં જ પડ્યો રહ્યો ! સવારે કેટલાયે મુસાફરો ત્યાં થઈ પસાર થઈ ગયા અને કેટલાય દેશવેના કામદારોએ આ બાવાને જોયો, પણ કોઈનું તેના પર ધ્યાન ન ખેંચાયું. તે બાવાના સહુભાઈ ગાંધીજી પોતાના નિયમ વિકલ્પ તે દિવસે ગાંધીજીના કપડવાના વખત કરતાં દરેક મિનિટ વહેલા સ્ટેશન ઉપર આવ્યા. તેમણે આ બાવાને જોયો અને તેમનું દયાળીનું કંઈયે ડુઝી થયું. તેમણે પોતાના પીવાના કપમાંથી તેને કપ પીવાવાનું કહ્યું અને મહીપતરામના અનાયાસમાં મોહનલાલની વ્યવસ્થા કરી. આ ફિરોજી છે તો નાનો, પણ ગાંધીજીના જ સબ્બેમાં કહીયે તો આપણા દેશમાંથી દયાનો લોપ થયો છે તેનો સ્પષ્ટ સૂચક છે.

કપડવંજ

કપડવંજ અમે સાડાદસ વાગ્યે પહોંચ્યા. કપડવંજના તહેર હવતના આમા બાઈ હરિભાઈ ગાંધીજીની સાથે પ્રવાસમાં કેટલોક વખત ફરતા હોઈ પ્રવાસની વિરંજણાઓથી માહિતગાર રહ્યા એટલે ગાંધીજીને ઉતરવાની તથા ત્યાં તેમને શાન્તિ આપવાની તેમણે કાળજીપૂર્વક વ્યવસ્થા કરી હતી. પરંતુ અવ્યવસ્થિત સરકારનો ખાસ ગાંધીજીને નસીબપાટણી રાંઠે એવી વ્યવસ્થા તો ભાન્યે જ જોવામાં આવે છે.

કપડવંજ ગુજરાતમાં બહુ ભૂતું સહેર છે. તેનું નામ જ સૂચવે છે તેમ કાપડના વણાટનું તે મોટું મથક હતું અને ત્યાં બહુ ઝીણું સુતર કંતાનું, તેની પાથરીઓ વહોરા લોક વણતા. ગામમાં ગાંધીજીને આવકાર આપવા માટે જે સ્વદેશી અને વિદેશી વસ્તુઓના શણગાર કર્યા હતા તેમાં એક દરવાજો સુતરથી શણગારેલો હતો. અમને કહેવામાં આવ્યું કે આ સુતર પંચાસ વર્ષ પહેલાનું કંતાયેનું એક ધરમાંથી મળી આવેલું હતું ! અમે તે તપાસ્યું, મીઠાના સુતરને આંટાએ તે હતું.

આરામ લીધા પછી કપડવંજનો દાર્પકમ શરૂ થયો. પ્રથમ મસજિદમાં જવાનું હતું. હમણાં મી. રીકતઅલી ગાંધીજીની સાથે ફરી સંઘર્ષ નહીં, પરંતુ તેમને બહુલે તેમ જ સગા અને મુસાદાવાદના અસહકારી બેદરિશ્વર મી. મોઆઝમઅલી સાથે ફરે છે. મસજિદમાં તેમને મુકીને ગાંધીજી સ્ત્રીઓની સભામાં ગયા.

શ્રીઓ તરફને: સંકેત

ત્યાં ગાંધીજીની બેઠક આજળ ખીલેલા ચોખાના સાધીઆ પૂર્યા હતા અને મુન્દર દીવાઓમાં ધીના દીવા બળી રહ્યા હતા. કેટલી બહેનોએ ગાંધીજીનું પૂજન કર્યું અને એ બાળાએ ગાંધીજીને સોનાની રાખથી બાંધી. શ્રીઓમાં હત્યાહ બારે હતે, પણ નવે હત્યાહ એટલે અશાન્તિ થઈ હતી. સ્વરાજ અથવા રામરાજની બાધી રાતો ગાંધીજીએ તેમને સમજાવી અને પવિત્ર બનવાનો ઉપદેશ કર્યો. દેંદીયા ચલાવવાનું સમજાવતાં કહ્યું:

“જેમ આપણે ધરમાથી ચૂલો કાઢી નાંખીએ તેો આપણા ગૃહસ્થાક્રમ ઉપર પાણી ફરી વળે અને શ્રીઓ વંદી નય તે જ પ્રમાણે દેંદીયા વિના પણ વંદી નવાય.”

પછી તિલક સ્વરાજ દંડ માટે માગણી કરી અને તેનો જવાબ શ્રીઓએ સારો વાળ્યો. બહુ મળીને લગભગ પાંચસો રૂપિયા ઉઘરાણું થયું, તથા દાખીનામાં બંગદીઓ, વીંદીઓ અછોટા વગેરે દીક મળ્યાં.

પછી ત્યાંની વણાટરાળા જેઠ અને ત્યાની જાહેર સભામાં ગયા. હાજર માણસોની સંખ્યા અને તિલક સ્વરાજ ફાળામાં ઉઘરાણાની રકમને લોકોની સ્વરાજપિપાસાનું માપ ગણાયે તેા ઉપલવ્વના પુરુષોની સંખ્યા કરતાં શ્રીઓની સંખ્યા બહુ ચડી નય. ઉપલવ્વની વહોરા કોમ વેપારમાં ચતુર અને સાદસી છે. તેઓ કેટલાક કારણસર રામામા પ્રથમથી જ હાજર ન હતા એટલે તેમની ગેરહાજરી માટે દિલ્હીની દર્શાવીને તેમને સંબોધીને ગાંધીજીએ નમ્રાણુ:

વહોરા કોમને ઉપદેશ

વહોરા કોમે પણ સ્વરાજની અને હિન્દુતાનની સેવા કરવાની છે તેમનો ખિલાફતના કામમાં હિસ્સો છે. સ્વરાજના કામમાં ધનિકોની પૂરેપૂરી સેવા લેવા હું ઇચ્છું છું. તેઓ બદારથી ખૂબ ધન કમાઈ લાને છે. તેમને લાજમ છે કે તેઓ તેમના પૂરા હિસ્સાનું દાન તિલક સ્વરાજ ફાળામાં આપે. ‘દાન’ રાજની રૂઢિ પડી ગઈ છે તેથી હું ‘દાન’ રાજ વાપરું છું, બાકી એ પ્રયોગ તેા ખોટા છે. કારણ તિલક સ્વરાજ ફાળામાં આપણું એ તેા વેપાર છે, સ્વરાજનો સેટો છે, તિલક મહારાજ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા છે. સોદામાં આપણું અથવા ફેરનું અંદા કરવા એ અપાય તે દાન ન ગણાય.”

મધ્યર આપણને સદા કરી રહ્યો છે

અન્યને સંબંધી તેઓ બોલ્યા:

“આપણી પ્રેમ ગોરા મહોડાના માણસ આજળ હશે, તેમ મળીએ આપણાથી ઠે- છે. ત્યાં હુધી આપણે તેમને મટિ ગોરા મહોડાના બન્યા હશે ત્યાં મુધી સ્વરાજને રામામા સમજવા. આપણે તેમને લાંબી માનીને ડર રાખીએ હશે તે આખી હિનિયા

આપણને ભંડો માનીને અડવા દેતી નથી. આક્રિષ્ટાધી આવેલા કોઇને પૂછો કે ત્યાં કાંઈ પીનારો, વેચનારો, દરવારો, જુભાર ખેલનારો મોરો લગારાથી અજાણ છે કે નહિ? ફેલવેમાં, ટ્રામમાં, ફૂટપાથ ઉપર ગોરાની સાથે આપણાથી ન ચલાય, જે જગ્યાએ ગોરા વેપાર કરતા હોય ત્યાં આપણાથી વેપાર ન થાય, જ્યાંથી તે રોડી લેતો હોય ત્યાંથી આપણાથી રોડી ન લઈ શકાય. બધે આમ નથી થતું એ હું કબૂલ કરું છું. હું અંગ્રેજોને અન્યાય કરું એવો નથી. મારે તેમની સાથે અદાવત નથી. પણ મેં ધારી જગ્યાએ જાયેલું છે કે જ્યાં ગોરા રહે, ખૂંચે, પાણી પીયે અથવા ખાય ત્યાં આપણને રહેવાની રજા નથી. પરંતુ ગોરાઓ તો તેમનું શરીર અજાણવાની ખીંકથી આરોગ્યને બદલે આપણને દૂર રાખે છે. આત્મા અમરો એવું તેઓ નથી માનતા. પણ આપણે તો અન્યત્રને અડવાથી આપણે આત્મા અમરો, આપણને ઇશ્વર સત્ત્વ કરશે એમ જ માનતા થઈ ગયા છીએ. ઇશ્વર તો આપણે જ આપણને સત્ત્વ કરી રહ્યો છે. દુઃખો, મંકટ, ડોલિસ, મરણી, રાત્રીના અત્યાચાર એ બધા કરતાં વધારે કંચેરા ક્યા હોય? મારે હું હિન્દુ સમાજને પીનપીને નહું છું કે હિન્દુપણું અસ્પૃશ્યતાને પોપવામાં નથી પણ તે દોષ રાજવામાં છે.”

નહેરુ સત્તામાં પાછળથી વડોરાઓ આવ્યા હતા અને તેમણે બધા એકઠા મળી વિચાર કરી તેમની કેમ તરફથી સ્વરાજ ફાળામાં મદદ આપવાનું વચન આપ્યું હશે. પછી ભંડો-વાડામાં મધ ગાંધીજી કાંચાલ જવા ઉપરી મયા દતા.

કલાલ

કલાલમાં ખેડા જિલ્લાની મહેસુલની ઘડતના વખતના પોતાના સુંદર સ્મરણો વિષે, તેની તરફથી પોતે જુદા મોટી આશા રાખેલી તે વિષે તથા કલાલમાં ચાલી રહેલાં પત્રાપક્ષી અને કંઠાસને લીધે પોતાને ઠેકું દુઃખ થાય છે તે વિષે કદી ગાંધીજીએ લોકોને સ્વરાજની ચરતો નમનની હતી. સ્ત્રીઓને ઉદેશોને તેમણે જે કહ્યારો કાઢ્યા હતા તે ઠાંકવા એવા છે :

સ્ત્રીઓ જ ધર્મ રક્ષક

“ધર્મ સાચવવો એ નથી બાંધણેના દાયમાં કે નથી પુરોના દાયમાં. એ તો સ્ત્રીઓના જ દાયમાં છે. સમાજનો પાયો ગૃહ છે અને ધર્મ ગૃહમાં ફેળવવાનો છે. ગૃહના સુવાસ આખા સમાજમાં ફેલાયો. કાંઈ શહેરમાં જમે તેટલો ધર્મધોષાર વેપાર આવતો હોય, જમે તેટલી આબાદી દેખાતી હોય, પણ ત્યાં જે ગૃહ સારાં ન હોય તો એ શહેર સાફ નથી એમ હું તુરત કહું. સ્ત્રીઓ જ ગૃહની રેવંતાઓ છે. એ જે ધર્મ ન પાળે તો પ્રભુ સત્યાનાથ વળી નય. યાદવકુળનો શ્રીકૃષ્ણ સંદોર કથોં હતો તેનું કારણ એ જ હતું કે યાદવ સ્ત્રીઓ બ્યલિયારિણી થઈ ગઈ હતી, તેઓ તેમનો ધર્મ ભૂલી હતી. મારે તમને હું પવિત્ર મધને ધર્મનું પાલન કરવાનું કહું છું અને તમે પવિત્ર મધને મને અને મી.

રાત્રીએ એટલે હિન્દુ અને મુસલમાનોને આ સ્વરાજની, ધર્મની લડતમાં યગ મળે એવો આશીર્વાદ આપે એ માગું છું.”

રાત્રે લા વાગે નડિયાદ જવા નીકળ્યા. નડિયાદથી રાત્રી ગાડીમાં નંદરખાર તરફ જવાનું હતું, પણ રસ્તામાં મોટર ખોટા પડી એટલે મધરાત પછી નડિયાદ પહોંચી ત્યાં જ રહેવું પડ્યું. ખીજે દિવસે સવારે નડિયાદમાં સ્ટેશન બહારના ચોગાતમાં બહાર સલા યજ્ઞ સલા ભાગ્યે જ દસ મિનિટ ચાલી હશે, ઝડપ્યે જ ગાડીમાં ગાંધીજીને જવાનું હતું તે સ્ટેશનનાં આવી હશે. આ થોડીક મિનિટોમાં ગાંધીજી લોહને રેંડીયામાં જ રાત્રી દહાડો મચી જવાનો હપ્તેશ કર્યો

નરહરિ પરીખ

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૮-૫-૧૯૨૧

મારી નોંધ

અમર દુકાન

'દારની દુકાનની આબુખાબુમાં તથા ગામમાં દાર પીવા જનારા લોકોને ત્રાસ નહિ આપવા બાબત' વડોદરા સરકાર તરફથી એક ભંદોરનામું મોકલ્યું છે. તે ભેતાં દુઃખ જ ઉત્પન્ન થાય છે. નોટિસમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે:

"તપાસ સુધરથી એમ જણાઈ આવે છે કે કેટલેક ઠેકાણે દારની દુકાનની આસપાસ અમર રસ્તામાં નિયાળના ઓઢરાઓ અને ગામના ઇતર રહેવાસીઓ દાર પીવા જનારા લોકોની સ્વતંત્રતા સુધર અડચણો કરી તેમની સ્વતંત્રતાનો અટકાવ કરે છે અને તેનાં લીધે સુલેહનો ભંગ થવાનો સંભવ હોવાનું જણાઈ આવે છે. તેથી આ ભંદોરનામાથી આ પ્રાંતના તમામ લોકોને ખબર આપવામાં આવે છે કે આવી રીતે દાર પીવા જનારા લોકોની સ્વતંત્રતાનો ભંગ કરી તેમને હરકત કરવી નહિ; એટલું જ નહિ પણ જો કે ઠેકાણે દારની દુકાન ધરો તે તે ઠેકાણે દુકાનની નજીકમાં અમર રસ્તામાં નિયાળના ઓઢરાઓએ અમર જીભ રહેવાસીઓએ એકાઠા થઈ નહિ અને એકઠા થયેલા જણાઈ આવે તો તેમને તુરત વિખેરી નાખવાની વળખી જ લાખતાવળગતા નોંટિસ કરવી નોંધાયે."

હાર પીવાની સ્વતન્ત્રતા કેવી હશે? ચોરી કરનારને ચોરી કરવાનો અખત્યાર છે એમાં શક નથી. પણ ચાહુદારને ચોરી અટકાવવાનો પણ અખત્યાર નથી? ચોરને તો મારીને હાંધી કાઢવાની સત્તા પણ લોકોને હાથે આપે છે. ચોરીની સ્વતન્ત્રતાનું રક્ષણ કઈ રીતે થાય છે? હારનિષેધ કરાવનાર તો શરાખીને સમજાવીને અટકાવે છે. તેમાં સ્વતન્ત્રતાનો શો ભંગ થયો? વડોદરા સરકારની નોટિસનો અર્થ શોષ્યો એવો જ નીકળે છે કે કેમ નહિ હાર પીવો એ એક સદ્ગુણ હોય નહિ, અને હાર વેચવાની દુકાનની ઢસ્તી પણ કેમ નહિ લોકોને લાભદાયક હોય નહિ! શરાખીને કે શરાખના પીઠાના માલીકને કોઈ ગાળ દે, કોઈ તેને મારે કે તેની ઉપર ખીજી રીતે બળાત્કાર કરે, તેને વડોદરા સરકાર ઈંડ દે, તેની સામે મનાઇ હુકમ કાઢે તો તે બ્યાનખી છે. પણ દુકાનની આસપાસ ઉભા રહી શરાખીને અગ્નિમાં ન પડવાનું કહેનારને, શરમાવનારને ગુન્હેગાર ગણવો એ તો શરાખીને ઉત્તેજન આપવા બરાબર છે. વડોદરા રાજ્યનીતિને મેં આવી શરમભરેલી તો નહોતી ધારી. હું તો હજી ઉમેદ રાખીશ કે આવી નોટિસ વિચારપૂર્વક નથી નીકળી પણ કોઈ આપખુદી અમલદારે પોતાની જવાબદારીથી કાઢી છે. એ આ અનુમાન ખરું હોય તો. વડોદરા સરકાર વરદયા આ નોટિસ પાછી ખેંચી લેનારો હુકમ નીકળવાની હું આરામ રાખું છું.

હારની આવક

હાર અફીણ ઇત્યાદિના વેપારની આવકમાંથી આપણાં બાળકો આજે ભણે છે એ પ્રભુએ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ. આપણા ધર્મના ને નીતિના વિચારો મોળા ન પડ્યા હોય તો આપણે આ વિશે પૂરો ખ્યાલ રાખીએ ને આપણાં બાળકોને પાપી પૈસાની આવકમાંથી કેળવણી ન દઈએ ગમે તેમ હો, સ્વરાજ મળ્યે એ ઉપલક્ષ્ય ઉપર તો આપણે મીઠું વાળવું જ છે હાર ઇત્યાદિના વેપાર આપણે નહિ જ કરીએ. પ્રભુ નવો કર સહન કરી શકે તેમ નથી એ આપણે જાણીએ છીએ. કરો તો આપણે હલકા જોખા કરવા પડશે. છતાં આજે અપાય છે તેના કરતાં ધણું વધારે બાળકોને આપણે કેળવણી આપવી પડશે. આ કામ મેં સૂચવ્યા છે તે ઉપાયથી જ થઈ શકે તેમ છે. ફી ન લેવી, કર વધારે ન લેવો. ને ઉત્તમ કેળવણી આપવી. આમ દેશીયાને હઘોગ દાખલ કરીને આપણે એક પત્થ ને હો કાળ કરી લઈએ છીએ.

એક પારસી ભાઈનો ખયાલ

જલગામથી શ્રી પીરોજશા તેમુલજી મીસ્તરી જણાવે છે કે તેમની પાસે હારદુ પીડું છે. તેઓ બાળપણથી જ એ ધંધામાં રોકાયેલા છે. તેમને બહોળું કુટુંબ છે. તેમની ઉમ્મર એકાવત વર્ષની છે. તેઓ જણાવે છે કે જો તેઓ દુકાન છોડે તો બીજા ચાર હિન્દુ તો તે લેવા તૈયાર જ બેઠા છે. આવી સ્થિતિમાં તે પોતાનો ધંધો છોડી પોતાનો ને પોતાના કુટુંબનો નિર્વાહ કરવા સારું અપંગ બને તેમાં ઠાંસલ શું? હારનો ધંધો કંઈતેથી બંધ થવાનો? આવી આ ભાઈની હલીલ છે. તેમના પ્રત્યે મારી લાગણી છે. તેમની

મુસ્લિમ સમજવા જેવી છે. પણ આવાં ધર્મસંદેશોમાંથી નીકળી જતું એમાં જ પુરુષાર્થ છે. જો આ ભાઈ દારૂ પીવે, કે, વેચવો પાપ માને તો ઉપરની દલીલ આપવાપણું નથી રહેતું. હજારો લોકો પાપકર્મ કરે છે, છતાં તેટલા ઉપરથી આપણને પાપ કરવાનો અધિકાર નથી મળતો. અને પાપ કરીને જ આપણે કુટુંબનિર્વાહ કરતા હોઈએ તો તેના કરતાં બીજા માણને નિર્વાહ કરવો એ વધારે સારું છે.

એ ભાઈ પોતાના કામગામો કેટલીક ખબરો આપે છે એ જાણવા જેવી છે ને ખેદારક છે. તેઓ કહે છે કે પોતે દરોડા દારૂ વેચે છે ને સ્વયંસેવકો પાળવણી કરે છે, પણ વિલાસની દારૂ પીનારને તો રોકવાની કે કહેવાની પણ તેઓની હિમ્મત નથી ચાલતી. પણ તેઓ કહે છે કે સ્વયંસેવકો કંઈ માત્ર સમજાવે જ છે એમ નથી. તેઓ તો હુકમને હોદ્દા ધાલે છે, ગાળો દે છે, બૂના નોકરોને ધમકી આપે છે. જો ધમકીથી કામ ન સરે તો માર પણ મારે છે. પીઠાવાળાના હાથમાંથી દારૂ છીનવી લે છે. દારૂ હોવાનો જેની ઉપર શક આવે તેના પરની તો ઝડપી લે છે; તેવાઓના ખબરપાણી બંધ કરવામાં આવે છે, હુકમમાંથી કોઈ નીકળે તો તેનું મોકોડું મળું કરી તેને ગળેદા પર બેસાડી કસે છે.

આ બધી ફરીઆદ સાચી હોય એમ કામગીર ઉપરથી જાણાય છે. જો એમ હોય તો એ હકીકતો સ્વયંસેવકોને ખરેખર સરખાવનારી છે દારૂ પીનારને સમજાવવાની જેટલી આપણી ફરજ છે તેટલી જ ફરજ તેઓના સરીરની રક્ષા કરવાની પણ છે. દારૂગીઆઓ પાસે દારૂ છોરાવવામાં જો આપણે જખરદસ્તીનો ઉપયોગ કરીશું તો દારૂ છૂટવાનો નથી, એટલું જ નહિ, પણ આપણી સહતને ધડો પડેલિયો. દરેક જગ્યાના સ્વયંસેવકોએ જાણવું નેહાયે કે તેઓને કોઈની ઉપર જખરદસ્તી કરવાનો હક છે જ નહિ તેઓએ ગોતસર ચિનયપૂર્વક જે પ્રયાસો કરવા યોગ્ય હોય તે જ કરવા, એટલે કે હુકમો નજીક હજા રહી દારૂ પીનારને ચિનયપૂર્વક સમજાવવા, તેમના કુટુંબીઓને સમજાવવા, તેમની ન્યાયતાઓ આને કહેવું. આ ઉપરાંત આપણને કંઈ પણ દબાણ મુકવાનો અધિકાર જ નથી. પ્રબળ મારીને પુણ્યવાન પણ ન બનાવાય. તેઓને પાપી થવું હોય તેને પાપ કરવાનો અપત્યાર છે જ. પાપ કરવાની છૂટ દોવા છતાં જો પાપ નથી કરતો તે જ પુણ્યવાન કહેવાય ને તેવાથી જ દેશને ફાયદો થાય. જો પાપને મટાડવા જખરદસ્તી કરવાનું તારખ દાખલ કરીએ તો જો દોષને સાર આપણે સરકારને રાક્ષસી માનીએ છીએ તે જ દોષ આપણામાં આવી ભય ને આપણે પણ રાક્ષસી બનીએ.

રાષ્ટ્રીય શાળા—રેડીયાશાળા

જો આપણે માનતા હોઈએ કે મૂલ્યને તાંતણે જ સ્વચ્છ છે, જો રેડીયાની શક્તિ શા
વિશે આપણને પૂરો વિશ્વાસ હોય, જો આપણે માનતા હોઈએ કે હિન્દુસ્તાનની આર્થિક શા
વિનિયત બીજા દેશ પણ રીતે અસંભવિત છે, જો આપણે સમજતા હોઈએ કે કંડોરો માણ્યો રેડ

ખીન ધંધા વિના હમેશાં ઝાઝી કમાણીને હીધે કર્મજી સ્થિતિમાં રહે છે, તો આપણે તુરત સમજી લઈએ કે આપણું બાળકોને પ્રથમ કેળવણી કેવળ કાંતવાની જ આપીએ. તેમાંથી એ પરિણામ નીપજશે. એક તો એ કે બાળકો સ્વાધ્યયી થતાં શીખશે અને ન્યાયે બાળકોને સાળામાં પણ કાંતવાનું શીખવવામાં આવશે ત્યારે કાંતવાની પ્રવૃત્તિ તુરત વ્યાપક થઈ જશે. છેક હટારા થઈ ગયેલાઓને, ભિક્ષા માગીને જ ચેટ બરવાની જેને ટેવ પડી ગયેલી છે તેવાઓને રેડીયા શીખવવો જરા મુશ્કેલીનું કામ છે. જો તે કામ આપણે તેઓને જ સાર રાખીએ ને તેને કંગાળો ધંધો બનાવી મુકીએ તો તે કદી પ્રસરી નહિ શકે; પણ ન્યાયે શ્રેષ્ઠ લોકો તેને ધર્મ સમજી ગ્રહણ કરશે ત્યારે સામાન્ય લોકો તુરત જીલ્લી લેશે. તેથી અત્યારે બાળકોની ને મોઢાની કેળવણી રેડીયા સિવાય બીજી કંઈ જ ન હોઈ શકે એ રહેજે સમજાઈ શકે એવી વાત છે.

સીધો હિસાબ

હિસાબ અણવાની રીત સહેલી છે. જે પ્રવૃત્તિથી આપણને વહેલામાં વહેલું સ્વરાજ મળી શકે તેમાં જ આપણે યધાએ રોકાવું જોઈએ. એવી પ્રવૃત્તિ રેડીયો જ છે, કેમકે તે વડે આપણે આ જ વર્ષમાં પરદેશી કાપડનો સર્વથા બહિષ્કાર કરી રાષ્ટ્રીય છીએ; ને પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર કરવા એટલે સ્વરાજ મેળવવું છે. આપણે અંગ્રેજી જ્ઞાન વધારીને સ્વરાજ આ વર્ષમાં ન મેળવી શકીએ, તેથી તે મેળવવાની પ્રવૃત્તિ હાલ તો મોટું જ રાખવી જોઈએ. આપણે ભારે અશ્વિતસાક્ષી થઈને કે ભારે રાષ્ટ્રીય શોધો કરીને સ્વરાજ આ વર્ષે ન મેળવી શકીએ, તેથી તે પણ હાલ મોટું રાખવું. આપણે ટાંકણીઓનાં કે કાગળનાં કે એવા ખીન કારખાનાં કાઢીને પણ આ વર્ષે સ્વરાજ ન મેળવી શકીએ, તેથી તે કામ પણ હાલ મોટું રાખવું. આમ ગમે તે ખીન કાર્યને વિષે આપણે મનને સવાલ પૂછવું તો જવાબ એક જ મળે છે. તેથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે આપણું મહાવિદ્યાલયમાં, વિનયમન્દિરમાં, કુમાર-મન્દિરમાં, અધ્યાપન મન્દિરમાં, પ્રત્યેક મન્દિરમાં આજે તો એક જ પ્રવૃત્તિને સ્થાન હોઈ ગયું છે. જે ગણરજાન આજે આપણું જરૂરનું લાગે તે વિનોદના વખતમાં હાથને આરામ આપવાને સમયે આપી શકાય. એક અંગ્રેજી સાક્ષર પોતાનો આરામ કેવળ પ્રવૃત્તિનો પ્રકાર બદલીને મેળવી લેતાં હોતો. જો તે આમની સલામતી યાચીને નીકળે તો માખીઓ અને કીડીઓની હિંમતોએ અવલોકન કરે તેમાંથી થાકે તો પુસ્તકો વાંચે. આમ પોતે નિર્દોષ આનંદ ને આરામ પોતાની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓમાંથી મેળવી શકેલો હોતો. આપણા વિદ્યાર્થીઓને આપણે આમ ટેવ કાં ન પાડીએ? રેડીયાથી થાકે ત્યારે દિન્દી શીખે, તેમાંથી થાકે તો રેડીયા પર નબ, તેમ કરવાની હિમ્મત ન ચાલે તો સંજીત શીખે; તેમાંથી થાકે ને વળી રેડીયાનો વિચાર કરે. તેટલા પછી પણ રેડીયા પર પાછું મન ન નબ તો ક્વાયત શીખે. વળી રેડીયાનું ચિન્તન કરે. એમ કરતાં કરતાં તેને બચન પડી જશે. જો કોઈ બચનની અત્યારે પ્રવૃત્તિ જરૂર હોય તો તે રેડીયાની છે. હાથ ખીનારને હું રેડીયો અહીંર ધરાવ

તરીકે સચવું છું. દાંડના નસા કરતા રેંદીયાનો કેદ કંઈ ઓછો નથી એને તે કેદ ચડયો છે તે જ એની અસર નહોતી છે. તકાવત એ છે કે એક મારે છે, બીજો છવાડે છે.

કાર્યકુશળતા

કાર્યની કુશળતા વિના રેંદીયા વાંચે તેમ નથી. છે તો નાનકડું સરખું દબિયાર, ફેરવ્યે દળકું, કિંમત પણ પ્રમાણમાં કંઈ જ નહિ, છતાં તે માણસના હિંમતની, તેની દૃઢતાની, પ્રામાણિકતાની, શાન્તિની ઠીક પરીક્ષા લે છે. કાતવું એટલે રૂને જમ ફાવે તેમ ખેંચવું એ નથી. કાતવું એટલે તેની આગલી ક્રિયાઓ નહોતી. 'શમાતુલ'નો લેખ જોણે વાંચ્યો છે તેઓ આ સમગ્ર સફરો આગમ દેશમાં ૧૦૦ નંબરનું સુતર કાતનારી બાઈઓ કપાસની પરીક્ષા કરી નહોતી છે, કાવું પોતે જ ફેલે છે, કપાસ ભલે જ લોડે છે, પીંજે છે પોતે જ, ને સમુદ્ધના શીશુ જેવી અકચરિત ને તેટલી જ સફેદ ને તેટલી જ મુલાયમ પુણીઓ પણ તે જ બાઈઓ ભલે બનાવી લે છે આમાં જ તેની કળાનો મુખ્ય ઉપયોગ થઈ જાય છે: પછી ૧૨૦ નંબરનું સુતર કાઢવું એ તેને રમત વાત જણાય છે. કાતવાની ક્રિયા વખત લે છે. તેના પહેલાંની ક્રિયાઓ નહોતી મહેલી છે તેમજ વખત ઘણા લે છે. દરેકે પેલી આદર્શ બાઈઓને રચાને પહોંચવાની જરૂર નથી, પણ દરેકે પોંજવાની ને પુણી બનાવવાની ક્રિયા ભણી લેવાની તો જરૂર છે જ પુણી બનાવતાં એક દહારામાં શીખાય પોંજવાનું શીખતા માનો કે એક અઠવાડિયું જાય એટલે સમય આપીને પોંજવાનું દરેક કાતનારે ભણી જ લેણ જોઈયે. મીઠની પુણી વાપરવાથી અર્થ સરતો નથી ને દરેક કેકાણે મીઠની પુણી પહેવાડાય પણ નહિ.

વાચનારે એટલું પણ નહોતું જોઈયે કે પોંજનાનો તો પૂર્વે થયો જ હતો, તે ધર્મ નહોતો, તેથી પોંજનાને બીજા કારીગરોની જેઠે જ રાજ મળી હતી. પોંજના સહેવાયથી મદિનાના રૂ. ૪૫ કે ઓછામાં ઓછા ત્રીસ કમાઈ લે છે મુંબઈમાં રૂ. ૩૦ દરરોજની કમાણી ફેટકાંકને થાય છે. કાતનારને ભલે પોંજ લેવામાં એટલો જગો થોડો વખત જોઈયે છે કે તે જો કમાણીનો હોદ્દા રાખે તો એક રોજ સુતર પાછળ જ આના વધારી સડે દરેક જણ દહારામાં જોડું કાતે તેટલું જામું ઓછા સમયમાં પોંજ લે છે.

મારી બૂલ

હું અનુભવે જોઈ છું કે મેં જૂંયારે નિયાળતા બાળકની કમાણી ચાર કલાકનો એક આનો ગણી ત્યારે બૂલ કરેલી. સારે નસીબે એ બૂલો મારી સાચવેલીની છે અજ્ઞાનને લઈને મેં અતિ સ્વપ્નાનીથી લખ્યું. આંક કલાક કાતનારની કમાણી મેં જો જ આના ગણી હતી. હવે જોઈ છું કે આંક કલાક કાંતનાર ૨૦ તોલા નહિ પણ ૪૦ તોલા સ્કેન્ડે કાંતી શકે. જો આપણે સામાન્ય દામ ૪૦ તોલા ચાર આના ગણીએ તો આંક કલાક દામ કરનારને ચાર આના ગણી શકે. સત્યાગ્રહીઓના બાળકોને સત્યાગ્રહ સંસાદમાં કેવળ

કાંતવાનું જ કામ કર્યું. કેટલાકે દસ દસ કલાક કાંતેલું. સવારના સાઠાચારથી કોઈ સાર કરતા. પરિણામે એક વિદ્યાર્થીએ દસ કલાકમાં 'સીતેર' તોલા કાંત્યું.' કલાકના સાત તોલા થયાં. કલાકના પાંચ તોલા તો વધારે બાળકોએ કાંત્યું. આ બધામાંના કોઈને પાંચ મહિના કરતાં વધારેની તાલીમ નથી. તે પણ હમેશાં ચાર ચાર કલાકની પણ નહિ. આ બાળકોની શક્તિએ મારી આંખો ખોલી છે ને હું જોઉં છું કે કાળજી રાખનાર બાળક જરૂર, કલાકના પાંચ તોલા સુતર આપે. એ દિસાએ ચાર કલાક કામ કરનાર બાળક પોતાની નિસાળ સાદ કલાકના બે પૈસા આપે અથવા પચીસ દિવસના ચાર કલાક લેખે રૂ. ૩-૨-૦ આપે. આ ઉપજ હું વધારેમાં વધારે ગણ્યું છું. પણ દર માસે, સરસાણે રૂપિયા પંદે તોપણ ૨૦ બાળકના વર્ષના રૂ. ૪૦ થયા. સરસ, શિક્ષકને સરસ બાળકો જરૂર રૂ. ૬૦ માંસિક આપે.

પણ આ તો એક જ બૂલ.

વિશેષ અનુભવ સૂચવે છે કે પીંજણ પણ બાળકો જ કરે ને પુણી પણ બાળકો જ કરે. આમ થવાથી અગ્રેર રૂ. ઉપર એક આનો બીજી કમાણી થાય. એક શેરનું પીંજણ પણ ને પુણીઆમણ બે આના ગણ્યું છું. તેમાં થોડો વખત નય એટલે આપણે ચાર કલાકનો વધારો ચાર પૈસાને બદલે બે જ પૈસા ગણીએ તો ૨૫ દિવસનો વધારો ૫૦ પૈસા થયે. એટલે સારો બાળક રૂ. ૩-૨-૦ + ૦-૧૨-૬ = ૩-૧૪-૬ આપે. મારી, પ્રથમ ગણતરી માત્ર રૂ. ૧-૬-૦ હતી. પીંજણ પણ નોખું જ ને પીંજવાનું પીંજનાં મારફતે જ કરાવવું એકઠું એ માન્યતા મારી બીજી બૂલ હતી.

વળી ન્યારે નિસાળમાં કાંતવાવધવાની પ્રવૃત્તિ ચાલે ત્યારે કપાસ વગેરે પ્રથમથી જ ભર્યા દોય ને સુતરનું બનરદામ ગણતાં હમેશાં થોડુંવધારે તો હમેશાય જ. એક શેર સુતર પાછળ બે પૈસા હમેરવા એ હું જસયે વધારે નથી ગણતો. આ બધાં દામ અંકાઈ નય પછી પ્રભને એમરથી કેટલો લાભ થાય તે તો એઓ કારખાનાં ચલાવે છે તેને પૂછીએ તો માલમ પડે. લાખો બાળકો જે નિસાળમાં ગણતા દોય તેએને આ પાંચો શીખવવામાં આવે, તેઓની મહેનતનો આંક મુકવામાં આવે ને તેથી પ્રભનો અંકુશ સુતરની બનર ઉપર રહે તેનો લાભ કેટલો બધો થાય એ વિચાર હું ન્યારે, કરવા બેસું છું ત્યારે મને એમ જ લાગે છે કે ને પ્રભ આ સીધી વાત સમજી નય તો દેસનો, બૂખમરો થોડી જ મુદતમાં નાણુદ થાય

હજી એક વસ્તુ રહે છે. ન્યારે નિસાળમાં વધુવધાં પણ દાખલ કરીએ ત્યારે વળી નિસાળની કમાણી કરવાની શક્તિ વધે. ન્યારે કંતામણના કલાકના આપણે બે પૈસા ગણીએ છીએ ત્યારે વધુકરનો કલાકનો એક આનો તો રહેજે ગણાય. પણ દાખલ કરતાં વધુકરને આપણે ગણતરીમાં ન લઈએ તોપણ જે નિસાળમાં દરેક વિદ્યાર્થી લગભગ ચાર રૂપિયા જેટલી કમાણી કરી આપે એટલે ચાર રૂપિયાની રૂ. ૬૦ માસે આપે તે સાળાને ને એકઠું માંડ કે ન એકઠું કાંઈ દાન. તે સાળા સ્વાસ્થ્યથી બને. બાળકોને શી આપવી જ ન પડે.

સુરત મ્યુનિસિપાલિટીને એ આ પ્રમાણે કેળવણી આપવાની સલાહ આપી છે. સુરત મ્યુનિસિપાલિટીને એક લાખ દસ હજાર રૂપિયાની ગ્રાંટ જતી કરવી છે. તેમ કસાય, વધારે કર પણ ન નંખાય ને બાળકોને મફત કેળવણી આપી શકાય તેમ સ્વરાજ મેળવવામાં મોટી સહાય થઈ શકે એવા આ અકસીર ઉદ્દેશ છે.

મુસ્લેલીઓ મારી નજર બદલ નથી. મજાનની મુસ્લેલી મોટામાં મોટી છે. સહેરીઓની ન્યાં મદદ હોય ત્યાં આવી મુસ્લેલી બાબત કરવી એ નજીવી વાત હોવી નેહાયે. મદાનનોની વાડીઓ, મન્દિરો, મસજિદોનો ઉપયોગ રેંટીયા સમાવવા સાથે થઈ શકે. વાદ મકાનોમાં જેટલાં બાળકોને પૂરવામાં આવે છે તેટલાં બાળકોને રેંટીયાની તાલીમ તેમાં ન આપી શકાય. સારે નસીબે રેંટીયા કંઈક જમ્યા તો રોકેજ છે અને તેને ધાસોડ્યાસ નથી લેવા પડતો એટલે જમ્યા રોકતો છતો તે દવાનો બગાડ કરવાને બદલે દવા સુધારો ને બાળકોની માનસિક સ્થિતિ ઉપરાંત સારીરિક સ્થિતિ પણ પ્રમાણમાં દવા બોળી ગંદી રહેવાથી સુધારો.

રેંટીયામાં સ્વરાજ

અતિ વિનયભાવથી, ફક્ત સહિત, રેંટીયાની સ્વરાજ અપાવવાની શક્તિ વિશે એક ગુંદરથ શંકા હોવા છે. એ કામજાને કે આખોયે છાપવાલાયક છે છતાં સ્થળસંકોચને કારણે તેની ફક્ત જ ટુંકામાં આપું છું. તે કહે છે: “રેંટીયાથી સ્વાઘ્રથી બનાય, સુખે પેટ પણ ભરી શકાય, પણ આપણા હાથમાં તે દ્વારા રાજ્યસત્તા કઈ રીતે આવે એ સમજાઈ નથી. ક્ષાણવના વખતમાં રેંટીયા તો હતો જ, છતાં આપણે સ્વતંત્રતા ખોઈ બેઠા. તેથી હેંકશાયરનો સ્વાર્થ બંધ થતાં કંઈ ઇચ્છાનો બધો સ્વાર્થ બંધ પડ્યો નથી. એટલે પરદેશી કાપડ બંધ વાચ તોપણ ઇચ્છાનો સ્વાર્થ કાયમ રહેશે.” આ શંકાઓ અધરિત નથી, પણ ‘નવજીવન’ના વાંચનારને એનો ઉત્તર આપવો એ સહેલું હોઈ નેહાયે. છતાં મનજુર મિત્રને તેઓ ‘નવજીવન’ના અધ્યાસી જણાય છે તે છતાં એ શંકા રહેલી છે તેમાં હું મારી સમજાવવાની શક્તિની અપૂર્ણતા નોંધી રહ્યો છું. ધીરજથી એ જ વસ્તુ નોંખી નોંખી રીતે સમજાવવા કરીય તેમ તે વાંચનારાઓને ગળે ઉતરશે એવી હું આશા રાખું છું. કેમકે મારી ખાતરી છે કે મારી સમજણમાં કયાંય દટી નથી. મારી સમજાવવાની શક્તિ જ ખોડભરી હોવી નેહાયે. મનજુર લખક રેંટીયા વડે આપણે પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર નીપાળવી શકીએ એમ તો માનતા જણાય જ છે. ત્યારે હું સ્પષ્ટ છું કે જે શક્તિ વડે આપણે અનેક પ્રકારની વિદેશીઓ અને સરકાર તરફથી થતી કનડગતો છતાં પણ પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર નીપાળવી શકીએ તે જ શક્તિ આપણને સંપૂર્ણ રાજ્યસત્તા મેળવવા સાથે પૂરી થઈ પડવી નેહાયે.

હવે આંકડા તપાસીએ. આપણે પરદેશી કાપડમાં ૬૦ કરોડ રૂપિયા ખર્ચીએ છીએ. બીજો નંબર ખાંડ આવે છે; તેમાં ૨૩ કરોડ રૂપિયા ખર્ચ છે. ત્રીજો નંબર લોખંડ આવે છે; તેના ૧૬ કરોડ છે. ત્યારપછીની બધાંજાનો રકમ અગત્યના કરોડની; તે

સાંચાકામની છે. અને તેટલી જ, સગસગ ખનિજ તેલની છે. બીજી પ્રમાણમાં નહીં છે. ને આપણે ૬૦ કરોડ બચાવવાના સાદસમાં સફળ થયે તો બીજી રકમો બચાવવાનાં સાદસ બાળકની રમત જેમ લાગશે. એટલે કે ને ઈન્ફરની સ્વાર્થનીતિનો મેટામાં મેટા ભાગ આપણે રફ કરી સમીચે તો બીજા ભાગોનો છેદ-ફડાવવો એ અશક્ય ન રહે અને ન્યારે એવી મુન્દર સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે, નિઃસ્વાર્થી કબ્લેડ સરકર ઇત્યાદિ સત્તા બળાહારે ન. રાખે એવો મારો દૃઢ અભિપ્રાય છે.

હવે બીજી રીતે એ જ વસ્તુને તપાસીયે. સ્વરાજ મેળવવાને સાર પ્રામાણિકતા, એકતા, દૃઢતા, સંઘસક્તિ, રાષ્ટ્રીય વ્યાપારસક્તિ, સર્વવ્યાપક રાષ્ટ્રીયતા, વીરતા અને ત્યાગની જરૂર છે. આ બધા ગુણો આપણે બતાવીયે ત્યારે જ રેડીયો હિન્દુસ્તાનમાં ફરી વ્યાપક બની શકે. આટલા ગુણો બતાવનારી પ્રત્તિને કોઈ પણ સત્તા ગુલામીમાં ન જ રાખી શકે.

જે વેળાએ હિન્દુસ્તાન પરદેશી કાપડનો ધર્મ સમજી ત્યાગ કરશે તે વેળાએ આપણે સરકારને અદ્દીમેટમ—રત્નચિહ્ની મોહલવા શક્તિમાન હોઈશું, તે વખતે આપણે એટલે સુધી કસાયેલા હોઈશું કે એ રત્નચિહ્ની કબૂલ ન રાખે—આપણી ઇચ્છાને માને ન આપે તો આપણે મહેસૂલ બંધ કરવા પણ વૈયાર-હોઈશું.

ક્રાઈબંતા વખતમાં રેડીયો આપણે અચાવતા હતા તે વાત સાચી છે. તે વખતે આપણે પરાધીન નહોતા બની ગયા, પણ બનવાની તૈયારી થઈ હતી. અને જેમ જેમ રેડીયોનો ત્યાગ થતો ગયો તેમ તેમ આપણે પરાધીન બનતા ગયા અથવા આપણને અધઃ બનાવવામાં ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીને રસ વધતો ગયો.

દાગીના વગેરેનું શું ?

એ જ બાઈ એક બીજી કાગળમાં લખે છે કે નું દરેક રથોયી ધરેલા, રૂપિયા વગેરે ઉપરાંત કંઈ હું. મારી ઉપર લોકોનો વિશ્વાસ છે. પણ બધાનો ઉપર મારો કાણ ન હોય અથવા મારો આ હીલચાલનો સાચો સંબંધ બંધ થાય તો એટલા બધા પૈસા, દાગીના વગેરેનું શું થાય? આ પ્રશ્ન પણ ઉપરના પ્રશ્નનો જોડો જ અચલ્યો છે. જો જો પૈસા અને દાગીના હું ઉપરાંત હું તે તે પૈસા અને દાગીના તે તે જગાની પ્રાન્તિક સમિતિને ન્યાંતે, બની અહ હોય ત્યાં, મોંપતો આવું છું. તે તે પ્રાન્તમાં તેનો, દિસાબ, રાખવામાં આવે છે, એવો મારો વિશ્વાસ છે. જેમકે બંગાળનું ઉપરાંત શ્રી. વિતરનન દાસને સોંપાયું; બિહારમાં ત્યાંના મુન્ત્રી બાણ રાજેન્દ્રપ્રસાદને, સંયુક્ત પ્રાન્તમાં પંડિત જવાહરલાલ નેદરને, મધ્ય પ્રાન્તમાં ચેક, જમનાલાલજીને, દિલ્લીમાં ડૉ. અનસારીને, પંજબમાં લાલા લખતરાયને, ઉત્કલમાં શ્રી. ગોપબંધુ દાસને, આન્ધ્ર પ્રદેશમાં શ્રી. વેન્કટા પૈયાને, મદ્રાસમાં શ્રી. રાજગોપાલાચારીને, કર્ણાટકમાં શ્રી. મંગાધરરાવ દેસપાંડિને, મદારાષ્ટ્રમાં શ્રી. નરસોપંત. દેશકરને, મુંબઈમાં શ્રી. ચંદરહાલ બેન્કરને અને ગુજરાતમાં શ્રી. વજીર-લાલ પટેલને સોંપાયું છે. સિન્ધમાં આખા પ્રાન્તને સાર નવી, સમિતિ નથી થઈ અને

પ્રાન્તના જુદા જુદા વિભાગોમાં મેળ નથી, તેથી ત્યાંનું ઉપરાજ્ય મારી સાથે લાવ્યો છું અને તેની વ્યવસ્થાનો વિચાર મદાસભાની સમિતિ મારફતે હું કરી લેવા ધાર્યું છું. ન્યાં ન્યાં નાણાંધરેણાં સોંપાયાં છે ત્યાં ત્યાં તે તે જુદાંસ્થો પોતે પ્રતિષ્ઠિત છે, તેઓ સમિતિના પ્રમુખ કે મંત્રી છે અને તેઓને મને પોતાને વિશ્વાસ છે. દાન આપનારાઓને પણ મેં દાનની વ્યવસ્થા હું કેવી રીતે કરવાનો તે સૂચવેલું છે એ બધા નાણાંનો, દિસાળ રાખવા અને તે બદલ પાડવા તે તે સમિતિઓ બંધાયેલી છે અને તેની ઉપર મદાસ સમિતિનો અંકુશ રહેલો છે. એટલે આ નાણાં વિષે કોઈ પ્રકારની અફરાતફર થવાનો સંભવ ઓછામાં ઓછો છે. એથી વિશેષ શું કરી શકાય ? હું કબૂલ કરું છું કે ઘણા પૈસા પ્રાન્તના અત્યારના મારા ઉપરના મોદને લીધે મળે છે, પણ જે કાર્ય કરવાનું છે તેને વિષેનો પ્રાન્તનો વિશ્વાસ પણ એ નાણાંને સારું જવાબદાર છે, અને તેટલે જ દરમ્યાને જે મહાન વ્યક્તિનું સ્મરણ આપણે કાયમ રાખવું છે તે વાત પણ જવાબદાર છે નાણાંનો બચ સારો જ થાય એવી પરિપૂરી સાવચેતી રાખવીમાં આવેલી છે. શુભરાતમાં જે પૈસા એન્ડા થયેલા છે તેનો દિસાળ યોગ્ય સમયમાં પ્રગટ થશે અને વખતોવખત પ્રગટ થયાં ન કરશે તમામ સંસ્થાઓને જાગૃત રાખવા અને પોતે જાગૃત રહેવા મારી શુભશાની ભાઈબહેનોને સલાહ અને વિનંતિ છે. કરોડ રૂપિયા ઉતરાવવાની અને પૂરી પ્રામાણિકતાથી તેનું ખર્ચ કરવાની આપણી શક્તિ ઉપર આપણા સવિધ્યનો આધાર છે.

એક અન્યજન: 'ખુદસો પત્ર'

ભાઈ નૂઠાભાઈ શિવજીએ મારી ઉપર એક 'ખુદસો પત્ર' લખ્યો છે તેનો સાર અહીં આપું છું. તે કહે છે કે જે હિન્દુઓ અન્યજન વિષે મારાં ભાષણો સાંભળે છે તે માત્ર હા છ હા કરવાને જ, તેમ નરે છે. તે ભાઈ માને છે, કે મેં જે ગેરદાનરી વિષે દિલગીરી બતાવી તે અન્યજનોની ગેરદાનરી વિષે હતી, અને તેથી તે જણાવે છે કે અન્યજનોની ગેરદાનરી કંઈ ઓછી અર્થવાને લીધે બીકને માર્શ ન હતી પણ કેવળ અન્યજન ભાઈઓના અવિશ્વાસને લીધે હતી. બાઈ નૂઠાભાઈ જેવી માન્યતા ધરાવનારને હું ખબર આપું છું કે મેં જે દિલગીરી જાહેર કરી તે પોતાને હુસ્ત માનનારા હિન્દુઓની ગેરદાનરીને સારું મારા ભાષણમાં તેઓ પ્રત્યે વિનંતિ હતી તેથી મેં તેઓની દાનરી ઇચ્છી હતી.

પણ જે અન્યજન ભાઈઓ અવિશ્વાસને લીધે ઓછા પ્રમાણમાં દાનર રહેલા હતા એ વાત બરોબર હોય તો તે પણ એકકારક છે તેઓએ પોતાની ઉપર વિશ્વાસ રાખવાનો છે. અન્યજન પરિષદ કરવાનો હેતુ સમસ્ત હિન્દુ સમાજ ઉપર અસર પાડવાનો છે તેના કરતાં અન્યજન સમાજ ઉપર પાડવાનો વધારે છે. જે જે કરાવે કરવામાં આવ્યા તેમાં પણ તો અંદરના સુધારા કરવાને લગતા હતા. તેથી હવે પણ એવી ગેરસમજથી અન્યજન ભાઈઓ પરિવરોષી દૂર નહિ રહે એમ હું આશા રાખું છું.

ભાઈ બ્રહ્માભાઈ વળી લખે છે કે સ્વરાજની ચળવળ પહેલાં તો અસ્પૃશ્યતાની જ સામે લડત, ચાલવી જોઈએ. અન્યત્રે પર જે રાક્ષસી રાજ્ય હિન્દુ સમાજ ચલાવે છે તે પ્રથમ દૂર યાય પછી અંગ્રેજ રાજ્યની ટીકા કરવી યોગ્ય ગણાયે. ભાઈ બ્રહ્માભાઈની આ દલીલ વિશે મારી દિલસોજ છે. પણ તેમાં મોટી ભૂલ રહેલી છે. સ્વરાજપ્રાપ્તિ એ પાપમાયી મુક્ત થવાની ચળવળ છે. આત્મશુદ્ધિ એટલે જ પાપમુક્તિ. અન્યત્રેની અસ્પૃશ્યતા દૂર ન થાય ત્યાં લગી હિન્દુ સમાજની અસ્પૃશ્યતા દૂર નથી થવાની. એકનો ખીનની સાથે નિકટ સંબંધ રહેલો છે. અન્યત્રની અસ્પૃશ્યતાનું પાપ ન મુકાય ત્યાં સુધી સ્વરાજ મળે જ શાનું ? તેથી બ્રહ્માભાઈના જેવા વિચાર રાખનારે ધીરજ રાખી આ સ્વરાજની ચળવળમાં પૂરો ભાગ લેવાની જરૂર હું માનું છું. અન્યત્રને સ્વરાજ ખીન હિન્દુઓ નહિ આપે, તેઓ જ લેશે સ્વરાજની કલ્પના જે સમજે તેને અસહકારની જરૂર સ્પષ્ટ જણાયા વિના ન જ રહે.

કાલોલના હિન્દુઓ

શુભશતનો મારો અનુભવ વર્ણવતાં કાલોલના મહાત્મનની અન્યત્રે પ્રત્યેની સારી ભાવનાની મેં નોંધ લીધી હતી. પાછળથી મને ખબર મળી કે તેઓ મારા અન્યત્રવાદમાં જવાથી એટલા બધા રોષે ભરાયા કે તેઓએ આકરાં વેણાં પણ વાપર્યાં ને ઘણાંઓએ પ્રાયશ્ચિત્ત દાખલ સ્નાન પણ કર્યાં. આ સાંભળી હું દિલગીર થયો એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે તેઓના શુરસાનું કારણ એવું છે કે કેટલાકે મારા જવા બાદ અન્યત્રને મંડપમાં પરાણે દાખલ કર્યાં. જો કોઈએ એવા પ્રયત્ન કર્યો હોય તો તે પણ હું દોષી ગણું. આપણે એકખીનના ખોટાખરા વિચારોને પણ સહન કરીને જ આગળ વધી શકીએ તેઓએ સ્નાન કર્યું, તેઓએ મારે વિશે આકરાં વેણાં વાપર્યાં હોય તેઓને પણ પોતાના ઢઠક હતા. અન્યત્રસ્પર્શને જે પાપ માને છે તેની ઉપર કંઈ બળાટકાર કરીને તેવી ભૂલ નહિ બતાવાય, તેની સાથે ધીરજ રાખી, તેને ધર્મનું રક્ત સમજાવવીને જ અસ્પૃશ્યતાનો મેલ ઘોઈ શકારો. આ બતાવમાંથી હું તો એટલો જ સાર એવું જાણું છું કે કોઈએ સ્વરાજની લાલચે કે મને સાર લગાડવા ખાતર મીન ધારણ કરવાની કે મનમાં દ્વેષાભેને અન્યત્રસ્પર્શ કરવાની જરૂર નથી. જે કર્યું તે વિચારપૂર્વક સમજીને કરવાથી જ આપણે લાલચ લેવાથી રક્ષા પામી શકીએ. ખીન શરમ, ખીન વગેરે પણ સ્વરાજ મળવામાં અંતરાયક છે.

તા. ૧૫-૫-૧૯૨૧

તા. ૧૫-૫-૧૯૨૧

ગુન્યાયેલું કોઈકું

એક માણ 'સ્વદેશી' ઉપમાનથી કોટલાક પ્રશ્નો સરળભાવે પૂછે છે. તેમણે મારી જાણને ખાતર પોતાનું નામ પણ આપ્યું છે. તે વિદ્વાન શૃદ્ધસ્થ છે. તેમના સવાલો સમજવા યોગ્ય છે, તે પૂછે છે :

સૌ—અસહકારનો જે ઠરાવ મહાસભામાં સર્વાનુમતે પસાર થયો તેમાં પોતાનો હિસ્સો આપનાર દરેક પ્રતિનિધિ તે ઠરાવનો પ્રત્યેક મુલો રક્ષતે રક્ષતે નહિ પણ તરત જ અમલમાં મુકવા બંધાયેલો નથી શું ?

જૌ—અવરય છે જ.

સૌ—જો બંધાયેલ હોય ને જો તેમ ન કરે તો તેવા પ્રતિનિધિ અસહકાર એક રમકડું છે એમ ધારતા ન હોય ? આવા લોકો પોતાને તેમજ ખીજને છેતરતા નથી ?

જૌ—અવરય છેતરે છે, એટલું જ નહિ પણ તેઓ અસહકારની લડતને ધક્કો પહોંચાડે છે. તેઓ પોતાની સિપાહીગીરીની શરત પાળતા નથી. જ્યાં પાંચ ડુટ ઉંચા માણસની જ બરતી થતી હોય ત્યાં ચાર ડુટ ઉંચો કામ ન આવે, તેમ જ અસહકારના સૈન્યમાં રહીને જેઓ તેની શરત નથી પાળતા તે અસહકારના કાયદાનો અવિનયો ભંગ કરે છે ને ગુન્હેગાર બને છે.

સૌ—જો ધણાખરા અસહકારીઓ આ કોટિના હોય તો શું આપને નિરાશા ન ઉપજે ? આપનું અન્ય આશાવાદીપણું પસાય નહિ ?

જૌ—હજી તો પ્રજાની કસોટી થાય છે. પણ જો ધણાખરા અસહકારીઓ ત્રીસમી જૂત પછી પણ તેવા જ ગઢે તો અને ધણું દુઃખ થાય ખરું. તથાપિ મારો આશ્વાદ પસાય નહિ. જ્યાં સુધી મને મારી પોતાની આશા છે ત્યાં સુધી મારો આશ્વાદ તૂટે તેમ નથી. ને બધાને મારા જેવા જ કંપનારો હું એમ જ મારું છે કે જે અને સહજ લાગે છે ને જે કરવા યોગ્ય છે તે બધા માણસો કરશે જ. છેતરનારા પોતાની મેજે નીકળી જવાના.

સૌ—આવા પ્રતિનિધિનો જાહેર રીતે તિરસ્કાર થવો જરૂરનો નથી ?

૪૦—જો હું જનરલ કાયરનેયે તિરસ્કાર ન કરું તો પછી હું 'નબળા' પ્રતિ-
નિધિઓનો તિરસ્કાર કેમ કરું? આ લડત આત્મશુદ્ધિની હોય તેમાં કોઇના તિરસ્કારને
અવકાશ જ નથી. પણ તેવાઓનો બહિષ્કાર થાય ખરો. એટલે કે તેવાને પ્રાતનિધિ-
પણું જ ન મળે, તેવાઓ સ્વયંસેવક ન બની શકે, તેવાઓ હોદ્દાદાર ન બની શકે. હું
માતું છું કે આપણું વાતાવરણ દિવસે દિવસે 'એકધું' થતું જાય છે. હવે થોડી જ
સમિતિઓમાં વધીલાત ન છોડનારા વધીલો હોલો ભોગવે છે. સરકારી નિશાળોમાં
ભણતા વિદ્યાર્થીઓ ભાગ્યે જ સ્વયંસેવક બને છે. સહુ પોતપોતાની મર્યાદા સમજતા
થઈ જતા જણાય છે.

સ૦—જે ન્યાય પ્રતિનિધિને લાગુ પડે તે આપના અનુયાયી અથવા આપનાં
મુત્રોની પ્રશંસા કરનારને લાગુ ન પડે ?

૪૦—મને અનુયાયી કોઈ છે જ નહિ. અથવા જેઓ મારાં મુત્રોને પસંદ કરે
તે તેને 'અનુસરે તે મારા અનુયાયી. એટલે અનુયાયી મુત્રોને ન અનુસરે એ કહેવું
જ અર્થવિનાશુ છે. મારા 'અનુયાયી'ને સાફ પ્રમાણપત્રની જરૂર જ ન હોય. સહુ
તેવાઓને ઝાળખી લે. જે સાચું ન બોલે, ન આચરે, જે દયાનું કાયાથી, વાચાથી
ને મનથી પાલન કર્યા પ્રયત્નવાન ન રહે, જે ખાદી ન પહેરે, પગેથી દાપડનો
સર્વથા ત્યાગ ન કરે, જે બંગીને પોતાના સહોદાર બાઈ સમ ન ગણે, જે પરસ્પરને
પોતાની માથેન સમાન ન ગણે, જે ધર્મને ખાતર, દેશને ખાતર, સત્યને ખાતર
મરવા તૈયાર ન હોય, જે પોતાની તુચ્છતા સમજી નમ્રપણે ન વર્તે, તે મારો
'અનુયાયી' નથી. મુત્રોના પ્રશસકને પણ હું તો એ જ, કાયદો લાગુ પાડું. કહેણી
ને રહેણીમાં તકાવત ગણવાની ને તે સહન કરવાની આદત આપણામાં એટલી
પડી ગઈ છે કે તે એક રોગ જેવું થઈ પડ્યું છે. જેઓ બોલે તે જ પ્રમાણે કરવા
તૈયાર ન હોય તે જો બોલવાનું જ બંધ કરે તો હું જાણું છું કે જગત ઘણું
વિતંડાવાદમાંથી, ઘણું વ્યાખ્યાનોમાંથી ને ઘણું શિસાદોમાંથી બચી જાય.

સ૦—જો આવા 'પરોપદેશે વાંદિત્યમ્' કરનાર પ્રતિનિધિઓ અને પ્રશંસકોના
ટકાથી સ્વરાજ મળે તો આખું સ્વીકારો ખરા? સ્વીકારો તો એવું સ્વરાજ કેટલું
વખત ટકાવાય ?

૪૦—સ્વરાજનો સ્વીકાર મારે કરવાપણું જ ન હોય. તેનો સ્વીકાર પ્રજાએ
કરવાનો રહ્યો. પ્રજાના પ્રતિનિધિ તરીકે હું જાણું છું કે એવા મિથ્યાચારથી સ્વરાજ
ન જ મળે. એટલે મળે તો ટકે કે નહિ એ સવાલ હદભરતો જ નથી.

આ બાઈના બધા સવાલો જાદુ દુઃખથી લખાયેલા છે એમ આપણે જોઈ શકીએ છીએ. એમના જેવ સવાલો ધણાં સદગ્રહીપુરુષોને થાય જ. તેનું સમાધાન દરેક અસહકારીએ પોતાના વર્તનથી કરવાની જરૂર છે. સ્વરાજ મળતાં જે વાર લાગે છે તેનું કારણ આપણે જ છીએ.

ખીજી પથુ કેટલીક સંકા એ બાઈએ પોતાના કાગળની પ્રસ્તાવનામાં ઉઠાવી છે. તે સમજવા જેવી હોય તે પથુ પ્રશ્નરૂપે ટાંકું છું :

સ૦—આપનાં કેટલાંક પ્રશ્નોમાં મનુષ્યસ્વભાવ વિરુદ્ધ અજાજ ત્યાગ નથી રહ્યો ?

જ૦—અસહકારના એકે સૂત્રમાં એવો કહિન ત્યાગ નથી. અસહકારને ત્યાગ સહેલો છે ને મનસ્વભાવથી વિરુદ્ધ નથી, તેથી જ પ્રજાએ તેને વધાવી લીધો છે એમ માનું છું. મુખ્ય સૂત્ર તો હિન્દુમુસલમાનની એકતા, અશાન્તિના પ્રગંગા આવે ત્યારે પથુ શાન્તિની રિયતિ, પરદેશી વસ્ત્રોનો સર્વથા ત્યાગ, રેડીયો અમુક વખત હમેશાં ચલાવવો, યથાશક્તિ દાન આપવું, બંગીને બાઈ ગણવો, દારૂ અભિચારનો ત્યાગ કરવો હતાદિ છે. આમાં હું ક્યાંયે સંન્યાસ નથી જોતો. જે ખીજી પ્રજાઓ નથી કરી શકી તે મેં માગ્યું જ નથી. શાન્તિ એ કદાચ નવી વસ્તુ ગણાશે. પથુ શીખોએ તેની મર્યાદિત સાધના કરી ગયાલી છે. હવે ઉત્તરતાં જોવામાં આવશે કે ધાર્યે સમયે અગ્નિજ્વેએ પથુ શાન્તિનું પાલન કર્યું છે. મેં તો ત્યાં સુધી કહેલું છે. કે શાન્તિને પોલીસી—એક સમયને લગતું હથિયાર—સમજીને તેનો ઉપયોગ કર્યું તોપણ આપણે છતાંય. મારી કલ્પનામાં શાન્તિ એ સળળનું—શુદ્ધ કાચિયું હથિયાર છે. પથુ આપણે ભલે તેને ડુર્જનનું હથિયાર ગણીએ તોપણ શસ્ત્રજળ અત્યારે અસંભવિત બાણીને હિન્દુસ્તાનને મરવાનો જ મન્ત્ર સાથે, મારવાનું મેલી દે તો આજે સ્વરાજ લઈ શકાય તેમ છે.

સ૦—આપ શાસક સાથે અસહકાર કરાવો છો તો પછી જોયો ધારાસભામાં જનારા સહકારીઓના બંગી વગેરેને અટકાવી તેમની સાથેના અસહકાર સૂચવે છે તેમને કેમ રોકો છો ?

જ૦—આપણે શાસક સાથે અસહકાર નથી કરતા; આપણે અસહકાર શાસકનીતિ પરત્વે છે. આપણે અસહકાર વ્યક્તિગત નથી. આપણે એક પથુ અધિકારીના બંગીને કે કુંભારને સેવા કરતાં રોક્યો નથી. તેમ કરવું હું મદ પથુ માનતો નથી. તો પછી આપણા જે બાઈઓ મતભેદને લીધે ધારાસભા વગેરેમાં

જન્ય તેના બંગી વગેરેને આપણે કેમ ગણીએ ? આપણે તો પ્રત્યેકને પ્રેમ વડે જીતવાની ઉમેદ ગણીએ છીએ. પ્રેમ ન કહો તો, આપણે કોઈને બળાત્કારે આપણી તન્મ સાવવા માગતા નથી પણ તેની બુદ્ધિને જાગૃત કરી, તેને સમજાવી આપણા મતનો પ્રચાર કરવા ઇચ્છીએ છીએ. અસહકારનું મૂળ તિરસ્કાર નથી પણ પ્રેમ છે; અસહકારનું મૂળ દુર્બળતા નથી પણ અતુલ બળ છે, અસહકારનું મૂળ અસત્ય નથી પણ સત્ય છે; અસહકારનું મૂળ અન્ધશ્રદ્ધા નથી પણ જ્ઞાનમય શ્રદ્ધા, વિવેક, બુદ્ધિ વગેરે છે; અસહકારનું મૂળ અધર્મ નથી પણ ધર્મ છે, આત્મવિશ્વાસ છે.

સ૦—તમે દ્રક્ત મહાત્મા હો કે સાથે સાથે ઍટ્સમેન (મુત્સદ્દી) પણ હો ?

જ૦—મારો અભિપ્રાય એવો છે કે જે મહાત્મા છે તે ઍટ્સમેન હોવો જ જોઈએ. ઍટ્સમેન એ કે જે રોટની—પ્રગની ગદ્દા, મેવા કરી શકે કોઈ આત્મા ‘મહાન’ એટલે જ દગ્ગળે હોય કે જેટલે દગ્ગળે તે જાનસમાજનો દાસ બન્યો છે.

મારી નાંધ

૬ સ્વામી ગોવિન્દાનન્દ

આખર સ્વામી ગોવિન્દાનન્દજીને પાંચ વરસ માળા પાણી નૈઋત્ય સ્વામીજીનો વાસો આજીવ છે સરમટે અનાદિ પણ એમને વરસોના વરસ સુધી વગરતપાસે નૌત્રાશ્રદ્ધવાસથી નવાળ્યા છે. એમણે જુદી જુદી જગ્યાએ એમના પર અનુદેશ મિત્રોના અનુભવો નો વા છે આને ફરી એવાર અદાશતના દારસમાથી ખખરદારીપૂર્વક લઈ જઈને સરકારે તેમને નૂના સિતમનો લેટો કરાવી દીધો છે. અદાશતનો ફગસ લાગ્યાથી એમને નજેલી નાળા પાણીની સજનુ બેઠાપણુ કોઈ રીતે છાટાકાર એણે યશ નથી એ તો દેખીણ છે. એથી તો ઉલટું સરકારના આખા પલેવાર નીચે રહેણુ પાખડ આપણાની આખે પણ દેખાઈ આવે એટલુ ઉધાડું થાય છે આ નીતિ જ સિદ્ધ મરી આવે છે કે આકૃતિ ફરી છે પણ અન્તર પલટાયુ નથી, બદાગનો વેશ બદલાયો છે પણ લીતરની કાની એનાની નથી સારા કામ એ જ સારાપણાની એકમાત્ર કસોટી હોઈ શકે

જે લાપણુ માટે સ્વામીજીને પાંચ વરસનો દેશનિકાવ મળ્યો તે આજુ ઠું વાંની ગયો છું એમાં અલગત કડવા વચનો અને આકરી બાપા છે, પણ અસામાન્ય એવું વર્ણુ જ નથી, અને ખુનામરજી કે મારદાદ તરફની ઉશ્કેરણીનો તો ક્યાંયે ગન્ધ સરખી નથી અપ્રીતિ અવશ્ય છે, પણ સરકાર પ્રત્યેની અપ્રીતિ જોવી બતાવવા સાથે જો એમના પર

હરી ઘડું છું. 'નવજીવન'ના ચાંચનારને હું ખોતરી આપું છું કે ત્યાં દીકા કરવાની જરૂર નહોતી છે ત્યાં હું દીકા કરતાં ચૂકતો નથી. પણ તે સહનતનો નારા કે મુધારો આપણે દીકા કરીને નહિ કરી શકીએ, પણ આપણું કર્તવ્ય કરીને, આપણે પોતે મુધરીને જ, કરી શકીશું. આપણને દેદીયા કાંવવામાંથી, મહાસજામાં નામ નોંધાવવામાંથી ને તિલક સ્વરાજ ફાળામાં પૈસા ઉધરાવવામાંથી જરાયે અવકાશ જ નથી. જ્યારે આપણે મૂઠીબર કામ કરનારા આપણી ફરેક કાણુ ઉપલા કાર્યોને આપીયે ત્યારે જ ન્યૂન માસ મુશીમાં કરવાના કાર્યક્રમને પહોંચી વળીએ તેમ જાયે. ત્યારે આપણે સરકારની દીકા કરવામાં કેમ વખત ગાળીએ ?

મને તો સ્ટેશનો પર થની લોડ અને અવાજે પણ અસહ્ય ઘડું પડ્યાં છે. અવાજો ને બીટથી સ્વરાજ મળનારું નથી. તેને માટેનો ગમય હવે ગયા છે. જ્યારે નજીવિ નહોતી ત્યારે તેની જરૂર ભણે ગણ્યાની હોય હવે તો નજીવિ જોઈએ તેટલી છે. આપણને નાયગરનો ધોધ હાય આવ્યો છે. તેનો ઉપયોગ પણ આપણે નજીવો છે. એટલે આપણું કાર્ય મૂંઝ મોઢે તેનો ઉપયોગ જ કરવાનું રહ્યું છે.

જેમ સરકારની દીકાની જરૂર નથી તેમજ સહકારીની દીકાનીય જરૂર નથી આપણી બધી દીકા આપણા કાર્યમાં સમાવેલી છે. એક અધોળ આચરણ જેટલું ફાં લાગે છે તેટલું ફાં ખાંડી જેટલાં લાપણો કે લખાણો નથી આપતાં એવો જગતમાંનો નતિઅનુભવ છે. સાચજી ધણી વેળા આપણા આચરણની ખામીનું કાર્ય હોય છે. બહુબેલકો ભાગ્યે જ પોતાના ભાવ પાળે છે. વચન પાળનારા કંજુસની જેમ જોખીજોખીને પોતાના મુખમાંથી વાક્યો કાઢે છે. અને ત્યાં સરકારની પાસેથી માગણી કરવાનું મેલી આપણે આપણી પોતાની પાસે જ માગણી કરતા યદિ જ્યાં જાયે ત્યાં તો ને કંઈ દીકા હોય, ને બળાચો હોય તે આપણે પોતાને જ રિપે હોઈ રાકે.

અશાન્ત અસહકારી

ભાવનગરની જૈન કન્યાશાળા વિષે ત્યાંના એક ગૃહસ્થ પોતાનું નામ આપી કેટલીક દુઃખદાયક બીનાં લખે છે. તે કાગળ મારી ખાતે કેટલીક મુદત ધર્યાં પડ્યાં રહ્યો છે, પણ રખડપાટને લઈને હું બધા પત્રોને છાંયું તેટલી ઝડપથી નથી પહોંચી શકતો. આ ગૃહસ્થે પોતે જન આપી છે છતાં તેમનું નામ હું પ્રગટ નથી કરતો, કેમકે હું તેમને ભાવનગરમાં અધોગચ દીકાને પાત્ર બનાવવા નથી ઇચ્છતો. હું જાણું છું કે આપણામાં ઘણું એકબીજાની દીકા નિખાલસપણે થઈ હોય તોપણ સહન કરવાની શક્તિ નથી આપી. સ્વરાજવાદીએ તો એરી દીકા પણ સહન કરતા મીખડું જોઈએ. એ બાઈ લખે છે કે છઠ્ઠી એપ્રિલને પવિત્ર રિપરો પણ અસહકારીઓનું ટોણું ત્યાં કન્યાશાળા બંધ કરાવવા બંધ પહોંચેલું. એક જ નજીવિનયપર્વક કહેવા બંધેલ દોત તો કંઈ કહેવા જેવું નહિ રહેત, પણ ખળગરપરીના લખવા પ્રમાણે તો ટોણું પહોંચી ગયું. ટોચના સરદારે જોરપર્વક નિગાળ બંધ કરાવવા

હજી. મુખ્ય અધ્યાપકે કંઈ દલીલ સાર કરી. તેના જવાબમાં પરચેનો વરસાદ વરસેલા!
એક કન્યાનું માથું ફર્યું; ખીજને સ્નેહ વાગ્યું. એટલામાં સારે નસીબે શાન્તિ સમજનાર
એક અસહકારી આવી પહોંચ્યા. તેમણે પરચેનો વરસાદ ને જોરજુલમ અટકાવ્યાં. આ
સાધને હું ધન્યવાદ આપું છું. ખીજોને વિષે તો હું શું લખું? ને ઉપરની ઘણીકત ખરી
હોય તો તેઓએ છઠ્ઠી દલીલ, પોતાની પ્રતિજ્ઞાને લગ્ન કર્યો ને પોતાનું જાન બૂલ્યા.
પરાણે પુણ્ય કરાવવાની. અનીતિમાંથી નીકળ્યા ઘરજનારા આખું ખીજની ઉપર કેમ
જોરજુલમ કરીયે?

ઉપરની ખબર આપનાર સાહ લખે છે કે શાળામાં વ્યવસ્થાપકોએ રેલો ઉપદ્રવ થયો
છતાં પોલીસની મદદ માગી જ નહિ. આ ખામોશીને સાર હું વ્યવસ્થાપકોને ધન્યવાદ
આપું છું. જેઓ શાન્તિનો લગ્ન કરે છે તે ખીજ બધી ચરતોનું પાવન કરતા છતાં પણ
અસહકારી ન દેવવાય. અને અસહકારીનાં તીકા સદન કરીને પણ શાન્તિ મળવાનાર
સહકારીને હું અનુભવપૂર્વક રહેલ અસહકારી તરીકે જ ગણું છું.

સ્વરાજ ઈશ્વર પણ આપે એમ નથી

આ વાક્ય સત્યાગ્રહ સંપ્રદાય વેળાના મારા સંદેશામાં છે. સાઈ રજબઅલી ઝીણાસાદ
લખે છે કે આ વાક્યનું રહસ્ય ઘણા માણસો સમજે એમ નથી ને તેમાં કેમ જાણે ઈશ્વરની
શક્તિની પણ હું મર્યાદા બાંધતો ન દોઢ એવા આભાસ આવે છે ને તેથી આસ્તિક લોકોને
કુઝા પણ લાગ્યું હોય. હું પોતે મને આસ્તિક ગણું છું. ઈશ્વરતત્ત્વને માનનારા છું. મેં તો
એક જોડખા વાત જોડખા સંપ્રદાયમાં લખી ઈશ્વરનો કાયદો રહ્યો છે. પાપીને સ્વર્ગ
આપવું એ ઈશ્વરે પોતાના કાયમાં જ નથી રાખ્યું. કાયદા બનાવીને ઈશ્વરે પોતાના કાય જ
કેમ જાણે ઘોઘ નાંખ્યા છે કહીયે તો ચાલે. ઈશ્વર સર્વશક્તિમાન હોવાથી જ તેણે અપવાદ
બિનાના કાયદા ઘડ્યા છે. સ્વરાજ એ ગાણસત્તી ને પ્રજાની સ્થિતિ ચાલે છે. જેમ ખાસ
તે જ જૂન શાન્ત કરી શકે તેમ પરતન્ન એ તે જ સ્વતન્ત્ર થાય. આપણે કાંઈ ન છોડીયે,
પરદેશી કાયદોને ત્યાગ ન કરીયે, હિન્દુમુસલમાન કલ્યાણ કરીયે, તો ઈશ્વર સ્વરાજ આપે ?
આપી શકે ? પણ આપણે પ્રજામતથી પરદેશી કાયદા છોડીયે ને કાંઈ ત્યાગીયે તો શું
આપણને સ્વરાજ ન મળે ? ઈશ્વરના કાયદાને લગ્ન કરતો છતાં કાંઈ ઈશ્વર પાસેથી
સ્વર્ગની આશા રાખી ગઈ ન જ શકે. તેથી આપણે પ્રાર્થના કરીયે તે પણ આપણે
સ્વરાજને સાદ નહિ પણ સ્વરાજને સાદ શક્તિ મળવાનો તરીકે રાખીયે. પ્રાર્થનાનાં એક
અર્થ જ એ છે કે આમુક વસ્તુ કે સ્થિતિ મેળવવાની પોતાની તીવ્ર ઇચ્છા રહ્યું કરવી.

તા. ૨૨-૫-૧૯૨૧

પાંચસંમો મંજલો !

મીમલાઈ નામ સામળ્યું હતું—જેયું ન હતું. જેવાની કંઠા થતી, પણ જતાં હમેશાં હતો. સીમલામા હું ખોવાઈ જાઉં એમ મને લાગ્યા કરતું. સીમલામા હું જોડો ન જંગલી જેવો દેખાઈ એમ લાગતું.

હવે મીમલા જેયું. હું બારતપ્રપણ પડિત, માલવીયાઈને મળવી, આવ્યો છું; તેમની છાયા તમે છું. મકાનનું નામ 'શાન્તકુટી' છે. અહીં તો માગ સાથીઓથી ન થેડાયેલો છું. હવા સુન્દર છે. કુદરતે પોતાનું કરવામાં મણા નથી રાખી. આ પહોડો દિમાચળનું અંગ છે છતાં ગદારથી મને જરાયે શાન્તિ નથી મળતી. અને જો મારી શાન્તિનો આધાર બહારના વાતાવરણ પર ન હોય તો મારે અહીંથી માગી જવું પડે અથવા હું દિવાનો જવું.

સીમલાનું નામ સીમલા માતા પછી પર્યું છે, જેમ મુખ્યત્વે મમ્માદેવી પરથી ને કમકતાનું કાલી પરથી. ત્રણે દેવી ભેવળ નીવડી છે અથવા તેના ઉપાસકો દેવીને બૂલી ગયા છે. કાલીના મંદિરનો વિચાર કરું છું ત્યાં માત્ર છૂટે છે. એ મંદિર ન કેમ કહેવાય? ત્યાં રોજ અક્ષયઃ લોહીની નદીઓ વહે છે, જે હળરો બકરાંની કનલ ત્યાં ધર્મને નામે કરવામાં આવે છે તે કથરના દરખારમાં કેવી રીતે કરતાં હશે એ કાને ખૂબ? કાલીમાતાની ધીંગળ તે કેટલી? તે થોડી ન મલસી ભોગે માગે છે? આપનાગ તેને વગાવે છે.

મુખ્યત્વે અત્યાચારો જોઈ નથી થતા. પણ ધર્મને નામે ત્યાં હમેશાં ઘાડ નથી પડતી. ગેરજનરમા જનારા, ઘોઝોડમા ચેલાની જેમ પૈસા ફેંકનારા પાખંડને પાખંડને નામે જોળણે છે, પોતાની નજાણા કથલ કરે છે. મુખ્યત્વે કલકાળનાઓમાં જે કનલ ચાય છે તે પેટને ખાતર ચાય છે, ધર્મને નામે નહિ એ જ્ઞાનથી મુખ્યત્વે જોડું દેવળ અસલ નથી લાગતું.

પણ સીમલા? દિલ્લી કંઈ દિલ્લી સુલાખીનું નિસાન ન ગણાય. અહીં પાવનજ દિલ્લી નથી. રાજ્યકર્તાનું ખરું મથક સીમલા છે. સીમલાની યુનિસિપાલિટીએ ના. વાઈસરોયને જણાવ્યું કે અમલદારવર્ગ સીમલાના પહોડની શાન્તિમાં ને તેની કડીમાં પોતાની પૌલીસી—ગવર્નનીતિ પ્રતિવર્ષ લે છે. એ રાજ્યનીતિ કેવી તેનો અનુભવ.

આપણે પેટ ભરીને ૬૫૧૯નાં દનાળામા ક્યો. એ રાજ્યનીતિના તાપનું માપ હિન્દુસ્તાનનો ગરમમા ગરમ બામ પણ નહિ આપી શકે.

મીમલા નિહાળ્યા પછી મારા વિચારેમા કેરાર નથી થતો. સીમલાની પાઠળ અદળતઃ ધન ખરચાવું છે. મારા જેવા અભિમાનીનું માન પણ અહીં ઉનથું છે. સીમલામાં વાહન થોડા અથવા રક્ષા છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં હું કદી શિક્ષામાં ન બેઠો, પણ અહીં મારી નમજાઈએ મને તેમા બેસાડ્યો છે. નાનાંભોટાં સ્ત્રીપુરુષ બધાં શિક્ષામાં બેસે છે. મોટરની મનાઈ છે એ તો વ્યાજબી જ વાગે છે. ઘોડાગાડી માત્ર વાઈસરૉય સાહેબ અને એક બે બીજા અમલદારો જ વાપરી શકે છે એ પણ યથાર્થ લાગે છે. અહીંના રસ્તા સાદડા છે. હંચા પહાડોમા રસ્તા કોતરવા તે તો સાંકડા જ હોઈ શકે. તે રસ્તે ગાડીઓની આવજન થોડી જ હોઈ શકે.

પણ આશ્ચર્ય એ છે કે શિક્ષા એટલી સામાન્ય વસ્તુ થઈ પડી છે કેમ જાણે આપણે ગાડીમા ભોડાવું એ આપણો ધર્મ ન હોય ? અને ધમડી જનાર બાઈઓને એ પૂછ્યું, 'તમે આ ધંધો કેમ કરો છો ?' જવાબ મળ્યો, 'પેટ ભરવું રહ્યું ના ?' આ જવાબ પૂરો નથી એ જાણું છું. છતાં તેઓ શોખથી જનવર બને છે એમ તો ન જ કહેવાય, મારી ફરીઆદ તો એ છે કે આપણે મનુષ્યને જનવર બનાવીએ છીએ. પછી આપણે સામ્રાજ્યના બેલ બન્યા છીએ તેમાં શી નવાઈ ?

શિક્ષા કંઈ અગ્રિતે જ નથી વાપરતા. નેટલી છટથી તેઓ વાપરે છે નેટલી જ છટથી આપણે વાપરીએ છીએ. આપણે બેલ બનાવવામા બીજા લઈ જાતે બેલ બન્યા છીએ.

એક શિક્ષા પાઠળ ચાર માણસ હોય છે. ત્રણને દર મામે જણુ દીઠ અદાર રૂપિયા મળે છે, ચોથા સરદારને વીસ મળે છે. રસ્તાઓમા હંચાણુ નીચાણુ એટલું હોય છે કે ચાર માણસો છતાં તેઓ દારી જાય છે. શિક્ષામાં એક જ માણસ બેસી ગકે એની તેની બનાવટ હોય છે. આટલુંચે સદ્ભાગ્ય.

મીમલા ૭૫૦૦ ફૂટ ઉચું છે. ત્યાંથી રાજ્યવહીવટ ચાલે છે તેનો અર્થ સમજાય તો આ સામ્રાજ્ય સું છે તેની ખબર પડે. મુમઘના માળાઓમા બધા વેપારીઓ છેત્રે માળે રહીને વેપાર કરતા હોય તો ઘરાકની શી વધે થાય ? ચોથો મગલો ૬૦ ફૂટ લગી જતો હશે. હિન્દુસ્તાનનો વેપાર ચલાવનારા આ સરકારરૂપી વેપારીના ત્રીસ કરોડ ઘરાકને સાંકે ફુટને બદલે સાડાસાત હજાર ફૂટ ઉચે જવું પડે છે ! મુમઘનો વેપાર ચોથે મગલે ન ચાલે એમ આપણે જાણીએ છીએ. હિન્દુસ્તાનનો

વેપાર પાંચસેમે મળશે ચાલે છે? હિન્દુસ્તાન બૂખે મરે તેમાં શી નવાઈ? ત્રણ કરોડ બાલુડાં સીમલાની તળેટીએ બૂખે ટળવળ્યાં કરે છે તે, હવે આશ્ચર્યકારક ન જ બચાવું જોઈએ.

જ્યાં સુધી સામ્રાજ્ય અને આપણી વચ્ચે પાંચસો મળતા જોઈશું અંતર છે. ત્યાં સુધી તે અંતર નબાવવા સારૂ ડાયરશાહી ચાલવી જ જોઈએ.

સ્વરાજ પણુ જો તે જ મળશેથી ચાલે તો તે સ્વરાજ ન હોય.

પણુ મેં સંરખામણી સાચી નથી કરી એમ કેઈ વિવેકી કહેશે. શેઠ તો બલે ૧૫૦૦ કુટ હવે હોય. પણ વાણીતરને—તલાટીને, પટેલને, મામલતદારને—તો ભોંયતળીએ રાખે છે. જો શેઠ પોતાને ખર્ચે પાંચસેમે મળશે રહેતા હોય તો આ દક્ષીણમાં કંઈક વળુદ હોઈ શકે. પણ શેઠ તો ત્યાં ધરાકને ખર્ચે રહે છે. શેઠ ત્યાં રહેવાનું ખર્ચ લે છે ને પોતાનો નફો લે છે. આવા વેપારીનાં, ધરાક દીવાળીયાં એટલે બીખારી અને એમાં શી નવાઈ?

એ તો ગંગાની કાવડ કરતાયે મોંઘું થયું. ગંગાની કાવડ રામેશ્વર લગી જતી. એક ટપુડી ગંગાજળનું દામ આપનાર જાણે છે કે ગંગાજળ તે મોંઘું કે સોંઘું હતું.

સીમલામાં સાંકડનો પાર નથી. ધરા ભરાઈ ગયાં છે. મોંઘારત તો હોય જ. પાણી પણ બેએક હજાર કુટ નીચેથી આવે છે. લોટા પાણી વાપરતાયે શરમ આવે તેમ છે. અમે જ્યાં રહીએ છીએ ત્યાં પાણી તો આવે છે, પણ આખો દહાડો ભરખર થાય ત્યારે દૂરથી પાણી ભરનારા પૂરૂં પાડી ચડે છે. સીમલાની આસપાસ ઝરા છે જ નહિ. સ્વરાજ મેળવવું એટલે સરકારને પાંચસેમે મળશેથી ભોંયતળીએ લાવવી ને આપણી ને તેની વચ્ચે સ્વાભાવિકતા દાખલ કરવી—પછી તે ભલે અંગ્રેજ સરકાર હો કે દેશી. ભેદ કાળાધોળાનો નથી; ભેદ ઉચનીચનો છે. બ્રાહ્મણ એ કે જો ભંગીની મેવા કરે. ભંગીની કાષ ઉપર ચડીને સવારી કરે તે બ્રાહ્મણ નહિ. પ્રજાની વચ્ચે ને પોતાની વચ્ચે ૫૦૦ મળવાનું અંતર રાખે તે રાજ નથી. કર્મે આપણે કુખી કુખી, રાય રંક જન્મીએ છીએ. કુખી પુરુષાર્થ કરી કુખીનાં કુખ ટાળે છે; રાય પુરુષાર્થ કરી રંકને પોતાના જવા બનાવવા પ્રયત્ન કરે છે, એટલે કે પોતે રાય છતાં ધરાદાર્થિક રંક બને છે. હમર દાસનો દાસ બની એશ્વર્ય મેળવે છે; પતિતને પાવન કરી પોતે પૂજ્ય બને છે. સીમલામાં અવજો ન્યાય બાળ્યો ને માઈ હૃદય રડ્યું.

કાબુલનો હાઉ !

૨

એક બાઈએ મારા ઉપર સંખ્યાબંધ સવાલોની એક જાંતી મોકલી આપી છે. તેમાં સૌથી મહત્ત્વનો સવાલ મૌલાના મહમદઅલીએ કાબુલની ચડાઈની ખીટ વિશે મદ્રાસમાં કાઢેલા ઉદ્દગારોને લગતો છે. મૌ. મહમદઅલીનું ભાષણ વાંચવાનું મારા-થી નથી જતી શક્યું, પણ મૌ. મહમદઅલી કરે કે ન કરે તોપણ હું તો જાણતાનું સ્તાનના અમીર જે બ્રિટિશ સરકાર સામે લડાઈ માડે તો એક રીતે અલગત મદદ કરું. એટલે કે હું મારા દેશબદ્ધોને પોકારીને કરું કે જે સરકારે મત્તાની લગામ પોતાના હાથમાં રાખવાની બાજતમાં પ્રજાનો અંધ વિશ્વાસ ખોલ્યો છે તે સર-કારને મદદ કરવી એ મદદાપ છે.

ખીજ બાઈએ અમીરના સ્વાગતને માટે પણ માન અને મેળાવડાએ કરવાની હું પ્રવ્રત્તિ એકાંખી ના કરું. એવા સ્વાગતથી હિન્દુ તેમ મુસલમાન બન્ને કેમોએ ખિલાફત, પંજાબ અને સ્વાગતને માટે અખતાર કાઢેલા અદિ-સાધર્મિના ચોડખો ભંગ જ થાય. અને, અને લાગે છે કે મૌ. મહમદઅલી પણ હું ઉપર કહી ગયો તેના કરતાં વધુ કહેવા ન જ માગે. હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે થયેલી સમજણ જ્યાં લગી કાયમ છે ત્યાં મુઘી એમનાથી જીવું થાય જ નહિ. મુસલમાનો જોઈએ તો એ કરાર તોડી શકે છે. પણ જરા ઉડા ઉતરીને જોઈયું તો જાણારો કે હિન્દુમુસલ-માન એકતા એ હવે એક અર્થજ વસ્તુ છે. એ કરારનો ભંગ એટલે હિન્દુસ્તાનના આખા ધોળનો નાશ. વળી હિન્દુમુસલમાન જાતે મળીને આજે સશસ્ત્ર બંડ કરે એ પણ મારી દરખના બહારની વસ્તુ છે. અને મુસલમાનો એકલા સશસ્ત્ર બંડ કરીને ખાટવાની ઉમેદ તો બાજે જ રાખી શકે.

પણ હું તો મૂજ કાબુલની ચડાઈની વાતનો જ નાહકનો હાઉ કરી સુકીને તેનાથી શરૂ ઉઠવાની સામે વાચકને ચેતવવા છત્તું છું. એમના પોતાના જ લશ્કરી લેખકોએ કેટલીયે વાર આપણી આગળ એમનું રહસ્ય કહી નાંખ્યું છે કે તેમની ચડાઈઓ અને દરોડાઓ ધણીવાર, માત્ર સપાઈઓની તાલીમને ખાતર અગર તો તેમની નવરી પલટણોને વચમાં વચમાં કામ આપવા ઉભા કરેલા હોય છે. હિન્દુસ્તાનની દુર્બળ, નિઃશસ્ત્ર, રોક, અસરપૂર પ્રજાને માન નથી કે આ સરકાર કેવી કેવી તબક્કાથી

તેની બુદ્ધિને બમાવીને તેને હમેશાં પોતાની મૂઠીમાં મન્ત્રમુગ્ધ રાખે છે. આપણા માંના કેટલાક સારામાં સારા લોકો પણ હજુ પણ એ જ ભ્રમણામાં વસે છે કે હિન્દુસ્તાનનું લશ્કરી બજેટ જાણે સાચે જ હિન્દુસ્તાનને બહારના શત્રુઓની ચડાઈના બચથી બચાવવા ખાતર જ ધોળવેળે વધું જાય છે ! હકીકત તો એ છે કે એ ખરેખે ગ્રીષ્મ, ગુરખા, પંડાણુ, રઝપૂતો ઇત્યાદિ આપણા સિંપાઈઓ ઉપરના સરકારના અણુવિશ્વાસને લીધે એટલે કે આપણી ઉપરના અણુવિશ્વાસને લીધે અને તેથી કરીને આપણને પરાણે પોતાના પભમા દંખાએલાં રાખવા માટે વધ્યા જાય છે.

મારી માન્યતા—હું કદાચ બૂલતો હોઈ—તો એવી છે કે આટલા દિવસ સરકાર અમીર જોડે દોસ્તીના દરાર કાયમ રાખવા ખચરદાર રહેતી તે રશિયાની ચડાઈની બીકે નહિ પણ હિન્દી લશ્કર કોઈવાર રૂંડે તો શું કરવું એ બીકે, આજે તો હવે કંઈયે રશિયન ચડાઈની બીક નથી. ઔદ્યોગિકના બચનાં જે બીહામણા ચિત્રો દેરી બતાવવામાં આવે છે તેને મેં કદી સાચાં માન્યાં નથી. અને બંગાળના એક સમયના વગરતાજના રાજા શ્રી, મુરેન્દ્રનાથ બેનરજીના મળ્દેમાં કહીએ તો ‘પ્રગટીય વિશ્વાસના પહોળા પાયા ઉપર ખડી થયેલી’ કોઈ પણ નરકારે રશિયન, ઔદ્યોગિક કે બીજી કોઈ પણ ચડાઈને બચ શા સાફ રાખવો જોઈએ ? હિન્દુસ્તાન સત્તોપી અને સમજ હોય તો બ્રિટન જેવા દોસ્તની મદદમાં હરકોઈ ચડાઈને મારી હલાવતાં તેને કેટલી વાર ? પણ આ સરકારે ઇરાદાપૂર્વક આપણું પુનઃપાતન-હરી લીધું, આપણને રાતદિવસ આપણા પડોશીઓની અને આખી દુનિયાની ચડાઈની ભૂલે કદગત કરી મુક્યા, અને આપણાં બધા અમુલાં અદ્યગક દ્રવ્યો ચૂસી લઈને આપણને આપણા સંરક્ષણની આગતમાં શું, કે દહાડે દહાડે વધતી જતી ગરીબાઈને પહોંચી, વળવાની બાબતમાં શું, લેશ આત્મવિશ્વાસ વગરના કરી મુક્યા છે. આવી વસ્તુસ્થિતિ વચ્ચે મને તો અલબત્ત આશા છે કે અમીર આ સરકારની જોડે કોઈ પણ જાતના દોસ્તીના કાલકરારોમાં ઉતરશે નહિ. કારણ એવા કોઈ પણ જાતના કાલકરાર હિન્દુસ્તાનના તેમજ હરલાખનાં હિતની સામે એક નાપાક માટું ક્યાં બરાબર ગણાશે. આ સરકાર પોતાના હાથમાંની ‘આપલેજા’ના બંદોબાસ દેશના ઔદ્યોગિકશાહી ચલાવવાની સજા છોડવા રાજી નથી, મુસલમાનોને આપેલાં વચનો (મારી નજરમાં હિન્દી સરકાર અને સામ્રાજ્ય સરકાર વચ્ચે બેદ માનવાનું કંઈ જ કારણ નથી.) પાળવા ખુશી નથી અને હિન્દુસ્તાનને પોતાનો રાષ્ટ્રીય પુરુષાર્થ પૂરેપૂરે અજમાવવાની તક આપવા તૈયાર નથી, તેથી જ તો

હિન્દુસ્તાનના હિત વિરુદ્ધતા કોલકરારોમાં અરધાનિસ્તાનને ઉતારવાની સરકારની આટલી ઘડમથક છે. મને હોમ છે કે જેટલા અસહકારીઓ છે તેટલાઓમાં તો આ આખતમાં એક જ મત છે. અને તે એ જ કે જ સરકારની જોડે સહકાર કરવા અમે અત્યારે રાજ નથી તેની જોડે બીજા પણ દેશીના દેશમાં ન જ ઉતરે.

૨

. કપલો લેખ વાંચ્યા પછી બાઇ ઍન્ડ્રુએ મારા ઉપર કાગળ લખ્યો છે. તેઓ પૂછે છે કે એ લેખથી અરધાનોને હિન્દી સરહદ ઉપર ચડી આવવાને હું આમનપણ નથી આપનો શું? અને તેમ કરીને ખુનામગીની લડાઈનો હું મીઠો બાગીદાર નથી બનનો શું?

મારા લેખ હિન્દી લોકોને અને સરકારને જુદેગીને લખાયો છે કેવળ મારા લેખના જોર ઉપર અરધાનો ચડ દહનિ હિન્દુસ્તાન ઉપર દોડ્યા આવે એટલા તે મરખ છે એમ હું માનતો નથી. છતાં જ્યારે બાઇ ઍન્ડ્રુએ જેવાની નજરમાં એ જાણીમાંથી એવો અર્થ નીકળી શક્યો છે ત્યારે જેને જેને કાળને આ આમનમાં કશું લાગતું હોય તે મારી આગળ હું સ્પષ્ટ કરવા ક્રિતજ્ઞરહું કે અરધાનોને કે બીજા દોષ પશુ પરદેશી સત્તાને આપણી મદદે આવવાને હું નોતરતો નથી, એટલું જ નહિ પણ હું તો તેઓ કોઈ આપણી મદદે ન જ આવે એ જોવાનો આશ્રયી છું બહારની દેશી મદદ વગર પોતાનો કગડો સરકાર જોડે પોતે જ પતામી લેવાને હિન્દુસ્તાન શક્તિમાન છે એવી મારી સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે. એ ઉપરાંત સાવ નિર્મળ અને કેવળ અહિંસાત્મક સાધનોની જ મદદથી હિન્દુસ્તાનને પોતાનું ધ્યેય પ્રાપ્ત કરવું સાવ સંભવિત છે એ બતાવી આપવામાં પણ મને રસ છે. તેથી અરધાનોને હિન્દી સરહદથી છેડા રાખવા હું એકે પ્રયત્ન શાસ્ત્રી રાખું એમ નથી. પણ એમને હિન્દી સરકાર ઉપર ચડી આવતા અટકાવવાની મારી કાળજી પાછળ હું આ સરકારની મદદ માગવા અગર તો તેને માણુઓ કે પૈસાની મદદ કરવાની હદ સુધી કદાપિ ન જાઉં.

આ વાત એ લેખમાં મેં બની ગઈ તેટલી સ્પષ્ટતાપૂર્વક સમજાવી છે. મારી નજરમાં તો ચાલુ સરકાર સૌથી અસહ્ય વસ્તુ છે; હિન્દુસ્તાનના પુરુષાતનને એ મોટામાં મોટા ભયકેષ છે; અને હું ગમે તે બોલે એનું નવેસર ચણનર જોવા રાજી છું. મારા મનને છાંટાભાર શંકા નથી રહી કે આ સરકાર સાવ હાથરવિમુખ અને અધર્મી છે. તેમાં ક્યાંક ક્યાંક પ્રામાણિક અને સચ્ચાઈને ચાહનારા ઉદારહિલ અંગેએ અને હિન્દીઓ. અલગત પડેલા છે. પણ એથી તો અત્યારે હિન્દુસ્તાનને

માટે એની બચકરતા ઘટવાને બદલે ઉલટી વધે છે. એવા એકલોકી અધિકારીને જોઈને પ્રજા ઉલટી બુલાવામાં પડે છે, તેનો મુદ્દિબેદ થાય છે અને આ તન્ત્રની હાડની દુષ્ટતા ઝટ દુષ્ટને એના ધ્યાનમાં નથી આવતી. મારી ગુમેશ વ્યક્તિઓની સામે છે જ નહિ. આ આખી લડત રાજ્યના તન્ત્ર સામે છે, 'સરકાર'ને નામે જે સમુદાયને હાથે અત્યારે આ દેશનો બધો કારભાર ચાલે છે તેની સામે છે. એ તન્ત્રમાં વ્યાપી રહેલું જે કાઠી નાંખવાના કાર્ય આગળ સારામાં સારા વાઈસરાયેને પણ હાર ખાવી પડી છે. એ જે જ એ તન્ત્રનો પાયો છે. તેથી આવા આ વિપર્યયને ઉખાડવાના પ્રયત્નમાં અત્યારે હિન્દુસ્તાનને માથે ખૂડામાં ખૂડી આફત તૂટી પડે તો તેને પણ મારું મન અત્યારે ઘડીમર કળવ રાખીલે એમ છે.

પણ હું જે કંઈ કરવા ઈચ્છું તેમાં અને જે અત્યારે કરી શકું એમાં જમીન આસમાનનું અંતર છે. હું કળવ કરું છું—મને દુઃખ થાય છે કે અસહકારની પ્રવૃત્તિ હજી સિપાઈવર્ગ ઉપર એટલી અમર નથી પાડી શકી કે બીડને પ્રસંગે તેઓ સરકારને મદદ કરવાની ના મુછાવી દેવાની હિંમત ખતાવે, ન્યારે આપણા સિપાઈઓમાં એ સમજણ ઉગશે કે તેમની હસ્તી સ્વેચ્છેને સાફ છે, ન્યારે એમને માન થશે કે વગરસમન્વે વગરવિચારે ઉપરીના દુષ્ટમયી જાળીઓ છોડનારા સંઘ બનવું એ સિપાઈના ધંધાની દેવળ દિલ્લી છે, ત્યારે તે કશું જ હિન્દુસ્તાનના દુનવી સ્વાતંત્ર્યની લડત વિજયી થઈ સમજતી.

અત્યારે તો હિન્દી સિપાઈના દિલ પર હરકોઈ સામાન્ય હિન્દીના જેટલું જ ખીકનું વાદળ ઘેરાયેલું રહે છે. એ હરકરભરતીનાં ડેપો ખદખદાવી મુકે છે, કારણ એને લાગે છે કે શુનરાનનો એ એક જ રસ્તો છે. સરકારે પણ જીવ લેવાની કળાનો આ ધંધો અનેક જાતનાં. ખામ છનામે અને બહિષેશની લાલચોથી આકર્ષિત બનાવ્યો છે; તેમ ખીજ બાણુએ તેટલી જ ચાલાકીપૂર્વક તકસીર મારેલી સજાઓ પણ એવી બનાવી મુકી છે કે એકવાર એ જાગ્રામાં સપડનાર સિપાઈને એમાંથી છટકું લગભગ અશક્ય થઈ પડે છે. આ રીતિમાં હું એવું કશું માનતો જ નથી કે તુરતમાં જો કદી અશધાનેને હિન્દ પર ચડાઈ કરવાની મુદ્દિ સૂઝે જ તો બ્રિટિશ સરકાર હિન્દુસ્તાનીઓની મદદ વગરની રહે. પણ મારો તો ધર્મ જ હતો—અને તે પહેા ખાસ ન્યારે મને સલાહ કરવામાં આવ્યો ત્યારે—કે અશધાન ચડાઈ જેવો પ્રસંગ જો કદી હમો થાય જ તો તે પ્રમંચે અસહકારના સિદ્ધાન્તની દૃષ્ટિએ હિન્દીઓનો—મારો ધર્મ શું હોઈ શકે તે ચોક્કસ કરી દેવું. વળી અશધાન ચડાઈને વિશે

હમા દરેલા આ નાલકના હાલ સામે હબડી ન ઉઠવા પ્રજાને ચેતાવવાની પણ તેટલી જ જરૂર હતી.

બાઈ એન્ડ્રુઝના સંવાદના ખીજા ભાગમાં પણ અહિંસાધર્મને વિશે કંઈક ભ્રમ ગ્રસ્તો જણાય છે. અહિંસાત્મક અસહકારીના ધર્મમાં કંઈ સરકાર સામે ખીજા કોઈએ લડાઈ માંડી હોય તો તેમાં સરકારને મદદ કરવાનો સમાવેશ નથી થતો. અહિંસાત્મક અસહકારી એવી દશી લડાઈને છૂપી કે ઉઘાડી રીતે ઉત્તેજન આપવાની કે મદદ કરવાની દિશાએ પણ કશુંયે ન કરે. એ તેમા સીધી કે આડકતરી રીતે ભાગ ન લે. પણ એવી લડાઈમા લડાઈતો અન્ત આણુવા ખાતર પણ સરકારને મદદ કરવાની એવી ફરજ હોવી નથી થતી. ઉલટું એવી પ્રાર્થના તો પોતે જે સત્તાને મિટાવવા ઇચ્છે છે તે સત્તાની હાર થાય એવી જ હોય અને તે દેખીતી રીતે જ એવી દોષી જોઈયે. આમ મારા અસહકારધર્મની દૃષ્ટિએ તો હું અધ્યાત્મની ચડાઈ આવે તોપણ માવ સ્વસ્થ જ રહું. તેમ હિન્દના રાજાણી દૃષ્ટિએ પણ તેટલો જ નયિન્ન રહું. અધ્યાત્મોત્થાન હિન્દુસ્તાને કશું જ બગાડ્યું નથી. તેઓ પણ ધર્મરતો હર રાખનારી પ્રજા છે. મુમુક્ષુ કે કલકત્તાની બજારોમા જંગલી કૂંગા મચાવનારા જે ચાર કાણુલીઓના દાખવા ઉપરથી આખી અરવાળ પ્રજાને માટે મત બાધવાની સામે અમદારીઓને રૂં ચેતવું છું. સરહદ ઉપરનું બ્રિટિશ નાકું ત્રે તો તે જ વખતે એ અધ્યાત્મોના ધાડા હિન્દુસ્તાન ઉપર જૂખ્યા વાથોની પેડે પટ્ટી પડે એમ માનવું એ વહેમ છે. આપણે ચાલ ગાખવું જોઈયે કે જો તેઓ હિન્દુસ્તાન ઉપર પટ્ટી પડવા ઇચ્છે જ તો આજે પણ એમને કોઈ રોકે એમ નથી. પણ આપણે આપણા સ્વદેશ પ્રત્યે જે પ્રીતિનો દાવો કરીયે છીયે તેટલો જ તેમને પણ સ્વદેશ બ્દાલો છે. સરહદના વતનીઓનો સવાલ જુદો છે. તેમની મુશ્કેલીઓની ચર્ચા તો મારે વળા એલાયદા લેખમા કરવી રહી.

§ હિન્દુમુસલમાન એકતા

‘સંપ માયુ’ બળ છે એ કેવળ બાળકોને શીખામણતુ બોધવચન જ નથી પણ જીવનનો એક અટૂટ નિયમ છે એ વાત હિન્દુમુસલમાન એકતાના સવાલથી જેટલી સ્પષ્ટપણે સાબીત થાય છે તેટલી ખીજા ક્ષાથી જ નથી થતી. કુસંપ કરીને છંદા મેરડીના ભાગની પેડે આપણે એકેએક ભાગી જઈયે એ દેખીતું છે. જ્યાં મુઘી

આપણે હિન્દુ અને મુસલમાન એકબીજાનાં ગળાં ઢાપવા તૈયાર હોઈએ ત્યાં સુધી કોઈ પણ ત્રાસિત સત્તા આવીને હિન્દુસ્તાનને રહેજે ગુલામ બનાવી શકે એમાં શી નવાઈ છે ? વળી હિન્દુમુસલમાનનું એકજ એટલે કેવળ હિન્દુ અને મુસલમાન કામ વચ્ચેનું જ એકજ નહિ. પણ જે જે કોઈ લોકો—પછી તે આદિ તે ધર્મને માનતા હોય—હિન્દુસ્તાનને પોતાનું ઘર માની આ દેશમાં વસે છે તે બધા વચ્ચેનું એકજ. એવી એકતા હજી આપણે એટલી હદ સુધી નથી દેખવી કે તે ઝાઝુ તાણ કે મર-ડાટ ખમી શકે એ વાતનું મને પૂરું ભાન છે. દિવસે રાત્રે વધતો છતાં હજી એ કુમળો છોડ છે તેથી તેની ખાસ માવજત રહેવાની જરૂર છે.

નેલોરમાં આ સવાલ કશા પડ્યા વગર તેનાં ચોક્કસ સ્થૂલ સ્વરૂપમાં નારી આગળ ખડો થયો અને એ બાબતને લગતી ઝંખપ જતી રહી. નેલોરમાં જે કામ વચ્ચે એખલાસ નહોતો. મને નજીવી લાગી એવી એક બાબત ઉપર જે વર્ષ ઉપર બન્ને કોમો લડી પડેલી. મસીદ આગળ થઈને પસાર થતી વેળાએ વાળ વગાડવાં કે નહિ એ જરીપુરાણો સવાલ જ આવી પણ ડોકો. મને લાગે છે કે હરકોઈ નજીવી બાબતને મોટું રૂપ આપી દઈને કેમ જાણે એના ઉપર જ હિન્દુ કે મુસલમાન કામના ધર્મનો ખચાવ કે નાશ-લટકી રહ્યો હોય એવી નાનાનીની અવસ્થામાંથી હરેઃ બોલે હવે તો હમીરી ગયે જ આપણો છૂટકો છે. આપણને સારાસારોનો વિચાર હોવો જ જોઈએ. મસીદ આગળથી પસાર થતાં વાળ વગાડવાનો આગ્રહ ધરવામાં અને પોતાના ગામમાં અગર ખીજ કોઈ જગાએએ અગાઉ તેમ કર્યાના દાખલા ટાંકી બતાવવામાં હિન્દુઓ કંઈ બારે સિદ્ધ મેળવી લેવાના છે કે તેટલા સાર તેમણે પોતાના બાઈઓ જોડે વિખવાદ કરવા તૈયાર થવું ? મસીદ આગળ થઈને પસાર થતી વેળાએ, વાળ વગાડવાં જ જોઈએ એવી કોઈ જાતની શસ્ત્રાજ્ઞા કે ધર્મોક્તા નથી. ખીજ બાબત એ મસીદ જેની જગાની આસપાસ ચોવીએ કલાક પવિત્ર શાન્તિ વર્તતી રહે એ મુસ-લમાનોની લાગણી રહેજે સમજી શકાય તેવી છે. હિન્દુને મન જે વસ્તુ આવરયક ન હોય તે મુસલમાનને મન આવરયક હોઈ શકે છે; અને ખાસ અગત્યની ન હોય એવી બધી બાબતોમાં બન્ને કોમોએ એકબીજાને નમતું આપવું જ જોઈએ. નજીવી બાબતો માંટે લડવું એ મૂર્ખતા છે, એ ગુન્હો છે. જે આપણે એકબીજા પ્રત્યે ઉદારતાભરી સહનશક્તિ અને બધી બીનઅગત્યની બાબતોમાં રહેજે નમતું મુદ્દવાની વૃત્તિ દેખવશું—તો જ જે એકતા આપણે બન્ને કોમો વચ્ચે કાયમ રાખવા ઉમેદ રાખીએ છીએ તે કાયમ કરી શકીશું. હિન્દુને ગાય પ્રાણુસમાન પ્રિય છે. એટલે મુસલમાને પણ એ બાબતમાં રાજી થઈને પોતાના

હિન્દુ બાઈની સગવડ માયવવી જોઈએ. નિમાળને વખતે શાન્તિ એ સુસલમાનને મન કિંમતી વસ્તુ છે, એટલે દરેક હિન્દુએ પોતાના સુસલમાન બાઈની લાગણીને ગણ થઈને માન આપવું જોઈએ. પણ આ તો આદર્શ હિન્દુસલમાનોને લગતી સલાહ થઈ. આપણી વચ્ચે તો હજીયે વા જોડે વડનારા હિન્દુઓ તેમજ સુસલમાનો નથી પણ એમ નથી. એવાઓને માટે આપણે સપૂર્ણ શુદ્ધ નીયતવાળા અને સૌ કોઈના વિશ્વાસપાત્ર એવા માણુઓની પચાવનો સ્થાપી જોઈએ. એ પચાવતોના સુકાદા માન્ય કરવાને બંને પક્ષ અંધારેલા રહે. આવી પચાવતોના સુકાદાના નિમ્મલપાતપણા વિશે તેમજ તે માન્ય રાખવાની તરફેણમાં પ્રજામત એટલે કે જાગૃતિ જોઈએ કે એ વિશે કોઈને કશું જ કહેવાપણું ન રહે.

હું જાણું છું કે હિન્દુસુસલમાન બંને કોનોમા હજીયે એકબીજા પ્રત્યે પુષ્ટ જ અનિશ્ચય અણવિશ્વાસ રહેલો છે. ઘણા હિન્દુઓને સુસલમાનોની ધમાનદારી વિશે મંદેહ, ગુણા કરે છે. સ્વદાજ એટલે તો તેમની નજમમાં સુસલમાન ગણ્ય જ દેખાય છે. એમની દલીલ એ હોય છે કે અંગ્રેજોની પછવાડે હિન્દુસુસલમાનો દુનિયામાં સુસલમાનો રાજ્યોને હિન્દુસ્તાનમાં સુસલમાન માત્રાન્ય જગાવવામાં મદદ કરશે ખીજી બાજુ સુસલમાનોને એ બધે રહ્યાં કરે છે કે સુસલમાનો કરના હિન્દુસ્તાનમાં હિન્દુઓની મંજૂર ઘણી જ મોટી હોવાને લીધે હિન્દુઓ તેમને સંજ્ઞાજગતી દરેક બાબતમાં કચડી નાખશે. મારે કહેવું પડે છે કે આ યુક્તિ બંને પક્ષની કેવળ નમજાઈની જ નિગાતી છે. હિંદુસ્તાન નહિ તો હવેટ સુખરાશ્નિમાં રહેવાની આભાવિક ધણી પણ હિન્દુસુસલમાનોને એકબીજા પ્રત્યે વિશ્વાસ અને મદનશીલતા નબાવવાની શરૂઆત શીખવશે.

મને તો આ બંને કોમને કાયમને માટે એકબીજાથી અલગ રાખે એવું બનેલાથી એકના ધર્મમાં કશું જ જડવું નથી. બજાતકારે વટલાવવાના પ્રિયો હવે ગયા છે. સુસલમાનો સાથે લડી પડવાને હિન્દુઓને જોવધ સિવાય ખીજું કશુંય જરા પણ વસ્તુસ્વાગું કારણ જડે એવું નથી રહ્યું. સુસલમાનોને પણ તેમનો ધર્મ કંઈ જોવધ કરવાની શરૂઆત નથી પાડેલો. હકીકત તો એ છે કે અત્યારે અમાલ કદી પણ આપણે એકબીજા સાથે બજવાનો, આપમના ઝગડા પતવી દેવાનો અને એક ન પવિત્ર ભૂમિના શરૂઆતની પેઠે બાઈ બાઈ બનીને મહોબતની ગાંઠથી અંધારેલા રહેવાનો ખરો પ્રયત્ન જ કર્યો નથી. અત્યારે આપણને હાંદગીમાં ન મળે એવી આ રીત મળી છે. ખિલાફતનો પ્રશ્ન બીજા સો વર્ષ સુધી શરી નહિ ઉડે. હિન્દુઓને

જો મુસલમાનો સાથે કાયમની મિત્રતા કરી લઈ કાયમને માટે તેમને કાચે તાંતણે બાંધી દેવા હોય તો આજે તેમણે ધરલામના મોનનું રક્ષણ કરવાના મુસલમાનોના પ્રયત્નમાં તેમની સાથે બંનનિસારી કરવા તૈયાર થવું જોઈએ.

મારી નોંધ :

§ સાઈ હોનિમેન વગેરે

કેટલાક મિત્રોએ મારા પર સાઈ હોનિમેનને વિસારી મુકવાનો આરોપ મુક્યો છે. બીજા કેટલાક હું સાવરકર બંધુઓને વિષે પણ કેમ જપ્તલે જ કંઈક લખું છું તે સમજતા નથી. 'કંઈક કેસો કાયદાને બગાડે' એવી વજીહોની હુનિયાની એક કહેવંત છે. એની યથાર્થતા હું અત્યારે બરાબર જોઈ શકું છું. કેટલાયે ન્યાયાધીશોને દેખીતા તો હડહડતા ગેરબ્યાજની છતાં કાયદાની દૃષ્ટિએ સાવ સાતત એવા સુક્ષ્મ આપવા પડયાના દાખલા છે. તે જ પ્રમાણે કંઈક કેસો અસહકારીને પણ ધારીક ગુન્થવણમાં નાંખી દે છે એમ કહી શકાય ખરું. ગ્રેવરિયા પત્રકાર તરીકે મારો તો ધર્મ રહ્યો કે દેશની સાથે આજે જે એક જ મહાપ્રશ્ન પડેલો છે તેને સતતા હોય તે જ વિષયોની ચર્ચાથી આ દ્વારો બંધવી. વળી સાઈ હોનિમેન અગ્ર તો સાવરકર બંધુઓને વિષે જોઈ અત્યારે કંઈ લખું જ તો તે પણ સરકાર ઉપર તેમના લાભમાં કરી અસર પાડવાની દૃષ્ટિએ તો ન જ લખી શકું; માત્ર પ્રભને એમના સ્મરણને ખાતર પણ અસહકાર તરફ વળી જવાની સલાહ આપવા ખાતર લખું. સાઈ હોનિમેનને પાછા આવેલા અને એક સમર્થ અને બહાદુર સાથી તરીકે ફરી પાછા આપણી વચ્ચે કામ કરતા જોઈને મને આનંદ જ થાય. એઓ અન્યાયના ભોગ થઈને જ દેશવરો ભોગવી રહ્યા છે એ હું બૂલ્યો નથી. સાવરકર સાઈઓની રાક્ષિઓને પણ તહેર દિતને ખાતર ઉપયોગ થવો જોઈતા હતા એમ માનું છું. અત્યારે તો હિન્દુસ્તાન વેળાસર પોતાની બિગડી ન સુધારી લે ત્યાં સુધી તેણે તેના જે એકંતિષ્ટ પુત્રો જોયાં સરખું જ છે. એ જ બાઈઓમાંના એકને હું સારી રીતે જાણું છું. ઘંડનમાં હું એના સમાગમમાં આવેલો. એ બહાદુર માણસ છે, ત્યાલાક છે, દેશભક્ત છે. એ કાળે એમના વિચારો સુદૃઢપણે કાન્તિવાદી હતા. આજ રાજ્યતંત્રમાં ભરેલી શેતાનિયત તેમની દૃષ્ટિને મારા કરતાં ઘણી વહેલી દેખાઈ. હિન્દુસ્તાન ઉપર અત્યંત પ્રેમ બતાવ્યાને માટે તે અત્યારે અંદામાનનાં કાળાં પાણી ભોગવી રહેલ છે. કોઈ સરળ સરકાર હોત તો તેની હેઠળ એ સાઈ આજે એકાદ મોટા દોરી ભોગવતા હોત. આવી સ્થિતિ વચ્ચે તેમને માટે અને તેમના લાઇને માટે મને લાગી આવે એ ખુદ્દ છે. જો આજે આપણે અસહકાર ન માંડ્યો હોત તો તે સાઈ હોનિમેનને પાછા આપવો, દેવાની કે સાવરકર બંધુઓને મુક્ત કરવા જેવી છટા આપીને પ્રભને પટાવવાનો સરકારે કંદારાનોવે પ્રયત્ન કર્યો હોત. હવે તે અસહકારની લડત બંધે પડેલા વચ્ચે

મારી પડીને રસતો બંધ થયો છે. જેઓ સારકર બંધુઓને તેમજ ખીલ યજ્ઞ જેતેવી ન રીતે કેદ બોમ્બી રહ્યા છે તેમને છોડાવવા અગર તો બાઈ ડોનિંગેનને પાછા હિન્દુસ્તાન આવવા ઇન્ટેલર છે તેમને માટે એક ન ધોરી રસતો છે અને તે એ કે તેમણે અસહકારની કડતલે સંપૂર્ણતાએ પહોંચાડવાના તેમજ સ્વરાજ સ્થાપવાના કાર્યમાં અત્યંતલાગે નિરૂંતાર થઈ જવું અને એ મદદાન કદેશ સંજ્ઞ થાય ત્યાં સુધી દાઢ કેદ બોમ્બી રહેલો આપણા માન્યોને છોડાવવાની કળી બીજ પેરવી કરવાનું માંડી વાળવું. એટલું જ નહિ પણ કદેશ બ્યાજથી અને ખાનદાનીભર્યા નિર્મળ સાન્નિધ્ય માર્ગોથી આ સરકારની સામે યદને આપણે ભલે જેલ મેળવવા મથવું.

હું એ માર્ગો કયા ?

એવા નિર્મળ અને ખાનદાનીભર્યા માર્ગો કયા એ દલે અંધારામાં રહ્યું તથી. દબ્બ યાડા જ દિવસ ઉપર સંયુક્ત પ્રાન્તના કિસાનેને ઉદ્દેશીને પંડિત મોલીલાલજીએ બહાર પારેલી એક પત્રિકા વહેંચવાના 'ચુન્દા'ને સાર પાંચ નોનવાનોને સભા ફરમાવવામાં આવી. પત્રિકામાં તો કદેશગી સામે પણ સાન્નિધ્ય લગવવાનો કિસાનેને ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો હતો. પણ મેંછરેટ્ટે એ પત્રિકાને ફિટુરી ગળી ! સભામાં એ પત્રિકાઓ ન વહેંચવા વિષે ભમીનનીરી આપવાની હતી. તે આપવા ઇનકાર કરીને પાંચે જુવાનોએ જેલ માની લીધી. સરકારની સામે યવાનો આ એક નિર્મળ માર્ગ કહેવાય. ધોળી ટોપી સરકારની આંખમાં ખૂંચ ત્યાં તે પહેરવાના આમદમા મક્રમ રહીને નોકરીમાંથી બરતરફી અગર તો જેલ સુધાં મેળવવા વિષે તો હું ઉપર લખી ચુક્યો છું. અલાહાબાદમાં મેં માન્યું કેટલાક સરકારના ઝેરખાદ નોકરો તો નરીબ લોકોને એટલે સુધી બહીવડાવી મુક્યા મથી રહ્યા છે કે રૂંટીયા ચાલુ કરી તેના પર સરકાર કામ ચલાવશે ! મને લાગે છે કે કેમે કરીને રૂંટીયાને તે એકવાર આપણે રુકાર પાગે રાજદ્રોહી વસ્તુ તરીકે લહેર કરાવી રાકીયે તો તો જેલ માની લેવાનું બાઈમાં બારે ખાનદાન સામન આપણે પેદા કર્યું બહારો.

નવા વાઘસરાય

હું પંડિતજીને તેડાવ્યો સીમલા ગયો. તેમની તબીયત નાહરસ્ત હોવાથી હું જ્યાં હોઉં ત્યાં આવવાને બંધ્યે મને બોલાવ્યો. હું તેમને મારી પાસે કેમ જ આવવા કહું ? હું સીમલા ગયો. ત્યાં વાઘસરાય સાહેબની ગને મળવાની ઇચ્છા છે એમ પંડિતજીએ મને જણાવ્યું. મેં વાઘસરાય સાહેબને લખ્યું કે જલે તેમને મને મળવાની ઇચ્છા હોય તો હું તેમને મળવા જવા ને માંદે કે કહેવાનું હોય તે સંભળાવવા ખુશી છું. તેઓ સાહેબે વળત લખી મોકલ્યો. અમારો મુલાકાત લાખી ચાલી. વાઘસરાય સાહેબે ધાની ધીરજથી, ધણા વિનયથી ને ધ્યાનથી મારી બધી વાત સાંભળી. તેમને કહેવાનું હવું તે મેં માનપૂર્વક સંભળ્યું. અમે એકબીજાને સંદેક આજખતા થયા.

પરિણામ હું જાણતો નથી ને જાણું છું. જે આપણને જોઈએ છે તે આપણું તેમના હાથમાં નથી તે ને સારા હોય, સાચા હોય ને આપણી વાત સમજી જાય તે આપણને મદદનાર ચિત્ર તરીકે નીવડી શકે. બાકી હોય તે આપણા જ હાથમાં રહી છે. આપણા મેળવવાની સંતિ હોવી જોઈએ. હેતાર હોય તો હેતાર મળી રહે છે. ખાલો જોઈને જનાર ઘણા જોઈને ન મળ્યાની ફરીઆદ ગાળે પણે ગોંધાવે તેનો કંઈ અર્થ હોય ?

એટલે સ્વરાજ લેવાની, બિયાફત-પર્જાજનો ન્યાય મેળવવાની સંતિ આપણામાં આવવી જોઈએ તે હવે નથી આવી, આવતી જાય છે. આપણા રસ્તામાં માહેજાવ લેવા વિષ્ણો પડ્યા છે. આજીવી આજસે આપણે ધાર્યું મેળવી નથી શકતા, છતાં ખીજ પગની ઉપર ઉતારીએ છીએ ખીજ બધી પોતાની જાત ઉપર જ ઉતારવી એ અસહ-નરનું એક લક્ષણ છે.

સાથીઓને

તા. વાઇસરાય સાહેબની મુલાકાત પછી હું સાથીઓને આટલું તો કહી શકું છું કે તેઓએ આજગ, વાતો, તમાચા, ભાષણો છોડી પોતાના કાર્યમાં મગ્યા મહેલું

આપણી ખાસે પાચ કામ છે.

(૧) અસ્પૃશ્યતાનિષેધ, (૨) દાડનિષેધ, (૩) મદાગબાના સમારંભ મેળવવા, (૪) તિલક સ્વરાજ ફાળો ઉવરાવવા, (૫) કેમીસા દાખલ કરવા

આમાના એક પણ કામને સાદે આપણની જરૂર નથી.

અસ્પૃશ્યતા મટાડવા માટે આપણે જંગી છત્વાદિની સેવા કરવી, તેમને દેર જરૂર તેમની સ્થિતિ સુધારવી.

દાડનિષેધને સાડ દાડની દુકાનો પાસે ઉભા રહી જનારાને વિનયપૂર્વક એતવવા છતાં જવા છડે તો જવા દેવા. દરેક ન્યાયે મર્યાપાન વિરુદ્ધ ધારા પસાર કરવા ને તેનો જામ કરનારનો બદિગાર કરવો.

બદિધાર એટલે શ્રાપી દબામ વગેરે બધું નરવ એ નહિ. બદિધાર એટલે તેને ત્યાં પાણી ન પીવું, તેને ત્યાં વિવાહવહેવાર ન રાખવો. તેને ત્યાં જમણવહેવાર ન રાખવો, બદિધાર એ પ્રકારના છે. એક સભ્ય ને બીજો અસભ્ય. સભ્ય બદિધારનું મૂળ પ્રેમ છે, અસભ્યનું મૂળ તિરસ્કાર છે. અસભ્ય બદિધારનું પીણું નામ તિરસ્કાર છે. અસભ્ય બદિધાર સાન્નિભય અસહકારમાં દબામ છે, સાન્નય છે. સભ્ય બદિધારમાં સેવા ન લેવાનો, સંગ ન કરવાનો ભાવ છે. અસભ્ય બદિધારમાં દંડ દેવાનો, દુઃખ દેવાનો ભાવ છે. દાર પીનારને આપણે દંડ નથી દેવો, પણ તેનો સંગ તથા આપણું દુઃખ પ્રદર્શિત કરવું છે. સંગ તળવો એટલે પાણી, ભોજન અને જોડીબધવાદાર તળવો. પણ કોઈની સેવા બધું કરવી એ નિર્દયતા છે. દાનપ્રાપ્ત સહુને સાદું છે. દબામ, શ્રાપી, વાદન વગેરે સાવજનિક સેવા સારા

નકારા બધાને સાર છે. દલમ, ધોળી, ખખડી ઘર ન પૂરે. ખુનીને પણ ધોળી પીવાનો હક છે. આમ સારાસાર વસ્તુ વિતેક કરતાં શીખશું તેમ સ્વાસ્થ્ય વહેલું આવશે. દાનિધેધર્મા બહિષ્કારનો ઉપયોગ કરવાની આવશ્યકતા ભેડે છે. તેથી બહિષ્કારનો આઠડો વિચાર કર્યો. ધણી જગ્યાએ અસહ્ય બહિષ્કારનાં ફળ કડનાં આવ્યાં છે. અસહ્યતામાનનો ત્યાગ કરવામાં આપણું ભેર રહેલું છે. દારૂની રેલ પડ્યા પછી તે એટલી સુધી માણસને સુલામ બનાવે છે કે તે માણસ ક્યાં પાત્ર બને છે. ને ક્યાંથી જ આપણે તેવાઓને સુધારી રાખશું.

દારૂની દુકાનવાળાનો પણ તિરસ્કાર ન કરીયે. તેને લાંબા કાળનો ધંધો છાડવો એ સહેલી વાત નથી. તેને ખોલે ધંધો સજવો ભેળવે, આવડવો ભેળવે. હું સમજતી છું તેના દારૂના પીડાતાળા બધાને પીનતારા, કાતનારા ને વધુતારા બનાવું. તેમાંથી તેઓને મૂલ્ય બાહ્યનિર્માણ રહે તેમાં લવચેરા રાંધે નથી. દારૂ પીકું ચત્રાવવાના કામમાં ભેડાકામાં કામ ન કરી શકે; કાતનાવવામાં બધા મદદ કરી શકે. એટલે કાળને કાળું પેટ ભરાવણું રહેલું નથી. સદુ ચોરાનો ફાળો એકાઉવતો આપી શકે છે.

મદાસમાના સલાહજો સરાવવા, વિશ્વક મદાસાળના સમરધાર્યે કળ્ય બિઝ્ડું કરવું અને ચરખા દાખવ કરવા એને માર મારવાની જરૂર નથી, પણ અનેક સ્વયંસેવકોએ ધેર ધેર બેઠાં ભેળવે. ત્યાં સુધી એ પ્રમાણે કામ નહિ થાય ત્યાં સુધી જૂન માસ સુધી ની ચોખ્ખા પાર નહિ પડે.

આપણને વાતો કરતાનો પણ અવહાર નથી હું તો મારા દાખલામાંથી સમજું છું કે એક કાણ પણ વાતમાં ભય છે, દર્શન દેવામાં ભય છે અથવા આજમા ભય છે તો તે પાછી નથી મળતી. આપણને અચાર નથી હર્ષનો વખા રહ્યો, નથી સોહનો. જેમણે કાચું કરનારો રસ આપ્યો છે તેઓને તો હું જરૂર કહેવા હું છું કે તેમણે એક કાણ પણ નકામી ન જવા દેવી. કાણ આવણી નથી; તે આપણે દેશને આપી સુધારા કરી.

રેડીયાનો અર્થ

રેડીયા દાખવ કરવાનો અર્થ એટલો જ નથી કે તે બધાં હુલ્લમા દાખવ થયે એટલે ત્યું. ખરો અર્થ તો એ છે કે તે બદલાવ આવે અને તે હુલ્લ આવી પહેરવું થઈ જાય. રેડ રેડીયા બોલામાં બોલા ચાર કલાક ચાલેલા ભેળવે. એક કલાકના આપણે બોલામાં લાગે ત્રણ તોણ મળીય, ને તે પ્રમાણે દરેક રેડીયા દોઢ સૂતર દરેક ગામમાં નીચણું ભેળવે. હારે રેડીયા ચાલે છે એમ મજાક. પ્રભુનું આજણ છાડવાની આ વાત છે દરેક જણે અને ઉમરવામાં કે જો સરવાળી આ વાત છે. તે કંઈકેવળ રેડીયા બતાવે જ થઈ જવાનું જી.

એક મિત્રની સાથે હું વાત કરતો હતો. તેણે રૂઢીચાને પ્રધાનપદ આપ્યું તેનું કારણ મેં પૂછ્યું તો તેણે કહ્યું, રૂઢીચો આપણને આર્થિક સ્વતંત્રતા તો આપશે જ, લોકોને સ્વાસ્થ્યથી બનાવશે જ, પણ સર્વથી વધારે સેવા તો એ કરશે કે તેથી સ્ત્રીપુરુષ બંનેને મિત્રાતે વિચાર કરવાનો અવકાશ મળશે ને બધા શાન્ત તથા પવિત્ર થશે. જેઓ નિરંતર રૂઢીચો કાંતરો તેમના હાથ પર એવી ભાતે છાપ પડશે કે તેવી ખીલ કરાની નહિ પડે.

કોણ જોડાઈ રાકે ?

એક મિત્ર પૂછે છે, ‘મદાસભામાં સદકારી ખાત્રુ સમાસદ થઈ શકે’ જેઓ મદાસભાના બંધારણને કબલ કરે તેઓ સદકારી હોવા છતાં સમાસદ થઈ શકે. તેમનાથી પ્રતિનિધિ ન થવાય એવો મારો અભિપ્રાય છે.

રાષ્ટ્રીય વાવટો

તે જ મિત્ર કહે છે કે રૂઢીચો હપર બધાની અદ્ધા નથી, ઘણાને તેની કલિત વિશે યાંકા છે, તો પછી હિન્દી વાવટા પર કંઈ બાંધું નિર્ફૂ ન મુકી શકાય? તેમણે ઉત્કાર સૂચવ્યો છે. હકીકત એમ છે કે દરેક નિરાશાનીનો કોઈને કોઈ તો વિરોધ કરશે જ. પણ કરોડો હિન્દુમુસલમાન કબલ કરે એવી શક્તિ રૂઢીચો જ છે. ઉત્કારમાં કાંઈ અર્ધચન્દ્ર દોષ છતાં બધા મુસલમાન તે કબલ ન જ કરે. પ્રભુના વાવટામાં ધર્મની સંપ્ત ન મુકવી મેઘે એવી મારી ખાતરી છે.

ખિલાફત મોર

ખિલાફતની એક રૂપીયાની પહોંચ મોટ તરીકે વપરાય છે એ વિષે મેં કંઈ જ નથી લખ્યું એમ કહી એક મિત્ર કપકા આપે છે. તે વિષે ખિલાફત કમિટીએ ચાંપતા ઉપાયો લીધા હતા એમ હું નહોતો હતો તેથી મેં કંઈ લખ્યું નથી. મારી ખાતે આર્થ રૂઢીચા પહેલી જ આવી છે. હવે રૂઢીચાની પહેંચો વેચાઈ ગઈ છે. કોઈ જ માણસે હવે તેને મોટ તરીકે વાપરતા હશે. ચર્યાચરમાં તેવી જામણા પડી હતી. તેથી કમિટી જ તુકસાન યરા લાગ્યું, એટલે કમિટીએ જ સખત ઉપાયો લીધા હતા.

રામરાજ્યનો અનર્થ

એ જ મિત્ર રામરાજ્યનો અસરાર્થ કરી પૂછે છે કે જ્યાં સુધી દશરથ અને ર પેતા ન વાય ત્યાં સુધી કંઈ રામરાજ્ય મળે ? આપણે તો રામરાજ્યનો અર્થ રામરાજ્ય ધર્મરાજ્ય, પ્રજાસત્ત્વ કરીએ છીએ. તેણે રાજ્ય તો જ્યારે પ્રજા ધર્મિષ્ઠ અને વીર્ય બને ત્યારે જ સંજવે. પ્રજા ધર્મવાન્ને બને એવો મદાસભાનો, સહુ અસદકારીએ પ્રધાન છે. તે પ્રજાને કોઈ એક રાજા જ ઠોડવવાનો હોય તો પ્રજા તેની ગૃહામ બા પછી કાંઈ તે સદ્ગુણી હોય. આપણે તો રાજ્યજન-રાજ્યનીતિ બદલવા મથી રહ્યા.

પડી આપણા મોઝર તરીકે અંગેને દરો કે હિન્દી એ ફીકર કરવા જેવી વાત નથી આપણે અંગેએ પ્રવન બદલવાનો પ્રયાસ પણ નથી કરતા. આપણે આપણને બદલવાને પ્રયાસ કરવા મંથીએ છીએ.

દક્ષિણ આફ્રિકા

તે જ સાથે દક્ષિણ આફ્રિકાનો કાબલો આપી લખે છે કે જેવી દસા ત્યાં થઈ એવી અહીં નહિ થાય. ત્યાં લડયા, છતાં આજે હતા એવા થઈ રહ્યા. આમાં ગેરસમજ છે. જે કાયદા ફેરવવા સાર લડયા તે તો ફેરવવા જ. ત્યાંની લડત રાજ્યપદ્ધતિ બદલવાની ન હતી, અમુક કાયદાની સામે જ હતી. રેસિડે કાયદો નાબુદ થઈ ગયો હતો તેણે બીજાં દુઃખો રટી બંધ; છતાં સત્યાગ્રહનો તે કાયદા પરત્વે જ જાવાત. રેસિડે કાયદાનો અમલ તો બંધ થયો જ. ને કાયદાફે નથી શંકાથી તેથી ને તેવામાં આપણને બીજી લડત પ્રાપ્ત થઈ તેને અંગે આપણે ખિવાફત ને ખંભાનો ઈન્સાફ મેળવવું ને રાજ્યનીતિ બદલવું તો તેલું તો થયું જ ગયારો. પણ સંભવ છે કે ત્યારપછી વળી બીજાં ને નવાં વિધ્નો આવી પડે, પણ તેથી શું? ચૂરાને લડાઈ તો આજ્યાં જ કરે. જ્યારે વિધ્નો આવે ત્યારે સત્યાગ્રહ રૂપી ઉચિતતાની વખત તૈયાર જ છે, તે વખતમણી જે ઉચિતતાની જરૂર દરો તે સત્યાગ્રહીને મળી રહેશે.

ધોળી ટાપી

ધોળી ટાપીને ગાધી ટાપીનું નામ આપી સંયુક્ત પ્રાન્તના એક કલેક્ટરે સરકારી નોકરીને તે પહેરવાની મનાઈ ફરી છે સ્ત્રીમતામાં છૂટા નોકરો મને મળવા આવ્યા તેમને મેં કહ્યું, 'તમે નોકરીમાં રહેતા છતાં જરૂર લિલક સ્વરાજ્ય ફંડમાં નાણાં ભરી રાકો છો ને ખાદીનો પોશાક પહેરી રાકો છો તમણી પરદેશી ટાપીઓને બદલે ખાદીની ટાપીઓ પહેરી રાકો છો.' તેઓએ કહ્યું, 'જે અમે ખાદીનાં કપડાં ને ખાદીની ટાપીઓ પહેરીએ તે અમને નોકરીમાંથી કાઢી મુકે' આવા દુર્ગતતાનાં વચન સાંભળી હું દુઃખ પામ્યો. જે ખાદીની ટાપી પહેરવી શુદ્ધો મણાય તો તે શુદ્ધો કરી નોકરીમાંથી મુક્ત થઈ એ જ યોગ્ય મણાય. વળી ધણી નોકરો ખાદીની ટાપી પહેરે ત્યાં તેને કાઈ કાંતી પણ ન રાકે, ને કાઢે તો, ભેપરવા રહેલું મોઝયે શું પ્રગમન થોડું બળ પણ નથી આબુ' કે ચોતાની કમ્બામાં આવે તેવાં કપડાં પહેરવાની સ્વદન્વતતા પણ પ્રભ ન જતાવી રાકે? મારી તો કમેદ છે કે પ્રભ, નોકરવર્ગ ને બીજો બધો વર્ગ ખાદીની ખાનદાની સમગ્ર ખાદીની ટાપી વગેરેનો ઉપયોગ તો કરે જ.

શાશ્વત અંગ

અસહકારનું એક અંગ ક્ષણિક છે ને બીજું શાશ્વત છે. શાશ્વત અંગ તો સૌ માટેની જોગ્ય પડે છે. સ્વરાજ મળે ખાદીનો ત્યાગ કરી પરદેશી કાપડ નહિ પહેરીએ, સ્વરાજ મળે હાથ ફરી પીતા નહિ જ થઈએ; સ્વરાજ મળે કુળવસુની પદ્ધતિમાં જે ફેરફારો કરી

। જાણે તે બધું નહિ કરીયે. સ્વરાજ્ય મળ્યે સરકારી અદાલતોમાં ને નિશાળોમાં જવામાં
ધર્મ નહિ સમજીયે, સરકાર તરફથી માન લેતાં અપમાન નહિ માનીયે.

વસંતનું વ્યાખ્યાન *

તમારો પ્રેમ મને અહીં એવી લાગ્યો છે. હું દિલ્લીમાં હું કે તમારી વચમાં હું
ધારે વખત નહિ રહી શકું. પ્રમુખ સાહેબની રમથી મારે જે કંઈ કહેવાનું છે તે હું
ત્યાંમાં કહી જઈશ.

પહેલાં મારે મુજથી પેલા વિષય જ બોલવું જોઈયે. મને દુઃખ થાય છે કે હજી મુઘી
હું ત્યાં જઈ આપણા બાઈઓની તકલીફ જાણે અનુભવી નથી શક્યો. મને તેની
વિગતો વિગે બોલી માહિતી છે. હું છાપાં બાળ્યે જ વાચના પાઠ્યું છું. જે વિષય હું બહુ
ન જાણું તે બાળતમાં કંઈ પણ બોલતાં કે લખતાં હું સ્વાભાવિક રીતે અચકાઉં. છતાં
વિગતોમાં ઉતર્યા પિના મેં 'યંગ ઇન્ડિયા'માં માસ વિચારો દર્શાવ્યા છે. મુજથી પેલાથી
અન્યાયીઓના જે પ્રતિનિધિ આવેલા છે તેમને હું મારી દિલ્લીમાં જાડેર કંઈ છું.
પોતાના હક માટે જે લડતા હોય તેને નાદે મને હમેશા દિલ્લીમાં છે. હું સમજું છું કે
મુજથી પેલાના માણસો પોતાની જમીનની માલીફી કાયમ રાખવા લાગી રહ્યાં છે. હું
તેમના કાલામાં તેમની સાથે જુદે દેહત્યાગ કરીને પોતાના કળબની વરણનું રક્ષણ જે લોકો
કરે તેમની હું હમેશાં સાથે છું પણ અત્યંત ખાતર પણ જે માલવા તૈયાર થાય છે તેની
સાથે હું કદી સામેલ નથી થઈ શકતો તે સત્યને ખાતર લે છે કે અસત્યને માટે જોડેલો,
નિર્ણય કરવા પૂરતી જ મદદ તે મારી પાસેથી મેળવી શકે. જ્યારે મુજથી પેલાના
લોકોના સત્યાગ્રહ કરવા બાબત મને પૂછવામાં આવેલું ત્યારે મેં કહ્યું હતું કે ત્યાંના
લોકોમાં જે જોડેલી તાકાત હોય તે તે અખતરે જરૂર કરવા જોવા છે તે તાકાત તેઓ
ધરાયે છે એ તેમણે તિલક કર્યું છે. તેઓ જોડેલું મેળવી શક્યા છે તેટલું સાદું છે. પણ
પૂર્ણ શાન્તિ તેઓ હમેશાને માટે નિર્ણય અને ત્યારે જ મેળવી શકે. જે માણસ
પોતાની જમીન છોડવા ન માગે તેના પામેથી કાયદાની મદદથી તે છોડાવવી એ આપણા
દેશની સભ્યતા નથી મારી પાસે એક નાનો ફેસ હતો. તે માણસની જમીન સાધારણ
હતી પણ તેને બચાવવા ખાતર તે મારી પાછળ દિવાનો ચાલ ગયા હતા. જેમ પિતા
પોતાના બાળકને વેચવા તૈયાર નથી થતો તેમ જ માણસ પોતાની જમીનથી સ્વાભાવિક
રીતે અજાણ થવા ન હોય. આ અપણા પ્રાચીન સ્વભાવ છે. મને હમેદ હું કે આપણી
તાતા કંપની મુજથી પેલામાં સત્યાગ્રહીઓ સાથે કંઈ પણ નહિ કરે. લોકોને પ્રસંગ
કરીને ભણે મનવ પણ લઈ લે, પણ જ્યાં મુઘી એકે માણસ નારાજ હોય ત્યાં મુઘી કંઈ

* વસંત ખાતે મહેશી પહેલી મહારાષ્ટ્ર પ્રાન્તિક પરિષદમાં આપેલું બાણ

પણ પમંદું નહિ લે એમ આશા રાખુ છું. હું એકિવચીરાન એક્ટના આશ્રયથી જમીન લેવી એ વિધાયની સમ્મતા બલે હોય. પણ જે સમ્મતિને હું રાક્ષસી માનું છું તેની સાથે મને લેવોદેવા ન હોય. માટે જ્યાં સુધી મુજથી પેટાના લોકો શાન્તિથી પોતાની ઘરત અલાલે ત્યાં સુધી આખા દિનને તેમની સાથે રહેવું જોઈય.

લઘમનસિંહ અને દક્ષીપસિંહની બદાહરી હું મુજથી પેટામાં જોવા ઈચ્છું છું. આ જાને લડવૈયા એકે આંગણી જગામ્યા વિના નાનકાના સાહેબમાં મદત નારાયણદાસના પ્રકારો સામે અડમ રદી મરી ગયા. લઘમનસિંહ અને દક્ષીપસિંહના મિત્રોએ તે દિવસે તેમને મન્દિરમાં જવા ના કહેલી. મદત નારાયણદાસે તેમને મારી નાંખવાની તૈયારીઓ કરી રાખેલી. પણ તેમણે જવાબમાં કહ્યું, 'જુર મન્યસાહેબની સામે અમે માથું છુકાવીશું. તે સ્થિતિમાં મરી જવું એવાં અમારો અદોભાગ્ય ક્યાંથી? તેમના આ રાખો અક્ષરે-અક્ષરે સાચા નીવડ્યા. લઘમનસિંહ મન્દિરની અંદર પહોંચ્યા ગયા હતા. તે મન્યસાહેબની પાસે મસ્તક નમાવી રહ્યો હતો ત્યારે તેને ઠાર મારવામાં આવ્યો. દક્ષીપસિંહ બહાર રહી અપેલી. નારાયણદાસ તેની કતલ કરવા બહાર આવ્યો. દક્ષીપસિંહે તેને કહ્યું, 'હું પાત્ર મધ બગે છે.' દક્ષીપસિંહ પાસે બરછી હતી. પણ તે તેણે મ્યાનમાં રાખી. તેણે શરીર બધા શીખોના શરીર જેવું કદાવર હતું. તે ઈચ્છત તો બે ત્રણ માણસોને તો ત્યાં જ ખસા કરી શકત. પણ તે તેના સિદ્ધાન્તથી વિરુદ્ધ હતું. તે મહાસલાની 'અધિઆ'ની આજ્ઞાથી બંધાયેલ હતો. તે નારાયણદાસને સગળવતો તેને હાથે જ કતલ થયો. આવા બે જ માણસો કડક કરોડમાં બસ નથી. શીખો જ નહિ પણ હિન્દુ અને મુસલમાનોમાં પણ એવા વીરોની જરૂર છે. લઘમનસિંહ અને દક્ષીપસિંહની તાકાત એાછી ન હતી. પણ તેમણે તલવારથી કોઈના ઉપર અત્યાચાર નહિ કરવાનો નિશ્ચય કરેલો. મુજથી પેટા વિષે હું આથી વિરોધ નહિ કહું.

નાનકાના સાહેબમાં આ બે સાહચર્યોએ જ્યારે ભારેમાં ભારે ખાનગીનીડું લાગ કર્યું ત્યારે માલેગાંવનિવાસીઓએ તેટલી જ હેવાનિયત દેખાડી છે. સળ-છન્દપેકરે ગમે તેટલી ગાળો દીધી હોય, ગમે તેટલા ઘોંચપરોષા કર્યા હોય, તોપણ મહાસત્તાને જે માન આપતો હોય તેનાથી તેને મારી નાંખવાનું ઘોર કૃત્ય ન જ કરાય. મહાસત્તાના અનુયાયીઓની ૧૮ પ્રતિજ્ઞા છે કે દિન-દિને આજ્ઞા કરવા અમે કોઈને મારશું નહિ જ, પણ પોતે મરશું. ત્યાં નારાયણદાસે એાછી ગાળો દીધી હતી? માલેગાંવમાં આપણા સાહચર્યોએ માણસાધીને ત્યામ કર્યો. એ રીતે કાંઈ સ્વરાજ ન ગયો. હું વજીર તરીકે નહિ પણ એક હિન્દી તરીકે એાછી રહ્યો છું. શાન્તિનો આપણો દાવો આવાં કૃત્યો બંધ કરીને જ્યારે આપણે સિદ્ધ કરશું ત્યારે અને ત્યારે જ સ્વરાજ મેળવશું. પંજાબનો ઇન્સાફ લેશું. ખિલાફતનો ફેસલો કરાવશું અને આને ન્યાયને નામે આલતા અત્યાચારો દૂર કરશું. ત્યારે દુનિયા જેશે કે આપણી શાન્તિનો તાકાત સામે મોટા જલ્દીને પેટાનું કહેલું રદ કરવું પડ્યું છે. આડવાયર અને રાજરતાં પેનશનો બંધ કરવાં પડ્યાં છે. ત્યારે તે સમજશે કે આપણી તાકાત નથી.

આયર્ષદ્વંડમાં કે નથી રસિયા કે છંદસમાં. આપણી અને તેમની સરખામણી ન ન હોય. તેઓના અસહકારમાં મિશ્રિત પ્રવૃત્તિ રહેલી છે. આપણે આધાર કળ અને ગાળ નહિ પણ સમ્બાધ છે. આપણે હમણાં કર આપવાનું બધું કેમ નથી કરતાં કેમકે માલેગાંવમાં રહેલા પાગલ લેવા ખીલ પણ પાગલો હિન્દમાં હંજી પડેલા છે. જેઓ માનતા હોય કે આ 'સાન્નિ' થી પણ જંચું સજ આપણી પાસે પડેલું છે તેમને હું દૂર રહેવા અરજ કરું છું. જોહામાં જોહું તેઓ આ હીલચાલની પ્રગતિમાં દખલ તો ન ન દે.

આ મહારાષ્ટ્રની સલા છે. મહારાષ્ટ્ર વિષે મારી આશાઓ હું આગળ નહેર કરી ચુક્યો છું. મારી તેનામાં જે શ્રદ્ધા હતી તે હજી કાચમ છે. જ્યારે તેને આ હીલચાલમાં પૂરો વિશ્વાસ બેસશે ત્યારે હું નહીં છું કે મારું કાર્ય પૂરું થશે. જેટલું બલિદાન અને જ્ઞાન મહારાષ્ટ્રમાં રહેલાં છે તેટલાં મેં ખીજે ક્યાંયે નથી લેયાં. જ્યાં જ્ઞાન અને બલિદાનનો સમાયમ થાય છે ત્યાં યજ્ઞ સંપૂર્ણ થાય છે. તે યજ્ઞ જ્યારે મહારાષ્ટ્ર ખરા ઉત્સાહથી આરંભશે ત્યારે મારા જેવા પ્રમુત મનુષ્યોની આ દેશને અને આ હીલચાલને અપેક્ષા નહિ રહે. જ્યાં સુધી તે નચૂત નથી થયું ત્યાં સુધી ન મારે કરવાપણું રહે છે. મને ધણી હજી છે કે મહારાષ્ટ્ર પાછળ છે. હમણાં તે સાચું છે. મહારાષ્ટ્રમાં જ્યારે થોડી વધારે શ્રદ્ધા આવી જશે ત્યારે તેની રાજિત આપોઆપ સિદ્ધ થશે. સૂર્યના ઉદયનો જેમ ઢંઢો નથી પીડાતો તેમ ન મહારાષ્ટ્રની નચૂતિ પોતાની પ્રેક્ષે જણાઈ આવશે. મારી ઉશ્ક પ્રત્યે પ્રાર્થના છે કે તે મહારાષ્ટ્રને સહિત દે કે જેથી તે પોતાનો પૂરો યજ્ઞ આપે. તમારા જેટલી લોકમાન્યની પૂલ કોઈ નથી કરું. તેઓ સ્વરાજ મઠિ ન છવતા હતા, સ્વરાજ મઠિ ન જેલમા ગયા અને સ્વરાજનું ન કામ કરતાં તેમણે દેહત્યાગ કર્યો. તમે તેમના સાચા વારસ છો એમ સિદ્ધ કરી બતાવશો તો આ ન વર્ષમાં આપણે સ્વરાજ લઈ અથવા તે લેતાં લેતાં મરી જઈશું. તેટલું કરી શકશો તો હું કહીશ કે તિલક મહારાજ તમારામાં બહે જન્મ્યા. નહિ તો તમે તિલક મહારાજને માટે નાલાયક કરશો એમ કહેવા હું રમ લઉં છું.

હિન્દુસ્તાનની ઉત્તિ જેટલી આ પાંચ છ મહિનાના થઈ છે તેટલી આગળ કહી શકું ન હતી એમ તમને જો ખતરી થઈ નય તો તમે આ ન વર્ષમાં સ્વરાજ લઈ લેશો. ત્યારે ન તમે તિલક મહારાજના આત્માને સાન્નિત આપશો. અત્યારે તો તેમનો આત્મા દુઃખથી વિરમય પામી રહ્યો હશે કે મહારાષ્ટ્રમાં કેમ હળુ અથા નથી આવી કે તે હિન્દને પોતાની તપશ્ચર્યા ફાટી.

મને ઉમેદ છે કે એકે માણસ આ તપશ્ચર્યાનું વ્રત લીધા પિના અહીંથી ઘર નહિ નય. તમે તમારા હાથ જંચા કરી દેશો જેથી હું મુન્ન નથી થવાનો. હું તો પ્રતિમા પૂજુ છું. મારે તો તમારા કાર્યની પ્રતિમા જોઈએ, સ્વર્ગસ્થ તિલક મહારાજની નહિ. આપણે સ્વરાજનો સોદો કરીને ધાય. અને જ્યારે સિન્ધી બાઈજાએ પૂછ્યું કે, જો આપણે કોઈ ગણીયા નહિ બેળા કરી ગણીયો તો ? મેં જણું કે તો તમે અને હું સાથે સિન્ધુ નદીમાં કૂચી

મરણું. હું જાણું છું કે મદારાષ્ટ્રમાં દ્રવ્ય ઓછું છે, પણ તેમાં સક્તિ વધારે છે. તે સમિતી તમે ઇચ્છો તો દ્રવ્યનો પણ વરસાદ વરસાવી શકો છો. આ મંડપમાં આ જ કાલે તમે રૂંદ કરી શકો છો? હો તમારા દિલમાં એકે બાળક વિષે આશ્વા ન હોય તો તો તમે સહુને જાહેર કરી દેજો કે 'અમે મદારાષ્ટ્રના જ્ઞાની લોકો બેન્ચેમ અને ગ્રિવને પી ચુક્યા પછી માનીએ છીએ કે ગાંધી જે કંટો છે તે પાગલપણ છે, 'મને એટલું જ દુઃખ થયું કે અસહકાર સ્નાતીત છે, અધ્યાતીત નથી. પણ તમારું કર્તવ્ય નહીં કશું તમારા હાથમાં છે, હું તો એટલું જ કહીશ કે તમે જે સ્વીકારો તે ક્ષણથી સ્વીકારજો.'

૧ ઉત્તરમાં મુસાફરી

પ્રજ્ઞ મહિના બાદ

પ્રજ્ઞ મહિના પછી મારા પત્ની દ્વારા 'નવજીવન'ના વાચકોની હું પાછી ભેટ કરું છું. જીવન કામના શિક્ષામૂલે લીધે આટલા દિવસ ગાંધીજી ભેટ નવાનું બાળ્ય મને નહોતું મળ્યું. પરમિયાન ભાઈ 'શમાનુજ' ડેકેટેકાણેની લકીકોનાં સુંદર પ્યાનો 'નવજીવન'ને આપ્યાં છે.

વાયલ્ય પ્રાન્તમાં અમે છ મહિને આવીયા. લોકોનો ઉત્સાહ વધેલો લાગ્યો, પણ વ્યવસ્થાસક્તિમાં ઝાઝો સુધારો ન જાણ્યો. રાત્રે ગાંધીજીનો નિદ્રાભંગ હવે સાચો જ થાય છે, પણ સ્ટેશનો પર બીડ, પોકારો અને જીભ ફતારોની સમવડ પ્રત્યે દુર્લક્ષ વગેરે શોષામાયો હજી આપણે જાણતા નથી.

ટાણાના ત્રાસ

બેરોબંદર પર રાત્રે હું નેમ તેમ નોકરોના રૂબામાં જગા મેળવી શકેલો. નોકરો કમે માને જ નહિ કે હું 'નોકર' હોઈ. પણ 'હું ગાંધીજીનો નોકર છું' એવી ખાતરી મળ્યા પછી મને ઘરત તેમણે ઘાબડ કર્યો અને કહ્યું, 'અમે ગાંધીજીના સુલામ છીએ.' ખોળે દિવસે તેમની વૃત્તિ ફેરવાઈ. લોકોનાં ટાણેટાળાં સ્ટેશન ઉપર આવતા દોતાં અને પેલાઓને પરી શક લેવાને રૂબામાંથી બહાર નીકળતું ફાવડું ન હતું. બગોરે બાર વાગ્યા પણ પેલાઓ કશું પામ્યા ન હતા. મારી આંખ મીચાઈ એટલે પેલાઓ અમારે વિષે કહવા વચનો કાઢવા લાગ્યા. મેં બેઠા થઈ મારી પાસે નેરલું કંઈ ખાવાનું હતું તે તેમને કાલવી આપ્યું. ને પાછા આંખ મીચી. એટલે પેલાઓએ પાછી વાતો કરવા માંડી. એકે કહ્યું, 'જે કાલે તો ઘું આને રૂબામાં ચેસવા નહોતો દેતો. ચેસવા ન લીધો હોત તો આજે શા કાલ થાત? એણે ખાવાનું આપ્યું તો આપણે પામ્યા, નહિ તો મૂળ્યા જ મરવાનું હતું ને?' બીજાએ જવાબ આપ્યો, 'શા સાદ? ગાંધી અને ગાંધીનાં કોઈ પણ માણસોને ચેસવા ન જોઈ શકે તો બધેય પરી શક બળે?'

પુરાણોની તકલીફો આવી ખ્યાલ આવશે. હાનપુરના સ્ટેશન આમળાથી અને દસજાર વાર પસાર થયા હશે, છતાં આ વખતે પણ હાનપુરનાં મારાં એકબીજા ઉપર ધક્કામુઠ્ઠી કરતાં માંધીજના ડબ્બા ઉપર ધસારો કરતાં હતાં. આપણી વ્યવસ્થાસંસ્થાની ન્યૂનતા અને સંસ્થાની યોજના જ મદાસમિતિને સચિનય બંધીની સલાહ આપતાં આટલાં છે. માલિકાંવનાં ધાટાં આ જ પ્રકારનાં હશે. આજે તો રથળે રથળે કેવળ શાન્ત કાર્યમાં જ પરાયણ રહેવાની તથા તેમ કરવાની સૌને સલાહ આપવાની ફરજ જણી ફરજ છે. શાન્તિ વિના સ્વરાજ આપું જશે એ તો આજે સૌને ચોક્કસ ચાંદણા જેવું જાણી જાય છે.

અલાહાબાદ મ્યુનિસિપાલિટી

અમારા ગયા પહેલા અલાહાબાદમાં જરાક ખબરમાર મળેલો. ત્યાંની મ્યુનિસિપાલિટીના કેટલાક ઉત્સાહી સભ્યોને ખીજ મ્યુનિસિપાલિટીની મારફત માંધીજને માનપત્ર આપી માંધીજના કાર્યને મટિની સલાહભૂતિ પ્રકટ કરવાની છુટ્ટા થઈ. તેમણે ઠરાવ મુક્યો. વિરુદ્ધ ગતે તે હા જા. એટલે લોકોએ લેવા મળે દરાવ કર્યો કે કેટલાક 'શહેરી બાપ જો'—'નયે જમરીદ' જેવા પત્રોનો 'City Fathers'ને મટિનો શબ્દ વાપરી લઈ?—માંધીજને માન ન આપે તો 'શહેરી બચ્ચાઓ'એ તો જરૂર આપણુ. એટલે કિસાનેની પરિવહ દલી તેમાં જ માંધીજને માનપત્ર આપવામાં આવ્યું. પ્રતાપજી, ફૈજાબાદ, બરેલી વગેરે જિલ્લાઓમાં સમાજધીના દુઃખો દોવાને ધીધે પડિત જવાદરવાદ નેવરમે કિસાનેની પરિવહ અલાહાબાદમાં જ કરવાનો વિચાર રાખ્યો હતો. પરિવહ ચાંદનીમાં ખુદા મેદાનમાં ભેરી હતી હાનપુર એકનો જામડાંમાંથી હથરાયા હતા. પડિત મોલીલાજીએ ખાલીના કપડા ઉપર લખાયેલુ સાદું માનપત્ર માંધીજને વાંચી સંભળાવ્યું તેના ઉત્તરમાં કહેતાં વચનોમાંના અનાયનાં અહીં ટાંકું છે:

“હું આજે પહેલીવાર અહીં નથી આવ્યો, ધણી વખત આવી ગયો છું; બધે નું તો અહીંનો પુરાણો રહીરા બની ગયેલો કહેવાઈ. પણ જેમ ખીજ મ્યુનિસિપાલિટીએ મને આવકાર આપી તે તે મ્યુનિસિપાલિટીએ અમારી સાથે છે. કે નહિ તે ખાતરીપૂર્વક બતાવી આપે છે તેમ તમે પણ બતાવવાનો વિચાર કર્યો. અહીંના સભ્યોએ માન્યું કે મ્યુનિસિપાલિટીને રાજદારી બાલવ સાથે કરો સંબંધ નથી એટલે રાજદારી કાર્યોમાં પહેલા માત્ર જેવાને માન આપવું ન જોઈએ. આ દલીલ ઠીક છે. પણ આપણે તો આજે જેઈ રહ્યા છીએ કે મ્યુનિસિપાલિટીને રાજદારી કામમાં મહોં બાલ્યા વિના છૂટકો નથી. મ્યુનિસિપાલિટી પોતાની તાકાતનો ઉપયોગ કરે તો જ આપણે સ્વરાજને મળે લાવક મળે. પણ અલાહાબાદની મ્યુનિસિપાલિટી સ્વરાજને પળે આરતેકદમ ચાલશે એમ લાગે છે. તેણે જે કામ કર્યું તે મારી સામે દરી અદાવતથી નથી કર્યું એમ સમજીને કર્યું. આજકાલ જે મ્યુનિસિપાલિટી માનપત્રો આપી રહી છે તે નાની છે, અલાહાબાદ જેવી થોડી નથી. પણ વાત તો એ છે કે નાની મ્યુનિસિપાલિટીથી જે કામ થાય છે તે મોટીથી નથી મળે.”

કારણ મોટી મ્યુનિસિપાલિટી એવી કદાચ પદ્ધતિને, પણ થઈ નમ છે કે તે રહેશે તેના શોભામાંથી નથી નીકળી શકતી.

“પણ મ્યુનિસિપાલિટીની સાથે આપણે ઝગડો નથી કરી શકતા. એવાં તોફાનોમાં પડીશું તો આપણે આપણી મહાસભાની કારોબારી સમિતિએ કરેલાં ફરમાનો ભૂલી જવાના. આપણે તો આ વર્ષમાં ત્રણ વાતો ચિદ્ધ કરવાની છે, અને તે ગાનપત્રોથી, મજલો પઢવાથી કે જલસા કર્યાથી ન મેળવી શકીયે. સાચી સરકાર તો આપણે હીયે અને જ્યારે મહાસભાનું ફરમાન થયું છે કે અમુક જ કાર્ય કરવું ત્યારે તે ઊઠીને આપણે બીલું કાંઈ કાર્ય નથી કરી શકતા. આપણે જલસા-ઊઠીશું, ગાનવાન ઊઠીશું, માનપત્રો આપવાનું ઊઠીશું તો સ્વરાજ નથી ફાગળાવું, પણ મહાસભાએ સોંપેલું કામ પાડીશું તો સ્વરાજ જરૂર ફાગળે.

અલાહાબાદ ફરીરાબાદ

આવકારપત્રમાં કહ્યું તેમ અલાહાબાદને તમે ખરે ફરીરાબાદ બનાવશો તો સ્વરાજ દુરત લઘુ અહીં આવ્યા છે તેમાંના કેટલાએ કમિટીમાં નામો દાખલ કરાવ્યાં છે ? (પં. જવાહરલાલ : ‘બધાએ.’ આંધીજીએ આનન્દ પ્રમટ કર્યા.) ફરીરાબાદ પૈસા કેમ લઘરાવે એ પ્રશ્ન તમે કર્યો છે અને તો એનો ઉત્તર સ્પષ્ટ થાસે છે. આ તો ત્રિવેણીસ્થાન છે. ત્રિવેણીના પવિત્ર સ્થાન પ્રયાગજીમાં લાખો માણસો યાત્રાળુ તરીકે આવે છે. હું જ્યારે જગન્નાથપુરીમાં ગયો ત્યારે જ મેં વિચાર કરી લીધો હતો કે આપણાં યાત્રાનાં સ્થાનો યાત્રાળુઓ પાસેથી નાણાં એકઠા કરી સ્વનાજ મેળવવામાં કાર મદદ કરી શકે છે. અહીંના તીર્થંદ્રેત્રમાંથી વાયવ્ય પ્રાંતનો ફાળો તો તમે રહેજો એકઠો કરી શકો.”

આ પછી આંધીજી રેડીયા અને સ્વદેશી વિધે બોલ્યા હતા, અને માલેગાવના શુન્દા ઈસર સખત ઉદ્દગારો કાઢ્યા હતા : “આપણામાં કાસીએ અડવાની તાકાત આવવી જોઈએ. અને કે પંડિતજીને પકડે તો અમને સ્વરાજ લાગે છે. ઊઠાવજો, તોફાનથી ઊઠાવવા ઇચ્છતા નહિ. માલેગાવે આપણને ભારે ઘડો આપવો જોઈએ. ત્યાંના લોકોએ મહાસભા અને બિલાફત કમિટીને નામોથી લગાડી છે, ઈશ્વરનું અપમાન કર્યું છે.”

મહમદઅલીને ફોફને પકડશે ?

મૌ. મહમદઅલીના અફવાન હાલ ત્રિવેણા કેટલાક સ્પષ્ટ ઉદ્દગારોથી સરકાર ચીડાય છે અને તેમને પકડવા માગે છે એવી અફવાઓ જ્યાં ત્યાં ફરી રહી છે, તેને ઉદ્દેશીને આંધીજી બોલ્યા :

“સરકાર ભાઈ મહમદઅલીને શા માટે પકડવા માગે છે ? તેઓ એ કહી રહ્યા છે તે જ હું પણ કહું છું. જો તેઓ કહે કે અમીર ચકી આવે તો જેક પણ હિન્દુ કે મુસલમાન બ્રિટિશ સંસ્થાનતને મદદ નહિ દે, તો હું પણ તે જ કહી રહો છું. હું અફવાનોથી નથી

ડરતો. હું કોઈથી પણ ડરતો હોઈ તો હું નાલાયક છું. હું સાત કરોડ મુસલમાનથી ડરું તો નાલાયક છું. હિન્દુસ્તાનથી ડરું એ તો સ્વરાજ માટેની નાલાયકી સૂચવે છે. સાત કરોડ મુસલમાન શા માટે હિન્દુઓથી ડરે ? કેઈ ધર્મ ડરવાનું નથી શીખવતો. અમીરને હું એટલું જરૂર કહું કે આ સંવતનત અમારી વાત ન સંભળે, અમારી માનણી હાપૂર્વક ન જ સ્વીકારે તો અમે તેને મદદ ન દઈએ. આશામાં, આપણામાં, આજે એટલી તાકાત નથી કે સિપાઈઓને આપણે સમજાવી શકીએ; કારણ તેઓએ પોતાના જુરસો નથી ફાંક્યો. એટલે સિપાઈઓને સરકારની બાબતોએ રહીને લડતા અટકવાની હું આજે સલાહ ન આપી શકું, પણ જે સંવતનતને આપણે મિશ્રાવવી છે તેને નભાવવામાં આપણે શા માટે મદદ કરીએ ? મહમદઅલીને પકડે તોપણ તમે તેમને સુખે જેલમાં જવા દેશો. તમે તેમને જેલમાં ન જવા દેવા માટે તોફાન કરશો, કાયરતા બતાવશો, તો તમે એમને લજવશો, ખુદાને લજવશો. મારા કપર તમે જરા પણ મહોબ્બત રાખતા હો, ખિલાફત પંજાબના મામલાનો આ જ વર્ષમાં ફરમા કરવા માગતા હો, તો તમે તોફાનની વાત ફક્ત જાઓ. તમે તેટલું પણ કરવા તૈયાર ન હો તો તમે સ્વરાજ માટે લાયક નથી, હું પણ લાયક નથી.”

મિસાગેની પરિષદ બેવાની તો અમને તક ન મળી, કારણ ૫ પંચિત માહવીયાહનો પત્ર આવવાથી બાધીછને ખીને જ દિવસે સીમલા જવાનું નક્કી થયું. સીમલા વિષે બાધીછ તો ધણીયે લખી ચુક્યા છે. ખીલું કેટલુંક હું આવતા પત્રમાં લખીશ.

સાંતિકુદી, સીમલા

મહાદેવ હરિભાઈ દેશાઈ

તા. ૨૯-૫-૧૯૨૧

૬ સરહદ પરના બાઈઓ

સરહદના પ્રાન્તમાં વસતા પંજાબી બાઈઓ આખા હિન્દુસ્તાનની સહાનુભૂતિને પાત્ર છે. તેમની કપર પડોશમાં વસતી સરહદ પરની જાતિઓની અવારનવાર ધોડા પડવાની હમેશા ધારતી રહે છે. તેઓ રક્ષણના સાધન વગરના છે અને મને દલીલતો મળી છે ત્યાં સુધી તો સરકાર પણ એમનું ટકું રક્ષણ કરતી જણાતી નથી. આજકાલ તો એ બાબતના સરકારી અમલદારોનો લગભગ એવો જ શિરસો પડી ગયો જણાય છે કે ફરીઆદ કરવા આવનારને ‘અલી બાઈઓ પાસે જાઓ’ અગર તો ‘ગાંધી પાસે જાઓ’ એમ સુચાવી દેવું ! જો સરહદનો પ્રાન્ત અમારે સુખરત

હોત તો અમે શું કરત એ તો મારી આમળ હીવા જેવું રપદ છે. અમારા હાથ નીચેના છાંચોની નિઃશસ્ત્ર વરતીનું રક્ષણ કરવાના પ્રયત્નમાં અમે અલગત અમારા પ્રાણ મોંઘા કરત.

વળી સ્વરક્ષણને સાર અમે વરતીને જરૂરી જણાત તો હથિયારબંધ પણ બનાવત, પણ એથીયે વધુ તો અમે સરહદ પરની એ ધાડપાડુ જાતિઓનાં મન છતી લઇને તેમને લૂંટારા મટાડી બરોસાપાત્ર પરોક્ષીઓ બનાવી મુકવા મથત.

પણ અત્યારે તો છે તે સ્થિતિનો વિચાર કરવો રહ્યો. મારી તો એથી જ માન્યતા છે કે ત્યાં પણ હિન્દુઓ અને મુસલમાનો એકબીજા તરફ બાધચારાની જ સામણીથી જ જોનારા છે, અને ત્યાંનો કોઇ મુસલમાન પોતાના હિન્દુ બાધ સામે ધાડપાડુઓને મદદ કરવાનો દ્રોહ કરનારો નથી. આમ સરહદની આ તરફની પાણ્ડુની મુસલમાન વસ્તી પેલીમેરની ધાડપાડુ જાતિઓ સામે એકંદર વસ્તીનું રક્ષણ કરવામાં ઓછી મદદરૂપ થઇ પડે તેમ નથી.

સરહદ પરની જાતોને વિરે પણ નિરાશ થવાનું કારણ નથી. મારી નજરમાં તો તેઓ પણ સમજી બનાવી શકાય એવા છે. તેઓ યુદ્ધથી ડરનારા છે અને લૂંટ પણ ટેવજ મેળવે જાતર નથી કરતા. હું તો એટલે સુધી માનું છું કે આખા દેશભર આજે જે આત્મશુદ્ધિનો મેળો પ્રસરી રહ્યો છે તેની પવિત્ર અસર નીચે તેઓ પણ તેમની મેળે જ આવી રહ્યા છે.

આવી જાતોને સુધારવાનું કામ સહેલું નથી. તેમાં વખતનો ભોગ તેમજ માણસની ધીરજની કસોટી રહેલી છે એ હું જાણું છું. વળી આવી વાત જેમની માલમિલકત પ્રત્યક્ષ લૂંટાઇ છે અગર તો સમાંઘાલાં ખૂંચવી જવામાં આવ્યા છે તેમને કાઝી દિલાસારૂપ ન જ નીવડી શકે એ પણ દેખીતું છે.

જતા આ મુરઝેલીનું મૂળ તપાસવા જતાં પણ તે એનાં એ જ કારણોમાંથી જડી આવતું માણુમ પડશે. આપણે અગ્રિજોથી ડરતા થયા અને ત્યારથી જ યુદ્ધામ બન્યા, આજે સરહદના લોકોથી ડરીયે છીએ અને આપણી યુદ્ધામીબરી નખજાઇમાં સન્તોષ માનીને અગ્રેજ આપણું એમના હાથથી રક્ષણ કરે છે તેને સાર આભારનાં આંતર આણીયે છીએ, મારે દિસાણે તો કોઈ પણ સ્વમાન સમજનારા માણસને માટે એથી વધુ મોટી નામેશીની સ્થિતિ બીજી કોઇ જ નથી કે જેમને તે પોતાને બરખનાર માને છે તેમના જ ઉપર તેને પોતાની અગર પોતાના કુદૃષ્ટની સલામતી

કે સંરક્ષણનો આધાર રાખવો પડે. એ રીતે મારા પુરુષાતનને ખરસી કરીને મારી સલામતી મેળવવા કરતાં તો હું મારી અને મારાં સર્વ સગાબહાણાંઓની હોળી થયેલી બહેતર સમજું. આ બંધી નાદારીની અને ડરજીપણાની સાગંધી જ આપણામાં આપણે આપણા રોજના વહેવારમાંથી ધ્રુવરને રૂપસત આપી દીધાથી પેલી છે. આપણે આપણાં કામકાજમાનમાં ધ્રુવરને વિસારી મુક્યો છે. આપણે કેવળ નાસ્તિક બની ગયા છીએ. આપણે માનતા થઈ ગઈ ગયા છીએ કે આખર સરવાળે પરબળ એ જ એક આપણને ઉગારશે. પરબળની સામે ઉભા રહેવાનો પ્રસંગ આવતાં જ આપણે આપણું બધું તરવણાન વીંટાળી મુકીએ છીએ. ઉચ્ચાથી આયમતા સુધીનું આપણું જીવન ક્યાંયે ધ્રુવરનું બાન દરાવતું નથી. જો આપણને ધ્રુવરમાં લમીરે શ્રદ્ધા ઉપજે તો આજે જ આપણે સરહદના લોકો જોડે બાઇચારો થતો જોઈ શકીએ. તેમ કરવા જતાં અલગત આપણે પ્રસંગોપાત આપણી ધિનજતના કરતાં આપણી માલમિલકત અને કેહ પ્રસંગે આપણી જાન સીધે રાજપુત્રીથી આપી દેવા તૈયાર થવું પડે. સરહદ ઉપર વસતા આપણા એ પાડોશીઓ સાવ દ્વિંસક પરબળ જ છે અને માણસજાતની વધુ મુલાયમ સાગંધીઓને જીલવાને કેવળ નાલાયક જ છે એમ માની લેવાની આપણે ચોકખી ના પાડવી જોઈએ.

આમ આપણું સ્વમાન સાચવીને આ શુંચનો ઉકેલ કરવાના એ રસ્તા આપણી સામે રહે છે. એક નો લૂંટકાટ કે લુમવા સામે આપણા જનમાલનું ગમે, તેટલું નજાણબણું પણ રક્ષણ કરવાને આપણે કમર બાંધવી, અથવા તો ઉદાત્ત બાવનાને જીલવાની માણસજાતની કુદરતી પ્રેક્ષાશક્તિમાં ભ્રષ્ટાસ ધરી એ અરહક પરના ભ્રષ્ટાઓને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવો. મને તો લાગે છે કદાચ આ બંને માર્ગ આપણે એકીવારે લેવા વારો આવે. ગમે તેમ ધાય તોપણ ત્રીજા અને દ્વિતીય માર્ગથી તો આપણે બચવું જોઈએ. તે માર્ગ એ કે બ્રિટિશ બંદુક અને બ્રિટિશ હથિયાર આપણી વડારે રહીને આપણને આશતથી બચાવે. એ રસ્તો ચોકખો રાષ્ટ્રીય અગ્રમજાતેલ જ છે.

વળી માર્ગ લખાણ સરહદ પરનાં એ બાઇઓને પહોંચનાં હોય તો એમને પણ હું તેમની જરીપુરાણી અદતો છોડી દેવા વીનવું. હું એમને સમજાવું કે જે પેગંબરના નામને તેઓ બીજા બધાં નામોથી શ્રેષ્ઠ માને છે અને જો તેઓ રહમ અને ઇસાફના ખુદાને 'પેગંબર' ગણે છે તેની નસીહતને તેઓ એક પણ મરદ કે સ્ત્રીને લૂંટીને એમ લમાર છે. જે જે કેહ મુસલમાન અગર તો ઉલેમાનું આ

સીધા સાદા લોકો ઉપર કોઈ પણ પ્રકારનું વગન હોય નેમનો ધર્મ છે કે તેઓ આ સરળ લોકોને સમજાવે કે જો તેઓ હસ્તામને તેના ઉપર ઝુકી રહેલા સંકટમાંથી બચાવવાને ઇચ્છતા હોય તો તેમણે તે કાર્યને સાર પોતાના હિસ્સાના નાનામાં નાના અંશ તરીકે એટલું તો કરવું જોઈએ કે તેમનો કોઈ ખોટાથી તેમને હાથે રંજડાય નહિ. એમણે દરેક સરસના વનનીને સમજાવી આપવું જોઈએ કે જોમને તે એવી રીતે નાહક પામવા નીકળી પડે છે તેઓએ તેનું કશુંયે બગાડવું નથી જ, પણ ઉત્તરા નેઓ તો હિન્દુમુસલમાન બધા જ એક સાથે મળીને એકતાની મઠિ મઠાઈને ધરનામની ઇજ્જત બચાવવાને આજે પોતાનું બધું બળ વાપરી રહ્યા છે.

૬ મધ્ય પ્રાન્તમાં સમ્રાટી

દરેક પ્રાન્તમાં સરકારી સેવી પોતાના ખાસ પચરંગી રંગ પકડતી જાય છે. સંયુક્ત પ્રાન્તમાં ચળવળનાં અજોવાને સામાન્ય રીતે હેડવામાં નથી આવતા. પંડિત મોતીલાલ નેહરુને એમણે લખેલી 'દિસાગિને સનોગ' વાળી પત્રિકા માટે અધિકારીઓએ કશું કર્યું નથી, પણ તે પત્રિકા પડે ચનારા જુવાનોને જેલ આપવામાં આવી છે. બીજી તરફ મધ્ય પ્રાન્તમાં જુઓ તો એવી કલહ છે. ત્યાંના કૃપાવંત મૅજિસ્ટ્રેટવર્ગે તો આજોવાનોને જ એક પછી એક વીણી વાણીને લેવા માંડ્યા છે. એમનો હેતુો બક્ષ 'ભવિષ્ય' પત્ર વળા બાધ સુન્દરલાલ છે. બાધ સુન્દરલાલ મધ્ય પ્રાન્તની વિદ્યાર્થી અલમ ઉપર અસાધારણ વગન કરે છે. ખુનામરડી કે તોફાનોને જુરસો રાંકવાની દિશાએ નેમનું વગન ભારે છે.

પણ બાધ સુન્દરલાલ નિર્બીય અને અસન્કારક વસ્તા છે અને તેથી મધ્ય પ્રાન્તની સરકારની નજરે તેમને ઝેરના બી વેરતા વારધા રજા. આ રહ્યું બાધ સુન્દરલાલની સામેનું સરકારી તહોમતનામું :—

“તમે તા. ૨૭ માર્ચ ૧૯૨૧ને દિવસે અગર એ અરસામાં ખારણમામમાં પાંચેક હજાર માણસોની મેદની સમક્ષ સાથેલું કર્યું તેને સાર એ હતો કે સરકારનું હિન્દુસ્તાનનું રાજ્યતત્ત્વ ધરાદાપૂર્વક અને બદલાનથી તેમજ આ દેશને ફાલી આવનારા તથા તેને હેક જ નાહાર અને પામર બનાવી મુકવા હદેરાથી ગણાવવામાં આવે છે; હેરામાં દરદમેરા ફાલી નીકળતા થીપી રામે, દુખામે, દુખાવેલામને નારા અને બીજા બધી આક્રોતા જે પડે દિન્દુસ્તાનને બચરધાસર વિનાશના મોહામાં ઘડે જવાનું કાર્ય થાહ છે, તે બધાના મૂલ્યમાં

અંગેજી સરકાર જ છે. વળી મુસલમાનોને આપેલાં વચ્ચેના સરકારે તોડ્યાં છે, ખંભાતમાં સરકારે કાળા કેર વર્તાવ્યા, તેથી પ્રજાનો સરકાર ઉપરનો બધો ઇતબાર ઊઠી ગયો છે; આ બધાનો એકમાત્ર ઇલાજ એ જ કે બ્રિટિશ અમલને હિન્દુસ્તાનમાંથી અહિંસાત્મક અસહકારના શસ્ત્ર વડે નિટાવી દેવો આ લાલચથી તમે બ્રિટિશ હિન્દુસ્તાનમાં કાયદાથી સ્થાપિત થયેલી સરકારને ધિક્કાર કે તિરસ્કારને વાત બનાવી છે કે બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે અગર તો તે સરકાર પ્રત્યે અપ્રીતિ ફેલાવી છે કે ફેલાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે અને એ રીતે મારી હુકમતમાં આવે તેમ હિન્દી પીનલ કોડની ૧૨૪ અ કલમ નીચે આવનારો ગુન્હો કર્યો છે.”

આમ આરોપ ૨૫૯ શબ્દોમાં વર્ણવવામાં આવ્યો છે, મારપીટ કે દંગાનોશ્કાનની વાત કે ઇરાદાની પણ એમાં ફરીઆદ નથી. આખો ગુન્હો માત્ર અપ્રીતિ ફેલાવવાનો છે. આ તહેામતમાં એવું કશું જ નથી જે હેલા બાર મહિના થયા હજારો સંભાઓમાં હજારો વેળા નહિ દહેવાઈ ચુક્યું હોય. ખરું જોવા રોસાયે તો તો અસહકારીનો ધર્મ જ અત્યારે પ્રજાની સરકાર તરફની અપ્રીતિને દેહી બનાવવાનો અને તે ફેલાવવાનો છે. અસહકારનો સાર જ અત્યારે આ સરકાર તરફની અપ્રીતિ છે. આ દેશમાંના એકેએક અસહકારીની આજે એ માન્યતા છે. આમ સરકાર—એટલે કે રાજ્યતંત્ર, કોઈ ચોક્કસ બક્તિ નહિ—દુષ્ટ છે; એના પ્રભાવ હેઠળ હિન્દીનીચોવાઈ રહ્યું છે; એના જ પ્રતાપે અગાઉ કદી ન આવેલી એવી નિર્ધનતા અને તેને પરિણામે દુષ્કાળ અને રોગે દેશમાં ઘર કર્યો છે. રાજ્યતંત્ર જ હિન્દી આ નાદારીને માટે જવાબદાર છે. બ્રિટિશ પ્રધાનોએ મુસલમાનોને આપેલાં વચ્ચેના અલબત્ત-તોડ્યા છે. આ અને એથી પણ કેટલુંયે વધારે દરેક અસહકારી બેગક માને છે અને તેથી જ અસહકાર કરીને એ જીતો તો નાશ કરવા મથે છે. બાઈ સુન્દરલાલને સરકારની તરફનો આવો સત્કાર પામવાને માટે હું મુજારફબાદી આપું છું. મને સાચે જ એમની અદેખાઈ આવે છે. અમ્ય પ્રાન્તની સરકાર સુખેથી ખીન પણ બધા આગેવાનોને પ્રજા પાસેથી ખૂંચવી લે. તેઓ જોશે કે તેમના એકેએક પ્રયત્ન છતાં જ અપ્રીતિને તેઓ આમ દાખી દેવા મથે છે તે તેમની પાગલ અને અવિચારી સમ્પત્તિને પરિણામે વધારે ને વધારે તીવ્ર જ બનતી જાય છે. પ્રજાની ફરજ તો ચોક્કસ છે. તેણે તો તેના સંગીન કાર્યક્રમનું ચણતર બેખટકે અપ્પે જ જવું રહ્યું. એમાં જ ભાવિ વિજયની તૈયારી સામયેલી છે. સરકાર મીનજી બોઈ બેસે નાપણ આપણે તો બેજી શાખત રાખીને શાન્તિપર્વક અહીં રહી આપણું કાર્ય કર્યું જવાનું છે.

ગુજરાતમાં વસતા ધનિકવર્ગને—

મૂનની ત્રીસમી તારીખ નજીક આવતી જાય છે. ગુજરાતમાં હજુ આપણે તિલક સ્વરાજ શાળામાં બે લાખને પણ નથી પહોંચ્યા. તેમાયે ખરેખરા ધનિકવર્ગનો શાળો બોલો જ છે.

શું ધનિકવર્ગને સ્વધર્મ બહાર નથી? ને શું તેઓ હિન્દુસ્તાનને તે જગતની સામે ઉભી શકે એવું જોવા ઇચ્છતા નથી? શું તેઓ હિન્દુસ્તાનમાં ત્રણ દરોડ કરતા વધારે માણસો જૂએ મરે છે તેઓનું પેટ ભરવામાં પોતાનો શાળો આપવા ઇચ્છતા નથી? શું તેઓને હિન્દુસ્તાનની કીર્તિ બહારી નથી? શું હિન્દુસ્તાન ગુલામીમાંથી છૂટે એ તેમને પસંદ નથી? શું તેઓ ધારે તો ગુજરાતનો બોળો એક દહાડામાં ઉઠાવી શકે તેમ નથી? શું કેવળ અમદાવાદના જ મીસમાલીકો ધારે તો દસ લાખ રૂપિયા એક દિવસમાં આપી શકે તેમ નથી?

તેઓ ધારે તો ધણું કરી શકે તેમ છે. હું આશા રાખું છું કે દશમાં અત્યારે ત્રીસ વેગથી ચાલી રહેલી ગળવળમાં તેઓ પોતાનો હિરસો આપ્યા વિના નહિ જ રહે.

‘જો આપણે મદદ કર્યે તો સરકાર હરકત લાવશે’ એવી દહેશત ધનિકવર્ગ મનમાંથી કાઢી નાખે એમ હું માણું છું. એવી દહેશત રાખવાના દિવસ ગયા. વળી જો એક જ પૈસાદારને આપવાનું હોય તો તેને ડર બતાવી શકાય; પણ જ્યાં બધામ આપવા બેસે ત્યાં ડર કેમ બતાવાય?

હતા ડર એવી યોજ છે કે આપવાની મરજી હોય હતા પહેલ કરવાની હિમ્મત કાઢતે આવતી જ નથી. આવી જાતના મરોતે હોડવા એ પણ આ જંગી લડતનું એક મહાન પરિણામ હોવું જોઈએ. મારી હમેદ છે કે ધનિકવર્ગ હિમ્મત રાખી રાષ્ટ્રીય ઉન્નતિમાં પૂરો ભાગ લેશે.

પણ કદાચ નિર્ભયતાનો ધર્મ પાળવો ધનિકવર્ગમાંના કોઈને કહિત માલમ પડે તોયે ધ્યાનમાં ને તેઓ નહિ છોડે એવી હું આશા રાખીશ. દુઝાળાઓએને સારૂ જે મદદ થઈ શકે તે તો તેઓ આપે જ. ગરી મરજી જ્યારે ફેલાઈ હતી ત્યારે, આમજ દુષ્ટાળ હતો ત્યારે, ધનિકવર્ગે દ્રવ્ય આપવામાં પાછી પાની નહોતી કરી. છેવટે, બીજું કંઈ તેઓ ન કરે કે કરી શકે તોયે દુષ્ટાળનિવારણનો બોળો તો તેઓ ઉચ્છી લેશે જ એવી હું પ્રાર્થના કરું છું.

ગુજરાત બહારના ગુજરાતીઓને-

બેઝવાડાની માગણીના પોતાનો શબ્દો ગુજરાતે ઉપાડવાનો છે એટલું જ નહિ પણ ગુજરાતે નજાના પ્રાન્તોની પણ વહારે જવું રહ્યું છે, 'ને તેથી જ મેં' ગુજરાતને હિસાબે દસ લાખ રૂપિયા મુક્યા છે. જે ગુજરાત આટલો બોલો નહિ ઉગરે તો મને ધાસ્તી છે કે ત્રીસમી જૂન પહેલાં એક દરોડ રૂપિયા આપણે એકઠા નહિ જ કરી ચકીએ.

પણ ગુજરાતની ઉપર ત્રીજો બોલો છે. ગુજરાતમાં કેટલીક જગ્યાએ દુષ્કાળ ચાલી રહ્યો છે. ત્યાં પણ મદદની જરૂર છે. આ ત્રણે બાબત તરફ ગુજરાતની બહાર રહેતા ગુજરાતી બાંધબોંધુ કું ખાન ખેંચવા ધવ્વું છું. જ્યાં જ્યાં રહે છે, ત્યાં ત્યાંની તેઓની શરજ તેઓએ અદા કરવી જોઈએ એ નિયમે તો વિવાદ ન જ હોય. પણ તેટલી જ શરજ તેઓની ગુમગન પ્રત્યે રહેલી છે. જે ગુજરાતે દસ લાખનો ફાળો બચે હોય તો તે જાણો મને ત્યાં વસતા બધા ગુજરાતીઓ ગુજરાત બહાર પણ પોતાની દૃષ્ટિ મળે ને જ બરાબ. જે તેમ કરે તો ગુજરાત દસ લાખ પૂરા બરી સાર, એટલું જ નહિ પણ તેવી વધારે આપણ પણ સમર્થ છે.

મારશી અને મુસલમાન ગુજરાતીઓને જે કું ગુમગત પ્રત્યેની તેમની ફરજનું ખાન કરાવી મકું તો તેઓ પણ એકલા જ એક દરોડ રૂપિયા પૂરા પાડવાને શક્તિમાન છે.

હું વધારે બાર ગુજરાતમાં ચાલતા દુષ્કાળ પરંદેવા ઠવ્વું છું એનિસ્તામાં દુષ્કાળમાં ગુજરાતીઓએ સરખ શાજો બર્ષો દનો ખર્ચે જોતાં તે દુષ્કાળને ગુજરાતે જ સંભાળી લીધો દનો એમ કહીએ તો ખોટું નથી. ત્યારે ગુજરાતનો દુષ્કાળ ગુજરાતીઓ સંભાળે તેમાં નવાજ યાની હોય?

જેઓ બીજી બાજોના અત્યારના વાયુને અતુદ્ગળ ન હોય તેવાઓની પાસે પણ દુષ્કાળ વિષે મારી માયતા છે. તેઓ દુષ્કાળના શાજામાં જે રીતે નાણાં બરી શકે છે એક તો તેને તિલક સ્વરાજ શાજામાં જવા છતે, અને જે તેમ કરતાં તેમને અડચણ હોય તો કેવળ દુષ્કાળ કુંજી, સાર જ નાણાં મોકલીને. ખર્ચે જોતાં ત્રણ રીતે નાણાં મોકલી વધાય: (૧) વગરશરતે મોકલેલા; આ બધાં તિલક સ્વરાજ શાજામાં જશે; (૨) તિલક સ્વરાજ શાજામાં, છતાં કેવળ દુષ્કાળને મારે જ વાપરવા સાર; આ નાણાં તિલક સ્વરાજ શાજામાં મળ્યાથી છતાં કેવળ દુષ્કાળને જ સાર વપરાશે; અને (૩) કેવળ દુષ્કાળને સાર ને તિલક સ્વરાજ શાજામાં ન મળવાની યરતે.

ત્રીજી સરતે સરકારી મોકરો અને અસહકારનો વિરોધ કરનારા પણ છૂટથી નાણાં મોકલી શકે છે ને મોકલશે એવી મું ઉમેદ રાખું છું. જે નાણાં મળે છે તે બંધાંનિ હિસાબ બહાર પડે છે. સાવધાન મનથીએ ને બળનમીના હાથમાં બધું કામ છે. એટલે વગરસકાએ બહાર વસતા શુજરાતીઓએ તાકીદે નાણાં મોકલવાં એવી મારી પ્રાર્થના છે.

આ કાગળ દક્ષિણ તથા પૂર્વ આફ્રિકામાં કે જાપાન, વિદ્યાપત્ર વગેરે રૂઝબામાં વસતા હિન્દીઓને મોકો મળશે. તેથી જેઓના સંબંધીઓ ઉપરની જગ્યાઓમાં વસે છે તેવાઓને તાર મોકલવા શુજરાતમાં રહેનારા પણ બહાર મંબંધ ધરાવનારાઓને મારી બલામણુ છે.

મારી નોંધ

મહારાષ્ટ્રની યાત્રા

હો. તિરૂક મહારાજના જન્મપ્રાન્તમાં જવું—જેમાં આધુનિક કાળમાં વીર પુરુષો થેલા થયા છે, જેમાં શિવાજી યજ્ઞ ગયા, જેમાં રામદાસ અને દુદારામે મારું તેમાં જવું મારે સાદ યાત્રા કરે જ છે. મહારાષ્ટ્ર પારે તો સપણું કરી શકે એ વિશ્વાસ મને હમેશાં રહ્યો છે. પણ મહારાષ્ટ્રની અશ્રદ્ધા મને દુઃખ દીધાં જ દે છે. વધારેમાં વધારે કાર્ય થઈ શકે એવો જે પ્રાન્ત છે ત્યાં જ જોઈએ એણે થયું છે એમ મને ખચ રહ્યાં જ કરે છે. મહારાષ્ટ્રના કામદારોને પણ એમ જ માનતા જોઈ છું. રીમલા છોડ્યા પછી હું કાલકા, અંબાલા પહોંચ્યો ત્યાંથી મંચ પ્રાન્તના ખંડવામાં ને તે પછી ભુસાવળ, સંગમનેર અને ચેવલામાં પહોંચ્યો. આ નોંધ કુર્ડવાડી જતાં રસ્તામાં લખી રહ્યો છું. કુર્ડવાડી જવા ચેવલાથી ઘોડે આવવું પડે છે ને ઘોડપી ગાડી બદલવી પડે છે. ઘોડા અમારી ગાડી મોડી પહોંચવાથી લેવાની હતી તે ગાડી ચાલી ગઈ હતી તેથી રોડનો અનુભવ પણ લીધો. આમવર્ગની શ્રદ્ધા બધે સરખી જ છે, પણ કામ કરનારાઓ જોઈ છે એમ લાગ્યું. પ્રબંધ કરવાની સક્તિ જોઈ છે, માંધણ ને ઘોંઘાટનો ખાર નથી, માણસોથી સ્ટેશનો અદબદાવી મુકવામાં આવે છે, પણ જ્યારે કામ તપાસીએ ત્યારે જોઈએમાં જોણુ ભુસાવળ, સંગમનેર અને ચેવલામાં જેઓ મને જોતાવનાર હતા તેઓ સરસ કામ કરનારા છે. એમ છતાં મેં પરિણામ જોણુ જોયું

આપણને માંધકનો, જ્યોષિનો, ચરણસ્પર્શનો દવે વખત જ કયાં છે? સ્ટેશને જવાનો વખત હોય તો કાં એટલો વખત દાંતવાને ન આપીયે? એટલો સમય ઉધરાણું કરવામાં કાં ન આપીયે? મહાસમાના સલાસદો કયાં જોઈ કવનાના છે? દિવસ અને

રાત કામ કર્યા કરીયે ત્યારે જ આપણે નૂન માસ સુધીના કાર્યને પહોંચાયે તેમ છે. જે માસ અથા પણ આપણે ૨/૩ કામ પણ પૂરું નથી કર્યું—અરજીયે નથી કર્યું.

આપણે ત્રીસમી નૂન સુધીનું કામ પૂરું નહિ કરી સકીયે તો આપણી સ્વરાજ મેળવવાની હઠ્ઠા કે સક્તિ ઓછાં ગણાશે.

સુસાવળમાં ને સંખમેરમાં ઉપરાણું સામાન્ય રીતે ઠીક થયું ગણાય. પણ યેવલામાં તો કંઈ જ નહિ એમ મારે કહેવું લેઈએ. યેવલામાં ધન ખૂબ છે. ત્યાં બસો વર્ષથી વસતા જુનારાણી વેપારીઓ છે, છતાં યેવલામાં તિલક ફંડમાં ઓછામાં ઓછા પૈસા મળ્યા છે. યેવલામાં એક જ ગુદરસે રાષ્ટ્રીય વિદ્યાલયને સારી નીસ હબરે રૂપીયા આપ્યા ખરા આ પૈસા આપવાની તો ઘણા માળથી વાત ચાલતી જ હતી, જે ગુદરસે આપ્યા તે સખી ગણાય છે. તિલક કાળામાં તો જનતા પાસેથી ઉપરાવવાનું હતું. તેમાં સ્ત્રીપુરુષોના મળી જાયે ત્રણસે રૂપીયા થયા હશે; ત્યારે યેવલાની ખાસેના એક નાનકડા બાએ તેને પાઠેરે થઇને પસાર થતાં ત્રણસેની રકમ આપી.

ધર્મસંકટ

યેવલામાં મારી ઉપર મદામદઅલીસંકટ આવી પડયું. મને પેલા વીસ હબરે રૂપીયા મેળવવા ખાસ લઈ જવામાં આવ્યો હતો, રાષ્ટ્રીય શાળા મારે ઉપાડવાની હતી. યેવલા અંગ્રે મોટરથી રાતના દસ વાગે પહોંચ્યા. બહેરે સભા રાતના એક વાગે થઈ. મારા યાકેનો પાર ન હતો. આખા દિવસની મોટરની મુસાફરી પછી આ હબરેરો હતો. આ સભામાં મેં રાષ્ટ્રીય શાળાની વાતો કરી તે જ સભામાં મેં સાંભળ્યું કે આ શાળામાં આ વર્ષને સારૂ પણ અંગ્રેજી શીખવવાનું છે! એવી શાળા ખોલવાને પણ હું નારાજ તો ખરો. છતાં અંગ્રેજી શિક્ષણ વિષે મારા હૃદયારે કાઠી શાળા ખોલવા વિષે હું જે ખોલ જોત્યો. આટલો કડવો પૂંટો તો જતાયો. બીજે દરોડે મારે પવિત્ર મીનવાર હતો, છતાં મેં રાષ્ટ્રીય શાળા મૂંઝે મહેડે ઉપારી આવવાની કબજાત આપી હતી. તેવામાં મને ખબર મળ્યા કે એમાં તો અસ્પૃશ્યને દાખલ કરવાનો પ્રતિજ્ઞ છે! આવી શાળા મેં આ બી વર્ષમાં તો એક પણ નથી ખોલી. શાળાઓ અનેક ખોલી છે. મારે સાચારીથી બ્યવસ્થાપકોને કહેવડાવવું પડયું કે મારાથી જેવી શાળા ખોલવા નહિ નહીં શકાય; અને હું છેવટે ન જ ગયો. આણું જ સંકટ મને કરાંચીમાં સ્વદેશી બંડાર ખોલવાની બાબતમાં આવી પડયું હતું. તે બંડારમાં બધા ખાંચડો હોતે, તેથી તે બંડાર ખોલવાની પણ મારે ના પાડવી પડી હતી. જે જે કામે અસહકારનાં વિરોધી હોય અથવા જેને વિષે હું ખાસ વિચારી ધરાવતો હોઉં તેનાં વિરોધી હોય, તેવાં કાર્ય કરવામાં મને બેળવશે જ ન લેઈએ.

ફો. મદમદઅલીવાળું લાપણ

છવું

મી. મદમદઅલીના મદાસના તથા હાદાલના મુંબઈના માખણ ઉપર કનું ન કહેવા મટે 'હન્ડિયન સોશિયલ રિફોર્મર' અને ઉપરો આપે છે. રીફાવાળા પેરેશામાં લેખકે કરેલા ઉર્જિવલકે કે જોડિંગી વપાસમાં હું નહિ હવેરે. મારા રીફાકારને હું સ્થિતિમાં

‘અ’ ઇન્ડિયા’નું સંપાદન કરે છે તેની બધી નથી. હાપાંઓ હું ભાગ્યે જ વાંચું છું. મારી સતત ચાહ મુસાદરીઓમાં હાપાં મને મળે છે પણ ભાગ્યે જ. પણ ન્યારે ૧૫લી દીકા મારા ભેલામાં આવી ત્યારે મેં સીંગણામાં ગો. મદમદઅલીના બાપણની એક નકલ ખાસ મેળવીને વાંચી લેઈ. એ પંદેમાઈ ઉપર દીકા થઈ છે તે હું એ વાર વાંચી ગયો અને હું એમાં વાંધામય એવું કશું જ નોંઠે શક્યો નથી. એ બાપણમાં મીતાત્તાએ પાછળથી અલાહાબાદમાં હાપાના પ્રતિનિધિને આપેલી મુલાકાત દરમિયાન કરેલી વાંચી અસંજત કે વિરોધી એવું કશું જ કહેવું નથી. મદાસના બાપણમાં તેમણે મુમલમાનોનું વલણ માત્ર રહ્યું છે. અલાહાબાદની મુલાકાતમાં તેમણે આદર્શ મુસલમાન વર્તનનો મેં કરી બતાવેલો અર્થ તેમજ તેમાં મુકેલી મર્યાદા સ્વીકાર્યા છે. મુસલમાનોને જો કદી હથિયાર પકડે જ તો તે ઇસ્લામના રક્ષણની બાબતે જ પકડે એ તો દેખીતી વાત છે. શુંવલણ બધી ત્યાં હતી યાદ છે કે અરધાનો હિન્દને પચાવવાની કાનત કર્યા વગર અંગ્રેજોને શિક્ષત આપવાની ચડાઈ લાગે એ આપણે અસંખ્યવિત માનીયે છીએ. મુસલમાનોને માટે તેઓ અરધાનોને જાદ મળવા સમર્થ હોય તોપણ જો તેઓ હિન્દને ખાસ વડાદાર હોય તો તેની શીને જાહેર ન મળવાનું આ વન્ટદવાણું મારણ બહુાય ખરું; અને તે કદાચ ગણારો પણ. પરંતુ ગમે તે સ્થિતિમાં પણ મુસલમાનોને ધાર્મિક દ્રષ્ટિએ તેમનું ખરું વન્ટ રહ્યું કરવાનો હક્ક તો આપણે આપીયે જ; અને તેઓ તેમ કરે તો તે સાદું તેમને માત્ર પણ આપીયે. અલી-સાહબોના એ મેદામાં મોટા શુણ જ તેમની બદાદુરી અને તેમની સન્માઈ છે. મો મદમદઅલીના બાપણમાં જ: એ રાદશુણ સિવાય બીનું કશું હું નોંધે શકતો નથી.

૬ લાલાજીના આક્ષેપ

પણ ‘ઇન્ડિયન સોસાયટ રિફોર્મર’ને તો હું એથી વધુ નિષ્ટ લાવવા હમ્યું છું. મારા મદદનીશો લાલાજીની સામે થયેલી લીખી દીકા તરફ મારું ધ્યાન એમનું અને મારે એ વિષે કશું કહેવાપણું છે કે કેમ એમ પૂછ્યું. મારી પાસે એ બાપણ નહોતું તેમ તે ઉપર થયેલી દીકા પણ મેં નોંઠે નહોતી. તેથી એ વિષે મેં લાલાજીને કાગળ લખી દર્શીકત પૂછાવી અને એ વિષે મને ખુલાસો લખી જાણવવા વિનવિત કરી. મેં એમને સ્વ-શું કે જો તેમનાથી એક પણ હતાવળો શુકન બોલાઈ ગયો હોય તો તેમણે તે માટે ઉદાર મનથી મારી માગી લેવી જોઈશે. એઓની જોરેતા નિકટ સંબંધથી હું એમની જાણખાણનો અધિકારી થયો છું. તેમના ઉદાર, દામાશીલ અને નિખાલસ સ્વભાવથી હું પરિચિત છું તેમણે મને જવાબમાં લખ્યું કે મુંબઈમાં મોટે કરેલું બાપણ ખાસ કળજીપૂર્વક વિચાર કર્યા પછી જ ઉચ્ચારેલું હવું અને તેમાં કાંઈની પણ ઉપર વ્યક્તિગત હુમલો નહોતો. તેમણે મોડરેટના વર્તન ઉપર એક પણ તરીકે જ દીકા કરી હતી. મારા અભિપ્રાય માટે તેમણે સ્પષ્ટ બાપણની એક કાપણી પણ મારા ૫૨ મોકલી આપી. આ બધું હું સિંધમાં હતો ત્યારે અનેહું એ બાપણ

વાંચવાનું મારાથી ન બનેલું, અને પછી તો પાછો એ વાત જ હું બૂલી ગયો. અને 'શોશિયલ રિફોર્મર્સ'ના ઠપકાએ મને ભગાડ્યો.

હવે હું લાલાજીનું લાપલુ વાંચી ગયો છું અને મને જણાવવાને ધણી જ યુક્તિ ઉપજે છે કે તેમાં આખાન કે અવિનયભર્યું મને હજી જ નહોતું નથી. લાપલુ લાલાજીની હંમેશાની નેરસાદાર લગતુ લાપામાં તો છે જ. એની ટળ પલુ કોઈ એક પક્ષનો આગેવાન બોલતો હોય એવી છે. લાલાજીએ વરસોનાં વરસ પશ્ચિમમાં વસીને ટીકાની ટળ પલુ પશ્ચિમની કેળવી છે; પણ એ નિર્મળમાં નિર્મળ પાશ્ચાત્ય ટળ છે એ પણ સાચે કહેવું નેહાયે. એમાં હજી એવું કશું જ નથી. એમણે મુંબઈના લાપલુમાં મુકેલા આરોપ દીવાનપદ પામેલા મૉડરેટોના વર્તન ઉપરથી બોલા નથી જ પડ્યા. લાલાજીનો આકાશમાં આકાશ આરોપ એ છે કે મૉડરેટો નોકરશાહીના સંઘમાં બળીને લા-પતા થઈ ગયા છે. આ આરોપ અવગત અંશોર છે, પણ તેમણે રત્ન કરેલા દાખલાઓ તેને સચોટપણે પૂરવાર કરે છે. મૉડરેટો આલે તો સાચો જવાબ વાળી શકે છે કે 'તમે બહાર રહ્યા દીવાનખીરીની મુશ્કેલીઓ શું સમજો?' પણ એ જ વસ્તુ સરકારના પદમાં બળેલા આગેવાનો જે ભ્રમણામાં ફરસાયા છે તેને સચોટ પૂરવાર કરે છે. તેમણે નહોતું નેહોતું હવે કે તેમની આવી દશા થવાની જ. અને ત્યારે નહિ તો હવે તો તેઓ ભત્તચુલવથી સમજ્યા જ દરો, કે સરકારના ઘોરણ ઉપર અસરકારક કાણ મળ્યા સિવાય દીવાન બનવામાં પણ કશો સાર નથી. અત્યારે આથી રહેલી સરકારની કમતનીતિ લગભગ અગાડના જેટલી જ બેઠેલી છે. અત્યારે કામ ચલાવવાનો ફારસ સાબવામા આવ્યો છે એથી અગાડની સ્થિતિમાં કશો ખાસ ફેરફાર થયો નથી. દખીકત તો એ છે કે પીનલ કાડની રાજદોરી જીઓમાંની. ધણીખરી કલમો જ એવી છે કે લગભગ દરેક અસહકારીનું લાપલુ તેની ડેકળ આવી શકે. હું માનું છું કે જો મારા ઉપર તેવું તલોમત મુકવામાં આવે તો મારે એમાં સમજવેલા રાજદોરના આરોપને કબજા જ કરી લેવા પડે. ચાલુ રાજ્યતંત્રને અપ્રીતિ દેવાવવી એ તો અત્યારે દરેક અસહકારીને ધર્મ રહ્યો છે, અસહકારીઓ તો એક જખમી અને અપમાનિત પ્રબળતા દેખાને વ્યવરિયત અને ચાન્ત મારી રહેતા હરી આપી રહ્યા છે. લાલાજીએ કરેલા આકરા આરોપોનો સંજોન અને વિચારવંત જવાબ અધાયેલો એવા તો હું આગર જ છું. બાકી મારા નામ અભિપ્રાય મુજબ લાલાજીના લાપલુમાં તો અવિચારી કે મીભજ બોલને ઉચ્ચારેલું તો એવું કશું જ નથી અને એ આપુ લાપલુ એમણે અને વિદ્યાર્થીને ઉદેશને કરેલા સુન્દર ઉપદેશના સરથી ક્યારે 'હુક' પડતું કે બેઠેલું બનતું નથી.

૬. 'હવે તમને' પુસ્તક

માન ઉપર એક છાપાની કાપલી આવી છે. તેમાં મને કેવલાંય પુસ્તક તરીકે જોખાવવામાં આવ્યાની બીના છે અને મને પૂછવામાં આવ્યું કે મને સાચે જ કશો ખાસ ઈશ્વરી સાક્ષાત્કાર થયો છે કે કેમ? મારે નામે કેલાવો પામેલા ચમત્કાર વિષે તો હું

અમારા સખી સુઠયો છું. તેમ આ ઉદ્ધારાદોષ વિષે પણમારે તેટલો જ ચોક્કસો ઇનકાર કરવો રહ્યો છે. દરેક ધર્મપરાયણ હિન્દુની પેટે, હું અલગત ઇશ્વરપ્રાર્થના કરું છું. હું એમ પણ માનું છું કે માણસથી ડરવું ઊઠી કેવળ ઇશ્વરી શત્ય સોધાયે તો આપણે બધા જ દેવતાઈ યથ સમીચે. હું માનું છું કે હું શબ્દ ઇશ્વરી સાથ સોધી રહ્યો છું અને માણસજાતની વ્યથા જ બીક મેં ઊઠી છે. આ સ્થિતિમાં મને જરૂર એમ ભારે છે કે ઇશ્વર અસદકારની પ્રવૃત્તિના સાક્ષી છે. ઇશ્વરી ઇચ્છાનો કશો ખાસ સાક્ષાત્કાર તો મને નથી થયો. મારી દર માન્યતા છે કે ઇશ્વર પ્રત્યેક માણસને અદોરાત્ર સાક્ષાત્કાર આપ્યા જ કરે છે, પણ આપણે આપણા અન્તરાત્માના એ કીણા અવાગને કાને ધરવાની તા પાડીયે છીએ. આપણે આપણી સામેના અનિર્જય સામે આપણી આંખો મીંચીયે છીએ. મને સર્વત્ર એની સર્વવ્યાપકતાનું જ્ઞાન રહ્યું છે અને ઉપલો સવાલ કરનારને માટે પણ તે માર્ગ તેટલો જ ખુલ્લો છે.

હું લશ્કરસરતી સારું કેમ મર્યો ?

સિંધવાળા ભાઈ જેમસે મને ખુલ્લો પત્ર લખીને કેટલાક સવાલો પૂછ્યા છે. તેમાં અપવાદ વચરની અદિ'સાના વિચારો ધરાવનાર હું ખેડા જીલ્લામાં લશ્કરસરતી સારું કેમ મર્યો એવો એક સવાલ કરેલ છે. મારો અદિ'સાધર્મ' મને શીખવે છે કે દરિયારને બળે કરીને હું દુનિયાને મારા મતની નવિ કરી શકું તેમ મારાં ઊકારનાં હાથ પણ રમે તેજો બીજા કોઈને મારવામાં તે વાપરે એ બીકે હું કાપી ન નાંખું. જે માણસ બીજા કોઈને ઈર્ષ કરી શકે એમ છે છતાં સંયમ બતાવીને તેમ નથી કરતો તે જ અદિ'સાધર્મ' પાળે છે. હિન્દના સિપાઈનો ન્યાં સુધી સરીરબળ પર વિશ્વાસ છે ત્યાં સુધી તેમને દરિયાર મળવાં જ નોંધાયે. લશ્કરસરતી વેળાએ મેં જેમનો સરીરબળ પર વિશ્વાસ હતો છતાં જેઓ લડાઈમાં બળવા આતાકાની કરતા હતા તેમને જ લડાઈમાં સામેલ થવા અને કેવળ સરકાર સામે તેમને ફરીઆદનો કારખુ દતાં તેટલા ખાતર લડાઈથી દૂર ન રહેવા વીનવેલા. સરકાર નવે સારાની રૂએ મદદ આપવા નીલબાની મેં એમને ના પાડેલી. સાદું કરવાની તો હમેશાં જ હું વિરુદ્ધ રહેતો આવ્યો છું.

હું અદિ'સાધર્મ'

હિન્દુસ્તાનમાં મું કે દુનિયામાં મું કોઇ એક વખત માણસમાત્ર અદિ'સાધર્મ' પાળનારા હશે એવી અપેક્ષા હું નથી રાખતો. પેલીસ ક્ષણ સત્યયુગમાં પણ રહેવાના. પણ એવા વખતની તો હું નવર કમેદ રાખું છું કે જ્યારે આપણે હિન્દુસ્તાનમાં પશુબળના ઉપર જોડો આધાર રાખતા હોઇશું; જ્યારે માણસના અન્તરમાં વસતો સાત્ત્વિક અંશ, દૈવી પ્રકૃતિ—શાશ્વત્વશાત્ર—માણસના જીવનવ્યવહાર પર રાત્ત્ય લોગવતો હશે. આદેશ વિચેચન પણ મારી અલી બિલાદેરો નેડેની નાદ મિત્રતાનું વદત્ત્ય સમજવું પણ મુશ્કેલ નહિ રહે. હું એમને પૂરા ખાતદાન, ઇમાનદાર અને પેતાની જખાન ઉપર કાયમ રહેનારા ગૃહસ્થો માનું છું. તેઓ અસદકારની લડતમાં છે ત્યાં સુધી અદિ'સાધર્મ' પાળવાની પ્રતિજ્ઞાનો અમલ

કરે છે ફિરકું મારે માટે બસ છે. હિન્દુસ્તાનમાં અંગ્રેજોના રાજ્યને બદલે અફઘાનોનું રાજ્ય થવા દેવાની સામે તેઓ પણ સાથ લેકમલના બેટલા જ છે. હું એમ પણ માનું છું કે જેમ જેમ વખત જશે તેમ તેમ તેઓ એ પણ બેટલા થશે કે શરીરબળથી હિન્દુસ્તાન કબી પણ—જોખામાં એણે એક પેઢી સુધી તો નહિ જ—સ્વતંત્ર થઈ શકે એમ નથી. ખીજા બાજુએ માનું છું કે આ પગમાં વખતોવખત ચર્ચાથિલો અસહકારનો સાદો કાર્યક્રમ હિન્દુસ્તાન ઉપાડી લે તો હિન્દુસ્તાન તેમજ બિલાફત બને આ જ વર્ગ આજાદ બને.

૬ મહાસભા કેટલો ત્યાગ માગે છે ?

વકીલાત હોદ્દા એક વકીલ સાથે પૂછે છે કે દરેક અસહકારીએ સંન્યાસી થઈને દુનિયાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ કે નહિ ? મને ધારણી છે કે હું સંન્યાસીના બેવી જાદગી સુભરતો દેખાઉં છું તે ઉપરથી આ સવાલ પૂછવામાં આવ્યો છે, કારણકે અત્યારે દેશની સમસ્યા રજૂ કરવામાં આવેલો મહાસભાનો કાર્યક્રમ તો હળસો જોયાર સીંચોએ, અને બાળકોએ જોયાર લડાઈ લેવાએ જે આખું અગર તો હોદ્દા મહાયુધમાં હળસો અંગ્રેજ, ફ્રેન્ચ અને જર્મનોએ જે આખું તેના સોના સાગનો ત્યાગ પણ પ્રભ પાસેથી લાવ્યો જ માગે છે, આટલા અલ્પ ત્યાગથી જ મહાન ફેરફાર આપણને મળી શકે છે તેનું સ્પષ્ટ એ જ છે કે આપણા કાર્યક્રમમાં કોઈની હિંસા નથી, આપણું ધ્યેય સાવ શુદ્ધ અને ન્યાય છે અને આપણે તેની સફાર જીએ.

૭ અસહકારી બચ વ કરે ?

સદસ્ય સાથે ખામજ જઈને પૂછે છે કે જો કોઈ અસહકારીની સામે ખોટા કેસ હોયો કરવામાં આવે તો તેણે શું કરવું ? જવાબ એવો જ છે કે જેની સામે સરકારે ખોટા વડોમત આપ્યા તેઓ તો જેલ મેળવી ચુક્યા છે. જેઓની સામે ખીલ કોઈ ખોટા દાવા હોયે તે જો ફરીઆદી ખાનગી પંચ આગળ પતાવટ કરવા જવા તૈયાર ન હોય તો કોર્ટમાં પોતાને જે કંઈ કહેવું હોય એનો એકસર રજૂ કરે અને પોતાનો સાક્ષીપૂરાવા હોય તે પણ જોઈએ તો રજૂ કરે. પણ પોતાની બાજુ શાબીત કરવા સારું દલીલ કે વકીલ ન આવે. આમ કરવાથી સંભવ છે કે કુકારો એની તરફથી આવે. પણ વિપરીતમાં વિપરીત કદાચ લઈએ તોપણ કદાચ એને કોઈ ભામદાને હાય પોતાનું ધન કે મિલકત જવા દેવા વારો આવે. એથી વધુ મોટું જોખમ તો એ માર્ગમાં નથી જ. અને કારણમાં કારણ વકીલોને રાખીને લાખે રૂપિયાના પાણી કર્યા છતાં પણ સલસલા કેસોમાં અવળા ચુકાદા અપાવાના દાખલ તો હયાં થોડા બન્યા છે ?

૮ અશ્રદ્ધા

એ સાબનો ત્રીજો સવાલ એ છે કે અસહકારનો પ્રભાવી ચેલુતરને લગતો અંશ આપણું પોતાનું રાજ્યતંત્ર રચનાય નહિ ત્યાં સુધી સર્જન થઈ શકે એવો છે ખરો ? આ સવાલના મૂળમાં આપણી પ્રભાવી નાદારીની લાવના રહેલી છે. આ અશ્રદ્ધાને લીધે

આપણા ધ્યેયને પ્રાપ્ત કરવામાં વિવેક ઘટ રહ્યો છે. એ જાણના ન્યારે આપણામાંથી સમજી નહ થયો અને આત્મવિશ્વાસ આવશે ત્યારે જ આપણે સ્વરાજ મેળવીશું. પ્રજાકીય રાજ્યતંત્ર પણ પ્રજાને પોતાને જ હાથે રચવું પડવાનું. સરકારને હાથે પ્રજાકીય ચલતર થોડું જ બનવાનું હવું ? હારની બદી સરકારની મદદ સિવાય આપણે કાં બંધ ન કરવી ? પરદેશી કાપડ સરકારી મદદ સિવાય આપણે કાં બંધ કરી ન રાષ્ટ્રીય ? અસહકારથી આપણે જોઈ રાષ્ટ્રીય બીચે કે મુદ્દાની ઘણીખરી બાબતોમાં આપણે આપણા જ પ્રયત્નથી સરકારથી સ્વતંત્ર થઈ રાષ્ટ્રીય તેમ છે. સરકાર એટલે પ્રજાએ પોતાના કામ ચલાવવા ઉભી કરેલી એક આડત નહિ તો બીજું ? છે શું ? આડતીએ વિશ્વાસને અપાત્ર નાવડે ત્યારે રોકને તેની જોડે વહેવાર બંધ કરવાનો સમર્થ હક છે એથી ઉલટું રોક ન્યારે પોતાને નિરાધાર અને નાદાર સમજવા લાગે છે ત્યારે તે આડતીઆની મૂઠીમાં નહ છે અને તેનો સુવામ બને છે. આપણી અત્યારની સ્થિતિ એવી જ છે અને તેમાંથી ચાહે તે જોગે પણ મુક્ત થયે જ આપણે છટકા છે

૧ સ્વરાજ મુલતવી રહે કે ?

છેલ્લા સવાલ એમણે એ કહ્યો છે કે 'પારો કે મહાસભાએ દોરી આપેલા અસહકારના કાર્યક્રમમાં તેને પ્રબલ તાદ્દી જોઈતા પ્રમાણમાં જવાબ ન જ મળ્યો, તો તેટલે દરજ્જે શું સ્વરાજપાત્રિ મેહુરં રાખવામાં આવશે ?' આવી મેહુરંની વિચાર કરતા હું કમકમું છું, કારણ એમાં પ્રજાને પોતાને વિષેનો અણુવિશ્વાસ પ્રગટ થાય છે. મને તો એમ જ લાગ્યા કરે છે કે મળ વખતસર ધટતો જરાળ આખા વિના નહિ જ રહે. છતાં, ઉપલા સવાલનો એક ફલીલ તરીકે તો એ જ જવાબ આપવો રહ્યો કે જો નહીં થયેલા કાર્યક્રમને પ્રબલ તાદ્દી ધટતા પ્રમાણમાં જવાબ ન મળે તો આપણું ધ્યેય પ્રાપ્ત કરવામાં દીલ થાય ખરી.

૧ સીમલામાં ગાંધીજી

વાઇસરાયની સુઝાકાન

સીમલા જવાતું કેમ થયું તે ગાંધીજી પોને જ પોતાની નોખમા ગયા અંકમા જણાવી ગયા છે. એ જ સંજોગે ગાંધીજીએ પોતાના સીમલાના જાહેર લાણમાં તેમજ સીમલા છોડવા પછે અંબાલા, શ્રુતાવળ, સંજમનેર વગેરે સ્થલે વર્ણવ્યા છે. 'ઇન્ડિશર્મેન' પત્ર આ કૃત્ય તરફ બારે સંકાની દ્રષ્ટિથી જુએ છે અને કહે છે કે ગાંધીજીના બધા સાથીઓ તેમજ સીમલા જવાની વિરુદ્ધ હોવા જોઈએ, નહિ તો ગાંધીજીને સીમલા જવાનાં કારણોના આટલા લાંબા સુવાસા કેમ આપવા પડે ? અહીં એટલું જ કહી દેવું જરૂરનું છે કે પૂર્વ પંડિત માલવીયાજીનો પત્ર ગવાલોનાદ આજે ત્યારે ત્યાં પંડિત મોતીલાલજી, અહીં

માઈઓ, લાલો લજપતરાય અને બીજા કેટલાક નેતાઓ દાખર હતા. ગાંધીજીએ તેમની સાથે મસલત કરીને નિશ્ચય કરેલો કે સીમલા જવું તે મુખ્યત્વે પરિતજને મળવા માટે; અને પછી જરૂર જણાય તો વાઈસરાયને મળવું. મિ. ઍન્ડ્રુઝ જેઓ સીમલાથી તે જ દિવસે આવ્યા હતા તેમનું કહેવું હતું કે વાઈસરાય ગાંધીજીને મ્હોટીથી ગાંધીજીનું દરિયમિન્દુ લખવા આદર છે. સીમલા જઈને પરિતજને મુખે પણ એ જ હકીકત સાંભળી. એટલે ગાંધીજીએ વાઈસરાયને લખી જણાવ્યું કે મારા વિચાર લખવાની આપની ઈચ્છા દોષ તો હું તે સંભળાવવાને તૈયાર છું. વાઈસરાય સાહેબે તે પ્રમાણે મળવાનો વખત ગાંધીજીને મોકલી આપ્યો. ગાંધીજી આટલા ખુલાસા આપે છે તે નેતાઓને માટે નહિ, પણ લોકોને માટે. લોકોની વિચારસાક્ષિ એટલી નજૂત થયેલી છે કે તેઓ નેતાઓના પ્રત્યેક કૃત્યની બરાબર ચોખી રાખે છે, અને તે જ સ્થિતિ બરાબર છે. આ શ્રીકૃષ્ણદાસને સંતોષવા માટે આ હકીકતો ગાંધીજી વારંવાર આપી રહ્યા છે, તે એ સમજાવવા કે અસહકારનો સિદ્ધાન્ત એમ નથી કહેતો કે સામા પક્ષને પોતાનો પક્ષ શું છે તે સમજાવવો નહિ. સરકારનો નાનામાં નાનો અમલદાર આપણું દરિયમિન્દુ લખવા માગે તો તેને પણ તે સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવું એ આપણો ધર્મ છે.

‘હું’ કાંઈ લેવા નહોતો ગયો’

સીમલામાં વાઈસરાયને ગાંધીજી એક એ વાર નહિ પણ છ વાર મળ્યા. આટલી બધી મુલાકાતોમાં શું કરી આવ્યા એ પ્રશ્ન અનુચિત નથી અને તેનો જવાબ ગાંધીજી આપી ચુક્યા છે. તેમણે અથડી ઈતિ મુખી વાઈસરાય સાહેબને અસહકારીઓનો પક્ષ સંભળાવ્યો, સમજાવ્યો. વાઈસરાયે પણ છ દિવસ મુખી કલાકના કલાકો સુધી ચિંતે, સંપૂર્ણ સંબંધતાથી તે સાંભળ્યું. એથી એટલું તો કહી જ શકાય કે તેમની આપણી સ્થિતિ સમજાવવાની ઈચ્છા ધીમ દોવી લેઈયે. આપણો પક્ષ સમજાવ્યો પછી ગાંધીજીએ તેમની હકીકત પણ સાંભળી. એટલે કાંઈ પરિણામ આવ્યું દોય તો એટલું આવ્યું કહેવાય કે વાઈસરાય ગાંધીજીને વધારે સમજતા થયા. અને ગાંધીજી વાઈસરાયને વધારે સમજતા થયા. આ ઉપરાંત કશું ફળ આવ્યું નથી એમ ગાંધીજી કહે છે. ‘હું’ કાંઈ લેવા ગયો ન હતો કે લઈને આવું, હું તો લેવા ગયો હતો તે હઈ આવ્યો. આટલી મુલાકાતો પછી મારા વિચારો હતા તે જ કાયમ રહ્યા છે, અને આપણે એ છતાં હોય તો દરમિયાન બેરમિયા આપણી સુન્ત લઈત ચાલુ રાખ્યાથી જ છતાં. સ્વરાજ આપવું વાઈસરાયના હાથમાં નથી; એ લેવું આપણા હાથમાં છે.’ આ ગાંધીજીના સીમલા પછીના ઉદ્ઘોષો છે. આટલું તો ત્યાં શું બન્યું તે વિશે. ‘તમે વાઈસરાયની સાથે શું વાતચીત કરી આવ્યા ?’ એ પ્રશ્ન પણ નથી પૂછતો એમ નથી. પણ એ પ્રશ્ન સુરચિયુક્ત નથી એમ પણ કબજ કરી.

એક જ વાતાવરણ

નવી લેણા અથે કાલકા પટોંચ્યા ત્યારથી જ હું તો કંઈ જુદા જ વાતાવરણની હમેશ રાખતો હતો. ગરમી તો કાંઈક ઓછી થવા લાગી, પણ સોડોના મનનું વાતાવરણ

તો જરાય બદલાયલું ન લાગ્યું. કાલકાનું 'પેટર્ફોર્મ' પણ માણસોથી બનેલું હતું. પંતબના સૂતરના દડાએ અહીંથી જ ફેંકવા લાગ્યા, તે સીમલાને પાંચસેંમે મળ્યે પણ બોધ ન ન થયા. કાલકા સ્ટેશન ઉપર પોલીસનાં માણસો પણ ઠીક આવકાર આપતાં હતાં. ગાંધીજીએ પૂછ્યું, 'તમે કેમ આવી ચઢ્યા ?' જવાબ મળ્યો, 'અમે તો અમારા વડાની રમ લઇને આવ્યા છીએ ! અને કાલકાથી તે સીમલા સુધીનાં હજનબંધ સ્ટેશનોએ માણસોનાં ટોળાં સ્ટેશન ઉપર આવતાં જ હતાં. હજારો ફીટ ઉંચે સીમલાના પહાડ પર લોકોને શી ખબર હતી ?' એમ અને સ્ટેજ સંકાચવી હતી, પણ પહાડ ઉપરનાં અને નીચે તળેટીનાં માણસોના હૃદયોમાં અને હરો ફરક ન લાગ્યેલ. નાનામાં નાના સ્ટેશન ઉપર મનુરો સુધાં આવીને તિલક સ્વરાજ ફાળામાં પૈસા અર્પ્યે જતા હતા. એક જામે તો સો સવાસો રૂપીયાની ચઢી લોકોએ તૈયાર રાખી હતી. ત્યાંની વસ્તી લાગ્યે જ ૫૦૦ માણસની હતી !

સીમલા સ્ટેશન ઉપર અને આપણા નવો રાષ્ટ્રીય વાવટો જોઇને આશ્ચર્ય થયું. લંબ-ઘારસ લાલ, લીલી અને ધોળા ભૂમિ પર રેંડીયાની આકૃતિ રૂ ચોડાડીને લાદી હતી !

સીમલા આઠ દિવસ રહ્યા તે દરમિયાન દર્શનને માટે આવનારની સંખ્યા ખીતે કોઇ ઠેકાણે કરતાં હતરે એમ ન હતી. આખો દિવસ તળેટી ઉપરનાં ગામડાંઓનાં માણસો આવ્યા જ કરતાં, અને સવારે ને સાંજે સરકારી કચેરીઓમાંથી નોકરો આવતા. સરકારી નોકરોની એટલે ટોળા સ્વરાજ ફાળા માટે પેતાનું નાનું ઉપરાણું લીધા વિના નહોતી આવવી ગાંધીજી વાઇસરાય સાહેબને ત્યાં ગયા હોય તો 'વાઇસરીગલ હોલ'ની બહાર સેંકડો નોકરો—મેકેટરીઅરમાંના—દર્શન માટે ટાળું વળીને ઉભા હોય. આમ સરકારી નોકરો સરકારી જાહેરનામોને જોડીએ બાંધી પેતાથી થાય તેટલું કરી રહ્યા છે. સીમલાના નોકરોને બાંધીજીએ જીન ન વાપરતા હોય ત્યારે ખાટીનો ઉપયોગ કરવાને મળ્યું. પણ તેમણે બિયારાઓએ જણાવ્યું કે હાલ ખાટી તેમની નોકરી લઇ લે તો ? આમને જ ઉદ્દેશીને ગાંધીજી રૂબરૂ તારીખની મીંગલાની જાહેર સભામાં બોલેલા કે 'જ્યાં તમને તમારી માતાએ કાંતેલા સૂતરનાં કપડાં પહેરવાની પરવાનગી ન હોય તે સંતનતમાં હું રહેવા નથી માગતો. તેને મિલકતી દેવી જોઇએ અથવા સુધારવી જોઇએ.' ..

સીમલામાં જ્યારે સામાન્યવર્ગનો હત્તાક ઠીક જણાયા ત્યારે કેળવાયેલો વર્ગ એટલે એટલે સાગે વકીલવર્ગ (કારણ વકીલવર્ગ સિવાયના ધણાખરા તો સરકારી નોકરો જ હશે) તો અસહકારની અવજળથી ન પલંગેલો જણાયો. કોઇ વકીલે સીમલામાં વકીલાત ઊઠા નથી છતાં લાલા મોહનલાલ નામના એક પંતળી ચૂરસ ઝેઓ નામની વકીલાત હજારે છે અને ચેયાર કરે છે તેમણે કાર્યમાં સહાનુદયિ બતાવવા નાધીછને એક સાંજે મોતર્થ અને ૧૦ હજાર રૂપીયા મિત્રમંડળ પાસેથી ભેગા કરી આપ્યા.

સીમલાની જાહેર સભા

વાઇસરાય સાહેબની સાથે લાંબી મુલાકાતો છતાં સમાજોએ બાંધીછને સીમલામાં પણ ઊઠાયા ન હતા; તેમજ રાજાકુટુંબી ઉપર પણ ઘણા યુરોપીઅન અમલદારો, અંગ્રેજ

છાપાના પ્રતિનિધિઓ વગેરે શુભાકાત માટે આવ્યાં જ-કરતા. એક સ્ત્રીઓની સભા રાખી હતી તેમાં સ્ત્રીઓની હાજરી લીધે હતી, પણ જે જાહેર સભા થઈ તે તો કોઈ ગંભીર જલસો હતો.

જે સ્થળમાં આ સભા થઈ ત્યાંનું દશ્ય પણ અજ્ઞાન મોઢ પમારે એવું હતું. મોટા રસ્તાથી ઉતરતાં લગભગ ૧ હજાર ફીટ નીચે થોડીક સપાટ જમીન છે ત્યાં થોડીક ખુરશીઓ અને માંચડો ગાઠવેલો હતો, અને સામે પાંચસો ફુટની ઉંચાઈ સુધી જલે એક ઉપર એક અગાશીએ ચડી હજારો મધપટ્ટામાંની માખીઓની જેમ ચોંટયાં હતાં. સભામાં લાલાજી અને અંબાલાના વકીલ લાલા દુનીયાંદ ઉપરાંત પંડિત માલવીજી પણ પધાર્યા હતા. સામેના તાડની ઉંચાઈને પણ બૂઠાવે એવાં કેવદારો પેલાં માણસોથી ખીચાખીચ બરેલી અગાશી-ઓને સોંપાવતાં હતાં. પ્રમુખસ્થાને લાલાજી વિરાજ્યા હતા. પ્રથમ ગાંધીજીને શહેરીઓ વરંધી એક માનપત્ર આપવામાં આવ્યું.

આજનું ગાંધીજીનું સાપદું અત્યંતું હતું. આરંભમાં તેમણે વાઢસરાયની શુભાકાત લેવાનું કેમ થયું તે સંબંધે શુભાસો કર્યો અને જણાવ્યું, “આમારી વાતનું કાંઈ પરિણામ આવશે ? હું કહું છું કે આવે અને નથે આવે. આપણે તો જે કરવાનું છે તે પ્રદાની મદદ માગીને કરી લેવાનું છે. મેં વાઢસરાયને આપણે કેસ સુધાવ્યો ને તેમણે બહુ ધીરજ અને પ્રેમથી લાંબા સમય સુધી તે સાંભળ્યો. મેં પણ તેમનું કહેવું સાંભળી લીધું છે. મેં અંગ્રેજ સત્તનતની મુશ્કેલીઓ તેમની પાસેથી સાંભળી. હું તો એટલું જ કહી શકું છું કે જે એકાદ આપણે ઇશ્વરને દરમિયાન રાખીને મદદાસલામાં, શીખ લીજમાં તેમજ ખિલાફત પરિષદોમાં કર્યો છે તે પાળશું તો આ વર્ષમાં જરૂર પાડેલું મેળવશું. વાઢસરાય સાહેબના હાથમાં કાંઈ નથી. ઉચ્ચંદથી શું તાર આવે છે તે જુઠી નહો. આપણી લડત ખાનદાનીની છે, ઇન્સાફની છે, અને ઇન્સાફ માટે મરવાને આપણે તૈયાર છીએ એ આપણે જતને બતાવી આપવાનું છે. પરીક્ષા લીધા વિના ઇશ્વર કશું આપતો નથી, અને આપણે કાંઈ મેળવીએ તે પહેલાં એ પરીક્ષામાં ઉતરે જ આપણે જુઠો છે. બદમાશ જેવા બદમાશ પણ પોતાનું ધાર્યું મેળવવા માટે તૈયાર હોય છે તો તમે મોટા છ છ ફીટ ઉંચા પાનખીએ, જે ફરી જેટ ચાલવા ન માગતા હો, તે તમારામનિ એક પણ નાકલીથી ને તાણવા માગતો હોય, તો જે પાંડ શીખ લાઈઓએ શીખવ્યો તે લઈએ. જેમની માફક માયું મેરે મુઠી મર્મકૃત્ય માટે તૈયાર થાઓ. મદન્ટ નારાજદાસની માફક ખુની ન બનો. ખુન કરીને સ્વરાજ નહિ મેળવી શકો; પંજબ ને ખિલાફતના સવાલનો નીવેટો નહિ લાવી શકો. હોમનું ખુન લઈને નહિ, ખુન આપીને જ તમે આ વસ્તુઓ મેળવી શકો; લઘમતસિંઠની તાકાત મેળવીને જ મેળવી શકો.”

આ સંવાદનત મટે તો ?

પછી ‘આ સત્તનત મટે તો દિન્દુઓનું શું થાય ?’ એ પ્રશ્નો ગાંધીજીએ ઉત્તર આપ્યો. “હું તો તમને કહું છું કે તમારાં લીધે પાંચાત્તેનિ દોષે ભ્રષ્ટ થયો, તમારી જીરવની

ઉજાત લૂંટારો એવા બચથી તમે જ્યાં સુધી ડરી રહ્યા છે ત્યાં સુધી તમારા હરદારને દાટી દો, તમારી ઓરતોને જોડાર કરાવો. તમે પકાણોને મારી ન શકો. તોપણ તેમનાથી શાંતી જવાની નહિ પણ તેમની સામે ઉભા રહી ગરી જવાની તાકાત તો તમારામાં હોવી જ જોઈએ. અધ્યાનથી ન ડરો, ન. મુસલમાનથી ડરો; કેવળ ઇશ્વરનો ડર રાખો. પેગમ્બર સાહેબના જમાનામાં પણ સામેથી આવતાં ધાડાંએને જોઈને કેટલાક ડરકણોએ કહ્યું 'દઈ કે અમે એકલા જ છીએ. કેમ લડશું ?' પેગમ્બર સાહેબે જવાબ આપ્યો 'હતો, 'નહિ, તમે એકલા નથી; તમારી સાથે ખુદા છે' હું પણ તમને કહું છું કે તમે તમારી જાતને પામર ન માનો. તમે બહાદુર દરો તો તમારી સાથે અધ્યાન પણ પાક બનરો. હું અધ્યાનને ઓળખું છું. ફક્તિલ આફ્રિકામાં તેમનામાંના ધણા મારા અસીલ હતા તેમની ખાનદાનીની મને ખીછાત છે. તેઓ ખૂસ હોય તોયે મને લાગે છે કે તેઓ ખુદાથી ડરનારા છે. જો મુસલમાનોને તમે ભાઈ સમજતા હો, જો તમારો તેમના ઉપર હવખાર હોય તો પકાણોની દહેશત તમે જરાય ન શપશો. જો પકાણુ આવે તો તેમની સાથે પણ અસહકાર કરવાવાળો હું બોડો છું. હિન્દુસ્તાનનો એક પણ દુકાનો તેમને હાથ નહિ જવા દઉં. મને ખુદા તે ધર્યે તાકાત આપશે કે હું તેમને દુકાનો લેવા દેતાં પડેલા મારી છ'દ્મી આપી દઉં. આપણે એકબીજાના ગરવિશ્વાસથી શુભામ બન્યા છીએ. જો મુસલમાનો ઇસ્લામને એવ બાણુરી, જો કરોડો મુસલમાનો ફગા દેશે, તો ઈસ્લામ મરી જશે. આપણો અને તેમનો વાણીઆમનો સંબંધ નથી, ખાનદાનીનો બ્યવહાર છે.

ડાયર માટે લાહેર પ્રાર્થના

"બધા ધર્મોને હું કહું છું કે આપણે એકદિલ યવા માગીએ છીએ. ખ્રિસ્તીઓ સાથે આપણે એકદિલ નથી શું ? એન્જુલ અને સ્ટોકસ જેવા મદદ કરે તે શુ આપણે નથી સ્વીકારતા ? આપણે કોઈને દુસ્મન કરવા નથી માનતા. આપણે આપણું ખુન આપવા માગીએ છીએ. અંગ્રેજ નોકર બનીને રહે, બાઈ બનીને રહેવા માગે, સરદારી છોડીને રહેવા માગે તો ભલે રહે, નહિ તો ચાલ્યા જાય.

"જો તેમ હોય, શાન્તિ વિના કશું નથી. જો તમે આન્તિ છોડશો તો બાજી ઓશો. મારા દિલમાં મેં જનરલ ડાયર કે માઈકલ ઓડવાયર માટે સન્ન નથી ચાહી. અને આજે હજાફની આ પવિત્ર જગ્યાએ હું ખુદાને પ્રાર્થના કરું છું કે ખુદા તેમના દિલને સાફ કરે."

ઉપરે શીખોને શુક નાનક અને શુક તેજ બહાદુરની માફક જલે મરી છૂટવાનો આપી સ્વદેશી પર વિભવન કમું દઈ.

એક રસુલ પ્રસંગ

આ પછી લાલાજી ઉપસંહાર કરવાને, હજા યવા. તેમણે હિન્દુમુસલમાન એકચ અને નીડરતા ઉપરનાં ગાંધીજીનાં વચનો ઉપર વધારે બાર મુક્યો. દેશમાં અશાન્તિ ફેલાઈ રહી છે ' એ આશ્વેષને તેમણે એક જ વાક્યમાં ઉડાવ્યો: "દુનિયામાં આટલી વસ્તી વાળો એકે દેશ એવો બતાવશે કે જે હિન્દુસ્તાન જેટલી શાન્તિ આવી લડતમાં નાજવી રાકશે

હોય ? ” સ્વરાજનો મન્ન પ્રભ કેટલો પી ગય છે તે ઓતાઓને, બતાવવા તેમણે કહ્યું, “ ન કરે નારાયણ, અને ગાંધી મહાત્મા સ્વરાજથી કાંઈ ઓછું લઈ લે તો તે પણ આપણે ન લઈએ. મહાત્માજી આપણને ઉતરે તો આપણને મહાત્માજી પણ ન નેહીએ.” આ વચનોને ઓતાઓનો પણ ગમ્મતમાં ન લેતા હતા, અને તરત ‘મહાત્મા ગાંધીજી કી ને’ કરીને વધાવતા હતા ! પછી માલવીયાજીએ મન્નકમાં લાલાજીને કહ્યું, ‘આ બેઅરબીને માટે ગાંધીજીની માફી માગો.’ લાલાજીએ આ પ્રમાણે માફી માગી: ‘કોણે તો સ્વરાજ—શુદ્ધ સ્વરાજ—ને માટે ગાંધીજી ન્યાં લઈ નય ત્યાં તેમની પાછળ જવાને માટે તૈયાર છે.” આથી લોકોમાં ભારે ખુશીના ચોકાદો ચાલ્યા અને ફરી ફરી હાલી ‘મહાત્મા ગાંધીજી કી ને’ થી ચામેરના પદારો કેટલીક મિનિટો સુધી ગાજ રહ્યા !

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ

તા. ૫-૬-૧૯૨૧

વાઈસરાય બોલ્યા

વાઈસરાય સાહેબનું બાપણું વાંચ્યું. તે કીટ છે એમ માનું છું; છતાં તેમાં સીમલાની મધ છે. આપણને તેની ફિટર નથી. બોલ્યું પાળ્યું એ ન્યાયથી ને. તે સાહેબ પોતાની કારકીર્દીનું માપ કરાવવા માગતા હોય તો તેમણે પાળા બતાવવું નેહી.

ખાણા પછી બાપણો કરવાની ટેવ જ ભુંડી છે. ખાઈને માણસ આજસ મરે છે. ખાઈને તુરત માણસ દરેક વિચાર કરવાને લાયક નથી હોતો, અને તે પણ વળી એવા દયનિયમાં અપાયેલું ખાણું કે ને દયનિયાનાં ખાસ બચાન પણ છાપાંઓમાં છપાય, વાઈસરાયનાં બાપણોમાં તેથી જ નેહીએ તેટલી ગંભીરાઈ હોતી નથી.

હિન્દુસ્તાનને અત્યારે ગાંભીર્ય નેહીએ છે. હિન્દુસ્તાન જખમી છે. તેનો જખમ દંડ રૂઝો નથી, એટલું જ નહિ પણ તે જખમ હોડો જતો જાય છે. તેમાંથી દંડ લોહી વહાં કરે છે. તે મલમપટ્ટીથી ઢાંક્યો જાય તેમ નથી. તેને સાર તો બારે શસ્ત્રવૈદ્ય નેહીએ. તેનામાં કુશળતા હોવી નેહીએ. તેનામાં ધૈર્ય નેહીએ. સારા શસ્ત્રવૈદ્યને મે’ નેખમકારક ક્રિયાઓ કરતી વેળા જૂએ પોટે ગ્રેસો જખમ્યા છે. કોઈ શ્રદ્ધાળુ વૈદ્યને શસ્ત્રક્રિયા કરતી વેળા સ્પર્શનું નામ સાથે સાથે લેતા પશુ જખમ્યા છે.

અહીં બાઈઓના કાગળને પણ તેઓ સાહેબ જેવો તેવો કાગળ ન માને. એ કાગળ તેમને ખાતર નથી લખાયેલ એ કાગળ મિત્રોને ખાતર લખાયો છે. તેમના

બાપજી તેમજે ભલે જતાવ્યાં, એક દુરમન પણ ને જૂલ ખતાવે તો તે કજલ દરરી એ ખાનદાનીની નિશાની છે. અલી બાપજીનાં કાઈ બાપજીમાં કેટલાંક વાક્યો એવાં હતાં કે તેના એ અર્થ શબ્દ શકે. પોતાને, ધર્મને અને દેશને બચાવવાનો પ્રયત્ન કરનારના મુખમાંથી એ અર્થ વાળું વાક્ય જણ્યેઅજાણ્યે પણ ન નીકળવું. જેમ્મી એ જ અલી બાપજીના લખાણનો અર્થ છે. તેમજે પોતાની ખાનદાની ખતાવવા માગે જેવા મિત્રોની સલાહને માન આપ્યું છે ને જોતે પોતાની જીમ ઉપર હજુ પણ વધારે કાજ મુકવાની શુદ્ધ ને પવિત્ર પ્રતિજ્ઞા કરી છે.

ચાંદસિરામ સાહેબને હજુ અનુભવની જરૂર છે. તેઓએ અગાઉ નથી ચાલેલી એવા પ્રવૃત્તિનો અભ્યાસ કરવાનો છે. તેમનું બાપજી પ્રાથમિક અભ્યાસ સૂચવે છે. તેમના બાપજીમાં સાવધાનીનો પ્રયત્ન છે. પ્રયત્નની સરળતા પૂરી નથી. તેમજે અસહકારીને રીઝવવા પ્રયત્ન થયો છે. અસહકારીઓ બાપજીથી રીઝે તેમ નથી. તેઓ બાપજીનો અવજો અર્થ નહિ કરે; પણ પરીક્ષાને માત્ર તો તેઓને કાર્મ જ જોઈશે.

ગુજરાતનો નિશ્ચય

‘ અરૂથમા ભરાયેલી પરિપદ વિશે હું બહુજે લખવા મરજી હું. પણ મધરાતે થાક્યોપાક્યો થોડું જ લખીશ.

આ માસની આખર સુધીમાં દમ લાખ રૂપિયા એટલા કરવા, તથા લાખ સભાસદ, એક લાખ રેંટીયા. આ ગુજરાતને સારું દર્શન છે તેટલું જ સહેલું છે.

માણુએને અભાવે દર્શન લાગે છે. ઘણાં માણુઓ—પુરુષો અને સ્ત્રીઓ—કામ કરવા નીકળી પડે તો સહેલું છે. આ ત્રણ કામમાં જેઓ કાચા અસહકારી છે, જેઓને અસહકારને વિશે શ્રદ્ધા નથી તે પણ મદદ કરી શકે. જેઓ અસહકારને પાપ માને છે તે જ ન કરી શકે. અસહકારને પાપ માનનારા તો ગુજરાતમાં એક હાથના પેદા પર ગણી શકાય તેટલાયે નહિ હોય એવો મને વિશ્વાસ છે.

આટલા પૈસા કેમ પેદા થાય? (૧) સ્ત્રીઓ પોતાના દાગીના ઉતારે તો, (૨) ધનાઢ્ય પોતાની મિલકતના અમુક ટકા આપે તો, (૩) જાધા કમાણીનો અમુક ભાગ આપે તો, (૪) દારૂ પીનારા પોતાના દારૂના ખર્ચનો અમુક હિસ્સો આપે

તો, (૫) કેટલાક ધનવાળા પોતે સ્વસ્તિ, આપે તો;—આવા ધણાયે 'તો' રહેલાં છે. તે 'તો'ના પ્રયોગ કરીને આપણે આપણું કામ પૂરું પાડવાનું રહ્યું છે.

ભર્ય પરિપદે કરેલી પ્રતિજ્ઞા પૂરી ન પડે તો ગુજરાતનું નાક જાય, આ વર્ષે સ્વરાજ્ય મેળવવામાં વિન આવે. જેઓ પૈસા ન આપી શકે તે રેડીયાનું કામ કરી લે. જેઓ રેડીયા ન ચલાવી શકે તે સભાસદ બનાવે. સૌ પોતપોતાના કર્તવ્યનું પાલન કરે.

ધર્મર ગુજરાતની લાજ ગણે.

મારી નોંધ

સભાસદનો ધર્મ

મને નીચે પ્રમાણે સલાહ કરવામાં આવ્યા છે.:

“ ‘પ્રતિનિધિઓ’ કેવા ચુટવા જોઈયે તે તમે લખ્યું તેમ પણ ‘સભાસદો’ કાણ થઈ શકે એ પણ જણાવો તો સારું.”

જેઓ અસહકારનો ઠરાવ પસંદ કરે છે તેઓ તેને અનુકૂળ હોય તેવા જ પ્રતિનિધિ ચુટે એ જાણ્યું છે. એટલે પ્રતિનિધિ વખીલ ન હોય, ખિતાબદાર ન હોય, ખાદી પહેરનારો હોય, અન્યજનો તિરસ્કાર ન કરતો હોય વગેરે. સભાસદને સાર તો નીચેની જ રાશત છે :

૧. ૨૧ વર્ષનો કે તેની ઉપરનો હોય.

૨. ચાર આના ૬૨ વર્ષે બરે.

૩. સ્વરાજ્ય હિન્દુસ્તાનનું થોય માને.

૪. સ્વરાજ્ય મેળવવા સાર શાન્તિ અને સત્ય એ બે જ સાધનો છે એમ માને આટલી રાશતોનું પાલન કરનાર બધે સહકારી હોય, બધે ખિતાબદાર હોય, વખીલ હોય, ખિલાયતો કાપડ પહેરતો હોય, છતાં મદાસખામાં સભાસદ થઈ શકે છે. મદાસખા એકે પણનું વાળંજ. ૧૪૨, ૨૨૨, અલગલગામાં સભાસદ થવાને આર આગમાં આવી મર્યાદા જ હોય. જે મર્યાદા સર્વમાન્ય છે તે જ રાજવામાં આવી છે. આ તો મદાસખાના કાયદાનો અર્થ.

મારી ઉમેદ એવી ખરી કે અત્યારે અસહકાર પણ એટલો બ્યાપક છે કે બધા અસહકારી જ હોય. પણ રેડીયા કાવના બાંચવામાં ખારી બૂલ પણ થતી હોય અથવા રેડી માને છે તે કાચા તૈયાર નથી એમ પણ હોય. અસહકારી હોવાનો દાવો કરનાર

પસિથી નર અસદકારની રાતનું પાલન હું ઈચ્છું. પણ મહાસલાના સલાસદ વધારે સંખ્યામાં અસદકારી થાય તો આગામી મહાસલાના વિચારોને બદલી પણ શકે. દિવસે દિવસે મામલો શુદ્ધ થતો નય છે, ધ્યેય અને સાધન સ્પષ્ટ થતાં નય છે. 'મામલામાં' (લેવે તે ન) માટી' એ કહેવત પ્રમાણે આપણે દેશમાં 'માટી'ને શોધ્યા કરીએ છીએ માટીને શોધવાનું મહાસલા એક સાધન છે.

અલી બાબાની પ્રતિજ્ઞા

મી. શોકતઅલી તથા મી. મહમદઅલીની સહીથી નીચેનો ખુલાસો બહાર પાડવામાં આવ્યો છે:

“મિત્રોએ અમારાં કેટલાંક બાપણો તરફ અમારું ધ્યાન ખેંચ્યું છે જેમાં તેમના અભિપ્રાય મુજબ ખુનામરખી તરફ ઉરફેરણી રહેલી હોય એવો ભાસ થાય છે, અમે નહેર કરવા ઇચ્છીએ છીએ કે એ બાપણોથી ખુનામરખી તરફ ઉરફેરણી કરવાનો અમે કદી ઇરાદો રાખ્યો નથી અને અમને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો કે અમારાં જ બાપણોમાંના કોઈ પણ ભાગ એવા અર્થમાં સર્થ રાકાય એમ હશે છતાં અમારા મિત્રોની ફલીલ અને તેમણે કરેલા અર્થમાં રહેલું વજુદ અમે ભેઈ શકીએ છીએ, તેથી અમે અન્તાકરણથી દિલથી જીએ અને અમારાં બાપણોમાંના કેટલાંક ભાગોમાં આવેલી નાદકની તીખાશ મારે અમારી દિલથી નહેર કરીએ છીએ. અમે પ્રભને નહેર રીતે ખાતરી આપીએ છીએ અને પ્રતિજ્ઞા કરીએ છીએ કે ત્યાં સુધી અમે અસદકારની પ્રતિજ્ઞા સામેલ છીએ ત્યાં સુધી દાવ કે બવિધ્યમાં સીધી કે આડકતરી કોઈ રીતે ખુનામરખીની દિમાયત નહિ કરીએ અથવા તો ખુનામરખીને અનુકૂળ વાતાવરણ પણ તૈયાર નહિ કરીએ. અમે અલખત માનીએ છીએ કે જે અલિસાત્મક અસદકારને વફાદાર રહેવા અમે અમારા વચનથી બંધાયો છીએ તેનાથી એમ કરવું એ વિરૂદ્ધ છે.”

ભરૂચનાં બાપણ

૧*

પુરાણી પ્રતિજ્ઞા

આ હરાવ સીધો, સારો, એક બાજુ કે બાજા પણ સમજી શકે એવો છે. આ હરાવના પૂર્ણપણા પર હિન્દુસ્તાનના સ્વારાજનો આધાર છે, ખિલાફતનું કામ પૂરું થવાનો

* ભરૂચમાં મળેલી પાંચમી ગુજરાત રાજકીય પરિષદ સમક્ષ મેજવાડાનો કાર્યક્રમ ૩૦મી જૂન સુધીમાં પાર ઉતારવાને વધુ જોશબંધ પ્રયત્નો આદરવાને લગતો બીજો હરાવ રજૂ કરતાં કરેલું બાપણ; તા. ૧-૧-૧૯૨૧

આધાર છે, પંબળના ઈન્સાફનો આધાર છે. ગુજરાતનાં બાઇબહેનોને હું ત્યાં વર્ષની બાદ દેવદાસ છું. તમે વર્ષે મહાસભાએ અસહકારનો દર્શાવ નહોતો કર્યો ત્યારે આપણે તે કર્યો હતો. જ્યારે પંબળના ઈન્સાફ અને સ્વરાજની વાત પણ ન હતી ત્યારે આપણે ગુજરાતના હિન્દુ અને મુસલમાનોએ વિચારી લીધું હતું કે ખિલાફતનો ફરજી આપણે આપણી પોતાની સારિવક સત્તાને બળે કરવો છે. ખિલાફતના ફરજીની અંદર પંબળ અને સ્વરાજનો ફરજી આવી જાય છે એવો વિચાર આખું હિન્દુસ્તાન ન કરી લે તોયે આપણે ગુજરાતીઓએ સર્વસ્વ હોમીને પણ ખિલાફતનો ફરજી લાવવાનો નિશ્ચય કરી દીધો હતો. તે વખતે ગુજરાતે જે શ્રદ્ધા બતાવેલી તેની હું તમને યાદ દેવા છઠ્ઠું છું. રા. વિઠ્ઠલભાઈ સાહેબે આપણને મહેલું માર્યું છે કે આપણે આપણું કર્તવ્ય નથી કર્યું, આપણો પૂરો ફાળો નથી આપ્યો. આપણે કર્તવ્ય નહિ કરીયે તો એ મહેલુને લાયક જ રહીશું. પણ આપણે નિશ્ચય કરીશું તો કર્તવ્ય કરીને આપણે ત્રીસ દિવસમાં એ મહેલુને અવશ્ય ધોઈ શકીશું. આ પરિપક્વમાં આવેલાં પ્રતિનિધિ બાઇબહેનો આખું હિન્દુસ્તાન શું કરો એનો વિચાર ન કરતા સત્તા, બેસતતા, ખાતાં ગુજરાતમાંના પોતાના કર્તવ્યનો વિચાર કરી લેરો તો 'હસ લાખ રૂપિયા, ૧ લાખ રૂપિયા અને ત્રણ લાખ સમાસદો જરૂર થઈ શકશે.

રૂપિયાથી સરકાર કઈ રીતે ચાલી જવાની ?

રૂપિયાથી તે સરકાર કઈ રીતે ચાલી જવાની એ પ્રશ્ન પૂછાયો છે. એનો જવાબ એ છે કે રૂપિયા દેખીને સરકાર નહિ ચાલી નીકળે, પણ એ ૨૦ લાખ રૂપિયા ધારી મુદતમાં ચાલતા કરી મુશીને તમે જે શ્રદ્ધા દુનિયાને દેખાડી દેશો તે શ્રદ્ધા જોઈને સરકાર ચરણ આવશે. એ આપણી શક્તિનું પ્રાપ્ત છે. તમે આટલું કરી બતાવશો તે વખતે જગત બહારી લેશે, સરકાર સમગ્ર ગઈ હશે કે તમે શ્રદ્ધાળુ છો, તમે સ્વરાજ સાથે જ લેવા માગો છો. તે વખતે આપણે સિપાઈઓને હથિયાર મુકવાનું કે પ્રબળે હા નહિ આપવાનું કહેવાપણું રહ્યું નહિ હોય. જ્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનને એ શ્રદ્ધા નહિ આવે ત્યાં સુધી રૂપિયા એ બેટલી સહેલી વસ્તુ છે તેટલી જ મુશ્કેલ છે. રૂપિયા પૂરેપૂરો દાખલ થયો હશે તે વખતે હિન્દુસ્તાનમાં એક પણ માણસ બૂખે નહિ મરતો હોય, બોરતોને કમાવા માટે લાજ લાંઠાવવી પડતી નહિ હોય; તે વખતે હિન્દુસ્તાનમાં ધર્મરાજ્ય હશે, રામરાજ્ય હશે, બુદ્ધરાજ્ય હશે.

હસ લાખ રા. સાર ?

એક લાખ રૂપિયા ચાલુ કરવા, ત્રણ લાખ સમાસદ મેળવવા અને ૧૦ લાખ રૂપિયા બેસા કરવા એ ગુજરાતની શક્તિનું પ્રાપ્ત છે. ગુજરાતને હિસ્સે તો ત્રણ લાખ રૂપિયા આપવાના આવે છતાં હસ લાખ રૂપિયા બેસા કરવાનો બોલો ગુજરાતને આવે શા માટે એ મનાવ પૂર્વ પૂછાયો છે. ગુજરાતને આ હટતો પાયો બનાવ્યું છે. પાયોને વધારી જ્યારે બોલે ઉચકવાનો હોય એ કાણ નથી બહુલું ? અને તેથી 'તેને માટે આપણે જે શરૂ કર્યું છે આપણા બધામાં શ્રદ્ધા' હોય તો હસ લાખ રૂપિયા મેળવવા

પુરસ્કેવ નથી. આપણે ગુજરાતમાં જે એટલી શ્રદ્ધા નહિ બતાવી શકીએ તો હું મુંબઈમાં જઈને પેપારીઓ પાસે શી રીતે જોવી સકવાનો? બેઝવાડામાં નક્કી કરેલા કાર્યક્રમ વખતસર પાર ઉતારવાને સાર આપણે મરી છટવું જોઈએ ત્રીસમી નંબરે આ કામ ન થાય તો આપણે માટે મરી જવું એ જ બહેતર છે. આ સ્વરાજની ચાવી છે, એ ચાવી હિન્દુસ્તાને બધી લીધી એમ આ બાંગ્લાદી જે ધણે જોશે તે જ ધણે કાં તો તે નાસી જશે, નહિ તો પ્રજાની નોકર બનીને રહેશે.

કયો ચમત્કાર મોટો ?

કલકત્તામાં કોઈએ મી મહામંડળીને પૂછ્યું કે કેટલા લોકો કહે છે કે રેડીયાથી સ્વરાજ મેળવવાની વાત ચમત્કાર જેવી છે. મીર્વાનાએ કહ્યું, 'હરો, પણ હું જાન્યેન માર્કેટથી આવેલા મૂડીસગ ગોળાઓ તેત્રીસ કરોડ માણસો ૫૦ મત્તા ચલાવી શકે એ ચમત્કાર મોટો કે આ મોટો?' સ્વરાજ મેળવવાને માટે આપણામાં આત્મશ્રદ્ધા આવવી જોઈશે, આપણે એક થઈ જઈશું. હિન્દુસ્તાન જેવું મહાન મંદિર જેમાં મુસલમાનોની મસજિદો છે, હિન્દુઓના મંદિરો છે, શીખોનાં ગુરદ્વારા છે, પારસીઓના દેવળો છે, એ મંદિરોમાં પૂજા કરવા ગુજરાતીઓ જેવા પૂજારીઓ ૧૦ લાખ રૂપિયા આપી દે તો આપણે સ્વરાજને માટે લાયક બીજે ગુજરાત એ 'હું બાય બાઉન્ડ તૈયાર થાય તોયે બસ છે આટલી યોજનાસાક્ષિ ન બતાવીયે, આટલું હોમવા તૈયાર ન હોઈયે તો આપણે સ્વરાજની વાત છોડી દેવી જોઈશે. આટલામાં ફીર બનવાપાડું' ક્યુએ નથી તમે ગુજરાતી બહેનો એકલી જ ને આ વાતને નિશ્ચય કરો તો ગુજરાતમાંથી ૧૦ લાખ રૂપિયા કાઢે જ આપી શકશે. અત્યારે હિન્દુસ્તાન રાંડીશંક છે તે વખતે આપણને ધરેણાં કે રાણગાર ધારણ કરવાનો અધિકાર કેમ હોય ? દબરો માણસો બધે મરતા હોય તે વખતે સોનાચાંદીના દાગીના પહેરાયજ કેમ ? તમે સૌ બહેનો સૌભાગ્ય સાચવવા નેટવા રણગાર રાખી બીજા બધા આપી દો તો ૧૦ લાખ રૂપિયા ધીરવારમાં તૈયાર છે. એ વાવતા ગુજરાતની બહેનોમાં પ્રગટશે તે જ દિવસે દેવો આકાશમાંથી જેવા ઉતરશે ગુજરાતની બહેનોએ સ્વરાજને, સ્વધર્મને આ મન્ત્ર બધી લેવો જોઈશે કે અત્યાર તેમની લાજ ધરેણા ઉતારીને જ સાચવી રાકાય એમ છે.

ગાંધી ગમે ત્યાંથી પૂરા કરશે !

આપણામાં અવિશ્વાસ છે; કેટલાકને મારામાં અતિવિશ્વાસ છે તેમને લાગે છે કે ગાંધી ગમે ત્યાંથી એક કરોડ રૂપિયા લાવીને ત્રીસમી નંબર પહેલા પૂરા કરશે. પણ હું કહું છું કે જે સર્વ બુદ્ધિશીલ માન્યતા છે. ગાંધીમાં કર્મ એવું બધું હોય તેમણે એમ ગાંધીને બળે મળેલું રાજ્ય એ ગાંધીરાજ્ય હશે, સ્વરાજ્ય નહિ હોય ગાંધીરાજ્યને તમે રાક્ષસી રાજ્ય સમજીને ગાંધીની તો એવી ઈચ્છા છે કે એના નેટણ બળ, એના નેટલી આત્મશ્રદ્ધા બધામાં આવે. માત્ર મારી ખામીઓ, મારામાં રહેલું પાખંડ છત્યાદિ તમારામાં ન આવે એ મારી ઈચ્છા છે. હું મારું રાજ્ય ઈચ્છતો નથી, હું સ્વરાજ ઈચ્છું છું. અમે ત્રણ બાઈઓમાં જે શીર્ષ અને એકદિશી છે તે તમારામાં આવો એમ હું ઈચ્છું છું.

ધરથી ન રાજ્યાત કરલો

એ એવા પણ માણસો હોયા છે કે જેમણે પોતાની ધર્મપત્નીને વિવેકથી સમજાવીને તેમની પાસેથી તેમનાં ધરણી દેશને માટે લીધાં છે. તમે બધા પુરુષો એ વાતનો વિચાર કરજો. તમારી બહેનોને, તમારી પત્નીઓને સમજાવીને તેમનાં રાજ્યમાર હટારાવવાનો નિશ્ચય કરજો. રાજ્યાત હંમેશાં ધરથી ન કરજો. જે જે સારાં કામ છે તેની રાજ્યાત કદું બંધી ન થવી જોઈએ. કદું બંધે બચાવીને અજગરાં રાખીએ ત્યાં મુશી કામ નથી થઈ શકવાનું. હું આ પ્રતિનિધિ બાઈઓને કહું છું કે તમે ફીર થજો, એક લંગાટીથી ચલાવજો, રાતદિવસ દસ લાખ મેળવવા મહેનત કરજો અને ત્યારપછી ન દહેજો કે રૂપિયા બેગા ન થઈ શક્યા એ વખત આવશે તે વખતે ધનિકો પણ એની મેળે રામરાશે. આપણામાં ફીરની શ્રદ્ધા આવવી જોઈશે.

હું શું માગું છું ?

હું તમને હંમેશાં માટે ફીર બનવા નથી દહેજો. જે બેગ અંગેલી સીપુરુષોએ ઉઠી લડાઈમાં આપ્યા, જે લોગ દિશણ આફ્રિકામાં જંગલી ગણાતા બાબર લોકોએ આપ્યા, જે લોગ આરબોએ આપ્યા તેનાથી તો હું તમારી પાસે જોઉં બેગ માગું છું. આરબોએ સ્વદેશ ખાતર પોતાની ખારી બનો આપી. અંગેજોને કહી કીધેલું કે અમારે તમારી દામ, મોટર, રેલ્વે નથી જોઈતી, અમને તો અમારો દેશ બહાલો છે. એ આરબોએ જે નેસ્સાથી આત્મચક્ર કર્યા તે ન નેસ્સાથી તમે હું એથી આજુ માગી રહ્યો છું તે આપો.

તમારાં આભયજો પર મને દ્રેષ આંવે છે !

સ્વરાજ પર આવે ત્યારે હીરા, મોતી, આભયજો બધું પહેરજો. તે વખતે મને તમારા પર દ્રેષ નહિ આવે. અત્યારે તો મને દ્રેષ આવે છે. જોકે હું દ્રેષથી પણ મુક્ત થયો છું, છતાં ત્યારે હિન્દુસ્તાન આટલું પટેલું છતાં આજે રાજ્યમાર અને હવેરાત પહેરેલાં કાંઈને હું મારી પાસે જોડું છું ત્યારે મને દ્રેષ થાય છે. મને થાય છે કે આ દહા કેમ નહિ સમજતાં હોય ? આ કામ તમે આજ રાતથી રાજ કરી દેજો. નર્મદાને પવિત્ર તટથી તમે આનો રંગ લઈને જશો તો ધણું છે. હિન્દુમુસલમાન બનેલા ભલાની ખાતર કામ કરવામાં, ધર્મનું રક્ષણ કરવામાં યાદી પાની ન કરશો. મંદિરો બંધવા યાજ્ઞ અને હીરાલીલીની વિવાદમાં જેટલું ધન વાપરે છે તેટલું આ મદાન દેવાલય બંધવામાં, આ વિવાદ કરતાં પણ વધારે મનવ કાર્યમાં આપશો તો હમ કાળ રૂપિયા બેગા કરવા એ કંઈ ન વાત નથી. ગરીબ માણસો પાસે પૈસો ન હોય તો તેમની વતી તમે પોતા ચાર વ્યાતા આપીને એમનાં નામ મદદાલના ચોપરામાં નંધાવજો રૂપિયા માટે સુલદા અને હુદાદાને મેળવી લઈએ તો ને પણ રમત વાત છે. હું તો કદું છું એકલી બહેનો જાતીરો દિવસ કામ કરવા નીકળી પડે તોપણ પેલા બેગા કરવા એ રમત વાત છે. બાળજો કરીને હવે હું યાદી ગયો છું. પણ મને દહા મુન્સાબની બહેનો પરથી વિશ્વાસ નથી ગયો. તેમનામાં એટલી નિર્મલતા,

એટલી શ્રદ્ધા છે કે ધર્મરાજ્યની વાત સંભળતાં જ તેઓ પીગળી જાય છે. એમની પાસેથી જે ધર્મજ્ઞાના વરસાદ વરસે છે તેમાંથી મારામાં શ્રદ્ધા આવી છે.

લોહી રીડિંગ પાસેથી મારામાં શ્રદ્ધા નથી આવી !

મારી શ્રદ્ધા બહેનો પાસેથી, ભંજીઓ પાસેથી આવી છે. થોડા જ દિવસ પર વળી એક પારસી બાઈએ મને ખાર હજાર રૂપિયા મોકલી આપ્યા છે. તે પારસી દક્ષિણ આફ્રિકાવાળા બાઈ રસ્તમજી છે. એ ટાટા કરતાં ઓછા પૈસાદાર છે, પણ એમની પાસે ટાટા કરતાં વધારે વિશ્વાસ હોય છે. એમને પહેલેથી મોકલવાનો પણ મને વખત નથી મળ્યો. આજ લોકો પાસેથી મારામાં શ્રદ્ધા આવેલી છે.

આ ઉત્તમ ચોધરીડ છે

આપણું સ્વરાજ સીમલામાંથી નથી આવવાનું. અહીંયાં લાલ, લીલા અને સફેદ રંગ વાળો જે વાવટો ફરકે છે અને જેના પર રંગીયાનું ચિત્ર આલેખાયું છે તે વાવટાને માટે તમે મરવાને તૈયાર થાઓ તે દિવસે સ્વરાજ છે. તમારી વાત સંભળવા જે અંગ્રેજ તમને ઓલાવે તેને તમે તે સુખે કહો—સમજવો પણ સ્વરાજ તો તમારે જ બચે આવવાનું છે તે સમજી રાખજો. આ ઉત્તમ ચોધરીડ છે. આ અમૃત ચોધરીડ ભૂલ્યા તો જેમ લક્ષ્મી ગાંધીયા કરવા આવે તે વખતે મ્હોં ઘેલા જતારને આપણે મૂરખ કહીએ છીએ તેમ હિન્દુસ્તાન પણ મૂરખ ગણાશે. આ પરિપક્વને જે અમૃત ચોધરીડ ગણીને તમે એનો ઉપયોગ કરી લેજો. આપણે જો દૈ પ્રતિજ્ઞા કરીને કામ કરીશું, મરવાને તૈયાર થઈશું તો પંડિતઓ ન્યાય, ખિલાતનો ઇન્સાફ અને સ્વરાજ જે ત્રણે વાત આપણા હાથની છે.

૨

‘કંડી તાકાત’ જોઈએ છે

આપણે આગળ વધતા જઈશું તેમ આપણે સરકારને વિનંતિ કરવાની નહિ હોય પણ આપણને થોડાને વિનંતિ કરવાની હશે તેમાં આપણે કાચા નીવડીશું તો આપણે સ્વરાજનો રોટલો કાઢી રહેશે અને આપણે પાકા હોઈશું તો સ્વરાજનો રોટલો પાકી પશે. પૈસા, રંગીયા અને સમાસદો તો આપણે આંખે જોઈ રાખીએ, પણ રાણિ તો દિલમાં રાખી રાખીએ. તે આંખે જોવાની વસ્તુ નથી. આપણને જીવવાને જેમ થાસની જરૂર છે તેવી જ જરૂર આ લડત માટે રાણિની છે જે વાત હિન્દુસ્તાને સમજી લેવી જોઈએ. આપણે પાંચરમ છે તેથી, પાટ મૂકે તેથી જાનત રહે એવી રાણિ નથી જોઈતી, આપણે જનવચન જેવી, કુવરાના જેવી—કે કોઈ મારે એટલે ભગવા માડીએ, નહિ તો જરૂર હોય એવી—રાણિ નથી જોઈતી. આપણે તો સરકાર લઘુમતસિંગ અને દલીપસિંગ બતાવી આપી તેથી રાણિ જોઈએ છે. બાઈ ગૌડતચડીના રાખેમાં હું તો આપણને કંડી તાકાતની

* અહિંયાંને લગતા કંડાવ પર મોકલતા કૅલેન્ડર લખાયું; તા. ૧-૮-૧૯૨૧

જરૂર છે. એ નથી મેળવી ત્યાં સુધી આપણે સ્વરાજને માટે લાયક નાહિ ગણાયે. હવાં
જહાલને બળે સ્વરાજ લેવા ઇચ્છું તો તે સૌ વર્ષે પણ નહિ મળે. માલેગાંવના કિસ્સાથી
સ્વરાજનો કાટો પાછો ઠેલાવો. એથી આપણે સ્વરાજ ખાઈ બેસવાના નથી એ સાચું,
પણ તેથી આપણે પાછા તો ઠેલાયા જ. સરકાર શાન્તિ રાખે ત્યારે શાન્તિ રાખવી એ
આપણી શરત નથી. એ તો સરકાર સાથે સહકાર થયો. આપણે તો શાન્તિમય અસહકાર
કરવા બેઠા છીએ. સરકારના ગોળાબાર કે માથા પર એરાપ્સેનમાંથી દારૂગોળા છૂટે ત્યારે
પણ શાન્તિ બેસીને આપણું કામ ચલાવ્યે જ નહિએ અને કલેક્ટરને મારવા ન દોડીએ,
ગોસ્ટ આદિસ ન બાળીએ ત્યારે જ સાચી શાન્તિ કહેવાય. એ શાન્તિ મેળવી લીધી હશે
ત્યારે આપણને આ સરકાર નય તો પછાણ આવશે એવી ખીક નહિ લાગે. આપણામાં
જ્યાં સુધી શાન્તિની તાકાત હશે ત્યાં સુધી આપણને કોઈ નથી ઇતી જવાના.

આપણે શીખી લેવાનો એક પાઠ આ શાન્તિનો અને બીજો પાઠ હિન્દુમુસલમાનના
અંધત્વનો છે. આપણે આપસમાં લડયાં કરીશું તો એમાં જ આપણી લડત ખતમ થઈ જવાની.
આપણે તો સૌથી ની હિંમત નોંધે છે, નામદાઈની નહિ આપણે હિંમતની શાન્તિ નોંધે છે.
એવી શાન્તિ ગારા જેવો અસહ્ય તેમજ જે મારા જેવા પાંચને ખીસામાં રાખી શકે એવો
છે તે બંને રાખી શકે છે. હું નાનો દસ વાર વર્ષનો હતો ત્યારે બૂતથી ડરતો. તે
વખતે મારી દાદા રંગાએ મને કહેલું કે છોકરા, બૂત આવે ત્યારે રામનું નામ લેવું. એમ હું
‘રામરક્ષા’નો પાઠ કરતો અને બૂતપણીતને આરમીમાંથી કાઢી શકતો. હિન્દુસ્તાનમાં જે શાન્તિ
નોંધે છે તે પેલા પ્રાણુ જતાં પણ શયદા ન કબૂલ કરનારા આરબ છોકરાના જેવી,
પ્રલંઘના જેવી શાન્તિ છે. મુસલમાનોને હું કહેતો આવ્યો છું કે તમે તે આરબ છોકરા
તરફ નજર રાખો અને હિન્દુઓને કહેતો આવ્યો છું કે તમે પ્રલંઘ તરફ નજર રાખો
અને તેમના જેવી શાન્તિ, ધીરજ અને હિંમત કેળવો.

માલેગાંવને ઠરાવમાં મુકયું છે તેનું મારણ એ કે એને આપણે બૂલી જવાનું છે અને
લઘ્મનસિંઝ અને દલીપસિંઝની શાન્તિને—તેમના આત્મબલિદાનને યાદ રાખવાનું છે. આવી
શાન્તિ કેળવવાને સાર તમે અહીં હાથ લેવા કરીશો એનો અર્થ એ થશે કે આજથી તમે
માખૂસનો દર છોડ્યો છે અને એક ખુદાનો જ દર રાખતા થયા છો. જ્યાં સુધી આપણે
માખૂસમાત્રનો દર છોડ્યો ખુદાયાં દરતા થયા નથી ત્યાં સુધી જગત આપણને ડરાવી રહ્યું
છે અને ડરાવશે. એ તાકાત ગુજરાતની મારફતે હિન્દુસ્તાનને આપવાની છે. ગુજરાતની.
મારફતે તો સરકારનો વેરો બંધ કરવાનું કામ કરવાનું છે. પણ તે કામ આપણામાં શાન્તિની
તાકાત આને ત્યારે જ થઈ શકે. પ્રજા બધા બાઈઓને એ તાકાત આપો.

કવિની ચિન્તા

કવિવર રવીન્દ્રનાથને લૉર્ડ હાર્ડિંગે એશિયાના કવિશ્રેષ્ઠ કહ્યા, અને આજે તે સમગ્રમ હુનિયાના કવિશિરોમણિ થયા છે અગર તો ચતાં જાય છે એમ કહેવામાં હરકત નથી. કવિની અત્યારને સમયે હિન્દુસ્તાનને સાર મોટામાં મોટી સેવા કયું હોય ? અલખત, તેમનાં કાવ્યો દ્વારા હિન્દુસ્તાનનો સન્દેશ હુનિયાને સમગ્રવર્તુ કર્યો. કવિ આ વસ્તુ બરાબર સમજે છે તેથી જ તેમને કાળજી છે કે હિન્દુસ્તાનને નામે આજે કોઈ જાતનો ખોટો કે નજીબાઈભર્યો સન્દેશ હુનિયાને પહોંચે નહિ. આમ સ્વાભાવિક રીતે જ એમને હિન્દુસ્તાનની ઇજ્જતની ચિન્તા રહે છે.

હિન્દુસ્તાનમાં આજે અસહકારની જે પ્રવૃત્તિ ચાલી છે તેને વિષે યુરોપથી થોડા પ્રખત ઉપર કવિએ પોતાના કેટલાક વિચારો દર્શાવ્યા છે. તેઓ લખે છે કે આ વૃત્તિની જોડે પોતાના અન્તરાત્માનો મેળ ખેસાડવા તેઓ બહુ મથ્યા, પણ કેમે થયું એમના અન્તરના સૂરનો અસહકારના સૂર જોડે મેળ ખેસી શક્યો નહિ. અસહકારની ધાંધલ અને ધમચક્રી વચ્ચે તેમની સીધાના તારને છેડવા લાયક તેમને કશું જ મળ્યા શક્યું નહિ.

કવિએ ત્રણ જોશદાર કાગળોમાં પોતાની વ્યથા રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે અને તેમાં તેઓ જે હિન્દુસ્તાનની પોતે કલ્પના કરે છે તેવા હિન્દુસ્તાનને અસહકાર જેવું તત્ત્વ શોધી શકે નહિ, કારણ અસહકાર એ નેતિવાદી એટલે કે નકાર અને નિરાશાનો સિદ્ધાન્ત છે, એમ જણાવે છે. હિન્દુસ્તાનની ઇજ્જતને વિષે કવિની કાળજીને માત્ર હરકોઈ હિન્દીને અભિમાન જ થાય એ વિષે તો એ મત હોઈ જ ન શકે. વળી એઓએ એમની રાષ્ટ્રઓ આવી સુન્દર અને સ્પષ્ટ ભાષામાં યુરોપથી આપણને લખી મોકલી તે સાર પણ આપણે ખુશી થવું જોઈએ.

સંપૂર્ણ માન અને નમ્રતાપૂર્વક કવિની રાષ્ટ્રઓનો ઉત્તર આપવા હું પ્રયત્ન કરીશ. તેમની અગર તો તેમની અલૌકિક પ્રતિભાથી મુગ્ધ થતા વાચકની ખાતરી કરી આપવામાં કદાચ હું નિષ્ફળ પણ થાઉં; છતાં હું કવિને તેમજ હિન્દુસ્તાનને એટલી ખાતરી અવાચ આપવા ઇચ્છું છું કે અસહકારનો સિદ્ધાન્ત જે તાત્વિક સ્વરૂપમાં કલ્પાયો છે તેમાં એવું કશું જ નથી કે જે અખત્યાર કર્યો, માટે કોઈ પણ દેશની પ્રજાને કે વ્યક્તિને શરમોત્તું પડે. વળી આખર સરવાળે તેના અમલ

તરફથી જોતાં જો કદાચ અસહકાર નિષ્ફળ ગયેલો જ માલમ પડે તોપણ જોમ સત્યનું આચરણ કરનાર તેના વ્યવહારમાં સરળ થયેલો ન દેખાય તેટલા ઉપરથી આપણે સત્યના સિદ્ધાન્તને નિષ્ફળ ગણી દાઢી નથી નાંખતા, તેમ અસહકાર પણ સિદ્ધાન્તરૂપે દૂષિત નહિ જ ગણાય. કદાચ અસહકાર એના યોગ્ય સમય પહેલાં પણ દેશમાં દાખલ થયો હોય. જો એમ જન્યું હશે તો હિન્દુસ્તાને અને દુનિયાએ પણ એને પાકવા દેવો પડશે. પણ એટલું તો ચોક્કસ જ છે કે હિન્દુસ્તાનને માટે કાં તો ખુનામરૂઠી નહિ તો અસહકાર એ જો સિવાય ત્રીજો મુક્તિનો માર્ગ નથી.

તેમ કવિએ એવો પણ ભવ રાખવાનું મુદ્દલ કારણ નથી કે અસહકારના મૂળમાં હિન્દુસ્તાન અને પશ્ચિમના દેશો વચ્ચે કશી 'ચીનની દીવાલ' ઉભી કરવાનો હેતુ રહેલો છે. તેમાં તો ઉલટો એ જ વચ્ચે સાચો, ખાનદાનીભર્યો અને એકબીજા પ્રત્યેનાં માન અને વિશ્વાસ ઉપર ખડો થયેલો સ્વેચ્છાપ્રેરિત સહકાર સ્થાપવાનો રસ્તો કરવાનો જ હેતુ છે. આ આખી લડત જ અત્યારે પ્રગ્નને જે ફરજિયાત સહકાર દરેક પડે છે તેની સામે, અધિકારીવર્ગના એકતરફી સંપત્તિ સામે તેમજ મુધારાને નામે પોતાને ઝાળખાવતી છતાં ખરું જોતાં શત્રુજનના જોર ઉપર પ્રગ્ન પર લદાયેલી અને લોકોને ચૂસી ખાનારી પદ્ધતિની સામે છે.

અસહકાર એટલે આવી નિર્ભેજ દુશ્મતામાં આટલા દિવસ આપણે અનભૂત અને નાખુશીપૂર્વક ભાગ લેતા આવ્યા તે હવે પછી લેવાનો ઇનકાર દરેકો.

પણ કવિ સૌથી વધારે તો વિદ્યાર્થીઓને લગતા અસહકારથી ભરક્યા છે. એમને લાગે છે કે તેમને તો નવી શાળાઓ સ્થાપ્યા પહેલાં સરકારી શાળાકોલેજો છોડવાનું નહોતું જ દેહેવાનું જોઈતું. અહીં આ મારાથી કવિની જોડે મળતા નથી જ થવાનું. લખવાપાચવાની કેળવણીને હું છ'દગીમાં કદી પણ સાતમે આસમાન નથી ચડાવી શક્યો. મારો અનુભવ છે કે માણસનું ચારિત્ર એ તેની લખીવાંચી શકવાની કેળવણીથી તદ્દન ઇલામદી વસ્તુ છે અને એકલી લખવાવાંચવાની કેળવણી માણસની નૈતિક દમાઈમાં એક દમડીનો પંજુ ઉમેરે કરે છે એવો નિયમ નથી. મારી તો દૃઢ માન્યના છે કે સરકારી શાળાઓએ આપણી બધી મર્દાનગી હરી લીધી છે અને આપણને નામર્દ, નાદાર અને નારિતક કરી મુક્યા છે. અસન્તોષથી તેમજ આપણાં જીવનને બરી દીધાં છે અને બીજા બાળકોએ એ અસન્તોષ મટાડવા માટે દેશો જ માર્ગ ન રાખીને દસે દિશાએ આપણે ગાંઠે નાસીપાસી જ પીરસી મુકી છે. જે કારકુનો અને દુભાષીઆઓ મેળવવા એમણે મૂળ શાળાકોલેજો કાઢેલી તે

કારકુતો અને દુઃખાપીઆઓ બનવા ઉપરાંત આજે આપણે બીજા શું ચર્ચાયે છીએ? હરકોઈ સરકાર પ્રજાની મરજીયાત દેખાતી મદદ ઉપર જ હંમેશાં પોતાની પ્રતિષ્ઠા બાંધે છે અને જો આપણને ગુલામ બનાવ્યા રાખવાના કામમાં સરકારની જોડે સહકાર કરવો એ આપણે સાર પાપ છે તો જે સરકારો દ્વારા આપણે એવી સરકારની જોડે વધારેમાં વધારે મરજીયાત સહકાર કરતા દેખાઈએ છીએ ત્યાંથી જ અસહકારનો આરંભ કરી દેવો શું સાવ વાસ્તવિક નથી? યુવકો અને નવજવાનોનો વર્ગ જ હંમેશાં હરકોઈ પ્રજાની બધી આશા અને ઉમેદોનો દાઢોબો છે. મારી દૃઢ માન્યતા છે કે જે ક્ષણે આપણને સૂઝી આવ્યું કે આણુ રાજ્યતન્ત્ર સાવ દુષ્ટ જ છે અગર તો મુખ્યત્વે કરીને દુષ્ટ છે, તે જ ક્ષણથી આપણાં બાળકોને એવી સરકારનો પાસ લાગવા દેવો એ આપણે માટે પાપ થઈ ચુક્યું.

અને વિદ્યાર્થીઓએ આવેશમાં આવી જઈને શાળાકોલેજો છોડી, અગર તો આવેશનો ઉભરો શમતાંની સાથે જ ધણા મોટા ભાગના છોકરાઓ ત્યાગેલી સરકારી કે અંશતઃ સરકારી શાળાકોલેજોમાં પાછા ગયા, એ દલીલથી તો મેં રજૂ કરેલા સિદ્ધાન્તને કશી જ ક્ષતિ નથી પહોંચતી. ઉલટું એમની એવી પાછીપાની મેં સૂચવેલા પગલાંની અદ્યતિતતા સૂચવવાને બદલે તેની વધુ અગત્ય જ સૂચવે છે. કારણ એ આપણે કેટલી હદ સુધી ષડયા છીએ એનો માથો ચિતાર આપણી સામે ખરો કરે છે. વળી રાષ્ટ્રીય શાળાઓ સ્થપાવાથી પણ કંઈ બહુ ઝાઝા વિદ્યાર્થીઓ સરકારી શાળાકોલેજો છોડી આવતા નથી એવો અનુભવ છે. સૌથી મક્કમ અને સાચા વિદ્યાર્થીઓ તો કશી રાષ્ટ્રીય શાળા કે કોલેજ બાંધવા સાર મળી શકેશે કે કેમ એનો કશો વિચાર કરવા ન ચોખ્ખતાં બહાર નીકળેલા વિદ્યાર્થીઓ જ છે; અને મને ખબર છે ત્યાં સુધી એ જ વિદ્યાર્થીઓ આજે મોખરાના સેવકો બનીને દેશની સરસમાં સરસ મેવા બળતી રહ્યા છે.

પણ આ વિદ્યાર્થીઓને શાળાઓ છોડવાની સામેનો કવિનો વાંધો ખરી રીતે તો મૂળ અસહકારના જ સિદ્ધાન્ત પ્રત્યેના એમના વિરોધને લીધે છે. નિષેધાત્મક કે નેતિવાદી એવી દરેક વસ્તુથી કવિ ભડકે છે. એમનો આખો આત્મા જ ધર્મની નિષેધાત્મક આત્માઓ સામે ઉઠેલો ઉઠે છે. કવિનો આ અસન્તોષ એમના પોતાના જ અપ્રતિમ શબ્દોમાં રજૂ કરીશ :

“આ હીલચાલની તરફેદારી કરનાં રા.....એ મને ધણીવાર કહ્યું છે કે હરકોઈ કાન્તિનું આરંભમાં માણસનામાં આદર્શને પચાવીને પોતાનો કરી લેવા કરતાં વિરોધી લાગતી

વસ્તુઓનો ત્યાગ કરી દેવા તરફની વૃત્તિ ન હોય તો વધુ જોરાવર હોય છે. આગ હોય છે એ હું નહું હું છતાં હું એને આદર્શ સત્ય તરીકે સ્વીકારી શકતો નથી. હિન્દુસ્તાનમાં બ્રહ્મવિદ્યાનું 'યેય મોક્ષ એટલે છૂટકારો છે, ન્યારે બૌદ્ધોનું 'યેય નિર્વાણ એટલે શૂન્યતા (સમી નહું) છે. મુક્તિનો આદર્શ સત્યના સામાન્ય સ્વરૂપની તરફ આપણું લક્ષ્ય એવું છે, ન્યારે નિર્વાણ તેના અસામાન્ય સ્વરૂપની આપણા મન ઉપર છાપ પાડે છે. તેથી ન બુદ્ધે સંસારની દૃષ્ટિ 'દુઃખ'ની ઉપર ડરવવા પ્રયત્ન કર્યો ને દુઃખમાંથી છૂટકારો તરીકે જવાનું છે, અને બ્રહ્મવિદ્યાએ 'આનન્દ' સ્વરૂપ ઉપર લાર દીધો જેને જીવે પ્રાપ્ત કરવાનું છે."

આ અને આવા ન બીજા ને દેશરજો કવિના પત્રોમાં છે તે ઉપરથી તેમના મનનું વલણ કદા દિશાએ છે તેની કુચી આપણને જડી આવે છે.

મારા નમ્ર અભિપ્રાય મુજબ તો માણસના જીવનપથમાં નિષેધ એ વિધિના જેટલી ન ઉપયોગી અને આદરણીય વસ્તુ છે. ભૌતિક યંધનોમાંથી છૂટકારો અગર તો એ યંધનોના અભાવ જીવને 'આનન્દ'માં ન દોરી જાય. અનંતમાં એટલું ન કહીને હું આ દલીલ પૂરી કરીશ કે બ્રહ્મવિદ્યા એટલે કે શાસ્ત્રોનો પણ છેલ્લો નિર્ણય 'નિતિ' ન છે. ઉપનિષદોને બ્રહ્મનું સૌથી છેવટમાં છેવટનું વર્ણન કરવાને 'નિતિ' સિવાય બીજો શબ્દ નહોતો નથી.

આથી મને લાગે છે કે કવિવર રવીન્દ્રનાથ અસહકારના નેતિવાદી સ્વરૂપની આશંકા કરીને નાહક ન ભૂલ્યાં હોયા છે. આપણે વિચારી જોઈએ કે સરકારને 'ના' કહેવાની પણ તાકાત આપણામાં રહી હતી શું ? સરકાર ગમે તે કહે, ગમે તે કરે, ગમે તે આપણી પાસે કરાવવા માગે, 'નહિ કરીયે' કહેવાની તાકાત પણ આપણે જોઈએ. હતા. એવી 'ના' કહેવી 'રાગદ્વેદ' થઈ બેઠો હતો ! આમ આપણા અનંતકરણને કળ્પ ન હોય એવી વાતમાં સહકાર કરવાની ધરાદાપૂર્વક 'ના' કહેવાની તાકાત કેળવવી એ પણ માણસને મારે દરેક ખેડૂતને વાવેતર કરતા પહેલાં જડ ઘાલી બેઠેલા જળાશ્રાબગં બેઠી-સાથ કરનાં જેટલા જરૂરી છે તેટલું ન જરૂરી છે. ખેડૂતને તો મેલ કચીને વધે જતા હોય તે દરમિયાન પણ નકામા ઉગતા ધાંસ કે ચેલાઓને નીંદી કાઢવાનું કાર્ય હોય કરતા રહેવું પડે છે. તે ન રીતે ન્યારે એક આખી પ્રજા અસહકાર કરવા ઉભી થાય ત્યારે તેનો પણ એ ન અર્થ છે કે સરકાર પ્રજાની ચરતે ન એ પ્રજાની જોડે સહકાર કરે. આવી ચરતો સરકારને સંબળાવી દેવાનો હરકોઈ પ્રજાને હક છે અને હાથરથી જીતે ચાલનારી દરેક સરકારનો પણ એ ન ધર્મ છે કે તે પ્રજાની ચરતે ન પ્રજાની સેવા શોધે.

અસહકાર એ પ્રજાએ આપેલી એક જાતની નોટિસ છે કે પ્રજા સરકારના કાય નીચે સગીર જાળકની સ્થિતિમાં રહેવા હવે યુક્તી નથી. આ નોટિસનો અમલ કરાવવાને માટે પ્રજાએ ખુનામરફી કરીને—એકબીજાના જનમાલ ખૂંચવીને હિસાબ કરી લેવાનો અધ્યામક અને અસ્વાભાવિક માર્ગ ધરાવાપૂર્વક છોડી દઈને અસહકારનો ધર્મસંગત અને સ્વાભાવિક માર્ગ અખત્યાર કર્યો છે. અને જે સ્વર્ગીય 'સ્વરાજ' પોતાના દેશને પ્રાપ્ત થયેલું જોવાનો કવિનો મનોરથ છે તે મેળવવાનું જો કદી હિન્દુસ્તાનના બાબમાં હશે જ તો તે અહિંસાત્મક અસહકારના નિર્મળ શસ્ત્ર વડે જ મળવાનું છે એવો મારો વિશ્વાસ છે. કવિને મારી અરજ છે કે તમે હુનિયાને તમારો શાન્તિનો સન્દેશો ખેંચક સંજ્ઞાઓ જોને અને અન્તરમાં વિશ્વાસ રાખજો કે અસહકારની લડતથી તો હિન્દુસ્તાન, જો તે પોતે દરેલી પ્રતિજ્ઞાને વશદાર રહેશે તો, તેમના ઉચ્ચ તેમજ ઉદાત્ત સન્દેશાના છવતા અને જળહળતા દાખલા રૂપે જ પોતાની જાતને સિદ્ધ કરશે. 'સ્વદેશાભિમાન' શબ્દને તેના આજના અધમ અર્થમાંથી ઉગારી લઈ તેને જે વિશાળ અને વ્યાપક વિશ્વજન્યુત્પનો સુચક બનાવવાનો પોતાનો આટલા કાળથી પ્રયત્ન છે તે જ અર્થ આપવાનો અસહકારની પ્રવૃત્તિનો હેતુ છે. મુરોપના પગ આગળ દીનકીન પડેલું કે એના અરણ્યસ્પર્શ વડે પોતાને કૃતકૃત્ય થયેલું માનનારું હિન્દ માનવજાતિને કશો જ આશાનો સન્દેશ આપી શકે નહિ શકે નહિ. જાગૃત અને સ્વતન્ત્ર હિન્દુસ્તાન આજની વ્યાકુળ દલાતી હુનિયાને શાન્તિ અને આશાસનનો સન્દેશો અવરમ આપી શકે. એ સન્દેશો હિન્દુસ્તાન ઉજાળે માથે ટટાર ઉભું રહીને હુનિયાને આપી શકે એ સાડ જોષ્ઠતી ભૂમિકા તૈયાર કરવાનો અસહકારનો હેતુ છે.

આપણી કસોટી

હિન્દુસ્તાને જે માસ પહેલાં બેઝવાંડામાં પોતાના પનોતા પ્રતિનિધિઓની મારરતે ચર્ચા કર્યા પછી વિચારપૂર્વક પ્રતિજ્ઞા કરી કે ત્રીસમી જૂન સુધીમાં

૧. આપણે ઓછામાં ઓછા એક દરોડ રૂપીયા તિલક મહારાજના સ્મરણ અર્થે એકઠા કરવાને તેનો ઉપયોગ સ્વરાજ મેળવવા સાર કરવો.

૨. આપણે મહાસભાના દફતરમાં ઓછામાં ઓછા એક દરોડ ૨૧ વર્ષનાં સ્ત્રીપુરુષોનાં નામ નોંધાવવાં.

૩. આપણે ઓઝામાં ઓઝા વીસ લાખ રેંટીયા હિન્દુસ્તાનમાં ચાલુ કરવા.

આમાંનું એક પણ કાર્ય જો આપણે હાથે અધૂરું રહે તો હિન્દુસ્તાનની લાજ જાય, વાંચનારની જાય, મારી પણ જાય. હાલ તો પૈસાની વાત કરવા મારું છે. એ લાજ રાખવા મારે. ભીખારી બનીને પણ મારી પામે હોય તો એક કરોડ રૂપીયા આપવા જોઈએ. વાંચનારે પણ તેમ જ કરવું ઘટે. લાખના કરતાં લાજ વધારે વઢાણી હોવી જોઈએ. સ્વરાજ મેળવવું એટલે હિન્દુસ્તાનની લાજને આપણી પોતાની લાજ જાણું. હિન્દુસ્તાનનું દુઃખ તે આપણું અંગત દુઃખ માનવું.

આખા હિન્દુસ્તાનમાં મળી હજુ આપણે વીસ લાખ કરતાં વધારે રૂપીયા એકઠા નથી કર્યાં. એંથી લાખ એકઠા કરવા રહ્યા. તેટલું કરવાને આપણી પાસે આજની ચોવીસ દહાડા જ રહ્યા. આગળે વેગે કામ કરીએ તો ચોવીસ દહાડા કંઈ જ નથી. આપણી ગતિને નવો વેગ આપીએ તો ચોવીસ દહાડા ધણા છે.

શુનરાત ધારે તો એટલું એંથી લાખ રૂપીયા આ માસની આખરે એકઠા કરી શકે. પણ શુનરાતને પોતાનામાં એટલો વિશ્વાસ નથી, તેથી શુનરાતને કંજુસની જેમ પોતાની શક્તિનો આડ દસ લાખ રૂપીયાનો માંજો છે. બહુમાં શુનરાતના પ્રતિનિધિઓએ પરિપક્વમાં વિચારપૂર્વક પ્રતિજ્ઞા કરી કે હિન્દુસ્તાનના કર્તવ્યના બોજમાંથી શુનરાતના બોજ તરીકે

૧. દસ લાખ રૂપીયા દેવા,
૨. ત્રણ લાખ સભાસદો દેવા, બે
૩. એક લાખ રેંટીયા ચાલુ કરી દેવા.

આ પ્રતિજ્ઞાનો મુખ્ય હેતુ તો દસ લાખ રૂપીયા એકઠા કરવાની ફરજ ને તે કેમ અદા કરી સકાય તે જતાવવાનો છે.

વધારેમાં વધારે કેટલું આપી સકાય એં તો મેં સૂચવ્યું, પણ એવા આપનારા પળાં નથી હોતા. ધણુને તો કંઈક આધાર કે ધોરણ જોઈએ. મિત્રોની સહિ ચર્ચા કર્યા પછી હું નીચેનું ધોરણ સૂચવું છું:

૧. પગારદાર પોતાના માસિક પગારનો ઓઝામાં ઓઝો દસમો ભાગ આપવો.

૨. વેપારી, વકીલ, દાકતર વગેરે સ્વતંત્ર ધુધાદાર હોવા બાર માસની પોતાની ચોક્કસ કમાણીનો ઓઝામાં ઓઝો બારમો ભાગ આપવો.

૩. સ્થાવર મિલકતનું બાહુ કે રોડક મિલકતનું વ્યાજ ખાનાર પોતાની મિલકત ગીરો મુકી હોય તો ગીરોની રકમ બાદ કરતાં વધે તેટલી મિલકતની કિંમત પર જોડામાં જોડા અઢી ટકા આપવા.

ઉપરના ધોરણે બધા આપે તો આપણને એક કરોડ રૂપિયા રહેજો મળે.

વાંચનાર, તમે હિન્દુ હો કે મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી કે યહુદી, તમે સ્ત્રી હો કે પુરુષ, તમે મીઠાના માલીક હો કે મજૂર, તમે નોકર હો કે સ્વતંત્ર ધંધાદારી હો, ખીન્નનો ખ્યાલ ન કરતાં, કાષ્ટની સાથે સરખામણી ન કરતાં, તમારી શક્તિ હોય તેટલું તો તમે આજે જ કોઈ ઉદ્યોગવાનની રાહ જોયા વિના કાજો લેવાને નક્કી થયેલા મથકોમાંથી કોઈ પણ ટેકાણે આપી તમારું કર્જ અદા કરી લેજો.

જ્યાં પૈસા ભરો ત્યાંથી પહોંચ લેજો.

તમારાં સગાને, મિત્રને આ પત્રિકા વંચાવજો ને તેમની પાસેથી પણ ઉધરાવી ખરી લેજો.

૧ ગાંધીજીની મનોદશા

‘હમારી ફી ધર હો’

ગાંધીજી દને મુસાફરી કરે છે તે કેવળ જોડવાડાનો કાર્યક્રમ ૩૦મી નૂન પહેલાં પૂરો કરવાને માટે જ. સ્થળે સ્થળે કાર્યક્રમને ઉત્તેજન મળે એવાં જ એમનાં સાધણો હોય છે; પણ એ ઉપરાંત ફરેક સ્થળે જવાની પ્રથમ સરત તો તે સ્થળે સાચું ઉધરાણું કરેલું હોયું જોઈએ, અથવા સારા ઉધરાણાની આશા આપવી જોઈએ એમ હોય છે. મોવાના સૌક્યતઅથી તો પોતાની મલકની ભાષામાં આ ઉધરાણાને ‘ફી’ કહે છે, અને હરકોઈ સ્થળે જવાનું આમનત્રણ આપવા આપનારને કહે છે: ‘હતને દબર રૂપિયે ફી હમારી હૈ, હતને. દબર ફી મહાત્માજી હૈ; ચાહો હસકે લે નહો’.

આ ફી માટે જ ગાંધીજીને અંગ્રજોદ્ધાર લઈ જવામાં આવેલા ત્યાં ચાર દબર રૂપિયા ઉધરાણું રોકાયું. આ માટે ચાર દલાકની અંદર ચાર સપાઓ ભરવી પ્રતિ; જે સ્ત્રીઓની અને જે પુરુષોની, પંજાબમાં સુતરના દગલોનો પાર નથી, પણ હજી ખાદીનો વાપર તો એકો જ છે. ચાર બહેનો ખરા દિલથી પોતાની મુસાફરીમાં ગાંધીજી આગળ જણાવતી દલી, અને ખાદીની વધારાસરીઓમાં દાખલ કરાવવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ ગઈ હતી.

અંબાલાથી નીકળી ખંડવા આવ્યા. ત્યાં ઠીક ઠીક ઉધરાણું થયું કહેવાય. ત્યાંથી બુસાવળ જવા નીકળ્યા. મુસાફરી દિવસની હતી. સ્ટેશન ઉપર તિલક સ્વરાજનું ફંદના પૈસા

તે બેગા થતા હતા જ. એક ફેરોન ઉપર લોકોનો ભાર હતો. તેમને હૃદયને ગાંધીજીએ બોલેલાં વચનોનો સાર અહીં મુકી દઈ છું. (દરેક ઠેકાણે એકાદ મિનિટ તો, તેઓને સમય હોય તો બોલે છે જ, પણ અહીં પાંચેક મિનિટ મુકી બોલવાનો સમય મળ્યા હતા.)

ગાંધીજી અધીરા થયા

“ફેરોન ઉપર આવનારાઓએ પૈસા લઇને જ આવવું જોઈએ. આપણે ત્રણ ઉપાધિમાંથી આ વર્ષમાં મુકત થવાનું છે. તેને માટે બેઝવાડામાં ઉપાયો યોજાયા. મૂંડ ૩૦મી મુધીમાં ૧ કરોડ રૂપિયા નહિ થાય તો નાક કપાશે, અને જો તેણે થવાનો વખત આવ્યો તો હું જરૂર કહેવાનો કે આ વર્ષમાં સ્વરાજ નહિ મળે. સ્વદેશી ચાલી રહ્યું છે, પણ તોયે જોકે છું કે કેટલાક તો માત્ર સ્વદેશી ટાપી પહેરીને જ સ્વદેશી થયા કહેવડાવવા માગે છે. હું હવે તમને સ્પષ્ટ કરું છું કે પરદેશી કાંપડ ઓડવા માગતા ન હોય તેવાને હું મળવા નથી માગતો. ખાદીને ખાનદાનીનો પોષાક નથી બનાવી ત્યાં મુધી સ્વરાજ નથી મળવાનું તે આ લડત આત્મશુદ્ધિની છે એ વાત ખરી હોય તો ખાદી પહેરવા ઉપરાંત તમે શરાબ તબો, વ્યભિચાર તબો, પ્રામાણિક બનો, મહેનતવાન લોકોની મારફત માર્ગ ન બનો, કાંગેશ્વરનારને અસ્પૃશ્ય ન માનો, તેમની અને બ્રાહ્મણની સરખી સેવા કરો. કુલો ન લાંબો; સ્વરાજ માટે કુલોને બદલે પૈસા લાંબો.”

આ દેશોને યથા વાસ્તવમાં ગાંધીજીનાં ધણાં બાપણોનો નીચોડ આવી જાય છે. જેમાં જેમની હાલ ચાલી રહેલા કામચી થતી અધીરાઈ સ્પષ્ટ દીસે છે. આટલાં વર્ષમાં ગાંધીજીની બીજી પ્રવૃત્તિનો જોણે અભ્યાસ કર્યો છે તેને આ મનોદરાથી આશ્ચર્ય નથી થવાનું. એક લક્ષ્ય બાધી દઈ તેઓ તેને માટે તન્મય બને છે અને બીજા સૌને તન્મય બતાવવાને ઈચ્છે છે લોકો તેમ તન્મય ન બને તો રહેજ અધીરા થાય છે. મને યાદ છે કે રંગરૂટ બરની કરતી વખતે કોઈ મળવા માગતું અથવા તો અમુક માણસ સરસ છે એમ તેમને કહેવામાં આવતું તો તેઓ કહેતા: ‘એ રંગરૂટ થાય એમ છે?’ ત્યારપછી સત્યાગ્રહ વખતના એક બાપણમાં તેમણે કહેલું, ‘હું તો સ્વદેશીપ્રેમી થયો છું, વૈદળી જેમ તળ માટે ગેલી થઈ હતી તેમ હું સ્વદેશીપ્રેમી થયો છું, મને બીજા વિચાર નથી.’ આ જ દશા આજે તેમની છે. તેઓ સ્વરાજપ્રેમી છે અને દેશને પણ તેની પાછળ પોણા થવાનું કરી રહ્યા છે.

હું તો પ્રજાનો ગુલામ છું

આ જ મનોદશા હવે પછીના ધણાંખરા પ્રસંગોએ દીસતી દેતી. બુસાવળ તા. ૨૦મીએ પદોંચ્યા. બુસાવળમાં બાઈ દાસ્તાનેએ પોતાનાથી થાય તેટલી મહેનતે ઉપસાઈ કરીને દોટક વનર રૂપિયા બેગા કર્યા હતા. ત્યાંના બાપણના બે ચાર હજાર અહીં મુકી દઈ:

“લોકમાન્યને તમે પૂજનારા છો. અહીં લોકમાન્યને તમે સાક્ષી રાખ્યા છે. (મરાઠી પ્રદેશમાં બલેય લોકમાન્યની મૂર્તિ કે છબિ સજાને સ્થાને હોય જ.) સ્વરાજના જે આત્મા હતા, સ્વરાજ જેમનો મન્ત્ર હતો, તેઓને આત્મા તમને પૂછે છે કે તમે સ્વરાજ માટે કેટલું કરવાને તૈયાર છો ? શું તમે તેમના નામને અમર રાખવા માટે એક કરોડ રૂપિયા ન ભેગા કરી શકો ? પરદેશી કાપડને તમે ન કાઢી શકો ત્યાં સુધી સ્વરાજના દર્શન નથી. જે ખાટી નથી પહેરતો, એને ઝીણું મહામવનાં વસ્ત્ર વિતા નથી આપતું. તેને બારણે હું નહિ મારું. આજ સુધી સરકારને સુણાવ્યું છે કે તમે ફાલ્ગુ કરો. હવે પ્રજાને સુણાવવા માણું છું કે તમારું આ કર્તવ્ય છે. હું તો પ્રજાનો શુભાગ છું. પણ પ્રજા મને અધિક સારતે જ શુભાગ બતાવી શકે છે. જે સારતો મેં પ્રજા આગળ મુકી છે તે પાણીને જ તે મારી સેવાની આસા રાખી શકે ચરણરૂપમાં તો પતન જ રહેલું છે.”

૧. સંગમનેરની અવ્યવસ્થા

મુસાવણથી સંગમનેર આવ્યા સંગમનેર તો દબરો માણસો આવશે, જે એક મંથરચક્ર છે, એવી એવી વાતો કરવામાં આવી હતી. પણ બધી વાતો યાદી પડી. ત્યાંના જેવી અવ્યવસ્થા અધના કુવ્યવસ્થા ક્યાંયે ન જોઈ. ઘણા જ સમય શુભાવશે પડે એવું લાંબું સમય કાઢતું હતું. તેમાં કાન ચીરી નાખે એવા અવાજ કરવામાં આવતા હતા; મુકામનું કશું ટેકાપૂ ન હતું; એક મંદિરમાં લઈ ગયા; ત્યાં સેંકડો માણસોનો ધસારો થયો અને લવલેસ સન્નિત ન રહી. આ યંત્રો જ અધીરાઈ ઉત્પન્ન કરે એવા હતા. ત્યાંના માણસોમાં ગાંધીજીના દિવસે થયેલું ત્રિવ કુખ જ જોઈ શકાય છે.

“આજે કારેમાં કારે સંવતનતો આપણે મુકામલો કરી રહ્યા છીએ. પણ મહા-પ્રજાનો હક લાવવાનો છે. પણ આપણા ચળા કરું કરવાના નથી લાગતા મને આવના દરમિયાન વિચાર આવ્યો કે આખા હિન્દુસ્તાનમાં જે આ જ પ્રમાણે કામ ચાલી રહ્યું હોય તો સ્વરાજને માટે હિન્દુ લાયક નથી. હિન્દુસ્તાનમાં રથને રથને મજાતા પ્રેમના સાગરમાં હું નાહી રહ્યો છું. પણ પ્રેમાત્મી જ્યાં સુધી સક્તિ પ્રગટે નહિ ત્યાં સુધી તે પ્રેમ નકામો છે. મને મારી પૂજા નથી ગમતી, મને ચરણરૂપમાં નથી ગમતો. મને તે અતિશય અપ્રિય છે એમાં હિન્દુસ્તાનનું તો પતન જ રહ્યું છે. હિન્દુસ્તાન ચરણરૂપમાંથી સ્વરાજ નથી મેળવવાનું; હિન્દુસ્તાનને હું દટાર-ઉલેલું લેવા જમ્યું છું. જમતમાં બધા દેશની સામે તે દટાર કણું રહે એ એવા ઈચ્છું છું. મારે નથી જોઈતું ગાંધીરાજ, નથી જોઈતું વ્યક્તિરાજ મારે એક સ્વાજ જ જોઈએ છે. એટલે મને ચરણ-રૂપમાં નથી જોઈતા.”

ઈપર કાળા બીજામાં આવેલા હજારો સર નારાયણરાવ ચંદાવરકરને હું ભેટ કરું છું. “ગાંધીજી પોતાને અવતાર મનાવા દે છે, ચરણરૂપમાં કરવા દે છે, તેની સામે કરો હુકાર સુધાં નથી કરતા, એવો તેમણે ‘ટાઇમ્સ’ પત્રમાં આરોપ કર્યો છે. ‘ચંચ ઇડિયા’ પત્ર પણ તેઓ નામદાર વ્યવિતા નથી જણાતા. તો આ હજારો તેમને શી રીતે પહોંચશે ? (પણ ન પહોંચે તેમાં વાંક કોનો ?)

‘વજ્ર’ સંકર કારભાર

ગાંધીજીને પહેરાવવામાં આવેલો દાર કોઈ રંગોલો માળીને ત્યાંથી આવેલો હતો, એટલે તેના ઉપર ખાસી નપાની રેશમની શુભાંખી પરીઓ હતી! તેથી સ્વાભાવિક રીતે ગાંધીજીને દિવ દુઝાણું:

“યુરોપીય સુધારાની નકલ આપણે તેની અતિશયતામાં જ કરી. તેના કરતાં તેની સુન્દરતાની નકલ કરત તો સારું. આ વિગતનો ઉપેક્ષાજ તો કેવળ જોઈતોને મટિ જ થાય છે. તમને ક્યાં શું વાપરવું તેનો પણ ખ્યાલ નથી, ત્યારે શા સાર તે વાપરે છે? યુરોપની સાથે વિગતથી ચોક્કસ વધતી હશે એમ તમે માન્યું, એ જતાવે છે કે હિન્દુસ્તાનમાં આપણે વર્ષ સંકર કારભાર ચાલી રહ્યો છે. એ કારભારમાંથી બચવાનો ઉપાય મદાસબા બતાવી રહ્યો છે. તમે કદા છે તેમાં નથી વિવેક, નથી વિચાર. તિલક મદાસબાની પૂન કરો છો? તિલક મદાસબા તો એક જ મન્ય બતાવે છે. એ જ મન્ય જવાબો તેમણે દેહ છાડ્યો. તિલક મદાસબાનો વારસો તો હિન્દુસ્તાનને હતો, પણ હિન્દુસ્તાનનાં ખીલ ભાગે કરતાં તમારી ફરજ વધારે છે. ૧લી ઓગસ્ટને દિવસે તમે તેમના આત્માને શો કત્તર વાળશો? પણ સ્વદેશી તો બનેા. મંદિરમાંથી તો પરદેશી ચોળોને ઉપયોગ છોડો. પૂનરીએને કહ્યું છું કે તમે મને પરદેશી કાપડથી શણગારેલાં મંદિરમાં લઈ જાઓ છો તેથી મને દુઃખ થાય છે.” સંબંધનેરમાં ૧૯૦૦ રૂપિયા થયા.

ચેવલા

ચેવલાએ તો બારે નિરાસર હત્યમ કરી. ત્યાંની અવ્યવસ્થાનો પણ ખાર ન હતો. રાત્રે ૧૧ વાગે પહોંચ્યા; ચોખ્ખી ‘ના’ છતાં સરખસ નીકળ્યાં; બે વાગે સભા થઈ. અને સભા થતાં શુ થયું તે તો ગાંધીજી ગયા અંકમાં ચોતે જ કહી શક્યા છે. ત્યાંના ધર્મ-સંકટની વાત કરી છે તે વિસ્તારથી જોઈતી નથી.

બાર્શી

અહમદનગરથી નીકળી ચોલાપુર છાંમાં આવ્યા. બાર્શીમાં રા. યશવંતપ્રસાદ દેસાઈને ત્યાં મુકામ હતો. એઓ એક વલુવોડાંતવાની મીઠ ચલાવતા હોઈ ખાલીના પ્રચારમાં બારે રસ લેતા હતા, અને આર્થિક રીતે ખાલી જ કદારેકતાં છે એમ ચોક્કસ માનતા હતા. એમણે તો મીઠના મનુદેશ મટિ રેડીયા રાખેલા છે. તેમની મીઠના ચોગ્રાનમાં અનેક રેડીયા ચાલે છે અને તેની ખાલી નીકળે છે. આ મનુદેશ અને મીઠના મોદદેશને મળીને ગાંધીજીને મટિ એક ચેલી તથા રાખી હતી જ. આ રેડી ૧૯૦૦ રૂપિયાની હતી. સારેકું બાકીનું ઉપરાણું મટિ નેરવું હતું.

સાંજે બાર્શીમાં સભા થઈ. ત્યાંના રા. સુભાષે ત્યાં રહેલું કાચું વર્ણવવા ઉભા થયા અને સાનનિતે, કાંક અધિગાન સાથે કહેવા લાગ્યા કે અમારો બાર્શી તાલુકો કૃતજ્ઞ થઈ શક્યો છે, કારણ તેણે અહિં કારભાર ૧૨૦૦ રૂપિયા તો દબે લગભગ થઈ જવા આવ્યા છે. ૨૫ જેટલા તો રેડીયા વાગે છે; અને તેના સ્તરમાંથી ખાલી થાય છે, એટલું જ નહિ પણ

તે વધુાય પણ છે અને પૂના ગેમાવા નય છે । આ 'હતૃત્યતા' ની આધીઅએ પોતાના સાપણમાં કીક ખબર લીધી. આપું સાપણ બહુ મદતવનું છે, અને પ્રાન્તના દરેક કાર્યકર્તાને વિચારવા જેવું છે.

ઉલટો હિસાબ

“આપણા સાપણે આનન્દથી કહ્યું કે ખાર્યાં અહીં ખુશીથી પોતાનું કામ કરી લેશે. હું બાહ્ય સુલાખેના હિસાબને ધન્યવાદ નથી દઈ શકતો. પ્રત્યેક અહીં, તાલુકા, ફરકા આવા ઉલટો હિસાબ કરવા માટે તો તો હિન્દુસ્તાનના દરેક બંધુ કીક બે પૈસાં લેજે પણ હિસાબ પતે । પણ એ ત્રીસ કરોડમાંથી ત્રણ કરોડ તો એવા છે કે જેને પૂરું એક દોળનું ખાવાનું પણ નથી મળવું. એવા ત્રણ કોટિની પાસેથી કોણ બબ્બે પૈસા લેશે ? હિન્દુસ્તાનના અખંડો પાસેથી કોણ બબ્બે પૈસા લેશે ? મુંબઈવાળો દહે કે અમારા હિસ્સો પૂરો થયો, અને તેમ કહીને બેસી નય તો કહી આપણે આપણું કાર્ય કરી શકવાના નથી. આવા હિસાબ ઊઠયે જ હરકો છે. પ્રત્યેક સીપુરે સમજવું નેહયે કે એક કરોડ રૂપિયા હિન્દુસ્તાનમાં બેગા કરવા માટે દરેક પોતે કેટલા કાઠવા નેહયે. હું તો એ પૂછું છું કે તમારા અહવાના લોકોની સજ્જિ કેટલી છે ? તિલક મહારાજના અવતરે પછયે બીયે તેમાંથી કાંઈક તો બાધ લઈયે. તેમણે એવા વિચાર કર્યો ખરો કે નેહયું દરેક હિન્દી આપે તેટલું જ હું પણ દેશને આપીને બેસી રહું ? તેમણે તો તેમનું સર્વસ્વ આપ્યું. હું તમને પૂછું છું કે સર્વસ્વ આપનાર કેટલા રહ્યા છે ? પણ સર્વસ્વ તો ઘેર ગયું. તમે નેહયું આપી શકો છો. તેટલુંયે આપી શક્યા ? પરમેશ્વર કાઠની પાસે સજ્જિ હપરાંત નથી માગતો. સજ્જિ પ્રમાણે ન આપે તો તે પોતાના દેશને, ગામને દોહી છે. તમે તમારા ડ્રોટી ન યાઓ. તમે તમને ઉતરો તહિ એમ હું ઈચ્છું છું. આપણે એક બાંદે સહતનતની સામે લડવાનું રહ્યું છે. આપણને એણે ઉતર્યા; આપણને કોગી લીધો; આપણને એણે પેટે ચલાવ્યા. એ સહતનતને આપણે દગાથી કે રોતાનિયતથી ન મિટાવી શકીયે. દગાબાળો કપાય ખાનદાની છે; રોતાનિયતનો કપાય ખુદાની સજ્જિ છે. તમે તમારા હૃદયને ન કોસલાવશો. તમે તિલક મહારાજની સ્મૃતિને કાયમ રાખવા માગતા હો તો તેમની સંવત્સરી કરી આવે તે મહેલાં તમારો જન્મસિદ્ધ દહ છે તે આજે તમને જે સાક્ષ બતાવ્યું છે તે પ્રમાણે ગમતરી કરીને સિદ્ધ કરી આપશો.

રેડીયા નંબર-૨૫; અને ખાદી સુભાષ નય !

૨૫ રેડીયા છે અને ખાદી તો મુંબઈ પૂના નય છે એમ તમે કહ્યું ત્યારે મારું હૃદય રચવા તારું અટકીયો ખાદી બહાર નય તેનો અર્થ તો એ છે કે તમને બીજું કાપડ નેહયે એટલે ખાદી તમે અટકી વાપરી ન શકો, અને બહાર ગઈકો છો. તમારું સ્વદેશી તો એ છે કે તમે તમારું નેહી હો મુખત્રિય વિચાર જ ન કરો. મારું સ્વદેશીભિમાન દહે છે કે હું પ્રથમ મારે ધા, પછી સહેર, પછી પ્રાન્ત સ્વતંત્ર પનાવું. હું તમને કહેવા માગું છું કે ૨૫ રેડીયાથી તમે મારે સહતનતની રમ્પે મુલાબતો નથી કરી શકવાતા. આપણે મહાસમાને માનતા હોઈયે તો સ્વદેશીત્વ બરાબર રખવું લેવું નેહયે. વધીયોએ વધીલાત ન ઊઠી એવું

મને દર્દ છે; પણ વકીલો નિર્ભય કે ધાર્મિક અને સેલ્લાથી કંઈ આખો દેશ નિર્ભય ને ધાર્મિક ન બને; અને સારા સારા વકીલોએ તો લોભ આપ્યા અને ખાતદાની બતાવી છે. બીજા વકીલોને અશક્તિથી ચર્ચા છે, કુટુંબનિર્વાહનો જીમને ભય છે, તેઓ પણ ભવિષ્યમાં નીકળશે પણ સ્વદેશી માટે તો એમ જ છે કે દેશ જ્યાં સુધી એ ચલણ ન કરે ત્યાં સુધી પરદેશી કાપડ આવડું બાંધે નથી થવાનું. હું મારા દિવસે છેતરી નથી શકતો. હિન્દીઓને હું જેટલો મળું હું તેટલો બીજા કોઈને નહિ મળતો હોઈ. પણ ૩૦ દેશિને મારો અવાજ હજી નથી પહોંચ્યો મીલનું કાપડ તો ગંદીજ માટે છે, જેમને મારો અવાજ નથી પહોંચી શકતો. તે ગરીબને માટે જ રહેશે તો જ નીજના માલીકો ખાતદાન થશે અને મારો અવાજ ન પહોંચે તેને માટે તો બીજા ઉપાય નથી, જિવાય કે તેઓ ચાલી કાપડ કાઢે અને તે વાપરે, એમાં દ્રવ્ય, યજ્ઞ કે હોશિયારીની જરૂર નથી એને માટે દિલ્લી લાગણીની જરૂર છે

૨૫ રેંટલુદીથી આપણો શુક્રવાર કેમ વળે ?

મો મહમદઅલીએ કહ્યું છે કે રેંટીયા વેચીને આપણે શુભામીનો ખર્ચો નાખ્યો એ શુભામી ઇલાવવા માગતા હો તો રેંટીયા લો. ચરખા વિના હિન્દુસ્તાનના આત્માવાર, દારિદ્ર્ય ગાડવા અસાધ્ય છે. આથી તમને કહ્યું છે કે તમે ખોડું મિથ્યાભિમાન ન લો કે ૨૫ રેંટલુદીથી આપણો શુક્રવાર વળી ગયા. હું તો અહીં મળે ખાલી પહેરતા નથી જોતો ખાલીની ટોપી જ પહેરીને ૫૦ કરોડનો વેપાર નથી બાંધે કરી શકતો તમારે ખાલીનો બોલો ઉપાડવો જ પડશે !

આપણા ધરડાઓ બારીક પહેરતાં સરમાતા

તમારે બારીક ટાપું લેઈડ હોય તો તમે તમારી સ્ત્રી, છોકરા, છોકરીને બારીક કાંતતાં રાખવો. ૩૦ વર્ષ ઉપર તો આપણા ધરડાઓ બારીક કાપડ પહેરતાં સરમાતા મારી માતાનું ચરિત્ર સ્મરણ મને હજી છે. તે તો ચોતાની વડુ માટે બારીક હુમડાં રાખતી; પોને પહેરતાં તો તે સરમાતી. તમે હિન્દની પ્રાચીન સાદાઈ ચલણ ન કરો તો હિન્દુસ્તાનની બારીક મલમલનો ઉદાર ન કરી શકો તમે ૪૨૦૦ સભાસદ દાખલ કરીને જન્તોય ચાની લેશે તો બિહારનાં મુખ્યાલ્યને કોણ દાખલ કરશે ? તમે ૧૦૦૦૦ ની વસ્તીમાંથી ૫૦ હજાર જ્યારે એમાં કરો ત્યારે કામ થવાની આરા સદેવો. કલકા દિસાળ છોડીને સીધા દિસાળ કરો "

આટલો આ મદદરવા બાપણને એ અંશ આપી દીધો. બીજા વિષયો વિશે તેઓ ક્યારેક તે સમજ નથી લીધો. હું જાણું છું અને જાણું છું આપણે આવી જાણું છું કે સમજાયું ચું નહીં એ અધીરાઈ ગાધીજીની અહીં દેખાય છે તે તેમના બાપ પ્રાન્તિક પરિવહન અમત્યતા બાપણમાં વધારે ખૂબે જીવી રીતે જોયો એ અધીરાઈને દેશ શું જવાબ નહિ આપે ?

મહાદેવ ઉચિત્કાર દેશાઈ

ગુજરાતની ફરજ

કોઇ પણ કામનો આરંભ ન કરવો એ પ્રથમ મુદ્દિલક્ષણ છે, પણ જો આરંભ કર્યો તો તેને પારુ હિતારવું ખુબ આવશ્યક છે. ગુજરાત પરિષદે નર્મદાના પવિત્ર તટ પર નિશ્ચય કર્યો કે ગુજરાતે આ માસની ૪ આખરે દસ લાખ રૂપિયા તિલક સ્વરાજ શાળાને સારૂ એકઠા કરવા, ત્રણ લાખ સ્નાતકો અને એક લાખ રેંટીયા આપવા પરિષદને આટલા કાર્યને વિશે વિશ્વાસ ન હતો તો પરિષદ તે દરાવતો ઇનકાર કરી શકતી હતી. તેને બદલે પરિષદે તેને વધાવી લીધો પરિષદ એટલે ગુજરાત દાદીવાવાડગી આવેલા સભ્યો. તેઓએ મુરદાપૂર્વક પ્રતિજ્ઞા કરી કે જૂન માસની વીસમી તારીખ પહેલાં ઉપલાં ત્રણ કાર્યો પૂરા કરવાં. એ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન ન થાય તો આપણે સ્વરાજનું સારૂ લગભગ નાલાયક કરીએ ને ગુજરાતની મારફતે સ્વરાજ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો એ મુરકેલ થઇ પડે. મેં પરિષદમાં કહ્યું તે હું માનું છું. એટલે કે જો હિન્દુસ્તાનનો એક પણ પ્રાન્ત સંપૂર્ણ અસહકાર કરવાને સારૂ તૈયાર થાય તો સ્વરાજ મળે. આ પ્રવૃત્તિનો ગુણ ૪ ઠાટખૂણાના જેવો છે. જેમ એક ચોરસ આકૃતિમાં એક ઠાટખૂણો હોય તો બીજા પણ ત્રણ ઠાટખૂણા ૪ હોય. તેમ જ ને એક પ્રાન્ત તૈયાર થઇ જાય તો બીજા તૈયાર ૪ હોય. વાત કેવળ બહુ ભાગવાની છે. વાઘ મનાતા કોઇ પ્રાણીને જો પાંચ સાત તેને ઓળખી ગયા હોય તે તેનો ડર ઘોડી તેની સામે જોઇ દે તો બીજા તો તેમ કરતા ઘરત થઇ જાય. એકનો અનુભવ બીજાને જ્ઞાન આપવાને જસ છે. તેવું જ સ્વરાજનું છે. એક મોટા સમુદાયે પોતાની શક્તિ બતાવવાની રહી.

પણ જો ગુજરાત કક્ષો ૪ કુંટી ન રહે તો છેલ્લા ધોરણની, પરીક્ષા કઇ રીતે પસાઇ કરે? પરિષદે મુદરર કહેલો કમ એ તો કક્ષાની પરીક્ષા છે. એવી પ્રાથમિક પરીક્ષામાં આપણે પાર ન ઉતરીએ તો આપણને ૪ આપણે વિશે અશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થવાની.

આ લેખ જલાર પડશે ત્યારે લગભગ અરબી માસ ગયો હશે. જો આપણે પરિષદની પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવી હોય તો દરેક પોતાનું કાર્ય સમજી બોલે-કાવી લેવો જોઇએ. વધુ માણસો યથાશક્તિ આપે તો આપણે પાર ઉતરીએ અથવા થોડા અશક્તિયા થઇ સર્વસ્વ આપે તેણે પૂરું થાય.

સૌ પોતાની ધન બળવશે તો આપણે વગરમુકેલીએ આપણું કામ પૂરું કરશું.

ગુજરાતનો યથાશક્તિ કાળો દસ લાખ ન હોય. ગુજરાતે આજ લગી જાહેર પ્રવૃત્તિ-
ઓમાં આપવા દબ્બધું નથી તેથી આપું નથી. મુંબઈ ઉપર નગર રાખી છે તેથી ગુજરાતને
પોતાનો વિશ્વાસ નથી, વીરમગામ કેમ બાર હજાર આપી સન્તોષ માને ? વઢવાણ
કેમ છ' સાત હજાર જ આપીને સન્તોષ માને ? આ બધી રકમો આપણી જાહેર કામોની
અખિલાઈની નિશાની છે. છતાં એવેણે સમય હતો કે જ્યારે વઢવાણ કે વીરમગામમાં
એટલા પૈસા પણ થવા મુશ્કેલ હતા. વીરમગામ તથા વઢવાણમાં આટલું મળ્યું તો
વધારે પણ મળે ને જેમ ત્યાં મળે તેમ બીજે મળે. દરેક મોટા શહેરે પોતાની
શક્તિનું માપ લઈને પોતાનો કાળો ઉધરાવી લેવો. જે ધોરણ મેં મિત્રવર્ગની સલાહ
લઈને જાહેર કર્યું છે તે તો લાગુ પાડી જ દેવું જોઈએ. પમારદાર કાઠ પોતાના
માસિક પગારના દસ ટકાથી ઓછું ન જ આપે. મોટા પગાર મેળવનાર પોતાની મેળે
વધારે આપી નાના પગારદારને ઢાકે. વેપારી, વકીલ, દાકતર વગેરે પોતાની કમાણીના
બારમા ભાગથી ઓછું ન જ આપે; છતાં પ્રથમ પંક્તિના વકીલદાકતરને સારૂ આંક
કેવો ? જે વકીલ વરસે દહાડે રૂ. ૬૦૦૦૦ કમાતો હોય તે શું માત્ર પાંચ હજાર
આપીને સન્તોષ પામે ? શી. દાસ પોતાની કમાણીનો અર્ધો ભાગ જાહેર કામમાં
ખર્ચતા પાછું વાળી ન જોતા. જ્યારે વકીલને ધંધો હોયવાની વાત આવી ત્યારે
તેમણે પોતાની કમાણીનો અર્ધ ભાગ ખુશીથી આપવાની સૂચના કરી હતી. એટલે
એવા વકીલ પોને ખુબ આપી પોતાના બીજા મનથી નયણા બાદજોને ઢાકે. મિલકત-
વાળો, જ્યાંજ ઉપર જ નબનાર પોતાની મિલકત ઉપર અઢી ટકા આપે તેમાં શી
નવાઈ ? જેની પાસે એક લાખ રૂપિયાના મકાન છે તે માણસ અઢી હજાર રૂપિયા
આપે તેમાં દંધ વધારે કરે ? સેંદેડે અઢી રૂપિયા આપવા એ તો વધારેમાં વધારે
જ માસનું જ્યાં થયું. ઘણા તો સો રૂપિયાની મિલકતનું બાકું કે જ્યાં વર્ષના
પાંચ ટકા નહિ પણ બાર ટકા પાડે છે. તેને સારૂ તો અઢી રૂપિયા તે અઢી માસનું
જ જ્યાં થયું. આમ વિચાર કરતાં ગુજરાતનાં શહેરોમાંથી આપણે રહેને દસ
લાખ રૂપિયા ત્રીસમી જૂન પહેલાં બેળા કરી રાકીએ છીએ. શક્તિ, કામ ન
કાર્યદક્ષતાની ત્રિવેણી મળે તો અતિ પ્રયાસ વિના ગુજરાત જરૂર પોતાની પ્રતિમા
પૂરી કરે. ક્ષેત્ર ગુજરાતને સહાય કરે.

૬ ખાણ પછીનું ભાષણ

વાઇસરોય સાહેબે મિ ઝરીના ભાષણને ખાણ પછીનું કંત્રીય કાર્ય એ જ વર્ણન દેવાય વાઇસરોય સાહેબના પોતાના 'ભાષણને નેટલુ જ સાચુ પડે છે અગાઉના દિનઓમાં, હું મેન્શન હાઉસમાં વખનોવખત અપાનાગ જુદા જુદા વડા પ્રધાનોના ઐતિહાસિક દહેવાતા ભાષણોનો દષ્ટક સૂક્ષ્મ અભ્યાસી હતો એ ભાષણો ઉપર સને હમેશા કૃત્રિમતાનું આચરણ જણાતું ના વાઇસરોયનું ભાષણ હું કાળજીપૂર્વક વાંચી ગયો મારે હું ખની સાથે કહેવું પડે છે કે એમાં પણ હું ઉપર કહી તેવી જ કૃત્રિમતાની ગંધ અનુભવુ છું વાઇસરોય સાહેબે ઇરાદાપૂર્વક એને આપો કૃત્રિમ રંગ ચડાવ્યો એમ હું નથી દેહો એમ તો હલકુ આગુરુ હિન્દુસ્તાનને દષ્ટક સાચો દસદાર સન્દેશો આપવાને તેમજો કાળજીપૂર્વક પ્રયત્ન કર્યો હોય એવા સ્પષ્ટ ચિહ્નો એ ભાષણમાં મોજૂદ છે છતાં સગવાળે તેવો દર્શો સન્દેશો હિન્દી પ્રજાને આપવાના કાર્યમાં મારા નમ્ર અભિપ્રાય મુજબ તેઓ સાહેબ નિષ્ણ નીવડ્યા છે આને માટે વાઇસરોયના હોદ્દાને ઓ મ્યાનાવિક ખની રહેલી અનેક મર્યાદાઓ જવામદાર છે એ પણ સાચુ છે કાખના તરીકે સ્થિતિ સત્તામાં જૂલને અવગણ જ નથી એ હમેશનો દાવો પોતાના ભાષણમાં તેઓ પોતે પણ કરી લેતા ખયાલો નહિ

આ દેશમાં જાતીય અસમાનતા એટલે કે કાગોરાની મોટપનાપના બેદનું નામનિશાન સરખુ ન જ હોય શકે અને ન હોય જોધ્યે એ વાનને તો એમણે અધ્યાધિત સિદ્ધાન્ત રૂપે, 'ચકાના ઇલાખની માવ મદારની' તરીકે જ ગણાવી 'હું તેઓ નામદારને નમ્રપણે કહેવાની ગમ લઈ છું કે આજના હિન્દીના માટે આતા જોટલી હડકડતી યોગી અને મનાવગી વાત બીજી એકે નથી કારણ તેઓ જાતિ અનુભવ—પછી તે પોતે ગમે તેવડા મોટા દરજ્જાનો હિન્દી કેમ ન હોય—એ ક્ષણને કેંગલેકમને જૂઠો પડે છે દરમિયાન સામાન્ય અમેજની સામુ જુઓ પોતાની જાતિની વડકાના ખ્યાલ પાછળ તેને થેનો બેરો એ ખ્યાલ આજે એનો લગભગ ધર્મ બધ પડ્યો છે વજ્જ તે પોતાના આ ખ્યાલને કાઢવાની પણ કરી જ જરૂર એવો નથી જેમ કમાહોતમાં તેમ આ દેશમાં પણ એ ખ્યાલ ઉપર ને પગથે તમારા ઉપર લશાય છે કાવદપોષીમાં પણ એ મોજૂદ છે વાઇસરોય સાહેબના ભાષણમાં આજનાને જાતજાતની અનેક જૂલો માટે ખુદા દિલનો એકગંગ અને તેને પગિયારો

‘જનમ્યા ત્યાંથી સવાર’ ગણી નવે ચોપડે નવા પાનાથી રૂઝઆત કરવાની નિખાલસતા સાંપડતી નથી.

આમ ‘શ્રિદિશ રાજ્યતન્ત્રના પાયાના સિદ્ધાન્તો’ ઉપરનું વાઘસરાય સાહેબનું વાર્તિક મારા નત્ર અભિપ્રાય મુજબ બસરૂં નીવડયું છે. પણ એઓ નામદારે અલી બિરાદરોને વિષે કરેલો ઉલ્લેખ તો મને ધાસ્તી છે કે વળી એથીયે વધુ બેહદો બન્યો છે. હું જોઉં છું કે આ બાબતોને વિષે બોલવામાં વાઘસરાય સાહેબે અસાધારણ ખખરદારી રાખી છે. કશી જ લાગણી ન દુખવવા એમણે ખૂબ પ્રયાસ કર્યો છે. પણ ખરૂં જોતાં એમાં લાગણી દુખવવા ન દુખવવાનો કયાંય સત્તાલ જ નહોતો. અલી બિરાદરો જે કંઈ બાબતમાં ચાતર્યા હોય અગર તેમણે બૂલ કરી હોય તે બાબતમાં તેમનો મુલાજો રાખવાની કશીયે જરૂર નહોતી. અલી બિરાદરોએ બહાર પાડેલો ખુલાસો મારી સલાહને તેમણે માન્ય રાખ્યાથી જ બહાર પડ્યો છે. એમાં મિત્રોને ઉદ્દેશોને મારી માગવામાં આવેલી છે, સરકારને ઉદ્દેશોને નહિ. સરકાર પકડે કે કામ ચલાવે તેનાથી બચવા ખાતર નહિ પણ પોતાના અંતરના તેમજ મિત્રોના અવાજની જોડે પોતાનો રાગ જળવવાને સાર માંગેલી છે. આમ હોવાથી તેઓ ‘પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળશે ત્યાં સુધી તેમના ઉપર સરકાર કામ નહિ ચલાવે’ એવી ખાતરી આપવા નીકળતું એ ખાંખડ નહિ તો નાહકનો વાણીક્ષ્ય છે. ના. લૉર્ડ રીડિંગની સરકાર અલી બિરાદરો ઉપર ચાહે ત્યારે કામ ચલાવવાને મોટાણી છે.

અસહકારની આ લડતમાં છૂપી કે ઉઘાડી કોઈ પણ નમૂનાની ચાલાકીને કે રાજદ્વારી દાવપેચને સ્થાન જ નથી. અસહકારમાં એક જ ચાલાકીને અવકાશ છે અને તે સત્યબાપણ, સત્યનો આગ્રહ અને સત્યનું જ અતુકરણ—પછી તેને સાર ચાહે તેટલો ભોગ ભરૂં આપવો પડે. વાઘસરાય સાહેબે મને અલી બિરાદરોનાં બાપણો બતાવ્યાં. મેં જોયું કે એમાંના કેટલાક યદરા ઘટતા અર્થમાં વાંચી શકાતા નહોતા. તેમાંથી પુનામરણીને ઉત્તેજન મળી શકે એવા અર્થ કાઢી શકાય એમ હતું. અને તરત જ લામું કે સરકાર કામ ચલાવવા તૈયાર હોય કે ન હોય, તોપણ મારો ધર્મ અલી બિરાદરોને શી સલાહ આપવાનો હતો એ તો સ્પષ્ટ હતું. મેં તે આપી અને અલી બિરાદરોએ તે માની. વાઘસરાય સાહેબને સુચવાની રજા લઉં છું કે જો તે નામદાર અસહકારીઓને નિઃશસ્ત્ર કરી મુકવા ખાતર હોય તો સર્વ પ્રકારની રાજદ્વારી ચાલાકી છોડી દઈ, સાવ નિખાલસ શક્તિ અખચાર

કરી એ જ તેમને માટે એક માત્ર ધોરી માર્ગ છે. અસહકારીઓ આથી કે રક્ષણની શોધમાં નથી; તેમને તેની જરૂર પણ નથી. અને વાઈસરાય સાહેબ પણ અધિકારીવર્ગના ગુન્હાઓને ઠાંકવાનો પ્રયત્ન ન કરે એવી સામી આશા હું તેમની પાસેથી રાખું.

હકીકત એ છે કે શું આજના હિન્દુસ્તાનમાં કે શું આવતી દાયકે ઘડાઈ તૈયાર થનારા હિન્દુસ્તાનમાં—અધિકારનો દોર ચલાવનારા વર્ગને સાડા હવે સ્થાન રહ્યું નથી. તેથી વાઈસરાય સાહેબ પણ જો તેઓ પોતાની 'એવા ઇન્સાફના પાયા ઉપર ચાલેલું જે રાજ્ય અહીં ચલાવવાનો અમારો (અંગ્રેજોનો) ધરાદો છે તેને હિન્દીઓ પૂરા દિલથી ઝીંકી લેશે' એ માન્યતાને વળગી રહેશે તો તેમને તરત જ પોતાની બૂલ જડી આવશે. હું અવિશ્વ વરતું છું કે હિન્દના બાવિ ચક્ષુતરમાં હવે અંગ્રેજોના હેતુઓ શું છે અને તેઓ શું ધરાદો રાખે છે તેને હિંસાત્મક વર્તન નહિ મળે; હિન્દીઓ પોતે શું ધરાદો રાખે છે તેના જ હિસાબ ગણાશે. પોતાનો કારબાર ગમે તે રીતે પણ જાતે ચલાવવાનો તેઓ વધુ અને વધુ આગ્રહ-મર્યો દાવો કરી જ રહ્યા છે. ગમે તેટલું સુન્દર સુરાખ્ય પણ સ્વરાજ્યની ગરજ સારી થકે નહિ એ તેઓ હવે જાણતા થવા લાગ્યા છે.

આમ ધારની વાઈસરાય સાહેબના ઈશ્તિદાઓને વિશે નથી; તેમનો ધરાદો તો શુભ છે એવો મારો વિશ્વાસ છે. ધારતી તેઓ નામદાર જે ધ્યેયને માટે કામ કરી રહ્યા છે તે ધ્યેયને જ વિશે છે. તેઓ અવિશ્વના કોઈ એક અયોક્ષક કાળે હિન્દને માટે હિન્દુત્વના બાવિ જોઈ રહ્યા છે, ત્યારે બધા હિન્દીઓ નહિ તો બોલામાં બોલું અસહકારીઓ તો એકેએક એમ જ મોનનારા છે કે હિન્દનું બારે હિન્દનું અવિશ્વ અત્યારે આ ધડીએ પણ ચાલુ રાજ્યતન્ત્રને હાથે છિન્નભિન્ન થઈ રહ્યું છે. કારણ એ રાજ્યતન્ત્ર જ પ્રબળ સદાને માટે નહિ તોપણ કાળના કાળ સુધી ગુલામીમાં રૂબેલી રાખવાની ખાસ કુચીઓ સુધે હેતુપૂર્વક તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે. કેટલીકવાર એ દૃષ્ટિ વચ્ચેનું અન્તર જ તેના આદર્શને પણ એકબીજાથી જુદા પાડી દે છે. તેમ ત્યારે કોઈ વ્યક્તિ હિન્દને માટે દૂરના અવિશ્વને સાડા સ્વતન્ત્રતાના આદર્શને કબૂલ રાખી હાલને માટે 'સગીરની દયામાં સન્તોષ માનવાની' હિમાયત કરે ત્યારે હું કહું કે હિન્દી પ્રબળ આદર્શથી એ આદર્શ સાવ જુદો છે. સ્વરાજ એ તો લોકમાન્ય કહેતા તેમ હિન્દુસ્તાનનો ગળથુથીનો હક હોવો

જોઈયે. એ હકના ભોગવટાથી આટઆટલા કાળથી એને વંચિત રાખવામાં આવ્યું છે. હિન્દી પ્રજામાં આજે અધીરાઈ જોવામાં આવે એમાં નવાઈ શી ?

આટલી ચર્ચા પછી કદાચ વાઢિરાય સાહેબને તેમજ વાંચેલા અને સાંભળેલા સિદ્ધાન્તની ચર્ચાતા વધુ સારી રીતે સમજાશે કે કઈના પ્રાયશ્ચિતરૂપે આજે સરકાર તરફથી લેવામાં આવનાર હકોષ્ઠ પગલાને વિષે ન્યાં સુધી તે પગલું પ્રાયશ્ચિત્તનું માપ પૂરું ભરી દાદવામાં જોઈ પડશે ત્યાં સુધી તે ગમે તેવું નિખાલસ દેખાતું હશે અને કેટલાકનું તેથી સમાધાન પણ ચાલુ તેવું હશે, તોપણ જોઈમાં જોઈ અસહકારીઓને તો તેના મૂળમાં રહેલી દાનતની શુદ્ધતા વિષે શકે જ રહેવાનો, તેઓ તો એવા પ્રયત્નમાં હિન્દને શુભામીની યાતનાઓમાં રાખવાની મુદત બની શકે તેટલી લાંબાવવાનો હેતુ જ જોશે. હિન્દુસ્તાનમાં અંગ્રેજી રાજ્યને આજે કલંક લાગ્યું છે. જલિયાવાલાના નિર્દોષ શહીદોનાં શુન અને હસ્લામના દ્રોહના તેને ડાઘ લાગ્યા છે. અને જેમ ચોક્કસ દૂધ પણ ઝેરવાળા કોટારમાં પડતાં હરકોષ્ઠ વિચારશાળી માણસ તેને ઝેર જ કહે તેમ બ્રિટિશ સરકારના પણ એકેએક કૃત્ય સામું હિન્દુસ્તાનમાં આજે તેની (ઈશ્વરની) અત્યારની ઈજ્જતને હિસાબે જ હરકોષ્ઠ દ્વારા જોવાય એ દેખીતું છે. હિન્દુસ્તાનની અશાન્તિ એ અશાન્તિનાં મૂળ કારણો જોઈ કાઢીને તેને જ ફર ક્યાંથી અગર તો છેવટ તેનો હિલાજ ક્યાંથી જ મટી શકે એમ છે; ગમે તેવી બાંહે પણ ચાર હકો કે છોટાની મધલાજથી આજની કડવાશને ઠાંકવાનો પ્રયત્ન ક્યાંથી નહિ.

§ કાયુલનો હાઉ !

૩

બાલુ બિપિનચન્દ્ર પાલ જેવા રાષ્ટ્ર દેશમહત્તને પણ મતલબી લોકોએ હલુ કરેલું અધ્યાન હાઉ વળ્યું છે એ જાણી મારી પેટે જ અનેક લોકો આશ્ચર્ય પામશે. પાલજીયું સંપૂર્ણ સ્વરાજના માનનારા છે, અને હું પાલજીયુંને જાણવાની રજા લઉં છું કે એ સ્વરાજ ન્યાં સુધી આપણે આપણામાંથી આ નાદારી અને નિરાધાર-પણાની બાવનાને કાયમને તટ દફનાવીશું નહિ ત્યાં સુધી આપણે હાથે રચપણું અનંભવિત છે. સ્વરાજનો અર્થ જ એ છે કે અધ્યાન અગર તો આપણા દેશમાં હિન્દુ યનાના ખીમ કોમ પણ બંધને પહેંગી વળવાની આપણી તૈયારી. અસહકારની

આખી યોજના જ બીજાઓની શુદ્ધબુદ્ધિમાં આપણા પોતાના જેવો જ વિશ્વાસ રાખવાના અને એવા વિશ્વાસને સાર તેઓ અપાત્ર છે એવું જો તેઓ સિદ્ધ કરી આપે તો તેમની કુટિલતાને શુદ્ધ આપભોગ દ્વારા જ હંસાવવાની જાતે તૈયારી કરવાના સિદ્ધાન્ત ઉપર ખડી થયેલી છે. ખુદ ગિપિનબાબુએ પોતે 'અલાહાબાદમાં હિન્દુમુસ્લીમ પરિષદ' બેળાએ ડૉ. સપ્તને જવાબ આપતાં જે ગ્રંથો કહ્યા હતા તેની હું તેમને યાદ આપું ? તેમણે જાતે કહેલું કે 'જે એકતા, દક્ષતા અને સદનયક્રિયાને બળે ધરીને અત્યારની શુદ્ધાભીમાંથી અને બહાર પડીશું તે જ શક્તિ તેવી જાતના બીજા, બધા જ ભયની સામે બાથ બીડવાનું બળ અમારામાં મુક્યા વગર કેમ રહેશે ?'

જે સાર્વભૌમ ઇસ્લામ પંચના આગમનની આસંધાથી પાલખાણુ રડકી ઉઠ્યા છે તેમા જેટલે દરજ્જે દુનિયામાં બધાં મુસલમાન રાજ્યોના સંગઠનની ભાવના ગ્રહેલી છે તેટલે દરજ્જે તેમારે હિસાબે એ એક પ્રથમ સાધારણ સિદ્ધાન્ત જ છે. અવગત, એવું સંગઠન દુનિયાને નીચોવવાના અગર તો જોરજુલમથી દુનિયાને ઇસ્લામની અનુયાયી બનાવવાના હેતુથી થાય તો એ સિદ્ધાન્ત ભયપ્રદ ખરો. પણ મારી ઓળખાણમાંના એક પણ દરેક મુસલમાનને આ સિદ્ધાન્તને એવા અર્થમાં લેતો મેં મારી આટલી જાંઘળીમા જોયો નથી. દુનિયા પશુબળના સામ્રાજ્યથી ચાલી છે.

પાલખાણુને હું ખાતરી આપું છું કે હું લોકોની કેઈ પણ ભાવનાઓ જોડે રમત નથી કરી ચક્રતો. ખૂરી ભાવનાઓથી બાગવા તરફ અને સારીને હરપ્રયત્ને વળગી રહેવા તરફ જ હમેશાં માઈ વલણુ રહે છે. હું માનતો જ નથી કે વિચારી મુસલમાનો અધ્યાત્મ સત્તાને ત્રિચારી હિન્દુઓના કરતા કેમ પણ રીતે વધુ આવકાર આપે. 'કાબુલનો હાઉ' વાળા મારા અગાઉના લેખમા મારા એક સાથીનું વલણુ બગમર શું હતું અને એ કેટલું ચોક્કસ હતું તે સિદ્ધ કરવાના અને સ્વાર્થાં લોકોને ખુશોથી કશી ઉડવાની સામે હિન્દુસ્તાનને ચેતવવાનો જ મારો પ્રયત્ન હતો.

અરધાન ચડાઈ આવે અગર તો એવી ચડાઈની ચરવા સરખી ફેલાય તો તેટલા વિચર્યા પણ મુસલમાનોની ધણી મોટી વસ્તીમાં ખુલ્લો બળવો નહિ તોપણ અંધાધુંધી તો જરૂર મચી જાય એ પાલખાણુનો ખ્યાલ મને હરગીજ દખ્ખલ નથી. ઉલટી મારી તો એવી દૃઢ માન્યતા છે કે મુસલમાનોને તો આજે એવી કશી જ ખૂર્ખાઈ કરતા પહેલાં ધણો જ વિચાર કરવો પડે એટલું એમના મજલબતી ઇજ્જતનું એમાં જોખમ રહેલું છે. મૌ. શૌકતઅલી અનેક જગ્યાએ કહે છે તેમ મુસલમાનો એવી રીતે હિંસાઅહિંસાની કચુબર કરી મુકે એટલા બોળા નથી.

પાલખાણુએ હિન્દુઓને પણ તેમના 'બધ્ધા મેટા ભાગના લોકોમાં' 'મુસલમાનો જેડે પોતાનો પણ દિસાવ સમજી લેવાની' ચિન્તાનું આરોપણ કરી ભારે અન્યાય થોં છે. હું એમને ખાતરી આપું છું કે આ બામતમાં હિન્દુઓની લાક્ષણીઓને મેંએ કેવળ અવળા અર્થમાં સમજ્યા છે. મુસલમાનો ખિલાફતના સવાલને વિષે જેટલા ચિન્તાતુર છે તેટલા જ હિન્દુઓ ગોવધના સવાલને વિષે છે; અને હિન્દુઓ ખજે છે કે તેમના મહાન મનેરચની સિદ્ધિ મુસલમાનોની પ્રીતિ સંપાદન કર્યા વગર નીજે એકે માર્ગે નથી; અને મારી ખાતરી છે કે હિન્દુઓ જ્યારે મુસલમાનોને ગાયના બચાવને ખાતર અનેક નાનીમોટી બામતો જતી કરતા જોશે ત્યારે દરેક હિન્દુ દરેક મુસલમાનના જૂતકાળના એકેએક અન્યાય ખુશીથી ગળી જશે. તેમ મુસલમાન પણ એકેએક જો જોશે કે હિન્દુઓની ખુશીથી આપેલી મદદથી જ તે ખિલામતી ધનજત ગમ્પી શકે છે તો તે પણ હિન્દુઓના અહિંમાનથી પોતાને હમેશને માટે બંધાયેલો ગણશે.

અરધાન ચડાઇ આવે તો મુસલમાનો તેમજ હિન્દુઓ તેને આવકાર આપે એ પાલખાણુના ખ્યાલનો હું સાદે ઇનકાર કરું છું. મૌ. મહમદઅલીના કાત્પનિક ઇરાદાઓની સામે આખા દેશમાં ચારેમરથી જે વિરોધ હલ્યો તે જ હરકોઇને ખતારી આપે એમ છે કે હિન્દુસ્તાનની પ્રજા એવી કરી અરધાન ચડાઇને હરગીજ સામ્પી શકે નહિ.

પણ પાલખાણુ જ્યારે કહેવા એમ છે કે અમીર ચડાઇ કરે અને તે વેળા જો આપણે સરકારને મદદ ન કરીયે તો દેશમાં કેવળ કાન્તિ જ થાય ત્યારે હું તેમને મુસલમાની રજા લઉં છું કે એમાં ખીજે રસ્તો છે જ નહિ એવું કંઈ નક્કી. જો હિન્દુસ્તાન અસહકારી જતીને એવે વખતે સરકારને મદદ નહિ કરે તો સરકાર પ્રજાની જોડે પતાવટ કરશે. એવી પતાવટ કરી લેવી અને ખિલાફત તથા પંજાબના જખમો રૂઝવવા તેના કરતાં તો હિન્દુસ્તાનને વીણું મુઢીને ચાલતા ચવું બહેતર એમ માનવા જેટલી ધિટિય પ્રજા જડ અને જોઅફલ છે એમ હું માનતો નથી. એટલું દરાવવાની યક્તિ હજુ આજે હિન્દુસ્તાનમાં નથી એ હું પૂરેપૂર્ણ સમજું છું; હું તો માત્ર પાલખાણુના ખ્યાલમાં ન આવી શકનારો એવો ખીજો એક સંભવ માત્ર મુયવું છું.

પાલખાણુને લાવાજમે તેમજ જે સીમલામાં જાહેર કરેલા વિચારો અને અમારા અગાડના વિચારો વચ્ચે વિરોધ દેખાય છે. હકીકતમાં તો અમારા જેમાંથી

એકેએ અરધાન ચડાઈની વાતને કદી જ આવકારદાયક કહી નથી, છતાં હું ખુશીથી ફરી એકવાર આ બાબતમાં માફ વલણ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં રજુ કરું છું :

૧. અરધાનો હિન્દુસ્તાન ઉપર ચડાઈ કરવા માગે છે એ વાતને હું માનતો નથી.

૨. હું માનું છું કે એવી ચડાઈ ને આવે જ તો તેને પહોંચી વળવાને સરકારની પાસે પૂરતી સામગ્રી છે.

૩. મારે એ પણ દુઃખની સાથે કબૂલ કરવું જોઈએ કે જો કદી એવી અરધાન ચડાઈ આવે જ તો આપણા એકેએક સભ્યમહારાજ આપારે સરકારને વગરશરતની મદદ આપે.

૪. હું એમ પણ માનું છું કે એક પ્રજા તરીકે આપણે હજી એટલા બધા બ્રહ્મ અને અરધાનોના હેતુઓ વિશે જ નહિ પણ હિન્દુસભ્યમાન આપસમાં પણ એકબીજાને વિશે એટલા શંકાશીલ છીએ કે એવી ચડાઈ જેવી કશી આશંક આવવાનાં ચિહ્ન જણાય તેની સાથે જ કેટલાક તો કેવળ ગભરાટના માર્યા જ સરકારની મદદે દોડી બાપ અને એ રીતે હિન્દુસ્તાનની બેડીઓ વધુ સખત કરાવવામાં હથિયાર-રૂપ બને.

૫. તાર્ત્તિક દૃષ્ટિએ તો કેઈ પરસત્તા હિન્દુસ્તાન ઉપર ચડાઈ કરે તેમાં અને ખિલાફતની ખાતર ચહીને હિન્દુસ્તાનમાની બ્રિટિશ સરકાર સામે ચડાઈ લાવે એ બે વચ્ચેનો ભેદ સમજી શકાય એમ છે. અરધાનો હિન્દુસ્તાન સરકારને કેવળ ધ્યેયપરાણી કરવા ખાતર ચડાઈ લાવે એવું હું માનતો નથી. છતાં સાથે મને એમ પણ લાગે ખરું કે જો તેઓ હિન્દુસ્તાન ઉપર ચડાઈ લાવે અને તેમાં સંજ્ઞ થાય તો હિન્દુસ્તાનમાં પોતાનું રાજ્ય સ્થાપન કરીને અહીંનાં રહી પડવાની લાલચમાંથી પણ તેઓ ભાગ્યે જ બચી રહે.

૬. આવી મારી માન્યતા છતાં જ સરકારને હું કા તો સુધારવા નહિ તો બિટાવવા મંથી રહ્યો છું તે સરકારને વગરશરતે મદદ કરવી એને હું એક અસહકારી તરીકેના મારા ધર્મથી વિરહતું કાર્ય સમજું છું.

૭. એવા પ્રસંગની ધાધલ વેળાએ મૂઢીબર અસહકારીઓના વિરોધની ઝાપ બસે ન પડેલી જણાય, પણ એવો એમનો વિરોધ પ્રજામાં જે આત્મચળનાં બીજ વેરશે તેમાંથી પ્રાણવાન અને તેજસ્વી હિન્દ હજી યશે.

૮. પોતાની ઇનજન આપીને અશ્વાનની આશતમાયી હિન્દુસ્તાન પોતાનું રક્ષણ ખરીદે તેના કરતાં તો અશ્વાનેને હાથે તેના દાળોવાટો થઈ જાય એ મારે મન બહેતર છે. જે સરકાર ખિલાશત અને પંજાબના જખમોને હણુ વહેવા દઈ રહી છે એ જ નહોતર અને પશ્ચાત્તાપકીન સરકારને હાથે હિન્દુ રક્ષણ ઇચ્છુ, એ હિન્દુસ્તાનની ઇનજનને વેચવા નીકળવા સમાન છે.

૯. છતાં બ્રિટિશ પ્રજાને વિષે મારો એવો વિશ્વાસ છે કે જે ધડીએ આપણે આપણા ધ્યેયને વિષે પૂરતું નિશ્ચયજન બતાવી આપીશું અને તેને માટે પૂરતો ભોગ આપી છૂટશું તે જ ધડીએ બ્રિટિશ પ્રજા આપણા અવાજને સંપૂર્ણ અતુલ સૂચી ઝીલી લેશે. મારો પ્રતિહાસનો અનુભવ એવો છે કે એ પ્રજા સીધા સરળ ન્યાયની વાત સામજનારી નથી. એવો શુદ્ધ ન્યાય તેની 'વહેવાર બુદ્ધિ'ને અતિ અગોચર લાગે છે. છતાં જ્યારે એ ન્યાયની પાછળ તેના અમલ દરાવતાઈ બળ સંજ્ઞ છે એમ તે દેખે છે ત્યારે તે જ ધડીએ અતુલ થઈ જવાની દૂરદેશી તેનામાં છે—પછી એ બળ પશુબળ હો કે આત્મબળ હો, એની તેને તમા નથી.

બાકી પ્રત્યેક અસહકારીનો તો ધર્મ જ છે કે તે અશ્વાનેને એકબુ' કહી દે કે ખિલાશતને તેનો લડાઈ અગાડનો દરજ્જો પાછો મેળવી આપવાની અસહકારમા પૂરતી શક્તિ છે એવો પોતાનો વિશ્વાસ છે અને તેથી હિન્દુસ્તાન તેઓની લશ્કરી મદદ કે મધ્યસ્થી બિલકુલ માગતું નથી. દરેક અસહકારી અશ્વાનેને સમજાવી દે કે હિન્દુસ્તાનને શુલાબીમાં ટકાવવા ખાતર બ્રિટિશ સરકાર જોડે કોઈ પણ જાતના વહેવારમા હતરવા હનકાર કરીને જ તેઓ હિન્દુસ્તાન તરફથી માન અને કદર પામી શકશે. દરેક અસહકારી અશ્વાનેને કહી દેશે કે હિન્દુસ્તાનના દિલમાં તેના પડોશીઓ પ્રત્યે શુદ્ધ અને નિર્ભળ બાઈચારા સિવાય બીજા દેશ જ પ્રકારની લાગણી નથી.

મસજીદો અને દરગાચો છે. મુલતાન મદમદનો રાજાને તે ત્યાંની જુમ્મા મસજીદ ભેગા બંધ રાખ્યો. જેટલા પૈસા મુસલમાન બાદશાહોએ કબરો પર ખર્ચ્યા છે તેટલા કોઇએ દુનિયામાં નહિ ખર્ચ્યા હોય. તાલમહાલ એક રત્નનિધિ હજાર ન છે.

ખીલપુરના રાજાનો 'ગોળ મુમત' જગત્પ્રસિદ્ધ ગણાય છે એમ મને કહેવામાં આવ્યું. મુમત બસે કુટ જેટલો હતો છે. મુમતની અંદર ફરતી ગેલરી છે. તે દોઢસો પુનથીએથી ચડાય છે. ગેલરીનો વ્યાસ સવાસો કુટ હશે. બન્ને છેડે ઉભેલા માણસો ઢીલાલ ભણી મ્હોં સખી કાનમાં વાત કરે તે સંભળાય છે. ખીલપુરની જુમ્મા મસજીદ પંજુ ભવ્ય છે. ત્યાં હાથે લખેલું, લેખોથી ચણવાયેલું અને ખીસામાં મુકી રાખાયેલું કુરાને શરીફ પણ જોયું..

છતાં મારે જે લખવું છે તે તો ક્યારેથી તોષોનું ને પદ્ય ગયેલા કિલ્લાઓનું. જે તોષો એક વેળા બાદશાહીની નિશાની હતી, લોકોને ડરાવતી હતી, તે તોષો આજે છર્ણ થયેલી ભેઇ ને તેની ઉપર હિન્દુમુસલમાન બાળકોને 'થેડિ' રમતાં મે' જોયાં. આસપાસનો કોટ ખંડેર થઈ ગયેલો જોયો ને મને કાલાબાની તોષો વિષે મેં લખેલું વાક્ય યાદ આવ્યું. હું માનું છું કે હિન્દુસ્તાન શાન્તિમય અસહકાર પૂરોભાવવશે તો બ્રિટિશ તોષોને કાઢ ચડશે, તે પર ધાસ હશે ને તેની ઉપર તેમજ હિન્દુસ્તાનમાં સરકારે ખાંધેલા કિલ્લાઓમાં આપણાં બાળકો જેડીદે રમશે. આ વચન ઉપર ઘણા યોગ્યે અર્થ રાખી છે; કેટલાક કલ્પા છે, કેટલાકે મારી ભાવાઈની દયા ખાધી છે; એમ છતાં મારી એ માન્યતા દિવસે દિવસે વધારે દૃઢ થતી જાય છે. ક્રિસ્ટીનો કોટ જોઈને કોઈ કહે કે યોગ્ય બાદશાહી કદી પણ વૂઠી પડે ? શું એવા વિચાર કરનારને તે બાદશાહીને સમયે લોકોએ નહિ હસી કાઢ્યા હોય ? છતાં હું માનું કે જેટલું શક્ય યોગ્ય બાદશાહીનું પદ્યું હતું તેથી વધારે શક્ય આ બાદશાહીનું પદ્યું છે લોકોના શુદ્ધ અણુજમાની સામે કોઈ બાદશાહી રજા ન રાકે, જે ખરીબે તેને જ ખોલે ખરીબડાવે. હિન્દુસ્તાનમાં ઘણા અપંગોને હું સરીઆમ રસ્તાઓમાં પડેલા જોઈ છું. તેઓને કોઈ ખરીબડાઈ નથી, કેમકે તેઓ ચોતે નિર્ભય થઈ પડ્યા હોય છે. તેમને વિશ્વાસ છે કે તેમને કોઈ કંઈ કરનાર નથી. હજારો ચાલતા માણસને તેઓની દાનજીની અગવડ જણાય છે, તોપણ તેઓ તેની બરહાસ કરી લે છે. તે જ પ્રમાણે તો આપણે એવા અપંગની જેમ નિર્ભય થઈ જઈએ તો કાલાબાની તોષો કે કિલ્લો આપણને ધુરંધરવાને બદલે તે આપણને રંખરિલ લાગશે.

નિર્દોષ ટોપી

આ લખવાં ન હું ઊપામાં ખળર વાંચું છું કે શ્રી. કોબલની કોર્ટમાં ધોના ટોપી પહેરીને ગયા તેથી તે તેમને રવારવાનો દુકમ કોર્ટે કર્યો. તેમણે ના પાડી તેથી તેમને

૩૧. ૨૦૦ ફંટ કર્ચો ને એક દલાદ બદલ મોકલ્યા. કલાક પછી વળી પાછા તેઓ તે જ નિર્દોષ ટોપી પહેરીને દાખલ થયા, તેથી તેમને વળી ઉતારવાનો દુકમ કરવામાં આવ્યો ને વળી તેમણે ધનકાર કર્યો ને વળી ૩. ૨૦૦ ફંટ થયો ! પછી માછરૂંટ બીજા માછરૂંટ. કને તેમને મોકલવાનો દુકમ કર્યો. જ્યાં આવું અંધેર ચાલી રાકે છે ત્યાં વધીયો વધીલાત કરવા તૈયાર છે! પણ વધીયો ગમે તેમ કરે; આટલું ભર્યા પછી પણ લોકો પરદેશી ટોપીને વળગી રહે તો તેના જેવી બીજી યારમ કઈ હોય ! નિર્દોષતા જ્યારે દોષ ગણવા લાગે ત્યારે સ્વરાજની નોખત ગજી સમજવી. પણ નિર્દોષતા આમ દોષ કરે ત્યારે તે લોકો નિર્દોષતાથી ડરવા લાગે તો શુદ્ધાત્મીની સાંકળનો ચળકાટ વધે. જુના જેલીઓને પોતાની બેડી સાંકે કરતાં ને તેના ચળકાટથી ખુશ થતા મેં નજરે જોયા છે. જેમ જેમ અસહકારી ઉપર જુલમ થતો જાય તેમ તેમ અસહકારને દલાવવા એ જ આપણી પાસે શુદ્ધાત્મીના બંધન તોડવાનો રસ્તો છે. બીજાપુરની બધી કોર્ટોમાં બધે સદેશ ટોપી જ ભેગામાં આવે તો માછરૂંટ કોનો ફંટ કરે ને કેમ વસુલ કરે ?

શુદ્ધરાત પરિષદ

આ પરિષદનાં સમરણ પણ મારે હુંકં જ લખવાં રહ્યાં. આ પરિષદ તે આગામી મહા-સભાની તૈયારી તરીકે ગણાવી જોઈએ. દૈવારી તરીકે એ પરિષદ કેટલુંક કામ તો બહુ સ્વતંત્ર કર્યું ગણાય.

પરિષદનો શાણમાર સાદો ને મોટોભાગે સ્વદેશી હતો. પરિષદમાં બધી જગકો ભોંય પર જ હતી. પ્રમુખ અને બીજા કેટલાક એવા ઉપર આવીએ બેસા હતા. વાવડાઓ મુખ્ય ભાગે ખાદીના હતા. સ્વરાજનો વાવડો મંડપને મોખરે ફરજી રહ્યો હતો. લોકો ઘોંધાટ નહોતા કરતા. જમ્યાની તંબી ન હતી. ભૈરાંઓને સાર મોઠવણ ધણી સારી ગણાય. સ્વાગતકારિણી સમાના પ્રમુખનું બાવણુ હુંકં ને સરસ શુદ્ધાત્મીમાં હતું. તેમણે પોતાનું બાવણુ વાંચતાં માત્ર પંદર મિનિટ લીધી. પ્રમુખનું બાવણુ પણ હુંકં, સાડું, મુદાસર ને વિનયી હતું. તેમાં જોડો વિચેક તેણું જ સીઈ હતું. દિગ્મત અર્થવા ચોર્થની સાથે તોછડાઈ, ગરમ વિરોધો વગેરે હોવાં જ જોઈએ એમ આપણે ઘણીવાર માની જઈએ છીએ. શ્રી. વલ્લભભાઈ પટેલે બતાવી આપ્યું કે શુદ્ધ જોરની સાથે તો શુદ્ધ સમ્યક્તા જ હોય. તેમનું સાધણુ વાંચતાં બરાબર ત્રીસ મિનિટ ગઈ હતી. આમ બન્ને બાવણુ હુંકં હોવાથી પ્રભનો વખત બચી ગયો, કોઈને શક ન લાગ્યો ને બે દિવસમાં ખૂબ કામ થઈ સંચુ પરિષદની યોજક સવારના ને સાંજના રાખવાની ચોજનાથી લેહી તાપમાંથી બચી ગયા. આપણામાં સવારના વહેલી સમાઓ જોવાવવાની પ્રથા, વધારે લોકપ્રિય બનાવવાની જરૂર છે. ઉનાળાના દહાડામાં તો ખુસુસ કરીને સમાઓ વહેલી સવારે જ કરવી જોઈએ.

મારા જેવા ફરદીને સાર ખુરશી રાખવામાં આવે છે. તે બદલીનેદવે આપણે પુરાણી બાજક દાખલ કરવી જોઈએ. જ્યાં બધા ભોંયપર કે જોડે બેસા હોય છે ત્યાં નૃત્યમાં એક

પુરથી જરાયે દીપતી નથી. પુરથી એ માનની નિરાની નથી એ આપણે સિદ્ધ કરી મુકવું જોઈએ એક જગ્યાએ પુરથીથી ગેરસમજ થઈ હતી. ત્યાં બે જ પુરથીઓ હતી; એક માટે સાર બોલવાની ને બીજી પ્રમુખની. હવે એક અનુષ્ઠા ગૃહસ્થ જરા સલામત થઈ થયા પછી આવ્યા. સહુ નીચે જ બેઠા તો હતો, પણ આ ગૃહસ્થને લાગ્યું કે જો તે નીચે બેસે તો ચોતાનું અપમાન થોતે જ વહેરી લીધા બરોબર થાય. હું સમજી ગયો. તેમને એમાં કશું અપમાન નહોતું એ કહીને સમજાવવું મને યોગ્ય ન લાગ્યું. મેં દુરત જ ટાળત ઉપર બેસી મારી પુરથી ખાલી કરી. જો માટે સાર જાનક જ હતો તો ઉપરની મુરકેલી ઉભી જ ન થાત. વાત નહીં છે પણ તેમાં સાર ઠીક ઠીક રહ્યો છે.

સ્વયંસેવકોએ ઠીક સેવા કરી ગણાય. બાઈ પુરાણીની તાલીમની અદ્ય ચોક્કસ જોવામાં આવતી હતી છતાં તેઓમાં હજી વધારે કાર્યદક્ષતાની આવશ્યકતા છે એમ મને લાગ્યું. તેઓમાં અવાને શાન્ત કરવાની સમજ આવી જોઈ. ટાણે વળીને ઉત્તરવાની ટેવ પણ હતી. તેઓનો બાળકો પ્રત્યેના વિનય કદાચ જોઈએ હશે. જે પ્રજા ચોતાનાં બાળકોને, ચોતાની સ્ત્રીઓને ને ચોતાના નોકરોને માન નથી આપતી તે પ્રજાની સ્વચ્છતાનારા પામે છે. સેવકોએ તો ધર્મ માનીને દુર્બળની રક્ષા કરવી જોઈએ, તેઓને માનથી બોલાવવા જોઈએ ને તેઓને યોગ્ય સગવડો કરી આપવી જોઈએ.

સ્વયંસેવકોથી તો ખાદી સિવાય બીજું કંઈ ન જ પહેરી શકાય. મરિયદમાં આવેલા ધણીખરા પ્રતિનિધિઓએ પરદેશી કપડાં પહેર્યાં હતાં. આ દરજ્જાએ હકારક હતું. હવે તે! સ્વદેશીની પ્રતિજ્ઞાને નવ માસ થઈ ગયા, છતાં પ્રતિનિધિ પણ સ્વદેશી કપડાંનો શોધ ન કરે, ખાદીના સારથી ગભરાય અથવા તેનાથી સરમાય એ તો દરીયામાં આજ લાગવા જેવું થયું. તે કોણ બુઝાવે? હું જાણું છું કે પાપડી અને ઘોડીઆં વિશે ભારેમાં ભારે મુરકેલીઓ જોવામાં આવે છે. પણ વિચારપૂર્વક એ જાને બાળતોને ફેરફાર થઈ શકે એમ છે. બીજું ઘોડીક પાંચ વારનું જોઈએ. જહું સાકારથી વાર ચાલી શકે છે. બીજું ચોપન ઘણે પનાનું જોઈએ તો જહું પીસ્તાળીસ ઘણું ચલાવી શકાય. ખાદીને રંગાવીને તેની પાપડી કસતવી એ મુરકેલીની વાત જ નથી; પણ જો તેવી પાપડીને ભાર ન હયકી શકાય તો જ્યાં સુધી પાનળી ખાદી તૈયાર ન થાય ત્યાં લગી ખાદીની ટોપીથી જ જીભડો કરવો જોઈએ.

આપણે આશ્રમી મહાસભાને સમયે ખાદી સિવાય બીજું કંઈ જ જીભડાતમાં ન દેખાડીએ એ જાણવું જોઈએ. તેમાં કોઈ જીભડાત જોશે? જીભડાતે તો ગરીબોનાં ધર જ બંધા દશે. જે માણસ એક વાર ખાદી લે છે તે જોવામાં જોઈ જણ આવના ગરીબના ધરમાં મુકે છે. આપણી બધી સક્તિ જ્યાં એક વાર ખાદીમાં રહેલી છે ત્યાં કેમ કોઈ પણ માણસ ખાદી પહેર્યા વિના રહે? ખાદીમાં કોણ સ્વદેશાભિમાન પ્રપાદ્યું છે એ તો ખાદીને સમજપૂર્વક પહેરનાર જ જાણે.

બહેનોનું બલિદાન

જ્યારે મેં પૈસાની માગણી કરી ત્યારે બહેનોએ જે દૃશ્ય બતાવ્યું તે ન ભૂલાય એવું હતું. એક પછી એક એમ બહેનોની હાર જ ચાલી. તેઓએ દાખીના અને રૂપિયાનો વરસાદ વરસાડ્યો. પુરુષોએ તે ઝીલી લીધી ને ઠીક પૈસા આપ્યા કહેવાય. આટલી હદારતા ન્હાં સ્ત્રીપુરુષોએ બતાવી ત્યાં મને એમ ખબર મળ્યા છે કે બે બહેનોએ પોતાના કંઈ દાખીના આપ્યા તેને સારૂ તેમના પતિએ તેમને ખીન્યા. દાખીનાએ સીધન છે. તેની ઉપર પુરુષને હોય અધિકાર નથી. સ્ત્રીએ દાખીનાનો ઉપયોગ સત્યાયમાં કરે તેમાં પતિએ વચમાં ન આવવું, તેમજ એવો મારો નમ્ર અભિપ્રાય છે.

પણ નેટલો સન્તોષ સ્ત્રીઓની હદારતા વિશે દત્તો તેટલો જ અસન્તોષ તેમના પોપાક વિશે મારે બહેર કર્યો જ નોંધ્યો. વિવાયતી, ભાષાની ને કાનસની સાડીએ નેટલો પ્રવેશ ગુજરાતમાં કર્યો છે તેટલો સાચો જ દિનમાં ખીને કોઈ ઠેકાણે હશે.

આ વિષય બહેનોએ વિચારવા યોગ્ય છે. દિન્દુસ્તાનને ખાતર, દિન્દુસ્તાનની ગરીબ સ્ત્રીઓની પવિત્રતાની રક્ષાને ખાતર, ગુજરાતની બહેનોએ ઇરાદાપૂર્વક ખાદીની સાડીનો ભાર ક્યારેક લે છે.

પ્રદર્શન

પરિવર્તને જાત્રે ખાદીનું, રેંડીયાનું ને રૂ પીલવાના ચરખાનું પ્રદર્શન હતું. રેંડીયામાં ખાસ નવીનતા ન હતી પણ તેમાં અનેક પ્રકારની શુક્તિઓ હતી. કોઈ મુસાફરીને સારૂ હલકા ને પેડીમાં મુકેલા બનાવેલા હતા, તો કોઈમાં સૌન્દર્ય હતું તો કોઈ મજબૂતીને સારૂ વખાણવાલાયક હતા. નેટલી કળા આનંદાલ હારીયેરા અનેક ન્હાંએ રેંડીયા પાછળ વાપરી રહ્યા છે તેટલી ખીજ કોઈ બાબતમાં નહિ વપરાતી હોય આત્માથી મદાસમા અને તેને લગતું પ્રદર્શન આપણે આદર્યો બનાવી સમીપે એથી મારી પ્રાર્થના છે.

સરખેજ ને સાણંદ

ન્યાં આગળથી કામ થયું હોય, ન્યાં ચોરાયે દિલથી કામ કરનારા હોય તેમાં ને ન્યાં અમારું કામ ન થયું હોય તેમાં કેટલો ફરક હોય છે તેનો અનુભવ સરખેજ અને સાણંદમાં થયો. સરખેજમાં એક કલાકમાં બે દબર નેટલી વસ્તીમાંથી લગભગ ૧૨૦૦ રૂપિયા રકમ ને સાણંદ ન્યાં પાંચ દબરની વસ્તી છે ને ન્યાં સરસ વેચાર છે ત્યાં માત્ર પાંચસે રૂપિયા થયા. સરખેજમાં રાષ્ટ્રીય શાળા છે. સરખેજની સભામાં અત્યંત શાન્તિ હતી, સ્ત્રીઓ અને પુરુષો સરખી સંખ્યામાં હાજર હતાં ને બંનેને સારૂ એક જ સભાથી ચાલી રહ્યું. સાણંદમાં બે નાખી સભા હતી. બંનેમાં ચોંપાટ ને અવ્યવસ્થાનો પાર ન હતો. સરખેજની સભામાં અત્યંતજેને પણ આવવાની રત્ન આવવામાં આવી હતી. તેઓનાં ૨૦ વર છે, તેમાંથી ૩૨,૩૫યાનું ઉઘરાણું સેઓએ વિલક ફંડને સારૂ થયું હતું. સાણંદમાં અત્યંતજેની નાખી કુલાહલ કરતી પડી ને ત્યાંથી સાતેક રૂપિયા મળ્યા.

આ ટીકા કરીને હું સાલ્વદના દોષો બતાવવા નથી ઈચ્છતો. 'મારી ખાતરી છે કે' જે સાલ્વદમાં થોડા આરિત્રવાન સ્વયંસેવક કામ કરે અને તેઓ થોડા સ્થાનિક ગૃહસ્થોને રસ લેતા હશે મને તો સાલ્વદ સરખેલની સાથે હજી રહે. મારી ઉમેદ છે કે સાલ્વદમાં કોઈ ને કોઈ સ્વયંસેવક પહોંચી જશે ને ત્યાં જોઈતી ભૂમિ આવશે. સાલ્વદનિવાસીઓને હું સલાહ આપું છું કે તેઓએ દરત ત્યાંનું ભહેર કાર્ય વ્યવસ્થિત કરી સાલ્વદમાં જેવી શક્તિ છે તે પ્રમાણે તેને શોભાવવી.

પરદેશને નુકસાની ?

પરદેશને નુકસાની પહોંચાડીને હિન્દુસ્તાનને લાભ પહોંચાડવાનો દોષ હું ન કરું, એ મારા લખાણને હેતુરે એક યુવક પૂછે છે કે રેંડીયાથી ને અસહકારથી ઈન્ડિયને સારે નુકસાન પહોંચશે તેનું શું ? આવા પ્રશ્નો થયાં જ કરે છે. સાવ ઝીણું કાંતનારા સવાલો સારા હોય છે, પણ જો પૂછનારા માનસિક કંતામણીને ઊંડી રેંડીયાના કંતામણીને વળગી જશે તો તેઓનાં માનસિક કોઈકાં એની મેજે ફકેલાઈ જશે. રેંડીયાથી-કે અસહકારથી ઈન્ડિયને કશું નુકસાન હું માનતો જ નથી. એ બંને આત્માશુદ્ધિનાં સાધન છે. તે આપણને તેમ ઈન્ડિયને પાવન કરનારાં છે. દારની દુકાનેઃ બંધ કરવાથી પીનારને કે વેચનારને જેમ આપણે નુકસાન માનીએ તેમ જ અસહકાર અને રેંડીયા વિષે. વળી હું ધર બાળીને તીરથ કરવા નથી ઈચ્છતો. જેમ હું પરદેશને નુકસાન ન પહોંચાડું તેમ મારા દેશને પણ નુકસાન ન થવા હું. જેમ ઝેંઝેરરનો વેપાર હિન્દુને નુકસાનકર્તા છે તેથી ત્યાજ્ય છે, તેમ હિન્દુસ્તાનનો ચીનની સાથેનો અરીજનો વેપાર ચીનને નુકસાનકર્તા હોય હું ત્યાજ્ય સમજું છું. કોઈ ગેરલાલ હાલવા હોય તે આપણે આપણા સાન્નત પ્રયત્નથી દૂર કરીએ તેથી સામેતાને નુકસાન હોય જ નહિ.

હિન્દુમુસલમાન ઐક્ય

એ જ બાદને હિન્દુમુસલમાન ઐક્ય વિષે શંકા હજી રહ્યા કરે છે. તે લખે છે કે ત્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનનું એક પણ અંગેનું પ્રાણી મુસલમાનને હાથે મરે છે અને ત્યાં સુધી તેઓ તાણુતમાં 'કાકીટો' લટકાવે છે ત્યાં સુધી ઐક્ય સંભવ જ નહિ. આમાં હું ખુદ અજ્ઞાન જોઈ છું. કોરોટો હિન્દુ બીજાં જનવરો મારે છે, કાકીટો જેના પ્રાણીઓને ધર્મને બદલે લટકાવે છે, તેમ છતાં તેઓની સાથે તકાર નથી થતી, તો મુસલમાનની સાથે કેમ કરીયે ? અહિંબુદ્ધા એ પણ હિન્દુધર્મના ને બધા ધર્મના ગુણ રહ્યો છે. મુસલમાનો હિન્દુના માનને સાર, મહોલતને સાર આપને બચાવી રહ્યા છે એ હું તેમનો વપકાર માનું છું અને બધા હિન્દુએ માનવો જોઈએ.

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૧૬-૬-૧૯૨૧

§ મોડરેટ ભાઈઓને-

હાલા મિત્રો,

તાલીમ અને સગતે ફગીને જોઓ આજ દિવસ લગી મોડરેટોને નામે ઓળખાના આવ્યા છે તેમના જ સમાગમમાં હું ઉઠેરેલા છતાં આજે વિચારોમાં હું તમાગથી વિખૂટો પડી ગયેલો છું એ વાત મારે માટે જોરાતેવા દુખની નથી કદાચ મન્ત્રોગેને કાગ્જો ને કદાચ પ્રકૃતિ જ મુગથી એવી તેને સીધે આટલી જીદગીમાં હું ફરી જ હિન્દુસ્તાનના કોઇ પણ રાજદ્વારી પક્ષમાં તેને પોતાનો ફરીને બળા શક્યો નથી છતાં મારે એમ પણ કહેવું જ જોઈએ કે ગાંધીય પક્ષના લોકોના કરતાં મોડરેટ પક્ષના લોકોની જ મારા જીવન ઉપર વધુ અસર થયેલી છે. દાદાભાઈ, ગોખલે, તૈયનજી, કિંગજીગાદ મહેતા, એ બધાં નામ મારે માટે પૂજ્ય અને પ્રાત સમગ્રણીય છે. તેમની દેશમેવા પ્રજાથી ફરી જ ન જાલી સકાય. આ દેશના માગ જોવા કેટલાયના જીવનમાં તેમના આદર્શથી દેશભક્તિની ન્યોત પ્રગટી હશે. તમારામાના ધણાં જોઓ હજી હયાત છે તેમની જોડે પણ મેં અનેક મધુર પ્રસંગોના લ્હાવા લીધા હશે. આજે

કહ વસ્તુને કારણે હું તમારાથી વિષ્ટોડા થી રાષ્ટ્રીય પક્ષના લોકોના બેળામાં ફેંકાયો છું? આજે તમારા કરતાં રાષ્ટ્રીય પક્ષની જોડે મારો વધુ મેળ ખાય છે તેનું શું કારણ? તમે હિન્દુસ્તાનને રાષ્ટ્રીય પક્ષના લોકોના કરતાં જોડું ચાહો છો એમ માનવાને હું અસમર્થ છું; દેશને સારૂ થયેને આપમેળે આપવાને રાષ્ટ્રીય પક્ષના લોકોના કરતાં જોડા ખુશી છો એવું માનવાની હું ના પાડું છું; તેમ, બુદ્ધિમાં, ચારિત્રમાં અને કાર્યશક્તિમાં પણ મોડરેટો ચડિયાતા નહિ તોપણ રાષ્ટ્રીય પક્ષથી ઉતરે એવા તો નથી જ. આમ બેદ માત્ર આદરની જ છે એ ખુલ્લું છે. --

પણ જુદા જુદા આદર્શના વાદમાં ઉતરીને હું તમને નહિ ચક્રું. અહીં આં તો હું માત્ર અસહકારના કાર્યક્રમમાં જે ચલુતરનાં પગથીઆં છે તે તરફ જ તમારું લક્ષ્ય એવંચા ધ્રુવું છું. 'અસહકાર' શબ્દ કદાચ તમને નાહ ગમતો હોય. એ કાર્યક્રમમાંનાં કેટલાક પગથીઆં પણ તમને અળખામણું લાગતાં હશે—અને લાગે છે 'એ હું નહું' છું. પણ અસહકારીઓ તમારા જેટલા જ ભારતમૈયાના પૂનરી છે એટલી જ વાત જો તમે કબૂલ રાખતા હો તોપણ તેમના કાર્યક્રમમાંનાં જે પગથીઆ-ઓને વિશે મતભેદ છે જ નહિ તેમના અમલ પ્રત્યે પણ શું તમે મૈત્રીની નજરથી ન જુઓ? હું દારૂનિષેધ જેવી બાબતનું વાત કરી રહ્યો છું. હું તમને મારા તરફથી ખાતરી આપી ચક્રું છું કે આપની પ્રજા આ બીજી કંટાળી છે. જે દુર્ભાગી લોકો આ અસનના ઘુસામ અનેલા છે તેઓને તેમની પોતાની જ સામે થવામાં મદદ કરી ઉગારવાના છે. કેટલાક તો એવી મદદ પોતાને મોકે મારી રહ્યા છે. આવી સાર્વત્રિક લોકલાગણીનો મોત્તે ન્યારે આ બીજી સામે જાયો છે તે વખતે તેના લાભ લેવા હું તમને ન લીનું? વળી આ હિલચાલ અત્યાદે તક જોઈને કોઈએ નજીજોઈને કદાચ એવું પણ નથી ગન્યું. એ એની મેળે જ છી છે. હું તમને ખાતરી આપું છું કે સરકારની આબકારી આવક-બંધ પાડવાનો હેતુ એમાં ઉલ્લાસ ઉલ્લેખ અને આ હિલચાલ ચલાવી મહેસાઓના મનમાં સાચી ઝોળ મહત્ત્વનો છે. એ બીજી જ પ્રજા પાંથી થઈ છે. આ દેશમાં અત્યારે આ બીજો જેટલો વિરોધ થઈ રહ્યો છે તેટલા મક્કમ અને ફેળવાયેલા વિરોધ સામે દુનિયાનાં કોઈ પણ દેશમાં દારૂનું વેચાણ ચાલી ચકે નહિ. નાગપુરનાં ટોળાંએ કેટલીક જુલો કે બળાતકાર થયાં હશે, છતાં એમનું ખેય તો પવિત્ર હતું, એમની આંખ સામે માત્ર એક જ વસ્તુ હતી: લોકોના પંચ-પ્રાણ કરી લેનારા આ મધપાનની જડ સમાજમાંથી કહ રીતે ઉખાડવી. પ્રજા પામે પરાજે દારૂ. કેમ છોડાવાય, જેમને દારૂ પીવે છે તેમને સા સગવડ દોવી જ નોકરે,

એ દલીલથી તમે રૂબે ભરમાતા. પેતાની પ્રજામાના દુર્જીને પોપવાનું ગાન્યુ કામ નથી. બ્યબિચારખાનાંએને આપણે બ્યબિચારના ઇબગ દહને કે નિયમો બાધી આપીને સગવડો કરી આપતા નથી. ચોગ્ને આપણે તેની ચોરી કરવાની પ્રતિને સંતોખવાની મેાષ નથી કરી આપતા. દારૂ તો મારે હિસાબે ચોરી કે કદાચ બ્યબિચારના કરતાં પણ ખરી ચીજ છે. કારણ ધણીવાર આ બન્ને ડુકર્મનું પિનખ દહને જ હોય છે આવી આ ઘોર બદાને દેવમાથી સંપૂર્ણ રૂપે ઈકનારી દેવાના અને દારૂના એકેએક પીકાને ઉકાડી મુકવાના કાર્યમા મનેવ થવા હું તમને વીનવું છું. કેટલાયે કલાકો તેમણે ભરેલી ઇબગારાની રકમો તેમને પાછી મળે તો આજે ગણ થઈને પેતાના પીકા બધ કરવા તૈયાર છે.

‘હોકરાઓની કેળવણીનું શું?’ એ સવાલ તમે પ્રશ્નો. હું નમ્રતાપૂર્વક જવાબુ છે કે દારૂની આવકમાથી આજે આપણા બાળકોને કેળવણી મેળા બેવા એ આપણે માટે ભારમા ભારે નામેાશી છે. આપણા બાળકોની કેળવણી આપણે જતી કરીને પણ આ બદાને સમાજમાથી ઉપાડવાને આજે જ આપણે તૈયાર નહિ થયે તો બાવિ પ્રજાના શાપ આપણે માથે ઉતરશે અને આપણે પણ તેને લાયક જ કરીશું.

પણ મારે હિસાબે તો આમ કરવા જરામા આપણે આપણા બાળકોની કેળવણી મેળાપણું પણ નથી. હું જાણું છું કે તમાગમાના યજ્ઞ દેરીયાની મદદથી શાખા કોલેજીની કેળવણીને સ્વાથથી કરી મુકવાના મગ ખ્યાલને હામ્યાસ્પષ્ટ જણા છે, પણ હું તમને ખાતરી આપુ છું કે રેડીયો આપણા કેળવણીના પ્રશ્નોને જંટયે સચોટ ઉકેલ આણે છે તેટલો ખીન્ટુ કાઠ પણ માધન લાવી ગંદે એમ નથી નવા નવા કર ઉચકવાની પ્રજામા સક્તિ રહી નથી. છે તે કરો પણ અસહ્ય થઈ પડ્યા છે. આ ત્રિયતિમા એ પ્રજાની દિવસે દિવસ ચંધારી જતી ગરીમાએને ઇલાજ કરવો હોય તો દારૂઅરીજીની આવક જ નહિ પણ ખીન આવક પણ સાગી પેટ ઘટાડની પડવાની.

અને એ જ સવાલ મને હાલના આ ગાન્યતન્ત્રના ત્રિય હેપ લાવી મુકે છે. સુધાગ મેળાનીને દેશ વધુ દમ્પિ, વધુ સુલામ જ નથી બન્યો તો ખીન્ટુ શું થયું છે? સુધાગ હેશ વાર્ષિક ખરચો ન વધ્યા? જેમ જેમ આ ગાન્યતન્ત્રનો હું વધુ વધુ અભ્યાસ કરતા જાઉં છું તેમ તેમ મારી તો વધુ ને વધુ જ ખાતરી થતી જાય છે કે આ ગાન્યને સુધારવાના કાર્યમા યીગા દહને ચવારી લેવા મથવું એ કેવળ કાંદા છે. અર્થદમ્પ ઇલાજોને હવે રક્ષાન જ નથી ધમ્પમાથી બધા

પક્ષે. યવાની જરૂર છે. એવા રાજ્યપક્ષટાનો ઉચ્ચાર સરખો તમને અજાણ્યો છે એ હું જાણું છું. પણ હું જે રાજ્યપક્ષટાની હિમાયત કરી રહ્યો છું તે ખુનામરૂની અને તૌપતલવારથી ચનારો નહિ પણ દેશના ઉચ્ચ દરજ્જાના હોદ્દા ભોગનારોના રહેણીકરણને લગતા ખ્યાલોના પક્ષટાને વિષે છે. આરે સાદુ કહી દેવું ઘટે કે સિવિલ નર્વિસની ઉપલી શ્રેણીના નોકરોને મળનારા રોજ હોને વધતા જનારા પગારોનું ધોરણ જોઈને હું તો ચમકુ જ છું, અને મને આશા છે કે તમે પણ એથી ચમકી જો જ. પાવડે પગાર ખેંચનારા આ રાજ્યકર્તાઓની હુંદગીમા અને તેમના પગ તથા હુંદાતી ધૂંધવાતી કરોડોની પ્રજા જે હુંદગી ગાળી રહી છે તે વચ્ચે કશું સરખાપણું તમે જોઈ શકો છો? ગામડાઓમાં કે રસ્તા પર મળતા મેંકેડો - હજારો કંગાળ લોકો સામું જુઓ. તેમના ચોટી ગયેલાં પેટ, તેમની આખોની જાળાના કૂવા અને તેમની ફરથી ગાળી શકાતી પાસળીઓમાં તમે માગ ક્યનનો છવતો જગતો પૂગવો જોશે.

હવે તમે રાજ્યકર્તાઓના વર્ગને પામ્યા છો, તમે સુધારાની છાયામાં પ્રધાનોના પદ પામી રાજ્યકર્તાઓ બન્યા છો. તમારી એડીઓ તમારી અગાડના પંદેરીઓના કરતા કદીયે મુલાપમ નથી એવું જ તમારે વિષે પણ ન બોલાય એ સંભાળજો. શું તમારે પણ પાચમેંમે મજદૂરી જ રાજ્ય ચલાવવું જોઈએ? શું તમારે પણ તમે જે ધોરણને એક વંરસ અગાઉ વખાડના હતા તેને જ જાતે અખત્યાર કરીને રાજ્ય ચલાવવું જોઈએ? તમારા જ અમલ હેઠળ એક માણસને તેના એકસ અભિપ્રયોને સાડ આજે જનમ કળાપાળીની સજા અપાઈ છે. એના ભાણ્યમાં ખુનામરૂની રહેઠણી હતી એ દલીલ તમને નહિ ગોમે, કારણ ગઠ દાલ જ તમે પોને એવી દલીલોથી સન્તોષાતા નહોતા. અત્રી બિગદર જેવાઓએ પોતાના ભાણ્યમાં ખુનામરૂની નાંધ હોવાથી શકા હોવાને સાડ પણ મિત્રોની માંશી માગી છે, એમણે જેલ જનોની બીકે માંશી માગી એવું માનીને તો તમે દેશને મહાઅન્યાય જ કર્યો. દેશમાં નવા જ જુસ્સાનો જન્મ થયો છે. દુન્યવી અદાવતના ન્યાયાધીશના કરતા અન્તરની અદાવતના ન્યાયાધીશની બીક પ્રજામાં આવી છે. છેલ્લા છ મહિનામાં ગંભીર અવ્યવસ્થા વાળા નવજવાનોએ મરદાર તેમની પામે માગેલી જામીનગીરીઓ આપવામાં નામોદી માનીને તેની જામીનગીરી આપવા મનકાર કરી તેની જેલોને વઢાલી કરી છે એથી તમે વાકેજ છો? તમારા જ અમલ હેઠળ ભોળા શિવ જેવા સાવ નિર્દોષ મોપલા લોકોની ધીરજ કમોટીએ ચલાવવામાં કશી બાધી રાખ-

વામાં આવી નથી, જેમાં અત્યારની ઘડી સુધી મોપલાઓએ હાર ખાધી નથી. હું તો ધારૂં અને હું એમ અન્તઃકરણથી માનું છું કે જે શાન્તિ અને ન્યાયને નામે આ બધા કેર અત્યારે વર્તી રહ્યો છે તેમા તમારો ક્રોધ જ હાથ નથી. પણ જ્યાં તમારી આંખમાં પણ ધૂળ નાંખવામા આવતી હોય એવી જાણતો મિયાવતી બીજી તો એકે જાણતમાં 'તમારા હાથમાં કશું જ નથી' એમ તો પ્રજાને કે મને તમારાથી ન જ કંઈકેવા દેવાય. પણ આમાંથી તો મારે આપણા આદર્શોની ચર્ચા કરવી પડે, જેમા હું અત્યારે નહિ ઉતરું. જે દારની આવક બંધ પાડવાના કામ પૂરતો પણ પ્રજાને આજે તમારો સહકાર મળી શકે તોપણ તમે અત્યાગ સુધી દેશની બળવેલી અનેક - સેવાઓમાં ઉમેરો કરશો, અને એવું પણ અને કે એવું એક જ પગલું પણ બીજી અનેક શક્યતાઓને વિષે તમારી આખ જોલી દે.

તમારો સદાશી

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

૩ અંગ્રેજી વિદ્યા અને રવિબાપુ

કવિવર રવીન્દ્રનાથના અસહકાર ઉપરના લેખોનો નમ્ર જવાબ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યા પછી શાન્તિનિકેતનના વ્યવસ્થાપક રૂપરૂપે તેમને કાગળ માગી જ્ઞેવામા આવ્યો. એ કાગળમાં જુસ્સો છે અને વિગતોનું અજ્ઞાન છે એ જોઈ મને ખેદ થયો. મિ. પીઅર્સન જ્ઞેવા સાચા અને નેક અંગ્રેજનું બાપણું પણ લાંડનમા આપણા કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ સાબળવાની ના પાડી તેથી કવિશ્રીને સ્વાભાવિક રીતે રાગ ચડ્યો. મેં હિન્દી સ્ત્રીઓને અંગ્રેજી ન જાણવાની સલાહ આપી તેનું પણ તેમને તેટલું જ ખોટું લાગ્યું છે. આવી સલાહ આપવાના મારાં કારણો તો કવિશ્રીએ પોતાની મેળે જ કહ્યાં છે.

અસહકારીઓ ઍન્ડ્રૂઝ સાહેબને પૂછે છે, મિ. મટાકસ માટે તેમના મનમાં આદર છે; નાગપુરમાં અસહકારીઓએ મિ. વેન્નપુડ, જેન ગુપ્ત અને હૉલરડી નામદારનાં બાપણું વિવેકપૂર્વક સાબળેલાં; મૌલાના મહમદઅલીએ એક અંગ્રેજ અમલદારે મિત્ર તરીકે જ્યારે દાવત આપી ત્યારે એને ત્યાં આ ખીવાની પણ હા પાડેલી; ચુગ્ત અસહકારી - સ્વેચ્છામ અનુભવજ્ઞાને પોતાની ટિમી કાંઢેજમાં લોઈ અને લેડી હાઈડિંગની છત્રી ખુદી સુધવાનો સમારંજ કરેલો, એટલું જ નહિ પણ તે સમારંજ ઉજવવા તેમણે ધણા

અગ્રજોને આમન્ત્રણ કરેલું, —આ બધું જો કવિશ્રી ધ્યાનમાં રાખત અને અસહકારને લીધે વિદ્યાર્થીઓ કદત થાય છે એવો આરોપ મુકવાની ઉતાવળ તેમણે ન કરી હોત તો કેટલું સાફ થાત! તેમજ આજની હીલચાલ ધાર્મિક છે અને તેથી રાષ્ટ્રધર્મ, દેશાભિમાન વગેરે જૂના શબ્દોમાં નવો જ અર્થ દાખલ થવા લાગ્યો છે અને તેથી તે વૃત્તિઓનું કાર્યક્ષેત્ર પણ વધવા લાગ્યું છે એટલી શ્રદ્ધા રાખત, પોતાના મનમાં શંકાકાંક્ષી પિત્રાચરને સ્થાન ન આપત, તો કેટલું સાફ થાત!

કવિની દિવ્ય દૃષ્ટિથી જો તેમણે એટલું જોયું હોત કે હિન્દી સ્ત્રીઓની કચ્છા મંદુચિત થાય એવી કચ્છા પણ મારા હૃદયને સ્પર્શી ન શકે, અગ્રેજી વિદ્યા અગ્રજોની છે એટલા જ કારણસર હું તેનો વિરોધ ન કરી શકું, જો કવિશ્રીએ માદ રાખ્યું હોત કે સ્ત્રીઓને સંપૂર્ણ સ્વાતન્ત્ર્ય આપવા માટે હું મારી આખી છાંદગી લડતો આવ્યો છું, તો તેમને હાથે અને જે ગેરકાનૂની થયો છે તે ન થવા પામત. હું જાણું છું કે બાણીજીને તે ત્રત્યક્ષ શત્રુને પણ તેઓ કેહ દહાડો ગેરકાનૂની ન જ દેરે. કવિશ્રીને વખતે ખજાર નદિ હોય કે આજે હોડો જે અગ્રેજી ભણે છે તે વેપારી ગદિયા અને દહેવાતા રાજકીય લાભને ખાતર જ ભણે છે. આપણા વિદ્યાર્થીઓ એમ માનતા થવા છે (અને હાલની સ્થિતિ જોતા તે સાવ સ્વાભાવિક છે) કે અગ્રેજી વગર તેમને સરકારી નોકરી ન જ મળી શકે. છોકરીઓને તો સારો વર મળે એટલા જ માટે અગ્રેજી બણાવવામાં આવે છે! હું એવા કેટલાયે દાખલા જોઈ ચૂકું કે જેમાં અગ્રેજો જોડે અગ્રેજી બોલતા આવડે એટલા જ માટે સ્ત્રીઓ અગ્રેજી બણવા માગે છે. પોતાની સ્ત્રી પોતાની સાથે અથવા પોતાના મિત્રો સાથે અગ્રેજીમાં બોલી શકતી નથી એનું દુઃખ માનનારા કેટલાયે પતિઓને મેં જોયા છે! હું એવાં કુટુંબોને પણ જોળણું છું કે જેમાં અગ્રેજી બાપાને સ્વભાષા ‘બનાવવામાં’ આવે છે! મેં કેડો નવજવાનો એમ માને છે કે અગ્રેજીનું જ્ઞાન થવા વગર હિન્દુસ્તાનને સ્વાતન્ત્ર્ય મળવું અશક્ય જેવું જ છે. આ દોષે સમાજમાં એટલું ધર ધાણું છે કે જાણે કે ગવણી એટલે માત્ર અગ્રેજી બાપાનું જ જ્ઞાન. મારે મન તો આ બધાં આપણી શુલાભીનાં અને અધઃપતનનાં સ્પષ્ટ ચિહ્નો છે. આજે જે રીતે દેશી બાપાઓની ઉપેક્ષા થાય છે અને તેમને ખાવાના પણ ફાદા પડે છે તે મારાથી તો ગિલકુલું જોયું જતું નથી. માખણો પોતાના દીકરાઓને અને પતિ પોતાની પત્નીને પોતાની સ્વભાષા કોડી અગ્રેજીમાં પત્રો લખે તે તો મારાથી કેમ જ બધી રાકાય?

મને લાગે છે કે કવિશ્રી જેટલો જ હું પણ ચંડોલની સ્વતન્ત્રતા પર મુગ્ધ છું. મને પણ ખુદી દવા પર શ્રદ્ધા છે. માફ કર બધી બાજુએ હમી દીવાલોથી ટંકાયેલું.

રહે અને એની બારીઓ અને બાકારાંઓ બધા કરી પૂરી દેવામાં આવે એ હું નથી ઇચ્છતો. મારા ધરની આસપાસ દેશદેશાંતરની સંસ્કૃતિનો પવન મૂસવતો રહે એમ જ હું પણ ઇચ્છું છું. પણ તે પવનથી મારી ધરતી ઉપરથી મારા પગ રંગી નાંચ અને હું ઉથલી પડું એ હું નથી ઇચ્છતો. પારકાના ધરમાં આગંતુક, બીબારી અથવા શુભામ તરીકે રહેવા હું રાજ નથી. ખોટા અભિમાનને વશ થઈને અથવા કહેવાતી સામાજિક પ્રતિષ્ઠા મેળવવાને ખાતર મારી દેશભગિનીઓ ઉપર અંગ્રેજી વિદ્યાનો નાફરતો બોલો નાખવાની હું ના પાડું છું. આપણા દેશના જીવાન છોકરાઓ અને છોકરીઓ જે તેમને સાહિત્યમાં રસ હોય તો દુનિયાની બીજી ભાષાઓની પેઠે જ અંગ્રેજી પણ પેટ ભરીને ભણે ભણે એમ હું ઇચ્છું અને પછી આગા રાખું કે તેઓ અંગ્રેજી ભણ્યાનો લાભ ડૉ. બોઝ, ગપ અને ખુદ કવિશ્રીની પોતાની પેઠે હિન્દુસ્તાનને અને દુનિયાને આપે. પણ હિન્દુસ્તાનનો એક પણ માણસ પોતાની જન્મભાષાને ભૂલી નાંચ, તેનો ઉપક્રાસ કરે, અથવા તેની શરમ માને અગર તો તેને એમ પણ ધ્યાન કે તે પોતાના ઉત્તમમાં ઉત્તમ વિચારો સ્વભાષામાં મુરી ન શકે, એ મને ન પરગટે. હું તો બધા બારણાના ધર્મને માનતો જ નથી; મારા ધર્મમાં ઇશ્વરે સંસ્કૃતી સુદમાં સુદ વસ્તુને પણ સ્થાન છે; પણ તેમાં નીતિ, ધર્મ, વર્ણ કે રંગના ગર્વને દરગીજ સ્થાન નથી. આ આન્તરશુદ્ધિની, સુધારાની અને આખી દુનિયાનું હિત સાધનાર દેશાભિમાનની મહાન હીલચાલ વિશે કવિશ્રીની ગેરસમજ થઈ છે એ જોઈને હું ખંડુ જ દલગીર થયો છું. કવિશ્રી જે ધીરજ રાખે તો તેઓ જોશે કે પરદેશમાં તેમને પોતાના દેશજન્મીઓને સારું દિલગીર થવું પડે કે નીચું જોવું પડે એવું કશું જ આજે હિન્દુસ્તાન નથી કરી રહ્યું. આ હીલચાલને અંગે જે કેટલીક દિલગીરીભરી ઘટનાઓ બની તે જ આ હીલચાલનું સાચું સ્વરૂપ છે એમ તેઓ ન માની લે એવી હું તેમને નમ્રતાપૂર્વક ચેતવણી આપું છું. ડાયર અને ઓડવાયર ઉપરથી 'અંગ્રેજ લોકોની કિંમત કરવી એ જેટલું બૂલભરેલું છે તેટલું જ લંડનમાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ બતાવેલા અવિવેક ઉપરથી. અથવા માલેગાંવના અત્યાચાર ઉપરથી અસહકારની કિંમત જાંઘરી એ પણ બૂલભરેલું છે.

બહેનો પ્રત્યે—

આ મારી છેલ્લી પત્રિકા છે. પત્રિકાઓનું આજ લગીનું પરિણામ હું જાણુનો નથી. જે જે વર્ગને સાફ પત્રિકા લખી છે તે વર્ગમાંનો એક પણ પૂરો જવાબ આપે તો દસ લાખ રૂપિયા જૂન માસના અન્ત સુધીમાં થાય જ.

બહેનોએ આખા ભારતવર્ષમાં જે જાગૃતિ બતાવી છે તેટલી બીજા વર્ગે નથી બતાવી. બહેનોએ આજ લગી રાષ્ટ્રીય સભાઓમાં મંથ્યાર્થે આવવાનું ગમ્યું જ નથી. પણ હવે બધી જગ્યાએ તેઓ હજારોની સંખ્યામાં આવવા લાગી છે એ જ મારા જેવા શ્રદાળુને સાફ તો ગુભ ચિન્ન છે. એ જ મને તો બતાવે છે કે હવે ધર્મરાત્ર્ય આપણી નજીક આવતું જાય છે.

હિન્દુસ્તાનની લાજ બીજા વર્ગ ન રાખે તોયે સ્ત્રીઓ રાખી શકે છે. સ્ત્રીઓએ હમેશા ધર્મને સાચવ્યો છે. ધર્મને સાફ સ્ત્રીઓએ પોતાનો દેહ આપ્યો છે. ધર્મને સાફ સીતા દમયંતીએ હજારો દુઃખ ઉઠાવ્યા છે.

સ્ત્રીઓની ઉદારતા મેંકડો વહેમો અને ધર્તીગિને પણ પોપી રહેલ છે. તે જ સ્ત્રીઓ જ્યારે રાષ્ટ્રધર્મને સમજી જાય તો પછી આછી શું જ રહે ? પછી ગરુડો ખજનો ખાલી ન જ રહેવો જોઈએ.

સ્ત્રીઓથી અર્ગરથ સોકમાન્ય તિલકનું નામ અજણ્યું નથી. તેઓનું ઝમરણુ તેમને ઓછું પ્રિય નથી. તેમનું ચાત્રિવળા હિન્દુસ્તાનને દીપાવે છે. તેમનો આત્મ-બોગ હિન્દુસ્તાને પોષે છે. તેમનું સ્મરણુ કાયમ ગમવા સાફ અને સ્વરાજ સ્થાપવા સાફ ગુજરાતનો પ્રાણો દસ લાખ રૂપિયા છે. આ શાળામાં બહેનો રૂપિયા ને ધરણું આપી શકે છે.

ધરણુંને આજે બહેનો શું કરશે ? જ્યારે હિન્દુસ્તાનના કરોડોને ખાવાનું પૂરું નથી મળતું, જ્યારે હિન્દુસ્તાનમાં અત્યાચાર વ્યાપી રહ્યો છે, ત્યારે બહેનો ધરણુંને કેમ પહેરી શકે ? અગોક્ષાટિકામાં સીતાજી ધરણું પહેરતા હતા ? દમયંતી વનમાં વયવલતી હતી ત્યારે તેના અંગ ઉપર દાગીના હતા ? તારામતી જ્યારે હરિશ્ચન્દ્ર સંગે બટકતી હતી ત્યારે શું હીરામોતીના હાર પહેરતી હતી ? આ અધર્મના જમાનામાં ધરણું પહેરવાં એ મને તો અથોગ્ય જણાય છે.

જે બહેનો ધરણું પોતાના દુઃખના સમયને સાફ મદદરૂપે સંધે છે તેમને હું એટલું જ ક્ષીય કે જે તમે ઈશ્વર ઉપર વિશ્વાસ રાખો તો ધરણું કરતા તે વિશ્વાસ

તમને વધારે મદદગાર થશે. યાદ રાખજો કે હિન્દુસ્તાનમાં કરોડો સ્ત્રીઓ તો એવી જ છે કે જેમની પામે વાલની વીંટી પણ નથી ને જેઓને ઉચ્ચે આમ અને નીચે ધરતી જ છે. તેઓને પણ કશ્વર ખાવાનું આપી રહે છે. તમે પણ જો કામ કરતા નહિ શરમાઓ તો તમારા પવિત્ર હાથપગ તમને ધરેણાના કરતા વધારે જવાબ દેશે. જેને માત્ર આપ્યા છે તેને કશ્વર જરૂર આવણું આપશે. મહેનતુ પ્રાપ્તિ કરે આજ સગી શુભે મરણું નથી પડ્યું. આજમુને જ ધરેણાની ઉપર આધારે રાખવો પડે છે. બહેનો આજસ તજ અને ધરેણા પણ તજો.

બહેનો જે પૈસા બરશે તેનો ઉપયોગ જ ધરેણાની ગરજ સારશે, કેમકે તે પૈસા ગરીબ બહેનોને રેંટીયા આપવામાં ને આપણા બાળકોને ખર્ચ બહુતર આપવામાં જશે. એટલે જે પૈસા કે ધરેણા બહેનો બરશે તેનો ઉપયોગ ખર્ચ જોતા તેમને જ મળશે. પોતાની કમાણી પોતાની પામે રાખી પોતે જ તેનો ઉપયોગ મોજશોખમાં કરે છે તે કુટુંબમાંથી ગણાય છે, સ્વાર્થી કહેવાય છે. જે પોતાની કમાણી કુટુંબની પેટીમાં નાખે છે તેને પણ તેટલો જ ઉપયોગ પોતાની કમાણીના મળે છે. પણ તે કુટુંબસેવક ગણાય છે, નિરસ્વાર્થી ગણાય છે. દેશસેવા એટલે દેશને કુટુંબ ગણવું દેશની પેટીમાં આપણે મુકેલા પૈસાનો પણ આપણને પૂરો ઉપયોગ મળે છે. જેમ આપણે મુકેલાનો ઉપયોગ બીજાને મળે છે તેમ બીજાએ મુકેલાનો ઉપયોગ આપણને મળે છે. આમ જ બહેનો પૈસા કે ધરેણા આપશે તે કશુંયે નહિ ખૂએ.

- બહેનો પોતાના પતિને ને કુટુંબને પણ આ કામમાં પ્રેરી શકે છે. ઘણી વેળા સ્ત્રીઓના અતિ ખરચને લઈને પુરુષો ઈચ્છે એટલું દેશને દાન નથી દઈ શકતા. કોઈ વેળા સ્ત્રી પોતાના પતિને દાન કરતા રોકે પણ છે. આમ ન કરતા પુરુષવર્ગને ઉત્તેજન આપવા હું બહેનોને વીનયું છું. મારી બહુ અહાર નથી કે ઘણી સ્ત્રીઓ પુરુષવર્ગને વધારે આપવા પણ પ્રેરે છે ને તેમાં શ્વેદમંદ પણ થાય છે. એના જેવી બીજી બહેનો પણ થાઓ.

જો બહેનો આ પત્રિકા વાચે તો બાહ્યને વચ્ચે એવા મારી પ્રાર્થના છે. બહેનો પોતે જ આપીને સન્તુષ્ટ નહિ રહે પણ પોતાની બહેનપણીઓને પણ આપવા પ્રેરશે એવી મારી આશા છે.

ત્યાં પૈસા લેશે ત્યાંથી પહોંચ લેજો.

મનુરોને કપડો

ખંજર લેકિય !

મી. મદમદઅલી સાહેબ આજે પહેલી જ વાર અમદાવાદમાં આવેલા છે. તમે એમનું સ્વાગત કરું છે અને એમનું વ્યાખ્યાન સાંભળવા ઇચ્છો છો. મારો હસદો તેમની અને તમારી વચ્ચે વધારે અન્તર પાડવાનો ન હતો, પણ જ્યારે હું અહીં આવી પહોંચ્યો ત્યારે મારા દિલમાં ખંજર લેકિયામાં આવ્યું, એટલે હવે હું બે ચાર મિનિટમાં ફેરવો નહિ કરું. મેં જ્યારે સાળરમતી પર સાંભળ્યું કે મોલાના સાહેબ આવી ગયા છે ત્યારે મને દર્દ થયો અને હું સીધો ચાલ્યો આવ્યો. પણ અહીં આવતાં વેંત મેં શું સાંભળ્યું? મનુરો આજે કામ હપર ચડ્યા નથી. તેઓ મીલોમાં ગયા અને ચાલ્યા આવ્યા. આમ કરીને હિન્દુમુસલમાન મનુરોએ પોતાનું નાક કાપ્યું છે, અનમુસલમાનનું નાક કાપ્યું છે. ખંજરનું નાક કાપ્યું છે. એમનું નાક કહ રીતે કપાયું છે તેનો ખુલાસો તમે પોતે જ કરો. પણ માર નાક તો તમે કાપ્યું જ છે.

તમે મને વડાવી નહિ શકો

મનુરો મને વડાવી નહિ શકે. હું તો માતું છું કે હિન્દુસ્તાનમાં દોષ મને નહિ વડાવી શકે. હિન્દુસ્તાનને શુભામીમાંથી છોડાવવા મથી રહ્યો છું તે હું કંઈ મનુરોની શુભામીમાં નહિ પડું. તમે એમ ધારતા હસો કે નસ્યા તો બાઈ માણસ છે, એને ફોસલાવી શકારો; આંધી ઘરડું પાન ખખળી ગયેલ છે ને હિન્દુસ્તાનમાં ફર્યા કરે છે, એને પણ ફોસલાવી શકારો. પણ એને તમે એમ ફોસલાવી નહિ શકો. તમે હમણાં બાઈ અખતર પાસેથી નલીમ વિપેની કવિતા સાંભળો. નલીમની શુભામીમાંથી છૂટવા માગનાર બીબને શુભામીમાં નાંખી ન શકે. મી. શોકતઅલી અને મદમદઅલીને સારામાં સારી રીતે માન તમે મીલમાં કામ કરીને જ આપી શકત. પણ દિવસ તમે ઈદના તહેવારની રમઝો પાળી 1 અઈ કાલનો છુંટો પણ એમ નોમ કરી હું કતારી ગયો. પણ આજનો છુંટો કતારવો અસંચ છે.

અમદાવાદના મીલમનુરોએ ઈદના તહેવારની દર વરસ મુજબ બે દિવસ રમ પાળવાને બાલે પણ દિવસ પાળી. ચોથે દિવસે અહીં બિરાદોની પધરામણી હતી તેથી તેમના સ્વાગતને સારે માલીકો પાસેથી રમ લીધી અને તે દહાડે મી. શોકતઅલી એકલા જ પધાર્યા તેથી મી. મદમદઅલીના સ્વાગત મઠિ પાંચમે દહાડે પણ આગેવાનો અને પ્રખીઓની ના છતાં વળી પાછી રમ પાળી. આ દુર્વર્તન માટે તા. ૧૨-૬-૧૯૨૧ની રાત્રે મિરનપુર સેવાશ્રમના ચોખાનમાં મી. મદમદઅલીના વ્યાખ્યાન મઠિ મળેલી બહેર સભામાં અધીષ્ટએ પોતાના પ્રમુખ તરીકેના બાવણની શરમાલ મનુરોને સખત કપડાનાં વચનોથી કરી દી.

તમારી તલવાર ગાંધીની ગરદન પર ફરશે

તમે એમ માને છો કે ગાંધી ખુનામરતી કરવા તો દિવે છે, પણ એ મોટા માણસ એટલે એમનાથી કંઈ એમ ન કહેવાય; તેથી જ્યારે એ કહે કે ખુનામરતી ન કરવી ત્યારે આપણે એવો અર્થ કાઢવાનો કે ખુનામરતી કરવી ! એવો અવળો અર્થ તમારાથી ન કાઢી શકાય. એવો અવળો અર્થ કાઢી ૧૯૧૬ના એપ્રિલમાં તમે જે નિર્દોષ માણસનાં ખુન કર્યાં, તમે એનો અર્થ ન કાઢશો કે ગાંધી તો મોટા માણસ છે, એ કહે કે મકાન ન સળગાવવાં ત્યારે મકાન સળગાવવાં, એ કહે કે તલવાર ન ચલાવવી ત્યારે તલવાર ચલાવવી, એ જ તમારું કામ છે. યાદ રાખજો કે ફરીથી તમે એવી ભૂલ કરશો તો તે વખતે તમારી તલવારને ગાંધીની ગરદન પર ફરવાનું હશે. એ ગાંધી તમને પોતાના સગાં માને છે તે તમને કહે છે કે એ કંઈ કહે તેનો તમે અવળો અર્થ કરશો તો એના પોતાના ગળા પર છરી ફરશે. તમારી એવી ભૂલોના વિચારમાત્રથી હું યરચરી ભડું છું. તમે નીલ છાડીને પાછા બહાર નીકળ્યા ન કેમ ? જે ચાર માણસોએ દબાવ્યા, કંઈ કશું એટલે ચાકી નીકળ્યા ! એમ આગી છૂંને તમે જવાંમદી નથી બતાવી. જો મુસલમાન ખિલાફતનો, હિન્દુઓ હિન્દુ ધર્મનો અને એ બન્ને હિન્દુસ્તાનનો બચાવ કરવા છુટ્તા હોય તો તેમણે સિંદ બનવું નેહશે, પેટાં બન્યે નહિ પાકવે. આપણે બદમાશી નથી કરવી. એમ કરીને આપણે ધર્મને અને કસ્તામને બચાવવા નથી માગતા. આપણે તો જવાંમદી બતાવવી છે. આપણે દગાનો મુકાબલો ફાળી નથી કરવો, ખુનીને મારવો નથી પણ મારું છે. આ વાત તમે જાણી અને સમજ લેજો. આજે મનુરોએ પોતાના કામથી મારે નાક કાપ્યું છે, મીઠાના સાહેબનું અપમાન કર્યું છે, ખિલાફતનું, સ્વરાજ્યનું, હિન્દુસ્તાનનું કામ દોષ્ય છે; સ્વરાજ્યનો ચાંદ દોષ્યો છે; એને આજે ચઢણ લગાડ્યું છે. મારા જેવા માણસ એ આજે એક જ કામમાં તકીન થઈ ગયેલો છે તેને તમે નાસીપાસ કેમ કરી શકો ? મને મનુરો પર એટલો બધો વિશ્વાસ હતો કે જે ખાનદાન મનુરોએ ૨૩ દિવસ ગાડ નીચે બેસી ખુદા સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી તેઓ ખુદાને નહિ ભૂલે. આજે તમે ખિલાફતને, હિન્દુ ધર્મને અને હિન્દુસ્તાનને ભૂલી ગયા.

મીલમાલીકોની માફી માગજો

એના પ્રાયશ્ચિત્ત તરીકે તમે મીલમાલીકોની માફી માગજો અને જેટલા કલાક મુમતી દૂર રહ્યા હો તેટલા કલાક સરી દેજો. એમ કારવામાં ખાનદાની રહેલી છે. તમને એમ લાય છે કે મીલમાલીકો તમને ક્યારે. એવો બચ પેટાંને હોય છે; જેવામાં તાકાત હશે તે એમ કારો નહિ એવાને કોઈ નહિ દબાવે. એવી તાકાત નહિ હોય તેવાને આખી દુનિયા દબાવશે. તર્કમવાલાતનો અર્થ જ એ કે ઇન્સાનિયતને ભૂલવી અને શીખવવી.

અમારી પાસેથી તમે કામ કરાવવા દિવેલા હો તો અમે કહીએ તેનો ઉંધો અર્થ ન કરો. દવે હું ક્યું મ્હોડું લઇને મીલમાલીકોની પાસે સ્વરાજ અને ખિલાફત માટે મદદ

માગવા જવાનો ? તેઓ મને સંભળાવે છે કે તમે જે કામ કરી રહ્યા છો તેથી તો હિન્દુસ્તાનનું સત્યાનારા વળવાનું છે. અમે દરોડપતિઓ છીએ તો સાટિ અમે મનુરોને પણ કંઈક આપેલું છે. મનુરોને અમે પૈસા આપીએ તે તેમણે સારી રીતે તો વાપરવા. અત્યારે તો તેઓ જે રીતે પૈસા વાપરી રહ્યા છે તે માર્ગે વાપર્યો જશે તો હિન્દુસ્તાન વંદી જશે. હું આખું ઇચ્છતો નથી, પણ તમે તો એ જ રસ્તો લઈ બેઠા છો. હું પોતે મીલમાલીક હોત તો હું તમને બતાવી દેત કે તમે મને શુભામીમાં નાંખી નહિ શકો. અત્યારે મીલમાલીકો તમારી આગળ બકરાં યદ્ય ગયા છે. તેઓ લાગ બાળ્યે તમને અને તમે લાગ બાળ્યે તેમને ક્યારવાને તૈયાર છો. તમે અમે વર્ષ એકબીજાથી ડેરા છો. અને તેથી મીલમાલીકોની માફી માગતાં તેઓનું ચકી ન વાગે એવું તમે ઇચ્છો છો.

માફી કોને સારૂ માગી ?

હું તમને અહીં ભાઈઓએ માગેલી માફીની વાત કરવા ઈચ્છું છું. એ માફી શું જેલમાં નહિ જવાને ખાતર માગેલી છે ? અહીં ભાઈઓ કંઈ જેલથી ફરતા નથી. અમે ત્રણે જણ આ વર્ષમાં ફાંસીએ ચડવાની ગેરબી કરી રહ્યા છીએ. ત્યારે શું એ માફી તમારે સારૂ માગી છે ? નહિ. એ માફી ખિલાફતના ન્યાયની ખાતર ખાનદાનીથી કામ કરનારાઓને સારૂ છે. મેં એમને કહ્યું કે તમારા ભાણજીમાં તીખાસ રહેલી છે, એમાંથી કોઈ એવો પણ અર્થ કાઢી શકે કે તમે ખુતામરકી કરાવવા ઇચ્છો છો. એમણે મારી નમ્ર સલાહ માની અને નિખાવસ દિલથી આખા હિન્દુસ્તાનને જણાવી દીધું કે અમે ખુતામરકી નથી ઇચ્છતા. એ ભાઈઓ જાણે છે કે અમન ને તલવાર વચ્ચે મેળ હોઈ શકે નહિ તેઓ કહે છે કે તર્કમવાલાતથી બે ખિલાફતને કડચો નહિ આવે તો અમે તલવાર ખેંચી પોને મરીશું અગર દુશ્મનને મારીશું અને ખિલાફતને ફરો લાવીશું. મારો ગોતાનો ધર્મ મને તલવાર ખેંચવાની ના કહે છે. હું કાંઈને મારી નાંખવા નથી ઇચ્છતો. હિન્દુ ધર્મને ખચાવવા હું મરી જઈ પણ કાંઈને મારું નહિ. મારી અને અહીં ભાઈઓની વચ્ચે આટલો ફરક છતાં હું એમને સમજાવી શક્યો છું કે અત્યારે તલવાર ન ખેંચવી એ આપણું કામ છે. એમણે માફી માગી છે તે જેલમાંથી બચવા સારૂ નહિ. પણ દિલ પરનો અફસાસ માનીને જેલમાં જઈ તે દરામ છે. આપણે પાક બનીએ, ફરજાની દરીએ અને તેમ કરતાં જલમ આપણને જેલમાં મોકલે તો દુનિયા તેના પર ચૂકે છે. પાક માણસને ફાંસીએ ચડાવે તે આખા જગતના તિરસ્કારને પાત્ર યાય છે. અમે ઈંગ્લીશ છીએ કે અમે સરકારના દાવમાં જઈએ અને સરકાર અમને ફાંસીએ ચડાવી દે, અહીં ભાઈઓની એ માફીને અમદાવાદમાં ખીજે અર્થ થતો હોય, હિન્દુસ્તાનમાં ખીજે અર્થ થતો હોય તો અમદાવાદ બચે છે, હિન્દુસ્તાન બચે છે. દિવસે દિવસે આપણમાં ખાનદાનીની જડ જડી જતી જાય છે. તમે લાંબીમજાળ બનો, ખાનદાન બની જાઓ. કોઈ વાત તમને ન કહે ને તમે નાપસંદગી બતાવી સામે યાઓ એ લુટી વાત, પણ તમે સિરજોરી કરો એ કેમ ચાલે ? એ કાચો તમે શીખી જાઓ તો ખિલાફત અને પંજાબના ન્યાય અને સ્વરાજ તમારા હાથમાં છે.

મીલનું કાપડ કંગાલો પહેરે

મત્સ્યો માટેની પરિકા આજે વહેંચાઈ છે. તિલક સ્વરાજ ફાળામાં પૈસા, આપવા, મહામહાને માપડે નામ નોંધાવવાં અને ધરમાં ચરખો દાખલ કરવો એ મત્સ્યોની ફરજ છે. ધરમાં ચરખો દાખલ કર્યો એટલે તમારે માટે કુપ્રધાનનો વીમો ફતેરી સુધ્યો એમ સમજાવે. મત્સ્યોએ મીલનું કાપડ ન પહેરવું જોઈએ અને સમગ્ર નવું જોઈએ - કે મીલનું કાપડ તો જે કંગાલ માણસો છે તેવાને માટે છે.

માનવ્યા બાઈ

મારા અને અલી બાઈજીના સંબંધ વિષે હું બે રાખ્સ કહેવા માશું છું. અમારો સંબંધ ડોઈ પણ માનવ્યા બાઈ વચ્ચેના સંબંધથી હટારતો નહિ હોય. હું ૧૯૧૫માં દિલ્હી ગયો ત્યારથી મેં એ બંનેને જાણ્યા છે; તે દિવસથી મેં એમને નથી છોડ્યા તેમ એમણે મને નથી છોડ્યા. તેઓ ધર્મચુસ્ત મુસલમાન છે, હું ધર્મચુસ્ત હિન્દુ હોવાનો દાવો કરું છું. એ નથી ઇચ્છતા કે હું મારો ધર્મ બગાડું, હું નથી ઇચ્છતો કે એ એમનો ધર્મ બગાડે. પોતાપોતાનો ધર્મ પાળવા છતાં અમે એટલી રિયલિટી પહેંચ્યા છીએ કે એકબીજાથી ફાંસીએ ચડી ખાખ ચડે હિન્દુ ધર્મ અને ઇસ્લામ બંનેમાં એટલી ખાનદાની જરૂર રહેલી છે.

દેવે હું મોજાના સાહેબને વિનવતી કરું છું કે એમને આપવાનો પેગામ એઓ તમને આપે.

તા. ૧૯-૬-૧૯૨૧

૬ હદ આવી

લાહોર ઇસ્લામ મેંજિસ્ટ્રેટ મહાસભાની લાહોર ગવર્નમેન્ટની બેઠક બધે કર્યાની ખબર આવી લાગી છે. સભાસભાની કાયદા સુબજ જાહેર સભાના અર્થે તો આજ સુધી એવો જ થતો જોયો છે કે જે સભામાં જાહેર પ્રજામાનો ડોઈ પણ સખ્મ દાખલ થવાની સગતો કબૂલ કરીને હાજર રહેવાનો હક પરાંતી શકે આવી સભાઓ સિવાયની બીજી બધી સભાઓ ખાનગી જ રહેવાય. લાહોર સમિતિની સભા તો દેખીતી રીતે જ માત્ર સમિતિનો સભ્યોને માટે હતી અને તેમ જાહેર પણ કમવાગા આપ્યું હતું. પણ મેંજિસ્ટ્રેટ સાહેબને તેટલાથી કળ વળે તેમ નહોતું. તેમણે સમિતિના મન્ત્રીને પોતાની સમક્ષ હાજર થવા અને પોતાને સન્તોષ થાય તેવો ખુલાસો કરવા ફરમાવ્યું. લાલા અમીરચંદે સ્વાભાવિક રીતે જ એમ 'જહુજુ' કંવા ના પાડી અને વિનયપૂર્વક લખી જણાવ્યું કે મળનારી સભા એ માત્ર

સમિતિના સભાસદોની એટલે ખાતગી હતી અને તે ચોક્કસ કામને માટે જ બેલાવવામાં આવી હતી.

પણ મેંજસ્ટ્રેટ સાહેબ એમ સમજાવ્યા શાના રહે ? એમણે સભાપદીના કાયદાનો લાગણો જ ઉપયોગ કર્યો અને સમિતિની-સભા બંધ કરવાનો દુષ્કર્મ બજાવ્યો જ. મંત્રીએ આ દુષ્કર્મ સાવ જોરકાયદેસર હતો એવો વાંધો ઉઠાવ્યો અને છતાં તુરતને માટે તેના સવિનય ભંગ ન કરતાં પોતે તેને તાળે થાય છે એવી મેંજસ્ટ્રેટને ખબર આપી. એ તો દિવસે દિવસે ખુદ્દુ જ ચલુ જાય છે કે નોકરશાહી હવે અસહકારીઓને કાયદાના 'સવિનય ભંગ'ની ખુબેશમાં ઉતારવાને અધીરી થઈ છે અને તેથી તે અસહકારીઓને જ્યાં અને ત્યાં આમ ધોંચપરોણા કરીને લલકારી રહી છે. હું ખાતરી આપું છું કે હવે થોડાક જ વધુ આવ્યા હુકમો નીકળવાની વાર છે અને નોકરશાહીની તરફ છીપવાને ઝાઝો વિલંબ નહિ જ થાય. આટલા દિવસ આપણે આપણી દુર્બળતાને કારણે આવ્યા હુકમો સાંખતા આવ્યા. આજે પ્રજા પોતાના બળને કારણે આ બધા હુકમો સાંખી રહી છે અને એ બળ દિવસેદિવસ વધી રહ્યું છે. પણ નોકરશાહીને આ શાનું શું ? આખા દેશભર જ્યાં જ્યાં આવ્યા હુકમો નીકળે છે ત્યાં બધે જ તેનો સવિનય ભંગ કરવાને પ્રજા તલપાપક થઈ રહી છે. પણ તેમનો નમ્રતેદાર સંયમ અને જાતે સ્વીકારી લીધેલી તાલીમ જ જેને જેને આવ્યા હુકમો મળે છે તેને તેનો સવિનય ભંગ કરતાં અટકાવે છે. હજી વધુ તાલીમ અને વધુ સંયમ ટેળવીને પણ પ્રજા ચડે જ. કાયદાના 'સવિનય ભંગ'નો અમલ કરવાનો ઉચ્ચ અધિકાર અને લાયકાત આપણને પ્રાપ્ત થાય તે પહેલાં આ બંને ગુણોને હજી પુષ્ટગ વધારે પ્રમાણમાં આપણે કમાવા પડશે. સવિનય ભંગ તે જ છે જેમાં કોઈ પણ પ્રકારની શેષી કે ધમકી ન હોય, નેરજત્વરાઈ ન હોય. એમાં અધાધુધી પણ ન હોય. સવિનય ભંગ-કરનાર માણસ જેલને માગી લે છે. એ જેલનો આશય છે. તેથી તે પકડાય કે જેલ જાય ત્યારે શોક કે રોપનાં પ્રદર્શન કરવાપણું ન હોય પણ તેને તેની છટિ વસ્તુ મળી તે સાચા આનન્દોચ્ચ કરવાપણું જ હોય. ચોક્કસ નફી કરી આપેલા કાયદાની બહાનના ખીળ કાયદાઓ પ્રજા નહિ બાગે અગર તો મુખ્ય આગેવાનો પકડાય તોયપ્રુ પ્રજા તોરાન કે રમખાણ નહિ કરી બેઠાં એવી આપણે જોળાધરી લઈ શકતા હોઈએ તો આવની કાયદી જ કાયદાનો સવિનય ભંગ શેઠ થઈ શકે. અસહકારમાં આડંસા ગેટલી જરૂરી વસ્તુ છે તેથી જ કાયદાના ભંગમાં વિનય અન્યની

વસ્તુ છે. કાયદાનો સચિત્ર બંગ એ અસહકારનું તીખામાં તીખું સ્વરૂપ છે; કર
 કરવાના ઇનકાર કરતાં પણ વધુ તેજ અને જલદ કાયદાનો સચિત્ર બંગ કરનાર
 પોતે જ પોતાનો કાયદો બને છે. કાયદાનો સચિત્ર બંગ કરનારાનામાં હંમેશા
 કોટીની દ્વિમત અને સારાસારવિવેકશક્તિ જોઈએ. કાયદાના સચિત્ર બંગમાં રાજ્યની
 સત્તાનો અગર તો દબલગિરીનો સંપૂર્ણ ઇનકાર રહેલો છે અને તેથી રાજ્ય ન્યાય
 ન્યાયનીતિમાં સાચ દોવાળાઈ જતી ગયું હોય અને એને સુધારવાના બધા પ્રયત્નો
 ફાટ હોય ત્યારે જ એવો બંગ વ્યાજબી ગણાઈ શકે.

સંભવ છે કે મારા વિચારમાં દોષ હોય, મારી શુદ્ધિમાં મન્દતા કે જડતા
 હોય; પણ મારી આંખને આ સરકારના રંગડગમાં ક્યાંયે પથરાણાંપનો લવલેશ
 સરખો દેખાતો નથી. એટલું જ નહિ પણ હું તો એને હલકી પ્રગ્નને ધોયપરાણા
 કરીકરીને તેને હાથે તોડાન કે મારશડ દરાવવાની અને પછી ફરી પાછી કાયરચાહી
 ચલાવવાનું ખાતું બહાનું શોધવાની પેરવી કરી રહેલી દેખું છું. પંજબના પાપનુ જે
 એક જ રસ્તે પ્રાયશિત્ત સંભવે છે. તે કરવાના સરકારના ઇનકારનો અર્થ જ એ છે
 કે અમૃતસરની પેટે લોકો જ્યાં જ્યાં ક્યાંયે ઘેસા ચાય ત્યાં કાયરચાહી ચલાવીને
 અપરાધી નિરપરાધી સૌ કાઢીને ઘેલો દહાડે તારા દેખાડી દેવા અને અમૃતસરના
 એક અધિકારીના શબ્દોમાં કહીએ તો આજની પ્રગ્નના અપરાધના ફળ એમના
 કોઠરાંનાં છોકરાંને ભોગવવાં પડે એટલે સુધી એમને વધે કરવી.

પરાણે મગાયા પહેગવેલી બ્રિટિશ મુસરી અસલ છે. એ છવતીબગતી
 નાગેશી છે. જે પ્રગ્નમાં પોતાના માનની સાગણી જાગેલી છે તેણે તે મુસરીને
 ફગાવી દેવામાં રહેલી હાડમારી, દુખો અને આત્મઅસિદ્ધાન આપે જ છૂટકો છે.
 અગ્રેજોને અહીં રહેવું હોય તો તેઓ મિત્ર બનીને, બરોબરીઆ બનીને રહી શકે
 છે; અગર તો જો તેમને તોડરી કરવી હોય તો તે પણ તેઓ સાચેસાચા તોડર
 ચઢને કરી શકે છે. તેમણે પોતાના શત્રુની ઈચ્છા જ સંપૂર્ણ ચોખ્ખાઈપૂર્વક બજાવી
 લાવવી જોઈએ. હિન્દી મજૂરોને તેમનાથી નીચેવા પીવાય નહિ; અગ્રેજ મૂડીદારોને
 માટે કશી જ ખાસ છૂટા કે લાભો માગી શકાય નહિ. તેમણે આપણામાના નાનામા
 નાના જોડે પણ બરોબરીઆને નાતે હરિશ્ચંદ્ર કરી લેવી રહી. તેમની ચોખ્ખાશક્તિ,
 તેમની હૃદયમશીસતા અને તેમનાં સાધનોની વિપુલતા વડે કરીને તેઓ અહીં
 સહેલાઈથી જગરો વેપાર જોડે તેમાં તેમને કોઈ ના ન પાડે, માત્ર તેમના સંગીન-
 અંકુશ અને તેમની ચાણુદતો દોઝ જ આયમયો જોઈએ. પંજબનો ઇનસાફ

કવનો સરકારનો ઇનકાર, મુસલમાન ભાઈઓને મનોખવાનો ઇનકાર સુચવે છે કે એ દોઢ આયમવાના હજી કશા ચિહ્ન નથી.

આપણી તરફથી તો મરકારના આ વક્ષણ જોડે સમાધાની કરવાપણું કથુબે ન જ હોતું જોઈએ. આપણે નખળા હોઈએ' કે મખળા—જે કંઈ ભોગ આપવા પડે, જે બલિદાન દેવાં પડે, જે કંઈ પાયમાલી વહોરી લેવી પડે, તે મર્વ કંઈ માયે લઈને પણ આ લડત છેવટ સુધી લડે ગમે જ છૂટકો છે તેથી 'કાયદાના' સવિનય ભંગ' ને માટે હીક હીક પ્રમાણુમા સવામતીબર્ધુ વાતાવરણ આપણે પેદા કયું છે એમ આપણને જણાય તેની સાથે જ આપણે એ હોડીના સદ પણ ફરડાવ્યે જ છૂટકો છે. દરમિયાન લાહોર બ્રહ્મા મજરદેટ નેવા તુમાખી અધિકારીઓના હુકમે પા. આપણે ગળા લેવા ઉચિત છે. આજે અન્યાયી કાયદાઓનું પણ વિચારપૂર્વક પાલન કરવાનો જે સંમમ આપણે બતાવીશું તેમાથી જ કાયમ મવારે એ જ કાયદાઓ વિનયપૂર્વક ભાગવાનું સામર્થ્ય આપણુમા આવશે.

§ ગરીબોનો વાલી

“તુલમી હાથ ગરીબ છી કળૂ ન ખાલી જાય
મૂઝે દોર કે ચામમે લોહા બરમ હો જાય !”

“બંગાળ સરકાર હપર માનવબલિતિને નામે હુ તહોમત મુકું છું કે તેમણે ગરીબોને અલગ છે જ્યાં જ્યાં દાખલવાની હતી ત્યાં તેણે રોરો સમઘેટ, જ્યાં હુર બતાવવાની હતી ત્યાં તેણે શરખા નરપશુઓને ફટા છેડી મુક્યા; જ્યાં માણસની માણસાઈ જ સહાનુભવિ અને સન્માને પુકાર કરી રહી હતી ત્યાં બંગાળ સરકારે જ માણસાઈ વેચી ખાધી અને પડવા પર પાટુની પેરે આરુઠુ બોણું યથુ હોય તેમ આજે પાછી એ રોજાંદા છાપાઓમા પોતાના જહેરાતખાતા મારફત આ લેવાનિયતભર્યા અત્યાચારના બચાવ પ્રગટ કરાવી રહી છે !... ..

“એમલા બંગાળ જ શું, આખા દિન્દુરતાનની સામે આજે એક જ સવાલ છે. અને તે એટલો જ કે બંગાળ સરકાર જ નહિ પણ ખુદ દિન્દુરતાન સરકાર દિવસેદિવસ, ગરીબ અને ઉખિયાની સામે યહને ધનિક જલ્દીઓનો પક્ષ કરી રહી છે. આ બચાવનક તહોમત છે તેથી જ તો એ ગરીબો ખાધીજતા વાવટા દેહળ આજે આમ ઉલરાઈ રહ્યા છે, કેમકે તે ગરીબમા ગરીબ છે, તેમણે ગરીબોને અપનાવ્યાં છે અને તે તેમનાં હુખ પોતે બરાબર સમજે છે. તેથી જ તો લોકો આજે સરકાર જ્યાં કપાંક તેમને કંઈક આપવા ઉપાર છે

ત્યાં પણ તેનો દંનકાર કરવા લાગ્યાં છે. આ કોટાકીના કાળનું નૈઢાલીમાં એક નંદરે ભેનારે મને સુણાવ્યું તેના કરતાં વધુ સચોટ થિહન મારી નંદરે ચડ્યું નથી. આસામથી પાછા ફરતા આ ગરીબ મનુષ્યે અહીં પ્રત્યક્ષ જૂખમરો વેઠી રહ્યા હતા. તેમની આગળ હતો ઘનો ભાત પીરસવામાં આવ્યો. પણ જેવું એમણે સાંભળ્યું કે એ આવલ સરકારનો મોકલેલો હતો તે ન પડીએ તેમણે એ ભાતને ટાપ સરખો અડકાટવાનો દંનકાર કર્યો! એમાં તેમને પાછા મ્હાના બગીચાઓ પર હથેળવાનો સરકારનો દંધક પેચ હોવા ભેદ્ય એવી એમને ધારતી લાગી. પણ સેવાસમિતિનાં માણસોએ જ્યારે તેમને વસ્તીમાંથી આપોલા આવલ આપ્યા ત્યારે તેઓ એવા તો જૂખ્યા ડાંસ હતા કે આવલને એમ ને એમ કાચા ન આવ્યા મંડી પડ્યા!

કયામતનો દિવસ શરૂ થયો છે

“હિન્દુસ્તાનમાંના મિટિસ અમલના કૃતિદાસમાં આ નવો અને અશુભ બનાવ છે. જેઓ આપણી આંખ સામે ચાલી રહેલી આ કાન્તિની વચ્ચે નથી અને જે તેમના કાગળપત્રો અને તુમારોની વચ્ચે દર્શાવે છે તેઓ આટલેથી વેળાસર ચેતરો તો સાઈ છે. કારણ કયામતનો દિન આવી લાગ્યો જણાય છે ને ચિત્રગ્રહના ચોપડા ઉધકયા છે. સરકારને એક ન સૈથી મોટા સવાલનો જવાબ આપવો પડવાનો છે, અને તે એ કે ‘તમે ધનિકોનો તારેવાનોમો પક્ષ મરો કે ગરીબોનો—મોહતાબોનો? તમે ધનદોલતના બંદા છો કે ખુદાના? તમે ભેમાથી કેના પકાના છો?’”

આસામના મ્હાના બગીચાઓ છોડી નીકળેલા મનુષ્યો ઉપર ચાંદપુર ગામ આગળ જે અત્યાચારો ગુજાર્યા—અને જે હજુ પૂરા ચક્ર ગયા છે એમ નથી—તે વિશે બાઈ ઍન્ડ્રુએ વિચારપૂર્વક તૈયાર કરીને કલંકતામાં આપેલું લેખી ભાષણ જેમણે વાંચ્યું છે અને જેમણે તે પર ફરી ફરી ઉમરાતે દૈયે આસુ સાર્યાં છે તેઓ ઉપર ટોંકેલા શ્લોકોને તુરત ઓળખશે. બાઈ અ. જ પોતાને જે લાગે છે તે સ્પષ્ટ લખનારા તેમજ કહી દેનારા માણસ છે. તેઓ સત્યને પોતાની પાસે પ્રગટતાં જોગ અટકાવતા નથી તેમ ખીજ પાસે પણ તેને છંપાવતા નથી. તેઓ દિનરાત ખાનવસેવામાં પોતાની જાતને ઘેસવી નાખનારા છે. તેઓ દેશના મોટામા મોટા હાકેમની સામે પણ આરોપ આણતાં જોમ અચકાતા નથી તેમ પોતાની જૂલ પણ જો તેમને જણાઈ આવે તો કબૂલ કરતા આનાકાની કરતા નથી. અને તેઓ આવા સત્યનાદી, ચુસ્ત અને ધર્મરથી કરનારા હોવાથી ન કેટલાક છાપાઓ તેમને કાં તો ગાળો આપ્યાં કરે છે નહિ તો તિરસ્કારરૂપિથી તેમનું નામ ન પડ્યું ચુકે છે. ફીજ, દક્ષિણ આફ્રિકા, પૂર્વ આફ્રિકા, સીલોન, પંજાબ વગેરેને લગતા તેમણે મનુષ્યો કરેલા

અહેવાલો આજની ધરીએ પણ નેટલા ને તેટલા જ સાચા છે. તેમાંના ઘણાખરા ખુબ જ્યા ત્યાના અધિકારીઓને મોઢે પણ કષ્ટ રાખવામા આવેલા છે, કેલેક દાખલામાં એઓ ગરીબ અને નિરાધારને સહાય કરવામાં સરળ નીવડ્યા છે, અને મારી ખાતરી છે કે બધામાં પણ તેમની બદનામી કરવાના બીજા કેટલાયે કુમલાઓને તેઓ તરી પાર ઉતરશે.

પણ આજના આ લેખનો હેતુ બાઈ એન્ડ્રુઓ બચાવ કરવાનો નથી. આસામના અત્યાચારને લગતો આ લેખ લખીને મારા જાખમી દિલને કંઈક મલમ લગાડવાનો અને તેમાંથી શીખવાનો જ મારો ઉદ્દેશ છે. આસામના મજૂરોએ હડતાળ પાડી તેની સાથે જ મને એ લગભગ આખા દેશની યાદ પડેલી આકતના સ્થાન ઉપર પહોંચી જવા બીનવનારો તાર મળ્યો હતો. એ ગિરિને તાર કર્યા, જેને જેને લખવા યોગ્ય લાગ્યું તે બધાને ઠાગણો લખ્યા, પણ હાથમાંનું કામ પડતું મેલીને ત્યા પહોંચવાની મારી હિમ્મત આલી નહિ. કાંઈ પણ માણસને ગમે તેવું નાનું પણ જે નાકું સંભાળીને તે પોતાનું કામ બળવી રહ્યા હોય ત્યાંથી છૂટવાનો ધટતો માર્ગ ન જડી આવે ત્યા સુધી તેને છોડીને ગમે તેટલું ભારે પણ ખીલું નાકું સંભાળવા ટોડી જવાનો અધિકાર નહોતો એકે, મને તેવો માર્ગ ન જડ્યો. તેથી હાથનું કામ પડતું મેલીને આલી નીકળવાની મારી હિમ્મત આલી નહિ. આમા મારે પાંચે કશું અધરિત થયું હોય તો એ ગરીબ, મોહતાજ, યુગ્મ મજૂર બાદબંધીને તેમજ કુચર મને તેની કામો આપશે. કારણ મને લાગે છે કે આલી રહીને બેઝવાડાનો ધાર્મિક પાર પાડવામાં ગિરજતાર રહેવામા હું એ મજૂર બાદબંધીનો પૂરી સેવા કરી રહ્યો છું. મારી સાચારીનું બાન મને વધુ દુઃખદાયી તો એ કારણ છે કે કંઈ ને કંઈ કારણસર મજૂરવર્ગ એમ માનતો યાદ ગયો છે કે જ્યારે જ્યારે અને જ્યા કયાયે તેઓ દુઃખમાં ઉશે ત્યારે ત્યારે હું તેમની પડખે ઉભો જ હોયછ. આવા મોટા જાગના દાખવાઓમાં હું તેમને મારી સાચા દિલની પ્રાર્થના અને સદાતુષ્ટિ સિવાય ખીલું કશું લાગ્યે જ મોટલી શકું છું એ મારી સાચારીનું મને પૂરેપૂરું બાન છે. અન્તરાત્મા દરેક ટેકાણે ઉડીને પહોંચવા ઉત્સુક છે, પણ હરીર અસમર્થ છે; તેથી આની આની ઘટનાઓની વાનો જ્યારે જ્યારે મને પહોંચે છે ત્યારે ત્યારે હું કેવળ સાંભળું છું ને સમસમી મુંડું છું.

પણ સદવાયે માણસ નેટલો દુર્ગળ છે નેટલો જ પગેના સમર્થ છે. એ અનન સાધનો દ્વારા કાર્ય કરે છે. એના હાથમાં એન્ડ્રુઓ અને દાસો પોતા

છે. હું તો એવી જ થકા ધરીને સુખી થાઉં છું કે ક્યારે કેાઇ દુખિયાને વીધું મુકતો નથી. આપણે તો હાથનું નામ લઇ નજીવાને જની રહે મોટલી કાળજીપૂર્વક આપણને સોંપાયેલું કાર્ય કર્યું જાયએ એટલું જ આપણે જીવાનું છે.

આસામના અત્યાચાર બાઈ એન્ટુએ સરકારની સામે વળી એક નવું બાધાનક તહેામત આજવાની રંગ પાડી છે. તટસ્થતા અને નિષ્પક્ષતાપણાને નામે મરીજ મનુરોની અત્યંત તાણીદની દાવતો સુદાં પૂરી પાડ્યા તરફ બતાવવામાં આવેલી નોંધના, મુરખા લોકોએ વરસાવેલા ગોળીઆર અને એવા તદ્દન નિઃશસ્ત્ર નિગધાર લોકોની સામે એવા ગોળીઆર કરવાની બરદાશી ચલાવેલા સરકારનો હમેશનો બરીપુરાનો ખયાલ,—આ બધું સરકારને સાત જગલી અને કેાઇ પક્ષ બતના આદર્શમાને માટે તદ્દન નાલાયક તરીકે બોળવાયે છે. મુખ્યા સિપાઈઓને આ માટે મનુરો ઉપર ચિઠ્ઠી ફતવગેઓની પેરે હોવામાં આયા ? સૌ કેાઇ બલુ છે કે હરહરમાં દેટલાક લોકો તો દેવજ પશુ અને દેવાનની દો વર્તવાને સાર જ કેળવેલા હોય છે. લાકરી લોહોને આગ નિઃશસ્ત્ર પ્રજા ઉપર હોડી મુકવામાં આવે ત્યારે એનો અર્થ શું એ પ્રજા બલુ છે. હરેક બાબુ ખુદલુ છે કે સરકારબરીમાં જનારા લોકોમાં માણસબનના દેટલાક દુષ્ટતા દુષ્ટ નમ્રતાઓ લોલ છે. લાકરિનાં મેદાન ઉપર તેઓ દલાય ખાનાર હંતર ફરે, પશુ હડતાળીઆ મનુરોને કેાળે લાવવાના કામમાં તેમનો ઉપયોગ કરવો એ કેવળ તાલેવાન અને ધણીઆનો જ ઉપારો પક્ષ ક્યાં સમાન છે.

મારી નજરે તો મુદ્દાની એવી પ્રત્યેક જાગતમાં સરકારનો બધો જ ભાગ લાગતો જાય છે. અને એ નિઃશંકાય છે કે આવના થોડા મહિનામાં કાં તો આ મન્યતંદમાં એટલો પડાશે થયો એકમે કે તેમાં નાનામાં નાનો તે મોટામાં મોટાને બરોબરીઓ મળુશિ, અને નહિ તો એક એવી કુબેગ જામશે કે નવી દુનિયાએ અગાઉ કદી નહિ દેખી હોય. દહાડના દહાડા સુધીના જૂખા દળાળી એવા મનુરો સરકારને નામે મોકલવામાં આવેશે ખાત લેવાની નાખારે ને ગ્રહોં દેરવે એનું રહસ્ય બાલીમની મદદથી હવવાનો કનકાર નહિ તો બીજું શું હોઈ શકે ? અને આવી શાન્તિવારી હિમ્મત અને ત્યાગનો જુરશો ત્યારે આખા હિન્દુસ્તાનમાં વ્યાપી જશે ત્યારે સરકારનું આવી બન્યું જ સગબધું. આપણે ખુન લેવની નહિ, દેવજ ખુન આપવાની—મરી છટવાની કળા શીખી લેવાની જ બરદાશ છે. શુ લેવાને રૂને આપણે એક સરકારને દેનાવશું તો તેની વગાએ પીને લેવો જ હત્ય ઓ

થવાનો અને દીન દીન ગરીબ નિર્દોષ ગિયારું આવતી પેઠે આમ ને આમ જ ક્યારેક રહેવાના.

મહાના બગીચાના આ મળૂરો તરફ લાગણી દર્શાવવાને ખાતર બ્રહ્મપુત્રમાં ચાલતી સ્ટીમરોના માણસોએ પણ હડતાળ પાડી તેને બાઈ અન્ડરે બાબતી રીતે જ વળોડી કાઢી છે. આ હડતાળ ગમે તેણે પકાવી હોય પણ તેણે તેમ કરીને મહાના મળૂરોનું હિત નથી જ ક્યું. હિન્દુસ્તાનમાં આપણે રાજદારી હેતુઓની ખાતર મળૂરોની હડતાળો નથી જોઈતી. આપણે હજી તેટલી તાલીમ નથી મેળવી. અત્યારે તો તેવી હડતાળો ન પડે તેમા જ આપણી સ્વતંત્રતાની લડતને મદદ થવાની છે. આપણને અત્યારે નિરંકુશ અસંતોષનું વાતાવરણ નથી જોઈતું. એવી અશાન્તિ આપણા કાર્યક્રમના છેલ્લા પગથીઆઓ ખરાં કરવામાં આપણને અંતરાયરૂપ થાય એમ છે. જે સિપાઈ ગ્રાડોલુર થઈ કુદરી સમજીતો ગાડા જનાવરની પેઠે પાવે તેમ ટાડાદોડ કરે છે તે કારકરમા રહેવાને નાલસક છે. આપણે આપણામાંનાં બધા બેતાલ અને બેલગામ તરવાર પર કાચું મેળવવું જોઈએ, અથવા તો સરકારને ક્યો તેમ એવા નિરંકુશ તરવારો પણ ત્યાગ કરી દે અને તેમને એકાકી કરી મુકવાં જોઈએ. આમ એક જ રીતે આપણે હડતાળોઆઓ તરફ સહાનુભૂતિ બતાવવાનું અને તેમને મદદ કરવાનું રાખવું જોઈએ; અને તે એ કે જ્યારે જ્યારે જે દુઃખો માટે તેમણે હડતાળ પાડી હોય તેના બાબતીપણા વિશે ઈર્ષ્યાને સ્થાન ન હોય ત્યારે તેમને મનમાન્ય ધર્યાદિથી બનતી મદદ મહોચાડીને આપણે તેમને તેમની લડતમાં ટકાર અને મજમ રાખવાને બનતું કરવું. બીજી બધી હડતાળોને અટકાવવાને આપણે આગ્રહપૂર્વક મથવું જોઈએ. આપણે મૂડીનો કે મૂડીવાળાઓનો નાશ નથી માગતા; આપણે તો મૂડીદારો અને મળૂરો વચ્ચેના નાતો સરખો કરવા માગીએ છીએ. આ સ્થિતિમાં એક હડતાળ પ્રત્યે લાગણી દર્શાવના બીજી હડતાળો પ્રકાશવી એ અર્થાંધ સેવાય.

બાઈ અન્ડરે આ ગરીબ મળૂરોને તેમના વતનમાં કરવાને પૈસાની મદદ માગી છે. એમની અપીલ આપણા બુદ્ધ્યાક્રાંતિના લાઘવો પ્રત્યેની આપણી લાગણીનું એક કે સ્વરાજ્યને માટેની આપણી ધમશનું માપ છે. મને હમેદ છે કે એકલા કલકત્તાએ જ આ 'ગરીબના વાલી'ની કિશાની જોળી હવકાવી દીધી હશે.

૬ વાઘસરાય વિષે વધુ

વાઘસરાય સાહેબના બાપજીનો યોરો વધારે વિચાર કરવો પડે છે, દરદી ન્યારે દરદી થેરાય છે ત્યારે જો વૈદ રોગનાં પડીકાં આપે છે તે સામાન્ય ગણાય છે. ક્ષયથી થેરાયેલાને સાર જેમ જલદ માન્યા જ હોય અથવા તો કંઈ જ ન હોય, તેમ હિન્દુસ્તાન જે અત્યારે બારે પીડાથી હલમલી રહ્યું છે તેને સાર જે કોઈ વાઘસરાય વૈદ બનવા માગે તો તેજે તો અસામાન્ય વૈદ બનવું જોઈએ. પણ રીડિંગ સાહેબે તો એક પગ દર્દીમાં ને બીજે દૂધમાં રાખ્યો છે, એમ દરતાં તેઓ સાહેબ હિમયગદ થાય તો નવાઈ નહિ. એક તરફથી કહે છે કે આ સામાન્યમાં કાળા ધોળા વચ્ચે અસમાનતા કેવો દોષ જ નહિ—હેલા જોઈએ નહિ, ને બીજી બાજુથી અત્યારે આધોગ્ય પણ જોઈ શકે એવી જે અસમાનતા વર્તી રહી છે તેની કબજત ને એક પણ આશર તેમના બાપજીમાં નથી તેમજ બાપજી વાચનાર અગ્રણી હોય તો એમ જ સમજે કે સ્પિટિશ સામાન્યમાં કદી રંગબેદ રહ્યો નથી અને કોઈ વેળા જો કોઈએ જોયો હોય તો તે અપ્રમાદ રૂપે જ હશે. ઇપ્રકત એ છે કે રંગબેદ ન હોય એ જ આવી તો અપવાદ રૂપે છે.

દરદી દાંકવાથી દરદી મલાજ મળતો નથી ને દરદ વધે છે. પરમાં રહેલા અંગારને આપણે દાંકીએ તો તે યોગ્ય વાકન મળતા બધું બાળી મુકે છે. તે જ રીતે દાંકેલું દરદ, દાંકેલો શુદ્ધો પણ છેવટે વધારે જ કુદી નીકળે છે ને બચકર સ્વરૂપ પણ પડે. વાઘસરાય સાહેબે હિન્દુસ્તાનના દરદને દાંક્યું છે.

અત્યારે હિન્દુસ્તાનને આગાહીની ગરજ નથી. હિન્દુસ્તાન કર્ચુમિય ગ્રાન્થપ્રયોગોથી સન્નુદ થાય તેમ નથી, હિન્દુસ્તાનને સાદાર્થ અને સમ્યાક જોઈએ. હિન્દુસ્તાનને કાદમરી નથી જોઈતી, હિન્દુસ્તાન ચીતા માગે છે. હિન્દુસ્તાનને અરેબિયન નાઈટ્સ ન જોઈએ, કુરાન ખખે; હિન્દુસ્તાનને જંતરમંતર ન આતે, હિન્દુસ્તાનને સીધી વાત જ બાંધે. હિન્દુસ્તાન પાતરાંથી રીઝે-તેમ નથી, હિન્દુસ્તાન મળતે વળગ્યું છે. વાઘસરાયે ગ્રાન્થપ્રયોગના સકાં પાતરાં વેધી છે. તે કેમ આશે ?

ન્યારે આપણે જોટા માનવરતઆના ખ્યાલોને કાઢવા મથી રહ્યા છીએ ત્યારે વાઘસરાય સાહેબ મને પોતાના સીમસાના ઠેકાણાતી યાદી દેવડાવે છે ! અને મળવાને પોને ઇચ્છ્યું છતાં મળવાની કેમ જાણે ઇચ્છા તો મારી જ હોય નહિ એમ કહી પોતાનો દરજ્જો જાળવતાં જોઈ જોમે છે ! અહીં બાહ્યોએ કેમ જાણે જોસમાં-

નિશ્ચય ઉપર હું આવ્યો. મેં વાઇસરાયના મન્ત્રીને લખ્યું કે જે વાઇસરાય સાહેબ, અસહકારની લડતને લગતા મારા વિચારો, મારે મહેડેથી સાંભળવા ઇચ્છતા હશે તો હું ખુશીથી તેમને મળવા આવીશ. તે મુજબ હું તેમને મળ્યો. પણ તે અલી બાઇએને પકડવાના સરકારે કરેલા નિર્ણયને ફેરવાવવાને સાર નહિ, પણ હું અસહકારી શા માટે બન્યો તે તેમને સમજાવી આપવા માટે. તેમ પહેલા દિવસની અમારી આખી મુલાકાત—જે બધી મુલાકાતોમાં સૌથી લાંબી થઇ હતી—દરમિયાને અલી બાઇએની ચનારી પરહેઠને લગતો એક અક્ષર પણ ઉચ્ચાર્યો નહોતો. અલી બાઇએની વાત બધી વાતોની જોડે વાતચીતના સાધારણ વહેણમાં નીકળે ત્યારે જ નીકળી અને તે અહિં સાતરવની તેમજ તેના કેટલીક સુધી પ્રત્યક્ષ અમલ થઇ રહ્યો છે એને લગતી ચર્ચા ચાલી ત્યારે જ નીકળી. તેમાં જ્યારે વાઇસરાય સાહેબે અને અલી બાઇએનાં બાઇચોના રિપોર્ટ-માંના ઉતારા દેખાયા ત્યારે મેં જોયું કે એમાંથી જે અર્થ દાઢવા દેટલાક લોકો મધી રહ્યા હતા તેવા અર્થ તેમાંથી કાઢી શકાય એવું હતું અંદ. તેથી મેં વાઇસરાય સાહેબને કહ્યું કે સરકાર તેમને પકડે કે ન પકડે, હું પોતે તો અલી બાઇએને મળીશ તે સાથે જ આ ગાળનમાં ખરી હકીકતનો ખુલાસો બહાર પાડી પોતાનું વલણ ચોકસું કરી દેવા તેમને વીનવીશ. સરકાર એમને પકડવાનું કે કામ ચલાવવાનું બંધ રાખે તો જ હું અલી બાઇએને આની સલાહ આપું એવી કશી શરત એની અંદર હતી જ નહિ. સરકારે પોતાની ઇચ્છાથી એ ખુલાસા પછી પોતાનો નિર્ણય ફેરવ્યો એ ઉદાખર કહ્યું. એમ કંઈવું સ્વાભાવિક પણ હતું. મારા મનને એથી રાહત મળી એ પણ હું કમ્પ્લેટ કરી લઉં છું. પણ પાલખાણની પેઠે હું એમ નથી માનતો કે અલી બિરાદરો પકડાત તો અવરથ ખુનામરડી વાત, અલી બિરાદરો મારી પેઠે જ અત્યારે મજબૂતના કાયદાને બગે તો કરી જ રહ્યા છે અને તેથી પરહેઠ અને જોડના ઉમેદવાર છે જ. અને પ્રજા જે અગતે સાથ આપે જરો તો મોડીવહેલી પણ આ જ વગસ દરમિયાન અગારે એ સ્થિતિ લાવ્યું જ છૂટકે છે કે જ્યારે કાં તો અમને ગણને પકડ્યા વગર નહિ તો પ્રજાને તેની માગણીઓ પૂરી કરી આપ્યા વગર સરકારને ત્રીજો રસ્તો નહિ રહે. અલી બાઇએની માશીતો અર્થ એટલો જ છે કે જેનો પોતે પણ બચાવ ન કરી શકે એવા બલના કારણસર તેઓ પકડાવા મોંઘતા નથી.

આમ ખુનામરડીને ઉ જન આપ્યાના ખોટા બહાના દેહન અલી બાઇએ ન પકડાય એ જોવાને હું જેટલો તત્પર હતો તેટલો જ એ જાને બાઇ તેમજ હું

‘કાયદાથી સ્થાપિત થયેલી’ આ સરકારને વિશે અપ્રીતિ ફેલાવવાના આરોપસર પકડાઈએ એ જોઈને તો હું આનન્દ જ પામું. અમને બધાને લાગ્યું કે જે બધી ઘટનાઓ બની રહી હતી તે વચ્ચે અલી ભાઈઓએ પોતાના ઝોડખા વસણનો એવો ખુલાસો બહાર ન પાડ્યો એ લડતને નુકસાન પહોંચાડવા અને શત્રુના હાથમા મદદગર થઈ પડવા સમાન હતું.

મુદાની નહિ એની બધી નાનીસૂતી બાબતોમાં હું ચર્ચા કરીને અગર છૂટછાટ મુકીને સમાધાની કરવાની હોદ્દા રાખું છું એ પાલખાણની ધારણા સાચી છે. પણ વાઈસરાયની જોડે એની દ્રષ્ટી જ માડવાળની સરતો મેં ચર્ચા નથી, એ કામ પ્રજાએ રીતસર ચુંટી દાટલા અને એ કામને માટે અધિકાર આપેલા પ્રતિનિધિઓનું છે; માત્ર ન હોય. પાલખાણને હું ખાતરી આપુ છું કે એમ પ્રજાની નજી બહાર મારી મુખત્યારીએ હું કશો દરીયા એવી દરી જ ખીક તેમણે રાખની નહિ. તેમ એવી દરી સરતો નક્કી કરવાનો વખત આવ્યો ત્યારે પડદા પાછળ નક્કી કરવાનું એવું કશું જ નહિ હોય. બે અગ્રણ્ય ભાણ્યો મળે અને એકબીજાને પરિચય કરવાની ખાતર વેગા બેસી વાતોચીતો કરે તે ખાનગી કે અગત સ્વરૂપની તો દેખવાય જ. અને એકબીજાને ઝાળખતા થવા ખાતર મળ્યા. છતાં હું વાચકને એટલું કહી દેવા ઇન્ટેન્ડર છું કે અમારી વચ્ચે થયેલી વાતચીતને પરિણામે તુરતમા દરી સમાધાની થવાની આશા તે ન જ બાધે એવી સમાધાનીને માટે પ્રજા પણ કરવાનું તેટલું હજી કયાં કરી છૂટી છે? અને વાઈસરાય પણ મારે હિસાબે તો તેલ અને પાણીને એક કરવા મની ન્હા છે. એઓ જાણીને દોષીમાં દંધ બગવા માગે છે. એમને ખિવારન અને પગખના જગમ વહેતા ગ્રેવા દેવા છે અને તેમ ટિન્દને મતોખનું છે, મુખી કરનું છે’ આ કેમ બની શકવાનું?

જો પંજાબ અને ખિલાફતના ઇન્સાફ મળી નવ તો સ્વરાજની લડતનું બાહીનું કામ હું ખીજ આગેવાનોને ઝોળી દંધ નિરૂત થઈ જઈ એ પાલખાણની અટકળ સાચી છે. કારણ હિન્દુસ્તાન જે દહાડે આ બે મહાન અન્યાયોનો ઇન્સાફ મેળવી લેવા જેટલું મામત્યું ખતાની શક્યું હશે તે દહાડે પછી સ્વરાજ આપવું એ તો માત્ર માગ્યું મોડલી દેવાની ખગર આપવા જેવી જ વાત ગઈ હશે. દરેક અન્યાયનો ઇન્સાફ મેળવવાની અને હાથરસાહી તેમજ લોહકડ ન્યોર્જાહી ન થવા દેવાની લોકોમા સક્તિ આવે એટલે એથી સ્વરાજ કંઈ ખીજું રહ્યું એમ અને નથી લાગતું. માઈકલ ઝોડવાયરનો પત્ર જાલીમનો છે અને લોહકડ ન્યોર્જાહી

વિશ્વાસઘાતનો છે. આ જે પંચરૂપી દેવોનો આપણે પહેલો નાચ દરીશું ત્યારપછી જ આપણે સ્વરાજ ચલાવવાને લાગકે થઈશું. જંગલના અસહકારીઓ જે મારી વાઈસરાય જોડેની મુલાકાતને સાર મારા ઉપર રોષે ન બરાયા હોય તો તેનો એટલો જ અર્થ છે કે તેઓ જાણે છે કે પંજાબ અને ખિલાફતનો પ્રથમ ફરજો ચલા સિવાય કોઈ જાતની સમાધાની થવી અસંભવિત છે. તેઓ જાણે છે કે સ્વરાજની યોજનાઓ ઉપર ચર્ચા કરવાનો સમય કોઈ પણ જાતની સમાધાનીમાં અત્યારે અન્તરાયરૂપ એવા આ જે મહાઅન્યાયો દર થયા પહેલાં સંભવતો જ નથી. એ અન્યાયો દર થવાની આશા ન હોય તો પછી હિન્દુસ્તાનને સંપૂર્ણ સ્વાધીનતા સિવાય બીજું કંઈ જ ન હોઈ શકે. બારીસાલ પરિપત્તમાં મળેલા જંગલોએને પાલખાણુની સ્વરાજની ચર્ચાનો એટલા સાર રોષ ચડ્યો કે ભાઈ મારા ધારવા મુજબ તેમને પાલખાણુની એવી ચર્ચા ‘લેશ ભાગેજે’ ના જેવી પ્રસંગ પહેલાની અને સ્વરાજના યોગ્ય જુસ્સાને દરકતકતી લાગેલી. પાલખાણુનો પ્રભાવ પછો મજબૂત કર્યા પહેલા દળશ ચડાવવા જેવો હતો. અત્યારે સ્વરાજની, યોજનાઓની એવી અપ્રાસંગિક ચર્ચાઓ કરવાનું છોડી દેવા હું પાલખાણુને નમ્રપણે વીનવું છું અને તેમને ખાતરી આપું છું કે હું પોને તો સ્વરાજની કોઈ પણ યોજનાને વિશે પ્રજાના પ્રતિનિધિઓની જોડે ખુશી અને સંપૂર્ણ ચર્ચા કર્યા વગર કોઈ પણ જાતની પ્રવૃત્તિ કરવાનો નથી. ખિલાફત અને પંજાબની બાબતમાં તો કશું ચર્ચા કરવાપણું કે નક્કી કરવાપણું છે જ નહિ, કારણકે એ બાબતમાં સમાધાની મારેની પ્રજાની ઓછામાં ઓછી માગણીઓ સૌ કોઈને વિદિત છે.

૬ ‘લીડર’ની ટીકા

નિરુત્તર ભગવાનનું અને વડીલોને વડીલાન હોડી ધેર બેસવાનું કહેવાનું દરી હવે એજવાડાનો કાર્યક્રમ દાડીને તેમા પ્રવેશે પરાવવાનું મને હડાપણુ આવડું તે મારે ‘લીડર’ પરે માત્ર અધ્યક્ષ વખાણુ કર્યા છે, અને આટલા દિવસ પ્રજાને અસહકારનાં જાહેનામક અંગ સ્વીકારવાનો ઉપદેશ કર્યો એટલા સાર મારો ઉપકાસ કર્યો છે. તે પત્રમાં જોઈ લખનાર મને બાડીનો ક્રમ હવે સાવ પાછો ખેંચી લેવા વીનવે છે. ‘લીડર’ને તથા તે લખનારને તરત વિદિત થાય કે હું છવું તોય તેમ કરવાને માગકત છું. એ સત્તા મહાસમાની અને ખિલાફત ઈમિટીની

છે. અને જાડનાત્મક અંગ ઉપરની મારી શકા તો જેવી ને તેવી જ અડગ છે. એટલે મહાસભા તથા ખિલાફત કમિટી તેને છોડે તોય હું પોતે તો તે ન જ છોડું. તેમને મન અહિંસા પરમધર્મ ન હોય. જે મંડળમાંથી એકેને અહિંસા પરમધર્મ નથી. પરંતુ મારે મન તો અહિંસા એ સંસારના સન્તાપમાત્રનું પરમનિવારણ છે. એટલે વકીલો પાછા વકીલાત કરવા મહે અથવા વિદ્યાર્થીઓ પાછા સરકારી નિશાને નામ એમાં મારી સંમતિ કદાપિ ન હોય. અને મહાસભા ન્યાં લગી અસહકારી છે ત્યાં લગી વકીલો અથવા સરકારી શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓ મહાસભાનો કારભાર કરે એમાં પણ હું સંમત ન થાઉં.

અસહકારના પહેલા પગથીઆ સમાન જાડનાત્મક અંગનો ભાષણો દત્તાદિ દ્વારા પ્રચાર હવે પૂરા થયો. દલકાળ, ઠાઈ, નિશાળ અને ધારાસભા પરત્વે આપણી શુ' સ્થિતિ છે તે જાણી લીધું. આ વસ્તુઓની આગલી પ્રતિષ્ઠા નાશ પાળી છે એમ હું માનું છું. સંખ્યાની દૃષ્ટિએ એકાએક પ્વાન ખેએ એવું પરિણામ નજરે નથી પડ્યું એ જોઈને સાગા પક્ષ વાળા ભલે આશ્વાસન લે, જે લોકોએ મહાસભાનો આદેશ માગ્યો છે તેઓ દ્વારા શાન્તિમય છતાં સંગીન પ્રચાર થયાં જ કરશે. પણ એક વાત તો સ્પષ્ટ છે કે મહાસભાએ કરાવેલી ત્રણ સારતો પળાય નહિ ત્યાં લગી સહકાર થવો અસંભવિત છે.

જેકવાદના કાર્યક્રમમાત્રથી સ્વરાજસ્થાપના ન થાય એ વાત મનેય માન્ય છે, પણ સ્વરાજની દિશામાં તે એક મોટું પગલું છે એવો મારો એકસ અભિપ્રાય છે. આટલું કામ પાર પડ્યું એટલે પ્રજામાં આત્મવિશ્વાસ આવશે અને જરૂર પડે તે જીર્ણ પગલા પણ લઈ શકશે, એક કરોડ મતદારો (મહાસભાના સભાસદને અનેક વિવિધ મંડળોને સારૂ રાષ્ટ્રીય પ્રતિનિધિ ચુંટનારા મતદારો જ છે) એટલે સ્વરાજને માટે એક વાસ્તવિક મતાધિકારીઓનું જૂથ હશે થયું. વીસ લાખ જેટલા ૧૨વા માટે એટલે જગત જાણે કે હવે હિન્દુસ્તાને દરિદ્રતાને દેશપરો આપવાનો, ક્વાલ્કળી થવાનો અને આર્થિક સ્વાતન્ત્ર્ય પામવાનો નિઘય કર્યો છે. એક કરોડ રૂપિયા મળે તો પોતાના ભાગ્યમાં લખેલા શુભલેખ સાચા પાડવાના પ્રજાના નિશ્ચયનું શકુન થયું ગણાય.

ખીછ પ્રજાઓના ઇતિહાસોથી આપણે આપણાં મગજ એટલા બધાં ભરી દીધા છે કે ત્રીસ વર્ષના કે સો વર્ષના વિગ્રહ વિના—એટલે સરકારી સિદ્ધાંત તથા મોટાં સૈન્ય વિના—આપણી ઇષ્ટસિદ્ધિ થાય એ આપણને મળે જ ઉતરતું નથી.

આપણે આપણો પોતાનો ઇતિહાસ વાંચવાનો શ્રમ લેતા નથી અને એક રાજાન્ય ને બીજો આવે, રાજવંશો સ્થપાય ને નાશ પામે, છતાં પ્રજાનું ફવારું ફરકતું નહિ એ વાત આપણે બૂલી જઈએ છીએ. છેલ્લું મહાભારત યુદ્ધ પછી આપણને એ જ શીખવે છે કે સરકાર કરતાં દેશના ભવિષ્ય વિશેની આપણી દૃષ્ટિ રૂસ્વાની જ વિશેષ જરૂર છે. લાંબા કાળના અભ્યાસે કરીને આપણા મનમાં બસ એમ જ ફસી ગયું છે કે આપણી કરોડોની પ્રજા એક લાખ અંગ્રેજ (જેમાના બધા કંઈ અમલદારો નથી) આગળ કરી ગણતરીમાં નથી ! એટલાર અંગ્રેજ રાજ્યનો ૩૨ આપણે કાઢી નાખીએ અને આપણે ચરણરજ દાસ છીએ એ વિચારને કાયમને માટે દફનાવી દઈએ એટલે તે જ ક્ષણે આપણો છૂટકારો છે. હું માનું છું કે એક વર્ષની અંદર આટલો વિચારપલટો શક્ય છે, અને મને આશા છે કે એટલી મુદતમાં હિન્દુસ્તાન તૈયાર થઈ જશે, આજ લગી આપણે ખોટા છીએ બહુ ને ક્યું છે થોડું. મહામમાના બે જ વર્ષ પહેલાના ઠરાવો જોઈએ તોયે જાણાય આવે કે અરજી કરવાનો ઠરાવ થયો હોય પણ અરજી થાય નહિ એ સ્થિતિ હતી. આજલગી કંઈકામ હોય તો આપણે સરકારના મ્હો સામું જોઈને બેસતા; અને સરકાર તો આપણી સામું જોતી નથી એ આપણે જાણ્યું, એટલે આપણને અસન્ત નિરાશા થઈ છે. આપણી ઉપર કે સરકાર ઉપર આપણને વિશ્વાસ રહ્યો નથી. અસહકારની પ્રવૃત્તિ એ આ નિરાશા અને અવિશ્વાસના કાળા વાદળાને હઠાડીને આગાનાં દિગ્ગ્ધ સર્વ દિગ્ધો દેલાવવાનો પ્રયત્ન છે. આપણને આપણા પોતાના આસ્થા બેરી એટલે અંગ્રેજનેય આપણા ઉપર આસ્થા બેસશે એવું મારું વચન છે. તે પછી જ સરકાર અને આપણી વચ્ચે મહકાર મળવે, ત્યાં લગી નહિ જ. વિચારશું તો આપણને જાણાશે કે ચાતુ રાજ્ય-તન્ત્રનું આખું મંડાણ આપણી નજીબાઈના તલરપડીં અભ્યાસ ઉપર છે, અને આપણી નજીબાઈ એથી વધે છે, ઘટતી નથી અસહકારમાં જેટલો રાજ્યપદ્ધતિના અન્તર્ગત સડા સામે નિરાશ છે તેટલો જ આપણા પોતામાની હૃદયદુર્બલતા સામે પણ વિગેધ છે. દુષ્ટ રાજ્ય રાજ્યપદ્ધતિનો સ્પર્શ થતા જ અંગ્રેજ અને હિન્દી બેય વટવાઈ જાય છે. અને અમહકારમાં અશ્રદ્ધા હોય એને પણ એક અખતરા તરીકે અસહકારનો ક્રમ અનુસરી જોવા હું વીનવું છું, અને એટલી પણ ખાતરી આપું છું કે જો એ કમ પ્રજાને હાથે સંપૂર્ણ રીતે પાઠ પડશે તો સ્વરાજ પણ આ જ વર્ગે સ્થપાયા સિવાય મંદેનાર નથી.

૬ કરોડ કરો

કોઈ પણ વ્યક્તિના સ્મરણને ખરા આદરભાવથી કાયમ કરવાનો માર્ગ એક જ છે, અને તે એ કે તેના જીવનના ધ્યેયને સિદ્ધ કરવું. જેને આખા હિન્દુસ્તાને 'લોકમાન્ય' કહીને યાચ્યા અને આજે પણ જેને પ્રમુખ 'લોકમાન્ય' એ એક જ નામથી ઓળખવા માગે છે તેમનું સ્મરણ તેમના સમગ્ર જીવનના એકમાત્ર દુર્લભ લક્ષ્ય 'સ્વરાજ'ની સ્થાપના સિવાય બીજું કશું હોઈ શકે?

આગસ્ટની ૧લી તારીખ આવશે ને લોકમાન્ય સ્વર્ગે સિધાવ્યાને એક વર્ષ થશે. લોકમાન્યનું વર્ષાશ્રાદ્ધ હિન્દુસ્તાન કઈ રીતે કરે? સ્વરાજ સ્થાપી બતાવીને જ હિન્દુસ્તાને લોકમાન્યની વરસી વાળવી શોભે. આવું શ્રાદ્ધ કરીએ એ લોકમાન્યનું કેવું મુન્દર, કેવું ઉમદા સ્મારક કશું કહેવાય! અને ૧લી આગસ્ટ આવી પહોંચે તે અગાઉ લોકમાન્યનું એવું સ્મારક કંવું અગત્ય છે એમ માનવાને પણ કશું કાશ્ય નથી.

જના મારા જેવો આદાવાદી પણ આગસ્ટની ૧લી તારીખે તો સ્વરાજ સ્થાપનાની જાખીની ઉમેદ ન કરે. તથાપિ જે આપણે રાવના દિવસ કરીને ઉદ્ધમ કરીએ, ઉદ્ધમમાં ગિરફતાર થઈ જઈએ તો અકટોનરની ૧લી તારીખે તો અંવરચ સ્વરાજ સ્થાપી શકાય. પણ એથીયે વધુ અગદામરી કંપના કરીએ તોયણ તા. ૨૬મી ડિસેમ્બરથી તો સ્વરાજસ્થાપનાની તારીખને કોઈ પણ રીતે આધી ન જ દેવી શકાય. જે મોડામા મોડું તો ૩૧મી ડિસેમ્બરને દિવસે પણ હિન્દુસ્તાન સ્વરાજ ન જાહેર કરી શકે તો મારે હિસાબે તો મહાસમાજે ટૂંકી મગવું રહ્યું.

પણ બેઝવાડમાં આપણે માથે લીધેલા કરોડ ડીપીયા પણ જે આપણે મુન્દરસર બેળા ન કરી શકીએ તો સ્વરાજસ્થાપના તો કેટલી દૂર રહી? આજથી તો એક કરોડ પૂરા કરવાને હવે આપણી પામે ચોક્કસ ચાર દિવસ રહ્યા છે.

થયેલું કામ આપણે તપાસી જઈએ. જો બધું વ્યવસ્થાસર પાર ઉતરે તો મુખ્યમંત્રી બહાર ત્રીસમી જૂન સુધીમાં ૪૦ લાખ બેળા થશે. આ સાળીસ લાખ પણ જુદા જુદા પ્રાન્તો તરફથી નીચે ધાર્યા મુજબની રકમ સુદતની અદર પૂરી ભરાય તો જ, એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે: અંગાળ ૩; પંજાબ ૪; સિન્ધ ૩; આન્ધ્ર

૩; અંધ પ્રાન્ત ૩; બિહાર ૪; ગુજરાત ૧૦; અને બાકીના બધા પ્રાન્તો મળીને ૧૦ લાખ. આ પ્રમાણે મુંબઈ સિવાય બહારના બધા પ્રાન્તો મળીને ૪૦૧ પૂરા કરી લે એમ માનીયે.

બાકીના સાઠ લાખ મુબઈએ જ કરવા અને કરાવી આપવા રહ્યા. જે આપણે ૩૦મી જૂન પહેલાં કરાડ કરવા હોય તો મુંબઈ અને કલકત્તાના ધનિકોમાંથી જ એટલે કે જેમને આ લડતને વિશે શ્રદ્ધા છે અને તેના પ્રત્યે જેની લાગણી છે તેમની વચ્ચેથી જ ભેળા કરવા રહ્યા.

જો હિન્દુસ્તાનનો ધનિકવર્ગ સમગ્ર જય કે તેમની ખરી સલામતી આપું સરકારથી ડરવાના નહિ પણ નીડર બનીને પ્રજાની લડતને મદદ કરવામાં રહેલી છે, તો આ કરાડની રકમ એટલી કરવી તો શું પણ એક મહિનામાં સ્વરાજ સ્થાપવું એ પણ કશી મોટી વાત ન રહે. આજે એ ધનિકવર્ગ લાખો રૂપિયા મેળવી રહ્યો છે તે કરાડો રૂપિયા દેશ બહાર મોકલીને, એટલે કે તેઓ પોતાને મળનારા લાખો રૂપિયાના બદલામાં તેમના કરાડો કંગાલ દેશવાસીઓના મહેનો ડોળાઓ ઝૂંટવીને અમર તો અનેકાને જુણે ટળવળાવીને કરાડો રૂપિયા પરદેશીઓના ઘરમાં મોકલે છે, તેઓ જ આજે બીજા હરકોઈ વર્ગના કરતાં મુખ્યત્વે દેશને હાલનું રાવણમથુ રાજ્યતન નભાવી રહ્યા છે, જે રાજ્યતન આખર વેળાએ નરી ડાવરઝાડવાયન્દાદી ચલાવીને પણ હિન્દુસ્તાનને કબજે રાખવા બેશુમાર લશ્કરી ખર્ચનો બોલો વેંદારી મૂકે છે.

પણ આજે પ્રત્યક્ષ જો સ્થિતિ વર્તી રહી છે તે તરફ પણ આપણે દુર્લક્ષ ન જ કરીયે. આપણા ધનવાનગા ધનવાન ગાણુનો આજે કચેકટરો અને કમીસનરોની ક્ષતિરાજ વહેરતાં હરી રવા છે. કેટલાક તો યાગાણિકપણે અસહકારના વિમુખમાં નોખમ નોખ રહ્યા છે. તેમને લાગે છે કે અસહકાર સરળ થાય તો બોલામાં બોલુ તુરતને મટિ તો અંધાધુધી, ખાનાબદાશી અને -જનમાલનો તારા પ્રવર્ત્યા વગર એ જ નહિ. આવા લોકોને આપણે ધીરજ ન જોતાં મનસાચાશ્કર્મણ અહિંસાની બાવનાથી આખા દેશના વાતાવનુંને ભરી દેને ખંત અને દયોગથી તેમનાં મન છતી લેવાં.

દરમિયાન આ બોલ જો આપણે બરી દાદવી દોય તો જો યેહા ધનિકો અને અનેક મુખ્યમંત્રીઓ અત્યારે આપણી લડનમાં સામેલ છે તેમજ અત્યારે સુધી આખા તેના દળનાં વધુ મોટા ભોગો આપવા રવા છે એ આપણને, સચોટ વગી જતું નોંધ્યે મુંબઈમાં આનો ઠીક આરંભ રહ્યું સુક્યો છે. છતાં

મહેનત કરનારા મર્જીશ્રીમંતોની નાનમોટી દુકડીઓ 'ઠરોડ ઠરવા' નીટળી પડેલી અત્યારે મુળધમાં ઠરેઠર જોવામાં આવે છે. તેમને અનેક ચડકતર જાળગંચી ઉતરવી પડે છે; પણ તેઓ હિંમત ન હારતાં, પરિશ્રમ સામું ન જોતાં, પોતાનો માર્ગ ઠાપ્યે જાય છે.

આપણે ઉદ્યોગશ્રીની, આશ્રયની, કે સરમાલીને આંકડો મુકાવવા આવનારની રાહ જોઇ બેસી રહેવાનું છોડી દેવું જોઇએ. મુળધના ધનિકોએ ઉદ્યોગવા આવનારની રાહ ન જોતાં જતે જ પોતપોતાની રકમો ગોઠવી આપીને ઉદ્યોગનારોને તેટલી મદદ કાં ન કરવી? તેમ જીજ્ઞાસુ બરે પછી બરવા સુધી રાહ જોવાની ટેવ પણ કાં રાખતી?

અને જેઓ લાખોહજારો ન આપી સકે તેવાઓનું શું? તેવાઓ પણ યોગ્ય ધનિકોની દુપર પડનારો અતિશય બોજો યોડે અંશે પણ અવરય હલકો કરી શકે. તેમણે કોઈ સંસ્થા કે મોસાલથી તરફના નિમન્ત્રણની રાહ જોઇ બેસી ન જ રહેવું ધરે. દરેક શિક્ષણ, દરેક ન્યાય, દરેક વેપારીગજરે, પોતપોતાના ઇલાકા કે ખજાનેના ફાળો ઉદ્યોગવાનું અને યોગ્ય સ્થળે બરાવવાનું ચાલુ કરી દેવું જોઇએ. ખાસી રહેવા આ ચાર દિવસો જે જેને કોઇને કંઈકે ફાળો એકઠો કરવાની તાકાત છે તેણે તે એકઠો કરવાની રીતસર સત્તા મેળવીને નાણાં જેળાં કરવામાં જ માળવા નિશ્ચય કરવો જોઇએ.

હિન્દુસ્તાનના બધા પ્રાન્તોનું કુલ બરણું મળીને ૪૦ લાખથી વધુ ન થાય એ નામોશીની વાત તો છે જ. એ નામોશી ઘોષ ઠાઠવાનો વખત હજુથે નથી ચીલ્યો. હજુથે આપણે આ આપજોગના ઉત્સવના છેડા ચાર દિવસોને પર્વના દિવસો સમજીને સંપૂર્ણ નિઃસ્વાર્થી સ્વાર્થીભાગી અને ફાળો ઉદ્યોગવા પાછળ પોતાની બધી શક્તિઓ આપી દે એવા - સેવકો દેશને આપીને એ નામોશી ઘોષ સડીએ છીએ.

ધનિકવર્ગના આદવા બધા સોડો દ્રવ્ય આપવાને નારાજ છે તેમજ આમ વર્ગમાંથી શોધો ઉદ્યોગનાની સંપૂર્ણ યોજના આપણે નથી તૈયાર કરી સક્યા એનો અર્થ એ જ થયો કે આપણાંમાંના યોગ્ય મરણીયા સ્થળે સ્વરાજસંસ્થાપનાના આ યત્રમાં પોતાનું સર્વસ્વ હોમવું અને રાષ્ટ્રની સેવાને ખાતર શહીદી લેવી - ગુનરાનના ચાર દર્પકર્તા આગેવાન બાહ્યો પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરીને આ દિશાએ મંગળાચરણ કરી ચુક્યા છે. એક બામ જેઓ વિદેહ થયા તે તો પોતાની હાંધીની

કુલ કમાણીની રકમ રા. ૨૫ હજારથી વધુ, આના પાદ સિકે સ્વરાજ શાળાને આપતા ગયા છે. મને ઉમેદ છે કે આ બાંધબોના ઉત્તરવલ આપબોગનો એક બીજાઓને પણ લાગશે. સ્વતંત્રતાની લડતમાં આવનારને ત્રિદાને પણ નુકસાન ન હોય.

જે આ જ વર્ષે આપણે સ્વરાજ મેળવવું હોય તો આપણે જોડાયા જોડા જોડાવાનો કાર્યક્રમ તો પ્રતિજ્ઞા કરેલી મુદતની અંદર પ્રેર કરી બતાવવો જ જોઈએ. આપણે કરોડ રૂપિયા કરી બતાવીશું તો તે એ કાર્યક્રમની સમજણતાની એક છવતી ભાગની સાબીતી થશે.

મહાસભાના કરોડ સભાસદો કરવાનું અને ૨૦ લાખ રૂંટીયા ચાલુ કરવાનું કામ પણ જોઈએ મહત્વનું નથી. આને સાર આ છેલ્લા દિવસોના પ્રયત્ન તરીકે હું આપ્તા દેશભર ગામેગામ અને જ્યાં જ્યાં ભરી શકાય ત્યાં એ ગંજવર બહાર સભાઓ ભરવાની મૂચના કંઈ હું. એક આજે અને બીજી ત્રીસની તારીખને દિવસે. આ સભાઓમાં મહાસભાનું ધ્યેય લોકોને સમજાવી બતાવવાનું અને ૨૧ વરસ અને તેથી વધુ ઉમરના એકેએક સ્ત્રીપુરુષને પોતાને ત્યાંની કોઈ એક જૂની મહાસભાસભિનિત સભામદ બતાવવાનું કામ કરવામાં આવે. સભાસદો નોંધવા અને તેના લવાનમના ચાર ચાર આના ઉપરાવવા સિવાય બીજું કશું જ કામ આ સભાઓમાં ન થાય. આ બધી જગ્યાઓમાં આ દિવસોને સાર સભામદો નોંધવાના શરમ મથકની સમિતિ-ઓ તરફથી પૂર્ણ પાડવામાં આવે અને જવાબદાર માણુઓ સભાસદો મેળવવાનું કામ માથે લે.

રૂંટીયાઓના નક્કી આંકડાઓ હજી આપણને મળ્યા નથી, છતાં મારી પામે જોમેથી જ ને જો અહેવાલો આવી રહ્યા છે તે ઉપરથી મને વિશ્વાસ છે કે રૂંટીયા પ્રજાવર્ગમાં એટલે સુધી દાખલ થઈ ચુક્યો છે કે થોડા કે વધુ પ્રમાણમાં કાંતનાગ વીમ લાખ રૂંટીયા દેશમાં ફરતા ચલ ગયા હોવા જોઈએ.

ગુજરાતમાં આપબોગ

ગુજરાતે પ્રજાકાર્યમાં ભારે આપબોગ કર્યો હતો મેં જાણ્યો નથી. જે આપબોગ બરસ પ્રસિદ્ધ વેળાએ થયો તેને હું ગુજરાતનો આપબોગ માણું છું નથી. તે ગુજરાતમાં થયેલો આપબોગ છે, ગુજરાતમાં જ્યાં ઘણા સ્ત્રીપુરુષો દેશને સાર સર્વસ્વ આપે ત્યાં જ આપબોગ ગુજરાતના આપબોગની વાત કરી ગઈએ.

પોતાની ખરી સ્થિતિનું જ્ઞાન થાય ત્યારે બીજાને પોતાનું સિંહપાછું ઓળખી શેતાં વાર નથી લાગતી. એક પ્રાન્ત પણ અસહકારની સંપૂર્ણ સજ્જતા ખતાવે એટલે બીજાને જરાયે વખત લાગે તેમ નથી. અને એકમાં પણ સ્વરાજની સક્તિ આવી કે ખિલાફતનો અને પંજાબનો પણ ફેસલો થયો જ સમજવો. એ સક્તિ કેવી એનો ખ્યાલ બીજે સમયે આપવા ધારું છું. અત્યારે તો એટલું જ સૂચવવા હચું છું કે આપણે અસહકારની પૂરી સક્તિ મેળવવાની તૈયારી કરીએ તેમાંયે ઘણા યુવાનોએ, ઘણી સ્ત્રીઓએ સંપૂર્ણ ત્યાગ કરવો જોઈએ.

બધું આપે તો ખાચ શું ? બીજા માગીને ખાતું ને સેવા કરવી તેના કરતા સેવાતો વિચાર છોડી પોતાનું ને કુટુંબનું પેટ ભરવું એ જ ખરોખર મહાત્મ્ય; અને 'બીજા' માગીને સેવા કરવાની હોય તો ઉપરનો વિચાર ખરોખર જ છે. પણ દરેક મજૂર પોતાની મજૂરીએજો લાયક છે જ. અને જે સેવાનો હું વિચાર કરી રહ્યો છું એ સેવા સરદારી કરવાની નહિ પણ ખરેખરી મજૂરી કરવાની. સ્વયંસેવક એ કે જે પગાર લઈ સેવા કરતો હોય એના કરતાં વધારે વૈતકું કરે, વધારે પ્રમાણિક હોય, વધારે સક્તિ ધરાવે, વધારે નમ્ર હોય, હકમને તાબે રહેવાની સક્તિ વધારે ધરાવે. એવા સેવકને માત્ર તેના પેટપૂરવું જ આપેલું હોય. એ ભિક્ષા ઉપર નથી નભતો, પણ એ દેશની સાચી સેવા કરે છે. એ વધારે આપે છે અને યોગ્ય લે છે. જે પોતાની પાસે દ્રવ્ય રાખીને દેશની મદત સેવા કરવાનો દાવો કરે છે એ પેલા સર્વસ્વ આપનારના કરતાં ઓછો યોગ્ય છે. જે સામાન્ય અનુભવ એથી ઉલટો હોય તો એનો અર્થ એ છે કે સર્વસ્વ આપનારે ચોરી કરી, એટલે કે તેણે પોતાનું દ્રવ્ય તો આપ્યું છે પણ પોતાનું મન, પોતાનું શરીર નથી આપ્યાં. એટલું જ નહિ પણ સર્વસ્વ આપવાનો દાવો કરી વધારે લે છે અને ઓછું આપે છે. હું મારી પાસે રહેલા લાખ આપીને દેશને લાખોના ખર્ચમાં ઉતારું, મારો વખત ચોર, મારું મન ચોર તો હું અવશ્ય બીજારી બન્યો, બીજારીથી પણ નપાવટ બન્યો. એવા આપભોગનું વર્ણન હું નથી કરી રહ્યો. જે આપભોગની માનહી હું કરું છું તેમાં બીજારીપણને અવકાશ જ નથી. એ આપભોગ છૂપાવ્યો છૂપી રાક્ષસ નથી. અને જ્યાં સુધી એની સ્થિતિ દેશમાં હત્યાર નથી થઈ ત્યાં સુધી સ્વરાજનો વિચાર કરવો નિરર્થક છે. ત્યારે કેટલાંક સ્ત્રીપુરુષો સર્વસ્વ હોમયા તૈયાર થશે ત્યારે જ સ્વરાજનો દાવો ઉભી થશે, ત્યારે જ તેની પાછળ સામાન્ય ત્યાગ કરનારા નીકળી પડશે અને તેઓ ચોમશે.

પોતાની ખરી સ્થિતિનું ગાન થાય ત્યારે બીજને પોતાનું સિંહપણું ઓળખી શકતાં વાર નથી લાગતી. એક પ્રાન્ત પણ અસહકારની સંપૂર્ણ સંજ્ઞાતા બતાવે એટલે બીજને જરાયે વખત લાગે તેમ નથી. અને એકમાં પણ સ્વરાજની શક્તિ આવી કે બિહારતો અને પંજાબનો પણ દેસલો થયો જ સમજવો. એ શક્તિ કેવી એનો ખ્યાલ બીજે સમયે આપવા ધાડું છું. અત્યારે તો એટલું જ સૂચવવા હવું છું કે આપણે અસહકારની પૂરી શક્તિ મેળવવાની તૈયારી કરીએ તેમાંયે ધણા જુવાનોએ, ઘણી સ્ત્રીઓએ સંપૂર્ણ ત્યાગ કરવો જોઈએ.

બધું આપે તો ખામ શું? બીજ માગીને ખાતું ને મેવા હન્ની તેના કરતાં મેવાનો વિચાર છોડી પોતાનું ને કુટુંબનું પેટ ભરવું એ જ અરોબર ગણાય; અને 'બીજ' માગીને મેવા કરવાની હોય તો ઉપરનો વિચાર અરોબર જ છે. પણ દરેક મજૂર પોતાની મજૂરીએજો લાયક છે જ. અને જે મેવાનો હું વિચાર કરી રહ્યો છું એ મેવા સરદારી કરવાની નહિ પણ ખરેખરી મજૂરી કરવાની. અવ્યવસ્થા એ કે જે પગાર લાઇ મેવા કરતાં હોય એના કરતાં વધારે વૈતક દે, વધારે પ્રામાણિક હોય, વધારે શક્તિ ધરાવે, વધારે નમ્ર હોય, હૃદયને તાબે રહેવાની શક્તિ વધારે ધરાવે. એવા એવકને માત્ર તેના પેટપૂરવું જ આપેલું હોય. એ બિહાર ઉપર નથી નજર, પણ એ દેશની સાચી મેવા કરે છે. એ વધારે આપે છે અને યોદ્ધા છે. જે પોતાની પાસે દ્રવ્ય રાખીને દેશની મદત મેવા કરવાનો દાંડા કરે છે એ પેલા સર્વસ્વ આપનારના કરતાં ઓછો યોગ્ય છે. જે સામાન્ય અનુભવ એથી દુષ્ટો હોય તો એનો અર્થ એ છે કે સર્વસ્વ આપનારે ચોરી કરી, એટલે કે તેણે પોતાનું દ્રવ્ય તો આપ્યું છે પણ પોતાનું મન, પોતાનું શરીર નથી આપ્યાં. એટલું જ નહિ પણ સર્વસ્વ આપવાનો દાવો કરી વધારે લે છે અને ઓછું આપે છે. હું મારી પાસે રહેલા લાખ આપીને દેશને લાખોના ખરચમા છિતાડું, મારો વખત મોઝ, માફ મન મોડું તો હું અવશ્ય બીખારી બન્યો, બીખારીથી પણ નપાવટ બન્યો. એવા આપમેળનું વલુન હું નથી કરી રહ્યો. જે આપમેળની માગણી હું કરું છું તેમા બીખારીપણને અવકાશ જ નથી. એ આપમેળ છૂપાવ્યો છૂપી શકતો નથી. અને જ્યાં સુધી એવી સ્થિતિ દેશમાં દ્રવ્ય નથી થઈ ત્યાં સુધી સ્વરાજનો વિચાર હન્વો નિરર્થક છે. ત્યારે કેટલાંક સ્ત્રીપુરુષો સર્વસ્વ હોમના તૈયાર થયે ત્યારે જ સ્વરાજ મેના ઉભી થશે, ત્યારે જ તેની પાડગ સામાન્ય ત્યાગ કરનારા નીકળી પડી અને તેઓ મોતજો.

પોતાની ખરી સ્થિતિનું જ્ઞાન થાય ત્યારે બાળને પોતાનું સિંહપણું ઓળખી શકે તો વાર નથી લાગતી. એક પ્રાન્ત પણ અસહકારની સંપૂર્ણ સંજ્ઞાતા બતાવે એટલે બાળને જરાયે વખત લાગે તેમ નથી. અને એકમાં પણ સ્વરાજની શક્તિ આવી કે ખિલાફતનો અને પંજાબનો પણ ફેસલો થયો જ સમજવો. એ શક્તિ કેવી એના ખ્યાલ બાળે સમજે આપવા ધારું છું. અત્યારે તો એટલું જ સૂચવવા હવું છું કે આપણે અસહકારની પૂરી શક્તિ મેળવવાની તૈયારી કરીએ તેમાયે ધણા બુવાનોએ, ઘણી સ્ત્રીઓએ સંપૂર્ણ ત્યાગ કરવો જોઈએ.

બધું આપે તો ખાય શું? બીજા માગીને ખાતું ને સેવા કરવી તેના કરતા સેવાનો વિચાર છોડી પોતાનું ને કુટુંબનું પેટ ભરવું એ જ ખરોખર ગણાય; અને 'બીજા' માગીને સેવા કરવાની હોય તો ઉપરનો વિચાર ખરોખર જ છે. પણ દરેક મજૂર પોતાની મજૂરીએજો લાયક છે જ. અને જે સેવાનો હું વિચાર કરી રહ્યો છું એ સેવા સરદારી કરવાની નહિ પણ ખરેખરી મજૂરી કરવાની. સ્વયંસેવક એ કે જે પગાર લાઈ સેવા કરતો હોય એના કરતાં વધારે વૈતંક કરે, વધારે પ્રામાણિક હોય, વધારે શક્તિ ધરાવે, વધારે તમ્મ હોય, હુકમને તાબે રહેવાની શક્તિ વધારે ધરાવે. એવા સેવકને માત્ર તેના પેટપૂરવું જ આપેલું હોય. એ બિલ્લા ઉપર નથી નબતો, પણ એ દેશની સાચી સેવા કરે છે. એ વધારે આપે છે અને ચોડું લે છે. જે પોતાની પાસે દ્રવ્ય રાખીને દેશની મક્કત એવા કરવાનો દાવો કરે છે એ પેલા સર્વસ્વ આપનારના કરતાં ઓછો ચોખ્ખો છે. જે સામાન્ય અનુભવ એથી ઉલટો હોય તો એનો અર્થ એ છે કે સર્વસ્વ આપનારે ચોરી કરી, એટલે કે તેણે પોતાનું દ્રવ્ય તો આપ્યું છે પણ પોતાનું મન, પોતાનું શરીર નથી આપ્યાં. એટલું જ નહિ પણ સર્વસ્વ આપવાનો દાવો કરી વધારે લે છે અને ઓછું આપે છે. હું મારી પાસે રહેલા લાખ આપીને દેશને લાખોના ખરચમાં ઉતારું, મારો વખત ચોડું, માઈ મન ચોડું તો હું અવશ્ય બીજારી બન્યો, બીજારીથી પણ તપાવટ બન્યો. એવા આપબોગનું વર્ણન હું નથી કરી રહ્યો. જે આપબોગની માગણી હું કરું છું તેમા બીજારીપણાને અવકાશ જ નથી. એ આપબોગ છૂપાવ્યો છૂપી-શકતો નથી. અને બન્યાં મુંદી એવી સ્થિતિ દેશમાં ઉત્પન્ન નથી થઈ ત્યાં મુંદી સ્વરાજનો વિચાર કરવો નિરર્થક છે. ત્યારે કેટલાંક સ્ત્રીપુરુષો સર્વસ્વ હોમવા તૈયાર થશે ત્યારે જ સ્વરાજ સેના ઉભી થશે, ત્યારે જ તેની પાછળ સામાન્ય ત્યાગ કરનારા નીકળી પડશે અને તેઓ ચોખ્ખો.

એવા ત્યાગનો આ સમય છે. પ્રાન્તિક સમિતિએ સ્વયંસેવકોની માગણી કરી છે, જેની સક્તિ નથી, જેને કંઈ ધધો મળતો નથી એવાઓએ અરજ કરવી હોય તો બસે કરે, પણ જેની અરજની હું આશા રાખું એ તો એવાની કે જે પોતાનું સર્વસ્વ આપીને દેશ જેટલું આપી શકે તેટલાથી પોતાના ગુજરા કરે અને તેમ કરવામાં ગૌરવ માને. ખીલું કાંઈ પણ ન સંજો ત્યારે જેઓ દ્વરાજતા મેવક ધાય તેવાના વડે આપણે આ મહાધર્મયુદ્ધમાં કદી પણ જીત મેળવવાના નથી. તેથી હું ઉમેદ રાખું છું કે જે બાકીઓએ ત્યાગ કરેલો છે તેમનો ચેપ ખીજ ધણાને લાગશે અને ગુજરાતમાંના ત્યાગનું વર્ણન કરવાને બદલે ગુજરાતના ત્યાગનું વર્ણન કરવાનો મુખ પ્રસંગ મને પ્રાપ્ત થશે.

મધુરી અને પુષ્પા

મધુરી અને પુષ્પા બે ૭ સાત વર્ષની બાળાઓ છે. હું એક કુટુંબની મુલાકાતે તિલક સ્વરાજ કાળામાં દાન સેવાને લેખે પહોંચી ગયો હતો.

કુટુંબના પ્રેમાળ સ્ત્રીપુરુષોથી હું વીંટળાયેલો બેઠો હતો. તેવામાં મધુરી મારી પામે ધીમે ચાલતી આવી પહોંચી. મેં તેને બોલાવી. કમનસીબે મને ખુશીએ બેસાર્થો હતો. આ કુટુંબના ટ્રેમલખુરશી વાપરવાનો દીક ચાલે હતો. ખુરશીએ બેઠેલો મધુરીને બોળામાં તો કેમ બેસાર ? મેં તેને મારી પામે લીધી ન તેનું માથું મારા બોળામાં મુક્યું. મધુરી ધીમે સારે બોલી:

‘મેં તમને ઉતર્યા છે.’

‘મને તો મોટું છેતરે, બાળકો કદી ન છેતરે. હું મને ન જાઉં છેતરે.’

આમ મેં હસીને જવાબ આપ્યો. હું મધુરીની મુખમુદ્રા બેઠ રહ્યો હતો.

‘મેં તમને સાચે જાઉં છેતર્યા છે, મેં તમને દોઢ જાઉં રૂપિયો આપ્યો.’ મધુરીએ દિશ્મતથી ઉતર વાલ્યો.

‘ત્યારે તો હું ખરે જાઉં છેતર્યો. તેં તો આટલા દાગીના પહેર્યા છે ન મને દોઢ જાઉં રૂપિયો આપ્યો ?’

એમ કહી મેં મધુરીનો નાનકડો હાથ મારા હાથમાં લીધો. તેની બનડી મારા હાથમાં નાચવા લાગી. હું બોલ્યો:

‘હવે તો તારે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈએ. નાનાં બાળકો તો તક્ત નિર્દોષ હોય. તે કદી કોઈને છેતરે નહિ. પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું એટલે પાપ ધોવું, મેલ ધોવો. હવે તારે તો મેલ ધોવો જ જોઈએ.’

‘એ મેલ હવે કેમ નીકળે ? મેં તમને છેતર્યા તો ખરા જ.’

‘મેલ ધોવાનો સહેલો ઉપાય છે. તું તો સમજી ગયો છે કે તારે મને ધરેણું આપવાં જોઈતા હતા, તેથી જ તેં કહ્યું કે તો મને છેતર્યા. હવે તો તું મને બધાવ ધરેણું આપી દે એટલે તારું પાપ ધોવાઈ જશે.’

મધુરીનું મોં હમણાં સુધી તો તેજસ્વી હતું, તે કંઈક વીધું પડ્યું. હું સમજ્યો ને મેં રડ્યું :

‘બાળકોને ધરેણું શું કામ હોય ? આપણે તો આપણા કામ વડે શોભીએ. ધરેણું તો બોવાય પણ ખરાં. તેના કરતાં તે આપણે સારાં કામમાં આપી દઈએ. તું તો બહુ ડાહી છોકરી લાગે છે. વળી પોતાનો ગુન્હો કબૂલ કરે છે. તારે રાજ્ય થઈને બધાય ધરેણું આપી દેવાં જોઈએ. તેમાંથી હું ગરીબ ઘરોમાં રેડીયા આપીશ-તારા જેવા બાળકોને બહુવીર. તારા જેવી બીજી છોકરીઓએ પણ પોતાનાં ધરેણું આપ્યાં છે.’

હું ચોંંચ્યો.

મધુરીના કાનમાં બે ઝીણાં માણેકના લવીંગીઆ હતા. હાથમાં બે સોનાની ચૂડી ને એક કાચની બંગડી હતી. તે ધીમે સાદે બોલી :

‘હું આ કાચની બંગડી આપું તો ચાલે ?’

આ બાળકને હું શું જવાબ દઉં ? એને તો મારી સાથે લઈ જઈને મારી દીકરી જ બનાવી લઉં ? પણ મને તો એવી કેટલીયે દીકરીઓ છે. હું તો હાલ કૃષ્ણ વાણીઓ જ રહો છું, લેવાનું જ બાકું છું. તેથી હું બોલ્યો :

‘તારી કાચની બંગડીનાં પણ હું તો નાસ્તુ કરું. છતાં મને તો તારા બધાં ધરેણું જોઈએ. તે આપવામાં શી મોટી વાત છે ? એક તો તારું પાપ ધોવાશે ને મારા જેવાનું કામ થશે. આપણને તારા ધરેણું સ્વરાજ લેવામાં કામ આવશે. મને બધા નહિ આપે ?’

‘હું મારી સોનાની બંગડી તો નહિ આપું. પણ મારાં આ (લવીંગીઆ બતાવીને) લેશે ?’

‘એ તો તું કીક બોલી, પણ મને આ જંગડી પણ આપે તો કેવું સારું ?’
મધુરી કંઈક કાચવાઈ. મેં તેને બધી ભરીને કહ્યું: ‘કીક ત્યારે લંબીંગીઆં આપજો.’

મધુરી દોડી ગઈ. એકમિનિટમાં પાછી આવી. લંબીંગીઆં ઉતારવાં સર કર્યા. દરમિયાન હું બોલ્યો:

‘માઝની રજા લીધી ?’

‘મને રજા આપી છે.’

‘જ્યાં ઘરેણાં આપી દેવાનું કહ્યું. પણ મારે મારી જંગડી નથી આપવી.’
લંબીંગીઆં ઉતાર્યાં. મારા હાથમાં પડ્યાં. એક વળ નીચે પડી ગયેલો તે પ્યાનથી શોષી મને મધુરીએ આપ્યો.

પણ મારો લોભ કેમ કર્યો ન જાય. મારી નજર પેલી જંગડી પરથી ન ઉતરે. હું આ બાળાનું નામ આત્માર લગી જાણતો ન હતો. કેની છોકરી હતી તે પણ નહોતો જાણતો. મેં હવે નામ જાણી લીધું, તેના લામકે આપને યોગજી લીધા તે બોલ્યો:

‘અરે મધુરી! આ જંગડીમાં આટલી થી લાલચ ? તારા જેવી નિર્દોષ છોકરીને તે વળા ઘરેણાં કેવાં ? જંગડી પણ આપે નહિ ?’

મધુરી પીગળા. તેણે પોતાને જ હાથે જંગડી ઉતારી તે મારા હાથમાં મુકી ! મને લાગ્યું કે હું જીત્યો.

પણ જીતી તો મધુરી. માફ મન એ જાણણીએ ચોરી લીધું. તેનાં માતૃપિતાનો મનમાં દ્રેષ કરવા લાગ્યો. એવાં જાણક સર્વ માળાપને હજી એમ આત્માએ માગ્યું. મારો સ્વરાજ મળવા વિષેના વિશ્વાસ વધ્યો. મેં મધુરીને કહ્યું:

‘હવે તો તેં હદ વાળી. તું ખીછ જંગડી આપે તોયે ન લઉં. પણ આટલું આપ્યું તેટલું તે ખુશી થઈને આપ્યું છે ? તારે પાછું જોઈયે તો તું લઈ લે.’

એમ કહી મેં ઘરેણાં તેની આગળ ધર્યાં.

‘એ તો મેં તમને ખુશી થઈને આપ્યાં છે. મારે પાછાં નથી જોઈતાં.’
મને સવારોર લોહી ચડ્યું.

દરેક વાંચનારે હજી રેડીયો ન લીધો હોય તો મેળની કે તે કાંતવાનું શીખી લે.
આ ચાર દિવસ અમૂલ્ય છે, તે ફરી આનવાના નથી, એમ સમજી દરેક
વાંચનાર પોતાથી બચે તેટલો બધો વખત આ ગ્રંથ કાર્યમાં જ આપે.

દરેક વાંચનાર રાષ્ટ્રકાર્યને પોતાનું જ ગણી ઉઠેલે.

કોઈ એમ ન સમજે કે હવે ચાર દિવસમાં શું થાય ?

ચાર દિવસમાં હજારો જન્મશે, હજારો મરશે.

એક જ રાતમાં રામચન્દ્ર જવાનું બ્રવિધ્ય બદલાયું; એક જ દિવસમાં હરિશ્ચન્દ્ર
સત્યને સાક્ષી કરી લીધી; એક જ દિવસમાં યુધિષ્ઠિર રાજ્ય હારી ગયા. મહા-
શ્વનમા—પ્રભશ્વનમાં એક દિવસની કિંમત ઓછી નથી. તો પછી ચાર દિવસનું
શું થશે ? જે શુભરાતે પોતાને પરાક્રમે સ્વરાજ—ધર્મરાજ મેળવ્યું હોય તો શુભરાત
આ પ્રથમ પરીક્ષામાં પૂરા દોષકા મેળવે.

કાઠીયાવાડીઓને—

જેમ જેમ જૂનની આખર નજીક આવતી જાય છે તેમ તેમ કાઠીયાવાડ
બહુ નારી દષ્ટિ વધારે જાય છે. અત્યારે તો હું માત્ર કાઠીયાવાડની પૈતા સંખ્યાની રૂ
સ્થિતિ વિશે જ લખવા ધારું છું. બીજા વિષયોમાં હવે પછી પડવાની ઉમેદ નાણું છું.

સ્વરાજનું કાર્ય એ આખા ભારતવર્ષનું છે. દેશી રાજ્યોનો સ્વાર્થ કંઈ ઘોડો
નથી. દેશી રાજ્યાધિકારીઓ જાણે છે કે સ્વરાજની ચળવળથી તેમનું બળ વધ્યું
છે. દેશી રાજ્યોની રૈયત જાણે છે કે તેમનું જીર વધ્યું છે.

આ ચળવળ રાજ્યો, સત્તાનો કે ધનનો નાશ કરવાની નથી. પણ તેને
સ્વચ્છ કરવાની છે. જેટલે અંશે પાખંડ ઘટે તેટલે અંશે સ્વરાજની શીશીનો પારો
ઉઘે ચડે. પાખંડ, અત્યાચાર અધર્મનો નાશ કરનારી આ પ્રવૃત્તિ છે.

આવી આ પ્રવૃત્તિમાં કાઠીયાવાડના રાજ્યો અને તેમની પ્રજા શો ફાળો
આપશે ? હજી તો કંઈ નથી આપ્યું. કાઠીયાવાડ ધારે તો કરોડમાં રહેલી ખોટ
પૂરી પાડે. કાઠીયાવાડના સાહસિક લોકો અનેક જગ્યાએ ઉવમને અર્થે ફેલાઈ
ગયા છે. જ્યાં છે ત્યાં ત્યાં તો તેઓ આપી રહ્યા છે. વધારે આપો એમ છતાં
છું. છતાં તેમનો એ શોળો તો ભારતવાસી તરીકેનો. પણ કાઠીયાવાડી શુભરાતી

તરીકે તેઓ. કાઠીયાવાડથી શું મોકલશે ? ગુજરાતના દસ લાખના કાળામાં શું આપશે ? અથવા બળ કરી ગુજરાતનો કાળો કાં બેવડાવી ન શકે ?

પોરબંદર, રાણાવાવ, કુતિયાણા, બાંટવા, જોતપુર, ધોરાણના મેમભૂત ન ધારે તો કરોડનો છનારો લઈ શકે. બામનગરના એક જ મેમભૂ ધારે તો સાઠ લાખની ખોટ પૂરી પાડે.

કાઠીયાવાડના એક જ રાજા રેડીયાનો ધર્મ સમજી જાય તો તેને જ નિમિત્તે સ્વરાજના શાળામાં કરોડ રૂપિયા આપી શકે.

પણ હું બાણું છું કે મારે એવી આશા રાખવાની નથી. રાજાઓમાં કે મેમભૂ બાકાઓમાં એવી શક્તિ નથી આવી. આ વેળાનું ઉધરાણું એ સર્વની શક્તિનું માપ છે.

પોતાના દરદ સારૂ આપણે કેટલું આપીએ ? હિન્દુસ્તાનનું દરદ પોતાનું ગણનાર કેટલા હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી કે યહુદી છે ? કેટલા રાજા ને રાંક છે ? હિન્દુસ્તાનના બધાં જ ક્ષેત્રોમાં સારૂ સહુ કેટલું આપવા તૈયાર છે ? એ કમોટી આપણી બધાની થઈ રહી છે. જૂનની ત્રીસમી સુધીમાં દરેક હિન્દવાસીએ જવાબ આપવો છે, દરેક કાઠીયાવાડીએ પોતાની રચના બતાવવાની છે.

જેઓ હિન્દુસ્તાનને ક્ષમા છે એમ માનતા નથી અથવા જેઓ ચાલુ પ્રદલિના એક પણ અંશને તે ક્ષમાનું નિવારણ માનતા નથી તેઓ આમાં ન જ આવે. પણ એવા અશ્વદાણુ કાઠીયાવાડીઓ મેં જોયા જ નોંધ્યા છે. તેથી કાઠીયાવાડની આશા હું મોટી રાખું છું.

વઢવાણ અને વીરમગામના લોકોએ મને વધારે આશા આપી. કાલાવાડ ગરીબાઈને સારૂ ને તેના સાકડા મનને સારૂ વજોવાયું છે. એ જ કાલાવાડે મને આશ્ચર્ય પમાડ્યું છે. એકલું કાલાવાડ જો રૂપિયા ૨૫,૦૦૦થી વધારે આપી શકે તો કાલાર, સોરા ને ગોહિલવાડ શું આવે ? ભાવનગર શું આવે ? ભાવનગર નો અત્યારે કાઠીયાવાડનું મોટામાં મોટું બંદર છે. ત્યાંના વેપાર સારામાં-સારો છે. ત્યાંની પ્રજા પ્રમાણમાં સુખી છે. તેનો હિસ્સો ક્યાં છે ?

કાલાવાડની બહેનોએ કંઈકે નિગાશા ઉત્પન્ન કરી ખરી, બહેનોની સંખ્યા વણી જોઈ. પણ આખા હિન્દુસ્તાનના મારા અનુભવમાં વઢવાણની બે, સભામાં આવલી બહેનોએ જોહામાં જોહા શરો ભર્યો એમ મેં દુઃખપૂર્વક અનુભવ્યું. એ બહેનોએ સ્વરાજ્યનું—ધર્મરાજ્યનું નામ જ નહિ સાંભળ્યું હોય ? કે એ તો હોય પુરુષવર્ગના

હતો? તેમણે બહેનોને આ ધર્મકાર્યને સાર જરાયે તૈયાર નહિ કરેલી? ગમે તેમ હો. કાઠીયાવાડની બહેનોની મને તો બહુ આશા છે. તેમને રેડીયો ગમ્યો છે. સેંકડો ગરીબ બહેનો પોતાની આંધ્રવિકા પેદા કરી રહી છે ને હિન્દમાતાની મેવા કરી રહી છે. શું ધનિક બહેનો પોતાના દાગીના અથવા પૈસા ન આપે?

કાઠીયાવાડીઓ મને ખાસ તેમનો ગણે છે. તે ગ્રેમની કસોટી હવે ચલાવી છે. જો કાઠીયાવાડનો ખાસ ગ્રેમ છતાં હું કાઠીયાવાડને સમજાવું ન પાડી શક્યો હોઉં તો હું ખીબા ભારતવાસીઓને કેમ સમજાવી શકું? કાઠીયાવાડ જો મારો સન્દેશો સમજી ગયું હોય તો જરૂર કાઠીયાવાડનો ફાળો પ્રમાણમાં સૌથી મોટો હોવાની આશા રાખીશ.

તે આશા પ્રશ્નિર સરળ કરો.

૧ એક મહત્વનો પ્રસંગ

સાથ એવ પો મોહીની ચિત્તનિયી ગાંધીજી ગયા અકબાડિયામાં પારસી સેન્ટ્રલ એસોસીએશનને મળ્યા. એના સભ્યો તો સૌથી ઉપર છે, પણ દસ પંદરથી વધારે આ વેળા હાજર ન હતા ખીબા તો એસોસીએશનની બહારના પારસી સજ્જનો હતા. છતાં આટલા નાનકડા મેળાવડામાં ચચેલી વાતચીતને મેં ‘એક મહત્વનો પ્રસંગ’ કરી ઓળખાવવા ધારી છે. યા મટિ એ આગળ ઉપર સમજાવવાના પ્રયત્ન કરીશ.

પ્રથમ તો એ પ્રસંગનો થોડો ખ્યાલ આપી દઉં. આરંભમાં પારસી કોમની ખાનદાની, ઉદારતા, આદિત્રબળ અને સત્યપ્રિયતાની ગાંધીજીએ સારે તારીફ કરી. પછી એ કોમમાંથી નીપજેલા દેશભક્તોની સાથેના પોતાના પ્રસંગનાં પુણ્યસ્મરણો કહી બતાવ્યાં. સર દિરોજશાહની સાથેનો પ્રથમ પ્રસંગ તો ગાંધીજીની ભાષામાં શી આપી દઉં: ‘હું તાજે ઈરિરેટર યર્ધને આવેશો હતો. એકે વેળા રાજકોટમાં પોલિટિકલ એજન્ટ મારૂ અપમાન કર્યું. સર દિરોજશાહ ત્યાં એક કેસમાં આવ્યા હતા. તેમને મેં એક મિત્રની મારફત જાણાવ્યું કે પોલિટિકલ એજન્ટને હું નોટિસ આપવા માગું છું તેમણે મને કહ્યું, તું બેવફુર છે; એવા તો હડવા છુટકા કેટલાયે પીવા પડશે. ત્યારથી તે આજ સુધી મેં તેમનો ઉપદેશ સંવરી રાખ્યો છે કે પોતાના અંગત સ્વાર્થને મટિ લડાઈ કરવા જતાં બહુ સાવચેતી રાખવી જોઈશે. અને તે શીખામણને માન આપીને સેંકડો અંગત ખાનઅપમાન હું સહન કરી ચુક્યો છું.’ આટલું કહી સંસ્કૃત નાનંદીમાં નાટકકાર જેમ નાટકનું રહસ્ય અવ્યક્ત રીતે રહી દે છે તેમ ગાંધીજીએ કહી દીધું કે હાલની લડત અંગત સ્વાર્થની નથી કે કોઈ સહ

અપમાન સામે નથી, પણ આખા દેશની સામેના અસહ્ય અપમાન સામે છે. આગળ ચાલતાં તેમણે મહાત્મ્યું: 'હંડા અલ્યાસ પછી હું કહી ચકું છું કે દિન્દી આર્થિક અને નૈતિક સ્થિતિ બ્રિટિશ અમલમાં જેવી કંઠાઈ છે તેટલી નબળી કહી ન હતી, કોઈ જમાનામાં આવી કંઠાઈ ન હતી. પગથી તે માયા સુધી કોઈ બાદશાહત દિન્દુસ્તાનને દબાવી લઈ રાખી હોય તો તે આ જ છે એમ મને લાગે છે.' આ બાદશાહતમાં સદસલા ચમરણધીને પણ નમવું પડે છે અને અપમાન સહેવાં પડે છે. એવું તો મહુમ દિન્દી દાદા અને ગોખલે કહી ગયેલા. આ જ બાદશાહતમાં લાલા હરકિશનલાલ જેવા ડરકણ માણસને અશાન્તિ અટકાવવા જતાં કાળાપાણીની સભા યયેલી અને લાલા દુનીચંદ જેવા કઠી ભહેરમાં ન બોલનાર પણ એ જ સભા પામેલા; આ જ બાદશાહતમાં બદાદુર ચતુર હોડ સિંહ જેવાને સિવિલ સર્વિસ મેળીને પી ગઈ છે, અને બિહાર સર્વિસના આજે જેટલા છૂટાદાર છે તેટલા ક્યાંયે નથી; આ સખત લડત ચાલી રહેલી છતાં આસામમાં હજી ખીજે ભત્રિયાવાદા બન્યાનું સંતિજીયે બીયે. જે દૂપિત પ્રધાને લઈને આ બધું થઈ રહ્યું છે તેને મિલાવવા અથવા તો સુધારવા હું મથી રહ્યો છું. પારસી કોમ જેણે કોઈ કોમનો વાદ ક્યાં વિના વારે સખાવતો કરી છે, જે ૫૦ વર્ષ થયાં આગેવાની ભોગવતી આવી છે, તે તે ન ઊડે એમ માણું છું. બલિદાન કરવાની રક્તિ ધરાવનારી, ગોકોર, અને ગણતરી કરી કામ કરનારી તમારી કોમ દિન્દુસ્તાનનું સિંહાસન લઈ લે એમ હનું છું.

જે

આટલી વાતચીત પછી 'તમારે કેવું સ્વરાજ જોઈયે છે ?' 'આપણે આસ્તે આસ્તે સ્વરાજ લઈયે તો શું ?' એવા ઉલ્લેખો તો જુના થઈ ગયેલા પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા. એ પ્રશ્નોનો તડ અને ફંડ જવાબ તો એ જ હોય કે 'જો રાજ્યમાં ઉપર કહી તેવી હેવાનિયત નહિ હોય, ઉપર કહી છે તેવી કંઠાલિયત નહિ હોય તેવું સ્વરાજ આપણે જોઈયે.' પણ ગાંધીજી તો તડ અને ફંડ જવાબ આપવા નહોતા ગયા. તેમને તો એક કોમને પોતાની કરવી હતી, લડતમાં પોતાનો હિસ્સો આપતી કરી દેવી હતી, એટલે તેમણે વિસ્તારથી એનો ઉત્તર વાળ્યો: 'મારે જે સ્વરાજ જોઈયે છે તે તો સહેલાઈથી મળે એમ નથી. પણ આજે હું જે માની રહ્યો છું તે પાર્લામેન્ટરી સ્વરાજ. લરકર તથા પોલીસ ઉપરની અને નાયકા પડવાની સત્તા આપણા હાથમાં આવે, હમજાંદર ઈન ચોફની પણ આપણે નીમણું કરી રાખીએ. એક પણ સિપાઈને આપણી મરજી વિના બહાર ન મોકલાય. એટલું થાય તે જ હજી આપણી પાસે સ્વરાજ છે. આપણા પ્રધાન અંગ્રેજ હોય કે દિન્દી હોય, પણ તે આપણે જ પચંદ કરેલો હશે. અંગ્રેજ અમલદાર જે મારા ઉપર સરદારી કરવા ઈચ્છે એને હું કાઢી મુકું. ટોમસન પંતળમાં નાલાયક ક્યાં તેને વાઈસરાય સાહેબે સીમલામાં કંઈ જાણ્યા આપીને ત્યાંથી જેવો લીધા. એવી જાણ્યું હેવાને તેઓને પીનબ્યા / આવો ત્યાય સ્વરાજમાં ન હોય.

‘પણ’ સામે સવાલ હકો: ‘આપણે સ્વરાજ માટે લાયક છીએ ખરા ? તમે ન કહો છો કે આપણે સ્વદેશી વાપરતા ન યથે તેા સ્વરાજ ન મળે; આપણે આદિસા પાળનારા ન હોઈએ તો સ્વરાજ ન મેળવી શકીએ; આપણે જોડવાડાને કાયદા પાર ન હતારીએ તો સ્વરાજ ન મેળવી શકીએ; તો સ્વરાજ માટે આપણે આજ લાયક છીએ એમ કેમ કહેવાય ?’ ગાંધીજીએ આના ઉત્તરમાં લાયકાત અને તાકાત વચ્ચેનો ભેદ એક સાથે દાખલો આપી સમલભ્યા: ‘એક લીખારી પાસેથી તમે તેના રાટલો છુટવી લો તો તે પાછો મેળવવાનો તેને અધિકાર છે ને લાયકાત પણ છે, પણ તે મેળવવાની તેનામાં તાકાત ન હોય એમ બને. તેવું ન હિન્દુસ્તાનને વિશે છે. તેનામાં સ્વરાજ લેવાની લાયકાત આજે છે, તાકાત નથી.’

વળી પાછો સવાલ હકો: ‘આપણે કાયદા હસકર ઈત્યાદિનો નાશ શી રીતે મેળવશું ? આપણે તો ૧૫૦ વર્ષ સુધી મુતરીપણું ન કર્યું છે. આપણામાંથી કોઈ કંપન થયા નથી, કમોન્ડર થયા નથી.’

ગાંધીજીએ વધારે સ્પષ્ટ કર્યું, ‘હું એમ માનનારા છું કે માણસાત પોતાનું રક્ષણ કરવાની સક્તિ કાંઈ કાળે જોઈ બેઠી નથી હોતી. આપણે કબજાની સરતે ન કામ કરીએ તો કેટલાં વર્ષો સુધી મુતરીપણું કર્યું કરવું પડશે તેનો મને ખ્યાલ નથી આવી શકતો. મને તો મુતરીપણું ન લેઈએ. આપણે ભૂલો કરશું, પણ આપણે ન આપણી ભૂલો સુધારશું. અંગ્રેજ સત્તા ચાલી નય ત્યારે કોઈ ચડાઇ કરવાને નવજ નથી. હિન્દુસ્તાન સ્વાશ્રયી બને તો તેને નોકસેતા ન લેઈએ. ધારી સક્તતતો નોકસેતા વિનાની છે.’

ને છેવટે એક વાક્યએ પ્રામાણિકપણે પોતાને લાગતું હજુ તે બાપુની લીધું: ‘આ હકતથી પારસી કોમને લાલ છે કે નહિ ? અમને તો લાગે છે કે સ્વરાજમાં પારસી કોમને ખમતુ પડશે. અમને અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય કોઈ પણ રાજ્ય કરતાં સાફ લાગે છે. અંગ્રેજ સરકારનું ઉપરીપણું નીકળી નય તો પારસીઓને કંટો લાલ થાય એમ નથી.’

આનો ઉત્તર ગાંધીજીએ આપ્યો: ‘તમે વિચારો કે આ સક્તતતના ૧૫૦ વર્ષના અમલ પહેલા પારસીઓની શી સ્થિતિ હતી ? જો તે જરી હતી એમ તમને લાગે અને આજે તેમની સ્થિતિ સારી છે એમ લાગે તો તમે અસહકારમાં ન જ લેડાશો. હિન્દુમુસલમાન કોમ નરોડોની છે એટલે હિન્દુમુસલમાન સંજ્ઞા વાપરીએ, બાકી એ એકબીજા બધી કોમોનું એકજ આવી નય છે. એ જેનું એકજ કોઈની ઉપર ગિરતરી કરવા માટે નથી. નહાસલામા વરસોના વરસ કોણે સ્વરાજ લોગળું છે ? પારસીઓએ પોતાના પરાક્રમનેબળે રાજ્ય ચલાવ્યું છે. જો કોમનામાં આટલી સક્તિ, આટલી કળેવિયત છે તે કોમનું કોણ બગાડી શકે ? નાનકડી કોમનો મોટી કોમમાં હમેશાં સગાસ થઈ નય છે અને રક્ષણ યાય છે પણ હું તમને હિંમત દેવા નથી આબો. તમને એમ યાય કે હિન્દુમુસલમાન કોમના જે વંદીનાં પરીયાં વચ્ચે તમે કાપુની માફ પીસાઈ જ્યો તો તમારે હરગીજ અસહકારમાં ન લેડાવું.’

આ વાતચીતની સરચાત તેમજ આખર એક ને પંચમી થઈ. સરચાતમાં સોડ દોરમસછ એટલાવા બોલેલા કે ‘ત્યાં સુધી ગાંધીજી વફાદાર રહેશે ત્યાં સુધી પારસી કામ તેમને દમેરા આજારી રહેશે અને તેમના કામને સંપૂર્ણ રીતે હથેરી તેમજ તેમના કામમાં મદદ કરશે.’ અંતમાં બાહ હુમસીઆએ પણ આ બાત વધારે ખુલ્લી કરીને કહી: ‘પારસી કામ માને છે કે અંગ્રેજોએ તેમને આશ્રય આપ્યો છે. (ગાંધીજીના માયા ઉપર કાંઈક ના. બાદસાદની છબી તરફ આંગળી દરીને) અંગતની સુલેહ બળવનાર ગ્યોર્જ પાંચમા ને આપના માયા ઉપર બેઠા છે તેને બપારસીઓ તો માનશે. વફાદારીમાં રહીને તમે ને કરશો તેમાં તન મન ધનથી અમે મદદ કરશું. ગ્યોર્જ પાંચમાની છાયા અમારા ઉપર છે ત્યાં સુધી અમને ને હુબ પડે, ને વિપત્તિ પડે તે પામશું, પણ એ રાજ્યને નહિ કાઢીએ.’

આ તો મેં ગાંધીજી અને પારસી ભાઈઓની વાતચીતનો સાર આપી દીધો. એ વાતચીતમાં તો દિન્દુસ્તાનમાં આજે ને સ્થિતિ વર્તી રહી છે તેનો દુર્બેદુખ ચિતાર મળી રહેતો હતો એમ મને લાગે છે, અને તેમાંજ એ પ્રસંગનું મદદાર છે. પારસી કામ જેવડી નાનકડી કામને ને લયો છે તે બધે બીજી નાનકડી કામ, પણ રાખી રહી છે. વફાદારીના ને ઉદ્દાર આપણે સાંભળ્યા તે બહુમાર કાદનાર ધનિકવર્ગ દિન્દુ સત્તામાં, મુસલમાન સંમતમાં આજે સર્વે પડ્યો છે; આપણે સ્વરાજ માટે લાયક નથી એવા વિચાર ધરાવનારા દરેક કામમાં મોતુદ છે. છતાં કોઈ કામમાંથી અસહકારીઓ નથી નીકળ્યા એવું તો છે નહિ. પારસી કામમાંથી બગ્યા અભગ્યા અનેક પ્રાઈઓ આ હલતમાં સરસ જાગ લાગવી ન રહ્યા છે. ‘એક ગરીબ પારસીનો સ્વરાજ કંઈ પેટ ફોળો,’ ‘એક ગરીબ પારસી સીના રોમો ડિવિડંડ સ્વરાજ કંઈ પેટ’ આવી આવી ચીકીઓ સાથે ગાંધીજી પારસી પારસી ભાઈઓ તરફની મદદો આપી ન આવે છે. ને નારસીપારસી ઉપલા સમજાવતા ઉદ્દારમાં આપણે જેમ તે નારસીપારસી, આ બાદસાદના પ્રવાયે, આપણામાંના ધણાઓ હવે રોની રહ્યા છે.

આનો ઉપાય શો? ‘આ આત્મશુદ્ધિની હલતમાં હિંદુઓ લઈ જુઓ’ એ બહુ મજા વિના રહેતો નથી. તવંગરવર્ગને ગાંધીજી કહે છે કે તમારા હલોમાંથી ગરીબનાં પેટ નથી ભરાતા. ગરીબને ભૂખે મારીને તમે તાલેવાન થવાની વાત મુકી દો. એ થતાંની સાથે જ ગરીબતાનેવાનના કલ્યાણ બંધ થશે. આ વસ્તુ લઈ સમજાઈ એમ પણ નથી. ‘કોઈ પણ માણસે દિન્દુસ્તાનમાં બોટોવિજય રોક્યું’ હોય તો તે ગાંધીજી એમ તમે મને પાંચ વર્ષ પછી કહેનો’ એ ઉદ્દારોને બધાએ તાળીઓથી વધાવી લીધા હતા. ગાંધીજીએ પારસીઓને કહ્યું તે બધીને ઠેકાણે પણ કહ્યું છે કે અહુર્માજદ અને અવરિમાન, ઉશ્વર અને સયનાન એ બે વિરોધી તરવા બધા જ ધર્મોમાં છે, અને એકને કલને બીજાને તલો એવું હૃદયે ધર્મમાં ઉપદેસાઈ છે. હજી એ બીજી વફાદારી માનજી ઉશ્વરને વફાદાર રહેવાનું ઉશ્વર મુકનારા આપણામાં ધણાં છે. એક અમેરિકન પાદરીને પણ ગાંધીજીએ તો કહ્યું હતું કે

‘તમે સરકારની દયાને પાત્ર રહેશો તો ઇચ્છના સેવક બની, સરકારના (કાઈ જેવા) ઉપાસકાદના ઉઠાવનારા બનશો.’ આ સલાહ સૌને નથી સમજઈ એમ નથી. નાંધીજી આ ઉદ્દ્યોગો કાઢે છે તો તે બધે વધાવી લેવાય છે.

સલાહ એ છે કે આપણામાંના ધણાને આજે આપણે દરેક પાલીનાં બીચે તેનું માપ નથી, આપણે ધણા આપણા મન સાથે નિશ્ચય કરી શક્યા નથી. આ દીલ્લાઈ માં તો ખૂરી છે, તો તેને તોડવું જ જરૂર; અથવા તો તે રૂડી છે તો તેને માટે કંઈક તોરવું જ જરૂર. આ વિધાન કોઈકું ચાંદરણા જેવું આપણને લાગી જાય તોરવું તે હજી નથી લાગ્યું, એ નથી સમજાયું તેથી જ સરકાર/શાહ અને હિન્દના દાદા જેવા જેવા સરવાળા હતા તેથી ભડકોમના પણ અંગ્રેજ સરકારના આશ્રય વિના અમે કેમ રક્ષી શકીશું એવી કાંઈકની બીક કોઈ બનુલલી રહ્યા છે. એ નથી સમજાયું એટલે જ આપણામાંના ધણા ભડકુઓ હજી બધાંયે માનઅપમાન સેવી વફાદારીનો વ્હો છુટી રહ્યા છે, કંઈકો નાગાંડવામાં ભૂખ્યા ટળવળે છે તોપણ ‘સ્વરાજ માટે આપણે લાયક નથી,’ ‘સ્વરાજ મળશે તો રખેને આપણે સર્વસ્વ ખોઈ બેસીશું’ એવી શંકાઓ કરી રહ્યા છે; અને પોતાના કર્તવ્યનો વિચાર મુકી ભયભીત દશામાં નાંધીજીને પૂછે છે: ‘તમને નાગેલા પૈસા મળશે?’ આ સલાહ તો નાંધીજીને કોઈ અંગ્રેજ પૂછી શકે, આપણે પૂછવાનો ન હોય. ‘મને પૈસા શી રીતે મળે? કંઈકપતિ પારસીઓ, કંઈકપતિ ખોલ્લો, કંઈકપતિ મારવાડીઓ તો મારાથી ભાગવા ફરે છે. મારે તો હવે મારા જેવા જાણી પાસેથી જ લેવા રહ્યાં.’ આ કહ્યું વચનની ઉપર વિચાર કરવો ધટે છે. પ્રભુનો એક માન—દાનવીરો, અગાઉ ભારે બલિદાન અને સેવાથી મરાઠા યયેલી કોમો—શુ બાકીના ભાગને જ સ્વરાજની લડત સોંપી બેઠે હાથ લોગ બેસી રહેશે? હાલ વર્તેલી ભયભીત દશામાંથી નીકળવાનો એકમાત્ર ઢુંચો શ્રદ્ધા છે.

તા. ૩-૭-૧૯૨૧

તા. ૩-૭-૧૯૨૧

કરોડ કર્યા!

તિલક સ્વરાજ શાળાના નીચેના આંકડાઓ તા ૩૦મીની સાંજ
સુધીમાં ગાંધીજીને મળ્યા છે —

હિન્દુસ્તાન સમસ્ત		મુંબઈની વિગત:—		ગુજરાતની વિગત —	
પ્રાન્ત	આશરે લાખ	આશરે લાખ			
મુમૅ	૩૭	માડવી	૫	૫,૧૧,૮૦૦	પ્રાન્તિક સમિતિને લા;
ગુજરાત કાઠીયાવાડ	૧૫	કોલામા	૩	૨,૦૫,૦૦૦	ગુના ધીના મધ્યમા,
પંજાબ	૫	શેર બજાર	૩	૧,૮૧,૦૦૦	વૃદ્ધા વૃદ્ધા મહારયો તરફથી વખલાથેલા;
બંગાળ	૮	જવેરી બજાર	૩	૦,૦૦,૦૦૦	અસહકારની પ્રવૃત્તિ અને સ્થાનિક ઉપયોગ માટે અગાઉ મળેલી રકમોમાંથી આ શાળામાં લેવા નવામાં આવેલા, ૩ થી ૪ લાખ અમદાવાદની આપવા કેગલા રેંટીયા- ગુજરાતમાં ગણાયેલા ૧૦૪૩૮૮; સલામદો:-આશરે બે લાખ, ચોગ્ગા ગણાયેલા ૧૪૨૦૦૦
મદ્રાસ અને આન્ધ્ર	૮	ગોદરેજ	૩		
મધ્ય પ્રાન્ત અને વરાહ	૩	પોદ્ધા	૨		
મહારાષ્ટ્ર (મુમૅના પગ સાથે)	૩	દાણી	૫		
બિહાર	૩	સુસર મોમાની	૧		
સિન્ધ	૩	કોટ	૧-૪૬ હજાર		
બ્રહ્મદેશ	૧૧	કાપડ માર્કેટ	૨		
તત્કાલ પ્રાન્ત	૧	સુગન્ધ	૬૦ હજાર		
કર્ણાટક	૧	પારસી	૩૫ હજાર		
અજમેર મેરવાડ	૧૧	મારવાડી કાપડ			
ઓરિસ્સા, આતામ ૪૦૬૧		મહળ	૨૩ હજાર		
		ઝાંખો	૩૦ હજાર		
		પરચુગલ	૫ લાખ		

ગાંધીજીનો સન્દેશો

[મુંબઈથી મોકલેલો તાર] .

જૂનની આખરે હિન્દુસ્તાન લોકમાનવના સ્મરણ અને સ્વરાજસ્થાપનાને સારૂ આશરે એંચી લાખ લેવડી રકમ ઉભી કરી ચક્રવર્તી છે. મને ઉમેદ છે કે બાકીના વીસ લાખ પ્રજા વગરદીલ પૂરા કરી લેશે. જેઠવાડાનો કાર્યક્રમ બે કે અક્ષરશ્યામ ઉત્તરો ન કરી શકાય, તોપણ પ્રજાએ મહાસભાની માગણીનો આ સુંદર જવાબ વાળ્યો હોવાય. મુંબઈએ તેની આગલી બધી સખાવતોને આગની ઉદારતાથી દાણી દીધી છે. તેણે અને બીજા પ્રાંતોએ મળીને હવે બાકીની રકમ સત્વર પૂરી કરી દેવી જોઈશે પણ હવે સૌથી એકાગ્ર પ્રયત્નો તો પરદેશી કાપડનો સંપૂર્ણ બહિષ્કાર અને નવ નશાના કરોડ સભાસદો મોઢવાનું કાર્ય પૂરું કરી આપવા તરફ વાળવા જોઈશે.

ઉપરો તાર ગળ્યા પછી પાછળ તરતોતરત બીજો નીચે મુજબનો મળ્યો છે :

“ દેશબંધુ ચિત્તરંજન દાસ તારથી ખબર આપે છે કે તિલક સ્વરાજ શાળામાં બનાવેલો કાળો રૂપ લાખનો પડ્યો છે. આમ હિન્દુસ્તાનને પોતાની પ્રતિજ્ઞાના કરોડ પરા કર્યા છે ’

—ગાંધી ”

§ આપણી ત્રુટીઓ

મદ્રાસથી ‘ નૅનયુલ ’ ની સહીથી એક અંગ્રેજી મને નીચેની નિખાલસ અને વિચારવાત્તેજ દીકાનો એક કાગળ લખી મોકલ્યો છે :

“ આપની કારકીર્દી અને આપની પ્રજાતિની કદરના અને તેની સાથે સાથે શોરાક ખુલાસાના બે શબ્દ આપની ઉપર મોકલવાની એક અંગ્રેજીને આપ રજા આપશો.

‘ યંજ હન્ડિયા ’ ખતમાં ના. વાઈસરાયના લાપણ ઉપર આપે કરેલી ટીકા વાંચીને હું આ લખવા પ્રેરાયો છું, મને લાગે છે કે નિખાલસ સત્ય જોવાની અને તે કહેવાની સર્વોપરી યક્ષિ અત્યારના બીજા કોઈ પણ હક્કાર રાજદ્વરીજોવા કરતાં આપનામાં વધારે છે. હિન્દુસ્તાનની બધી આપણનું જૂના આપને એ વાતમાં નડેલું છે કે હરકોઈ યુરોપીઅન આ દેશમાં હરકોઈ હિન્દુસ્તાનીને પોતાથી નીચો ગણે છે અને તેના પ્રત્યે વિસ્ફોરની નજરથી જુએ છે. મને પોતાને પણ આપની જેટલો લાગે છે. પણ હું આપને જે વસ્તુ તરફ દોરવા માગું છું તે એ છે કે (૧) આ સ્થિતિ છે તેમાં હોય કેનો છે ? અને (૨) આનો ઉત્કાર શું ?

હિન્દુસ્તાનમાં વસનારો અંગ્રેજ આમર્જના દિન્દીઓને પોતાના દેશવાસીઓને મુકાબલે નીચાં અને હલકા ન કેમ અણે ? મોકર તરીકે શું કે કામદાર તરીકે શું, દરજાઈ રિયતિમાં પણ દિન્દી મનુષ્ય અંગ્રેજતા કરતાં ઉતરતો છે એવો જ બધે અનુભવ થાય છે. મોકર કે 'મત્દર' તરીકે એ અંગ્રેજને મુકાબલે ઉતરતો છે. એનામાં સારાનરસાનો વિચાર ઓછો અને રત્ન લેખવવાની ઇચ્છા વધારે છે. એના ઉપર સતત દેખરેખ કરવાની જરૂર રહે છે. રોક કે મત્દરમાલીક તરીકે પણ એ અંગ્રેજને મુકાબલે ઉતરતો છે. ન્યાયશક્તિમાં તેમ ઉદારતામાં બંનેમાં એ અંગ્રેજને મુકાબલે ક્ષીકા પડે છે. પણ તરીકે પણ એ અંગ્રેજને મુકાબલે હાર ખાય છે; એતજોતામાં એ રોગોને સોગ થઈ પડે છે. (કંઈ વર્ષનો હોય તો) મોટી બાજે કંઈ પણ મહેનતનું કામ કરવા મક્કાંતથી કરે છે અને ધણું ખર્ચ ને ઉમ્મરે એ સરજુવાનીમાં દેખાવો લેઈયે તે ઉમ્મરે એ યાંત્રો ઉારેલો યોસો દેખાવા લાગે છે. એનાં ઘોડાં માખીઓ મરે એમ મરે છે. અહીંમાં મદ્રાસમાં પાંચ વરસથી ઓછો ઉમ્મરની અંદર મરતાં બાવોનું પ્રમાણ જાનમની સંખ્યાથી અણું છે ।

નામરિક કે ચહેરી તરીકે પણ અંગ્રેજને મુકાબલે એ ઉતરતો છે. રસ્તવ આપવા નેવી બાબતમાં પોતાને આગ્રહ કરનારનો એ જવલ્લે જ વિરોધ કરે છે. એ પોતાના ક્યાધર્મની અને છવડયાની બડાય ઢાકે છે, પણ એના પોતાના ધરની ગાય કે દોરડાંખર કીણી ભૂખ રોવીસેવીને મરે છે એનું એને કશું સ્નાનસૂતક પહોંચઈ નથી. બળદ અને ગોા ઉપર તો આ દેશમાં ને તિઈયતા સુજરે છે તેટલી હુનિયાના પડ ઉપર બીજા કોઈ દેશમાં નહિ. નુજરતી હોય. ગુરૂચાશ્રમની પવિત્રતા અખંડ રાખવાની ખાતર એણે એક બાનુચિથી બાળકમ્ અને બીજી તરફથી વિધવાના આમરણુ વૈધવ્યના વિધિ વસા કર્યાં, છતાં આને હિન્દુસ્તાનમાં ઇન્દ્રદેવના કરતાં પણ ગુરોન્દિનાં દરદોનું પ્રમાણુ અધિક છે. અને એ જ આ ધર્મશ્રદ્ધાત દેશમાં ધર્મને નામે નાની બાગાઓને દેવમન્દિરોની મુરચીઓ બતાવીને વેરવાના મધામા નાંખવામાં આવે છે ।

હવે બીજી બાજુએ નજર કરો. હજુ થઈ કાલ મુઘી ને શત્રુના મુલકો કહેવાતા જોમાં આને ને અનેક અંગ્રેજ સીપુકો. કેવળ ભૂતકાળનાં કામો પાછળ પોતાનાં છવન અર્પી રયા છે તેવી સક્ષિપૂર્વક દિન્દુસ્તાન બહારના કોઈ પણ ક્યાના કાર્યમાં છવન અર્પેતા દિન્દીઓના કેટલા દાખલા દિન્દુસ્તાન ટાકી ચાકે ? અને દિન્દુસ્તાને આને સંપૂર્ણ સ્વશાન વર ક્યું હોય અને તેના ઉપર કશું સંકટ આવી પડે તો દર સાડાચાર દરોહની વસ્તીમાંથી અરમો કરી દિન્દીઓ સ્વેચ્છાપૂર્વક બાધે બાંદુક નાખીને લરકમાં જઈ ઉભા રહેતાશ નોકજોરે ખરા ?

આટલી ત્રીસ બત્રીસ દરોહની વસ્તીમાંથી દિન્દુસ્તાને મદદાન પુરુષ પણ કેટલા પેદા કર્યા ? એક, ત્રે ને ત્રણ ! ટાંગોર, બોજ, ચાંધી. ગાધધધ, કેટલો અનર્મજ પાકો હવે છિંકડે એક ક્ષીકાચિધના વખતમાં જ કેટલા મદદાન પુરુષો પેદા કર્યા તે અણી જુઓ. ઇન્દ્રદેવની વસ્તી તે કહાડે તમારા આજના મહેસુર રાજપુથી મોટી નહોતી.

પ્રકૃતિ લઘાયક નથી. હિન્દુસ્તાનનો આત્મા માણસે બલે ખૂલ કરી દશે તોપણ તેની સગ્ન માટે માણસ જેવી જાતનો જન લેવા નીકળી પોતાના લાખો પુત્રોને ખાઇઓ અને છાવણીઓમાં મોકલવામાં ગૌરવ માનવાનો ઇનકાર કરશે. મારા અભિપ્રાય મુજબ આખી હિન્દી જાતિ—તેની મુસલમાન વસ્તી સમેત—ખીજાનું લોહી લેવા કરતા જાતે દુઃખ સહી લેવાને માટે જ વધુ લાયક સરજાગેલી છે. અને એ માન્યતાને લઇને મેં એની અનેક આપદાઓના એકમાત્ર અકસીર ઇલાજ તરીકે ‘અસહકાર’ રૂપી માત્રા સૂચવવાની દિશ્મત કરી છે. આ ઇલાજને હિન્દુસ્તાન ઉપાડી લેશે કે નહિ એ જોવું રહ્યું છે. જો હિન્દુસ્તાન કેવળ કાનો લેવાનો હેતુ અન્તરમા ધરીને એને ઉચકશે તો એ હારશે. જો આત્મશુદ્ધિ અને આત્મચરની સાધના તરીકે એને સ્વીકારશે (અને મારી શ્રદ્ધા તો એવી જ છે કે એ જ સ્વરૂપે હિન્દની પ્રજા અત્યારે અસહકારની પ્રવૃત્તિને ઓળખી રહી છે) તો એનો વિજય ચોક્કસ છે. આમા હિન્દુસ્તાનને નપુસક કે નાગર્હ ગણી કાઢવાનો અવકાશ આપવાપણું નથી. જાટ અને મરાઠાઓ, મુસલમાનો, શીખો અને ગુરખાઓની સિપાઇગીરી અદે અંગત બહાદુરીથી દુનિયા આજે અજાણ્ય નથી. મારો મુદ્દો માત્ર એટલો જ છે કે લડવાનો અને સામાની જાન લેવાનો ખુની જુરસો હિન્દુસ્તાનના હાડમાં નથી, અને દુનિયાના વિકાસમાં એને કોઇ ખાસ ઉચ્ચતર ભાગ જાનવવાનું નિર્માયું હોય એ કારણે પણ આમ હોય. એ નિર્માયું શું છે તેની તો કાજે કરીને જ ખજર પડે.

પણ આ બધી ચર્ચાને ‘જૉન જુલ’ વકીલાતી દલીલ કહી શકે છે. હું તો એટલું જ કહું કે આપણે પોતે તો ‘જૉન જુલ’ની ટીકા જેવી સર્વ ચર્ચાને મિત્રભાવે આપેલી ચેતવણીરૂપ સમજવી અને આપણા જાતીય જીવનમાં રહેલા એકેએક સડાને ઘોષ કાઢવા હરેક પુરુષાર્થ વગરવિલખે આદરી દેવો. ‘જૉન જુલ’નું કહેવું મને સર્વથા માન્ય છે કે પોતાના પુરુષાર્થને બળે સામા પાસેથી આદર કમાવો એ એવો આદર ન પામ્યાની ફરીઆદ કરવા કરતાં બહેતર છે. અને બસ એ જ કારણે હિન્દુસ્તાને અસહકાર આરંભે છે. ‘જૉન જુલ’ને અસહકાર શબ્દ નથી ગમતો. મને એના કરતા વધુ હિન્દી શબ્દ આ જ વસ્તુને સૂચવનારો મળી આવે તો આજે જ હું એ શબ્દનો ત્યાગ કરું. અત્યારે તો એ જ શબ્દથી આ પ્રવૃત્તિનો ભાવ વધારેમાં વધારે સૂચવી શકાય છે. અમે અમારી અધોગતિમાં પેટ ભરીને સહકાર કરી ચુક્યા. હવે વધારે વખત તેમ કરવાનો ઇનકાર કરવો એ જ અમારો ધર્મ થઇ પડ્યો છે. એમાં દોષ અમારો કે તમારો એ વાતનો નિર્ણય કરવા રોકાવાની

પણ અગત્ય નથી રહેતી. વસ્તુસ્થિતિ તો 'જૈન યુલ' પોતે કબૂલ કરે છે તેમ મોજુદ છે જ, કે સામાન્ય અગ્રેજીની આંખમા સામાન્ય હિન્દીને માટે આદર કે અમી નથી. આ ગિયતિમા ન્યાં સુધી તેઓ તેમજ અમે એકબીજાને સમોવડીઆ માનતા થઈએ ત્યાં સુધી અમારે તેમનો સહકાર છોડી મેં ફરવીને અગગા જ ઉભા રહેવું રહ્યું.

પણ 'જૈન યુલ'ની દલીલને ખીજી પણ માન્ય છે. એના આખા પત્રમાંના આદર અને કદરના વાતાવરણ વચ્ચે પણ એની પ્રકૃતિમાં બીતર ધર કરી ખેડેલી જાતીય યુગ અને નફરતની લાગણી ક્યાંક ક્યાંક ઉઘાડી પડ્યા વિના રહેતી નથી. તેણે હિન્દીઓમાં વહુવેલી બધી ખામીઓ કબૂલ કરી લખ્યે તોપણ હિન્દીઓમાં એ ખામીઓ છે નેટલા સાર તેમના પ્રત્યે પૂણા અને મૂંગી દૃષ્ટિએ જોવાનું વાજખીપણું કષ્ટ રીતે પૂરવાર થાય છે? અને સમાનતાનો સિદ્ધાન્ત પણ સામાના ગુણદોષ જોખી જોયા વગર જ એકબીજા પ્રત્યે માનની નજરે જોવાની જરૂર નથી કહેતો શું? અનેક હિન્દુઓ અન્ત્યજોની ખાખતમા જે જૂલ કરે છે તે જ જૂલ શું આ ખાખતમાં 'જૈન યુલ' પેતે કરતો નથી? જો અસ્પૃશ્યતાની વૃત્તિને હું 'મેતાની' કહેવામા ખોટું નથી કરતો તો અગ્રેજોમાના આ જાતીય શ્રેષ્ઠતાના પન્થને પણ હું તે જ વિશેષણ દલગાડું તેમાં ક્યા અન્યાય થયો? હિન્દીઓ નેડે વર્તે છે તે જ દમે અગ્રેજો તેમના પોતાના નીચલા વર્ગના જાનભાઈઓ નેડે વર્તે છે શું? હિન્દુઓ અન્ત્યજોને જમ સદાને માટે પોતાના ગુલામ માને છે તે જ પ્રમાણે શું અગ્રેજો પોતાને હમેશા હુકમ કરવાને અને હિન્દીઓને તે હુકમો હલાવવાને સરજાયેલા નથી માનતા? મારો આખો આત્મા જ આ માન્ય રાજ્યતન્ત્રની સામે એ એક વાત ઉપર ઉકળી હોય છે; કારણકે હું માનું છું કે આ દેશમા વસતા અગ્રેજો જાતીય શ્રેષ્ઠતાના આ ધર્તી'ગને ન્યા સુધી સદાને માટે નહિ દરનાવી શકે ત્યા સુધી અગ્રેજ સખન્ધ હેડળ હિન્દુસ્તાનને માટે ખરી સ્વતન્ત્રતાના બધા મનોરથ વ્યર્થ છે. અગ્રેજોની આ તુમાખી વચ્ચે મહાનમાં મહાન હિન્દીઓને પણ ઈગિણા બન્યા રહેવું પડ્યું છે, અને તેથી શુભ ધરિદા વાળા કોઈ છુટાછવાયા અગ્રેજ હાકેમના અમલ હેડળ પણ આપણે આપણી પોતાની શક્તિએતો થોડ્ય આક કાઢવાને અસમર્થ રહ્યા છીએ, તે એટલી દદ સુધી કે આપણે એમ જ માનતા થઈ ગયા કે જાણે અગ્રેજોના હાથ નીચે લાખ્યાં ટાળ સુધી તાલીમ લીધા વગર આપણાથી કંઈ થઈ જ શકે નહિ! આ ગુલ્લ મમણા ઉપલી વસ્તુસ્થિતિમાથી જ જન્મી છે. હું તો ઉલટું એમ માનું છું કે

આપણે આજે જ આપણા દેશનો કારોબાર સંભાળી લેવાને સંપૂર્ણ લાયક છીએ અને તેથી એવા સંપૂર્ણ સ્વરાજની બધી સત્તાઓનો જેમાં સમાવેશ થતો હોય એવા કોઈ પણ રાજકારોબારી સુધારાનો અમલ કરવામાં આપ સરકાર જોડો સહકાર કરવાનો આપણે દૃઢતાપૂર્વક દનકાર જ કર્યો જવું રહ્યું. સ્વરાજમાં કદાચ આજના રાજ્યતંત્રમાં યાચ છે તેના કરતાં આપણે હાથે વધારે બૂલો થશે; પણ એવી બુલોમાંથી મુદ્દા આપણે શીખી ચકીરું, એવી ભૂલો કરવાના હકથી બગાડકારપૂર્વક અટકાવી રાખ્યાથી નહિ.

વૈષ્ણવો પ્રત્યે—

તમારામાના ઘણા મારાં સગાં છે, ઘણા ગાંધીવાદી છે, કેટલાક બાળસ્નેહી છે. મારી ઉપર ઘણા કાગળો આવે છે. તેમાના કોઈ મારા અન્યજ્ઞ સંબંધી વિચારોને સાર મને ધન્યવાદ આપે છે, ઘણા તો તેને મારી ભૂલ માની વિનયપૂર્વક સમજાવે છે, કોઈ વળી રોષે ભરાઈ ગાળો બાંડે છે, ને કોઈ કોઈ તો મને ધમકીઓ પણ આપે છે.

આ બધાને હું મારી પદ રહેલાં તેમના પ્રેમની નિશાની ગણું છું. અન્યજ્ઞને વિશે મારા જેવા વિચારો તો ઘણાથે ધરાવે છે; તેમને ઘણાથે અડે છે. પણ મારી ઉપર કેટલાકને રાપ આવે છે તેનું કારણ તો હું એ સમજું છું કે મને તેઓ બીજી રીતે મર્યાદાધર્મ પાળનારો ને સારો માને છે. અન્યજ્ઞ વિષેના મારા વિચારો રૂપી તેઓએ માનેલી બૂલ તેઓ સાખી નથી શકતા. તેઓ માને છે કે મારા આ વિચારો સ્વરાજ્ય પ્રત્યેની આપણી ગતિને પણ રોકે છે. કોઈ તો એમ પણ માને છે કે મેં હાથે કરીને આપણે વહેલી લઈને મારી હાંથી સ્વરાજના નાવને તોફાનમાં નાખ્યું છે.

ત્યારે મારી નમ્ર માન્યતા એવી છે કે અન્યજ્ઞે પ્રત્યેના મારો ભાવ મારા વૈષ્ણવધર્મને દીધાવે છે; તેમાં મારી શુદ્ધ દયા રહેલી છે; તેમાં મારી મર્યાદાની શુદ્ધતા સિદ્ધ થાય છે.

કેટલાક વૈષ્ણવો માને છે કે હું તો વર્ણશ્રમધર્મનો લોપ કરી રહ્યા છું. મારી તો માન્યતા છે કે વર્ણશ્રમધર્મને હું મલિનતામાંથી ઉગારી લઈ તેનું સાચું સ્વરૂપ પ્રગટ કરી રહ્યો છું. હું કાંઈ પાણી, શેડી કે બેટીઅવહારની હિમાયત નથી કરી

રહ્યો. હું તો કહું છું કે કોઈ પણ મનુષ્યને અડતાં આપણે 'પાપ' કરીયે છીયે એ માવનામાં જ પાપ રહેલું છે.

સ્વસ્થતાનો દાખલો આપી અન્યજની અસ્પૃશ્યતાનો ખ્યાલ કરવામાં આવે છે તેને મારી મતિ તો અગાત્ માને છે. સ્વસ્થતામાં રહેલી બહેનને અડી જમ્મથે તો તેને આપણે પાપ નથી માનતા. પણ આપણે તેને અડી જમ્મથે તો સારીરિક શૈયના નિયમનો ભંગ થયો જાણી આપણે નહાઈ નાખી સ્વચ્છ થઈ લખાયે છીયે. જે અન્યજ બાઈએ મેડું કાર્ય કર્યું હોય તેની તે ન નહાય અથવા ખીજ રીતે સ્વચ્છ ન થાય ત્યાં લગી સ્પર્શ ન કરવો અથવા આપણાથી થઈ ગયો તો આપણે નહાઈ લેવું એ હું સમજી શકું છું. પણ અન્યજ કુળમાં જન્મેલાનો સર્વથા ત્યાગ કરવો એ ધર્મ હોય એમ મારો આત્મા સ્વીકારી જ નથી શકતો.

વૈષ્ણવધર્મનું મૂળ દયા છે. અન્યને પ્રત્યેની આપણી વર્તણૂકમાં હું તો દયાનો છાટો સરખોયે નથી જોતો. અન્યનેને માળ વિના તો આપણામાંના ધણા બોલાવતા જ નથી. બૂલેચૂકે તે આપણા ડાઆમાં બેસે તો તેની ઉપર માથોનો વરસાદ વરસે છે. તેને આપણે જાનવરને આપીયે છીયે તેમ એડું અનાજ આપીયે છીયે, તેને તાવ આવે, સરપ કરડે, તો આપણા વૈદ કે ઢાંકતર તેની દવા કરવા નહિ જાય. જો જાય તો આપણું ચાલે ત્યાં મુઠી તેને આપણે અટકાવીયે છીયે ! અન્યજને રહેવાને ખરાબના ખરાબ લતા, તેને સાર ન દીવાની, ન રસ્તાની સગવડ. તેને, સાર દૂવા ન હોય. જાહેર દૂવા, ધર્મશાળા, વિદ્યાલયોનો તેમને ઉપયોગ ન મળે. તેમની પાસેથી કઠિનમાં કઠિન સેવા લઈ. આપણે તેને ઓછામાં ઓછો પગાર આપીયે છીયે. તેને તો ઉંચે આજ ને નીચે ધરતી છે. આ કંઈ વૈષ્ણવ-ધર્મની નિશાની છે ? આને દયાધર્મ કહેવો કે કરુણાધર્મ કહેવો ? અંગ્રેજ સરકાર, જેની સાથે તમે પણ અસહકાર માંડ્યો છે તે આપણો આટલો દરજ્જો તિરસ્કાર નથી કરતી. આપણે તો આપણી અન્યજને પ્રત્યેની કંચરશાહીને ધર્મ માનીને પોપીયે છીયે !

હું તો માનું છું કે આપણે વાળું તેવું લણીયે છીયે. આપણે અન્યજનેનો તિરસ્કાર કરી જગતના તિરસ્કારને પાત્ર બન્યા છીયે.

અસ્પૃશ્યતાને હુદ્દિ ગ્રહણ કરી શકતી નથી. તે સત્યનો, અહિંસાનો વિરોધી ધર્મ છે તેથી ધર્મ જ નથી. આપણે હંઆ ને ખીજ નીચા એ વિચાર જ નીચ છે. જે બ્રાહ્મણમાં ગદ્ગદો—સેવાનો—ગુણ નથી એ કંઈ બ્રાહ્મણ નથી. બ્રાહ્મણ તો એ

કે જેનામાં ક્ષત્રિયના, વૈશ્યના ને શૂદ્રના બધા ગુણો છે તે તે ઉપરાંત જ્ઞાન છે. શ્રદ્ધા કેઈ જ્ઞાનથી કેવળ વિમુખ નથી. તેનામાં સેવા પ્રધાન છે. વધુત્રિમધર્મમાં હિંચનીચની ભાવનાને અવકાશ નથી. વૈષ્ણવ સંપ્રદાયમાં તો બંગીઓ, ચાંડાલ ઇત્યાદિ તરી ગયા છે. જે ધર્મ જગતમાત્રને વિપ્લવસમ જાણે છે તે અન્યજને વિપ્લવી રહિત કેમ માને ?

પણ તમારી પાસે હું શાસ્ત્રાર્થ મુકવા નથી ઇચ્છતો. હું વિદ્વાન હોવાનો દાવો નથી કરતો. શાસ્ત્રાર્થમાં મને બધા શાસ્ત્રી ભલે હરાવે, મને વિશ્વાસ છે કે દયાધર્મનો મને ઠીક અનુભવ છે. અન્યજનાં તિરસ્કારને દયાધર્મમાં અવકાશ ન જ હોય.

વળી અન્યજ કેને કહેશો ? વધુકર અન્યજ ? ચામડાના લખપતિ વેપારી છે તે અન્યજ ? કે કાંચન બધું સ્વચ્છ કરે છે તે ? જેણે ચમારનો ધધો છોડ્યો છે, જે બંગી મોટર હાકે છે, મીલમાં કામ કરે છે, હમેશા ન્હાપધૂએ છે તે પણ અસ્પૃશ્ય ?

પણ હું દલીલ ચાને કરું ? જેને અસ્પૃશ્ય માનો તેને અડવામાં પાપ માને ત્યાં લગી ન્હાવું હોય તો ન્હાઓ, પણ મારી અરજ તો એ છે કે જેમ રજસ્વળામાં આવેલી માતાનો તમે, તિરસ્કાર નથી કરતા પણ તેની સેવા કરો છો તેમ અન્યજને પણ તિરસ્કાર ન કરતા તેમની સેવા કરો. તેમને સારૂ દવા જોડાવો, તેમને સારૂ નિશાળો બધાવો, તેમને દવા આપો, તેમને સારૂ વૈદ મોકલો, તેમના દુઃખમાં ભાગ લઈ તેમની આંતરડીની દુવા લો. તેમને સારી જગ્યામાં રાખો, તેમને સારો પગાર આપો, તેમને માન આપી, જોષ કરી, તેમને નાના બાઈ સમજી, તેમની પાસે મદ્યપાન, ગોમાસાહાર ઇત્યાદિ છોડાવો. જેઓ છોડે તેમને કુતેજન આપો. એમ કરતા તમે જોઈ શકશો કે આભડછેટ અદકેઈ અંગે છે. તમારામાંના કેટલાકે તિલક સ્વરાજ શાળામાં મારા અન્યજને લગતા વિચારોને કારણે પૈસા બચાવ્યા નથી. હું તો તમને વીનવું છું કે તમે અસ્પૃશ્યતાને ન છોડો તોપણ તેમને સુધારવાના કામને સારૂ તો પૈસાની મદદ આપી જ શકો છો. કેટલાક વ્યુષ્ઠોએ તો પોતે આપેલા પૈસા ખાસે એ જ કામને સારૂ આકચા છે. વળી મારા અન્યજ વિષેના વિચાર તમને પસંદ ન હોય તોપણ તમે સ્વદેશી ચળવળને સારૂ, દુષ્કાળને સારૂ, વિદ્યાલયોને સારૂ તો દ્રવ્ય આપી જ શકો છો. પણ મારી માન્યતા તો એવી જ છે કે તમે અન્યજનેની ઉન્નતિ થાય એ વાતનો વિરોધ તો ન જ કરો. તેથી તમારા એવા દયાધર્મની નિશાની દાખલ હું તો તમને અન્યજનેની ઉન્નતિનાં કાર્યોને સારૂ આપીને જ દ્રવ્ય આપવા વીનવું છું.

મારાં નોંધ

ધડો કે ગાગર

આ નોંધ હું આપણી પરીક્ષાને આમલે દલાડે લખી રહ્યો છું. કુંભારની બાવામાં અત્યારે તો ચાક ઉપર પીટો છે. તેમાંથી શુદ્ધ સંપૂર્ણ ધડો ઉતારી કે નાનકડી ગાગર એ તો કામદારો બહુ કે ઇશ્વર ભણે. જેવી દાનત તેવી બરકત દોય છે. ઉપરાવનારાઓની દાનત સારી હશે તો બરકત જ દશે. ગુજરાતમાંથી દસ લાખ રૂપિયાને વિષે તો દલે સાંભ રહી જ નથી. આશા તો દસની ઉપર જવાની બંધાય છે. એમાં નવાઈ પણ શી દોય ? આપણી પાસે પ્રમાણમાં દોલત પુષ્કળ છે. ગુજરાતની મીઠો જ આપણી આસા પૂરી પાડી શકે છે. ગુજરાતની બહાર વેપાર કરનારા સાહસિક વેપારીઓ આપી શકે. રાબતો બચે છે તો આપી શકે. આપણે તો આજ લગી આવાં કામોમાં પ્રબલ તરીકે હાથ નાખ્યા નથી, આપણી શક્તિ અજમાવી નથી; એથી આપણે ડરતા ડરતા બાક ઓછા માંડ્યો. ડર છોડશું તેમ આગળ વધશું.

પણ આપણને તો સમાસદો ત્રણ લાખ ભેળ્યે, ને એક લાખ રેંદીયા ભેળ્યે. આટલું આપણે ક્યું છે કે નહિ તેની ઉપર આપણા બંધિયનો આધાર રહ્યો છે. ઇશ્વર ગુજરાતની ને હિન્દુસ્તાનની લાજ રાખો.

આપણી જવાબદારી

પણ જેમ આપણી પાસે પૈસા વધે, સમાસદ વધે, રેંદીયા વધે તેમ આપણી જવાબદારી પણ વધે. પૈસા મળ્યે આપણે નસીબદાર ન ગણાઈએ; પૈસા વાપરતા પણ આપણને આવડવું ભેળ્યે, પૈસાને દિસાબ રાખતાં આવડવું ભેળ્યે. આપણને તે પૈસાને ઉપયોગ પણ ભેળ્યે. પૈસા બાજે મુકવા નથી લીધા, પણ આજની જરૂરને સાચી લીધા છે. આપણે તે પૈસામાંથી પ્રબલબળને આગળ વધારવાનું છે આપણે પરદેશી કાપડનો બદિબદાર કરવાનો છે. આપણે રાષ્ટ્રીય, કેળવણી આપવાની છે. આપણે અભ્યંતરની દયામણી ક્ષિતિ સુધારવાની છે. આપણે દુષ્કાળની પીડા લાગવી છે. આપણે દારૂ પીનાર પાસેથી દારૂ છોડાવવો છે. એ બધાં કામોમાં આપણે બધો પૈસો ભેળ્યો. તેને સાચી આપણી પાસે પ્રામાણિક કામદારો ભેળ્યે. આપણે દિસાબ ઓકળો દોવો ભેળ્યો. એક બાળકને પણ તે ભેળવો દલ દોવો ભેળ્યો. આપણને મળેલા પૈસાના શુદ્ધ વડીવટ ઉપર આપણે બંધિયની મદદની આશા રાખી સંપ્રીએ. આમાં આપણી પાસે નિર્દોષ બહેનોના અમૂલ્ય જ્ઞાનીના આભા છે. કેટલીક બાળાઓએ પોતાને બંદાવાં એવા બધા આભણા આપી લીધાં છે. કેટલીકનાં નામ હું બહુ છું, પણ હું આપવા નથી ઇચ્છતો. તેમણે નામની ફરકાર નથી રાખી. સ્ત્રીઓનું દ્રવ્ય તેમનાં નામ બહેર કરીને આપવું મને ગમતું જ નથી.

તેમાં હું એટલી બધી પવિત્રતાનું આરોપણ કરું છું કે તેમનાં નામ આપવાં મને પાપ લેવું લાગે છે. તેમણે તે દાગીના કેવળ ધર્માર્થે આપ્યા છે. એક વિધવા બહેને પોતાની પાસેનાં રહેવાં મોતીમણેકના બધા દાગીના આપ્યા છે. તે લેતાં માફ કહ્યું લાગે આખું. એ દાગીનાના આપણે અધિકારી છીએ ? વિધવા પોતાના દાગીના આપવા કચ્છડી જ નથી; તેને તે સંધરે છે. આ બહેનને મેં સાવધાન કર્યાં. મેં કહ્યું કે જો સહાય કે સરમથી તેમણે આપ્યાં હોય તો પાછાં લઈ લે. એ સાને લે ? નિમય કરી જ રાખ્યો હતો. આમ મળેલાં નાણાંનો આપણે નફલતથી, જોઈ આવડતથી કે અપ્રામાણિકતાથી દુરુપયોગ કરીએ તો ? આપણને સ્વરાજ તો ન જ મળે, પણ આપણે નરકના અધિકારી બનીએ. આ બહેનોનું પુણ્ય, તેમની શ્રદ્ધા આપણને નમાવી લેશે, આપણી ઘાજ રાખશે, આપણાં મનોરથો પૂરા પાડશે.

પારસી સખાવત

પારસીઓ લડતમાં નથી ભેડાતા એવું જ્યારે જ્યારે મેં સાંભળ્યું છે ત્યારે ત્યારે મને દસડું જ આવ્યું છે. બધા મળી દિન્દુસ્તાનમાં એક લાખ પારસી છે. સંખ્યાનો જ દિસાખ કરતાં એઓમાથી રૂ. ૧૧૨૦, તેટલા જ સભાસદ અને ૮૨૨ રેંદીયા મળી આવે તો તેમનો ફાળો પૂરો મળ્યો કહેવાય. પણ રૂ. ૪૧૨૦ તો તેમણે પરચુરણીઆમાંથી જ આપ્યા છે. પારસી લાઈએએ નવામા રૂપીયા મોકલ્યા છે તેમાથી જ એટલા મળ્યા હશે. પારસી ફરતમજીએ રૂ. ૫૨૦૦૦ મોકલ્યા તે પણ હું તેમાં જ ગણું છું. તેઓએ બધા મળી ૪૧૨૦ સભાસદ પણ આપ્યા હશે એમ માનું છું કેટલાક પારસી સ્વયંસેવકો મદાસભાઈ સભાસદો મોંઘવાનું કાર્ય કરી રહ્યા છે. તેઓ મુંબઈમાં સરસ કામ કરી રહ્યા છે. પારસી વકીલે વકીલાત પણ છોડી છે. એક ચંદસરે પોતાનું નાજીય જ્ઞાન પણ કામને આપવા ધાર્યું છે. રેંદીયા અવસરે મોઝા ચાલે છે, છતાં પારસી બહેનો તેમજ કેટલાક લાઈએએ તે પણ લીધા છે. તેઓ દારૂના પીકાંની ઝોળી પણ કરે છે. એટલે કોઈ રીતે તેઓએ એકાદુ કંઈ છે એમ કેમ કહેવાય ? તેમનાં બધાં છાપાં કંઈ ચળવળની વિકૃત્ત ની. 'સાંજ વર્તમાન' ની સેવા પ્રતિષ્ઠ છે. લાઈ લરવાની મહેનતથી કાણુ વાકેજાર નથી ? પારસી બહેનો કેટલીક જે કામ કરી રહેલ છે તેનાં સ્મરણ તો વળી બીજે પ્રસંગે આપીય, પણ એક નામ તો આજે જ છૂટકો છે. દિન્દના દાદાની પૌત્રી વનતોડ કામ કરી રહી છે. તેણે તો સર્વસે ખાદીનો ધોરાસા ધારણ કર્યો છે. એ આજુબજુ પારસી દાયે હું હજુ તોપણ આપણે તેમનો ઉપકાર માની સકત, તેમની સામે આંગળી ચીંધવાનું ન રહેત.

પણ લાઈ મોકલેને તો આડો આંક વાળ્યો છે. તેમણે તો ત્રણ લાખની સખાવત કરી છે. એટલા તો કોઈ એક આસામીએ હજુ નથી આપ્યા. એ પૈસા એની રકમ આજ નથી મળતા એ ખરું, પણ એ પૈસા તો સોનામહોર નેવા છે. તેમણે આપણી પ્રવૃત્તિનાં જે શુદ્ધમાં શુદ્ધ અંગોને સાર એ પૈસા આંક્યા છે. કારનિવેધ સાર અને અન્યનજનવિને

સાર. અન્યથા કિત્તિને સાર આપ્યું છે એ તેમનો પોતાનો ખાસ અભિપ્રાય હતો. હું પોતે તો તે કાર્યને સાર હિન્દુનાં જ નાણાં ફાંચવા હમ્યું. એ સુધારો હિન્દુઓએ જ કરવો રહ્યો છે. પણ આ બાંધએ પોતાના નિર્મળ દિલથી આપવા ધાર્યું તે હું કેમ ખાળી શકું? આ સખાવત મેળવીને પારસી તરફથી મારી જાય પ્રમાણે હું ઓછામાં ઓછા ચાર લાખ રૂપિયા રહેશે ગણું છું. તેમની તરફથી જે બેટ મળવાની છે એ તે તો નોખું જ. બાંધ ગોઠવેજને અને પારસી કામને આપણે જેટલા ધન્યવાદ આપીયે તેટલા ઓછા છે.

દક્ષિણ આફ્રિકાથી પણ મદદ આવી ગયી છે. પાટીદાર મંડળે રૂ. ૮૨૭૫ ને ખત્રી મંડળે રૂ. ૬૬૦ તારથી મોકલ્યા છે. હું હજી વધારે આશા રાખું છું.* દક્ષિણ આફ્રિકાના પાટીદારોની સખાવત મેં દમોશાં અનુભવી છે.

નૂતન પછી

કોઈ એમ માનતા જણાય છે કે નૂતન માસ પછી આપણે રબ વિના પસા ન જ વધરાવાય કે મોકલાય. આ તો વહેન જ છે. આજ લગી આપણે બેઝવાડામાં મુકરર કરેલી ત્રણ વરસ ઉપર જ ધ્યાન આપ્યું. તેનો અર્થ એવો નથી કે નૂતન પછી નવા સમાસદ ન કરવા અથવા નવા રેંદીયા ન બતાવવા કે પૈસા એકઠા ન કરવા. તિલક સ્વરાજ ફાળો આપણે મહે એક કરોડ પૂરા કર્યા પછી બંધ કરીયે. પણ એક કરોડ પૂરા થતાં મુધી પૈસા એકઠા કરવા તો આપણે બંધાયેલા જ છીયે. આપણી પ્રતિજ્ઞાનાં બે અંગ છે. એક કરોડ રૂપિયા એકઠા કરવા ને તે ૩૦મી નૂતનની અંદર ત્રીસ નૂતન મુધી ન કરી શકીયે ને ક્યારપછી પણ મહેનત કરી એક કરોડ એકઠા કરીયે તોયે આપણે ઝણમુકત તો થઈયે જ. મુદત ગઈ તેથી ધરમાઈયે. પણ મુદત વીત્યે ન આપીને કે ઓછા આપીને બેશરમ તો ન જ થઈયે. એટલે મારી હમેદ છે કે જેઓને આ ફાળામાં ભરવાના રહ્યા હોય તેઓએ તે કાર્ય જવા. ગુજરાતે તેને સાર પ્રયત્ન કરવાની જરૂર નહિ રહે, કેમકે ગુજરાતે તો પોતે વહેરેલું કરતું અદા કર્યું હતું.

આ તો તિલક સ્વરાજ ફાળો રિયે પણ સમાસદો અને રેંદીયાનું કું? તેનાં તો એટલું જ કે ત્રીસમી નૂતન મુધીમાં આપણે ગુજરાતમાં ત્રણ લાખ સમાસદ અને એક લાખ રેંદીયા ઓછામાં ઓછા કરવા. પણ આપણું કલ્પ જો તો એ છે કે ગુજરાતે આ વર્ષની અંદર ૨૧ વર્ષના લગભગ દરેક સ્ત્રીપુરુષને સમાસદ નોંધવું તેમજ ગુજરાતના દરેક ઘરમાં રેંદીયા દાખલ કરવો અને આબાલવૃદ્ધને તે ચલાવવા લલચાવવા. ગુજરાત પ્રાંતની વસ્તી જો તેડું લાખ ગણીયે ને પાંચ જણ દીક એક ઘર ગણીયે તો ૧૮ લાખ ઘર થયાં. એટલે જ્યાં મુધી આપણે અઢાર લાખ રેંદીયા ચલાવવા ન થઈયે ત્યાં મુધી આપણને સન્તોષ જ ન થવો જોઈયે. રેંદીયા ને સમાસદ વધારવાની પ્રવૃત્તિને તો હદ હોય જ નહિ. જેમ એ બે વધ્યાં તેમ

* આ લખાયા પછી સ્ટેન્ડર્ડની ઈન્ડિયન એસોસિએશન તરફથી આશરે સો પાંચ હજાર તથા નાઈરોબીથી રૂ. ૧૨૭૪ મોકલાયાના તાર મળ્યા છે.

આપણું બળ વધ્યું, સ્વરાજ વાવરાતું તેજ વધ્યું, તેના સદમાં પવન વધારે બસાયો તે સ્વરાજના વહાણની ગતિ વધી. ત્યાર માસ સુધી અમુક સંખ્યામાં ફેટીયા ને સલાસદ કરી આપણે આપણી ગતિનો વેગ આંક્યો, માપ કાઢ્યું કે આપણો ઉત્સાહ વધ્યો કે ઘટ્યો, આપણી શક્તિ વધી કે ઘટી. બંને પ્રવૃત્તિના સતત મરી રહેવા પર આપણો સ્વરાજ મજબૂતો આધાર રહે છે.

૬ મુક્તિનો માર્ગ

સમગ્ર વર્ગોમાં પણ હવે એવા લોકો પડ્યા છે જેઓને હિન્દુસ્તાનની સ્વતંત્રતાને માટે જેલ જવાના માર્ગ ઉપર શ્રદ્ધા નથી બેસતી. તેઓનું કહેવું એમ છે કે પાણીનાર માણસો જેલમાં જઈ જઈને બેસે તેમાં દેશ એટલા કાર્યદક્ષ માણસોની સેવા ખોઈ બેસવા ઉપરાંત બીજું કંઈ સુફળ મેળવે છે? આમ કહેવું એનો અર્થ તો એ પછી કે લડાઈની અંદર રણમાં યશ સિપાઈઓએ લડાઈને જોખર રહી મરવાનું જોખમ ન બેઠાં સૌની પાછળ રહેવું કે જેથી તેની છુદ્ધિ અને સલાહનો લાભ લઈને ખોઈ ન બેસે! આવી દલીલો કરનારા પોતાની નારિતકતા અને અશક્તિ માત્ર રાખે છે. તેઓ બૂલી ગયે છે કે લોકમાન્યે ધન દમરનું પોતાનું અથાથ વળત હિન્દુસ્તાનને માટે વારંવાર જેલ ભોગવીને જ મેળવ્યું હતું. હજી ખિસ્સે શૂણ્યને ચડીને મોત લીધું એ તેના દયાધર્મની પરાકાષ્ઠા હતી. જાણવાના મેદાન ઉપર ઈમામ દર્શને આપેલા લોગે ધરલાખને દુનિયામાં નજીબ કરી મુક્યો. ઉચિત્સંદ્ર એમણે સાચને ખાતર જે જે અનંત આપદઓ ઉઠાવી તેને લીધે જ અમર પયા. આજનું હિન્દુસ્તાન પણ મહાન વિભૂતિઓએ પાવન કરેલો શુદ્ધ આત્મચક્ષુઓ આ સનાતન માર્ગ સ્વીકારી પોતાનાં લાખો સંતાનોને સ્વાતંત્ર્યની યજ્ઞવેદી ઉપર હોમવા વૈધાર નહિ પાય ત્યાં મુઠ્ઠી સ્વતંત્રતાથી વિમુખ રહેશે એ જ મહાત્મ્યનું મંજવાચાણ આજે હજારો ચારિત્રવાન હિન્દીઓએ સ્વેચ્છાપૂર્વક સરકારની જેલો સોંપીને કરવાનું છે. અસહકારની પ્રવૃત્તિ જ એ ઉત્તમી કલ્યાણેદી છે કે તેમાંથી રાષ્ટ્રનું ઉન્નયન થઈ ચારિત્રથી ધન અગ્નિપરીક્ષામાંથી પસાર થઈને બહાર સોળે કળાએ ઝળકી ઉઠે. આપણે સ્વતંત્રતાના ખરા ઉપાસક હોઈએ તો પ્રાણ સરીરને છોડી નય તે પછી સુધી સંઘટા અને દુઃખોથી ન હારતાં તેમને પધાવતા રહેવું જોઈએ એ જ મુક્તિનો માર્ગ છે. બચાવ ગોધશે તે નાસ-પામરો. મરીને છવવાનો મન્ત્ર સાધશે તેનું જ છબ્યુ સાર્થક થશે.

૭ ખ્યાલ કરવો?

આમ આજ સરકારના હોરનો શુદ્ધ વિરોધ કરીને સરકારી જેલોને જાડી દેવી એ જ જોગ્ય છે ત્યાં પછી એમાંથી બેની મેળે જ એ પણ કૃતિત યાય છે કે એવો શુભ અવસર પ્રાપ્ત થવાનો જ્યાં જ્યાં કપાયે પણ પ્રસંગ આવે ત્યાં અંગ્રેજ મહાલો સમક્ષ અસહકારીએ વક્તવ્ય કરવું તો દૂર રહ્યો, પણ તમે સુધા પોતાના બચાવને સાર કરી દલીલ કે સાક્ષી પુરાવા રજૂ કરવાનો કસોટી પ્રયત્ન ન કરતાં સૌથી જેલ મેળવી લેવી. આની

સામે કહ્યું અને ગુંચવાડાસયા કેસોના દાખલાઓ રબૂ કરી સકાય એ હું બહુ ધુ. હાલમાં જ સાવરકર બન્યુઓનો એવો કિસ્સો બન્યો છે. કલકત્તાના 'કેપીટલ' પત્રમાંના એક લેખકે આ બહાદુર ભાઈઓ સામે અંદામાનમાં રહ્યાં રહ્યાં લડાઈ દરમિયાન યતુને મદદગાર થવાનો પ્રયત્ન કર્યોના આરોપ કરી તેમની તાલેથી કરી છે. એ લખાણ આ બંને સાથેઓનાં છૂટકારાની ક્યાંક ક્યાંક આશા રખાતી હતી તેની પણ સામે ગયું કહેવાય છે. આ કારણ-સને સદરૂપ પત્ર સામે હાયદેસર પગલાં લેવામાં છે. સાવરકર બન્યુઓ અત્યારે અસહકારી નીતી એ દૃષ્ટિએ આ સાવ સ્વાભાવિક છે. પણ જો એ ચુસ્ત અસહકારીઓ હોત તો આવા કહ્યું સંતોગો વચ્ચે સુધ્ધાં પોતાના બલીમ વિરોધીઓ સામે કર્યા પગલાં લેવાનું એવું સાવ બ્યાબાળી અને સ્વાભાવિક કાર્ય પણ માત્રી વાળવાની સલાહ આપતાં હું અચ-કાત નહિ. અસબત, આવા કહ્યું કિસ્સાઓમા સુધ્ધાં બચાવ ન શોધવામાં કે ગમે તેટલું નુકસાન થતું હોય તોપણ અંગ્રેજ અદાલતોનો આશ્રય લેવા ના પાડવામા અંગ્રેજ અદા-લતોના બહિષ્કારનો નિશ્ચય જ વધુ પ્રમાણમાં દેખાઈ આવે છે, તથાપિ આપભોગના હાયદાની રૂએ પણ એવો ત્યામ તેટલો જ જરૂરી છે એ સહેલાઈથી સમજાય તેવું છે.

રમ્માત્મશુદ્ધિની અસર

ગુજરાતના માનવંદ જુલરગ બાહ્યસાહેબ અખાસ તૈયબખાને કોણ નથી જોળખત ? છેક પંજાબ પ્રકરણને માટે મહાસત્તાએ નીચેથી કમિટીની તપાસમાં તેઓએ પોતાનું તનમન અર્પ્યું તે દિવસથી માંડીને આજની ધડી સુધી કંઈ ને કંઈ દેરાકાર સિવાય બીજા કશા કામમાં તેઓએ પોતાનું ચિત્ત પરોવ્યું નથી. પણ આ અસહકારની પ્રવૃત્તિએ તો જેમ સ્નેહનાં છવન સાવ પલટાવી દીધાં છે તેમ એમના છવનમાં પણ તેણે છેક ઉચ્ચવાયલ કરી નાખી છે. એઓ આટલા જુલરગ છતાં અત્યારે રાતના દિવસ કરીને જોડવાડાનો કાર્ય-ક્રમ પૂરો કરાવવા ખેડા છઠ્ઠામાં ગામેનામ પૂરી રહ્યા છે. ગામડાંનાં ખેડૂતોની કષ્ટાળુ છાંંડીનો એમને અગત્ય હતોને અનુભવ ન છતાં તેઓ ગુજરાતનાં ગામડાંનાં ખેડૂતવાદીદારો વચ્ચે સાવ તેમનાં યદને વિચરી રહ્યા છે. તેમની જેડે કામ કરનારા નવજવાન મિત્રો મને જણાવે છે કે અવિશ્રાન્ત લલોજ અને શરિશ્રમમાં તેઓ બધા જુવાનીઓએને દર્શાવી રહ્યા છે. તેમની જાણીયત વિષે કંઈક ચિન્તાદુર થઈને થોડા દિવસ પર મેં તેમને એક કાગળ લખેલો તેના જવાબમા તેમના તરફથી આવેલા કાગળમાંથી નીચેનાં સામ જાણવન-ના વાચકોને અહીં ભેટ કરું છું. તેઓ લખે છે:

"હું તમને ખાતરી આપુ છું કે મારી તળીયતને વિષે સાવ નચિન્ત રહેલો. અત્યારે હું જે તંદુરસ્તી અનુભવી રહ્યો છું તેટલી વરસોનાં વરસથી અનુભવ્યાનું મને યદ નથી. સાચે જ, જેડવાડામાં ધારણ કરેલી ખાદીએ તો મને વધમાં વીસ વરસ નાનો કરી મેલ્યો છે. અને હું ચોનિર શું શું અનુભવી રહ્યો છું ? નયાં બહુ છ ત્યાં બીઓ, પુરોષ, ગાળકો સી ફાઈ મને પોતાના પ્રેમથી નંબરાવી રહ્યાં છે. હું જેટલે ઠેકાણે ફર્યો તેમાંનાં પશુખરાં, ગામોએ પોતાના કિસ્સાના કરતાં બળે તણ તણ ગઈ આપ્યું છે. માત્ર આજુક નહિ-

યાદ જેવાં યોગાં ગમો ન પહોત રહ્યાં કહેવાય; ભેડે નડિયાદ દારમાં આવડ નય છે અને મને ઉમેદ છે કે વધુ આગળ નહિ ન્નય સોપણુ તે યોગાનો હિરણ્યો તેા પરા કરી આપશે ન. આને હું કપડવં ન નહિ હું અને દાઢ રાત્રિઓ નડિયાદમાં ન જાળવાનું કરાવું છે; નહિ તેા નડિયાદી સુમટો કંઈ કાઢ્યો!.....

“આપણા કેટલાક કાર્યકર્તાઓમાં જોઈએ તેટલી પહેલ નથી. મને લાગે છે કે તે ઉચ્ચ વર્ગના અકુડપણામાંથી આને આટલી ઉમરે નું કરી ગયા હું તે ઉચ્ચ વર્ગના તેઓ છે તેથી ન તેના પાસે હજી તેઓ ખ ખેરી રાકતા નથી. સુભાનઅલ્લાહ! શી ખખી છે જો ગામડાઓના સારા ગરીબ પ્રભુવર્ગ વચ્ચે વસવું અને તેમનામાંના એક બનીને હેવું એ એમની તરફનાં આટલાં પ્રેમ અને મમતા વચ્ચે મારે દિસાણે તેા અઘોરિક માન છે. મને તેા લાગે છે આ ખાદીના બેખથી ન બેદમાત્ર સાંખી પડયા છે અને અમારી વચ્ચે એક ન આત્મીયતા વર્તી રહી છે. મરદો અને સ્ત્રીઓ આ કાઠ આવે છે અને કદા ભેદ વગર મને યોગામાંના ન એક ગણી મારી જોડે વાતો કરે છે, દળેમળે છે. આને ન છંદનીમા પહેલીવાર જોઈ હું કે જેલા બુરખોલનાં અમીરી યોગાકે મારી વચ્ચે અને મારા આ ગરીબ લાઘવદેનો વચ્ચે કેવડો દરીઓ યોદી રાખ્યો હતો! એ યોગાકર્તા ના હોડોનો વિશ્વાસ અને મમતા મેળવવાં કેટલું અસાધ્ય હતું એ અત્યારે ન ખર જોઈ રહ્યું હું; અત્યારે ન પહેલી વાર જોઈ હું મેં છંદનીમાં કેટલું જવા દીધું, કેટલું યોધું છે!

“આ પ્રવૃત્તિએ મારા જીવનપ્રવાહ ઉપર કેટલી અસર કરી છે એ હજી હું પૂર નથી માપી શક્યો; એની જાંખી કદ્યતા માત્ર મને આવવા લાગી છે. જતા એમાં મુદાના પલટાઓ કયા તે તેા હું જોઈ શકું છું. આપવામાં, યજ્ઞ કરવામાં, અપાઈ જવામાં કયું અપરંપાર સુખ ભરેલું છે એ અનુભવ પણ નવો છે.”

૬ સાચો સેવાસાવ

ગુજરાત પ્રાન્તિક સમિતિએ મદાસમિતિને મટે મોકલવાના સંસ્થાની ચુંટણી કરી લીધી છે. તેમાં નીચેના સંસ્થા ક્રમવાર ચુંટાયા છે. શ્રી. અમ્બાસ તેયજી, શ્રી. હમામસાહેબ નબુકકાદર બાવઝીર, સૈયદ એફ. એફરહ, બહેન અનસુયા સારાભાઈ, શ્રી. મોહનદાસ કરમચંદ આધી, શ્રી. વલ્લભભાઈ પટેલ, શ્રી. મહાદેવ હરિભાઈદેસાઈ, શ્રી. ઉન્દુલાલ કનેયાલાલ યાજ્ઞિક, ડૉ. દીક્ષિત, ડૉ. ચંદુલાલ દેસાઈ, શ્રી. મોહનલાલ કમિશ્વર પંડયા, શ્રી વામનરાવ મુકાદમ. આ ચુંટણી સ્વાભાવિકપણે ન પ્રમાણસર પ્રતિનિધિત્વની ઢળે યથા આ ચુંટણીમાં પ્રજાના નાનામોટા સર્વ કાર્યકર્તાઓને મટે કશું શીખવાપણું ન હોત તેા ઉપલાં નામોની યાદી આપીને પણ વાચકોનો વખત હું ન લેત. વાચક જોશે કે ઉપલી યાદીમાં ત્રણ મુસલમાન લાઘવો ચુંટાયા છે, અરે તેઓની ચુંટણી સૌ પહેલી કયેલ છે. મતલબ કે એ ત્રણને ચુંટી નાપવાનો મતદારોના નિશ્ચય ન હતો. સંખ્યાને દિસાણે જે કરતાં વધુ મુસલમાન સંસ્થા ચુંટી આપવાની મતદારોને માથે ફરજ પડે તેમ ન હોતું, જતાં મતદારોએ ત્રણે ઉમેદવારોને ચુંટી આપીને હડાપણું ન બતાવ્યું છે. આ ઉપરાંત મતદારો યોગામાં યોધુ એક સ્ત્રી

પ્રતિનિધિને પણ ચુંટી મોકલવાને આતુર હતા, તેથી મુસ્લમાન ભાઈઓની પાછળ જ મહેન અનુસૂચીની ચુંટણી થઈ. પણ આ ચુંટણીની સૌથી વિચારવાલાયક બાબત તો એ છે કે એક તરફ જધારે આપણા બધા જ કાર્યદક્ષ પ્રભુસેવકો ચુંટાયા છે ત્યારે બીજી તરફ તેટલા જ કામગીરા અને કાર્યમાં નિરક્તાર થઈ ગયેલા સંખ્યાબંધ કાર્યકર્તાઓ સ્વેચ્છાપૂર્વક ચોતપોતાના કાર્યક્ષેત્રને વેરેલા રહી ઉપલી ચુંટણીથી છોડી પૂર્વક દૂર રહ્યા છે. તેમણે મહાસમિતિમાં જવાની ઈન્છાનો ટકાપણ અને સાચા સેવાભાવથી સંયમ કરી ચુંટાણી મોટે ઉમેદવારી જ ન કરી. આ અર્પણ આપવિચારની—ખા અનન્ય સેવાભાવની દૃઢ સૌ કોઇને ભેટ કહે શું. કાર્યકર્તાઓ વચ્ચે—પ્રભુના સેવકો વચ્ચે માનની જમાઓ માટે દરિદ્રાઈ ન આવવી જોઈએ. પ્રત્યેક કાર્યકર્તાની હિષ્ટિ વધારેમાં વધારે કાર્યદક્ષ કામદાર તરીકે પંકાવાની ઉપર રહેવી જોઈએ. જો મોટા માનના હોદ્દાઓ જોડે મોટી જોખમદારીઓ પણ જોડાયેલી હોય તો તેવા હોદ્દાઓ ઉપર જ બધા જ કંઈ સામટા ચુંટાઈ શકે નહિ એ દેખીવું છે; તેથી ફરકને માટે સૌથી એક માર્ગ એ જ છે કે જાતે બાબતને ખસી બીજાને ચુંટાવા દેવા. આવો શુદ્ધ સેવાભાવ કેવળી રાણીયું તો આપણી વચ્ચે કરી કહવારા, કરી અનુમતી દરિદ્રાઈ કે દ્વેષમત્સર વેદા થઈ શકશે નહિ. પ્રભુની સર્વોપરી સેવા તો કોઈ પણ માનને હોદ્દો ન ભાગવતાં પણ થઈ શકે છે; એટલું જ નહિ પણ ખરે કહીએ તો દુનિયામાં મોન કાર્ય કરનારા જ પછે ભાગે પ્રભુઓના મોટામાં મોટા સેવકો નીકળ્યા છે.

૭ એક ટુંકી વાતચીત*

મિ. ચેસ્ટર—તમે હિન્દુસ્તાનની આલોગિક રજિ હપ્પે ઠા ખરા ?

માંખીલ—હા, મને લાગે છે કે આ હીલચાલમાં બીજું કશું ન હોય તોપણ તેથી આલોગિક રજિ તો જવાની જ.

ચે—દેશને પરદેસી ફાલી ખાઈ રહ્યા છે તે બટકરો ?

માંખીલ—હા, આજે તો તેઓને એમ જ છે કે રજોને કોઈ ઠેકાણે માંખ ફાલી ખાવાનું બાકી રહ્યું હોય. હાલની નીતિ જ એવું સ્થાન સોધી રહી છે કે ત્યાં નસતર માર્યાથી દહ ચોરું વધારે લોહી કાઢી શકાય.

ચે—હિન્દુસ્તાન જેવા અસિક્ષિત દેશને સ્વરાજને હાથક તમે બહુ ? સ્વરાજ તે ચલાવી શકે ?

માંખીલ—હિન્દુસ્તાન જેવી સંસ્કારી પ્રજા અને દુનિયાના પડ ઉપર બીજી નથી દેખાતી. યુરોપના લોકોને હું જાણું છું—તેમને જિંદગી સાબળીને અને વાંચ્યાથી. અજોને અને દક્ષિણ

* મિ. ચેસ્ટર નામના દેશ જતા એક અમેરિકન પાદરી શ્રીમદ્ દિવસમાં અમેરિકા જતા હોઈ, માંખીલની મુલાકાતે આવ્યા હતા. તેમની સાથે થયેલી ટુંકી વાતચીતનો સાર.

આક્રિશ્નોને તો હું પરિચયથી જાણજી હું હું ત્યાંના સુન્દરમા સુન્દર માણસો તેમજ
કચરાના પણ સંગામમાં આવેલો હું અને હું કહું છું કે હિન્દની સંસ્કૃતિ તો કોઈ નિરાળી
જ ચીજ છે કારણ અહીં સંસ્કૃતિ પોથીના પાનામાંથી નથી રીજતી પણ અહીં તો પર-
પરાથી એ જીવાની આવી છે સ્વરાજ એટલે વાચનાવખવાની જ શક્તિ નથી સ્વરાજ
એટલે પોતાના ઉપર કષ્ટ મેલવેલો, પોતાનું રક્ષણ કરવાની શક્તિ હોય જ અજ્ઞાન તમે
કોને કહેશો ? પ્રેસિડન્ટ કુલ તો સાચું જ પોતાની સહી કરી બહુતો, હતા તેને તમે
અજ્ઞાન કહી શકો ?

એ—હું સમાજો વ્યાવહારિક જ્ઞાન હોવા છતાં નિરક્ષરતા સહિત.

મા—આજે તો હિન્દુસ્તાનને હું દેશને આદર્શરૂપે યવાને લાગ્યું બનાવી રહ્યો છું
દેશીઓ એ એનું જીવનદાન છે દેશીઓ દેશને નભાવશે અને જોખમની સામે બચાવ મરજો
સ્વાધીન હિન્દની સામે કોઈ નબળા નહિ નાખી શકે

એ—હા, પણ તમ મી રીતે પારકા દેશને હુમલો કરતા રોજી શકો ?

મા—જે નીચ સ્વાર્થને મટી ઈંગ્લેન્ડ પોતાનો પત્ત રાખી રહેલ હોય તે સ્વાર્થ ન
રહે એટલે તે રહીને શું કરે ? પણ રહેડ હોય તો તે હિન્દના સમોવલ્લિયા, સાથી અને
સેવ તરીકે જ રહી શકે બીન હાથ છેક ઠાણ થયું નથી, અને તેટલું જ અચો તે પાશ્ચાત્ય
હુમલાની સામે ટપી રહી શક્ય છે હિન્દુસ્તાન પોતાને જાણજો એ પરવશતા તમે તે જ
દિવસે હિન્દુસ્તાન એશિયાને સમતોલ રાખશે, એટલું જ નહિ પણ યુરોપને સુખી
સમતોલ રાખશે

એ—કોઈ દુસ્મનને કેવળ વધારે મુલક—જમીન મેળવવાને મટિ ચડાઈ કરવ ની જાણ
ન રહે ?

મા—જમીન મેળવવાની ઇચ્છા પણ જમીનમાંથી મન લૂટવાની સેતાની વૃત્તિથી જ
થાય છે ને ? મારી માન્યતા એવી છે કે હિન્દુસ્તાન અસહકારની લડતમાં રહેલી સખળી
શક્તિ તો ન પાળે તો જ તે બીજા દેશોનો શિકાર બની શકે

એ—મને માફ કરશો, પણ હું એટલું પૂછી શકું ખરો કે અસહકારીઓ પાદરીઓની
સામે કેમ વર્તશે ?

મા—કેવળ સારમાણસાર્થનું વર્તન રાખશે તેઓ પોતાનું કળવણી આરોગ્ય વગેરે
કેલાવવાનું કાર્ય કરશે તેમાં અમે નાહ આડા આવીએ, પણ તેઓ પણ પોતાની સ્થિતિ
સમજે એમ હું ઇચ્છું છું આત્મારે તો તેઓની સ્થિતિ પણ જાણી નામોશીમરેલી નથી
તેઓ સરકારની દયા પર જ આજે નહીં દયા છે એટલે તેઓ ઇશ્વરના સેવક તરીકે
આબ્યા છે, છતાં સરકારના આદેશને આધીન છે અને સરકાર તો કોઈ વાર હવે આદેશ
પણ કરે અમે તો આજે સેતાન અને ઈશ્વર વચ્ચે સારે ભેદ કરી રહ્યા છીએ હિન્દુમુસલમાન
બંધન એ બ્યાપક છે એમાં સૌ કોમ અને ધર્મના બેઝબની લાવના છે એમાં કોઈ કોમની-
ઉપર બચ્ચોરી કરવાનો ખ્યાલ નથી